

ქართული სამართლის ძეგლები

ტომი I

ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებული

ტექსტები გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო
პროფ. ი. დოლიძემ

წინასიტყვა

ქართველმა ხალხმა თავისი პრავალსაუკუნოვანი სახელმწიფოებრივი ცხოვრების მანძილზე განვითარებული სამართლებრივი სისტემა შექმნა, რომელშიც ისტორიული თანამიმდევრობით ასახულია საქართველოს სოციალური და სახელმწიფოებრივი წესწესობილება, ჩვენი ხალხის იურიდიული ეოფა და ეროვნული მართლშეგნება. ქართული სამართლის ისტორია საქართველოს ისტორიის უმნიშვნელოვანესი დარგია.

ხალხის ცივილიზაციისა და კულტურის დონე შეტად მკაფიოდ ჩანს საზოგადოებაში დამკვიდრებულ მართლწესრიგსა და იურიდიულ შესედულებებში. რაც უფრო მაღალია ხალხის მართლშეგნება, მით უფრო განვითარებულია მისი სამართლებრივი ინსტიტუტები, და ჰირიქით, ჰრიმიტიული და განუვითარებელი სამართალი ეოველთვის დაბალი და ჩამორჩენილი უფლებრივი შეგნების ნყოფი იყო.

ქართული სამართლის ისტორიისა და წყაროების შესწავლა ნათლად შეტეველებს იმაზე, რომ ჩვენს ხალხს დაუსტრომელი შემოქმედებითი მუშაობის შედეგად თავის ისტორიულ წარსულში არსებული საზოგადოებრივი წესობილების შესაბამისი სამართლის სისტემა შეუქმნა, რომელიც იურიდიული აზროვნების განვითარების მსრივ მაძინდელი მოწინავე ქვეყნების სჯულმდებლობას არ ჩამორჩებოდა, სოლო სამართლის მეცნიერების ზოგიერთ უმნიშვნელოვანეს საკითხში, როგორცაა ბრალი, მცდებლობა, სასჯელთა სისტემა და სხვა, ჩვენს წინაპრებს გაცილებით უფრო პროგრესული და ჰუმანური იდეები შეუშუშავებით.

ყოველი ერის სამართლის ისტორიის საკითხების კვლე-
იურიდიულ მეგლთა ტექსტების კრიტიკული შესწავლითა
ტერმინოლოგიის დადგენით უნდა დაიწეოს. ეს არის მეცნი-
ერული მუშაობის პირველი და აუცილებელი პირობა. ს-
მეცნიერო ნაშრომს, რომელიც საიმედოდ შემოწმებულ ორიგინალურ
წყაროებზე არ არის დაფუძნებული, არავითარი ღირებულება
არა აქვს. ქართული სამართლის წიგნების კრიტიკულად
შესწავლილი ტექსტების უქონლობის გამო როგორც საერთო
საისტორიო, ისე სპეციალურ ისტორიულ-იურიდიულ ლიტერატურაში
ცოტა შეცდომასა და დამახინჯებას როდი აქვს ადგილი.

ქართული სამართლის მეგლების კრიტიკულად განსილული
ტექსტების პუბლიკაციას სამეცნიერო მიზნების გარდა, სასწავლო
დანიშნულებაც აქვს. სამართლის ისტორიის სწავლება
იურიდიულ მეგლთა ტექსტების ანალიზს უნდა ემყარებოდეს;
სჯულმდებლობის მეგლების გულმოდგინე და საფუძვლიანი გან-
სილვა სამართლის ისტორიის შესწავლის მთავარი პირობაა.
ამიტომ ჩვენი სტუდენტობა სემინარული მეცადინეობის დროს
ასეთ პირველად მასალას უშუალოდ და დეტალურად უნდა ეცნობოდეს.

«ქართული სამართლის მეგლები» სამ ტომად გამოდის. წინამდებარე,
პირველი ტომი ვასტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებულს
შეიცავს, მეორე XI-XVIII საუკუნეების საერო და სასულიერო
სჯულმდებლობის მეგლები შევა, სოლო უკანასკნელ, მესამე
ტომში—უმნიშვნელოვანესი იურიდიული აქტები.

ვასტანგის სამართლის წიგნთა კრებულის გამოცემა, აკად.
ექ. თაყაიშვილის მიერ აღწერილი ხელნაწერების მისეგვით,
როგორც იგი თვითონვე იუწყება, განსრასული ჰქონია ჯერ
კიდევ «საქართველოს ისტორიისა და ეთნოგრაფიის სასოგადოებ-
ბას»: «Полный текст сборника законов Вахтанга соби-
рается издать теперь „Грузинское общество истории и этнографии“ на основании разобранных выше списков» (Описание рукописей... II, 1910, გვ. 631). მაგ-

რამ კრებულის გამოსაცემად მომზადება, როგორ ჩანს, ვერ მოხერხდა და მისი გამოქვეყნებაც ვერ განხორციელდა.

ქართული სამართლის მეგობების კრიტიკულ შესწავლასე ჩვენ დიდი ხანია ვმუშაობთ. უძველესი სელნაწერების მიხედვით გამოქვეყნებული გვაქვს უკვე ბექასა და ალბულას სამართალი (1953 წ.), გიორგი ბრწყინვალის «მეგლის დადება» (1957 წ.), და «საქართველოს ჩვეულებითი სჯული» (1960 წ.), რომელთაც გამოკვლევები და იურიდიული ტერმინების ლექსიკონებიც დავურთეთ. ამჟამად კი პირველად ქვეყნდება მთლიანი სასწავლო ვასტანგის მიერ 250 წლის წინათ შედგენილი სამართლის წიგნთა საქვეყნოდ ცნობილი კრებული.

დიდმა ქართველმა სჯულმდებელმა, ჰოეტმა და მეცნიერმა ბატონიშვილმა ვასტანგმა, «ტკვიან კაცთა» კომისია რომ შექმნა, «იგულა და იგულისმოდგინა და შემოკრიბნა ყოველნი წიგნი სამართლისანი, რომელნი ქამთა ვითარებითა თვითოეულად მიმოდებნულ იყო». ამგვარად მან სჯულმდებლობის დიდი კრებული შეადგინა და ამით საქართველოს ისტორიაში კეთილი და გონიერი გამგებლის სახელი დაიმკვიდრა. ვასტანგის სამართლის წიგნთა კრებული არის ჩვენი Corpus juris civilis და ჩვენს სჯულმდებელსაც სამართლიანად შეიძლება ქართველი იუსტინიანე ეწოდოს.

ვასტანგ VI არის საქართველოს დიდი განმანათლებელი, ქართული ენისა და კულტურის დიდი მოამაგე, მეფე-მეცნიერი, რომელმაც თავისი კულტურულ-საგანმანათლებლო ძოღვაწეობით ფასდაუდებელი ამაგი დასდო ქართული მწერლობისა და კულტურის ისტორიას. მან შეკრიბა «ქართლის ცხოვრებისა» და «ვეფხისტყაოსნის» სელნაწერთა დაფანტული ფურცლები და სამუდამო დაღუპვას გადაარჩინა ისინი. თავისი სახელის უკვდავსაყოფად მან მარტო ქართული სტამბის მოწეობა და «ვეფხისტყაოსნის» პირველი გამოცემაც ეუფოდა. შემატანე ასე სატოვნად გვისასიათებს ამ დიდ ისტორიულ პიროვნებას: «კაცი

შემკული ჰირად-ჰირადად ქველის საქმითა და განშვენებული ეოფითა და ქცევით სასელმწიფოთათა, მართლმადიდებლობის მკნე და მკედარი, სიონისა რჯულმტკიცობითა შეურევეელი სვეტი და გოდოლი, განუტესელი სლუდე, სიტუვითა ბრწეინვალე და საქმითა წმიდა, გვამითა შვენიერი და წესითა რჩეული, განსრახვითა მდიდარი, ზნეობითა და სწავლით გარემოსლუდევილი, სარდასმანი სიბრძნისა, კეთილ-შვენიერ-ჰაეროვან-განთიადი ბატონი შვილი ვასტანკ.

სამშობლოს კეთილდღეობისა და უკეთესი მერძისისათვის დაუცსრომელი მოღვაწე, სამშობლოდან დევნილი და მასზე მუდმივი ზრუნვით დაძაძვრალი, ბოლოს თავის პოლიტიკურ ორინტაციაში იმედგაცრუებული, დედა-სამშობლოსაკენ რომ მოეშურებოდა, საბედისწეროდ გ'ხაშივე აღესრულა და უცხო მსარეში განისვენა.

«სწორედ გასაოცარი სანა იყო ეს სანა,—წერს ჩვენი დიდი მასწავლებელი აკად. ივ. ჯავახიშვილი.—ანეთი დაულაღვი, მედგარი მუშაობა, რომელსაც ერთი სასოგადო მიმართულება ჰქონდა და ფართო და ღრმა. ნიდაგი ეპერა, უფლებას გვამლევს ქართული მწერლობის ამ სანას ენციკლოპედირი სანა დავარქვათ სასელად. თითქმის ეგულა ამდროინდელი მოღვაწეების აზრი და გონება იმ ფიქრისაკენ იყო მიმართული, რომ ქართველი სალხის შემოქმედებითი ნიჭის მრავალი საუკუნეების ნამუშევარი და ნაჭირნახულევი შეეკრიბათ, შეესწავლათ და ჩამომავლობისათვის დამთავრებული, ეოველმსრივი წარმოდგენა და ცოდნა გადაეცათ. ამ დიადი საქმის მოთავედ და სულის ჩამდგმელად... დიდებული დაუვიწარი ვასტანკ VI იყო, მან შეკრიბა ჩვენი ქვეყნის წარსულისა და მატინეების დასელოვნებული მცოდნე პირები, მათი დასმარებით საისტორიო მასალებს ერთად თავი მოუყარა, მველი შეავსო და შეასწორა. მანვე შეაგროვა ქართული სამართლის მველი ნაშთები და მველები და სამართლის წიგნის კოდიკო შეადგინა... ამასე ცოტა წინათ საბა სულხან ორბელიანი ოცდაათი წლის

განმავლობაში ქართული ლექსიკონისათვის მასალებს აგროვებდა და ჩვენი დედაენის საუნჯეს ადგენდა... ვასტანგ VI-ის შვილი, ბატონიშვილი ვასუშტი ამავე ხანაში თავის საქართველოს ისტორიასა და შესანიშნავ საგეოგრაფიო აღწერილობას ადგენს. სოლო ან ტონი კათალიკოსი ქართულ გრამატიკასა სწერს და ქართველ მოღვაწეების შესახებ ცნობებს აგროვებს. მრავალმხრივი იყო და საუურადღებო ეს ხანა და ცხოვრების განასლების მომასწავებელი, გარეშე პოლიტიკურ გარემოებას, მტრების შემოსევასა და ქვეყნის აოსრებას რომ ეს ღრმა მოძრაობა არ დაებრკოლებინა!..“ (ქართული სამართლის ისტორია, I, 1928, გვ. 116-117).

ვასტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებული, რომელიც შედგენილია XVII საუკუნის დასაწყისში (1705—1708 წწ.), სჯულმდებლობის უაღრესად საინტერესო და მნიშვნელოვანი კორპუსია არა მარტო ქართული სამართლის ისტორიის, არამედ სამართლის ზოგადი ისტორიის მეცნიერების თვალსაზრისითაც.

კრებულის კულტურულ-ისტორიული მნიშვნელობის ერთი მხარე ის არის, რომ იგი შეიცავს საქრისტიანო მსოფლიოში მოქმედ სამართლის უმნიშვნელოვანეს მეგლებს—მოსეს სჯულს, სირიულ-რომაულ, ბიზანტიურ და სომხურ კანონებს, რომელნიც საქართველოში, საქრისტიანო მსოფლიოს ერთ-ერთ უძველეს ქვეყანაში, ვასტანგის კრებულის შედგენამდე დიდი ხნით ადრე მოქმედებდნენ. ნიშანდობლივია, რომ ამგვარი კრებული არცერთი საღვთის ისტორიაში ცნობილი არ არის. ამასთან ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ შემოსესებული კანონები იმდენად გადაუმუშავებული სასითაა თარგმნილი, რომ ისინი შესაბამისი მეგლების თავისებურ, ქართულ ვერსიად უნდა ჩაითვალოს.

როგორც ცნობილია, შუა საუკუნეების განმავლობაში საქართველოს მჭიდრო სასელმწიფოებრივი და კულტურული ურთიერთობა ჰქონდა ბიზანტიასთან. ქართულმა სამართალმა თავისებურ-

რად გადაამუშავა და გამოიყენა ბიზანტიური სამართლის არა ერთი ნორმა და მოხდენილად შეუფარდა ისინი ქართულ სინამდვილეს. ბერძნულ-რომაული სამართლის დამოკიდებულება ქართულ სამართალთან და იმ თავისებური ხასიათის გარკვევა, რაც ბიზანტიური სამართლის დებულებებმა საქართველოში მიიღო, დიდი კულტურულ-ისტორიული ზრობლემია, რომელიც ვასტანგის სამართლის წიგნთა კრებულს სამართლის მსოფლიო ისტორიის პირველსართისთვის შეგლთა შორის აუენებს.

✕ სამართლის შედარებითი ისტორიის თვალსაზრისით კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია კრებულის მეორე მხარე, სასელდობრ მისი ის ნაწილი, რომელიც ქართული სამართლის ორიგინალურ ძეგლებს შეიცავს. მათ შორის პირველ რიგში, დროისა და მნიშვნელობის მიხედვითაც, სამცხის სამთავროს სჯულმდებლობა ათაბაგების ბექასა და აღბუღას ცნობილი სამართლის წიგნი უნდა აღინიშნოს. ეროვნული სამართლის ფრიად საუკრადღებო ძეგლებია აგრეთვე გიორგი ბრწყინვალის «ძეგლის დადება» და «კათალიკოსთა სამართალიც».

მაგრამ კრებულის უველახე მნიშვნელოვანი ძეგლი მაინც საკუთრივ ვასტანგის სამართლის წიგნია, რომელშიც მოცემულია XVII-XVIII სს. ქართლის სამეფოს საზოგადოებრივი და სახელმწიფოებრივი წყობილების, კლასებისა და სოციალური ფენების ეკონომიკური და უფლებრივი მდგომარეობის მკაფიო სურათი, ასახულია მრავალგვარი სამართლებრივი ინსტიტუტი, ადათჩვეულება, იურიდიული ეოფა და მართლშეკება. ვასტანგის სამართლის წიგნი ქართული კულტურის ისტორიის უძვირფასესი და უმნიშვნელოვანესი განძია. ✕

✕ ქართული სამართლის წიგნებისა და, კერძოდ, ვასტანგის კანონების შესწავლისას უკრადღებანს იზურობს ის გარემოება, რომ ჩვენი სამართლისათვის უცხოა ბრადღებულის წამებით გამოტყისის ის საშინელი სერსები და აგრეთვე მსჯავრდებულის სიკვდილით დასჯის შემსარავი სასეები, რომელნიც დაკანონებული იყო შუა საუკუნეების ევროპისა და რუსეთის სამართლის

მეგლებით. ამ მხრივ ქართული სამართალი გაცილებით უფრო ჰუმანურია, ვიდრე სხვა საქრისტიანო ქვეყნების იმდროინდელი სჯულმდებლობა. მაგრამ ამასთან ისიც უნდა ითქვას, რომ ვანტანგის სამართალში რუდიმენტული სახით შემორჩენილია დრო-მოკმული სასამართლო ორდალების ფორმებიც.

ვანტანგის სამართლის წიგნთა კრებული მდიდარ იურიდიულ ტერმინოლოგიას შეიცავს. ძველი ქართული სამართლის ბევრი ტერმინის მნიშვნელობა ისტორიული თანამიმდევრობით დღემდე დადგენილი არ არის. ამიტომ საჭიროა ღრმად და გულ-მოდგინედ იქნეს შესწავლილი კრებულის უხვი ლექსიკური ფონდი კანონთა შესაბამისი კონტექსტების გათვალისწინებით. წინამდებარე გამოცემას დართული აქვს საძიებელი, რომელშიც შეტანილია ყველა მნიშვნელოვანი ტერმინი. ლექსიკონში კი განმარტებულია მხოლოდ უცხო წარმოშობისა და აგრეთვე სოცი-ერთი მნელად გასაგები და ბუნდოვანი ტერმინი.

კრებულის ტერმინოლოგიას დიდი მნიშვნელობა აქვს არა მარტო ისტორიულ-იურიდიული ან ფილოლოგიური თვალსაზრისით, არამედ თანამედროვე ქართული იურიდიული ტერმინოლოგიისა და სამართლის მეცნიერების სხვადასხვა დარგის ცნებების შემუშავებისა და სრულყოფისათვის.

«ქართული სამართლის მეგლების» ამ პირველი ტომისათვის დართული გამოკვლევა მხოლოდ ერთ მთავარ საკითხს, ვანტანგის სამართლის წიგნთა კრებულის შედგენილობისა და წყაროების საკითხს ეხება.

დასასრულ, სასიამოვნო მოვალეობად ვთვლი გულითადი მადლობა მოვასწენო წიგნის რედაქტორს იურიდიულ მეცნიერებათა კანდიდატს დ. ფურცელაძეს.

[ზ ა ნ ლ უ კ ი]

ქრისტე, ადიდე ორთავე შინა ცხოვრებათა საქართველოს გამგებელი ბატონისშვილი ბატონი ვახტანგ. ამინ!*

[სამართლის ქმნა]

- [2r] 1. სწავლანი მოსამართლეთანი, თუ ვითარ უყმს სამართლის ქნა, ანუ განაჩენსა როგორ უნდა დაუწერდენ, აქ გამცნებსთ.
2. მართლმსაჯულობა.
3. მოსამართლემ თუ უსამართლო ქნას.
4. კიდევ თუ მოსამართლემ უსამართლო ქნას¹.
5. ავის სამართლის დამტკიცებისათვის.
6. კაცი რომ ოცდახუთის წლის არ იყოს, ის მოსამართლედ არ დაიყენება.
7. ყოველს კაცს მოსამართლობა არ შეუძლია, თუ ვისგანმე არ მიეცეს.
8. მოსამართლემ რომ სჯულის კანონით სამართალი ქნას, ის აღარ მოიშლება.
9. კუირასა და უქმეს და ბედნიერს დღეს მოსამართლე სამართალს ნუ იქს.
10. დიდ მარხვაში მოსამართლე სამართალს ნუ იქს.

დაბადება	ბერძნული	სომხური	კათალიკონისა	მეფის გიორგისა	აღბუღასი	ბატონისშვილის ვახტანგისა
1	1,2	151, 393, 109	1	1	1,100	1,2,3,4, 5, 205
7	2	393, 188, 278	20		100	3
		194				
		133				
		187				
		186				
		157				
		188	44			
		189				

* ჩაწერილია ტექსტის ხელით ოვალურ თაღებში მარჯვნივ ზემო კიდებზე
¹ კიდებზე მიწერილია: „მოსამართლეთათვის“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
11. კაცის მკულღონი და ავა- ზაკნი დიდ მარხვაშიაც განიკითხ- ვიან.		190					
12. აღდგომას პერობილის განთავისუფლებისათვის.		191					
13. მოსამართლეთა და თავად- თაგან ქრთამის აღდებლობისა და სამართლის გაუსყიდველობისათ- ვის.		196					
14. თავადთა მოსამართლეს ქრთამი არ აღებინონ.		197					
15. მოსამართლეთა სამდივან- ბეგო რა უნდა აიღონ, ანუ რო- მელს უნდა გამოართვან—თეთრის მიმცემსა თუ ვალის ამღებსა, აქვე გარჩეფით მოგახსენებთ.		198					
16. მოსამართლესთან საჩივრი- სათუის.	48	212					
17. მოსამართლის წინაშე და- ბეზღებისათუის თუ რამე ნახოს, წიგნით მოახსენოს.		213					
[4r] 18. ქალაქთა და ალაგთა სასამართლო წესისა და რიგისა.		209					
19. მოსამართლეს საეჭო რომ მოხსენდეს, უნდა შეიწყნაროს და გასინჯოს.		27					212
20. კიდე საეჭო საქმის კარ- გად გასინჯვა.		28					
21. მოსამართლემ რომ სიგ- ლის წერილს ვერ მიხვდეს.		29				60	213
22. როგორც სჯული, ისრე ქალაქთა წესი და რიგი შეინა- ხოს.		210	311				214
23. სჯულის კანონის წერილის დამარხვისათვის.		211					
24. ერთს ალაგს რომ სავართ- ლის წიგნი არ იყოს, იმ ალაგის წესით იქნას სამართალი.		372					
25. მებატონემ ვინც თავისი ყმა სადაც სასამართლოდ და სა- ლაპარაკოდ გაგზავნოს სადაც, მართებს პატრონის მსგავსად სა- მართლის ქნა თუ არა?			23				

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვაზტ.
26. მოსამართლისაგან მოჩივრის ოცის დღის დაცლუჲინებისათვის, რაც სასამართლო იყოს.		193					
27. სიმართლისათვის.		129					
28. სიბრძნისა სიმართლისათვის.		130					
29. ბჭის მოსამართლეობისათვის. ანუ თუ როგორ მართებს ბჭეს სამართლის ქნა და ანუ როგორი კაცი უნდა იყოს ბჭე ¹ .		136				90, 99, 100	213, 215
30. ბჭის სამართალი ვინც არ დაიჯეროს, რა უნდა გარდავდეს.		137					
31. მეფისა და ბჭის სამართალი სწორია.		138					
32. დედაკაცის მოსამართლედ დაყენებისათვის.		84					
[4v] 33. დედაკაცის სამართალში მისვლა არა ჯერ არს ² .		85					216
34. ავის მოჩივრის დედაკაცისათვის.		92					
[კათალიკოზისა და სამღვდელთათვის]							
35. კათალიკოზისათვის: მათის კურთხ[ე]ვისა და მიცვალებებისათვის. აქვე მისის კრებულთ მიცვალება.		151	151				
36. კათალიკოზის კურთხეულითა და ბრძანებით უნდა დასხდებოდნენ საეპისკოპოსოსა სადაცა აქვე პირველითგანვე გზებსა გაჩვენებს და მოგახსენებს ³ .		287					
37. ეპისკოპოზთ კურთხეულთ სიჩქარისათვის ეპისკოპოზთგანვე მოაჯდინონ, ამაზე შოჯდების, რომე კათალიკოზზე შორს სადმე იყუნენ.		285					

¹ კიდევ მიწერილია: „ბჭეთათვის“.

² კიდევ მიწერილია: „დედათ სამართლობისათვის“.

³ კიდევ მიწერილია: „სამღვდელთათვის“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
38. ეპისკოპოზთა თავის სახლისკაცი აკურთხონ.			198				
39. ეპისკოპოსთა და მღვდელთაგან მიცემა რისაც სახლისკაცთათვის.			191				
40. ეპისკოპოსთ არა მართებს საქვეყნოს საქმეში გარეუა.			197	8			
41. სამართალი ეპისკოპოსთა საყდროვანთა და მღვდელთაზე.			190				
42. ეპისკოპოსთა წინაშე მოწმობა და ერთით არ ირწმუნება.			196				
43. ეპისკოპოსთა და მღვდელთა თუ მეორედ კურთხეუა მოინდომონ ანუ აიღონ.			193				
44. ეპისკოპოსი რომელი ახალი დაჯდეს საეპისკოპოსოსა ტახტსა, ასე უნდა ქნას.			189				
45. ეპისკოპოსთა და მღვდელთაგან ვისიმე სამწყსოს ცილება ¹ .			288				
46. არ უნდა ეპისკოპოსთ სხვას საყდარს წაართვან და თავისას შეუმატონ შესამოსელი თუ რაც რამე.			314				
[8r] 47. ეპისკოპოსმან სხვის სამწყსოს მღვდელი თუ აკურთხოს ანუ სხვის შეჩვენებულს შენდობა მისცეს, არ არის მართებული, ნურცა იქმონენ.			310	11			
48. ეპისკოპოსთაგან შეჩვენებულთათვის: ერთი ვინმე რომ რიგიდამ გასულიყოს და შეჩვენებული იყოს, მას სხვამ შენდობა ვერ მისცეს.			354, 286	11			
49. ვინ ემდუროს ეპისკოპოსს და მისი ურიგო თქვას ² .			195	18			
50. ვინ ძრახვით ემდურებოდეს ეპისკოპოსს და მის ქორე-			310	14, 15			

¹ კიდევ მიწერილია: „ეპისკოპოზთ დაყენება და სამწყსოსათვის“.

² კიდევ მიწერილია: „ეპისკოპოზთ უპატიურობისათვის“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
პისკოპოს[ს] და წინააღმდეგობა- დეს ეპისკოპოს[ს] და მის ქორე- პისკოპოს[ს].							
51. ვინც კათალიკოზს და ეპის- კოპოს, მღვდელთა ურიგო კადროს და აგინოს.		387	187	18		122, 123, 108	
52. ვინც მღვდელს ურიგოდ მიეპყრას ანუ აგინოს, ანუ გა- ცარცოს, მისთვის.		387	187			122, 123, 108, 106	
53. ვინც მღვდელსა და მოსა- მართლეს ავი უთხრას და არა გაუგონოს რა და შემგინებელნი მათნი იყუნენ.			255, 187				
54. ვინცა დიდსა ხუთშაბათსა წმიდისა ზიარებისა და იმის გარ- დაკმელის პურის მეტი ჭამონ რამე, მისთვის.			306				
55. დამნაშავეთა მღვდელთა- თვის.		339					
56. საყდროვანთა ურიგობა და თეთრის სარგებლით გაცემა მათ- გან.			289				
57. სამღვდლოთ კაცთა ცი- ლის წამებითა დამბეზღებელთა- თვის ¹ .		140					
58. სამღვდლოს კაცის დამბე- ზღებელი უნდა გასინჯონ.		141					
59. მისთვისვე სამღვდლოთ კაცთათვის მათი დამბეზღებელი სარწმუნოების კაცი თუ იყოს.		142					
60. სამღვდლოს კაცს ერის კაცი ვერ განიკითხავს კაცის კუ- ლის მეტზე.		156					
61. ეპისკოპოსს თუ მეფე გა- უწყრეს ამისთვის, რომე შეეცო- დებინოს რამე.						101, 102	
[9v] 62. გულისყურ ნაკლები- სათვის: ანუ თუ ასე გიჟი იყოს, ან გადვარდეს სადმე, ანუ ყელი		99	315				

¹ კიდევ მიწერილია: „ეკლესიის შეწირვისა და მღვდლის ცილისწამე-
ბისა“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვაზტ.
გამოიჭრას, მას წირვა და რიგი ეღირსება თუ არა?							
63. ზიადამ ანუ საყდრიდამ კაცი ჩამოვარდეს და ანუ თუ მოკუდეს, ანუ პირუტყუთაგან ვინმე მოკუდეს, ამავებისათვის როგორ უნდა იქნას.		99	369				
64. უნათლავი დედაკაცი რომ ორსულად იყოს და მონათვლა მოინდომოს, მისთვის, თუ როგორ უნდა მისი მონათვლა ან ზიარება მისი.			294				
65. მონასტრის საძირკულის დადგინება ¹ .		231	284				
66. მისთვის ვინ ეკლესიას აშენებდეს და აუშენებელი დარჩეს.		287					
67. ვინ ინადობითა და ქიშობით სხვის ეკლესიისათვის სხვა ეკლესია აღაშენოს.			378				
68. მონასტრის შეწირვა და მირთმეუა შესაწირავისა პირველითგანვე ასე ² .			43				
69. რასაც სასწაულისა შესავლისა და გარიგებისათვის.			400				
70. ეკლესიის სამსახური, რაც რა საწირავი თუ სამლოცველო რაგინდარა, ასრე უნდა უფროსის დეკანოზის გელთა მიეცემოდეს.			351				
71. ვინგინდავინ შესავალი მონასტრისა დაიჭიროს და შეწირული წაართვას ³ .			237, 303	21			
72. ეკლესიის შეწირულობას სხვა სხვისას სჭამდეს.			389				
73. ეკლესიათა შუა საცილობელი რამე იყოს.		16					
74. არ მიეცემა რაც რა სხვას სხვის მონასტრისა.			312				

¹ კიდევ მიწერილია: „ეკლესიათ აღშენებისათვის“.

² კიდევ მიწერილია: „შეწირულობისათვის“.

³ კიდევ მიწერილია: „ეკლესიის გამოხვეებისათვის“.

დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვაზტ.
[6r]	75.	არ უნდა სცვალონ ძველი წესი და რიგი მონასტრისა.	311			
	76.	აქავ: თუ როგორ გაყოფს მონასტერთა მეუდაბნოეთა და საყდროვანთა საწესოსა.	153			
	77.	ეკლესიის მამულში ვინ რა დანერგოს და დათესოს მისი ღალა ¹ .	218			217
	78.	ეკლესიის მამულში ვინ რა ქირით დათესოს და დანერგოს და ქირა აღარ მისცეს.	219			
	79.	ეკლესიის მამულში ვინ ააშენოს რამე ძალად ან ქირით.	226	303		
	80.	ვინ ეკლესიის მამულს შერიგდეს მის ბერებს ქირით.	227			217
	81.	მონასტერთა მამულის ქირით შერიგებისათვის კატრონთაგან.	228			
	82.	ეკლესიათა მამულში და ალაგში ვინ რა დანერგოს.	217			
	83.	ეკლესიის მამულს მწვალებელს ქირით ნურავინ მისცემს.	220			
	84.	დამნაშავეთა კაცთა ეკლესიასა შინა შეხვეწისათვის ² .	232			
	85.	ეკლესიაში ვინ შეიხვეწოს იარალით.	235			
	86.	ეკლესიაში ვინ შეიხვეწოს, მისი დანაშაული მის მღვდელს უნდა უთხრას.	236			
	87.	ეკლესიაში შეხვეწილის კაცისათვის მის ეკლესიის კრებულთ უნდა ინალონ.	237			
	88.	ეკლესიის მამულში საცა შეიხვეწოს კაცი მისთვის.	234			
	89.	ეკლესიის შეხვეწილის კაცის გამოყუანისათვის.	233			
[8v]	90.	მღვდელთათვის. იუიყოს. დაპატრონება მკუიდრად და დაჩემება მღვდელთაგან სამწყსოსი.	155			

¹ კიდევ მიწერილია: „ეკლესიის მამულის შენება“.

² კიდევ მიწერილია: „შეცოდებულთ შეხვეწა“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვაზტ.
91. მღვდელთაგან სამწყსოს გაუყოფლობისათვის.			350				
92. მღვდლის შესავალი სამწყსო-დამე ესე და ეს უნდა შეუიღოდეს და მიეცემოდეს.	4, 51		256				
93. სხვაგნით მოსულის მღვდლისათვის.	10		301				
94. უფროსი დეკანოზობისათვის.			349				
95. სამღვდლო როგორ ღირსი უნდა იყოს, რომე მღვდლათ აკურთხონ ¹ .			299				
96. ეპისკოპოსმა თუ უღირსი მღვდელი ანუ უცოდინარი აკურთხოს.				9,19			
97. რომლისაც ეპისკოპოსის თემში ერის კაცის ჭვლით ზიარება დაქონდეს.				12			
98. ვინ ვისი ყმა მღვდლათ აკურთხოს.		160, 161	199				
99. კათალიკოზის მორჩილნი უნდა იყუნენ ეპისკოპოსნი და თუ ვინმე უმორჩილობა ქნას ² .			307	16			
100. ქორეპისკოპოსი უნდა იარებოდეს და მწყსიდეს ქუეყანასა რასმე, უხვედრობა და უქმის გატეხა არავის აქნეუინოს.			302	13			
101. ეპისკოპოსთა და მოქადაგეთაგან რომელნი იკურთხნენ, ვისგანც რომ ეკურთხნენ მღვდლად და მათის დარიგებით არ ირჯებოდენ.			308				
102. ცრუთა მღვდელთა და ავის მოქმედთათვის. ანუ თუ ტყუილად ხუცობას შერებოდეს, ანუ თუ ხუცესი იყოს და მიმფერებელი და რაც სჯულში არ იყოს, იქმოდეს.			186				

¹ კიდეზე მიწერილია: „სამღვდლოს კურთხევისა“.

² კიდეზე მიწერილია: „კათალიკოზის მორჩილებისა და ქვეყნის მწყსისათვის“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
103. ტყუილად მოარულთა ბერთა და ცრუ წინასწარმეტყველობისათვის ¹ .	2		365, 400				
[9r] 104. საუდაბნოთა და მეუდაბნოეთა მამათათვის.			153				
105. მოქადაგე-მოძღვართათვის ანუ თუ მოქადაგე და მოძღვარი როგორი კაცი უნდა იყოს.			154				
106. საყდროვანთა და მეუდაბნოეთა განყოფილება.			352				
107. ბერთაგან კორცის ჭამისა და უჭმელობისათვის.			291				
108. ბერთა და მღვდელთა ტანისამოსისათვის, თუ რა რიგი ჩაიცვან.			229				
109. კიდევ სამღვდელთა კაცთა ტანისამოსისათვის, თუ რა რიგი ჩაიცვან და რა რიგი არა.			230				
110. ეპისკოპოსთა მიცვალებულთათვის: რომელი მიიცვალოს, მისი საქონელი და მისი მონასტრისა არვისაგან წაიდების ² .		238, 239	189				175
111. ეპისკოპოსთაგან საყდრის კარის დაკლუტისათვის.			355				
112. სამღვდელთაგანი რომელი იყოს შემთვრალე და მონასტრისა სამსახურში მთვრალსა ჰპოვებდენ.			374				
113. სამღვდელთაგანმა ვინმე კაცმა კაცსა სცეს უსჯულოსა ანუ სჯულიანსა.		400					
114. მისთვის, ვინც ეკლესიაში მაღალი გალობა თქვას.		401					
115. მისთვის, ვინ თქუას ანუ იცოდეს სამღვდელთა კაცი ცოდვილიაო და საწირავი არ მისცეს.		398					
116. რომელთა შესწირონ თავი თვისი უფალსა საბეროდ და ქალ-	38		293				

¹ კრებუზე მიწერილია: „ცრუ წინასწარმეტყველთ შეუნიდობრად მღვდლობის“.

² კრებუზე მიწერილია: „სამღვდელთა რიგისა“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვაზტ.
წულემა აღუთქვან და აღუქმასა მას ზედა გამრყუნდენ.			300				
117. გაჭირებაში და კაცთა სათნოთი რომელი მოინათლოს ქრისტიანად, ირწმუნება მისი ქრისტიანობა თუ არა.		62	315				
118. ამაგებისაუთის წირვა ეღირსება თუ არა, ვინც თავისის ნებით თავი მოიკლას.		63					
119. ანუ ვინც კაცზე რამ დააშაუოს და იმის შიშით თავი მოიკლას, აღიბრუნდეს თუ არა.		31	411, 412				221
[7წ] 120. რომელიმე ციხიდან წაუიდეს და ციხის მტერს მიუვიდეს და ციხე-ქალაქი გასცეს.		32, 33	412				222
121. ვინც ქვეყანასა და სჯულს უორგულოს და ქრისტიანეთა ზელაშქარი მიიყუანოს და ქრისტიანენი გასცეს.						101, 102	
122. ეპისკოპოსმა თუ მეფეს შესცოდოს რამე.						103	
123. მოძღვარმან ანუ მღვდელმან ანუ მონაზონმან მეფეს შესცოდოს რამე.							
124. მეფეთა გინებისათვის.		59	200	17			
125. კიდევ მეფეთა გინებისათვის.		60	200	17			
126. შინაყმამ თუ ბატონის ურიგო თქუას.		173					
127. პატრონის ავი რამ იცოდეს ყმამ და გაამყლავნოს.		171					
128. თუ ყმამ ბატონი თუისი დააბიზლოს მოსამართლესთან.		167					
129. პატრონთ ყმათ შუა ჩხუბის ჩამოვარდნისათვის.		159				84	
130. ყმისაგან პატრონის სიკუდილი ანუ დაჭრა.		172					258
131. ყმამ თუ თავის ბატონს ან შეაგინოს ან სცეს, ან დაჭრას, მისთვის. ეს[ე]ბი თუ ამისათვის მო-							259

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ. გ-სა	ალბ.	ვანტ.
ახდინოს, რომე თავის ცოლზე დაახლოს*.						
132. ყმამ თუ თავის პატრონი სიკუდილს მოარჩინოს, მას მაგიერი რა უნდა მიეზღოს ¹ .		168	122			
133. ჯელმწიფეთაგან გალაშქრება სხვათა გვარსა ზე თუ როსაც მოვდეს მისთვის ² .			409			
134. თუ მოვდეს ჯელმწიფემ ერთს ალაგს გაილაშქროს.	19		418			
135. რა ქალაქი დანარჩუნონ, ნუ მოკუეთენ ნაყოფს გამომღებელთა.	19		410			
[ლაშქრობისა და მორბევისათვის]						
[5r] 136. იქნების, რომ ჯელმწიფემა და მეპატრონემ ჯარი გაუსიოს მოსარბეულად ანუ დასაკერად თავის საბატონოში.						177
137. ჯელმწიფის ბრძანებით მოსარბეულად თუ რასაც ალაგს ლაშქარი წავიდეს.			420			177
138. თავადნი და ლაშქარნი თუ თავისთავად წავიდნენ დასარბეულად.			421			
139. ომში ნაშოვნის საქონლისათვის.			426			255
140. ომში დანარჩუნებულს კაცსა და იარაღზე შესცილდენ, აქავ ომში დანარჩუნებული კაცი ვის ყვანდეს ³ .					91	254

¹ კიდევ მიწერილია: „ყმამ ბატონი სიკუდილს რომ მოარჩინოს“.

² კიდევ მიწერილია: „ჯელმწიფეთ გალაშქრებისა და ჯმლით მამულია დაჭრისა“.

³ „აქავ ომში დანარჩუნებული კაცი ვის ყვანდეს“ მიწერილია სხვა ხელით.

* ეს პუნქტი ჩაწერილია სხვა ხელით.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
141. ომში დანარჩუნებულის კაცის იარაღისათვის ასე იქნას, აქვე მას დანარჩუნებულს მკუ- დარს კაცს ნუ გააშიშვლებენ.			425			163	178
142. სალაშქრო საქმე და გარ- ჩიგება ვინგინდავინ ბრძანებით სალაშქროდ აწვივნენ და და- აკლდეს.					19		
143. ჳევისბერს შეენდოს ლაშ- ქარს წაუსვლელობა, ამაზედ რომე უგემურად იყოს და სახლის კაცი კი უნდა აახლოს.					20		
144. ლაშქარში დარჩეს კაცი და მასუკან მოვიდეს.		81					
145. მჭდლის კაცისათვის ¹ .	36						
[დამნაშავეთათვის]							
146. დამნაშავეთა მაშინვე გარ- დაცდუენება არა ჯერ არს, თუ ჯერ არს ²			376				
147. დამნაშავეთა კაცთა შებრა- ლებისათვის.			362				
148. მეფემ რომ დამნაშავეთა კაცთა ტანჯვა ბრძანოს, იასაულთ უნდა დააცალონ.			373				
149. დამნაშავეთა კაცთა თუ მეფემ შეუნდოს, ერთაცა მარ- თებს შენდობა.			370				
[6v] 150. ეკლესიაზე ურიგოდ ქცევა საყდროვანთა და აზნა- ურთაგან და მამასახლისთაგან, რომელსა იქმონენ, რომ არ არის მათგან საქნელი ³ .			359				
151. მონასტერთა და ეკლესია- თა წინა ძალად დადგომა და სმა მოლაშქრეთა და აზნაურთაგან.			361				

¹ კიდებუ მიწერილია: „ჯაბნათათვის“.

² კიდებუ მიწერილია: „დამნაშავეთ კაცთათვის“.

³ იდებუ მიწერილია: „ეკლესიის ყმისა ავად ქცევა“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
152. ეკლესიასა შინა მკუდრის დამარხვისათვის ¹ .		402					
153. საფლავის მიწის ფასის და სამარხის თხოვნისა და გამორთმეუისათვის ძალად თუ ნებით.			396				218
154. საყდროვანთა ახატობა და ჯათარხნებისათვის ² .			42				
155. კუირა უქმის დაცვისათვის ³ .			44				
[კელმწიფეთათვის]							
156. კელმწიფე თუ რა არის ანუ როგორ უნდა მიგვაჩნდეს და ანუ რა დიდება აქუს აქავ გამცნებსთ, და აქავ კელმწიფეთა მიცვალება, აქავ გაკელმწიფება ⁴ .			152				
157. მეფეთა რომელიც ბრძანონ.		368					
158. კელმწიფეთა წინა ვერავენ დაჯდეს უბრძანებლად პატრიარქის მეტი.			406				
159. კელმწიფეთაგან არის მართებული ჳიდის გადება და უბრძანებლად არა თავადთაგან, აგრევე საკელმწიფო შესამოსელი ვერ შეიმოსონ, თუ არ უბრძანოს ან არ უბრძანოს თავადთა.			405				
160. კელმწიფეთა თუ ენებოს ციხე-ქალაქთა აშენება ანუ თეთრი მოაჭრეუინონ.			403				
[7r] 161. უკელმწიფოთ თავადთა თეთრი ვერ მოჰსკრან, თუ ვინ იცის მოსკრან.			404				
162. მეფეთათვის თუ ვითარ ნებავსთ, რათა იყუნენ.		53					
163. მეფეთა სიკეთესა და საქმესა სამი რამ გამოაჩენს.		54					

¹ კიდებე მიწერილია: „ეკლესიაში მკედრის დამარხვა“.

² კიდებე მიწერილია: „ახატობა“.

³ კიდებე მიწერილია: „უქმისა“.

⁴ კიდებე მიწერილია: კელმწიფე როგორ მიაჩნდეს“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
164. ქრისტიანთა გელმწიფე მიმსგავსებით პატრიარქთა ნუ იქნების ხასითა, ვითარცა უსჯულონი.			408				
165. წმიდას ტრაპეზში შესვლა გელმწიფეთა აქუსთ. ბრძანება ოოდეს ეზიარებოდეს.		57					
166. მეფეთა პატივისათვის პატრიარქის მიერ სწავლა სამღორდელოთათვის.		128					
167. გელმწიფე პატრიარქის ხარისხს ვერ დაჯდეს ერთის ბრძანებით.			407				
168. გელმწიფე რასაც სამართალს იქს, იმას ვერავენ მოშლის ¹ .		131					
169. კიდევ მისივე გელმწიფეთა სამართლისათვის.		132					206
170. ორთა მეფეთაგან რაცა ქართული იქმნეს, მტკიცედ არს.		369					
171. მეფისა და ეპისკოპოსის სამართალი არვისგან მოიშლების.		195					
172. მეფეთაგან უსამართლოს ჯნის პასუხის მიცემისათვის.		371					
173. მეფისა და კათალიკოზის ურიგო ორივე სწორია.							25
[მეფეთ ორგულობისათვის]							
174. მეფეთა და თავადთა ავის გამომრჩეულთათვის და ორგულთა ² .	61	200, 170	17		33,171	25	
175. ლაშქრიდამ კაცი წაუიდეს და მტერსა მიუიდეს.		30					220
[5v] 176. ნასყიდს ყმას ცოტას დანაშაულისათვის შენდობა მიეცა.	164						

¹ კიდევ მიწერილია: „სამართლის მოუშლელობისა“.

² კიდევ მიწერილია: „მეფეთ ორგულობისათვის“.

დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ. გ-სა	აღბ.	ვანტ.
		28			95
		177. უკლმწიფოთ არვის ძა- ლუცს ყმისა მისისა სიკვდილი, რაგინდ დამნაშავე იყოს, და თუ მოკლან, მის გარდახდევინებისათ- ვის.			
	377	390, 404			
		178. ვინ მალვით თეთრი მოსკ- რას მისი გარდაქდევინება.			
	378				
		179. ვინ ზარაფხანას დაუზიან- ნოს და ზარაფხანაში შესასვლელი ვერცხლი იყიდოს და სხვაგან წა- ილოს, მისი გარჯისათვის.			
	374				
45	375,20	277			
		180. რა არს სასჯელი.			
	163				
		181. დანაშაული შეიღისა მა- მას არ ეკითხვის და მამის შეილ- სა, არც მამა მოიკულის შეიღისა წილ და არც შვილი მამისა წილ.			
		182. არ მოიკულის ნასყიდი ყმა.			
		183. დიდებული მოსაქმე და თავადი ვინგინდავინ უკლმწიფის რისხვდთ გარდაიცვალოს, მის შვილსა და ძმას ნურას ერჩიან.		170	
		184. ვინ ღირსი იყოს გალაჭუ- ნისა, მაშინვე გაილაჭოს თუ არა.		280	
		[დანიშვნისათვის]			
	390	58			
		185. დანიშვნისათვის: ვინ ნი- შანი გაგზავნოს და ცოლი და- ინიშნოს, მასუკან თუ ერთმანეთი ალარ ინდომონ და მოეშალოს ¹ .			
	391	91			223
		186. ვინ დაინიშნოს ცოლი და მოუკუდეს ანუ ბერად შედგეს იგი კაცი.			
	392	57			223
		187. დანიშნულთ ერთმანეთისა- თუის ეკოცნოს და მოკუდეს, ის ნიშანი ეთხლების თუ არა.			
	411				
		188. ვინ უმამოდ ცოლი და- ინიშნოს.			

¹ კიდებე მიწერილია: „ცოლის დანიშვნისა“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
189. მისთუის, თუ რამდენის საქმისაგან გაიყუბიან დანიშნულნი.		393, 384	338, 339, 342				
190. ორისაგან ერთ-ერთი რომ პირეშმაკეულ იქმნას, მოიშლება დანიშვნა თუ არა.		397					
[3r] 191. ორისაგან ერთ-ერთი ურწმუნო იყოს, მოიშლება დანიშვნა თუ არა.		395	167				
192. კაცი რომ ჭირიანი იყოს ანუ მამათმავალი, ანუ ქალი ჭირიანი იყოს, ესენი ვერ შეუღლდენ.			339				
193. ნუ შეყრიან საცოლქმროდ ორსავე ერთის ძუძუთ გაზრდილსა.			343				
194. ყმაწვილთან ნუ უკურთხვენ გუირგუინსა.			342, 399				
195. უფროსმა კაცმა თუ ცოლი კაცს ძალად დაუნიშნოს.		396					
196. ქალი თუ დედ-მამით ობოლი იყოს, შეუძლია თავის-თავად ქმრის შერთვა თუ არა.			60				
[ცოლის შერთვისათვის]							
197. ცოლის თხოვნისათვის: ვინ ვისიც ქალი ითხოვს ცოლად, რა მართლა ითხოვენ, აღარ შეუძლია დაგდება მისი ¹ .	29		338				
198. ცოლის შერთვა და მიზნობა და ზრახვა, რომე კაცი ამას ამბობდეს: არა არს ქალწულიო ანუ თუ ბოზიო, ამას იტყოდეს.		29	180, 67				73
199. ჭკრივსა ქალწულსა ნუ შერთვენ და ანუ თუ შერთონ.			337				
200. კაცსა კაცობაში შესულს ცოლი თუ პატარა შერთონ.			399				

¹ კიდევ მიწერილია: „ცოლის შერთვისა“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
201. ვინ შეირთოს ცოლი ორი უხითვო და ზითვიანი, აქავ ზითვისა დაბატონება მამის ანდერძით შეილთა.		286	12,74				
202. თუ კაცი კაცს ქალს მისცემს და გუირგუინს არ შეუსკუზნის.						139	
203. ამგვარებზე მოკდება ანუ შეიყრება ცოლ-ქმრად, რომ ესე- [ქ]ები სჭირდეს: ანუ იყუნენ ბრმანი და ანუ ყრუნი, ანუ მუნჯნი, ანუ მონაობიანი და კირიანი.			340				
204. ამას ვიტყვიტ ახალ ნა- ქორწილევთა კაცთათვის: რომელთა იქორწინონ, ნუ განეშორებიან, ნურც ლაშქარს წავლენ.	17,42		273				
205. დედაკაცმა ვინც ვისი ყმა ქმრად შეირთოს.			75				
206. ვინგინდავინ დედაკაცი აზატი იყოს და უაზატო ყმა ვისიც შეირთოს.			76				
[3v] 207. ნათესავთა შუა უჭდურობისათვის და შეგმანებისათვის.			55	23			
208. ნათესავთა შუა უჭდურობით შეუღლება ვისმე მოუჭდეს.			56				
209. კიდევ ნათესავთა უჭდურობა.			362				
210. კიდევ უჭდურობისათვის.			363	8			
211. მრუშება და შეგმანება ძმის ნაცოლართან, ცოლის დასთან ანუ მართლა შეუღლდენ.			54	23			
212. ქალ-ვაჟნი სხვადასხვის შეილნი ორნივ რომ ერთის ძუ-ძუთ გაზრდილიყუნენ და შეუღლდენ.			343				
[ნიშნისა და ზითვისათვის]							
213. ნიშნისა და ზითვისათვის ¹ .			45				
214. ვისაც ნიშნისა და ზითვის წიგნი არა ქონდეს.			52				

¹ კიდევ მიწერილია: „ზითვისა“.

	დაბ.	ზერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
215. რასაც მზითეუს ხუთი წელიწადი დაგვიანებოდეს, რომ მიცემას დაპირებოდეს.			59				
216. დედაკაცისაგან ზითვის გაუცემლობისათვის.		185					
217. ქალი გარეთ ზითეუს უნდა ეაჭრობდეს, მაგრამე მართალს ზითევს კი ვერ დახარჯავს.		216					
218. ქალის ზითვისათვის. მამამ რომ ზითეუს გარდა სხვაზე ჯელი აალებინოს.		279	330				
219. კიდევ იმავ ზითვისათვის.		280	330				
220. გარეთ ზითვისათვის, რომელია გარეთი ზითეუი მოსაკითხავი.		215					
[ცოლ-ქმართ გაყრისათვის]							
[10r] 221. ცოლქმრობის საქმე და გზები რომელიმე ¹ .			156				
222. ცოლის გაშვებისათვის.	41		46				
223. ცოლ-ქმართ ერთმანეთის დაუნაშავებლად გაყრისათვის.	41		46		21, 25		72
224. ცოლ-ქმართ გაყრა დანაშაულით.			47				
225. ცოლ-ქმარნი რომელნიმე დანაშაულით გაიყარნენ.			84				
226. რომელმან გააგდოს ცოლი მისი დანაშაულზე, რას გზით მართებს.			87				
227. ცოლ-ქმარნი რას მიზეზ[ზე] გაეყარნენ ერთმანეთსა, აქავ მათმაველობისა.		51,52	162				
228. ცოლ-ქმართა ერთი მეორის სიმძულვარით გაყრილთა.			163				
229. ცოლ-ქმართა შუა სიმძულვარე, აქავ თუ სხვაზე თვალი ეჭიროს რომელსამე და ამისი გაშვება მოინდომოს.			159, 296				

¹ კიდევ მიწერილია: „ცოლქმრობის საქმე გაშვებისა და მისის გზებისა“

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	ალბ.	ვახტ.
230. ცოლქმრობისაჲ საქმე კაცს რომ არა შეეძლოს რა, ამაზე თუ გაიყარნენ ანუ თუ ქმარი მართლა არ გაყროდეს და იმ ქალს სხვა კაცი ირთევდეს.			156, 317				
231. ცოლ-ქმართ უცოდინრობით ერთმანეთის დაგდება დაუნაშავებლად.			166				
232. შვილიანის დედაკაცის დაგდება უბოზვრად ანუ, თუ დიად, ავით ეპყრობოდეს.			345, 165	24			
233. კაცმა თუ ცოლი ამაზე დააგდოს, დედაკაცმან ვინმე წასძახოს ქალსა მას, ჩემი ქმარი შენთან არისო, ვინც წასძახა, მისთვისაც.						120,50	87
234. კაცმან თუ მისგან უდიდებულესის კაცის ქალი დააგდოს.							73
235. ცოლ-ქმართა შუა რომლისამე ბოზობა და ბოზობისათვის გაშვება.	41	394	160, 295, 272				67
236. რომელსა შეხედეს ცოლი გიჟი და ბნედიანი, შეუძლია გაშვება ქმარსა თუ არა.		93	82,316			140	225
237. რომელიმე დედაკაცი იყოს მონაობიანი, შეუძლია ქმარს გაშვება თუ არა.		399	83			140	
[10v] 238. ცოლ-ქმართა, რომელთა სხვადასხვა ჭირი სჭირდეს ანუ სიგიჟე.			157			140	
239. ცოლ-ქმართა უშვილობისათვის ერთმანერთი ვერ გაუშვან, თუ არ გაიგონონ და გაუშვას ვინმე.			161, 322, 346				168
240. თუ ვისაც გამოუდგეს ცოლი უშვილო და გაუშვას.			346, 161				168
241. დედაკაცი ვინ გავიდეს ქმრისა მისისა სახლიდამე.			347				
242. არ შეუძლია დედაკაცსა ზრახვა ქმრისა ჯარში.			72				

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
243. დედაკაცსა შეუძლია გაშვება ქმრისა თუ არა.			88,85, 317			32	74
244. კაცსა, ვისაც თავის ცოლის დაუნაშავებლად ზრახვა შეუძლია თუ არა.			65				
245. თუ მოკდეს ცოლ-ქმართა გაყრა ან სიცოცხლითა ან სიკუდილითა, დედაკაცის მის ზითვისათვის.			85				
246. ქმარი რომ ცოლსა მისსა ჯაყყაროს, რას გზით მართებს გაყოფა რისაც.			81				
247. ვისიც ქმარი წავიდეს შორს ქუეყანას, ცოლმა მისმა მოითმინოს, და თუ მოკდეს, ან ამან ქმარი შეირთოს, ან ამან ცოლი, ანუ თუ ლაშქარში დასტყუებოდეს ქმარი.		82,83	164				
248. ხადუმთათვის: თუ ვინმე იყოს საჭურისი ანუ თავისით წამყდარი და მან თუ ცოლი შეირთოს, მისთვის ¹ .			326				
249. მთავარდიაკონთაგან ბოზობისათვის ცოლის გაშვება და გაუშვებლობა ² .			297				
250. კაცთა და დედაკაცთა ტანისამოსისათვის: ნუ შეიმოს მამაკაცი დედაკაცისასა, ნურც დედაკაცი მამაკაცისა ³ .	24		266				
[11r] 251. ბოზობა, ქალწულთა ქალთა გახრწნა ⁴ .	33	21,78, 79	62				
252. ქალწულთან სიძვა გათხოვილთან.	31	21,78 79	179, 231				
253 კიდევ ქალწულთან სიძვისა უდაბურში გათხოვილთან.	32	21,78, 79	179, 231				

¹ კიდევ მიწერილია: „საჭურისთათვის“.

² კიდევ მიწერილია: „მთავარდიაკონის ბოზობა და ცოლის გაშვება“.

³ კიდევ მიწერილია: „დედაკაცს მამაკაცის ტანისამოსი ჩაეცმის თუ არა“.

⁴ კიდევ მიწერილია: „ქალწულთან ბოზობისა“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვაზტ.
254. თუ ერთმან ცოლს უარში- ყოს და ბოზობა შეიმთხვევოს ¹ .						26,27	71,86
255. დედაკაცი თუ ვინმე დაა- ტყუოს და აცთუნოს საავკაცოდ.		78					
[ქალის წაგვრისათვის]							
256. თუ ვისმე ვისიც ქალი მო- უნდეს და უნდოდეს, მამა ქალისა არ აძლევდეს და ძალად მოიტა- ცოს ვინცა ან ნათხოვნი იყოს, ანუ სხვის ნათხოვნი, ანუ ქვრივი.		49	203, 348, 85		22, 23	39	84,85.
257. გამოჩენილად მოწმით ნა- თხოვნი ქალი ან მამამ გაუთხო- ვოს ან სხვამ წაართვას, აქავ თუ ქალის მოტაცება ყმამ იცოდეს და პატრონს არ მოახსენოს*.		50	348				77
258. ვინ ვისი ცოლი მოიტა- ცოს და დედაკაცი თავისი ნებით გაყუეს ანუ თუ ძალად წაგვაროს.						46,47	84,85
259. ვინ ვისი ცოლი მოიტა- ცოს გუირგუინკურთხვილი.						47,135, 165	
260. კიდევ: თუ კაცმა კაცს ცოლი მოსტაცოს.			290		22, 23, 30	26,27, 46	84,85
261. ვინ ვისი ცოლი წაგვაროს და ანუ ის ცოლწაგვრილი რასაც ემტეროს.			290		24, 26	26,27	84,85.
262. ვინ ქმარიანი დედაკაცი შეიყუაროს და გააწბილოს, აქავ თუ ნება დედაკაცისა ყოფილიყოს.			178				
263. თუ ერთმან მეორეს მუახ- ლე წაგვაროს.						24	
264. ძმამ თუ ძმის მუახლე გა- აწბილოს.							83.
[გარდაცვლილის ქონების დაპატრონებისათვის]							
[16v] 265. კაცი ვინც მი[ი]ცვა- ლოს და შვილი დედისერთი დარ- ჩეს, ვაჟი თუ ქალი, მისთვის.			90				

¹ კიდევუ მიწერილია: „ბოზობისა და მოტაცებისა“.

* „აქავ თუ მოტაცება ყმამ იცოდეს და პატრონს არ მოახსენოს“ მიწე-
რილია სხვა ხელით.

დაბ.	ბერძ	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვაზტ.
266. ვინცა ვინ მი[ი]ცვალს და შვილი დარჩეს და მასუკან შვილიც მოკვდეს და დედა ცოცხალი დარჩეს ¹ .		143				
267. შიცვალეზულს, ვისაც ვაჟი დარჩეს და ქალიცა და ქალი მზითვიანი იყოს ანუ უზითო.	277	330				
268. ვინ მი[ი]ცვალს ასე, რომ არ დარჩეს ვაჟი და ქალი და ქალის შვილი დარჩეს.		13				
269. ვინ მი[ი]ცვალს ასრე, რომ ცოლი ორსული დარჩეს.	121	331				
270. კაცი ვინ მი[ი]ცვალს უშვილოდ და ცოლი ცოცხალი დარჩეს.		91				
271. დედაკაცი რომელი დაქვრივდეს და შვილი არ დარჩეს ანუ თუ დარჩეს ² .		48				
272. დედაკაცი ვინგინდავინ დაქვრივდეს, რა უნდა ქნას, ქმარი რომ შორ მოკდომოდეს.	97	164				
273. დედაკაცი რომ დაქვრივდეს, სარამდის უნდა რომ სხვა ქმარი არ შეირთოს, მარამდის ნუ შეირთავს რასაც, აქავ არ უწყებს, და თუ უმაღ შეირთოს.	96	66				
274. დედაკაცი რომელი დაქვრივდეს, მისის ცხრას დღემდის შეუწყენლობისათვის.	135					
275. დედაკაცი, ვინც დაქვრივდეს ასეთი, რომ მას ქმარი კიდევ უნდოდეს, სარამდის არ უნდა შეირთოს.		66				
276. დედაკაცი, რომელი დაქვრივდეს ასრე, რომე ქორწილ-ნაქმარი იყოს და განუხრწნელი.	96,98	334,66				
277. ვის შვილი დარჩეს და მასუკან მოუკდეს და დარჩეს დედაკაცი უშვილო, თუ იქავ თავისავ						231

¹ კიდევ მიწერილია: „უშვილობისა და აღბად შვილისა“.

² კიდევ მიწერილია: „დედათ დაქვრივებისათვის“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
სახლში დადგეს, იყოს პატივით და თუ არა, სამკდრო ასრე მიეცეს*.			71				
278. დედაკაცს ქვრივისა ობლის პატრონსა შეუა მზითევსა მისაზე ხელი თუ არა ¹ .			79				
[17r] 279. რომელი დაქვრივდეს, შეუძლია მის ზითულზე სხვის დაპატრონება თუ არა.							
280. დედაკაცი, რომელი დაქვრივდეს და საქონელი საყდარს შესწიროს, დაეშლება ვისგანმე თუ არა, აქავ ან მამული გაყიდოს ან შესწიროს**.						81,175	232
281. სამარხის მიცემისათვის. სამარხი როგორ უნდა მიეცეს*.							219
282. ქვრივის დედაკაცისათვის. გლეხის კაცის ცოლი რომ დაქვრივდეს ძალად ნუ გაათხოვებენ, ნებით უნდა გათხოვდეს, საქვრიო ესე და ეს უნდა აიღონ ² .							203
283. დედაკაცი, რომელი მიიცვალოს და ქმარ-შვილი ცოცხალი დარჩეს ³ .			49				
284. ვინ მიიცვალოს დედაკაცი ასეთი, რომ ძე მრავლად მისცემოდეს.			51				
285. ვინცავინ დედაკაცი მიიცვალოს ქმრისა უწინ და შვილი დარჩეს.			73				
286. ვინ მიიცვალოს დედაკაცი უშვილო და ქმარი ცოცხალი დარჩეს, მისი მზითვისათვის***.			50			81,82	224
287. საყდროვანი დედაკაცი ვინ უშვილოდ მიიცვალოს.			357				

¹ კიდევ მიწერილია: „ქვრივის დედაკაცის მზითვისა თუ დანარჩონის საქონლისა“.

² კიდევ მიწერილია: „ქვრივის გათხოვებისა“.

³ კიდევ მიწერილია: „დედაკაცის უძეობისა და ზითვისათვის“.

* ჩაწერილია სხვა ხელით.

** „აქავ ან მამული გაყიდოს ან შესწიროს“ მიწერილია სხვა ხელით.

*** „მისი მზითვისათვის“ მიწერილია სხვა ხელით.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
288. ქალი ვინც მიიცვალს და შვილი არ დარჩეს, მზითევი მისი მიეცეს მამასა და მამის მამასა და არა სხვას.			68			81,82	
289. სიძე ვისიც მიიცვალს უსახლიკაცო და შვილი და ცოლი ცოცხალი დარჩეს ¹ .			5				
290. უშვილოთათვის: კაცი თუ დედაკაცი მიიცვალს უშვილოდ, მათის საქონლისათვის ² .	288		2,4,253		28		
291. თუ ვისიმე ყმა ამოვარდეს და ნასყიდი იყოს, მისი საქონელი ბატონს ვხელყვის თუ არა.							248
292. მიცვალეზულის სულის საქმის გარდაცდა და მის სახლისკაცთა როგორ მართებთ ანუ ვის რა უნდა მიუცენ ³ .			353				
[12v] 293. გულბილწობისა და გულმედგრობისათვის ⁴ .	18						
294. თუ მოკდეს ცოლ-ქმართა შუა შულლი ანუ სიკუდილი, ან თვალისა, ან ჭელისა, ან ფეჯისა დაშავება ⁵ .			165				63,64
295. ცოლ-ქმართაგან ერთმანეთის სიკუდილი.			169				62,65
296. ცოლ-ქმართა შუა რომ მოკდეს შულლი და სჯულის დაგდება.			167				
297. ცოლ-ქმართა შუა რომ მოჰკდესთ შულლი და ჯავრით ქრისტე გმონ.			168				
298 ქვეყანაზე ამისი ყადაღა უნდა იყოს და არის ⁶ .							173

¹ კიდებე მიწერილია: „სიძისა უსახლიკაცოს სიკდილისა“.

² კიდებე მიწერილია: „უძეოთათვის“.

³ კიდებე მიწერილია: „მიცვალეზულთ სულის საქმე როგორ მართებთ“.

⁴ კიდებე მიწერილია: „გულბილწობისა“.

⁵ კიდებე მიწერილია: „ცოლ-ქმართ შუა სიკდილისა და შულლისა“.

⁶ კიდებე მიწერილია: „მოტაცებისა და დახუთვისა“.

[გინებისათვის]

299. ეგრეთვე გინებისათვის განწესებული.

300. გინებისათვის: ვინ ვის აგინოს შულღში სახელი ღრთისა¹.

301. თუ უღირსმა საბატოს აგინოს.

302. კაცმა კაცს უსამართლოთ აგინოს.

303. კაცმა კაცს თუ დიაცი აგინოს.

304. კიდევ ვინ ვის აგინოს.

[13r] 305. გინებისათვის: ვინ ვის აგინოს და მერმე მალეით შერიგდენ და გამართვას რამე.

306. ვინ ვინც გა[ა]ჯავროს და სძრახოს².

[ცილისწამებისათვის]

307. ვინ ვისიც ბოროტი და ავი თქუას ან გრძნეულობა შეყვილოს.

308. მოსამართლესთან ვინც ვისი ავი თქუას.

309. კაცმა კაცს წასძახოს ცოლის ბოზობა ტყუილად ან მართლა.

310 უსამართლოდ კაცმა კაცს მუქარა დასთხოვოს ან თუ მდაბალმან მის უმალღეს³.

[შეურაცხყოფისათვის]

311. ვინ ვის უშულღოს და წვერი დააგლიჯოს შულღში ანუ მოსჭრას⁴.

დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვაჭ.
	94					
		238				
					131	
					129	226
					130	
	18					
	95					
		114				227
		107			146	
		119				
					145	
					127, 128	228
		183			144	

¹ კიდევ მიწერილია: „ვინ ვის, შეაგინოს“.

² კიდევ მიწერილია: „ძრახვისა ბეზღებისა“.

³ კიდევ მიწერილია: „მუქარის თხოვნისა“.

⁴ კიდევ მიწერილია: „ცემისაგან წვერის დაგლეჯისა“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
312. თუ ჩხუბში წელდაწველ შეყრილიყუნენ და ეცესთ.						126	
[ასოთა ჭრილობისა და მოკვლისათვის]							
313. ასოთა ჭრილობა თუ რას რა სისხლი გაუჩნდება ¹ .							43
314. თვალის გამოთხრისათვის და კბილის ჩაგდებინებისათვის.		67	213, 431		35, 39, 40	8,124, 142, 143	44,45, 46,47
315. წელის და ფეხის დაჭრისა და დაშავებისათვის.		68	213, 431		33, 34, 37 36	124, 125, 126	46
[13v] 316. ომში თუ კაცს თვალი და წელი დაუშავდეს.							
317. გერშისა საქმე.					32	5,6	48
318. ასოთა ჭრილობისათვის სხვამ სხვა დაჭრას, თუ ძმამ ძმა დაჭრას.					38, 33	162	43,49
319. ფათერაკად კაცის მკულელთათვის ნადირობაში თუ რასაც საქმეში ფათერაკად მოკლას ვინ ვინც ² .	12	318	283, 323, 383		3		92,182
320. შუბრით კაცის მკულელთათვის ³ .	13		414, 415, 416	6			
321. ერისთვის სიკუდილი ანუ თაყადისა, ანუ გამგებლისა აქავთან უწერია სისხლი.					1,2,4	1	36,37, 38,39, 40,26, 35
322. თუ წვევისბერმა წვევისბერი მოკლას.					7,6,5	3	
323. თუ ქუეყანამ წვევისბერი მოკლას.					8,9, 10		
324. ჰეროვანთა სიკუდილი და სისხლი.					11, 12, 31	3,10	
325. თუ მოიკლას ციხისთავი ვისგანმე ანუ უციხისთავი კაცი.					13, 14	3	
326. ქოთლოსანი, აბჯროსანი და კარვოსანი კაცის სიკუდილი.						9,10	
327. თუ ახნაურმან ანუ გლეხმან მისგან უფროსი კაცი მოკლას.							75

¹ კიდევ მიწერილია: „ასოთ ჭრილობისა“.

² კიდევ მიწერილია: „ფათერაკად კაცის სიკდილისა“.

³ კიდევ მიწერიალია: „კაცის სიკდილისა“.

დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ სა	აღბ.	ვახტ.
328. იქნების ჯელმწიფემ და მებატონემ ჯარი გაუსიოს თავის საბატონოში დასარბევლად ანუ კაცი კაცის დასაჭერლად და ის ჯელმწიფის კაცი თუ ვინმე მოკლას.						177
329. თუ საბატიო კაცი გლეხმა გააუპატიოს და კიდევ მოკლას.					35,36	
[14r] 330. თუ უმძრახი კაც[ნი] შეიყარნენ გზაზე და ერთმან მეორე მოკლას.					38	76
331. თუ კაცმა კაცი მამულის ცილებაში მოკლას.	48					88
332. თუ კაცმა კაცი ვალის თხოვნაში მოკლას.						94
333. თუ კაცი კაცს დაუჭირავს და უპატიურად მიპყრობია, მერმე უპატიურობის გულისათვის იმან ეს მოკლას.						60, 90
334. თუ კაცს კაცისათვის შეეგინებინოს და, ვისთვის შეეგინებინოს, იმან ეს მოკლას.						91
335. ღვინოში ერთმან მეორეს უშუღლოს და დაჭრას ან მოკლას.		177				93
336. ვინ ვის შეუფთხოს ცხენი და ზედმჯდომი გარდმოვარდეს და მოკლდეს.		382				
337. ვინ მასხარობით მოკლას ან და[ა]შაოს.		210				
338. სიკვდილი ყმარწვილთა რას ხნისა იყოს მკლელი ან მოკლული.		172				187
339. სიკვდილი ყმარწვილთა თამაშობაში.		173				194
340. ყმარწვილთა თუ ერთმანერთი და[ა]რჩონ.		174				194
341. ყმარწვილთა ნაძლეულში ერთმანერთას აწყინოს რამე სიკუდილით ან დაშავებით.		175				197
342. ვაყკაცთა ნაძლევი თუ ერთმანერთი და[ა]შაონ.		176				197
343. ვინ ვინც ძალად გაგზავნოს სადმე და მოჭდეს მისი იქ სიკუდილი.		376, 386			79	229

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვანტ.
344. ვინ ვინც გზასა სადაც გაგზავნოს, მოჯამაგირე იყოს თუ სხვა, და მოკდეს მისი იქ სიკუდილი.			372, 377			79	229
345. ვინ ვინც შესყას ცხენსა თვისსა და გაგზავნოს წყალზე ანუ საძოვარზე და წამყუნს რამ დაუშავდეს, სიკუდილით თუ დაშავებით.			395			79	
346. პატრონმა ყმა თუ საქურდლად გაგზავნოს და მოკლას ის იქ ამისის სისხლისათვის.			423				
[14v] 347. ვინ მოკლას მსახური და მხლებელი თუისი ანუ დააშავოს.			211, 214				95
348. ვინ ვისაც ორმოში ჩავარდეს კაცი თუ დედაკაცი და მაში რამ დაუშავდეს, სიკუდილით თუ დაშავებით.			218				195
349. ვინ ვინც ორმოში ჩასვას და მაში რამ დაუშავდეს, და მოკუდეს.			184			79	195
350. ყაზახმან თუ კაცი მოკლას.							89
351. ვინ ჩხუბში ორსულს დედაკაცს დაკრას რამე და შვილი მოსწყდეს.			212				
352. გიყთაგან კაცის სიკვდილი: გიყმა ვინცე თუ კაცი მოკლას.			321				
353. თუ მამამ შვილი მოკლას ანუ შვილმა მამა ანუ დედა.				5	15		78
354. თუ ძმამ ძმა მოკლას ანუ და, ანუ დამ ძმა.				5	17, 18	22,161, 162	81,82
355. ნათესავთაგან ერთმანერთის სიკვდილი.	389		192				
356. ლაშქარში კაცის კვლისათვის.			324				
357. ლაშქარში ვინ მოკვდეს.			422				
358. მღვდელთაგან ყაზახის სიკვდილი, ანუ თუ ლაშქარში მოკლას აგარიანი ანუ სხვა ურჯულო ¹ .	330		320				

¹ კიდევ მიწერილია: „მღდლის ყაზახის სიკვდილი“.

დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვაზტ.
359.		281			16	58
ვინმე ბერი თუ მონაზანი ქალი, თუ კაცი, მისთვის ¹ .						
360.		172			171	258
ყმისაგან პატრონის სიკვდილისათვის ² .						
[15r] 361.	65	215, 371				196
ვისგინდა ცხენმან ანუ ჯორმან, ანუ საწედარმან ვისამაც ვისმე აწყინოს და დააშაოს, და ანუ მოკლას ³ .						
362.	64	221				196
ვინ მოკუდეს პირუტყუთაგან და ანუ დაშავდეს.						
363.	66	371				196
ვინ ყუანდეს კაცთა მრჩოლელი პირუტყუი და მისგან დაშავდეს ვინმე და მოიკლას.						
[დასხმისა და მორბევისათვის]						
364.				29, 30		
ხედა დამსხმელისა და მისთვის, რომე სადაო და სალაპარაკო ქონდეს სამართალში, გაეპატიუნოს და არ გაყოლოდეს და მასუკან დასხმოდეს ⁴ .						
365.					19, 115, 109—114	50
თუ სასაფლაოზე სწორი სწორს დაესხას ანუ ეკლესია გაუტეხოს.						
366.					12, 13	51
თუ სასახლეში და ცოლშვილში კაცი კაცს მიუტდეს და დაესხას.						
367.					37	52
თუ ასეთს გლებს დაესხან, რომე სასახლეზე ახლოს იყოს.						
368.						53
თუ უსასახლოდ და უცოლშვილოდ სხვას თავის მამულში იყოს ვინცა, მიუტდენ და დამკდომი მოკუდეს.						
369.						54
თუ იარე სოჟული მოურბიონ და პატრონი იქ არ იყოს, შეიტყოს და წარმოუდგეს.						

¹ კიდებე მიწერილია: „შუამავალთა სიკვდილისა“.

² კიდებე მიწერილია: „ყმისაგან ბატონის სიკვდილი“.

³ კიდებე მიწერილია: „პირუტყვთაგან კაცის სიკვდილი ანუ დაშავება“.

⁴ კიდებე მიწერილია: „დამსხმელთათვის რაზედაცა“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
370. თუ კაცი ასეთს დროს მიუტდეს მოსარბეულად, რომე ან ქორწილი, ან ნათლობა, ან ჭირის დღე ქონდესთ.							55
371. თუ ამგვარი მიცდომა და საქმე უნცროს[ს] უფროსმა უყოს.							56
372. თუ ამგვარს მიცდომაში ერთი მეორეს მოერიოს თან ნუ წაიყუანს შეპყრობილსა, და თუ წაიყუანოს.						19	57
373. თუ მისი სწორი კაცი თავის მამულში დააწელოს, იბრიყოს და ცოტას სამღურავისათვის დაიჭიროს და შეკრას.						18	61
374. ვინ ვის ციხე დაუქციოს.					27		
[15v] 375. ვის ციხესა და ვაკის საჯდომს დედაწულს გვერდით უღალატოს.						33	
376. ზედდასხმაში თუ დედაკაცს შვილი მოსწყდეს.			212			14	51
377. კაცსა თუ ასაბია იაზლოს, მოკუდეს ან დაიჭრას.					41	15, 17	
378. კაცმა კაცს თუ უპატიური ამისთანა უყოს და დარჩენილი სწორი უპატიურათ შეინახოს.						20, 21	
379. მღდელი თუ მონაზონი ვინგინდავინ დიდმან ანუ მცირემან მძლავრებითა ჯელთა შეიპყრას.						104	
380. თუ ასეთი კაცი კაცს ღალატად დაუდგეს, რომ ემართლებოდეს ¹ .							60
381. თუ კაცს არას ემართლებოდეს და მოღალატედ და სასიკუდილოდ გზაზე გარდუდგეს ან მოკლას, ანუ არა.						117, 133, 134	59
382. ამიერნი ჯევისბერნი იმიერთ ნუოდეს მიუხდებიან.					43		

¹ კიდევ მიწერილია: „ღალატად წინ დადგომისა“.

დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ.სა	აღბ.	ვახტ.
383. ვინც ვინ მოკლას, არ ძა- ლუც სისხლის თხოვნა უწელ- მწიფოდ, მეფე და კათალიკოზი ნურც არბეუინებენ ¹ .		105, 417				24,173
[სისხლის განაჩენები]						
384. სისხლის სამართალი გელ- მწიფისა არის და მან უნდა ქნას და სხვათა არავის შეუძლია.		417, 105				24,173
385. სისხლის ზღვა ასრე უნდა, ვინ რა გვარისა იყოს, ვინ რა გვარისა.					28.	34 33
386. თეთრისათუის და თეთრის გარიგებისათუის ანუ თუ სისხლში რისგან უნდა მიეცეს თეთრს გარ- და ან დიდებულსა ან მდაბალსა.						15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22
387. დიდებული თავადი ესენი არიან.						35
388. დიდებული თავადის მთე- ლი სისხლი სიკუდილისა, ამისავე ტოლად მთავარეპისკოპოსის სი- სხლი, ამის მეხუთედ ნაკლები მიტრაპოლიტისა.						26
389. დიდებულს ქუემოთ შუა თავადის სისხლი, ამასთანავე დი- დებულის სახლის კაცის სისხლი, ამასთან ეპისკოპოსის სისხლი.						27
390. ამას ქუემოთ მესამე თავა- დის სისხლი, ამასთან ასე არქი- მანდრიტის სისხლი.						28
[16r]. 391. გადიდებულის აზ- ნაურის სისხლი, ამასთან ასე წინა- მძღვრის სისხლი.					2	29
392. შუა აზნაურის სისხლი, ამასთან ასე მღვდელმონაზონის სისხლი, ამისავე მეხუთედ ნაკლებ მწიერი მონაზონისა, შუა აზნაურის ტოლადვე დიდებულის დიდვაჭ- რის სისხლი.					3,150, 96, 97	30
393. ცალმოგვის მესამეს აზნა- ურის სისხლი, ამასთან ასრე					4.166, 96,97	31

¹ კიდევზე მიწერილია. „სისხლის განაჩენისა და რიგი მისი“.

დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვანტ.
მღულის სისხლი, აწასთან მეორე ვაჭრის სისხლი.						
394. ამასთან ასრე დაკლებით მსახურის სისხლი, აწასთან მთავარ დიაკვნის სისხლი, ამასთან მესამე ვაჭრის სისხლი.					7,166, 96,97	32
395. გლეხის კაცის სისხლი, ამასთან მეოთხეს ვაჭრის სიკუდილო და სისხლი.				42	11	33,41
396. მოველეთა და კარისკაცთა და გამრიგეთა სისხლათუის, გინდ რომ მდაბლის კაცია შვილაც იყოს, თუ კარის გამრავენი და მოველენი იყუნენ ¹ .					159, 160	34
397. არიან ძველთაგან თავადნი ზოგნი ვინმე, რომე აქვთ ძველადგან სისხლას განაჩენი, მაგრამე იმაზე საპართალო ძნელა ² .						23
398. ამებისათვის სისხლი არ ითხოვბის, რომელსა აქავ თითოთითო მოგახსენებს ³ .						42
399. ორბატონობაში და ორბანიობაში მოკლულთა და დაჭრილთათვის. ამებისათვის სისხლი მიეცევინების თუ არა.						176
400. აწ ესეცა სცანთ მოსამართლენო, თუ რასაც ფერს სისხლში დიდსა თუ მცირეს რისგან უნდა მიეცეს ანუ რა ⁴ .						17, 18, 19, 20, 21, 22
401. თუ მოკლულს კაცს სამიოთხი ძმა ყვანდეს და გაყოფით იყვნენ, რომელიც მასთან იყოს, სისხლი მან აიღოს და მის ცოლსაც სისხლისაგან მიეცეს რამ ⁵ .				17, 18		
402. სისხლი ნაპრჭობი თუ აზნაურმან აზნაურს დაუჭიროს.					147	

¹ ტექსტშია: „მესამესამეს“.

² კიდევ მიწერილია: „კარის კაცის სისხლი“.

³ კიდევ მიწერილია: „სისხლის წიგნზე სამართლისა“.

⁴ კიდევ მიწერილია: „რუსთვის სისხლი არ ითხოვბის“.

⁵ კიდევ მიწერილია: „სისხლი რა უნდა მიეცეს“.

⁶ კიდევ მიწერილია: „სისხლი გაყოფით ვინ უნდა გაიყონ“.

[სამკუიდრებლის დაპატრონებისათვის]

დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	ალბ.	ვახტ.
	277	331				257
	121	331				
22	284	251				110
	281	332				
	285	98,100, 102 147			157, 158	
		13				
		2				
		4				
	282	65				

¹ კიდევ მიწერილია: „მამის საქონლისა შვილს მართალთა თუ მრუდდდ როგორ ერგების ან თვით დარჩების“.

² კიდევ მიწერილია: „სამკუიდრებლის დაპატრონებისა“.

³ კიდევ მიწერილია: „ცოლ-ქმართ სიკუდილთ უკან სამკუიდრებლისა პატრონობისა“.

* „აქვე თუ მართო ქალი დარჩეს“ მიწერილია სხვა ხელით.

დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
414. როგორ უნდა დაბატონდეს დედა შვილთა მისთა მიცვალებას უკან, დედაკაცს მას რომ შვილის შვილი ენახოს ¹ .		70				
[18r] 415. ბერად რომ შედგეს, სამკუიდრებელისაგან მიეცემა თუ არა ² .	303					
416. არ მიეცემა სამკუიდრებელი რომელი წარვიდეს და უმამოდ ცალი შეირთოს ³ .	411					
417. მასაც არ მიეცემა სამკუიდრებელი, რომელსა პატიჯონ მშობელთა ქალსა ქმრისა შერთვა და, რაც შეეძლოს, ზითეუიცი აძლიონ და მათს სიტყუას არ დასჯერდეს.	292					
418. შვილი რომ მწვალებელი ვისმე ყუანდეს, მისის სამკუიდრებელისათვის.	301					
419. ერთს კაცს, ვისაც შვილი მწვალებელი ყუანდეს ერთი ან სულ.	302					
420. ვისგინდავის მიაბაროს კაცმა სიკუდილის დღეს შვილი და ქონება ⁴ .		101				
421. ვინ ვის მიაბაროს შვილი და საქონელი, შენახვის მიცემა მართებს თუ არა.		141				
422. მემკუიდრეს კაცს რომ შვილი დარჩეს, ბატონმა ვეჭილი უნდა დაუყენოს ⁵ .	249					
423. ვეჭილი უნდა იყოს ოცდახუთის წლისა არა მისგან ნაკლები.	253					

¹ კიდებე მიწერილია: „დედაკაცს რომ შვილი არ დარჩეს, შვილი წამს უფროსად თუ დედა“.

² კიდებე მიწერილია: „ბერს სამკუიდრებელი მიეცემა თუ არა“.

³ კიდებე მიწერილია: „ვის არ მიეცემა სამკუიდრებელი“.

⁴ კიდებე მიწერილია: „სიკუდილის დღეს საქონლის მიბარებისა თუ რაც ფერისა“.

⁵ კიდებე მიწერილია: „მკუიდრი კაცის შვილისად ვეჭილი როგორც წამს“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვანტ.
424. მკედარი ვეჭილად არ დაიყენების, რომელიც მოლაშქრეა.		252					
425. ყრუ და მუნჯი ვეჭილად არ დაიყენება.		250					
[11v] 426. თუ ხუცის ცოლი შეიყუაროს ვინმე და მართლა გამოჩნდეს ¹ .						41, 105	
427. ბოზობა მღდელთაგან ² .			298				
[ადამიანთან და პირუტყვთან დაცემისათვის]							
428. კაცი ვინც იყოს ბორცის მოქმედი ასეთი, რომე დედის ნაცვალთან და მამის ხასასთან დაეცემოდეს ³ .	34	290					
429. კაცი ვინც იყოს პირუტყვთან ავად მჭკვევლი ⁴ .			318				
430. კიდევ: ვინც იყოს კაცი აგეთი, რომ პირუტყვთან დაეცეს.			319				
431. მამათმავალთათვის ⁵ ,		51	319, 178				
432. ადამიანთა და პირუტყვთან დაცემისათვის.		52	319, 178				
[დედაკაცის ბოზობისათვის]							
433. დედაკაცისაგან ნდომით ბოზობა ⁶ .	30		178				
434. თუ ქალი კაცს გაუარშიყდეს.							70
435. ქმრიანს დედაკაცს რომ უსჯულსათვის და ანუ სხვათათვის სააკაცოდ ელაპარაკოს.			341				

¹ კიდევ მიწერილია: „ხუცის ცოლისა“.

² კიდევ მიწერილია: „მღდლის ბოზობისა“.

³ კიდევ მიწერილია: „დედის ნაცვალთან დაცემისა“.

⁴ კიდევ მიწერილია: „პირუტყვთან დაცემისა“.

⁵ კიდევ მიწერილია: „მამათმავლობისა“.

⁶ კიდევ მიწერილია: „ქალთაგან ბოზობის ძონდომისა“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
436. დედაკაცმან მეზობლის ქალსა თუ ცოლსა უმანჭაკლოს ¹ .						23	69
[12r] 437. დედაკაცისაგან თავის ბოზობის თქმა სამართალში ² .		86					
438. დედაკაცმან თუ ბოზობით ანუ სხვა რითაც წაიჭდინოს ნაყოფი მისის მუცლისა ³ .			201				
439. ერთი დედაკაცი რომ ბოზობისათვის დააგდონ და მას ბოზობის შვილი ყუანდეს ⁴ .			84			29,30 31	67,68
440. დატყუებება ცოლისა ანუ ქმრისა ⁵ .		82	158				
441. თუ ცოლი თუ ქმარი ლაშქრისაგან დატყუებდეს, ერთს მეორისათვის რა მართებს.		83	356				
[ცოლ-ქმართ ქონებისათვის]							
442. ვინ უყიდოს ცოლსა მისსა სოფელი თუ ანუ სხვა რან ⁶ .			61				
443. ცოლ-ქმართ ერთმანერთის ზუქება და მიცემა რისაც შეუძლია თუ არა.		184	63				
444. ყუანდეს რომელსამე ცოლი უშვილო, შეუძლია მიცემა რისაც თუ არა.			77				
445. კაცსა მართებს ცოლის მისის ზითვის გამრავლება თუ არა.			63				
446. ცოლ-ქმართ ერთმანერთის საქონლის დაპატრონებისათვის სიკუდილის უკან.		282					
[ანდერძისათვის]							
[18v] 447. ანდერძი მამაკუდავისა ⁷ .		108	94			57	

¹ კიდევ მიწერილია: „მაჭანკლობისა“.

² კიდევ მიწერილია: „თუ ქალმა ბოზობა აღიაროს“.

³ კიდევ მიწერილია: „დედაკაცისაგან მუცლის წახდომისა“.

⁴ კიდევ მიწერილია: „ბოზობით შვილის ყოლისა“.

⁵ კიდევ მიწერილია: „დატყუებება ცოლისა ანუ ქმრისა“.

⁶ კიდევ მიწერილია: „ცოლის კაცისაგან აგარაკისა ანუ სხვისა მიცემისათვის“.

⁷ კიდევ მიწერილია: „ანდერძისა: თუ მომ[აკუდავს ვით უხამს ანდერძი და სამართალი მათი“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
448. კიდევ ანდერძისათვის, რომე ყუანდეს მოწანე.		109	333				
449. ანდერძის წიგნზედ უფროსის ბეჭედი უნდა ჯდეს.		110, 111					
450. კიდევ ანდერძის წიგნის დაწერისა და მისივე მოწმისათვის.		110, 111					
451. კიდევ მისთვისვე ანდერძისათვის, რომელმანც ანდერძის წიგნი დაწეროს, მანვე იმოწმოს.		112					
452. მემრუშისაგან ანდერძზე მოწმობა დაიჯერება თუ არა.		113					
453. დატყუებულის ანდერძისათვის.		114					
454. ბრმის კაცის ანდერძისათვის ექუსისა და შგოდის მოწმით ქნას მან ბრამან, ანდერძი ირწმუნების თუ არა.		115					
455. საიდუმლოს ანდერძისათვის.		116					
456. ერთს კაცს რომ შვილი დატყვებული ყვანდეს და მამამ ანდერძი ქნას და ის არ მოიგონოს და მასუკან ისიც მოვიდეს.		122					
457. გვედართა ანდერძისათვის ლაშქარში რომ დაკრილი იყოს და კუდებოდეს.		117					
458. დედაკაცთა ანდერძისათვის, ორსული დედაკაცი რომ ბანებაში მოკუდეს.		118					
459. ანდერძის წიგნის გამოუჩენლობისათვის საიდუმლოს ანდერძისა.		120					
460. ავადმყოფის ანდერძისათვის.		125	16,333				
461. მეორეს ანდერძისა და პირველის მოშლისა.		126					
462. უცოდინართა კაცთა ანდერძისათვის.		127					
463. ანდერძი რას ხნისას ეთქმის და რას ხნისას არა.			3				
[19r] 464. მამამ რომ შვილს ანდერძი უყოს და გაუყოს რაც.		283	147				

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვანტ.
465. ანდერძით ვინც თავის ქონება ვისაც მისცეს.			11				
466. ანდერძით ვინ დააპატრონოს ქონებასა მისსა სხვა კაცი ვინცა.			99, 100				
467. ანდერძის გაუტეხლობისათვის.			7			57	
468. ანდერძი მომაკვდავის ვინ ვის თავისი საქონელი ანუ თავისი ნასყიდი ვისაც მამული უანდერძოს მიეცემის და, თუ საბატონო რამ არის, მარტო ის ვერ გასცემს, მის ბატონზე კი-დია*.							232
469. მეფე რომ გაუწყრეს ვისმე, ანდერძი მოიშლება თუ არა ¹ .		124					
470. უანდერძოთ ვინც მიიცვალოს ანაზდათ, რომ ანდერძი ვერა თქუას.			2				
471. ცოლ-ქმარნი ვინ მიიცვალონ უანდერძოთ.			89				
472. ვინც მიიცვალოს უანდერძოთ, მასუკან შვილი მისიც მიი-ცვალოს, დედაკაცი როგორ და-პატრონდეს.			142				
[აზატის ქნა]							
473. აზატის ქნა: ყმასა მისსა ვინც უყოს აზატი ორისა და სამის მოწმით ² .	6	158	17, 38, 204				
474. ვინც უყოს აზატი ყმასა მისსა პაემნით.			30				
475. პაემნით აზატნაქნარს რადროს მიეცეს წიგნი აზატობისა.			31				
476. ვინც უყოს ყმასა აზატი და ისევე მასთანვე იყოს და მუახ-ლე მისივე შვირთოს და დაშვი-ლიანდეს.			37				

¹ კიდევ მიწერილია: „მეფეთ ანდერძისა და უანდერძობისა“.

² კიდევ მიწერილია: „აზატობისა“.

* ეს პუნქტი ჩაწერილია სხვა ხელით.

დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვაზტ.
477. ახატი ყმისა ქონებითა და რითაც საქონლით ახატი უყოს, ისიც სახელდობრივ უნდა დაუწეროს ახატობის წიგნში.		18				
[19v] 478. ახატი ყმისა სახლ-კარიანათ და მამულით.		20				
479. ვის ენებოს ახატი ყმისა ანდერძით, აქავ თუ სათვისთაო იყოს ანუ საქმო*.		16				234
480 რომელმან უყოს ახატი ყმისა მასუკან ის ახატის მქნელი გაღარიბდეს, მან ახატქმუნულმან ისევე მსახუროს თუ არა.	170					
481. რას გზით შეიქნას მწლებელი ახატი.		204				
482. ახატნაქნარი კაცი რომ არ უმადლიდეს, მოიშლების თუ არა?	162	19				
483. ახატნაქნარი კაცი პატრონის შვილს აგინებდეს.	169	19				
484. ახატნაქნარმა რომ თავის ბატონის ურიგო თქუას.	174	19				
485. უშვილომ კაცმა ახატნაქნარს რამ მისცეს თავისი მერამე შვილი ეყოლოს ¹ .	183					
486. ახატნაქნარი კაცი ვინც გაყიდოს ან იყიდოს, ან გასცეს, ან გასცვალოს მისთვის ² .	176					
487. ვინ უყოს ახატი ვაჟსა და ქალსა მისსა ³ .		93				
488. ვინც უყოს ახატი შვილსა და შვილის შვილის შვილსა მისსა.		15				
489. ვინც ვისიც ყმაწვილი იპოვნოს ან აიყუანოს ვისიც და გაზარდოს, თუ გამზრდელმან მან ახატი უყოს, ახატი შეიქნას, თუ ყმობა უთხრას, ყმა[შეიქნას].		129				261

¹ კიდევ მიწერილია: „უშვილოსაგან ახატობისა“.

² კიდევ მიწერილია: „ახატნაქნარის გასყიდვისა“.

³ კიდევ მიწერილია: „ნასყიდვის კაცის შვილის ახატისა“.

* „აქავ თუ სათვისთაო იყოს ანუ საქმო“ მიწერილია სხვა ხელით.

დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
						261
						260:
<p>490. ვინ ვისიც ყმაწვილი იპოვნოს და ან იშვილოს, ან იყიდოს და გაზარდოს, მასუკან თავისი მამული იმას უანდროძოს*.</p> <p>491. პატრონმა თუ თავის ყმას თავი დაახსნევინოს და წიგნი იყოს და მოწამე ანუ არ იყოს¹.*</p> <p>[დედ-მამათა და შვილთათვის]</p> <p>[20r] 492. მამანი შვილთა მათთა უნდა კარგა ზრდიდნენ და ასწავლიდნენ, ვალია მათზე, და თუ არა ინაღლონ რა და წაჭდენ, მისთვის².</p> <p>493. მამას რომ შვილი არ მორჩილობდეს³.</p> <p>494. რომელმან აიღოს ქელი მამასა და დედასა მისა ზედა ავად მისაპყრობლად ანუ გააგდოს ანუ აგინოს.</p> <p>495. შვილი ვისიც უარში იყოს და გაუგონარი და მაგინებელი.</p> <p>496. შვილსა არ ძალუც შეგინება მამისა და თუ შეაგინოს და ავი რამ კადროს.</p> <p>497. ვინ სძრახოს დედ-მამა მისი ანუ საცემრად ქელი შეახოს, ან მათი ავი რამ გაამუღავნოს.</p> <p>498. რომელმან შვილმან გაუშვას მამა გინა კეთილმორწმუნობისათვის და მამის პატივი არა სცეს.</p> <p>499. მამის ურჩი შვილი რომ მამას სიცოცხლეშიც გაეყაროს.</p>						
		304				
21		325		16		
21	289, 291	207				80
21	291, 289	262				80
		110				
		209				
		305				
		6		16		

¹ კიდევ მიწერილია: „პატრონმა რომ თავის ყმას თავი დაახსნევინოს“.

² კიდევ მიწერილია: „შვილის ზითვისა და ვალისა“.

³ კიდევ მიწერილია: „მამათა შვილის ურჩობასა და გაყრისა“.

* ჩაწერილია სხვა ხელით.

დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
	292					
500. არა აქუს შვილსა პატივი მამის ალაგს, არც აქუს შეძლება მამასთან სამართალში სწორედ წასვლისა და წადგომისა.	293					
501. მისთვის მშობელნი ვისნიმე სნეული ღა ღარიბი იყოს და შვილთა მისთა არა მოუარონ რა.	294					
502. შვილმან რომ მამა თავდებად დაყენოს და დაიჭირონ თავდები, მამა და შვილმან აღარა ინაღლოს რა.		95, 127				
503. დედ-მამამ, რაც შეეძლოს, რომ ქალს ზითეული აძლიონ და ქმრის შერთვა პატიჯონ და არა გაუგონოს რა სიტყუა მშობელთა.	87					
504. პაპის მორჩილნი უნდა იყუნენ თუ არა შვილისშვილი, ქალი თუ ვაჟი ¹ .						
505. დედას არ შესწუეს კელი ავად მისაპყრობლად, არამედ მამასა ² .						
[20v] 506. შვილთა და დედ-მამათ შუა ავი რომ მოვდეს.						79
507. მამამან ან შვილი და ან შვილობილი გააგდოს ³ .					58,59	
[ვალისათვის]						
508. ქუეყანაზე ამისი ყადაღა უნდა იყოს და არის თუ ვალისათვის თუ სისხლისათვის უჭელ-მწიფოდ ერთი მეორისას ნურას დაიხუთავს, და თუ დაიხუთონ — მისის ჯარიმისათვის ⁴ .						173, 174
509. წისქვილის დახუთვისა და დაგირავებისათვის ამას მოგახსენებთ.	43	27 4				

¹ კიდებე მიწერილია: „პაპისა და შვილისშვილისა“.

² კიდებე მიწერილია: „შვილისა დედისაგან გაულაზაობისა“.

³ კიდებე მიწერილია: „მამისაგან შვილის გაგდება“.

⁴ კიდებე მიწერილია: „დახუთვისა“.

4. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
510. ვალისათუის ვინ სამეფო საქონელი გაავალოს, მისთვის ამას ვიტყუით: უბრძანებლად ნუ გაავალებენ, ნურცა სამეფოსა, ნურცა ეკლესიისასა, ვინ გაავალოს და არ გაიგონოს ¹ .		107	8,303				
511. ვალისათვის ამას წინათ როგორ გაცემულა და ან როგორ აღებულა ყალი, აქვე თვითო თვითოდ მოგახსენებთ ² .							116, 117, 118, 119
512. ვალისათვის რომ კაცი ჩიოდ ეს, უნდა რომ მოადრე მოუყუანინოთ და თამასუქი და ბეჭედი უნდა გაუსინჯოთ და სამართალი ისრე უყოთ ³ .							143
513. ვალისათვის და სარგებელი სათვის და თხოვნისათვის.	39	232			46	95	116, 125, 128, 129, 132
514. ვალის თხოვნისა და დაცლევინებისათვის, თუ როგორ მართებს დაცლევინება.		199	40,41, 131				131, 133
515. გირათი ვალის აღებისათვის, რომ გირათი ჩამული რამ იყოს ან პირუტყვი.			133			43,83	
516. კიდევ გირათთ ვალის აღება: ასეთი რამ იყოს გირათისი, რომე წიგნში სახელდობრივ არ ჩიწერებოდეს.			136				
[32r] 517. ვინ აილოს ვალი და თავდები მისცეს, და გირათცა ანუ გირათ არა.		203	134				
518. რომელმან ვალი მისცეს ვისაცა და არ აილოს გირათ.			131				
519. ვინ ვისი სახლიდამ გამოიტანოს გირათ ვალისათვის უსამართლოდ.		134	275				
520. ვინ გამოიტანოს ვალისათვის გირათ ქურივისა სახლიდამ.			279			134	

¹ კიდევ მიწერილია: „სამეფოს საქონლის გავალება“.

² კიდევ მიწერილია: „ვალის გაცემისა“.

³ კიდევ მიწერილია: „ვალისათვის“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვანტ.
521. ვინ ვის რამ ავალოს პაემნით და პაემანს უწინ სთხოვოს.			139				
522. ვინ ვის რა ვალათ თეთრი თუ ფლური მისცეს, იმრიგივე უნდა მისცეს თუ არა? თუ პირობა დაუცთ, იმრიგივე უნდა მისცეს.			140			95	
523. ვინ ვის რა ავალოს და ოცდა[ა]თს წელიწადს გაეულოს, ეთხოვნოს ან თუ არ ეთხოვნოს, ერთი გზით არ მიაცემინებს ესე.	22, 104		53				
524. ვინ ვის გირაოსავით რაც რამ დაუდვას და გაყიდოს გირაოს მსგავსად სახლი ანუ ბაღი, ანუ ბოსტანი.	102		39				
525. ვინც ვის რა ავალოს და კირაო გამოართვას, თეთრის პატრონს ეჭირებოდეს თეთრი და გირაო გაყიდოს.	101		130				
526 უძრავის საქონლის დაგირავებისათვის. აქავ გირაოს პატრონთაგან გირაოს თხოვნა.	14, 105					43	
527. სახლი რომ გირაოთ ქონდესთ, ვალისათვის გირაოდ ყოფაში დაიწვას.	103						
528. თუ დაგლახავდეს ძმა შენი და ყიდდეს მამულსა ვალისათვის, დაიხსნას ვინმე და მორჩინ[ო]თ დაჭირებისაგან, მამული მისი გირაოსავით გქონდესთ და შეიდ წლამდი დახსნას ეცადოს, უნდა რომ დაახსნეუინოთ.			240				
529. ვის ქონდეს მამული გირაოდ რაც ფერი, მისი მოსავალი ბევრი ეჭამოს.			233				
530. ვინც ვის რა ავალოს თეთრის პატრონმა, ვერვინ გასარჯოს ამღების მეტი, და არც შეილის აღებული მამას ეთხოვოს.			103				140

დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
531.		145				
ინპაროს, ეთხოების სახლისკაცთა მისი ვალი თუ არა.						
532.		135				137
ვინც ვისგან ვალი აიღოს და მალ მოკუდეს, მოვალე[ვ]ებს როგორ მიეცეს მისი საქონელი ან როგორ გაურიგონ.						
533.	204					
ერთს კაცს რომ თეთრი გასავალეზლად უნდოდეს, ერთმან ვინმე უთხრას ამა და ამ კაცს ავა-ლეო, კაი კაციაო, მისცეს და ის კაცი გაიპაროს.						
[32v] 534.		123				139, 141
შვილთა ვისისაც მამის ვალიც დარჩეს და მამულიცა, რომელი შვილი საპატრონოს დაპატრონდეს, ვალის პასუხიც იმან უნდა გასცეს.						
535.		124				139, 141
ვინ ვინც ანდერძით დაა-პატრონოს საპატრონოსა მისსა და ვალიც მას დაადვას, მასუკან იმ კაცმა არც მამული ინდომოს და არც ვალი.						
536.		144				
ვინ ვისი ობოლი გახარ-დოს მადლისათვის და მას ობოლს მამის ვალიც დარჩომოდეს და მამულიცა, ამისი როგორ უნდა იქნას.						
537.	14					
მოვალის ძალის დატანე-ბისა და მამულის გასყიდვისათვის.						
538.	13, 14	240				
ვალისათვის ღარიბთაგან მამულის გასყიდვა-ყიდვა ვის მარ-თებს, ვისიც თეთრი მართებს. მას სყიდვა მართებს თუ არა. აქავ, თუ იაფათ გაასყიდვინონ.						
539.		232				132
თუ კაცი გაღარიბებული-ყოს და ვალის მიცემა არ შე-ეძლოს.						
540.						133
თუ კაცი დაკარგულიყოს, ვალის ამლები და წვრილი შვი-ლები ყუანდეს.						
541.						135
თუ კაცი დაკარგულიყოს, ვალის ამლები და მისი საქონელი მოყუარეს ებაროს.						
542.						136
თუ შვილი ვისიც ან მამისაგან, ან ძმისაგან, ან სხვისა-						

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვანტ.
552. პურზე თეთრის გაცემა ასრე უნდა.							129
553. თეთრის გაცემა მუშაზე ასრე უნდა.							130
554. ქორწილს უწინ ვალის აღება დედაკაცთაგან თუ აედოს, მანვე უნდა მისცეს ¹ .		90					
555. დედაკაცთაგან აღებული ვალი, დედაკაცთავე უნდა მისცენ.		207					
556. დედაკაცის თავდებობით თეთრის გავალებისათვის.		206					
557. დედაკაცმა თუ გამოსტყუოს რამე კაცსა ან კაცმან დედაკაცი დაატყუოს.		208					
558. ნასყიდი კაცი ვალს ვერც გასცემს, ვერც აიღებს, ნურცავინ ავალებს ² .		166	27				
559. პურის გავალება სამართლიანად ათი თორმეტად, ქერიცა და ფეტვიც მსგავსად ამისსად ³ .						93	126
560. ღვინის გავალება თუ როგორ უნდა აქ გამცნებსთ.							127
561. აწე კოკისა და კოდის წონა მოგახსენოთ ადგილსა და ადგილს ანუ კოკა რამდენი ლიტროა, ანუ კოდი ⁴ .							120, 121, 122, 123
562. ესეც მოგახსენოთ ლიტროა რა არის ანუ რამდონი სტელია, ანუ რამდენი ჩარეჟი ⁵ .							124
[თავდებობისათვის]							
[33v] 563. თავდებობისათვის. აქვე ვინცავინ ეკლესიის მოწესენი აყუნენ, თავდებათ ნუ დადგებიან ⁶ .		200					

¹ კიდევ მიწერილია: „დედაკაცთ ვალისა და ქორწილის უწინდელისა“.

² კიდევ მიწერილია: „ნასყიდის ვალის გაცემისა“.

³ კიდევ მიწერილია: „პურისა და ქერის გავალება“.

⁴ კიდევ მიწერილია: „კოდისა და კოკისა წონა“.

⁵ კიდევ მიწერილია: „ლიტრის საზომნი“.

⁶ კიდევ მიწერილია: „თავდებობისთვის... რი თუ ერ...“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ. გ-სა	აღბ.	ვახტ.
564. ეკლესიის მოწესეთ თუ იჩივლონ, თავდები არ გამოერ-თმეუა.		202				
565. ქრთამით თავდებობისათვის.		201				
566. ვალის საქმეზე თავდებობისათვის ვინგინდავინ რაზედაც დადგეს თავდებათ დიდი თუ მცირე კაცი.		203	134		69	
567. გლეხთაგან თავდებობა რა ერთზე უნდა ანუ რა ერთისათვის უნდა გააცემინო პასუხი.					68	
568. შვილმა თუ მამა თავდებათ დააყენოს და მამა დაიჭირონ, და შვილმა აღარა ინაღულოს რა.		293				
569. თავდებობა ასრე უნდა, რომე სათავდებო კაცი თითვე[ან თავის ნებით მოვიდეს და დადგეს, ძალით არა ჯერ არს*.						235
570. დედაკაცთაგან თავდებობა არა ჯერ არს ¹ .		205	78			
571. დედაკაცისაგან თავის ქმრისათვის თავდებობა არ ირწმუნება.		89				
572. დედაკაცის თავდებობით თეთრი თუ გაავალოს ვინმე.		206				
[მოწმობისათვის]						
573. მოწმობისათვის. მოწამე რარიგი კაცი უნდა იყოს, რომ მისი მოწმობა დაიჯერებოდეს ² .		336				
574. კიდევ მოწამეთა გასინჯვისათვის, თუ რას სიკეთისა და რას სარწმუნოებისა იყუნენ.		340				
575. ორთა მოწამეთა კარგად გასინჯვა უნდა და თუ ერთ-ერთი	14	338	258, 336			

¹ კიდევ მიწერილია: „დედათ თავდებობისა“.

² კიდევ მიწერილია: „მოწმობისათვის“.

* ეს პუნქტი ჩაწერილია სხვა ხელით.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	ალბ.	ვახტ.
გამტყუნდეს მისის გარდაჯდეუ- ინებისათვის.							
[21r] 576. მწვალებლის მოწ- მობისათვის ნუ ირწმუნებთ.		143	196				13.
577. ურწმუნოს მოწმისა და მოჩხუბრისათვის.		145					
578. მოწამე სარწმუნოებისა ლირსი კაცი უნდა იყოს.		144	196				13.
579. ერთის კაცის მოწმობა არ ირწმუნება, აქავ მოწამეთა პირ- ველ უნდა დაიფიცონ და მერმე იმოწმონ.		146	196				13
580. თეთრი რომ ემართოს რამდონი მოწამე უნდა მოიყვა- ნოს.		147					13
581. მოწამეთა ვალის საქმეზე თვალთ ხილულისათვის უნდა იმოწმონ, არა გაგონილზე.		337					
582. თუ არ უნახავს, გაგო- ნილზე მოწმობა არა ჯერ არს.		149					
583. სამძღვრისა და სახლის აშენებისათვის გაგონილზე კი იმოწმება.		150					
584. წიგნის მიწერით და უნე- ბურად მოყუანილის მოწმობა არა ჯერ არს, აქავ თუ გამტყუნდეს.	14	151	258				
585. ღარიბთა კაცთა მოწმობა არა ჯერ არს და თუ ტყუილად იმოწმოს.	14	152	258				
586. მემკუიდრის კაცის მოწმო- ბისათვის.		119					
587. ნასყიდის კაცისა და ახატ- ნაქნარის მოწმობა არ ირწმუ- ნება თავის ბატონისა და ბატო- ნის შვილისათვის.		153					
588. ოცის წლისა რომ არ იყოს ვინგინდა კაცი და ან თუ დამნა- შავე რისამე იყოს, მისი მოწმობა არ ირწმუნება.		154					
589. დამნაშავეთა მლდელთა თუ ერთათვის მოწამენი წამოდ- გნენ, მართებული ასრეა, რომ პირს წაუყენოთ.		339					

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
590. მამა შვილისათვის და "შვილი მამისათვის ვერ იმოწმე- ბენ.		155					
591. დედაკაცის მოწმობისა და მოკვლეობისათვის ¹ .		148					
[მთხრობლობისათვის]							
[21v] 592. მთხრობლობისა- თვის ² .		331					
593. რომელმაც მართლა არ იცოდეს, მართებული არ არის რომ იმთხრობლოს.		332					236
594. ამ რიგის კაცის მთხრობ- ლობა არ ირწმუნების, ერთი კა- ცი რომ სიაკაკეზე გაპატიჟული იყოს, ანუ ლაშქრიდამ გამოკა- რული.		333					
595. რომელმან ტყუილი მთხრობლობა ქნას, მისის გარდა- ჭდეუნიებისათვის.	14	335	258				236
596. მთხრობლის სამთხრობ- ლოს მიცემისათვის.		334					
597. დედაკაცის მთხრობლობა არა ჯგო არს ³ .		332					
598. კიდევ დედაკაცის მთხრობ- ლობისათვის არ იქნება და ნურც ირწმუნებენ.		333					
599. საქართველოს რიგი და სამართალი ექუსი არის, რომ ამით თავი იმართლებს: პირველ ფიცი, მეორე შანთი, მესამე მდუ- ლარე, მეოთხე ჳმალში გატანება, მეხუთე მოწამე, მეექვსე ცოდვის მოკიდება ⁴ .							6
[ფიცისათვის]							
600. ფიცისათვის და უფიცო- ბისათვის, ფიცი თუ რომელზე			402				11,12, 237

¹ კიდევ მიწერილია: „დედაკაცთა მოწმობის და სახელოსი“.

² კიდევ მიწერილია: „მთხრობლობისა“.

³ კიდევ მიწერილია: „დედაკაცთა მთხრობლობისა“.

⁴ კიდევ მიწერილია: „საქართველოს სამართლების თუ როგორ არი“.

დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
გამს, რომელზე არა, აქავ ყუელას გამცნებთ ¹ .						
601. ვისგინდა სიმართლეს გკონდესთ, ფიცს განეშორენით.	409	402				
602. ტყუილად დაფიცება უარყოფა არის ღმრისა.	410					
[22r] 603. ტყუილად დაფიცება არა ჯერ არს და ვინ ტყუილად დაიფიცოს, მისი გარდაქდევინებისათვის.	406	96, 236				238
604. ტყუილად ვინც დაიფიცავს, ღმრს არ დაავიწყდების.	408					
605. უშიშრად ღმრის ფიცისათვის.	407					
606. კიდევ ფიცისათვის. ფიცი რომ დაადვან, იმაზე სხვა სამართალი აღარ იქნების.	403					
607. მოფიცარს დრო უნდა სცეს: როდისაც დაიფიცავს, ყოველთვის გასჭრის, მაგრამ ამისთვის უნდა დააცალოს, რომე ტყუილად არ დაიფიცონ.	404	402				
608. ჩვილთა-ყმაწვილთა ფიცი არა ჯერ არს.	405	402				
609. ორთა მოჩივართა რომ ერთმანერთს შეფიცონ. იმაზე ბჭე სამართალს ვეღარა იქს.	139					
610. ეკლესიათა მოწესეთა დაფიცებისა და დაუფიცებლობისათვის.	240	402				238
611. ტყუილად ღმრის ფიცისა და მეფეთა ფიცისათვის, ვინ მეფე ტყუილად დაიფიცოს.	242					
612. ვინ ვის რას სწამობდეს, მისის ფიცისათვის.	243	402				
613. ვის ქურდობა შეეწამოს და ტყუილად დაიფიცოს, მისის გარდაქდევინებისათვის.	244	96, 236				
614. ერთი მეორეს რასმე ედუებოდეს: ჩემი ეს გმართებსო, ან მონეტ, ან შემომფიცო, მერმე	245	402				10

¹ კიდევუ მიწერილია: „ფიცი ვისგან ზამს ფიცისა“.

[მეძალუმეთათვის]

625. მეძალუმეთათვის. ვინ საბრალთა რაგინდარა წართვას ან სიგლები¹.

626. მეძალუმეთათვის, რომელნი ღარიბთა ძალსა უხემდენ და უჭელმწიფოდ წართმევდენ რასმე და ანუ შვილსა უცხოს ქუეყანას და უკარგეუდენ.

627. ვინ ჯელოსანს რაგინდარა წართოს.

628. ავაზაკნი და ხარბნი იგინი არიან, რომელნიც ღარიბს კაცს რასმე წართმევენ ანუ ამგვარს საქმეს იქმონენ.

629. ვინ ვის რა ძალად წართოს და იბრყოს.

630. ვინ ვის რა ძალად საქონელი წართოს, მოსამართლემ ასრე უნდა გაურიგოს.

631. ძალად საქონლის წართმევისათვის ან თუ თავისას ამსგავსოს და უმსაჯულოდ წართოს.

[231] 632. სამნისა და სამძღვრის გარიგება და მოწმით დამტკიცებისათვის².

633. მამულის შეცილებიასა და სამძღვრის დაჭევისა და სამნის მოგლეჯისათვის და მამულის წართმევისათვის³.

634. რასაც მამულის წართმევისათვის და დაჭერისათვის.

635. მამულის ცილება და ჩხუბი.

636. ვის სხვის მამულში ხეხილნარი ედგას, რისაც საქმის გულისათვის მამული სხვისა ეწონებოდეს, მაში რომ აეშენებინოს,

დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	ალბ.	ვახტ.
	26					240
	26	120				
		329				
	37					
		106, 120				
	19					
	45	120				
		397				241
	47	257, 344				242
	46				51,53	
	48					
	15				54	246

¹ კიდევ მიწერილია: „მეძალუმეთათვის და სიგლის წართმევათათვის“.

² კიდევ მიწერილია: „სამძღვრის“.

³ კიდევ მიწერილია: „მამულის ცილებიას“.

დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
მაშინაც პატრონს დაჰქირვას არას ემართლების და ასრე იქნას ¹ .*						
637. მამული რაგინდარა ვისაც ვისი რასაც საქმისათვის ეჭიროს, მიბარებით თუ გამოთხოვნით, ანუ უპატრონოდ ყიდვით, რისაც გზით ქონებოდეს.					53,54, 55,42	
638. სხვის მთიდანა მოჭრილის ხე-ტყისა და შეშისა და ხისა რისაც წამოღებისათვის, რომე სხვას კაცს თავისთვის დაემზად**[ე-ბის] ² .	23					247
[ვაჭართათვის]						
639. ვაჭართა გარიგება ბრძანებითა ველმწიფისითა და[ა]რიგონ სიმართლეზე და უნანონ საწყაო და სასწორი და ადლი და ლიტრა ³ .	50	390				
640. ვაჭართა და[ა]ყენონ კაცი თავსა, რომე ერთმანერთი არ იბრიყონ, აგრევე გასასყიდელი, რაცა სწორედ გაყიდონ.		383	390			
641. ვაჭართა შუა ვინ საქმეს ურევდეს და ავკაცობდეს, ანუ შე[ე]ცილოს რასმე ერთი მერგსა.		382	390			
[23v] 642. ვაჭართა, რომელთაც იქურდონ ნაკლებითა ადლითა და სასწორითა და საწყაოთი, მისი გარდაკდეუნიება.	50		390			
643. თუ უველმწიფოთ თეთრი მოსჭრან, ხელი მოეჭრასთ.			390			
644. ვაჭართა სწორედ და მართებულად ისარგებლონ, არათუ გზიდან გასვლით და ურიგოთ.			390			

¹ კიდევ მიწერილია: „სხვის მამულის აშენებისა და სხვის მამულის და-კერისა“.

² კიდევ მიწერილია: „სხვის მოჭრილის ხე-ტყის წამღებისა“.

³ კიდევ მიწერილია: „ვაჭრის საქმე ადლისა და სასწორისა“.

* „და ასრე იქნას“ მიწერილია სხვა ხელით.

** „რომე სხვას კაცს თავისთვის დაემზად“ მიწერილია სხვა ხელით.

დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	ალბ.	ვახტ.
645. ვაჭართა თუ აღებ-მიცე- მაში დაატყუნ უცოდინარი და საბრალო კაცი.		390				
646. ვინ თავისი ნასყიდი კაცი სავაჭროდ სადაც გაგზავნოს ¹ .	106					
647. ამხანაგობისათვის შეყრისა და გაუყრელობისათვის და გაყ- რისათვის ² .	324					
648. ერთი კაცი მეორეს შეეყა- როს ვაჭრობაზე ამხანაგად, სა- ვაჭრო ერთმან წაიღოს და და- კარგოს.	327					
649. ერთს კაცს კაცმან საქო- ნელი მისცეს სავაჭროდ და ის კაცი ან მოკუდეს, ან საქონელი დაკარგოს, იმის სახლთან ჳელი აქუსთ თუ არა.	326					
650. ორნი ძმანი რომ იყუნენ და საქონელი არა ქონდესთ რა და ორნივე მჭედრად დადგნენ, რაც იმათ საქონელი იზოვნონ, სამხანაგო არის.	325					
651. კაცთა ვინც რაგინდარა იყიდონ სამხანაგოთ, ერთი მე- ორეს გაუმტყუნდეს და ტყუილად ფიცოს.	125					
652. ამხანაგთა და ვაჭართა ერთმანერთს ტყუილის ფიცით რაგინდარა შეატყუნონ და ერთმა- ნერთი იბრიყონ.	335					
653. ვინც თავისი ამხანაგი იბ- რიყოს და ძალი უყოს.	106					
[ნასყიდობისათვის]						
[24r] 654. ნასყიდობისათვის. ნასყიდობა დიად მკუიდრი და შესარჩენია, აქავ ბატონიც რომ						160

¹ კიდევუ მხწერილია: „ნასყიდოს კაცის სავაჭროდ გასყიდვისა“ (უნდა იყოს „გაგზავნისა“).

² კიდევუ მიწერილია: „ამხანაგობის და ძმების უმამულოსა“.

დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
<p>გაუწყრეს, ვისაც ნასყიდობა არ მოეშლები¹.</p>						
	241	367				161, 167
<p>655. სყიდვასა და გასყიდვაში შეტყობინება სახლისკაცთა და მოწიხით და სიტყუით და ნიშნით დამტკიცება კაის გამოძიებით უნდა, სყიდვა რომ სხვისა არა ჩაუწერონ რა.</p>						
<p>656. თუ კაცმან სოფელი ანუ გლეხი ან რაგინდარა მამული სახასო ანუ თავადისაგან, ანუ აზნაურისაგან, ანუ გლეხისაგან იყიდოს.</p>						
					76	163
<p>657. თავის პატრონის უდასტუროდ და უბეჭდოთ ვინ რა გაყიდოს.</p>						
<p>658. ვინ საგლებო ფუძე ვისაც მიყიდოს გინდა კაცრეული, გინდა უკაცრული.</p>						
					56	
<p>659. ნასყიდობისათვის: ვინ დაიხსნას ძა ვალისაგან, მისი მამული შვიდს წლამდი გირაოსავით ქონდეს. თუ პატრონმა ვერ დაიხსნას, ნასყიდათ დარჩეს.</p>						
		240				
<p>660. თუ ვინ გაყიდოს სახლი და სადგური მისი ქალაქს გალავანს შიგნით.</p>						
		241				
<p>661. მღვდელმან ვინც გაყიდოს სახლი, კიდევ მღვდელმანვე უნდა იყიდოს.</p>						
		242				
<p>662. ვინ გაყიდოს წიქუილი სიგლახაკისათვის.</p>						
		243				
<p>663. ვინ ყიდდეს რასაც რაგინდარას და ერთს კაცს შერიგდეს და ფასი გარდასწყუიტონ, მასუკან შეშლა და სხვის მისყიდვა შეუძლია თუ არა.</p>						
241		14				161
<p>664. კიდევ სყიდვა-გასყიდვისათვის: ვინ რა გაყიდოს და ბეი აილოს და მასუკან შეეშალოს, თუ მიმსყიდველი შეეშალოს, ბეი ერთიორად მისცეს, და თუ ამლები შეეშალოს, ბეი დაეკარგოს.</p>						
4,241		26,97				161

¹ კიდევ მიწერილია: „ნასყიდობისა“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
665. ვინ ვის უთხრას: მიყიდე ესე ჩემთვისაო, და უყიდოს რაგინდარა მამული, და ვისთვის რომ იყიდა, თეთრი გუიან მოსცეს, და მანამდის მოსავალი რომ ამან ჭამოს.			108				
666. ღვინოში ვინ ვინ დაატყუოს და მამული იყიდოს ღვინის სმაში ანუ თუ ერთი კაცი სხვას ქუეყანას წავიდეს და იქ იქაური მამული გაყიდოს და ლოთობაზე და ღვინის სმაზე გარდაგოს.		25					164
667. თუ არ იყოს კაცი ოცდახუთის წლისა, მან მამული ვერ გაყიდოს.		6					
668. ვინ გაყიდოს სახლი და ვინც იყიდოს, იმ ახალ ნასყიდში საქონელი იპოვოს, როგორ მართებთ ამისი.		256	182				
669. ვინც ვისგან იყიდოს ყმა კაის პირობაზე პირობით, რომ არ იყოს ავიო, და მასუკან ავი გამოდგეს ¹ .			21				162
[24v] 670. ვინ გაყიდოს ყმა პირობით და ბორჯლით ავი თუ კაი, ბორჯალი გავიდეს და სიავე მაშინ შეატყოს.			22				162
671. ვინ ვისგან იყიდოს ყმა კაის პირობაზე, გასინჯოს და ბორჯლის გასვლამდისვე მაში სიავე იპოვოს.		8	35				162
672. ვინ ვის მიყიდოს ყმა თუ მოახლე და უთხრას მაშინვე: ეს ამა და ამის საქმის კატრონიბ თუ ავისა თუ კარგისა.			36				
673. ვინ იყიდოს სხვარჯული ანუ ურჯულო მსახური თუ მუახლე, აქავ მათი ახატის კნა.	6	7,40	206				
674. ვინ გაყიდოს სიღარიბისათვის შვილი, ვინც იყიდოს, მან		11	205				

¹ კიდევ მიწერილია: „მონათ სუხდვისათვის“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
სხვას აღარ უნდა მიყიდოს, ვაჟი იყოს თუ ქალი. თუ იმისმან პატრონმა დახსნა მონიღომოს, უნდა და[ა]ხსნევინოს.							
675. ნასყიდი ყმა მოსამართლესთან ვერ იჩივლებს და არც იმისგან იჩივლების ¹ .	165						
676. ნასყიდმა ყმამ თავის საქონელი გა[ა]ბაროს, ბატონმა შეიტყოს. შეუძლია გამორთმევა ² .	308						
677. კიდევ ნასყიდმან ყმამ თუ საქონელი გა[ა]ბაროს, ცოცხალი იყოს თუ მამკვდარიყოს.	309						
678. ვინც გაყიდოს ოთხფეხი რაცა და ან იყიდოს, სიკეთის პირობა მისცენ, რომე სიავე არა სჭირდეს რა, ცხენი იყოს თუ სხვა რაც რა ³ .	10		244, 398			64, 89, 172	166
679. მოწმით ვინც გაყიდოს გარი, რომე მაში ავი არა იპოებოდეს რა, თუ ვინ იცის გამოაზნდეს ანუ ნაჭურდალი იყოს.	10		245			89	166
680. აგრევე ვინც გაყიდოს ფური, როგორც გარის პირობა დასდენ, ისრე ფურის მოწმით, რომ ავი არ იყოს.			246				166
681. ვინ ვის მიყიდოს ცხენი, ასეთი რომე რაგინდარას წა[ა]ქდენდეს და კაი არა სჭირდეს რა.	10					64, 172	
[25r] 682. ვინ იყიდოს ნაშოვარი პირუტყვი თუ რაგინდარა ⁴ .			401				
683. თუ ვინმე იცოდეს ერთი რამ საქონელი სხვის იყოს და ყიდდენ და იყიდოს ვინმე.	9					45.	
684. ვინ იყიდოს ნაპარეუი და ნაჭურდალი საქონელი რაც რა.	12						

¹ კიდებე მიწერილია: „ნასყიდი ყმა მოსამართლესთან [თა]ვის [უ]ბატონოდ ვერ იჩივლებს...“.

² კიდებე მიწერილია: „ნასყიდის ყმის საქონლისა“.

³ კიდებე მიწერილია: „ოთხფეხი[ს] სყიდვისა“.

⁴ კიდებე მიწერილია: „ნაშოვარისა და ნაპარევისა საქონლის სყიდვისა“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
685. ვინ გაყიდოს ქუვერი ანუ სხვა რაც რა ჭურჭელი ¹ .			248				
686. ვენაჯისა და ბალისა, და ბოსტნისა წლის მოსავლის გამსყიდველთა და მსყიდველთათვის ² .			249				
[მიზარებისათვის]							
687. მისაბარებელის მიზარებისათვის ³ .		304					149
688. ხორბლისა და ქერისა, და ღვინის, და ზეთის მიზარებისათვის, აქავ შესანახავი რა უნდა მისცე.		71					
689. ვინ ვის რა მიზაროს, სახელდობრივ წიგნი გამოართოს და მოწამეც დაწეროს.		305					
690. ვინ ვის რა მიზაროს და ვინც მიზარა, იმის საულს ცეცხლი შეეკიდოს ან არეულობა მოკდეს და იმ საქონლის აშა ქნას.		306	148, 49			87,88	207
691. ვინ ვის რა მიზაროს და ის საქონელი ყახახმა წაიღოს ან თუ ტყუილად მოიგონოს, ვისაც ებაროს, მან ან მოკუდეს და იმისმა სახლისკაცმა დაუბალოს.		307	148, 149			87,88	207
692. ვის ვისი რამ რაგინდარა საქონელი ებაროს და ქურდმა მოპაროს, თუ ქურდი გამოჩნდეს, ის არის, თუ არა ჩნდეს ან ტყუილად ამბობდეს, ასრე ქნან, როგორც აქ უწესებს.		307	227				
693. კაცს კაცისა საქონელი ბარებიყოს და საქონლის პატრონიც და შემნახავიც ორნიც მიცვალობულყოუნენ ⁴ .							209
[25 v] 694. ნასყიდმა ყმამ საქონელი რომ გააბაროს, იმ საქონელს როდისაც უნდა მისი ბატონი გამოართოს.		308					

¹ კიდევ მიწერილია: „ქურჭლის და ქუვერის სყიდვისა“.

² კიდევ მიწერილია: „წლის მოსავალი გასყიდვისა ვენახების თუ ბალისა“.

³ კიდევ მიწერილია: „მისაბარებელის რისაც ფერისა“.

⁴ ჩაწერილია სხვა ხელით.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ. გ-სა	აღბ.	ვახტ.
695. კიდევ ნასყიდმა ყმამ თუ აზატნაქნარმა საქონელი გააბაროს, მისის პატრონისაგან ითხოვების.		309				
696. [თ]უ კაცმა კაცის მიაბაროს რამე და მას კაცს ცოლი ყუანდეს, თუ ცოლი მოუკუდეს და სხვა ცოლი შეირთოს, თუ თუითონ მოკუდეს და ცოლი დარჩეს.						208
697. ვინ ვის მიაბაროს პირუტყუი რაც რა ფერი, ფასით თუ უფასურად, და მას დაუშავდეს რამე.			228		87	211
698. ჳნვისათვის: ნუ ჳნავ ჳარი-თა და ვირითა ერთად.	28					
699. ვინ ვის საყანე მიწა ათხოვოს და თხოვებით მისცეს და ორმოცს წლამდი თუ აღარ გამოართვას ¹ .		24				
[ქირავნობისათვის]						
700. ვინ ვისგან ითხოვოს ქირითა და დაიქიროს მიწა ანუ სხვა რამე, აშ დრომდის ამას მოგცემო და მთლად ის ქირა აღარ მისცეს.		343, 342				
701. ვინ გააქირაოს წისქულილი და ვინ იქირაოს, მისთვის ² .		342	250			
702. ვინ ვისგან ითხოვოს ქირით ულაყი და მართებულზე ნამეტნავი აკიდოს ანუ მოატეხინოს რამე, ან დაუკარგოს, ან მოატაცებინოს ვისმე.		341	229		79	
703. ვინ ვისგან იქირაოს ნოდრავი თუ უძრავი რაგინდარა.		342				
704. ვინც ითხოვოს და იქირაოს საბრალოსა და ღარიბისაგან რაც რა, ულაყი და ქირა თუ მაშინვე არ მისცენ.			276			

¹ კიდებზე მიწერილია: „გაქირავებისა“.

² კიდებზე მიწერილია: „წისქუილის გაქირავებისა“.

დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
[26r] 705. ვინ ვისი კურკელი რაც რა ითხოვს, დაუკარგოს ან წაუტდინოს ან გაუტეხოს ¹ .		230				
706. ვინ ვისგან კაცი ითხოვს მისთვის.						120
707. გელმწიფის მოვლენი და მოსაქმენი დადგნენ სამსახურზე გელმწიფისაზე, რა იდგნენ სანამ არ ათაონ, მანამდის სხვას საქმეში ნუ გაეზუიან ² .		92				
708. რომელმან გააგდოს საქმე კაი და რომელმან ავი, მათთვის.		122				
[ველოსანთათვის]						
709. ველოსანი ოსტატნი რისაც მცოდნენი იყუნენ და შაგირდი ყუანდეს, მათგან ვამს ესე შაგირდის კარგად გასწავლება და საოსტატოს უთხოვენლობა ³ .		373				
710. ველოსანთა რას დროს იველოსნონ, რასაც ფერზე ნარდათ თუ დლით, როგორც პატრონს უნდოდეს, ისრე უნდა გააკეთონ ⁴ .		391				
711. ველოსანთაგან რაგინდარას წაუდენისა.	344, 345	391				
712. ველოსანთა სახელოსნოდამ მოიპარონ რამე.	344, 345	391				
713. ველოსანთა საველოსნო წაავედვინონ რასმე ან დაუკარგონ.	344, 345	391				
714. ველოსანთა ველში ველფასი ეპიროს და საველოსნო მოაპარვინონ ვისმე.		391				
715. ველოსანთა ველში საველოსნო მიჭხდომილის ლაშქრისა და თარეშისაგან წაუტდეს.		391				
716. ველოსანთა ვისაც რა გასაკეთებლად ქონდეს და გირაოდ დასდევან.		391				

¹ კიდევ მიწერილია: „კურკლის თხოვისა“.

² მინაწერი გადასულია და არ იკითხება.

³ მინაწერი გადასულია და არ იკითხება.

717. ჯელოსანთა ჯელში საჯე-
ლოსნო დაიწვას უნაღვლელობით
თუ მოვლით.

718. ჯელოსანნი-კალატონი,
ხურონი, ფეიქარნი, მკერვალნი,
რომელნი რასაც სამუშაოზე იდგ-
ნენ, პირველს ნუ გაუშვებენ და
სხვას ნუ მოეკიდებიან.

[26v] 719. კალატომან, რო-
მელმანც ავი კედელი დადგას ან
ფეიქარმან ავი რამ მოქსოვოს
ანუ მკერვალმან საკერავი ავად
შეკეროს, მათთვის.

720. მუშანი და მოჯამაგირენი
რას დროს მუშაობდენ პატრონი-
სა დარიგებაზე, თუ წაქდეს რამე,
უბრალო იყუნენ და, თუ თავიანთ-
თავად ირჯებოდენ და წააქდი-
ნონ რამ, ზღონ.

721. მეწისქუილეთა თუ სათქუ-
ავი წააქდინონ მათის მოუვლე-
ლობითა ან მოიპარონ და ან მო-
აპარვინონ ვისმე¹.

[დაწვისათვის]

722. დაწვისათვის. ერთის კა-
ცის სახლს რომ ცეცხლი შეეკი-
დოს და მორჩენას ეცადოს, მოტ-
დეს რომ იმ ცილობაში სხვის
სახლსაც წაეკიდოს².

723. ერთმან კაცმან რომ თა-
ვის ნაბჯას ცეცხლი მოუდვას და
იქიდამ წავიდეს და სხვის ვენაქსა
ანუ ყანას წაეკიდოს.

724. თუ ვინმე ნდომით დაწ-
ვას სხვის სახლი ანუ ძნა, ის და-
მწველი ცეცხლში ჩაიწვას.

725. თუ ვინმე კაცი კაცს შეა-
ყენოს და სხვა სახლი დაუწვევი-

დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვანტ.
		391				
	344					
	345					
		392				
		394				
	69					
	221	226, 328				192, 193
	223	234				191, 192
	224					191

¹ კიდებე მიწერილია: „მეწისქუილის ფქუილის წახდენისა“.

² კიდებე მიწერილია: „დაწვისათვის“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	ალბ.	ვახტ.
ნოს, დამწველსა მას თავი მო- ეჭრას.							
726. ერთს სახლს თუ ცეცხლი არაეინ შეუდოს და ისრე შეეკი- დოს, ამას გასინჯვა უნდა, უკა- ცოდ მომგდარა თუ არა.		222					
727. თუ ქალაქს ცეცხლი წაე- კიდოს, ერთმან კაცმან თავის სახლის მორჩენისათვის სხვისა დაუქციოს.		225					
728. სახლი თუ გირაოდ ქო- ნაში ვისასაც ვისიმე დაიწვას.		103					
729. ერთი კაცი რომ კაცს თა- ვის გარდაწვას გწაშებოდეს, ვი- საც ეწამებოდეს, ის ამას ამბობ- დეს, ჩემის ნდომით არ იყო—ფა- თერაკად მოჭდაო, დამწვარი კაცი ამას ამბობდეს გა[ნ]ძრახ მაგ კაცმან დამწვაო.							193
730. რომელმაც კაცმან ქრის- ტიანემან დიდმან ანუ მცირემან რასგინდა მტერობისათვის საყ- დარსა და საყდრის საქონელს ცეცხლი შეუდვას ¹ .						121, 122, 170	
[აშენებისათვის]							
[27r] 731. ქვეყნის სამძღვარი და სამანი ამაებით უნდა და- მტკიცდეს ² .			397				241
732. ახალის სოფლის აშენები- სათვის და მისივე სამძღვრების გარიგებისათვის ³ .			366				
733. კელმწიფის ნაბოძებს ალაგ- ში თავადთა თუ სოფელი ააშე- ნონ ან გლეხთა მთა გასტეხონ.			430				
734. ზღვისა და მდინარეს კუნ- ძულისათვის ან მდინარის წყლის		269					184

¹ კიდევ მიწერილია: „საყდრისა და საყდრის საქონლის დ[აწვისა]“.

² კიდევ მიწერილია: „სამძღვრისა და სამანისა“.

³ კიდევ მიწერილია: „სოფლის აშენებისა“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	ალბ.	ვახტ.
გალმა-გამოღმა შენობა იყოს და წყალი ან იქით მივარდეს ან აქეთ ¹ .							
735. ახალის სახლის აშენებისათვის: ვინ აშენებდეს სახლსა ახალსა, გაუფრთხილდით რომ არავინ დაშავდეს, არავინ მოკუდეს, თუ მოკუდეს და მოკუდეს, მისთვის ² .	26		268				
736. ვინ აიშენოს სხვის ალაგზე სახლი და სხვის სახლზე მალალი.		262					
737. ვინცავინ მოინდომოს თავის ალაგში მალალის სახლის აშენება, არ დაეშლები, მაგრამე ასე ნუ აამაღლებს, რომ მეზობელს დაუშალოს.		263	132				
738. უკეთუ სახლი ვისიმე დაიქცეს და იქივ ასეთი მალალი ააშენოს, რომ მეზობელს უშლიდეს რასმე.		264					
739. თუ ვინმე საქუეყნოს ალაგზე სახლი ა[ა]შენოს, ქუეყანასაც და მეზობელსაც უშლიდეს.		265					
740. ერთს კაცს კაი სახლი ედგას და მეზობელმან იმასთან ასეთი სახლი ა[ა]შენოს, რომ პირველს სახლს ბეურს აწყენდეს ან თავისი ბანის წყალს სხვის სახლზე ადენდეს.		266					
741. რომელმან ააშენოს მეზობლის სახლის ახლო მარანი და ან სამზარეულო ახლოს გააკეთოს თუ ანუ სახლზე სახლი.		267					
[27v] 742. ვის ვის სახლზე სახლი ედგას, ან ქუეითი იქცეოდეს ან ზეითი, და თუ დაიქცეს, როგორ უნდა ააშენონ ან როგორ უნდა გარიგდენ.			132				
743. ვინ იშენოს სახლი ახალი და ლაშქარს იყოს არ ქუი მიიქცეს სახლსა თვისსა.	15						

¹ კიდევზე მიწერილია: „ზღვისა და მდინარის კუნძულისა“.

² კიდევზე მიწერილია: „სახლის შენებისა“.

[პოვნისათვის]

744. პოვნისათვის: ქალაქსა თუ სოფელსა რასაც ალაგს სად იპოვონ ქანი, რისაც ოქროსი თუ ვერცხლისა ანუ სხვა რაგინდარისა¹.

745. პოვნისათვის: ვინ იპოვნოს საქონელი საწნავეში თუ სახლის აშენებაში, თუ სხვას მუშაობაში საქონელი ძველთაგან შენახული.

746. ვინ ვისგან სახლი იყიდოს და იმ ახალს ნასყიდში საქონელი იპოვნოს, რომ პირველისა პატრონის შენახული ყოფილიყოს, მასვე უნდა მიეცეს თუ არა.

747 ვინ დაკარგული რაცა იპოვნოს პირუტყვი რაგინდარა ანუ სხვა რაგინდარა მინდორსა თუ სადაც, იქ ნუ დააგდებს, მოუაროს და წაახსნას სახლსა თვისსა, რა ეძებდენ და ჯმა ესმას პატრონისა, ჯელში მისცენ².

748. ვინ ვისი დაკარგული საქონელი წყალში იპოვნოს და ამოიღოს რვის მჭრის სიღრმიდამ ან ერთის აულის სიღრმიდამ, მპოვნელს რა უნდა მიეცეს.

749. ვინ იპოვოთ დაჭრილი ნკუდარი კაცი ქალაქსა თქუენსა სიხლ[ო]ესა³.

750. ქურდისა და ყაზახის შენახვა არ არის მართებული არცა ჯელმწიფეთაგან, არც თავადთაგან, ნურცა შეინახვენ⁴.

დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა.	აღბ.	ვაზტ.
	255	181				
	254, 255	182				165, 186
	256					165, 186
23	39	264, 265			92	
	70					
		259				
		419				

¹ კიდევ მიწერილია: „საქონლისა პოვნა რაც... ქონა“.

² კიდევ მიწერილია: „ნაპოვნისათვის“.

³ კიდევ მიწერილია: „მკუდარის პოვნისა“.

⁴ კიდევ მიწერილია: „ქურდის შენახვისათვის“.

[ქურდობისათვის]

751. ქურდობისათვის: ვინც დაიჭიროთ ქურდი, არ შეგიძლიათ და არცა გაქვთ ბრძანება მოკლათ ან წააჯდინოთ ვინმე, თუ არა გაიგონოს და წააჯდინოს უკვლმწიფოდ¹.

752. ქურდობისათვის: ვინ დღისით რამე მოიპაროს თუ ცხადად თუ იდუმლად.

[28r] 753. ღამით ქურდისა და საზღაურისა და გადაჯდევინებისათვის.

754. ვინც ვისი სახლი ქურდობით გატეხოს, მისის გარდაჯდევინებისათვის. ბერძნულში ამავე რიგზე საკანონო უწყრია.

755. მისთვის, ვინ ქალაქს ალაგსა ანუ სხვაგან მოიპაროს რამე ერთხელ ანუ ბევრჯელ.

756. ვინ მოიპაროს ლაშქარში იარაღი ანუ ცხენი ლაშქარში თუ ანუ სხვაგან სადაც.

757. ერთის კაცის სახლი რომ იწოდეს და იქილამ მოიპარონ რამ და გაიტანონ ან ხომალდი დაიჭყეს, იმის საქონელი გამოიტანონ, თუ მაშინვე პატრონს არ მისცენ.

758. თუ ქარაენის კაცმან თავიანთ გაქურდვა შესწამონ ვისმე ან რამ ვისმე ჯელში იცნას და ამასაც მოწმობდეს, რომ მაგასთან სხვაც დამეკარგაო.

759. დედაკაცის იარაღი ან შეხსნას ან შეაჭრას ქურდმან.

760. ღამით ქურდისა და მოკულისათვის.

დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
		104,29				150
	311	117				
44	312	117	7	44	167	151
44	42	171, 223	7	44		151
	318					150
	316					
	43				66,62	152
					65,63	
						153
	313	117, 223				

¹ კიდევ მიწერილია: „ქურდობისათვის“.

დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვანტ.
761. უიარაღოს ქურდისათვის და იარაღიანის ქურდისათვის, იმას რა უნდა გარდაცდეს, იმას რა.	323					154
762. ობლის ვეჭილმა თუ მოიპაროს რამე.	251					
763. შვილმან თუ მამას მოპაროს რამე და შეამჩნიონ.		146				
764. ნასყიდი ყმა ვისიც ქურდობდეს და მოეპაროს რამე ან თუ პატრონი აქჯურდვდეს.	319	423				
765. პატრონმა ყმა თუ საქურდლად გაგზავნოს და მოკლან.		423				
766. კიდევ: თუ პატრონმა ყმა საქურდლად გაგზავნოს და დაიჭირონ.		424				
767. ვინ ვისი სახლი გატეხოს ქურდობით და ის ქურდი თუ შიგ მოკლან მზის ამოსვლამდე, თუ მხემ უსწროს, ორისათვისვე აქ ნახეთ.		223				
768. ვინც წავიდეს პატრონისა საქონელთა საქურდლად.		413				
769. ქვრდმა რომ მოიპაროს, რამე მისი დანაშაული შეიღოს არ ეკითხვის, თუ ის ქურდი მოკუდეს, მისი კერძი მამულის გასყიდვისათვის.	20,310					
[28v] 770. ვინ ახალს ნასყიდს ყმას ქურდობა შეამჩნიონ.		36				
771. კაცმან რომ კაცს ქურდობა შესწამოს და გასარჯოს და ეს მართალი გამოვიდეს, მასუკან სხვას შეაჩნდეს გამოჩენით*.					86,63	159
772. ვის რა მოპარონ ქარვასლაში ან სასირაჩოში, წისთვის ¹ .	315	149, 150				154
773. ვინ ვისისაც მოსაშახურის ნაპარევს შეინახევდეს, დამალევდეს ანუ გამცემლობას შვრებოდეს*.					136	

¹ კიდევ მიწერილია: „ქალაქსა და სასირაჩოში პარვიკათვის“.

* ეს პუნქტი ჩაწერილია სხვა ხელით.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
774. ვინ ბაჟი მოიპაროს და გააპაროს ¹ .		276					
775. კაცმან თუ მეზობლის საქონელი გასცეს ქურდის ხელთა.						136	
776. რაც ფერი ქურდობა კაცს შეწამოს, თუ ქურდი გატყდეს და ბოდიში ითხოვოს, მას როგორ უნდა ეზღვევინოს, და თუ არ გატყდეს*.							249
777. პირუტყუთა მოპარვისათვის და მოტაცებისათვის, ანუ უმსაჯულოდ წაართვას ვინმე ვისმე რამე ² .	44	44,45	120, 222	7	44, 45	62,63, 137	
778. პირუტყუთა მოტაცებისათვის პირეულად ანუ ცოტა.		44,36	120		44	116, 141	
779. თუ კაცმა მოპაროს ვისმე რამე ანუ მოსტაცოს, პატრონსა მის[ს]ა გავლენა მართებს და თუ არ გაუვლინოს.						137	
780. ვინც მოპარული რამ იყიდოს, პატრონმან მისმან შეამჩნიოს და თავის საქონელი იცნას ³ .		320				63	
781. ნაშოვრისა საქონლის მონასყიდეთათვის.			401				
782. მოპარულისა და წართმეულის საქონლის ცნობისათვის ⁴ .		314				63	156, 158
783. ერთი რამ საქონელი რაც თავისას ამსგავსოს ვინცა და სთხოვდეს ძალზე ვისაც, ჩემია მომეო, ან თუ უმსაჯულოდ წა[ა]რთვას, თავისი რომ ეგონოს.		45					157, 158
[29r] 784. ვინ ვის ყანაში შეიპაროს და დაუწყოს კრა ⁵ .	40		270				
785. ვინც ვენაჭში ვისასშიაც შეიპაროს და შევიდეს და დაუწყოს კრეფა.			271				

¹ კიდევ მიწერილია: „ბაჟის მოპარვისა და გამცემობისა“.

² კიდევ მიწერილია: „პირუტყვთა მოტაცების და მოპარვისა“.

³ კიდევ მიწერილია: „მოპარულის მსყიდველს თუ პატრონმან შეამჩნიოს“.

⁴ კიდევ მიწერილია: „მოპარულისა და საქონლის ცნობასა. მსგავსობით თუ მართლა“.

⁵ კიდევ მიწერილია: „რასაც მოსავლის მოსამზღვრეს მოპარვა“.

* ეს პუნქტი ჩაწერილია სხვა ხელით.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
786. ვინ ვისი რა შეჭამოს, მის- თვის.			327				
787. ვინ ვისი ხე ანუ ხილნარი მოიპაროს და წაიღოს, და თავის- თვის დარგოს.		317					
788. ვინ ვისი ყმაწვილი და შვილი ქრისტიანთა მოიპაროს და გაყიდოს, ესე ვისაც შეაჩნდეს მართლა ¹ .		35	118, 208, 223	2			97
789. ვინ ვისი ცოლი მოიპა- როს თუ წაართვას და გაუყიდოს სჯულიანზე თუ უსჯულოზე.							96
790. ეკლესიათა მკურნებელთა- თვის ² .	257		194, 224	3,4		168, 113	155
791. თუ ეკლესია ძტრის კაც- მან გატეხოს.						114, 121	
792. ვინ ეკლესიის შეწირული რაცა მოიპაროს.	17,259		194, 224	3,4			
793. ვინ ასრეთი რა მოიპაროს, ეკლესიის შესაწირავად უნდო- დესთ და ჯერ არ შეეწიროსთ, ან სხვის საქონელი ეკლესიაში მი- ბარებული იყოს და მოიპარონ.	258						
[29v] 794. ყაზახი კაცზე სასი- კუდილოდ და გასაცრცველად მი- ვიდოდეს და მან კაცმა დაას- წროს და მოკლას ³ .	328				44	164, 138	
795. ყაზახი უშიშრად კაცზე სასიკუდილო მივიდოდეს და ის კაციც ეცადოს.	329				44	164, 138	
796. ვინ გაცარცოს მკუდარი ანუ საფლავი მკუდრისა, აქავ კი- დევე თუ მკუდრისა რაგინდარა საქონელი დამალოს ⁴ .			282				
797. თუ ასეთი მკუდარი გა- ცარცოს ვინმე, რომ თუითანვე მოეკლას.						118, 119	

¹ კიდევ მიწერილია: „ტყვის მოპარვისა თუ ცოლისა“.

² კიდევ მიწერილია: „ეკლესიის საქონლის შეწირულის თუ შეწირვად განმზადებულის მოპარვისათვის“.

³ კიდევ მიწერილია: „ვინ მოკლას ყაზახი“.

⁴ კიდევ მიწერილია: „მკდრის გაცარცვისა და საქონლის დამაღვისა“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
798. აქ დამნაშავეთა შებრალებას მოგახსენებთ ¹ .		362					
799. ყაზახისა და ქურდისა და ავაზაკისა კაცთა მპარავისა სატანჯველთათვის, აქავ რარიგი ქურდი და რარიგი ყაზახი უნდა კრან ანძაზე ² .		321	202	3			
800. ქურდისა და ყაზახის ანძაზე აგება, რომ ჭელმწიფემ ბრძანოს, ვისაც უბრძანოს, მან როგორ უნდა ქნას.		321	370				
801. ესეც იცოდეთ: რაც გინდა დანაშაულისათვის არ მოიკულის მამა შვილის მაგიერ და არცა შვილი მამის მაგიერ. თაჟიანთი დანაშაული თუითონ მქნელს უნდა გარდაქდეს.	45	375,20	277				
802. რომელნი სიკუდილის ღირსნი ჭელმწიფის ბრძანებითა სიკუდილს მიეცნენ, მათი მიწის ღირსება და უღირსება.			263				
[საპყრობილეთათუის]							
803. საპყრობილეთათუის. მეფეთა საპყრობილეს უფროსი ვინც იყოს და ქრთამი თუ აიღოს, და პყრობილი ჯაჭვითა და ბორკილით არ დააბას აქავ, თუ ჯინჯილ-ბორკილი გატეხონ ³ .		380					
[30r] 804. ვინც საპყრობილე გაჭურითს ანუ ჯაჭვი დაჭუნდი გატეხოს, ანუ უფროსი დაატყუოს და გაიპაროს.		381					
805. კაცი რომ დაჭერილი იყოს და ცოლმან მესაპყრობილეს ქრთამი მისცეს.		91					

¹ კიდევ მიწერილია: „დამნაშავეთ შებრალება“.

² კიდევ მიწერილია: ჭელმწიფეთა კაცის სიკუდილისა“.

³ კიდევ მიწერილია: „საპყრობილის ვინც გააპაროს და შესაპყრობილისაც“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
806. დედაკაცი არას დანაშაუ- ლისათვის საპრობილეში არ შე- იგდება ¹ .		88					
807. არა ჯერ არს, რათა ყო- ველთა კაცთა საპრობილე ქონ- დეს, ნურც გააკეთებენ ² .		379					
[ყმათათვის]							
808. თუ უსამართლოდ პატ- რონა ყმა წაუვიდეს ³ .						149	
809. ვისაც გაეპაროს ყმა და მოსამსახურე და იპოვოს ვისთანც, რა ხართებს გარდასაჯადი.		175	24			72,73	199, 200
810. ვინ ვისაც ყმასა და მსა- ხურს მალეუდეს და მალვით იმ- სახურებდეს, მას რა უნდა გარ- დაჯდეს.		175	25				
811. ვის ერთმანერთის გლები და მკუიდრი ყმა ყუანდეს.		175	25			74,72, 73	200, 199
812. თუ კაცს მომართებული ყმა წაუვიდეს.						75	198
813. თუ მან ყმამ ვისიმე რამ თან გაიტანოს.						78	
814. თუ გლებისა სხვასა წარ- მავალსა გასწიოს.						71	
815. გლებისა თუ სხვისშვილი წაუვიდეს.						70	
816. ვისაც სამახური რამ მი- უძლოდეს ბატონხედ და ის მის- გან საქმემან რამემ გაიყუანოს.						64,172, 72,173	
[30v] 817. გლეგი რომ აიყაროს და ექუს წელიწადს სხვან და- ყოს და მერმე კელმწიფეს მო- უვიდეს.							201
818. საბატოს კაცის შვილის ყმა აიყაროს და ოცდაათს წე- ლიწადს სხვან დაყოს, მერმე სხვას კაცს მიუვიდეს.							202

¹ კიდებე მიწერილია: „დედაკაცის დაუბმელობისა“.

² კიდებე მიწერილია: „უწელმწიფო კაცის საპრობილის უქონლობისა“.

³ კიდებე მიწერილია: „ყმის წასულისა და გლების წართმევისა“.

დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
819. თუ ვისმე ვისიც გლენი ყუანდეს და თავისავ პატრონთან წავიდეს, ანუ პატრონი სთხოვდეს, ანუ არ ეთხოვნოს.					77	
820. ვინცა ვინ აყმოს თავისი თავი თავისის პირით ვისაც, თავის თავის ჯელთა მქონემ კაცმა.		32				
821. თუ ერთი კაცი ვინც ვისთანც მივიდეს და უთხრას, მუახლე მომე და გეყმობიო და მან, მუახლისა პატრონმა, აღარა იკითხოს რა და მისცეს ანუ თუ წიგნით*.						262
822. ვინც ვისი მუახლე შეიქნას თავისის პირით თავისი თავის ჯელთა მქონე დედაკაცი ¹ .		33				
[ტყუეობისათვის]						
823. ტყუისათვის: სად დაესხას მტერი ქრისტიანსა და დაატყუეოს, ვინ რომ დატყუევედა, მისის საქონლისათვის ვის ებაროს, ან ქონდეს იმ რიგის კაცის საქონელი ² .	38					
824. ტყუეობისათვის: ტყუე რომ დატყუევედეს და მორჩეს ტყუეობიდამ, და ის კიდევ თუ სხვამ კაცმა დაიჭიროს.	40					
825. ვინ დატყუევედეს და მშობელთა მისთა ძისთვის არა ინ: ღლონ რა მისი დახსნისა და თვითონ გამოიპაროს და მოვიდეს.	296					
826. თუ მამა დატყუევედეს ვისიმე და მისთა შვილთა მისის	297					

¹ კიდევ მიწერილია: „ვისთანაც დედაკაცი თავის ნებით მუახლედ მივიდეს“.

² კიდევ მიწერილია: „თუ კაცი დატყუევედეს, ან შვილი ან მამა დატყუევედეს ან გამოიპაროს, ან იმათი საქონლისა“.

* ეს პუნქტი ჩაწერილია სხვა ხელით.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	ალბ.	ვაზტ.
დახსნისა არა ინაღლონ რა, და თვითონ გამოეხსნას.							
827. თუ უშვილო კაცი დატყუევდეს და მისთა სახლის კაცთა და მისის მამულის დამპატრონებელთ მისის გამოქსნისა არა ინაღლონ რა.		298					
828. თუ ეს უშვილო კაცი ტყუეობაში მოკუდეს, მისის სახლის კაცის უნადღვლელობით მისის მამულისათვის ამას გეტყუით.		299					
829. ტყუის სახლის კაცი და ნათესავნი თუ თერამეტის წლისა იყუნენ ან ნაკლები.		300					
830. კაცი თავის სახლიდამ ყმაწვილი დატყუევდეს და მისი ძმანი გაიყარნენ და ის კაცი მასუკან ისრევ მოვიდეს.		122					
831. შემოხვეწილის ტყუისა და კაცისათვის.	37		269				
[31r] 832. ვის ტყუის დახსნა უნდოდეს თავისის მადლისათვის და სხვამ დაუშალოს.		41					
833. სად გაგემარჯოს და იშოვნო ტყუე ქალი ლამაზი და თუ საცოლოდ შენთვის მოინდომო ¹ .			260				
[სჯულის მოქმედებისათვის]							
834. სჯულის მოქმედებისათვის: სამი არის სჯულის მოქმედება ² .			363				
835. დაბარებული სჯულის არს.			364				
836. სიბრძნის სჯული არს, რათა იცოდეს.			365				
837. არის ვინმე, რომ იტყუის სჯული ვიციოთ.			366				

¹ კიდებზე მიწერილია: „ლაშქარში ქალი ტყუედ იშოვნო და საცოლოდ იწადოს“.

² კიდებზე მიწერილია: „სჯულისა სოფლისა და სულიერისა ქნისა და რიგისა“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
838. ღვაწლის მოქმედება სჯული არს, რათა მას სჯული ეტყოდეს ვისმე, ეს ქენ კარგიაო და ამას ნუ იქ ავი არისო.		367					
839. მეფეთა რომელი მოეწონოს და ბრძანოს, იგიცა სჯული არს.		368					
840. სჯული არის რომელიც მეფეთა თქუეს და განაწესეს და აქავ თუ უსჯულო და უმართებულო ქნას მისთვის.		371					
841. დედ-მამათაგან ღმრთის უარისყოფის დაბატოება.	3.						
842. ვინ შეიქნას სჯულის გარდამავალი და მწვალებელი ¹ .	8						
843 მწვალეზღელთათვის რომელნი ქრისტიანეთა თანა ვერ დაიმკუიდრებენ.		3					
[31v] 844. ლათინელთა* მწვალებლობისათვის თუ რარიგი განდგომილება აქუსთ წმიდის ეკლესიისა.		58					
845. მართლმადიდებელნი ქრისტიანენი მწვალებელთა ქალსა ნუ მისცემენ და ნურცა იმათსა ითხოვენ და თუ ვინ იცის შეუღლდნენ.		72	313				
846. მწვალებელთა თანა ქრისტიანენი შეუღლებას ნურცინ ყოფენ.		73	313				
847. ურიათა, თათართა და ლათინელთა* ნურც მისცემთ ქალსა და ნურც მათს ქალს მოიყუანთ ცოლად.		74	313				
848. ლათინელთა* ქრისტიანენი ნუ დაემძახლებიან და, თუ ისე სიტყუა არავინ ირწმუნოს, მისთვის.		75	313				

¹ კიდევ მიწერილია: „რჯულის გარდამაულობისა, მწვალებლისა და რჯულის დაგდებისა“.

* „ლათინელთა“ A ხელნაწერში წაშლილია.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ. გ-სა	აღბ.	ვანტ.
849. ვინგინდავიმ რიგიდან და სჯულიერის საქმიდამ გავიდეს, მას არ უნდა გარდაჭდეს.			69			
850. ცოლმა თუ ქმარმა რომელმაც სჯული დააგდოს, ამაზე განეშორონ მეუღლენი თუ არა.			167			
[გაყრისათვის]						
851. გაყრისათვის და ერთმანერთის დაშორებისათვის თუ ვით უნდა ანუ თუ დიდებული ვინმე გაიყარნენ ¹ .					48, 49, 154	98, 99, 100, 101
852. გაყრისათვის: გაყრა ძმათა, მამულთა გაყოფა წიგნით, და თუ წიგნი არ იყოს, ის გაყრა არ დაიჯერება.			113			
853. ვინგინდავინ გაიყარნენ ძმები და ერთმანეთისათვის რამ ელალატებინოსთ და ერთსა და ერთს ძალი დაძარტებოდეს.			128			
854. შვილთა ვისასაც მამული დარჩეს, ვაჟთა თუ ქალთა და იყრებოდენ და იყოფდენ, როგორ უნდა გაიყონ ან ნაბიჭვარს რა მიეცემის.			251			
855. ვინ გაყაროთ ამრიგნი მათთვის მოგახსენებთ, რომ ძმები სხვადასხვა დედისაგან იყუნენ.	20					
856. მამის საქონელი და ძმათ როგორ უნდა გაიყონ და გაიწილონ, თარჩა თუ სხვა საქონელი.			252, 254			
857. რას დროს მოინდომონ ძმათა გაყრა და იყრებოდენ, ჯერ უწინ რძლებს მათი ზითეუი და კერძი გადუდვან და მერჲე თვითონ გაიყონ საქონელი.			368			107
858. მართლის შვილისა და ნაბიჭვრისათვის. გაყრაში ნაბიჭვარს წილი მიეცემა რამე თუ არა.	22	284	251			110

¹ კიდევ მიწერილია: „გაყრისა და თვისით განშორებისა“.

დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვაზტ.
[34r]. 859. ბიძა და ძმისწული როგორ უნდა, რომ გაიყარონ.	278					
860: მებატონენი რას დროს იყრებოდენ ხარბობით და მემ- "შურნეობით ნუ იქმონენ, რომ საყდროვანნი წილში ჩაადგონ და დაჩაგვრით დაიმორჩილონ		358				
861. თუ დიდებულნი ვინმე გაიყარნენ, აქვე საუფროსო თუ საუნცროსო რა უნდა აიღონ, მისთვის.					154,49	100, 101
862. გასამყრელო ჯელმწიფისა არის. რა რომ უფროსი საუფროსოს აღებას გაათავებს, მერმე ოცისთავი გასამყრელოდ, როგორიც ეპრიანების, იმისთანას აიღებს.						101
863. შუათანას ძმებს რა უნდა მიეცეს.						102
864. უნცროსის ძმისა სასახლეა. საუნცროსოს რაც გალავანს შიგნით იყოს, რაც გარეთ დარჩეს გასაყოფია.						103
865. გასამყრელოს და საუფროსოს გარდა, რაც გლეზი დარჩება გასაყოფი, ის უნდა კარგად შეაფარდონ, რომ ყუელა დასჯერდეს.					153	104
866. იქნების ზოგს ძმათა შუა ნასყიდობა და სათავისთაო იციან, იმისი ასე იქნას.					153	105
867. სასაფლო, ხატი და ჯვარი და საყდრის მამული საერთოა, თუ არ გაყოფენ, ისი სჯობს, ნურც გაყოფენ, გაყოფა და წილში ჩაგდება არ იქნების.		358				106
868. თუ უფროსი ძმა უშვილოდ ამოვარდეს, საუფროსო მისის შემდეგისა არის.						108
869. ახლა ასრე არის: თუ თავისი ნაშრომის საქონლით ან იშოვნა რამ ან იყიდა, მაგთონს						109

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
წილს ძმათათვის არას მიაცემინებენ.							
870. თუ კაცმა მამული რამე იყიდოს ანუ სხვარამე თავისითა ანუ თუ საერთოთი.							111
871. თუ ნასისხლი რამ იყოს, როგორ უნდა გაიყოს.							112
872. უშვილო კაცმა რომ გაყრა მოინდომოს, ძმა იყოს ვისიმე თუ ბიძა, თავისი წილი არ დაეჭირვის.							113
873. დარბაიხელს ვისაც სისხლმცირე კაცი სახლის კაცად ყუეს და გავიდეს მისგნივ.						98	
874. რუ სარწყავი კაცმან რომ გაყრა მოინდომოს ძმა იყოს ვისიმე თუ ბიძა, თავისი წილი არ დაეჭირვის.							114
875. სულადი ასრე გაიყონ.							115.
[34წ] 876. თუ ვინ იცის მოკედეს და მამა-შვილნიც გაიყარნენ.						156	
877. ძმანი რომ გაყრილიყუნენ და დატყუებულნი ძმა ყუანდესთ და მასუკან მოუვიდეს.	122						
878. გლეხის კაცის გაყრისათვის ¹ .						155	204
879. შვილობილის გაშორებებისათვის და გაყრისათვის ასრე იქნას ² .	285.	100, 102				157, 158	
880. ძმა ფიცათათვის იქნების და ან გზა აქუს ძმა ფიცის შეყრასა თუ არა ³ .			126				
881. კიდევ ძმა ფიცათათვის. რომ უცხო ვინგინდა ძმათ შეყაროს ანუ იშვილოს და თავის საქონელი მას დაუმკვიდროს ანდერძით და მერმე შვილი კიდევ შეეწყალოს, შეუძლია ანდერძის მოშლა თუ არა.	123						

¹ კიდევ მიწერილია: „გაყრა გლეხთა“.

² კიდევ მიწერილია: „შვილობილის გაყრისა“.

³ კიდევ მიწერილია: „ძმა ფიცათათვის“.

882. ქვეყანას ეს სამი არ დაეჭირვის: წყალი შუშა და ბალახი¹.

[**ბეგრისათვის**]

883. ბეგრისათვის, რასაც ქვეყანას და ალაგას საჯელმწიფო თუ სათავადო რაც ფერი სდგბია, ისივ უნდა გამოერთვას არა ნამეტნავი².

884. კიდევ ბეგრისა და გამოსაღებისათვის. აქავ ღალა თუ რამდონზე უნდა აიღონ.

885. საბედნიეროს ძღვნისათვის.

[35r] 886. სითარხნისათვის იარალთა მკეთებელთა და მხატვართა და აქიმთა სითარხნისათვის და მოქადაგეთა განთავისუფლებისათვის³.

887. მალისა სითარხნისათვის.

888. რომლისა ქალაქისა სიახლესა გატყდეს ხომალდი, მას ქალაქის კაცს მიშველება და მოქმარება ვალად აძეს⁴.

[**ბაჟისათვის**]

889. ბაჟისათვის. ყოვლის კაცისაგან მართებული ეს არის, რომე იმ ალაგის პატრონს ბაჟსა მისცემდენ⁵.

890. თუ ელჩი ვინმე მოვიდეს უცხო ნათესავი და იმან ბევრი საქონელი მოიტანოს, რაც მოუტანია, იმისი ბაჟი კი გამოართონ და, რაც აქედამ წაიღოს, იმისას კი ნუ სთხოვენ.

დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
						169, 170, 171, 172
	272	427				
	272	428				250
	429					
	270	137				
	271					
		364				
	274					
	275					

¹ კიდევ მიწერილია: „რა სახმარი არ დაეჭირება კაცსა“.

² კიდევ მიწერილია: „ბეგრის რიგი“.

³ კიდევ მიწერილია: „სითარხნისათვის“.

⁴ კიდევ მიწერილია: „ხომალდის გატეზისა“.

⁵ კიდევ მიწერილია: „ბაჟისათვის“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვაზტ.
891. თუ ბაჟი ვინმე მოიპაროს, ასრე რომ საქონელი მიქონდეს შებაჟეს, გააპაროს და ბაჟი არ მისცეს.		276					
892. ვინ ქრისტიანმან უსჯულს ხომალდის გაკეთება ასწავლოს ანუ ნავისა ¹ .		34					
[35წ] 893. რომელმან თქუას ვითარმედ ეშმაკეულ ვარო, ტყუილად თუ მართლა ² .		100					
894. თუ მშობელთაგან უჭკუო რშვას ვინმე, ანუ გაგიჟდეს და ეშმაკეულ იქმნეს, და მისთა სახლის კაცთა და ნათესავთა თუ არა მოუარონ რა, მისთვის.		295					
[მისნობისათვის]							
895. მისნობისა და მკითხაობისათვის რომელნი დაიწყებენ მკითხაობასა სანთლითა და ცერცვით, იგინი არიან გრძნეულნი ³ .	11	346					251
896. ვინცაჲინ მსხვერპლსა ზედა მისნობდეს ანუ თუ ვინმე მისანს შეეხვეწოს და აკითხვინონ რამე.		350					
897. ვინ ქნას მისნობა და ანუ სიყვარულის წამალი ვინმე ვის აჭამოს მისთვის.	11	351					
898. ვინცაჲინ ქნას მოგობა.		352					
899. ვინ მისნობით და გრძნეულობით კაცთა ანუ ხეთა, ანუ პირუტყუთა ულოცეუდეს.		361					
900. ვინც ნახოს მისანი, რომ მისნობდეს და იმ ალაგის უფროსს არ მოახსენოს.		360					
901. ყოველთა მისანთა და მწამლველთა მეფემან არა თუ მარტო საქონელი უნდა წაართოს.	11	353					

¹ კიდებზე მიწერილია: „ხომალდის გაკეთების სწავლებისათვის“.

² კიდებზე მიწერილია: „ეშმაკეულობის თქმასა თუ მართლად იყოს“.

³ კიდებზე მიწერილია: „მკითხაობასა და მისნობასა“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ.სა	აღბ.	ვახტ.
[მწამლობისათვის]							
902. მწამლობისათვის სა- წამლავი ვინ ვის მიყიდოს ან მისცეს? ¹		359					
903. ვინც ვის გასაგიჟებელი წამალი აჭამოს.		356					
904. ვინც სასიკუდილო წამალი ვინმე ვისმე მისცეს ან ყმამ ბა- ტონსა, ან ქმარმა ცოლსა, ანუ ცოლმა ქმარა.		358					252
905. უკეთუ კაცი ხედუდეს, რომე თავისი ცოლი სწამლუდეს ანუ თუ სხვაზე ვიზედმე ირჯებო- დეს იმ რიგს საქმესა.		354	169				
[38r] 906. ვინცავეინ ვისაც წამ- ლის მაგიერად საწამლავი გაუგ- ზავნოს ანუ ვინც წაუღოს, მათ- თვის.		355					
907. დასაპორსულეებელი წა- მალი ვინ ვისაც დედაკაცს აჭამოს და ის დედაკაცი თუ იმ წამლით მოკუდეს.		357					
908. დედაკაცმა თუ დედაკაცს წამლით მუცელი წაუჭდინოს.		77					
909. დედაკაცმა თუ წამლით მუცელში შვილი მოიკლას.		76					
910. მწამლობისათვის ვინ ვის სიყუარულის წამალი აჭამოს? ²		351					
911. ვარსკულავთა მეტყუელო- ბისა და ვარსკულავთა მრიცხვე- ლობისათვის? ³		347					
912. ვარსკულავთა მეტყუელება ესე არს, რომელნი იტყუიან ამ ეტლზე მოკუდება დიდი კაციო.		348					
913. რამეთუ ოთხნი წიგნი არიან სასწავლონი? ⁴		349					

¹ კიდებე მიწერილია: „მწამლობისათვის“.

² კიდებე მიწერილია: „სიყუარულის წამლის ჭამისა“.

³ კიდებე მიწერილია: „ვარსკულავთა მრიცხობას“.

⁴ კიდებე მიწერილია: „ოთხთთა წიგნთა სწავლა“.

დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვაზტ.
[დაბეზღებისათვის]						
914. დაბეზღებისათვის. ვინ ვის დააბეზღოს ცილის წამებით სამღრ[დელონი ანუ ეპისკოპოსნი?.	140	310				
915. დაბეზღებისათვის. ვინ ვის დააბეზღოს და სძრაზოს მოსამართლესა წინაშე და მასუკან ბართლა საბუთი ვერ უყოს.	192	115				
916. ვინ ვინც სძრაზოს ჯარში და მოსამართლეს დაბეზღების მსგავსად მოხენდეს ანუ ცილია წაწებით ადებდეს ავისქნასა.	214	116				
[387] 917. თუ უსამართლოდ კაცმა კაცი ბატონს დააბეზღოს ტყუილად*.					40,132	253
[პირუტყვთა მოკვლისათვის]						
918. პირუტყუთა და ერთმანერთს შეუტიონ და ერთმანერთი დაჯოცონ?.	385	216, 219, 220				195.
919. ვინ ვისასაც პირუტყუს დაკრას და მოკლას?.	412, 413	239				
920. კაცი თუ ხესა სჭრიდეს და პირუტყუს დაეცეს და მოკლას.	402					
921. თუ კაცი ხესა სჭრიდეს, ცული გავარდეს და პირუტყუს ეცეს და მოკლას.	403					
922. ვინ ვისიც პირუტყვი საძოვარზე ანუ წყალზე წაიყუანოს, მოკლას ან დაუშაოს ხმარებით ან უხმარებლობით**.						230

1 კიდევ მიწერილია: „ბეზღობასა და ძრაზვასა დიდსა თუ ცოტასა“.

2 კიდევ მიწერილია: „პირუტყუთ თუ ერთმანეთი დახოცონ“.

3 კიდევ მიწერილია: „ფათერაკად პირუტყუის სიკუდილისა“.

* „ტყუილად“ მიწერილია სხვა ხელით.

** ეს პუნქტი ჩაწერილია სხვა ხელით.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვაზტ.
923. მისთვის, ვინც ნაყოფის ჟამს ყანაში მახით ან ვენაჯში ოთხფეკი რამ მოკლას ¹ .		404					
924. თუ ვინმე მოკადღოს ორმოს თავი და აღარ დაზუროს, წყლისა იყოს თუ პურისა, მაში პირუტყუი ჩავარდეს და მოკუდეს ² .			217				195, 256
925. პირუტყუი, წმიდა თუ უწმიდური, ვისიც ვისაც ორმოში ჩავარდეს ან სახლი დაეჭყეს, ან სათივე, ან სათივის პატრონმა შეაფთხოს.			381				256
926. ვინც სხვის პირუტყუი შემეწყუდიოს ან შიმშილითა, ან წამლითა, ან სხვა რითაც დაჯოცონ ³ .		384					
[36r] 927. ვინც სხვის პირუტყუი მალვით დაუდაღავი დასდაღოს და დაღსა სხვის მაგიერად ასაქმებდეს ⁴ .			386				
928. ქუეყანას ეს საპი არ დაეჭირვის და კელმწიფისა არის: წყალი, მთა და ბალახი ⁵ .							169, 170, 171, 172
[გლებთათვის]							
929. გლებთათვის და პატრონცმობისათვის. აქავ რომელთა გლებთა არა ქონდეს მამული და მიწა-წყილი ⁶ .			171				
930. გლებთა უდიერად მიპყრობისათვის. ვინგინდავინ გლები მართებულზე ნამეტნავი გასარჯონ და მოკუდეს.			185				
931. გლებთა და უქონელთაზე ვისგანმე ძალის დატანება და ვისგანმე შებრალება.			369				

¹ კიდეზე მიწერილია: „ყანაში პირუტყუის სიკუდილისა“.

² კიდეზე მიწერილია: „ორმოში პირუტყუის ჩავარდნისა“.

³ კიდეზე მიწერილია: „ვინ პირუტყუი სხვისა მწყვედევით მოკლას“.

⁴ კიდეზე მიწერილია: „დაღის საქმობა სხვის მაგიერ პირუტყუზე“.

⁵ კიდეზე მიწერილია: „ქუეყანას ერთიმეორისაგან რაც არ დაეჭირვის...“.

⁶ კიდეზე მიწერილია: „გლების უსამართლო ბასა უმამულობის...“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
932. უსამართლოდ ვინ გლეხი გაცარცოს და წააქდინოს. [ვენაჯის, ბალისა და ყანისათვის]							
933. ვინ იშენოს ახალი ვე- ნაჯი ¹ .	16						
934. ვენაჯში ყანის თესვისა- თვის.	27						
935. ვენაჯისა, ბალისა და ყა- ნისა ვისაც ღობის შემოვლება უნდოდეს, მეზობელზედ რამ სი- შორეთ უნდა გააკეთოს.	260						
936. ვინ ვის გაუძოვოს ყანა თუ ვენაჯი ² .	415	225				52	188
[367] 937. ვინცავეინ ვის მო- უჭრას ხე, ხეხილნარი ანუ ვენაჯი, მისი გარდაცდუენებისათვის ³ .	322	235				169	189, 190
938. თუ ვისმე შუა ეზოში ხე ედგას და მისი ფესვები მეზობლის საძირკუელს ავნებდეს რასმე ⁴ .	261						
939. კიდევ თუ სადაც ასეთი ხე იდგეს, მისი ჩრდილი ან ვე- ნაჯსა ან ყანასა ანუ სხვას რასაც ავნებდეს.	416						
940. გლახაკთა შებრალებისა და ყურის მიგდებისა და მიცე- მისათვის ⁵ .	5						
941. თუ მკიდევ ყანასა ანუ კრეფდუ ზეთის ხილსა, ანუ კრეფ- დუ ვენაჯსა, უკან ნულარ მიიქ- ცეუი თავთავისა და კუფხლისა- თვის, რომ საბრალომ მოიმ- ცვიოს ⁶ .	46						

¹ კიდევ მიწერილია: „ვენახის შოვნის და შიგ ყანის თესვისა და ღობის შემოვლებისა“.

² კიდევ მიწერილია: „ყანისა თუ ვენაჯის მოძოვებისა“.

³ კიდევ მიწერილია: „ხისა და ხილნარის მოჭრისა“.

⁴ კიდევ მიწერილია: „თუ რამე რომ მეზობელს ავნებდეს“.

⁵ კიდევ მიწერილია: „გლახათ მოყუარებასა“.

⁶ კიდევ მიწერილია: „ნამცვრევის პატრონისაგან მოუკრეფლობასა“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ-
942. თუ მოისთვლიდე ვენაცსა და საყურძნესა შენსა, ნუ უკან იქცეუი მოკუფხვლად, არამედ მიწირმან და ობოლმან და ქვრივმან მოიმცვრიოს იგი ¹ .	47						
943. ათეულისა და მსხვერპლის შეწირვისათვის ² .	4, 51						
944. მსხვერპლად შესაწირავად რომელი არ იქნების და არცა შეიწირვის ესე.	35						
[მისაცემელისათვის]							
[37r] 945. ყოველის მისაცემელისათვის, რომელიც რომ მართლა მიეცემის მისი მოუშლელობა ³ .	177						
946. კაცმა კაცს რაგინდარა მისცეს და ვისაც მისცა, მაგიერს ისიც დაპირდეს რასმე ან არას უმაღლიდეს.	178						
947. მისაცემელი, რომელიც არის კაის მოწპით და წიგნით კიდევ უფრო ირწმუნების.	182						
948. მოყუარემ მოყურობისათვის და კარკაცობისათვის მოყუარეს რაგინდარა მისცეს, ზერმე ისრვე სთხოვოს.						61	
949. ერთი ვინმე რომ თხუთმეტის წლისა არ იყოს ან ჭკუა ნაკლები იყოს, მისგან გაიცენინება რამე თუ არა.	179						
950. ამგვარი მიცემ-მოცემა ვალია ერთმანერთზე ლხინისა თუ ჭირის დღეს. შესაწეუარი, სანიკარი თუ წასაბურავი ⁴ .						34	
951. ბატონმა რომ ორ კაცს ერთი რამ უბოძოს და ერთი კი	180						

¹ კიდებე მიწერილია: „კჳალად მასვე ნამცვრევისა“.

² კიდებე მიწერილია: „მსხვერპლის და ათეულისა“.

³ კიდებე მიწერილია: „ვინ ვის რა მისცეს ან მისცემული სთხოვოს“.

⁴ კიდებე მიწერილია: „წასაბურავის და შესაწევისა“.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
მომკუდარიყოს და იმავ ამხანაგის მეტი არა დარჩომოდეს რა ¹ .							
952. მეფემ რომ ერთს კაცს შორს რომ გაუგზავნოს და მიმტანს ის კაცი მკუდარი დახედეს, ის საბოძვარი ისევ უნდა მობრუნდეს, მასუკან კიდევ მეფეზე კიდეა.		181					243
953. პატრონმა ყმას მიწა ანუ სხვა რაც მამული ვისი გინდა მისცეს და მან კაცმან დაწინდული რამ დაიხსნას და მერმე მამული პირველსა პატრონს მიეცეს ² .						44	
[აქიმთათვის]							
[377] 954. აქიმთათვის და მოქადაგეთათვის, რომელნი არიან ქალაქსა და ქალაქს მკურნალად, თუ საჯორციელოდ თუ სასულიეროდ ³ .			137				
955. აქიმთაგან წამლის მიცემა და აქიმობა ვისგინდავიზე ავათ თუ კარგად, ორისასვე აქავ მოგახსენებსთ.			385				
956. აქიმთა ვინ რა საექიმო მისცეს სასულიეროს მკურნალსა თუ საბორციელოს, მისი გამორთმევა აღარ შეუძლიათ.			138				
957. გაგიჟება პირუტყუთა აქნახეთ, თუ რისაგან მოჭდების ანუ პატრონმა მისმა რა უნდა ქნას ⁴ .			398				
958. ნუ აუკრავთ პირსა წარსა მეკალოესა ⁵ .	49						
[რუს გაკეთებისათვის]							
959. რუს გაკეთებისა და გაღებისათვის. რომელმან სხვის მი-		417					244

¹ კიდევ მიწერილია: „პატრონმან ორს კაცს რომ მისცეს რამე და ერთი მოკდეს ან გაგზავნოს და წამლებს ის კაცი მკუდარი არ დახუდეს“.

² კიდევ მიწერილია: „პატრონმა ყმას მამული რომ მისცეს“.

³ კიდევ მიწერილია: „აქიმობასა სულიერისა თუ ჯორციელისა“.

⁴ კიდევ მიწერილია: „პირუტყვი რომ კაცს გაუგიჟდეს“.

⁵ კიდევ მიწერილია: „წარის პირის აუკრაობისათვის“.

დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვანტ.
წაში წყალი გაიყუანოს, ასე უნდა მიწის პატრონისაგან დასტური აიღოს და ისრე გაიღოს ¹ .						
960. კიდევ რუს გაკეთებისათვის. ვინ რუს აკეთებდეს და მასალა მისი სხვის მიწაში ქირით დაყაროს.	418					
961. ვინ ვის წაუჭდინოს კირნახული რაცა, ამით რომ წყალი მი[ი]ყვანდეს, თავისი მორწყოს, მასუკან გაუშვას და იმ წყალმა სხვას რამ წაუჭდინოს ² .		384				
[39r] 962. მებაღეთათვის, რომელნი სცვიდენ სახიარო თუ სხვათათვის ³ .		387				
[მეცხვარეთათვის]						
963. მეცხვარეთათვის. მეცხვარემ თუ თავის მოუუღლელობით და უღონობით ნადირს წააჭდენინოს რამე ⁴ .		388				
964. მეცხვარემ თუ თავის გაუფთხილებლობით ვისმე რამ მოაპარვინოს ან თუ თვითონ მოიპაროს.		388				
965. მეცხვარემ თუ თვითონ დაკრას რამ და ან ნადირს წააჭდენინოს, ან თუ ასე რიგათ მწყისიდეს, რომ დაგორვებული ქუა ეცეს.		388				
966. მეცხვარემ თუ შენებაზე მართლა არ მოუაროს იმით წაჭდეს და ან მოკუდეს ცხვარი.		388				

¹ კიდევ მიწერილია: „რუს გაღებისა და გაკეთებასა“.

² კიდევ მიწერილია: „თავის მიწა რომ მორწყოს და წყალი მოკუეთოს, იმ წყალმა რამე წაუჭდინოს“.

³ კიდევ მიწერილია: „მებაღეთა დაცვისათვის“.

⁴ კიდევ მიწერილია: „მეცხვარეთათვის“.

დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
		388				245
<p>967. ვინ რას მწყსიდეს და აებარებინოს მეცხვარე და მეუღლე თუ რაც მწყემსია და ამ მწყემსთ წააჯდინონ რამე რასაც გზით, ყოველი აქ უწერია¹.</p> <p>[დახუთვისათვის]</p> <p>968. ქუეყანაზე ამის ყადაღა გელმწიფისაგან უნდა იყოს და კიდევ არის, რაგინდ არას საქმისა დიდისა თუ ცოტასათვის კაცმა კაცი ვერ იხუთოს².</p> <p>969. თუ შორიელმა კაცმა ასეთი კაცი იხუთოს.</p> <p>970. თუ კაცისას მომავალი ან ვისგანმე გაგზავნილი დაიხუთონ.</p> <p>[თვალის დაწვისათვის]</p> <p>[39v] 971. თვალის დაწვას არავინ ღირსა გელმწიფისა და დიდებულის მეტი, მათგანაც ამაზე იქნას, თუ ამ საქმის მოქმედნი იყუნენ³.</p> <p>972. თუ კაცმა კაცს თვალი დასწვას, რა უნდა გარდაჯდეს.</p> <p>973. თუ ძმამ ძმას თვალი დასწვას ქრისტიანემა.</p> <p>974. მფრინველთათვის. ვინ პოვოთ მფრინველი ბუდესა ზედა და ყუეს ბარტყები მისთვის⁴.</p> <p>[ნადირობისათვის]</p> <p>975. ნადირობისათვის. ნადირობაში ნადირზე შეცილებისათვის და წიარალის ზედ შეყრობისათვის⁵.</p>						
					67,83	174
					80	
					151	
					150	
					161	
25		267				
						179

¹ კიდევ მიწერილია: „მწყესთ თუ მეველემ რამ წაახდინოს“.

² კიდევ მიწერილია: „დახუთვისათვის“.

³ კიდევ მიწერილია: „თვალის დაწვისა ვის მართებს, ვის არა“.

⁴ კიდევ მიწერილია: „ფრინველის ბუდისა“.

⁵ კიდევ მიწერილია: „ნადირზედ შეცილებისა“.

ღრთისმშობელო, კაცთა მფარველო, მწე ეყავ
 ორთავე შინა ცხოვრებათა სრულიად საქართ-
 ველოს გამგებელს ბატონისშვილს, ბატონს
 ვაზბატანგს, მეუღლით, ძით და ასულით, დღე-
 გრძელ ყავ და მკვიდრ სასუფეველსა*.

დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
	268					179
976. ნადირობისა და ნადირთა რაგინდა რას დაჭრისათვის, და- ჭრის ნადირზე რომ ცი- ლობდენ.						
977. ნადირს ვინც უწინ და- სჭრის, ის ნადირი იმისია, თუ მშვილდის საბელი დაჭრილში და- იმაღვის.	268					180
978. რასაც რქიანს ნადირს რქას ვისიც ისარი უწინ მოხვდეს.						181
979. თუ ქალის საჭუნდარში და ნადირობაში თოფით მოკ- ლულზე შეცილდენ, მისი სა- მართალი.	268					183
[ექსორიობისათვის]						
980. ექსორიობისათვის. ვინ ვისგნით უნდა შეიქნას ექსორია, აქვე გზებს გაჩვენებს და თვითონ თვითოდ მოგახსენებს ¹ .		379				
[40r] 981. ჯელმწიფეთა ექსო- რიობა მათგან იქნების, რომელ- თაც დიდებულთა და თავადთა დაუსომთ, აგრეთვე ჯელმწიფემ თავადს უყოს ექსორია ² .		380				
982. მცნებისა გარდამავალთა- თვის ³ .	52		22			

¹ კიდევ მიწერილია: „ექსორიანობისათვის“.

² კიდევ მიწერილია: „ჯელმწიფეთა ექსორიანობის“.

⁴ კიდევ მიწერილია: „ცნებას ვარდამავალისა“.

* ეს ტექსტი ჩაწერილია გრაფების ოჯალურ თაღებში უკანასკნელი (40r) გვერდის დასაწყისში.

	დაბ.	ბერძ.	სომხ.	კათ.	გ-სა	აღბ.	ვახტ.
983. კაცი რომ კაცს გე[ე]ყა- როს და ისევ შე[ე]ყაროს უშ- ვილო.							268
984. კაცი რომ კაცს თავდებად უნდოდეს, ბატონს უნდა შე[ე]- კითხოს.							269
985. ხელის ასამართავისა*.							270

ხანდუკის მის დამწერი მალაქე სოლომონ

* 983, 984, 985 პუნქტები მიწერილია შემდეგ სხვა ხელით.

კრებულის შესავალი

ქრეხულის შესავალი

[42r]* ქ. დასაბამითგანვე დამდებელმან საფუძველთა ქვეყანისათამან და დამქუსელმან ცათამან, უფსკრულთა გამოქვულეველმან და სივრცეთა სოფლისათა გარეშემცველმან, ყოველთა არსთა და არაარსთა არსებად მომყვანებელმან, თვალუხვად მსაჯულმან, დაუფარავმან ღმერთმან, სამთვითებითა და ერთარსებით¹ ღთად და კაცად სრულად ცნობილმან,

რატამს ინება და ღხინება-ყო და მოხედნა იავარქმნილთა და მტერთა მიერ შეიწრებულთა ერთა ზედან ქართლისათა და მოსცა პირველივე მეფე, მღთის მიერ რჩეული და მის მიერ პლევაშეპოსით მტკიცეთ მპყრობელი; ცახტოსან-გვირგვინოსანი, პირმტკიცობითა და გვარმოდგამობითა დიდისა წინასწარმეტყუელისა იესესა² და მისა მისის დავითისა, რომელსა ღმერთი უწოდდა მამად,

და ეგრეთვე ფილასოფოსთა დასაბამისა და სიბრძნით ყოველთა წინასწარ მცნობელისა სოლომონისა და პანკრატოანთ პირთაგან აღმოცენებულისა მიერ, მუნით რტოდ და ნაყოფად ჩუენდა მონიჭებული ყოველთა კეთილთა ზიარქმნილი, წვრთილებით მოსიანი, ქცევით ჰარონიანი, სიმხნით ისოიანი, გულკეთილობით დავითიანი, სიბრძნით სოლომონიანი, ნათესავკეთილობით იესიანი³, სიმართლით ეზეკიელიანი⁴, ცხებულობით სამოელიანი, ღხინებით ფინეზიანი, პლიერი და უპლეველი [42v] მეფე ქართველთა, საფადართ უთავადესი და ამიღბართ უწარჩინებულესი, სრულიად ერანელოთა⁵ სპასჰეტად დადგინებული, პირველითგანვე ზეცით საქართველოს მეფედ განკუთხვილისა⁶ და აწსასუფეველ ცათა შინა სულ ბრწყინვალედ⁷ მანათობელისა, პირველ ვახტანგ ვამბოლისა და შემდგომად სპარსთა ენითა შაჰნავაზ წოდებულისა,

ქართველთა და კახთა ორისავე ცახტის მტკიცეთ მპყრობელის ქე, ესე ღთისა მიერ აღმატებთ დაჰყარებული და ღთივ ზეცით გვირგვინოსანი, უწინარესად მეფედ გიორგიდ ჯმა-გაწეული, ხოლო შემდგომად ესეცა სპარსთა ენითა მეორედ⁸ შაჰნავაზ სახელდებული, აღმოგვიბრწყინდა მზე სიმართლისა.

და ვითარცა⁹ შარაკანდელი და სხივნი მისნი ყოველთა კედართა და განანათლის არე დაბნელებული, ეგრეთ ყო ჩვენდა, და ქვეყანათა ამათ ქართლისათა მან მოჰყინა ნათელი.

¹ ერთარსებითი და ძემან B (მიმატებულია სხვა ზელითა და მელნით).

² იასესა A. ³ იასიანი A. ⁴ ეზეკიელიანიანი A. ⁵ ერანთა B. ⁶ განკუთხვილისა A.

⁷ ბრწყინვალად A. ⁸ მეორე A. ⁹ ვითარცაი + რა A.

* A ხელნაწერის 40v—41v გვერდებზე ტექსტი არ არის.

და მოსცა მედ თვისად მე წოდებული, მე მძისა თვისისა, ერანელთა მდივან-ბეგისა, მრავალთაგან მცირედად მოსათხრობელი, კაცი სათანადო და გულის სათქმელი უფროს ოქროთა და ანთრაკოა ჰატიოსანთა, შემკული პირად-პირადად ქველის საქმითა და განშვენებული ყოფითა და ქცევით საწელმწიფოთათა, მართლმადიდებლობისა¹ მკნე და მკელარი, უფლისა ძლიერი მოღვაწე, ქრისტეს წარჩინებული სტრატილატი, ეგ[43r]ური, სამარადისო მღვიმარე, სიონისა რეფულმტკიცობითა შეურყეველი სვეტი და გოდოლი, განუტყხელი ზღუდე, სიტყუითა ბრწყინვალე და საქმითა წმინდა, გვამითა შვენიერი და წესითა რჩეული, განზრახვითა მდიდარი, მართლმადიდებლობით² და ღმრთის სიყუარულით შეუორგულაბული; სამღთოთა და საეროთა ორკერპოდვე³ ზნეობითა და სწავლით გარემოზღუდვილი, ზარდახშანი სიბრძნისა, თესლისაგან დავითისა აღმოჯდომილი, ღმრთივ ცხებულთა მეფეთა და დედოფალთაგან აღმომორჩებული⁴, კეთილ-შვენიერ ჰაეროვან-განთიად⁵ ჰატონიშვილი ვახტანგ მოსცა თავის წილად ტახტსა ზედა⁷ თვისსა გამგებელად ქართლისად.

ამან იგულა და იგულისმოდგინა და შემოკრიბნა ყოველნი წიგნნი⁸ სამართლისანი, რომელნი ყამთა ვითარებითა თვითოეულად მიმოდანხუელ იყო სხვათა საშეფოთა, გინა თუ ქართლსა შინა. ესე ყოველი მოიძია, იპოვა⁹ და მოიშოვა, მრავლითა იშულებითა და ფრიადითა შრომითა მოიღო.

პირველ, დაბადებისა და გამოსვლათა სამართალნი მოსესშიერი, რომელი თვით ღმერთმან მოსცა და ამცნო, ოდეს გამოვლნეს ეგვიპტით ისრაელთა ზღვა იგი მეწამული.

მეორისა, მიება-ყო საბერძნეთით, ოთხთა ჰატრიაქთა მიერ ქენებითა, [43v] წიგნი სასამართლონი, ყაშთა კეისრისათა, თუ ვითარ სჯილენ; იგიცა ფრიადითა შრომითა გარდამოთარგმანებითა¹⁰ ბრძენთა კაცთათა, რომელსა თვით უმეტეს შეეწოდა. თარგმანსა შინა.

მესამე, მოაღებინა დიდისა სომხეთისა მწყემსისა გრიგოლ განმანათლებელისა სამარხოს ემშიამინით სომეხთა მეფეთა წიგნი¹¹ სამართლისანი და მუნით გადამოთარგმნილნი¹² სრულნი და უკლებელნი.

მეოთხე, წმიდათა და მართლმადიდებელთა ქართლისა და აფხაზეთის კათალიკოზთა და დირსთა ეფისკოპოზთაგან განწესებული სამართალი¹³.

მეხუთე¹⁴, დიდის მეფეთ-მეფის გიორგის მიერ თქმულნი სამართალნი მოპოვნებულ-ყო, რომლითა სჯილენ სამნივე ესე სამეფონი ქართლისანი.

¹ მართლმადიდებლობისა. ² მართლმადიდებლობით. ³ ორკერპოდვე. ⁴ აღმონორჩებული. ⁵ განთადი. ⁶ თვის. ⁷ ზედან. ⁸ წიგნი. ⁹ იპოვნა. ¹⁰ გარდამოთარგმანებითა. ¹¹ წიგნნი. ¹² გარდამოთარგმნილნი. ¹³ მეოთხე... სამართალი. ¹⁴ მეოთხე. A.

მეექუსე¹, აღბუღა ჯაყელ-ციხისჯვრელისა თქმულნი განაჩენნი და სამართალნი².

მეშვიდე³, ამა ყოველთა შემდგომად აღწერა თვით სიბრძნით და გულისკობითა, თვისითა, დამოწმებითა⁴ და ნებადართვით თვისთა კათალიკოზებისკოპოზ⁵ და დიდებულ-დარბაისელთა⁶, რომელი აღწერა თვითოეულად ყოველნივე სამართალნი, უფროს საქმარ და სარგებელ ქართლსა შინა ამით სხვათასა.

რამეთუ ყოველთა ქვეყანათა, ყოველთა⁷ საშეფრთხილთა თვითოეული რიგი, გინა სამართალნი და ქცევა აქუან და განუწესებდეს⁸, და არა მსგავს არს ერთი იგი სხვათა მეორესა სამეფოსასა, და თვისთა საქმეთა იქმან, ეგრეთვე სხვა ესე ზემოხსენებული⁹ მრავალნი უქმარ არს და არცა იქმან ქვეყნად¹⁰ ამად ოდენ, ესე უმჯობესი, ესე გამგებელისა ვახტანგის მიერ თქმული არს საქნელი, და ამით სჯიდენ.

ნუ უკუე თქუას ვინმემ, რად შეურაცხიეს ძველნი ესე სამართლები და უმჯობესად ახალსა ამას ვმობენ. ნუ ყოს ღმერთმან შეურაცხება პირველთა, არამედ ქუეყნად ჩვენდა ესე არს უმჯობესი.

ამად რომე, უკეთუ იყოს ძველის რწმულით სამართალი, რად კეისარმან მით არ ჰყო¹¹ და სხვად შესცვალა? ანუ მეფემან სომხეთისამან¹² სხვად რად თქვა? ანუ მეფემ გიორგიმ, გინა¹³ ჯაყელ-ციხისჯვრელმან რად სხვებრ სააყეს?

ეგრეთვე ყამან და საქმემან ესრეთ მოილო, რომელი თქვა მემანცა ამან მეფისამან, უმჯობეს სხვათა საქნელად მარადის ყოველთა მსაჯულთა მიერ¹⁴.

¹ მეხუთე A. ² და სამართალნი — B. ³ მეექუსე A. ⁴ დამოწმებითა| და მოწმობითა B. ⁵ კათალიკოზთა და ეფისკოპოზთა B. ⁶ დიდებულთ-დარბაისერთათა B. ⁷ განუწესებდეს B. ⁸ ხსენებულნი B. ⁹ ქვეყნად B. ¹⁰ ყო A. ¹¹ სომხეთისამ A. ¹² გინთ A. ¹³ ყოველთა მსაჯულთა მიერ] — A (წაჭრილია და ნაშთი ჩანს).

სამართალი მოხმსი

(ქართული ვერსია)

მცნება ღმრთისაგან

1. თავ-უყავ მამასა შენსა და დედასა შენსა, ვითარცა გამცნო შენ უფალმან ღმერთმან შენმან, რაჟთა კეთილი გეყოს შენ და დღე-გრძელ იყო შენ¹ ქუეყანასა ზედა, რომელ-იგი უფალმან ღმერთმან შენმან მოგცეს შენ.

ნუ კაც-ჰკლავ², ნუ იმრუშებ, ნუ იბარავ. ნუ ცილის სწამებ³ მოყუსისა შენისა მიმართ.

ნუცა⁴ გული გითქუამს ცოლსა მოყუსისა შენისასა, ნუცა გული გითქუამს სახლსა მოყუსისა შენისასა, ნუცა ქუეყანასა მისსა, ნუცა მონასა მისსა, ნუცა მჭევალსა მისსა, ნუცაღა გარსა მისსა, ნუცა კარაულსა მისსა, ნუცა საცხოვარსა მისსა, ნუცა ყოველივე, რაჟცა იყოს მოყუსისა შენისაჲ [მეორე სჯული მ., 16-21].

ცრუ წინასწარმეტყუელთათვის

2. უკუეთუ აღ-ვინმე-დგეს შენ შორის წინასწარმეტყუელი ანუ ჩუენების მხილველი და აჩუენოს რაჟმე სასწაული საცთურებისაჲ თქუენ შორის და თქუას: «მოვედით, მივიდეთ⁵ ჩუენ ღმერთთა უცხოთა, რომელი-იგი თქუენ არა იცოდეთ, თქუას: ვმსახურებდეთ მათა⁶, ნუ ისმენთ სიტყუათა მათა⁷, ნუცა⁸ ჩუენებისა მხილველისათა⁹».

და წინასწარმ[44r]ეტყუელი იგი, გინა ჩუენებისა მხილველი იგი, სიკუდილითა მოკუედინ⁹, რაჟეთუ საცთურსა¹⁰ იტყოდა, რაჟთამცა გაცთუნა თქუენ¹¹ უფლისა¹² ღმრთისა თქუენისაგან¹³, რომელმან გამოგიყუანა თქუენ¹⁴ ქუეყანით ეგვიპტით [18, 1-2].

¹ და დღეგრძელ იყო შენ]—A. ² კაც-ჰკლავ] კაცს კლავ A. ³ ნუ ცილის სწამებ] ნუ სწამებ წამებასა ცილისა B. ⁴ ნუცა] ნუ B. ⁵ მივიდეთ] და მივიდეთ B. ⁶ თქუას: ვმსახურებდეთ მათ]—A. ⁷ მათთა] მის წინასწარმეტყუელისათა B. ⁸ ნუცა] + მის B. ⁹ მოკუედინ A. ¹⁰ საცდურსა A. ¹¹ თქუენ] შენ B. ¹² უფლისაგან B. ¹³ თქუენისაგან] შენისა B. ¹⁴ თქუენ] შენ B.

* ხელნაწერში სამართლის წიგნი იწყება ასე: „კარი პირველი. დასაწყისი წიგნისა სამართლისა, რომელი მოსცა ღმერთმან მოსეს, რომელი დაწერა მან, მოსე, წიგნსა მეორე სჯულისასა და გამოსვლათასა. მცნება ღმრთისაგან. სამართალი მოსესი“.

** აქ შემოკლებულია ტექსტი.

მამისა და დედისაგან ღმრთის უარისყოფის პატიჯი

3. უკუეთუ გლოცვიდეს შენ ძმა¹ შენი, ძამითი, გინა თუ დედი², გინა³ ძე შენი, გინა³ ასული შენი, გინა თუ ცოლი შენი⁴ ანუ თუ მეგობარი შენი, რომელ[ი] სწორ⁵ იყოს თავისა შენისა, ფარულად და გეტყოდის: «გულე, მივიდეთ და ვმსახუროთ ღმერთთა უცხოთა, რომელ არა იცოდენ⁶», არცა მამათა⁷ შენთა სამსახურებელთა მათგან წარმართაჲსა^{8*}.

არა ჯერ-იჩინო მისლვად და⁹ არცა¹⁰ ისმინო მათი¹¹ მისლვად მის თანა¹², არა ჰრიდოს თუალძან შენმან და¹³ არცაღა გეწყალოდის¹⁴ და¹³ არცაღა დაუფარო მას.

არამედ მხილებით ამხილო მას, ჯელი¹⁵ შენიღა პირველად შეხებულ იყავნ მოკლვად მისად, მაშინღა—ჯელნი ყოვლისა ერისანი. და ქვა დაჰკრიბონ მას და მოაკუდინონ¹⁶, რამეთუ იზრახა შენი განშორება¹⁶ უფლისაგან ღმრთისა შენისა, რომელმან გამოგიყუანა შენ ქუეყანით ეგვიპტით [13, 6-8-10].

ათეულის შეწირვა და მსხვერპლისა

[451] 4. ათეული გამოსცი ყოვლისავე ნაყოფისა თესლისა შენისაჲ, რომელი იყოს ველთა შენთა წლითი-წლად.

და შესჯამო იგი წინაშე უფლისა ღმრთისა შენისა ადგილსა მას, რომელსა გიჩუენოს შენ¹⁷ უფალმან ღმერთმან შენმან წოდებად სახელი მისი მას ზედა. მუნ შესწირო ყოველი ათეული შენი¹⁸ იფქლისა შენისაჲ, ღვნისა¹⁹ შენისაჲ²⁰, ზეთისა. შენისაჲ და პირ-მშოებუ ზროხათა და ცხოვართა შენთაჲ. და გაქუნდინ²¹ შიში უფლისა ღმრთისა შენისა ყოველთა დღეთა ცხოვრებისა შენისათა.

უკეთუ შორს იყოს შენგან გზაჲ იგი და ვერ შესწირო იგი²², რომელი გამოირჩია უფალმან ღმერთმან შენმან წოდებად სახელი მისი, მას ზედა განჰყიდო²³ ნაყოფი იგი ვეცხლად, და მიიღო²⁴

1 ძამა A. 2 ძამითი, გინა თუ დედი² გინა მამა შენი ანუ დედა შენი A. 3 გინა თუ B. 4 შენი+ რომელი იყოს წიაღთა შენთა B. 5 სწორი სატ-როი A. 6 იცოდენ+ შენ B. 7 მამათა+ მათ B. 8 წარმართთაგან A. 9 და მის-თანა B. 10 არცაღა B. 11 მათი მისი B. 12 მისლვად მის თანა—B. 13 და—B. 14+იგი B. 15 და ჯელი B. 16^ა მოკუედინ B. 16 განშორებად შენი B. 17 რ'ლსა გიჩუენოს შენი რომელსაცა გამოაოჩინო B. 18 შენი—B. 19 ღვნისა—B. 20 შენი-სა—B. 21 და გაქუნდინ რაჲთა შეისწავო B. 22 იგი+ რამეთუ შორსა იყოს შენ-გან ადგილი იგი B. 23 განჰყიდო+ შენ B. 24 მიიღო+ შენ B.

* აქ გამოტოვებულია მე-13 თავის მე-7 მუხლი.

ვეცხლი იგი ჯელითა შენითა, და მიხვდე ადგილსა მას, რომელ¹ გამოირჩია უფალმან ღმერთმან შენმან, განჰყიდო იგი, სადაცა² გინდეს და გულმან გრქუას³ შენ, ზროხად, გინა⁴ ცხოვრად, გინათუ ღვინოდ, გინა⁵ რადმე; რაჲ გულმან შენმან⁶ გრქუას⁷, და შესჰამო იგი წინამე უფლისა ღმრთისა შენისა, და იხარებდე შენ და სახლეულნი შენნი.

და ლევიტელი იგიცა⁸, რომელი იყოს ქალაქსა მას შინა⁹; არა განიშორო¹⁰, რამეთუ არა უც ნაწილი სამკვდრებელსა¹¹ შენ თანა.

მესამესა წელსა გამოსცე ყოველი იგი ათეული ნაყოფისა მის შენისაჲ [45v] და მასვე წელსა დასდვა იგი ქალაქსა შენსა.

და მივიდეს ლევიტელი^{11a}; რანეთუ არა უც ნაწილი სამკვდრებელისა¹² შენ თანა, და მსხემი იგი და მწირი¹³, და ქურივი იგი და ობოლი იგი, რომელი¹⁴ იყოს ქალაქსა შენსა, მივიდენ და შეჰამონ იგი¹⁵, რაჲთა გაკურთხოს შენ უფალმან ღმერთმან შენმან ყოველთა მათთჳს საქმეთა შენთა კეთილთა¹⁶, რომელსა იქმოდე შენ.

მეშვდესა წელსა ჰყო მისატევებელი¹⁷ იგი შენი.

და ესე ბრძანება არს მიტევებისაჲ მისი: მიუტეო მას¹⁸ ყოველი თანანადები შენი, რაჲცა თანა-ედვას მოყუასსა შენსა და ძმასა შენსა, რამეთუ მიტევება წოდებულ¹⁹ არს უფლისა ღმრთისა შენისა.

და²⁰ უცხო თესლსა²¹ და შორიელსა არა მიუტეო, არამედ მოჰჰადო, რაჲცა თანა-ედვას, არამედ მოყუასსა მას და²² ძმასა მიუტეო [14, 22-29; 15, 1-3].

ძმისათვის ნაკლულევანისა

5. იგულე²³ თავი შენი, ნუუკვე იყოს სამე დაფარულ სიტყუა უსჯულოებისა გულსა შინა შენსა და სთქუა: «მოახს წელი იგი მეშვდე, წელიწადი იგი მიტევებისა», და თუალძრ²⁴ იქმნე ძმისა მის შენისა ნაკლულევანისა, და არარაჲ სცე მას, და დაღადებდეს უფლისა მიმართ შენთჳს, და იყოს შენდა ცოდვა დიდ.

¹ რომელ] + იგი B. ² სადა B. ³ გირქუას A. ⁴ გინა თუ B. ⁵ გინა თუ B. ⁶ შენმან] — B. ⁷ გრქუას] + შენ B. ⁸ და ლევიტელი იგიცა] — A. ⁹ მას შინა] შენსა B. ¹⁰ განიშორო] + იგი B. ¹¹ ნაწილ სამკვდრებელ B. ^{11a} ლევიტელი A. ¹² სამკვდრებელი B. ¹³ მწირი] + იგი B. ¹⁴ რომელ B. ¹⁵ იგი] + და განძდენ B. ¹⁶ კეთილთა] — B. ¹⁷ ჰყო მისატევებელი] ჰყოფდი მას ლევიტელი A. ¹⁸ მას] შენ B. ¹⁹ წოდებულა] A. ²⁰ და] — B. ²¹ თესლსა] + მას B. ²² მოყუასსა მას და] — A. ²³ იგულე] იგლოე A. ²⁴ თუალძრ] თანაძრ A.

მიცემით მისცე მას, რაოდენიცა აკლდეს, და არა შესწუხნე გულითა შენითა, შემდგომად მიცემისა¹ [46r] მის შენისა², რამეთუ ამისთვის გაკურთხოს შენ უფალმან ღმერთმან შენმან ყოველთა მათ შინა საქმეთა³ შენთა და ყოველსა მას ზედა, რომელსა შეახო ჯელი შენი.

რამეთუ არასადა მოაკლდეს ნაკლულევანისაგან. ამისთვის გამცნებ შენ და გეტყვ: ჯსნით ჯსნილ ყავ⁴ ჯელი შენი ძმისა მის⁵ ნაკლულევანისა⁶ შენისათვის და გლახაკისათვის⁷, რომელი იგი იყოს ქუეყანასა შენსა [15, 9-11].

მონისა ნასყიდისათვის

6 უკუეთუ იყიდო ვინმე შენ ძმათა შენთაგანი⁸ ებრაელი, მამაკაცი⁹ ანუ დედაკაცი, ექუს წელ გმსახუროს¹⁰ და წელსა¹¹ შეზდესა გამოავლინო იგი შენგან განთავისუფლებული.

და რაჟამს გამოავლინებდე მას შენგან განთავისუფლებულსა¹², არა გამოავლინო იგი შენგან ჯელცუდალ, არამედ აღგებით: ალაგო იგი საცხოვართა შენთაგან და იფქლისა შენისაგან და საწნებელისა შენისაგან, და¹³ მისცე მას, რაჟთა გაკურთხოს შენ უფალმან ღმერთმან შენმან.

მოიქსენე, რამეთუ შენც[ა] დამონებულ იყავ ქუეყანასა მას ეგვიპტისასა და გიჯსნა¹⁴ შენ უფალმან ღმერთმან შენმან. ამისთვის გამცნებ შენ სიტყუათა ამათ.

უკუეთუ გრქუას შენ მონამან მან¹⁵: «არა განვალ შენგან, რამეთუ შეგიყუარე შენ და სახლი შენი, და კეთილი¹⁶ მეყო მე შენგან»,

მოილო¹⁷ [46v] სადგისი და დააპყრა¹⁸ ყური მისი კარსა ზედა¹⁹ და განუჭურიტო ყური მისი²⁰. და იყოს იგი შენდა მონა უკუნისამდე. და ეგრეთვე²¹ მსგავსად მკვევალისა მას უყო.

არა ფიცხელ გიჩნდეს წინაშე შენსა, რაჟამს გამოავლინებდე შენგან განთავისუფლებულსა, რამეთუ წელიწადეულად სასყიდლითა მორეწისაჟთა²² გმსახურებდა შენ ექუს წელ, და გაკურთხოს შენ უფალმან ღმერთმან შენმან [15, 12-18].

¹ მიცემისა| მიეცე A. ² შენისა| მას A. ³ საქმეთა|+ შინა B. ⁴ ყავ|+და A. ⁵ მის|+ შენისა B. ⁶ ნაკლულევანისათვის B. ⁷ და გლახაკისათვის—A. ⁸ შენთაგანი|+ თავისი სჯულის მონა, ნასყიდი ან მკვევალი B. ⁹ ანუ მამაკაცი B. ¹⁰ გმსახუროს|+ შენ B. ¹¹ წელსა|+წას B. ¹² გამოთავისუფლებულსა A. ¹³ და|—B. ¹⁴ გიჯსნეს B. ¹⁵ მონამან მანი| ვითარმედ B. ¹⁶ კეთილი|+შენი B. ¹⁷ მოილო|+ შენ B. ¹⁸ დააპყრა| აღუპყრა A. ¹⁹ ზედა|—B. ²⁰ ყური მისი| იგი B. ²¹ ეგრეთვე B. ²² ბორეწისათა A.

მართლმსაჯულებისა

7. მსაჯულნი¹, განმგებელნი და წიგნო-ზარნი დაიდგი[ნ]ენ თავი[ს]ა ჴენისა ყოველთაგან ნათესაეთა შენთა, ყოველთა მათ ქალაქთა, რომელ-იგი² უფალმან ღმერთმან შენმან³ მოგცეს შენ, და სჯიდე ერსა მას სამართლისა⁴ სასჯელითა.

ნუ გარდასდრეკ სასჯელსა, ნუცა სჯიდე თუალღებით⁵, ნუ მიიღებ⁶ ქრთამსა, რამეთუ ძღუენმან და ქრთამმან დაუყენეს⁷ თუალნი ბრძენთანი და გარდა[ა]ქცი[ნ]ის სიტყუანი⁸ სამართლისანი⁹.

სამართლით სამართალსა შეუდგით, რათა სცხოვნდეთ¹⁰, შეხვიდეთ და დაიმკვდროთ ქუეყანა იგი, რომელ უფალმან ღმერთმან¹¹ მოგცეს შენ.

არა ისხა¹² თავისა შენისა სერტყები¹³ სამსახურებელად თავისა შენისა და ყოვლისაგანვე¹⁴ ხისა მალნარისა, გარეშე საკურთხეველსა მას უფლისა¹⁵ შენისასა¹⁶.

[47r] ნუ აღმართებ თავისა შენისა ძეგლსა¹⁷, რამეთუ¹⁸ მოძულა უფალმან ღმერთმან შენმან.

არა შესწირო უფალსა ღმერთსა შენსა¹⁹ ზუარაკი ანუ²⁰ ცხოვარი, რომლისა თანა იყოს ბიწი ანუ სიხაშმე, რამეთუ საძაგელ²¹ არს [16, 18—22; 17₁].

კერპისა, მზისა, მთოვარისა არა თაყვანისცემა

8. იყოს²² თუ ვინმე შორის შენსა²³ ანუ ქალაქთა²⁴, რომელი²⁵ უფალმან ღმერთმან შენმან მოგცეს შენ, მამაკაცი გინა დედაკაცი, რომელმან ქმნეს ბოროტი წინაშე უფლისა ღმრთისა შენისა და გარდაჰდეს მცნებათა მისთა;

და მივიდეს და მსახუროს მან კერპსა²⁶ ანუ თაყუანისცეს მზესა, გინა მო[ო]ვარესა, გინა²⁷ ყოველსა²⁸ სამკაულსა ცისასა, რომლისა მე არა უბრძანე²⁹;

და აგრძნათ³⁰, გამოიძიეთ და გამოიკითხეთ ფრიად, თუ³¹ ჭეშმარიტად ყოფილ იყოს სიტყუა იგი³² ბიწებისა³³, განიყუანონ³⁴

¹ მსაჯული და B. ² რომელ-იგი რამეთუ A. ³ შენმან]+ რომელმან B. ⁴ სამართლისა A. ⁵ სჯით თუალღებით B. ⁶ ნუცა მიიღებ B. ⁷ დაუყენის A. ⁸ სიტყუანი B. ⁹ სამართლისანი A. ¹⁰ სცხოვნდეთ]+ და B. ¹¹ ღმერთმან]+ შენმან B. ¹² ისხა] იყოს A. ¹³ სერტყები]—A. ¹⁴ ყოვლისაგანვე B. ¹⁵ უფლისა]+ ღმრთისა B. ¹⁶ შენისა A. ¹⁷ ძეგლად B. ¹⁸ რამეთუ] რომელ-იგი B. ¹⁹ უფლისა ღმრთისა შენისა B. ²⁰ ანუ თუ B. ²¹ საძაგელა A. ²² იყოს] იპოოს B. ²³ შენ შორის B. ²⁴ ქალაქთა]+ შენთა B. ²⁵ რომელი]+ იგი B. ²⁶ კერპთა B. ²⁷ გინა თუ B. ²⁸ ყოველსავე B. ²⁹ უბრძანე]+ მათ B. ³⁰ აგრძნეთ B. ³¹ თუ] და თუ B. ³² ეგ B. ³³ ბიწებისა]+ შორის იძლსა B. ³⁴ განიყუანო B.

კაცი იგი გარეშე ქალაქსა¹, მამაკაცი იყოს, გინა² დედაკაცი³, ქვა დაჰკრიბონ და მოაკუდინონ⁴.

რომელი-იგი⁵ მოკუდებოდის, ორითა და სამითა⁶ მოწამითა მოკუდეს⁷, ნუ ერთითა მოწამითა.

ხოლო გელნი პირველად მოწამეთანი შეეხნენ მოკუდინებად სიკუდილისა თანამდებისა⁸ მის, მაშინლა⁹ ყოვლისა¹⁰ ერისა¹¹ მის¹² შემდგომად მათსა მოისპენ უკეთური იგი თქუენ შორის¹³.

სიტყვა სასჯელისა განგებასა განსაგებელისასა, ანუ განკითხუასა რასმე სარჩელისასა, ანუ იჭჳსა მი [47v] მართ რასმე¹⁴ გონებისასა, ანუ ცილობისათჳს რასმე სიტყჳსა სარჩელისაჲსა ქალაქთა შინა შენთა, აღდგე და აღხვდე შენ ადგილსა¹⁵, რომელსა¹⁶ გამოირჩი[ი]ს¹⁷ უფალმან ღმერთმან¹⁸ წოდებად სახელი მისი მას ზედა;

მიხვდე¹⁹ შენ მღდელთა მათ ლევ[ი]ტელთა და მსაჯულნი იგი, რომელნი²⁰ იყუნენ მათ ჟამთა, გამოიკითხო²¹ სარჩელი²² და გითხრან შენ განგებაჲ იგი სარჩელისაჲ²³.

და ჰყო მსგავსად სარჩელისა²⁴ მის და მსგავსად სიტყჳსა მის, რომელი-იგი²⁵ გითხრან შენ ადგილისა მისგან, რომელი²⁶ გამოირჩია* უფალმან, არა გარდაუქციო²⁷ მარჯულ, არცა მარცხლ²⁸ [17, 2-11].

ამპარტავანებისა თვითრჯულობისა

9. იყოს თუ ვინმე კაცი და ამპარტავანებდეს, არა²⁹ ერჩდეს³⁰ სიტყჳსა მღდელთასა³¹, რომელი³² დგეს მსახურებად³³ უფლისა ღმრთისა შენისა³⁴, ანუ³⁵ მსაჯულთა მათ, რომელი დგეს მათ ჟამთა, სიკუდილისა თანამდებ არს³⁶ კაცი იგი³⁷, სიკუდილით მოკუედინ³⁸, და მოისპენ ბოროტი იგი³⁹ შორის თქუენსა⁴⁰, რაჲთა ყოველსა, რომელსა ესმეს, ეშინოდინ⁴¹ და არა⁴² ამპარტავანებდეს⁴³ [17, 12-13].

¹ ქალაქსა] + გინა თუ B. ² გინა] თუ B. ³ დედაკაცი] + იყოს .B. ⁴ მოკუდეს B. ⁵ და რომელი-იგი B. ⁶ ორისა და სამის A. ⁷ მოკუედინ B. ⁸ თანაგდებასა A. ⁹ და მაშინლა B. ¹⁰ ყოვლისა] + მის B. ¹¹ ერისანი B. ¹² მის] — B. ¹³ შორის] + ვერ თუ რაჲმე შესაძლებელ იყოს თქუენ შორის B. ¹⁴ რასა B. ¹⁵ ადგილსა] + მას B. ¹⁶ რომელცა B. ¹⁷ გამოირჩია B. ¹⁸ ღმერთმან] + თქუენმან B. ¹⁹ და მიხვიდე B. ²⁰ რომელ B. ²¹ გამოიკითხო B. ²² სარჩელი] + იგი B. ²³ სარჩელისაჲ] + მის B. ²⁴ სარჩელისა] სიტყჳსა B. ²⁵ და მსგავსად სიტყჳსა მის] — B. ²⁶ რომელი-იგი B. ²⁷ გარდაქციო + შენ B. ²⁸ მარჯულ, არცა მარცხლ] მსაჯულ, არცა გარცხულ A. ²⁹ და არა B. ³⁰ ურჩდეს A. ³¹ მღდელისასა მის B. ³² რომელი-იგი B. ³³ მსახურად B + სახელისა მის B. ³⁴ შენისაჲსა B. ³⁵ ანუ თუ B. ³⁶ არსა A. ³⁷ იგი კაცი B. ³⁸ მოკუდიან A. ³⁹ იგი] + ეგვეთარი B. ⁴⁰ თქუენსა] ისოშლსა B. ⁴¹ ეშინოდის B. ⁴² არლარა B. ⁴³ ამპარტავანებდე] უსჯულოებდეს B.

* აქ შემოკლებულია ტექსტი.

უცხო მდლის მოსულის შეწყნარება

10. მო-თუ ვინმე-ვიდეს ლევ[ი]ტელი ერთი, რომლისავე ქალაქისაჲ ძეთა მათ ისრაელისათაჲ, სადაცა ვინ დამკვდრებულ იყოს, რამეთუ¹ გულმან ჰრქუა მას მოსლ[481]ვად² და მსახურებად ადგილსა ამას³, რომელი⁴ გამოირჩია უფალმან სამსახურებელად უფლისა ღმრთისა, ვითარცა ყოველთა ამათ ძმათა⁵ ლევ[ი]ტელთა, რომელნი დგენ წინაშე უფლისა, ეგრეცა მას მიეც⁶ ნაწილი საჭმელად, გარნა სასყიდელისა მის⁷ ნათესავეთაჲსა არა სცე მას⁸ [18, 6-8].

შვილის მისნისა, მგრძნობელისა და მწამლელისა

11. ნუ აიღებ⁹ საქმედ შენ¹⁰ მსგავსად¹¹ ბიწებისა მის¹² წარმართთაჲსა, ნუფინ იპოების¹³ თქუენ¹⁴ შორის, რომელი¹⁵ შესწვიდეს ძესა თვსსა ანუ¹⁶ ასულს[ა]¹⁷ ცეცხლითა, ანუ¹⁸ მისნობდეს¹⁹ მისნობითა, ანუ ჰავს[ა] იზმნიდეს ჰავითა ზმნითა²⁰, ანუ წამლევდეს წამლითა, ანუ გრძნეულ იყოს²¹, ანუ²² ულუკთ-მკითხველი, ანუ თუ²³ სასწაულითა მკუდართა მკითხველი, რა[მე]თუ ბილწ²⁴ არს წინაშე უფლისა²⁵, რომელ[ი] იქმოდის ამას ყოველსა, რამეთუ ამის ყოვლისა²⁶ ბილწებისათვის მოსრნა იგინი უფალმან ღმერთმან შენმან პირისაგან შენისა [18, 9-12].

კაცის კულისა ფათერაკად

12. აღწონე²⁷ გონებასა შენსა გზაჲ იგი²⁸, სამად ნაწილად განჰყო საზღვარი იგი მის ქუეყანისაჲ, რომელ-იგი უფალმან ღწ შენმან მოგცეს შენ, და განჰყო შენ ნაწილად²⁹, თითო ქალაქი და იყოს³⁰ შესავედრებელად კაცის მკლველთა. და ბრძანებაჲ ესე იყოს კაცის მკლველისა მის ზედა³¹.

რომელი-იგი მეოტ იქმნას³² და შევიდეს³³ ქალაქსა მას, გაწერეს. რომელმან მოკლას მოყუასი იშუთ, არა ნებსით, არცა ზაკ-

¹ და რამეთუ B. ² მოსულად A. ³ მას A. ⁴ რომელი-იგი B. ⁵ ძმათა]+ ძეთა B. ⁶ მიეცა A. ⁷ მისგან B. ⁸ სცე მას] სცემს A. ⁹ აიღებ] ისწავებ შენ B. ¹⁰ შენ]—B. ¹¹ მსგავსად A. ¹² მის]+ მათ B. ¹³ იპოების B. ¹⁴ თქუენ]+ შენ B. ¹⁵ რომელი| რამეთუ B. ¹⁶ ანუ] გინა თუ B. ¹⁷ ასულსა]+ თვსსა B. ¹⁸ ანუ თუ B. ¹⁹ იმისნიდეს B. ²⁰ ზმანითა B. ²¹ იყოს] ბრძნებითა B. ²² ანუ თუ B. ²³ ანუ თუ] ანუ B. ²⁴ ბილწ A. ²⁵ უფლისა]+ ღმრთისა შენისა B. ²⁶ ამას ყოველსა A. ²⁷ აღიწონე B. ²⁸ იგი]+ მისი და B. ²⁹ განჰყო საზღვარი... ნაწილად]—A. ³⁰ იყოს A. ³¹ მას ზედა A. ³² იქმნეს B. ³³ შევიდეს] შევარდეს B.

ვით, არცა ყოჯილ იყოს გ[48v]ული მისი სიძულ[ი]ლით მისსა¹ მიმართ გუშინ გინა² ძოღან.

შე-თუ ვინმე-სრულ იყოს³ ტყესა მას შეშისა⁴ კრვად მოყუსისა თანა⁵ და ცემასა⁶ მას ცულისასა განერეს ჯელთა მისთა, და ეცეს⁷ მოყუასსა⁸ მისსა⁹ და მოკუდეს, ეგვეითარი¹⁰ ივლტოდის¹¹ და შევიდეს¹² ქალაქსა¹³ ერთსა¹⁴ და განერეს¹⁵, რაჲთა არა მახლობელმან ვინმე¹⁶ სისხლისაზან¹⁷ დევნა უყოს მომკლველსა[ა]¹⁸ მას განჯურვებითა¹⁹ გულისაჲთა, ეწიოს მას²⁰ და მოკლას, რამეთუ შორს იყოს გზაჲ მისი და იგი არა თანამდებ იყოს,—რამეთუ^{20a} არა მტერობით ანუ სიძულილით იყო სიკუდილი იგი [19, 3-6].

შურით კაცის მკუთლელისა

13. უკუეთუ ვინმე იყოს²¹ კაცი, რომელსა სძულდეს მოყუასი²² თვის მტერობით, უმზიროს²³, აღდგეს²⁴ და მოკლას, და შევარდეს ერთსა ქალაქთაგანსა, მიაგლინეთ²⁵ ყოველთა²⁶ მოხუცებულთა მის ქალაქისათა და გამოიყუანეთ მიერ და მიეციეთ²⁷ ჯელთა შურის მძიებელთასა²⁸ მის სისხლისათა,—მოკლან²⁹ იგი.

და ნუ დაარიდებენ თუალნი მისნი³⁰, ნუცა³¹ შეიწყალებენ³² მას, და განსწმიდოს³³ სისხლი უბრალოჲ³⁴ ისრაელსა შორის, და კეთილი ჰქმნე³⁵.

ნუ გარდასცვალებთ³⁶ საზღვართა³⁷, რომელი დაამტკიცეს³⁸ მამათა შენთა სამკვდრებელსა³⁹ შენსა, რომელსა⁴⁰ დაგამკვდროს შენ უფალმან ღმერთმან შენმან.

წამებასა ერთისა მოწამისასა ნუ ირწმუნებთ⁴¹, რომელი წამ[49r]ებდეს ყოველისავე⁴² უსჯულოებისათჳს და ცოდვისათჳს⁴³,

¹ მისა B. ² გინა.თუ B. ³ შე-რამე-სრულ იყოს B. ⁴ მას შეშისა] შეშისა B, შეშისა]-A. ⁵ თანა]-A. ⁶ დაცემად A. ⁷ და ეცეს] და მახული იგი ეცეს B. ⁸ მოყუსსა]+მას B. ⁹ მისსა] თუსსა B. ¹⁰ ეგვეითარი]+იგი B. ¹¹ ივლტოდენ A, ივლტოდის B. ¹² შევიდენ A, შევარდეს B.+ერთსა B. ¹³ ქალაქთა B. ¹⁴ ერთსა]-B. ¹⁵ და განერეს]-B. ¹⁶ ვინმე]+ მის B. ¹⁷ სისხლისაგან A. ¹⁸ მომკუთლელს A. ¹⁹ +მით B. ²⁰ ეწიოს მას]-A. ^{20a} რამეთუ.. არა თანამდებ იყოს]-A. ²¹ იყოს ვინმე B. ²² მოყუასი]+ იგი B. ²³ და უმზიროს მას B. ²⁴ და აღდგეს B. ²⁵ მიაგლინეთ A. ²⁶ ყოველთა]+ მათ B. ²⁷ მიეციეთ] მიეცეს იგი B. ²⁸ მძიებელთასა[მგებელისა B. ²⁹ და მოკლან B. ³⁰ დაჰრიდებენ თუალი მისი B. ³¹ და ნუცა B. ³² შეიწყალებენ B. ³³ განსწმიდო B. ³⁴ უბრალოჲ] უბანთა A. ³⁵ ჰქმნე] გეყოს შენ B. ³⁶ გარდასცვალებ B. ³⁷ საზღვართა] მცნებათა ღმერთისათა A. ³⁸ დაამტკიცეს AB. ³⁹ სამკვდრებელსა]+ მას B. ⁴⁰ რომელსა] ქუთყანასა მას ზედა რომელსა B. ⁴¹ ირწმუნებთ] თავს იდებთ B. ⁴² ყოველსავე A. ⁴³ ცოდვისათჳს]+ რომლისავე კაცისა მიმართ B.

რამეთუ ორითა და სამითა მოწამითა დაემტკიცოს¹ ყოველი² სიტყუაჲ [19, 11—13].

ცრუ მოწამეთათვის

14. წარმო-თუ-დგეს ვინმე³ ცრუ მოწამე რომლისავე კაცი-სათჳს და იტყოდის უსჯულოებასა, წარმოდგენ⁴ ორნივე⁵ კაცი, და შეიყუანნენ⁶ წინაშე უფლისა და⁷ მლდელთა, წინაშე⁸ მსაჯულთა, რომელ⁹ იყუნენ მათ ჟამთა.

გამოიკითხონ¹⁰ მათ ჭეშმარიტებით, და თუ იპოოს¹¹ იგი წამებასა მას ზედა ცრუსა¹², სიცრუვით წამებდა^{12a} მოყუასისა მიმართ¹³ და ვახად¹⁴ აღუდგა¹⁵ მას, უყუედ¹⁶ მას მსგავსად სიბოროტისა მისისა, რომელ-იგი ზრახა¹⁷ მოყუასისა¹⁸ თჳსისათჳს, მოსპეთ¹⁹ ეგე, ვითარ²⁰ ბოროტი თქუენ შორის, რაჲთა²¹ ნემშთა მათ, რომელ²² დააშთენ²³, ეშინოდინ²⁴ და არღარა²⁵ შეასმინონ²⁶ საქმედ ბოროტისა[ა] რაჲთურთით²⁷.

ნუ ჰრიდებს²⁸ თუალი შენი ეგვეითარსა²⁹ მას: სული სული-ს[ა] წილ, თუალი თუალისა წილ, კბილი კბილისა წილ, ტელი ტელისა წილ, ფე[რ]კი ფე[რ]კისა წილ,—რაჲცა ვინ უყოს მოყუასისა³⁰, ეგრეთვე³¹ მიეგოს მას³² [19, 16—21].

ახალის აღმაშენებელის ლაშქრობისათვის

15. ეტყოდე ერსა მას და არქუ³³: ეშენოს თუ ვისმე კაცსა³⁴ სახლი ახალი და სატ[49v]ფური არა ეყოს მას შინა, განვედინ ბრძოლისაგან³⁵ და მიიქეცინ³⁶ სახედ³⁷ თვისად³⁸, ნუჟუე მოკუდეს წყობასა³⁹ შინა და სხვაჲ კაცი მის წილ⁴⁰ მივიდეს⁴¹ სახლსა მისსა⁴² და ყოს მან⁴³ სატფური⁴⁴ [20, 5].

¹ დაემტკიცების B. ² ყოველივე B. ³ წარმო-თუ ვინმე დგეს B. ⁴ წარმოდგედ B. ⁵ ორნივე]+ იგი B. ⁶ შეიყუანნენ] ეტყოდედ B. ⁷ და]+ წინაშე B. ⁸ და წინაშე B. ⁹ რომელნი B. ¹⁰ და გამოიკითხონ B. ¹¹ იპოოს]+ კაცი B. ¹² ცრუთა A. ^{12a} სიცრუის წამება A. ¹³ მიმართ] მისისათჳს B. ¹⁴ ვახად] ზრახვად A. ¹⁵ აღუდგა A. ¹⁶ უყუედ] და უყუედ B. ¹⁷ ზრახა]+ყოფად B. ¹⁸ მოყუასისა A]+მის B. ¹⁹ და მოსპეთ B. ²⁰ ეგვეითარ]+ იყო A. ²¹ რაჲთა] რომელ A. ²² რომელნი იგი B. ²³ დააშთენ A. ²⁴ ეშინოდის B. ²⁵ არღა B. ²⁶ შეასმინონ] შესძინონ] A. ²⁷ რაჲთურთით] საქმითურთ A. ²⁸ ჰრიდებნ B. ²⁹ ეგვეითარცა A. ³⁰ მოყუასისა]+ თჳსსა B. ³¹ ეგრეთვე]—B. ³² მას—A. ³³ ეტყოდე ერსა მას და არქუ]—B. ³⁴ კაცსა]+ თქუენგანსა B. ³⁵ ბრძოლისაგან] ჩუენგან B. ³⁶ მიიქეცინ]+ მუნ B. ³⁷ სახედ B. ³⁸ თჳსა B. ³⁹ წყობასა]+ მას B. ⁴⁰ მის წილ]—B. ⁴¹ მივიდეს B. ⁴² სახლსა მისსა]—B. ⁴³ ყოს მან]—B. ⁴⁴ სატფური]+ იყოს მას შინა B.

ვენჯის ჩაყრისა ახლისა

16. დაესხას თუ ვისმე კაცსა რქა და არა¹ ეხაროს მისგან, წარვიდეს ბრძოლისაგან² და მიიქცეს სახედ³ თვისად⁴, ნუუკუე მოკუდეს წყობასა მას შინა და სხუად კაცი მივიდეს⁵ და მის წილ⁶ იხარებდეს⁷ [20, 6].

ცოლის მთხოვნელისა ახლისა

17. ეთხოოს თუ ვისმე კაცსა ცოლი და არღარა⁸ შეერთოს⁹, წარვედინ და მიიქეცინ ბრძოლისაგან² სახედ³ თვისად⁴, ნუუკუე მოკუდეს წყობასა მას შინა¹⁰ და სხუამან¹¹ შეერთოს ცოლი იგი მისი [20, 7].

გულმედგარისა და უწმიდურისა

18. იყოს თუ ვინმე თქვენ შორის¹² კაცი გულმედგარი და შეშინებულ იყოს¹³ გული მისი, წარვედინ და მიიქეცინ სახედ¹⁴ თვისად, რაჟთა არა განამედგროს¹⁵ გული ძმათა¹⁶, ვითარცა იგი მისი [20, 8].

ნაყოფის გამომღებელ[ი] ხე მტრისა არა მოსკრა

19. უკუეთუ ჰბრძოდი მრავალ ჟამ მტერსა შენსა გარემოდგი ჩითა¹⁷, ნუ დაჰკაფ¹⁸ [501] ნერგსა მათსა მახვლითა შენითა, არამედ ჭამით სჭამდე მათ შენ¹⁹, და ნუ მოჰკუეთ²⁰ ხესა ხილისა გამომღებელსა²¹.

არანედ იგი ძელ[ი] მოჰკაფეთ²², რომელ[ი] უწყოდით²³, ვითარმედ არა ხილის[ა] გამომღებელ[ი] იყოს, და მოჰქმენ²⁴ გარემო²⁵ ქალაქსა მას²⁶, ვიდრემდის მოგცეს ღმერთმან²⁷ ქალაქი იგი [20, 19-20].

¹ არღა B. ² ბრძოლისაგან]—B. ³ სახიდ B. ⁴ თვსა B. ⁵ მივიდეს B. ⁶ მის წილ]—B. ⁷ იხარებდეს]+ მას B. ⁸ არღა B. ⁹ წარვედინ და—A. ¹⁰ შინა]—B. ¹¹ +კაცმან B. ¹² თქვენ შორის]—B. ¹³ შეშინებულ იყოთ A. ¹⁴ სახიდ B. ¹⁵ მედგროს B. ¹⁶ ძმისად მის B. ¹⁷ უკუეთუ ჰბრძოდი... გარემოდგი ჩითა] მიხვდე და გარემოდგი რომელსამე ქალაქსა და მოიცვა იგი და ჰბრძოდი მას ბრძოლითა მრავალ დღე B. ¹⁸ დაჰკაფავ]+ შენ B. ¹⁹ ~შენ მათ B. ²⁰ მოჰკუეთ]+ შენ B. ²¹ + პატნეხად შესაცვალად გამოსაჰყოზებლად მისა B. ²² მოჰკაფო B. ²³ უწყოდი B. ²⁴ მოჰქმენ] დამოაქმნა მას B. ²⁵ +საბრძოლად B. ²⁶ ქალაქისა მის A. ²⁷ ~ღმერთმან მოგცეს B.

ორის ცოლისა და შვილთა მათთა

20. ესხნენ¹ თუ ვისმე კაცსა ორ ცოლ, ერთი² საყუარელ იყოს და ერთი საძულელ, და ესხნენ³ ორთავე ნაშობ, საძულელსა მას და საყუარელსაცა⁴, და უპირმოგესი⁵ იყოს საძულელისა მის, დღესა მას განყოფისასა და წილგდებისასა⁶, რაჟამს განუყოფდე⁷ შვილთა მისთა⁸, ნუ არჩევ შვილსა მის⁹ საყუარელისასა¹⁰ და¹¹ ნუცა შეურაც ჰყოფნ პირმოგებასა მისსა;

არამედ უხუცესი იგი ნაწილი მას საძულელისასა მიეცინ და შემდგომობით¹² მრჩობლი ყოვლისავე მისგან ფასისა მისისა, რაეცა იყოს გელს[ა] შინა მისსა [21, 15-17].

შვილისა ურჩისა მამა-დედისა

21. იყოს თუ ვისიმე შვილი ურჩ და ხუესტ¹³ და არა ერჩდეს სწავლასა მამისასა, გინა დედისასა¹⁴, შეიყუანეთ¹⁵ მამა-დედამან მისმან¹⁶ იგი წინაშე კრებულისა¹⁷ მოხუცებულთა მის¹⁸ ქალაქისათა, კარსა¹⁹ მას, სადა სასხდომელი [50v] იყოს კაცთა²⁰ მის ქალაქისათა, და თქუან: «შვილი ესე ჩვენი ურჩ არს და ხუესტ¹³ და უზავ, და არა გუერჩის²¹ ჩუენ, და არცა ისმენს გმასა²² სწავლისა ჩუენისასა²³, ჭამს²⁴ და სუამს და ანკანაკებს²⁵ მომთრვალეთა თანა».

მოიყუანონ²⁶ კაცთა მათ ქალაქისათა, ქვა²⁷ დააკრიბონ²⁸ მას და მოკუდეს, რაეთა მოისპოს უკეთურ[ი] იგი თქუენ შორის და ყოველსა ისრაელსა, რომელსა²⁹ ესმეს და³⁰ შეეშინოს³¹ [21, 18-21].

ნაბიჭურისა და მართლის შვილისათვის

22. ნუ ყოს ღმერთმან, თუცა³² ესუას კაცსა ბიჭი მჭევალთანა ანუ ხარჭსა თანა.

¹ ესხნენ A. ² და ერთი B. ³ ესხნენ] + მათ B. ⁴ საძულელმანცა და საყუარელმანცა B. ⁵ უპირმოგესი] პირმოშო უხუცეს B. ⁶ წილის გდებისასა B. ⁷ განუყოფდე] განუყოფდეს ნაყოფსა მისსა B. ⁸ მისთა] + სამკვდრებელად ახუცებნ B. ⁹ მას B. ¹⁰ + უხუცესსა მას შვილსა საძულელისასა B. ¹¹ და] — B. ¹² და შემდგომობით] შენდობით B. ¹³ ხიატ B. ¹⁴ მამისა გინა დედისასა] მამა-დედათა მისთასა B. ¹⁵ შეიყუანეთ] შეიპყრან იგი B. ¹⁶ მამა-დედამან მისმან] მამა-დედათა მისთა და მოიყვანონ B. ¹⁷ კრებულსა მას B. ¹⁸ მის] ერისა B. ¹⁹ კარსა] და კარსა B. ²⁰ კაცთა] + მათ B. ²¹ მერჩის B. ²² ისმინის გმად B. ²³ ჩუენისად B. ²⁴ და ჭამს B. ²⁵ ანკანაკებს] ლანკანაკებს A, განცხრების B. ²⁶ მოიყუანონ] + იგი B. ²⁷ და ქვა B. ²⁸ დაკრიბონ B. ²⁹ რომელსა] შორის A. ³⁰ და] — B. ³¹ შეეშინონ A. ³² თუცა A.

უკეთუ ჰყუეს და სხუა ძენიცა ჰყუეს კურთხევისანი და შეილნი ღმრთისანი და განიყარნენ ცობისა მიერ და განინაწი-
ლონ მამული, არა მიეცეს ნაწილი მამულისა ესა მჭევალისასა,
ამისთჳს რამეთუ ჰრქუა უფალმან აბრაჰამს აგარისა და ისმა-
ილისთჳს: განაწე მჭევალი ეგე და წე მაგისი, რამეთუ არა დაიმ-
კვდროს ძემან მჭევალისამან ძისა თანა მართლისა.

ხოლო ოდეს განაწო მჭევალი იგი და ისმაილი, მისცა თხიე-
რითა წყალი და პური საგზლად*. ამისთჳს მიეცეს ბიჭსა მას პური-
საგან საზრდო, რამეთუ აბრაამცა მისცა ნუზლი ესა მჭევალისასა**.

ქიშპის მეზობლის რჩომისათვის

[51r] 23. ნუ უგულვებელს ჰყოფ ზროხასა, გინა¹ ცხოვარსა²
შეტომილსა ძისა შენისასა, ნუ უდებ ჰყოფ³, მოაქციე⁴ იგი და
მისცე ძმასავე⁵ შენსა.

უკუეთუ შორს იყოს უფალი იგი მისი, ადგილობანსა ნუ და-
უტეობ⁶, არამედ მოსერო იგი⁷ შენდა სახლად⁸ და, რაჟამს ეძი-
ებდეს ძმა იგი შენი, მისცე მას.

ეგრეცა კარაული მისი ჰყო⁹, ეგრეცა ფიჩჳ მისი ჰყო¹⁰, ეგრეთცა
სამოსელი მისი ჰყო¹⁰, ეგრეცა ყოველი ჰყო, რაჟცა¹¹ წყმედული
იყოს ძმისა¹² შენისაჲ, რაჟამს ჰპოო იგი, არა უგულვებელს ჰყო¹³,
არამედ აღიღე¹⁴ და მიეც¹⁵ მას.

ნუ უგულვებელს ჰყოფ ჯარსა ანუ¹⁶ კარაულსა ძმისა შენისა-
სა¹⁷, რომელი დაცემულ იყოს გზასა ზედა, არამედ შეიწიო მას და
აღადგინო [22, 1-4].

კაცისა და დედაკაცის ტანისამოსისა

24. ნუ შეიმოს[ნ] დედაკაცი სამოსელსა მამაკაცისასა და¹⁸
ნუცა მამაკაცი¹⁹ დედაკაცისასა, რამეთუ საძაგელ არს²⁰ უფ-
ლისა ღმრთისა შენისა ყოველი²¹, რომელი იქმს ეგვეითარსა [22, 5].

¹ გინა] გინა თუ B. ² ცხოვართა A. ³ ჰყოფ]+ მას, არამედ მოქცივით B.
⁴ მოაქციო B. ⁵ +მას B. ⁶ ადგილობანს ნუ დაუტევენ მას B. ⁷ იგი]+ და შე-
ასხა B. ⁸ საზიდ შენდა B. ⁹ მისი ჰყო—A. ¹⁰ ჰყო—A. ¹¹ ეგრეცა ყოველი ჰყო,
რაჟცა—A. ¹² ძმისა]+ მის B. ¹³ ჰყო]+ იგი B. ¹⁴ აღიღო B. ¹⁵ მისცე B.
¹⁶ ჯარსა ანუ]—B. ¹⁷ +ანუ თუ ვირსა ანუ თუ ჯარსა B. ¹⁸ და]—B. ¹⁹ +შემოსნ
სამოსელსა B. ²⁰ საძაგელა A. ²¹ ყოველივე B.

* შდრ. შესაქმეთა 21, 10, 14.

** საიდანაა აღებული ეს მუხლი არ ირკვევა.

ფრინველის პოვნა ბუდეზე

25. უკუეთუ ჰპოვნე¹ შენ მართუენი მფრინველთანი² ბუდე-
თა ზედა³, ხეთა ზედა, ანუ⁴ ქუეყანასა ზედა⁵, მართუენი ანუ კუ-
ერცხნი, და დედა⁶ იგი ზედა ჯდეს ანუ აცხოზდეს, ანუ⁷ ზრდიდეს,
ნუ წარმოჰკრებ მართუეთა⁷ დედი⁷[1v]ურთ.

ხოლო დედა⁶ცა და მართუენიცა უტევენ მშუდობით⁸, რაათა
კეთილი გეყოს შენ და დღეგრძელ იყო [22, 6-7].

ახლის სახლის აშენებისათვის

26. იშენებდე თუ სახლსა ახალსა ბედედად, არდაბაგი გა'ე-
მოს მოჰქმნე⁹ კედელთა მისთა, რაათა არა გარდავარდეს, რომელ-
იგი გარდავრდომად იყოს, და შეიქმნას კაცის კლვა სახლსა შენსა
[22, 8].

ვენაჯში ყანის თესვისა

27. ვენაჯსა შენსა შინა¹⁰ ყანასა ნუ დასთეს[ავ], ნუცა¹¹ ორ-
[სა] ლარქსა^{11a} ჰყოფ მას შინა, რამეთუ არა განწმიდნეს ნაყოფი
იგი თეს[უ]ლისა მის შენისა¹² ნაყოფისა მის ვენაჯისა თანა [22, 9].

ვირითა და ვარით ვუნისა

28. ნუ ჰვნავ ვარითა და ვირითა¹³ ერთად.

და¹³ ნუ შეიმოს სამოსელსა, რომლისა მატყლი¹⁴ და სელი¹⁵
შერთულად მოქსოვილ იყოს.

სადგმელთა ქცევისათა¹⁶ ნუ დასდგამ¹⁷ ოთხთავე კიდეთა სა-
მოსლისა¹⁸ შენისათა, რომელ შეიმოსა შენ [22, 10-12].

ცოლის შერთვისა

29. უკუეთუ ისუას ვინჲე ცოლი და მოიძულოს იგი, და მი-
ზეხსა¹⁹ დასდებდ[2r]ეს მას, და სახელსა ბორბოტსა განუტვიდეს
და თქუას: «არა ქალწული დავიპყარ დედაკაცი ესე».

1. +სადამე B. 2. მფრინველისანი B. 3. ზედა|+ ანუ თუ B. 4. ანუ|
ანუ რუ B. 5. ზედა|—B. +ანუ თუ 3. 6. ანუ| ანუ თუ B. 7. +მათ B. 8. ხოლო დე-
და⁶კ... მშუდობით| არაჲდ დე⁶ა იგი განტევებით განუტუო, ხოლო მართუენი
იგი წარმოუკრებნე B. 9. მოაქმნე B. 10. ~ შინა შენსა B. 11. და ნუცა B. 11a. ხარკ-
სა A. 12. ~ ვირითა და ვარითა A. 13. და|—B. 14. რმატყლი A. 15. სელი| სული A.
16. ქცევისათა| იქცევისათა B. 17. დაადგამ B. 18. სამოსლისა| სახლისა A. 19. მი-
ზეხსა| მიზეზით სიტყუასა B.

მოიყვანონ დედა-მამან მის ქალისამან წინაზე კრებულთა მათ¹ მოხუცებულთა მის ქალაქისათა მსგავსად ქალწულებისა მისისა და ბჭეთა ზედა.

თქუან მამა-დედათა მის ქალისათა მოხუცებულთა მათ წინაზე ესე ასული ჩუენ მივეცით კაცსა ამას ცოლად, ესე² სინდულილით მიზეზსა უკრებს და დასდებს სიტყუასა, ვითარმედ³ არა ქალწული არს⁴.

განსძარცონ მას⁵ სამოსელი მისი და განცხილონ იგი მსგავსად ქალწულებისა წინაზე ერისა⁶.

თუ ქალწულებით იბოოს⁷, მოიყვანონ კაცი იგი მოხუცებულთა მის ქალაქისათა⁸, გუემონ იგი და აზღვიონ ასი⁹ სასწორი ვეცხლი, და მისცენ მამასა მის ქალისასა, რამეთუ სახელი ბოროტი განუგდა¹⁰; და ქალი იგი მისცენ მასვე ცოლად¹¹.

უკუეთუ ქეშმარიტ იყოს სიტყუა იგი და არა¹² ქალწული¹³ იბოოს¹⁴, მოიყვანონ¹⁵ ქალი იგი¹⁶ კართა მამისა თჯისასა და ქვა დააკრიბონ¹⁷ კაცთა მათ¹⁸ ქალაქისათა, და მოკუდეს, რამეთუ უგუნურება ყო მან შორის ისრაელთასა¹⁹ და შეაგინა სახლი²⁰ მამისა თჯისაჲ [22, 13—21].

ქრმიანის დედაკაცისა თანა მრუშებისა

[52v] 30. თუ ვინმე იპყრას²¹ მამაკაცი ქმრის ცოლისა თანა სიძვასა, მოსწყდენ²² ორნივე იგი ერთად, მამაკაცი[ცა] და დედაკაცი-ცა, და მოისპენ²³ ბოროტი იგი [22, 22].

ქალწულთან სიძვისა

31. იყოს თუ ვინმე ქალი ქალწული²⁴, განთხოვილ იყოს, და შეიპყრას სხუამან კაცმან ქალაქსა შინა და შეაგინოს იგი, გამოიყუანეთ იგი გარეშე ქალაქსა მათსა და ქვა დაჰკრიბონ, და მოწყდენ იგინი²⁵: ქალსა²⁶ მით, რამეთუ არა გნა-ყო, მამაკაცსა²⁷ მით²⁸, რამეთუ აგინა ცოლი მოყუისისა [22, 23—24].

¹ კრებულსა მას B. ² და ესე B. ³ + ასული ესე შენი B. ⁴ არს] და-ვაპყრო B. ⁵ მას]—B. ⁶ ერისა] + მას და B. ⁷ ქალწულებით იბოოს] ქალწული იყოს B. ⁸ ქალაქისათა] + და B. ⁹ ასი] მას ათასი B. ¹⁰ + ქალწულსა მას იძლი-სასა B. ¹¹ + და იყოს მის თანა ყოველთა დღეთა ცხორებისა მისისათა B. ¹² არა] + იბოოს B. ¹³ ქალწული] ქალწულებაჲ ქალისა მის თანა B. ¹⁴ იბოოს]—B. ¹⁵ გამოიყვანონ B. ¹⁶ + და მოიყვანონ B. ¹⁷ დაჰკრიბონ B + მას B. ¹⁸ მათ] მის B. ¹⁹ ისრაელსა B. ²⁰ სახლი] + იგი B. ²¹ შეიპყრას B. ²² მოსწყდნეთ B. ²³ მოს-პონ B. ²⁴ ქალწული] + და B. ²⁵ იგინი]—B. ²⁶ ქალსა] + მას B. ²⁷ მამაკაცისა A. ²⁸ ანით B.

გათხოვილის ქალისა თანა უდაბურში სიძვისა

32. თუ ვინმე იპყრას¹ ველსა გარე ქალი განთხოვილი, ჰმძლავროს და დაიწვინოს² იგი, მოკუედინ მამაკაცი იგი, რომელმან დაიწვინა³.

ხოლო ქალსა ნურას ავნებენ⁴, რამეთუ არა თანა-აც⁵ ბრალი სიკუდილისაჲ, რამეთუ, ვითარცა კაცმან, რომელმან დაიპყრის⁶ კაცი ველსა გარე⁷ და მოკლის იგი, საქმე წარჰკდა⁸ ქალსა მას, რამეთუ ველსა დააპყრა⁹, ლაღადებდა და არავინ იყო მკსნელ მისა¹⁰ [22, 25-27].

გაუთხოვარი ქალისა

33. შე-თუ ვინმე-იპყრას ქალი ქალწული¹¹, ჰმძლავროს და დაიწვინოს¹² იგი, და [შპრ] გამოჩნდეს, მიეცინ¹³ კაცმან მან მამასა მას¹⁴ ქალისასა ერგასისი სატირი ვეცხლი¹⁵, და ქალი იგი იყოს¹⁶ მისავე ცოლად, რამეთუ ავინა¹⁷ იგი. და ნუ უფლიენ¹⁸ განტევებაჲ მისი უკუნისამდე¹⁹ [22, 27-29].

მამის ცოლისა

34. ცოლსა მამისა შენისასა ნუ ცოლს იყოფ, რადთა არა განაცხადო სარცხუენელი მამისა შენისაჲ [22, 30].

მსხვერპლად შესაწირავი

35. კუდური და ღუმა²⁰-კუეთილი ნუ შეიწირვინ ტაძრად უფლისა. ძალლით²¹ ნასყიდევი და სიძვის სასყიდელი ნუ შეიწირვ[ი]ედ ტაძრად უფლისა [23, 1-2].

ჯრდილის კაცისა

36. გან-თუ-ხვდოდი წყობად მტერთა შენთა²², დაიცევ თავი შენი ყოვლისაგან სიტყუსა ბოროტისა.

იყოს თუ ვინმე შენ შორის ხაშმ და უწრდოდის²³ საფსმელი მისი ღამე, განვედინ გარეშე ბანაკსა და ნუ შემოკალნ ბანაკად.

¹ აპყრას B. ² დაიწანოს B. ³ დაიწანა B. ⁴ ნურა ევნებინ B. ⁵ აც]+მას B. ⁶ დააპყრის B. ⁷ გარე] ზედა B. ⁸ წარცდა A. ⁹ დაეპყრა B. ¹⁰ იყო მკსნელ მისა] შეეწია მას B. ¹¹ +განთხოვილი, ველსა B. ¹² დაიწანოს B. ¹³ მისცეს B. ¹⁴ მის B. ¹⁵ ვეცხლი—B. ¹⁶ იყავნ B. ¹⁷ შეაგინა B. ¹⁸ უფლიედ B. ¹⁹ უკუნისამდე] ყოველთა დღეთა ცხოვრებისა მისისათა B. ²⁰ ღუმაც B. ²¹ ძალლისა B. ²² მტერთა შენთა—A. ²³ უწრწოდის A.

და მერმე მიმწუხრი დაიბანენ გუამი მისი წყლითა და მზის დასლვსა¹ შემოვედინ ბანაკადვე².

ადგილ³ ერთ განჩინებულ იყავნ⁴ გარეშე ბანაკსა⁵, რომელსა განხვლოდი შენ.

და მანა⁶ ერთი იყავნ გამობჰულ⁷ სარტყელსა შენსა⁸, და სადა იგი დგეს⁹, აღმოსთხაროს¹⁰ და დაჰფაროს¹¹ საღაგელეზაჲ [წმყ] იგი სარცხვნელისა მისისაჲ¹² [28, 9-13].

სხვის ნახყიდის კაცის შემოხუეწება

37. მონა, რომელი შემოვედრებული იყოს შენდა, ნუ მისცემ მას¹³ ჯელთა უფლისა მისისათა¹⁴.

რომელი შეყოფილ იყოს შენდა და ჯდეს შორის ყოველსავე ადგილსა, რომელიცა¹⁵ სთნდეს; ნურას აჰირეზებ¹⁶ მას.

ასულთავან ისრაელისათა ნუ იქმნების¹⁷ როსკიპ¹⁸, ნუცა¹⁹ იპოებინ მამაკაცი მეძავი ძეთავან ისრაელისათა.

ნუ შესწირავ შენ სასყიდელსა სიძვისასა, ნუცა ნაცვალსა ძაღლისასა სახიდ უფლისა ღმრთისა შენისა, ნუცა²⁰ შესწირავ ყოველსა²¹ აღნათქუმესა შენსა²², რომელ აღგეთქუას შენ, რამეთუ ბილწ²³ არს წინაშე უფლისა ღმრთისა შენისა ორივე ეგე.

ნუ მოჰჭდი²⁴ ძმასა შენსა აღნადგინებსა ვეცხლისასა, ნუცა აღნადგინებსა საჭმლისასა, ნუცა ყოველსა აღნადგინებსა სესხისა²⁵ შენისასა, რომელ ავასხე ძმასა²⁶ შენსა, რაჲთა გაკუროთხოს შენ ღმერთან შენმან* [28, 15-20].

ღმერთს რაც აღუთქვა, აღუსრულე

38. აღ-თუ-უთქუა აღნათქუმეი შენი²⁷ უფალსა ღმერთსა შენსა, არა დააყენო აღსრულეზაჲ მისი, რამეთუ მიჯდით მიგვადოს²⁸ იგი უფალმან ღმერთმან შენმან²⁹, და იყოს იგი³⁰ შენდა ცოდვა.

¹ დასულისას A. ² ბანაკსავე მას B. ³ და ადგილ B. ⁴ იყავნ|+ შენდა B. ⁵ ბანაკსა|+ მას B. ⁶ მანა| ღინა A, მონა B. ⁷ იყავნ გამობჰულ| გამობმულ აქუნდენ A. ⁸ შენსა—A. ⁹ დგე| დასდგე B. ¹⁰ აღმოსთხარო B. ¹¹ დაჰფარო B. ¹² მისისაჲ| მის შენისაჲ B. ¹³ მას|—B. ¹⁴ თჯისათა B. ¹⁵ რომელსაცა B. ¹⁶ აჰირეზებ B. ¹⁷ იქმნებინ B. ¹⁸ როსკიპ B. ¹⁹ და ნუცა B. ²⁰ ნუცა| ნუ B. ²¹ ყოველსა| ყოველსავე შენსა B. ²² შენსა|—B. ²³ ბილწა A. ²⁴ მოჰჭდი| მიჰყიდი A. ²⁵ + ძია B. ²⁶ + მას B. ²⁷ შენი|—B. ²⁸ მიგვადოს B. ²⁹ შენგან B. ³⁰ იგი|—B.

* შდრ. მუხლ. 39.

უკუეთუ არა აღუთქუა¹, არა² არს ცოდვა³ შენდა*. გარნა რომელი აღმოკდეს ბაგეთა შენთა, დაიძარხე და ყავ, ვითარცა აღუთქუ⁴ უფალსა ღმერთსა შენსა მისაცემელსა, რომელსა იტყოდა პირი შენი^{4a} [23, 21—22].

[54r] 39**⁵. ნუ მიჰჭდი აღნადგინებსა ძმასა შენსა⁵ ვეცხლისასა, ნუცა აღნადგინებსა საჭმლისასა, ნუცა ყოველსა აღნადგინებსა სესხისა მის⁶ შენისასა, რომელ ავასხე ძმასა შენსა, რადთა გაკურობოს შენ⁷ ღმერთმან [23, 19—20].

ვენაჯის და ყანის გამოკრეფისა მეზობლისა

40. შე-ლა თუ-ჰკდე ყანასა მოყუსისა⁸ შენისასა თავის კრებად, ზანგლითა ნუ მოჰმკი ყანასა⁹ მოყუსისა შენისასა.

შე-თუ-ჰკდე¹⁰ ვენაჯსა მოყუსისასა¹¹ ჭამად ყურძნისა, ჭამენ¹², რაოდენიცა¹³ უნდეს სულსა შენსა¹⁴, წიაღსა¹⁵ ნუ დაიდებ¹⁶, ნუცა სხუასა რას ჭურჭელსა [23, 24—25].

ცოლისა შერთვისა და გაშვებისა

41. მო თუ ვინმე-იყუნოს ცოლი და შეირთოს¹⁷, და არა სათნო ეყოს, ანუ თუ რადმე აპყრას¹⁸ ჯერკუალი, დაუწერენ მას წიგნი განსატევებელი და მიეცინ კელთა მისთა და გამოავლინე იგი სახლისაგან მისისა¹⁹.

მი-უკუეთუ-ვიდეს²⁰ დედაკაცი იგი და ცოლ ეყოს სხუასა ქმარსა, და მოიძულოს იგი უკანადასკნელ მანცა²¹ ქმარმან, დაუწერენ მანცა წიგნი განსატევებელი და მიეცინ²² კელთა მისთა და განავლინენ სახლით თჳსით.

უკუეთუ მოკუდეს უკანადასკნელი იგი ქმარი, რომელმან შეირთო დედაკაცი იგი, ვერ კელ-ეწიფების პირველსა მას ქმარსა²³,

¹ -ჟ. შენ B. ² არარად B. ³ ~ არს ცოდვა B. ⁴ აღუთქვა A. ^{4a} იტყოდა პირი შენი]—A. ⁵ ~ ძმასა შენსა აღნადგინებსა B. ⁶ სესხისა მის] სესხისა A. ⁷ შენი] + უფალმან B. ⁸ მოყუსისასა B. ⁹ ყანასა] + მას B. ¹⁰ შთა-თუ-ჰკდე B. ¹¹ მოყუსისა შენისასა B. ¹² ჭამენ B. ¹³ რაოდენიცა B. ¹⁴ შენსა] მისსა A. ¹⁵ წიაღსა-თა B. ¹⁶ შთაიდებ B. ¹⁷ შეართოს] + იგი B. ¹⁸ რამე აპყრას] და რადმე-აპყრას მის თანა საქმე B. ¹⁹ სახლი თჳსით B. ²⁰ მო-თუ უკუე-ვიდეს B. ²¹ უკუნასამანცა A. ²² + იგი B. ²³ კელ-იწიფოს პირველმან მან ქმარმან B.

* აქედან 39 მუხლის ბოლომდე ტექსტი ჩაწერილია სხვა ხელით.

** ეს მუხლი 37-ე მუხლის ბოლო აბზაცის განმეორებაა.

რომელმან განუტევა იგი, მიქცევად და მიყუანებად მისად ცოლად შემდგომად შეგინებისა მისისა [24, 1-4].

ცოლის შერთვისა

[54v] 42. შე-თუ ვინმე-ირთოს ცოლი ახლად, ღუაწად¹ ნუ განვალნ² იგი, ნუცა³ შეერევიან⁴ იგი სხუასა⁵ საქმესა რომელსამე⁶ ჯერკუალსა, არამედ წმიდად ეგენ⁷ სახლსა თჳსსა წელიწად ერთ და ახარენ ცოლსა⁸ თჳსსა, რომელსაცა⁹ შეერთოს¹⁰ [24, 5].

ფქვილის დატუვისათვის

43. ნუ სადა იჭუთავ შენ ფქვილსა ზედა კერძოსა, ნუცა ქუე კერძოსა, რამეთუ სულთა მჭუთველისა¹¹ მსგავს¹² არს იგი [24, 6].

ქურდის დაჭერისა

44. უკუეთუ გელთ სადამე იღვას კაცი მპარავმან¹³ ნათესავთაგანი თვისთა ძეთა¹⁴ ისრაელისათა, ჰმძლავროს¹⁵ და განყიდოს იგი, მოკუედინ კაცი იგი და მოისპენ ბოროტი იგი [24, 7].

მამა შვილისა და შვილი მამისა წილ არ მოიკულის

45. ნუ მოკუდების¹⁶ მამა შვილისა წილ და¹⁷ ნუცა შვილი მამისა წილ, არამედ კაცად-კაცადი თჳსითა ცოდვითა მოკუედინ.

ნუ განსდრეკ სარჩელსა მწირისა¹⁸ და¹⁹ ობლისასა, ნუ მიიჭუთავ²⁰ ფიჩუსა ქურივისასა²¹, მოიგსენე, რამეთუ შენცა დამონებულ იყავ ეგჳბტეს [24, 16-18].

ყანისა და ზეთის ხილისა და ვენჯის ნამცურევისა

46. ჰმკიდეთ²² ყანასა სამკალსა შენსა და დაგიშთეს²³ მკელეული, ნუ უკუნ აქცევ²⁴ [55r] აკრებად მის²⁵, არამედ გლახაკთა²⁶ იყავნ იგი²⁷, მწირისა²⁸ და ობლისა და ქურივისა²⁹, რადთა კეთილ გეყოს შენ³⁰.

¹ ღუაწად B. ² განვლენ A. ³ და ნუცა B. ⁴ შეერევიან B. ⁵ სხუასა] რომელსავე B. ⁶ რომელსამე]—B. ⁷ + იგი B. ⁸ + მას B. ⁹ რომელცა-იგი B. ¹⁰ შეერთონ A. ¹¹ მხუთასა B. ¹² მზგავსა A. ¹³ მპარავი A. ¹⁴ ძეთა] + მათ B. ¹⁵ და ჰმძლავროს B. ¹⁶ მოკუდებინ B. ¹⁷ და]—B. ¹⁸ მწირისასა B. ¹⁹ და] ნუცა B. ²⁰ მიჭუთავ B. ²¹ ქურივისა B. ²² თუ—A. ²³ + შენ მუნ B. ²⁴ იქცევი B. ²⁵ მის] დაშთომილსა მას თავისა შენისასა B. ²⁶ გლახაკთა] გლახაკისა მის B. ²⁷ იგი] + და B. ²⁸ + მის B. ²⁹ + მის B. ³⁰ + და გაკურობოს შენ უფალმან ღ-ნ შენმან ყოველთა დღეთა მათ შინა საქმეთა ჯელთა შენთასა B.

მო-თუ-ისტულიდე ზეთის ხილსა შენსა და დაგიშთეს, ნუ უკუნ იქცევი მოკუფხლვად მისა¹, არამედ ნაკლულევანმან²,— მწირმან³, ობოლმან და⁴ ქურიგმან—წარილოს⁵ იგი [24, 19-20].

ვენაჯის ნამცურევისა

47. მო-თუ-ისტულიდე საყურძნესა შენსა და უკუნ გიშთეს⁶ მისგანი, ნუ უკუნ იქცევი მოკუფხლვად მისად, არამედ მწირმან, ობოლმან და ქურიგმან მოკრიბოს⁷ იგი [24, 21].

ორთა მოჩივართა

48. ორნი ვინმე⁸ წარდგენ⁹ სასჯელად, განსაჯენით იგინი¹⁰ მართლიად¹¹, განამართლეთ მართალი და განაცრუეთ ცრუ იგი. და თუ იყოს ღირს გუემისა ცრუ იგი¹², დასუა იგი წინაშე მსაჯულისა¹³ და ჰგუემო იგი მათ წინაშე შემსგავსებულად უსჯულოებისა მისისა¹⁴ [25, 1-2].

მეკალოეს ჯარის პირის აკურისა

49. ჯარსა მეკალოესა პირსა ნუ შეუკრავ¹⁵ [25, 4].

ორი რიგი საწყაული არა ჯერ არს

50. ნუ იპოებინ ჰურჰელსა შენსა შორის სასწორი: ერთი დიდი, ერთი [წხჳ] კინინი; ნუცა იყოფინ სახლსა შენსა შინა¹⁶ საწყაული: ერთი დიდი, ერთი კინინი, არამედ საწყაული სარწმუნოებისა და სიმართლისა იყავნ შენ შორის და კეთილი გეყოს ქუეყანასა შენსა¹⁷ [25, 13-15].

ათეულისათვის

51. უკუეთუ გამოასრულო გამოცემად ყოველი¹⁸ ათეული ნაყოფისა მის ქუეყანისა შენისაჲ წელსა მას მესამესა, მეორე ნაწილი ათეულისა მის მისცე ლევიტელსა მას¹⁹, მწირსა²⁰, ობოლსა²¹ და ქურიგსა მას,—ჰამდენ ქალაქსა²² შენსა შინა²³, განძღებოდინ.

¹ მისა] დაშთომილსა მის B. ² + მან B. ³ + და A. ⁴ და—A. ⁵ წარილოს] წარილოს A. მოიკუფხლოს B. ⁶ უკუნ გიშთვიდეს A. ⁷ მოკრიბონ B. ⁸ ორნი ვინმე] იყოს თუ ვისიმე კმობისა (!) ორთა კაცთა შორის ერსა მაგას და B. ⁹ წარდგეს A + იგი B. ¹⁰ იგი B. ¹¹ მართლიად] + და B. ¹² და თუ იყოს ღირს გუემისა ცრუ იგი—A. ¹³ მსაჯულთა მათ B. ¹⁴ მისისა] მათისა A. ¹⁵ დაუკრავ B. ¹⁶ ~ შინა შენსა B. ¹⁷ შენსა] მას ზედა, რომელი-იგი უფალმან ღმერთმან მიგცეს თქუენ B. ¹⁸ ყოველი] + იგი B. ¹⁹ მას] + და B. ²⁰ მწირსა] + მას B. ²¹ + მას B. ²² ქალაქსა] + მას B. ²³ ~ შინა შენსა B. + და B.

და სთქუა შენ წინაშე უფლისა ღმრთისა შენისა: განვწმიდენ¹ მე სახლისა ჩემისაგან ყოველნი იგი მსხვერპლნი, მივეც² იგი ლევიტელსა³, მწირსა⁴, მსხემსა⁵, ობოლსა⁶ და ქურიესა, და ყოველნი იგი მცნებანი შენნი, რომელნი⁷ მამცენ⁸, დავიმარხენ⁹.

და არა ვჭამე მისგანი ნაკლულევანებითა ამით ჩემითა, არცა¹⁰ განვაბნიე მისგანი ბილწებითა, არცა¹⁰ წარვაგე¹¹ მისგანი მკუდართა მიმართ, არამედ ვისძინე ჳმა უფლისა ღმრთისა ჩემისა და ვყუენ ყოველნი მცნებანი მისნი [26, 12—14].

მცნებისა ამის გარდამავალის წყევა

52. წყეულ იყავნ იგი კაცი, რომელმან ქმნეს¹² თავისა თვისისა კერპნი*, [56r] რამეთუ ბილწ¹³ არს წინაშე უფლისა ღმრთისა და თქუას ყოველმან ერმან: იყავნ¹⁴;

წყეულ იყავნ, რომელმან შეურაცხ ყოს მამაჲ თვისი, გინა¹⁵ დედაჲ თვისი¹⁶, და თქუას ყოველმან ერმან: იყავნ;

წყეულ იყავნ, რომელმან ცვაღნეს საზღვარნი მოყუსისა თვისისანი, და თქუას ყოველმან ერმან: იყავნ^{16a}.

წყეულ იყავნ¹⁷, რომელმან აცთუნოს ბრმა გზასა, და თქუას ყოველმან ერმან: იყავნ^{17a}.

წყეულ იყავნ¹⁸, რომელმან დრიკოს სასჯელი მწირისა, ობლისა და ქურიეისაჲ, და თქუას ყოველმან ერმან: იყავნ^{18a}.

წყეულ იყავნ, რომელი¹⁹ დაწვეს მამისა ცოლის²⁰ თანა, რამეთუ²¹ განაცხადა²² საიდუმლო იგი მამისა თვისისა, და თქუას ყოველმან ერმან: იყავნ;

წყეულ იყავნ²³, რომელი შეიბილწოს ყოვლისა[ა] საცხოვარისა თან[ა], და თქუას ყოველმან ერმან: იყავნ²⁴;

წყეულ იყავნ, რომელი დაწვეს დისა თანა, მამითისა გინა დედითვისა²⁵, და თქუას ყოველმან ერმან: იყავნ²⁵.

¹ გვიწმინდენ A. ² და მივეც B. ³ ლევიტელსა | ლევიტელსა A; +მას და B. ⁴ მწირსა | + მას B. ⁵ მსხემსა | + მას B. ⁶ ობოლსა | + მას B. ⁷ რომელ B. ⁸ მამცენ | + მე B. ⁹ + და არა დავივიწყენ ყოველნი იგი მცნებანი შენნი B. ¹⁰ არცა | და არცა B. ¹¹ წარ-რად-ვაგე B. ¹² იქმნეს B. ¹³ ბილწა A. ¹⁴ ღმრთისა და თქუას ყოველმან ერმან: იყავნ—A. ¹⁵ გინა თუ B. ¹⁶ თვისი—B. ^{16a} ერმან: იყავნ—A. ¹⁷ იყავნ | + ყოველმან B. ^{17a} ერმან: იყავნ—A. ¹⁸ იყოს A. ^{18a} ერმან: იყავნ—A. ¹⁹ რომელმან A. ²⁰ ცოლთა A. ²¹ რამეთუ—A. ²² განაცხადონ A. ²³ იყოს A. ²⁴ იყავნ—A. ²⁵ მამითისა გინა დედითვისა | მამის ძისა თვისისა, გინა დედით დისა A. ²⁵ ერმან: იყავნ—A.

* აქ გამოტოვებულია წინადადება

წყეულ იყავნ, რომელი დაწვეს სიდედრისა თანა, და თქუას ყოველმან ერმან: იყავნ;

წყეულ იყავნ, რომელი დაწვეს მამისდის[ა] თანა, გინა¹ დედისდისა თანა, და თქუას ყოველმან ერმან: იყავნ²;

წყეულ იყავნ, რომელმან გუემოს მოყუასი თუხი ზაკვით, და თქუას ყოველმან ერმან: იყავნ³;

წყეულ იყავნ, რომელმან მოილოს ქრთამი მოკლვად სულისამართლისა, და თქუას ყოველმან ერმან: იყავნ⁴;

წყეულ იყავნ ყოველი⁵, რომელი არა დაადგრეს ყოველთა ამათ [56v]მცნებათა⁶ ღმრთისათა სასჯელისათა⁷ ყოფად მისა, და თქუას ყოველმან ერმან: იყავნ! [27₁₅₋₂₆].

¹ გინა თუ B. ² ერმან: იყავნ]—A. ³ ერმან: იყავნ]—A. ⁴ ერმან: იყავნ]—A. ⁵ ყოველი] +კაცი B. ⁶ მცნებათა] სიტყუათა B. ⁷ ღმრთისათა სასჯელისათა] შჯულისათა B.

სამართალი ბერძული

(ქართული ვერსია)

შესავალი

ქ. ლეონ ბრძენისა¹ და კოსტანტინესი და სხვათა კელმწიფეთა მიერ თქმული². და განწესება სჯულისა, კანონი მეფეთა და სიმართლისა მოსამართლეთათვის, რათა, რაოდენიცა ეწეროს წიგნსა აჰას შინა, მცირედიცა არა განვაგდოთ, არამედ ყოველივე ვისმინოთ და ვყოთცა³

1. ქ. რომ მოკდეს და დადგეს მსაჯულად კაცი ვინმე, სასამართლოდ კაცსა ზედა, უკეთუ ენებოს კაცსა მას მსაჯულად სახელის წოდება, ამა წესთა და რიგთა ნუ განაგდებს,—რამეთუ ღრთსაცა მსაჯული ეწოდების,—და კეთილად განაგებდეს, რათა ჰპოვოს ჭეშმარიტი ღთი ღლესა მას სასჯელისასა შემწედ თავისა თვისისა ამისათვის, რამეთუ ყოველთა ვერ ძალ-უცთ სიტყუის გებად თვალ-უხვავსა მას მსაჯულსა თანა. უწყოდეთ, რამეთუ ღთი არა პატივსცემს პირველსა, და მეორესა არა უპატიო ყოფს, არამედ ღთი დაუფერებელი არის და მისცემს კაცად-კაცადსა მსგავსად საქმეთა-ებრ მისთა.

უკეთუ ენებოს ვისმე მსაჯულად ყოფნა, მას ნებავეს, რათა ღთი შემწედ იყოლიოს სოფელსა ამას და მერმესა მას საუკუნესა. მსაჯულმ[57v]ან მან ეს უნდა იცოდეს, ვითარმედ სხვად არასფერად შეიქმნა იგი მოსამართლე, არამედ, რათა სიმართლით სასამართალსა ყოფდეს და კაცთა სიაგვაცესა შორს განაგდებდეს⁴.

და რომელსა ქონდეს დანაშაული, ვითარცა ძალ-ედვას, ესრეთ განსჯიდეს სამართალსა იქ, თუ უსამართლოსა. ღთი არ მოტყუედების, ამისთვის მოსამართლე იგი უსამართლოს ნუ იქს, რამეთუ ქრისტე ბრძანებს წმიდასა სახარებასა შინა: «თმანი თავისა თქუენისანი ყოველნივე განრაციბილ არიან წინაშე ღთისა»*.

რამეთუ ღთი არს სიმართლე, და ყოვლისგანვე, რაც რომ არის, უფროსად უყუარს სიმართლე, რამეთუ სიმართლე ზეციით

¹ ლევან ბრძენისა A. ² კელმწიფეთა მიერ თქმული] მეფეთა მიერ მართმადიდებელთაგან თქმული B. ³ ვყოთცა A, ვყოთცა B. ⁴ შორს განაგდებდეს] შორის განაგებდეს B.

* მათე 10, 20; ლუკა 12, 7.

გარდამოკდა და წინაშე ღთისა იპოების. რამეთუ რომელნიმე გვარნი და ნათესავნი სდევენ სიმართლესა, სიმართლე იგი განაძლიერებს მას და აღამაღლებს. ამისთვის ყოველთა გვართა და ნათესავთა გვიგმს, რათა ყოველნი ყოველსა ჟამსა და დროსა სიმართლესა ვეძიებდეთ და ვყოფდეთ, რამეთუ, რომელიცა ყოფენ სიმართლესა, სიმართლე იგი განაძლიერებს და აღამაღლებს და საყუარელ მაცხოვრისა ქრისტესი იქნების.

მსაჯულსა მას ნებაეს, რათა ქაიანდეს გონებასა თვისსა განუშორებლად სიტყუა იგი, რომელიცა ბძანა ჭეშმარიტმან მსაჯულმან და მართალმან ღთნ და ყოვლისა მსაჯულმან: «ნუ სჯით თვალღებით, არამედ სამართალი საჯეთ»* და «ნეტარ იყუნენ, რომელთა შიოდის და სწყუროდის სიმართლისათვისო, რამეთუ [58r] იგინი განძღენო»**. აქა საზრდელსა ბრძანებს უფალი, რომელსაცა ენეზოს სიმართლე, განძღენო სოფელსა ამას სიმართლითაო და საუკუნესა მას—განსვენებისა სიხარულით. ესრეთ ბრძანა მაცხოვარმან.

და ჯერ¹ არს, რათა მსაჯული იგი ამას მარადის იქსენებდეს, რომელსაცა ბრძანებს დიდი ბასილი: რამეთუ, რომელსა სიმართლე არა აქუს წინაშე თვისსა, არამედ ქრთამისათვის ანუ კაცთა სიყუარულისათვის ვერა იქმს სამართალსა, ანუ მტერობისათვის გარდააქცევს, გინათუ უფროსთა კაცთა მორბედებისათვის ვერა იქმს სამართალსა, არამედ გარდააქცევს და გაამტყუვნებს, იგი სამართალი არა არს, არამედ მოსამართლესა მას ეწოდების პირმფერებელი.

ერთმან ძველმან ფილასოფოსმან თქუა: უკუეთუ გენებოს სამართალი², ნურავის მიეფერებო და ნუცა გარდამარუდებო, არამედ სიმართლით საჯეთო.

და საკუთრველი სოლომონ იტყუის და გვაყენებს, რათა არს სიხარბით შევიძინოთ საფასე იგი, რომელიცა არა ჯერ იყოს. «უკეთეს არს მისა, რათამცა მცირედი რამე მიიღოს სიმართლით, ვიდრეღა³ მიიღოს ბევრი უსამართლოდ»***.

ამისთვისცა ბრძანებს ბრძენი⁴ ზირაქ:**** რამეთუ «საქონელი რომ ესრეთ მისდიოდეს კაცსა, ვითარცა წვიმისაგან ღვარი და

¹ ჯერა AB. ² სამართალი] + სიმართლე B. ³ ვიდრეღა] + რა A. ⁴ ბრძენი] წმიდა B.

* იოანე 7, 24. ** მათე 5, 6. *** შდრ. იგავნი 15, 29. **** შდრ. ზირაქ 40, 13.

მძათრმან ქარმან და ქუხილის მეხის ტეხამან განაბნიოს წვიმანი იგი, ეგრეთვე განქარდების ყოველი უსამართლოდ შეკრებული საუნჯე».

რატომ? ამისათვის, რამეთუ იტყუის კირილე: ყოველსა, რომელსა უყო[ნხვ]ფენ უსამართლოსა, იგი დამწვარი შეიქნების უსამართლოსაგან, ხოლო მას ავი არა მეუძლია რა მოსამართლესა ზედა, არამედ ესრეთ იტყუის და დასწყევლის: როგორც სამართალი მე მიყო, იმისთანა სამართალი ღთნ იმას უყოსო. ამაში რა იქნება, ისმინეთ, რასა ბრძანებს მაცხოვარი: «რომლითა საწყაულითა მიუწყოთ, მოგეწყოს ისრე თქუნენ»*—რამეთუ როგორათაც ღარიბს კაცსა შენ უზამ სამართალსა, ეგრე ღთი შენ გიზამს სამართალსა.

და გრიგოლი ნოსელი იტყუის: რამეთუ ღთის სამართალი ჩვენ მოგვემგავსებისო, ესრეთ რამეთუ, როგორც ჩვენ უზამთ კაცთა სამართალსა, ეგრეთ ღთი ჩვენ გვიზამს სამართალსა ამა სოფელსა და მას საუკუნესა.

არა ყოველთა წარსწყმედს ღთი, ვითარცა ბრძანებს ოქროპირი, რათა არავინ თქუას, ვითარმედ არა არს აღდგომა, არცა განსჯა ცხოველთა და მკუდართა—არცა ყოველთა აქ დასჯის და არცა ყოველთა გაუშვებს დაუსჯელად.

რამეთუ იტყუის პლატონ ბრძენი ელენთა: პატიოსან არს იგი, რომელმან ყოს სამართალი, და არავინ ქნას უსამართლო ვიზედმე. და რომელმან იხილოს უსამართლო კაცსა ზედან, მოსამართლე იგი დააყენოს, რამეთუ, რომელმან ყოს ესე, მიიღებს დამყენებელი იგი ორსა პატივს, ამისთვის რამეთუ უსამართლო იგი რომელმანცა ქმნა, თავისის სარგებელისათვის უსამართლო ყო. არამედ, რომელმანცა ნახოს მსაჯულისაგან უსამართლო, ანუ [მჟი] სხვისაგან, და დააყენოს¹ უსამართლოსაგან, ის კაცი თავის სულსაც აცხოვნებს და იმისასაც.

რამეთუ იტყუის რიტორი დიმოსთენი: იგი არს ღირსი, რომელიცა ყოფდეს სამართალსა; არა ერთსა უყოფდეს, რათა აქებდეს კაცი, არამედ, რათა სხვათაცა ყოველთა უყოფდეს სამართალსა. მაშინ სიმართლე იგი საქებელ იქმნების.

კაცმა რომე დაიუნჯოს საქონელი, ადვილი არს, მაგრამე, როდესცა მცირესა რასმე ღთისათვის გლახას მისცემს, მცირედისათვის მწუხარე იქმნების და იგი შეიქმნების წარწყმედული და უპატიო.

¹ დააყენოს] დაუყენოს A.

* მათე 7, 2; მარკოზ 4, 24.

რომელიცა მოქალაქობდეს სიმართლით, მას ქონდეს იმედი, ვითარცა ლომსა, რამეთუ ლომსა არავისგან ეშინის. ეგრეთვე, რაჟამს სასწორსა ასწევნ, მაშინ სიმტყუენე აღარ იქნების და არც არა ეზრახვის მას. ეგრეთვე მართალ მსაჯულსა მას ზეცათასა არცა მართლის მოსამართლისაგან ეშინიან და არცა უსამართლოს კაცისაგან.

რამეთუ იტყუის პიკტიტოს ფილასოფოსი: უკეთესი არს სიმართლით სამართალი მისგან, რომე არავინ დაგწყევლოს; უკეთესი სიმართლე ქნას, დასწყევლოს ვინმე, არა რა არს. არამედ, თუ ქნას უსამართლო ვისზედმე, და იმან რომ დასწყევლოს, წყევლა მისი გყავნ. რამეთუ იტყუის მაცხოვარი: «ნეტარ იყუნენ დევნულნი სიმართლისათვის, რამეთუ მათი არს სასუფეველი ცათა»*.

უკეთესი იყოს მართალი მოსამართლე და უყუარდეს მას სამართალი, სამართალი უნდა დაიმკვიდროს მან¹. რამეთუ² [59v] იტყუის დავით: «მარადის სწყალობს³ და ავასხებს მართალი, და სიმართლე მისი—შვილითი: შვილამდე, ვითარცა ფინიკი აღყუავდეს და ვითარცა ნაძვი ლიბანისა ეგრეთ გამრავლდეს»**.

ქეშმარიტად მართალთა სასოება არა დაიკარგება და არცა მათნი შვილნი სხვათ კელთ შემხედველნი იქმნებიან, არამედ⁴ დაიმკუიდრებს ქუეყანასა ამას და საუკუნოსა განსვენებასა. ამისთვის რამეთუ სიმართლე და სახიერება შეიყუარა,—რამეთუ სიმართლე ესრეთ უმაღლესი არს, ვითარცა წმიდანი ანგელოზნი.

რამეთუ ესე, რომელი ვსთქუა, გულისგმა ყავთ და დაიდევით გონებასა თქუენსა. ესე ყოველივე კეთილ არს, რათა მოიქცეს სიმართლედ და კეთილ მოსაჯულ იქმნეს.

უკეთესი ესევითარი იყოს მოსამართლე იგი, ვითარცა მკვცი დაუმშვიდებელ, სიტყუითა ამით დამშვიდდეს; უკეთესი იყოს ვეფხი, რამეთუ არს ავი და მეძალუმე⁵, სიტყუითა ამით მოიქეცინ. ესე იხილეთ ყოველთა კეთილად.

რომელსა ენებოს სიმართლით სამართლის ქნა, მარადის ვევედრებოდეს ღოსა შემწედ თვისად და მარადის ამას იგონებდეს და ამას ფიქრობდეს, თუ, რომელიც სჯულის კანონს ამას შინა სამართალი წერილ⁶ არს, იგი კანონი როგორ უნდა ქნას, რომ რო-

¹ სამართალი უნდა დაიმკვიდროს მან] მართალი არა უნდა დაიმკვიდროს მან A. ² რამეთუ] რათა A. ³ წყალობს A. ⁴ არამედ] და კუალად B. ⁵ მეძალუმე უკეთური B. ⁶ წერილა A.

* მათე 5, 10. ** შდრ. ფს. 102, 17 და 91, 13.

დისაც სამართლობდეს, ყოველი სიტყუა სამართლით ქონდეს გამორჩეულ.

და ესეცა ჯერ¹ არს მოსამართლისაგან, რათა თვითან მხოლოდ² არა იქმოდეს სამართალსა, რაგინდ რომ ცოტა რამ სასამართლო იყოს, არამედ გამოარჩიოს ერთი ორი ჭკუიანი კაცი, შკოდი[60r]ნარე და ფილასოფოსი, და თავისთან დაიყენოს. პირველად მათთან განიზრახოს, თუ როგორ მიუგოს პასუხი, და მერმე კარგითა კითხვითა და გამორჩევით მიუგოს სიტყუა მართებული სამართლისა, რაოდენსაცა სამართალსა იქმოდეს.

ვინცავენ ესრეთ ყოს კარგი სამართალი, იგი ყოველთა წმინდანთა მიერ და ყოველთა კაცთაგან და ღთისა ყოვლისა მპყრობელისაგან შეიქმნების უზრახავი, ქებული, მართალი და წმიდათა თანაზიარი, და საუკუნოსა განსვენებულისა მკვიდრი იქმნების.

ქ. ზრახვა და წყევლა, რომელიცა იქნების მოსამართლეთა ზედა, რომელნიცა ყოფენ უსამართლოსა. მართმადიდებელთა ჯელმწიფეთაგან თქმული ლეონ³ ბრძნისა, კოსტანტინე და ალექსანდრესი, და სხვათა წმინდათა შეკრებულთა მამათა მიერ თქმული განწესება კრებისაგან

2, ქ. ჩვენ, რომელსაც ვხედავთ, მათთვის, რომელნიცა იქმნებიან მოსამართლედ, არა ჯერ⁴ არს, რათა იყოს იგი უცოდინარი და არცა მას მართებს, რომე⁵ უსჯულისკანონოთ მან სამართალი ქნას.

უკეთუ შთავარდეს წარწყმედასა თავისა თვისისა, და უსამართლო რამე ქმნას, და ჯელმწიფემ შეიტყოს და მთავართა, რომე უსამართლოთ სჯის კაცთაო, ჯერ არს, რათა იგი გარდაყენოს და მის მაგიერად სხვა დააყენოს. და იგი გაკრიჭოს და პირი შავად შეუღებოს, ვირზედ შესვას, ცხურის ფაშვი თავს ჩამოაცვას და სულ ბაზარი [60v] და ქუჩები ასე შემოარონინოს⁶; და წინამძღოლი იგი კაცი ესრეთ უძახოდეს კაცთა: მოდიო, ნახეთ სიცრუისა მსაჯულიო. და მერმე ექსორია უყონ და შორს ქვეყანას გაგზავნონ და, სადაც რომ მივიდეს, იქ სულ თავისის ჯელით ქვა და კირი აზიდვინონ. მისი საქონელი ყოველსა ერსა განუყონ და შვილი მისნი მისცენ თავადებთა.

¹ ჯერა AB. ² მიხილოდ A. ³ ლევან AB. ⁴ ჯერა AB. ⁵ რამე A. ⁶ შემო-
არონინოს] დემოარონინოს A.

ხოლო უკეთუ მოკდეს და კელმწიფის რისხვისაგან კელმწიფემ არა გარდააგდევინოს რა და მორჩეს, მაგრამე დაუძინებელის თვალისაგან არა დაეფარვის იგი. რომე არ ეგონოს სოფელსა ამას, ისრე განიკითხვის და საიქიოს¹ იუდასთან დაისჯების. ჩვენ მისთვის ესრეთ კეთილად გუჩანს, რომე იგი წყევლით შეკრულ იქმნას. ამისთვის რომე, ეგება მოიქცეს და შეშინდეს და მართალი სამართალი ქნას.

ამას მათთვის² ვიტყუით, რომელნიცა მართალსა სამართალსა მრუდად გარდააქცევენ და უსამართლოსა იქმონენ. ვითარცა ბრძანებს სჯულის კანონი, მისთვის შეიქმნების ღთი იმისთანას მოსამართლეზედ კელაღებული და ანგელოზნი³ მარადის მბრძოლ ექმნებიან მის; ცხოვრება მისი იქმნების მცირე და საუკუნო მისი იქმნების სოდომელთა თანა; ცეცხლმა შესჭამოს სახლის საფუძველი მისი; იგი იყოს უბატიოდ და შვილნი მისნი ნუ განძღებიან პურითა, ამისთვის რომე სიმართლისაგან ღთისა გამოვლენ და ყოფენ უსამართლოსა.

[61r] ქ. სჯულის კანონი სოფლიერისა მოქალაქობისა ლეონ⁴ ბრძნისა და კოსტანტინესი და კრებათაგან დამტკიცებული

3. ქ. მრავალთა კელმწიფეთაგან არს ბრძანებული ესრეთ: რამეთუ მწვალებელთა რომელთამე ვერ ძალ-უძთ ქრისტიანეთა თანა დამკუიდრება, არა მარტო სამღვდელთა კაცთა, არამედ ერთაცა.

ხოლო უკეთუ იყოს ვინმე მწვალებელი და მას ყუანდეს შვილი ქრისტიანედ მონათლული, ქრისტიანე იგი შვილი მაშინ დაიმკუიდრებს მამასა თვისსა თანა, ესრეთ ბრძანებულ არს, რამეთუ მწვალებელმან მან მამამან, შვილთა ქრისტიანედ მონათლულთამან, იღვაწოს, ითხოვოს და თავისი შვილი, ქრისტიანედ მონათლული იგი, აღზარდოს და გაზითოსცა.

ქ. სჯულის კანონი სოფლიერისა მოქალაქობისა სყიდვისა და გასყიდვისათვის

4. ყოვლის კაცისა ჯერ არს სყიდვა და გასყიდვა. და მსყიდველი და განმსყიდველი იგი უნდა იყოს შერიგებულნი და დაჯერებულნი ფასზედა. რომელიც, რომ იყიდის რასმე, პირველად ცოტას მისცემს რასმე ბესა. ხოლო ბეს მიმცემმა თუ შეინანოს და

¹ საიქიოს] საუკუნოა B. ² ამათთვის A. ³ ანგელოზი A. ⁴ ლეონ AB.

აღარ იყიდოს ის საქონელი, რომელიც რომ ბედ მისცა, ბევრი თუ ცოტა, დაეკარგების მას.

და უკეთუ განმსყიდველმან ბე¹ აღიღოს და მასუკან შეუშალოს, აღარ მიჰყიდოს, რადგან² ბაზარი მოშალა, თავისი ბე ისევ მისცეს, და ერთი იმდენი კიდევ სხვა მისცეს.

[61v] 5. ქ. უკეთუ ვისმე ეჭიროს მონასტრის საქონელი რამე და იმ საქონლის ბატონი კიდევ სხვა იყოს, იმ კაცმან რომ იმ საქონლის გასყიდვა მოინდომოს, ვერავენ იყიდის, ამისთვის რომე იმ საქონელს ბატონი და უფროსი სხვა ჰყავს, მიწა არის თუ პირუტყვი, თუ სხვა რამე.

ხოლო უკეთუ შუამავალი მიიყუანოს ვინმე და ის სყიდვა მოინდომოს, იმ მონასტრის საქონლის ბატონისა მისის უდასტუროდა და იმ ალაგის მოსამართლის უდასტუროდ ვერ იყიდის. რომელმანც მის უდასტუროთ და უბატონოთ და მოსამართლის უდასტუროთ იყიდოს ვინმე ის საქონელი, ისრევ გამოერთვას და ფასი, რომელი მისცა, ისიც დაეკარგება, ამისთვის რომე იმ საქონლის უბატონოდ რატომ იყიდა?

6. ქ. უსაკო ყრმა, ჯერ რომ ოცდახუთის წლისა არ იყოს, ის თავის მამულს, ვერცა რას საქონელს, ვერც გაჰყიდის და ვერც დააგირავებს მის ალაგის ბატონის უდასტუროთ.

ხოლო უკეთუ გაყიდოს რამე, და რაჟამს ასაკად მოვა ყრმა იგი, თუ უფროსი ყავს, ის გამოართვამს, თუ არადა თვითანვე³ გამოართვამს თავის გასყიდულსა⁴. რატომ? შეისწავეთ, რამეთუ უსაკო იგი კაცი ერთს წელიწადზე ითხოვს და იმავ ერთს წელიწადზე დაჰკარგავს, რომელიცა გაყიდა ანუ გირაოდ დაუღვა თავისის უჭკუობითა.

ხოლო უკეთუ განმსყიდველი იგი ოცდახუთის წლისა ანუ ოცდაოთხის წლისა მოკუდეს, რაც გაყიდა, მისი გამორთმევა აღარ დასცალდეს და მას დარჩეს უ[62r]მცროსი ძმა ანუ შვილი, როდისაც იგინი ოცდახუთის წლისა შეიქნებიან, მაშინ ითხოვენ გასყიდულსა მას მამულსა, ანუ გაცემულია, გინა გირაოდ არის.

უკეთუ ვერა ითხოონ ოცდახუთის წლისამან და მანამდი ვერ გამოიღოს და ოცდაექუსი წელიწადი გამოვიდეს, მასუკან ჰელი აღარა აქუს იმ გასყიდულის მამულის სათხოვრად არც პირველსა მას, რომელმაც გაყიდა და მოკუდა, და არც მეორესა, რომელიცა ყრმა იყოს და აღიზარდა.

¹ ბეს A. ² რადღან AB. ³ თვითანვე] ისევ A. ⁴ გასყიდულსა] მისყიდულსა A.

და რომელმაც ამგვარად იყიდოს ვინმე საქონელი რამე, მისი უჭკუობა არის, ამისათვის რამეთუ ის ვაჭრობა ადრე მოიშლება, მამული მემამულეს მიეცემა და ფასი—ფასის პატრონსა.

7. ქ. უკეთუ ქრისტიანებან ვინმე ტყუე იყიდოს ქრისტიანეთაგან და ანუ სხვათაგან, თუ შეეძლოს ტყუესა მას, რომე რაც იმაში ფასი¹ გაღებულა, ის მისცეს და თავისი თავი დაიგნას, უნდა დააჯსნევინოს.

თუ მიცემა ვერ შეიძლოს, სამს წელიწადს იმსახუროს და სამს წელს უკან განათავისუფლოს*.

8. ქ. უკეთუ ვინმე ყმა გაყიდოს, ანუ პირუტყუთაგანი რამე, და მსყიდველსა მას ის მოუკუდეს, დაზიანდების, თუ პირველითგან იმათ სნეულობა-ჭირი არა სჭირდათ რა და ისე მოკუდა, ჩაივლის.

ხოლო უკეთუ ჭირი სჭირდათ, ისე გაყიდა და იმ სნეულობით მოკუდა, სამართალი რამ აქუს, ამისთვის რამეთუ მსყიდველი ჭირიანს არ იყიდის, არამედ მრთელსა.

[62v]. 9. ქ. უკეთუ იცოდეს ვინმე, რომ ერთი რამ საქონელი სხვისა არის და იყიდოს ვინმე, ეს არ იქნების, და ვერც დაიმკუთიდებს საქონელსა მას მსყიდველი იგი.

ხოლო უკეთუ არ იცოდეს და ისე იყიდოს, მაშინ დაიმკუთიდებს ნასყიდსა მას. და განსყიდველსა მას მისმა² პატრონმა თავისი საქონელი სთხოოს, რომელიც გაყიდა, და გამოართვას.

10. ქ. უკეთუ გაყიდოს ვინმე უღლეული³ ჯართა ანუ კურტნით ცხენი ან სხვა რამე, და მათ ტლინკი იცოდენ, ან ფრთხალი იყოს, ამისთანა შეატყუოს, ფასი მისცეს, მერმე იმათ თავისი საქციელი გამოაჩნდეს, თავისი ფასი გამოართვას და მისი საქონელი მისცეს.

ქ. შვილის გასყიდვისათვის

11. ქ. უკეთუ ვინმე თავისის სიღარიბით გაყიდოს⁴ შვილი, ვაჟი ანუ ქალი, გასყიდვა იგი დაიჯერების, მაგრამე მსყიდველმან მან სხვაგან არ უნდა გაყიდოს და, როდისაც თავისმა პატრონმა მისი დაჯსნა შეიძლოს, უნდა ისევ დააჯსნევინოს.

თუ ფასი არ ჰქონდეს, მის მაგიერად სხვა ყმა მისცეს, და თავისი შვილი ისევ დააჯსნევინოს. უკეთუ მსყიდველმა მისი შვილი აღარ დააჯსნევინოს, მოსამართლემ გამოართვას და მისცეს.

¹ ფასი]—A. ² მისმა] მის A. ³ უღლეულთა A. ⁴ გაყიდოს]+ვინმე A.

* შდრ. მუხ. 40.

ნაქურდლის სყიდვისათვის

12. ქ. რომელმაც იყიდოს¹ ნაპარევი საქონელი რამე, ესრეთ არა უნდა თქუას: თუ ერთი კაცი ვინმე მივიდოდა და ეს ნაპარევი საქონელი მამყიდაო, არამედ მოსამართლეს ესრეთ უნდა მოაჯსენოს, რომემამ კაცმა მამყიდაო.

გულისგმა ყავთ: რომელმანცა კა[ნაქურდი]ცმან ძალად ანუ ნებით ნაპარევი საქონელი რამე იყიდოს, სამართალი ესრეთ ბრძანებს, რათა მოსამართლემ გამოართვას მსყიდველსა მას საქონელი იგი და ისევ თავის პატრონს მისცეს და მსყიდველმან თავისი ფასი ქურდისაგან ითხოოს.

ქ. ღარიბი კაცი ვალისთვის რომ საქონელს ყიდდეს

13. ქ. უკეთუ ვალისათვის გაყიდოს ვინმე მამული ანუ საქონელი, ანუ პირუტყვი; თუ ყავს ნათესავი, იგი მივლენ და მის სყიდვას მოინდომებენ, თუ მევალე ყავს, ის იყიდის².

თუ ბევრი მევალე ყუანდეს, რომლისაც მევალისა უფრო ბევრი ემართოს, ის საქონელი იმას უნდა მიყიდოს; თუ რამ გარდარჩება, იმას შეუბრუნებს.

14. ქ. უკეთუ მევალემან ვალისათვის ძალი ვისმე დაატანონ და მისი მამული, სახლი ანუ³ მიწა, ანუ სხვა რამე [გამოართვას], და ის საქონელი უფროსად ღირდეს, ის ვაჭრობა მოიშლების, ამისთვის რამეთუ ბევრად ღირდა და ძალა დამატანა და იაფად გამამართვა. მოსამართლემ უნდა დააფასებინოს⁴ ან მართებული ფასი მიაცემინოს, და ან ისევ თავისი მამული.

ქ. სხვის მიწაში რომ ხილნარი ედგას ვისმე, მისიხ ვასყიდვისათვის

15. ქ. რომელმანც მიწაში დარგოს ვენაჯი ანუ ხილნარი და მისმა დამნერგველმა მისი ვასყიდვა მოინდომოს, ჯერ მიწის პატრონს უნდა შეატყობინოს, თუ როგორ დაფასდა ის ხილნარი.

თუ იმავე ალაგის პატრონმა ორს თვეში იყიდოს, კარგია ის ხილნარი. და უკეთუ ორმა თვემ გაიაროს და არ იყიდოს, ორს თვეს უკან ვინც იყიდოს, იმ მიწის პატრონს მასთან ჯელი აღარა აქუს. მოსამართლემ ესრეთ უნდა გაურიგოს.

¹ იყიდოს] + ვინმე A. ² იყიდის A. ³ ანუ A. ⁴ დაფასებინოს A.

[63v] ქ. ეკლესიათა საქონლისათვის

16. ქ. ეკლესიათა მამულზე როდეს შეექნათ ვისმე ცილება, ესრეთ ჯერ არს, რათა ოცდაათს წელიწადს ანუ ორმოცსა უნდა სინჯეფდენ და სამართლობდენ. ორთა ეკლესიათა საცილებელი თუ ქონდეს რამე, ესრეთ გასინჯონ და მერმე ბრძანონ და დაამტკიცონ.

ქ. ეკლესიათა საქონლის მოპარვისათვის

17. ქ. ბრძანება არს, რომელმანცა მოიპაროს ეკლესიათა საქონელი ანუ იარაღი, ანუ სხვა რამე, მოსამართლემ დაიჭიროს ის ქურდი და დააბას. თუ შეაჩნდეს და ქონდეს, გამოართვას, თუ არადა ხუთს წელიწადს უკან გაუშვას.

ქ. გინებისათვის

18. ქ. უკეთუ კაცმან აგინოს კაცსა, გინებულმან მან წლამდის ყოველთვის იჩივლოს მოსამართლესთანა და სამართალი უყოს. ხოლო უკეთუ წელიწადმა გაიაროს, სამართალი დაეკარგება და ველარც იჩივლებს.

ქ. ძალად წართმევისათვის

19. ქ. უკეთუ ძალად კაცს წართოს ვინმე რამე საქონელი, თუ წლამდინ ის კაცი სამართალში მიიყუანა, მოსამართლემ ოთხეულად უნდა მიაცემინოს.

ხოლო უკეთუ წელიწადი გავიდა, სამართალში არ მიიყუანა და წელიწადს უკან მიიყუანოს სამართალში, რაც წაერთმევიოს, ისევე თავისი თავნი¹ მისცეს.

20. ქ. ისმინე, მსაჯულო, რამეთუ დანაშაული დამნაშავეს ერთს კაცზედ დგას. რომელიც დამნაშავე იყოს, ის ტანჯე, სხვას მის² სახლის კაცთაგან ჯელი არა გაქუს.

[64r] [20¹]. ქ. უკეთუ ძალად განხრწნას ვინმე დედაკაცი ანუ მამაკაცი და³ განხრწნილმან⁴ მან არა გამოაცხადოს და საჯაროდ არა თქუას, თხუთმეტს წლამდინ რომ დაითმინოს და მასუკან იჩივლოს, მოსამართლემ გაუგონოს და მისი მართალი სამართალი უყოს.

¹ მთავნი A. ² მას A. ³ და]—A. ⁴ განხრწნილმან AB.

ქ. ვალის აღებნათვის

21. ქ. უკეთუ ვალი მისცეს ვინმე კაცსა თეთრი ანუ სხვა რამე, თუ ოცდაათს წლამდინ ის არა სთხოვა, ის ვალი დაეკარგება და აღარ ეთხოება.

22. ქ. უკეთუ ვინმე სხვის მთაში ანუ ტყეში დაჭრილი ხე ანუ შეშა წამოიღოს, ოცდა[ა]თ წლამდის თუ პატრონმა არ იკითხოს¹ ფასი, მასუკან დაიკარგება. თუ ითხოვა, უნდა მისცეს.

23. ქ. უკეთუ საყანე მიწა ათხოოს ვისმე კაცმან კაცსა, თუ ორმოცს წლამდის სთხოვა და გამოართვა, კარგია, თუ არადა ორმოცს წელიწადს უკან ჯელი აღარა აქუს, ის დაიმკუიდრებს.

ქ. ღვინოში მოტყუებისათვის

24. ქ. უკეთუ ღვინო ასვას ვისმე და ღვინოში მამული გამოსტყუოს და მამული რამ იყიდოს, ანუ სხვა რამე მისაცემელი გამოსტყუოს ღვინოში, ოცდაათს წლამდის ისევე თავისი უნდა ითხოვოს, და მოსამართლემ სამართალი უყოს.

ქ. ბძანება ჯელმწიფის ბასილისა პორფირიანისა მემამულეთათვის

25. ქ. სჯულის კანონი პორფირიანის მეფისა ორმოც წლამდის დაჰკარგავს მეც[64v]ალუმეს კაცის უსამართლობასა, რომელიცა ღარიბს კაცზედ უსამართლო ქმნეს ანუ სიგლები წაართვეს. ორმოცს წლამდინ ჩივის ღარიბი იგი კაცი მეძალუმესაგან. ორმოცს წელიწადს უკან რომ იჩივლოს მოსამართლესთან, მოსამართლემ თავისი მიაცემინოს.

ქ. გამოუჩენლის საეჭო საქმისათვის

26. ქ. უკეთუ სიტყუა რამე საეჭო მოაჯსენოს მოსამართლესა, სიტყუასა მას შეიწყნარებს მოსამართლე იგი და ჩაფიქრდების, და სინჯვას დაუწყებს საქმესა მას, უნდა გასინჯოს.

27. ქ. უკეთუ სიგელში ეწეროს სიტყუები ბევრი და მოსამართლე იგი სიტყუასა მისსა ვერ მიხუდეს კარგადა, და თავკარგი მოწამე არა ჰყავს მას კაცსა, მოსამართლე იგი სიტყუასა მას წიგნისასა არა დაიჯერებს.

¹ იკითხოს| ითხოვოს B.

28. ქ. საეკვო საქმეზედა უქმს¹ მოსამართლესა, რათა კაცთ-მოყუარე იქმნას და არ გაჯავრდეს. ასე უნდა სინჯევდეს, რომე, ერთი სიტყუა რომ ორად გაიყოფოდეს, ის შეიტყოს და მას ზედა დადგეს მოსამართლე იგი.

ქ. ლაშქრობაში რომ წავლენ კაცნი მტერთანა

29. ქ. რომელნიცა ლაშქრობაში კაცნი გაეცლებიან ქრისტიანეთა და მივლენ მტერთანა, ვინცავენ კაცმან ის ნახონ, მაშინვე უშიძრად მოკლას ის კაცი.

[65r]. 30. ქ. რომელნიც ციხილამ გავიდეს და იმ ციხის მტერთან მივიდეს და ციხისა მის საიღუმლო გაამჟღავნოს² მტერსა მისსა, ის კაცი, როდისაც ველში ჩაიგდონ, ან ანძაზედ ააცვან და ან ცეცხლში დასწვან.

31. ქ. ლეონ³ ბრძენი ბრძანებს: რომელმან დაუტეოს თავისი სამკუიდრებელი და წარვიდეს და თავისის უფროსის მტერთან მივიდეს და მერმე იქილამ წამოვიდეს და იქივე მივიდეს, ერთხელ თუ ასე ქნას, შეუნდონ.

უკეთუ მეორედ ქნას, სამ წელიწადს ესრეთ იმსახურონ, ვითარცა ნასყიდი ტყუე. და უკეთუ მესამედცა ესრეთ ქნას, თავის სიცოცხლეში სულ ტყუედ ამყოფოს.

სოლო უკეთუ სხვამან ვინმე განდგომილებაში დაიჭიროს და თავის სამკუიდრებელზე მოიყუანონ, თუ ის კაცი ქრისტიანეს კაცის მკულელიც იყოს, თავი მოსჭრან.

32 ქ. რომელმანცა მოინდომოს ქრისტიანეთა ზედა ლაშქრის მოყუანა და ანუ ქრისტიანენი გასცეს მტერზედა, მას თავი მოსჭრან.

33. ქ. უკეთუ ვინმე უსჯულოთა ასწავლოს⁴ ხომალდისა ანუ ნავის შენება, თავი მოსჭრან მას.

34. ქ. ყმამან ანუ აზატნაქმარმან ვინმე ქრისტიანეთა შვილი დაატყუეოს, დაიჭირონ ის, გაკრიჭონ, სცენ ბევრი, ლაფი დაასხან და ორივე ჯელები დასჭრან.

35. ქ. უკეთუ პირეულნი⁵ ძროხათა, ცხვართა, თხათანი მოიტაცოს ვინმე და თავის ალაგს მიიყუანოს და იქ იყოლიოს, ერთხელ თუ ასე ქნას, ეცეს ძლიერად⁶ და, რაც [65v] მოიტაცა, გამოერთვას. უკეთუ შეეძლოს, რაც მოიტაცა, მისი ნახევარი სხვა გამოერთვას და პატრონს ზიეცეს.

¹ უქმს A. ² გააცხადოს B. ³ ლეონ A. ⁴ ასწავლოს]+ ვინმე A. ⁵ პირეულთა A. ⁶ ძრიელად B.

ხოლო უკეთუ არ შეეძლოს და არა ჰქონდეს რა, მარცხენა ჯელი მოეჭრას. თუ მეორედ კიდევ ქნას, ეც, გააგდე, თუ რამე ჰქონდეს, წაართვი. ხოლო თუ მესამედაც ქნას, ორივე ჯელები მოსჭრან, გააგდონ; რომელიც მოეტაცოს, გამოართვან და პატრონს მისცენ.

ქ. გრიგოლ საკვირველ მოქმედისა მიერ თქმული მათთვის, რომელნიცა ავაზაკებრ სხვის საქონელს მოიტაცებენ და რომელნიცა სამანს მოგლეჯენ და სხვაგან ჩახაჩენ, რათა ვენაჯი ანუ მიწა ამით შეიმატონ*.

36—37. ქ. ავაზაკნი და ხარბნი, რომელნიცა ღარიბს კაცს წაართმევენ ვენაჯსა ანუ ყანასა, ანუ სხვასა რასმე, ღარიბსა ანუ მღიღარსა, რომელნიცა ესევეთართთა საქმითა შეკრებენ საქონელთა უსამართლოებითა, იგინი¹ არიან ეკლესიათაგან განშორებულნი ვითარცა შეჩვენებულნი.

ავაზაკნი იგინი არიან, რომელნიცა დადგებიან გზაზე ანუ ტყეშია, მგზავრს გასტრცვიან და კიდევ მოჰკულენ კაცთა. ხოლო ხარბი იგი არს, რომელნიცა წაართმევენ საქონელსა ვისამე², ნებით თუ უნებურად, და აღარ მისცემენ.

ამგვარის კაცისათვის ესრეთ ბრძანებს: მღდელთ-მთავართა მიერ შეჩვენოს და ჭმეფეთაგან ექსორია ექმნას. მზგავსადვე მის[ს]ა, რომელნიცა შეილნი ლანძღავენ დედ-მამასა თვისსა.

38. ქ. უკეთუ მტერი მოუტდეს ქრისტიანეთა ვისმე და წარტყუნონ, და თუ რამ დარჩ[ნნ]ეს ქრისტიანესა მას საქონელი, ვენაჯი თუ ყანა ანუ სხვა რამე, ოქრო ანუ ვერცხლი, ანუ აბრეშუმისა რამე დიდი ანუ მცირე დარჩეს, შეინახე და, ოდეს ინებოს ღთს დატყუებულისა მის გამოჯნა, იმის დაჯნაში მიეც ანუ მის ნათესავთა მიეც, რომე წარვიდეს და მით გამოიჯნას დატყუებულებული იგი კაცი.

უკეთუ ტყუედ არა წაიყუანეს, არამედ უსჯულოთა მარბეველთაგან შეშინდა და დაიმალა და შენ მისი საქონელი იპოვე, რომელიც გებოვნოს, ისევ მიეც, რათა არა გპოოს შენ რისხვამან ღთისამან, შენ და შეილნი შენნი, ამისთვის რამეთუ, რომელსა გული უთქუამს სხვის საქონლის შეკრებისათვის უსამართლოდ, იგი ღთის რისხვას შეიგნებს³. რამეთუ ამგვარის საქმითა წაჭდებიან მრავალნი მთავარნი და მოსამართლენი—ხედვენ მტაცებელთა,

¹ იგი A. ² ვისამე A. ³ შეიგნებს A.

* ეს სათაური A ხელნაწერში შეცდომით ცალკე (ღვ) მუხლადაა გამოყოფილი.

ხარბთა, ავაზაკთა და არა დააყენებენ უსამართლოდ ტაცებისაგან, რისხვასა ღთისასა დაიმკვიდრებენ ივინი, ვითარცა ახარ ურიან.

რამეთუ ახარ მოიპარა მცირე რამე საქონელი არა ნათესავისა თვისისა ურიისა, არამედ მტრისა თვისისა, რომელიცა ებრძოდა მათ და¹ რისხვა ღთისა გარდამოვიდა ყოველსა ურიასა ზედა. ამისთვისცა დაიჭირნეს ურრათა მათ ახარ, ცოლნი და შვილნი მისნი და იმ ქურდობისათვის ჩაქოლეს; არა მარტო თვითან ჩაქოლეს, არამედ ყოველნი ნათესავნი მისნი.

ესრეთ ქმნეს ურრათა ქურდობისათვის. ამისთვის, რამეთუ ურთი ასეთი უს[66v]ჯულოება არის, ერთი მცირედიცა რამე რომ წაართოს ძმასა თვისსა ქრისტიანესა, ათასისაგან უძვირესი არს.

39. ქ. უკეთუ დაკარგოს ვინმე რამე და სხვამან კაცმან იპოოს, კარგად შეინახოს, სანამდი პატრონი გამოუჩინდებოდეს, და, რა პატრონი გამოუჩინდეს, თავისი ისევ მისცეს.

ხოლო თუ შეიტყოს ვინმე, თუ ამ კაცმა დაკარგა ეს საქონელი, და არ მისცეს, მტერი ღთისა და ანგელოზთა და ყოველთა წმინდათა მისთა იქმნების. ძველი სჯული² ამას ბრძანებს: უკეთუ შენმა ძმამ ანუ შენმა მტერმან დაკარგოს რამე უნაღულებლობითა თვისითა, ულაშქროთა, და შენ იპოვნო, იმას ნუ დამალავ, მაშინვე მიეც.

ძველი სჯული ესრეთ იტყუის. და ახლა შენ რომ გეწოდების ქრისტიანე, ხარ და ხედავ, რომე შენი ძმა, ქრისტიანე ვინმე, დატყუევდა, და იმას თავისი საქონელი არ მისცე, ეგების ტყუეობილამ იმით გამოიგნნას ან თავისთვის შეინახოს.

რა ქრისტიანობა იქნების შენი უმეტესი ცოდვა აქუს ხარბსა მას, რომელნიცა საქონელს წაართმევენ და დაუჭერენ, და ნაპოვნსა მას აღარ მისცემენ, ვიდრე ბარბაროზთასა, რომელნიცა მივლენ ქრისტიანეთა ზედა, წარტყუენიან³. ივინიცა მგზავსნი ამისნი არიან.

40. ქ. გავიგონეთ, რომე ქრისტიანე ვინმე დატყუევდაო და ტყუე იგი მორჩა ტყუეობისაგან; მერმე სხვათა ქრისტიანეთა დაიჭირეს იგი და ყმათ ყავთ; ესრეთ იმსახურებენ მას, ვითარცა ნასყიდს ტყუესა.

ისმინე, უკეთუ გინდეს მსახური, თათრის [67r] ჯელისაგან გამოიგნენ ტყუე და სამს წელიწადს იმსახურე იგი და მასუკან განათავისუფლენ იგი. თუ ამისგან უფროს ხანს დაიჭერ, იქმნები უსჯულო და ურწმუნო*.

¹ და]—A. ² რჯული A. ³ წარტყუენიან A.

* შდრ. მუხ. 7, აგრეთვე „მეორე სჯული“ 15,12, ხამურაბის კანონები, —მუხლი 117

41. ქ. უკეთუ ინებოს ვინმე თავისის სულისათვის ტყუე გამოიგნას და გაუშვას, და სხვამან ვინმე დაუშალოს და არ დააგნენ-ვინოს იგი, ყოვლის ცოდვისაგან უმძიმესია. ამისთანას სიცრუის მოქმედს, მიკუირს, რატომ მეხი არ დაეცემა და არ დასწვავს ანუ ქუეყანა არ დანთქამს, ანუ მდინარენი არ მოაშთობენ და კიდევ აცოცხლებს.

42. ქ. უკეთუ ქურდმა შესთხაროს სახლი და დაიჭიროს ვინმე, იგი ეკლესიათა გარეთ უნდა იდგეს ვითარცა შეჩვენებული.

ხოლო უკეთუ ვერ დაიჭირონ და მოვიდეს და თავისის ქურდობის საქმე ყუელა ილუმენსა¹ გაანდოს, ეკლესიასა გარეთ უნდა იდგეს ვითარცა ცოდვილი. და ამისთანას მოქმედის საზღვარი საქმე ამას ქუეით სწერია [იხ. მუხ. 43].

43. ქ. უკეთუ სახლი ვისიმე იწოდეს და მივიდეს ვინმე და იქილამ საქონელი გამოიტანოს, თავისთვინ წაიღოს, ანუ ზღვაში რომ ხომალდი დაიქცეს და იქილამ საქონელი გამოიტანოს და თავისთვის წაიღოს, თუ მაშინვე ყუელა თავის პატრონს არ მისცეს, ერთს წელიწადს უკან ოთხეულად მისცეს. ვგრეთვე ეს სამართალი მათზედა ყონ, რომელთაცა სახლი შესთხარონ*.

44. ქ. უკეთუ ვინმე პირუტყვი მოიტაცოს და გამოჩნდეს, და მოწამე მოიყვანოს, რომე ჩემი საქონელი ამაღ ღირდაო, ერთს წელიწადს უკან გამოჩნდეს, ოთხეულად მისცეს.

[67v] 45. ქ. უკეთუ ვინმე მოსამართლეს გარეთ წაართვას ვისიმე² რამე³, თავისი რომ ეგონოს⁴, ის წაართვას, რადგან⁵ მოსამართლეს არა ჰკითხა და ისე წაართვა, რომ სამართალიც ჰქონდეს, დაეკარგება და აღარა მიეცემა რა სამართალი.

46. ქ. უკეთუ წაართვას ვინმე რამე კაცსა—ვენაჯი ანუ ყანა, წისქული, ბოსტანი ანუ დუქანი, ანუ სხვა რამე საქონელი, მოძრავი თუ უძრავი,—მოსამართლემ გამოართვას და თავისაგ⁶ პატრონს მისცეს თავისი, და ერთი იმდენი სხვა ფასიც გამოართვას და ისიც მისცეს მას.

ამას ვიტყუით: თუ ერთს წელიწადს ითხოოს თავისმა პატრონმა თავისი ესები, ესრეთ მისცეს. ხოლო უკეთუ ერთი წელიწადი გამოვიდა და არა სთხოოს, და წელიწადმა გაიაროს, თავისი მამული⁷ ნაყოფითურთ მიეცეს და სხვა არარა.

¹ ილუმენსა A. ² ვინმე A. ³ არამე A. ⁴ ეგონოს] ან A. ⁵ რადგან A.

⁶ თავისი A. ⁷ ვენაჯი B.

* შდრ. ხამურაბის კანონები, მუხ. 25.

ქ. ვინცა ვინ წაართოს მიწა ანუ სამანი მოგლიჯოს და სხვაგან ჩასვას

47. ქ. რომელმანც წაართოს ვისმე ვენაგი, სახლის ადგილი ანუ ბოსტანი ანუ სხვა რამე ამისთანა, და რომელმაც მოგლიჯოს სამანი და სხვაგან ჩასვას, რომელმანც ეს ქნას, ორი ზომა მისცეს პატრონსა, ერთიორად მისცენ.

48. ქ. უკეთუ რომელიმე ამგვარს საქმეზე ჩემს მამულზედ მოვიდნენ ჯლმითა, შუბითა, ისრითა ანუ სხვას იარაღითა, შუღლი ქნან და შემოჰკრან და მოკლას ვინმე მიწის პატრონისა,—თავი მოეკვეთოს; ანუ სახლში შევიდეს და მოიპაროს რამე, ანუ წაართვას რამე,—თავი მოეკუთოს, ამისთვის რომე ჩემ[68r]ს მამულთან რა გელი გაქუს, რომ მამულსაც მართმეც და კიდევ მამკლავ¹?

ქ. სჯულის კანონი სოფლიერის მოქალაქობისა

49. ქ. უკეთუ კაცმან მოიტაცოს დედაკაცი, სხვის დანიშნული ანუ დაუნიშნავი, ანუ ქურივი, აზნაური იყოს თუ გლეხი, თავისუფალი იყოს თუ მონოზონი, ანუ თავისი დანიშნული იყოს,—უკეთუ იარაღითა მივიდა და ისე მოიტაცა, შუბითა, ისრითა, ჯლმითა ანუ კეტითა, აღმანისათვის² თავი მოეჭრას.

და ვინცავინ მას ასაბიათ მოჰყუნენ, ანუ თუ იცოდა ვინმე და არა გაამხილა, ანუ თუ მოეგმარა ვინმე, ისინი დაიჭირონ, გაკრიჭონ, სცენ და ცხვირი მოსჭრან, ამისთვის რომე ამისთანას საქმეზედ რომელნიც წაველენ ან წაჰყვებიან, ივინი განმზადებულთ არიან კაცის საკუდავად.

უკეთუ უჯლმოდ, უშუბოთ, უისროთ და უკეტოდ მივიდნენ და ისე მოიტაცონ დედაკაცი, რომელმან კაცმან მოიტაცოს, მას გელი მოსჭრან, და რომელიც მას ასაბია მიჰყუნენ, მას ძლიერად სცენ, გაკრიჭონ და ექსორია უყონ.

უკეთუ ნებიტა იმ დედაკაცისათა ანუ მის უნებურად მოკდეს მოტაცება, ესრეთ უყონ მათ: უკეთუ კაცმან იმ დედაკაცის ნებიტა მოიტაცა და იმ ქალს მამა-დედათა მოსამართლესთან მისულა, ჩივილი არ მოინდომონ და არ იჩივლონ სირცხვილი იგი, მოსამართლემ დააჭერინოს დედ-მამა იმ ქალისა და მათ გარდააჯდეგინოს.

[68v] 50. ქ. უკეთუ ეს საქმე ვინცა ქნას და იმისმა ყმა იცოდა და არ მივიდა და³ ეს სირცხვილი თავის ბატონს არ შეატყო-

¹ რომ... მამკლავ]—B. ² აღმანისათვის B. ³ და]—A.

ბინა, ესრეთ იტანჯოს იგი, ვითარცა ზემო სწერია [იხ. მუხ. 49], ამისთვის რომე თავისის ბატონის ორგულობა ქნა და არ შეატყობინა.

ქ. საველმწიფო სჯულის კანონი მამათმავლობისათვის

51. ქ. მამათმავალი, რომელიცა სხვასთან დაეცემიან და სხვანი მასთანა, სიკუდილითა მოკუდინ. რომელსაცა ამისთანა საქმე მოუჭდა, თუ იყოს თოთხმეტს წელიწადს დაბლა, არა მოიკულის, არამედ გვემონ სატანჯველითა სიცოცხლითა სირცხვილისათა.

52. ქ. რომელნიცა იქმან ბოროტსა საქმესა და აღერივნიან ყოველთა პირუტყუთა და კაცთა თანა და არას ნაღულობს სიბილწისა თავისასა, და არ შეშინდებიან ღთისა და კაცისაგან, იგი გლმითა იტანჯოს და მოკუდეს.

ქ. მეფეთათვის ვითარ ნებავს; რათა იყუნენ

53. ქ. შვენის ალაგის ბატონს, რათა მარადის მოუკლებელად იხსენებდეს ღთსა და იყოს ყოვლის კაცისათვის მოწყალე და მიმტევებელი ცთომათა მისთა და არა კაცთა მოძულე იყოს და გულითა არავისა ვანურიხსდებოდეს, ნურცა ვისგან რცხვენიან, ნურცა ქრთამს აიღებს სამართალზედა.

თუ დააბიზლოს ვინმე კაცი, სანამდის კარგად არ გასინჯოს, ნუ დაიჯერებს, ამისთვის რომე, უფროს კაცს რომ ბიზლება ვისიმე ესმას, დაშინვე დაიჯერებს. ამისთვის ჯერ არს გასინჯვა, რამეთუ მრავალნი აყუებიან და გაუკითხვად ავს საქმეს იქმონენ და უუროსი ცოდვა იქნება.

[69r] 54. ქ. ბატონის საქმეს სამი რამ გამოაჩინს: პირველად, რათა იყოს თავდაბალი ქრისტიანი თავადებთა ზედა და ბერი და მღდელი უყუარდეს და თავის ტრაპეზს¹ ყუანდეს; მეორე, რათა იყოს სახიერი კაცთა ზედა. თუ ვისმე გაუწყრეს, მალ მობრუნდებოდეს; მესამე, რაჟამს სამართალს იქმოდეს, ნურავის დაეფერება და ნურც ქრთამს აიღებს.

ეს სამი საქმე კაცს განაშვენებს, კეთილად დაამტკიცებს სოფელსა ამას მშვიდობით და მას საუკუნოს აცხოვნებს სულსა თვისსა.

55. ქ. ვინცა ვინ უფროსთან მოჩივარი მივიდეს, ნუ გააგდებს, არამედ კეთილად მიითვალოს და გაუგონოს საჩივარი მისი. ხოლო

¹ ტრაპეზ A.

მეფეთაგან ჯერ არს, რათა იყოს საშიშრად პირითა, რათა არავინ იბრიყოს და ყუელას ეშინოდეს¹ მისგან. მოჩივართა ესრეთ ნუ შეხედავს რომე, შეიტყონ ებრალებაო, არამედ მის საშიშრად შეხედვედეს პირითა, და გულითა სიბრაღული ქონდეს და სიმართლითა სამართალს უყოფდეს.

და ყოველი მისი განმზრახი იყუნენ გონიერნი და არა ქრთამის ამღებნი, რაოდენიცა მისნი განმზრახნი იყუნენ. ყოველსა განზრახვასა თვისსა ნუ მიანდობს: ვინ უწყის, მან, რომელმანვე, სცოდა რამე, და ეკლესიისაგან შეჩვენებული იყოს. როდისაც სცოდავს ერისკაცი ქრისტიანე, იგინი ეკლესიისაგან განშორებული იქმნებიან.

მწვალებელნი მარადის შეიჩვენებიან. მღდელნი დაეყენებიან—რაჟამს ესევეთარნი² სცოდვიდენ, ესრეთ ბრძანებს, რამეთუ ამათი განზრახვა არ შეიწყნარება.

[69v] ქ. მოსამართლის გინებისათვის

56. ქ. უკეთუ აგინოს ვინმე მსაჯულსა, ოდეს იყოს სამართალშია, ანუ მასუკან აგინოს, იგი ვირზედ შესვან და გააგდონ. უკეთუ მივიდეს ვინმე მოსამართლესთანა და მისი სამართალი არ დაიჯეროს და სხვას მოსამართლესთან მივიდეს საჩივლელად, იგი, ვითარცა ზემოთ სწერია, მაგინებელთაებრ დაისაჯოს.

ქ. მისთვის, ოდეს შევალს მეფე წმიდასა ტრაპეზსა³ შინა

57. ქ. სამეოცდამეერთე კანონი მეექუსისა კრებისა ბრძანებს, რამეთუ სამღუდლოთა კაცთა გარეთ სხვას ქრისტიანესა კაცსა ვერავის ძალ-უც წმიდასა ტრაპეზსა³ შესულად.

ხოლო ძველითგანვე წმიდათა მამათა ჯელმწიფეთა პატივსცეს, რამეთუ ღრთისაგან დადგინებული არს და უმეტესად მაღლად მჯდომარე არს პატრიარქთაგან. და პატრიარქთა შენდობითა, რაჟამს ეზიარებოდეს, მაშინ უნდა შევიდეს წმიდასა ტრაპეზსა³ და ეზიაროს, და მის მეტად არაოდეს.

ქ. ჯელმწიფის გინებისათვის

[70r]. 58. ქ. რომელმან აგინოს მეფესა ანუ მთავარსა უსამართლოდ, უკეთუ მღდელი იყოს, — დაეყენოს⁴, და ერისკაცი იყოს, —

¹ ყუელას ეშინოდეს] არავინ შეშინდეს A. ² ესენი ვითარნი A. ³ ტრაპეზსა] ტრაპეზსა A. ⁴ დაეყენოს A.

შეიჩვენოს, რამეთუ მოსესმიერი სჯული იტყუის: «მთავარსა ერისა შენისასა არა რქუა ბოროტითა»*. და პეტრე მოციქული იტყუის: «მეფესა პატივ სცემდითო»**. და დიდი პავლე ბძანებს: მეფეთათვის ილოცვედითო***, მორწმუნე იყოს, თუ ურწმუნო, ამისთვის თქუა.

უკეთუ ვინმე მეფესა აგინოს უსამართლოდ და გამოჩნდეს, ვითარმედ უსამართლოდ მეფესა აგინესო, როდისაც ვისმე უსამართლოდ დაემართოს და იგი მივიდეს და მეფეს მოაჯსენოს, ურიგო და უსამართლო ქენითო, ესრეთ მოაჯსენოს; ხოლო მეფემან ვერ გულისჯმა ყოს მოაჯსენება იგი და გინებად შერაცხოს, იგი გინება არა არის, არამედ სიყვარულით სამართლის გამამცხადებელი არის.

ქ. სჯულის კანონი

59. ქ. ვინცავინ აგინოს მეფესა, იმ¹ წამს არ იტანჯების იგი და არცა რა სხვა ავი რამე შეემთხვევის მას: ესრეთ უნდა გასინჯონ, რომე უჭკუობით აგინა, ანუ ჯელმწიფე არ ეგონა და ესრეთ აგინა, ანუ თუ უსამართლო რამ დაემართა მეფისაგან და უჭკუობით აგინა.

უკეთუ ესმას მეფესა, თუ ამ კაცმან მაგინაო, კარგად გასინჯოს, და ვითარცა ზემოთ სწერია [მუხლ. 58], ისე ქნან და ს[ა]სჯელი მისცენ.

60. ქ. რომელმანცა მეფეთათვის ანუ მთავართათვის ავი რამ გამოარჩიოს და განდგომილ² ექმნას, იმავე წამს ჯლმით მოეჭრას თავი.

[70v] 61. ქ. ვინცავინ იპოოს წიგნი დაწერილი და დაბეჭდილი თუ დაუბეჭდავი, და იმაშიდ ავი რამ ლაყაფი ეწეროს ვისთვისმე, ის წიგნი მაშინვე არ დასწვას, ან თვითონ წაიკითხოს, ან სხვას წაიკითხოს და გამოაცხადოს წერილი წიგნისა მის, ესრეთ სტანჯონ იგი, ვითარცა მას დაეწეროს.

ქ. ვინცა თავი მოიკლას

62. ქ. წმინდა ტიმოთე ალექსანდრიისა³ პატრიაქი მეთაქამეტსა კანონსა შინა თავისსა ესრეთ ბრძანებს: უკეთუ კაცი ვინმე თავის ჭკუაზე კარგად იყოს და ეშმაკისა საბრჯე არა სჯიდეს ანუ

¹ იმ] იმამ A. ² განდობილ B. ³ ალექსანდრიისა A.

* საქმე მოციქულთა 23,16.

** I პეტრე 2,17. *** შდრ. 1 ტიმოთე 2,2.

მეფეთაგან ჯერ არს, რათა იყოს საშიშრად პირითა, რათა არავინ იბრიყოს და ყუელას ეშინოდეს¹ მისგან. მოჩივართა ესრეთ ნუ შეხედავს რომე, შეიტყონ ებრალებაო, არამედ მის საშიშრად შეხედევდეს პირითა, და გულითა სიბრაალული ქონდეს და სიმართლითა სამართალს უყოფდეს.

და ყოველი მისი განმზრახი იყუნენ გონიერნი და არა ქრთამის ამღებნი, რაოდენიცა მისნი განმზრახნი იყუნენ. ყოველსა განზრახვასა თვისსა ნუ მიანდობს: ვინ უწყის, მან, რომელმანვე, სცოდა რამე, და ეკლესიისაგან შეჩვენებული იყოს. როდისაც სცოდავს ერისკაცი ქრისტიანე, იგინი ეკლესიისაგან განშორებული იქმნებიან.

მწვალებელნი მარადის შეჩვენებიან. მღდელნი დაეყენებიან—რაჟამს ესევეთარნი² სცოდვიდენ, ესრეთ ბრძანებს, რამეთუ ამათი განზრახვა არ შეიწყნარება.

[69v] ქ. მოსამართლის გინებისათვის

56. ქ. უკეთუ ავინოს ვინმე მსაჯულსა, ოდეს იყოს სამართალშია, ანუ მასუკან ავინოს, იგი ვირზედ შესვან და გააგდონ. უკეთუ მივიდეს ვინმე მოსამართლესთანა და მისი სამართალი არ დაიჯეროს და სხვას მოსამართლესთან მივიდეს საჩივლელად, იგი, ვითარცა ზემოთ სწერია, მაგინებელთაებრ დაისაჯოს.

ქ. მისთვის, ოდეს შევალს მეფე წმიდასა ტრაპეზსა³ შინა

57. ქ. სამეოცდამეერთე კანონი მეექუსისა კრებისა ბრძანებს, რამეთუ სამღუდლოთა კაცთა გარეთ სხვას ქრისტიანესა კაცსა ვერავის ძალ-უც წმიდასა ტრაპეზსა³ შესულად.

ხოლო ძველითგანვე წმიდათა მამათა ჯელმწიფეთა პატისცეს, რამეთუ ღთისაგან დადგინებული არს და უმეტესად მაღლად მჯდომარე არს პატრიაქთაგან. და პატრიაქთა შენდობითა, რაჟამს ეზიარებოდეს, მაშინ უნდა შევიდეს წმიდასა ტრაპეზსა³ და ეზიაროს, და მის მეტად არაოდეს.

ქ. ჯელმწიფის გინებისათვის

[70r]. 58. ქ. რომელმან ავინოს მეფესა ანუ მთავარსა უსამართლოდ, უკეთუ მღდელი იყოს, — დაეყენოს⁴, და ერისკაცი იყოს, —

¹ ყუელას ეშინოდეს] არავინ შეშინდეს A. ² ესენი ვითარნი A. ³ ტრაპეზსა] ტრაპეზსა A. ⁴ დააყენოს A.

შეიჩვენოს, რამეთუ მოსესმიერი სჯული იტყუის: «მთავარსა ერისა შენისასა არა რქუა ბოროტითა»*. და პეტრე მოციქული იტყუის: «მეფესა პატივ სცემდითო»**. და დიდი პავლე ბძანებს: მეფეთათვის ილოცვედითო***, მორწმუნე იყოს, თუ ურწმუნო, ამისთვის თქუა.

უკეთუ ვინმე მეფესა აგინოს უსამართლოდ და გამოჩნდეს, ვითარმედ უსამართლოდ მეფესა აგინესო, როდისაც ვისმე უსამართლოდ დაემართოს და იგი მივიდეს და მეფეს მოაჯსენოს, ურიგო და უსამართლო ქენითო, ესრეთ მოაჯსენოს; ხოლო მეფემან ვერ გულისჯმა ყოს მოჯსენება იგი და გინებად შერაცხოს, იგი გინება არა არის, არამედ სიყვარულით სამართლის გამამცხადებელი არის.

ქ. სჯულის კანონი

59. ქ. ვინცავინ აგინოს მეფესა, იმ¹ წამს არ იტანჯების იგი და არცა რა სხვა ავი რამე შეემთხვევის მას: ესრეთ უნდა გასინჯონ, რომე უჭკუობით აგინა, ანუ ტელმწიფე არ ეგონა და ესრეთ აგინა, ანუ თუ უსამართლო რამ დაემართა მეფისაგან და უჭკუობით აგინა.

უკეთუ ესმას მეფესა, თუ ამ კაცმან მაგინაო, კარგად გასინჯოს, და ვითარცა ზემოთ სწერია [მუხლ. 58], ისე ქნან და ს[ა]სჯელი მისცენ.

60. ქ. რომელმანცა მეფეთათვის ანუ მთავართათვის ავი რამე გამოარჩიოს და განდგომილ² ექმნას, იმავე წამს კლმით მოექრას თავი.

[70v] 61. ქ. ვინცავინ იპოოს წიგნი დაწერილი და დაბეჭდილი თუ დაუბეჭდავი, და იმაშიდ ავი რამე ლაყაფი ეწეროს ვისთვისმე, ის წიგნი მაშინვე არ დასწვას, ან თვითონ წაიკითხოს, ან სხვას წააკითხოს და გამოაცხადოს წერილი წიგნისა მის, ესრეთ სტანჯონ იგი, ვითარცა მას დაეწეროს.

ქ. ვინცა თავი მოიკლას

62. ქ. წმინდა ტიმოთე ალექსანდრიისა³ პატრიაქი შეათცამეტსა კანონსა შინა თავისსა ესრეთ ბრძანებს: უკეთუ კაცი ვინმე თავის ჭკუაზე კარგად იყოს და ეშმაკისა საბრჭე არა სჯიდეს ანუ

¹ იმ იმამ A. ² განდობილ B. ³ ალექსანდრიისა A.

* საქმე მოციქულთა 23,15.

** I პეტრე 2,17. *** შდრ. I ტიმოთე 2,2.

შავის ზაფრისაგან არ იყოს გაშტერებული, არც ჭკუიდან იყოს გამოსული და თავისის ნებით თავი მოიკლას, მასზედა არა წესი და რიგი და ლოცვაები არა იქნება¹ რა, არამედ მარტო მიწაში ჩააგდონ, ამისათვის რომე ღმრთის რისხვით² განგდებული იქმნა.

63. ქ. უკეთუ ვინმე³ კაცზედა დააშაოს რამე, და მისგან ეშინოდეს და მისის შიშით თავი მოიკლას, რომე ავად ყოფნა არასჭირდეს რა, ვითარცა კაცის მკულელი ეგრეთ განიპატიჯოს.

ქ. პირუტყვთა მიერ კაცთა ვნებისათვის.

64. ქ. უკეთუ ყუანდეს ვისმე ესევეთარი პირუტყვი, რომე კაცსა ავნებდეს, — ძალი თუ ვეფხვი, ანუ მგელი, გინა ლომი ანუ სხვა რამე ამისთანა, — და ესენი ჯაჭვით ძლიერად დაბმული არა ჰყუანდეს, და იმ პირუტყუებისაგან ერთმა რომელმანმე ავნოს კაცსა და მოკლას, იმ პირუტყუის პატრონმა ორასი ფლური მკულარს მისც[711]ეს.

ხოლო უკეთუ არ მოკლა და სხვარიგათ ავნა და დასჭრა, მოსამართლემ ესრე ქნას რომე, რაც იმას წამალი მოუწოდებოდეს, ის იანგარიშოს და იმ პირუტყუის პატრონს გამოართვას და დაჭრილს კაცს მისცეს. და როდისაც ის კაცი დაიჭრა, იქიდან გამთელებამდი უნდა იანგარიშოს, თუ რამდენი დღე კლებია, რომ ვერ უმუშაენია; ყველა იანგარიშოს და პირუტყუის პატრონს გამოართვას დაუკლებლად და დაჭრილს კაცს მისცენ. ამისთვის რომე ყოველმა კაცმა შეიტყოს და ამგვარს პირუტყუს სხვა ნურვინ ნუ იყოლიებენ.

უკეთუ იმ პირუტყუთა საქონელი ვისიმე წააგდინონ, ერთი-ორად მისცენ თავის პატრონსა.

65. ქ. უკეთუ ცხენმა წიხლი ჰკრას კაცსა ვისმე ანუ უკბინოს, ანუ გარმა ავნოს ვისმე რამე, რომელიც რქით ბრძოლას დაჩვეული იყოს ანუ წიხლსა, და იცოდეს ვინმე, რომე ის პირუტყუნი ავნი და კაცთა მავნებელნი არიან, თუ აწყინოს ვისმე რამე, პირუტყუი იგი მოკლან ანუ, რაც აწყინა კაცსა მას, მისი პასუხი მისცეს პირუტყუის პატრონმან მან.

66. ქ. უკეთუ პირუტყუმან ავნოს ვისმე პირზედა ანუ ჭელზედა, ანუ ფეწსა, ანუ სხვას რასმე ასოსა და კაცი იგი დაჭრილი თუ იყოს აზნაური ანუ თავისუფალი, მოსამართლემ, რაც მას წამალი მოუწოდებოდეს, მიაცემინოს პირუტყუის პატრონსა. და რა-

¹ ექნება A. ² რისხვისთა A. ³ ვინმე]—A.

ოდენიცა კუირა დამცდარიყოს მუშაობისა¹, [71v] უანგარიშოს და ყველა უკლებლად გამოართვან; პირუტყუის პატრონსა და დაჭრილს კაცს მისცენ.

ხოლო უკეთუ ყმა ვისიმე იყოს და იმ კაცს ავნოს პირუტყუ-მან, მოსამართლემ ის კაცი გასინჯოს, რა პატივი აქუს და რა კაცია, ანუ რა მოკვლეა, და წამლის ფასი, და რაც მუშაობას მამცდარიყოს, ისიც იანგარიშოს და უკლებლად პირუტყუის პატრონს გამოართვან და მისცენ, რაც ვნებიყოს მისგან.

ქ. კაცთა დაშავებისათვის

67. ქ. უკეთუ კაცმან კაცს ერთი² თვალი გამოსთხაროს, სამართალი ესრეთ ბრძანებს: მის მაგიერათ ერთი თვალი მას მოეთხაროს; უკეთუ ორი თვალი მოსთხაროს, იმასაც ორი თვალი მოეთხაროს, ამისთვის რომე კარგი ნიშანია და ნულარავინ მოსახრის თვალსა.

68. ქ. უკეთუ კაცმან³ კაცს ჯელი მოსჭრას ანუ ჯელი დაუშაოს, თუ რამ იმ კაცს ქონდეს მამული ანუ საქონელი, ყოვლისგან ნახევარი გამოართვას მოსამართლემ და ჯელმოჭრილს ან ჯელდაშავებულს კაცს მისცენ.

ხოლო უკეთუ ცოტად ქონდეს დაჭრილი და დაშავებული, მოსამართლემ კარგად გასინჯოს, ნახოს და კარგი სამართალი მიაცემინოს.

ისმინეთ, მსაჯულო! უკეთუ თვალი მოსთხაროს ვინმე კაცსა ანუ ჯელი დაუშაონ, დამჭრელი იგი თუ მდიდარი იყოს, რაც რამ ქონდეს, მამული თუ საქონელი, ყოვლისაგან ორი წილი გამოართვი და თვალმოთხრილსა ანუ ჯელდაშავებულს კაცს მისცეს, ამისთვის რომე მდიდარი კაცი [72r] არის და მისი აფალის მოთხრა და ანუ ჯელის მოჭრა არ ეგების და თავისის საქონლით უნდა მორჩეს.

ხოლო უკეთუ დამჭრელი იგი კაცი ღარიბი იყოს და შეუძლებელი, რომ საქონლით მორჩილა არ შეეძლოს, მას თვალი მოეთხაროს ანუ ჯელი მოეჭრას. და იმასთან ვინცავინ მოასაბ[ი]ეთ ყოჭილიყონ სხვა კაცი, და იმ საბრალოს კაცს რომე თვალი მოეთხარა, იმასაც მოსთხარონ.

¹ მუშაობისა] + იან A. ² ერთი]—A. ³ კაცმან]—A.

ხოლო უკეთუ მოასაბიეთა ჯელით არავისთვის რა ეწყინოს და სხვარიგათ მოგმარებოდეს, იმ კაცთ სცენ ძლიერად გაკრიჭონ და მისის ყოვლის საქონლისაგან და მამულისაგან მესამედი გამოერთვას და თვალმოთხრილს კაცს მიეცეს, ვისიც ასაბია¹ იყოს.

ქ. ცეცხლისათვის

69. ქ. უკეთუ სახლსა ვისმე ცეცხლი შეედვას და მისი პატრონი ეცადოს იმ სახლის დაწვისაგან მორჩენას, და იქილამ სხვას მეზობლის სახლსაც შეედვას და დაიწვას, მისთვის სამართალი არა მიეცემა რა მეზობელსა.

ქ. წყალში საქონლის პოვნისათვის

70. ქ. უკეთუ წყალში საქონელი იპოვნოს ვინმე სხვისა და ამოიღოს რვის მკრის სიღრმიდამე, ოქრო ანუ ვერცხლი, ანუ სხვა რამე, ნახევარი ამომღებისა არის და ნახევარი პატრონისა.

ხოლო ვინცა ვინ წყალი გარდუგდოს და ერთის ადლის² სიღრმიდამ საქონელი რამ ამოიღოს, ათისთავი მპოვნელისა არის და სხვა დამკარგავისა.

[72v] ქ. ხორბლისა, ქერისა, ღვინისა და ზეთის მიმზარებელისა

71. ქ. რომელსა ებაროს ხორბალი, ქერი, ღვინო და ზეთი და კარგად ინახევდეს, იმას უნდა მისცენ ხორბლისაგან ორმოცდაათს კოდხედ ერთი კოდი, ორმოც კოდს ქერზედ—ერთი კოდი ქერი, თხუთხმეტს კოკას ღვინოსა და ზეთზე—ერთი კოკა.

ქ. სამეოცდამეთერთმეტე³ კანონი მეექუსის კრებისა ბრძანებს:

72. ქ. მართლმადიდებელი ქრისტიანე მწვალებელს ქალს ნუ მისცემს და ნურც ითხოვს. თუ ეს საქმე ესრეთ ქნას ვინმე, ცოლქრმოზიდამ გაჰყარეთ ვითარცა უსჯულოდ შეუღლებულნი.

ხოლო უკეთუ მწვალებელი იყოს კაცი ანუ დედაკაცი და ერთი პირი მათი რომელიმე, კაცი ანუ დედაკაცი, მოვიდეს მართლმადიდებელთა სარწმუნოებასა ზედა, ნუ განაშორებთ, ამისთვის რამეთუ პაველე მოციქული ბრძანებს, რომელი მისწერა პირველად კორინთელთა, და იტყუის: უკეთუ მართლმადიდებელთა დედა კაცსა უნდოდეს მწვალებელთა კაცთანა ყოფა⁴ და ქმარსა მას მართლ-

¹ მებასზე B. ² ადგილის B. ³ მეოცდამეთერთმეტე B. ⁴ ყოფად A.

მადიდებელსა ენებოს მწვალებელთა დედაკაცთა თანაყოფა, ცოლ-ქმრად იყუნენ, ვინ უწყის, რომე ქმარმა ცოლი მონათლოს და ანუ ცოლმა ქმარი*.

მოციქულმა ამისთვის ბრძანა, რათა არ განეშოროს, და არა მართლმადიდებელთათვის ბრძანა, რომელნიცა აწ მიიყუანენ მწვალებელთა ქალსა ცოლად.† იხილე ესეცა,‡ რამეთუ არა ბრძანა პავლემ, რათა მართლმადიდებელმან კაცმან მიიყუანოს მწვალებელთა ქალი ცოლად: თუ ქნას ვინმე, უნდოდესთ თუ არა, განაშორონ. ამისთანა საქმეები იმ მოციქულთ დროს იქმნებოდა და ახლა ამისთანას საქმის შენდობას ნურავინ მის[73r]ცემთ,—განაშორონ.

ხოლო უკეთუ არა განეშორნენ, მეფეთა სტანჯონ და განაშორონ. ხოლო უკეთუ მათცა ვერ მოაშორონ, ებისკოპოზთა მიერ შეიჩვენონ.

ქ. ოცდამეათერთმეტე კანონი ლაოდიკისა¹ კრებისა ბრძანებს:

73. ქ. მწვალებელთა და ურწმუნოთა თანა შეუღლვასა ნურავინ ყოფს, ნურცა შვილსა შენსა მისცემ, ნურცა ქალსა შენსა მისცემ მწვალებელსა.

უკეთუ მწვალებელი და ურწმუნო ვინმე მოვიდეს მართლმადიდებელთა თანა სარწმუნოებაზედა,—მიეცინ, მაგრამე ამას გონებდი, ვითარცა ძალლი მიიქცა ნათხევარსა თვისსა, ეგრეთვე მიიქცევის კიდევ მწვალებელი ურწმუნოებაზე.

ქ. სჯულის კანონი

74. ქ. ნურცა ურიათა მისცემენ ქრისტიანენი ქალსა და ნურცა ურიათა ქალსა მოიყუანენ ქრისტიანენი ცოლად; ნურცა მწვალებელთა, თათართა და ლათინთა² მისცემენ ქრისტიანენი ქალსა ცოლად. რომელიცა ყოფს ამას, სამართლისა³ სასჯელსა განეშორებიან; ესეცა უწყოდენ, რამეთუ სრულიად ეშმაკთა და იუდასთანა ალაფთა მათთანა დაემკუიდრებიან.

75**.

¹ ლოდიკისა A, ლოუდიკისა B. ² ლათინთა| სომეხთა. A-შიც წინათ „ლათინთა“ წერებულა, ამოუფხვკიათ და ჩაუწერიანთ „სომეხთა“³ სამართლისა A.

* შდრ. I კორინთელთა: 7,13-15.

** 75. (თე) მუხლი ხელნაწერში წაშლილია, მაგრამ მუხლების ნუმერაციაში მაინც შეტანილია.

[73v] ქ. სჯულის კანონი ლეონ¹ ბრძნისა, დედაკაცი
რომ შვილს მოიკლვენ წამლითა

76. ქ. დედაკაცმან რომ ქნას რამე წამალი და თავის მუცელში შვილი მოიკლას, დედაკაცი იგი ცოტას ხანს ექსორია უყონ. ხოლო ბრძენი ლეონ¹ ბრძანებს: უკეთუ კაცმა შეიტყოს, რომე მისმა ცოლმა მუცელში შვილი მოიკლა, მაშინვე გააგდოს და განეშოროს მისგან.

77. ქ. რომელმან დედაკაცმან ანუ მამაკაცმან მისცეს წამალი დედაკაცსა და მუცელში შვილი მოუკლას, უკეთუ ღარიბი იყოს, მეფემ შეიპყრას, სცეს, გაკრიჭოს, ლაფი დაასხას, ვირზე შესვას და ბაზარში შეარცხვინოს. ხოლო უკეთუ მდიდარი იყოს, დიდად დაარბიოს და გააგდოს.

ხოლო უკეთუ დედაკაცი იგი მოკუდეს, რომელსაცა მუცელში ყრმის სასიკუდინოთ წამალი მისცა, ვინცა მას წამალი მისცა, მას თავი მოეკუთნოს. და უკეთუ მის უნებურათ მოკუდა დედაკაცი იგი, მაშინც ეგრეთ უყონ მას.

ქ. სამეოცდამეშვიდე კანონი მოციქულთა ბრძანეს მისთვის,
რომელთაცა ძალად ქალწული² ქალი განხრწნას

78. ქ. უკეთუ ვინმე ქალწული ქალი, დაუნიშნავი ვისგანმე, განიხრწნას³, ცოტას ხანს შეიჩვენოს კაცი იგი; ცოტას ხანს უკან ბრძანონ და შეაუღლნენ ერთად⁴ და იქორწინონ. უკეთუ ქალი იგი ასეთი ღარიბი იყოს, რომ პერანგის შოვნა არ შეეძლოს, და კაცი იგი მდიდარი იყოს და გვარიანი, მაშინც უნდა შეიუღლნენ, რადგან მისგან [74r] განიხრწნა.

ხოლო უკეთუ სხვის კაცისაგან დანიშნული იყოს ქალი იგი, რომელმანცა კაცმან განხრწნა ქალი იგი, კაცი იგი მემრუმესავით განიკანონოს.

ქ. სჯული სამეფო მისთვისვე

79. ქ. სჯული ბრძანებს: უკეთუ დედაკაცი ვინმე ბრძენი იყოს და კაცმან ვინმე მოატყუოს და მასთან ისიძოს, და იმ კაცს ცოლი არა ყუანდეს და არც დედაკაცს ქმარი ყუანდეს, და ძალად, მოტყუებით ქალწულება მისი განხრწნას, ებისკოპოზმან ცოტას ხანს შეაჩვენოს კაცი იგი, და მეფემ კაცსა მას ცხვირი მოსჭრას. და

¹ ლეონ AB. ² ქანწული A. ³ განხრწნას A. ⁴ ერთად A.

მისის ყოვლის ფერის საქონლისაგან ქესამედი გამოართვან კაცსა მას და დედაკაცსა მას მისცენ.

ქ. სჯულის კანონი იტყუის:

80. ქ. რომელმანცა დედაკაცის ნებით ისიძოს მისთანა და იმ ქალის მამამ და დედამ¹ მათი საქმე არ იცოდეს, და როდისაც შეიტყონ, მათ ერთად შეყრა და ქორწილი² უნდოდეს, და მშობელთა ქალისათა თუ ნება დართონ, იქორწინონ.

ხოლო უკეთუ ნება არ დართონ და მათ უნებურად ქორწილი ქნან, თუ კაცი იგი მდიდარი იყოს, ასორმოცდაათი ფლური გამოართვან კაცსა მას და იმ ქალს მისცენ; ხოლო უკეთუ მდიდარი არ იყოს, რაც რომ ქონდეს, ყოვლისფერისაგან ნახევარი გამოართონ კაცსა მას და ქალს მისცენ.

და უკეთუ გლახა, ლარიბი იყოს და არა ქონდეს რა, ძლიერად ეცეს, ლაფი დაასხან და ბაზარში შიარცხვინონ, და მისის სამკუიდრებელოსაგან განგდებულ ყონ კაცი იგი.

[74v]. ქ. მებრძოლნი, რომელნიცა სიმართლით მობრუნდებიან

81. ქ. მებრძოლნი, რაოდენიცა იბრძვიან საჭურველითა, უკეთუ სძლიონ და არ გამოიქცეს და ბრძოლაში მოკუდეს, ანუ თუ თავისის ნებით დარჩეს და მიეცეს ბრძოლასა მას და მერმე წამოვიდეს, ის სიმართლით გამოქცევა არ არის. ესე არს, რათა მუნ დადგრეს პირველსავე მას განწესებულსა თვისსა ალაგსა, და თავისი საქონელი რომ წაერთვა, ისევ გამოიტანოს.

ეგრეთვე აზნაურნი, რომელნიცა გაეცალონ და მათსა მტერთან მივიდნენ, დედაკაცი არს თუ მამაკაცი, და ისევ წამოვიდეს და შინ მივიდეს, სიმართლით: გამობრუნება არ არის, არამედ მტერობა არის³ და მეფემან სტანჯოს იგი.

ქ. სჯულის კანონი სახელმწიფო

82. ქ. უკეთუ ვინმე მკვდარს წარვიდეს შორს ბატონის სამსახურზედა ლაშქრად ანუ სხვაგან და იქ ბევრი დაეგვიანოს, მისმა ცოლმა უნდა მოუცადოს. ქმრის წიგნი და ამბავი რომ არა მოუვიდეს რა, მაშინც უნდა მოუცადოს. და უკეთუ მისი სიკუდილი გაიგონოს, ქმარს ნუ შეირთავს.

¹ მამამ და დედამ | მამა დედამ A. ² ქორწინი A. ³ არამედ მტერობა არის |—A.

უკეთუ ვინმე სარწმუნო კაცი მივიდეს და წმინდასა სახარებასა ზედან შეფიცოს, ჭეშმარიტად შენი ქმარი მოკუდაო, და მართლის მოწმით გამოჩნდეს მისი ქრმის სიკუდილი, ერთს წელიწადს იგლოოს და მასუკან იქორწინოს რჯულიერსა ქმარსა თანა.

უკეთუ, რომელსა ჩვენა ვბრძანებთ და მის გარდა დედაკაცმა ქმარი შეირთოს, ისი და მისი ახალი ქმარი¹, ვითარცა მემრუშენი, ესრეთ განიკითხნენ მეფეთაგან.

ხოლო მოწამენი იგი, თუ მოტყუარნი გამოჩნდნენ და არ მოკუდარიყოს, მოწამენი იგი თუ მკვდარნი იყუნენ, მათი საჯელო და ჯამა[75r]გირი წაერთოს. უკეთუ სხვა კაცი იყოს, ცხვირი მოსჭრან.

83. ქ. ლეონ² ბრძენი ამას ბრძანებს მისთვის, რომელნიცა ბრძოლასა შინა დატყუევდებიან: არა ჯერ არს, რათა მისმა ცოლმა ესრეთ თქუას, თუ ჩემი ქმარი ლაშქარში დატყუევებულაო, და იმან სხვა ქმარი შეირთოს. ხოლო თუ მან ქმარი შეირთოს და მისი პირველი ქმარი მოუიდეს, უკეთუ უნდეს ქმარსა მას პირველსა თავისი ცოლი, ისევე მიიყუანოს.

ხოლო უკეთუ აღარ ინდომოს ცოლი იგი, დედაკაცი იგი და მისი ახალი ქმარი, ვითარცა მემრუშე, ესრეთ განიბატიჯონ.

ქ. დედაკაცთა უფროსობისათვის

84. ქ. დედაკაცი მსაჯულად არ დაიყენებიან და არც უფროსად დაიყენებიან, არცა ვეზირობაში დაისმის და არცა სხვა საქმე ეკითხვის სახლის მოვლის მეტი.

85. ქ. დედაკაცისა არა ჯერ არს, რათა რისაცა საქმისათვის სამართალში მივიდეს. არამედ, თუ მოუკლას ვინმე მამა ანუ შვილი, ანუ ბატონი, ანუ ნათესავნი, იმ საქმის საჩივლელად მივა სამართალშია და უნდა გაუგონონ. და არა სხვა საქმისათვის მივა. თუ სხვისა რისათვისმე მივიდეს, ნუ გაუგონებენ.

86. ქ. უკეთუ დედაკაცი მოსამართლესთან მივიდეს და მოაგსენოს, ამ კაცმან ჩემთან იმრუშაო, ნუ ირწმუნებენ.

87. დედანი შვილთა თვისთა ბოროტსა ნუ უყოფენ და არცა-რა ჯერ არს. [არამედ მხოლოდ მამას აქუს კელმწიფება შვილთა თვისთა ზედა, ავის ქნა, გინა კარგისა.

[75v] 88. ქ. დედაკაცი ვალისა თვისისათვის და არცა-რა სხვისა დანაშაულისათვის საპყრობილეში არ შეიყუანებიან. არცა

¹ ქმარი¹ და AB. ² ლეონ AB.

უცხოვს კაცს უნდა მიაბარონ, არამედ მორწმუნესა კაცსა მიაბარონ.

89. ქ. უკეთუ დედაკაცი თავისის ქრმის თავდებათ დადგეს რისათვისმე, ნუ ირწმუნებენ.

90. ქ. დედაკაცმა თუ ვალი აიღოს თავისის ქრმის უწინა, იმანვე უნდა მისცეს ის ვალი. ეს არ ეთქმის დედაკაცსა, თუ ჩემის ქრმისათვის ავიღე ვალიო: არცა დედაკაცი თავისის ქრმისათვის დაიყენება თავდებად, არცა თავისი აღებული ვალი უნდა დააბრალოს თავის ქმარსა—როგორათაც უქრმოდ აიღო ვალი, ეგრეთვე უქრმოდ უნდა მისცეს ის ვალი სარგებლითა.

91. ქ. უკეთუ კაცი ვინმე დაიჭიროს და დააბან, და ცოლი მისი მივიდეს და თავისი საქონელი ქრთამად უთხრას ან მისცეს ქრმის გამოსაჯსნელად, სანამდი ქმარი მისი საპყრობილიდამ გამოიგსნებოდეს, თუ უწინვე გამოართვეს, ის ქრთამი ჩაივლის, თუ არადა მისი ქმარი გამოუშვეს, მასუკან დედაკაცი აღარას მისცემს, და აღარც ვალი შეჰყუება დედაკაცსა.

92. ქ. უკეთუ დედაკაცმა საჩივარი არ იცოდეს, რომ თავისი სამართლისა იჩივლოს მოსამართლესთანა, მას სჯული შეეწევის და სამართალი უნდა უყონ და მიაცემინონ.

ქ. ლეონ¹ ბრძენისა მიერ, უკეთუ ცოლ-ქმრისათვის რომელიმე ეშმაკეულ იქმნას

93. ქ. ლეონ¹ ბრძენი ბრძანებს: უკეთუ დედაკაცი უწინარეს ქორწინებისა ეშმაკეულ იქმნას და ქმრისაგან დანიშნულ იყოს, და ქმარმან მისმან მიზეზითა მით აღაქრ იცოლოს, განეშორნენ.

ხოლო უკეთუ შემდგომად ქორწინებისა ეშმაკეულ იქმნას, სამს წელიწადს მოუცადოს ქმარმან, თუ მორჩა, კარგია, და თუ არადა, განეშორნენ.

ხოლო უკეთუ ქმარი იგი დედაკაცისა ეშმაკეულ იქმნას შემდგომად ქორწინებისა, ხუთი წელიწადი მოუცადოს ცოლმან, თუ მორჩეს, კარგია, და თუ არადა, განეშორნენ ურთიერთსა.

94. ქ. ეგრეთვე ნიკიფოროე კვისარი კოსტანტიანოს² ბრძანებს და დაამტკიცებს ამას.

¹ ლეონ AB. ² კოსტანტიანოს B.

ქ. ხეულის კანონი გინებისათვის

95. ქ. რომელმანცა კაცმა კაცსა აგინოს, და ჩუმად ქრთამი გაილოს, და შერიგდნენ და მოსამართლესთან აღარ იჩივლონ, ტყუოდა და ქრთამი გაილო, ამისთვის განიპატიჯოს¹, ვითარცა ქრთამის ამღები, თუ ასრე ექნას.

ქ. მეორეს ქორწინებისათვის

96. ქ. დედაკაცსა ყოველსა, რომელსა მოუკდეს ქმარი, ერთს წელიწადს უნდა იგლოოს ქმარი თავისი და ქმარი არ შეირთოს, ვიდრემდის წელიწადი არ გათავდეს.

97. ქ. უკეთუ ქმარი დედაკაცისა შორს იყოს და იქ მოკუდეს, და შუაზე წელიწადმა გაიაროს და ქრმის სიკუდილი წელიწადს უკან შეიტყოს, დედაკაცმა იმ დღეს თავისი ქმარი უნდა იტიროს და სამგლოვიარო უნდა ჩაიცვას ცოტას ხანსა, და მასუკან ქმარი შეირთოს. და ესრეთვე ქმარმან ყოს ცოლზედა.

98. ქ. დედაკაცმა ქორწილი ქნას და ქმარსა მისსა ჯერ ქალწულება მისი არ გან[76v]ებრწნას, და მისი ქმარი მოკუდეს, ერთს წელიწადს უნდა იგლოოს ქმარი მისი და მასუკან შეირთოს ქმარი სჯულიერი.

ქ. ტიმოთეს² მიერ ალექსანდრიელის³ პატრიარქისა ეშმაკეულთათვის

99. ქ. უკეთუ იყოს ვინმე უჭკუო და გარდავარდეს სადმე ან ყელი გამოიჭრას, ან წყალში ჩაეარდეს და დაირჩოს, გიჟობითა ან სხვითა რითმე თავისის თავის სიკუდილი მოაგდინოს, იმისთანა კაცი უნდა აზიარონ და დამარხონ: მოკვსენება და წესი ყოველივე აღასრულონ მას ზედა, ვითარცა სხვათა კაცთა ზედა.

ქ. მესამეოცე კანონი მეექუსეს კრებისა ბრძანებს:

100. ქ. რომელმან თქუას, ვითარმედ ეშმაკეულ ვარო, თუ შიოგზნოს, ნუ შეუნდობ. და თუ მართლა ეშმაკეული იყოს, დააბი, ეცნურას აკმევე; სანამდის თავისი ავი ჭკუა არ გაუშვას, ესრეთ გვემე⁴.

¹ განიტანჯოს A. ² ტიმოთიმეს A. ³ ალექსანდრესი A. ⁴ ესრეთ გვემე]—A.

ქ. გირაოს გასყიდვისათვის

101. ქ. უკეთუ ვალი აიღოს ვინმე და გირაო მისცეს, და დასჯერდეს თეთრის პატრონი, რაც ხანი პეიმიანი დაუდვა, ის გირაოები იმასთან იყოს, კარგად შეინახოს.

უკეთუ პეიმიანი არ დაუდვა და თეთრი გამოართვა, და ორმა წელიწადმა შუაზე გაიარა, თავისი თეთრი აღარ მისცა, არც გირაოები დაიგნა, თეთრის პატრონმა მოწამე უნდა იშოვნოს, რომ იმ კაცს თეთრი ემართოს, და მოსამართლესთან მივიდეს. თუ მოსამართლემ სამართალი არ უყოს, ის გირაოები დაყიდოს, პატრონს ამის მეტს ნურას კითხავს, რომე აჩვენოს, თუ თვითან დაიგნას, კარგია, და თუ არადა, გაყიდოს. თუ ნამეტნავი გარდარჩეს, პატრონსავე მისცეს.

[77r] 102. ქ. უკეთუ ვალი აიღოს ვინმე და გირაოდ სახლი მისცეს ანუ ბოსტანი, და იმ კაცმა ის გირაოები, სახლი თუ ბოსტანი, გააკეთებინოს და მას ზედა დახარჯოს რამე, როდისაც გირაოები დაყიდონ, უწინ თავისი თავნი და სარგებელი აიღოს, მერმე, რაც სახლისა და ბოსტნის გასაკეთებლად დახარჯა, ისიც აიღოს. თუ თეთრი¹ გარდარჩეს, პატრონს მისცენ, თუ დააკლდეს, პატრონმა შეუთაოს.

103. ქ. უკეთუ ვისიმე გირაოდ სახლი ქონდეს და ის სახლი დაიწვას, მერმე იმავ ალაგზედა თეთრის პატრონმა ისევ სახლი ააშენოს თავისის ხარჯითა, თუ იმ ალაგის პატრონს კითხა იქ სახლის აშენება და დასტური მისცა, როდისაც თავისი თეთრი მისცეს, რაც სახლის ასაშენებლად დახარჯა, ისიც უნდა მისცეს, და სახლი თვითან პატრონმა უნდა დაიჭიროს.

უკეთუ შეუკითხავად ააშენა ის გირაო სახლი, როდისაც თავის თეთრი მისცეს, პატრონმა თავისი სახლი დაიჭიროს: მისის აშენებისათვის არა მიეცემა რა,—შეუკითხავად რატომ ააშენა?—სახლი ისე პატრონს დარჩება.

104. ქ. უკეთუ ვალი ვისმე ემართოს და არ აძლევდეს, ოცდაათს² წელიწადს უნდა ითხოვდეს თავის თეთრსა. თუ გირაო ქონდეს, ორმოც წლამდე ემართოს და გამოიღოს.

ქ. უძრავის საქონლის გირაოდ დადებისათვის

105. ქ. უკეთუ თეთრი აიღოს ვინმე ვალად და გირაოდ უძრავი საქონელი რამ მისცეს, იმ კაცმა თეთრი კი დახარჯოს და

¹ თეთრი]—A. ² ოცდაათს A.

თეთრი აღარ ქონდეს, რომ მევალეს¹ მისცეს, უკეთუ თეთრის პატრონს უნდოდეს უძრავის საქონლის სყიდვა, თავის თეთრში [77v] აიღოს.

უკეთუ სხვას ვისმე უნდოდეს იაფად სყიდვა, თეთრის პატრონი დაუშლის იაფად სყიდვასა. იმ ალაგის მოსამართლემ ეს სამართალი უნდა ქნას, რომე იმისთანა მამული იაფად არ გაასყიდვინოს, მართებულათ დააფასებინოს. და როგორც რომ დაფასდება, თეთრის პატრონი ისრე თავის თეთრში დაიჭერს, — რომელიც მევალეს საქონელი უნდა, იმას დაიჭერს თავის თეთრში. რადგან² იმისი თეთრი მართებს, მართებულთა, რომე, რომელიც ალაგი იმას უნდოდეს, ის ალაგი დაიჭიროს თავის თეთრშია — სხვის სყიდვას მისი უფრო მართებულთა.

106. ქ. უკეთუ ვინმე თავისი ნასყიდი კაცი სავაჭროდ გაგზავნოს და თეთრი გაატანოს, და იმ კაცს ზიანი დაემართოს გზაზედა, ის კაცი წავიდეს და თავისის ბატონის უკითხვად სხვა ვალი აიღოს, თუ თავისის ბატონის შეკითხვით აიღოს, ის თეთრი მისმა ბატონმა უნდა მისცეს.

თუ თავის ბატონის უკითხვად აიღო, უწინ თავის ბატონს უნდა მისცეს თავისი თეთრი და მერმე იმ კაცს უნდა მისცეს, რომლისაგანც უბატონოთ აიღო ვალი.

ქ. სამეფოსა საქონლისათვის

107. ქ. ვერავის ძალ-უც სამეფოსა საქონლის გავალება და არცა ეკლესიისა საქონლისა, ცხადად ანუ მალვით, დაწერილი ანუ დაუწერელი, არცა თავდებებითა.

უკეთუ ის საქონელი პატრონის შეუტყობრად თუ აიღოს ვინმე ვალად, გელმწიფემ ის კაცი დაიჭიროს და ქუეყანაში შეარცხვინოს. და რომელმანც სამღთო საუ[78r]ნჯე უბატონოდ ასესხოს ვინმე, მას თავი მოეჭრას.

ქ. ანდერძის ქნისათვის სიკუდილის დროს

108. ქ. ანდერძი არს სიმართლისა განზრახვა, რომელიცა ანდერძსა იქს სიკუდილის დროსა. ანდერძსა სამი სჯულიერი საქმე უნდა ქონდეს: პირველი — სოფლიერისა მოქალაქობისა, მეორე — წესი და რიგი, რომელიც არის, და მესამე — მოსამართლისა მიერ ქნა.

¹ მოვალეს A. ² რადღან AB.

სოფლიერისა¹ მოქალაქობისა ანდერძი არს: რაჟამს ენებოს ვისმე ანდერძის ქმნა, მალვით არა ქმნას, არამედ კაცთა წინაშე დასწეროს ანდერძის წიგნი.

წესისა და რიგისა არს, რამეთუ, რომელიცა ქმნა ანდერძი წინაშე კაცთა, იგი ყოს ანდერძად.

და მოსამართლისა იგი არს: რომელიცა იქმნა კაცთა წინაშე, იგინი მოწამედ იქმნებიან ანდერძისათვის მოსამართლეს წინაშე. ანდერძის წიგნში მოწამეთა სახელი უნდა ეწეროს და მათი ბეჭედებიც უნდა იხედეს, რომე მერმე სიტყუა არავინ რა თქუას.

უკეთუ ანდერძის მქნელმა² წიგნი იცოდეს და შეეძლოს, რომე თვითან მოაწეროს, თუ მე ამ კაცმა ვქენ ანდერძი სამკუიდრებელისა ჩემისა. უკეთუ თავისი სახელი ვერ დასწეროს, მოწამეთა უნდა თქუან მემკუიდრის მის კაცისა სახელი. უკეთუ მოწამეთა ყუელას ბეჭედი არა ქონდეს, ყუელამ ერთი თითი დააჭირონ და თითთა მით ყუელამ დაბეჭდოს. ესრეთ დამტკიცდების ანდერძის წიგნი.

109. ოცდამეშვიდე კანონი, ლეონ³ ბრძენი ბრძანებს*:

110. ქ. უკეთუ მოწამეთა თქუან, რომე ამ კაცის ანდერძის წიგნი ჩვენს წინ დაიწერაო [78v], მოწამეთა თუ ასრე უმოწმონ, ბეჭედი რომ არ უჯდეს, ეს დაიჯერება.

ქ. ოცდამეათცხრამეტე ბძანება ლეონ³ ბრძენისა, ბრძანებს ესრეთ:

111. უკეთუ ანდერძის წიგნზედა იმ ალაგის უფროსის ბეჭედი არ იჯდეს და იქ დამხვედრნი მოწამენი მოწმობდენ, და მათი ბეჭედი იჯდეს, დაიჯერება**.

112. ქ. რომელმანც ანდერძის წიგნი დასწეროს, თუ იმანვე იმოწმოს, დაიჯერება.

113. ქ. მემრუშეს კაცის ანდერძის მოწმობა არ დაიჯერება. უკეთუ იმოწმოს და ბეჭედიც დასვას, არ ირწმუნება, ამისთვის რომე ქუეყანამ მისი მრუშება იცის და მემრუშე მოწმად არ დაიჯერება.

უკეთუ ცოდვა იგი რომ ქნა, ანდერძის წიგნიც მაშინ ბოლოს დაიწერა, და ქუეყანამ მისი ცოდვა არ იცის, მაშინ⁴ დაიჯერება.

¹ სამართლისა AB. ² მთქმელმა B. ³ ლევან AB. ⁴ მაშინ|+არ A.

* ეს სათაური ხელნაწერში შევდომით ცალკე 109 (რთ) მუხლად არის გამოყოფილი.

** B ნუსხაში ამ მუხლის გასწვრივ კიდებზე გადამწერის მიერ მიწერილია: „დედანი ასე იყო“.

114 კ. უკეთუ კაცი დატყუევდეს მტერისაგან, და, სადაც დატყუევებული არის, იქ რომ ანდერძის წიგნი დასწეროს, ის არ დაიჯერება. უკეთუ კაცი იგი მორჩეს და შინ მოვიდეს და თავისი ანდერძის წიგნიც შინ მოიტანოს, მაშინ დაიჯერება. უკეთუ საცა დატყუევდა, იქ მოკუდა. რაც იქ ანდერძი ქნა, ისიც ირწმუნება.

115. კ. უკეთუ დედის მუცლითგან ბრმა იშვას ვინმე ანუ სენთაგან დაბრმავდა, მან რომ ანდერძი ქნას უწიგნოთ, თუ ექუსი ან შვიდი მოწამე ყავს და მის სახლის კაცებს მისის ანდერძის მართალი მოწმობა უთხრას და არ ტყუოდეს, დაიჯერება.

კ. საიდუმლოს ანდერძისათვის

116. კ. უკეთუ მკუდარმა კაცმა¹ წიგნი იცოდეს და თავისი შვილებისათვის ანდერძი [791] ქნას, პირველად უნდა დასწეროს წელიწადი და დრო, ან ქრონიკონი იყოს ან რა ინდიკტიონია, და მერმე თავისის შვილების სახელი დასწეროს თავისის ჯელით, და თვითოს შვილს რა მისცა, სახელდობით დასწეროს ყუელა ერთს ქალაღზედ. სახელდობით დაწერა² ამისთვის სჯობს, რომე ძმებში ჩხუბი აღარ ჩამოუარდებათ.

უკეთუ ცოლსა მისცეს რამე ან ნასყიდს მსახურს აზატი უყოს ვისმე, ის ცალკე ქალაღზე დასწეროს მოწმე[ებ]თანა. მერმე, რაც დაიწერება, დაიბეჭდვის. ესრეთ ყოველივე მტკიცე და უცვალებელი იქნების: მისმა შვილებმა რომ არ დაიჯერონ, რადგან³ თავისის ჯელით დასწერა და თავისის ენით თქუა, და მოწამენი და მხდურნი არიან, ის წერილი აღარ მოიშლებს.

უკეთუ ვინც რომ დასწერა, მერმე აღარ მოეწონოს იმასვე ის ანდერძი⁴, და მერმე სხვა დასწეროს თავისის საქმითა და ჭკუითა, და გამოსცვალოს, ხუთსა, ექუს მოწამესთანა დასწეროს და მოწამესაც ნიშანი დაასმევინოს იმ წიგნზედა. სამკუიდრო და საბოლოო იქნება ის ახალი ანდერძის წიგნი და აღარც მოიშლება.

კ. მკედართა ანდერძისათვის

117. კ. ვინცავინ მკედარი წავლენ ლაშქარსა, იქ რომ დაიჭრეს და გზაზე მოკუდეს, და იქ ქნა ანდერძი სამს კაცს წინაშე ანუ ორს კაცთანა, და მოწამეთაც ყუანან ისინი, რომელიც ძვირი

¹ კაცმა] + კაცმა A. ² დასწერა A. ³ რადგან AB. ⁴ ის ანდერძი—A.

შეემთხვია მას, დაიჯერება, ანდერძი იგი წიგნით იყოს თუ უწიგნოთ. მაგრამე ამისი საქმე მოსამართლემ კარგა უნდა გასინჯოს.

[79v] ქ. დედაკაცთა ანდერძისათვის

118. ქ. უკეთუ მოკდეს და ორსული დედაკაცი აბანოში შევიდეს, და იქ ბანებაში მოკუდეს, და იქ ანდერძი ქნას ცხრასათსა დედაკაცთანა, რომელიცა მისთანა ებანებიან, იმ დედაკაცებმა რომ უმოწმონ, დაიჯერება ანდერძი იგი.

119. ქ. მემკუიდრე კაცის მოწმობა არ დაიჯერება, უკითხავად, თავისის ბატონისათვის. თუ მოსამართლემ კითხოს იმ კაცსა და მართალი მოაჯენოს, დაიჯერება.

120. ქ. ვინცავინ საიდუმლოდ ანდერძის წიგნი დასწეროს, ათს წელიწადს არ გამოაჩინოს, მასუკან, როდისაც გამოაჩენს, ვინიც არის, ის კაცი სამართალს ითხოვს, რაც უწერია.

ქ. სჯული

121. ქ. რომელიც დედაკაცი ვაჟზე ორსული იყოს, მისთვის გბრძანებთ—მამა რომ მოუკუდეს,—რამეთუ მამისა მისისა ყოვლის სამკუიდრებელისაგან არა უმკუიდრო იქმნების.

122. ქ. უკეთუ ყუანდეს ვისმე ყრმა მკირე დატყუევებული და მამამისმა ის ანდერძში არ მოიგონა, და რაჟამს გამოიჯნას და მოვიდეს, იმ ანდერძის მოშლა მას აღარ შეუძლიან, არამედ მისმა ძმებმა ყუელამ ცოტა-ცოტა თავეთის წილისაგან მისცენ და მასცა ექნების სამკუიდრებელი და სარჩო.

123. ქ. კაცმა რომ უცხო კაცი სახლისკაცად შეიყაროს და თავისის შვილისაგან იმას უფრო დაუმკვიდროს თავისი მამული ანდერძითა, და თავისი შვილი აღარ ინდომოს, ვინ იცის, როგე მასუკან შვილი შეიწყალოს, ჳელმწიფება აქუს იმ კაცსა, როგე პირველი იგი ანდერძი მოშალოს და მეორე ახალი დასწეროს თავისის შვილისათვის.

[80r] 124. ქ. უკეთუ მეფე გაუწყრეს ვისმე, არა ჯერ არს, რომე მაშინვე მისი ანდერძი მოშალოს, არამედ, როდისაც ბრძანება გამოვა მისის თავის მოჭრისა, მაშინ მოიშლება.

125. ქ. უკეთუ ავად იყოს ვინმე, თუ ჳკუა დაფანტული არა აქუს, ანდერძის წიგნი დასწეროს, დასტური აქუს.

126. ქ. უკეთუ მეორე ანდერძი ქნას ვინმე პირველისა მის უმტკიცესი, პირველი იგი ანდერძი მოიშლებს მეორისა მისგან.

127. ქ. ლეონ ბრძნისა ბძანება: რამეთუ უბძანებ აწ და მერმეცა ყოველთა ქალაქთა და სოფელთა, რაოდენიცა იქმნებიან სოფელსა შინა ანდერძნი უცოდინართა კაცთა [რომელთა] არა იციან, თუ ანდერძი რა არისო: რაგინდ უცოდინარნი იყუნენ, თუ იქმს ვინმე ანდერძს, დაიჯერება, მაგრამე მოწამენი უნდა ყუანდენ მოწმობისა ღირსნი.—შვიდნი ანუ ხუთნი.

უკეთუ შვიდი და ხუთნი არ იყუნენ, სამნი იყუნენ სარწმუნო კაცი, დაიჯერება.

ქ. პატრიაქთა მიერ სწავლა სამღვდელთა

128. ქ. ესრეთ ვბრძანებთ სამღვდელთა კაცთათვის, რამეთუ სამღვდელონი იგი კაცი ერისკაცთა საქმეებში ნუ გაერევიან, ნუ იქმნებიან გამდელნი თავადების შვილთანი, ნურცა გამგენი თავადთა სახლთანი, ნუცა სოფლის მოჯელენი და ნუცა სხვათა ესევეთართა, რასაც ფერთა საეროს საქმეთა გაერევიან სამღვდელონი კაცი.

ხოლო უკეთუ საეროს საქმეებში საქმობა და განმგეობა არ გაუშვან, მღდელი იყოს, დაეყენოს მღდელობისაგან. ნურცა მოჩივართა საჩივარში [ხსუ] მოეჭმარებიან, ნურცა დაუმარცხებენ, ნურცა საეროს საქმის მოსამართლე და მათ შინა განმზრახნი იქმნებიან, რამეთუ ყოველთა სამღვდელთა კაცთა დავარიგებ, ყოველსა სამღვდელოსა საქმესა განეშორნენ.

უკეთუ ვინმე ბრძანება ესე ჩვენი არ ირწმუნონ და თავის ნებას მიჰყუნენ და ამ ცნებას გარდავიდნენ, იყუნენ შეჩვენებულნი ჩვენის პატრიაქობისაგან და წმიდათა მამათა კრებათაგან.

და უკეთუ იყოს მღდელი ანუ მონოზანი—ბერი და საეკლესიო საქმე იყოს რამე, ებისკოპოზის ბრძანებით დადგნენ და მართალი სამართალი ქნან, ამას არ დაუშლით, არამედ ვაქებდცა.

ხოლო უკეთუ დაჭირება რამ იყოს და მეფემ დასაქმოს და უბძანოს, უნდა ქნას, ამისთვის რამეთუ გელმწიფე სჯულისა და კანონის უმდაბლესი არა არის, რამეთუ მასცა აქუს გელმწიფება ღთისა მიერ—ვისიც ენებოს ებისკოპოზისა, აღამაღლებს, მიტროპოლიტად დააყენებს.

და უკეთუ ებისკოპოზთა ბევრი სამწყუსო აქუს, გაუყოფს და სხვას ებისკოპოზს შეიქს; ვისიც ენებოს, ებისკოპოზისა ანუ მიტროპოლიტისა, გამოსცულის; წირვა ვისიმე უნდა, აწირვინებს, და ლოცვა უნდა, ალოცვინებს; აქუს სხვაცა გელმწიფება სიმართლითა მღდელთმთავართა. საქმე ეს იპოების მეოთხეს კანონსა ხალკიდონისა კრებისა, რამეთუ გელმწიფება მიცემულ არს მეფეთათვის, რამეთუ

უბძანოს ვისმე სამღვდლოთა კაცთა, საერო სამსახური აქნევი-
ნოს, რომელიც მან უბძანოს.

უკეთუ ებისკოპოზნი იმსახურებენ ერისკაცთა, ბერთა ანუ
მღვდელ[81v]თა, რატომ მეფე უფრო არ იმსახურებს, რომელსაცა მის-
ცემია ზეგარდამო ჯელმწიფება? ვისიც უნდოდეს, ესრეთ უნდა
იმსახურებდეს მას, სჯულის კანონი არ დაუშლის სამსახურსა, ამის-
თვისცა კანონი ბძანებს.

უკეთუ თავადნი დააყენებენ ეფისკოპოზთა, დააყენონ, მაგ-
რამე მისი მოშლა მათ აღარ შეუძლიათ. და თუ უნდოდეს, მეფე
მოშლის. და რომელსაც რომე მეფე დააყენებს, იმისი მოშლა მათ
არ შეუძლიან, ვერცარა სიტყუის თქმა.

ქ. სიმართლისათვის

129. ქ. სიმართლე არს მარადის ყუავილოვანი კეთილითა¹ გან-
ზრახვითა, რომელიცა ყოველსა კაცსა მარადის მისცემს სიმართლესა.
მისი სიმართლე ესე არს, რათა მარადის იყოფებოდეს პატიოსნად
ცხოვრებითა, სიმართლითა, თავდაბლობითა და სხვას არავის რას
აწყენდეს, და რაოდენიცა სხვას კაცს მისთან სიმართლით ქონ-
დესთ რამე, მისცემდეს [ზღრ. მუხ. 364]*.

130. ქ. სიბრძნის სიმართლე ესე არს, რათა იცოდეს კაცმან
სამლოთ თუ საკაცობო საქმე, სამართალი თუ უსამართლო
[ზღრ. მუხ. 365].

ქ. სჯულის კანონი

131. ქ. ჯელმწიფემ რაც სამართალი ქნას, იმას ვერავინ მო-
შლის, თვითანვე თუ მოშლის, ესრეთ რამეთუ უსამართლო რამე
რომ ქნას კაცზედა, ის კაცი ყოველთვის ჩიოდეს და ტიროდეს
უსამართლოებასა, თვით მეფემანვე უნდა შეიწყალოს და მოშალოს
თავისი სამართალი, თორემ სხვას ვერავის ძალუც.

[81v] 132. ქ. რასაც რომ სამართალსა მოსამართლე იქს,
მისი მოშლა კიდევ სხვას მოსამართლესაც შეუძლია, მაგრამე მე-
ფემ რომ სამართალი ქნას, მას ველარავინ მოშლის, ვერც პატ-
რიარქისასა, თვინიერ მათ მეტი-ვე.

133. ქ. როდესაც რომე ავი სამართალი იქნების, იმას ვერც
რჯული, ვერც წესი, ვერც დრო, ვერა საქმე ვერ დაამტკიცებს
მას.

134. ქ. მოსამართლემ რომ სამართალი უყოს და თავისი მია-
ცემინოს ვისმე, მართებულთა. თუ არადა მოსამართლეს აღარა

¹ კეთილთა A.

* ზღრ. იუსტინიანეს ინსტიტუციები, ტიტ. I, § 3.

კითხა და ძალად ერთმანეთს წაართვა ვინმე, სამართალიც რომ ქონდეს, ძალად წართმევისათვის თავისი სამართალი დაეკარგება.

ქ. სჯულის კანონი სამეფო და საპატრიარქო

135. ქ. ესრეთ ვბრძანებთ მათთვის, უკეთუ კაცი ვინმე მოკუდეს და მას ცოლი დარჩეს: სანამდის ცხრა დღე არ გამოვიდეს მკუდრისა, მანამდის იმ დედაკაცთან, მის შვილთან, მის ნათესავთან, მის განმგესთან საწყინრად ან სასამართლოდ ჯელი არავის არა¹ აქუს, არც ვალისათვის.

ხოლო უკეთუ ცხრას დღეს შუაზედ აწყენინოს ვინმე რამე ვალისათვის ან² რასაც ფერის საქმისათვის მკუდრის პატრონსა მას, ის კაცი თავის სამართალს დაჰკარგავს. უკეთუ მოიგონოს ვინმე ტყუილად და თქუას, იმ მკუდარსაო³ ჩემი ამთონი ემართაო, და მისის სამკუდიდრებელისაგან თხოვნა დაუწყოს ვალსა თუ რასაც, და არა ემართოს რა მკუდარსა მას, რაჟამს იგი მტყუვნად გამოჩნდეს, იმ ვალისათვის ესრეთ ვბრძანებთ: რამეთუ, რამდენსაც ის კაცი თხოულობდა [82r] მკუდრისაგან ტყუილად, მოსამართლემ იმდენი იმ კაცს გამოართვას და მკუდრის პატრონს მისცეს.

რაც მართლა ემართოს ვისიმე და ან საქმე ქონდეს ვისმე, ცხრას დღეს უკან მოსამართლესთან იჩიელონ და მკუდრის პატრონმა პასუხი მისცეს.

ქ. მოჩივრისაგან მოსამართლეს გამორჩევისათვის

136. ქ. უკეთუ ორსა კაცსა საჩივარი ქონდეს მოსამართლესთანა და არც ჯელმწიფისა, არც პატრიარქისა, არც მიტროპოლიტისა, არც მოსამართლის საჩივარი და სამართალი არ მოინდომონ, და იმ ორთა ერთი კაცი გამოირჩიონ და, იმასთან მივიდნენ, მოაჯსენონ, რომე ერთი საჩივარი გვაქვსო და რომელსაც თქუენ სამართალს გუიზამ, იმას ვჯერვართო, იმ მოსამართლეს ეწოდების ბჭე.

ოთხმეოცდამეათექუსმეტე კანონი კართაგენისა⁴ კრებისა ბრძანებს: რაცა ბჭემან მან უთხრას სამართალი მართალი, იმას ვერვინ მოშლის, ვერც ჯელმწიფე და ვერც პატრიარქი; არამედ, თუ ის ბჭე⁵ მტყუვნად გამოჩნდეს, რომ ის სამართალი ფერობითა ან

¹ რა A. ² ვალისათვის ან]—A. ³ მკუდრისა A. ⁴ კათარგენის AB. ⁵ ბჭე]—
პა A.

მოყურობითა, ანუ მტერობით ექნას, მაშინ უნდა ის სამართალი მოშალოს მოსამართლემ და მართალი სამართალი ქნას.

137. ქ. მსგავსადვე ამისა ასოცდამეორე კანონი კართაგენისა¹ კრებისა ბძანებს: რომელმანცა ბჭის სამართალი არ ირწმუნოს, პატრიაქისაგან შეიჩვენოს და მეფისაგან იტანჯოს.

138. ქ. ბჭის სამართალი ჯელმწიფის სამართალს მიემზგავსების. ესრეთ ჯერ არს, რათა სამართალი მისი არ მოიშალოს. და რომელმანც ბჭის სამართალი [82v] არ დაიჯეროს, მეფისაგან იტანჯოს და ჯურუმი გამოერთვას.

139 ქ. უკეთუ ორნი მოჩივარნი იყუნენ და უსამართლოდ ერთმანეთს შეეციონ, იმაზედ ბჭე სამართალს ველარასა იქს, არამედ მათზედა უნდა ქნან მათ სამართალი, რომელთაცა მოსძებნიან და შესჩივლებენ. მაგრამე ბჭემ უწინვე უნდა ეს პირობა დაადებინოს ორთავე რომე, რომელიც ჩვენ გითხრათ, თუ ის არ დაეჯეროთ, ამთონ-ამთონი თეთრი ჯურუმით გამოვიდოთ და მოგართვათ.

ქ. სამლდელოს კაცის ცილის წამებისათვის

140. ქ. მეექუსე კანონი მეექუსეს კრებისა ბძანებს: უკეთუ ვინმე ცილი დასწამოს ეფისკოპოზსა ანუ სამლდელოსა კაცსა ვისმე და დააბიზლოს, ნურცა ყოველთა გაუშვებს გაუკითხავად, რომ არ შეიტყოს, თუ რა კაცია. თუ საქმე რამე იყოს მაგისტანა, განიკითხე.

უკეთუ საქონლის გულისათვის დაებიზლებინოს, უძრავისა თუ მოძრავისა, ანუ თუ ვინებისათვის, ანუ სხვა რამე ამგვარი საქმე ექნას და მისთვის დაებიზლებინოს, მოსამართლე ნურც დამბიზლებელს მას გაუგონებს და ნურცა ურწმუნოსა კაცსა დაუჯერებს, ვიდრემდის არ განიკითხოს. სიტყუა იგი დაიდვას გულსა თვისსა და განიკითხოს ებისკოპოზი იგი ანუ სამლდელონი იგი კაცნი სამართლიანად. და უსამართლოს ურიასაც ნუ უზამთ.

ეგების ის კაცნი ეკლესიათა ზედა დამნაშავენი იყუნენ და ეშინოდეს ებისკოპოზისა მიერ შეჩვენებისა და მისთვის დაგაბიზლა. კარგად გასინჯეთ, [83r] შემასმენელნი იგი კაცნი უკეთუ იყუნენ მწვალებელნი², ანუ სჯულის გამხველნი, ანუ მეფეთაგან ექსორიაქმნილნი, ანუ ებისკოპოზთაგან შეჩვენებულნი, ანუ იყუნენ მემრუშენი, ანუ კაცის მკულელნი, გინა სარგებლით თეთრის ამლებელნი,

¹ კართარგენისა A, კათარგენის B. ² მწვალებელი A.

ანუ მემთურაღენი, ამისთანას საქმის მოქმედნი იყუნენ დამბიზღებელნი იგი ებისკოპოზისა და სამღვდელოს კაცისანი, მათსა სიტყუასა ნუ შეიწყნარებენ, ნურცა გაუგონებენ.

ხოლო უკეთუ ამ საქმეთაგან ყოველთაგანვე თავისუფალნი იყუნენ შემასმენელნი იგი, რასაც იტყოდეს ებისკოპოზისასა ანუ სამღვდელოსა მის კაცისა დანაშაული, პატრიაქმა კრება ქნას ყოველთა თავის ებისკოპოზთან, მათ უბძანოს და მათ განიკითხონ იგი.

ხოლო უკეთუ მათ ვერ ძალ-ედვას ცილის წამებისა იგი დაჯსნა, წარავლინოს თავისი მამამთავრები ან თვითან წაბრძანდეს პატრიაქი, კარგად გასინჯოს და სამართალი ისე უყოს. როდისაც სამართალი ქნან, ესრეთ დაამტკიცონ, რომ აღარ მოიშალოს. და უწინვე შემასმენელსა მას ერთი წიგნი გამოართვან მოსამართლეთა, თუ სტყუოდეს¹, რაც ებისკოპოზს გარდაჯდევიონ, ის იმას გარდაჯდევიონ.

თუ შესმენა იგი მართლა არ გამოაჩინოს და მივიდეს გელმწიფესთან ანუ მოსამართლესთანა, გინა კრებაშია მივიდეს, შეასმინოს, შესმენა მისი შეწყნარებული არა არს და ნურცავინ შეიწყნარებს, ამისთვის რომე ებისკოპოზი უპატრიო[83v] ყო, ავინა კრებასა და წმიდათა ეკლესიათა მოწესენი აღრეულ ყო.

141. ქ. მსგავსადვე ოცდამეერთე² კანონი მეოთხის კრებისა ბრძანებს: ებისკოპოზთა და სამღვდელთა კაცთა ცილის წამებით ბიზღებასა ნუ ირწმუნებთ. პირველად დამბიზღებელი³ იგი კაცი კარგად გასინჯეთ, თუ რის ცხოვრებისა და სამღვდოს საქმის მოქმედი არის, და ისრე ირწმუნეთ.

142. ქ. მსგავსადვე ამისა მერვე კანონი კართაგენის⁴ კრებისა ბრძანებს: ებისკოპოზთა ანუ მამადმთავართა დამბიზღებელი კაცი, თუ რის სარწმუნოების კაცია, ისე ირწმუნეთ.

ქ. სამართალში მოწმობისათვის

143. ქ. სამეოცდამეათხუთმეტე კანონი წმინდათა მოციქულთა ბძანებს: მწვალებელთა მოწმობასა ნუ ირწმუნებთ, არცა ერთისა ქრისტიანისა მოწმობასა არა დაიჯერების, ამისთვის რამეთუ წერილი ბძანებს: «რამეთუ ყოველი სიტყუა ორისა და სამის მოწმით დაემტკიცოს»*, და მოციქული იტყუის: რამეთუ ერთი მოწამე ნუ გწამთ, არამედ ორი და სამიო**.

¹ სტყუოდენ A. ² ოცდამერთე A. ³ დამბიზღებელი B. ⁴ კართაგენის A.
* II კორინთ. 13, 1. ** შდრ. ებრაელთა 10, 28.

ქ. სჯულის კანონი სამეფო

[84r] 144. ქ. მოწამედ სარწმუნოებისა ღირსი კაცი უნდა იყოს და მისი მოწმობა ირწმუნების საეკლესიოს საქმისათვისცა და საერო საქმისათვისცა¹.

145. ქ. ურწმუნო მოწამე იგი არს, რომელნიცა ცუდსა, საჩხუბარსა სიტყუასა იტყუიან. მოჩხუბარი იგი არს, რომელნიცა კაცნი დასწერენ წიგნსა ავს რასმე კაცისათვის და იმ წიგნს გარდაადგდებენ, რათა იპოვონ კაცთა და წაიკითხონ, დაწერილი იგი შეიტყონ და იმით ერთი რამ ავი მოკდეს. რამეთუ ეს კარგთა კაცთა არა შეენის, რათამცა ქნან, ვინცა ამისთანას საქმის მოქმედი იყოს, იმ კაცის მოწმობა არ ირწმუნების.

146. ქ. მოწამენი რომ სამოწმოდ მოვიდნენ, პირველად უნდა დაიფიცონ და მერმე წამონ. მაგრამე პატიოსანი კაცი არ დაიფიცავს². ერთის კაცის მოწმობა არ ირწმუნება, რაგინდ რომ დიდი კაცი იყოს.

147. ქ. უკეთუ ვისმე ოთხის ათასის თეთრის სასამართლო ჰქონდეს ვისთანმე, ორი მოწამე კარგი უნდა მოიყუანოს და დაიფიცოს, ხოლო ორმოცდაათის ლიტრის ოქროსათვის სამი კარგი მოწამე უნდა, და უფროსი თუ არის, ხუთი მოწამე³ უნდა მოიყუანოს პატიოსანნი და კარგნი კაცნი, რათა პირველად დაიფიცონ და მერმე უმოწმონ. სამართალი მაშინ უყონ.

ქ. სჯულის კანონი

148. ქ. არა ჯერ არს დედაკაცისაგან, რომე საჯელო დაიჭიროს, არცა მოწმობა დაეჯერება. არცა ჯერ არს მისა ქმნად. ვინცა ვინ იმოწმოს, თუ არ ნახოს თავისის თვალითა; გაგონილზედ ნუ იმოწმებენ.

[84v] 149. ქ. კაცმა გაიგიონოს რამე, გაგონილისათვის ვერ იმოწმების, რაგინდ დიდი კაცი იყოს, და როდისაც თვალით ნახოს, მაშინ უნდა უმოწმოს მისთვის, თუ ეს საქმე ასე ვნახეო. რაგინდ რომ კაცს კლევდეს ვინმე. ანუ მლდელი დაიყენებოდეს, თუ თვალით არ ნახოს, ნუ იმოწმებენ; გაგონებით ნურცა იმოწმებენ და ნუცა დაუჯერებს.

150. ქ. უკეთუ სამძღვრის საქმე იყოს ანუ სახლის განახლებისა, ამისთვის გაგონებით იმოწმების.

¹ და საერო საქმისათვისცა]—A. ² დაიფიცენ A. ³ მოწამე]—A.

151. ქ. უკეთუ მივიდეს ვინმე მოსამართლესთანა და კაცი დააბიზლოს, და სხვას კაცს ვისმე წიგნი მოსწეროს: «აქ მოდიო, მიმოწმეო», წიგნის მიწერით მოწმობა არ იქნება, არამედ თავისის ნებით უნდა მივიდეს ის კაცი და თავისის პირით მოაქსენოს, და თუ მართალი არ გამოაჩინოს და ტყუილად იმოწმოს, ის კაცი ექსორია იქნას.

152. ქ. ღარიბთა კაცთა მოწმობა არ დაიჯერება. ღარიბი ის არის, რომე სამი ათასი თეთრი არ ქონდეს. ტყუილს მოწამეს ენა მოეჭრას.

153. ქ. ნასყიდს კაცსა და აზატნაქმარს თავისის ბატონისა და ბატონიშვილისათვის მოწმობა არ დაიჯერება, ამისთვის რომ პურმარილი ახსოვს¹.

154. ქ. უკეთუ ოცს წელიწადს დაბლად იყოს ვინმე კაცი, მას მოწმობა არ დაეჯერება. უკეთუ სასამართლოში გამოჩნდეს კაცისა ვისიმე, რომ ეს კაცი დამნაშავე არის და მტყუანი ანუ ექსორიაქმნილი არის, ანუ ქრთამი აუღია მოწმობისათვის, ანუ მემრუშე² იყოს, ამგვარის კაცის მოწმობა არ ირწუნება.

155. ქ. შვილი მამისათვის ანუ მამა შვილისათვის ვერ უმოწმებენ და არც დაიჯერება.

ქ. სჯულის კანონი

[85r] 156. ქ. უკეთუ ცილის წამებით დააბიზლოს ვინმე მღვდელი, ერისკაცი მღვდელს ვერ განიკითხავს. და უკეთუ ღთი შერისხდეს მღვდელსა და კაცი მოკლას, მაშინ მისთვის განიკითხვის მოსამართლის ერისკაცისაგან. და სხვის საქმისათვის ვერ განიკითხავს³.

157. ქ. უკეთუ მოსამართლემან სჯულის კანონით სამართალი ქნას და ის სამართალი დაამტკიცოს, ის აღარ მოიშლება. ლათინელნი ამისათვის იტყუიან, რომე, რაცა თქუას პაპამ და სამართალი ქნას, ის აღარ მოიშლებისო. აქეთგან იპოვს მიზეზი ლათინელთა და იტყუიან, რომე სარდიკის კრებამ მისცა პირველობა პაპასაო, რათა ყოველთა ზედა უფროსობა ქონდესო.

ხოლო ჩვენ ესრეთ ვიტყუით და დავამტკიცებთ, რამეთუ კანონი ესრეთ არა ბძანებს, რათა ქონდეს პირველობა პაპასა ყოველსა პატრიარქსა ზედა, არამედ მარტო თავისა სამწყოსოსა ზედა უნდა ქონდესო.

¹ ამისათვის, რომ პურმარილი ახსოვს]—A. ² მემრუშენ A. ³ განიკითხვს A.

თუ მისი პირველობა ყოველთა ზედა არს, დიად, დიდი ძრვა იქნება ქრისტიანეთა ზედა—ესე არც არის და არცა როდისმე იქნება, რამეთუ არცა პაპსა აქუს ჳელი კონსტანტინოპოლის¹ პატრიაქზედა და არც კონსტანტინოპოლის¹ პატრიაქს პაპსა ზედა, არცა ალექსანდრიელსა ანტიოქისა² ზედა, არცა ანტიოქიელსა იერუსალემელსა³ ზედა—ერთმანეთზედა უფროსობა, არამედ თავთავის სამწყსოსა ზედა—უფლება აქუსთ თვითეულსა. ესრეთ ბრძანებულია კრებათაგან და დამტკიცებული, და არა ესრეთ, რომელსა იტყუიან ლათინელხი.

ქ. ყმის აზატისათვის

158. ქ. ოთხმეოცდამეხუთე კანონი მეექუსეს კრებისა ბძანებს: როდისაც ვინმე [85v] რომ აზატი უყონ ნასყიდ ყმასა ანუ სხვასა, სამის მოწმით განათავისუფლონ, ამისთვის ვითარცა ბძანებს წმიდა წერილი, ორისა და სამისა მოწამითა დაემტკიცოს ყოველი სიტყუა.

159. ქ. მესამე კანონი განგორის⁴ კრებისა ბძანებს: ავკაცობა ის არის, რომე კაცს უთხრას, ამ შენს ყმას რას აქნევ და რას გარგებსო, და იმ კაცს გული წაუჭდინოს ბატონზედა და ან ბატონს ყმაზედა, და თავისის ბატონის სამსახურისა აღარა ინაღლოს რა. იმისთანას კაცსა შეაჩვენებს კრება, რომელიც ბატონსა და ყმას შუა⁵ ამისთანას ჩხუბს ჩამოადგებს.

რამეთუ მოციქული იტყუის ტიმოთეს⁶ ებისტოლეთა შინა: ყმა ყოველმან კაცმან პატიოსნობით იყოლიოს*, ქრისტიანე რომ არ იყოს მაშინცა. და კუალად იტყუის ტიტეს⁷ ებისტოლეთა შინა**⁷: ამცენ მონათა, რათა კეთილად მონოს უფალსა თვისსა და მაზედა იქონიოს სარწმუნოება შეუორგულებელი.

160. ქ. ოთხმეოცდამეორე კანონი მოციქულთა ბძანებს: ამას არა ვბძანებთ, რამეთუ წარვიდეს ვინმე ერთი კაცი, ყმა ვისიმე, თავისის ბატონის უდასტუროთ და იკურთხნენ სადმე მამადმთავრად ანუ დიაკუნად, ანუ მღდლად. რატომ? ამისთვის, რამეთუ ბატონსა მისსა ის კაცი თავისის სახლის განმგებლად ყავს—რადგან ის წაუვიდა, მისი სახლი აეშლება: ეგება ან ღუქანზედ უჯდა, ან

¹ კონსტანტინო A. ² ანტინოქისა A. ³ იელუსამიელსა A. ⁴ დანდიარს A, აღანგორის B. ⁵ ყმას შუა ყმაში A. ⁶ ტიმოთელთა A. ⁷ ტიტელთა A.

* შდრ. I ტიმ. 6,1. ** ტიტე 2, 9.

თეთრი ქონდა მიცემული სავაჭროდ. ამისთვის თავის ბატონის უდასტუროთ არ იკუთხევა.

უკეთუ ის კაცი მდღელობას ღირსი იყოს, ებისკოპოზს შეეხვეწოს და შუა შემოიყუანოს თა[861]ვის ბატონთანა. თუ ნებადართოს, აკუთხოს, თუ არადა, ვერ აკუთხევეს, ამისთვის რამეთუ დიდი პავლე ბძანებს ონისიმესთვის: ფილიმონის ყმა იყო, ღირსი იყო კუთხევისა, პავლესთან მივიდა, მაგრამ არ აკუთხა, არამედ გაგზავნა თავის ბატონს ფილიმონთანა, უმისოდ კუთხევა არა ჯერ არსო.

161. ქ. მეოთხე კანონი მეოთხის კრებისა ბძანებს: იგი კაცი უზიარებელ იყოს ქრისტიანობისაგან, ვინცა სხვის ყმა მიიყუანოს ან მიუშვას, თავის ბატონის უდასტუროდ ბერად შეაყენოს.

ქ. სჯულის კანონი

162. უკეთუ ვინმე თავის ყმას აზატი უყოს და იმ აზატის მოშლა აღარ მოჰდებოდეს, და კაცი იგი უმადლო იქნას, ისრევ მოუშალოს თავისმა ბატონმა და ისრევ იმსახუროს.

ნასყიდის ყმისათვის¹

163. ქ. ნასყიდი ყმა მდღეში სასამართლოში არ მიიყუანება და ვერცავინ მოკლავს მოსამართლე, და არცა უფლება აქუს. თავისის ბატონის საქონელზედ მოსამართლე ვერას აწყენს, ამისთვის რამეთუ ნასყიდია და არა აქუს რა²—ნურცა რას მისცემ, ნურცა რასა სთხოვ.

164. ქ. უკეთუ სუბუქი დანაშაული რამ ქონდეს ნასყიდს ყმასა, ბატონისა მისისაგან შეენდობის, თუ თავისის ბატონის მორჩილი და მამებელია, ანუ მისის განგებულისა.

165. ქ. ნასყიდი ყმა არავისთან იჩივლებს და ვერც მისგან იჩივლებს ვინმე მოსამართლესთანა—თუ საქმე ვისმე აქუს, მის ბატონთან უნდა იჩივლოს. ნასყიდს ყმასთან მოსამართლეს გელი არა აქუს და ვერც ნასყიდის ყმის მაგიერად თავისი ბატონი მიიყუანება სასამართლოდ. თავისმა ბატონმა, რომ აზატი უყოს, თუ აზატობის წიგნი ისევ წაართვა, მის საჩივლელად მივა მოსამართლესთანა [867], თორემ სხვისათვის ვერაფრისათვის ვერ მივა.

¹ ნასყიდის ყმისათვის]—A. ² და არა აქუს რა]—A.

166. ქ. ნასყიდი ყმა ვერც ვალს აიღებს, ვერცა ვის მისცემს, ამისთვის რომე არა აქუს რა—ნუ მისცემ. თუ მისი სხვას მართებს, თავისი ბატონი გამოართვამს. უკეთუ იმ ყმამ თავისის ბატონის უდასტუროდ ვალი აიღოს, მისი ბატონი არას მისცემს, —ამისთვის არ უნდა მისცეს ნასყიდს კაცსა.

167. ქ. უკეთუ ნასყიდი ყმა მივიდეს და თავისი ბატონი დააბიზლოს მოსამართლესა, მართალიც რომ იყოს, სამართალი იმავე კაცს სტანჯავს, ამისთვის რამეთუ თავის ბატონს ემტერება. თუ მისმა ბატონმა კაცი მოკლა და იმ საქმეზე დააბიზლა, ამ ბიზლობისათვის აღარ იტანჯება, და ის ბიზლობაც დაეჯერება, თუ მართალია. და სხვის საქმისათვის, რასაც ფერისათვის რომ დააბიზლოს თავისი ბატონი, არც დაეჯერება და კიდევ იტანჯება.

168. ქ. უკეთუ ყმამ შეიტყოს თავისი ბატონის ლალატი და სიკუდილს მოარჩინოს, ის ყმა უნდა განათავისუფლოს.

169. ქ. უკეთუ აზატნაქმარმა ყმაშ თავის ბატონიშვილებს აგინოს, არ აპატივებდეს, ვითარცა უკმარი მონა, ეგრეთ იმსახუროს.

170. ქ. უკეთუ ვინმე თავის ნასყიდს კაცს აზატი უყოს და მისი ბატონი გაღარიბდეს, იმ აზატნაქმარმა ყმამ უნდა მსახუროს და თავისი ბატონი დაარჩინოს.

ქ. მის კაცისათვის, რომელნიცა თავისის ბატონისათვის ავს იქმან

171. [87r] ქ. რომელმან კაცმან იცოდეს, თავის ბატონის ცოლს კაცი ყუარობდეს ვინმე და არ გაამჟღავნოს, ან იმ კაცს წინ უძლოდეს და მიიყუანდეს, ის კაცი ცეცხლში დაიწვას.

ქ. სჯულის კანონი

172. ქ. რომელმანცა კაცმან თავისი ბატონი მოკლას, იგი ცეცხლში დაიწვას და რომელმანცა კაცმან თავისის ბატონის ჳმა გაიგონა და არ მიეშველა, ანუ ვინმე იცოდა თავისის ბატონის ლალატი და არ გაამჟღავნა, ესენი იტანჯნენ ძლიერად.

173. ქ. უკეთუ ვინმე შინაყმამ თავისის ბატონის ცილის წამებით ურიგო რამე თქუას, ექსორია ექნას. უკეთუ ვინმე თავის ბატონს თავისი სიკუდილი მიუთხრას, კეთილად შეიწყნაროს.

174. ქ. უკეთუ აზატნაქმარმა კაცმა თავის ბატონის ცილისწამებით ავი რამე თქუას, ექსორია იქმნას.

ქ. სჯულის კანონი მისთვის, რომელნიცა სხვის ნასყიდს კაცს შეიხვეწებენ ან გაყიდიან

175. ქ. ვინცა ვინ სხვის ყმა ნასყიდი მიიყუანოს და დამალოს, ერთიორად უნდა მისცეს თავის პატრონსა. უკეთუ მისცეს პატრონსა და წამოუიდეს, და ამასვე მოუიდეს, კიდევ დამალოს, ისევ თავისი უნდა მისცეს და ერთი სხვა.

176. ქ. ვინცა ვინ იცოდეს, რომე ეს კაცი აზატნაქმარია, და გაყიდოს, ორივე ჯელები მოსჭრან. ხოლო¹ უკეთუ იცოდეს ვინმე, აზატნაქმარია, იყიდოს, ანუ აჩუქოს ვისმე, ანუ ზითვად გაატანოს, გინა სხვაზედ გამოსცვალოს, მას ჯელები მოეჭრას, და პატრონს ერთიორად მიეცეს.

ქ. სჯულის კანონი მისაცემლისათვის

177. ქ. ყოველი მისაცემელი. რომელი მართლა მიიციემა, ის აღარ მოიშლება და დამკუიდრდების [877] მისთანა. ხოლო უკეთუ უმადლო იქმნას კაცი იგი, ისევ გამოეერთვას.

178. ქ. უკეთუ კაცმან ვინმე მისცეს კაცსა რამე, არას უმადლიდეს, არცარად შერაცხოს მისაცემი იგი, და ის კაციც მაგიერს მისაცემს დაპირებოდეს, წიგნით თუ უწიგნოთ, აღარ მისცეს, მოსამართლესთან მივიდნენ—ის მისაცემელი მოიშლება.

179. ქ. უკეთუ იყოს ვინმე კაცი თხუთხმეტს წელიწადს ქვევით და ან ჭკუადაფანტული, ის კაცი ვერცა რას გასცემს და არცა რა გაეცემის.

180. ქ. უკეთუ მეფემ ორს კაცს ერთი რამ საქონელი უბოძა, ის ერთი კაცი მოკუდა, თუ მას თავისი აღარა ყუანდეს რა, მისი წილიც იმავე ამხანაგს მიეცემა.

181. ქ. უკეთუ მეფემან შორს ერთს კაცს საქონელი გაუგზავნოს და ის კაცი მკუდარი დაჭუდეს, ის საბოძვარი ისრეფ უნდა მობრუნდეს. და თუ მეფე მისთვის მოწყალეა და ებრალება, ეპრიანება², მის შვილებსავ მისცემს. და თუ არ ეპრიანება, თავისთვინვე დაიჭერს³.

182. ქ. ყოველი მისაცემელი კარგის მოწმითა და წიგნით დაიჯერება, თეთრი არის თუ საქონელი, უძრავი თუ მოძრავი: ხუთას ფლურზედა მოწმობით იჯერება; უკეთუ ხუთას ფლურზედა ნამეტნავი არის, თუ მოწამე არა ყავს ან წიგნი არა აქუს, ის მიცემა არ დაიჯერება.

¹ ხოლო A. ² ეპრიანება] — A. ³ და.. დაიჭერს] — A.

183. ქ. ოცდამეცხრე ბძანება ლეონ¹ ბრძნისა იტყუის: ყოველმან კაცმან ბძანება ესე ჩვენი მტკიცედ იპყრან: რომელსაც შვილი არა ყუანდეს და თავისი საქონელი თავის აზატნაქმარს კაცს მისცეს, ბევრი თუ ცოტა, და მასუკან [88r] შვილი ეყოლოს, ის მისაცემელი ისევ მობრუნდება,—თუ რამ ემეტება, კიდეც მისცემს, და სხვას გამოართმევს.

ქ. ქმართა და ცოლთა ერთმანერთის საქონლის მიცემისათვის

184. ქ. უკეთუ დედაკაცმა თავის საქონელი, სულა თუ ნახევარი, თავის ქმარს მისცეს, ეგრეთვე ქმარმა თავისი საქონელი, ყუელა თუ ნახევარი, თავის ცოლს მისცეს, არა დაიჯერება, ამისათვის რომე სიყუარულით მიცემა არის,—სიკუდილამდის არ დაიჯერება მათი მიცემა, ამისთვის რომ გაღარიბების მორიდე არის, არ გავღარიბდეთ.

185. ქ. დედაკაცი თავის ზითევს სხვას ვერავის მისცემს, თავის მოახლის მეტსა.

186. ქ. ყოველსა კაცს სამართლობა არ შეუძლია: უკეთუ არა აქუს სამართლით მიცემული, ან მეფეთგან, ანუ სხვათა ძლიერთა კაცთაგან მიცემული არა აქუს, ანუ სჯულისაგან დამტკიცებული არა აქუს, ვერავის ძალუც სამართლობა. სოფლიერი ბჭეც არ იყოს, მაშინც არ იქნება.

187. ქ. რომელიც კაცი ოცდახუთის წლის ნაკლები იყოს, იგი მოსამართლედ არ დაიყენების.

188. ქ. ძველი სჯული და ლეონ¹ ბძენი ბძანებს: კუირათა და სხვათა სამეფოთა დღეებშია მოსამართლენი, ჯელოსანნი და მუშანი დაეყენენ და ნურას იმუშავენ.

189. ქ. დიდმარხვაში მოსამართლე ნურცა ერთსა რასმე დანაშაულსა ვისასმე განიკითხავს.

190. ქ. განწესება ესრეთ არს მარხვისა: უკეთუ ავაზაკნი ანუ მტაცებელნი იყუნენ დიდმარხვაში, არადა² აღდგომაც იყოს, განიკითხონ და სტანჯონ, ეგრეთვე—კაცის მკულენი.

[88v] 191. ქ. უკეთუ ჯელმწიფემაცა არა ბძანოს, დღესა მას პასექისასა, რაოდენიცა პყრობილნი არიან საპყრობილესა შინა, ყოველთათვის ჯერ არს განთავისუფლება.

¹ ლევან AB. ² არა A.

ხოლო ეკლესიათა მკრეხველნი, ქალწულთა გამხრწნელნი¹, მისან[ნი] და მწამლელნი, კაცის მკულელნი და მამის მკულელნი, ორგულნი მეფეთა და მისის ქალაქისანი, ესენი ვერცა აღდგომასა განთავისუფლდენ და არცა სხვა დღესა.

192. ქ. ბძანება არს ლეონ² ბრძნისა: რომელმანც კაცმან მოსამართლესთან კაცი დააბიზღოს და თვითან იქ აღარ მოიცადოს, თუ დიდი რამე საქმე იყოს, მოსამართლემ იმ კაცს სამჯერ კითხოს წიგნითა და თვითოს სიტყუისათვის თვითო თვე მოიცადოს. თუ დამბიზღებელი კაცი მოვიდეს, კარგია, და თუ არა, რომელიც მართებული სამართალი იყოს, ისი ქნას.

193.* ქ. ყოველი, რაოდენიცა სამართალი იქნების იმ ალაგთა თავადებისა რაც ფერის სასამართლოსი, თუ დიდი რამე საქმე არის, ის სასამართლო სიტყუა, რომელი მოეცენა მოსამართლესა, იმ დღეს აქეთ შუაზე ოცი დღე უნდა აცალონ და მისი სამართალი კარგა გასინჯონ.

ხოლო უკეთუ გაჯავრდეს მოსამართლე, ოცს დღეს დააკლოს და სამართალი ქნას, მოსამართლე დაზიანდება და სამართალი მისი დაიწვის.

194. ქ. უკეთუ მოსამართლემ უსამართლო რამ ქნას, ის სამართალი³ არ დაიჯერება.

195. ქ. უწყოდეთ, რამეთუ, როდისაც მეფე სამართალსა იქს, იგი არაოდეს არ მოიშლება სხვათა მოსამართლეთაგან, არამედ თვითონ ოდენ გასინჯავს, [891] თუ დაავიწყდა, პირველსავე სამართალს მოშლის. ვითარცა ერთა ზედა მეფე ყოფს სამართალსა, ეგრეთვე სამღვდლოთა ზედა — პატრიარქი.

ქ. ბძანება დიდის კოსტანტინესი⁴

196. ქ. ჩვენი ბძანება არის და არცა ჯერ არს, რათა თავადებმა⁵ ვინმე ქრთამი აიღოს, არამედ ჰელი მათი იყოს წმიდად და ოქრო არ შერაცხოს, რათა არა იპოოს მის მაგიერი პასუხი ღთისა მიერ. რომელნიცა ღარიბთა ზედა იქმან, თავისის გამორჩომისათვის სამართლის მაგიერად თეთრს გამოართმევენ მოსამართლენი, ცოტასა ანუ ბევრსა, ეს უნდა იცოდენ, რამეთუ სამართალი ღთისა უსასყიდლოდ მიცემულა. უკეთუ რომელიმე ბძანებასა ღთისასა და-

¹ გამხრწნელნი A. ² ლევან A. ³ სამართლად A. ⁴ კოსტანტინესი A. ⁵ თავადება A.

* ხელნაწერში შეცდომით 293 (ხუგ) მუხლადაა აღნიშნული.

იჯერებენ, ღთის მისცემს მას სასყიდელსა საქმეთაებრ თვისთა. ეს მართებულია, რომ სამართალი ღთისა არ გაყიდოს მოსამართლემ.

უკეთუ ქრთამი სთხოოს და ქრთამით სამართალი ქნას, ის იქნება ეშმაკი და იუდა—სადაც ისინი წავლენ, იმ ალაც იგინი დაემკვიდრებიან, და იქ მიიღონ ვეცხლი. რაც რომე მეფეთგან განწესებულია, იმის გარდა ვინცაეინ უფროსი აიღოს, ეშმაკის მოქმედი იქნება.

197. ქ. ყოველთა თავადთა მიერ ჯერ არს, რათა მოსამართლეს ქრთამი არ ააღებინოს და დააყენონ. სამართალში ქრთამის აღება არა ჯერ არს, თვინიერ მისსა, რომელიცა განწესებული არს მეფეთგან.

198. ქ. უკეთუ ვინმე იჩივლოს მოსამართლესთანა, ამ კაცს ჩემი თეთრი მართებს და გამამირთვიო, მოსამართლემ რაც რომ თეთრი გამოურთვას, ას¹ თეთრზედა სამი თეთრი მოსამართლემ აიღოს; და ას ფლურზედ ერთი ფლურია. და არა უფროსი [89v] აიღოს. არა მისზედა აიღოს, ვისიც თეთრია, არამედ მას ზედა, ვისაც რომ ემართა, მივიდა, სთხოვა და არ მოსცა—იმ კაცმა თავისი ვალიც უნდა მისცეს და მოსამართლეს და იასაულსაცა იმან უნდა მისცეს².

199. ქ. ვისაც თეთრი ემართოს და თეთრი არა ქონდეს, რომ მისცეს და³ გარდუწყუიტოს, მოსამართლემ ესრეთ უნდა გაურთგოს, რომე ოთხი თვე პეიმანი დაადებინოს, რომე ოთხს თვეში დაამებით მამული გაყიდოს და თავისი ვალი გარდუწყვიტოს, თუ მდიდარი⁴ იყოს.

ხოლო უკეთუ ღარიბი იყოს და არა ქონდეს რა, მისი სამართალი მევალეზედ კიდია: თუ უნდა, დააცლის და ცოტა-ცოტას⁵ გამოართმევს, უნდა, აპატივებს, უნდა, მოსამართლეს დააბმევენებს.

ქ. თავდებობისათვის.

200. ქ. ვინცაეინ ეკლესიათა მოწესენი იყუნენ, თავდებად წურავის დაუდგებიან. ხოლო უკეთუ ხედვიდეს ვისმე ძმასა ქრისტიანესა, ცილის წამებით დაბიზლებულსა ანუ ვალისათვის შეწუხებულთა, ანუ სხვის რისათვისმე სირცხვილში ჩავარდნილსა უბრალოდ, —ხოლო უკეთუ იხილონ ეკლესიის მოწესთა, სიყუარულისა-

¹ ათას B. ² იმან უნდა მისცეს]—A. ³ მისცეს და]—A. ⁴ მდიდარე A.

⁵ ცოცოტას A.

თვის ღრთისა და ძმათა მოყუარებისათვის მივიდეს და თავდებათ დაუდგენ, და ის მოარჩინონ, და გამოიქსნან იმ სასჯელისაგან. ამისთანა თავდებობა საქებელია და არა საძაგელ.

201. ჭ. უკეთუ ვინმე კაცს ქრთამი გამოართვას და ქრთამით თავდებათ დაუდგეს ანუ სხვის ავის საქმით ქნან თავდებობა, სამლთონი მამანი და სამეფო სჯულის კანონი დააყენებს მას.

და ჩანს ასოცდამესამეს კანონსა შინა იუსტინიანე მეფისასა: ესრეთ ბძანებს, რამეთუ ნუ იქმნების ებისკოპოზი და ნუცა სამლთონი კაცი [90r] მომჭმარებელნი ორთა მოჩივართა შორის ერთისა, ნურც ქრთამით მომჭმარებელნი, ნუცა მებაჟე, ნურცა თავათისა სახლის გამგებელნი, ნუცა ყმაწვილის გამდელი, —ამისთანას საქმის მოქმედნი სამლდელონი კაცი ნურარდეს ნუ იქნებიან. რატომ? ამისთვის, რამეთუ ღრთისასა და ეკლესიის სამსახურსა გაუშვებენ და საეროსა საქმეს მოქმედობენ.

ამისთვის ბრძანებს იუსტინიანე კელმწიფე: რამეთუ, რომელი იგი ირჯების და იტყუის სულისა თვისისა დადებასა საყვარელთა ძმათა ჩვენთა ქრისტიანეთასა, ვითარცა იტყუის მცნება ღრთისა: «ზეიყუარო მოყუასი შენი, ვითარცა თავი თვისი»*.

რომელნიცა დადებიან ცილის წამებით დაბეზლებულთა კაცთათვის, რომელსაც სჯიდენ და არცხვენდენ უბრალოდა დაუნაშავებელსა მას კაცსა, —თუ ვინმე თავდებად დაუდგეს და მოარჩინოს იგი, მისი ორი სასყიდელი მიეცემის. თუ ამისთანა დაუნაშავებელს კაცს თავდებათ დაუდგების ვინმე და გამოიქსნის, იმას ვერცა ეკლესია დააყენებს და ვერცა სჯულის კანონი, არამედ ნათლის გვირგვინითა გვირგვინოსან იქმნების მართლმსაჯულის ღრთისაგან, ამისთვის რაზეთუ მან სახარებისა კმა აღასრულა.

და რომელიცა ზეგარდმოთ დაგვაწერია და იმ საქმეებში გაერევიან, ისინი მეყუსეულად დაკარგვენ სამლთოსა მსახურებასა და მეფეთაგანც განისჯებიან.

202. ჭ. კულად ბძანება იუსტინიანესი იტყუის: უკეთუ ვინმე ეკლესიისა მოწესთა იჩივლონ მოსამართლესთანა, მოსამართლეთა თავდებს ნუ სთხოვს, არამედ [90v] თამასუქი გამოართვან, ისიც უფიცრად. და ებისკოპოზი ნურც თავდებს მისცემს და ნურც თამასუქსა.

უკეთუ მოდავესთან საჩივარში დადგნენ¹ და პასუხი მისცენ, კარგია, თუ არადა წავიდნენ და აღარ მივიდნენ სასამართლო-

¹ დადგნენ] + მოდავისთან AB.

* პათე 5,43; 19,10; მარკოზ 12,31,88; ლუკა 10,27.

შია, სიმტყუნე ებისკოპოსს დაედება და მათი სამართალი მეფემ უნდა ქნას.

203. ქ. უკეთუ თეთრი ვინმე აილოს და თავდები მისცეს, თეთრის პატრონი თავის თეთრს უწინვე თავდებს ვერა სთხოვს, არამედ ესრეთ უნდა ქნას: თავისი მოვალე¹ სამართალში უნდა მიიყუანოს; უკეთუ თავისი თეთრი თავდებთან მისცეს, კარგია, თავდებთან გელი აღარ აქუს.

უკეთუ თეთრის გამორთმევა ვერ შეიძლოს, მაშინ თავდები-საგან უნდა ითხოვოს, უკეთუ მოვალე¹ და თავდები არსად წასულან და იქივ არიან. უკეთუ თეთრის ამღები წავიდა სადამე, თავდებს ვერას გამოართვამს. თავდები უნდა მიიყუანოს სამართალშია და მოსამართლემ პირობა დაადებინოს მას: თუ ამდენს ხანს მოიყუანოს თეთრის ამღები და თავისი თეთრი მიაცემინოს, კარგია; თუ პირობაზე ვერ მოიყუანოს, თავდებმა უნდა მისცეს პატრონსა.

და თავდებს ეს არ შეუძლია, რომე მივიდეს და თეთრის ამღების საქონელი ან მამული დაიჭიროს იმ თავის თეთრშია; სანამდის მისი პატრონი არ მოვიდეს, მის საქონელთან, უძრავთან თუ მოძრავთან, გელი არა აქუს. და როდისაც მოვიდეს, თავისი საქონელი თვითან გაყიდოს და თავდებისა მის ვალი მისცეს.

ხოლო უკეთუ მოვიდეს და არა ქონდეს რა, მოძრავი თუ უძრავი, უწინ რომ მოსამართლემ პირობა დაადებინა, კიდევ [91r] იმდენი ხანი დააცალოს. თუ რამ ქონდეს, თავისის ფასით გაასყიდვინოს და ისე მიაცემინოს. და უკეთუ არა ქონდესთ რა, რომ გაყიდოს და მევალეს მისცეს, ის ვალი თავდებმა უნდა მისცეს. ესრეთვე სამართალი ყოველსა კაცსა ზედა იქნების.

ვისაც რომ ვალი მართებს და მისი გირაო ქონდეს, უძრავი თუ მოძრავი, მათი სამართალიც ესრეთ იქნების.

ქ. იგავო

204. ქ. კაცსა ვისზე უნდა, რომე თეთრი ვალად მისცეს; და იმ კაცისა არა იცის რა, თუ რა კაცია. ერთს კაცს კითხავს, რომე ის კაცი თეთრსა მთხოვსო, მე ვერ ვიცნობ, რა კაციაო. იმ კაცმა რომ უთხრას, ის კაცი კარგი კაცია, მიეც, არ დავეკარგებო, ის კაცი თავდებდაც არ იყოს, რადგან ეს სიტყუა უთხრას, კაი კაცია, მიეცო, თუ ის კაცი წავიდეს სადმე და ან არა ქონდეს რა, ამ სიტყუის მთქმელმა კაცმა უნდა მისცეს თავისის თეთრის პასუხი.

¹ მევალე AB.

ქ. დედაკაცის თავდებობისათვის

205. ქ. დედაკაცი არაოდეს არავისგან თავდებად არ დაიყენება. და უკეთუ დაიყენოს ვინმე თავდებად, სამართალში ვერავინ მიიყვანს დედაკაცსა.

206. ქ. უკეთუ დედაკაცმა თეთრისათვის უთავდებოს ვისმე და იმ მოვალემ¹ ველარა მისცეს რა, სჯული შეეწევის დედაკაცსა მას და არას მიაცემინებს.

ხოლო უკეთუ ის დედაკაცი მიიყუანონ სამართალშია და იმ დედაკაცმა მისცეს ის თეთრი, იმ თეთრს ველარ გამოიღებს დედაკაცი, ამისათვის რომე, რატომ მისცა, ძალად არავინ აიღებდა.

207. ქ. დედაკაცი, რომელიცა აიღებენ თეთრსა სავაჭროდა, რათა ისარგებლონ, თავისი [91v] თეთრი იმავე კაცსა თვითანვე უნდა მისცეს.

ხოლო უკეთუ თავდებად რომ დაუდგა ის დედაკაცი, და ის თეთრი მოვალემ რომ აღარ მისცეს თეთრის პატრონსა, იმ თავდებთან გელი არა აქუს, ამისთვის რომე დედაკაცია, თავდებად რატომ დააყენა.

208. ქ. უკეთუ დედაკაცი მოტყუვდეს კაცისაგან რასაც ფერშია, ყოველი სამართალი და სჯული შეეწევა მას დედაკაცსა. და დედაკაცმა თუ კაცი მოატყუოს და საქონელი გამოართვას და შეჭამოს მისის ქრმისა, მამისა თუ შვილისა, ისევე დედაკაცმა მისცეს.

ქ. ქალაქთა წესისათვის

209. ქ. ერთს ქალაქში რომ იქიურის წესისა და რიგის წიგნი არ იპოვებოდეს, ესრეთ ჯერ არს, რათა, რომელიც ბევრს ხანს სამოკვლეოთ სჭერია ის ქალაქი კაცსა, თუ იმან იცოდეს, კარგია, თუ არადა, რასაც სამართლისა წესი იქიური არა იპოვებოდეს რა, არც² სჯულის კანონში ეწეროს, ის სამართალი ესრეთ უნდა ქნან, რომ, იმ ქალაქზედ რომელიც სხვა ქალაქი უფრო ახლო იყოს, იქიური წესი უნდა გასინჯოს და, რომელიც იმ ქალაქში სამართალი იყოს საქონელზედა, ის წესი და რიგი იქ უნდა ქნან და ასე განიკითხონ.

ხოლო უკეთუ ვერცა რა იქ იპოონ სასამართლო წესი და რიგი, იმ ალაგის უფროს კაცებს მოუწოდონ და იმათ კითხონ; რომელიც მათ არჩიონ, გასინჯოს და ის სამართალი ქნას.

¹ მევალემ AB. ² რაც A.

210. ქ. ძველი წესი, ვითარცა სჯული, ესრეთ უნდა შეინახოს,— როგორათაც სჯულის რიგი, რომელიც დაწერილია ანუ დაუწერელი, უნდა შეინახოს, ისრე ადგილის მის წესი და რიგი უნდა დაისწავლოს მოსამართლემ.

[92r] 211. ქ. რაოდენიცა სჯულის კანონსა შინა სწერია სასარგებლო კაცისათვის, ის დაიმარხე და დაისწავლე, და არა ის, რომელიცა იქმს ვინმე განხრწნასა კათოლიკე სჯულისასა.

ქ. სჯული მეფეთა საჩივართათვის.

212. ქ. რომელსაც სიმართლე ქონდეს და მივიდეს სასამართლოდ მოსამართლესთან, რომელიცა მართალი სამართალი იყოს, მოსამართლემ ის სამართალი უყოს.

213. ქ. უკეთუ კაცმან ვისმე¹ ცილი დასდვას, მართებული ესე არს, რათა წიგნი დასწეროს და წიგნით შეატყობინოს მოსამართლესა, თუ ეს კაცი ამისი დამნაშავე არს, რომელსა წელიწადსა დააშავა ან რას ჟამსა², ანუ რას ალაგსა, ანუ რას დღესა, კაცის კლეა იქმნა, თუ მრუშება რომელისამე პირისა იქმნა; ამავებისათვის მოსამართლე არა კითხავს. მაგრამე მართებულია, დღეცა და ჟამიც მოაქსენოს და გაასინჯოს. და მოსამართლემ კარგა გასინჯოს და მართალი სამართალი უყოს.

214. ქ. უკეთუ კაცსა ცილი შესწამოს ცოდვის ქმნისათვის, ხოლო ცილმწამებულმან კაცმა იმისი თქუას, თუ იმან უფროსი ცოდვა ქნაო, მოსამართლემ კარგად გასინჯოს და, რომლისაც ცოდვა უფრო დიდი იყოს, პირველად ის განიკითხოს და მერმე მეორე.

ქ. მზითვისათვის

215. ქ. რომელმანცა კაცმან ქორწილი ქნას და ცოლი შინ მიიყუანოს, მერმე მამა და დედა ქალს რომ მოსაკითხავს გაუგზავნიან, იმის გარეთ ზითევი ქვიან. იმის დასახარჯავად იმის ქმარს ჯელი არა აქუს. უკეთუ დახარჯოს, ერთი დრო მოვა, რომე მისთა [92v] მშობელთა ის საქონელი ითხოონ იმ ქალის ქრმისაგან და მისთა ნათესავთაგან: თუ შვილი არ დარჩა, როგორც ზითევს ითხოვენ, ისრე ამას გამოართმევენ.

216. ქ. რომელსაც დედაკაცსა გარეთ ზითევი მოყუა თავისის ნათესავისაგან, მისი ჯელმწიფება აქუს ქალსა მას, რათა ამით ვაჭ-

¹ ვინმე A. ² ჟამისა AB.

რობა ქნას და სარგებელი შეიძინოს. და სხვა ზითევი, რომელიც წიგნით მისცემია, სანამდი მისი ქმარი ცოცხალია, იმისაგან ვერას დახარჯავს ქალი იგი.

ქ. ეკლესიათა ადგილისათვის

217. ქ. უკეთუ ვინმე ეკლესიათა ალაგსა დარგოს ვენაგი ანუ ხე, ნახევარი მისი ნაყოფი იმ ეკლესიისა არის და ნახევარი ნაყოფი—დამნერგველისა.

218. ქ. სხვაგან ეკლესიათა ქალაქსა და ადგილთა სოფელში ეკლესიის მამულში რაც ვინმე დარგოს ანუ დასთესოს ვინმე, მისი მეექუსედი ეკლესიისათვის უნდა წაიღონ.

219. ქ. ეკლესიისა ალაგშია ვინცა ვინ დანერგვენ ვენაქსა, ხესა, ანუ ყანასა დასთესვენ, რაც რომ ქირას დაჰპირდა იმ მამულისათვის მონასტერსა, თუ არ მისცეს, ორ წელიწადს ის მამულები იმავე ამშენებელს ქონდეს. მასუჟან ის კაცი გააგდონ და ის მამულები მონასტრისათვის დადვან.

უკეთუ მონასტრის მამული და ალაგი არ იყოს და სხვისა იყოს, სამს წელიწადს ამშენებელს ქონდეს და მერმე გამოართვან და ალაგის პატრონს მისცენ.

220. ქ. მწვალებელთა მონასტრის მამულსა, უძრავია თუ მოძრავი, ქირით ნუ მისცემენ; რაგინდ რომ ბევრი მისცენ, ნუ დაანებებენ.

[93r] ქ. დაწვისათვის¹ სახლისა, ყანისა, ძნისა და² ეზოსი

221. ქ. კაცმან ვინმე რომ თავისი ნამჯა დაწვას და იქილამ ცეცხლი წავიდეს და სხვის ვენაქსა ანუ ყანასა შეედვას და დასწვას, მოსამართლისა ჯერ არს, რათა კარგად გასინჯოს. თუ მარტო თავის ნამჯას წაუდგა და სხვის ყანის დასაწვავად არა ქნა ან მეზობლის მტერობა არა ქონდა გულშია და მისთვის წაუჟიდა, ეგება იმასაც მოეკიდოსო; იმის მიწას რომ გასცილდა ცეცხლი, თუ ნახა, იქილამ სხვის ყანას მოედვა, და არ მიეშველა, და არცა რა ინაღულა,—იმ კაცს ჯურუმში წაერთვას, ამისთვის რომე, ის რომ³ ხედავდა, რატომ⁴ არ მიეშველა და არა ინაღულა რა⁵?

¹ დაწვისა A. ² და]—A. ³ ისომ AB. ⁴ რასტვის A. ⁵ და არა ინაღულა რა]—A.

უკეთუ რომელმაც ცეცხლი შეუდგა თავის ნამჯასა¹ და მისის უნალუღელობით არ დამწვარიყოს მეზობლის ყანა, არამედ ქარი გამოუბრუნდა, სხვის გზით მოიტაცა ცეცხლი და შეეკიდა მეზობლის ყანასა და დაიწვა, მისთვის არა გარდაჯდება რა.

222. ქ. უკეთუ ერთს სახლს ცეცხლი არავინ შეუდგა და ისე მოეკიდოს და სახლი დაიწვას უმტეროდა, ვისიც ცეცხლი იყო, უნდა შეიტყონ, თუ თავისის ნებით მან არ შეუკიდა, ის კაცი არას დამნაშავეა და ნურცა რას აწყენენ.

223. ქ. უკეთუ ვინმე დასწვას სხვის სახლი ანუ ძნა, პირველად ეცეს ძლიერად და მერმე ცეცხლში დაიწვას ის კაცი.

224. ქ. უკეთუ ვინმე კაცი შეუყენოს და სხვის სახლი დააწვევინოს, დამწველსა მას თავი მოეჭრას.

225. ქ. უკეთუ ქალაქს ცეცხლი შეედვას და მე ჩემის სახლის მორჩენისათვის, შუაზედ [ფჰვ] რაც მეზობლის სახლია, ის დავაქციო და ჩემი სახლი მოვარჩინო დაწვასა, დაქცეულის სახლის პატრონს არა მიეცემა რა.

ქ. ვინცავინ ეკლესიის ალაგზედ ვენაჯი ააშენოს ძალად
ან ქირით

226. ქ. მეოცე ბძანება იუსტინიანესი² ბძანებს ეკლესიისა განმგეთათვის და ეკლესიის მოწესეთათვის: მონასტრის მამულსა ანუ მიწასა ნურავინ დაიჭერს.

უკეთუ ეკლესიის ალაგზედ ააშენოს ვინმე რამე უპატრონოდ, ვენაჯი, ხილი³ ანუ ყანა, ჭირნახული ყუელა დაეკარგება—ისევე მონასტრისათვის უნდა დაიდვას მამული აშენებული.

უკეთუ ააშენონ და მონასტერს ქირა არ მისცენ, მონასტრის პატრონი უნდა მივიდეს თავის ალაგშია, რაც ხე იდვას, ყუელა ძირიანად დააჭრევინოს და მონასტრის ალაგი ისევე მონასტრისათვის დაადებინოს.

ხოლო მონასტრის ალაგი ქირით აიღოს ვინმე, რომელიც მართებულია, წელიწადში იმ ქირას დაჰპირდეს, ესრეთ შერიგდენ, მასუკან იმ ალაგში რაც უნდა დარგონ. თუ დარგოს რამე იმ ალაგშია, კარგია, თუ არადა იმ ალაგის გასასყიდლად ჯელი არა აქუს, ამისათვის რომ მონასტრის მამულია, ქირით მისცემია, გასასყიდლათ კი არა. მისი არც გაცემა იქნება და არც გასყიდვა. როდისაც იმ ალაგში ხეები დაჯმეს ანუ სახლი იდგეს და დაიქცეს,

¹ ნაბჯასა AB. ² იუსტინიანესი A. ³ სილი A.

ის ალაგი ისევ მონასტრისათვის უნდა დაიდვას, იმ კაცს ჯელი აღარ ექნება.

ხოლო ქირას რომ დაჰპირდა იმ ალაგისათვის და, რაც მაში ხილი დარგო, მის ნაყოფს თვითან ხარჯევდეს, მონასტერს აღარას აძლევდეს, რაც ხეები იმ ალაგში იდგეს, იმ დამნერგველს ნურას კითხ[94r]ვენ, სულ ძირით დააჭრეინოს იმ ალაგის პატრონმა და ის ალაგი ისევ მონასტრისათვის დადვას.

ამას არა მარტო დეკანოზისა და განმგებლისათვის ვბრძანებთ, არამედ მამათა, შვილთა და ნათესავთაცა ვეტყუით, რომე მონასტრის მამულს პატრონის უკითხავად ნურავინ გასცემს და ნურცა თავისთვინ¹ დაიჭრენ მონასტრის ყმანი, ნურც გაჰყიდიან, ნურცა ქრთამით გაათარხნებენ მონასტრის მამულსა.

უკეთუ ვინმე მონასტრის მამული ესრეთ შექმნას, მეფეთაგან იტანჯოს იგი ძლიერად.

227. ქ. უკეთუ შერიგდეს ვინმე მონასტრის მამულზედა, მონასტრის ბერებსა და იმ მონასტრის განმგებელსა, რომე მონასტრის მამულში სახლი ააშენოს, ანუ ვენაჭი და ხილი დარგოს, ანუ ყანა დასთესოს, პირველად ქირაზე უნდა შერიგდენ და წიგნი გამოართვან, თუ წელიწადში ამდენი ქირა მოგცეო. რადგან² ასრე შერიგდენ, მასუკან იმ ალაგზე რაც უნდა, ააშენონ.

228. ქ. როდისაც რომ მონასტრის მამულზედ ქირით შერიგდენ პატრონსა, და იმ ალაგში სახლი ააშენოს, ანუ ვენაჭი და ხილი დარგოს, ანუ სხვა რამ ქნას, და რასაც რომ ქირას დაპირდა, მასუკან ის აღარ მისცეს, სამს წელიწადს უკან ის ალაგი აშენებული გამოერთვას და ისევ მონასტრისათვის დადვან. რაც რომ ქირას დაპირდა, თუ ის ყოველს წელიწადს არ დააკლოს, იმ მამულის გამოსართმევად ჯელი აღარა აქუს არც მეფესა და არც ეკლესიის გამგეთა. მაგრამ იმ ალაგს ვერც გასცემს და ვერც გაჰყიდის.

ქ. ბერთა და მღვდელთა ტანისამოსისათვის

229. [94r] ქ. მეოცდაშვიდე კანონი მეექუსისა კრებისა ბძანებს: რამეთუ ეკლესიისა მოწესენი ნურავინ ჩაიცვამს უფერსა ტანისამოსსა, ასეთსა რომე მათი წესი არ იყოს. თუ ვინმე სამღვდლონი კაცნი ქალაქში იყუნენ ანუ გზაზედ იარებოდენ, ან სო-

¹ ვისთვის A. ² რადღან AB.

ფელში იყუნენ, ამისთანა საცმელი ჩაიცვან, რომელიცა ძველთაგან განწესებული არის.

უკეთუ ამას გარდავიდეს ვინმე, ებისკოპოზთა შეაჩვენონ და მეფეთა სტანჯონ მღდელი იგი.

230. ქ. მეათექუსმეტე კანონი მეშვიდის კრებისა ბძანებს: რამეთუ სამღდელთა კაცთა არ ჩაეცმის ოქრომკედლიანი ტანისამოსი, არცა წითელ-ყუითელი, არცა ჭრელი, რამეთუ ყოველი მორთვა სამღდელთა კაცთა უცხოყოფს მღდლობისაგან. ებისკოპოზნი ანუ მღდელნი, რომელნიც მოირთვიან ამისთანა ტანისამოსითა, სრულიად მღდლობისაგან დაეცადოს.

და რომელნიცა სამღდლონი კაცნი იცხებდენ სულნელსა რასმე სხვათა სულის მისადენლად, ანუ რომელიცა დასციროდენ გლახაკთა კაცთათვის ტანისამოსის წაცმისათვის, იგინიცა შეიჩვენენ ამისთვის რომე ძველს ჟამშია ძველი რამე ტანისამოსი ეცვათ სამღდლოთა კაცთა, რომელიც მათ შეეფერებოდათ:

ვინცაგინ სამღდლომან კაცმან ესევეთარი ტანისამოსი ჩაიცვას, თუ არ დაჭირებისათვის, არამედ მორთვისათვის ჩაიცვას, იმას დიდი ზრახვა ექმნების, ვითარცა ბძანებს დიდი ბასილი, ამისთვის რამეთუ არა აბრეშუმინათა, არცა ჭრელითა სხვა ფერთა უწინ ანაფორად არავინ ჩაიცვედენ, ამისათვის რომე ღრთის გმისა დიდის ბასილისა ენისაგან ისმინეს: რაოდენნი ჩაი[ყნა]ცმენ ესე ვითარსა ტანისამოსსა, ამისთანა კაცი გელმწიფის კარზე უნდა იდგეს და¹ არა მონასტერში.

ქ. სჯული მეფეთა ეკლესიათა აღშენებისათვის და კურთხევისათვის

231. ქ. რომელსაცა ენებოს აღშენება ეკლესიისა, დიდბ ანუ მცირე, ნებითა და შეკითხვითა² მის ალაგის ებისკოპოზისათა აღაშენონ. მაგრამე გასინჯონ ეფისკოპოზმან, თუ შეუძლია აშენება ეკლესიისა კარგა. ებისკოპოზმა აღშენებელსა მას ეს პირობა უნდა დაადებინოს და ასე საქმე უნდა გაურიგოს იმ საყდარსა: პირველად, რომე, სანამდი ის ეკლესია იყოს, მას ზეთი არ დააკლდეს; საყდრის შესავალიც გაურიგოს, რომე, რომელიც მღდელი იქ სწირევდეს და ილოცევდეს, იმისის შესავლით იზრდებოდეს იგი და ცოლი და შვილი მისი.

¹ და]—A. ² შეწვენითა A.

ეპისკოპოზმან უბრძანოს ერთა ქრისტიანეთა, რომ იმ საყდარში მიხვიდოდით სალოცავად და საწირავად. რა ესრეთ ყუელა გაურიგოს, მაშინ უნდა ჯვარი შიაქმნევინოს ხისა, გაგზავნოს და, სადაც ეკლესიისა აღშენება უნდა, იქ, იმ ალაგზედ დაადგმევინოს ის ჯვარი. და მაშინ მოყუნენ საძირკუელსა და შენებასა ეკლესიისა.

რაჟამს დაძველდეს, კიდევ მანვე უნდა განაახლოს. ესრეთ უნდა განუწყესოს იმ ალაგის ეპისკოპოზმან იმ ეკლესიის აღმაშენებელისაგან. იმ ალაგის ბატონმაც უნდა, რომელიც იმ ეკლესიის წესი და რიგი იყოს, ის სამკაული გაუკეთებინოს, კაციც გაუჩენინოს¹, რომე ეკლესიის სამკაული არა დაეკარგოს რა. როდისაც ესეები ასრე გაურიგონ, მერმე მოყუნენ და აღაშენონ ეკლესია.

[95v] ქ. სჯული მეფეთა, დამნაშავენი კაცნი ეკლესიათა
რომ შეიხვეწებინან

232. ქ. ესრეთ ვბძანებთ: ვინცა ვინ დამნაშავენი კაცნი საყდარსა შეეხვეწნენ, არას კაცს იბასთან ჳელი აღარა აქუს. უკეთუ ვინმე მივიდეს და საყდრის შეხვეწილი კაცი გამოაგდოს ანუ ეკლესიიდან კარზე გამოიყუანოს (ალად, თუ ასე ქნას ვინმე, ის კაცი ვითარცა ეკლესიისა მკრებველ, ესრეთ განიბატიჯოს.

233. ქ. ვინცა ვინ ეკლესიისა შინა ღთისა შეხვეწილი კაცი გამოიყუანოს ძალად, ის კაცი დაიჭირონ, სცენ, გაკრიჭონ და ექსორია უყონ.

234. ქ. რასაც მონასტრის მამულში, ქალაქს გარეთ, შეეხვეწოს ვინმე დაჭირებული კაცი, ვერავინ რას აწყენს. უკეთუ შეხვეწილი იგი კაცი იარებოდეს მონასტრის სახლებშია, აბანოშია, ბაღშია, მეედანშია, რასაც ალაგს მონასტრისაში, ვერავის ძალუც იმისი დაჭერა, ვერცა ვინ ძალად გამოიყუანს.

და ვინცა ვინ შეიხვეწოს ეკლესიაში, თან ნურაჯერს იარაღს ნუ შეიტანს, ნურცა დანასა, არამედ იმ ეკლესიის ეპისკოპოზს მიაბაროს იარაღი. ეკლესიაში ნურცარასა სჭამს, ნურცარას სვამს და ნურც დაიძინებს.

არა ყოველსა ეკლესიისა შინა შეხვეწილი კაცი მორჩების, არამედ, რომელიცა იმ ალაგის პირველი ეკლესია არის, ანუ სამიტრაპოლიტო და საეპისკოპოზო, ანუ ჳელმწიფის კარის საყდარია. ამათ შინა შეხვეწა მოარჩენს კაცთა².

¹ გაუშენინოს A. ² კაცთა]—A.

235. ქ. ვისაც რომ კაცი წაუდიდეს და ეკლესიასა შინა შესახვეწრად მივიდეს, იარალით შეკაზმული, ეკლესიათა მოწესეთა საყდრიდამ გარეთ გამოაგდონ. უკეთუ ძალად დგომა მოინდომოს, ავად მოეპყრან და გამოაგდონ.

ხოლო უკეთუ იმ მონასტერშია დადგეს ის [96r] კაცი და იქიდამ თავის ბატონს წყენა დაუწყოს და არც თავისი თავი მისცეს ყმადა, და მისი ბატონი რომ მივიდეს, სადაც თავისი კაცი არის, იქ მოკლას ის კაცი, ვერავინ რას შეუა.

236. ქ. ნურცა კაცსა მას, რომელიცა ეკლესიასა შინა შეიხვეწა, ძალად გამოიყუანს ვინმე, არამედ კაცმან მან თავისი დანაშაული ყოველი ეკლესიისა¹ მის მღვდელსა აღუაროს, და მღვდელმან მან ის კაცი სასამართლოში მიიყუანოს; ასე მიიყუანოს, რომე არავინრა აწყინოს. და მოსამართლემ სჯულიერად როგორც ბძანოს, ესრეთ ქნან.

უკეთუ ვინმე შეხვეწილის კაცისა ძალად გამოყუანა მოინდომონ ეკლესიიდანე მღვდლის მის უნებურად, ის კაცი დაიჭირონ მოსამართლეთა და ასე სცენ, რომე მის ცემაშია თორმეტი კაცი გამოიცვალოს და მაშინ გასინჯოს, თუ რომლის საქმისათვის შეიხვეწა ეკლესიასა შინა² კაცი იგი.

237. ქ. ღთის მოყუარეთა ებისკოპოზთა, მღვდელთა და გამგებელთ ამას უბძანებ, რომე, რომელიცა ეკლესიასა შეეხვეწნენ, მათთვის ინაღლონ რამე და, რისაც მიზეზით იქ შეიხვეწა, ის სახელდობივ ათქმევინონ, და თავისი სახელიცა, რომე მოსამართლეს მოაქსენონ მისი სახელი და საქმე, თუ ამ მიზეზისათვის შემოიხვეწაო. და მოსამართლემ სჯულის კანონის ბძანებითა და სიმართლითა, მსგავსად საქმისა მისისა, ეგრეთ სამართალი უყოს. და რომელიც შემხვეწელი კაცი თავის საქმეს ეკლესიას, მის მღვდელს არ გაანდობს, ის შემხვეწელი არ იქნების.

[ქ.] უკეთუ ებისკოპოზი ვინმე მიიცვალოს, მის საქონლის წაღებისათვის

238. ქ. ოცდამეათხუთმეტე კანონი მეექუსისა კრებისა ბძანებს: ებისკოპოზი რომ [96v] მიიცვალოს, მის საქონელზედა არავის აქუს უფლება, რომ წაიღოს ვინმე თავისთვის, არცა პატრიარქსა, არცა მეფესა, არცა ეკლესიის მის კრებულთა, არცა მის ნათესავთა, არამედ კარგს მორწმუნეს კაცს მიაბარონ, რომე

¹ ეკლესიასა AB. ² შინა]—A.

კარგად შეინახონ. და რაჟამს ებისკოპოზი დაჯდეს საყდარსა მისა ზედა, ყველა უკლებ მას მიაბარონ საყდრისათვის.

[238¹]. ქ. ოცდა მეორე კანონი მეოთხის კრებისა ბძანებს: ვერცა ერთსა ეკლესიისა მის მოწესეთა ძალ-უცთ, რა-თა, რაჟამს მათი ებისკოპოზი მიიცვალოს, რომე მათი საქონელი წაიღონ რამე თავისთვის. ვერცა იმათ ძალ-უცთ, ვისაც რომ მიაბარონ, რომე თავისთვის დახარჯოს რამე მისგან—სანამდის სხვას აკურთხევდენ, ასე კარგად უნდა შეინახონ, არა დააკლონ რა.

უკეთუ ვინმე იმ ებისკოპოზის საქონელი წაიღოს, ვინმე ეკლესიის მის მოწესენი და კრებულნი იყუნენ, დაეყენნენ. ხოლო უკეთუ ერის კაცნი იყუნენ, ანუ მისი ნათესავი, შეიჩვენენ.

239. ქ. კანონსა ამას მართმადიდებელი კელმწიფე მანოელ დაამტკიცებს და დასწერს სამეფოსა სჯულის კანონსა შინა ესრეთ: რამეთუ, ოდეს მიიცვალოს ებისკოპოზი ვინმე, მისას ნურაკაცი ნურას წაიღებენ, ნურც კელმწიფე, ნურც ერისკაცი, ნურც მისი ნათესავნი, ნურც მღდელნი და ნურც ეკლესიისა მის მოწესენი.

ქ. სჯული სამეფო ფიცისათვის

240. ქ. ებისკოპოზნი, ეკლესიისა მოწესენი, დიდნი და მკირენი, ვიდრე წიგნისა [971] მკითხველამდინ, ნურავინ დაიჟიცავს მოწმობითა. თუ კელჩართული თამასუქი არის, მისთვის ფიცი ჯერ არს.

241. ქ. სამეოცდამეათორმეტე ბძანება ლეონ¹ ბრძნისა იტყუის ესრეთ: ყოველი თამასუქი და წერილი და შერიგება სყიდვასყიდვისა ანუ გაცულა რისამე, თუ წიგნი არის, კელჩართული აქუს და ჯვარი ზის წიგნსა მას ზედა გამსყიდველისა და შემრიგებელისაგან, ჯერ არს მისი რწმუნება.

242. ქ. ვინცავინ დაიფიცოს ყოვლის მპყრობლის ღთისა მიმართ, იმას ძვირი არა შეემთხვევის რა მეფეთაგან. უკეთუ ტყუილად დაიფიცა, მის პასუხს ღთი მისცემს. და რომელმანცა დაიფიცოს მეფის თავი² გულითა მჭურვალითა, იგი არ იტანჯოს.

უკეთუ ვინმე დაჭერილი იყოს და ჯაჭვით შეკრული, და იმან კელმწიფის თავი ტყუილად დაიფიცოს, მას ზიანი დაემართების³ რაზედაც საქონელზე რომ დაიფიცა, ის საქონელი რომ ღირდა, დაეკარგება, სიმართლევ რომ ქონდეს, რადგან³ მეფის თავი ტყუილად დაიფიცა; ისიც დაეკარგება და ის კაცი ბაზარშიაც შეარცხვინონ.

¹ ლევან AB. ² მეფის თავი] მეფისათვის A. ³ რადღან A.

243. ქ. რომლისაცა საქმისათვის რომ ჩიოდნენ ორი კაცი და ის საქონელი არ ჩნდეს, მოსამართლემ მისთვის ფიცი დადვას, და რა¹ დაიფიცოს, მერმე სამართალი ქნას.

244. ქ. როდისაც რომ ბრძანოს მოსამართლემა ქურდისა მის ფიცი, მივიდეს იგი და აიღოს წმიდა სახარება და დაიფიცოს. მერმე გამოჩნდეს, რომე ტყუილად დაიფიცა, ენა მოსჭრან. და ცრუ მოწამესაც უნდა ენა მოსჭრან.

[97v] 245. ქ. ერთმა კაცმა უთხრას მეორესა, ჩემი ვალი გმართებსო, ან შემომფიცეო² და ან მამეცო, მერმე იმან უთხრას³, შენ ასრე შემამფიცე, ცილისწამებით არა მთხოვდე, და მე ასრე შემოგფიცავ, შენი არა მემართოს რა. ორთავ თუ ასე დაიფიცონ, ერთმანეთან ჯელი აღარ აქუთ. რაც საუბარი სასამართლო რომ იყოს, ეს სამართალი უთხარ, თუ ტყუიან, ვერ დაიფიცვენ და ამით გამოჩნდება.

246. ქ. უკეთუ კაცსა ვისმე კაცზედ სასამართლო ჰქონდეს და მოწამე არა ყუანდეს, უარობდეს, არა მმართებს რაო, იმ კაცმა უთხრას⁴, შემომფიცეო, ის კაცი მიყუეს საფიცრად საყდარშია და დამფიცებელმა ესრეთ უთხრას, მოიცადე, მე გამოგიჩენო, და დასაფიცად აღარ მიუშვას, მასუკან თუ [არა] გამოაჩინოს, მისი სამართალი დაგკარგება და ველარც დააფიცებს; მოსამართლემ გამოაგდოს, რომე გამტყუნდა და ველარცარა გამოაჩინა.

247. ქ. უკეთუ კაცმან ანუ დედაკაცმან, ანუ ყმაწვილმან დაიფიცოს რაზედმე სიმართლით, დაიჯერება.

248. ქ. უკეთუ კაცმან იჩივლოს, ამ კაცს ჩემი ვალი მართებსო, და იმ კაცმა უარყოს, უკეთუ შემწამებელმან მოწამე იზოვნოს, რომე იმ კაცს ვალი ემართოს, ორი ზომა ვალი უნდა მისცეს.

ხოლო უკეთუ მოვალემ⁵ უთხრას, შენ შემამფიცე, რომე შენი ვალი მემართოს, და, რასაც დაიფიცავ, მოგცემო, და პატრონი დააფიცოს, თუ დაიფიცა, თავის ვალი ერთიორად უნდა მისცეს, ამისთვის რომე თავის საქონელზე რატომ დააფიცა?

249. ქ. კაცსა რომ სხვისა ემართოს რამე და იმან დაიფიცოს, რომ აღარა მმართებს რაო, და გამოერთმევინოს და მასუკან კიდევ დაიფიცოს, მოსამართლემ ეს სამართალი უყოს, რომე, რაც [98r] მიეცეს თავისი ვალი, ის ისევ გამოართოს და დაფიცებულს კაცს მისცეს, რომ გამოერთმეულზე დააფიცა.

¹ არ B. ² შემამფიცე A. ³ უთხრა A. ⁴ უთხრას] † თუ A. ⁵ მევალემ A.

ქ. მემკვიდრეს კაცს რომ ყმაწვილი შვილი დარჩეს, რომ მამულის მოვლა არ შეეძლოს, ვექილი უნდა დაუყენოს

249*. ქ. ობოლსა მას ყმაწვილსა ბატონმა მისმა ასეთი კაცი უნდა მოუყენოს ვექილად; რომე მდიდარი კაცი და შვილიანი იყოს, როგორც თავის შვილს, ისე უნდა მოუაროს, რამეთუ იმ ობლის მამის ალაგს იქნება განმგებელი¹ იგი.

250. ქ. ყრუ და მუნჯი განმგებელად არ დაიყენება.

251. ქ. უკეთუ ვექილმან მან ყრმისამან საქონელი მოიპაროს, ერთიორად მისცეს ყრმისა მას.

252. ქ. მგედარი, რომელიც დავთარში დაწერილია, ლაშქრად რომ წავიდეს და მოვიდეს, ის ვექილი აღარ უნდა იქნას, აღარც ყმაწვილის გამძლად დაიყენება.

253. ქ. ყოველი ვექილი, როდისაც რომე ოცდახუთის წლისა იყოს, მაშინ დააყენონ, და არა უმცროსი.

254. ქ. უკეთუ კაცმან საქონელი იპოოს; ანუ მისმა შვილმა, ანუ მისმა ყმამა, ვნულში ან ბოსტანში, ან ვენაჯში, ან სხვის სახლში, ნახევარი ალაგის პატრონისა არის და ნახევარი მპოვნელისა. უკეთუ თავის ალაგში იპოოს ვინმე, მისია, კელი არავისა აქუს.

255. ქ. უკეთუ საქონელი იპოოს ვინმე საბატონოს ალაგშია ან საქვეყნოს ალაგშია, ანუ სასაფლაოს ვისაშიმე, ნახევარი მეფისა არის, ნახევარი მპოვნელისა. თუ საქვეყნოს ალაგში იპოვნოს, მესამედი იმ ალაგის ბატონისა არის და სხვა მპოვნელისა. თუ ვინმე იპოვნოს და დამალოს, სულ მეფისათვინ წაართვან.

[98v] 256. ქ. უკეთუ ვინმე სახლი გაყიდოს და იმ სახლში თავის პატრონს ოქრო შეენახოს და დავიწყებოდეს, როდისაც რომ იმ სახლის მსყიდველმა ის ოქრო იპოოს, იმავე უწინდელს პატრონს მისცეს ის ოქრო.

ქ. ეკლესიის მკრეხველთათვის

257. ქ. ეკლესიის მკრეხველნი, რომელნიცა წავლენ ღამითა, წმიდასა ტრაპეზსა შევლენ და მის სამკაულს მოიპარვენ, დაბრმავდეს². უკეთუ სიღარიბითა თვისითა დღისით მოიპარა ვინმე, ის გამოერთვას, ასი ჯოხი კრან და გააგდონ.

¹ განგებული A. ² დაბრმდეს AB.

* ხელნაწერში 249 (სმთ) მუხლი შეცდომით ორჯერაა აღნიშნული.

258. ქ. უკეთუ ვინმე ერთი რამ მოიპაროს, რომე საყდრის შესაწირავად უნდოდეს, და ჯერ არ შეეწიროს, ის ვითარცა ეკლესიის მკრებველნი, ესრეთ არ განიკითხვიან, არამედ ვითარცა ქურდნი, ეგრეთ განიკითხონ, ამისთვის რამეთუ ერთს კაცს რომე ამანათად მიბარებული ქონდეს რამე და იმან საყდარში შეინახოს, იმისი ქურდი ეკლესიის მკრებველი არ არის, არამედ ქურდია.

259. ქ. უკეთუ ვინმე ეკლესიის შეწირული საქონელი მოიპაროს, რადგან¹ მისი შეწირულია, საყდრის გარეთაც რომ მოიპაროს, ქურდსა მას საყდრის მკრებველი ეწოდების, ამისთვის რომე არის რომელიმე საქონელი, რომე საყდრის შეწირული არის, ვითარცა ხატები სახლში, ვისაც უსვენია იმგვარი, მისთვის სჯული ესრეთ ბძანებს: რადგან¹ საყდრის შეწირული საქონელი არ არის, მისი ქურდი ეკლესიის მკრებველი² არ არის, არამედ ქურდია; იმას ეცეს, გაიკრიჭოს და ექსორია ექნას.

[99r] 260. ქ. ვენჯისა, ბალისა და ყანის ღობე ვისაც გაკეთება უნდოდეს, მეზობლის ღობეზედ ექუსის ფევის სიგრძე შორს შემოავლოს.

261. ქ. უკეთუ³ თავის შუა ეზოში ხე ედგას ვისმე და იმისმა ფესუმა მეზობლის სახლის საძირკველს⁴ ავნოს რამე, ბრძანებითა მთავრისათა ძირითურთ აღმოიფხურას.

ქ. სახლის აშენებისათვის ლეონ⁵ ბრძენი ბრძანებს:

262. ქ. უკეთუ ვინმე სხვის კაცის ალაგზედ სახლი ააშენოს მაღალი და იმ კაცის სახლი დაბალი იყოს, სახლი იგი დაბალი მაღლის სახლის უფალი იქნება. ამისთვის რომე სჯულის კანონი ბძანებს, რათა იყოს მონად მაღალი სახლი დაბლისა მის, ამისთვის რომე მეზობლის მავნებელ იქმნება.

ხოლო უკეთუ სხვის საყანეს მიწაში სახლი ააშენოს ვინმე უპატრონოდ, სანამდის იმ სახლს ისევ დააქცევდეს ამშენებელი იგი, ის სახლი მიწის პატრონისა არის. და როდისაც რომ⁶ დააქცევს, თავის ხე-ტყეს წაიღებს, სხვა არა ერგება რა, ამისთვის რომ პატრონის უნებლიე ააშენა.

263. ქ. ვინცავენ თავის ალაგში თავის სახლს აღამაღლებს, ვერავენ დაუშლის, მაგრამე ასრე ნუ აამაღლებს, რომე მეზობელს დაუშალოს, ანუ ასრე აღამაღლოს, დაიქცეს და მეზობლის სახლს

¹ რადგან A. ² მკრებველი] ქურდი A. ³ უკეთუ + ვინმე AB.

⁴ საძირკულს A. ⁵ ლეონ AB. ⁶ რომ]+და როდისაც A.

დაეცეს და წაუჭდინოს რამე. თუ ესრეთ იქმნას, იმ კაცს მოსამართლესთან ააქიხიე საჩივარი ექნება და გაუგონოს.

264. ქ. უკეთუ სახლი ვისიმე დაიქცეს და იმავე ალაგზედ სხვა მაღალი სახლი ააშენოს, ასეთი რომე მეზობელს სინათლე დაუჭროს ან სხვარიგათ რამე საწყენი იყოს [99v] მეზობლისა, იმ კაცმან მოსამართლესთან უნდა იჩივლოს, და მოსამართლემ, როგორც პირველ ყოფილიყოს, ისრევ გაუკეთებინოს.

265. ქ. ვინცავინ საქვეყნოს ადგილზედ სახლი ააშენოს, რომე ის სახლი ქალაქს აწყენდეს, ან მეზობელსა, ისევე უნდა მოშალოს; წელიწადსაც რომ გაევიდოს,—მაშინცა, რომე მეუვესაც დასტური მიეცეს, მაშინც უნდა მოშალოს.

266. ქ. უკეთუ ვისიმე იყოს სახლი თახჩითა, ფანჯარითა სასინათლოთ შემკული, და სხვამ კაცმან მისთან ასეთი სახლი ააშენოს, რომე პირველსა მას სახლსა ავნებდეს, თახჩასა და სასინათლოს დაუჭერდეს, სჯულიერი სამართალი ეს არის, რომე, რომელსაც პირველს სახლს ახლის სახლის აშენებით სასინათლო დაეჭიროს, ნუ აშენდების. ნურცა ვინ საწყულეს მიღს ასე დაუდებს ვინმე, რომ მისი ბინის¹ წყალი მეზობელს ბანზედ² მისდიოდეს. და ნურცა უმაღლესად აღამაღლებენ.

267. ქ. რომელმაც მეზობლის სახლზედ სამზარეულო და მარანი ააშენოს, უჯერო არის, რამეთუ იმ მეზობლის ძვირის შესამთხვევი საქმე არის, ამისთვის რომე ყოველისა ნათესავისა კაცნი იქ შეკრებებინ, —ყოველთვის მართებულია, რომ მეზობლის სახლზედ შორს ააშენონ.

ქ. ნადირს რომ დასჭრიან, ვისია

268. ქ. ყოველი გარეული ნადირი—მელი, ირემი, კურდღელი, შველი და სხვა ნადირი—ვინცავინ უწინ დაკოდოს, მისი არის.

ქ. ზღვის კუნძულისა და მდინარისათვის

269. ქ. კუნძული, რომელიცა იქმნების ზღვაში, შუაზედ ალაგი დარჩების, ვინცავინ [100r] იმ შუაზედ ალაგს პირველად დაიჭერს, ის ალაგი მისი იქნება და სხვას ჯელი არავისა აქუს.

ხოლო მდინარეს შუაზედ თუ ალაგი დარჩეს, ვისიც გაღმით და გამოღმით სოფლებია, ორთავ შუა უნდა გაიყონ ის ალაგი.

¹ ბინის]—A. ² ბანზედ]—A.

უკეთუ წყალი ერთის ალაგისაკენ მივარდეს, და სადეთაც რომ ჯმელი დარჩების, ის ალაგი მისი მჯრისა არის, ამისთვის რომე წყალს სარწმუნოება არა აქუს, დღეს იქით გარდავარდა, ხვალ აქეთვე გარდმოვარდება.

ქ. იარალის მკეთებელისათვის

270. ქ. ვინცავინ ჯმალს აკეთებდეს ან ფარსა, ან შუბსა, გინა ისარსა და სხვასა ესევეითართა იარალსა, სამეფოს მუშაობაში ესენი არ გაიყუანებიან. ეგრეთვე აქიმი და მხატვარი განთავისუფლებულნი არიან.

ქ. მალიხა ალებისათვის

271. ქ. თუ ვინმე ბატონმა გაათარხნოს მალზედა, სახლში ერთს კაცს აპატივებს, თუ სამკუიდროთ გაუთარხნებია, მის სახლის კაცს აპატივებდა, ქალის ნათესავს კი არა—მას ეგრეთვე გამოართონ.

ქ. სამეფოს ბეგრისათვის

272. ქ. ბეგარა კაცის თავზედ არ არის, არამედ კაცის საქონელზედა. ესრეთ შვენის იმ ალაგის განმგესა და მოსაქმესა, კარგად გასინჯოს, ცოდვა არა ქნას, კაცის საქონელი მართალი შეიტყოს და ბეგარა ისე აიღოს.

ქ. ქვის მოჭრისათვის

273. ქ. რომელმანცა სხვის ალაგში ქვა მოსჭრან, რაც მოსჭრან, ათისთავი სამეფოდ აიღონ [100v] და კიდევ ათისთავი იმ ალაგის პატრონს მისცენ, და სხვა ქუის მომჭრელისა არის.

ქ. ბაჟისათვის

274. ქ. ყოვლის კაცის მართებული ეს არის, რომ იმ ალაგის ბატონს ბაჟს მისცემდნენ.

ქ. ელჩისათვის

275. ქ. უკეთუ ელჩი ვინმე მოვიდეს, უცხო ნათესავი, და იმათავის ქუეყნიდამ საქონელი მოყუესთ, იმათ ბაჟი უნდა გამოართვან. და იმ ალაგს თუ რამ იყიდონ და წაიღონ, იმაზე ბაჟი არ აიღება.

ქ. ბაჟის მოპარვისათვის

276. ქ. უკეთუ ბაჟი ვინმე მოიპაროს, მებაჟეს თავისის საქონლის ბაჟი არ მისცეს, მებაჟემ¹ ხუთს წლამდის თუ გამოართოვროთორად, კარგია, თუ არადა, ხუთს წელიწადს უკან ველარა სთხოვს, ველარც გამოართომს².

ქ. სამკუიდრებელის³ საქონლის დამკუიდრებისათვის

277. ქ. უკეთუ ყუანდეს ვისმე კაცსა შვილი, ვაჟი ან ქალი, ისინი იქნებიან მემკუიდრენი და დამკუიდრებულნი თავისის მამისა და დედისა საქონლისანი.

უკეთუ მამა ამათი მოკუდეს და დარჩეს მას მამა და ძმა, ესენი ვერ დაიჭერენ იმის საქონელსა⁴, არამედ — მისნი შვილნი. ვინ იცის, რომ ანდერძი შვილზედ არა ქნას ამათმა მამამან, მაშინც შვილები დაიმკუიდრებენ მათ სამკუიდრებელსა.

278. ქ. უკეთუ კაცსა ვისმე ყუანდეს ორი ვაჟი, ერთი ნაქორწილვეგი და შვილიანი და მეორე უცოლო, რომელსაც რომ შვილი ყავს, ის კაცი მოკუდა და მისი [101r] შვილი დარჩა, როდისაც რომ მოკუდება ყმაწვილის პაპა, რაც რომ საქონელი დარჩება, ის ყმაწვილი და ბიძა იმისი შუა გაიყოფენ, ვაჟია თუ ქალი მისი შვილი.

ქ. ზითევისათვის

279. ქ. როდისაც გაზითავს მამა თავის ქალსა, თუ მაშინვე მამა-შვილნი ასე შერიგდენ, რომ მამამ უთხრას ქალსა, რომე, რაც მართებულია შენთვის, ზითევს მოგცემ და სხვას ჩემ საქონელთან გელი ნუ გაქუსო, ასე რომ შერიგდენ, მაგრამ სჯული ამ შერიგებას არ ირწმუნებს, და არც ის ქალი ამ საქმეზე დადგება.

როდესაც რომ მამამისი მოკუდება უანდერძოდ, ის ქალი თავის ზითევს მიიტანს და თავის მამის საქონელთან დასდებს, და სხვათ თავის ძმებთა და დებსაც მოატანიანებს თავთავის ზითევსა. იმ ზითევებსა და თავის მამის საქონელსა ყუელანი, ძმები თუ დები, ყუელას სწორად გაიყოფენ.

უკეთუ მამამან მათ სიკუდილის დროს ანდერძი ქნა და ესრეთ ეწერა, რომ ქალები თავის ზითევს დასჯერდენ და სხვას ჩემს სა-

¹ მებაჟეს AB. ² ველარც გამოართომს] — A. ³ სამკუიდრებელის A. ⁴ მსაქონელსა A.

ქონელთან ჯელი არა აქუთო, იმას უნდა დასჯერდენ. და თუ ზითევი არა აქუს და არ მისცემია, საქონელი უნდა გაუყონ.

ქ. იგავი

230. ქ. ერთმა კაცმა თავის ქალს ზითევი მისცა, და მისი ქმარი ღარიბი იყო, მისი ზითევი ქმარმა დაუხარჯა. მასუკან ქალის მამა მოკუდა. ქალმა თქუა: წავალ ჩემს ძმებთან და მამის ჩემის საქონლის წილს დავიდებო. ძმებმა ეს უთხრეს თავის დასა: წადი, შენი ზითევი მოიტანე და ყუელა სწორედ გავიყოთო. იმისი ზითევი მის ქმარს [101v] დაეხარჯა და სადიდაღმ¹ მოიტანდა ზითევსა? მივიდა ის ქალი და თავის ქმარს შესჩილვა. ამაზედ რა სამართალი უნდა იქნას?

სჯული ესრეთ ბძანებს: რამეთუ იმ ქალს, რომელიც ზითევი მიეცა, მისი საკუთარი იყო, როდისაც მისი ქმარი მის ზითევს ხარჯევდა², იმ ქალმა თუ არა უთხრა რა ზითევის დაუხარჯაობისა, ანუ მოსამართლესთან არ მივიდა თავის ზითვის საჩივლელად, სიმტყუენე იმ ქალს დაედება. რაც რომ საქონელი იმ ქალის მამას დარჩა, ის ასე უნდა გაიყონ: რაც რომ იმ ქალს ზითევი მისცემია მამისაგან, რამდენიც იმ ქალის ძმები და დები არიან, ყუელამ იმდენ-იმდენი მამის საქონლიდამ დაიჭირონ; და რაც იმას გარდარჩეს, ის ყუელამ სწორედ გაიყონ. მისი წილი იმ ქალსაც უნდა მისცენ. და თუ არა გარდარჩა რა თავისის მამის სამკუთიდრებელისაგან, თავისი წილი იმას წაუღია, სხვა ჯელი აღარა აქუს რა.

ხოლო უკეთეს ის ქალი თავისავ ზითვით მამასთან ყოფილიყოს და ჯერ არ წაეყუანოს, და ზითევიც ჯელთ ქონდეს, თუ იმ ქალმა შეატყობინა თავის მამასა, რომე ამ ჩემს ზითევს ჩემი ქმარი მიხარჯავს, მომეკმარე, უთხარი, რომე ზითევი არ დამიხარჯოს, და მისმა მამამ არა ინაღლოს რა ზითვის დახარჯვისა, არც არა უთხრას მის ქმარსა, და ის ზითევი მისმა ქმარმა დაუხარჯოს, რადგან³ ქალმა უთხრა მამასა ზითვისა დაუხარჯაობისა⁴ და არას მოეგმარა, მაშინ თავის მამის საქონელს მიეახლებ⁵ ის ქალი, და ვითარცა სხვანი ძმანი და დანი, ეგრეთვე ეს აიღებს თავის მამისა საქონლის წილსა, ამისათვის რამეთუ მიზეზი თავის მამას დაადვა იმ ქალმა, რომ [102r] თავისის ზითვის ხარჯვა⁶ შეატყობინა და

¹ სადიდაღმა A. ² დახარჯევდა A. ³ რადღან AB. ⁴ ზითვისა დაუხარჯაობისა]—A. ⁵ მიახლება A. ⁶ თავისის ზითვის ხარჯვა]—A.

არას მოეგმარა, არამედ მიუშვა¹ და დაახარჯვინა, — ამისთვის დაედების წილი.

281. ქ. ყრუ იყოს, უნდა მუნჯი, თავის მამისა და დედის სამკუიდრებელისაგან ითხოვს და კიდევ დაიმკვიდრებს.

**ქ. ცოლ-ქმართ სიკუდილის დროს საქონლის
დამკუიდრებისათვის**

282. ქ. უანდერძოდ თუ მოკუდეს ვინმე, ქმარი ან ცოლი, და შვილი არ დარჩეს, არც მამა და დედა, არც ძმა და სხვა ნათესავი, არც კაცისა და არც ქალისა, არამედ მარტო ცოლ-ქმარნი იყუნენ, თუ ქმარი მოკუდა, მის საქონელს მისი ცოლი დაიმკვიდრებს, თუ ცოლი მოკუდა, მის საქონელს მისი ქმარი დაიმკუიდრებს. ქორწილის უკან რომ ორი თვის მეტი არ დასცალდესთ ერთად, მაშინც ასრე უნდა ქნან.

283. ქ. ავად რომ გახდეს ვინმე და კუდებოდეს, ჯერ რომ ჭკუა კარგად ჰქონდეს და თვითან დასწეროს ანდერძის წიგნი და დადგეცოს რომე, რაც ამაში არ დამიწერია, მის მეტი საქონელი არა მაქუსთ, ორი შვილი დარჩა და ის საქონელი შვილებს გაუყო, — ორთავე იმ საქონლის საჩივლელად მოსამართლესთან არ უნდა მივიდნენ, ამისთვის რომე მამას მიუცემია, მოსამართლეს კელი აღარ აქუს.

უკეთუ ერთი ძმა მივიდეს მოსამართლესთან და მოაჯსენოს, სხვა საქონელიც ბევრი ქონდა მამაჩემსა და მე წილი არ დამიდევსო, — თუ ასე იჩივლოს, რომელიც სხვა წილი ერგო მისის მამისა საქონლისაგან, ისიც დაკარგოს.

ქ. ბუნებით შვილის სამკუიდრებელისათვის

284. ქ. უკეთუ ვისმე სჯულიერითა ქორწინებითა ქალთან ყუანდეს შვილი, იმას ეწოდების ბუნებით შვილი, რამეთუ სჯულიერითა ქორწინებისაგან ყავს იგი. და სხვაც [102v] ყუანდეს შვილი ხასისაგან, ხასასთან რომ შვილი ყუანდეს, იმას უნდა მისცეს თავისის ყოვლის სამკუიდრებელისაგან მეათორმეტედი წილი.

ხოლო უკეთუ ხ[ა]სა ყუანდეს და მისთანა შვილი, არა ყუანდეს, იმ დედაკაცს უნდა მისცეს თავისის ყოვლის სამკუიდრებელისაგან მეათორმეტე წილი.

¹ არამედ მიუშვა]—A.

უკეთუ სჯულიერისა ცოლისაგან შვილი არა ყუანდეს, და აღარც მამა და დედა და ცმა ყუანდეს იმ კაცსა, და არცა რა სხვა ნათესავი, ამას ბძანებს სჯული: თუ მართალი შვილი არა ყუანდეს, რაც რომ ქონდეს ყოველი სამკუიდრებელი თავისი, ხასასთან რომ შვილი ყავს, იმას უნდა დაუშკვიდროს მამამან მისმან, — სხვა შვილი რომ აღარა ყავს, მაშინ ბუნებით შვილი იმას დაერქმევა.

უკეთუ მამა მოუკუდეს და მას მამა და დედა დარჩეს, მისის ყოვლის სამკუიდრებელისაგან ნახევარი მის მამასა და დედას მიეცემა და ნახევარი, ხასასთან რომ შვილი ყავს, იმასა.

ხოლო უკეთუ კაცსა მას მართალი შვილი დარჩეს და თვითან მოკუდეს უანდერძოდ, ხასასთან რომ შვილი ყავს, იმას სხვა არა მიეცემა რა, არამედ თხუთმეტს წლამდინ თავისის მამის საქონლით უნდა იზრდებოდეს. და თხუთმეტს წელიწადს უკან, უკეთუ ის კაცი მდიდარი იყოს, მისის სამკუიდრებელისაგან წილი იმასაც მიეცეს, ვითარცა ზემორ ვთქუით.

ხოლო უკეთუ ღარიბი იყოს და ღარიბს კაცს ყუანდეს ესე-ვითარი შვილი, არცა მისგან გაიშვება ცარიელი, არამედ მისის ყოვლის ფერის სამკუიდრებელისაგან მეექუსედი მიეცეს მას.

ქ. შვილობილისათვის

285. ქ. უკეთუ უანდერძოდ მოკუდეა ვინმე და დარჩეს ერ[10პ]ტი შვილი და ერთი შვილობილი, ყოველსა თავის მამისა სამკუიდრებელსა შვილი დაიმკუიდრებს, და შვილობილი რომ დარჩა, მისის ყოვლის სამკუიდრებელისაგან მეოთხედი წილი მას უნდა მისცენ.

უკეთუ ის შვილობილი იმ ძმასთან არ დადგეს და სხვაგან მოინდომოს წასულა, ნურასუერს ნურას გაატანს.

ქ. უზითოს დედაკაცისათვის

286. ქ. თუ ვინმე მოიყუანოს სჯულიერი ცოლი და მას ზითევი არ მოჰყუეს, და ქმარი მოუკდეს დედაკაცსა მას, უკეთუ სამი შვილი დარჩეს იმ დედაკაცთანა, თავისის ქრმის ყოვლისფერის საქონლისაგან მეოთხედი იმ დედაკაცს მიეცეს. თუ იმ კაცს ვალი დარჩეს, პირველად ის ვალი გადასწყუიტონ და მერმე, რაც დარჩეს, მეოთხედი მისცენ.

ხოლო უკეთუ უფრო ბევრი შვილები დარჩეს, ერთი წილი იმ დედაკაცს მისცენ და სხვა მის შვილებს დარჩეს. დედაკაცს მას რომ წილი მიეცა, იმას ნუ ხარჯავს, შეინახოს.

ხოლო უკეთუ იმ დედაკაცს შვილი არ დარჩეს იმ კაცთანა, რაც რომ წილი ერგება დედაკაცსა, მისი უფლება აქუს, რომე, რაც უნდოდეს, უყოს. უკეთუ უწინვე ქმარმა თავის ცოლს საქონელი მისცეს რამე, ისიც თავის ქრმის საქონელში უნდა გარიოს და ისე გაიყონ, წილი ისე აიღოს.

287. ქ. მეცხრე ბძანება ლეონ¹ ბრძნისა იტყუის: მათთვის, რომელნიცა მოინდომებენ ეკლესიათა აღშენებასა, და რაჟამს მოკუდეს მამენებელი იგი ეკლესიისა და ეკლესია დარჩეს გაუთავებელი, მათთვის ვბძანებთ: უკეთუ კაცმან მან, ეკლესიის მამ[103v]ენებელმან, ანდერძი ქნა, რომე, იმ ეკლესიის განსრულებამდინ რაც ხარჯი მოუნდებოდეს, ყუელა ასე ანდერძის წიგნში დასწეროს, მისმან საყოლმან ის უნდა ქნას.

ხოლო უკეთუ მოკუდეს და ანდერძი ვერა ქნას იმ საყდრის გათავებისათვის, თუ იმ კაცს შვილი დარჩეს ერთი, ორი ან სამი, ის ნაშენები ეკლესია მეოთხე² შვილი შეიქნების. და თუ რამ იმ კაცს საქონელი დარჩა, იმის ყოვლისაგან მეოთხედი ეკლესიისათვის ასაშენებლად უნდა გარდადვან და ეკლესია იგი განასრულონ.

უკეთუ ოთხისაგან უფროსი შვილი დარჩეს, ეკლესია იგი ერთ შვილად უნდა დააყენონ და მისის საქონლისაგან ერთი წილი იმ ეკლესიისათვის უნდა მისცენ ასაშენებლად, ესრეთ ვბძანებთ.

უკეთუ იმ კაცს ერთი შვილი დარჩეს, იმ კაცის საქონლისაგან მიეცემის იმ ეკლესიას მეოთხედი; თუ ორი შვილი დარჩეს, მიეცემის ეკლესიას ისევ მეოთხედი; თუ სამი შვილი დარჩა, კიდევ მიეცემის ეკლესიას მას მეოთხედი.

ხოლო უკეთუ ოთხი შვილი დარჩა ანუ ხუთი, ეკლესია იგი ერთ შვილად ჩავარდების,— როგორც თავისის მამის საქონელი შვილებმა გაიყონ, ეგრეთვე ერთი წილი იმ ეკლესიას უნდა მისცენ ასაშენებლად.

უკეთუ იმ კაცს შვილი არ დარჩეს და მამა, დედა და ძმა დარჩეს, მისის ყოვლის საქონლისაგან ორი წილი ეკლესიას მიეცეს ასაშენებლად და მესამედი მის მამასა, დედასა და ძმას მიეცეს.

ქ. ბძანება ათანასე³ პატრიარქისა

288. ქ. მათთვის ვბძანებთ, რომელიცა უშვილოდ დაქურივდებიან კაცი თუ დედაკაცი, რამეთუ [104r] მათის საქონლის წასაღებად ვერავის ჰელეწიფების, ვერცა მეფესა, არცა მის კარის-

¹ ლევან AB. ² მეორე B. ³ ადანასე A.

კაცთა, არცა მისთა მწყემსთა, არამედ მისის საქონლისაგან მესამედი იმ მკუდრის ნათესავს მისცენ, ერთი წილი მისის სულის მოსაჯსენებლად გასცენ და ერთი წილი მისი ბატონისა არის. მისმა ბატონმა იმ ერთის წილისაგან ნახევარი თვითან დაიჭიროს და ნახევარი მონასტერსა, გლახასა და ულონოს მისცეს,

ქ. ავის მქნელთა სამკუიდრებელის მიუცემლობისათვის

289. ქ. უკეთუ ვინმე თავის მამასა და დედას სცეს და გააგდოს ანუ ავინოს, ანუ თუ მშობელთა თვისთა ტყუილად ცილი შესწამოს მეფესთან ანუ მოსამართლესთან, ანუ მწამლელთაგან განიზარდოს ვინმე და მათის სიბოროტის წესნი ისწავლოს, ან თვისთა მშობელთა საწამლავი გაუჟეთოს, მათთვის ვბძანებთ, რამეთუ ამათ ყოველთა თვისთა მშობელთა¹ სამკუიდრებელთაგან არაფერი არ მიეცემათ რა.

უკეთუ მშობელთა თვისთა შეეწყალოს, ამისთანა შვილსა ჭელმწიფე ნუ შეიწყნარებს, ამათს მოქმედსა.

290. ქ. უკეთუ ღრთი გაუწყრეს ვისმე და თავის დედისნაცვალთან მივიდეს, ანუ თავის მამის ხასასთან, საავკაცოდ, ესევეთარი კაცი თავის მშობელთა სამკუიდრებელისა ყოვლისაგან უმკუიდრო იქმნას.

291. ქ. უკეთუ ვინმე თვისთა მშობელთა ზედა განდგომილი იქმნას და² მისის სიტყუითა მათ ზედა დიდი ზიანი საქმე მოუიღდესთ, მისის ყოვლისაგან უმკუიდრო იქმნას იგი.

292. ქ. უკეთუ ვინმე მშობელნი მრავლის ჟამითგან სნეული იყუნენ და იწუნენ, და გაღარიბდენ, და მშობელნი მისნი შვილსა თვისსა ეხვეწებოდენ მოვლასა და მოვმარებასა, [104წ] და მან მათი არა ინაღლოს რა, არცა რას მოეგმაროს, იგიცა უმკუიდრო იქმნას.

293. ქ. უკეთუ თავისი მამა მისმა შვილმა, ვაჟმა, თავდებად დააყენოს ვალისათვის და მისნი მშობელნი მევალემ დაიჭიროს და საპყრობილეში დააბან, და ის შვილი მას აღარას მოეგმაროს, არცა რა მისი ინაღლოს, იგიცა უმკუიდრო იქმნას.

294. ქ. უკეთუ დედ-მამამა³ ქალისამან თვისსა ქალსა, რაც შეეძლოსთ, ზითევი მისცენ და მისი ქრმის შერთვა მოინდომონ, და ქალი იგი მათს სიტყუას არ დასჯერდეს, იგი განიპატიჯოს და უმკუიდრო იქმნას.

¹ მშობელთა] + თვისთა A. ² და] - A. ³ დედ-მამა A.

295. ქ. უკეთუ მშობელთაგან უჭკუო იშვას ვინმე ანუ ეშმაკეულ იქმნას, ანუ გაგიჟდეს, ვინცავინ მისი ნათესავი და სჯულიერად თანამკუთხედნი მისნი იყუნენ, შვილი იყოს, ძმა ანუ ნათესავნი, და იმას არას მოეგმარნენ და არცა რა ინაღლონ, და მასუკან ჭკუაზე მოვიდეს, მისმა ბატონმა და მოსამართლემ მისნი ნათესავნი ყოველნი უმკუთხედრო ყოს ყოვლისფერის საქონლისა და მამულისაგან, და იმას მისცეს.

ხოლო უკეთუ თავის ჟამში იმ განსაცდელში იყოს და თავისმა ნათესავმა არავენ რა უყუროს, და ერთმან უცხომ კაცმან შეიწყნაროს იგი და თავის სახლში მიიყუანოს, იმაზედ ბევრს გაისარჯოს და მოუაროს, მერმე იმის ნათესავებს კაცი გაუგზავნოს, რომე ამ თქვენს ნათესავს მოეგმარენით, არგვეით და შინ წაიყუანეთ, ეს შეუთვალოს, და იმათ არც თავის სახლში წაიყუანონ და არცა რა ინაღლონ, იგინი მეფემან და მოსამართლემ, იმ ავატმყოფის¹ ნათესავნი, ყოვლის მათის სამკუთხედებელთაგან უმკუთხედრო ყონ.

და უცხომ კაცმა რომ შეიწყნარაჲდა მოუარა იმათს სახლის კაცს, [105r] მისი მამული ყოველივე იმას მისცეს, ამისთვის რომე იმათ თავის სახლის კაცს რატომ არ მოუარეს და არ უყურეს, იმ უცხომ კაცმა მოუარა და შეიწყნარა.

296. ქ. უკეთუ ერთი კაცი დატყუევდეს ვინმე, მისმა მამამ მისის დაჯსნისა არა ინაღლოს რა და მერმე თვითან იქილამ გამოიქსნას ან გამოიპაროს და შინ მოვიდეს, თავისი მამა გააგდოს, თუ რამ ქონდეს, წაართვას და ნულარას მისცემს.

297. ქ. უკეთუ მამა დატყუევდეს, და მისმა შვილმა მისის დაჯსნისა არა ინაღლოს რა, და თვითან გამოიქსნას და შინ მივიდეს, ესრეთ მამამ უყოს შვილებსა, ვითარცა ზემოთ სწერია [იხ. მუხლ. 296].

298. ქ. უკეთუ ერთ კაცს შვილი არა ყუანდეს და დატყუევდეს, და სხვა ნათესავი ყუანდეს მისის მანულის მეგუთხედრე, და მისის დაჯსნისა არა ინაღლოს რა, იგი უმკუთხედრო იქმნას.

299. ქ. უკეთუ ის კაცი ტყუეობაში მოკუდეს თავისთა შვილთა და ნათესავთ უნაღულგლობითა, მოსამართლენი მისსა სამკუთხედებელსა ნურცა მათ დაუმკუთხედებენ. და თუ რამ იმ კაცის საქონელი იყოს, უძრავი თუ მოძრავი, ყველა გამოერთვასთ და, იმ აღაგის მიტრონოლიტი იყოს თუ ებისკოპოზი, იმას მიეცეს ამგვარად, რომ იმან ის საქონელი სხვად არად დახარჯოს, მარტო ტყუეს დაიჯსნიდეს და ახატს უზემდეს.

¹ ავატმყოფის A.

ხოლო უკეთუ, სანამდი დატყუევდებოდა, უწინვე თავისი ყოვლისფერის ანდერძი ქნა და მერმე, რომ დატყუევდა, თავის მამაზედ ესრეთ უმაღლო გამოჩნდა და არას მოეგმარა, ის ანდერძი აღარ ირწმუნება, არამედ ესრეთ უყონ, რომელიცა ზემოთ წერილ არს [იხ. მუხლ. 297].

300. ქ. ხოლო ამას ვბძანებთ ყრმისა მის ნათესავისათვის, რომელი ტყუე არს: უკეთუ იყუნენ [105v] მისნი ნათესავნი თურამეტის წლისა და მისის დაჯსნისა არა ინაღლოს რა, იძთაც და მშობელთაც მისთა, რაცა აქ სწერია, ესრეთ უყონ. და უკეთუ თურამეტს წელიწადს ქუეით იყოს მისნი სახლის კაცნი¹, უასაკობისათვის შენდობა მიეცემა და არცა რა წაერთმევა.

ქ. შვილი რომ მწვალებელი² შეიქნას, სამკუიდრებელის მიცემისათვის

301. ქ. უკეთუ იყუნენ ვინმე მართლმადიდებელნი კაცნი და დედაკაცნი და მათი შვილი მწვალებელი შეიქნას და სიკუდილამდის დადგეს წვალებასა ზედა, იგი უმკუიდრო იქმნას³.

ხოლო უკეთუ მოიქცეს კათოლიკე ეკლესიასა შინა გულითა წმიდითა, კიდევ იმას თავისი წილი სამკუიდროსაგან მიეცემის. და როდესაც ის მწვალებელი შეიქნა, მის მოქცევამდინ შუაზედა მის ნათესავთა ააშენეს რამე, თუ ასარგებლეს, მისი წილი აღარ დაედება.

302. ქ. კაცსა ვისმე ყუანდა ორი შვილი, ერთი მწვალებელი შეიქნა და ერთი ისევ მართალ მადიდებელი არის, ის ქრისტიანი შვილი დაიმკუიდრებს სამკუიდრებელსა მამისა თვისისასა, არა მწვალებელი შვილი.

ხოლო უკეთუ მისნი შვილნი ყუელანი მწვალებელნი შეიქნან, იმ კაცის ძმა და მამა დაიმკუიდრებს სამკუიდრებელსა მისსა, და მის შვილებს ჯელი არა აქუს.

უკეთუ ყოველნი, იმ კაცის მამულის მემკუიდრენი და ნათესავნი, მწვალებელნი შეიქნენ და აღარავინ იყოს მისი ქრისტიანი, სადაც იმ კაცის სასაფლაო არის, იმ ეკლესიაში ვინც მწირველ-მლოცავი დგას, მისი მამული იმათ უნდა მისცენ.

უკეთუ იმ ეკლესიაში მდღელი არ იდგეს და ერისკაცი იდგეს, იმ კაცის ყოველსა მამულსა მისი ბატონი დაიმკუიდრებს—ნახევარი თვითან უნდა დაიჭიროს და ნახევარი იმ კაცის სულის მოსაჯსენებლად იმ [106r] ეკლესიას უნდა მისცეს, საცა მისი სასაფლაო იყოს.

¹ კაცისაგან A. ² მწვალებელი A. ³ იქმნას A.

ესენი იქ უნდა ქნან. უკეთუ ამისთანა მამა შეიქნას შეილზედა ანუ შვილი მამაზედა, ესრეთ გაუჩინონ.

ქ. ბერად რომ შედგეს ვინმე, მისის სამკუთხედებისათვის

303. ქ. უკეთუ ვინმე ბერად შედგეს, მამა ანუ შვილი, თავისის მამულისაგან არა უმკუთხედო იქმნების ბერობისათვის, არცა მამა და არც შვილი, არამედ ბერი იგი შვილი ერისკაცს მამასთან დაემკუთხდებოდა და მამა შვილთანა. და როდისაც ან ერთი მოკუდებიან, ასრე დაიმკუთხდებენ.

უკეთუ შვილი იგი მამის შემცოდვე ყოფილიყოს და მასვე გაეგდოს, მოსამართლე შვილსა მას გაგდებულსა არას დაუმკუთხდრებს, ამისთვის რომ მამას გაუგდია.

ქ. მიბარებისათვის

304. ქ. მისაბარებელი იგი არს, რომელმანცა ერთი რამ საქონელი ვისმე მიბაროს შესანახავად.

ქ. სჯული

305. უკეთუ ვინმე ერთი რამ მიბაროს კაცსა და ეგონოს, რომე ის კაცი ამ მისაბარებელს მასუკან უარყოფსო, მართებულია, რომ წიგნი გამოართოს, თუ ეს მამბარებიაო, და მერმე ისე მიბაროს. რაც მიბარებია, სახელდობ უნდა ეწეროს და მოწამეცა ეწეროს.

306. ქ. უკეთუ კაცს მიბაროს ვინმე რამე, და იმ კაცს ცეცხლი შეედვას და ან არეულობა რამე შეიქმნას, ან სახლი დაექცეს და¹ წაუტდეს², და მან უარყოს, რომ ჩემთვის არ მოგიბარებიაო, თუ მოწამე მოიყუანოს და ის კაცი მოწმით გასტეხოს, ორი ზომა უნდა გამოართვას.

ხოლო უკეთუ ვისაც მიბარა, მან თქუას, თუ ეს მამბარაო, ისევ თავისი გამოართვას. მიბარებული წამტარიყოს რამე, მისი წაქდენისა ფასი მოსცეს ავად შენახვისათვის.

[106v] 307. ქ. უკეთუ საქონელი მიბარებული ვისმე ყაზახმა წაართვას და დაეკარგოს, მისთვის. პასუხი არა მიეცება რა, უკეთუ მათ უშაზედ მტერობა არა იყოს რა, ან მტერობით არ წართმეოდეს, ან პირობა არა ქონდესთ რა ყაზახსა და საქონლის მიმბა-

¹ და]--A. ² წაუტდეს]+ თუ არ წაუზღეს A.

რებელსა. თუ ესრეთ იყუნენ, მათ შუა რაც დაეკარგოს მიბარებული საქონელი, ყუელა ისევ მოსცეს თავისი, ამისათვის რომე, თუ არ შეეძლო შენახვა, რატომ მიიბარა.

უკეთუ თვითან დაეხარჯოს და მიზეზით ამას ამბობდეს, თუ დამეკარგაო, ის მიბარებული მასვე ზედა არს და გამოართვას. უკეთუ კაცი იგი მოკუდეს და მისმა სახლის კაცებმა უარყონ, მოსამართლესთან მივიდნენ; თუ გაიტეხოს, ორი ზომა გამოართვან და მისცენ.

ქ. ნასყიდის ყმისათვის

308. ქ. ნასყიდი ყმა თავის ბატონს რომ კარგადაც აამებდეს და თავისი საქონელი სხვას მიიბაროს, მისი ბატონი გამოართომს მის საქონელსა, როდისაც უნდა.

309. ქ. უკეთუ საქონელი გამოაბაროს ვინმე ნასყიდმა ყმამ, ცოცხალი იყოს თუ მოკუდეს ნასყიდი ყმა, ან აზატი უყოს, ან თავისმა ბატონმა გაყიდოს, რაც იმ კაცს სხვაგან გაბარებული რამე აქუს, იმავე უწინდელის ბატონისა არის, ახალს ბატონს კელი არა აქუს.

ქ. ქურდისათვის

310. ქ. ქურდმა კაცმა რომ მოიპაროს რამე, მისი დანაშაული შვილებს არ ეკითხება რა. თუ ის ქურდი მოკუდეს, მოსამართლემ მისი კერძი საქონელი გაასყიდვინოს და ისე გარდუწყუიტოს თავისი თავნი, თვარა შვილებთან კელი არა აქუს.

[107r] 311. ქ. ვინცავინ დღისით მოიპაროს, ის ცხადი ქურდი არის, იმან ოთხი უნდა მისცეს პატრონს. უკეთუ მალვით მოიპაროს, მან ერთიორად მისცეს.

312. ქ. ღამით ქურდი, რომელიც ქალაქს გარეთ მოიპარავს რასმე, ის კაცი ქურდობაში კაცსაც მოჰკლავს. უკეთუ მგედარი იყოს და ქალაქს შიგნით მოიპაროს რამე, იმას ქალაქში კაცის სიკუდილი არ შეუძლია.

და ქალაქს შიგნით ქურდს რომ იარაღი არა ქონდეს რა— შუბი, გმალი, ისარი, ხანჯალი ან კეტი, რომ კაცს დაჰკრას და მოკლას,— თუ მოწამე იწოვნონ, რომ იმ ქურდს კაცი მოეკლას ქალაქს გარეთ თუ შიგნით, იგიცა მოიკლას მოსამართლისა მიერ, და რაც საქონელი წაეღოს, ისევ პატრონს მიეცეს.

313. ქ. უკეთუ ღამით ქურდი მოკლას ვინმე, იმას სამართალი არა მიეცემა რა, ამისთვის რომე, პირველად, იქურდა და, მერმე, ის კაცი მარტო იყო, დაჭერა ვერ შეიძლო და მოკლა—ვერას შეუა.

314. ქ. უკეთუ ვინმე საქონელი მოიპაროს ანუ ძალად წაართვას ვისმე და გაყიდოს, ის საქონელი პატრონმა იცნას, უფასოდ გამოართვას თავისი საქონელი.

315. ქ. ერთი კაცი რომ ღვინის მსყიდველის სახლში იყოს¹, ანუ ქარვასლაში, ანუ სხვაგან, იქ იმ კაცს საქონელი რამ მოჰპაროს ვინმე, უკეთუ ქურდი იპოოს, სამართალში მიიყუანოს² და ორი ზომა აიღოს, და ანუ სამი ზომა. თუ ქურდი ვერ ნახა, საცა დაეკარგა, იმ სახლის პატრონს თავისი თავნი გამოართვას.

316. ქ. ლაშქარში რომ მოიპაროს ვინმე რამე იარაღი, იმ კაცს ძლიერად უნდა ეცეს. თუ ცხენი ან ჯორი, ან სხუა პირუტყვი მოიპაროს, მას ჯელი მოსჭრან.

[107v]. 317. ქ. ხე, რომელიცა კაცთა მოსაგმარებელია, კაცმა წაიღოს ვინმე თავისთვის, ანუ დასარგავი ხე წაიღოს და თავისთვის დარგოს, წაღება აღარ იქნება, ორი ზომა პატრონს უნდა მისცეს.

318. ქ. ქალაქში³ და ანუ სხვას ალაგშია რომ მოიპაროს ვინმე რამე, უკეთუ ერთხელ ერთი რამ მოიპაროს და ის ქურდი დაიჭირონ, და ის კაცი ყმა არავისი იყოს, აზატნაქმარი იყოს, რაც მოეპაროს, ორი ზომა მისცეს პატრონსა.

უკეთუ ის ქურდი ღარიბი და უქონელი იყოს, ეცეს ძლიერად, ის გამოერთვას, რაც მოუპარავს, და ექსორია იქმნას. უკეთუ ბევრჯელ და ბევრი მოიპაროს, მას ჯელი მოეკუთვოს.

319. ქ. ვისაც რომ ნასყიდი ყმა ყუანდეს და ქურდობდეს და მოიპაროს რამე, რაც მოეპაროს, მისმა ბატონმა ისევე მისცეს. თუ საქონელი არ მისცეს, ქურდი მისცეს.

320. ქ. ვინცავინ მოპარული იყიდოს რამე და თავისმა პატრონმა შეაჩინოს, მოსამართლემ გამოართვას და პატრონსავე მისცეს. და რაც იმ კაცს იმაში გაედოს, ქურდს სთხოოს.

321. ქ. ცხადად ყაზახნი, რომელნიცა დგანან ტყეშია ანუ გზაზედა, ის დაიჭირონ და ანძაზე აცვან, რომე სხვათაც ნახონ და შეშინდენ ანუ, მათ ვინცავინ კაცი მოუკლავს, მისმა ნათესავმან ნახონ გატანჯული და იშნი მოუგონ.

¹ იყოს]—A. ² მიყუანოს A. ³ ქალაქში] ლაშქარში B.

322. ქ. ვინცავენ მოჭრას ხე ანუ ხილი, ანუ ვენატი, ვითარცა ავაზაკი, ეგრეთ განიპატიჯოს. უკეთუ მოსჭრან ხე, ხილი, ვენატი¹, ერთი ანუ ბევრი, და უარყონ, მე არ მამიჭრიაო², ორი იმ ხის ფასი მისცენ. უკეთუ თქუას, მე დავაშავე და ვქენიო, რაც წაუტლინოს, ისევე თავისი მისცეს.

[1081.] **323.** ქ. ქურდი ის არის, რომელიცა უიარაღოდ მალვით მოიპარავს რასმე. იმას არც ასო მოეჭრება და არც მოიკლვის³. და რომელიცა იარაღით იარება და იპარავს, ქურდობით კაცს ძალას უზამს, ის კაცი, სადაც რომ ნახონ, იმავ ალავს მოკლან.

ქ. რისაც ფერიხ საამხანაგოს ამხანაგობისათვის

324. ქ. ამხანაგობა ესრეთ იქნება: ვინცავენ რომ ამხანაგათ შეიყარნენ, პირობას დასდებენ, სანამდი ცოცხალი იყუნენ, რომ არ გაიყარნენ, ანუ ერთს-ორს წელიწადსა, ანუ⁴ ცოტას ხანს, სანამდი საამხანაგოს არ მოიკლებენ და არ გაიყოფენ. მანამდი ვერ გაიყრებიან. და როდისაც ერთ-ერთი მოკუდება, კიდევ მაშინც გაიყრებიან.

325. ქ. ორნი ძმანი იყუნენ, სხვა საქონელი არა ქონდათ რა, ორნივე მჭედრად დადგნენ, ლაშქარს წავიდნენ,—რაც იმათ ჯაბაგირი იშოვნონ მჭედრობით, ორთავ სწორედ გაიყონ.

326. ქ. ერთმა კაცმა კაცს საქონელი ნისცა სავაჭროდ და ის კაცი სავაჭროდ წავიდა, ის საქონელი რომ მისცა სავაჭროდ და მისი თავდები არა ყანს თეთრის პატრონსა, ის კაცი ვაჭრობაში მოკუდა და საქონელი უპატრონოდ დარჩა,—საქონლის პატრონის ზიანი იქნების. ის პატრონი უნდა წავიდეს და, სადაც ის კაცი მოკუდა, იქ მივიდეს და თავისი საქონელი ითხოვოს. რაც თავისი იყოს, აიღოს, და თუ ნამეტნავი არის, იმ მკუდრის კაცის შვილებს მიუტანოს.

უკეთუ იმ კაცმა ის საქონელი ყუელა გზაზე დაკარგა, და ის კაცი შინათ აშენებული იყოს, იმ საქონლის პატრონს იმ კაცის სახლში გელი არა აქუს, ვერცა რას გამოართმევს, ამისთვის რომე; თუ ამისი პირობა დაუდვა, რომე თუ დავკარგო, ჩემის სახლიდამ მოგცე, უნდა მისცეს, თუ არადა, ეს პირობა არა აქუს, ვერას შეუა.

¹ ვენატი]—A. ² მამიჭრიაო]+ მე არ მამიჭრი A. ³ ქ: მოიკლვის A. ⁴ ანუ]+ ანუ A.

[108v] 327. ქ. ერთი კაცი ვაჭრობაზედ ჩემი ამხანაგი იყო, ის კაცი წავიდა სავაჭროდ, იმ კაცს ქურდისაგან თუ რისაგანც გზაზედ ზიანი მოუიდა და საქონელი დაკარგა — მე არას მამცემს, ამისთვის რომე ერთ კაცს ცხვარი დაუფასე და მივეც¹, იმას ყაზახნი დაესხნენ და ის ცხვარი ძალად წაუსხეს—ეს ზიანი ორთავესი იქნება.

უკეთუ იმ კაცს საქონელი მოპაროს ვინმე, რომ ის კაცი არც ფრთხილობდეს, არც ნალობდეს და² მოპარონ, — უნაღლელობით დაკარგა, მისი ზიანი არის. ხოლო უკეთუ საქონლის დაუკარგაობისათვის კარგად ფრთხილობდა ა მაშინც მოპარეს ის საქონელი, ორთავე ზიანი არის.

ქ. სამეფოს ხჯულის კანონი ყაზახთათვის

328. ქ. უკეთუ ყაზახი სასიკუდილოთ ვიზედმე მივიდეს, ანუ გასაცრცველად, და მან დაასწრას³, და ის ყაზახი მოკლას, მისი სამართალი არა მიეცემა რა, ამისთვის რომე სასიკუდილოდ მიუჭდა, და როდისაც კაცს გაუჭირდება, თავისის თავის მოგმარებას ეცდება. მაგრამ ამგვარს მოგმარებას ხჯულის კანონი არ მისცემს კაცსა.

329. ქ. უკეთუ ყაზახი უშიშრად სასიკუდილოდ ვიზედმე მივიდა, ისიც ეცადოს, რაც შეიძლოს, რომ ის თავისის ცხოვრებისაგან გაიყუანოს.

330. ქ. უკეთუ მღვდელთმთავარმან ანუ მღდელმა აგარიანი ანუ სხვა უსჯულო კაცი მოკლას, ლაშქარშია, ანუ ვინმე ამოღებულის გლმით მოუჭდენ და მღდელმან დაასწროს და მოკლას ის კაცი, დასტურად მისი მტერია, რომ მოკლას, რა იქნება? მაგრამე წირვა აღარ ერგება, არამედ ღირსება და წესი არ გამოერთმევა.

[109r] ქ. მთხრობლობისათვის

331. ქ. კაცმან რომ კაცისაგან გაიგონოს სიტყუა რამე, წავიდეს და უმთხრობლოს, სიტყუა იგი უთხრას მთავარსა მის ალავისასა, მართებულია.

332. ქ. ხოლო დედაკაცის მთხრობლობა არა ჯერ არს, არც კარგზედ და არც ავზედა. ყოველი საქმე, რომელმანცა მართლა არ იცოდეს, მართებული არ არის, რომ მთხრობლად მივიდეს ვისთანმე.

¹ მივეც]—A. ² და]—A. ³ დასწრას A.

უკეთუ იცოდეს ვინმე, რომ იმ კაცმა კარგი ქნა თუ ავი, კიდევ ნახოს, დამალავს თავის სარგებლის გულისათვის, არ გამოაჩენს, ხოლო ის საქმე სხვამ არვინ იცის, არამედ იმან, რომელმანცა ქმნა რამე, და იმან, ვინც ნახა. პირველად ვინც თქუას, რომე ეს საქონელი იმ კაცს აქუსო, მივიდეს და ის სიტყუა მოსამართლეს მოაქსენოს, მისი მიტანილი ამბავი არ ირწმუნების, არამედ, რომელმანცა იცოდეს მართალი და თქუას, ის იქნება მთხრობელი.

333. ქ. რამეთუ დედაკაცი მთხრობლად ნურაოდეს ნუ იქნების და არც ირწმუნება, და არც მის კაცისა ირწმუნება მთხრობლობა, რომელსაცა მოსამართლისაგან მის სიაგვაცეზე განებატიჯოს ვინმე, და არც იმისთანას კაცის მთხრობლობა ირწმუნება, რომელიც ლაშქარს წავიდეს და გამოქცეული მოვიდეს. არამედ იმისთანას კაცისა ირწმუნების, რომელიცა ღირსი სარწმუნოებისა იყოს კაცი იგი, შური და მტრობა არავისი ქონდეს და არც მტერობით უმთხრობლოს.

334. ქ. კაცს რომ დაეკარგოს რამე და მთხრობელმა ის გამოუჩინოს, რაც დაკარგოდეს, რაც საქონელი იყოს, მისი მერვედი მთხრობლისა არის, ამისთვის რომ დაკარგული გამოაჩინა.

[109v] **335. ქ.** რომელმანცა კაცმან მთხრობლობა ქნას, დიდმან ანუ მცირემან, დაკარგულის ნიშანი არ მიუტანოს პატრონსა და ტყუილად იმთხრობლოს, მოსამართლემ იმ ტყუილს მთხრობელს გაჭურვებულის რკინის დალი ლოყებზე ოთხ-ოთხი დაასვას¹.

ქ. მოწამეთა მოწმობისათვის

336. ქ. მოწამეთათვის ესრეთ ჯერ არს, რათა იყუნენ ღირსი სარწმუნოებისა და არა იყუნენ ხარბნი ანუ ღარიბნი. თუ იმ მოწმისა² არც იცოდენ, თუ ვინ არის ან როგორ გაზრდილია, ან რის კეთილის საქმის მოქმედი, ასე გასინჯონ და მისი მოწმობა ესრეთ ირწმუნონ.

337. ქ. მოწამემან, რომელმანცა იმოწმოს ვალისათვის, თამასუქში რომ მოწმად ეწეროს, ასე ნუ იმოწმებს³, რომ ის თეთრი ჩემთან მისცაო. თუ ასე იმოწმოს, ნუ ირწმუნებ, გააგდე.

უკეთუ თქუას მოწამემან ჩემთან თეთრი არ მიუციაო, არამედ კაცმან მითხრა, რომ ამ კაცს იმ კაცის თეთრი მართებსო, ამაზედ თუ ხუთი მოწამე მოიყუანოს, ირწმუნეთ.

¹ დასვას AB. ² თუ იმ მოწმისა]—A. ³ ირწმუნებს A.

338. ქ. ორი მოწამენი რომ ერთმანეთზედ¹ ქიშპად ლაპარაკობდენ და მოწმობდენ, მოსამართლემ კარგად გასინჯოს, რომელიც რომ პირნათლად ჩნდეს, მისი სიტყუა ირწმუნოს.

ხოლო უკეთუ მოწამენი იგი მტყუვნად გამოჩნდენ, მზგავსად-ბრძანებისაებრ სჯულითა, ენანი მათნი აღმოეკუთვნეს.

ქ. დამნაშავეთ მღდელთა თუ ერთათვის

339. ქ. დანაშაული იგი არს, რომლითაცა საქმითა სამღდელონი კაცნი დაეყენებიან, ანუ დიდითა ექსორიობითა ექსორია იქმნებიან, ანუ ერისკაცნი მოიკულიან, რამეთუ დამნა[110r]შავეთა კაცთათვის მოწამე არ მიიყუანებიან იმგვარად², როგორც ვალისათვის. არამედ მოსამართლემ, როდესაც დამნაშავე იგი კაცი განიკითხოს, მოწამე თუ არის, მაშინ პირს უნდა წაუყენოს³ მოსამართლის წინ, ისე გაამტყუვნოს. თუ პირს ასე დაუდგეს, რომ ჩემის თვალით ასე ვნახეო, ირწმუნეთ.

ხოლო უკეთუ ესრეთ თქუას, რომ ამ კაცისაგან გავიგონეო, რომ იმ კაცმა ეს დააშავაო, ის არ ირწმუნება.

340. ქ. მოწამე მოსამართლემ უნდა გასინჯოს, თუ რის კეთილის საქმის ღირსი არის, სახე და საქმე მისი კეთილად გასინჯოს, ანუ რის სიტყუის კაცია, ანუ რის სარწმუნოებისა, ისე ირწმუნოს. თუ მოწამეთა ესრეთ თქუან, რომე ასე გავიგონეთ, ასე შევიტყევეითო, ნუ ირწმუნებ: არამედ რომელმან თქუას, მე იქ დამხდური ვარო და ვნახეო, ის ირწმუნონ.

ქ. პირუტყუთ ქირაობისათვის

341. ვინცავინ ცხენი იქირაოს და მართებულისაგან უფროსი აკიდოს და ცხენს დაუმარცხდეს მძიმის საპალნისაგან, ცხენის პატრონს უნდა უზღოს მისი ცხენი.

342: ქ. ვინცავინ იქირავოს მიწა, წისქული, ბოსტანი ანუ სხვა რამე ამისთანა, ანუ ცხენი და გარი, და ქირით აიღონ მოძრავი თუ უძრავი, რომე მასუკან ისრევ გამოეერთმეოდეს პატრონსა, რაც რომ პირობა დასდვან, თუ ამდრომდინ ამდენის ქირის მომცემი ვიყო, და იმ პეიმანზედ მოვიდეს, ქირა სთხოვოს⁴ და არ მისცეს, და ისივ მოსამართლესთან საჩივლელად წავიდეს, მაღონებსო, იჩივლოს და გამტყუნდეს, არა [110v] მარტო ქირა გამო-

¹ ერთმანეთთან A. ² მზგავსად A. ³ იმგვარად—A. ⁴ დაუყენოს A.

⁵ სთხოოს A.

ერთვას, არამედ, რაც რომ საქირაოდ აქუს იმ კაცს, ის საქონელი უნდა დააფასონ და მისი ფასიც უნდა გამოართვან და მისცენ იმ საქონლის პატრონსა, და თავისი საქონელიც გამოართვას, ამისთვის რომე დაინახონ და სხვათაც ამისთანა უსამართლო არ მოინდომონ კაცზედა.

343. ქ. უკეთუ ვინმე აქირაოს კაცსა ვისმე მიწა ანუ სხვა რამე და ასე შერიგდენ, რომე ამდრომდის ეს ქირა მოგცეო, სახლი იყოს თუ სხვა რამე, და იმდრომდინ იმ კაცმა ის ალავი აღარ დაიჭიროს, რასაც ხანს ქონდეს, ის ქირა გამოართოს და სხვას მთლად აღარ აძლევდეს, მოსამართლემ ეს სამართალი უყოს: რასაც დაპირებოდეს, გამოუერთვას მთლად და მიაცემინოს, ამისთვის რომ პაემნამდის რატომ გაუშვა?

ქ. გელოსანთათვის.

344. ქ. გელით მოქმედნი კალატოზნი, ხურონი, ფეიქარნი, მკერვალნი და სხვანი ესევეთარნი გელოსანი, რომელნიცა საქმესა აიღებენ გასაკეთებლად, იმ სამუშაოს ნახევარზედ გაუკეთებელს ნუ გაუშვებენ და სხვისას ნუ მოყუებიან,—სანამდინ პირველი საქმე არ გაათაოს, სხვას ნუ აიღებენ.

უკეთუ რასაც რომ ის კაცი ამუშავებს; იმას იმისი მასალა დააკლდეს, არა ქონდეს, რომ გააკეთებინოს, და იმ გელოსანს სხვა სამუშაო აუჩნდეს და ის კაცი ამას ეუბნებოდეს, დღეს-ხვალ შემამიცადე, ვიშოვნი და გავათაოთო, იმ ოსტატმა სანამდი იმ ალავის მოურავთან ერთი ასეთი კაცი არ მოიყუანოს, რომე ესეები¹ ყველა უმოწმოს, და ოსტატმაც მოურავს ეს მოაჯსენოს, ლარიბნი კაცნი ვართ, ჩვენის გელით უნდა დავრჩეთო, და მოურავმა გაიგონოს,—რადგან² იმას მასალა აღარა აქუს, [111:] დასტური უნდა მოურავმა მისცეს ოსტატსა და სხვა სამუშაო იმუშაოს.

და მეორეს სამუშაოს რომ გელი მიყონ გელოსანთა, და ის პირველი კაცი მოვიდეს, რომე მასალა ვიშოვნე და წამოდი, რაც ნამუშავებია, ის შევათაოთო, მანამდი, რომელზედაც დგას, ის სამუშაო არ გაათაოს, მანამდისინ ნუ წაყუება.

ხოლო უკეთუ გელოსანმან მოურავის უდასტუროთ მეორე ის საქმეც ნახევარზედ გაუშვას და მესამეს სხვას საქმეს მოყუეს, მოურავმა ის გელოსანი დაიჭიროს, ძლიერად სცეს, წვერ-ულვაში მოპარსოს; თუ რამ გელფასი აეღოს, ყუელას ნაშენებისა გამოართოს

¹ ესეები A. ² რადღან AB.

და მათვე მისცენ; ის ოსტატი გააგდონ. და ვისიც რომე პირველი ნაშენები დარჩა, და მეორე, არც მათ შეუძლია, რომე უმოურაოდ სხვა ოსტატი მიიყუანონ სამუშაოდ და გასათავებლად.

345. ქ. ვინცავინ კალატოზი აშენებდეს კედელსა, კამარებსა, მათ ესრეთ ნებაეს, რათა კარგად გასინჯონ, რომე სახლისა ან კედლის საძირკუელი სუსტად არ დაუდვან, კედელი მრუდად და უშვერად არ ააშენონ. უკეთუ ათს წელიწადს შუა ძრვა რომ არ იყოს, ისე კედელი და კამარა დაიქცეს, იმ ოსტატებმა მეორედ ააშენონ თავისის ხარჯითა.

ხოლო უკეთუ დიდი რამე სამუშაო იყოს, ასის ფლურის ფისი¹ უფროსი მოუნდებოდეს, ოსტატმა უწვლფასოთ უნდა იმუშაოს და მასალა პატრონმა უნდა უშოვნოს. ამას იმათთვის ვიტყუით, რომელნიცა კირით აშენებენ.

ხოლო უკეთუ ტალახით შენება იყოს, ექუს წელიწადს თუ დაიქცეს ტალახით ნაშენები იგი კედელი, ისევ ოსტატმა უწვლფასოდ უნდა ააშენოს, და სხვა მასალა ყველა პატრონმა უნდა უშოვნოს. თუ [111v] ქუიტკირით ნაშენობა ათს წელიწადს უკან დაიქცეს და ტალახით ნაშენები ექუს წელიწადს უკან დაიქცეს, იმასთან კალატოზს მეორედ² ასაშენებლად ჯელი არა აქუს.

ეგრეთვე ყოველს საქმეზედა, ვინცავინ ოსტატმა საქმე აიღოს: უკეთუ ფეიქარმა ქნას თხელი სამოსელი ანუ ძკერვალმან მოკლე და ვიწრო შეკეროს, წელში გაიხიოს,—ყოველმა, რომელმანც ამისთანა სამუშაო გააკეთოს ოსტატმა, მეორედ ისევ უწვლფასოდ³ გაუკეთოს.

ქ. ბოზობისა, მწამლელობისა და ვარსკვლავთ მეტყუელებისათვის

346. ქ. მისანი არის გრძნეული, რომელიც იქმნებიან ეშმაკისა საუნჯენი. ესრეთ იტყუიან, რომე, სანთლითა და ცერცვით რომ მისნობა ვქენითო, იმაში ესრეთ ვნახეთ, ეს კარგი მოგივა და ეს გვენებისო. ესრეთ ცრუწინასწარმეტყუელებენ და იტყუიან, შენი საქმე ესრეთ იქნებაო. ტყუილად სცდებიან, ეშმაკისა მიერ საწყალობელნი, ამისთვის რომე მისნობა ეშმაკისა მიერ მპოვებულები⁴ არის და მის მდევართათვის მიცემული.

¹ ხარჯი B. ² მეორედ]—A. ³ ისევ უწვლფასოდ] უწვლფასოდ A. ⁴ მპოვებულები A.

რომელიცა მისნობს, იგი სახელსა ღთისასა და ყოველთა მისთასა აჯსენებს და იტყუიან, სახელითა ღთისათა ვპოვებთო, მაგრამე¹ ვინცაეინ ამისთანას საცთურს იქს, მზგავსი² არს, ვინცა-ეინ კაცი არს მემრუმე³ ანუ კაცის მკულელნი, რამეთუ ამის მოქმედნი რომ წავლენ ამისთანას საქმის ქმნად, ისინი სახელსა ქრისტესას აჯსენებენ და იტყუიან, უფალო შემეწიეო. მაგრამე ამისთანას საქმის მოქმედთა კაცთა ღთი ვითარ შემწე ექმნების⁴ უვრეთვე მისანნი აჯსენებენ სახელსა ღთისასა ავს საქმეზედა. ქუეყნის უფროსმა უნდა იგინი სტანჯონ და დააყენონ.

[112r] 347. ქ. სწავლა მისნობისა ორად განიყოფის: ერთი არს ვარსკულავთ-მრაცხველობა⁴ და მეორე—ვარსკულავთ-მეტყუელება. ხოლო ვარსკულავთ-მრაცხველნი⁵ ვინცაეინ არიან, წმიდათა მამათა შენდობა მისცეს მისის სწავლისათვის. არა არიან ვითარცა მოგუნი, არამედ ასწავლის ყოველთა ვარსკულავთა და ყოველსა ეტლსა თორმეტსა თვეთასა და შვიდთა სარტყელთა ცისათა, რომელთაცა ცთომილად უწოდთ, მისსა სიარულსა და სიმარჯვით ყოფნასა მისსა. ამას შენდობა აქუს, რომე ყოველთა ვისწავლოთ, რამეთუ თორმეტი ეტლნი და შვიდნი ცთომილნი ვარსკულავნი ბრძანებითა ღთისათა ქუეყანისათვის მოქმედებენ და უფლებენ ქვეყანასა ზედა.

არამედ ამას ვიტყოდეთ და ესრეთ ვგონებდეთ, ვითარმედ ერთი ღთი არს ყოველთა შემოქმედი, ერთბუნება და სამგვამოვნებით თაყუანისცემული. სამგვამოვნისა ღთისა ბრძანებითა ეტლნი იგი სარტყელნი ქუეყანისათვის მოქმედებენ.

348. ქ. ვარსკულავთ-მეტყუელება იგი არს, რომელიცა ვარსკულავისა მიერ მისნობენ და იტყუიან, რამეთუ ამ ეტლითა მოკუდება დიდი კაციო, ამ ეტლითა იყო მეფობა მეგვიპტელთა, ებრაელთა, ბერძენთა და თათართაო, რამეთუ რომელიმე ყრმა ეტლზედ იშვას: ამ ბედისა იქნებისო და ეს საქმე უნდა დაემართოსო, ავი თუ კარგი.

რამეთუ ამ ვარსკულავთაგან კარგი არა იქნების რა, არცარა შეუტლიან.

რამეთუ ვარსკულავთ მრაცხველთა⁶ და მზგავსათა ამისთა ეშმაკისა მიერ მპოვნელი სახელ-ედების და წმიდათა მამათა მიერ დაყენებული არს.

¹ მაგრამე A. ² მზგავსი A. ³ მემშურნე B. ⁴ მრიცხველობა B. ⁵ მრიცხველნი B. ⁶ მრიცხველთა B.

ამისთვის, რამეთუ ბევრნი კაცნი, რომელიცა უმეცარნი არიან, ბევრნი სცდებიან და აცდუნებენ. რამეთუ ეტლზედ დაბადება და აღზრდა, რაც მათ დაემართებიან, ავი თუ კარგი, ანუ რომელიცა ბედსა ესვენ და რაც საქმე [112v] ბედზედ დაემართებისთ, ესევეთართა ვარსკულავის მეტყუელნი მისნობენ, ეშმაკისა საბრჯითა იტყუიან.

ხოლო უგუნურთა კაცთა ესევეთარისა მეტყუელნი, ვითარცა წინასწარმეტყუელნი გონიათ. ამის და ესევეთართა მოქმედნი დაიყენებიან პატრიაქთა და მეფეთაგან.

349. ქ. რამეთუ ოთხნი წიგნი არიან სასწავლნი კაცთათვის: პირველი არს რიცხუთა, მეორე—მუსიკი, რომელ არს სამგალობლო, მესამე—ქუეყნის აღრიცხვა და მეოთხე—ვარსკვლავთ-მრაცხველობა¹, რამეთუ ამის ყოვლისათვის სჯულის კანონი ბრძანებს, რომე ვი[ს]წავლოთ. არამედ ესრეთ ნუ ვირწმუნებთ, ვითარცა იგინი, რომელთა რწამთ საცთური ესე.

და ნურცა ავს საქმეზე მივიქცევით, არამედ ესრეთ ვიტყოდეთ, ვითარმედ იგინი ღონ დაბადნა ჩვენთვის ქუეყანის მონებად. ნურცა გმისნობთ ვარსკულავითა და ნუცა ამას ვიტყუით, ამ ეტლზე დავიბადენით, ამ ეტლით ეს საქმე შეგვემთხვევისო. ეს სიტყუა არა ჯერ არს.

სჯულის კანონი ამას იტყუის, რამეთუ ქეყნის მრაცხველობა¹ და მუსიკობა ყოველთავე კადნიერად ვისწაოთ, რიცხუთა და ვარსკვლავთ მრაცხველობა¹ ჩვენგან შორს განვიოტოთ² და ნურც მივდევთ.

ქ. სჯული სამეფო

350. ქ. ვინცავინ მსხვერპლსა ზედა მისნობდენ, ჯმლითა განიპატიჯოს იგი. უკეთუ წავიდეს ვინმე მისანთანა³ და შეეხვეწოს ანუ საკითხავად მისცეს რამე, მისი საქონელი სამეფოდ წაიღონ და კაცი იგი შორს ექსორია ყონ.

351. ქ. ვინცავინ ქმნას მისნობა ანუ ვინმე აჭამოს წამალი კაცსა თუ დედაკაცსა სასიყუარულო, მისი საქონელი სამეფოდ წაიღონ და ის შორს გააგდონ, თუ მქონიერე იყოს*; თუ ლარიბი იყოს, თავი მოსჭრან.

¹ მრიცხველობა B. ² განვივლტოთ B. ³ მისთანა A.

* აქ წყდება A ხელნაწერის ტექსტი, აკლია ერთი ფურცელი (112—113 შორის), რომელიც აღვადგინეთ B ნუსხის (97v—98r) მიხედვით.

352. ქ. ვინცა ვინ ქმნას ბოზობა და ჭკუიანს კაცთან მივიდეს და ასეთი რამ უყოს მას, რომე ან ცოდვა აქნევიოს და ან მოწამლოს და მოკლას, ან იმასთან დიდის კაცის ცოლი ვინმე აცთუნოს, მას თავი მოეჭრას.

353. ქ. ყოველსა მისანსა და მწამლველსა მეფემან არა მარტო საქონელი წაართვას, არამედ სიცოცხლეც მოუღოს.

354. ქ. უკეთუ კაცი ხედევდეს, რომე თავისი ცოლი სწამლევდეს ან ამგვარს მწამლველობას და მისნობას სხვახედ ირჯებოდეს, დედაკაცი თუ კაცი ერთმანერთს განეშორენ შეუღლვისაგან.

355. ქ. ვინცა ვინ შეატყუოს კაცსა წამლის მაგიერად საწამლავი, სიკუდილით მოკუედინ. და რომელმაც კაცმა საწამლავი გაუგზავნოს ვისმე, და უტოდინრობით წაიღოს და ასვას, იმასაც თავი მოეჭრას, ამისთვის, რატომ არ იკითხა, რა არის? ან რატომ გამკეთებელს არ წააღებინა?

356. ქ. ვინცა ვინ კაცმან ამგვარი წამალი მისცეს ვისმე, რომ გააგიჟოს, რაც საქონელი ჰქონდეს, გამოგროვას და იგი შორს ექსორია იქნას.

357. ქ. უკეთუ კაცმან არ იცოდეს, თუ ეს წამალი მავნებელი არის და დედაკაცს დასაორსულებელად მისცეს, და აწყინოს, და დედაკაცი იგი მოკლას, მისი საქონელი გამოგროვას და ის ექსორია იქმნას.

358. ქ. უკეთუ თავისმა ყმამ ან აზატნაქმარმა რასაც მიზეზით სასიკუდილო წამალი მისცეს ვისმე კაცსა თუ დედაკაცსა, ანუ ნასყიდმა ყმამ—თავის ქალბატონს, და იმ წამლით ავად გაჭდეს და მოკუედეს, წამლის მიმცემს და გამომართმევს თავი მოეკუეთოს.

ეგრეთვე თუ დედაკაცმან თავის ქმარს მისცეს ამისთანა წამალი ან სხვას ვისმე, ან კაცმა თავის ცოლს მისცეს ან სხვას დედაკაცსა, და ან ნასყიდმა—თავის ქალბატონსა და იმ წამლისაგან ავად გაჭდეს და მოკუედეს, ვინც ის წამალი დააღვივნა ვრმლით განიპატიჯოს.

მისთვის იტყუის ამას, ვინცა ვინ ქიშპობით და მტერობით ამას იქმან ან მალვით შეატყუებენ, დააღვივებენ და მოჰკუევენ ვისმე, რომელმაც ესრეთ ქმნას, ვრმლით იტანჯოს იგი.

კარგის აქიმისათვის ამას არ ეიტყუი, რომ კარგად სწამლობდეს ვინმე და ფათერაკად ვერ არგოს და მოკუედეს უნდომლად. მას ტანჯვა არ შეემთხვევა.

359. ქ. ვინცავინ საწამლავით კაცი მოკლას, ვინც ის წამალი მისცა, იგი, ვითარცა კაცის მკულელი, განიკითხონ.

360. ქ. ვინცავინ ნახოს ვინმე, რომ მისნობდეს ვინმე, და მის ალავის უფროსს არ ზოაგსენოს, მის მაგიერად იმ კაცს, რაც ჰქონდეს, სამეჯოდ გამოართვან და იგი ექსორია ყონ.

361. ქ. სამეოცდამეხუთე ბრძანება ლეონ ბრძნისა იტყუის ესრეთ: ვინცავინ ამგვარი კაცი გამოჩნდეს, რომე კაცის გვამის სასიმითელოდ მიზეზითა ამგვარი საქმე უყონ, ავადმყოფს ულოცევდენ სალხინებელად, ანუ ვინმე ხეთა ნაყოფთა მავნებელთათვის ულოცევდენ, ანუ ვენაგისათვის, ანუ მკალისათვის ილოცევდეს და გრძნებას იქმოდეს, ანუ, გარეთ რომ პირუტყუი დარჩეს, ნადირისაგან შეუჭმელობისათვის გრძნება რამ ქნას, და ესეები ვისც შეაჩნიონ, ვითარცა მართლმადიდებელთა ქრისტეს სარწმუნოებ*-[113r]ისა უარისმყოფელი, ეგოეთ განიაატიჯოს მღდელთმთავართა და მეფეთა მიერ.

ქ. სჯულის კანონი მოქალაქობრივი დამნაშავეთა კაცთა
შებრალებისათვის

362. ქ. უწყოდეთ, რამეთუ ძველსა სჯულსა შინა, ვისცა იპოვებდენ დიდსა დანაშაულსა შინა კაცსა, მაშინვე ბრძანებდენ, რომე მოკუდესო. მაგრამე¹ იუსტინიანე² ჯელმწიფე[მ] სჯულის კანონი წმიდად ნახა და ბძანა, რამეთუ რაოდენსა სატანჯველსა ბძანებს განწესება სჯულისა დამნაშავესა კაცსა ზედა, ის განწესება მანცა შეიწყნარა და ნება დართო, ესრეთ იქმნასო, არამედ ერთრიგად ურიგოდ დაინახა იმავ წამს³ დამნაშავეს კაცის სიკუდილი და ესრეთ ბძანა:

როდისაც რომ გამოჩნდეს ამგვარად დამნაშავე კაცი, რომე თანამდები იყოს სიკუდილისა, ანუ ჩაქოლვისა, ანუ ცეცხლში ჩაწვისა, ანუ წყალში დარჩობისა⁴, ანუ ანძაზე აცმისა, ისმინე, მსაჯულო, მაშინვე ნურც თავს მოჰკუთე და ნურცა რას ამ სატანჯველებს უზამთ. ეს რომ თქუას სჯულმა, რომე დამნაშავე კაცს თავი მოსჭერ ანუ გასტანჯო, სჯულის კანონის ჰკუთა ესრეთ არ ბრძანებს, რომ მაშინვე კაცი მოკალითო, არამედ ამას ბძანებს, ექსორია უყავითო ანუ საპყრობილენი პყრობილ ყუენითო, ანუ თვალი დასწვითო, ანუ გელი და ფეგი მოსჭერთო, ანუ სხვა რამ სატანჯ-

¹ მაგრა A. ² იუსტინანე A. ³ წამის A. ⁴ ჩარჩობისა A.

* აქედან გრძელდება A ხელნაწერის ტექსტი.

ველი უყავითო უსიკუდილოთო, რათა იყოს მოსამართლისაგან გა-
პატიჯებული საჩუენებლად ყოველთა კაცთათვის, რათა სხვათაცა
ამისთანა საქმე არა ქნანო. და იმ დამნაშავემ კაცმაც იცოცხლოს,
რომე თავის სიცოცხლეში მისი ჟამი სინანულით აღასრულოს,
რომე მისი დანაშაული ღწონ შეუნდოს.

მოქალაქობის [113v] სჯული კაცთა სატანჯველად ესრეთ
კაცთმოყუარე ექმნების, ამისაგან ჩვენ რატომ უფროსად არა გუ-
მართებს, რომე კაცთა კაცთმოყუარე ვექმნათ, რომელნიც ვართ
შვილნი ეკლესიისანი¹ და წმიდათა მამათ მიერ დამწყსნილნი, რამე-
თუ ესრეთ გვასწავებს ჩვენ, რათა გამოვიყუანდეთ კაცთა ქრისტი-
ანეთა უსჯულოთა და მწვალებელთაგან და განვაშორებდეთ² წვა-
ლებასა მათსა.

ესრეთ წმიდათ მამათაგან გვისწავიეს დამნაშავისა და ცოდ-
ვილის კაცისათვის, რათა, რომელიცა შეგვიძლოსთ სინანულად მო-
უწოდოთ დამნაშავეთ კაცთა.

ხოლო უკეთუ ის აენი კაცი არ მობრუნდენ ჩვენს სწავლა-
ზედა და მცნება ჩვენი არა დაიმარხონ, მოსამართლეთა მოქალაქო-
ბის სჯულითა მისცეს სატანჯველად.

ქ. სჯულისათვის სამი არს

363. ქ. სჯული არს მოქმედება კეთილისა საქმისა და საერ-
თოდ³ ყოველთათვის დაბარებული, გონიერთა კაცთა მიერ სას-
წავლოდ დამტკიცებული, ცოდვილთა განმაბრძნობელი, ქალაქთა
კეთილისა საქმისა განმაწესებელი, და არს ღწონისაგან პოვნილი.

364. ქ. დაბარებული სჯული არს, რათა კაცი ცხოვრებდეს
პატიოსნად, და არა უბატიოდ, და სხვას არას რას აწყენდეს უსა-
მართლოდ; ვისაც რომ მას სიბართლით ენართოს, მისცემდეს
[შდრ. მუხ. 129]*.

365. ქ. სიბრძნისა სჯული არს, რათა იცოდენ კაცთა იგი,
რომელიცა ჯერ იყოს სამღთო და საკაცობო, და იცოდეს სამარ-
თალი და უსამართლო [შდრ. მუხ. 131].

366. ქ. არს ვინმე, რომე იტყუიან, ვითარმედ სჯული ვი-
ციითო. მართებულთა, რომ იცოდეს არა მარტო წერილი, არამედ
ძალიცა მისი, და იქმოდესცა.

[114r] 367. ქ. ღვაწლის მოქმედებისა სჯული⁴ არს, რათა
მსაჯული ეტყოდის ვისმე, რომე ესე ქენ, კარგია, და ამას ნუ იქ,

¹ ეკლესიისანი A. ² განაშორებდეთ A. ³ საეროდ B. ⁴ რჯული A.

* შდრ. იუსტინიანეს ინსტიტუციები, ტიტ. I, § 3.

ავი არისო; ეს სარგებელია, ეს ქენო, და სხვათა დააყენებდეს ავის ქნად.

368. ქ. რომელიცა მოეწონოს მეფეთა და ბრძანოს სიტყუა, იგიცა სჯული არს. და რაც ბრძანოს მეფემან, იგიც მტკიცე უნდა იყოს, და იმას ეწოდების განწესება სჯულისა.

369. ქ. ორთა მეფეთა შორის რომლისა საქმისათვის რომ ქართული იქნების, იმათ ვინცავენი შეკრებულნი ერთი ახლავან, მათთვისცა ჯერ არს, რათა მათცა ბძანება მათი დაამტკიცონ.

370. ქ. უკეთუ მეფესთან დამნაშავე კაცი ვინმე მივიდეს და მისის დანაშაულის პასუხი და სამართალი არ უყოს და შეუნდოს, რადგან¹ მეფემ შეუნდო, ერთათვისცა ჯერ არს, რათა მათცა ბძანება მათი დაამტკიცონ.

371. ქ. სჯული განწესებული არს კრებათაგან: უკეთუ უსამართლო და უსჯულო საქმე რამე ქნას მეფემან, იმანც უნდა თავისის დანაშაულის პასუხი მისცეს. და კათოლიკე სჯული არის იგი, რომელიცა მეფეთა ბძანეს და განაწესეს.

372. ქ. ერთის რისმე საქმისათვის რომე დაწერილი სამართალი არ იყოს, რომე კაცს იმისი სამართალი უყონ, მსაჯულთა², იმ ალაგის წესი რომელიც იყოს, ის უნდა იკითხონ³ და ის სამართალი უნდა უყონ⁴. იმ სამართალს ეწოდების სჯულის კანონის⁵ მაგიერი სამართალი.

373. ქ. უკეთუ მეფემან ბძანოს ვისიმე ტანჯვა და გაპატიჯება, იასულმა⁶ ოცდაათს დღეს უნდა მოიცადოს, რომე, ვინ იცის, მეფემ კიდევ შეიწყალოს და აღარა გარდააჯღევინოს.

[114v] 374. ქ. რა არს სასჯელი?⁷ სასჯელი⁷ იგი არს სიკუდილი და ექსორიობა და სხვა მსგავსი ამისი.

375. ქ. უკეთუ მამამ დააშაოს რამე, ის მისი დანაშაული მის შვილს არ ეკითხება, და არც მამა განიკითხვის შვილის დანაშაულისათვის, რამეთუ დანაშაული ერთს თავზედ იქნების, რომელიც დააშავებს, იმას გარდაჯღების და არა სხვასა.

376. ქ. ვინცავენი რომ დააშაოს, წესი არა არს, რომ მაშინვე გარდააჯღევინონ, ჯელები მოსჭრან ანუ ფეკები, არამედ—ერთი ხოლო მე ვიტყუი გარდაჯღევინებასა⁸ მსგავსად⁹ დანაშაულისა მისისა¹⁰.

¹ რადღან AB. ² სჯულთა A. ³ იკითხოს AB. ⁴ უყოს AB. ⁵ კანონი A. ⁶ იასულმა A. ⁷ სჯული A. ⁸ გარდაჯღევინებისა AB. ⁹ მსგავსად]+ და A ¹⁰ ამისისა A.

უკეთუ იყოს კაცის მკულელი ანუ ყაზახთა უფროსი, ანუ ცხადი ქურდი, ამათ ორივე მოეჭრას ანუ თვალი მოსთხარეთ, ანუ ჯელი და ფეჭი მოსჭერიტ, რომ სხვათა ნახონ და გაფრთხილდენ, რომე სხვანიც იმ ალაგს არავინ მივიდეს.

ქ. მალვით თეთრის მოჭრისათვის

377. ქ. ვინცავინ მეფეს გარეთ თეთრი მოსჭრან ან ფლური, ან ფული, კარგის ვერცხლისა თუ ავისა, იმას ორივე ჯელები მოსჭრან. და რომელმან იცოდეს, ეს თეთრი მალვით მოჭრილია, და ის თეთრი წაიღოს და ასაქმოს, იმას ერთი ჯელი მოსჭრან.

378. ქ. იმას ზიანი ქვიან, რომ ერთმა კაცმა ერთს ქალაქში ზარაფხანაში ვერცხლი მოიტანოს და სხვა კაცი მივიდეს, ის ვერცხლი იყიდოს და სხვაგან წაიღოს. იმისი მქნელი, რომელმაც კაცმა მოსამართლეს მიუთხრას, მხილება იგი კეთილად შეიწყნაროს. და ვინც ქნა, ის რომე მოსამართლემ დიდად სტანჯოს, დიდად საქებელი იქნების.

ქ. ყოვლის კაცისა არა ჯერ არს საპყრობილის აშენება

379. [115r] ქ. წესი ამას ბძანებს, რომე ყოველი კაცი ცალკე საპყრობილეს თავისთვის ნუ გააკეთებენ, რომე მოვალე¹ და ანუ სხვა კაცი მასშიგან დაატყუონ.

ვინცავინ რომ დამნაშავე კაცი დაიჭიროს, ქუეყნის საპყრობილეში დააბან. რასაც ხანს ის კაცი თავის საპყრობილეში დაბმული ჰყუანდეს, ანუ ჯუნდით, დიდი კაცი იყოს თუ ცოტა, მოსამართლემ დაიჭიროს იმ კაცის დამბმელი² კაცი და სამეფოს საპყრობილეში შეაყენოს³, — რამდენიც ხანი მისმა დაბმულმა მის საპყრობილეში დაყოს, იმდენი ხანი მას დააყოფინოს საპყრობილეშია⁴.

უკეთუ თავის საპყრობილეში რომ კაცი დააბა, იმასთან სასამართლო საქმე ქონდეს, ვალისა თუ რასაც ფერისა, თავის საპყრობილეში დაბმისათვის საშართალი დაეკარგება. თუ იმისთანას საქმის მოქმედსა მოსამართლემ ასრე არ უყოს, მოსამართლესა მას თავისი საქონელი მედემ ყუელა წაართვას და იმას ექსორია უყოს.

380. ქ. ვინცავინ სამეფოს საპყრობილის უფროსი იყოს, და ვინცავინ მაშიგ პყრობილნი ყუანდეს, და მისგან ქრთამი აიღოს, და ის კაცი არ დააბან ჯაჭვითა ანუ ჯუნდითა და გაუშვან, ანუ

¹ მევალე AB. ² დაბმელი AB. ³ შეიყუანოს A. ⁴ საპყრობილოშია A.

რომელმან ბორკილი გააღონ ან ჯაჭვი გატეხონ, იმ საპურობილეთ უფროსსა¹ თავი მოეჭრას ანუ ექსორია ექმნას.

უკეთუ იმ საპურობილეთ უფროსის შეუტყობრათ და მის უნაღუღელად პურობილნი კაცნი დაუბმელად, უჭუნდოდ და უჯაჭოდ დაეყენოს, ან პურობილმან თავისი თავი მოიწამლოს ანუ მახვილითა განიგუმიროს² უფროსის უნაღუღელობითა, ის კაცი გააგღონ და უფროსად ნულარ დააყენებენ.

[115v] 381. ქ. ვინცა ვინ საპურობილით გაიპაროს, ჯაჭვი და ტუნდი გატეხოს და ან საპურობილე გატურიტოს, ან უფროსი მოატყუოს და გაიპაროს, თუ დაიჭირონ ის კაცი, თავი მოსჭრან. თუ ეს საქმეები მესაპურობილეთ უფროსის უნაღუღელობით მოკდეს, მცირედ რასმე სტანჯონ.

ქ. კაცი სყიდულობდეს რასმე, მისის შეცილებისათვის

382. ქ. უკეთუ იყიდოს ვინმე დუქანი ანუ ფარჩა, ანუ სხვა რამე საქონელი, და მივიდეს სხვა კაცი და შეეცილოს, მუშთარი შეექნას, ნამეტნავი მისცეს. იმას გამოართოს და თვითან დაიჭიროს, ანუ მკერვალმან არ თავისი მკურველობა გაუშვას და კიდევ სხვა საწელოც დაიჭიროს და ორსად ველოსნობდეს, ბრძანებითა მოურავისათა ამისთანას საქმის მოქმედს ძლიერად სცენ, გაკრიჭონ, ბაზარში შეარცხვინონ და ექსორია უყონ.

383. ქ. მეფეთათვის ესრეთ ჯერ არს, რათა მოსავლის დროს ერთი სარწმუნო კაცი დააყენოს პურისა, ქერისა და ამისთანას მოსავალზედა, მართებულათ ბაზარში თუ სოფელში გაასყიდვინოს, და არა ცვირად.

უკეთუ იმ ქალაქის კაცი წავიდეს ვინმე, რასაც იმ ქალაქში პურს გასასყიდლად ზიდვენ, იმან სყიდულობა დაუწყოს³ და თავისთვის შენახვა, და ბაზარში გასასყიდლად აღარ ანებებდეს და ქუეყანას დაუზიანოს, ის კაცი დაიჭირონ, გაპარსონ, თუ რამ შეეკრიბოს. წაართოს და, უწინ როგორც სყიდულა, ისევ იყიდოს.

384. ქ. რომელმანცა კაცმან სხვის ცხვარი ერთს ალაგს შეამწყუდიოს ანუ წამალი რამე უყოს, დაჯოცოს, ანუ დამწყუდუულნი⁴ შიმშილით ამოსწყდენ, ანუ სხვარიგად დაჯოცონ, ვინც ეს ქნას, ერთიორად პატრონისათვის მიაცემინოს მოსამართლემან.

[116r] 385. ქ. უკეთუ ელქაჯმა ჯარმა, ცხენმა⁵ ერთმანეთს შეუტონ, ურქინონ და ებრძოლონ, პირველად რომელმანც შე-

¹ უფროს A. ² განიგუმიროს A. ³ დაუწყონ A. ⁴ დამწყუდუული A. ⁵ ცხვარმან B.

უტიოს, და მეორემან ის პირველი შემტევებელი მოკლას, მისის პატრონისათვის ცუდად ჩაივლის.

უკეთუ რომელიმე პირუტყვი მიუჭდეს და დაჯოცოს სხვა პირუტყუი¹, რაც დაჯოცოს, მკუდრისათვის ცოცხალი მისცეს, ისივ დამკოცელნი. თუ პირუტყუმა კაცი მოკლას, იგიცა მოიკლას.

386 ქ. რომელიც პირუტყუი დადაღული არ იყოს და მალვით სხვა დაღევდეს, სხვის მაგიერად ასაქმებდეს, მას ჭელი მოსჭრან.

ქ. სჯული

387. ქ. ვინცა ვინ მღდლის ცემა მოინდომოს, ანუ ებისკოპოზისა, ან სცეს და ან საცემრად მივიდეს, და არავინ მიუშვას, თორემ სცემდა, ის კაცი მეფისა მიერ ექსორია იქმნას და მისი საქონელი განუყონ მათთან.

ქ. უნებურად კაცის კულისათვის

388. ქ. კაცის სიკუდილი მოსამართლემ კარგად უნდა გასინჯოს, ასე რომე, რომელმაც კაცი მოკლა, მისი სიკუდილი უნდოდა თუ არა, ანუ უკუდავად შემოკურა უნდოდა თუ არა². რომელსაც რომ კაცს კაცის სიკუდილი უნდა, იმას იარაღზე შეეტყობა: თუ იარაღით შეკაზმულია, იმ კაცის სიკუდილი ნდომია. თუ იარაღით გამოჩნდეს, რომ კაცის სიკუდილი ნდომებია, ვითარცა ზემოთ სწერია [იხ. მუხ. 362], ესრეთ განიპატიჯოს.

ხოლო უკეთუ უნებურად მოუჭდა, ფათარაკად, და სიკუდილი არ უნდოდა, ხუთს წელიწადს ექსორია უყონ. ხუთს წელიწადს უკან ისევ მოიყუანონ და თავის მამულზე დააყენონ.

[116r] 389. ქ. რომელმანც თავისი ნათესავი მოკლას, მეფისა მიერ მკულელი იგი ცეცხლსა მიეცეს.

ქ. ცოლის დანიშვნისათვის

390. ქ. დანიშუნა ესე არს, რომე ორი კაცი შეიყრებიან და ერთმანეთს პირობას მისცემენ და ქალს ითხოვენ, და ნიშანს მისცემენ. მერმე ამ ორს კაცში, რომელმაც აღარ მოინდომოს მიცემა ან გამორთმევა, რაც რომ ნიშანი მიეცეს, ორი ზომი გამოერთვას და მისცენ,—ასი ფლური რომ მიეცეს, ასი სხვა გამოართვან და ორასი ფლური მისცენ.

¹ პირუტყუი] + დაჯოცოს A. ² თუ არა]—A.

ქ. ლეონ¹ ბრძნისა და კონსტანტინეს ბძანება

391. ქ. ერთმა კაცმა ცოლი დანიშნა², და დედაკაცი თუ მოკუდეს, რაც მისთვის ნიშანი მიეტანოს, ისევე უნდა გამოართოს. და თუ ის კაცი ბერად შედგეს, თავისი ნიშანი ისევე მისცენ, ამისთვის რომე კარგს გზაზე წასულა.

ქ. კოცნისათვის

392. ქ. უკეთუ კაცმა თავის დანიშნულს ცოლს აკოცოს და ორისაგან ერთი მოკუდა, რაც რომ ნიშანი მიუტანია ქალისათვის³, მისი ნახევარი კოცნისათვის ქალს მიეცემა და ნახევარი იმავე კაცს მიეცეს⁴. უკეთუ კოცნა არ მოგდა და ისე მოკუდა⁵, თავისი ნიშანი ისევე უნდა წაიღოს.

ქ. რაზდენის საქმით გაყრა მოვლება დანიშნულთა

393. ქ. რომელიც რომ საცოლქრმოდ დაინიშნებიან, თუ ერთი მეორეზე ყმაწვილი იყოს, ის ნიშნობა მოიშლება, თავისი ნიშანი ისევე წაიღოს, ამისთვის რომე, სადამდი მოუცადოს ყმაწვილსა?

394. ქ. სხვისაგან თუ ორსული გამოდგეს, ის ნიშნობა მოიშლება.

[117r] 395. ქ. დანიშნული იგი ორისაგან ერთ-ერთი სხვის სარწმუნოებისა იყოს, დანიშუნა მოიშალოს.

396. ქ. უკეთუ იმ ალაგის ბატონმა, უფროსმა კაცმა, ძალად ქალი მისცეს ვისმე, იმ კაცს არ უნდოდეს დანიშუნა, როდისაც დროს იპოვნის, მათი ძალად დანიშუნა მოიშლების.

ქ. ლეონ¹ ბრძნისა მიერ თქმული

397. ქ. დანიშუნა მაშინ მოიშლება, რომე ორისაგან ერთი ეშმაკეულ იქმნას. თუ დანიშუნას უწინ შეემთხვევა ეს განსაცდელი, ნიშნობა მოიშლება.

ხოლო უკეთუ დანიშუნას უკან ეშმაკეულ იქმნას, სამს წელიწადს კაცმან ქალს მოუცადოს და ხუთს წელიწადს ქალმან კაცს მოუცადოს,—თუ მორჩნენ, დანიშუნა მოგდეს, თუ არადა ვერ მორჩენ, იგინი გაიყარნენ და სხვა დაინიშნონ.

¹ ლევან AB. ² დაინიშნა A. ³ ქალისათვი A, ქალსა B. ⁴ მოეცეს A. ⁵ და ისე მოკუდა]—A.

ქ. დიდის ათანასეს ალექსანდრიელისა

398. ქ. უკეთუ მართლა იცოდეს ვინმე, რომე სამღვდლონი კაცნი ბოზობდენ ანუ სხვას ცოდვას იქმოდენ, მათს საწირავს ნუ დაიჭერენ და ნურც უზრახავენ, თუ ცოდვილია და მისგან წირვა არა ჯერ არსო.—ამას ნუ იტყუიან, ამისთვის, რომელიც იმას საწირავს მისცემენ, იმ მღვდელს არ მისცემენ, არამედ ღთსა დასტურად: ის ხუცესი ცოდვილია, მაგრამე მისი წირვა—შენთვის, და შენი საწირავი შენთვის აღიწვეს¹ წინაშე ღთისა.

და იმ მღვდელს თავისი შეცოდებისა და უღირსების პასუხი მიეცენის მართლმსაჯულის ღთისაგან: შენ მიეც და არ დაგეკარგება, მის საქმეს ნუ განიკითხავ.

[117v] ქ. ლეონ² ბრძნისა და კოსტანტინეს მიერ, ცოლ-ქმარი რომ მონა იქნნას³

399. ქ. უკეთუ ქალი მონა იქმნას და კაცი კარგია, ესენი ცოლქრმოზიდამ გაიყრებიან, და სანამდი ეს მონა დედაკაცი ცოცხალია⁴, ისევ ქმარმა უნდა შეინახოს საზრდოთი და საცმელითა.

400. ქ. უკეთუ მღვდელთმთავარმა ანუ სამღვდლომა კაცმა კაცს სცეს, სჯულიანსა ანუ უსჯულოსა კაცსა, მღვდლობისაგან დაეყენოს.

401. ქ. ვინცავინ ეკლესიასა შინა მალლა გალობა თქუას, იგი თავის ბუნებას აღსძრავს,—ეკლესიიდამ გააგდონ, ამისთვის რომე ღთსა სიმდაბლით ლოცვა უყვარს, და არა ყუირილითა.

402. ქ. ამისი წესი არა არის, რომე მკუდარი ეკლესიასა შინა დაიმარბოს, რამეთუ ესე საქმე დაეყენა წმინდისა და სანატრელისა კიტრუს ებისკოპოზისა მიერ მეცხრეს თავის კანონსა შინა.

ქ. ლეონ² ბრძნისა და კოსტანტინეს მიერ თქმული ფიცისათვის

403. ქ. ფიცის ძალი ბძანება არს მოსამართლისა: ვინცავინ მოჩივარი იქნება, თუ ფიცს დასჯერდენ, სხვა სამართალი აღარა ექნებათ რა, უნდა დაიფიცონ და დასჯერდენ.

404. ქ. უკეთუ ვისმე სასამართლო ქონდეს, ან მოსამართლემ და ან თვითან ფიცი დაადვას⁵, როდისაც დაიფიცავს, ის სამართალი გარჯილი იქნება. მაგრამე მეთადოთხე ბძანება ლეონ² ბრძნისა

¹ იღვწევს B. ² ლევან AB. ³ იქმან A. ⁴ ცოცხალა AB. ⁵ დაიდვას A.

ბძანებს, რომე ხანი უნდა დააცალოს, რომე მოსამართლემ და-
მფიცებელს¹ ტყუილად არ დაიფიცოს.

405. ქ. ყრმათა ფიცი არ ეგების და არცა ჯერ არს.

ქ. ლეონ² და კოსტანტინე მეფეთა მიერ თქმული ფიცისათვის

406. ქ. უკეთუ ვინმე დაიფიცოს ტყუილად და მასუკან შე-
აჩნდეს, რომ ტყუილად დაეფიცი¹ ცოს, ენა მოსჭრან. და რო-
მელმან ტყუილად უმოწმა, მასცა ენა მოსჭრან. სხვა სჯულის კა-
ნონი ბძანებს ჯელის მოჭრასა, ამისთვის რომე ტყუილად სახარე-
ბას ჯელი რატომ მოკიდა.

407. ქ. ღთისა უშიშართა და ავთა კაცთა ფიცი წყალზედან
სწერიან.

408. ქ. ვინცავინ ტყუილად სახელი ღთისა დაიფიცოს, კაცი
იგი ამას ნუ გონებს, თუ ღთნ ის ტყუილი ფიცი დაიფიცოს.

409. ქ. უკეთუ სიმართლევთა გქონდეს, ფიცს მაშინც გა-
ნეშორე.

410. ქ. ვინცავინ ტყუილად დაიფიცავს, იგი ღთსა უარყოფს.

ქ. კოსტანტინესი და ლეონ² ბრძნის მკუთიდრობისათვის

411. ქ. ერთს კაცს რომ შვილი ყუანდეს და უმამოდ წავი-
დეს, ცოლი შეერთოს, თავისის მამისაგან იმას სამკუთიდრებელი არა
მიეცემა რა. უკეთუ ის კაცი მოკუდა და შვილები დარჩა, იმათ
პაპისაგან მიეცემის სამკუთიდრებელი.

ქ. პირუტყუთ სიკუდილისათვის

412. ქ. უკეთუ ვინმე ტყეში ხესა სჭრიდეს და ხე ჩამოვარ-
დეს და ჯარი მოკლას ანუ ვირი, ანუ სხვა რამე პირუტყუი, სუ-
ლისათვის სული მიეცეს.

413*. ქ. უკეთუ ხეს ვინმე სჭრიდეს და ცული ჩამოუარდეს,
არ იცოდეს და დაბლა პირუტყუი მოკლას, მის მაგიერად სხვა
უნდა მისცეს.

414*. ქ. უკეთუ ჟამსა ნაყოფისასა ვენაჯში თუ ყანაში მახე
დაუდგას პატრონმა და ჩავარდეს ძალი ან ღორი, ანუ სხვა რამ
პირუტყუი, პატრონისათვის ჩაივლის.

415. ქ. უკეთუ ვენაჯის კრეფაში ან მკის დროს, ანუ უმისოდ,
კაცსა ვისმე რჩიომა შეუიღეს ან წურვაშია, იმ მწყემსსა³ ოცდა-
ათი⁴ ჯოხი ეკრას და წანაჭედოც ზლოს.

¹ დამფიცებელს]+ რომ A. ² ლეონ AB. ³ მწყემს A. ⁴ ოცდაათი A.

* ეს მუხლები B-ში ერთიმეორის ადგილზეა.

[118v] 416. ქ. უკეთუ ვენაჲში ანუ ყანაში, ანუ სხვის ალაგში ხე იდგეს რამე, რომ მისი ჩრდილი სხვის ვენაჲსა და ყანას ავინებდეს, იმ ხეს შტოები მოეჭრას.

ქ. რუს გაღებისათვის

417. ქ. ვინცა ვინ სხვის მიწაში რუ გაიღოს და წყალი გაიყუანოს, იმ მიწის პატრონის დასტური უნდა ქონდეს და ისე გაიღოს რუ¹. სამს წელიწადს იმ რუს გაღებისათვის უნდა ქირა მისცეს რუს გამღებმა მიწის პატრონსა.

სამს წლამდინ თუ ისევ გამოართვა, კარგია, და თუ არადა სამმა წელიწადმა გაიარა, მიწის პატრონი რუს ვეღარ მოშლის.

418. ქ. უკეთუ ვინმე სხვის მიწის სიახლოის ალაგისათვის ქირა მისცეს და რუ გაიღონ, რადგან² ქირას მისცემს, მისი მასალა—კირი, ქუა, ქუიშა—იმ მიწაში უნდა დაყაროს რუს გასაკეთებლად, ვერ დაუშლის მიწის პატრონი.

¹ რუ] თუ A. ² რადღან AB.

სამართალი სომხური

(ქართული ვერსია)

სამართალი სომხური

შესავალი

[119წ]* ქ. ესე წიგნი არს ღიდის სომხეთისა სამართლის წიგნთა ზედან გადმოთარგმანებული და ეწოდების სახელად წიგნი¹ სამართლისა.

თუ იკითხავთ და შეტყობა გინდათ, თუ რომლის წიგნისაგან შეგვიკრებია, მოგახსენებთ, ანუ რომლის გვართ შევკრიბეთ: პირველ რიგი ღთისა რომ მისცა ღთს მოსეს პირველქმნილისა და მეორის რიგისაგან, და სხვათა თავთაგან, და წმინდის სახარებისაგან, და უოველთ წმინდათ წერილთაგან, ძველთა და ახალთაგან, რამეთუ ჩვენ ასრე შევიძელით და დაეწერეთ.

არათუ ჩვენ ამას მოგატყენებთ, თუ ნურვინ ნურას შემატებთო, აწუ² გეხვეწებით თქუნ, უოველთა ღირსთა და³ მკოდნეთა ფილასოფოსთა; რომე, თუ რამ ამაში ნაკლები იპოვნოთ, შეუმატეთ და გაასრულეთ.

ქრისტიანო ბრძენო⁴, მქადაგენო, მარტო ჩვენს თავს არ ვიჩემებთ, ჩვენ ამის მეტი ვერ შევიძელით⁵. და ამასცა მოგახსენებთ⁶, რომ ზოგნი გვარნი ჩვენ დაგუძრახვენ, რომე არა აქუთ სამართალიო და წიგნი სამართლისაო, და მრავალნი იტყვიან: ჩვენ გვაქუსო, და იმათ არა აქუთო. ამას ესეთნი იტყვიან, რომე არა აქუთ ცოდნა და არც წაუკითხავთ წერილი ძველი, და არცა ახალი, და იტყუიან უცოდინარობით, და გუძრახვენ ცუდად⁷.

[სიკრიულ-რომაული სამართლის ქართული ვერსია]

[120წ] ქ. რიგი კარგი და ჭეშმარიტი უფალმან ღთს პირველითგანვე მისცა კაცსა, როგორც რომ წიგნმა პირველ დაბადებისამან გვაჩვენა ჩვენ რიგი, და დასწერა მოსემ: «და მისცაო ღთსო რიგი⁷ ადამს იმ ხისა, რომ იყო სამოთხეში, მის ხილისა არაგამა»⁸. და არ შეინახა რიგი. მისგან ვისწავლეთ რიგიდამ გამსულელის გაწყრომა, მას უბრძანა ღთს, ადამს: «მაგიერად რომ სტამე ხისა, რომლისა დაგარიგე უტმელობა, წყეულმცაა ქუეყანაზე ნაქმარი შენი. მიწა იყავ და მიწადამც იქცევი»⁹. და ასრე რიგიდამ გასულს გაურისხდა და გააგდო სამოთხისაგან, სარჯლოთა და შეჭირვებით ეო ქუეყანასა.

რომელი დაიბადა ადამისაგან სეით⁸, სეითისაგან—ენოს ნოემდი, ნოემისაგან⁹—სემ, რიგით—აბრამამდინ; აბრამისაგან; დაიბადა ისა ხარებითა ღთისათა, ისაკისაგან—იაკობ, იაკობისაგან ათორმეტნი—მამადმოთავარნი¹⁰. ამათა ქნს ღთს

¹ სახელად წიგნი] სახელი A. ² აწუ]—A. ³ და]—A. ⁴ ბრძენო A. ⁵ შევიძელით A. ⁶ მოგახსენებთ A. ⁷ რიგი]—A. ⁸ სეით]+ და A. ⁹ ნოემისგან A. ¹⁰ თორმეტი A.

* ხელნაწერის 119წ-ზე ტექსტი არ არის.

** აქამდე შესავალი ვახტანგის საკოდინიკაციო კომისიას ეკუთვნის.

*** შესაქმეთა, 3,8. **** იქვე, 3,17,18.

რიგი, მოსაწონი ყოველთაგან, და¹ დააპატრონეს მამათ თვისნი² შვილნი საპატრონოსა და ქონებასა მათსა, როგორც დალოცა ნოემ ძენი მისნი³ და მისცა დაპატრონება, და აბრამ დააპატრონა ბრძანებითა ღმრთისათა, ქონება და საპატრონო თვისი მისცა ისაკს, და მუახლეთაგან ნაშობი ისმაილ ღმრთის საქმით გააგდო და გააშორა დაპატრონებასა და საპატრონოსა⁴. და როგორც ისაკ დაპატრონდა, ისრუ მან იაკობ დააპატრონა, და იაკობ სიკუდილის დღეს ეგვიპტეს, სიკვიმს, დააპატრონა და შვილი მისი, და რომ თქუა ესე⁵, ჭლპითა და მშვილდისრით დამიქონებიაო.

და ამათგან დარჩა⁶ რიგი დაპატრონებისა თავ-თავის საქონელზედა⁷ [120v] მათთა შვილთა, და ესე კაისა და შენიერის საქმისა და რიგისაგან⁸ აიღეს ყოველთა გვართა რიგი დაპატრონების ქონებისა მათისა მათთა შვილთა. მაგრამ, თუ არა ყუანდესთ ვისაც შვილი, დაპატრონდენ, ვინც უნდოდესთ.

გვართა და ნათესავთაგან⁹ თუ სხვას რიგს სხვასა და სხვას აურევდენ, და ამ რიგზე და ამის ჩვეულობაზე სწორედ მიდიოდნენ, მანამდე უფალმან ჩვენმან იესო ქრისტემ აიღო ჯორცი მამისა ბძანებით წმინდის ქალწულისაგან, მამის ნებითა შეიქნა კაცი დამსნისა დაკარგულთათვის შვილთა კაცთათვის და სახარების ქადაგებითა მისცა რიგი შენიერი, კაი და უკუდავი მონასტერსა თვისსა, და წმინდით ეკლესიითა მისით აღადგინა ჭელმწიფე მართლად თაყუანისმცემელი, ტახტი თვითან დააპყრობინა და მისცა გულისყური და რჯული ტეშმარიტი, რომ დამორჩილდენ ყოველნი. ყო გვარნი წესსა რიგისასა. ქრისტესსა და იმით დაამტკიცეს ჭელმწიფობა მათი.

და აბა, ყოველთა გვართა, რომელთაცა¹⁰ ინდომეს რიგით გარიგება და მოსესგან აიღეს რიგი, და ეს საქმე დადვეს სხვადასხვა ქალაქთა და დროთა, მათში რომ გამოჩნდა ფილასოფოსნი, დაემსგავსნენ ისრაელთა¹¹, რომელნი გაარიგებდენ რიგითა ღმრთისათა. და ამათგან წინათ არვის ქონდათ წიგნი და სიტყუა მოსეს წინათ. და მოსე მათგან უწინ იყო, რიგით რომ მისცა მას ღმრთ. ყოველთა ბრძენთა და ფილასოფოსთა ელინელთა და ათინელთა, ჰრომელთა¹² და ეგვიპტელთა. და [121r] მიეცა პატივი და რიგი ღმრთისა ჭელთა მოსესა ისრაელთა, რომ რიგით გარიგდენ.

და სხვათა გვართა კაი შემშურდებოდათ — საქალაქოს რიგის კარგად გარიგება — მანამდის¹³ მოსულა იქნებოდა უფლისა ჩვენისა იესო ქრისტისა¹⁴, რომე ურგებელ ქმნა¹⁵ და დააძველა რიგი მოსესი მისის წმინდის სახარებითა და დაუმახა¹⁶ ისრაელთა¹⁷ სახარებითა რიგი თავისი, რომელთა იწამეს.

ნეტარ არიან დიდებულნი¹⁸ ჭელმწიფენი, და¹⁹ დაამტკიცა დიდმან ჭელმწიფემ კოსტანტინემ²⁰, და მოგუცა რიგი ესე.

¹ და]—A. ² თვისნი]—A. ³ ძენი მისნი] შვილები თვისნი A. ⁴ და საპატრონოსა]—A. ⁵ ესე]—A. ⁶ დარიჩია A. ⁷ საქონლისა A. ⁸ საქმისა და რიგისაგან] საქმისაგან A. ⁹ გვართა და ნათესავთაგან] და გვარნი A. ¹⁰ რომელიც A. ¹¹ ისრაელთა A. ¹² ჰრომელთა] რომელთა A. ¹³ მანამდის A. ¹⁴ იესო ქრისტესი]—A. ¹⁵ იქმნა A. ¹⁶ დაუმახა] უწიდა B. ¹⁷ ისრაელთა A. ¹⁸ დიდებულნი] და დიდებულ A. ¹⁹ და]—A. ²⁰ კოსტანტინემ A.

ქ. თავი პირველი, ერთი

1. ქ. რიგი და სამართალი ძისა.

ვინგინდავინ მიიცვალოს და არ დასწეროს ანდერძი, და დარჩეს შვილი, ძე და ასული, რაერთად იყუნენ და-ძმანი, სწორად ეპატრონებოდენ ქონებასა მამისა მისისასა, და ასულსა მისცეს თავთავისი წილი.

და თუ დასწეროს მამამან ანდერძი და ყოს უფროსად, რომელიც ნებევდეს, და დაპატრონოს¹ მამულსა და ქონებასა მისსა— და ვაჟთა მისცენ ქონებისაგან ორი წილი, და ქალს ერთი წილი. და თუ უნდოდეს ნამეტნავის მიცემა შვილისა რომლისაცა, შეუძლია მიცემა. და რომელსაცა არა ყუანდეს ვაჟი და დარჩეს ქალი, დაპატრონდეს ქონებასა მამისასა.

და ვინგინდავინ მიიცვალოს უშვილოდ, არც დარჩეს ქალი და არც ვაჟი, სიკუდილის დღეს ვინც დაპატრონოს ანდერძით, მართებულად შეუძლია. [121v] ვინც ანაზღვეულ სიკუდილით მიიცვალოს უანდერძოთ, რომ არ დარჩეს შვილი, ქონებასა მისსა ეპატრონოს მამა. თუ არა ყუანდეს მამა ცოცხალი, ეპატრონოს ძმა და და; ორნივ. თუ დედა ცოცხალი ყუანდეს, მასაც შვილთან სწორედ ქონდეს პატრონობა.

ქ. თავი ორი

2. ქ. ვინ მიიცვალოს ანაზღვეულად უანდერძოდ, კაცი უდემამო, და არც დარჩეს შვილი, და ყუანდეს მამის ძმები, ისინი დაპატრონდენ. თუ არა ყუანდეს მამის ძმები, დაპატრონდეს დისწულები, ვაჟნი. და თუ არც ის ყუანდეს, დაპატრონდეს მამის დის შვილი ვაჟი²; და თუ არ იყოს ვაჟი, ქალი დაპატრონდეს³.

ქ. თავი სამი

3. ქ. კითხონ რიგსა, თუ ყმაწვილობიდან რა ხნისას მართებს ანდერძის თქმა და უთქმელობა, რამდენის წლისა იყოს, რომ დაეწერიებოდეს ანდერძი?

ქალი თორმეტ წლამდინ ებისკობოზთა გელთა არის, არ მართებს ანდერძის თქმა. რა თორმეტის წლისა უურო შვიქნების, გა-

¹ დაპატრონოს A. ² და თუ არც ის ყუანდეს, დაპატრონდეს მამის დის-შვილი ვაჟი—A. ³ დაპატრონდეს A.

მოვა ებისკოპოზის კელქვედამე და მასუკან მართებს და შეუძლია ანდერძის თქმა და დიათიკი¹.

ვაჟი თოთხმეტ წლამდინ უფროსის ბძანებასა ქვეშეა]-მაგრამ, რომელი რომ დააყენოს კელმწიფემ თავის ობოლთა და² საქონელთა გამძღოლად, რომელნი მოქადაგენი, ეფისკოპოზნი და სხვანი ვინგინდავინ ერისკაცნი, ბძანებითა კელმწიფისათა, რა შეიქნების კაცი თხუთხმეტის წლისა, გამოვა მათთა [122r] კელქუეიდამ და კაცობაში შევა, მასუკან მართებს და შეუძლია ანდერძის თქმა.

ქ. თავი ოთხი

4. ქ. წინა პირველს რიგში და სამართლის კანონში დავწერეთ სწორედ დაპატრონება ქალ-ვაჟისა რომლისამე [იხ. მუხლ. 1].

მიიცვალოს როს მამა ვისიც უანდერძოთ, არც დარჩეს ქალი და არც ვაჟი, შორეული ნათესავნი და ნათესავთა შვილნი ვერ ეპატრონნენ; მამის ძმა და ძმა და შვილნი მათნი ეპატრონონ, დედანი და ცოლნი მათნი—ამას ბრძანებს რიგი: სძებნონ წმინდით თესლით ნაპოფი, და რომელიც უფრო ახლო ეყოდეს, ის დააპატრონოს კელმწიფემ და ნულარას დაუწყებს თავსა ბრალობასა.

თუ არ ყუანდეს და ამოვარდნოდეს ნათესავი, ახლო³ მეყუისი მამისა, წადგეს ახლო ნათესავი დედისა მისისა. და ვინგინდავინ მიიცვალოს და ყუანდეს მამა ცოცხალი, არა მართებს ანდერძისა თქმა, თუ შვილიც რომ დარჩეს, ამიტომ რომ, რა მამა ცოცხალი ყუანდეს, მისი შვილიც მის კელქვეითი⁴ არის, და ანუ შვილმან რაც მოიგოს, საქონელი თუ სახლი და ან საჯელო, რადგან მამა ცოცხალი ყავს, ვისთვიც მამას უნდა, დარჩეს მას.

ქ. თავი ხუთი

5. ქ. ვინ მიიცვალოს სიძე ვისიც, და თუ მიცვალებულის ცოლის მამამ მოინდომოს ქალისა და ქალის შვილების შენახვა, უნდა მისცეს თავდები მეფესა და [122v] აიღოს ბძანებითა შენახვისა პატრონობა—და მიებაროს. და თუ იმავე მიცვალებულმა ანდერძით თავისი ობლები ვისაც სახელდობივ მიიბაროს, იმას მართებს მოვლა და არ ეთხოება მას კაცს, ანდერძით ვისთვის მამას ობოლთასა მიუბარებია, თავდები.

¹ ტიათიკი A. ² და]—A. ³ ახლო A. ⁴ კელქუეითი A.

და თუ არა ქნას ანდერძი, და დარჩეს შვილი და იყოს იგი წლისა ოცდახუთისა, მას მართებს გაძლოლა და პატრონობა. და თუ ყმაწველი იყოს და იმ ხნისა არ იყოს, რა რიგადაც ამას ზემოთ სწერია [იხ. მუხლ. 3], — რომ ვერ ქნას ანდერძი მან კაცმან და ყუანდეს ძმა, რიგი სამართლისა უბრძანებს გაძლოლასა ობოლთასა, როგორც მართებულია; თუ არა ყუანდეს ძმა და ძმისწული, ასეთი რომე გაძლოლა არ შეეძლოს, მამის ძმამ და მამის ძმის შვილმან უპატრონოს ობოლთა.

კიდევ იმავე მიცვალებულს არა ყუანდეს ძმა და ძმისწული¹, არც შვილი კაცობაში შესული და არც დაეწეროს ანდერძი, და იკისროს მან კაცის ცოლმან თავის თავის გაძლოლა და ობოლთა პატრონობა, მართებს მას დედაკაცსა მისულა მოსამართლესთან წინაშე მოჰსენებად პირობისა, რომ აღარ შეირთოს ქმარი, სანამდინ გაზღიდეს ობოლთა.

თუ ვერ იკისროს, ამგვარად ბრძანებს რიგი სამართლისა: ვინგინდავინ იყოს ქალაქთა ზედან უფროსად დადგინებული, მან დააყენოს თავს: გასასინჯავად, ნახვად ობოლთა, და მისცენ ფასი, რაც ერგებოდეს. რომელმან იკისროს, მას ერთსა კაცსა, სამართალია, გამოართვან თავდები და შეუნახვიონ² მამული და საქონელი შეუშლელად მათ ობოლთა და იგინიც [1231] დააზღვევიონ.

და თუ ქნას კაცმან მან ანდერძი და სახელდობით ვისაც მიაბაროს შვილი და ქონება მისი, მას თავდები არ ეთხოვების, რადგან მიცვალებულს თავის ნებაყოფლობით მიუბარებია.

ქ. თავი ექუსი

6. ქ. უმორჩილობა³ შვილთა. ვისაც ყუანდეს შვილები და შევიდნენ კაცობაში, და არ მორჩილობდენ მამასა, და მოინდომოს გაყენება მამამან მის ქონებისაგან, მას ჯელი შესწევს და შეძლება აქუს ქონებასა მისაზე: იგი უნდა მისცეს მას, უარპიოს შვილსა, ცხრა წილიდამ ერთი წილი. იგი მართებს ასრე: სულადთა⁴ ოთხი წილიდამ ერთი წილი ცხრად გაყონ, მეცხრე წილი მისცენ მას შვილსა, მამის ურჩსა, ვაჟი იყოს თუ ქალი.

ვინ გაიშოროს ურჩი შვილი თავისგან და იგი მიიცვალოს, და ანდერძით ვინგინდავინ დააპატრონოს ქონებასა მისსა, ნუვინ სძრახავთ მას კაცსა — ამისთანანი არიან, რომ აღარ ღირსან, მა-

¹ ძისწული A. ² შიანახვიონ A. ³ მორჩილობა A. ⁴ სულადთა] + და სარხოთაგან ასრე მისცენ: გაყონ ოთხ წილად B.

მასა და მამის ქონებასაც გარდააგებენ; ამისთანას შვილის მიუცემლობა დაპატრონებისა¹ შეუძლია მამასა—ვინცა მისცეს შვილსა, იმრიგისა, იქნების იგი კაცი საძრახავი ნათესავთაგან.

ქ. თავი შვიდი

7. ქ. თუ ვინ ქნას ანდერძი და არ ინდომონ გათავება მისი ვინცა, ნუ ჯელჰყოფენ და არცავის ძალუც ანდერძისა მის გატება.

[123v] ქ. თავი რვა

8. ქ. ვის ებაროს მონასტრის საქონელი და იყოს მისის შესავლის² სახლთხუცესი, რომ პყრობდეს ჯელი მისი წინგამძლოლი იგი, იმან მოინდომოს გასასყიდლად და დასახარჯავად რაგინდარა, ან საბატონოდ მიცემა, ან ვალად, ან ვალში მისაცემად, არ შეუძლია, თუ არ ნება-ბრძანებით მოსამართლისათა: მოაქსენონ უფროსთა და მოსამართლეს და ბრძანებითა მათითა გაყიდონ ზომიერად, არა თუმცა ნამეტნავედ.

ქ. თავი ცხრა

9. ქ. ვინგინდავინ გაგზავნოს ნიშანი და ნიშნობა გარდიგადონ, ვისაც დაუნიშნონ, თუ შვილი იყოს, და თუ ვაჟისა და ქალისა შვილი იყოს, პაპასა და მამას შეუძლია მათ სიცოცხლეში გამორთმევა ნიშნისა.

და თუ ვაჟს მამა ცოცხალი არ ყუანდეს, არ გამოერთმეოდეს ამიტომ რომ იმ მიცვალებულის ვაჟის წილი ის ყოფილა.

ქ. თავი ათი

10. ქ. ისივ ნიშნობის საიღუმლო. კიდევ ვინგინდავინ ნიშანი გაგზავნოს და დაწეროს წიგნათ დამტკიცებითა, დრო გავიდეს და არ მოჯდეს, მისი არ არის მართებული, რომე სხვათა სიტყუით გამოართვას.

და თუ მამამ ვაჟისამან სიკუდილის დღეს უანდერძოს ვაჟსა თუ ქალსა გამორთმევა³ მის ნიშნისა, —[124r] და თუ ან ვაჟსა და ან ქალს გამოერთვას ნიშანი.

ქ. თავი თერთმეტი

11. ქ. თუ ვინმე თავის ქონებისა, რისაც მქონე იყოს, დაწეროს დიათიკი, ვისაც მისცეს სამკუთიდროდ, ბრძანებს რიგი სა-

¹ დაპატრონებისა] და უპატრონება A. ² მისის შესავლის] და შესავლის მისის წინაგამძლოლი B. ³ გამორთმევა] გამოერთვას A.

მართლისა: ცხრამდინ გაუშვან; ოთხიდან—ერთი კიდევ, ვისთვისაც დიათიკი უქნია, სამი,—ვისაც მართებდეს ქონებისა მისისა დაპატრონება.

ქ. თავი თორმეტი

12. ქ. ვინ შეირთოს ცოლი ორი მზითვით მისული, წინამ მიიტანოს მზითვეი და უკანამ არა, დარჩეს შვილი ორისაგანვე, თუ ინდომოს მამამ ორისა ცოლის ნაყოფი, სწორედ მისცეს პატრონობა, გელი შესწევს მიცემად—ვითამ უცხოსათვის მიუცია. არ უნდა თქუას წინას ცოლის შვილმან, თუ ზითვეი დედის ხემისა არისო.

და თუ მამა მათი მიიცვალოს და სიცოცხლეში ასრე არ გაურიგოს, და ან ანდერძი არა ქნას, რომლისაც შვილის დედის მოტანილი იყოს, იმის შვილს დარჩეს ზითვეი თავის დედისა.

ქ. თავი ცამეტი

13. ქ. ვისაც კაცს ყუანდეს ქალი და არა ვაჟი, და რომ ყოლოდეს ვაჟნი და დაჯოცოდეს, და ქალნი დათხოვილნი ყუანდეს და შვილის პატრონნი შექნილიყუნენ, და თვითან ქალნი მის კაცისა მიცვალებულიყუნენ, ქალთან შვილი დარჩომოდეს, ქნას დიათიკი და დაპატრონოს ქალის შვილი ქონებასა მისსა—მეუძლია მართებულად, როგორც უნდა.

და თუ ყუანდეს ან ძმა და ძმისწული, ვერ ეც[124v]ილონ, რადგან დიათიკით მიუცია.

და თუ მიიცვალოს უანდერძოთ, დაპატრონდეს¹ ძმა მამისა და მამის ძმიშვილი². თუ მამის მისის ნათესავნი მიცულილიყუნენ, ისევ ის ქალიშვილნი დაპატრონდენ. თუ ივინიცა არ იყუნენ, დისწულები დაპატრონდენ.

და თუ მიცვალებულსა ყუელას ნათესავიდან³ ცოცხალი იყუნენ, სიკუდილის დღეს უკან წადგნენ, ყუელამ მოინდომოს დაპატრონება.

მაგრამ სანამდინ არიან კაცნი ცოცხალნი, დედაკაცისაგან არ არის მართებული დაპატრონებისა. და თუ არ იყუნენ კაცნი, მართებთ დაპატრონება ქალთა.

ქ. თავი თოთხმეტი

14. ქ. კაცსა, ვისაც თუ უნდოდეს სახლთა სყიდვა, ანუ ყმათა, ანუ სხვათა, რათა რომ გამსყიდველი ყიდდეს, და აიღონ საყოფნი³ მათნი, ბე არ მისცენ, და ფასი რომ მოაწონონ ერთმანეთსა, და

¹ დაპატრონდეს] + ძმა და დისწული და თუ არ ყუანდეს, დაპატრონდეს B. ² ნათესავიდან A. ³ ნაყოფნი B.

ვერ მისცენ ფასი და საქმით გარდასწყვიტონ, ბძანებს რიგი სამართლისა: არ შეუძლიან გასყიდვა სხვაზედ, სანამდის არ მივიდეს მასთან, რომელსაც უწინ აძლევდა, და მისგან დასტური და წიგნი სახელდობით არ აიღოს; და თუ აიღოს წიგნი დასტურისა, მასუკან შეუძლია მისყიდვა, ვიზედაც უნდა¹.

ქ. თავი თხუთმეტი

15. ქ. თუ ვინც უყოს აზატი შვილსა მისსა და ანუ შვილი-შვილსა მისსა, მართებს დაწერა წიგნისა აზატობისა მათთვის. აზატობისა წიგნი მოსამა[125r]რთლეთა² მოუწონონ მათ, რომ მორჩილობა გასინჯონ. და ამისთვის უყონ აზატი მათ, იმ მორჩილობით თავისითა ტანშემძღებელ წინა მოსამართლეთასა,—მართებთ მიცემა, და შეიქნენ შვილნი მისნი აზატნი. მასუკან აღარ შეუძლიათ დაპატრონება და მამისა მიახლოება. და იყოს ყოველის მისის დაპატრონებისაგან შორს სიცოცხლეში თუ სიკუდილში.

რადგან უყო აზატი მოსამართლეთა წინაშე, აზატობას უკან აღარ შეუძლია ანდერძის დაწერა მამას სხვათათვის — სიკუდილს უკან დაპატრონდენ შვილნი მისნი, თუ ვაჟნი თუ ქალნი, და რადგან აზატნი იქნენ წამისა სიცოცხლეში, მამის მოჩილობისაგან³ განსული იქმნენ.

ქ. თავი თექუსმეტი

16. ქ. ვინ ქნას ანდერძი, თუ ავადმყოფმან, თუ კარგადმყოფმან, და ინდომოს აზატი ყმისა თვისისა, თუ ერთია და ან ორი, შეუძლია აზატი ყმისა თვისისა. და თუ სამია, ორი გაუშვან; და თუ შვიდია და თხუთმეტი, მართებს ნახევრისა გაშვება; თხუთმეტიდამ ოცდაათამდინ მესამედი გაუშვან; და ოცდაათიდამ ასამდინ მეოთხედი შეუძლია, რომ გაუშვან.

თუ ამისგან უფრო აზატი ქნას, რაც ამ წიგნში სწერია, დარჩეს მეპატრონეთ. თუ ანდერძი დაწეროს სულ ერთპირად თავის ყმისა, რომ აზატი მიქნია და გაუშვითო, რომელმანც ესე ასრე ქნას, ერთპირ აზატობისათვის ერთპირ დარჩეს მეპატრონესთა.

[125v] ქ. თავი ჩვიდმეტი

17. ქ. თუ ვინც უყოს აზატი თავის ყმასა, რიგი ასრეა: უნდა წავიდეს, ებისკოპოზთა და⁴ მღვდელთა წინაშე უყოს აზატი, რომ

¹ უნდა]—A. ² აზატობისა მათთვის. აზატობის წიგნი მოსამართლეთა] მათთვის აზატობისა წინა მოსამართლეთასა და B. ³ მორჩილობისა: გნ A. ⁴ ებისკოპოზთა და] ებისკოპოზთან A.

იყოს იმავ თემის ებისკოპოზი და მლდელი მასთან, როგორც რომ უბრძანებია დიდსა ჯელმწიფეს კოსტანტინესა.

ქ. თავი თურამეტო

18. რომელმანცა უყოს ყმასა თვისსა აზატი ქონებით, რადგან ქონებით უყოს აზატი, სახელდობით, რაც რამ ქონდეს, აზატობის წიგნში უნდა დაუწეროს.

თუ არ დაუწეროს სახელდობივ ქონება¹, ყმას უკან რომ მიიცივლოს პატრონი მისი, გამოართვან მას, აზატნაქნარს ყმას, ქონება და დაპატრონდეს მის აზატის მქნელის შვილი.

ქ. თავი ცხრამეტო

19. ქ. თუ ვინც უყოს აზატი ყმასა თვისსა, მასვე შეუძლია ისრევ დაჭერა და აზატობის შეშლა თუ არა?²

მიგება სიტყუისა: თუ წამოაყენოს ამისთანა მოწამე, რომ შეეგინებინოს და ურიგო ეთქუას, ამისთანას მოწმით მოსამართლეთა წინაშე შეუძლია, რომ ისევ დაპატრონდეს.

ქ. თავი ოცი

20. ქ. თუ ვინც უყოს აზატი ყმასა თვისსა, შეუძლია თავისის მიცემულის სამკუიდროს მამულისა და ქონების მიცემა თუ გამორთმევა?

მიგება სიტყვისა: ბდა[126r]ნებს რიგი, — თუ მიუძღვის სამსახური, მართებს ქნა.

ქ. თავი ოცდაერთი

21. ქ. ვინც იყიდოს ყმა ამ პირით, რომ არც იყოს გამპარავი და იყოს კაის გულისა³, მასუკან ეს მართებს გამსყიდველსა: დაუდვას ბორჯალი ექუსის თვისა, რომ მან მსყიდველმან გასინჯოს, სცადოს იმ ექუს თვეში.

თუ რამ სიავე უპოვნოს მას ყმასა, მსყიდველს რიგის სამართლით შეუძლია შებრუნება და გამორთმევა ფასისა, რაც რომ მიუცია.

თუ ექუს თვეში გაეპაროს, მსყიდველს მართებს, რომ სძებნოს და იპოვნოს, და მისცეს გამამცემსა. აბა, მასუკან უნდა გამოართვას თავისი მინაცემი.

¹ ქონება] + რისაც მქონებელია B. ² თუ არა] თვარა A. ³ გულისა] + უავრიგო B.

ქ. თავი ოცდამეორე

22. ქ. ვინც გაყიდოს ყმა პირობით, თუ გათავდეს პირობა,—
 კარგია; და თუ არადა, მასუკან აღარ შეუძლია მსყიდველსა შებრუნება პატრონზე.

მაგრამ თუ შეეტყოსთ¹, რომე ბნედა სჭირს მას კაცსა, ამ საქმით, რადგან იმ ჭირის პატრონია, შეებრუნება, და კიდევ უნდა შეუბრუნონ პატრონთ.

ქ. თავი ოცდასამი

23. ქ. ვინც რაც უბრძანოს ყმასა მისსა სადაც მის მაგიერად
 ლაპარაკი და სამართლის ქნა, რისაც არა აქუს ბრძანება რიგისა-
 გან, რომ ყმამ ილაპარაკოს და ან ქნას სამართალი ბატონის მსგავსად,
 ყმასა არა აქუს [126v] შეძლება შესწორებით ბატონისა.

ქ. თავი ოცდაოთხი

24. ქ. კაცმან, ვინც ინდომოს გაპარული მოსამსახურე შეინახოს,
 თუ იცის, რომ მოსამსახურეა, ბძანებს რიგი სამართლისა:
 ვინც ეს ქნას, მასუკან რომ იპოოს პატრონმა², თავის მოსამსახურის
 მაგიერად უნდა წასწიოს მოსამართლისა წინაშე იგი კაცი—მას
 გამოერთვას და მემკვიდრეს პატრონს თავისი ყმა მიეცეს*.

ქ. თავი ოცდახუთი

25. ქ. რომელმან შეინახოს სხვათა მოსამსახურე³, მოლაშქრე
 რომ არ იყოს იმისი და⁴ სწერია სხვათა სამდივნოს წიგნშია, და
 იცის სხვათა თავადთა გაზდილია, და არ გააბრუნა თავისგან და
 სხვათა შეუმატა თავის ჯარსა, გაილახოს კელმწიფეთაგან იგი
 თავადი.

ქ. თავი ოცდაექუსი

26. ქ. რომელმან გაყიდოს და ანუ იყიდოს რაგინდარა სასწრაფოთ
 რიმონით ესე ასრე, მასუკან გამორთმევა მოინდომოს, ბრძანებს
 რიგი: ორი ზომა შეუბრუნოს და, აბა, გამოართვას.

ქ. თავი ოცდაშვიდი

27. ქ. ყმამ და მოსამსახურემ რომ მოინდომოს რისაც სყიდვა,
 პატრონის მისის ბრძანებით შეუძლია, რომ იყიდოს.

¹ შეეტყოსთ A. ² პატრონმა]+ მას კაცთან იმ პატრონმა B. ³ მოსამსახურე] მსახური B. ⁴ და]—A.

* „და მემკვიდრეს პატრონს თავისი ყმა მიეცეს“ მიწერილია სხვა ხელით.

ქ. თავი ოცდარვა

28. ქ. არ მისცემს რიგი სამართლისა, რომ ვინმე მოკლას თავისი ყმა და მოსა[127r]მსახურე თავისის ჯელითა. თუ დააწავა ყმამ და ქნა სასიკუდილო საქმე, უნდა მიაართვან ჯელმწიფესა და მან უყოს დანაშაულის ჯაზა

ქ. თავი ოცდაცხრა

29. ქ. კარისკაცი, ასეთი, რომ არა აქუს ზძანება ჯელმწიფისა და მოსამართლისა, და მოკლას კაცი ან ქურდი, ანუ კაცის მკულელი, — იმისთანა კაცი მოიკლას ჯელმწიფის ჯელით, ამიტომ, თავისთავად რატომ უქნია?

ქ. თავი ოცდაათი

30. ქ. ვინც უყოს აზატი თავის ყმასა პირობის დადებით, რომ ამდენს წელიწადს უკან იყოს აზატიო, უნდა შეატყობინოს შეილსა და ან სხვათა დამაპატრონებელთა, რომე ამდენს წელიწადს კიდევ გემსახუროსო. აზატობას უკან ბძანება აქუს რიგისაგან, რომ, როგორც თავის თავის ჯელთმქონე, იგიც ისრე იყოს.

ქ. თავი ოცდათერთმეტი

31. ქ. თუ ვინმე მოინდომოს აზატი ყმისა თვისისა პირობითა, აჩვენონ მონასტერთა და საყდართა, ებისკოპოზთა და¹ მღვდელთა, ან არადა დაუწერონ დიათიკი, რომ მართლად ყოს აზატობა.

ქ. თავი ოცდათორმეტი

32. ქ. ვინცავინ კაცი, თავის თავის² ჯელთმქონე, მივიდეს ვისთანც საყმოდ და თქუას კაცთა წინაშე, თუ შევქნილვარ ყმა ამისიო, ვისაც აყმო თავისი თავითვითან, [127v] თუ იყოს კაცი იგი ოცის წლისა, დაკარგოს თავისი თავი თავის³ ჯელთა ქონებიდამ — არ შეუძლია მოვმარება რიგსა.

მას ზედ უფრო კიდევ ნამეტნავად, თუ ფასიც რამ აუღია და შეუხვამს და შეუჭამია, დარჩა იგი კაცი ყმად მას კაცსა, ვის წინაც ეს რაც ქნას და თქუას.

ქ. თავი ოცდაცამეტი

33. ქ. თუ ვინ დედაკაცმან, თავის თავის ჯელთმქონემ, თქუას მუახლობა, ვისაც რომ უმუახლოს, და მან კაცმან გაატანოს მზით-

¹ და]—A. ² თავი A ³ თავის]—A.

ვად, ვერ უშველოს რიგმან, ამიტომ რომე თვითან დაკარგა თავისი თავი და დარჩა მას, ვისაც მზითვად გაჰყოლია, რადგან ოცის წლისას მიუცია თავის თავი მუახლედ.

და თუ ოცის წლისაგან ნაკლები იყოს, უშველოს რიგმან და შეიქნას დედაკაცი იგი ისრევ თავის გელთამქონე.

ქ. თავი ოცდაოთხმეტი

34. ქ. თუ კაცმან და ან დედაკაცმან აიღოს ნაპარევი და შეინახოს, რომ მოსამსახურის ნაპარევი იყოს, ბძანებს რიგი სამართლისა, რომ წაერთვას მას, გოდდარას, ერთისათვის ოთხი და პატრონს საქონლისას მისცენ.

ქ. თავი ოცდათხუთმეტი

35. ქ. ვინც იყიდოს ყმა პირობით, როგორც ამას ზემოთ რიგმან მისცა დადება ექუსის თვისა, თუ იმ ექუსს თვეში იპოოს მას ყმაში ჭირი თუ ბნედა რაც, ბძანებს რიგი სამართლისა, რომ შეუბრუნოს განამცემსა და გამოართვას იგი, [128r] რაც მიეცეს ფასი. თუ ექუსს თვეში ვერ იპოოს და მასუკან გამოჩნდეს, ველარ შეუბრუნებს.

ქ. თავი ოცდათექუსმეტი

36. ქ. ვინცა ვის მიყიდოს ყმა და უთხრას მაშინვე, ეს ამ საქმის მოქმედიაო, თუ ავისა თუ კაისა¹, კაცი თუ დედაკაცი, და იმათში გამოჩნდეს სიაწე, ველარ შეუძლია შებრუნება.

და თუ გამსყიდველმან, ვისაც მიყიდოს, დაუდვას პირობა მოწმით, რომე არც იყოს ქურდი, არც იყოს ამაში სხვა სიავე, მასუკან, თუ მსყიდველმან შეამცნია სიავე ან ქურდობა, შეუძლია შებრუნება.

და თუ რამ მოუპარავს, ისიც უნდა მიმცემს აზღვევინოს და თავის მინაცემი ფასიც გამოართვას. და თუ გამსყიდველის გელში კარგი ყოფილიყოს და მსყიდველის გელში წამგდარიყოს, ველარ შეუძლია შებრუნება.

ქ. თავი ოცდაჩვიდმეტი

37. ქ. ვინცა იყოს აზატნაქნარი ყმა, და ვისაც ექნას აზატი, და მასთანვე იყოს თავის ნებით, და მასუკან რომ შეირთოს იმავე პატ-

¹ კაისა]+ და თუ A.

რონის მუახლე ცოლად, და მასთან რომ შვილი მიეცეს, მათ შვილებს დაპატრონდეს, რომელმან უყო აზატი, მას კაცის შვილნი.

ქ. თავი ოცდათურამეტი

38. ქ. თუ ვინც უყოს აზატი ყმასა მისსა და მართებდეს აზატობა მისი, თუ ქალაქში იყოს, უნდა მივიდეს მოქადაგეთა და ებისკოპოზთა წინაშე, და თუ [128v] სოფელში იყოს, — მღვდლებთან და შვიდთა მოწმებთან, როგორც რომ დამოწმდენ ისინი ჴელის წიგნით.

ეს არის წესი აზატობისა თუ ქალაქსა, თუ სოფელსა. თუ ასრე არა ქნან, არ არის ჴეშმარიტი აზატობა, ამიტომ რომ, რადგან ასრე არ უქნია, კიდევ დაპატრონდების.

ქ. თავი ოცდაცხრამეტი

39. ქ. ბძანებს რიგი: თუ ვინც იყიდოს სოფელი, სახლი, ბაღი, ბოსტანი ანუ სხვა რაგინდარა, რაც რომ გირაოსავით დაუცვისთანც, თუ იმ კაცმან, თავის გუნებით, გამსყიდველმან, ამაზე გაყიდოს, რომ იმ ქუეყანასა შესწყენოდეს რამე და სხვას ქუეყანას წასულა უნდოდეს, და წავიდეს, და მისგან გასყიდული გირაოს მაგიერი იყოს, და მასუკან ის კაცი თუ ათს წლამდი მოვიდეს, ისევ უნდა მისცეს მან კაცმან სამკუიდრო მამული, და რაც მიეცეს, გამართვას.

თუ იმ კაცის მოსულას უკან ერთი წელიწადი კიდევ გავიდეს და არ მიედაოს, და ერთს წელიწადს უკან წაედაოს, ველარას შეუვა.

თუ იმ რაგინდარას პატრონი მგზავრია, თუ სამგზავროდ წასულა, და ანუ მოლაშქრეა და სალაშქროდ წასულა, ბრძანებს რიგი¹: ოცს წლამდინ კიდევ ითხოების მის კაცისაგან; თუ ოცი წელიწადი გავიდეს, ველარას შეუა.

ქ. თავი ორმოცი

40. ქ. იკითხონ რიგსა: ორი კაცი რომ მოვიდნენ სამართალში, ერთმანერთთან რომ [129r] სადაო ქონდესთ, რომელი იყოს მოვალე, ითხოოს დაცლევინება ოთხის თვისა, რა უნდა ქნას მოსამართლემ?

მიგება სიტყუისა: თუ ითხოოს დაცლევინება ოთხის თვისა, — მისცენ. მასუკან რომ კიდევ თავისმა მოდავემ წასწიოს სამართალში, თუ კიდევ ითხოოს ჴკუითა და ფიქრით დაცლევინება, მისცენ სა-

¹ რიგი] წიგნი B.

მის თვისა. კიდევ თუ შეეხვეწოს და ითხოოს დაცლევინება, ცოტა ხანს უნდა სამართლის გაშორება.

მაგრამ მისცენ რიგის ბძანებით სამჯერ დაცლევინება: პირველზე ოთხის თვისა, მეორეზე სამის თვისა და მესამეზე ორის თვისა, თუ ამას გარდა კიდევ ითხოოს, დაკარგოს სამართალი თავისი თითვან.

ქ. თავი ორმოცდაერთი

41. ქ. ისივ საიღუმლო: რადგან მისცენ დაცლევინება ოთხის თვისა რომ მოვდეს თვე მკათათვე, მკათათვიდამ ღვინობისთვის გასულამდინ, — დააცალონ და ნუ იანგარიშებენ ღვინობისთვისა; და ორის თვის დაცლევინება მოშლილა.

და დრო დაცლევინებისა მოიშალა, ცხრა თვისა რომ ეყოფა.

სარგებელი, რაც არის შუაში, რომ ითხოონ, მოსამართლისაგან მოწამე იგი შორ რა ყუანდეს, — და ჯელმწიფემ იმ ქუეყანისა-მან, ანუ მოსამართლემ სამის თვის დაცლევინება მისცენ მოწმის მოლოდინებისათვის. თუ კიდევ ითხოოს დაცლევინება, მოსამართლემ თავის სამართალი ხახოს.

[1297] ქ. თავი ორმოცდაორი

42. ქ. კოსტანტინე¹ ჯელმწიფის მოკსენება კურთხევით იყოს, რომ ბატიესცა სამოციქულო ეკლესიას, საყდროვანთა მისთა რომე უყო აზატი საჯელმწიფოს. გამოსაღებისა, რისაც ყოველს ქუეყანას მისას დადვა თვითან რიგი ესე: აზატი ყო სათხოვრისაგან საყდროვანი და მოსამსახურე ეკლესიისა, ყოველი გამოსაღები შეუაღნა² და მოარჩინა საერო სათხოვრისაგან, აართვა უღელი საერო საქმისა.

ქ. თავი ორმოცდასამი

43. ქ. კოსტანტინე¹ ჯელმწიფემ, ბძანა დიდად ბატივისცემა და მირთმევა საყდრისა ქრისტესი სოფელი და მამული ყოველს ადგილსა. და მათზე იყუნენ მომგმარო, რომელნი მსახურებდენ მონასტერთა და საყდართა, რომ მათ იმ შეწირულობით სვან და ჭამონ, ძმათა და დათა, ქურივთა და ობოლთა, რომელნი იყუნენ მონასტრისა სიახლოვესა, რომე მათის ყოველის ლოცვითა უძრავად ამყოფოს ღთნ ტახტი ჯელმწიფისანი, რომელნი თაყუანსა სცემდეს სამებასა ერთარსებასა.

¹ კოსტანტინე A. ² შეაღნა B.

ქ. თავი ორმოცდაოთხი

44. ქ. დაცვა¹ და პატივისცემა კუირისა. ლევან ჯელმწიფემა თავის დროში პატივსცა კვირას დღესა ქრისტეს აღდგომისათვის, რომე აღდგა კუირასა, და დადგა კანონი, რომ¹ კუირას დღეს არა ეთხოვბოდეს რა საჯელმწიფო ხარჯი და ბეგარა [130r], და არცა იქნას სამართალი, და ყუელანი შეიქნენ მოცლით და დაგროვდენ მონასტერსა და საყდარსა² ქრისტესასა, და ევედრონ უფალსა გულის წმინდითა.

ღოთის ვედრების მეტი გაუშვან ყოველი საქმე დღესა კუირასა: არც ეთხოვბოდეს დღესა მას³ მოვალესა ვალი, არც წავიდნენ სასმელად სადაც, არც სვან ღვინო ბევრი, არც უყონ ავის მქნელს ჯაზა, როგორც ამას ზემოთ ვთქუით.

ყოველნი თავთავის ქუეყანას მშვიდობით დაგროვდენ ეკლესიაში და ილოცონ უშიშრად მოსამართლეთაგან და მათთა იასაულთაგან⁴ ვალთა თხოვნისაგან.

ქ. თავი ორმოცდახუთი

45. ქ. ბძანა ლევან ჯელმწიფემ, დადგა რიგი ზითვისა. რაც ვისაც ქალს ზითევი მიჰყუეს, დასწერონ ყუელა წიგნათ, და იმრიგათაც დასწერონ ნიშანი და სახლის პატივი, რა მოეწონონ ერთმანეთსა, — დასწერონ მტკიცედ თუ ოქროა. თუ ვერცხლია ანუ ტანისამოსი, თუ მხლებელი, თუ მსახური, თუ პირუტყუი, თუ სხვა რაგინდარა. ყოველმან თავთავის ქუეყანას ეს წესი ქნან.

კაცმან, ვინც ნიშანი და სახლის პატივი გაგზავნოს, რაც შეიძლოს, ქალმაც ზითევი მიიტანოს⁵: საჯელმწიფო ქალაქს კოსტანტინეპოლის⁶ და ყოველს ქვეყანასა დასავლეთსა, თუ მიიტანოს დედაკაცმან ასი ფლურისა, კაცმანც მისცეს ასი ფლური; და აღმოსავლეთის ქუეყანასა, თუ მიიტანოს დედაკაცმან ასის ფლურისა, კაცმანც მისცეს ორმოცდაათი ფლურისა.

[130v] ქ. თავი ორმოცდაექუსი

46. ქ. დაამტკიცა გარიგება ესე ლევან ჯელმწიფემ. წიგნით რა გუირგუინი იკურთხონ და შეიყარნენ ცოლ-ქმარნი, მასუჟან თუ გაშვება მოჭდეს, ქმარმან თუ გაუშვას ცოლი მისი უსაბაბოდ, მისცეს მას ქალსა⁷ თავისი მოკახილი, წიგნით რაც ზითევი მსუტანია; თავისის ქრმის გაგზავნილი ნიშანიცა და სახლის პატივიცა მას ქალს დარჩეს.

¹ კანონი, რომ¹ რომ კანონი A. ² საყდარსა] + საზლსა B. ³ დღესა მას] — A. ⁴ იასულთაგან A. ⁵ მიიტანოს] + რისაც შემძლე იყოს B. ⁶ კოსტანდინეპოლის A. ⁷ ქალსა] + მისცეს A.

და თუ ქალმან მოინდომოს გაშვება, გავიდეს ცარიელი და დარჩეს ნიშანი, სახლის პატივი და ზითევი მას, ქმარსა მისსა. მაგრამ რადგან წმინდა სახარებით გუიერგუინს იკურთხვენ, ცნელია გაყრა, დიდი ცოდვა არის.

ქ. თავი ორმოცდაშვიდი

47. ქ. ვინგინდავის ცოლ-ქმართა შუა დანაშაული მოგდეს და გაყრა მოინდომონ, წავიდნენ ცოლ-ქმარნი ორნივე საყდრისა კარსა და საყდრის უფროსთა წინაშე, და დანაშაულნი მათნი თქუან. და მან საყდრის უფროსმან დაწეროს წიგნათ და გაგზავნოს სამართალშია.

თუ კაცი სტყუა, დარჩეს დედაკაცს ნიშანი, სახლის პატივი და ზითევი მისი ყუელა ერთპირად.

და თუ დედაკაცს ქონდეს დანაშაული, გამოერთვას ნიშანი, სახლის პატივი და ზითევი იგი მისი და მიეცეს კაცსა. მაგრამ წმინდის სახარებით შეყრილთა გაყრა ცნელია და ცოდვა დიდი, ბოზობის გარდა¹.

ქ. თავი ორმოცდარვა

48. ქ. რომელნი იყუნენ მოყუარულნი ერთმანერთისა ცოლ-ქმარნი და მოკუდეს კაცი, და [131r] დარჩეს შვილი, რაც მისი მზითევი იყოს, ისიც და ნიშანიც გამთავებით და სახლის პატივის ნახევარი მისცენ მას ქურთვისა.

და თუ დარჩეს შვილი და დედაკაცმან გასულა მოინდომოს, გავიდეს ცარიელი და დაპატრონდეს შვილი, რაც ქონდეს დედასა მისსა.

ქ. თავი ორმოცდაცხრა

49. ქ. ვინგინდავინ მიიცვალოს დედაკაცი და დარჩეს ქმარი და შვილი ცოცხალი, დედაკაცი იგი რისაც მქონებელი ყოფილიყოს, ქონება, ზითევი, ნიშანი,—ყუელა უკლებლივ დარჩეს შვილსა მისსა.

ქ. თავი ორმოცდაათი

50. ქ. თუ ვინ მიიცვალოს დედაკაცი და არ დარჩეს შვილი, და ქმარი ყუანდეს ცოცხალი, რაც მიყოლოდეს მას დედაკაცსა, მინაცემიანათ, შუა გაყონ და ნახევარი ქმარსა მისსა, და ნახევარი მამასა მისსა. და თუ არა ყუანდეს მამა, ვისაც ანდერძი უყოს მან დედაკაცმან, მისცენ მას.

¹ „ბოზობის გარდა“ მიწერილია სხვა ხელით.

ქ. თავი ორმოცდათერთმეტი

51. ქ. თუ მიიცვალოს დედაკაცი ასეთი, რომ შვილი მისცემოდეს და თავისავ სიცოცხლეში დაჯოცოდეს, მასუკან თვითან მიიცვალოს,— და აიღოს ქმარმან მისმან შვილების სახელზე მისის მზითვისა და ქონებისაგან მეექუსედი, შვილთა სულთა მოაჯმაროს.

თუ სამს წელიწადს უკან მიიცვალოს, მისის მინაცემისა მეოთხედი აიღოს და მზითვისა ნახევარი მამასა მისსა მისცეს. და სხვა, [131v] რაც დარჩეს, მისის სულისათვის¹ გასცენ.

და თუ მამა ცოცხალი არა ყუანდეს, სიკუდილის დღეს ქმარმან უთხრას, მამის წილი ვისაც გინდა, ანდერძი უყავ-თქო. თუ ანდერძი ქნას, და ვისაც უანდერძოს, იმას მისცენ.

და თუ თორმეტს წელიწადს უკან მიიცვალოს, ცოდვა და მადლი ქრმისა არის, ქმარს უნდა დარჩეს მისი ქონება, ზითევი თუ რაც, და იმან უნდა გაუცეს სასულიეროდ და შესწიროს საყდარსა, საფლავსა და სულსა მისსა მოსაჯმარებელად.

ქ. თავი ორმოცდათორმეტი

52. ქ. ქვეყანას რომ აქუს ჩვეულობა წესისა და არ დასწერონ ზითვისა და ნიშნისა, და სახლის პატივისა და ისრე ქნან გუირგუინის კურთხევა, და დასჯერდეს რიგსა იმრიგად: როგორც წიგნით დაწერილი იყოს, მათთა მიცვალებას უკან დაპატრონდეს შვილნი მისნი.

ქ. თავი ორმოცდაცამეტი

53. ქ. თეოდოსე გელმწიფის მოგსენება კურთხევეითამცა არს, მისცა რიგი ქრისტიანთა: ვისაც თავისის ამხანაგისა ემართოს და ოცდაათ² წლამდინ არ სთხოოს, მასუკან აღარა აქუს ბძანება, რომ სთხოონ ამღებთა და ნათესავთა მისთა.

და ერთი ესეც. თუ ქონდეს გირაოთ ვენაჯი თუ მიწა, ანუ სახლი, ანუ ყმა და სხვა რაგინდარა რომ გირაოდ ქონდეს, არც გაეყიდოს, არც გაეზითოს და არც დაეგირაოებინოს, მიმცემი ვალისა და ამღებნი ორნივე ცოცხალნი იყუნენ, რაგინდ ოცდაათი³ წელიწადი გასულიყოს, კიდევ ეთხოება.

თუ მიიცვალოს ვალის [132r] მიმცემი და ამღები, გირაოს რისაც დამღები, მასუკან ველარ, შეუძლია მიდავება და თხოვნა

¹ მისის სულისათვის] სასულიეროდ B. ² ოცდათ A. ³ ოცდათი A.

შვილსა გირაოს პატრონისასა, ამიტომ რომ ოცდაათს¹ წელიწადს გაუვლია, გასაცვეთი გაცუდებოდა და გასატეხი გატყდებოდა, ასა-შენებელი აშენდებოდა, დასაქცევი დაიქცეოდა, — თუ ოცდაათ² წლამდინ არ ითხოვა, თავის გირაოა რაცა, ოცდაათს¹ წელს უკან ჰელს ველარ მოჰკიდებს.

ქ. თავი ორმოცდათოთხმეტი

54. ქ. ბძანებს რიგი³ სამართლისა არშერთვასა ძმისაგან ძმის ნაცოლარისასა, და არცა ცოლის დისას შერთვასა. ამისთანაებისაგან ლ⁴თნ შორს ამყოფოს ქრისტიანი. თუ ამისთანა საქმე მოუგდეს ვისაც ავი⁴, მიიღონ მათზედ სხვათა მებოზვართ მსგავსად.

თუ ვინც კაცმან თავისი ძმის ცოლი შეიყუაროს, იგი დედაკაცი შეუდგების ქრმის სიკუდილსა; და თუ კაცმან შეიყუაროს ცოლის და, შეუდგების ცოლის სიკუდილსა, რითაც გზით არის ცოლის დის შერთვის გულისათვის. რომელმან ქნას და სცდეს, დიდი ავი და ბოროტია, და ცნელი ამრიგი საქმე. ამისთვის დამტკიცდეს, რომ არ შეიყარონ ცოლ-ქმრად იმრიგნი.

თუ ვინც ავკაცობით ამისთანას საქმეში გაერიოს უბძანებლად მოქადაგეთა და ებისკოპოზთა, აჟვის, იმრიგთ ცოლ-ქმართა, მიცეს შვილი, ვერ დაჰპატრონდეს ქონებასა და წილსა მამისასა და სხვას ნათესავთაგანაც შორს იყოს, და ნუ მიუშვან — ვინცა ქნას ამისთანა საქმე, განშორდა საყდარსა და რიგსა⁵ მისსა თავიან-შვილიანად.

[132v] ქ. თავი ორმოცდათხუთმეტი

55. ქ. არ მისცემს და შეაჩვენებს სჯული⁶, ვინც ითხოოს ქალი ბიძისა და ან დედის დისა. ვინც ქნას ამგვარი ბოროტი, ავი საქმე და მიეცესთ მათ შვილნი, ვაჟნი თუ ქალნი, ვერ დაჰპატრონდენ მამულსა და ქონებასა მამისასა. ქონება და მამული იმრიგის კაცისა ჯელმწიფისა არის.

ქ. თავი ორმოცდათექუსმეტი

56. ქ. კაცმან ვინ შეირთოს ცოლი, რომ უმხდური არ იყოს⁷, და მიეცეს შვილი მასთან, და მიიცივალოს დედაკაცი იგი, და მას-

¹ ოცდაათს A. ² ოცდათ A. ³ რიგი] წიგნი A. ⁴ ვისაც ავი — A. ⁵ რიგსა] წესსა B. ⁶ სჯული — A. ⁷ რომ უმხდური არ იყოს] რჯულიგარად B.

უკან შეირთოს მან კაცმან ცოლის მისის ახლო ნათესავი, რომ იყოს უმხდური¹, და მიეცეს შვილი, და მოკუდეს დედაკაციცა იგი², და მიიცვალოს მასუკან მამაც, უკანა ცოლის შვილი ვერ დაბატრონდეს ქონებასა მამისასა, ამიტომ რომ უხუდური შეურთავს მამასა მისსა დედა მისი. და დაბატრონდენ წინა ცოლის შვილები ქონებასა მამისასა.

ქ. თავი ორმოცდაჩვიდმეტი

57. ქ. ქალი ვისიც იყოს დროს გათხოებისა და დანიშნოს იგი ქალი, და ვინცა გაუგზავნონ ნიშანი, ოქრო თუ ვერცხლი ანუ სხვა რაგინდარა, და მოკდეს ბრძანება ღთისა და მიიცვალოს ვაჟი იგი დანიშნული მისი, დაუქორწინებელი, და ვაჟის პატრონმა სთხოოს ქალის პატრონს ნიშანი, — თუ ერთმანერთი უნახავთ ზათ დანიშნულთა, უთამაშნიათ ან უკოცნიათ ერთმანერთისათვის³, ნახევად [ἡμί]რი ნიშანი⁴ ქალის პატრონმა დაიჭიროს და ნახევარი ვაჟის პატრონს შეუბრუნოს.

თუ ვაჟს არა ყუანდეს მამა, არც დედა და არც ძმა, სხვისაგან არ ეთხოვის და დარჩეს მას ქალსა.

და თუ დანიშნულთა ერთმანეთი არ უნახავთ და ისე სიტყუით გარდუწყუებულიათ ნიშნობა, ისრევ მთლივ შეუბრუნონ ვაჟის პატრონსა. და თუ ქალი მიიცვალოს, გამოართვას ვაჟმან ნიშანი გაგზავნილა მისი. თუ რამ ან გასაცვეთი ყოფილა ან შესასმელ-შესაჭმელი, იმრიგს რაგინდარას ნულარას სთხოვენ.

ქ. თავი ორმოცდათურამეტი

58. ქ. კაცმან ვინც მოინდომოს შერთვა ცოლისა და მისცეს ნიშანი რძალსა კელში და ან სხვას დედაკაცსა, მეყუისსა მისსა, თუ წაიღე ესე და დამინიშნე ქალი, ანუ იყოს ბეჭედი, ან ოქრო, ან ფლური, და მასუკან გუნება გამოეცვალოს და ნიშნის გამობრუნება მოინდომოს, დაკარგოს ნათხოვნიცა მისი და გაგზავნილი ნიშანიცა, და დარჩეს ნიშანი მას ქალსა.

ქ. თავი ორმოცდაცხრამეტი

59. ქ. ვის უნდოდეს ქალის გათხოება და თქუას მზითვისა, ამას მივცემ ამ ქალსაო, მასუკან რომ გაათხოოს და წაყუანის დროს⁵ არა ქონდეს, გამთავებით მისცეს წიგნი, ნაკლებისა დაუდ-

¹ იყოს უმხდური] არ ერგებოდეს B. ² და მოკუდეს დედაკაციცა იგი]—A.

³ ერთმანერთისათვის]—A. ⁴ ნიშანი]—A. ⁵ დრო A.

ვას პირობა, ამ დრომდის მოგართვაო, — თუ პირობაზე მისცეს, გამოართვას წიგნი მისი მიცემული. თუ პირობამდინ ვერ მისცეს და შუაზე ხუთმა წელიწადმა გაიაროს, მასუკან ველარა სთხოვს.

[133v] ქ. თავი სამოცი

60. ქ. თუ ვინგინდავინ ქალი იყოს მამით ობოლი და დედა და ძმა ცოცხალი ყუანდეს, მათის პასუხით შეირთოს ქმარი. თუ ვინმე კელმწიფეთაგან თუ გამრიგეთაგან დადგინებული იყოს მათზე კაცი ვინც გამძლოლად და შემნახავად, მისის ბძანებით უნდა იქნას.

და თუ ქალი დიდი და თორმეტის წლისა უფრო იყოს, ბძანება აქუს რიგისაგან და წინ გამძლოლისაგან, სადაც უნდა, თვითან შეირთოს.

ქ. თავი სამოცდაერთი

61. ქ. ვისაც ქმარმან იყიდოს სახელსა ცოლისაზე სოფელი ან სხვა მამული, ან სხვა რაგინდარა, თუ მისცეს ბძანება ქმარმა, სამკუიდრო შეიქნას ცოლისა მისისა, რადგან სახელდობივ მისთვის დაიწეროს, როგორც მისი ზითევი.

ქ. თავი სამოცდაორი

62. ქ. ვინ მოიტაცოს ქალი ქალწული¹, უქრმო, იგი კაცი შეიქნას სსიკუდილო და სიკუდილის ღირსია. და თუ გვერც არ მოსწოლოდეს და გაპარებით გაეპარებინოს, როგორც რომ სხვას ბოზობის მოქმედზე მართებთ მიღება ავისა, იმრიგად იმაზედაც მიიღონ.

ქ. თავი სამოცდასამი

63. ქ. კითხონ რიგსა: თუ იყიდოს კაცმან სოფელი ანუ სხვა რამ, თვალი ანუ მარგალიტი, და სახელი ცოლისა დაარქვას, რომელი შეირთო ქალწული, მიეცეს [134r] თუ არა?

მიგება სიტყუისა: არ არის კეშმარიტი ყიდვა და მიცემა, თუ უძეს ძმასა მის კაცისასა წილი მას თეთრში, და თუ ნებაა² სახლის კაცისა და³ დასტური სცა, როგორც რომ მზითევი მისი სამკუიდროა, იგი მინაცემიც ისრე შეიქმნების.

ქ. თავი სამოცდაოთხი

64. ქ. შეუძლია დედაკაცს ვისაც თავის მზითვის გამრავლება თავის ქრმის სახლში თუ არა?⁴

¹ ქანწული A. ² ნება A. ³ და]—A. ⁴ არა]— და A

თუ თავისიანი საგან მიცემულია და ან დანარჩომი კონდეს ან სოფელი, ან სხვა რამე, იმით შეუძლია გამრავლება, ასრე რომე უჩვენოს თავის ქმარსა, გასინჯოს და, აბა, მასუკან მიუმატოს ზითევესა მისსა, და რა რიგათაც უნდოდეს გამრავლება, გაამრავლოს, და გაცემადცა კელი შესწევს.

მაგრამ თუ იყოს ცხვარი ან ძროხა, ან პური და ან ღვინო, რაც იყოს თავნისა, წიგნი გამოართვას ქმარსა მისსა, რომ იმას არცარა მოემატოს და არცარა დააკლდეს, ანიტომ რომ შესასწელ შესაკმელ და მოსაკუდომია.

ქ. თავი სამოცდახუთი

65. ქ. ცოლ-ქმარნი ვინგინდავინ შეყრილან და არიან ერთად აქუთ რიგი ცოლ-ქრმობისა, არა შეუძლიათ მალვით მიცემა ერთმანერთისა. და თუ სიკუდილის დღეს, აბა თუ, უანდერძონ ერთმანეთსა, ის დარჩესთ მკუიდრად და აღარ მოიშალოს. ცოლ-ქმართა შუა ერთმანეთის უბრალოდ ძრახვა დიდი ცოდვა არის.

[134v] ქ. თავი სამოცდაექუსი

66. ქ. არ მართებს დედაკაცსა ვისაც რომ მალ გარდაადღოს თავისი მიცვალებული და შეირთოს უპირისწყალობით ქმარი. თუ ქრმის მიცვალებას უკან ათს თვემდინ ქნას და შეირთოს ქმარი, სხვათა მებოზვართან გასათულებელია და ბოზობა უქნია.

და თუ რამ ეანდერძებინოს ქმარსა, რიგი ბძანებს სამართლისა გამოართვან მას დედაკაცსა და ახადონ პატივი.

ქ. თავი სამოცდაშვიდი

67. ქ. შეუძლია ქმარსა ვისაც ძრახვა ცოლისა თვისისა, რომ დედაკაცის წესისა და რიგიდამ გასულიყოს ან იყოს ავსაქციელი?

თუ შეიტყონ, რომ მართლა ავის მქნელი იყოს და ბოზი, შეუძლია იმ ავის საქმისათვის გაგდება. მასუკან დააცალონ თვე ორი და გასინჯონ ძრახვა მისი: თუ მართლა ავის საქმის მქნელი იყოს, მერმე შეუძლია გაშორება მისი, ასრე რომე მზითევი მისი ქმარმა დაიჭიროს და იგი დედაკაცი დარჩეს მზითვისა მისგან ცარიელი, — რომელ² არს ზითევი თვისი.

¹ ცოლ-ქმართა A. ² რომელა A.

ქ. თავი სამოცდარვა

68. ქ. ვისის დედაკაცისა იყოს მამა და მამის მამა ცოცხალი და მიიცვალოს დედაკაცი იგი, არ მართებს დაპატრონება სხვისა მზითვისა მისაზე, მაგრამ თუ ისინიც მიცვალბულიყუნენ, შეუძლია ანდერძითა დაპატრონება [135r] ზითვისა მისისა.

და ისრე ვაჟკაცსა არ შეუძლია მამისა და პაპის უდასტუროდ ანდერძის ქნა, რადგან ცოცხალი ჰყავს.

ქ. თავი სამოცდაცხრა

69. ქ. რომლის საქმიდამ და პატივიდამ ჩამოაგდონ სჯულთერი¹ რიგიდამ გასული კაცი?

მიგება სიტყუისა: იმისთანა კაცი არ გაიგზავნოს მოციქულად, არც მიიღონ მანე კურთხევა მღღლობისა, არც ყონ სასამსახუროდ ჯელმწიფისა, არც აქნევიონ სამართალი, არც დააყენონ ზედა ქალაქსა და სოფელსა, არც დააყენონ ჯელმწიფის რაგინდარას მონალულელად და გამრიგედ—ყოველი პატივი აგადონ.

ქ. თავი სამოცდაათი

70. ქ. იკითხონ რიგსა: რა კერძი და წილი უნდა მიეცეს შვილთა მიცვალბას უკან დედასა თვისსა?

რომე ალალი დედა იყოს და შვილისშვილი ენახოს და ის უნდა უფროსად დაპატრონდეს ქონებას და მამულსა—ყოველი დედაკაცი ხომ ჭკუნაკლული იქნების, მაგრამ რადგან შვილიშვილი ნახა, პატრონობა მისია.

ქ. თავი სამოცდათერთმეტი

71. ქ. დედაკაცსა ქურივსა შეუა ჯელი თავის ზითვის დასახარჯავად თუ არა?

მიგება სიტყუისა: თუ მამა ცოცხალი ჰყავს, არ შეუძლია უმისოდ დახარჯვა რისაც.

ქ. თავი სამოცდათორმეტი

72. ქ. არ მისცემს რიგი ბძანებას, რომ დედაკაცმან ვინც სძრახოს ქმარი თვისი [135v] ჯარში, კაცთა წინა, ეს ასე ქნაო. არც მმასა მართებს ძრახვა ძმისა, რაგინდ ავიც ექნას. უფრო არც ყმასა შეუძლია ძრახვა ბატონისა მისისა და არც დაბეზლება უფროსთა წინაზე.

¹ რჯულერის.

და თუ ცნან ამისთანა საქმე, თუ ქმარმან ვისმან და თუ ძმამან ვისმან ანუ ბატონმა ვისმან, რომ მოიპაროს ჯელმწიფისა ჩასაცემელი რაგინდარა, ან თვალი, ანუ მარგალიტი, — აბა, შეუძლია იმათ ამისთანას საქმის მოგსენება ჯელმწიფისა, რადგან ჯელმწიფის შემცოდენი შექნილან.

ქ. თავი სამოცდაცამეტი

73. ქ. ვისიც ცოლი მიიცვალოს ქრმის უწინ და დარჩეს შვილი, ქმარი იყოს პატრონი ცოლის მისის ზითვისა შვილის სახელზე. თუ არა ყუანდესთ შვილი, ვისაც ანდერძი უყოს მან მიცვალეზუმან, იმას მისცენ.

თუ არადა ანდერძი არა ქნას, ნახევარი ქმარმან მის მან დაიჭიროს და ნახევარი მამასა მისსა მისცენ, მაგრამე მართებს ორთავე, რომ მიცვალეზუმლის სულს მოაჯმარონ.

ქ. თავი სამოცდათოთხმეტი

74. ქ. ვინ შეირთოს ცოლი ორი, წინა ყოფილიყოს უმზითო და დარჩომოდეს შვილი, და უკანას ცოლს მოჰყოლოდეს ზითევი და მასთანაც დარჩეს შვილი, და დარჩეს ორისაგანვე შვილი, — უკანას ცოლის ზითევს ორნივე სწორედ დაპატრონდენ თუ არა?

მიგება სიტყუისა: შეძლება აქუს მამასა ოქ[136r]რისავე ცოლის შვილის სწორედ დაპატრონებისა. და თუ ზითვის მამტანმა ანდერძი ქნას, ვისაც ანდერძი უყოს, ის დაპატრონდეს ზითევსა მისსა, არ განიტეხოს ანდერძი.

ქ. თავი სამოცდათხუთმეტი

75. ქ. დედაკაცმან ვინც შეირთოს ყმა ვისიც, შეიქნების იგიც მის ყმის პატრონის მუახლე?

თავის თავის მოსამსახურობა თუ არ მისცეს მან დედაკაცმან, შვილნი მის ყმის პატრონისაა¹, რაც მიეცეს, და თავის თავი მის ჯელთ იყოს.

ქ. თავი სამოცდათექუსმეტი

76. ქ. თუ ყმამ შეიყუაროს და შეირთოს ცოლად დედაკაცი ვინცა აზატი, დასჯერდეს და წაიყუანოს თავის პატრონის სახლში; თუ პატრონმან მის კაცისა მან გაუგზავნოს დედაკაცსა მას აზატსა და ეს უპასუხოს, ჩამოეგსენ მაგ ჩემს ყმასა, — სამჯერ ასრე უთხრას.

¹ პატრონისა A.

თუ არ ჩამოგვტანას ყმასა მისას და დასჯერდეს მის ყმის ცოლო-
ბას, მასუკან რიგი მისცემს წაწვეად სასამსახუროდ მისსა — რო-
გორც რომ ყმა მისი, იგი დედაკაციც ეგრეთ მისი ზეიქნების.

ქ. თავი სამოცდაჩვიდმეტი

77. ქ. კითხონ რიგსა: შეუძლია კაცსა დაწერა წიგნისა და
დაპატრონება ცოლისა¹ მისისა მის ქონებაზე, რომ არა ყუანდეს
შვილი?

თუ ყუანდეს შვილი, დაწეროს ანდერძი და დაპატრონოს,
როგორც უნდოდეს. და თუ არ დარჩეს შვილი, ზითევი თავისი
მისი იყოს შეუშლელად, და კაცმან თავისი ქონება ვისაც უანდერ-
ძოს, მისი იყოს.

[136 v]. ქ. თავი სამოცდათურამეტი

78. ქ. რიგმან არ მისცეს ბძანება დედაკაცსა თავდებობა
და არცა² საკაცოს საქმის მოქმედობა.

ქ. თავი სამოცდაცხრამეტი

79. ქ. ბძანებას მისცემს რიგი დედაკაცსა, თუ უნდა მიცემა,
უთხრას და დააყენოს ზამა მისი ქონებასა მისაზე. თუ ქმარი არა
ყუანდეს, მამას გარდა შეუძლია სხვის ვისიც დაყენება ქონებასა
მისაზე.

ქ. თავი ოთხმოცი

80. ქ. თუ დაწეროს დედაკაცმან ანდერძი და მისცეს ქონე-
ბისა მისისა დაპატრონება შვილიშვილსა მისსა, არ შეუძლიათ
ამისი თქმა ვისაც, თუ რატომ ისე უშურებისო, — თუ შვილი ყოლოდა,
შვილს თავისი შვილის გარიგება თვითან უნდა ექნა, რადგან შვილი
არა ყავს ცოცხალი და შვილის ობლები დარჩომია, გარიგება მათი
ბებუის ზელთ არის.

ქ. თავი ოთხმოცდაერთი

81. ქ. ვისაც ცოლს მიჰყუეს ზითევი, ყმა ანუ ცხვარი, ანუ
აქლემი, ან ჯარი და ფური, ან სხვა რაგინდარა, მასუკან მიეცეს
ყმასა შვილი და პირუტყუთაც აშენონ და გაპრავლდენ, თუ, ვინ
იცის, გაყრა მოკდეს ცოლ-ქრმისა, თავისი ზითევი ყუელა თან უნდა
გაიტანოს და, რაც ნაშენი მომატებული იყოს, შუა გა[137r]იყონ
ცოლ-ქმართა.

¹ ცოლისისა A. ² რაცა A.

არა ამისთვის გვითქუამს, რომ გაყრა გაიადვილონ, — ძნელია გაყრა ცოლ-ქმართა, — მაგრამე ვინ იცის, რომ მოგდეს რითაც, ასე ქნან¹.

ქ. თავი ოთხმოცდამეორე

82. ქ. თუ შეხუდეს კაცს ცოლი ასეთი, რომ იყოს გიჟი და ბნელიანი და მოინდომოს კაცმან გაშვება, მოსამართლემ მოკითხული ქნას: თუ ქორწილს უკან ქრმის კელში დამართებია, ვერც გაუშვებს და არც იქნება; თუ უწინვე, ქორწილამდინ სჭირვებია, გაშვება ხომ კიდევ ცნელია, მაგრამე რადგან არ იქნების და გაუშვებს, ნიშანი, რაც გაეგზავნოს, მას კაცს დარჩეს და ზითევი მისი — ქალსა.

და თუ ქრმის კელში დამართოდეს, გაუშვას, ზითევიცა და ნიშანიც სრულ უკლებლივ მიეცეს მას ქალსა.

ქ. თავი ოთხმოცდასამი

83. ქ. თუ შეხუდეს კაცსა ვისაც ცოლი, ავის ჭირის პატრონი მონაობით. თუ ქორწილს უკან ასრე შეიქნას, რომ კაცი ველარ მიუდგებოდეს, და მოინდომონ გაყრა და გაიყარონ, მზითევი, ნიშანი და სახლის პატივი, რაც მიუტია, ყუელა მას დედაკაცს მისცენ უკლებლივ.

მაგრამ, თუ წინაპირველ ცოლ-ქრმობის სიყუარული ჰქონდესთ და არც დედაკაცმან გაიწიოს, უნდა დასვას ერთს სახლში და სასმელ-საჭმელი, ტანისამოსი, ყუელა მისცეს და ისრე შეინახოს, ამიტომ რომ უნებურს ჭირს შემთხვევია.

[137 v] ქ. თავი ოთხმოცდაოთხი

84. ქ. იკითხონ: შეუძლია დედაკაცსა ქრმიანსა, რომ მისცემოდეს მასთან შვილები და საბაბით რითაც გაყრა მოინდომონ, ზითევით თუ უზითოდ, და მას დედაკაცს შვილების თან გატანაც უნდოდეს?

ბძანება მისცეს რიგმან: წავიდეს და გაენდოს მოძღვარსა: და ბოზობით სხვისგან მისცემოდეს, ამრიგის შვილის გატანა შეუძლია, და ალალი შვილი მამისა არის და მამის ბძანებას ქვემ უნდა იყოს.

¹ ასე ქნან]—A.

ქ. თავი ოთხმოცდახუთი

85. ქ. არა აქუს ამის შეძლება დედაკაცსა, რომ თავის სიტყუით და ნებით გაეყაროს ქმარსა?

მიგება სიტყუისა: თუ ვინც კაცმან მოიტაცოს ქალი და დედაკაცი და უნდოდეს ცოლად, და მათი პატრონი არ აძლევდეს და ძალად, მას უნებურად, მოტაცებით წაეყუანოს უმზითოდ და ურიგოდ, — და მართებს ქალის მამას მოტაცებისა და ურიგოდ¹ წაყუანის მოკითხვა. და თუ ქალსაც უნდა, შეუძლია მამას გამორთმევა.

ქ. თავი ოთხმოცდაექუსი

86. ქ. თუ მოვდეს ცოლ-ქმართ გაყრა ან სიკუდილითა, ან სხვით რითაც საქმითა, რომ აქუს გზა მზითვის მისის გამორთმევისა, კითხონ რიგსა.

მიგება სიტყუისა: ასრე უნდა გამოართვას: თუ იყოს ტანისამოსი უცვეთი, გამოართვას; თუ გაცვეთილია, მისცენ მაგიერი ფასი. და თუ ოქრო მიეტანოს [1381], და ან მიწა მისცემოდეს ზითვად, ან აქლემი, და გაეყიდოს, როგორც ის ფასი მისცენ, თუ პირუტყუთა ნაშენი იყოს, ნახევარი მისიც მისცენ; თუ პირუტყუი დაჯოცილიყოს, რომ თავნი ფეწხედ აღარ იდგეს, მაგიერის თხოვნა არ მართებს.

ანუ თუ ყმა და მხლებელი მიჰყოლოდეს და გაეყიდოსთ, ფასი მისცენ; და თუ დაჯოცილიყუნენ², ვერ შეუძლია მაგიერის თხოვნა და ვერც არას შეუა დაჯოცილისას.

ქ. თავი ოთხმოცდაშვიდი

87. ქ. შეუძლია კაცსა ცოლისა თავისის გაგდება და ზითვის წართმევა?

რომ არ იყოს მას ზედა სამართლის რიგის საბაბი, არ შეუძლია.

მაგრამ, თუ იყოს მასზედ რიგით გაგდების საბაბი, რომ არის: ბოზობა ან უცხოს კაცის სახლში დაწოლა და ძილი, რომ არ იყოს ნათესავი, და ქრმის უდასტუროთ ან წავიდეს ავს ალაგს სხვაგან სათამაშოდ, — ამისთანას საქმეების ქნისათვის შეუძლია ზითვის წართმევა და გაგდება მისი.

თუ ესეები არც ერთი არ ექნას, ვერ შეუძლია გაგდება და გაშვება.

¹ ურიგოდ] უპატიოდ B. ² დაჯოცილიყუნენ] ცოცხალი იყუნენ B.

ქ. თავი ოთხმოცდარვა

88. ქ. ვერ შეუძლია დედაკაცსა ქრმის გაშვება და გაშვების წიგნის მიცემა დედამთილისა და მამამთილისა, და აღება ზითვისა და გასულა, რომ არ ჩნდეს და არ აჩვენოს სიმტყუფნე ქრმისა მისისა?

მიგება სიტყუისა: [138v] არ არის შეძლება დედაკაცისა ქმარზე ამისთანას ურიგობის ქნა, თუ არ გა[ა]სინჯოს დედამთილსა და მამამთილს.

და თუ ყუანდეს მოწამე ორი ან სამი, რომე¹: ეცე-
მოს და ავად გაელახოს ან ასეთი საქმე მიეღოს, რომ არ იყოს საქნელი უბრალოდ, — ესეები ექნას, და ქმარი მისი იყოს მგრძნებარი² მებოზვარი, ქურდისა და ბოზის შინ მიმყუანი და ბიჭთან ურიგოდ ნქცეველი, აბათუ მარტო ესეები, ამას გარდა ესეც სჭირდეს, რომ სცესდეს ზარგილითა და ჯოხითა, და საბლითა შეგრეხილითა უწყალოდ, როგორც გოგოსა და ბიჭსა, ან ამოიღოს კმალი მაზე და—სცეს. და ამთონის ურიგოს საქმისათვის რომ სტყუოდეს ქმარი ცოლზე, შეუძლია რიგის ბძანებით გაშვება და წიგნის მიცემა ცოლსა; გაიტანოს ზითვეი მისი უკლებლივ და ულაპარაკოდ, და სხვას ვერას შეუა მამამთილსა და დედამთილსა, და მაზლსა³.

ქ. თავი ოთხმოცდაცხრა

89. ქ. კაცი ვინც მიიცვალოს უანდერძისწიგნით, დაპატრონდენ ქალნი მისნი ძებთან. და თუ ცოლი ვისიც მიიცვალოს ქმარს უკან, ისიც უანდერძით, რაც ქონება დარჩესთ, ქალ-ვაჟნი მათნი სწორად დაპატრონდენ.

მაგრამ ზამას თუ თავის სიცოცხლეში ქალნი ზითვით გაესტუმრებინოს, ის მზითვეიც უნდა უკლებლივ მოიტანონ იმებს წინ და ყუელამ სწორედ გაიყონ.

და თუ მამას უკან დედა ცოცხალი ყუანდესთ, ვა[139r]ენი რომ დაეხოცნონ და ქალნი დარჩნენ, და ვაჟთა ანდერძი არა ქნან, დაპატრონდენ დანი მათნი და დედასაც მათთან სწორად ქონდეს დაპატრონება.

ქ. თავი ოთხმოცდაათი

90. ქ. მანა ვისიც მიიცვალოს უანდერძით და დარჩეს შვილი დედისერთი, ვაჟი თუ ქალი, და მასუკან შვილის სიკუდილიც მოჭ-

¹ ერთმე A. ² მგრძნებარ A. ³ და მაზლსა]—A.

დეს, და დარჩეს დედა ცოცხალი, თუ მიკვალებულ¹ ვაჟსა თუ ქალსა მამის ძმა და ანუ მამის ძმიშვილი ცოცხალი ყუანდესთ, იმ მამიშვილთ წილი და ქონება სამად გაყონ: ორი წილი დედასა და ერთი მათა.

და როგორც ზემოთ ბძანებს რიგი სამართლისა [იხ. მუხლ. 13], თუ მამის გვარნი და ახლოს ნათესავნი იყუნენ, ვერ წადგნენ დედის გვარნი წინ—რიგი ამას ბძანებს, კარგად გასინჯონ და, რომელიც ახლოს¹ ნათესავი იყოს, ის დააბატონონ.

ქ. თავი ოთხმოცდათერთმეტი

91. ქ. კაცმან ვინცა შეირთოს ცოლი და მიიცივალოს, და არ დარჩეს შვილი, და დარჩეს ცოლი ცოცხალი,—აიღონ და მისცენ ზითევი და თავისი, და ნიშნის ნახევარი.

თუ ყოფილან ბევრს ხანს ცოლ-ქმარად და გაცვეთილა ტანი-სამოსი ზითვისა, რათაც ღირებულიყოს, ფასი მისცენ. თუ სოფელია და ან ქალაქი, შეიტყობის ფასი მისი ვაჭრისაგან. სხვა ან ოქრო, ან ვერცხლი, ან მამული მიჰყოლია, იმისთანასი ფასი შორს გამოჩნდების.

და [139v] თუ ან ყმა მიყოლია ან მხლებელი და დაჯოცილან, იმისას ვერას შეუა. ვინ იცის, თუ შვილი დარჩეს,—ნახევარი შვილს დაუგდოს და ნახევარი მან დედაკაცმან გაიტანოს.

თუ პირუტყუი რამ მიყოლოდეს, მისის ნაშენიანად ისიც შუა გაუყონ. და, თუ რამ დაჯოცილა, აღარ იხსენება.

ქ. თავი ოთხმოცდათორმეტი

92. ქ. ბძანებს რიგი სამართლისა: რომელნი მოკვლე-მოსაქმენი არიან ჯელმწიფისანი, უნდა იყუნენ სამსახურსა ჯელმწიფისაში—არ უნდა დადგნენ გამძღოლად ობოლთა, და არცა ვეჟილად, და არცა სხვასა საქმესა ჯელყონ, სანამდინ არ ათაონ სამსახური ჯელმწიფისა.

ქ. თავი ოთხმოცდაცამეტი

93. ქ. თუ უქნია ვისაც აზატი თუ ვაჟისათვინ და თუ ქალისათვის, თავის შვილებისათვის, მოსამართლეთა წინაშე რომე ყოს ისინი თავის მორჩილობისაგან გასული, მათ აზატნაქნართა რომ მიეცეს შვილი, აღარც შეუა ჯელი შვილზედა და აღარც შვილიშვილზედ.

¹ ახო A.

ქ. თავი ოთხმოცდათოთხმეტი

94. ქ. კაცმან ვინც უწინ დათქუას ანდერძი და არ დასწეროს, და ქონდეს გუნებაში; მასუკან სიკუდილის დღეს იმან ველარ დააწერიოს,—სხვათ დაწერონ სამის მოწმით: ასე უმოწმონ, რომ იმისის პირიდამ გაგვიგონიაო.

მოსამა[140r]რთლესთან ისრე უმოწმონ,—გამართლდეს ის ანდერძი, ნუ გაუტეხენ. და თუ მოწმებმა მოსამართლის წინ ვერ უმოწმონ, გაცუდდეს ის ანდერძი.

ქ. თავი ოთხმოცდათხუთმეტი

95. ქ. მორჩილობას მისცემს პაპას¹ ვაჟის შვილიშვილისასა, და არა ქალის შვილიშვილისასა—უნდა იყუნენ მორჩილნი და ბძანებასა მისსა ქუეშე მყოფი ვაჟის შვილიშვილი პაპისა; ქალზე, აქუთ ბძანება, და არა ქალიშვილზე.

ქ. თავი ოთხმოცდათექუსმეტი

96. ქ. თუ ვინც მოიპაროს თავის ამხანაგისაგან თეთრი, და დასწეროს პაემანი ფიცისა მოწმითა, და უკუდღეს პირობისაგან, რომ დაუწერია შეფიცვის წიგნი, როგორც რომ ბძანებს რიგი მოფიცართასა, იგი უყონ, რომე გამტყუნდა*.

ქ. თავი ოთხმოცდაჩვიდმეტი

97. ქ. თუ უნდა კაცსა ვისაც გაყიდვა რისაც და გამოართვას მსყიდველს რიმონი, თუ უკუდღეს გამსყიდველი და აღარ მისცეს, ერთიორად უნდა მისცეს რიმონი. მაგრამ თუ მსყიდველმან აღარიყიდოს, დაჰკარგოს რიმონი.

ქ. თავი ოთხმოცდათურამეტი

98. ქ. იკითხონ: საქნელია ვისგანც სხვის შვილი თავის შვილად აყუნან?

მიგება სიტყუისა: არ არის ჭეშმარიტი, თუ მოსამართლეთა წინაშე წიგნით არ აუყვანია. მართებს მას კაცსა ამხანაგის გულის მოგება [140v] და მოწონება მისგან საქმისა, რომე მისცეს მან, შვილის პატრონმან, თავის ნებით და კაის გულით შვილი მისი, მისცეს მოსამართლეთა წინაშე წიგნითა.

¹ პაპა A.

* „რომე გამტყუნდა“ მიწერილია სხვა ხელით.

ზაგრამ აყუნა¹ ამყუნელთა ასრე მართებთ. იგი ყმაწვილი უნდა შეიქნას მისი მორჩილი, როგორც რომ მართალის ალალის მამისა. თუ თავისთავად ქნან და მოსარმართლეთა წინაშე არ გარიგდენ, არ არის მართებული.

ქ. თავი ოთხმოცდაცხრამეტი

99. ქ. თუ ვინც დააპატრონოს ანდერძითა ქონებასა მისსა, ვინც რომ არ იყოს მისი ნათესავი და გვარი?

თუ არ არის ვაჟი კაცობადი შესული, ვერ შეუძლია დაპატრონება. თუ ჰყუნდეს მამა მას ვაჟსა, გამოართვას მამამან ქონება რაც და შეუნახოს მვილსა დაკაცებამდინ. და თუ იყოს მართლა კაცი, მას ჰქონდეს და მისია აპატრონობა.

ქ. თავი ასი

100. ქ. ვინც ვისი შვილი ანდერძით და წიგნით იშვილოს, მან კაცმან მამობის წიგნი მისცეს და ყმაწვილმან² შვილობისა, დააპატრონოს საპატრონოსა, — დაჰპატრონდეს.

და თუ ვინ იცის, რომ მოჭდეს და მასუკან მისი საპატრონოდამ განყენება მოინდომოს, ასრე გავიდეს წინაშე მოსამართლესთან, როგორც რომ მართალი შვილი მოსამართლესთან სამართლითა*.

ქ. თავი ასერთი

101. ქ. ვინც სიკუდილის დღეს ვისაც მიაბაროს ობლები და ქონება მისი, რომ დაუ[141r]დვას პირობა მან კაცმან, ამ დრომდინ უპატრონებ და გაუძღვებიო, რა პირობა გავა, შეიქნების მათზე ჭელადებული. და სანამდის პირობა არ გავიდეს, ვერ შეუძლია მათზე ჭელის აღება.

ქ. თავი ასორი

102. ქ. ვინგინდავინ აიყუნოს შვილად ვისიც შვილი ჭელმწიფისა და³ მოსამართლისა ბძანებითა და წიგნითა, და მასუკან გავდება მოინდომოს მისი, არ მისცემს ბძანებასა რიგი მია უწილოდ გაყუნასა და ამგვარის საქმეების ქნასა — არვის ძალ. უც უჭელმწიფოდ და უსამართლოდ.

ქ. თავი ასსამი

103. ქ. მამას⁴ შვილის მაგიერად ვერავინ სთხოოს ვალი, თუ მამის⁵ ბძანებით არ იყოს აღებული, ვერც დაიჭიროს სიძე სი-

¹ აყუნა] — A. ² ყმაწვილმან A. ³ და] — A. ⁴ მმას A. ⁵ მამის] ძმის A.

* ეს მუხლი არ არის სომხურ დედანში.

მამრის თავზე, ვერც ძმა ძმის თავზე, თუ თავდები არ იყუნენ ან ძმისა და ან სიმამრისა, ან შვილისა.

თუ ობოლთა თავთა მდგომი არის ვინცა, შეეხვეწოს ჯელმწიფესა და გარდააწყვეტინოს ჯელმწიფემა სამართლიანის საქმით ობოლთა ვალი.

ქ. თავი ასოთხი

104. ქ. არ მისცემს ბძანებასა სამართლისა რიგი, ვინც დაიჭიროს ქურდი და მოკლას, და წააჭდინოს უჯელმწიფოდ. ასრე მართებთ მათ, ქურდთა დამჭერთა: რა რომ ქურდი თავისი თუ სხვი სა დაიჭირონ, მიაართვან ჯელმწიფესა [141v] და მას მართებს დაწაშაულის მაგიერი ჯაზა და გარისხება.

ქ. თავი ასხუთი

105. ქ. ვინ ერთმანეთს უშულლოს და შულღში მოკუდეს, და მას მოკლულს კაცს ყუანდეს მამა ან ძმა, ან სხვა სისხლის მამკითხავი, მათ ვერ შეუძლიათ თავისთავად სანაცლოს სიკუდილი და ვერც თავისთავად სისხლის თხოვნა. და ასე ნართებთ: უნდა მივიდნენ, ჯელმწიფესა და მოსამართლეს მოაჯსენონ; და ჯელმწიფემ და მოსამართლემ ქნან სამართალი, და როგორც გარდევინებთ მართებთ, ისე გარდააჯდევინონ.

ქ. თავი ასექუსი

106. ქ. ვინც თავისი ამხანავი იბრიყოს, ძალი უყოს და წაერთმევინოს, მოსამართლემ თამბა უყოს, და რაც წაერთმიოს მისი, ისრევე მიაცემინოს.

ქ. თავი ასშვილი

107. ქ. თუ ვინც ვისი თქუას ავი და ბოროტი ესე, თუ არის კაცის მკულელი და არის ავის მოქმედიო, წინაშე მოსამართლეთა რომ ვერ უყოს საბუთი და გამტყუნდეს მთქმელი, და სტყუოდეს, სიკუდილის ღირსია, თუ ან კიდევ კაცმან თავის ამხანავს ავი საქმე მოუგონოს და თავს ადებდეს შილთახობით, მასუკან ვერ უყოს საბუთი და გამტყუნდეს მთქმელი და მამგონე, მოსამართლეს როგორც რომ უნდოდეს და მართებდეს, ისრე გარდააჯდევინონ.

[142r] ქ. თავი ასრვა

108. ქ. თუ იყიდოს კაცმან სოფელი და ანუ ყმა, და ანუ სხვა რაგინდარა სხვის სახელზე ვიზედაც, და ფასი მან კაცმან მისცეს,

და ვისთვისაც იყიდოს, იმას რომ ჯერ არ მიეცეს, და იმ მსყიდველმან კაცმან რომ იმ წლის მოსავალი სოფლისა თუ რისაც აიღოს, მასუკან, ვისთვისაც უყიდია, მან თეთრი გვიან მისცეს და წლის მოსავალი რაც თხოვნა დაუწყოს,—არა აქუს ჯელი მოსავალთან, რადგან მოსავალიც იმ წლისა უნდა, ფასიც უნდა მალ მიეცა, რომ რგებოდა.

თუ რამ საწელმწიფო გამოსაღები და ბეგარა ედევას სოფელსა თუ რასაც, ვინც იმ წლის მოსავალი აიღოს, მან უნდა მისცეს.

ქ. თავი ასცხრა

109. ქ. ასრე ბძანებს რიგი სამართლისა მათზე, რომელნი იყუნენ მოკვლე და მოსამართლე, ქალაქსა და სოფელზე: რასაც ალაგს რომე იყუნენ მისი მორჩილნი და მისსა ბძანებასა ქუეშე მყოფნი, რა იყუნენ უფროსად და მოსამართლედ, მათ არ უნდა იყიდონ არც ვენაჯი, არც ბალი¹ და ბოსტანი, არც სახლ-კარი, არც მიწა-წყალი და არცარა სხვა.

კიდევ ამას ბძანებს რიგი: ვინც ვალი გასცეს და დაიდვას გირაო, არ უნდა თავის მოვალისაგან იყიდოს ან სახლი ან სხვა რამ, სანამდინ მოვალემ თავისი ვალი მისცეს. მასუკან თვითან იცის, თავისი მამული, ვისაც უნდა², იმას მისცეს და მიყიდოს მისის ნებით*.

[142v] ქ. თავი ასათი

110. ქ. ვისაც შვილმან შეაგინოს და ავად მიეპყროს მამასა მისსა ანუ ავი სხვა რამ ქნას მამას წინაშე, ბძანება აქუს მამასა და შეუძლია მოსამართლესა წინაშე წაწევა და მოსამართლით გარდაქდევენება.

და ამისთვის კი არა მართებთ, რომე სხვასთან ვისთანაც შულლი ექნას და ან სხვისათვის შეეგინებინოს შვილსა ვისაც, წავიდეს მამა და სძრახოს და დააბიზლოს მოსამართლეთა—არ არის მართებული.

ქ. თავი ასთერთმეტი

111. ქ. არ შეუძლია შვილთა მამასთან სწორედ წასულა საძარტალში.

¹ ბალი A. ² უნოდეს A.

* „მიყიდოს მისის ნებით“ მიწერილია სხვა ხელით.

ქ. თავი ასთორმეტი

112. ქ. ვინც ვის მისცეს თავისის ნებით და ჩუქებით სოფელი ანუ სხვა რაგინდარა საქონელი, ანუ ყმა, ან სახლი და წიგნითა დაუმტკიცოს¹, მასუკან შეუძლია დაპატრონება, ვისაც რომ მიეცა წიგნით, მას კაცსა. თუ მოინდომოს მიმცემმან კაცმან გამოერთმევა, გამოერთვას.

ქ. თავი ასცაზეტი

113. ქ. თუ ვინც ძმანი გაიყარნენ და გაიყონ მანული და საქონელი, და კაცთა წინა გაიყარნონ და არ დასწერონ გასამყრელს წიგნი მართალი, უწიგნოთ გაყოფა რისაც და გაყრა არ არის ჭეშმარიტი.

ქ. თავი ასთოთხმეტი

114. [143r]. ქ. ვინცა ვინც ერთმანერთი გააჯავროს და ერთ მან მეორე ავად სძრახონ, არ არის მართებული რაგინდარის ძრახვა, არც მისცემს რიგი უბრალოდ, გინდა ბრალიანად. თუ მძრახავმან მართლად დაატეხოს ავკაცობა, — უბრალო იყოს მოქმელი.

და თუ მოქმელი და² მძრახავი სტყუოდეს, და ვინცა სძრახა, მქნელი არ იყოს, მას დამძრახავს კაცსა სცენ და წაკრან კისერში, და გარდააგდევინონ ტყუილად ძრახვისათვის³.

ქ. თავი ასთხუთმეტი

115. ქ. იქნება, რომე კაცმან სძრახოს და თქვას ავის მოქმედობა, სხვის კაცის მკულელობა ან სხვა ავის საქმისქნა, და შეაბეზლოს მოსამართლესა.

მიგება სიტყუისა: არ შეუძლია, აბა, ამის მეტი, თუ მოკლული მისგან შამა მისი არ იყოს ან სხვა ნათესავი მისი. თუ სხვამან სხვისათვის სძრახოს და შეაბეზლოს, მისცეს თავდები მას საქმისა გამართლებისათვის. აბა, თუ უპირისწყლობით უთქუამს მას კაცზე, ის საქმე ვერ გაამართლა⁴ და სტყუებულა მოქმელი, — რაც რომ იმაზე მოსამართლისაგან მისაღები იყოს, ახლა მიიღონ, ამ ტყუილად დამბეზლებელსა და მძრახავს გარდააგდევინონ.

ქ. თავი ასთექუსმეტი

116. ქ. ვინც კაცმან სძრახოს ვინცა ავსაქციელობით, შეუძლია, ვინც სძრახა, მანც სძრახოს იგი ავის სიტყუით იქივ ჯარში.

¹ დაუმტკიცოს] დაუმკვიდროს B. ² მოქმელი და]—A. ³ ტყუილად ძრახვისათვის]—A. ⁴ გამართლა A.

მასუკან მართებს მოსა[143v]მართლეს მათის სიტყუის გასინჯვა და სამართლის ქნა—აბა, რომელი იყოს მტყუანი, გარდააჯღევეინოს.

ქ. თავი ასჩვიღმეტო

117. ქ. არიან ყოველნი ქურდნი სიკუდილის ღირსნი, მაგრამე ღამით მოქურდალი ყოველთა ნამეტნავად. ვინც ღამით დაიჭირონ ღამით მღქურდალი, მისცენ სიკუდილსა რიგის ბძანებითა. რომელი დაიჭირონ დღისით, მზისით, სცენ უწყალოდ და დააბან¹, თუ არ იყოს ყაზახი.

ქ. თავი ასთურამეტი

ქ. 118. ქ. ვინ ვის მოპაროს ყმაწვილი, ყმაწვილის მამპარავი მისცენ სიკუდილს უწყალოდ.

ქ. თავი ასცხრამეტი

119. ქ. კაცმან ვინც ვისი მოსამართლესთან ავი- თქუას და იყოს ავის მოლაპარაკე, მოსამართლემ უნდა სწორედ და რიგიანად გასინჯოს სიტყუა მისი მართლობისა და სიმტყუენისა. თუ მრავალჯერ ტყუილი მოგესენებინოს და ტყუილ მობეზღარი იყოს, გაიშოროს კარისა მისისაგან.

ქ. თავი ასოცი

120. ქ. უტელმწიფოდ ვინც ვის წაართვას შვილი ან პირ-უტყვი, და² წაიყვანონ და სხვას ქუეყანასა დაკარგონ, და მოგსენდეს ეს გელმწიფესა და გასინჯოს,—ვისიც იყოს ნაქმარი, დაამძი-ზოს მისი გარჯა და წაართვან, ვინც რასაც მართლად უჩიოდეს, და მისცენ მასა.

[144r] ქ. თავი ასოცდაერთი

121. ქ. ვინც გასტეხოს სახლი³ ვისიც ქურდობით, იგი ქურდი, სახლის გამტეხი, სიკუდილის ღირსია.

ქ. თავი ასოცდაორი

122. ქ. ვინც ვისთვის ქნას კაი საქმე, უნდა პატივი სცენ—კაის მქნელი ცოცხალიცა და მკუდარიცა კარგად მოიგსენების. და ვინცა ვისთვის ქნას ავი საქმე, მას სცენ და ახადონ პატივი.

¹ და დააბან]—A. ² და] ან A. ³ სახლი]+A.

ქ. თავი ასოცდასამი

123. ქ. რომელიც შვილი მამამან ანდერძით დააპატრონოს ქონებასა და მამულსა მისსა, და რომ დარჩეს ვალი, რომელიც რომ დააპატრონდა, ვალიც მან უნდა მისცეს, თუ ბევრია თუ ცოტა. და თუ ვერ იკისროს პატრონობა და ვალის გარდაჭდა, აიღოს ჯელი. ვალი მოვალემ მამულსა და მის კაცის ქონებასა სთხოოს.

ქ. თავი ასოცდაოთხი

124. ქ. ვინც კაცმან ვინც დააპატრონოს ქონებასა და მამულსა მისსა ანდერძით, და დარჩეს ვალი, და ვალიც მას დაადვას, მასუკან არც ინდომოს მამული და ქონება, და არც ვალი, — აბა, მასუკან წავიდეს მოვალე და მოკიდოს მამულსა და ქონებას ჯელი თავის ვალის გულისათვის.

[144v]. ქ. თავი ასოცდახუთი

125. ქ. კაცმან ვინც რაგინდარა იყიდოს საამხანაგოდ¹, ან იყოს მოწამე და ან წიგნი სათვალავი ოქროსი, და ფიცო უთხრას, მოგცემო, პეიმანი დაუდვას; მასუკან გავიდეს პირობილამ, ბძანებს რიგი: გამოართვან მაგიერი და ფიცისათვინ — მისგან გამთავებით ფასი.

ქ. თავი ასოცდაექუსი

126. ქ. თუ უნდოდეს ვისმე ვისიც შეყრა ძმაფიცად წიგნით, და შეიყაროს, და შეიქნას იმათში ერთობა, რაც რამ ქონდესთ და ან რაც მოიგონ, საერთო² იქნეს თუ არა?

მიგება სიტყუისა: შეკრას რიგმან — ამისთანა საქმე დაუმტკიცებელი საქმე არის და არც დამტკიცდების საბოლოოდ: ისინი რომ კიდევ³ სჯერიყუნენ ერთმანეთის ძმობასა, ვერ იქმონენ ცოლნი და შვილნი მათნი ერთობას მათ უკან.

ქ. თავი ასოცდაშვიდი

127. ქ. ქალის შვილსა, ვაჟსა, გინდა ქალსა, არა მართებთ მორჩილობა პაპისა, რომ მართებს მორჩილობა მამის მამისა⁴ და არა დედის მამისა.

¹ საამხანაგოთ A. ² საერთო] + იყოს A. ³ კიდევ] — A. ⁴ მმისა A.

ქ. თავი ასოცდარვა

128. ქ. გაყრა რომ მოგდეს ძმაშია და ძმანი ყუელანი კაცობაში შესულიყუნენ, რომ არა ყუანდესთ მამა და იყუნენ თავის ჯელთმქონენი [145r], და გაიყარნენ, თუ წიგნით და თუ უწიგნოთ, და მათ¹ ერთმანეთისათვის ელალატებინოს და დაემლოს რამე, და ძალი ექნას ერთმანეთში, ბძანებს რიგი: არ არიან მართალი გაყრილნი.

რომელსაც ძმას დამართებია ძალი სიპატარით თუ რითაც, მასუკან ის კაცი რომ შეიქნას ოცდახუთის წლისა, ბძანება მისცეს რიგმან ჯელახლა წილის თხოვნისა და² ძებნისა; და სთხოოს³ ძმათა მისთა. შეუძლია მიდავება ოცდარვა წლამდინ.

ქ. თავი ასოცდაცხრა

129. ქ. ვინ ვისი შვილი, ყმაწვილი, ვაჟი თუ ქალი, აიყუანოს და გაზარდოს, რომ არ იცოდეს მამამან და არცა დედამან მისმან, რომ იყოს ბოზობით შობილი, კითხონ რიგსა: რომ გაიზარდოს და კაცი შეიქნას, რისა აქუს ბძანება. ყმობისა თუ აზატობისა?

მიგება სიტყუისა⁴—ბძანებს რიგი: როგორც რომ უნდა გამზარდელს, ისრე უნდა იქნას. თუ მიიცვალოს გამზარდელი, ყმობა დაარქუას, ყმა იყოს, და თუ აზატი ქნას, აზატი იყოს.

ქ. თავი ასოცდაათი

130. ქ. ვინ მისცეს ვალი ვისაც და გამოართვას გირაო ოქრო ან ვერცხლი, ან სხვა რაგინდარა, და ეჭირებოდეს თეთრის პატრონს თავისი თეთრი და უთხრას მას გირაოს პატრონს, დაიჯსენ შენი გირაო, [145v] სამჯერ კაცი გაუგზავნოს,—და თუ თავს შეიდვას, ის არის, და თუ თავს არ შეიდვას, ბძანება აქუს მას თეთრის პატრონს გაყიდოს გირაო და აილოს თავისი თეთრი.

თუ ნამეტნავი იყოს, მისცეს, და თუ ნაკლები იყოს, კიდევ გამოართვას.

ქ. თავი ასოცდათერთმეტი

131. ქ. თუ კაცმან ვინც თავის ამხანაგს თეთრი ავალოს უგირაოთ და მასუკან თავისთავად გირაოს თხოვნა დაუწყოს, კიდევ რამ წაართვას გირაო, რა მოგსენდეს ეს მოსამართლეს, წაართვას და ისრევ პატრონს მისცეს.

მასუკან თეთრის პატრონმა სამჯერ კაცი გაუგზავნოს და თავისი თეთრი სთხოოს. თუ მისცეს, ხომ ის არის, თუ არ მისცეს, მასუკან სამართალში წასწიოს.

¹ მთ A. ² და]—A. ³ სთხოოს A. ⁴ მიგება სიტყუისა]—A.

ქ. თავი ასოცდათორმეტი

132. ქ. ვის ვის სახლზე სახლი ედგას და ზეითი სახლი დაბა-ბუნებულოყოს, იქცეოდეს, და მასუკან მივიდეს ქუეით სახლში მდგომი და ზეითის სახლის პატრონს უთხრას, გააკეთე შენი სახლი, რომ ჩემიც არ დააკციოს, ზიანი არ მეცეს, — აბა, თუ არ დაუჯეროს და გულიდამ გაიშოროს გაკეთება სახლისა და არ გააკეთოს, მასუკან ქუეძეთ სახლში მდგომელს შეუძლია, რომე წაიყუანოს ოსტატი და გააკეთებინოს, და რაც [1461] მოუნდეს, მან დახარჯოს მის წილ კედელზე და ბანზე.

თუ, ვინ იცის, მან ზეითის სახლის პატრონმა დაუგვიანოს და რაც დაუხარჯავს, ოთხს თვემდინ არ მისცეს, და სასამართლოდ გაუხადოს, მასუკან მოსამართლემ წაუთვას ერთიორად და მისცენ.

თუ ქუეითი სახლი იყოს დაბაბუნებული და იქცეოდეს, და უთხრას ქუეზე სახლში მდგომელს ზეით სახლში მდგომელმა, რომე გააკეთე შენი სახლიო, თუ არ დაუჯეროს და მან გააკეთოს, შეუძლია გაკეთება.

აბა, თუ რაერთიც სახლი ქუეითა, იმდენერთა ზეითა, ნახევარი ხარჯი უნდა სთხოოს ქუეითის სახლის პატრონსა.

და თუ ზეითი სახლი ორია ერთმანეთზე და ქუეითი ერთია, ორი წილი ზეითმა უნდა ჩაიგდოს და ერთი წილი ქუეითმა სთხოოს; აგრევე, თუ იყოს სამი და თუ იყოს ოთხი, ერთი წილი ქუეითმა უნდა მისცეს და, რამთონიც სახლი ზეით იყოს, იმთონი წილი იმან უნდა მისცეს, ამიტომ რომე სულ ყუელა ქუეითს სახლს აწევს და ქუეითს სახლს ძალას უზამს.

ქ. თავი ასოცდაცამეტი

133. ქ. ვინც ვისგან აიღოს ვალი და დაუდვას გირაო, რომ იყოს მიწა, და დადვან პირობა, რომე თეთრის სარგებელში მიწა მოჰნას, მასუკან, როსაც თეთრი მისცეს, ისივ თავნი უნდა მისცეს.

თუ, ვინ იცის, კა[146v]კმან¹ ან ცხენი, ან საჯედარი, ან ვარი, ან ფური, ან ცხვარი მისცენ, რომე პირობა დასდვან, რომე თეთრის სარგებელში ესენი მოიჭმარეო და ამუშავე, საჯედარმა² უმუშაოს, ფურმა და ცხვარმა რძე მისცეს, — ეს იყოს თეთრის სარგებელში.

და რომელიც იყოს მეჰენი და ააშენოს რაცა, თუ პირობით თეთრის პატრონისათვის ისიც მიუცია, იმისი უნდა იყოს;

¹ კაცმა55 A. ² სახედნმა A.

თუ არადა, ნაშენი პატრონისა არის, და რომელსაც დარჩეს ნაშენი, სამწყემსოც მან უნდა მისცეს.

[თუ] მუახლე მისცეს გირაოდ, მისი სამსახური უნდა იყოს თეთრის სარგებელში. თუ შვილი მისცეს, — პატრონისა არის: რა მისი თეთრის მარტებული სარგებელი აუთავდეს, თავისი თავისაც პატრონს დააჯსნეინოს¹.

ქ. თავი ასოცდათოთხმეტი

134. ქ. ვინც მისცეს ვალი ვისაც, გამოართვას თავდებიცა და გირაოცა, თუ ვერ უშოვნოს თეთრის ამღებმა, როსცა ეჭირებოდეს თეთრის პატრონსა თეთრი, და გაყიდონ გირაო, და იყიდოს თავდებმა, მასუკან გირაოს პატრონმა რომე თეთრი იშოვნოს, შეუძლია გამორთმევა თავისის გირაოსი?

თუ მაშინვე სხვას მიყიდონ, ველარას შეუა მასუკან.

ქ. თავი ასოცდათხუთმეტი

135. ქ. ვინ ვისგან აიღოს ვალი და თვითანც დაწეროს, ამისი ესე მმართვეს, ამ[147r]ისი ესეო, ვერ მისცეს და ბევრისა ემართოს, და მიიცვალოს იგი კაცი, მასუკან მოვიდნენ მოვალენი და ითხოვნ ვალი, — ჯერ მისცენ, ვისგანაც უწინ აუღია მას, მერმე — მეორეს, მერმე — მესამეს, აგრევე — მეოთხეს.

თუ კიდევ იყოს ვალი და კაცის საქონლისა აღარა იყოს რა, მასუკან მიეცეს მოვალეთა ცოლისა და რძლის ზითევისაგან.

თუ რძალი ბევრი ყუანდეს, რომელიც უწინ მოყუანილი რძალი იყოს, იმისი ზითევისაგან მისცენ; და თუ იმითაც ვერ გარდასწყუთონ, რომელიც რძალი წინას უკან მოსულა, იმისგან მისცენ.

ქ. თავი ასოცდათექუსმეტი

136. ქ. თუ აიღოს კაცმან ვისგანცა ვალათ ოქრო თვლითა და წიგნითა და დაუდვას გირაოდ, რაც რამ ფერი იყოს, და სახელდობით არ დაიწერებოდეს, ბძანებს რიგი: ვინც მამგებია, იმან უნდა დაიჯსნას ისიები.

ქ. თავი ასოცდაჩვიდმეტი

137. ქ. ბძანებს რიგი მათვინ, რომელნი არიან მკურნალნი, მათვინ, რომელნი არიან ბერნი მოქადაგენი, და რომელნი არიან

¹ დახსნეინოს A.

ყოველთა წმინდათ წერილთა წიგნთა მცოდნეღნი, რომ არიან ქალაქსა და სოფელს: აზატი იყოს ყოველის გვარისაგან [ხარკისაგან] და არვისა აქუს შეძლება და არ არის შემძლეობა ვისგანც მათი წაკურა და ცემა-გინება ანუ გაგდება, და უნდა მათ პატივისცემა, [147v] გამართლება—გამძლოლი არიან ორის გზისა: მკურნალია ჯორცთა გამკურნებელი და მოქადაგე სულთა ჭირთა მკურნალია.

ქ. თავი ასოცდათურამეტი

138. ქ. კითხონ რიგსა¹, თუ იყოს კაცი შეჭირვებული ჭირითა რითაც და ანუ მუწუკითა, და ან სხვა რამ ჯორცის შეჭირვებითა, და მკურნალმა უნაღლოს და გაკურნოს ჭირისაგან, [და] ავამტყოფმა მისცეს სააქიმო?

მიგება სიტყუისა: არა აქუთ შეძლება, ვისაც რაც მიეცეს, ისევე დაუწყოს თხოვნა, თუ კარგად შექნილმა და წითუ არა. კიდევ ისრე, ვინც რა მისცეს მოქადაგეს სასულიეროდ, ნამეტნავად კიდევ მისი გამორთმევა არვის შეუძლია.

ქ. თავი ასოცდაცხრამეტი

139. ქ. ვინც ვის ფლური თვლით ასესხოს, პეემანი დასდვან ან ექუსის თვისა, ან უფროსისა, ან უმცროსისა, არ შეუძლია თხოვნა მიმცემს პეემანს უწინ.

თუ უპირისწყლობით² პეემანს წინ ითხოვოს³ და ძალი დაატანოს, და არ მოეშვას,—დაკარგოს მან მიმცემმან თავნიც.

ქ. თავი ასორმოცი

140. ქ. ვინც ვის ავალოს ფლური თუ თეთრი, რარიგიც პირობა დასდვან⁴, ამღებმან ეს უთხრას, ფლურისათვის ისრევე ფლური მოგცეო, და თუ თეთრი იყოს, ამისთანას თეთრს მოგცემ,—მიცემის დროს, რახანც მისცეს, ისივ უნდა მისცეს, როგორიც თეთრი⁵ აულია.

[148r] ქ. თავი ასორმოცდაერთი

141. ქ. კითხონ რიგსა¹: ობოლთა წინამძლოლთა შეუძლია მოსაველელოს თხოვნა?

¹ რიგსა]—A. ² უპირისწყლობით A. ³ ითხოვს A. ⁴ დასთვან A.
⁵ თეთრ A.

მიგება სიტყუისა: რომ შევიდნენ ობოლნი კაცობაშია, მაშინ უნდა ითხოონ. და წაასხას მოსამართლისა წინაშე და მოსამართლის სამართლით გამოართვას.

ქ. თავი ასორმოცდარი

142. ქ. ვინცა ვინ მიიცვალოს უანდერძოთ და დაპატრონდენ ქალნი და ვაჟნი ქონებასა მისსა, და მასუკან მათში ერთ-ერთი რომელიმე მიიცვალოს,—დაპატრონდეს ისრევ ძმა. და თუ დედა ცოცხალი იყოს, შეილთან მასაც სწორედ ქონდეს პატრონობა.

ქ. თავი ასორმოცდასამი

143. ქ. რომელიმე მიიცვალოს და დარჩეს შვილი დედის-ერთი, და მასუკან¹ ისიც მიიცვალოს და დედა ცოცხალი დარჩეს,—ბძანება მისცეს რიგმა: რაც ქონება იყოს მათი, სამ წილად გაყონ; ორი წილი მას დედისერთის დედას მისცენ და ერთი წილი მას ყმაწვილის მამის ძმასა და ძმისწულებს მისცენ.

და თუ არ იყუნენ ისინი, დედის ძემბი დაპატრონდენ მას ერთსა წილსა². და თუ ისინიც არ იყუნენ, დაპატრონდენ მამის დები, რომელნი იყუნენ უმზითაო. და თუ გამზითული იყოს, ისიც იმ საქონელთან გაყონ.

ქ. თავი ასორმოცდაოთხი

144. ქ. კაცმან ვინცა რომ თავის ღთის გულისათვის გაზარდოს ობოლი ვისიც, რომე წიგნით მათი გაძღოლა მოსამართლისაგან არ მისცემოდეს, თუ [148v] იმ ყმაწვილს მამულიც დარჩეს მამისა და ვალიცა, სანამდისინ არ დაკაცდეს, არ ეთხოოს ვალი, არცავის მის შემნახავთან ქონდეს ჳელი, არც წაიყუანება ძისის გულისათვინ სამართალშია.

აბა, თუ ქონდეს მიწა ან სახლ-კარი, ან ვენაჯი,—მივიდეს ის თეთრის პატრონი და გამოართვას გირაოსავით; და ერთი წიგნი მისცეს იმ კაცმან, თუ მე, ამა და ამ კაცს მამებარა ესე და ეს მამული; მასუკან მოვნას, დასთესოს, როგორათაც მოსაჳმარისი იყოს, მოიჳმაროს და გამოსავალი სჳამოს ოცდახუთს წლამდინ.

მასუკან მამულის პატრონი მივიდეს და თავისი, რაც, გირაოსავით მიეცეს, სთხოოს. აბა, იანგარიშონ თეთრი: თუ იმ კაცსა სარგებლისაგან ნამეტნავი ეჳიროს³, თავნში ჩაიგდოს, თუ არადა, რაც დაედვას, მისცეს.

¹ მასუკან] მამას უკან A. ² მას ერთსა წილსა]—A. ³ ეჳიროს] ჳამოს B.

ქ. თავი ასორმოცდახუთი

145. ქ. კითხონ რიგსა: რომ არიან კაცნი და ყავთ შვილი, წავიდეს ერთ-ერთი შვილი და აიღოს ვალი ვისგანც, ან ივაჭროს და ან რაც უყოს, მასუკან ის ვალის ამღები ან მოკუდეს ან გაიპაროს სადმე, მასუკან ის თეთრი ან მამასა და ან ძმას ეთხოვების თუ არა?

მიგება სიტყუისა: ბძანებს რიგი, არც ეთხოვების მამასა და არც ძმასა. აბა, თუ აჩვენოს მოსამართლეს, რომე მამასა და ძმას იმისი ამდენი წილი ქონდეს, რომე ვალის მაგიერი იქნებოდეს, ან იმ თეთრისაგან მათ ქონდეს რამე, — უნდა მისცენ ვალი მათ, და თუ არა ქონდეს რა, ვერას შეუიდეს.

[149r] ქ. თავი ასორმოცდაექუსი

146. ქ. თუ ვისაც შვილმან, ვაჟმან თუ ქალმან, თავის მამას მოპაროს რამე ქონებისაგან, ან წიგნი საცსენებელი, და გაყიდოს მასუკან შეიტყოს მამამ, თუ მამასთან არის ის შვილი, ავად მი-, ეპყრას და ათქმევინოს ვისაც უქნევინებია, და რაც რამ მოუპარავს, მიატანინოს.

და მასუკან, თუ გულმართლა შენდობა დანაშაულისა მამისაგან მოითხოოს, მამამაც შეუნდოს. და თუ ის შვილი მამისაგან გასული იყოს და გარეთ იყოს, როგორც სხვას¹ ქურდსა, ისრე გარდააქვენიონ.

ქ. თავი ასორმოცდაშვიდი

147. ქ. ვინც დაპატრონოს შვილი მისი თავის მამისა და პაპის მამულზე ანდერძის წიგნით, უნდა გათავდეს მამის ბძანება, და რომელიც შვილი დაუპატრონებია, ის უნდა დაპატრონდეს.

აბა, თუ ვისმე დედის ნათესავმა ყმაწვილთათვის ანდერძის წიგნით გაუშვან რამე, მიაბარონ ყმაწვილთა მამას; [მას] არა აქუს შეძლება მისის რიჩაჟე დაკლება მას ყმაწვილთ სიცოცხლეში.

ქ. თავი ასორმოცდარვა

148. ქ. თუ ვინ ვის ფარჩა მიაბაროს და ფათერაკად მოკდეს და ცეცხლი ჩავარდეს, და დაიწვას, აბა, შემნახავს რომ ბარებია, მას არ ეთხოვების, ამიტომ რომე ფათერაკად მომჯდარა და მის სახლსაც წაეკიდება ცეცხლი, [149v] მას ხომ თავისის სახლის და-

¹ სსვას A.

წვა არ უნდოდა—ჭეშმარიტად აზატია, ვისაც ბარებია, ის კაცი და არ ეთხოვბის.

აგრევე, თუ სახლი გაუტეხონ და ქურდთ გაიტანონ, არც ამაზე ეთხოვბის, ვისაც ბარებია, მას კაცს.

ქ. თავი ასორმოცდაცხრა

149. ქ. თუ ვინც ქარვასლაში დადგეს და ყუანდეს მას კაცს აქლემი, ცხენი, ჯორი, საწედარი, და მისცეს შესანახავად, უჩვენოს და მიაბაროს, მოჯდეს, რომ მოპარონ რამე მათ პირუტყუში, ბძანებს რიგი სამართლისა: უნდა მისცეს ფასი მექარვასლემა, როგორც რომ ბაზარში ეფასებოდეს.

თუ ის კაცი ყოველთვინ¹ მისულა-მოსულა და უფროსი მექარვასლე კაცისათვის აღარ მიუბარებია, და მისის ყმაწვილისა და უმცროსისათვის მიუბარებია, ნახევარი ფასი მისცეს მექარვასლემ.

ქ. თავი ასორმოცდაათი

150. ქ. თუ კიდევე კაცმან ქარვასლაში რაგინდარა პირუტყუი გაუშვას და მექარვასლეს არ მიაბაროს, და არც იმის უმცროსს უთხრას, თუ აქ ესე და ეს გამიშვია და თქუენ გებარებოდესო, მასუკან მოჯდეს, რომ დაიკარგოს, რადგან არ მიუბარებია, მექარვასლეს ვერას შეუა ერთის ფიცის მეტსა, რომე, არც მოგებარებინოსო და არცარა იმისი მოპარვისა ვიცოდეო.

¹ ყოველთვინ A.

[გზითარ გოგის სამართლის ქართული პერსია]

დღეგრძელ ჰყავ ღთო პატრონი ვახტანგ

151. ქ. მოგედით ახლა საქმისა სამართლისა შეტყობასა. ქალაქთა მოსამართლეათვის უბძანებია მოსეს** და მისთა მგალობელთა და მწერალთა, რომელიც კიდევ ჩანს. არათუ ყუელა წიგნით მოგუცა მოსემ გზა სამართლისა, ზოგი ნახვით მოსამართლეთა ზედაც მიაგდო, ზოგი სხვადასხვა საქმეზე და დროზე. და ამის გულისათვის დააყენა მწერალნი, რომე, რაც სამართალი ქნან, წიგნათ დაწერონ და შეინახონ, რომ ჩვენთა ეკლესიათა ამას წინათ ქონდათ.

ახლა უწინ ეს ვნახოთ: მართებთ მოსამართლეთა ზედა გელმწიფეს—უნდა უყოს წყალობად თეთრად და სხვარიგად პატივი სცეს დიდად: მოსამართლეთა აქუთ გელმწიფისაგან, ამიტომ რომ არ შეზარდენ სამართლის ქნასა და მოჩივრის მრავლად მისულასა; არც გელმოკლედ უნდა იყუნენ, რომე გელმოკლობისათვის სამართალი არ გაამრუდონ.

და იმგვარად ეკლესიათა მოსამართლეთა, რომელნი¹ მოქადაგენი ებისკოპოზნი იყუნენ, წყალობა და პატივი კათალიკოზისაგან სჭირდეს სავსედ, ამიტომ რომე არ წააგდინონ სწორე სამართალი ღთისა.

და ასრე უნდა იყოს: თუ ვინგინდავინ კაცი მიიცვალოს, რომე არც დარჩეს ვაჟი და არც ქალი, და არც ნათესავი მამეული, მისის ქონების დაპატრონება ებისკოპოზისა არის, რომელი იყოს მისის ქალაქისა.

და ესეც ასრე: თუ კათალიკოზის სამწყსო იყოს, კათალიკოზს დარჩეს იმრიგად მიცვალებულისა, და თუ ებისკოპოზისა იყოს, ებისკოპოზს დარჩეს. და ებისკოპოზმა სამ წილად ქნას იმ

¹ რომელინი A.

* + პირველი ერთი A. B. ხელნაწერში ასეთი სათაური აქვს: „ქ. წიგნი მეორე სომხის სამართლისა, რომელსა სჯიდეს პირველნი სომეხთ მეფენი“.

** მეორე სჯული 16,11.

მკუდრის ქონება: ერთი წილი თვითან აიღოს, ერთი წილი კათალიკოზს მიაართვან და ერთი წილი მლდეღს მისცენ.

[150v] და თუ ვინც მოქადაგე დახუდენ, მაშინ ექუს წილად ქნან და მეექუსედი მოქადაგეს მიაართვან; და სხვა ისრევ სამ წილად გაყონ: ერთი წილი კათალიკოზსა და ერთი ებისკოპოზსა, და ერთი მლდეღსა. საერისკაცოს მოსამართლეს არ დაუდვან წილი, ამიტომ რომე დღეს არიან და ხვალე არა. ეკლესიისა მოსამართლენი¹ მამანი არიან სულისა და გორცისა, ორისავ, და იმათ უნდა წირვითა და ლოცვით მიცვალებულზე გარდიჯადონ, რომე მართებთ ვალად. და ამას გარდა, არა რივითა, მაგრამ თავაზითა ცოტა, რამ წილი მისცენ, თუ დახუდენ ერისკაცი მოსამართლე², თუ მათაც უნდოდეს თავაზით მიცემა.

თუ მონასტრის ბერი მიიცვალოს და ჰყუანდეს მოწაფე, ქონება მისი³, რაც დარჩეს, წას მისცენ. და თუ არა ჰყუანდეს შაგირდი და ოსტატი, და უფროსი ყუანდეს, მას მისცენ ქონება მისი. და თუ არა ყუანდეს ოსტატი და არც შაგირდი, არა აქუ, ველი მის მამასა და ძმასა, და არას ნათესავს მის საქონელთანა და უნდა მიაართვან მონასტრისათვის მონასტერთა მამათა. იმ ქონებიდამ სულის კერძი ებისკოპოზს მიუცენ.

ბერთა, მლდეღმონოზანთა წესია ასრე: რომელმა მორჯულემ კაცმან და დედაკაცმან აიღოს ველი ქუეყნიდამე და წავიდეს საყდრის კარს, და დაადგეს მლოცავად და მლდლის ველდებულად შეიქნას, როდისაც მიიცვალოს კაცი თუ დედაკაცი, ქონება მისი, რაც დარჩეს მას, მლდეღს მისცენ,—მან უნდა გარდიჯადოს მისი სულის საქმე,—ებისკოპოზთ ველი არა აქუთ.

და ეს სამართალი მკუდილრად და დამტკიცებით დარჩეს და იყოს მოსენაკეთა ზედა.

მაგ[151r]რამ ერთად მყოფელნი კრებულნი მიცვალებულის დანარჩომს ერთპირად დაპატრონდენ, რომელიც რომ მიიცვალოს მათში, და სულის საქმე და წესიც მათ ერთპირად უნდა გარდუჯადონ.

და თუ სხვაგნიდამ ნისული ბერი და მლდეღი დაესწრან, მას უნდა მისცენ მიცვალებულის ტანისამოსისა; და საღმთო საწესოს წილიცა დაედება, და უნდა მისცენ. და სხვა მათ წმათ გაიყონ სწორად.

¹ მოსამართლენი | მოსამსახურენი B. ² მოსამართლე |—A. ³ მისია A.

თუ ებისკოპოზი მიიცვალოს და ჰყუანდეს შაგირდი და სულიერი ძმა, და ანუ რომელიმე თვითან მოიწონოს და მოინდომოს მისი დაპატრონება, ის დაპატრონდეს ქონებასა მისსა. და შესამოსელი და მირონი, და ყავარჯენი, სხვა ფეშქაშიცა მიაართვან კათალიკოზსა, ამიტომ რომე ის არს უფროსი და მაკურთხეველი, და მოსამართლე. მისი სამარხი და საღმთო საწესო მიუცენ მას, რომელიმე იყოს სიახლოეს კარსა ებისკოპოზი.

ქ. ესე ასრეა: რაც სამღთოდ დაიკლას კათალიკოზის¹ სამოციქულო ეკლესიის კარს, მისი საწესო კანდელაკისა არის. და თუ მოკდეს და მიიცვალოს კათალიკოზის ნათესავი და ჭამა გარდუგადონ, და ან საქორწინებელი იყოს და დააქორწინონ, კარის ებისკოპოზისა და მოქადაგისა არის, და უნდა მისცენ.

თუ მიიცვალოს კათალიკოზი, იმისი ყოველი² ქონება მისის ტახტისა³ არის, და დარჩეს. ორთა და სამთა მოქადაგეთა დაუძახონ. და პატივით, ბძანებით, — თუ მოკდეს ერთის მოქადაგის შაგირდობა, დაჶან ებისკოპოზისა, და ან უფროსთა მიტრაპოლიტთა, — მათის კვლით უნდა ეზიაროს*.

შაგრამ რომ ბძანებს რიგი: ორი და სამის მოწმით [151v] დამტკიცდეს, და ერთისაგან არ მიიღება მაზე რიგი და წესი — წინასწარმეტყუელთა და მოციქულთა მიმსგავსებით კეთილითა იყო ისიც და საღმთო საქმეთა მოქმედი, — მაგრამ აზიარონ. გარჯილობით მოციქულთა და შნოთი წინასწარმეტყუელთა.

მაზე საქმე გამორჩეული დაიძახების: მაგრამე, უწინვე გამორჩეული მრავალთა შიგან ერთი, — ამპარტავანთა სხვათაზე აიღებდა რიგსა აელოკელი თავისიანზე; — და მისგან გასწავლულთა ერთიორად მტკეველი; და მონანულთა ღირსად საკანონოთა მიმნიჭებელთა მისის ბძანებითა და მასუკან სწორის გზის მიმცემი; მაგრამ კაცი გამორჩეული და ღირსი წინასწარმეტყუელთა, და მოციქულთა მაგვიერად მყოფელი, — კათალიკოზი-პატრიარქი მიიღონ მიწასა-წინასწარმეტყუელთა და მოციქულთა წესითა: შეიყარნენ ყოველნი და რჩეულნი უფროს-უფროსნი ებისკოპოზნი, მიტრაპოლიტნი, მოქადაგენი — აღუგონ წესი.

და თუ ვინც მისგან შეჩვენებული დარჩეს და შეკრული, და მან ანდერძი ბძანოს, და ვისაც უბძანოს გაქსნა და შენდობის მიცემა, — მან უნდა მისის ბძანებით შენდობა მისცეს. მაგრამ, თუ არა ბძანოს ანდერძი, ვერავის შეუძლია შენდობის მიცემა.

¹ კათალიკოზისე A. ² ყოველი A. ³ საყდრისა B.

* სომხურ დედანში აქ მთავრდება 151 მუხლის შესაბამისი ტექსტი.

და თუ ვინმე უცოდინარობით და ურიგობით მოინდომონ მის უბძანებლად შეკრულთ გაგსნა და შენდობის მიცემა, ისიც მას შეკრულთან შეკრული და შეჩვენებული შეიქნების.

მაგრამე, როდესაც მიიღონ, შეიღს დღემდინ მისის მართებულის წესის უკან იყუნენ. და შეიღს დღეს უკან მოგროვდენ მას წმინდას სამოციქულოს ეკლესიაში ყოველნი მოქადაგენი, ყოველნი [152r] ებისკოპოზნი, ყოველნი მღვდელმონოზანნი, ყოველნი მეუღაბნოენი და კრება ქნან თორმეტს დღემდინ, და გამოარჩიონ¹ კაცი ღირსი და ყოველთა წიგნთა მცოდნე, ბძენი და თავდაბალი, გულწმინდა და გუნებაკეთილი, და საბრალოდ მქონებელი, რადგან იყოს გამორჩეული კაცი.

და ამისთანა აკურთხონ ბძანებითა ღთისათა თორმეტთა თავთა უფროსთა ებისკოპოზთა. და მასუკან ყოველთა თაყუანი-სცენ და დამორჩილდენ ბძანებასა და რიგსა მისსა. და ნუვინ შეიქნების და ვერცავის შეუძლია სიცოცხლეში შეცილება მისი.

ქ. თავი ასობრმოცდათორმეტი

[სამართალი ჯელმწიფეთა]

152. ქ. პირველ დავდევით წესი და სამართალი ებისკოპოზთა— უწინ მართებული მათი იყო და არის [იხ. მუხლ. 151],—და მეორეზე, დავდევით სამართალი ჯელმწიფეთა.

შესატყობია ყოველთაგან, ღთს ჩამოისად ჯელმწიფეთა, ღთისა შიმგზავსებით პატრონი, სახით მართო კაცი ეთქმის, მაგრამ საქმითა და სამართლით ღთის მაგიერად უნდა იყოს ამ ქუეყანასა. და ყოველსა მართებთ როგორც ღთისა, ისე, მას ჩამოის, ჯელმწიფის შიში-მორიდება.

და რომელიც მიიცვალოს² ჯელმწიფეთა, და დარჩეს ძე და ასული, მართებთ რისაც საქონლისა სწორედ გაყოფა და უფროსს მისცენ ჯელმწიფობა. და თუ უფროსთა გარდა მისგან უფრო წამოსადეგი იყოს და ჭკუიანი, და ბძენი, დასვან შვილი ისი ტახტსა მამისა თვისისასა. და თუ ძმა ყუანდეს ჯელმწიფეთა მას მიცვალე-ბულსა, ის უნდა დასვან—ასეთა სამართალი.

და ქალსა ნახევარი მისცენ წილი თავისის ქრმითა და შვილითა, [152v] ნახევარი წილი ასე რომე, რაც ერთს ძმას წილი მიხუდეს, იმ ძმის წილის ნახევრისოდენი ქალს უნდა მისცენ.

თუ ჯელმწიფეთს უკან შვილებიც მალ მიიცვალონ და შვილი-შვილი დარჩეს, მას უნდა მისცენ ჯელმწიფობა, არათუ ქალის

¹ გამოარჩიონ B. ² მიცვალოს B.

შვილსა. ასრე დასწერა და დაამტკიცა ჩვენმა ჯელმწიფემ აბკარ¹, რომელსა ქართულად ეწოდების ავგაროზ, ქუეყანასა სპარსთასა.

და მამადმთავარმან ნოემ ვაჟსა და ქალს მისცა წილი და კერძი სამხარსა სამხრეთსა. რომელნი, რომ ჯელმწიფობდენ მანდილოსანნი რომელნი, მოსემ მოასხა სამხრეთიდამ—და უფალი ემოწმება სახარებაში*; და სიყმის შვილს სცა² თავისებრივი პატივი, წილი, რომელი რიგმან უბძანა მეორედ წილის მიცემა**; ორს ქალს მისცენ ერთის ძმის წილის³ ოდენი; მაგრამ თუ ვაჟი არა ყუანდეს, და ქალი ყუანდეს, მისცეს⁴ გვირგვინი თავისი ქალსა მისსა. და გვაქუს მტკიცედ მოწმად რიგი: თუ ვინ მიიცვალოს და არ დარჩეს ვაჟი⁵, და დარჩეს ქალი, საპატრონოსა მისსა დაპატრონდეს ქალი***; და შეირთოს⁶ ქმარი, და ან ყუანდეს უწინვე, აილოს გვირგვინი და მისცეს ქმარსა მისსა, და დიდება⁷ მისიცა; მის ქალის მიცვალებას უკან მისნი შვილნი უცხოსავით ჩააგდონ.

და თუ ვინმე თქუას, რატომ თვითან არა ქნა ჯელმწიფობა და ქმარსა მისსა მისცაო, შეიტყონ, რომე წინაპირველ ქალის ჯელმწიფობა სამხრეთს იყო.

და თუ ჯელმწიფემ ანდერძი ქნას თავის სიცოცხლით, შეუძლია თავის მაგიერად, ვისიც უნდა, დადგინება ჯელმწიფეთ. [1531] ანდერძი იგი მიცვალებას უკან დამტკიცდეს, როგორც რომ ბძანებს მოციქული****, როგორც ჯელმწიფემ კოსტანტინემ⁸ ანდერძით გააჯელმწიფა შვილი მისი სამძღურითა, მთითა და წყლითა, და დაამტკიცა ბაძითა⁹ წინათა ჯელმწიფეთა.

და თუ ჯელმწიფე ასრე მიიცვალოს, არც დარჩეს შვილი, არც ძმა, არც შვილიშვილი, არც ძმისწული, რომე მისის საპატრონოს მეპატრონე არავინ დარჩეს ვიდრე ოთხ თაობამდი, მასუკან შეუძლია გუირგუინის მიცემა სხვათათვის, არა როგორც გარიგება ჯელმწიფეთა ინდოთა და მაკიდონელი ალექსანდრე და სხვათა.

დასახელმწიფებელმან არ უნდა თავისი თავი გააჯელმწიფოს უკათალიკოზოთ-უპატრიაქოდ*****.

და თუ ჯელმწიფემ ააშენოს ციხე-ქალაქი და ან ასწეროს ქუეყანა, და ან მოაკრევინოს ფლური ან თეთრი, უნდა უფროსთა და თავადთა ვეზირობითა და კითხვით ქნას რიგისა სამართლისათა.

¹ ავკარ B. ² რაცა A. ³ წილის] + ნახევრის B. ⁴ მისცეს] + მისცეს A.

⁵ ვაჟი] + ვა A. ⁶ შერთოს A. ⁷ დიდობა A. ⁸ კოსტანტილემ A. ⁹ ბართა AB.

* მათე 12,13; ლუკა 11,31. ** მეორე სჯული 21,17. *** რიცხუთა 27,8.

**** ებრაელთა 9,17. ***** აქედან 152 მუხლის ტექსტი მეორდება 403—430 მუხლებში.

და უფროსთა და თავადთა არა მართებთ თავისთავად ფლურისა და თეთრის მოჭრა; და თუ მოსჭრან, მოჭრილიცა და ალაგიცა გელმწიფისა შეიქნას [შდრ. მუხლ. 403—404].

და ისრე: რასაც დიდს წყალზედ ჯიდის გადება გელმწიფისაგან მართებულია, თავადთა არ მართებთ. ნურც ჩიცემენ საგელმწიფოს ტანისამოსსა, ვიდრემდი გელმწიფემან არ უბცნოს [შდრ. მუხლ. 405].

გელმწიფეს წინ ნუ დასხდებიან უფროსნი თავადნი. სუფრასა გელმწიფისასა პატრიაქის მეტი არავინ უნდა დაჯდეს უბძანებლად. გელმწიფისა ტახტსა და სუხანზე ვერავინ დაჯდეს პატრიაქის მეტი. გელმწიფე პატრიაქისა სახლსა ვერ დაჯდეს ერთის ბძანებითა [შდრ. მუხლ. 406—407].

ნუ იქნების ქრისტიანთ გელმწიფე ხარკითა¹, როგორც ურჯ- [153v] ულო გელმწიფენი არიან,—ქრისტიანს გელმწიფეს მძებლება აქუს მიმგზავსებით პატრიაქთა ტრაპეზე ასღვისა². და სამართლითა გაუკეთოს და გაარიგოს ყოველი საქმე საგელმწიფო [შდრ. მუხლ. 408].

თუ მოჯდეს გალაშკრება³ სხვათა გვარზე, რომ ემართლებოდეს, და გაამაღლოს ჳმალი თვისი, და გაემარჯოს, და დაინარჩუნოს, დანარჩუნებას უკან ნულარ მოკულენ კაცთა.

და თუ სხვათა გვართა⁴ ქალაქი დაინარჩუნოს და ადგეს გარ, პირველ მშვიდობა უწოდოს ერთხელ, ორჯელ და სამჯერ. თუ არ ინდომონ მოსულა, აიღონ ძალით ქალაქი და მტერნი ჳლმით დაჯოცოს და სხვანი ძალად მოიყუანოს. და თუ ჳკიდევ გულმართლად ისინიც არ მოვიდნენ⁵, დახოცოს თავნი, რომელნი იყუნენ საქმის მშლელნი.

და დანარჩუნებულისა ქალაქის გელმწიფეს არა მართებს ნაყოფის მიმცემის მოჭრა* [შდრ. მუხლ. 409, 410].

ქალაქის გამცემნი და ციხის გამცემნი, თუ წინათ ბოროტის ქნის თავნი ისინი იყუნენ [და] გამოჩნდეს,—ისინი სიკუდილს დაბეზლდენ და ფასის დაჯსნით დაიჯსნან სიკუდილი; და თვალნი მოსთხარონ, ცოლნი და შვილნი ტახტს დაამორჩილონ და მოსამსახურ-ჳყონ; და ის თვალდათხრილი კაცი სხვას ქვეყანას დაჳკარგონ, უთვალო და შიშველი [შდრ. მუხლ. 411].

და თუ ქრისტიანი იყოს ქალაქთა და ციხეთა დამბეზლებელი⁶ გელთა უსჯულოთასა, გინდა ქრისტიანთასა, ისრევ ქნან: ნუ მოჳკულენ კაცთმოყუარულის ღთის გულისათვის, წაართვან ცოლი

¹ ხარჯითა A. ² ასღვისა A. ³ გალაშკრება A. ⁴ სხვაგვარად A. ⁵ მოვიდნენ]+ და AB. ⁶ და ციხეთა დამბეზლებელი] დამბეზლებელი და ციხეთა AB.

* მეორე სჯული 20,10—13,19.

და შვილი და საქონელი და ტახტსა მიაართვან, და ეგრეთვე თვალ-
დათხრილი და შიშველი უცხოს ქუეყანას დაკარგონ [შდრ. მუხლ. 412].

ვინც წავიდეს პატრონთა საქონელთა საქურდლად [და] დაიჭი-
რონ, გინა შეამცნიონ მართლად¹, თუ უსჯულო იყოს, თვალი [1541r]
მოსთხარონ ანუ გელი მოსჭრან, და ცოლი და შვილი მისი, და სა-
ქონელი საგელმწიფოდ გამოართვან; და ის ქურდი კაცი სხვას ქვე-
ყანას დაჰკარგონ. და თუ ქრისტიანი იყოს, გამოართვან იგი, რაც
მოუპარაეს, და სახლი-კარი და რაცა აქუს, და თავიც გაასყიდვი-
ნონ, — საგელმწიფოდ გამოართვან. და ცოლი და შვილი მისი აზატი
იყოს, გელი ნუ აქუთ [შდრ. მუხლ. 413].

თუ მოკლას ურჯულომან ქრისტიანი ნდომით, მოკლან ისიცა
მაგიერად მისად. და თუ უნდომლად მოკლას, მოსჭრან გელი მარჯ-
ვენა და კაცის ფასიც გამოართვან ზას.

და კაის კაცს ფასი არა სცეს და არც დაედება, ამიტომ რომ
ღრთისაგან ქმნული არიან ორნივე და სახე მისი; აღმადგინებელი
მკუდრისა ერთი მარტო ღრთა² შექმნე. და ნუ ვინმე იტყუის,
იოსებისა და ან ფასი ქრისტესი ჭეშმარიტ ოცი და ოცდაათი³
იყო*, — მათი გამსყიდველნი ქურდნი იყუნენ.

და სხვა ფასი არის კაცისა თულითა დღეთა წელიწადთა
სამასსამოცდასუთი დაეკანი, რომელია ფლური ოქრო; და ერთი
დაეკანი ფლური ცამეტი დრამი ვერცხლია. ეს არის ფასი კაცისა.
და ქრისტიანთა, რიგითა პატრონთა და რიგით მეორედ მოუმა-
ტონ, და მოეზატოს.

და ურჯულოთა სამის წილისაგან ერთი მიეცეს — ასოცდაორი
დაეკანი ფლური — და ორი ქარტეზი, რომელია ქალაღი, რომ არა
აქუს შნო წმინდის ემბაზისა. და ვისაც მიცემა არ შეეძლოს,
მიყიდონ ქრისტიანსა მკულელი და ფასი მისი მისცენ სისხლად
პატრონსა; და სახლ-კარი ჯარიმად ბატონისათვის გამოართვან
[შდრ. მუხლ. 414].

და თუ ქრისტიანმა უსჯულო მოკლას ნდომით, გამოართვან
სისხლის [154v] ფასი ასოცდაორი დაეკანი ფლური. და თუ უნე-
ბურად მოკლას, სამოცდაერთი სისხლის ფასი გამოართვან საგელ-
მწიფოდ და სამ წილად გაყონ; ერთი წილი სისხლის პატრონს
მისცენ [შდრ. მუხლ. 415].

და თუ ქრისტიანმა ქრისტიანი მოკლას, სისხლის ფასა გამოთვე-
ბით სისხლის პატრონს მისცენ და გელმწიფისათვის წაართვან, რაც
შეეძლოს, ჯარიმა — მართებით, რიგით სიკუდილის ღირსია**, მაგრამ

¹ მართლთა A. ² ღრთი AB. ³ ოცდათი A.

* შესაქმნეთა 37,9; მათე 26,11; ** გამოსლევთა 21,12; ლევიტ. 24,17.

ჯელის მოჭრით სინანულში ჩავარდების. და თუ გლახა იყოს, გაიყიდოს თავის ქონებითა და მისცენ ფასი მისი სისხლის ფასათ. და თუ უნდომლად მოკლას, ნახევარი სისხლი გამოართვან და სისხლის პატრონს მისცენ; და მისგან მართებულად ჯარიმა ც საველმწიფოდ გამოართვან; და ჯელს ნულარ მოსჭრიან [შდრ. მუხლ. 416]

სისხლის სამართალი ჯელმწიფისა არის და იმან უნდა ქნას, და სხვა მოსამართლეს არ შეუძლია. და სხვა რაგინდარა სამართალი მოსამართლით უნდა გარიგდეს. და სასირცხვილო ცოდვა, დასამალავი, ებისკობოზითა და წინამძღურით უნდა გარიგდეს, მათია იმრიგის საქმის გარიგება.

და თავადთაგან არ იქნას. მკულელთა მოკულა უბძანებლად ჯელმწიფისა. და ქურდთა დაშინება და დარიგება¹ თავადთაგან იქნებოდეს. და აზნაურთა შვილთა უსამართლოდ და უთავადოდ არ შეუძლია ქურდის რისაც გარდაკდევილება [შდრ. მუხლ. 417].

და თუ მოგდეს, ჯელმწიფემ გაილაშქროს და ერთს ადგილს ჯარით მიუტდეს, და წააგდინონ² ის ადგილი, და დაინარჩუნონ ყოველი, და ნაშოვარი იყოს ოქრო, —სულ ჯელმწიფისა არის და უნდა მიართვან არათუ ფიცით სძებნონ, არამედ კაცი დააძახონ [1551] და ეს აძახონ: ვისაც ოქრო გიმოვნიათ, მოართვით ჯელმწიფესა, და ვინც არ მოართმევთ და შეგაჩნიეთ, ერთისათვის შვიდს წაგართმევთ. და რაც რამე მოერთვას ოქრო, მისი ათისთავი ჯელმწიფემ კათალიკოზს მიართვას.

და სხვა ნაშოვარი და ტყუფე შუა უნდა გაყონ: ნახევარი ჯელმწიფეს მიართვან და ნახევარი — თავადთა და ჯართა; და თავადთა თავ-თავის ლაშქრის გორად³ გაიყონ. და მათაც ათისთავი ეკლესიას მიართვან.

და თუ ჯელმწიფე შიგ ლაშქარში არ იყოს, და ლაშქარი გაეგზავნოს, და მათაც გამარჯვებოდეს, საშოვარი⁴ ემოვნოს, ოქრო, რაც უმოვნიათ, ჯელმწიფისა არის. და სხვა ნაშოვრისა, ტყუისა თუ რისაც ნაშოვრისა, ათისთავი კიდევ ჯელმწიფეს მიართვან. და ორმოცდაათისაგან ერთი ეკლესიას მიართვან, როგორც რიგი არის* [შდრ. მუხლ 418].

ქურდისა და ავაზაკისა შენახვა არ მართებს ჯელმწიფესა და თავადსა, და არც არის მართებული. და მარტო უნდა შეინახონ ჯაშუში და ყარაული [შდრ. მუხლ. 419].

და ლაშქარნი და თავადნი ჯელმწიფის ბძანებით უნდა წავიდნენ. რასაც ალავს დაარბევენ, იქ ნაშოვარი ნახევარი ჯელმწიფისა არის და ნახევარი თავადთა და ჯართა [შდრ. მუხლ. 420].

¹ გარიგება A. ² წახდინონ A. ³ გორად] ორად B. ⁴ საშოვარი] შაშოვარი A

* რიცხუთა 31₁₅₀.

და თუ თავისთავად წასულიყუნენ, ორი წილი ნაშოვრისა— თავადთა და ჯართა, და ერთი წილი ჯელმწიფეს მთართვან, ამიტომ რომ თავის თავის სიკუდილს თვითან შესძლევიან. და თუ ლაშქარში მოკუდეს ვინმე, უბრალთა პატრონი გამგზავნელი [შდრ. მუხლ. 421—422].

და თუ საქურდლად გაგზავნოს თავისი ყმა და მოკლან, მისი სისხლას მზღველა გამგზავნელი უნდა იყოს. თუ ვინც ქურდი თავის [155v] ნებით წავიდეს საქურდლად და მოკლან¹, მისი სისხლი— მის კასერზე.

თუ ჯელმწიფემა და ანუ თავადმა გაგზავნოს ვინმე საქურდლად, მოკდეს რომ დაიჭირონ, ვინაც გაუგზავნია, მან უნდა დაიგნანას. ვინცაჲინ თავისას ნებით წასული დაიჭირონ, თავისივე თავი თვითან დაიგნანას [შდრ. მუხლ 423—424].

მოლაშქრე კაცმან ოშში ვინც დაინარჩუნოს, დარჩომილის კაცის ცხენი, იარაღი და ტანისამოსი, ვინც დაინარჩუნა, მისი არის. და კაცი, ჯაჭვი და მუზარაღი ჯელმწიფეს მთართვას [შდრ. მუხლ. 425].

მას ოშში ნაშოვნი ოქრო, თვალი, მრინე ზარბაბი ვინც იშოვნოს, ჯელმწიფეს წალაა, მარჯალატი და ვერცხლი თავადებისა არის და სხვა რაგინდარა ნაშოვარი ჯარის კაცისა არის [შდრ. მუხლ. 426].

ესევე ასრეა: რაც რომ გამოსაღები ქუეყნისა საჯელმწიფო ანუ სათავადო უწინვე სდებოდეს და მართებული იყოს, ის უნდა გამოართვან. და თუ უდიერად დებულობაზე ნამეტნავი მოინდომონ, არ არის მართებული; და თუ გამოართვან, საიქიოს ანგარიში ყუელასი ღთს უნდა მისცენ. — ღთს ამისთვის გაარიგა ჯელმწიფე, რომ შეინახოს ქუეყანა და მოარჩინოს, არათუ წააგდინოს და დაჰკარგოს [შდრ. მუხლ. 427].

ასრე უნდა იყოს მინდურის ნახნავ-ნათესისაგან: ხუთი—მამხუნელ-მამთესველთა და ერთი საჯელმწიფოდ გამოართვან ღალა. და თუ სარწყავი იყოს, მეხუთედი გამოართვან, როგორც გარიგებულია ეგვიპტეს [და] დღესაც ეთქმის, — მეხუთედი იმ დროს დასდევს, რომ ის ქუეყანა ფარაოზისა² დაიჭირა.

ვერცხლით ნასყიდს მიწასა და ვენაჯს არ ეთხოება ღალა და ზეგარა. და იმგვარად წისქუილსა, სახლსა და [156r] დუქანსა. ვინც დაჰდეს, სამართლანათ აიღონ ქირა.

არ არის სამართალი, ქრისტიანთა რომე თავისის თავის წარჯი გამოაღებინოს, თუ არა უსჯულოთა.

ბოსტნისა³, ბალისა და ვენაჯისა ათისთავი ჯელმწიფეს მიცენ, ამისთვის რომ ჯელმწიფე პატრონია მიწისა და ალაგისა, არათუ წყლისა.

¹ და მოკლან] — A. ² ფარაომ A. ³ ბოსტისა A; ბოსტანიდამ B.

გარსა არა სძეს რა, ამიტომ რომ მუნელია და მთესველი და იმის ნამუშავეარს აიღებენ ღალასა. ფურზე ასი დრამი ერბო მისცენ. ცხვარზე ბატკნის ათისთავი მისცენ. ცხენზე, ჯორზე, საწე-დარზე არა ეთხოება რა, ამიტომ რომ იმით მსახურებს ბატონსა [შდრ. მუხლ. 428].

ბედნიერს დღეს ქრისტიანენი ღღვენს ბევრს ნუ დასდებენ,— რაც ჯელით გამოუიღეს და შეეცლოს, ის მიართვან, და ძალს ნუ-რას დაატანებენ. ეს საბედნიეროს დღის ღღვენი ზეტი არის დადებული და ძალად ნურას წაართმევენ, და ცოტას მირომევისათვის ნუ გაუწყრებიან [შდრ. მუხლ. 429].

და ჯელმწიფის მიცემულს ქუეყანას თუ გააკეთებს თავადი, ჯელმწიფის ბანებით გააკეთოს ციხე ანუ სოფელი და აგარაკი, და ან სულის სახლი ან სხვა რამ,— ათი ათასი შესამატია მისთვის და მისის გვარისათვის. ამგვარად ჯელმწიფეთაგან თავადი აზატი იყოს.

ჯელთაგან აზატობა ასრეა¹: გლეხმა გააკეთოს სახლი და შენობა, და მიწა გასტეხონ მთაში და შეიქნას მათი ნაპირნახულევი,— შეუშლელად მათთა შვილთა იყოს სიკუდილს უკან [შდრ. მუხლ. 430].

ქ. თავი ასორმოცდაცამეტი

153. ქ. გარიგების წესი სულის მოსამართლეთა, განშორებულითა, მეუღაბნოეთა, მამათა და ძმათა, წმინდის გრიგოლ პართაველის შვილიძეილის ისაკისა და წმინდის [156v] ბასილის დადებული, დაუდვიათ ზომიერად და ჯორცთა გასინჯვით, რიგის სამართლითა, ნიშან-ნამეტნაობისა დებულობის მგზავსად. არათუ ყოველთათვის არის ბძახება მათი.

არ უნდა ასეთი კაცი წავიდეს საუღაბნოს, რომ ჭკუიდამ შორს იყოს და აურიოს წმინდათა დამტკიცებული რიგი. უნდა წავიდნენ ამით დაწესებულს რიგზე.

შეიტყვიეთ, ჯელმწიფეთა და თავადთა, ერთობილ ყოველთა ქრისტიანთ უნდა ქონდეს მონასტერი არათუ საჯორციელო გამო-სარჩომისათვის— გააკეთონ უზემთავსად მარტო სულისათვის. და ანისთვის არ უნდა დაძატროხდეს.

თუ წინათ მამათა და ძმათ აეშენებინოს და ანუ თვეთან— ადგილი ძმისა ანუ სხვათა ნაშენი იყოს,— და კარგგვარად² წინაძძღუ-ლოზდეს, უსამართლობა არის ღისი გამოცულა. და თუ რჯულის ჯრიგობა და ავი ქნას, ორისა და სამის მოწმით გამოიცვალოს.

თუ დაიყენონ საუღაბნოთა მონასტერთა მამათა, ვინც ღირსა³ კაცი, მის წინ დასწერონ ყოველი მონასტრის საქონელი და

¹ ასრე AB. ² კარგვარად AB. ³ ღირსა AB.

წიგნით მას მიაბარონ; და თავისი, თან შეტანილიც მის კრებულს აჩვენოს. მასუკან, ვინ იცის, თუ მამის გასულა მოკდეს, რაც არ მიყოლია, მის მეტთან კელი არა აქუს და ვერც გაიტანს. მონასტრის საქონელი მონასტრისა არის.

თუ მამა ანუ წინამძღვარი მიიცვალოს, არ მართებთ მის ნათესავთა ამისი თქმა, თუ მის ალავს ჩვენვე დავჯდებით. და თუ მოკდეს, რომ ასეთი კაცი იყოს, რომ შეეძლოს გაძლოლა და კრებულთაც უნდოდეს, და თვითანც ღირსი იყოს, დაჯდენ მათ მაგიერად მამეული ნა[157r]თესავი*. და თუ მათის ნათესავისა ღირსი კაცი არ იყოს, სხვა მათს კრებულში და სხვათში გამოარჩიონ კაცი ბრძენი და ღირსი, დააყენონ მამად და წინამძღვრად. თავადთაგან არ არის რიკი და მართებულა, რომ ქრთამი აიღოს და ვინც უნდოდეს, ის დაასმევიონ. მამათა, ებისკოპოზთა და მოქადაგეთა უნდა¹ გასინჯონ და გამოარჩიონ და დასვან კაცი ღირსი. და იქნება კაცი ასეთი უდაბნოსა და მონასტერშიგა, რომე რიგზე ნამეტნავს თავ-თავის გარჯას მოინდომებენ, სინანულსა, და დაიწყებენ,—ყოველთა ღირსად მყოველი და იმედის მიმნიჭებელი ქრისტე არის. და თუ გულისყურნაკლები ვანცავეინ მოკდეს და ვერ გასწიოს იმათაგან, აზისთვის რომ ემძიმებოდესთ ის საქმე, არათუ მან კაც-მან თავის უღონობით სხვანიც გზიდან გამოიყუანოს, ის კაცი დააყენონ მას საქმეზე, რომელიც შეეძლოს.

ეს არის წმინდის ბასილის კანონი: რომელი შევიდეს საუდაბნოსა, ძნელია მისი გამოსულა გარე; რადგან შევა, გამოსულა აღარ არის მართებული.

ქ. თავი ასორმოცდათოთხმეტი

154. ქ. მოქადაგენი უნდა იყუნენ რიგითა უწინვე მცოდნელი ძველთა და ახალთა უკლებრივ, წამკითხავი კანონის ბძანებისა, უშიშრად მოქმედი და კაცი ღირსი, ფილასოფოსი და თეთრის უმოყუარე.

ქ. თავი ასორმოცდათხუთმეტი

155. ქ. ნუ² იყოს დაპატრონება მღვდელთაგან მრევლთა ქრისტესსა, როგორც რომ [157r] ზოგან ვნახავთ ქალს წილს დაუდებენ სამწყსადამ ჩემულობითა—უასსა ქრისტესა სისხლისასა.

¹ უნდა| + უნდა A. ² ნუ|—A.

* ფსალმ. 44.¹⁷.

მართებთ ებისკოპოზთა გამოართვას ცხვარი ქრისტესი იმის-
თანა მლდელს და მისცეს იმისთანას კაცს ჴელთა, რომე ღთის
ბძანებაზე შეინახოს, უბასუხოს მას სამართლიანად. თუ აიღოს ჴელი
ებისკოპოზის ბძანებითა, და ანუ არა ქნან, კაია. და თუ აიღოს,
ჩემულობა დაიწყოს, უარის თქმა, მლდლობიდანაც გარდააყენონ.

მრეელი ვისიც თავის უბნიდამ რომ სხვას უბანში გარდვი-
დეს, იმ უბნის მლდელმა უხუტოს, რომ ერთი[ა] მგზავსებით მცხვარ-
ობა ყოველს ადგილს მართლმადიდებელთა¹.

არიან ასეთნიც, რომ მლდელი ნიიცვალების, წადგებნიან მისნი
ნათესაენი, რომლისათვის მას უხუცებია, მას დაუწყებენ ჴამას. ეს
დიად დიდი უსამართლობა და ავი არის. და თუ მას მლდელს თა-
ვისი სახლისკაცი მთავარდიაკონი დარჩეს, მლდლად აკურთხონ და
მაძინ მართვის ჴამა. და თუ ერისაგანი არიან, ჴელი არა აქუთ-
და თუ ერისგანთა უარშიობა დაიწყონ და არ აიღონ ჴელი, დას-
წყველოს და შეაჩვენოს ებისკოპოზმა, რომ სანამდის მოინანებ-
დეს და შენდობას სთხოვდეს.

და თუ მლდელი ვინცა დიდს მონასტერში იყოს, არ არის
სამართალი მისგან მრეელის ჴამა.

ერისგანმან ვინც სამლოთო დაკლას, მგარი და ტყავი მლდელს
მისცეს. და თუ უარშიობით არ მისცეს, ებისკოპოზმა ერთიორად
წაართვას და მისცეს.

თუ ერისგანმა მლდელს შეაგინოს და [158r] დაჰკრას. ღირსია
ჴელის მოჭრასა. ის ჴელი უნდა მოეჭრას, რომლითაც დაუკრავს.
და ანუ უნდა იყიდოს ჴელი მისი ებისკოპოზისაგან ბევრის საკა-
ნონოს დადებით, რომ შეუწოდოს მას მლდელმან.

თუ თავის ტანისათვის რაც ითხოვს ვისგან და მიუცემლო-
ბისათვის შეაჩვენოს ვინცა, დაედება მას მლდელს სამართალში
წყაოლა და მონანება. და მონანების უკან მართებთ ებისკოპოზისა
და მოქადაგის დარიგებითა, რომე საკანონო გარდიჴადოს. და
რომელი შეუკრავს, უნდა გაგსნას და შენდობა მისცეს.

თუ არ მისცეს შენდობა და შეკრული არ გაგსნას, ებისკო-
პოზმა ის მლდელი უნდა შეაჩვენოს სანამდი შენდობას მისცემდეს
და მისგანც შენდობას მოითხოვდეს. და ის, ვინც შეჩვენებული
იყოს, თუ ტყუილზე, თუ მართალზე, შეჩვენებულია. სანამდის შენ-
დობას მისცემდეს, უნდა იყოს მორჩილი.

¹ მართლმადიდებელთა A.

ქ. თავი ასორმოდათექუსმეტი

156. ქ. მოვიდეთ ვნახოთ საქმე ცოლქრმობისა, თუ რა ხნისა უნდა შეიყარონ.

ქმარი უფრო უნდა იყოს ხნით ცოლსა, და ცოლი ქმარზე უნდა უმცროსი იყოს, — როგორც გვაჩვენებს დაბადება, უწინ აღამ შექმნა ღთს ზელითა თვისითა, მერმე ევა. ყოვლის საქმით უფროსი და შემძლე უნდა იყოს ქმარი ცოლზედა მისზე.

როგორც სხვარივად შეყრას უკან მოკდეს, რომ ქმარმან ცოლი მისი ქანწულობილამ ვერ შეშალოს, და თუ ნება იყოს დედაკაცისა ერთად ყოფნისა, და მოინდომონ ცოლ-ქმართ ერთად დგომა, კარგია, თუ არადა გაიყარონ: აილოს [158v] ქალმან ზითევი თავისი და გაიტანოს, კაცს თავისი დარჩეს. და მას კაცს არ წაერთვას ჯარიმა, ამიტომ რომ თავისი ნებით არ უქნია და ძნელის ჭირისაგან მამუდარა.

რაც ქორწილის ტანისამოსი ექნასთ, კაცისა—კაცსა და ქალისა—ქალსა. და თუ პირუტყუი მიჰყოლოდეს, თავნი მთლივ მისცენ და ნაშენისა ნახევარი. რაც ან წინათ და ან ქორწინობაში ხარჯი ექნასთ, ყუელამ ჩაიაროს.

და კაცმან მას ცოლსა მისსა მისცეს, მართლის გულით მისცეს, დასტური, და ვინც რომ მან უთხრას და მოეწონოს, ის უნდა შეირთოს. აბა, თუ კაცმან კიდევ ცოლი მოინდომოს, ქურივი უნდა შეირთოს.

ქ. თავი ასორმოდანჩვიდმეტი

157 ქ. თუ შეიყარნენ ცოლ-ქმარნი, ან იყოს ქმარი გიჟი და ან ცოლი, თუ გვირგვინის კურთხევას უწინ სჭირებია და ქალის დედ-მამას დაუმაღავს, დედაკაცი იგი უნდა მამამ და დედამ მისმან წაიყვანოს თავის სახლში. ამდენი უნდა გაისარჯონ დედ-მამანი, თუ ხატითა თუ ექიმითა, რომე ჭირისაგან მოარჩინონ, ხარჯი მათ უნდა გასწიონ. მასუკან, რომ გაკეთდეს, მისსავ ქმარს უნდა მიაბაროს.

და თუ გვირგვინის კურთხევას უკან თავის ქრმის გელში დაემართა, მან ქმარმან უნდა უნაულოს და მოუაროს, ეცადოს ხატითა და აქიმითა, რომე მის ჭირს უღონოს და მოარჩინოს. ხარჯი სულ ქმარმან მისმან უნდა გასწიოს. და შეიდს წლამდინ უნდა გასწიოს და გაისარჯოს, რომ ეგება [159r] ეშველოს. და თუ ეშველოს, ხომ ცოლია და პასუხი აღარა აქუს.

და თუ არ გაწმდეს ჭირისაგან და არ ეშველოს, ის გაიშვება და სხვა უნდა შეირთოს.

და თუ შვილი მისცემოდეს მას დედაკაცთან, შვილი მამისა არის, მას უნდა დარჩეს. და დედაკაცი თავისის საქონლით გავიდეს, რადგან მის ქრმის სახლში დამართებია.

ქმარსაც ეს მართებს, რომე ცოლი მისის დასტურით შეირთოს. და თუ შეძლება ქონდეს, კიდევ მამა დედასთან, ჰელი უნდა მოუმართოს.

და თუ მამისავ სახლში სჭირვებია და დატყუებით მამგდარა, აღარ უნდა ულოდინოს შვიდ წლამდინ, და აღარც დასტურს მისას.

და თუ ქმარი იყოს გიჟი და ბნედიანი ანუ დამონავებული¹, თუ გვირგვინის კურთხევას უწინ ყოფილა და დედ-მამას დაუმალავთ, როგორც რომ დედაკაცის სამართალი სწერია ამას ზეით, ისრე კაცისა იქნას.

და თუ გვირგვინის კურთხევას უკან დამართებოდეს, დახედონ თავიანთ ჭირსა: არ უნდა დაწუნენ ერთმანერთთან, ეცადონ, რითაც გზით იყოს, მის ჭირისაგან გაწმედას. და თუ იქნას შველა, კაია.

და თუ ვერ გაწმედენ, ერთმანერთის შენდობით გაიყარონ; და, რომელიც რომ კარგად იყოს, თუ ქმარი გაკეთდეს, ცოლი შეირთოს; და თუ ცოლი იყოს, ქმარი შეირთოს. და ესეც მართებთ მათ სიცოცხლეში, ერთმანეთს უნალულონ და მობრალულნი იყუნენ. და დედაკაცთან თავისი ზითევი უნდა გაიტანოს.

თუ მოკდეს ცოლ-ქ[159]მართა რომლისამე სხვაგვარად გრძელი ავადყოფა, არ შეუძლიათ გაშვება ერთმანეთისა, მაგრამ დასტურით გაიყარონ და, რომელიც რომ კარგადყოფი იყოს, მან სხვა შეირთოს; და ქონება სულ ავამტყოფს მისცენ. და რა ცოცხალი იყუნენ, ერთმანეთს უნალულონ და ებრალეობდეს.

და კაცისაგან არა ჰვამს ორი ცოლი ერთს სახლში დაისვას. ჩვენის რიგითა ხომ არ არის ცოლ-ქმართ გაშვება, მაგრამე, ვინ იცის, რომე გაძნელებულთა ჭირთაგან მოკდეს და ერთმანეთის შენდობითა, და ამისთვის დაწვერეთ ზემოთ სავართლები გაყრისა.

ქ. თავი ასორმოცდათურამეტი

158. ქ. თუ თავისის ქრმის სახლში დატყუევდეს დედაკაცი, თავისმან ქმრმან უნდა დაიჭნას. და თუ შემამწყრალი იყოს და მამის სახლში იყოს, და დატყუევდეს, მამამ და ქმარმან ორთავ უნდა დაიჭნან.

¹ მონათბიანი B.

როსცა რომ დატყუევედეს, უნდა სძებნოს შვიდ წლამდინ და, სადა იყოს, იპოოს და დაიჭსნას ქმარმა.

და თუ ვერ იპოოს და არც დააჭსნევიონ, მასუკან თავის სიმამრისა და სიდედრის დასტურით შეირთოს ცოლი.

და თუ რამ იყოს მის დატყუევებულის დედაკაცის, მამისა და დედის კელით უნდა მისის სულისათვის გაყონ.

ქ. თავი ასორმოცდაცხრანეტი

159. ქ. რასაც ღროს ეშმაკის საქმით ცოლ-ქმართ შუა სიმძულვარე რამ ჩამოვარ[160r]დეს და შეიძულონ ერთმანერთი უბოზურად, თუ გვირგვინის კორთხევაში სძულდეს და გაშვება უნდოდეს ქმარსა, ებისკოპოზმან უნდა ბევრის გზით დაარიგოს, და თუ არ იქნას¹, მისისა ბძანებით გაიყარონ.

და თუ ქორწილნაქმარია. როგორც რომ გიყთა და ბნედიანთ გაყრის სამართალი სწერია. ისე უნდა ქნან [იხ. მუხლ. 157]

ჩვენის კანონითა და რიგის სამართლით არ აქუს შეძლება ქმარსა მის დედაკაცისასა, რომ სხვა ცოლილა შეირთოს. დედაკაცსა მართებს ქმრის შერთვა. თუ უნდოდეს, და მზითევი მისი შეუშლელად მისცენ. ჯარიმა მას კაცს წაართვან, რაც რომ ცოლსა მისსა ზითევი მოჰყოლოდეს, იმთენი.

იმგვარად, თუ დედაკაცმან ნოინდომოს გაშვება და გაეყაროს, წაართვან ჯარიმად მზითევი მისი და ველარც შეირთოს სხვა ქმარი.

და თუ შვილი ყუანდესთ და გაიყარონ, რაც რამ ქონდესთ. ყუელა შვილს დარჩეს. თავიანთ² სიცოცხლეში ველარც შეირთოს ქმარმან ცოლი და ველარც ცოლმა ქმარი.

ქ. თავი ასსამოცი

160. ქ. თუ ცოლი ვისმე გაუბოზდეს, გაუშვას ქმარმა. დაღვეს კაცი იგი ერთს წელიწადს უცოლოდ და მასუკან შეირთოს.

თუ დასჯერდეს და არ გაეყაროს, და ის საქმეც ამოაკუეთინოს, კარგი იქნების.

ამისი სამართალი და ჯარიმა, როგორც რომ ცხრა თავში სწერია, ისე უნდა გარდააჭდეინონ [იხ. მუხლ. 159].

[160v]. ქ. თავი ასსამოცდაერთი

161. ქ. უშვილოს დედაკაცს ნუ გაუშვებს ქმარი მისი, ამისთვის რომ შვილი არ მიმეცაო,—შვილის მიმცემი ღთია. გასინჯვა მისის საქმისა მართებს: თუ ჭირისაგან იყოს, უნდა აქიმით ულონოს და მოუაროს. და თუ არც იმით იქნას, და დალონდეს კაცი

¹ იქნას[+ და A. ² თავიანთ A.

და ამას ტიროდეს და ჩიოდეს, ვაიმე უშვილოსაო, რომე ჩემი ქონება უპატრონოდ დარჩებოა, და თუ ცოლსა მისსა შეებრალოს ქმარი, დებულობით, როგორც რომ სარამ აბრაამს მისცა დასტური სხვა ცოლის შერთვისა*, და ისრე მან დედაკაცმან მისცეს, შეუძლია შერთვა ცოლისა. მაგრამე ორავე ერთგან აღარ უნდა შეინახოს, უშვილო და შვილიანი.

და იმგვარად, თუ კაცი იყოს უშვილო და გარიგებული, დრო შვიდ წლამდინ უნდა მოიჭიროვოს; და იყუნენ ერთმანერთთან გაუყრელად. მასკვან, თუ ქალი ქორწილია დღეს თხუთმეტის წლისა ყოფილიყოს და ვაჟი თუოამეტისა, და თუ ქალს სხვა ქრმის შერთვა აღაო უნდოდეს, ასრე უნდა: მიმა ქმარმა ერთს სახლში დასვას; ტანთა, ფეკთა, სასმელ-საჭმელი, ყუელა უნდა მისცეს და სიკუდილამდის შეინახოს; და ნხითევი მისი და მისი რაც რამ, ყუელა გათავებით უნდა მისცეს. და მისის დასტურით ქმარმან მისმან ცოლი შეირთოს.

და კაცმან თუ უწინვე იცოდა, რომ უშვილო იყო და დასჯერდა და ითხოვა სილამაზისათვის, ამგვარად ცოლ-ქმართ აღარ შეუძლიათ გაყრა.

[161r]. ქ. თავი ახსამოცდარი

162. ქ. რასაც დროს რომ ნახოს ცოლმან ქმარი მისი ბიჭთან ურიგოთ მქცეველი, ან პირუტყუთან, და ან თათართან და ურჯულოსთან, და ან იყო კაცისმკულელი, — ამ დანაშაულებზე შეუძლია ცოლსა ქრმის გაშვება, სხვა ქრმის შერთვა.

რისაც ქონების პატრონი იყოს კაცი იმრიგი, წაართვან ნახევარი და ცოლსა მისსა მისცენ; და ქონების ათისთავი მოსაზართლისა არის. და თუ დედაკაცი სჯეოიყოს და არ გაეყაროს, თვითან იცის.

ქ. თავი ახსამოცდასამი

163. ქ. ცოლ ქმარი ვინგინდაჟინ სიმძულვარით გაყრილიყუნენ და ცოლმან ძეირთოს ქმარი, და მოუკუდეს, და წინაპირველი რომ გაუშვა ქმარი, და თუ მას კაცსა ცოლი არ შეერთოს, — ისიგ უნდა შეირთოს ღრთის გულისათვის. კურახევა მეორედ აღარ მიიღების.

არათუ ძალად, ნებით უნდა მოკდეს.

* შესაქმეთა 16₁₋₂.

ქ. თავი ასსამოცდაოთხი

164. ქ. რასაც დროს წავიდეს კაცი გზასა და დაგვიანდეს, ცოლმან მისმან უნდა მოითმინოს: თუ მართლად, თუ ტყუილად სიკუდილი უთხრან, შვიდ წლამდინ ქმარი არ უნდა შეირთოს.

და თუ, ვინ იცის, შვიდს წელიწადს უკან ქმარი მოუიდეს, და წვიდს წლამდი მას დედაკაცს ქმარი შეერთოს, და შვიდ წლამდინ ცოცხალი მოუიდეს წინაპირველი ქმარი, შეუძლია, თავისი ცოლი, ვისაც უნდა ყუანდეს, [161v] მასვე პირველს ქმარს უნდა დარჩეს. და აღარ მიიღე. ა მეორედ გუირგუინის კურთხევა¹.

და თუ მას დედაკაცსა უკანას ქმართან შვილები მისცემოდეს და უთხრას პირველსა ქმარსა, დაეკსენო, შვილი ყავსო და აღარ ვარგა გამორთმევათ, გამორთმევათა და გაშვებაც ორივე პირველის ქრნის ცელა არის, შეუძლია.

და თუ შვილს წელიწადს უკან, ვინ იცის, სიკუდილის ამბავი მოუიდეს ტყუილი და გაიმედაენოს, და მასუკან ქმარი შეირთოს, მერმე პირველი ქმარი ისევ ცოცხალი მოუიდეს, თვითან აღარ შეუძლია, ცალად გამორთმევა, რადგან შვილს წელიწადს გაუვლია. და ასრე უნდა დედაკაცს ჰკითხონ: თუ პირველის ქრმისა ირჩია, მას უნდა დარჩეს. და რომელსაც დარჩეს ამ წესით, მასხედ გვირგვინის კურთხევა არ მიიღებინ.

და თუ წავიდა კაცი შორს ქვეყანას და იქ ცოლი შეირთოს, და ამბავი მოუიდეს ცოლსა, შვიდ წლამდინ უნდა იყოს სახლსა მისსა და მოუცადოს. და თუ შვიდ წლამდინ მოვიდეს, ისრევე უნდა უცოლოს და კიდევ უნდა მოინანოს.

თუ გავიდეს შვიდი წელიწადი და აღარ მოვიდეს, მასუკან, თუ ცოლს უნდოდეს, სხვა ქმარი შეირთოს. და შვიდს წელიწადს უკან რომ კიდევ მოვიდეს, აღარ აქუს, ცოლს მასთან, ჯელი. ერთი საკანონოც უნდა გარდიჯადოს, რომ გვირგვინის ცოლი დაეგდოს სახლსა მისსა და სხვას ქუეყანას სხვა შეერთო.

ქ. თავი ასსამოცდახუთი

165. ქ. თუ ქმარი ცოლსა მისსა აგინებდეს და ავად ეპყრობოდეს, დღე ყოველ დაუწ[162r]ქნარებლად უწყრებოდეს, თუ ცოლი მისი ნაქურივალი იყოს და გერები მოყოლოდეს, და გერების გულისათვინ ისრე ეპყრობოდეს, თუ თხოვნაში მას

¹ კურთხევა A.

კაცს პირობა დაედევას, მომეცითო და ობლესაც მე შევინახო და დავხდიო, —რადგან პირობა დაუც, პასუხი არა აქუს, უნდა შეინახოს, დასთმოს და ნულ არცარას ურიგოს ცოლსა თავისსა ჰკადრებს.

და თუ შენახვის პირობა არ დაუც, გააბრუნონ ცოლის მამის¹ ნათესავთა მათკენ.

და თუ ქმარმან უშიშრობითა და ურიგობით დაჰკრას ცოლსა თავისსა რაგინდარა და მოსტეხოს რამე და ანუ თვალი მოსთხაროს, ანუ კბილები ჩააყრევინოს, წაართვან მას კაცსა ორი ათასი ვერცხლი ჯარიმა.

და თუ ამხანაგმა ამხანაგს ანუ მოსტეხოს კელი, ანუ მოსთხაროს თვალი და ანუ ჩააყრევინოს კბილები, ანუ მოსტეხოს ფეწი, ათასი დრამი ვერცხლი წაართვან² და მისცეს მას ასოწამ-ტდარსა. ეს ოთხი ასო კაცისა ერთად³ არის ჩავდებული.

თუ კაცმან თავისი ამხანაგი კაცი თნვის ნებით და ნდომით მოკლას, ფასი კაცისა ოთხი ათასი ვერცხლია დრამი [შდრ. მუხლ. 431].

და თუ კიდევ კაცმან ცოლსა მისსა ან მოსთხაროს თვალი, ანუ მოსტეხოს კელი, გინა ფეწი, ანუ ჩააყრევინოს კბილები, ორი ათასი დრამი ვერცხლი წაართვან ჯარიმად, და ცოლსა მისსა დააყენოს აქიმი და აწამლებინოს.

ასრე ნუ დაიჭერს, როგორც ბოზი, თუ ერთად დგომა უნდათ; — ვერ გაიყრებიან. და კაცმან უნდა პირობა დაუდევას, რომ კიდევ ურიგოდ აღარ მიეპყრას.

და თუ უშიშრად იყოს და [162v] ავრიგად და არასი რცხვენოდეს, გაიყარონ, ამისთვის რომ სიკუდილი არ მოკლეს და ცოდვა დიდი არ მოიწიოს. ქრისტეჲა ლთნ უბძანა ისრაელთა: «მოსემ თქვენ ის მოგკათ დასტური გაშვებისაო, და სხვისა არა»^{*}; თქუეს მოქადაგეთა, უფალმან მარტო ბოზისათვის ბძანა გაშვება, არათუ სხვა გზითა, მაგრამე გულანჩხლობითა და გულქუაობით ბევრი ავი საქმე და სიკუდილი მოკლდება და ამისთვის იქნების გაყრა, რომე სიკუდილი ერთმანერთისა არ მოკლეს. და ქრისტემ ისი ბძანა.

და საქონლის გაყოფა და გატანა, როგორც რომ ცხრა⁴ თავში სწერია, ისრე ქნან [იხ. მუხლ. 153].

ქ. თავი ასსამოცდაექუსი

166. ქ. თუ კაცმან ვინც ცოლი მისი დაუნაშაგებლად გაუშვას უცოდინარობით, ცოლმან დასთმოს შვიდ წლამდინ. და ის

¹ მამის] მისის A. ² წაართვან A. ³ კაცისა ერთად] ერთვან A. ⁴ ცხრა] ონთ A.

* მათე 5₃₁, 19₁₈; მარკოზ 10₂; მეორე სჯული 24₁.

კაცი ბევრჯელ უნდა დატუქსონ და დაარიგონ მოსამართლეთა და ცოლის მისის ნათესავთა.

თუ არვისი არ გაიგონოს და არ შეირცხვინოს, მასუკან ქმარი და ცოლი ორივე ერთად წააყენონ და ალაპარაკონ, და გაშვება და გაუშვებლობა ზართლა შეიტყონ.

რადგან ზართლად მოინდომოს ქმარმან გაყრა და გაიყარონ, კაცმან ვეღარ შეირთოს ცოლი, სანამდი ის გაშვებული ცოლი ცოცხალი იყოს. და ცოლმან მისმან კი შეირთოს ქმარი და საკანონოც მან, გამშვებზე კაცმან გარდიჭადოს.

ქ. თავი ასხანოცდაშვიდი

167. ქ. ცოლ-ქმართა შუა რომლისაზე მოკდეს რჯულის დაგდება და ან რისაც შეჭვი[1631]რეგებისათვის, და ან ჯარიმის შევარდნისათვის, თუ ქმარმა ქნა¹, ცოლი მისი ნუ დადგება მასთანა და მანცა მისის საქმითა და წახედულობით რჯული არ დააგდოს.

და თუ ცოლმან ქნას; ქმარი მისი ნუ დადგება მასთანა, რომე მანცა მისის საქმით და წახედულობით რჯული არ დააგდოს.

თუ მონანებაში ჩავარდეს და თქუას, წამამყევ, წავიდეთო სხვას ქუყყანას, ისევ ჩემსავე რჯულს ვიწანებო, უნდა გაჭყუეს ცოლი ქმარსა და ქმარი ცოლსა ქრისტეს მეთუდის გულისათვის.

ქ. თავი ასხამოცდარვა

168. ქ. თუ კაცმან ვინცა თავის ცოლის ჯავრით გმო ქრისტე დედაკაცი შეიქნა იმ ცოდვის მოვალე, — თუ იმისის საქმით მამჯდარა დანაშაული, მას დედაკაცს ჰქონია. და თუ კაცმან საქმითვე დანებით გმო, მან უნდა გასცეს პასუხი ღოსა.

და თუ ცოლსა ქონია და არ მოინანა დანაშაული, და ქმარიც ვეღარ მიიყუნაონ რჯულზე და ისრე დარჩა, იმისი სისხლი მას დედაკაცს ეთხოება, [და] მონანება; და სამართალი მათი უფლისა იყოს.

ანგვარად, თუ ცოლმან ვისამან ქნას ქრმის ჯავრით საქმე ასეთი, რომე გმოს ქრისტე, ისიც ისრე იქნას.

და თუ თავისით წავიდეს კაცი თუ დედაკაცი, ჩაირჩოს თავი წყალში ან გარდავარდეს კლდესა, და ან საბლით ჩამოირჩოს თავი, რომლითაც საბაბით დაკარგული შეიქნას, მისი სისხლის მზღველი ის არის და მერმე ცოლქრმობა აღარ იქნების.

¹ ქნანა A.

[163v] ქ. თავი ასსამოცდაცხრა

169. ქ. თუ კაცმან ვინცა თავისი ცოლი მოკლას ბოზობისათვის, მისის სისხლის მხდელი იყოს სამართალში, ამიტომ [რომე] ღთნ ბოზობისათვის გაშვება ბძანა, არა თუ სიკუდილი*.

და თუ დედაკაცმან თავისი ქმარი მოკლას სასიკუდინე წამლითა ანუ სხვათ რითაც საქმით, იმრიგათ სამართლით აქაც გარდააქდევინონ და საიქიოსაც გარდაცდეს.

ქ. თავი ასსამოცდაათი

170. ქ. თუ თავადთა ანუ სხვათ შეამცნიონ ჯელმწიფის სახლის ორგულობა რაც, მქნელმან ვასცეს თავისის დანაშაულების პასუხი დამას გარდაცდეს. და აჭილთან და ძმასთან ჯელი ნუ აქუთა—ყუელა თავისის დანაშაულზე განიკითხვის და მოკუდების**.

და მისი შვილი მის დანაშაულისათვის არ უნდა დაჩაგრონ და საპატრონო მამისა შვილს უნდა მისცენ.

და თუ ამხანაგათ ჰყუანდეს ან ძმა ან სხვა იმ საქმეში გარეული, მათაც მასთან გარდააქდევინონ და დაჰკარგონ.

ქ. თავი ასსამოცდათერთმეტი

171. ქ. აზატი¹ დამბადებელისაგან კაცთაგანი ბუნება, მაგრამ პატრონყმობა ამისა ნდომებითა იქმნა მიწისა და წყლისა. და ვისაც არა აქუს მიწა და წყალი, ის კაცი აზატია, სადაც უნდა წავიდეს, არ არის სამართალი ჯელმწიფეთაგან და თავადთაგან ძალად დაჭერა და დაყენება ერთ ადგილს, გინდა და არა იქ იყაო.

[164r] ქ. თავი ასსამოცდათორმეტი

172. ქ. სიკუდილი თუ მოცდეს ყმაწვილთა შუა, თუ მომკულელი და მოკლული თორმეტის წლისა იყოს, სისხლი გამთავებით უნდა ჰკითხონ. და თუ თერთმეტისა იყოს ან ათისა, ნახევარი სისხლი დაედების. და თუ ათის წლისაგან ნაკლები იყოს, მესამედი სისხლი დაედების.

მაგრამ ესეც არის: ცოდვა და მადლი თხუთმეტის წლისას უნდა ეკითხოს და ჩვენ ამისთვის დავადევით თორმეტის წლისას და ანუ მის უმცროსსა, რომე შიში იქონიონ.

¹ აზატი AB.

* მათე 5,33; 19,9. ** მეორე სჯული 24,16.

ქ. თავი ასსამოცდაცამეტი

173. ქ. რას დროს ყმაწვილთა თამაშობაში ერთმანერთი და-
აშაონ, თუ საქმის მოვდომით, თუ ჯავრითა მოსტეხოს რამე, მარ-
თებს რას შემამკურეღსა საექიმო, მან მისცეს და გაამთელებინოს.
და თუ გაუმთელებილი დარჩეს და დაშავდეს, რაც რომ ასო
დაუშაოს, მისი ფასი მისცეს. და თუ მოკუდეს, სისხლი მისცეს.

ქ. თავი ასსამოცდათოთხმეტი

174. ქ. წყალში ცურვაში თუ ყმაწვილთა ერთმანერთი დაარ-
ჩონ, თუ კაის გულით და თამაშობით მოვდა, რომე ერთმანერთის
ჯავრი არა ქონდათ, უნებურად და უნდომლად დაარჩონ, ნახევარი
სისხლი მისცენ. და თუ მტერობით და ჯავრით დაარჩონ, მთელი
~~სისხლი~~ მისცენ. და წაძყუანი უნდა ნახონ, რა დროთ ყმაწვილი
არის.

[164v] ქ. თავი ასსამოცდათუთხმეტი

175. ქ. თუ ყმაწვილთა ნაძლევი დასდვან ერთმანერთთან:
აქილამ იქამდინ უსვენებელი გაირბინო ან ამ კედლიდამ იქამდინ
გარდაბტეო, ან ამ ხეზე გადიო, ან ცხენი გაარბევინოს¹, ან ლოდს
ააზიდვინოს, მოვდეს რომ ნაძლევში ან დაშავდეს და ან მოკუდეს,
გასინჯონ, რომელმანც რომ ნაძლევი დაუდვა, დლით რომელი
უფროა, და ნახევარი ჯარიმა მისცეს.
და თუ² ვინც დაშავდა, ის უფროსია, ვინც ნაძლევი დაუდვა,
იმისგან, აბა, ნახევრის ნახევარი ჯარიმა მისცენ. და თუ შესული-
ყუნენ კაცობაში, მათაც ასრე.

ქ თავი ასსამოცდათექუსმეტი

176. ქ. ჩვეული³ არიან ზოგნი ვაჟკაცი ნაძლევით ერთმა-
ნეთს რასაც ააწვევინებენ ანუ მძიმეს რასაც აჰკიდებენ. თუ ნაძ-
ლევის დამდებმა თქუას, მე ამილიაო და ვინძლი შენც აილოო, —
დაატყუონ და დაადვან ნაძლევი, მასუკან ასწიოს და დაშავდეს
ნაძლევში მოსული, რაც რომ დაუშავდეს ან დაშავებით და ან
სიკუდილით, ნახევარი სისხლი უნდა მისცეს, რისთვინ რაც გაჩე-
ნილია⁴, ამიტომ რომე ენით დატყუვდა.

თუ ქუისა, თუ რისაც ამწვევი ნაძლევის დამდებისაგან უფრო-
სი¹ იყოს [და] სიკუდილის შორი იყოს, — და სიკუდილს გარდა სა-

¹ გარბევინოს A. ² თუ]—A. ³ ჩვეული| გველი A. ⁴ გაჩენილია|+ არ
მისცენ A.

ექიმოს მეტს ნურას მისცემს, რაგინდარა დაუშავდეს, ამიტომ რომე სიტყუით უმცროსისაგან რატომ დატყუვდა.

[165r] ქ. თავი ასსამოცდაჩვიდმეტო

177. ქ. კაცთა ვინც ღვინის სმაში ერთმანეთსა უშულონ, მოგდეს რომ მოსტეხოს გელი ან სხვა რამ ასო დაუშაოს, უნდა შემამკურეღმან აქიმი დააყენოს და გაამთელებინოს. და რასაც ხანს ის კაცი თავის საქმეს მოსკდეს, მისი საქმე გასინჯონ: რასაც მამცდარა, ისიც უნდა მისცეს.

და თუ მოკლას ერთმანეთი, მთელი სისხლი უნდა მისცეს. და იქ დამხულომთა ამხანაგთა ჯარიმა გარდიჯადონ თავათვის შეძლებითა.

და თუ თვალი მოსთხარონ და ან კბილები ჩააყრევი-ნონ, ან გელი და ფეკი მოსტეხონ და დაუშავდეს, ათასი დრამი ვერცხლი ფასი მისცენ.

ქ. თავი ასსამოცდათურამეტო

178. ქ. რას დროს რომ ბოზობა ქნას დედაკაცმან და ქმარი ჰყუანდეს, და ნება დედაკაცისა იყოს, კაცმან უპირისწყლობით ქნას, ორნივე სიკუდილის ღირსნი არიან*. და სხვათა მოსამართლესთან რომ წავიდნენ, მოსტრან გელი მქნელსა და სასირცხო.

და ბიჭთან და პირუტყუთან ურიგოდ მქცეველისა, თუ მოსამართლეს მოგსენდეს, ჯარიმით უნდა მორჩნენ, არათუ დარიგებით და დაშინებით.

თუ ურჯულომ კაცმან¹ გააწბილოს² ქრისტიანი დედაკაცი, გაშორდეს, მას კაცს, ყოველი³ მიზეზი, მოსტრან სასირცხო და დედაკაცსა - ცხვირი.

და თუ ქრისტიანმა კაცმა ქურივი დედაკაცი მოატყუოს და გააწბილოს, უნდა შეირთოს ცოლად, თუ სხვა ცოლი არა ყუანდეს.

თუ სხვა [165v] ყუანდეს, მას დედაკაცს საუპატიო მისცეს და, როგორც შეეძლოს, ჯარიმაც გარდიჯადოს**.

და თუ დედაკაცი დიდსახლი იყოს, მასაც მასთან ნამეტნავი ჯარიმა გარდაადგევენონ.

ქ. თავი ასსამოცდაცხრამეტო

179. ქ. ქალწული ქალი რომ იყოს ვინგინდავინ გათხოვილი, და ვინც ის ქალწული ქალი ძალად დაიჭიროს და გააწბილოს, როგორც რომ ნაქორწილევის სამართალია, ის უნდა უყონ [იხ. მუხლ. 178].

¹ კაცმან] + ურჯულომ კაცმა. A. ² გაწბილოს A. ³ ყოველი AB.
* ლევიტ. 20,10; ძეორე სჯული, 22,22. ** იქვე, 22,28-29.

და თუ არ იყოს გათხოვილი ის ქალი, ნას ცოლად შერთონ [და] არას¹ გზით არ გაეშვებინება; და ასი დრამი ვერცხლი ქალის მამისათვის მიაცემინონ, და ასი დრამი ვერცხლი სხვა წაართვან ჯარიმა. და თუ არ ინდომოს და შორ ეჭიროს ცოლობა იმ ქალისა, თავისის დანაშაულისა მას კაცს მართებულად გარდაცდეს [შდრ. მუხლ. 231].

ქ. თავი ასოთხმოცი

180. ქ. ვინგინდავინ ქორწილს უკან შეიძლოს ცოლი თვისი, ტყუილად სწრახოს ამაზე, არ იყო ქანწულიო, მისცენ მანდილო-სანთა შესატყობლად-გასასინჯავად.

თუ გამტყუნდეს ქმარი მის ქალისა, სცენ იუწყალოდ, დაარბი-გონ და წაართვან ასი დრამი ჯარიმა; და ცოლი ისევ უნდა მისცენ ჰელში, და იყოლიოს ცოლად მართებულად.

და თუ გამტყუნდეს ქალი, რომ მართლა არ ყოფილყოს, სიკუდილის ღირსი არის რიგით*, და ქმარსაც შეუძლია გაშვება. და თუ თავიანთის ნებით დასჯერდენ ერთმანეთსა, იყუნენ გაუყრელნი.

და თუ მართა [166r]ლს დანაშაულზე გაიყარონ, ქმარმა მისმა შე-ირთოს ცოლი სხვა და ქალმანცა შეირთოს ქმარი სხვა,—არათუ რიგით ქნეს, არამედ ბოზობისათვის.

და თუ ტყუილად სძრახევდეს და არ დასწყნარდეს მისის ძრახვისაგან, ~~ჯარიმა~~ დაადვან, როგორც რომ სწერია კაცთა და დედაკაცთა სამართალი [იხ. მუხლ. 165].

ქ. თავი ასოთხმოცდაერთი

181. ქ. ყოველს ქუეყანას, ქალაქსა და სოფელსა, სადაც ოქროს ქანი გამოჩნდეს, მისი გამოსავალი ჰელმწიფისა არის, და სადაც ვერცხლი გამოჩნდეს, დედოფლისა არის.

თუ სათავადოში გამოჩნდეს აგრევე, ოქრო ჰელმწიფისა არის და ვერცხლი—დედოფლისა. და თუ ნება იყოს ჰელმწიფისა, მას თავადსაც ერთი რამ წილი დაუდვას, და თუ არადა, ბძანება ჰელმწიფისა გათავდეს.

სპილენძი, კალა და რკინა, და სხვა ამისთანა რაგინდარა თავადისა არის; და დიდის წყალობით და პატივცემით ჰელმწიფისაგან მათ თავადთაც მართებთ მადრიელობა დიდად.

იმგვარად მარილი, შაბი და ბორაკი, ნავთი, კუპრი კიდევ თავადისა არის და თვალმარგალიტი ჰელმწიფისა არის.

და გოგირდი, საკმელი, გუნდა, ჯაოზი,—ამგვარი რაგინდარა გაავაჭრონ და იათისთაონ, ისარგებლონ. და ყოველი ნაყოფი რომ იპოვნონ მთაში, რომლისაც სოფლის მთა და სანთი იყოს, იმ სოფ-

¹ რას A.

* მეორე სჯული, 22,11-21.

ლის გლეხისა არის. და ვინც უშველოს კრეფა უცხომ კაცმა, მას ათისთავი მისცენ მათის ნებითა.

ხისა, შეშისა, თივისა და საძოვრისა, სათიბისა, მი¹166r წისა ათისთავი ადგილთა¹ პატრონისა არის. და წყალი, სიღამაც გამოდის, იმას ქვეით იმ ალაგის პატრონისა აღარ არის,—სადაც გაივლის და შივა, იმათი არის.

მას ქუეით ვინც თავის ალაგის სამძღურაჲდინ ინადირებს, მისი არის. თუ სხვის ალაგს ინადიროს, ჩვიდმეტიდამ ერთი ადგილის პატრონისა არის. და თუ ვინმე მთაში ინადიროს, ათისთავი იმ მთის პატრონისა მამასახლისისა არის.

იმგვარად ზღვათა ზონადირეთა ქნან.

ქ. თავი ასოთხმოცდარი

182. ქ. ვინგინდავინ აშენებდეს სახლსა ანუ ჯნევედეს საჯნავსა; ანუ სთხრიდეს ორმოსა და იპოვნოს ქუევერით და ანუ სხვით რითმე ჭურჭლითა განძი ძველითგან შენახული, ჯელმწიფისა არის სამართალითა, და ათისთავი მპოვნელისა არის, რომე ადგილი მის კაცისა არა იყოს, სადაც რომ უპოვნია.

და თუ თავისი სახლი იყოს ანუ მიწა, ანუ ვენაჯი და იქ იპოვნოს, ხუთიდამ ერთი მისცენ მპოვნელს. თუ იმავე თავის ადგილში ძველიდგან მისის პაპისა და მამის შენახული იყოს, და ანუ მისის ნათესავისა, და მახსოვარი მოწმად ჩნდეს, სრულ იმ მპოვნელის კაცისა არის, რომელმანც რომ იპოვნა თავის მამულში, და ათისთავი ჯელმწიფეს მიართვან.

და თუ მოჯამაგირემ და მუშამ იპოვნოს, მას ათისთავი არ ერგების, წილი რამ² უნდა მისცენ.

ქ. თავი ასოთხმოცდასამი

183. ქ. თუ წაიკიდნონ კაცნი ორნი, ერთი წვერიანი და ერთი უწვერული, პირში¹167r]იშველი, და მან პირშიშველმან სტაცოს წვერიანს კაცს ჯელი და დააგლიჯოს წვერი, ამისი სამართალი იქნას ასე, რომ მოიყვანონ ის პირშიშველი, დააწვინონ და მოსჭრან ქოჩორი ორჯელ, დაჰკრან ორჯელვე შვიდ-შვიდი ჯოხი ზურგსა.

და თუ დანაშაული უფროს კაცს ჰქონდეს, ერთხელ მოსჭრან ქოჩორი და ჯოხიც ერთხელ ჰკრან, შვიდი, მას პირშიშველსა.

¹ ადგითა A. ² რამე რომ A.

ქ. თავი ასოთხმოცდაოთხი

184. ქ. ვინცავენ ორმო ზოგადოს პურისა თავისა, და ან სხვისა, და მაშეგ სწრაფად ვინცავენ ჩასვას აღმოსაღებად პურისა და მოჭდეს, რომე კაცი შიგ მოკუდეს, მართებს ჩამშეგებსა, რომე სისხლი მისცეს.

და თუ არ მოკუდეს და ავად გახდეს, საექიმო უნდა მისცეს. და რასაც ხანს დასცდეს მისის საქმით, გასინჯვით დაცდენისა, რაც წესი იყოს, მისცეს. მაგრამ მართებს დაცლევინება, სანამდინ ორმოს ავი სული განქარდებოდეს.

და თუ ფასით დაჭერილი იყოს და ესეც უთხრას მან ჩამშეგებან კაცმან, ჯერ ნუ ჩახვალო, სული ამოვიდესო, და მან, ფასით დაჭერილმან კაცმან, არ დაუჯეროს, ჩაიწიოს და ჩავიდეს, ცოდვა და ბრალი მისი მისავ კისერს იყოს—ჩამშეგებს ველარას შეუვლენ.

ქ. თავი ასოთხმოცდახუთი

185. ქ. თავადთა და ანუ სხვათა ნამეტნავად გასარჯონ. გლენნი და მოხდეს, რომ სარჯელში მოკუდეს, სისხლი უნდა გამოართვან და მისცენ მვილსა მისსა. და თუ შვილი არა ყუანდეს, ნათესავსა მისცენ.

თუ გელი მოიტეხონ ანუ ფეჭი, ანუ თვალი [167v] წაიჭდინონ, ან კბილები ჩაიყრევიონ, მისი ფასი გამოართვან. და თუ საექიმოდ შეიქნას, ექიმი უნდა დააყენონ და აწამლებინონ. და რასაც დასცდეს, მისი ფასიც უნდა მისცენ.

ქ. თავი ასოთხმოცდაექუსი

186. ქ. გაარიგეს მოციქულთა და დაამტკიცეს*, თუ ვინმე კაცმან, უშიშრობით და უპირისწყლობით, არ იყოს მონათლული და ნაკურთხი მღლლად, და ხუცობა ქნას თავისთავად, ტყუებით, რაც მღლლის რიგი იყოს, ყუელას გარდიჭდიდეს.

და გინა იყოს ნაკურთხი, და იყოს იგი ცრუ და ავისმოქმედი, მიმფერებელი, და ფერობით ასეთი საქმე ქნას, რომე რიგში არ იყოს და არც მღლლისაგან მართებული, ამისთანაებისას მისცემს მოციქულთა კანონი დამტკიცებული ბძანებას ებისკოპოზთა და მოქადაგეთა, რომე მართებულად გარდააჭდევიონ და ბოროტის ჩვეულობა დაათმობინონ,—რაც რომ ერისგანთა საქნელია, მღლელს არ მართებს.

კაცი თუ დედაკაცი ზედმდგომი იყოს საყდრის საქონლისა და თავისთავად დაუწყოს ჭამა, ამათთანას უნდა გაუწყრეს ების-

* კანონი მოციქულთა, წესი 24.

კობოზი და გააშოროს იმ საქონელსა, და დაათმობინოს იმგვარი ავი ჩვეულობა

და უბძანოს ებისკოპოზმა მღვდლებსა კრებულსა მისსა არა მთურალობა, ურიგოდ არა სმა, არა ჭამა, არ-მწყრალობა, არ-ავ-გულობა, არ ურიგოდ საქმის მოქმედება. გაუგონონ ბძანება და სიწმინდით იყუნენ რიგზედა. და თუ არ დადგენენ დარიგებულს რიგზე ქრისტესაზე, მას უკან მართებენ ებისკოპოზს იმრიგის მღვდლის რიგადამ ჩამოგდება და რიგის აღება.

[168r] ქ. თავი ასოთხმოცდაშვიდი

187. ქ. გაარიგეს მოციქულთა და დადვეს დამტკიცებით, რომე არვინ შეაგინოს მღვდელსა და არცავინ გააჯავროს, არცავინ ურიგოდ და უპატიურად მიეპყრას. თუ ვინმე შეაგინოს მღვდელსა, შეიტყოს, რომ ღთისათვის შეუგინებია—მღვდელნი ღთის მოსამსახურენი არიან [და არა] კაცისა¹, და ღთს] უნდა მისცენ ანგარიში და პასუხი სულისა თქვენისათვის, და სწერია: «უფროსი მრევლსა შენზე არ დაიდრახოს»*.

და ეს სამართალი წინათაც დავწერეთ ცოტა რამ [იხ. მუხლ. 155], მაგთამ აქაც კიდევ მოვინდომეთ ახლა მოციქულთაგან კანონის გადიდება², გარისხება მღვდელთა მაგინებელთა ამ ბძანებაზე, რომ უფალმან უბძანა მოციქულთა: «რომელმან თქუენ შემოგაგინოს, ჩემთვის შემოუგინებიაო»**.

ქ. თავი ასოთხმოცდარვა

188. ქ. გაარიგეს მოციქულთა და დადვეს დამტკიცებით, თუ ვინ რიგისა მღვდლობისად და მოსამართლედ შეუძლიათ ქნა სამართლისა. და სამართალი თუ გაამრუდონ და გაამსუბუქონ, პირფერობით ქნან და მართალი გაამტყუენონ და მტყუანი გაამართლონ, იმათთანა მოსამართლე ჩამოაგდოს ჯელმწიფემა სამართლის გარიგებიდამ, და გაუწყრენ და გალახონ, და გაიშოროს კარისაგან, ამიტომ რომ ვერ შეიტყო წერილი ღთაებისაგან, ჯელით რიგი რომ მისცა მოსეს: «ნუ გაამრუდებთ სამართალსა და ნუ აიღებთ ქრთამსა»***.

იმ სამართლისა მოსამართლისათა და კანონისა ბძანებითა ვისწავეთ. და საყდროვანთ მოსამარ[168v]თლენი³ არიან, და ზოგნო

¹ კაცისა] კაცისა A. ² გადებდა A. ³ მოსამართლენი A.

* გამოსვლათა 22,28; საქმე მოციქ. 23,5.

** ლუკა 10,18.

*** გამოსვლათა 23,8-8; ლევიტელთა 19,15; II მსჯ. 16,19.

ზოგს¹ პატივს დასდებენ სამართალშია. ასეა: ვინც მოვიდეს სამართალში, თუ თავადი, თუ გლეხი², ორნივე სწორედ უნდა დააყენონ და ღრთის გზით სამართალი ქნან მათ შუა სწორე.

და ნუ აიღებენ ქრთამსა და ნუ გაამრუდებენ სამართალსა ჭეშმარიტსა, რომე ღრთი მაგიერის მთხოვნელია და თავისის რიგის გამრუდებისა—მოსამართლეთაგან. აბა, შეიტყუებით ყოველთა.

ქ. თავი ასოთხმოცდაცხრა

189. ქ. ეფისკოპოზი რომ ახალს საეფისკოპოზოს ტახტზე დაჯდეს ქალაქის წიგნით და სიტყუით, იმათ აჩვენოს, რაც მიჰყუეს თავისი, და ან რაც საყდრისა იყოს, ისიც წიგნათ მიიბაროს, ამიტომ რომე, ვინ იცის, როსცა მიიცვალოს, რაც თავისია, მასზედ აქუს ტელი, რომ ვისაც უნდა დააპატრონებს, და საყდრის საქონელთან ტელი არა აქუს. ამიტომ სიკუდილთ უკან საყდროვანთ არ ავინონ და საგინებელი საქმე არ დაადგოს*.

და თუ დედაკაცი და ყმაწვილი ან ყმა საყდრის საქონლით იყიდოს, დაიჭნას ურჯულოთაგან საყდრის უზიანოს საქმიითა, ღრთისაგან კარგად ჩამოერთმის და კაცმანც უნდა კარგა ჩამოართვას.

და თუ ვინმე ებისკოპოზის ნათესავმა კაცმან საყდრის საქონელი წაიღოს ებისკოპოზის სიკუდილს უკან და ებისკოპოზი ავად მოიჭსენიონ, რადგან მისის ნათესავის საქმით მოიჭსენება, მომჭსენებელისა არ არის ცოდვა, მისის ნათესავისა არის და მათაც ასრე გასინჯონ, ერჩიოს წმინდის ეკლესიისათვის³ [169r] თავის პირით შეეგინებინოს⁴.

მათის სამართლისა ბძანება აქუს მოსამართლესა, რომე იმგვარად ავთა კაცთა სამართლით გარდააქდევინოს.

ქ. თავი ასოთხმოცდაათი

190. ქ. ბძანება აქუს ებისკოპოზთა და დასტურსაც ასე მივცემთ—საყდრისა საქონელზე და საყდროვანზე შეძლება აქუს და ასე უნდა ქნას: ან მლდელი იყოს და ან მთავარდიაკონი კუტი და საპყარი, ებრალებოდეს, ყოვლისფერით ტელს მოუმართედედს მათა.

თუ უქონლობით შეჭირვებულნი იყუნენ ძმანი, მათაც უნდა ტელი მოუმართოს რითაც გზით იყოს. რიგი ღრთისა ბძანებს:

¹ ზოგნი ზოგს | ზოგ-ზოგ A. ² გლეხი | გლახა A. ³ ეკლესიისათვის A.

⁴ შეგინებინოს A.

* კანონი მოციქულთა, წესი 38.

«რომელი იყოს საკუთხეველისა მოსამსახურენი, მისგან უნდა სვან და ჭამონ»*, როგორც რომ მსახურნი გელმწიფისანი გელმწიფისას სმენ და სჭამენ.

და საყდროვანი უფროსნი არიან მსახურთა და უფროც ემსახურებიან ეკლესიათა და ებისკოპოზთა, და უფრო დიდათაც უნდა მიიჩნიოს კაცმან ქრისტიანემან.

ესეც: არათუ უქონლობით ვინგინდავინ მათში ავი საქმე მოაგდინონ და უმართებულო ქნან.

ქ. თავი ასოთხმოცდათერთმეტი

191. ქ. ეფისკოპოზთა და მღვდელთა სახლისკაცი და ახლოს ნათესავი რომე დიდად შეჭირვებული იყოს და დაჭირებით, და მათ თუ თავიანთის¹, სათავისთაო ქონებით არ შეიბრალონ და მათსა შეჭირვებას არა უღონონ რა, იმგვარად [169V] ჩაიგდების, როგორც მის მკულელი**.

და შეიტყონ კანონის სამართალი: მამამ კრებულთა თუ შეაგინოს და რიგიანი კაცი ურიგოდ დაიჭირონ, კაცის მკულელის რიგში ჩავარდების. ამისთანას სამართალზედ მრავალნი არიან მოწამე.

ქ. თავი ასოთხმოცდათორმეტი

192. ქ. თუ ნათესავნი ერთმანერთს წაეკიდნონ და ასეთი შეგოჰკრას, რომე, მოკდეს, ერთის კურით მოკლას, გარდააყენონ რიგიდამ თავის ცოდვისაგან. და თუ ერისგან კაცი იყოს, ისიც ჩამოაგდონ რიგიდამ და სისხლი წაართვან. ეს არის კანონის რსგი და ბძანება.

და თუ არ მოკუდეს და ლოგინათ ჩავარდეს, და მასუკან ისრევ კარგა შეიქნას, ნათესაობის გულისათვის ფათერაკად კურისათვის ნურას უსაყვედურებენ***.

ქ. თავი ასოთხმოცდაცამეტი

193. ქ. ეფისკოპოზმან ანუ მღვდელმან, გინა მთავარდიაკონმან, ერთხელ ნაკურთხმა, მასუკან კიდევ ხელახლა კურთხევა მოინდომოს, კურთხევის მიმღებიცა და ამღებიცა ორივე რიგიდამ ჩამოვარდეს.

თუ აჩვენოს, რომე მაკურთხეველი მათი მართლმადიდებელი და მართლმორწმუნე არ ყოფილიყოს და ამ გზით მოინდომონ, მაინც არ უნდა მიიღონ ზეორედ² კურთხევა.

¹ თავიანთ A. ² მეორედ]—A.

* 1 კორინთელთა 9¹¹³. ** 54-ე კანონი მოციქულთა კლიმენტ. *** გამოსვლათა, 21¹¹⁸⁻¹⁹.

ამგვარად მონათულა და კურთხევის მიღება არამორწმუნეთაგან და არამეპატრონეთაგან არა ჳამს, რომ იქნას*.

გამოჩენილია ამ სამართლის კანონი: ვინც აკურთხოს [170r] ამათთანა, თავის რიგიდამ ჩამოვარდეს წმინდის კრებისაგან და მისის პატრიაქისაგან, და ამღებიცა კურთხევისა, ამიტომ რომ ამ პარტავანობით უქნია.

და თუ მწვალებლობა უქნია, და რიგი უგმია, და მასუკან მოვა მონანებით რჯულსა მისაზე, მაგრამ მიიღების მირონი და კურთხევა იმრიგზე.

ქ. თავი ასოთხმოცდათოთხმეტი

194. ქ. თუ მღღელმან და თუ ერისგანმან, მეპატრონემ საყდრისა რისაც, მოიპაროს საყდრის სანთელი და ზეთი, გარდაყენონ იმისთანა კაცი და ერთისათვის ხუთი წაართვან იმავე საწყაოთი¹, რითაც წაუღია.

და თუ რვალეული² და ანუ ვერცხლეული საყდრის იარაღისაც მოეპაროს და შეამცნიონ ის კაცი, რიგიდამაც ჩამოაგდონ და რაც წაუღია, ისიც წაართვან³ და ერთი იმთონი სხვაც. და ნულარც საყდარში შეუშვებენ იმრიგს კაცსა**.

ქ. თავი ასოთხმოცდათხუთმეტი

195. ქ. ეფისკოპოზისა ვინც თქვას ურიგობა და სძრახოს, და ემღურებოდეს მის ებისკოპოზის კაისმდომელს კაცსა და მის მორწმუნესა, რიგია, რომ დაუძახოს და უბძანოს, ჩემზე ეს დაგიშავებია. თუ მან კაცმან თქუას, მართალია, მითქუამს და შემცოდე ვარ და შემინდევ, შეუწოდოს მან ებისკოპოზმან, დაარიგოს და გზა უჩვენოს, რომ კულავ კიდევ არავისი ავი და ურიგო აღარ თქუას.

და თუ დაუძახოს და არ მოვიდეს, მეორედ კიდევ დაუძახოს, და შესამეთაც [170v] ერთი ღმრის კაცი გაუგზავნოს, დაუძახოს. თუ შესამეთაც უარი თქუას და მოციქულსაც ავათ მიეპყრას, და ურიგობა არ შეირცხვინოს, და არც შეიშინოს კრებისაგან, იმ კრებითა, რისაც ღირსი იყოს იმრიგი კაცი, მისის დანაშაულის მაგიერი დაადვან***—ჭეშმარიტი სამართალია, რომ გარდააჯღეფინონ⁴.

ქ. თავი ასოთხმოცდათექუსმეტი

196. ქ. ეფისკოპოზთან ვინც მივიდეს მოწმად რჯულნაკლები კაცი, ნუ დაუჯერებს. არც არის მოწმობა მისი მართებული. და

¹ საწყაოთი A. ² რვეული AB. ³ წართვან A. ⁴ გარდახდევინონ A.

* 63-ე კანონი მოციქულთა კლიმენტ. ** იქვე, 67-ე. *** იქვე, 68-ე.

ნურცა ერთითა მართლმადიდებელის პირითა, ორისა და სამის მ ოწმის პირით დამტკიცდეს ყოველი საქმე*.

ქ. თავი ასოთხმოცდაჩვიდმეტე

197. ქ. არა მართებს ებისკოპოზსა, რომე საეპისკოპოზო საქმე გაუწვან და საქუყენიეროს საქმეში გაერიოს და ნალულობდეს,—ვერ შეუძლია ორის პატრონის სამსახური უფლის ბძანებით**.

ქ. თავი ასოთხმოცდათურამეტე

198. ქ. არა მართებს ებისკოპოზსა ან ძმას, ან ძმიწულს, ან სხვას თავის გვარსა და ნათესავს მისცეს პატივი ებისკოპოზობისა, როგორც თვითან უნდოდეს,—კურთხევა და დაპატრონება საეპისკოპოზოსა მისსა ზედა. არა ღირსა ამგვარის ქნასა, რომე კაცის სიყუარულობით ქნას, და არც არის მართებული ქრისტეს საყდრის დაპატრონება.

დასდვას თუ ვინმე ამისთანა საქმის კურთხევა, [171r] იმრიგად დაუმტკიცებელი არის, ნამეტნავად უფრო, თუ საყდროვანთ და კრებულთაც არ უნდოდეს; და ის ებისკოპოზიც გარდააყენონ, ამიტომ რომე ამისთანა საქმე სხვამ აღარა ქნას***.

ქ. თავი ასოთხმოცდაცხრამეტე

199. ქ. ყმისას მდლად კურთხევას პატრონისა მისის უბძანებლად არა მიეცემთ ბძანებასა გაჯავრებით და მოწყენით მისის მსყიდველისა, რომე ამისთანა საქმე სახლში ავს მოაგდენს.

და თუ ღირსად გამოჩნდეს და ღირსი იყოს ყმა იგი, აკურთხოვონ, როგორც რომ ონისიმე გამოჩნდა, და გაუშვან პატრონთა და უყონ აზატი****, იქნას კანონის რიგზე და სამართალზე, დადგეს საყდარსა და შეინახოს და უშიშრად იყოს ღთისა საქმეზედ. და ამ კანის საქმეზე ნულარას დაშავებას იქმონენ.

ქ. თავი ორასი

200. ქ. თუ ვინმე ტელმწიფე და ანუ დიდებული ავად აქსენოს, მათი ორგული, ურიგოს მთქმელი ვინცავინ იყუნენ უსამართლო, რისხვა აიღონ მათ მტრობისა: და თუ ნათესავი იყოს, მისის ნათესაობისაგან ჩამოავდონ, და თუ სხვა ვინმე იყოს, გარდააყენონ*****.

* 69-ე კანონი სოციქ. კლიმენტ. ** იქვე, 75-ე; *** იქვე, 70-ე; **** იქვე, 76-ე; ***** იქვე, 78—79.

197 მუხლი 13 ხელნაწერში 198 (რქმ) მუხლად ათის, ხოლო 198 მუხლი—197-ად.

ამ სამართლისა ქნებისკობოზთა, მოქადაგეთა და ნართალ მოსამართლეთაგან არიან საქნელნი — ჯელმწიფენი ლთისა სახენი არიან.

მოქადაგეთა და დიდებულთ მართებსთ¹, თუ შემაგინებელი ნათესავია² მისა, ჩამოაგდონ, და თუ სხვა ვინმე არის, გარდააყენონ³, სანამდინ მოინანებდეს.

[171v]. ქ. თავი ორასდაერთი

201. ქ. თუ ვინც დედაკაცმან ბოზობით თუ რითაც ნაყოფი მუცლისა მისისა ან წამლით წაივდინოს და ანუ მიცემის დროს დაარჩოს, მის მაგიერად ის უნდა მოკუდეს*.

და თუ ბებია მ ვისიც ყმაწვილი წაავდინოს და დაარჩოს, რომ უნებურად მოუტდეს, მან დიდი საკანონო უნდა გარდიჯადოს⁴, ანტიომ რომ მისი ანაბარია. რადგან საკანონო დაადგან დაარ გარდიჯადოს, საიქიოს სამართალში სისხლის პასუხი უნდა ვასცეს.

ქ. თავი ორასდაორი

202. ქ. ყაზახნი და ქურდნი საყდრის ნებადართვით სიკუდალის დაბეზღების ღირსნი არიან: ძველთაგან ავაზაკნი და მათთან მსმელნი და მჭამელნი — ყოველთვინ სიკუდილი მათ სამართლისა მართებით.

რომ მიიყუანონ მოსამართლეთა წინაშე კაცთა მპარავი და ავაზაკი, რიგის ბძანებით სასიკუდილო არის. ჰკითხონ საყდრის რიგსა და კანონსა, და სხვა სამართალშიაც არის გაჩენილი და ნახონ**.

ქ. თავი ორასდასამი

203. ქ. კაცს რომ თვალი ეჭიროს ქალზე და მის მამასა და დედას მისთვის არ უნდოდეს, და არც იმ ქალსა, და ისრე იმ კაცმა მოიტაცოს, როგორც რომ ავმან ნადირმან წაიყუანოს, გუირგვინი იკურთხოს თუ არა?

თუ ტელი მიუწუდეს და ტელში ჩაიგდონ. იქილამ შეუბრალეულად გამოაბრუნონ და ნებით დააქორწილონ, და საკანონო გარდაავტდევინონ***.

და მასუკან რითაც გზით გაშვება მოინდომოს, ამისი სამართალი სხვას თავში სწერია [იხ. მუხლ. 159], ამრიგი სამართალი საყდრისა არის. თუ სხვის ნათხოვნი ყოფილიყოს, უფროსი გარჯა მიიღონ მათე და პასუხი ქალის მამასაც ვასცეს და მთხოვნელსაც****.

¹ მართებსთ] — A. ² ნათესავი AB. ³ გარდააყენონ A. ⁴ გარდიჯადოს A.

* კანონი მამათა შეუფლობითა. ** იქვე, მე-4. *** გამოსვლათა, 22₁₆₋₁₇ მეორე სჯული, 22₂₃, 28₂₉. **** უკანასკნელი წინადადება მიწერილია სხვა ხელით.

[172r] ქ. თავი ორასდაოთხი

204. ქ. ქრისტიანმა რომ ქრისტიანი ტყუე დაიგნნას, ასე მართებთ: შვიდს წელიწადს უნდა იმსახუროს და შვიდს წელიწადს უკან აზატი უნდა უყოს.

თუ მარტო ეყიდოს, მარტო უნდა გავიდეს, და თუ ცოლი მიჰყოლოდეს, ცოლით უნდა გავიდეს. და თუ მსყიდველის წელში დაცოლშვილიანებულა, ცოლ-შვილი პატრონს დარჩეს და თვითან, როგორც მარტო მოსულა, ისევ მარტო უნდა გავიდეს.

მაგრამ თუ მან კაცმან ეს პასუხი თქუას, მიუუარს პატრონი ჩემიო და ვერ ველევიო ჩემს ცოლ-შვილსაო, და არც გავალ აზატადო, წაიყუანოს პატრონმა საყდარსა ღთისასა და მღღელთა და ერთა მოწმობითა და წიგნით დაიჭიროს ყმად, და აღარ უნდა ჰქონდეს აზატობის ფიქრი*. მოციქულთაგან არის: პატრონობის დაძახება ყმისა, აზატობა—ღთისაგან**.

ქ. თავი ორასდახუთი

205. ქ. თუ ვინმე რასაც დაჭირებისათვის გაყიდოს თავისი ქალი, მიყიდოს ქრისტიანსა, ასრე ნუ მიყიდის, როგორც რომ სხვა ტყუე, იაფად მუახლედ მისცეს. და ვისაც მისცეს, მან თუ აღარ მოიწონოს და შესცოდოს რამე, დააქსნევინოს მამას მისას—ვერ შეუძლია სხვათა მისყიდვა.

და თუ შვილისათვის და ან თავისთვის საცოლოდ იყიდოს და აღარ ინდომოს, მასუკან დაყოს ამდენი ხანი, რაც ფასის ზომა იყოს, ემსახუროს და მასუკან აზატი შეიქნების***. და თუ მამასავე შეეძლოს დაქსნა, მაშინვე დაიგნნას. და თუ მაშინვე თქუას, ქალისათვის სამზითოდ მინდაო, მასუკან ერთმანეთთან ჯელი აღარა აქუთ.

[172v] ქ. თავი ორასდაექუსი¹

206. ქ. თუ იყიდოს ვინმე სხვაგვარი უსჯულო მსახური თუ მოახლე, თუ თვითანც თავიანთ ნებით ნათლისღება მოინდომონ და ჭეშმარიტად მოინათლონ, მათი დაქსნა მართებულია და კიდევ ნათელს აღებინოს.

თუ არ ინდომოს, ვისაც უნდა, მიყიდოს, უცოდვო იყოს, ამიტომ რომე არ ინდომა ნათელი. და ვინც მართლა იწამოს ქრისტე, ჭეშმარიტად მოინათლოს და აზატი იყოს.

¹ ორასდათექუსმეტი A.

* გამოსვლათა, 21,11-6. ** I კორინთ. 7,22. *** გამოსვლათა, 22,7-11.

ქ. თავი ორასდაშვიდი

207. ქ. თუ ვინ დედასა და მამას თვისსა დაჰკრას რამე¹, სიკუდილით მოკუდეს*.

ეს არის ბძანება რიგისა, და ვინმე უცოდინარობით და ყმაწვილობით ქნან, დაუთმონ მშობელთა.

და უპირისწყლობით, უშიშრობით და შუღლით დაჰკრან, უნდა წავიდნენ მშობელნი მისნი მღდელთან და მოხუცებულთან და მათ წინაშე გაიშორონ მათის საპატრონოსაგან. და თუ მოინანოს და შენდობა ითხოოს, მართებულია დედ-მამისაგან, რომ ინდომონ და შეუნდონ.

ქ. თავი ორასდარვა

208. ქ. რომელმან მოიპაროს შვილი ქრისტიანისა და გაყიდოს, სიკუდილით გარდიცვალოს**. თუ ქრისტიანმა ქრისტიანი გაყიდოს და გამოჩნდეს მისის ბოროტის ნაქმარობა, რომე ურჯულოსათვის მიეყიდოს, საკანონოს გულისათვის ნუ მოკულენ, და საბყრობილემი ჩააგდონ, და თავდები გამოართვან, და მის[1731]გან გასყიდული დააჯსნევიონ.

და თუ ვერ დაიჯსნას, რაც ფასი აუღია, მის ტყუის პატრონი სათვის მიაცემინონ, და გამსყიდველის თვალების დათხრა ითხოოს ტყუის პატრონმა, და ან ერთი რამ სხვა ნიშანი დასდვან მის ტანსა.

ქ. თავი ორასდაცხრა

209. ქ. ვინც დასძრახოს მამა და დედა თვისი, სიკუდილითა გარდაიცვალოს***. ვინცა ცოდვა მამისა ანუ დედისა ცოდვა გაამჟღავნოს, სიკუდილითა მოკულა თქუან. და თუ ვინმე დედასა და ან მამასა მისსა სცენ, ჳელი მოსჭრან მას შვილსა იმრიგსა.

ქ. თავი ორასდაათი

210. ქ. თუ ვინმე მასხარობით ამხანაგთ ერთმანერთსა ჰკრან რამე, სიკუდილით კი არ მოკუდეს და ავად გახდეს, და მასუკან კარგად შეიქნას და იარებოდეს თავისთვის, და არა ევნოს რა, სხვას ვერას შეუვიდეს² ამის მეტსა: საექიმო მისცეს და, რასაც დასცდეს, მისი წესი****. და თუ მოკუდეს, სისხლი მთელი უნდა მისცეს.

ქ. თავი ორასდათერთმეტი

211. ქ. თუ ვინმე მსახურსა და მხლებელს მისას შემოჰკრას ჯოხი ასრე, რომ მისის ჳელით მოკუდეს, სამართლით მაგიერი მის

¹ რამე]+ და A. ² შეუდეს A.

* გამოხვლ. 22,16. ** იქვე, 21,16. *** იქვე, 21,17. **** იქვე, 21,18.

შოკლულის¹ პატრონისაგან ითხოვების. თუ ჯობითა, თუ ჯლმით, რითაც მოკლას, ეს არის სამართალი: თუ უნდა ურჯულო იყოს, თუ უნდა ქრისტიანი, მათი სისხლი აზღვევინონ.

და თუ ერთიორი დღე დარჩეს, ნუღარ სთხოვენ მათსა სისხლსა მაგიერსა, ამიტომ რომ თეთრით ნასყიდია მისი. და საკანონო დიდი დაადგან და გარდააგდევენონ*.

[173r]. ქ. თავი ორასდათორმეტი

212. თუ იშულლონ ორმა კაცმა და ორსულს დედაკაცს კრან რამე და ნაყოფი წაუჭდინონ, თუ მართლა სახით არ იყოს, ნახევარი უნდა მისცენ, რაც რომ დაადგან, — წავიდეს და შეხვეწნით ქმარსა მას დედაკაცისას უნდა მისცეს.

და თუ მართალი სახით იყოს სრულ, მან, დამნაშავემ კაცმან, თავისი ტანი მისის ტანის მაგიერ უნდა მისცეს. სამართალი ღთისა გამოჩენილია**. რა ცოლი ვისიც დაორსულდება, იმედი აქუს ასრე, რომე გინდა ჯელთ ყუანდეს. ამიტომ უნდა მიეცეს დამნაშაველის ტანი მისის ტანის მაგიერად.

ამ სამართალითა თავისი ტანი ჯარიმითა და საკანონოთი უნდა დაიგნას. და ეს სამართალი ჯელმწიფის სამართალშიაც სწერილია გამოჩენილად [შდრ. მუხლ. 152 და 416].

ქ. თავი ორასდაცამეტი

213. ქ. ვინ ვის კრას და დააშაოს, თვალისათვინ — თვალი, კბილისათვინ — კბილი, ჯელისათვინ — ჯელი, ფეკისათვინ — ფეკი, დაჭრისათვინ — დაჭრა, დაკურისათვის — დაკურა***. ეს სამართალი, ღთის შნოთი, სახარების ბძანებითა****, აღარ იქნას და ჯარიმით გარდასწდეს. კაცის ფასი სისხლს შეაფარდონ, საქმეს ცოტასა და ბევრს გასინჯვა უნდა. განყოფილობაც არის სხვადასხვა ასოთა — ოცდაექუსი ფლური და ნახევარი ერთ ქერ ნაკლები.

ქ. თავი ორასდათოთხმეტი

214. ქ. ვინ თავის მსახურსა და მხლებელს გამოსთხაროს თვალი და დააბრმაოს, აზატი [174r] უნდა უყოს დაბრმავების გულისათვის. და თუ კბილები ჩააყრევინოს, კიდევ აზატი უნდა უყოს კბილის გულისათვის*****.

¹ შოკლულის| მკვლელის A.

* გამოსვლ. 21, 20—21. ** იქვე, 21, 22—23. *** იქვე, 21, 24—25. **** მათე, 5, 38—41. ***** გამოსვლ. 21, 26—27.

კბილი¹ ნაკლებად ჩასაგდებია თვალთან, მაგრამე ღთის რი-
გითა თვალთან და ჯელთან ჩაგდებულია და ამიტომ უნდა უყოს
აზატი. ეს სამართალი შეუშლელად იყოს და თუ სხვაგვარი ურ-
ჯულო იყოს მოსამსახურე და უარშიო იყოს, გაყიდონ.

ქ. თავი ორასდათხუთმეტი

215. ქ. თუ კაცსა, თუ დედაკაცსა ჯარმან თუ ფურმან ასე ურ-
ქინოს და ამოკრას, რომ კაცი ან დედაკაცი მოკლას, ის ძროხა
უნდა ჩაქოლონ და არ იჭმება ჯორცი მისი. და პატრონი უბრა-
ლოა*. ეს სამართალი რიგით მკუიდრად იყოს.

თუ არ ჩაქოლონ, სხვათა გვართა მიყიდონ ჯორცი მისი და
ფასი გლახათ გაუყონ. კიდევ ვიტყუი, რომე მისი პატრონი უბრა-
ლო იყოს.

მაგრამ კულავეც მრჩოლელი იყო და უთხრეს პატრონსა მი-
სას, ნუ შეინახავ მაგასაო, ან მოკალ, ან დაკარგეო, დღეს არის
თუ ხვალ კაცს დააშავებსო; ბევრჯელ უთხრეს და მან კაცმან თა-
დაფული კრას და არასუკან იყოს; და მასუკან მოკლას ან კაცი და
ან დედაკაცი, ის ძროხა ჩაქოლონ და ის ძროხის პატრონიც მოკუ-
დეს. ან არადა მისცეს მოსარჩენი თავის ტანისა**. ეს რიგით გა-
რიგდეს, არათუ სიკუდილით—წყალობით აჩვენეს მორჩენა თავის
ტანისა და მიცემა სისხლის ფასისა სამართლითა [174v] ჯელმწი-
ფითა [შდრ. მუხლ. 152 და 416].

თუ ვისმე მსახურსა და მხლებელს ჰკრას ძროხამ იმრიგმა და
მოკლას, როგორც უყიდია პატრონს მისას, ფასი ერთიორად მის-
ცეს ძროხის პატრონმა და ძროხა ჩაქოლონ***.

თუ თვალი გამოთხაროს ანუ მოსტეხოს რამე ვისმან ვისაც
ძროხამ და პატრონმა მისი რჩოლა არ იცოდეს, უბრალოა პატ-
რონი, ვერას შეუვლენ. და თუ იცოდა პატრონმა, ექიმიც მან უნ-
და დააყენოს და, რასაც დასცდეს, მისი წესიც უნდა მისცეს.

ქ. თავი ორასდათექუსმეტი

216. თუ ვის ვისმა რჩომამ ერთმანეთს ამოკრას და ერთმა
მეორე მოკლას, რომელსაც ამოუკრავს, ის გაყიდონ და ფასი გა-
იყონ პატრონთა; და მკუდარის ძროხის ლეშიც შუა გაიყონ.

თუ იცოდა პატრონმა, რომ მრჩოლელი იყო, არც გაყიდა, არც³
დაკარგა, მკუდრის ლეში თვითან დაიჭიროს და პატრონს მთელი
უზლოს****. ეს სამართალი დამტკიცებით იყოს.

¹ კბილ A. ² არც]+ არც არ A.

* გამოსვლ. 21,28. ** იქვე, 21,29-80. *** იქვე, 21,32. **** იქვე, 21, 35-80.

ქ. თავი ორასდაჩვიდმეტი

217. ქ. ვინც მოკადოს ორმო და ან გახსნას წყლის ორმო და თავი არ დახუროს, და შიგ ან ჩავარდეს ძროხა, ან ცხვარი, ან საგედარი და წაგდეს რამე, მისი ფასი თეთრად ორმოს პატრონმა რჩომის პატრონს უნდა მისცეს. და წამკდარი რაც იყოს, ორმოს პატრონს მისცენ*.

ქ. ორასდათურამეტი

218. ქ. თუ ვინ კაცი თუ ქალი ვისასაც წყლის ორმოში თუ რისაც ორმოში [178r] ჩავარდეს და მოკუდეს, თუ დღისით ჩავარდეს, ორმოს პატრონმა ნახევარი სისხლი მისცეს, და თუ ღამით ჩავარდეს, მთელი სისხლი მისცეს.

თუ ყმა იყოს, თუ მხლებელი, შეიტყონ. სამართალი იქნას, ქრისტიანია, ურჯულოა, ბრმა ყოფილა, მთურალი ყოფილა თუ ყმაწვილი.

ქ. თავი ორასდაცხრამეტი

219. ქ. თუ წარმა ვისაც ფურს ან ცხვარსა, ანუ სხვას პირუტყუს ჰკრას სასიკუდინედ და მოკლას, თუ არ იცოიან პატრონთ, რომელმან ჰკრა, ვისაც სახლში, ვისაც რჩომაში ქნილა, ნახევარი უნდა უზღონ და ლეში შუა გაიყონ.

თუ იცოდა პატრონმა, რომ მრჩოლელი იყო, და არ მოაშორვა მისი წარი, მოკლული გათავებით უნდა უზღოს, წმიდა იყოს თუ უწმიდური.

ქ. თავი ორასოცი

220. ქ. თუ ცხენმა ანუ ჯორმა, ან საგედარმა ვისამ ვისიც ან მოარჩოს ან წიხლი¹ კრას და მოკლას ან დააშაოს, თუ პატრონმა მისმა იცოდა, რომ მრჩოლელი იყო და არ დააბა და გაფთხილებით არ შეინახა, გამთავებით უნდა უზღოს. და თუ არ იცოდა, ნახევარი უნდა უზღოს.

ქ. თავი ორასოცდაერთი

221. ქ. თუ ცხენმა ან ჯორმა, ან საგედარმა ვისმა ვისაც კაცს კრას² და დაამაოს და ან მოკლას, თუ პატრონმა იცოდა, რომ მაწყინარი იყო, და არ [175v] უთხრა და შორ არ დააყენა უნადულელობით, მთელი სისხლი უნდა მისცეს.

¹ წიხლ A; წიხლით B. ² ვისაც კაცს კრას] ვისაც წიხლი ჰკრას B.

* გამოსვლ. 21,33—34.

და თუ არ იცოდა¹, დაშავებისაც ნახევარი უნდა მისცეს და სიკუდილისაც. და თუ არ მოკუდეს და არც დაშავდეს, საექიმო უნდა მისცეს. და რასაც დასცდეს, მისი წესიცა.

და საკანონო ყოვლის მოქადაგეთ გასინჯონ და ნახონ—ესე მარტო სამართლისა დავასწრაფეთ მაგიერი საქმისა. ყუელა თავ-
თავის მაგიერი მისცეს წიგნმა სამართლისამა.

ქ. თავი ორასოცდარი

222. ქ. თუ ვინ მოიპაროს ძროხა ან ცხვარი, ან საწეღარი, ამისთანა რაგინდარა, ან გაყიდოს და ან დასაკლავი დაკლას, და შეამცნიონ, ძროხისათვის ერთისათვის ხუთი წაართვან, ცხურისათვის ერთისათვის ოთხი წაართვან, საწედრისათვის ერთისათვის სამი და ნახევარი წაართვან. თუ არა ქონდეს მას ქურდს საზღაურნი, თავი გააყიდვინონ და აზღვევინონ*.

შორ გამოსაჩენია ეს სამართალი: ვინც რა მოიპაროს, ერთისათვის ოთხი და ხუთი უნდა მისცეს.

ქ. თავი ორასოცდახამი

223. ქ. ვინ გატეხოს სახლი ვისიც ღამით და სახლის პატრონმა დაჭრას და მოკლას მის სახლში ქურდი, ის მოკულა სიკუდილის ანგარისშია.

და თუ მზემ უსწრას და გათენდეს, დღისით მზისით თუ უტელმწიფოდ მოკლას, მის მაგიერად ის უნდა მოკუდეს**.

და თუ ღამით მოკლას უცოდინარობით, [176r] ის ცოდვად არ დაედება წმინდის რიგით და მოსაკლავია—მოსამართლესა შათის სამართლით კაცთა მპარავის მისცა ბძანება მოკულებისა. [შდრ. მუხლ. 222].

სხვათა ქურდთა მოპარული მათგან ერთიოთხად მისცენ, და საკანონო დავდევით დამტკიცებით.

და რაც კიდევ მოსაპარავად ნდომია და ველარ დასცალგბია გატანა, ის ერთიორად მისცეს.

ქ. თავი ორასოცდაოთხი

224. ქ. თუ ვინც საყდრის რაგინდარა მოიპაროს, გაყიდოს და ან დაკარგოს, და ან მასუკან შეაჩნდეს, ადგილს აღარ ქონდეს, რომ მისცეს, რომელიც ადგილს აღარა აქუს, ერთიხუთად არის დამტკიცებული; და რომელიცა აქუს ალაგს, ერთიორად წაართვან***.

¹ იცოდა] + და A.

* გამოსვლ. 22,1,3. *** იქვე, 22,2-3. *** იქვე, 1-2.

ქ. თავი ორასოცდახუთი

225. ქ. ვინცა ვის გაუძოოს ყანა ან ვენაჯი, გაუშვას თავისი პირუტყუი და გაუძოოს, რაც წაუჭდინოს, წაართვას მას პირუტყუის პატრონს და მაგიერი მისის ყანიდამ მიაცემინონ.

და თუ სრულ წაუჭდინოს, სრულ უკლებლივ მაგიერი მის პირუტყუის პატრონს, რომელიც უკეთესი ნაშრომი ქონდეს, იმისგან წაუერთვან*.

ქ. თავი ორასოცდაექუსი

226. ქ. თუ ვინ ვისის სახლიდამ ცეცხლი გაიტანოს და გამტანმა დაფანტოს, [176v] წაეკიდოს ეკალსა, ეკლიდამ—კალოსა და ბრჯას მდგომარეს თუ მოჭრილს მინდორში ყანასა, ვისგანცა ცეცხლი წაეკიდა, მან უნდა უზლოს პატრონსა ჭირნახულისას**.

ეს სამართალი ღთის სამართლით კარგად გასინჯონ: შორედამ სცემია ცეცხლი თუ ახლოდამ, მოყურიდამ გამოუტანია ცეცხლი თუ მტრიდამ, ყმაწვილი ყოფილა თუ კაცი, ნებით მომკდარა თუ უნებურად. იმაზე გამოჩნდების გზა ზღვევინებისა: თუ ნებით უქნია, ერთიორად უნდა უზლოს; თუ ახლოდამ სცემია, თავნი უნდა უზლოს; თუ შორედამ, მინდურიდამ მინდორს სცემია, ნახევარი უზლოს.

ამის მგზავსად, თუ დაიწვას კაცი ან პირუტყუი, ან სახლი, ან სხვა რაგინდარა¹, ისიებიც ამ სამართლით გარდასწყუიტონ.

ქ. თავი ორასოცდაშვიდი

227. ქ. თუ ვინც თავის ამხანაგს მიაბაროს ვერცხლი ანუ სხვა რაგინდარა და მოაბრონ მას კაცს სახლიდამ, თუ ქურდი იპოვნონ, ერთიოთხად აზღვევინონ.

და თუ ქურდი არა ჩნდეს და ვერ იპოვნონ, მან სახლის პატრონმან ღთის სახელზე ასრე შეფიცოს: არც იცოდეს ვის მოგებაროს და არც ქურდის ამხანაგი იყოს, არც დიდიდამ ცოტამდინ [თვითან დაემალოსთ რამე***.

რადგან ასრე შეფიცოს, საქონლის პატრონმაც გელი აილოს. და თუ ტყუილად დაეფიცნოსთ და ფიცმან დაიჭიროს ესე, ასრე ჩნდეს: ერთიორად უზლოს თავის პატრონსა [177r] საქონლისასა.

ამხანაგსა თუ შართლა დაეფიცნოს და ქურდიც ეპოვნოს, საქონლის პატრონმა ქურდს თავისი საქონელი მისის სახლაურით სთხოოს. სახლის პატრონმა დაფიცების საუპატიო სთხოოს ქურდსა.

¹ რაგინდარა] + არა A.

* გამოსვლ. 22,6. ** იქვე, 22,6. *** იქვე, 22,7-8.

და საქონლის პატრონმან საზღაურიდამ სამი წილი სახლის პატრონს მისცეს.

ქ. თავი ორასოცდარვა

228. ქ. თუ მიაბაროს კაცმან თავის ამხანაგს ჯარი, ცხვარი ან საწეღარი, ანუ სხვა რამ პირუტყუი, მოიტეხოს რამე და მოკუდეს ან მოიტაცონ და არ იცოდნენ, თუ როგორ მოკდა, მათ შუაში ჯერი მოკდეს.

თუ პირუტყუის პატრონმა ჯერი არ აქნევინა და თქუა, ჩაუვლია, არც ავი და არც კარგიო, — ის არის. და თუ არადა, მომტაცებელი იპოონ, აზღვევინონ სამართლითა.

და თუ ნადირს წაეკდინოს, ლეში უნდა აჩვენოს პატრონსა, და აღარ ეზღვევინება*; და თუ არ უჩვენა, ეზღვევინება. ამასაც ვიტყუით, თუ ფასით ინახევდეს, უნდა რომ უზლოს; და თუ უფასოდ ებაროს, ვერას შეუიღეს.

ქ. თავი ორასოცდაცხრა

229. ქ. თუ ვინ ვისიცი რა ითხოოს ულაცი თავის ამხანაგისაგან, ან მოიტეხოს რამე, ან მოკუდეს, ან მოიტაცონ და პატრონი მისითან, არ ახლდეს, უზლოს; და თუ პატრონი თან ახლდეს, ვეღარ აზღვევინებს. თუ რამ ქირა აეღოს, ქირა იყოს საზღაური მისი. ქემმარიტი გასინჯვა უნდა**.

[177v] ქ. თავი ორასოცდაათი¹

230. ქ. ვინც ვისი კურჭელი ითხოოს, რაცა დაუკარგოს ან მოაპარვინოს, უზლოს პატრონსა. თუ პატრონი თავის საქონელს თან [არ] ახლდეს და არც ქირა აეღოს, აგრევე თუ გაუტეხონ, გატეხილიც უზლონ. თუ ქირა მიეცესთ და პატრონიც თან ახლდეს თავის საქონელს, არცეთი უზლონ.

ქ. თავი ორასოცდათერთმეტი

231. ქ. თუ ვინ ქალი, ქანწული გათხოვილი, დაატყუოს და გააწბილოს, მას კაცს წაართვან სისხლი მართებული და, ვისიცი ნათხოვნი ყოფილა, იმას მისცენ. და ის ქალი მას გამწბილებელს ცოლად მისცენ, თუ ცოლი არა ყუანდეს. თუ ცოლი ყუანდეს და შერთვა არ მოკდეს იმ ქალისა, საკანონო მაინც მართებულად გარდაატღვევინონ*** [შდრ. მუზლ. 179].

¹ ორასოცდათი A.

* გამოსვლათა 22, 10-13. ** იქვე, 22, 14-15. *** იქვე: 16-17.

ქ. თავი ორასოცდათორმეტი

232. ქ. თუ თეთრი ასესხო ძმასა მენსა და ღარიბად იყოს, ნუ შეაწუხებ და სარგებელს ნუ სთხოვ*—ძველისა და ახლის რიგის ბძანებით, ორისავე სიტყუის ბძანებით, არ აძლევს სარგებლის აღე ბასა გლახათავან** . თავნი რომ აქ მისცენ, სარგებლის მაგიერსა¹ ღთი საიქიოს მისცემს.

და თუ თავნიც შეეჭამოს ამღებსა დათქუას, აღარა მაქუს მიცემის ალაგო, და სამართალში ჩაცვივდნენ, თავნისა² პასუხი არა აქუს, უნდა მისცეს, და სარგებელი აპატიოს თეთრის პატრონმა.

[178r] ქ. თავი ორასოცდაცამეტი

233. ქ. თუ ვინ ვისგან გირაოდ დაიჭიროს ვისიც სახლი ანუ ვენაჯი, ანუ მიწა-წყალი, ანუ სხვა რამ და მოგდეს, რომ დიდი ხანი დაყოს, მართებულს სარგებელზე მეტი ეჭამოს მოსავლიდამ, ის ნამეტნავი თავნში ჩაუგდონ.

თუ ამდონი იყოს, რომ თავნს მორეოდეს, გირაოები გამოართვან მისგან და პატრონს მისცენ, და თუ დააკლდეს კიდევ, შეუთაონ. თუ გირაოებისაგან გაეყიდოს რამე, თავნში უანგარიშონ. თუ ტანისამოსი იყოს და გაეცვიტოს, ისიც თავნში უნდა ჩაუგდონ.

და ოქროული და ვერცხლეული თუ მისთვის მოეპაროს ვისმე, თეთრის პატრონმა ჯერით უნდა დაამტკიცოს და დაკარგული უნდა ჩაიგდოს დამდებმან.

და თუ მას თეთრის პატრონს შეაჩნდეს, რომ ტყუილად დაეფიცნოს, ერთიოთხად უნდა მისცეს გირაოს პატრონსა. და თუ ან უფიცრად თქუას სიტყუითა და ძალზე დადგეს, ველთ ეჭიროს, ამბობდეს, დამეკარგაო, ერთიორად უნდა სთხოოს [შდრ. მუხლ. 227].

და თუ ლაშქართა და დამსხმელთა³ წაელოს, გირაოს პატრონმა უნდა ჩაიგდოს.

თუ გირაოები წაგდეს რამე, ან ხე მოსჭრან, ან ღობე დასწვან, ან კედელი დააქციონ ვინც, თუ გირაოების დამდების თავზე უქნიათ, მან უნდა ჩაიგდოს, და თუ გირაოს დამჭერის თავზე უქნიათ, მან უნდა ზღოს.

თუ პირუტყუი რამე იყოს გირაო და ავად ივმაროს, მოსტეხოს რამე ან მოკლას, თავნი უნდა დააყენოს ისევ. და თუ თავის დღით მოკუდეს, გირაოს დამდებმა უნდა ჩაიგდოს.

¹ მაგერს A. ² თავინის A. ³ და [დამსხმელთა] დამხმელთა A.

* გამოსვლათა 22,26. ** ლევიტ 25,36; მეორე სჯული 23,19; ლუკა 6,34;35.

[178v] ქ. თავი ორასოცდათხმეტე

234. ქ. თუ ვინ ვისაც სახლს თავის ნებით ცეცხლი წაუკიდონ, ნახონ მართლა, რომ კაცი თავის ნებით უკიდებდეს, წაეკიდოს და გარდიწვას სახლი და ზედ დაიჭირონ ისიც, იგი ცეცხლში დაწვან, რომ სიკუდილის ღირსია.

და თუ შეიბრალონ დასაწვავად, რომლისაც ჯელით წაეკიდებინოს, ის კელი მოსჭრან, და რაც რომ დამწვარიყოს იმ სახლში, ნახევარი აზღვევინონ. და თუ ჯელის მოსაჭრელათაც შეიბრალონ და არ მოსჭრან, წანაჭედი ერთპირ აზღვევინონ, სრულად თამბაჟყონ და ჯარიმაც ავღვევინონ.

თუ პირუტყუი ოთხფეხი შიგ ჩაიწვას, ერთიოთხად აზღვევინონ. თუ ბჯა და თივა დაიწვას, -- ერთიორად; იმგვარად ტანისამოსი და იმრიგი რაგინდარა აზღვევინონ. და შეძლება იმ კაცისა მართებულად გაშინჯვა უნდა.

ქ. თავი ორასოცდათხმეტე

235. ქ. დაიძრას ვინცა ეშმაკის ნაქმარობით და მოსჭრას ხე სადაც ვისიც, და შეაჩნდეს მომჭრელსა, სამართალი იქნას ასრე: ვისაც მოუჭრია რარიგაც ხე, იმრიგი ნორჩი მის ალაგს დაარგვევინონ, და სანამდი ის ნორჩი ხე შეიქნეაოდეს და ნაყოფს მისცემდეს, მანამდის ყოველს წელიწადს, რაც იმ მოჭრილის ხის გაძოსავალი ყოფილიყოს, მისცემდეს, რაც რომ მართებული იყოს. თუ თვითან არა ქონდეს, სხვისაგან უყიდდეს და ნაყოფს მისცემდეს.

ეს ყუელამ შეიტყევით, რომ, ვინც ვის ხე მოუჭრას, ერთი დიდი მტერობა ისიც აოის.

[179r] ქ. თავი ორასოცდათექუსმეტე

236. ქ. გაჰოელაპარაკა ღთი მოსეს და უბძანა: «შენმა ტანმა თუ სკოდოს შეუნახველობით და გინებით ბძანებასა ღთისასა და მოატყუოს თავისი ამხანაგი, თუ იპოვნა დაკარგული რამე, გაჯავრდეს იმაზე და დაიფიცოს ტყუილად, მოჭდეს, რა დროსაც გამოჩნდეს, იკითხონ პატრონთა, — მისცენ; რომელსაც ეცილებოდეს, მისცეს პასუხი დანაშაულისა, რომ დააშავა; მიბარებულნი რომ მიბარა, — მას, ანუ დაკარგული რომ იპოვა, — ყოვლის, რისაც რომ დაიფიცა ტყუილად, აზღვევინონ თავნი და ხუთი წილი სხვა. და, რომლისაც იყოს, მიბაროს მას, რომელსაც სად შემოეყაროს»* [შდრ. მუხლ. 227, 233].

* ლევიტელთა 6₁₂₋₆.

ქ. თავი ორასოცდაჩვიდმეტი

237. ქ. თუ ვინმე უცოდინარობით ნაწილი და წმინდა შესავალი სჭამოს, საყდრისა დამეტდეს მაზე, ხუთი იმდენერთა უნდა მისცეს მლდელსა. ნუ შეაგინებს სიწმინდესა და რიგსა ისრაელთასა და ნუ დაიყრიან მათის ნაქმარობით ავსა და ცოდვასა—ნუ სჭამენ და ნურც დაიჭერენ ბძანებას: «მე ვარ უფალი, რომ გავსწმედ ღთის სამართალსა»*. ეს ნიშანი სამართლის შეუშლელად დარჩეს.

ქ. თავი ორასოცდათურამეტი

238. ქ. იყოს შვილი დედაკაცთა ისრაელთაგან და კაცთა ეგვიპტელთაგან; იყო შვილთა ისრაელთა შუა შუღლი, სადაც მათი ყრილობა იყო, და კაცი იყო [1794] ისრაელი და დათქმული დედა-კაცი[სა] ისრაელთაგან; და სახელი დასწყევლა და წაიყუანეს მოსეს წინ,—სახელი დედისა მისისა საღამით, და ჰურიისა გვარისაგან რენისა,—მისცეს შესანახავად სამართლისა ბძანებაზე ღთსაგან.

გამოელაპარაკა ღთი მოსეს და უბძანა: გამოიყუანეთ დამწყვეელი; რომელსაც გაუგონია მისის პირისაგან. მან დაიბანოს ჯელი და დაადვას თავზე; აბა, მასუკან ჩაქოლონ მრევლთა. და შვილთა ისრაილთა ელაპარაკე და უთხარ, რამანც კაცმან დასწყველოს ღთი, ცოდვა დაიკიდოს—სახელდობ ღთის დამწყვეელი სიკუდილით მოკუდეს, ქუით ჩაქოლონ ყოველთა მრევლთა; მდიდარო იყოს თუ მცირე, სახელსა ღთისაზე მოკუდეს.

ელაპარაკა მოსე შვილთა ისრაილთა და გამოიყუანეს დამწყვეელი ჯარში და ჩაქოლეს ქუითა ყოველთა მრევლთა შვილთა ისრაილთა. და ქნეს, როგორც უბძანა უფალმან მოსეს; მართალი სამართალი**.

და ესე ასრე უნდა იქნას: თუ ვინ ეშმაკმან დასძრას, სახელი ქრისტესი აგინოს, ანუ ჯვარ-ხატი, ან საყდარი, ან მლდელი, ან ნათლისღება, თავიანთ¹ შუღლში, ან ერთი თუ სხვაგვარი იყოს, როგორც რომ იქ მოვდა, თუ ჩაქოლონ თუ რითაც სხვას სარჯლით და სიკუდილით მოკლან,—ღირსია. და თუ ქრისტიანები იყუენენ, მათზე უფრო სიკუდილის სამართალი იქნას; და მოვდომა იმრიგის საქმისა და სიტყუა გასინჯონ.

¹ თავიანთ A.

* ლევიტ. 22,¹¹,¹⁶.

** ლევიტ. 24,¹⁰-¹⁶.

[180r] ქ. თავი ორასოცდაცხრამეტი

239. ვინც ვისას პირუტყუს¹ დაჰკრას და მოკლას, უნდა უზღოს ისრევ ერთი, როგორც რომ ყოფილა*. ჩუენთვის დააგდეს ეს სამართალი ღთისაგან. ამას სამართალი ქუიან: მართალი შეიტყონ, მტერობით უკრავს თუ ფათერაკათ,—მართალი გასინჯონ.

ქ. თავი ორასორმოცი

240. ქ. დაგლახავდეს ძმა შენი და შენთან იყოს, და გაყიდოს, რაც ჳელთ ქონდეს, და შოვიდეს მეზობელ ტომ და დაიგნნას, და მოარჩინოს გაყიდვას, და მისცეს იმდენი, რომ თავისი ფიქრი ნახოს,—მან კაცმან ადგილი და სახლი, რაც არის, გირაოდ დაიჭიროს და შვიდ წლამდინ უნდა დააცალოს. და თუ უშოვნა და გარდუწყვიტა, თავისი თვითანვე დარჩეს. და თუ არა ქონდეს იმდენი, რომ გარდუწყუიტოს, ის, რაც მეზობელს მისას დაუგნნია, მას უნდა დარჩეს და ნულარავინ ეცილება**.

თუ იმავ პატრონმა შვიდს წელიწადს უკან ერთ წლამდინ უშოვნოს, კიდევ დარჩეს და დანებდეს მასვე, და მან მეზობელმაც შეუნდოს, და თუ ვერც იმ მერვეს წელიწადს უშოვნოს, თეთრის გამღებს დარჩეს სახარების ბძანებითა—გამდიდრებულა უფლისაგან,—ბძანა ყოველათვის და ისრე საქმესამართლისა: არა უღთოდ გამდიდრება და დამცირება. ჯხლა ყუელა სწორედ ვერ წავალთ, გუმართებს, რომ მომჩინი და დამგნელი ვიყოთ.

თუ ვინ სიგლახაკისათვის ყიდდეს თავის მამულსა, [180v] დაგნნა იყოს მისის ნათესავისაგან მისის, ვიდრე შვიდ წლამდინ. რიგი დავდევით. თუ მეტს გაუშვებს², შეუძლია, რომ დააგნეინოს მამული მისი. თუ ვერ დაიგნნას შვიდიდამ მერვეს წლამდინ, მასუკან დაუმტკიცდეს ნასყიდობით. და თუ სხვას დანაშაულის რისათვის ყიდდეს³, იმავ წელიწადსავ დაუმტკიცდეს.

ქ. თავი ორასორმოცდაერთი

241. ქ. თუ ვინ გაყიდოს სახლი, სადგური მისი გალავანს შიგ ით, შუა ქალაქში, იქნას დაგნნა მისი წლამდინ იმ დლიდამ, რასაც დღეს მიუყიდიათ. და თუ ვერ დაიგნნას წლამდინ, მასუკან დარჩეს მკუიდრად მსყიდველსა. გალავნიანს ქალაქში ასრე დამტკიცდეს,—[არა] გავიდეს შენდობისაგან.

¹ პირუტყუს A. ² გაუშვებს]+ და AB. ³ ყიდდეს]+ და A.

* ლევიტ. 24¹⁸ ** იქვე, 24²⁵⁻²⁶.

თუ მდიდარს კაცსა, თუ რომელსაც გლახას მიყიდოს, გარიგებისა, რომელი დამტკიცდა, შებრუნების წყალობა იქნას. თუ სახლი და თუ ბალი გალავანს გარეთ გაყიდონ, როგორც რომ მინდორი, ისრე ჩააგდონ*—ყოველთვინ დაეგსნევინება სამს წლამდინ.

ქ. თავი ორასორმოცდარო

242. ქ. მღდელთაგან რომელიც იყოს სამკუიდროდ დაპყრობილი სახლი და კარი ქალაქთა შუა, და გაყიდონ, ისრევე უნდა მღდელთა მიყიდონ.

და თუ ქალაქთა გარეთ აგარაიკ ქონდესთ, ნუ გაყიდიან—ის დაპყრობილია ძველთაგან მათი. რადგან მღდელნი ყიდდენ სახლკარსა, მღდელთაგან უნდა¹ იქნას დაჯსნა**.

[181¹] ქ. თავი ორასორმოცდასამი

243. ქ. თუ ვინც გაყიდოს სიგლახაკისათვის წისქული, ერთ წლამდინ დაეგსნევინება თავ-თავის ნათესავისაგან. დასხვათა კაცთა იმავე წელიწადს დაუმტკიცდეს სყიდვა.

ქ. თავი ორასორმოცდაოთხი

244. ქ. თუ პირუტყუი რაც ოთხფეხი გაყიდონ სამის მოწმით, ასრე რომ არც იყოს ნაპარევი, არც ძველთაგან დამაგებული და კოჭლი, არც ნაფაზიანი, არც ღამით ბრმა, არც ჯიდზე მორიდალი, არც მწიხლავი და არც პირით მრჩოლელი, და ყოვლის საქმის შემწლე და კარგი ამბებში, თუ გამტყუნდეს და ან ერთი სიავე გამოაჩნდეს წლამდის, სიავებისათვის შეებრუნება. და ნაქურდალი თუ არის—ყოველთვინ.

და თუ, ვინ იცის, პატრონი მოეჭიდოს და იცნას, რომ ნაპარევი იყოს, უნდა დაანებოს და თავისი ფასი მას კაცს სთხოოს, ვისგანაც უყილია.

და თუ ესეები არცეთი სჭირდეს და კარგი იყოს, და შვიდ დღემდინ ჯელთა ყუანდეს, მასუკან რომ შეებრუნება უნდოდეს, ვეღარ შეებრუნონ.

ქ. თავი ორასორმოცდახუთი

245. ქ. მოწმით ეს დაამტკიცონ: ვინც გაყიდონ ჯარი, გამოსცადონ ურემში და კალოში, არც იყოს ძველთაგან კოჭლი, არც ნაფაზიანი, არც ღამით ბრმა, არც მრჩოლელი², არც ნაქურდალი,

¹ უნდა]† დახსნა A. ² მრჩოლალი A.

* ლევიტ. 25,29-31. ** ეს მუხლი ს.ომხურ ტექსტში არ არის.

ნაქურდალს გარდა, წლამდი თუ ესეებით არ გამოჩნდეს და წელიწადს უკან გამოჩნდეს, ვეღარ შეუბრუნოს. [181v] და თუ ნაქურდალი იყოს, ყოველთვინ¹ შეუბრუნებს.

და თუ კარგი იყოს და ესეები არცეთი სჭირდეს, შვიდს დღეს რომ გელთა ყუანდეს და მასუკან რომ უნდოდეს შებრუნება, რადგან კარგია, აღარ შეიბრუნება.

ქ. თავი ორასორმოცდაექუსი

246. ქ. ამგვარად მათ, ვინც ფური გაყიდონ, როგორც რომ ჯარისა, ისრე ფურისა მოწმით დაუმტკიცოს, და ესეც, —რომე ყოველს წელიწადს ჯბოს მისცემდეს. ერთს წელიწადს უკან თუ გამოაჩნდეს, რომე არც ჯბოს ჩიმცემი იყოს და ავიც იყოს, შეუბრუნოს მსყიდველმა მომსყიდველსა.

ქ. თავი ორასორმოცდაშვიდი

247. ქ. ფუტკარიანის თაფლის მსყიდველმა იყიდოს შემოდგომას ვისგანაც ის თაფლი, რაცა დაამტკიცოს ადგილსა, რომ ის, რაც უნდათ, აუწონლად გაყიდონ და ანუ აწონით, მისის ფიტითა და სკითა აიღონ და გაიტანონ გარ, და² ნაკლებად იპოვნონ, იქნას აწონა გამსყიდველთაგან: თუ აკლდეს, შეუთაოს, და თუ ნამეტნავიც იპოვნოს, არც ძალითა და არც მოტყუებით, —ნუ შეუბრუნებს.

იმედითა თავისით იყიდოს გაზაფხულზე საშენებლად, მსყიდველთა დადვან თაფლი სკიანი, ვიდრე ათს დღემდი, ანუ ოცამდი, გამოსცადოს მსყიდველმა. მოწმებით დამტკიცდეს როგორც შესულა, ისრე გასულა, სწორედ გამინჯონ და დამტკიცდეს ყიდვა.

მაგრამ თუ მსუბუქად გაყიდონ, იფიქროს — იყოს ნაპა[182r]რევი ანუ უწინვე დაჯოცილი იყოს, გამსყიდველსა შეუბრუნდეს წინ, და იმ წლის მოსავალი მსყიდველმა იზიანოს და ფასი გამსყიდველმა.

ქ. თავი ორასორმოცდარვა

248. ქ. ქვევრის გამსყიდველთა და მსყიდველთაგან დამტკიცდეს, რომე, რა დროსაც ჩაახსნან, წლის წლამდინ სავსედ და კარგად შეინახოს.

და თუ ფიქრი გატეხისა გამოწვისაგან ქონდეს და მან ქუევრმან ღვინო დაჰკარგოს, არათუ მარტო ქუევრი ეზღვევინება, ღვინის ნახევარი და ქუევრი ორივე უნდა ზლოს.

¹ ყოველთვინ A. ² გარ და] და გარ A.

თუ ფიქრი გატეხისა ჩასხმისაგან¹ იყოს, ჩასხმაზე² დამართებოდეს, გამსყიდველსა არა ეზღვევინება რა.

თუ საცილებლად გაუხდეს და თქუან, არა გამოწვაში გატეხილია, არა ჩასხმაზე გატეხილია, რადგან სწორედ ვერ შეიტყონ, გამსყიდველმან მარტო ქუევი უზღოს. პატარისაც და დიდისაც ასრე იქნას.

ქ. თავი ორასორმრცდაცხრა

249. ქ. გამყიდველი და მსყიდველი ბევრი იქნებიან, რომე წლის მოსავალს იყიდიან ვენაჯისას, ბალისას თუ ბოსტნისას და აქუთ იმედი სარგებლისა.

თუ მოკდეს, რომ ზარალი³ იქნას, მართებს პატრონსა, რომ თავნი 'მეუთაოს მთლად, არათუ ამისთვის, რომ ბევრი იმედი ქონდა სარგებლისა, ამისთვის რომე უმუშაენია და ბევრს გარჯილა.

და თუ სარგებელი ქნას, რომე მოტყუებით არ იყოს. მოსავლის გამსყიდველი ნუ დაინანებს, რადგან მუშაობენ [182v] და კარგად უნახვენ.

არიან მრავალნი და იქმონენ ასეთს აღებ-მიცემასა, რომ ღრთით ბევრს სარგებელს იქმონენ. და წლის მოსავლის ამღებთა სამის მოწმით გაშინჯონ ათს დღემდინ, ვენაჯია თუ ბალია, თუ ბოსტანი, და ათს დღეს უკან მისი შეიქნების მოსავალი.

ქ. თავი ორასორმოცდაათი

250. ქ. თუ ვინ ვის წისქვილი მისცეს ქირითა, ამისთანა საქმე მოწმით უნდა აიღონ თავსა მათსა. და თუ რამ სარგებელი ქნან, ნუ ინანებს მიმცემი.

სადაც რომ იყოს მზასა და გაკეთებული, გამართული, და წანაჭედი იქნას მისის მომართულობისა მოუვლევლობით და გაუმართობით, ვისაც ქირით დაუჭერია, იმან უნდა უყოს ქუაბორბალი, მისი რკინეული, იარაღი, ღარი, ამრიგი ყუელა.

და თუ ვისმე მოაპარვინოს, კიდევ იმან უნდა უყოს. და თუ დაიწვას და პატრონის ბარობაზე მოკდეს, პატრონმა უნდა გააკეთოს. და თუ ქირით ამღების ბარობაზე მოკდეს, მან უნდა გააკეთოს. ასე უნდა გარიგდეს ყუელა.

ქ. თავი ორასორმოცდათერთმეტი

251. ქ. ადგნენ ქალნი საღბაღდოსი, შვილისა⁴ კობერისა, შვილისა⁴ გაადისა, შვილისა⁴ მაქირისა გვართა მონასესთა⁵, შვილისა⁴

¹ ჩასმისაგან AB. ² ჩასმაზე AB. ³ ზარარი AB. ⁴ შვილნი A. ⁵ მანასესთა A.

იოსებისა; ესენი იყო სახელი მათი: მალა, ნუა, იეგლ, მეხქა და თერა¹; ადგნენ მოსეს და ელიაზარის მღვდლისა წინაშე და უფროსთა ყოველთა, [183r] მრევლთა წინაშე უფლისა, — მრევლნი [და თქუეს]: «კორხა რომ თავის ცოდვით მოკუდა, შვილნი არ დარჩნენ და ახლა ნუ მოშლი სახელსა მამისა ჩვენისასა შუა ნათესავთ ნათესავში. კორხა რომ თავის ცოდვით მოკუდა, არ დარჩნენ ვაჟნი — მოგვეცით ჩვენისა შუა ძმათა მამის ჩვენისათა».

წადგა ლთის წინაშე მათის სამართლისათვის მოსე. გამოელაპარაკა უფალი მოსეს და უბძანა: «სწორედ ილაპარაკეს ქალებმა საღბაღდოსამ. მიცემით მიეც დაპყრობილი მამისა მათისა საპატრონო, მამისა ძმათა შუა დადგან წილი მამისა თავიანთისა. და შვილთა ისრაელთა ის ელაპარაკე და უთხარ: კაცი თუ მიიცვალოს და შვილი არა ჰყუანდეს, მისცენ პატრონობა ქალთა მისთა; და თუ არც ყუანდეს ქალი, მიეცი ძმათა; და თუ არა ყუანდეს ძმა, მიეცი მამის ძმათა; და თუ არც მამის ძმა ყუანდეს, მიეცი მის სახლისკაცს, რომელი ახლო ნათესავი იყოს, და ის უნდა დაპატრონდეს. და იყოს მისი და მისის შვილისა. და იყოს შვილთა ისრაელთა შუა რიგი და სამართალი ესე, როგორც რომ უბძანა მოსეს»^{2*}.

ეს რიგი გაუშორებელი იყოს ყოველთა³ მორწმუნეთაგან. ეს დაადგეს დამტკიცებით. ვინც იცის ეს, უნდა იცოდეს რიგი: შვილთა მართებს დაპატრონება, თუ ყუანდეს, მაგრამ, თუ არა ყუანდეს, ქალი დაპატრონდეს — ის, რომ სახლში იყოს დაუქორწინებელი. და იმ დაქორწინებულთა ორმა დამ ერთი ძმის წილი უნდა გაიტანონ, და დაპატრონება [183v] დაქორწილებულთ არ შეუძლიათ. ეს ჩანს საღბაღდოს ქალებზე, რომ არ დანებდეს სხვათა მამის მათი საპატრონო.

და თუ არც ქალი დარჩეს, დაპატრონდეს ძმა. და თუ ასეთი ქალი დარჩეს, რომ დაქორწინებული იყოს და ქმარშვილიანი, და მოინდომოს მამის საპატრონო, და წავიდეს ქრმითა, შვილითა და მამის საპატრონოს დაჯდეს, — მისი შეიქნას და უარი ვერ უთხრას მამის ძმამა. და თუ მისულა არ ინდომოს, აიღოს თავისი წილი და სხვა დარჩეს მამის ძმასა, მას ქალის ბიძას.

და თუ არ დარჩეს მას კაცს ძმა, მის კაცის მამის ძმა დაპატრონდეს. და თუ არც იყოს მამის ძმა, სხვა რომელიც ახლო ნა-

¹ და თერა] იეფთერა A. ² მოსემს A. ³ ყოველთა A.

* რიცხვთა 27,11-11.

თესავი იყოს მამეული, ის დაპატრონდეს, არათუ დედეული—ქალისა მარტოა პატრონობა, არათუ ქალის ნათესაობით, მამის ძმის ნათესაობა, რომ უბიძანა რიგმა.

თუ ძმა ცოცხალი ყავს, უწინ ძმისაა მართებული, თუ არადა, დედა, და ყუანდეს და ანუ ცოლი დარჩეს, ვერ დაჰპატრონდეს და თავ-თავის წილის წესი აიღონ: ცოლსა ერთი დანგი და დასა დანგი და ნახევარი, და დედასა სამი თასუ.

და სხვა სახლში ნათესავი ვინც იყოს, რიგით დასთვალონ ოთხ ჭიპამდი, იმათ გარდაკუთვით წილი არ დაედვასთ, გამოჩენით ვინც საპატრონოს დაპატრონდეს, მან უნდა შეინახოს.

და თუ ოთხ ჭიპამდი საპატრონო არა ჩნდეს, მასუკან მოსამართლემ წილი ყაროს მათზე, როგორც [184r] რომ სწერია მოსამართლისა სამართალში [იხ. მუხლ. 151].

და თუ დედით ერთი ძმა არ იყოს, მას¹ ნახევარდანგ ნაკლები² მისცენ. და თუ დედით-და მამითერთი იყოს ძმა, მას მთელი მისცენ. ეს ამგვარად, როგორც რომ მამათმთავარმან აბრაჰამ გვაჩვენა: თუ რამქონდა, მისი საპატრონო ყუელა ჭვილს მისსა, ისაკს მისცა, და ხასის შვილს მისცა ცოტა რამ წყალობა და გააშორა საპატრონოს*. თუ თქუას ვინმე: აქ—გვირგუინის ნაკურთხისა და იქ—კეტორა, ვინ უგვირგვინო ცოლისა, მეორედ მათიც მიცემა და დაპატრონება იქნასო,—აქ გამოაჩენს ცოტა ნაკლებს მათთვის და რიგმა პირველს მისცეს უფროსობის პატივი**.

ესეც კიდევ იმის მგზავსად მამანი და ძმანი, ვინც იყუნენ გარდამდგომი ღთის რიგისა. სამართალია მაჰმადიანთაგან, რომ სამართალში ქალს არ დაჰპატრონებენ მამის საპატრონოსა, იქ მათ სახლში დაუდებენ წილსა, რომელი არა არის მისაყოლელი;—საქმე არის უსამართლო***.

ღთის რიგით სამართალი საკანონოს აღებისა არის მიმყოლთა: ხუთი წელიწადი გარეთ და ორი წელიწადი შიგნით. და თუ არ მიიქცეს მას მართლის ცოლისაკენ, სიცოცხლე მისის სახლისა გაყოს, ნახევარი ცოლსა მისსა მისცეს და ჯარბიმა საყდარსა.

გვირგვინნაკურთხი რომ აიყუანა და მისის ავგორცობის მისით შეაგინა და გარდაადგო, მას მის დღე, [184v] სიცოცხლეში მისში, ბოზი დაეძახება და ნუ შევა საყდარსა ღთისასა, კარზე ილოცევდეს პელის გაცემითა და მიცემით გლახაკთა და დავრდო-

¹ მისი A. ² ნაკლებ A.

* შესაქმეთა 25.₁₋₆. ** მეორე სჯული 21.₁₇.

*** აქედან ბოლომდე 251-ე მუხლის ტექსტი სომხურში არ არის.

მილთა, ჯელაპყრობით და გულმჯურვალეთ, ცრემლით ილოცვიდეს. მასუჟან მოკუდავს აელეზინება ზიარება. და თუ ცოლი მოკუდეს და ქმარმან ცოლი აღარ შეირთოს, საკანონოზე მივიდეს, ხუთი წელიწადი გარეთ ილოცოს ჯელის გაცემით, მოინანოს ცოდვა მისი და მასუჟან ზიარება აიღოს ისი.

და ესე დავდევით წინათვე დადებული, როგორაც ჩვენი სამართალი ამას წინათ თავში დავსწერეთ და ვაჩვენეთ, ერთმანეთის ნებით ცოლქრმოზა ვთქუით, და აქ კანონისა არ ვიფიქრეთ. რომ დავდევით შეუტყობრად, — კანონსაც ჰკითხონ საქმე იმისთანა, უფიქრონ, სამართალი ქნან ერთის წიგნსა სამართლისასა, რომელი მანშიგ წერილია, ფიქრით ნახონ ბძანებითა წერილთა საქნელად. დაუძრახავად ჩვენ გაგვიშვან. რომ არა ვართ აკარაკი ღთისა და მისის ბძანებისა, შეეტყობა. და ყურის დაგდება ჰეშმარიტად დავდევით, თავდაბლობით საქმე უკანებისა — უარი თქუას მჯერავთა, და ანუ არ დამთმრთა. თქუენ სიყუარულითა ჩვენზე იყავით და ნუ ავს ჩვენსას სთულით უკან ნაქნარით.

ქ. თავი ორასორმოცდათორმეტი

§52. ქ. უწინაც ეს ვთქუით: ორთა დაქორწინებულთ დათა ერთის ძმის [185r] წილი აიღონ [იხ. მუხლ. 251]. და ეს დამოწმილია კანონთა და რიგთაგან.

გამოელაპარაკა უფალი მოსეს და უბძანა: «ელაპარაკე შვილთა ისრაელთა და ეტყოდემათ: ვინც აღუთქუას აღთქმა — მიცემა ფასისა ტანისა თვისისა უფალს, იქნას ფასი კაცისა ოცის წლიდამ ვიდრე სამოც წლამდი, იყოს ფასი მისი ორმოცდათორმეტი ღრამი ვერცხლი, მის სიწმინდისათვის, და [ქალის] ფასი იქნეს ოცდათორმეტი ვერცხლი ღრამიანი; მაგრამ თუ ხუთის წლისა ვიდრე ოცს წლამდინ იქნეს, ფასი [კაცისა] — ოცდაორი ღრამი, და [ქალისა] მას ქუით ნახონ ადგილი და იქნების ფასი თორმეტი ღრამი»*.

დედაკაცთა აიღონ ნაკლები — გვერდი[ა] და სახელზედაც ნიშანი სძეს „კინ“ —¹ დედაკაცის სახელი ასრე დათქმულია: ნახევარ ტანი. და რამეთუ ფასი ერთმანეთზე ნამეტნავია აგებულობისათვის, ერთი აჩვენა ვაჟკაცსა და მეორე მამათაგან დამტკიცდა.

¹ ვინ A.

* ლევიტ. 27,1-5.

ორი ქალი ერთის ვაჟის ალაგს უნდა დაპატრონდენ. ეს შესატყობია: ორს დაქორწილებულს ქალს ერთს შვილთან ქონდეს წილი; მაგრამ, რომელიც გაუთხოვარია ქალი სახლში, ის მეპატრონედ შეიქნას, ამიტომ რომ ვაჟის მაგიერ აქუს პატრონობა, — რადგან გაუთხოვარია, ეს იმაზე დაიდვას.

რომელსა არ დარჩეს ვაჟი, ბძანებითა ღთისათა ქალნი დაპატრონდენ*: ორს ქალს ერთს ძმად გვიჩვენებს უფლის ბძანება, და პატრონობა შინ მყოფის ქალისა [185v] არის, რომელი მამის ჰიკუდილის დღეს იჯდა მამის სახლში, გაუთხოვარი.

მამის ნება იქნეს და ესევე აქ გუხებითა მოწონებული და გამორჩეული, რომე ყოველმა ქალებმა ორმა ერთი აილოს, — რომელიც სახლიდამ გასული იყოს მზითვითა და ქმარი შეირთოს, ორი ერთად შექნილია და ხუთიდამ [შდრ. მუხლ. 254] ძმასთან ერთი აილოს, რაც რომ ქონება ქონდეს¹; და² რომელიც შინ ქალი არის, სწორე არის ცმებთან, დაპატრონოს მამამ.

დამტკიცდეს ეს ვაჟსა და ქალზე: სწორედ იყუნენ; მამის საპატრონოზე დამტკიცდეს, როგორც რომ ღთს შემკობით მისცა ვისაც სამოთხე კაცსაცა და ქალსაც, და ეკლესიის მიბარება და გაძლოლა მარტო კაცს მისცა და დაურიგა და არა ქალსა.

იმგვარად, რამეთუ გამყრელი ძმებთა არა არიან შემნახავი საპატრონოსი, რომელსაც რომ ყავს ძმა, ვერ დაპატრონდეს ქალია შვილნი და ვერც წილი წაილოს. და თუ სიცოცხლეში პაპამ წიგნით დაპატრონოს³, შეუძლია. და იმგვარად გერისაც შეუძლია თავის სიცოცხლეში დაპატრონება, გინდა სხვისა ამათი, თავის სახლში.

და თუ არ უნდა მას კაცსა დაპატრონება მათი, თუ რამ გერს და ქალიშვილს მის სახლში სარჯელი მიუძღოდეს, ჯამაგირსავით მასაც წილი რამ მისცენ, რომ მოციქული არ ჩაადგებს შვილად, — მათ უბძანა: «გერნი იყავით, არა შვილნი»**. და თუ კანონს გარდუდგეს ვინც, როგორც შვილის მისგან ნაყოფსა, მათთვის გაუშვას შებრალეებით საპატრონო, — თვითან იცის.

და თუ ვისაც არ [186r]ც დარჩეს ვაჟი და არც ქალი, არც ქნას ანდერძი, ოთხ ჰიპამდი მიეცეს პატრონობა მამეულს ნათესავსა და არა დედეულსა.

¹ ორი ერთად... ქონდეს]—A. ² და]—A. ³ დაპატრონოს A.

* რიცხვთა 27,8. ** ებრაელთა 12,8.

ქ. თავი ორასორმოცდაცამეტი

253. ქ. დედაკაცთა მიცვალებულთა იმგვარად იქნას სამართალი, როგორც რომ კაცის სიკუდილს უკან. და თუ არ დარჩეს ქალი და ვაჟი,—თუ ალალი შვილი მისცემოდეს და დახოცოდეს ან თავიდან უშვილო ყოფილიყოს,—ან შეყრას უკან ქმარი მალ მოუკუდეს და ქანწული დარჩომილიყოს,—ამრიგთა მათ სხვადასხვა დიდის გასინჯვით სამართალი იქნას.

მაგრამ მსგავსად კაცთა, [თუ] შვილი დარჩეს, ის დაპატრონდეს დედისასა¹; და თუ ვაჟი არ დარჩეს, ქალი დაპატრონდეს; თუ არც ქალი და არც ვაჟი დარჩეს,—ძმა, და თუ არც ძმა იყოს,—მამის-ძმა; და თუ არც ის იყოს, მამეული ნათესავი ოთხ ჭიპამდი დაპატრონდეს.

და თუ ძმა ან მამა ცოცხალი ყუანდეს და მისი ნაშენი დარჩეს რამ, ყუელა რამ იმათია. თუ თავიდან უშვილო იყოს მისის ქონების დაპატრონება ძმისა არის და უნდა მის სულს მოაგმაროს და გაუცეს.

ქ. თავი ორასორმოცდათოხმეტი

254. ქ. დამპატრონებელთა და ძმათ მამის დანარჩომი ფარჩა თუ რაგინდარა სწორედ გაყოფდენ. თუ ერთი ვაჟი იყოს და ერთი ქალი სახლში, ორ წილად გაყონ—როგორც ძმას, ისე დას; ერთი დანგი დედას მათსა.

და თუ [186r] გათხოვილი დები ყუანდეს, ორთ ერთის² ძმის წილი წაიღონ. და თუ ერთი ძმა იყოს და ერთი და ყუანდეს, და გათხოვილი იყოს, ორი წილი და ნახევარი ძმამ აიღოს და ერთის წილი და ნახევრის ნახევარი იმ დას მისცენ [ზდრ. მუხლ. 252], და ერთი დანგი—დედასა.

ქ. თავი ორასორმოცდათხუთმეტი

255. ქ. თუ ვინ გულცეცხლობით და ამპარტაენობით არ გაუგონოს მდდელს, რომ იდგეს მლოცავად ყოველთვის სახელითა ღრთისათა, ანუ მოსამართლესა, რომ იყოს იმ დღესა მოსამართლედა,—მოკუდეს კაცი იგი იმრიგი, რომ გაუგონარიც იყოს და მაგინებელი და ავის მთქმელი.

მათი ნახეთ და შეიტყევით: მდდლისა და მოსამართლისა ვინც ავის მთქმელი იყოს და მათის სიტყუის გაუგონარი, უნდა მოკუდეს—კაცი იმრიგი, მათის სიტყუის გაუგონარი, ღრთის სიტყუის გაუგონარ იქმნენ. ეს არის მათი სამართალი, რომ სიკუდილის ღირსია*.

¹ დედისა A. ² ორთ ერთის] ერთ ერთის B.

* მეორე სჯული 17,8-12.

ქ. თავი ორასორმოცდათექუსმეტი

256. ქ. აბა, ეს არის წესი და სამართალი მღვდლისა და სა-
მწყემსოსი: ვინც დაკლას საკლავი ძროხა თუ ცხვარი, მისცეს
მღვდელსა მარჯვენა მჯარი, ტყავი და თეძო, ნაყოფი ჰურისა, ღვი-
ნისა, ერბოსი და სხვისა — ყოვლის მოსავლიდამ — პირუტყუთა —
ცხვართა, ძროხათ—ნაჰენიდამ მისცენ მას¹, რომ ისინი დაარჩია
ლ⁷თნ ყოველთა ნათესავთა თქუენში, რომ იდგეს ლ⁷თის წინაშე,
ილოცოს და აღიდოს სახელი მისი, მათ და შვილთა მათთა*.

ამრიგად ახლა არ [1871] ინახვენ მორწმუნენი, რომ ეს ნა-
მეტნავი პატივი სცემია. სხვათა დარიგებათაგან ეს დავდევით და
ამ სამართალზე უნდა იყუნენ ყოველნი ქრისტიანენი ამრიგით პა-
ტივისცემით მღვდლისა.

ქ. თავი ორასორმოცდაჩვიდმეტი

257. ქ. რომ გამოსცვალო სამანი და სამძღვარი შენის ამხა-
ნაგისა, რომ დამტკიცდეს ძმათა თქუენტა საპატრონო თქუენი,
რომ ლ⁷თნ მოგვათ პატრონობა ალაგისა, მინდურისა და სხვის**
ბძანება, არ[ც]ასხვისა და არ[ც]ა გვარისა, რომე მამისაგან აქუთ პატ-
რონობა სამძღურითა, —არვის გმართებთ შეცილება და გამოცულა
სამძღურისა ამხანაგისა თქუენისა.

ჭეშმარიტად მამისაგან ნაქნარს საპატრონოს უნდა დააპატ-
რონოს და მისცენ, არა ვამს მამის სიკუდილს უკან გამოცულა
სხვათა მეპატრონეთა [შდრ. მუხლ. 334].

ქ. თავი ორასორმოცდათურამეტი

258. ქ. არ დამტკიცდეს ერთის მოწმით მოწმობა რაც საქმე.
პირითა ორითა და სამის მართლის მოწმით დამტკიცდეს ყოველი
საქმე. თუ ტყუილად მოწმობა ქნას ვინმე, წაიყუანონ მოწამე იგი
და მოდავენი ერთმანეთისა მღვდელთა და მოსამართლეთა წინაშე,
გაშინჯონ ჭეშმარიტად***: ვისაც ის ერთი ავი მოწამე ჰყავს, ის გა-
აგდონ, და ვისაც ორი და სამი ყავს, ის დაამტკიცონ. და იმ
ტყუილს მოწამეს ჯახა უყონ, რომ კულავ აღარ ქნას [შდრ. მუხლ. 336].

[187v] ქ. თავი ორასორმოცდაცხრამეტი

259. თუ იპოვნო დაჭრილი მკვდარი ქუეყანასა შენსა, რომ
ლ⁷თს მოუცია მისთვის დაპატრონება შენი, გდია მინდორში, არ

¹ მოსავლიდამ... მას] ნაყოფისა მას A.

* მეორე სჯული 18,3-8. ** იქვე, 19,14. *** იქვე, 19,15-19; 17,34-7.

იცინან, თუ ვის მოუკლავს, ადგეს მოხუცებული შენი და მოსამართლე, გაზომონ მკუდართა ნაგდები გარემემო ალაგი, რომელზედაც დიად ახლო¹ იყოს, მის ქალაქის მოხუცებულნიც მოვიდნენ და ნახონ*—არა ჭამს მათზე ჯარმა და არც სამართალი სისხლისა, და უნდა ქნან მათ ახლო ქალაქთა წირვა-ლოცვა და საკანონო გარდინჯადონ.

ამისთანას გამოკიდება არის მართებული: მოსამართლისაგან მოკითხულ იქნას და იპოვნოს მამკულელი და ჯარმა და სისხლი მას წაართვას.

ქ. თავი ორასსამოცი

260. ქ. თუ წახვიდე ლაშქრად შენს მტერზე, დააბეზლოს ისინი ღონ ჯელსა შენსა და წააგდინო წაგდენით მათით, და მათს წაგდენაში რომ ნახო დედაკაცი ლამაზი და აიყუანო შენთვის ცოლად და წაიყუანო შენსა სახლსა,—მოპარსე თმა მის უცხოს გვარობისა და განწმიდე ნათლისღებითა, და გაჯადე ტყვეობის ტანისამოსი, დასვი სახლსა შენსა, და თუ ტიროდეს დედ-მამისათვის, ატირე და დააცალე ერთს თვემდინ, და, აბა, მასუკან მიდი მასთან, და გაუშვი ახატად, არამთუ გაყიდო ვერცხლზე**², ნუ გარდაადგებ და ნუ გაუპატიეებ, ამიტომ რომ ინდომე ცოლად და უნდა გყუანდეს რიგით.

და ვისაც მოგიტდეს იმრიგად, ჯერ უნდა მოანათულინოთ და მასუკან ცოლად [188r] ინდომოთ. არამცთუ, როდისაც გინდოდეს, გაუშვათ,—თუ ბოზობა არა ქნას, არ შეგიძლიათ გაშვება, რადგან მოანათულინებთ და გვირგვინს იკურთხავთ მასთან.

ქ. თავი ორასსამოცდაერთი

261. ქ. თუ, ვინიცის, ვისიმე მოტდეს ორის ცოლის ყოლა, და ყუანდეს ცოლი ორი, ერთი სძულდეს და ერთი უყუარდეს, თუ წინაპირველი ცოლი სძულდეს და შვილი პირველ მასთან მიეცეს, მეორე, რომელიც უყუარდეს, იმასთან მიეცეს, არ შეუძლია, რომ ცოლის სიყუარულის გულისათვის რომე, რომელიც უყუარდეს, იმისი შვილი დააყენოს უფროსად. უფროსობა² პირველის შვილისა არის, რომელი პირველს ცოლთან მიეცა***.

არ არის ხომ მართებული და არც მისცემს ჩვენი რიგი ბიბანებასა ორის ცოლის ყოლისასა, ვინ იცის, მოუტდეს თავის თავის ქნით, ისრე იქნას შვილის სამართალი.

¹ ახო A. ² უფროსობა]—A.

* მეორე სჯული 21,11-3. ** იქვე, 21,10-14. *** იქვე, 21,15-17.

ქ. თავი ორასსამოცდაორი

262. ქ. თუ ვისიმე იყოს შვილი გიჟი და უარმიო, არ გაუგონოს სიტყუა მამასა და დედასა, დაარიგონ და მან არ გაიგონოს, დაიჭირონ და წაიყუანონ მოქადაგეთა წინაშე და ეს მოაჯსენონ, ეს ჩვენი შვილი გიჟი და გაუგონარია და არ იჯერებს სიტყუასა ჩვენსა. მოქადაგემ უნდა უქადაგოს და დაარიგოს.

თუ არ გაუგონოს, უნდა დაგროვდენ კაცნი ქალაქისანი და ჩაქოლონ¹ და მოკუდეს, და გამგონეთა შეეშინდეს და აღარავინ ქნას გაუგონლობა, ურჩობა და უარშიობა*.

[188v] შეკაზმულია ეს სამართალი მისთვის, ვინც რომ დედამამის მაგინებელი იყოს და გარდამგდებელი: უნდა სიკუდილით მოკუდეს. ორი სიკუდილი აქუთ იმრიგთა, ერთი სააქაოსი და ერთი საიქიოსი.

ქ. თავი ორასსამოცდასამი

263. ქ. თუ მოკდეს ვისიმე სიკუდილის ღირსის სიკუდილი, ხეზე არ უნდა შეჭკიდონ და არც ხეზე უნდა დააგდონ, იმავე დღეს მიწას უნდა მიიღონ. დაწყევლილია შემეკიდებელი**.

ძველთა ისრაილთა² ეთქუა გაშვება ჯორცისა ზეზე. ჩვენს კელმწიფეს არ ებძანა მოკულვა და უნდა შიშით დაარიგონ. და [თუ] და სხვათა გვართაგან იყოს სიკუდილის ღირსი [და] მოკუდეს,— და არ უნდა შეინახონ ზეზე. მართე ბულია, რომ მიწას მიაღებინონ იმავე დღეს.

ქ. თავი ორასსამოცდაოთხი

264. ქ. თუ შეეყარო ნახვით ძროხასა, ცხვარსა ძმისა შენისასა, გზაზე დაკარგულსა, ნუ გაუშვებ იმაებს და დაბრუნვებით დააბრუნვე და მიუსხი ძმასა შენსა.

და თუ არ იყოს ძმისა და ახლოს მეზობლისა შენისა, მოაგროე და დაიყენე სახლსა შენსა და იყუნენ შენთან ვიდრე სძებნოს ძმამან შენმან, და მიეც მას.

სადაც იმგვარათ ნახო საცედარი თუ ტანისამოსი და ყოველი დაკარგული ძმისა შენისა***, რაც დაუკარგავს, იპოვნო, ნუ გაუშვებ უნახავსა და ნურც არას დაუშალავთ თავისასა, და ნურც გამოართმევთ ფასსა პოვნისათვის.

[189r] ქ. თავი ორასსამოცდახუთი

265. ქ. თუ წახვიდე და ნახო ჯორი თუ საცედარი, თუ ჯარი, თუ ფური, დავარდნილი მინდორსა და გზასა, ნუ დააგდებ და ნუ

¹ ჩაქლონ A. ² ისრაილთა A.

* მეორე სჯული 21,18-21. ** იქვე, 21,22,23. *** იქვე, 22 1-5.

გაუშვებ ისრე*. თუ ნახო და შეეყარო ცხენსა, ჯორსა, საჭედარსა, გარსა და რასაც წმისა შენისასა, ჩამოყრილსა შეეყარო, მოგემარე უფასოდ აკიდებასა და ისე ნუ გაუშვებ**, რამეთუ რიგის ბძანებით უკან მოსამართლეთაგან არის საცოდნელი ეს დარიგება, [თუ] მათით წავლენ სამართალში წინ.

ქ. თავი ორასსამოცდაექუსი

266. ქ. იქნა გარჩევით¹ კაცის ტანისამოსი, და დედაკაცისა ხომ სხვა არის. არვისგან არის მართებული, კაცისაგან, დედაკაცის ტანისამოსის ჩაცმა. ვინც ქნას და ჩაიცვას, პილწოა ღთის წინაშე***.

ბევრი ავი და ბოროტი იქნების ამრიგის საქმით. ეს საქადაგებელია მოქადაგეთაგან და მოსამართლეთაგან.

ქ. ორასსამოცდაშვიდი

267. ქ. ვინცა შეხვიდეთ ბუდესა ფრინველისასა, ხეზე ნახოთ თუ მინდორში კურცხი ანუ ბარტყი, ნუ² აიყუან დედასა თავის შვილებითა, გაუშვი დედა და ბარტყი ამოუსხი,—შენთვის კარგი იქნების; და დღეგრძელი იქნები****, ბარტყისაგანაც თუ დაუგდებ.

ბძანება დედის გაშვებისა,—გამრავლებისათვის რომ კიდევ გვარგებს. გამგონემ ამისმა დიდი მადლი აიღოს, გაუგონელმან პასუხი გასცეს.

[189v] ქ. თავი ორასსამოცდარვა

268. ქ. თუ აშენებდე სახლსა ახალსა, დასდგემდე ოთხკუთხივ საძირკველსა, გაუფთხილდი მართებულად, რომე არვინ არ ჩავარდეს და არვინ დაშავდეს, არვინ მოკუდეს****, —ჩასავარდნელს ალაგს სახლის პატრონთა გაფთხილება მართებთ.

თუ მოკდეს, გარდავარდნით და ჩავარდნით მოკუდეს ან მოიტეხოს რამე, არ მართებთ, რომ სამართალში წასწიონ ანუ სისხლი სთხოონ,—იმისთანას საქმისათვის წირვა უნდა. და საკანონო ამით უნდა გარდიჯადოს და გათავების დროს ოთხკუთხივ სახლი აკურთხებინონ მღვდელთა.

ქ. თავი ორასსამოცდაცხრა

269. ქ. ნუ³ დააბეზლებ ყმასა პატრონსა მისსა, რომე შენთან დადგეს; დააყენე შენთან და შენთან იყოს⁴; სადაც ალაგი უნდო-

¹ გარჩევის A. ² ნუ] ანუ A. ³ ნუ] თუ თუ A. ⁴ დადგეს, დააყენე შენთან და შენთან იყოს] დააყენე, დადგეს A.

* მეორე სჯული, 22,4. ** გამოსვლ. 23,8. *** მეორე სჯული 22,8. **** იქვე, 22,6,7. ***** იქვე, 22,8.

დეს, მიეც, ნუ შეაწუხებ*. არათუ მარტო სხვა გვართას ვიტყუით, ძველთა ისრაელთაგანაც.

თუ რვას წლამდინ შენთან იყოს ურჯულო და მოქრისტიანდეს, და მისმან პატრონმან არ უყოს აზატი, არ უნდა ცუდათ¹ გელში მისცეთ, გაუშვი,—სადაც უნდა წაყიდეს.

ქ. თავი ორასსამოცდაათი

270. ქ. თუ შეხვიდე ყანასა ამხანაგისა შენისასა,—და თავთავს² გელით კრეფდე. თუ ნამგლითა სჭრიდე ნებითა შენითა, შემამციღემ პატრონმა ქურდელულებ გაზღვევინოს სამართალში.

[190r] ქ. თავი ორასსამოცდათერთმეტი

271. ქ. თუ შეხვიდე ვენაგში ამხანაგისა შენისასა, სჭამო ვიდრემდის გასძღე. ქურჭლით ნულარ გაიტან³**. და თუ³ გაიტანო⁴, წაგართვან გელიდამე და დანაშაული გაზღვევინოს სამართლით.

ქ. თავი ორასსამოცდათორმეტი

272. ქ. თუ ვინ შეირთოს ცოლი, მიუდგეს და იბოენოს შნო ავის საქმისა მასში, მისი შეგინებისა და გარდაგდებისა დასწეროს წიგნი და, აბა, მასუჟან მისცეს მას გელთა და გაუშვას თავისის სახლიდამ; და გასულმან შეირთოს სხვა ქმარი და შეიძულოს⁵ მან, უკანამ ქმარმაც, მისცეს წიგნი გაშვებისა, მანც გაუშვას, და მასუჟან მოუკუდეს უკანა ქმარი და მერმე კიდევ უწინდელმან ცოლქმარმან ერთმანეთი მოინდომონ, აღარ იქნების—მათი ცოლქმარობა ბილწი საქმეა ლთის წინაშე⁶***.

ეს საქმე ძველთა ისრაელთ მოაჯსენეს ქრისტესა ლთსა, რომე ჩვენ მოსემ გუიბრძანაო წიგნის დაწერა მეყრისა და გაყრისა⁷****. ქრისტემ უბძანა მათ, ბოზობისათვინ გაუშვან და არა შეძულები-სათვინ.

თუ საკანონოც გარდიჯადოს ცოლმან ვისმანც, ბოზობისათვის გაშვებულმან, მაინც ველარ შეირთოს გამშვებმან გაშვებული.

ქ. თავი ორასსამოცდაცამეტი

273. ქ. ვინც იყოს ახალ ნაქორწილვეი, ნუ წავა მაშინვე ლაშქარს. და ნუ[190v]რც სხვაგან, დადგეს სახლსა მისსა და გაახარონ

¹ ცუდათ] ცუდად A. ² თავისთავ B. ³ და თუ] და A. ⁴ გაიტანო]+ და A. ⁵ შეიძლოს A.

* მეორე სჯული 23,15,16. ** იქვე, 23,24. *** იქვე, 24,1-4.
 **** მათე 19,7; მარკოზ 10,4.

ერთმანეთი*: რომ წავიდეს ლაშქარში, ღონ ნუ ქნას, ვინ იცის, რომ მოკლან, ცოლი მისი ახალ ნაქორწილვეი გაუხარებელი დარჩება და ცოდვა არის. ეს საქმე შესანახავია ყოველთაგან.

ქ. თავი ორასსამოცდაოთხმეტი

274. ქ. თუ დააგირაონ ვინც გელის წისქული, ან ზეითი, ან ქუეთი, ასრე[ა] რომ, როგორც კაცმან სული დააგირაოს**. ამისთანაებს სრულ არ უბძანებს რიგი, არ უნდა ერთმანეთს მოამორონ, როგორც სული და ქორცი. მოსაგმარებელია ყოველთაგან ამისთანა საქმე. ვალია მოსამართლეზე, რომ უნდა იკითხოს.

ქ. თავი ორასსამოცდათხუთმეტი

275. ქ. თუ მართებით მართებდეს ამხანაგსა შენსა რაც რამ იყოს, ნუ შეხვალ სახლსა მისასა გირაოს გამოსატანლად, მაგრამ უნდა გამოიხმო მოვალე შენი და კარზე უნდა ელაპარაკო და სთხოო. თუ თავის გელით გამოიტანოს და მოგცეს გირაო, წაიღე.

და თუ გლახა იყოს მოვალე შენი, ნუ გამოართმევ გირაოს, ისევ მიუბრუნე გირაო მისი, რომ მზის ჩასულას უკან დაიბუროს საბურავი¹ და საგები მისი და დაგლოცოს შენ. დიდი წყალობა გექნების ღთისაგან შენ და მადლი დიდი ღთის წინაშე***.

არამცთუ შეხვიდე შენთავად და გამოგქონდეს გირაო და არ ვანებებდეს, უნდა რომ თავის ნებით გაძლევდეს. და თუ გლახა იყოს, ნურც ნებით [191r] მოკვეთულს გამოართმევ.

კაცი უნდა მოწყალე იყოს, მოწყალეს კაცს ღთიც სწყალობს.

ქ. თავი ორასსამოცდათექუსმეტი

276. ქ. თუ ვინ იქირაოს საბრალოსა და ღარიბისაგან, და დავრდომილისაგან ანუ მოსულის კაცისაგან, უნდა მისცეთ ქირა იმავ დღეს მზის ჩასულამდინ****: ამიტომ გააქირავა², რომ ექირებოდა, ცხენი თუ ჯორი, ანუ სავედარი, ანუ სხვა რამე, ხომ ჩანს და გამოჩნდების, რომ იმავ დღეს ყოფილა დამქიროდ.

თუ არ მისცემთ იმავ დღეს, სამართალში ნამეტნავი³ გამოგერთვასთ და მიეცეს მას.

¹ დაიბუროს საბურავი] დაიბუროს საბურავი B. ² გაქირავა AB. ³ ნამეტანი A.

* მეორე, სული, 24, 16. ** იქვე, 24, 16. *** იქვე, 24, 10-13. **** იქვე, 24, 14, 15.

ქ. თავი ორასსამოცდაჩვიდმეტი

277. ქ. არ მოიკულის მამა შვილის მაგიერ და არცა შვილი მამის მაგიერ, თავთავის ცოდვისათვის თვითან მოკუდენ*.

ეს იმათთვის ითქუა, რომ, მოკედეს, ვისიც სიკუდილის მართებით იქნას რიგისა და სამართლის წიგნისაგან.

თუ მამამ მოინდომოს შვილის მორჩენა და თავის თავის მაგიერად სასიკუდილოდ მიცემა, არ მოკუდეს მამა, შვილია სიკუდილის ღირსი. ნუ წაახდენთ და ნუ გაამრუდებთ სამართალსა.

აგრევე თუ მამა ვისიმე იყოს სასიკუდილო, არ მოკუდეს შვილი მის მაგიერ. მოსამართლემ თუ დამნაშავე სიკუდილის ღირსი შვილი ვისიც ვერ დაიჭიროს, არ მართებთ გარჯა მამისა მის მაგიერად. ესე დამტყიცდეს ჩვენთვის.

ქ. თავი ორასსამოცდათურამეტი

278. ქ. ნუ გაამრუდებთ სამართალსა ქურივზე და ობოლზე** მოსამართლ[191v]ენო, ნურც ქრთამითა და ნურც მოტყუებით, როგორც სხვაგანც გაჩვენათ. და ვინცა ქნათ, ჩამოვარდეთ თქვენის სიდიდიდამ¹ რიგის სამართლითა.

ქ. თავი ორასსამოცდაცხრამეტი

279. ქ. ნუ გამოიტანთ ქურივის დედაკაცის სახლიდამ² გიროდ ტანისამოსსა ანუ ქვეშაგებსა***, სამართლითა დააცალეთ და შეიბრალეთ—ნუ იქთ, როგორც ეგვიბტეს იქმოდენ. ვინცა ქნათ, სამართლის ქვეშ დარჩეთ.

ქ. თავი ორასოთხმოცი

280. ქ. წინა³ სამართალში რომელიც იყოს ღირსი ცემისა, გაილახოს, თუ არის რიგისა,—ორმოცი უკან**** —დაუშავებლად, რომ არ დაშავედეს: შეუძლია საქმის წაყუანა მოსამართლეთა ჯოხის კურით და გალახვითა, დაშინება-დარიგებით.

ქ. თავი ორასოთხმოცდაერთი

281. ქ. თუ წაიკიდნონ ორნი გაცნი და ერთმანეთს სცემდენ და შულობდენ, და დედაკაცი შუამავლად ჩაუარდეს, და მას შუამავალს დედაკაცს დაჰკრან, რაც დააშაონ, დამკურელს ჳელი მოსჭრან****.

¹ სიმდიდრიდამ A. ² დედაკაცის სახლიდამ დედაკაციდამ სახლის A.
³ წინა] გინა A.

* მეორე სჯული 24,¹⁶ ** იქვე, 24,¹⁷ *** იქვე, 24,¹⁷ **** იქვე, 25,²¹
***** იქვე, 25,¹¹⁻¹².

და თუ დედაკაცმან ასეთი შუამავლობა ქნას, რომე ერთს ეხმარებოდეს და მეორეს აცემინებდეს, და მისმან ცემამ დააშაოს, და იგი მეორე კაცი მას მეორეს მოერიოს¹, იმრიგს დედაკაცსაც ჯელი მოსჭრან და ან ჯელი ფასით და ჯარიმით იყიდოს, როგორც რომ გაგვიჩენია ყოველს ადგილსა თავ-თავის აგებულობით [იხ. მუხლ. 213].

[192r] ქ. თავი ორასოთხმოცდაორი

282. ქ. შეიტყევით², თუ ვინ მლდელმან თუ ერისგანმან გაცარცოს საფლავი და მკუდარი ასრე, რომ საფლავზე რაგინდარა იყოს, თუ კაცბ გზასა თუ სადაც მოკუდეს და მისი რაგინდარა წაილოს თავის ნებით, უ-იმ-კაცის-ანდერძოთ,—თუ თავის ნებით მან, წამლებმან, არა თქუას და არ გაენდოს, და მასუკან შიამცნიონ, მოკუდეს ის კაცი.

და თუ გაენდოს და თქუას, არ მოკუდეს და იკითხონ წმინდას ეკლესიაში: გარდააყენონ სიკუდილამდინ—ალარა აქუს საკანონოთ გარდაცდის ადგილი*. გამოჩენილია ეს თქმა, რომ სიკუდილამდინ უნდა იყოს გარდაყენებული და ინანოს და სინანულში გასარჯოს ტანი მისი. და იმ დანაშაულის ჯარიმა და სისხლი მისი იყოს ფასად.

ქ. თავი ორასოთხმოცდასამი

283. ქ. თუ ვინ უბრალოდ, წავიდეს, უნდომლად და არვისი ქონდეს წინაპირველი მტერობა, მოჯდეს და სხვად, ყოველთა ქურდთა³ და ავაზაკთა მგზავსად, მას შეეყაროს, და მოკლას იმან ისინი⁴, როგორც მკულელნი გასარჯონ და გააპატიყონ წმინდამ ეკლესიამ. მაგრამ შემშინებელის წმინდის ტრაპეზით განიწმინდოს ტანი მისი, ზომიერს ხანსა იფიქროს და მოინანოს და თქუას, რატომ ვქენ ამისთანა საქმე, უნდომლად დამემართაო**. თუ უნდა ღთის დაბეზლებულიც ყოფილიყოს მისა ჯელსა, მაინც უნდა მონანება მლდლის ქართულით. და სხვას მოსამართლეს ამასთან ჯელი არა აქუს, ეკლესიისა არის ეს სამართალი—ყუელამ თავ-თავის სამართალი უნდა ქნას.

[192v] ქ. თავი ორასოთხმოცდაოთხი

284. ქ. დადგინება საძირკულისა წმინდისა ეკლესიისა მთავარებისკოპოზთაგან არის მართებული და მან უნდა კურთხევით და-

¹ მორიოს AB. ² გეტყუთ A. ³ ქურთთა A. ⁴ ისინი|+ არა A.

* მე-17 წესი მამათა შედგომილთა. ** იქვე, მე-18 წესი.

ამტკიცოს. და ქორებისკოპოზსა და სხვას იმას ქუეით ბერსა და უფროს მდღღებსა, თუ მთავარებისკოპოზმა უბძანოს და ბძანება მისცეს, შეუძლიათ მათაც მისის ბძანებით. და თუ არც ბძანებოდეს იქ მთავარებისკოპოზი და არც მისი ბძანება ქონდესთ, ვერ შეუძლიათ. თუ ქნან, მთავარებისკოპოზისაგან დაქცევა უნდა, და ხელახლა კურთხევა და დამტკიცება უნდა საძირკუელსა*.

შესატყობია, ქორებისკოპოზნი ორნი არიან: ერთი მიიღებს კურთხევასა და ერთი კი ვერა, ბერეტუტია.

თუ იმ ებისკოპოზთ, რომელთაც უმთავარეფისკოპოზოთ საყდარი აკურთხეს, მონანებით შენდობა ითხოონ მთავარებისკოპოზისაგან და მან, საყდრის ამშენებელმანც, ინანოს. ამათ რატომ ვაკურთხებინეო, შენდობა მოსთხოოს, რადგან შენდობას მოითხოვენ, უნდა შეუნდოს და აღარ და უქციოს და მეორედ მან, მთავარებისკოპოზმან, აკურთხოს და დამტკიცდების.

ქ. თავი ორასოთხმოდდახუთი

285. ქ. ებისკოპოზთ, შეუძლიათ და ღირსნი არიან რომელნი ქუეყნისა და თემის ებისკოპოზნი იყუნენ, იმათ¹ დასვან ტახტსა.

ეგების, თუ სიჩქარით და სიშორით ამხანაგთა, სამი ებისკოპოზი, ნებით მათით, რომ შორ არიან,—წიგნითა-მოწმობითა დასვან.

მაგრამ პატივი და შნო უფროსისა მართ[1931]ებულია² შიციემა კათალიკოზისაგან და ანუ დიდის კრებისაგან**.

რიგიანად აკურთხოს—ბძანებს რიგი სამართლისა და კანონისა: ჯერ უნდა გამოარჩიოს ყოვლის მოწონებით და მასუკან აკურთხოს კათალიკოზმა და ანუ ბძანებით მისით ორთა და სამთა მთავარეფისკოპოზთა.

სახელით კათალიკოზით აქ გამოჩნდა, რომე თავი იყოს სხვათა. მასუკან აღარ იქნების სხვა თეთრით.

ქ. თავი ორასოთხმოდდექუსი

286. ქ. თუ ვინც რიგიდამ და ან ლოცვიდამ გამოსულიყოს და გაუშვას, საყდროვანი და ანუ მრევლნი, წასულიყონ საღმე და რიგს შურობდნენ, ნუ აქნევენებენ და ნურც დაუჯერებენ.

ერთს მოქადაგეს რომ შეეჩვენებინოს, მეორე მოქადაგე ნუ მისცემს შენდობასა.

მაგრამ, თუ დამტკიცებული მოკითხულობა ქნან, კაის მოქადაგობითა მთავარმან მართალმან მოქადაგემ უნდა მოარჩინოს მისგან.

¹ ისინი A. ² მართებული A.

* კანონები მამათა შედგომილთა, წესი 18. ** მე-4 კანონი პირველი ნიკეის კრებისა; იხ. აგრეთვე მე-19 კანონი ანტიოქიის კრებისა.

და თუ დამნაშავე იყოს და ღირსი ყოფილიყოს შეჩვენებისა და წმიდას ეკლესიას გაშორებია, წამალი მისი: საქანონო უნდა გარდიკადონ და ღიდის სინანულით შენდობა მოითხოონ*.

ვინც ესეები¹ ქნან, არათუ უცოდინართ კაცთაგან მიეცემის წამალი მორჩენისა და ანუ დაუჯერონ უცოდინართა,—უნდა გაბრუნდეს და ისწავლოს სიბრძნე და რიგი და ცოდნა ჭეშმარიტი მოქადაგებისა მართლა.

ქ. თავი ორასოთხმოცდაშვიდი

287. ქ. წინა ჩვეულება² დადგეს, ჩვეულება, ეგვიტეს: ალექსანდრიის ებისკოპოზნი—[193v] ყველაზე³ მიმცემი; მერმე ჰრომისა⁴ ებისკოპოზისა ეს ჩვეულობა არის; იმგვარად ანტიოქისა და სხვა. შეძლება და პატივი, დიდობა დიდობის შენახვისა [იყოს] ეკლესიას, და ყოველნი მის მზგავსად გამოჩენილი იყოს.

თუ არ ბძანება-ნებით კათალიკოზით იყოს ებისკოპოზი, იმისთანა ღიდის კრებისაგან ჩამოვარდეს⁵, ნულარ იყოს ებისკოპოზათ.

მაგრამ თუ კრებულთა გამორჩევით ჭეშმარიტის რიგით ეკლესიათა ღირსად აიღონ, ორი და ან საში თავისთავად უპირისწყობით და ქიშპობით წინ უდგენენ, ბევრთაგან გამორჩეული დამტკიცდეს.

ჩვეულობა დაიჭირე და რიგი წინათი: ელუსარბმის ებისკოპოზმა დაამზადოს პატივი დედაქალაქთა ღირსი, დარიგება თავიანთი⁶ შეინახონ**.

წინ რომ ვაგსენეთ სახელი კათალიკოზისა, აქ გამოაჩენს, რომ წინა ჩვეულობას. თავიანთვინ დადგენასა, და იქ ოთხთ მახარებელთასა [არჩან] ისინი ნიშნად; და სხვანიც: შეძლებულობითა იმრიგითა, თუ რომ იყუნენ მოციქულთ ტახტზე, თუ არ იყუნენ, ბძანებს კათალიკოზი იყოს. აბა, ტახტი წინა ეფესოს სიახლოვეს [იყოს] და იქილამ გააპარეს ბიზანტიას, მას პატივისცემისათვის, სხვა [ა]რა კათალიკოზობის მიზეზით.

ჩამოავდოს, რომელნი ვინც ნებით კათალიკოზით არ ეკურთხოს, რომელი ჩანს ბძანებითა მისით ეკურთხონ. თუ მოგდეს ყოველთაგან გამორჩევა რომლისამე ჭეშმარიტად, კურთხევის მიღება კათალიკოზისა არის.

[194r] ქ. თავი ორასოთხმოცდარვა

288. ქ. ბევრის ნდომითა და ღიდთა მოგმარებითა და მიყენებითა რომელიც ებისკოპოზი იყოს და სხვის თემის შეცილებას

¹ ესეები A. ² ჩვეულებას B. ³ ყველაზე + კოსტანტინეპოლისა B. ⁴ ჰრომისა A. ⁵ გამოვარდეს A. ⁶ თავიანთ A.

* მე-5 კანონი ნიკეის კრებისა. ** მე-6 და 7 კანონები ნიკეის კრებისა.

და წართმევას ეცადოს, ანუ მღდელმან ქალაქში სხვის სამწყსოს დაუწყოს ცილება, ნება იქმნა დიდის კრებისაგან: იმრიგნი უნდა დააწყნარონ და დააჯერონ თავიანთ წილსა.

მაგრამ თუ ანუ ძალით და ანუ ქრთამით იმრიგს შეცილებას და¹ საქმის წინ წაყუანას აპირებდენ, წინ დაუდგეს მოციქულთა კანონი ნებადართვით დიდის კრებისაგან: ჩამოაგდონ თავიანთის² ტახტისაგან და მღდლობის რიგისაგან გარდააყენონ, იყოს თქუენ წინა, როგორც რომ ერთი უპარისწყლო და ავი კაცი—რომლისაც მიცემული იყოს, მიეცეს და მიემატოს, და რომელმაც არ იცოდეს ქნა, რაცა აქუს, ისიც წაერთვას*.

მაშ, არა არის გამოუჩენელი ამ სასულიერო საკანონე სამართალში. და ბევრთაგან გასასულელია, იმრიგის ებისკოპოზისაგან და მღდლისაგან, მაგრამ კათალიკოზთაგან იმრიგთა მოსაკითხავია.

ქ. თავი ორასოთხმოცდაცხრა

239. ქ. არიან ზოგნი საყდროვანნი, რომე თავიანთ რიგზე არიან და კანონით ირჯებიან. ნეტაი მათ, რომელიც თავიანთ³ რიგის⁴ სამართლით იყუნენ.

და თუ ხარბობა ქნან და ვერცხლი გასცენ სარგებლითა, და სარგებელი აიღონ და დაივიწყონ საქმე საღმთოს წერილისა, რომ უბძანებს ვერცხლის [194v] სარგებლით მან არ გასცეს**, უჯესთავსად, რომ იყოს დამზარე და არ მდომი ლოცვისა, გამშვები გუნებიდამ ლოცვისა, შიშველი დარჩეს რჯულისაგან.

იმისთანას ეტყუის: «ვაი იმას, ვინც გაუშვას სწავლა კეთილი ყმაწვილობისა და დაივიწყოს»***.

ნება დართო დიდმან კრებამ იმისთანასა განშორება რიგიდამ და ანუ მართალს გზაზედ დააყენონ****.

შეიტყონ მღდელთა გაკუეთილობა კანონისა, სამართლის შიში იქონიონ. აბა, თუ არა, ბოლოს უმოწყალო სამართლით გარდაცლების.

ქ. თავი ორასოთხმოცდაათი

290. ქ. თუ გათხოვილი, ერთხელ ნალაპარაკევი ქალი შეკაზმული ნახოს ვინმე და მოიტაცოს, და ამისთანა საქმე მოკდეს, ეცადონ, რომ დაიჭირონ ის კაცი და წაართვან ქალი ჯელიდამე.

¹ და]+ და A ² თავიანთის A. ³ თავიანთ A. ⁴ რიგს A.

* მე-15 კანონი ნიკეის კრებისა; იხ აგრეთვე მათე, 25,28; მარკოზ, 4,25; ლუკა, 8,18 და 19,20. ** ფსალ. 14,5. *** იგავნი, 2,17. **** მე-16 კანონი ნიკეის კრებისა.

თუ გვერთ არ მისდგომოდეს, მოტაცების საუბატიო გარდაჯდე-
ვინონ და ქალი მასვე მისცენ, ვისთვისაც პირველ ნათხოვნი ყო-
ფილიყოს*.

და თუ ვერ ჩაიგდონ ჯელში და გუირგუინი იკურთხოს მას
ქალთან, გუირგუინის მკურთხეველს მლდეღს ებისკოპოზმა გარდაა-
ჯდევინოს, ამიტომ რომ ძალად მოტაცებული რატომ აკურთხა?

და მას კაცს მოსამართლემ გარდაჯდევინოს¹: რამეთუ მართლა
სხვის ნათხოვნი ყოფილიყოს, სიკუდილის ღირსია, მაგრამ ჯარი-
მითა და სისხლის მიცემით მორჩეს ტანი მისი.

ქ. თავი ორასოთხმოცდათერთმეტი

291. ქ. თუ აღუთქუა უფალსა ბერმან ანუ მლდეღმან, ანუ მთავარ-
[195r]ღიაკონმან, უნდა შეინახოს და შორ დადგეს ჯორცის ჭამი-
საგან. თუ აღუთქმელათაც წმინახოს, კარგია.

და თუ თავისის ნებით ვერ შეიძლონ შენახვა, აშკარად უნდა
სჭამონ, და თუ უნდათ², შეინახონ. თუ ვინ ჩააგდოს ფარისეველობით
პილწად, პურსა და ან სამარხოსა ჯორცი სცემიაო, ამისთანაებს არ
ინდომებს რიგი ეკლესიის³.

აღმთქმელი ჩანს და ანუ ვინც ცოლნაყოლი, და ანუ ვინცა ცო-
ლიანი ერთხელ რომ ეკლესიის სახელი დაეთქმის, საყდროვანი შეიქნე-
ბის, უჯესთაესად ბერნი წმინდა და უმანკონი. მაგრამ ბერძენნი და
ურიგონი და ცუდგვარნი სომეხნი რომ ერთმანეთს დასძრახვენ, ორივე
დასაჯერებელია: კანონთაგან კარგია უჭმელობა ჯორცისა, ჭამისაგან
მაგრამ ნუ დასძრახვენ. სომეხშიაც მრავალი იპოვების შემნახავი სა-
მართლისა, გარე, რომ ვინც უთხრას ერთმანერთსა: შენ სჭამ და
მე არაო.

ქ. თავი ორასოთხმოცდათორმეტი

292. ქ. მისთვის, საქონელი რომელიც იყოს, სახელითა ეკლე-
სიათა, რაც რომ იყოს—თუ სოფელი, თუ მიწა-წყალი, თუ სხვა რამ,—
თუ ებისკოპოზი ადგილს არ ბძანდებოდეს და მლდეღმა გაყიდოს
რაც რამ, შეუძლია, რომ მათვე სთხოოს ებისკოპოზმან. და უნდა
იცოდეს ეფისკოპოზმა ღირსი სამართალი: რაც რომ გაუყიდიათ,
ფასი უნდა გამოართვას და გასყიდული [195v] დაიჭსნან^{***}.

კანონის ბძანებით გაუსყიდლად უნდა იყოს ეკლესიისა რაგინ-
დარა. შემძლეა და ებისკოპოზთ და მოქადაგეთ ჯელთ უნდა იყოს

¹ გარდახდევინოს A. ² უნდათ+ და A. ³ ეკლესიის A.

* მე-12 კანონი ანკვირიის კრებისა; ** იქვე, მე-15 კანონი; *** იქვე, მე-16
კანონი.

ეკლესია და მისი საქონელი, არათუ ხუცესთა ჳელთა. აღება და შებრუნება ებისკოპოზთა უნდა ნახონ და¹ მოქადაგეთა.

მაგრამ თუ მონასყიდეს ბევრს ხანს ქონია და ამთონი უჭამია მოსავალი, რომე მისის მინაცემისოდენი შექნილა, აღარ უნდა: რაც გამორთმეგია, ისღა უნდა მისცენ, უთეთროდ, და უნდა გამოიბრუნონ, ამიტომ რომ თავის ფასს გაუფლია. ესეც, რომ არას რჯულში არ არის მართებული საყდრის საქონლის გაყიდვა.

ქ. თავი ორასოთხმოცდაცამეტი

293. ქ. თუ ვინც კაცობაში შესულმა თქუას და აღუთქუას უფალსა ქანწულება, თქუან და გამტყუედენ აღბქმაში, შეძლება მიხუდეს და ვერა ქნას ის, ასრე ჩაიგდების, როგორც რომ ორის ცოლის შემრთველი. გარიგებით მათით აიღონ საკანონო და მოინანონ: ორი წელიწადი კარზე ილოცოს ჳელის გაცემითა და ერთი წელიწადი შიგნით საყდარში მონანულებთან იყოს და სინანულით მოინანოს; და მასუკან ეზიაროს რიგირ. კურთხევას მღდელობისას ველარ მიუდგეს ახლოს*.

ეს გამოჩენით ნიკიის კრების თავმან გეოცდაათემ თქუას ახლა აქ: რომ ითხოოს ცოლი, ბოზობის საკანონო გარდიჯადოს— ისრე არის, როგორც რომ ორცოლიანმა, და ამიტომ [196r] არერგების მასღა მღდელობა. და ისიც უნდა გასინჯონ, რას დროსას აღუთქუამს და ისრე გარდააჯდევიონ². და ეს იპოვონ გრიგოლ პართაველის კანონში, სამასმეოცდაათე თავში.

ქ. თავი ორასოთხმოცდაათოთხმეტი

294. ქ. ორსული დედაკაცი ღირსია, როდისაც უნდა, მოინათლოს. არათუ ნაყოფი მუცლისა მისისა მასთან სწორედ მონათლული შვიქნების,—როდისაც მიეცეს, ისიც უნდა მონათლონ. და დედაკაცი, რადგან უნათლავია, ჯერ უნდა თავის ნებით გაანდონ და მერმე მონათლონ და მასუკან აზიარონ. არ უნდა, სანამდინ დედაკაცს შვილი არ გაეყაროს, მანამდინ მონათლონ**. მაგრამ თუ სიკუდილის შიშისათეინ მოინათლონ, ნათლის ამღებიც უბრალოა და ნათლის მიმღებიცა მაზე.

და ეს არ ეგონოსთ, თუ ცოცხალი გაიყარონ, შვილიც მასთან მონათლული იყოს. შვილს სხვა მონათულა უნდა. ეს სამართალი³ საყდრისა არის.

¹ დაქ+ ების A. ² გარდაახდევიონ A. ³ სამართლი A.

* მე-2 კანონი ანკვირირის კრებისა. ** მე-6 კანონი ნეო-კესარიის კრებისა.

ქ. თავი ორასოთხმოცდათხუთმეტი

295. ქ. თუ ვინმე გაუშვას ცოლი მისი ბოზობისა და ანუ სხვას ბოროტის საქმისათვის, არათუ მარტო მისის ქრმის თქმითა, თუ სრულის ქუეყანა მოწმობდეს მისის ავის საქმის ქნისათვის, გაუშვას,—დაუჯერებს მას კანონი. მაგრამ ერთს წელიწადს მონანებაში ჯელის გაცემით იყოს და გარდ[196v]იჯალოს საკანონო და განიწმიდოს. რიგით.

და თუ მოინდომოს დედაკაცმან, ქმარი ვერ შეირთოს, სანამდის გამშვები ქმარი ცოცხალი იყოს*. და ქმარმან შეირთოს ცოლი ერთს წელიწადს უკან, რადგან დავდევით სამართალი, რომ ქმარმან ცოლი შეირთოს [იხ. მუხლ. 178]. ასრე რომ, თუ ცოლი ვისიც მართლა ბოზი ყოფილიყოს და ბოზობისათვის გაეშვას, მან შეირთოს კიდევ ცოლი, და თუ კუდიანობაზე და მწამლობაზე გაეშვას ცოლი, მან ველარ შეირთოს სხვა ცოლი. და თუ ერთმანეთს ნება დართონ¹, დასტურით შეირთონ.

ქ. თავი ორასოთხმოცდათექუსმეტი

296. ქ. თუ ვინ მოინდომოს გაშვება ცოლისა არა ბოზობისა და არა ავის საქმისათვის, არამედ თავის ავის აგებულობისათვის, რომე სხვაზე თვალი ეჭიროს და იმის გულისათვის უშვებდეს, ამისთანას საქმეს არ ინდომებს კანონი და ნურცავინ იქს, ვიდრე არ მიბრუნდეს თავის მართლის ცოლისაკენ. და მქნელი უნდა შვიდს წელიწადს მონანებით იყოს და საკანონო გარდიჯალოს**.

ქ. თავი ორასოთხმოცდაჩვიდმეტი

297. ქ. თუ ვინც მთავარდიაკონი დამზადებულისა სამღდელოდ, ყუანდეს ცოლი და კურთხევამდინ ცოლი გაუბოზდეს, თუ ქმარმან იცოდეს და კურთხევა მოინდომოს, ველარ ეკურთხოს. არ უნდა იმრიგი ეკლესიას***; და თუ არ იცოდეს და მდღლად ეკურთხოს, უბრალოა. მღღელი უცოდინარობისათვის გასი[197r]ნჯონ მოქადაგეთ და მოსამართლეთ მართლად კანონითა.

ქ. თავი ორასოთხმოცდათურამეტი

298. ქ. თუ მღღელში ბოზობა გამოჩნდეს და მისი ნაქმარობა გაცხადდეს, არათუ განდობით გაცხადდეს და არც გამოჩენით, დატუქსვა და ავად მიპყრობა შეუძლია ვისმე ებისკოპოსსა****.

¹ დართონ]+ და A.

* მე-11 კანონი ნეო-კესარიის კრებისა. ** იქვე, მე-12 კანონი. *** იქვე, მე-13 კანონი. **** იქვე, მე-14 კანონი.

და მთავარსაც იმგვარად. და მართლის ებისკოპოზისაგან არის მოკითხვა და დარიგება კანონითა მართებული. ჯელმწიფემ და მოსამართლემ ებისკოპოზს უნდა კითხონ და მიაგონ მათზე.

და ებისკოპოზმა—მლდელთა, მთავართა და საყდროვანთა ყოველთა ებისკოპოზია მოსამართლე—გასინჯონ მართებულად მათი საქმე ავი და კარგი ყოველი.

ქ. თავი ორასოთხმოცდაცხრამეტი

299. ქ. არის ჩვენში დიდის კრებისაგან გარიგებული: ვიდრე ოცდაათ¹ წლამდი ნუვინ იკურთხვის და მოინათულის მლდლად. უნდა გამოსცადონ და გამოარჩიონ ბილწი წმინდისაგან და სხვათა, გაარკუიონ და გამოარჩიონ კაცი ჭეშმარიტი და წმინდა და წლისა ოცდაათისა აკურთხონ და მონათლონ მლდლად, როგორც რომ უფალი ჩვენი იესო ქრისტე ოცდაათის² წლისა იყო, რომ მოინათლა და იმრიგით ჩვენ გვასწავლა ყოველთა. რვა დღისა უნდა მონათლონ ყმაწვილი და ოცდაათის² წლისა უნდა აკურთხონ და მონათლონ მლდლად. ეს დამტკიცდა ჩვენთვის რიგად-მამათმთავართაგან*.

[197v] ქ. თავი სამასი

300. ქ. თუ ვინ გაჭირვებაში ჩავარდეს ან ავად იყოს, ანუ დაიჭიროს დამჭერმა, და გაჭირვებაში ყოფნისათვის მოინათლოს, და კაცთა წინა შურებოდეს ქრისტიანობას და საქმითა ავი იყოს, და შეჭირვების გულისათვის რჯულზე იღვეს, იმგვარად ინდომებს წმინდა ეკლესია არა მართლად³—უნებურად არის მისთვის ის რჯული**.

კაცი ვინც თავის ნებით და წმინდის გულით უნდა მოინათლოს, რომ შეიქნას მართალი ქრისტიანი და წმინდას რჯულზე მტკიცე.

ქ. თავი სამასერთი

301. ქ. სხვას ქუეყნის მლდელი რომ ქალაქს ალაგს საყდარში მივიდეს და იქ იყოს ებისკოპოზი, და მლდლები ქალაქისა რომ იყუნენ, არ არის მართებული, რომ თავიანთი⁴ გარდაადგონ და იმათი პატივი და საწესო მოსულს მისცენ და ანუ საყდრის კერძი მისცენ და გაუყონ. თუ მათთვის მეტი იყოს წესი და მისავალი, რაც მეტი იყოს, საყდრისა არის, საყდარს უნდა მოაგმაროს. აგრევე***, თუ ალაგს არ ბძანდებოდენ ებისკოპოზი, მლდლები და სხვას ქუეყა-

¹ ოცდათ A. ² ოცდაათის A. ³ მართლად A. ⁴ თავიანთი A.

* მე-15 კანონი ნეო-კესარიის კრებისა. ** იქვე, მე-16 კანონი. *** იქვე, მე-18 კანონი.

ნას იყუნენ, რაც ქალაქთა მამათა და უფროსთაგან მათთვის პატივი და საწესო გარიგებული იყოს, ისიები საყდარს უნდა მიართვან.

და თუ სხვას ქუეყნიდამ ებისკოპოზი, მოქადაგე და ანუ მღვდელი მოვიდნენ ქალაქსა და ალაგსა თქუენსა, მათ დიდი პატივი უნდა სცეთ და თქუენით უნდა დახუდეთ, და მართებულად გაისტუმროთ, თქუენის ქალაქისა [198r] ებისკოპოზი და მღვდლები გინდა ალაგს იყუნენ, გინდა სხვაგან, — მოსულს პატივი უნდა და მართებულად მიპყრობა. საყდროვანმა თავიანთის ნებით უნდა პატივი სცენ და ერისგანმან თავიანთით უნდა. თუ სხვას სხვის სარგოთი გაისტუმრებთ, ერთმანეთში მტერობა ჩამოვარდების და სიმძულვარე, და ავი იქნების.

ქ. თავი სამასორო

302. ქ. ქორებისკოპოზნი არიან მგზავსობით და რიგით სამეოცდათორმეტთა მეუღლეთ¹ და მოსაქმეთა [ებისკოპოზთა], მათ მორჩენისათვის, რომელი სულიერს საქმეზედ გლახად კდებოდეს*. ქუეყნის ნახვითა და დახედვით იქადაგოს და ითარგმანოს. ქორებისკოპოზნი არიან მიმცემი ჭმდაბალ-მდაბალის რიგისა უფროსთა მთავარებისკოპოზთა მორჩილობითა.

და თუ ქნას მღვდლის რიგი, მტერია კანონისა და სამართლის წიგნისა. ებისკოპოზისაგან და სხვის [არ იქნება] ერისკაცისაგან ქორებისკოპოზთა შექნა, ანუ უცოდინარის მღვდლის, [ანუ] მგლეჯელი გლახისა[გან], — არ არის მნახველი, და ებისკოპოზი მნახველად ითარგმანება და ისინი — მოსაქმენი.

ქ. თავი სამასსამი

303. ქ. კაცთ თუ მოინდომონ შესავალი ეკლესიისა გარეთ ანუ აილონ და ანუ მისცენ ებისკოპოზის უბძანებლად, ამისთანა საქმე, თუ მისის ბძანებით [198v] არა ქნან და თავისთავად ქნან, დაწყევლილნი შეიქნან**. გაიგონონ საყდროვანთა და მათ, ანუ სხვის მიმცემმან, და შეზინდენ, რომე ებისკოპოზის უნებურად მქნელთა წყევლა აქუთ; მათ უფრო კიდევ ნამეტნავად, ვინც იყოს მცილე და მამტაცებელი ეკლესიის შესავლისა, ერთმანეთზე სამართლით აქუს წყევლა და შეჩვენება.

რომელმანცა ეკლესიის შესავალი სხვისა შექნას, მისიც სხვისა შეიქნას; რომელმაც რომ მოიძულოს შესავალი ეკლესიისა, ისიც მოიძულვებული შეიქნას ეკლესიისაგან.

¹ მღვდელთ B.

* იქვე, მე-19 კანონი. ** მე-7 კანონი განგარის კრებისა.

ქ. თავი სამასოთხი

304. ქ. მამათ, თუ გაუშვან შვილი თავიანთი¹, არ გაზარდონ, ვიდრე მათ ჯელთ იყოს, და არც დაარიგონ ღთის რიგზედ და სწავლაზედ, სხნილი და მარხვა მართლა არ ასწავლოს, მონასტრისა და სასულიეროს საქმის პატივისცემა [მოიმიზეზონ] და გაუშვან უნაღუ-
ლელობით და წაგდეს—და დაწყევლილი შეიქნას [მამა]—ეს არის და-
მტკიცებით² კანონთაგან*, რამეთუ მისთვის საქმეს, ვეჭობთ, ეშმაკთაგან
იქნეს, რომე თავიანთ³ თავისას სიწმინდეს ქადაგობდეს და ბევრნი
მათ მიმგზავსებას იქმოდენ როგორც შესავალთა საყდრისათა და
სხვათა. საღმთო წერილი უბძანებს: «დამკუიდრებული შვილის გზა
ღთის ნებაზე და რიგზე»**, ნუ გააშორებენ ღთის რიგზე. რამე-
თუ ისინი ფიქრობენ მიახლოებას ღთისას, სამართლით ჩამოვარდ-
ნენ—საბაზნი შეიქნენ ნაყოფთა მათთა გამოვრებისა ღთისაგან.

[199r] ქ. თავი სამასხუთი

305. ქ. თუ ვისაც შვილმან, რომ მშობელთა ნამეტნავად მო-
რწმუნე იყოს და მისული რიგზე ღთისაზე, მოშორდეს ამ საბა-
ბითა—ღთის თაყუანისცემისათვის,—რომე ავად ეპყრობოდეს, და
რისაც ღირსი იყოს, პატივი მშობელთა არა სცეს—და დაწყევლილი⁴
შეიქნას***.

და ეს კიდევ ძლიერი დარიგება წერილთა, რამეთუ ამ
ნათქუამის საქმისა ნამეტნავად გაფთხილება უნდა: რომელსა უნდა
გულწმიდად შესაწირავი, თაყუანისცემა ღთისა, არ უნდა მშო-
ბელთა ურიგო კადრონ, მართებს ყოველთა მორწმუნეთა დედ-მა-
მასა ღირსად პატივი სცენ და მშობელთა გამშვებისა ურიგოთ მი-
პყრობით დაწყევლა დადვს.

ქ. თავი სამასექუსი

306. ქ. თუ ვინც ორმოცი დღე შეინახოს, და აღდგომის დღის
ხუთშაბათს წმინდის ზიარების აღების მეტი თუ სჭამოს მარხვა,
რაც რომ მანამდის უმარხავს, ის სრულ ცუდია და დიდის კრები-
საგან დაწყევლილია****, და იმგვარად ნიკიის კრებისაგანაც*****, —
რადგან იმ დღემდის შეუნახავს, იმ დღეს უფრო შენახვა უნდა და
მართებეს იმგვარად: ჳმელი პური უნდა ჳამონ.

შეიტყონ ყოველმან ქრისტიანმა სამართალი მჭამელის დღისა
დიდისა აღდგომისა.

¹ თავიანთი A. ² დამკუიდრებით A. ³ თავიანთ A. ⁴ დაწყველი A.

* 21-ე წესი განგრის კრებისა. ** ეფეს. 6,4. *** მე-16 კანონი განგრის
კრებისა. **** იქვე, 21-ე კანონი. ***** 103-ე კანონი ნიკეის კრებისა.

ქ. თავი სამასშვიდი

307. ქ. მორჩილობა კათალიკოზისა ებისკოპოზთაგან, რომელსაც თავ-თავის რიგი და შეძლება აქუსთ ებისკოპოზთა, შეიტყონ: დედაქალაქთა ებისკოპოზნი [199v] ზურგნი არიან მათნი და ყოველს წინ გამძღოლნი. და ყოველს კაცს რაც სიტყვა და საქმე ქონდეს, მასთან უნდა მივიდნენ, თუ ვისმე ჯელმწიფისა ანუ თავადისა ანუ საყდროვანისა გარიგებისა ყოველისა,—მასთან უნდა მივიდეს წიგნი. ამისთვის იქნა, რომ პატივით წინ იყოს, უიმისოდ ნუ იქმონენ ქნასა საქმისასა, წინათ ჩვეულობასა მამათა ჩვენთასა რომ გარიგებულია კანონი.

მაგრამ ეს ქნან თავიანთ¹ შეძლებით თუ სოფელსა, თუ სხვას თემსა კურთხევა მღდლობისა. ანუ სხვას ნაქმარობას ნუ იქმონენ სხვა სხვის თემში დედაქალაქის ებისკოპოზის მისის კათალიკოზის უბძანებლად, შესწორებით სხვის ებისკოპოზთაგან*.

ქნა რისაც გამოჩენილია ამ სულიერს სამართალში. და საქმით მისითა ახლა გაშვება ერთის ჩვენი თქუეს, რომე ეფისკოპოზთა არ იკითხონ ღირსეულობა და აკურთხონ; არიან, და დარჩნენ, ტანი თავისი დასძრეს ჭირით და მათ, ჭირიანთა,—თემთა ფეშქაშითა, და წიგნით დამდგომთ მოწმებით წამსულელთა. რამეთუ კათალიკოზს წინ გამოჩენილია, მისის ნებით უნდა იქნას, მართებსთ. და იმგვარად რიგის თხოვნისა საბაბია მტრობისა მათი წინ კათალიკოზთა, რომ ვერც ღთისაგან აიღებენ შნოსა და არც სწორედ ებისკოპოზად იკურთხვიან.

ქ. თავი სამასრვა

308. ქ. თუ ვინც რომლისაც ებისკოპოზისა და მოქადაგისაგან ეკურთხა მღღ[200r]ლად და ანუ მთავარდიაკუნად, მათ სამართლით რაც დაარიგეს და დასდვეს, და არა ქნას და თავისთავად ირჯებოდეს, და მრევლთა სრულ შეიტყონ მისი ურიგობა, თუ რაც ნაქმარობა აქუს წინათ მრავალთა ებისკოპოზთა, იქ ნახონ და იმათგან მართლის სამართლის აღებას მოელოდეს.

თუ რომ, ეგების, მათის სამართლისაგან გული შეუწუხდეს, იწყინოს და მოინდომოს ჯელმწიფის წინ მისულა და მათის ურიგოს თქმა, ებისკოპოზნი შენდობას ნულარ მისცემენ. მაგრამ უნდა დამტკიცდეს ჯელმწიფეთაგან გაბრუნება იმავე ალაგს**.

¹ თავიანთ A.

* მე-9 კანონი ანტიოქიის კრებისა, ** იქვე, მე-12 კანონი.

მართალია ეს სამართალი—ერთისა და ორის ავის თქმისათვის მოინდომა თავისის ებისკოპოზის მტერობა და ინადობა, და ბევრ-თან მონანება თქუა და გამტყუენდა.

ქ. თავი სამასცხრა

309. ქ. ნურვინ ებისკოპოზი სხვა სხვის თემში ნურც აკურთხებს საყდარსა და ნურც მღღელსა, და არც სხვას ბევრს საქმეში შეესულება, და არც შეძლება აქუთ. და თუ დედაქალაქის ებისკოპოზის წიგნი და დასტური ქონდესთ, შეუძლიათ შესულა იმ საქმეებში. მაგრამ თუ ქნას და მოინდომოს თავის ნებით, უდასტუროდ, კურთხევა საყდრისა და მღღლისა, არც სრულ არა ხამს და დაუმტკიცებელია იმათგან ნაქმარი, და მოშორდეს წმინდას კრებასა და სხვასა კანონსა*.

და დასწერონ, რომ ყოვლისათვის ნურვინ ჰყოფს [200v] უ-თავის-ებისკოპოზოდ სხვა ებისკოპოზი კურთხევას.

და თუ ნაკურთხნი მათნი მივიდნენ თავისის ებისკოპოზის წინ და შენდობა მოითხოოს და სჯერიყოს სხვის კურთხევას, რადგან ნაკურთხია, აღარას უშველის, მანც უნდა დალოცოს და დაადვას შეძლებით მონანება.

ქ. თავი სამასათი

310. ქ. თუ ვინც ებისკოპოზი დასძრახოს და დაემდურონ, და მისთვის ავი უნდოდესთ, და დანაშაული არა ქონდეს რა და წინ უდგნენ უ-მის-კრებულოდ შემძლებელთა, ზოგნი მათ შიგან მის სიწმინდესა და კაის ამბობდენ და ზოგნი აძაგებდნენ, გარდაიცვალონ ყოვლის საქმით მტერნი ყოვლის მტრობით ნებითა წმინდის კრებითა. დედაქალაქთ და სიახლოვეთ ებისკოპოზთ შეძლებითა დაუძახონ მათ, რომელთაც ფარისევლობით ებისკოპოზთ მტრობა ქონდა, და რჯიდენ, გააშორონ, და რაც იმათ შეძლებით გაარიგონ, დამტკიცდეს**.

და კათალიკოზმან უნდა გასინჯოს სამართლის სიმრუდე და სიმართლე, და არ უნდა იყოს ვერცხლთა მოყუარე და სამართლისა გამბრუნდებელი.

ქ. თავი სამასთერთმეტი

311. ქ. არ არის მართებული ძველი ჩვეულობა მონასტრისა თემისაგან გამოცულა და ახალის მოგონება ტახტისა და მრევლისა. თქუას თუ: გამოვცვალო, მთქმ[201r]ელმა უნდა პატრიაქების ბძა-

* მე-13 კანონი ანტიოქიის კრებისა. ** იქვე, მე-14 კანონი.

ნებით ქნას. თუ მათ კრებით უბძანონ, იმათის ბძანებით მქნელს ბრალი არა აქუს რა ამ წიგნის სამართლითა.

ქ. თავი სამასთორმეტი

312. ქ. არ არის მართებული წმინდის ნაწილის კურთხევისა და გადიდებისა რიგი, რამ შეწირული რომ სხვისა სხვის საყდარს მისცეს* და დააბნელოს ერთი. თუ ვინ ამ საბაბს უდგეს, ავია. მართლის სამართლით და კანონით ფთხილად იყუნენ ყოველნი.

ქ. თავი სამასცამეტი

313. ქ. არ არის მართებული, რომელნი ეკლესიისა არიან სხვადასხვა, დააქორწილონ და სხვაგვარნი მიიახლონ ვაჟთა და ქალთა თავიანთთან¹, ანუ მისცენ ცოლად, ანუ შერთონ ცოლი**.

სამართალი ნებითა კანონითა იქნას,—უცხო თესლნი რომ სხვას გვარს მისცემენ, ნახეთ, რომ ისინიც გასულს ეტყუიან რიგიდამ და მოიძულებენ მიმცემსა; აბა, თუ მწვალებელს ვისმე მისცენ, რომ ჩვენ არ გავიწივით. სამართლის პასუხი მათ, მშობელთ, უნდა გარდიჭადონ, რომ იმგვარად ცოლ-ქმარად შეჰყარა.

ქ. თავი სამასთოთხმეტი

314. ქ. ებისკოპოზი, ვინც იყოს ბევრის თემის უფროსი და მპყრობელი, არა ხამს მისგან, რომე მის თემში სხვას საყდრიდამ შესამოსელი და შეკაზ[201v]მულობა აიღოს ძალით და თავის საყდარში შეკაზმოს. ამისთანას საქმით თავის თავს დასდევს სამართალი. თუ არ მოიწონოს ეს დარიგება, არ მიბრუნდეს სამართალზე, შორ გააშორონ, და ვისაც რომ წაართვას, ისინი მას თავიანთს² ებისკოპოზს ნულარ დაუძახებენ***.

ქ. თავი სამასთხუთმეტი

315. ქ. კითხვა: რომე კაცი ჭკუაზე არ იყოს და წავიდეს სადმე, და თავის უჭკუობით ან კლდიდამ გარდავარდეს, ან სხვა-რიგად მოკუდეს, მართებსთ მისთვის წირვა თუ არა?

მიგება სიტყუისა: მართებს მის ქუყენის ებისკოპოზსა გასინჯვა საქმისა მისისა, თუ უჭკუობით მოუკლავს თავის თავი.

¹ თავიანთთან A. ² თავიანთს A.

* მე-14 კანონი ლაოდისკიის კრებისა. ** იქვე, მე-10 კანონი. *** 83-ე კანონი მოვიქულთა კლიმენტისა.

ჰკითხონ მართლა მის მოყურებსა. თუ იმოწმონ, რომ უჭკუობით და გიჟობით დაემართა და არ იყოს ჭკუაზედაო, უყონ წირვა.

მაგრამ მართლა გასინჯვა მართებთ: არამცთუ ვისაც ან იასაული¹ და ან ერთი რამ თავისის საქმისათვის იჭერდენ, დაჭირება ჰქონდეს და ჯავრით ქნას თავის თავის სიკუდილი,—მას ჟამი არ უნდა უწირვინონ. მართლა უნდა გასინჯონ, რომ მღდელსაც არ დაედვას ბრალი. რაშეთუ ცხადად ჩანს კითხვა² და პასუხის მიგება, ზედამდგომელნი მოვალენი შეიქნენ,—უნდა რომ საკანონო გარდიწადონ. ეს სამართალი ებისკოპოზთა მოქადაგეთაგან უნდა იქნას და არა მოსამართლეთა ერისკაცთაგან*.

[202v] ქ. თავი სამასთექუსმეტი

316. ქ. თუ ვინც დედაკაცი დიად გიჟი იყოს და ბორკილსა და რკინაში ჰყუნდესთ, და ქმარმან თქუას, თუ ვერ გაუძღებ და სხვას ცოლს შევირთაო, მართებს თუ არა?

მიგება სიტყუისა: ამ შუა საქმეს რა უნდა, არა, არ ვიცით. ამ საქმისათვის დავწერეთ, რომ მოსამართლემ დახედოს საქმეს და სამართალი უყოს, როგორც რომ მართებდეს, და დაუძრახველად ჩვეს გაგუიშვან.

ქ. თავი სამასჩვიდმეტი

317. ქ. თუ კაცს საქმე კაცობისა არ ქონდეს და ცოლი მისი გავიდეს მისგან, სხვას კაცსა შერთვა მისი მართებს თუ არა?

ქმარს რომ არ გაეშვას და დასტურდ არ მიეცეს, და უთხრას, შენ ღთ'ით ბედათ მე მამხუდომიხარო, უნდა იყო და დამჯერდე მე, რომ ასრე საქმე მოკდეს, რა სიტყუა უნდა მიუგოთ?

მიგება სიტყუისა: არა არის ღირსი გაშვებისა და არც თქუენ გმართებთ, რომ გააშვებინოთ,—მათვინ დადებულია ეს სამართალი: კანონითა იყოს ნებასა ქრმისაზე. ამგვარი სამართალი ეკლესიათა მოსამართლეთა არის.

ქ. თავი სამასთურამეტი

318. ქ. თუ კაცი ვინც პირუტყუთან ურიგოდ მქცეველი იყოს, ქცევას უკან სინანულში ჩავარდეს და საკანონო გარდიწადოს,

¹ იასული A. ² კითხ A.

* 315—323 მუხლები შინაარსით შეესაბამება ათანასე აღექსანდრიველის კანონების 11, 12, 21, 23, 26, 32, 34, 59 და 72 მუხლებს.

როგორც რომ უბძანონ მოქადაგეთა, და ცოლი მისი იმრიგის ცოდვისა და ბილწებისათვის ქმართან დგომას არ ნდომულობდეს?

მიგება სიტყუისა: დედაკაცს მიეცეს გაშვება [202v] და კაც-მან მონანებას უკან სხვა ცოლი შეირთოს. ახლა ეს სამართალი სიწმინდისათვის დაედევით.

ქ. თავი სამასცხრამეტი

319. ქ. უნდა იყუნენ ყოველნი კაცნი ფთხილად იმრიგს ცოდვაზე: დიდი ცოდვა და ძნელია პირუტყუთან ურიგოთ ქცევა. თუ, ვინ იცის, ეშმაკის საქმით მცდარიყოს ვინმე, დასდვას მოძღვარმან მისმან საკანონო მართებული გაშინჯვით; და მათ მართებთ, რომ მართლის მონანებით გარდიწადონ.

ქ. თავი სამახოცი

320. ქ. თუ ვისაც მღდელს გზას წასულაში დაესხას ყაზახი და შეუტონ ერთმანეთსა, და მოკედეს, რომ მღდელმან ყაზახი მოკლას და თავი თვისი და ამხანაგნი მოარჩინოს, მართებს მას მღდლად ყოფნა თუ არა?

მიგება სიტყუისა: თუ ღირსია მღდლობაზე, მისგან არ არის მართებული და არც შეუძლია ვისიმე სიკუდილი, რომ მისგან მოკუდეს; და არც სხვა პირუტყუი მათი.

ეს სამართალი შეიტყევით თავისის ტანისათვის—არ მართებს სიკუდილი ვისიც და თუ თავის ამხანაგთ მორჩენისათვის ქნას, კაია მოკულა, თუ ყაზახნი ურჯულონი იყუნენ. ისევ მღდლად ანუ არა მოკედნა, რიგი მისი გასინჯონ მოქადაგეთა.

ქ. თავი სამასოცდაერთი

321. ქ. თუ სადმე გიჟმა კაცმა თავისით კაცი მოკლას უბრალოდ, როდისაც გაწ[203r]მდეს გიჟობისა და ჭირისაგან, როგორც რომ მართალმა მამკულელმა, ისრე მართებს საკანონოს გარდატედა?

მიგება სიტყუისა: ცოტა რამ—ეშმაკთაგან იქნას და მისივე იყოს გუნება და დატყუება, მაგრამ სულიერის სამართლით თავისას აწყინონ თუ სხვისას, საკანონო გარდიწადოს, ნუ იქნების გარდღუტდელად. აქ ჯორცთ მოსამართლეთ ტელი არა აქუთ.

ქ. თავი სამასოცდაორი

322. ქ. თუ ვინმე უშვილობისათვის ცოლი გაუშვას და ითხოოს ცოლი მეშვილე, საკანონო სთხოონ იმავე ცოლით?

მიგება სიტყუისა: სწერია [ზღრ. მუხლ. 161]. ძებნა და გასინჯვა მოსამართლისა იყოს, წმინდათაგან გადიდება ბძანებისა. დაღვან და ჩვენ აზატით გაგიშვან დაძრახვისაგან.

ქ. თავი სამასოცდასამი

323. ქ. თუ მღღელნი თავის მიწა-წყლიდამ, ვენატიდამ ანუ ბალიდამ ქუას აგროებდეს ანუ გარდაღმა ისროდეს და ძრიელეცეს კაცსა და მოკუდეს, რა მართებს ან მასა და ანუ რიგსა მისსა მღღლობისასა, ეხუცებინება თუ არა? ანუ თუ ერისგანსა იმგვარად მოუჭდეს, როგორც მართებთ საკანონოსი?

მიგება სიტყუისა: მკულელია. საკანონო უნდა გარდიჯადოს და მღღლობიდან გარდააყენონ—ნულარა იქს.

იმგვარად,—რომელსაც მოქადაგეს გარიგებაში ეკრას და მამკუდარიყოს ჩვეულობაზე. და იმგვარად—მამა-შვილთა [203v] და სხვათა მისთანათა. ასრე კიდევ გაგზავნილმან მღღლისაგან ყმამ მისსა მის გაპარულს ყმას მოეწიოს და კრას რაგინდარა და მოკლას, მასუკან მღღელთან მოვიდეს და თქუას—არ¹ გარდააყენებს: არ იყო მღღელი, რომ ამისთანა საქმე ქნა—იმგვარად ესეც უნდომლად სიკუდილია. რიგი გვასწავლის ანუ სხვათა ამისთანაებს. ისრე—მოჭდეს და ჩავარდეს ქალაქსა სადაცა ამისთანა საქმე, თუ ვინ ვის ნადირობაში ესროლოს ნადირსა, ნებითა თუ უნებურად, რაც რომ იყოს, და მოხუდეს, რომ ეცეს მტერსა, რომ მაზე გაიხაროს.

სამართალი გელმწიფისა არის, თუ სხვაგვარმა ურჯულომ ქრისტიანი მოკლას უნებურად, ნების მოკულების ალაგს დავდევით სამართალი [იხ. მუხლ. 152, 383]—იმათგვარათ აგებულობითა სჭირთ სიხარული ჩვენის დაკარგვისა, მაგრამ მართებს უნებურად მკულელსა განდობა კანონისა სწორე სამართალზე.

და თუ მოსამართლეთა გელთა ჩავარდეს, მათაც უნდა სწორედ გასინჯონ: ნებითა და უნებურად სიკუდილი. ვისიც ვისგან იმორთა შუა როგორ მამკუდარა, მათ მათრიგი სამართალი უყონ. და სხვა მართლა ჭემმარიტი სრულად წმინდის ბასილის კანონისაგან ისწავლით.

ქ. თავი სამასოცდაოთხი

324. ქ. ვინც რომ ლაშქარში კაცი მოკლას, მამათა ჩვენთა არათ ჩააგდეს ცოდვათ და ჩვენც მოწონებით გაუსინჯეთ ეს რიგი და აწ

¹ აქ A.

რიგისა მიღევნა. მაგრამ [204r] ჯელის გაწმენდისათვის კარგია, რომე სამი წელიწადი გარეთ ილოცოს ზიარების პატივისცემისათვის და ჩვენის ქრისტიანობის რიგის გადიდებისათვის*. და სხვა-რიგად არც მოსამართლეთაგან და არცა რა სხვა დაედების.

ქ. თავი სამასოცდახუთი

325. ქ. მამათა, ვისაც შეილნი მისნი არ მორჩილობდენ, რაც რომ ხუდებოდეს საქონლისა მათგან, მისცეს მათ სიყუარულითა და დააყენონ¹ თავიანთთანვე², ამიტომ რომ ავი საქმე არა მოვლეს რა.

და თუ ცოლიც შეირთონ, ისრე უყონ. ეს არის ღთის საამო საქმე, როგორც რომ პავლე მოციქული ბძანებს**»: «ძმანო, გიყუარდეს შეილნი თქუენი»*** და სხვათა. ეს გამორჩევითა დაიდვა.

ქ. თავი სამასოცდაექუსი

326. ქ. თუ ვინმე დახოჯავებული იყოს ანუ თავისთავად წამჯდარი და ცოლი შეირთოს, და შეუტყოს საქმე მისი, შეუძლია დგომა და გაშვება ცოლსა. თუ გაუშვას, ვინც უნდა შეირთოს. და იმრიგს კაცს ნახევარი ქონებისა გამოართვან და მისცენ მას ქალსა, და ჯარიმაც გამოართვან—ფარისევლობით და ტყუილად შეურთავს და გვირგვინის კურთხევა შეუგინებია, და სამს წელიწადს მონანებაში იყოს და საკანონო გარდიჯადოს მან კაცმან პილწმან****.

ქ. თავი სამასოცდაშვიდი

327. ქ. ვინც ვისიც რამ შეჭამოს ადგილს სადაც, უნდა ერთისათვის ოთხი მის[204v]ცეს. თუ პატრონს ველარ მისცეს, საკანონო გარდიჯადოს გლახის მიცემითა, საბრალთ შებრალებითა****. თუ ვისაც ამისთანა საქმე მოუხდეს, სამართალი ეს არის.

ქ. თავი სამასოცდარვა

328. ქ. თუ ვინ ვის დაუწვას შეკაზმული ჭირნახული, აზღვევინონ მას ერთისათვის სამი, თუ არადა ათს წლამდინ ინანოს, საკანონო გარდიჯადოს და პატრონს თავისი მისცეს***** ეს—რიგისაგან [იხ. მუხლ. 226].

ქ. თავი სამასოცდაცხრა

329. ქ. თუ ვინ ვის ჯელოსანს წაართვან რამე, უნდა მისცენ ერთისათვის ოთხი, თუ არადა საკანონო გარდიჯადონ ბძანებითა

¹ დაყენონ A. ² თავიანთთანვე A.

* მე-8 კანონი ბასილი კესარიელისა. ** იქვე, 27-ე კანონი. *** ეფს. 6,4; კოლას. 3,21. **** 44-ე კანონი ბასილი კესარიელისა. ***** მე-7 კანონი გრიგოლ პართაველისა (განმანათლებლისა) ***** 88-ე კანონი ბასილი კესარიელისა.

მოქადაგისათა*. გამოჩენილია სამართალში, იმგვარად მამჯდარი საქმე უნდა უზღონ. და თუ არ შეეძლოს მიცემა¹, საკანონოც გარდიგადონ ჩუმათ, და შემძლეთ უზღონ.

ქ. თავი სამასოცდაათი

330. ქ. თუ კაცი ვინც მიიცვალოს და დარჩეს ვაჟიცა და ქალიცა², დანარჩომი მშობელთა აიღოს ორმა დამ ერთს ძმასთან და მისცენ სწორედ ასრე წილი რიგით. წინა სამართლებშიაც დავწერეთ და დავდევით ეს სამართალი [იხ. მუხლ. 251, 252, 254].

თუ მამის სიკუდილის დღეს ქალი რომელიც მამის სახლში იყოს³ დაუსახლებელი, მან ძმასთან აიღოს წილი და, რომელიც გათხოვილი, გასული და დასახლებული იყოს, ორმა დამ⁴ ერთის ძმის წილი აიღოს. [205r] აგრევე, თუ ვაჟს ქალები დარჩეს, ვაჟის შვილიშვილთა ორმა დამ ერთის⁵ ვაჟის წილი აიღოს პაპისა და მამის საქონელზე, რაც იყოს.

და თუ გაუთხოვარი ქალი შინ იყოს, ვაჟთან წილი არ უნდა დააკლონ, ამიტომ რომ ვაჟი უფრო ადვილად დარჩება ქალისაგან. ეს ჩვენ გამოჩენით ვქენით და დავდევით და ნება მოსამართლისა არის. და სხვას ჩვენც სხვას სამართალს დავდებთ. მოგდების და ბევრი იქნებიან დასახლებულნი ქალნი და ორისათვის ერთი წილი, გვითქუამს, ეყოფის მათ.

და თუ ორი ცოლი ყოლოდეს მათ მამას და ორისაგანვე დარჩომოდეს ვაჟიცა და ქალნიცა, არ ერგების⁶ წინაპირველის ცოლის შვილებთან უკანას ცოლის შვილებს სწორედ წილი. მათ ცოტა რამ ნაკლები მიეცეს, როგორც რომ დავუიწერია სხვას სამართლებშია [იხ. მუხლ. 252].

და⁷ მამის სახლის უმცროსის შვილისას ჩვეულ არიან მიცემას. მაგრამ უნდა დახედონ ადგილს, რომ აქუს შეძლება. პირველს, უფროსს პატივი სცენ, როგორც რომ შეგვიტყობინებია ზეით სამართლებშია [იხ. მუხლ. 261], და სხვა სწორედ გაიყონ. უფროსისა მეტი იყოს უფროსობის პატივის გულისათვის.

ქ. თავი სამასოცდათერთმეტი

331. ქ. იყუნენ რიგის დადებით და კანონის ბძანებით, დაწერილი⁸ საღმნის⁹, სამართალი დადევს სისხლისა და ის, რომ

¹ თუ არ შეეძლოს მიცემა შეძლებით A. ² ქალიცა]+ და AB. ³ იყოს]+ და A. ⁴ დაამ A. ⁵ ერის A. ⁶ ეგებოს A. ⁷ და]—A. ⁸ დაწერილით A. ⁹ სოლომონისათ A.

* 105-ე კანონი ბასილი კესარიელისა.

უწინ იყო, დაუშავებლად იქნებოდა*. მაგრამ პატრონობისა შეიქნა, რამეთუ შავირდნი მოჰმადის ტყუილ[205v]ლის ბძანებისა სიყუარულითა ნახევდენ,—ყმაწვილნი და სხვა ჩვენთვის მდომე პატრონი იყოს. თქმულია, არ იხსოვნოს შეჭირვება მისი, სიხარულისათვის— დაიბადა კაცი ქუეყანასა. „დაბადებული ჯორცითა ჯორცია“***. ჯორციით დაბადებული ჯორცთა დამპატრონებელი იყოს, როგორც ლთის დაბადებული—ლთისა.

მაგრამ, თუ ორსულად იყოს დედაკაცი, მოჰდეს რომ მოკუდეს ქმარი მისი, უყურონ მოსამართლეთა. დაბადებამდი და იმგვარად დააპატრონონ¹. თუ დედა მისი იმავ დღეს, შვილის ყოლაზე მიიცვალოს, ყმაწვილი დააპატრონონ. და თუ ყმაწვილი იმავ დღეს მოკუდეს და დედა მისი დარჩეს, დაჰპატრონდეს საპატრონოს.

და თუ დედა-შვილნი ორნივე მიიცვალონ, თუ ვაჟი არ დარჩეს, ქალი დაპატრონდეს; და თუ არც ქალი დარჩეს, ქალის შვილი ვაჟი დაპატრონდეს; თუ არც ის იყოს, ვისაც სიკუდილის დღეს ანდერძი უყოს, ის დაპატრონდეს.

თუ სიკუდილის დღეს ქონება და საპატრონო ანდერძით არავის დაუმტკიცოს, სიკუდილის დღეს უკან დაჰპატრონდეს, რომელიც უფრო ახლო ნათესავი იყოს, როგორც რომ რიგში და სამართალში გარიგებულთა [იხ. მუხლ. 251], არათუ შორეული.

ქ. თავი სამასოცდათორმეტი

332. ქ. თუ მოუტდეს, ასრე შვილნი მიეცეს, რომე არც სულ არ ჰქონდეს გულში შეტყობა, ამრიგი არ არის დამპატრონებელი, რომ ვერას შეიტყობს მამულის საქმისას და გარიგებისას, [რადგან] მამისაგან დაბადება ამგვარისა მოჰდეს. აბა; მას[206r]უკან მის ჭირს უნაღლონ, ეცადონ ლთით მის შველას. და თუ გამთელდეს და გაწმდეს მის ჭირისაგან, საპატრონო მიიბარონ და დაჰპატრონდეს. და თუ არ გამთელდეს, ვერ დაჰპატრონდეს და შებრალებით შეინახონ სიკუდილამდინ.

და თუ სხვაკარი იყოს: კოჭლი ანუ ბრმა, ანუ ბნედიანი, არ იყოს შეუტყობარი ანუ ასრე არ იყოს, რომე თავის თავის რჩოლა არ იცოდეს, და ჭკუაზე არა სჭირდეს რა, ან იყოს კუტი და საბყარი და ჭკუით ბრძენი—და სხვანიც ამისთანანი რომე ბევრნი არიან,— დაჰპატრონდენ მამულს, ნუ გარდაავდებენ საპატრონოდამ.

¹ დააპატრონო AB.

* გამოსვლათა, 21,22,24. ** იოანე, 16,21. *** იოანე, 3,6.

და რომელი იყოს უჭკუო და უსმინარი, შეინახონ სიკუდილამდის მართებულად შებრალებით, როგორც ზემო გვაჩვენა.

და ჭირიანთათვის ესრეთ იცოდით სამართალი: წინათ კერპთმსახურნი უჭიროთა და კარგადმყოფთა კერპთა მიართმევდენ ფეშქაშად* და ჭირიანს იმათ კრებულსა. სამღთო ასრე: უჭირო და უმანკო სულითა და ჯორციით ღთისათვის იყოს ფეშქაშად კაცთაგან. და დაპატრონება ჭირიანთაგან არის ავი.

ქ. თავი სამასოცდაცამეტი

333. ქ. ანდერძი იყოს, როგორც რომ ასწავლის კანონი. სამის დღის ავადმყოფმან დაუძახოს იქ მღვდლებს [და] მეპატრონეთ¹ საყდრისა, და სამის მოწმით ქნას ანდერძი. და ყოველი, რაც სახლსა მისსა იყოს², ანუ სულისათვის რაც გაუშვან, [206v] ანუ ვის რა მისცეს და დაუგდოს, ილაპარაკოს თავის ნებითა. და თუ იმ დღეს მოგდეს სიკუდილი კაცის მის, დამტკიცებით იყოს ის ანდერძი, თუ არ იყოს ჭკუიდამ წასული. არათუ როგორც მოჰმადიანნი: უკან ორმოც დღემდინ [თუ] დარჩეს³, დამტკიცდეს ანდერძი.

მაგრამე დამტკიცებული ანდერძი სიმართლით⁴ უნდა, რამეთუ ეს ნათქუამი საძულველი და მოუწონარი არ არის,—ნებით უნდა ქნას, აბა [ავადმყოფისა], არეგით ინახვის.

თუ მოგდეს, რომ ანდერძი გამოსცვალოს თავის ნებით ავადმყოფმან, შეუძლია და ანდერძი მის სიკუდილს უკან დამტკიცდეს [თანახმად] მოციქულთა⁵. [მაგრამ] ღთისათვის⁶ ქმნილი ანდერძი დამტკიცებით იქნეს, გაუთავდეს, რაც ილაპარაკეს პირით შეჭირვებაში,—„ალექმა დადგვით და გაუთავეთ“⁷. რაც რომ წინაშე გქონდეს საქნელად გათავებული, გაუთავეთ; რაც რომ სიკუდილს უკან უბრალოა, მას უკან გაუთავეთ. თუ გამოუცვალონ ის ნათქუამი, მომატებისა შეძლება აქუთ და არა დაკლებისა.

ქ. თავი სამასოცდაოთხმეტი

334. ქ. თუ ცოლ-ქმართა ერთად ბევრს ხანს დაეყოს ერთმანეთთან, შვილი მისცემოდეს, მათი ალალი იყოს და სხვადასხვისა არ იყოს მათს ერთობაში ქონება, მკუდრისა [სამარხავად] იყოს. მაგრამ, თუ გამოჩენით დედაკაცისა იყოს ქონება, [დამარხვა]

¹ მეპატრონე AB. ² იყოს—A. ³ რჩეს A. ⁴ სიმართლით B. ⁵ ღთისაგან A.

* ლევიტ. 1,10; 3,11. ** ებრაელთა, 9,16,17. *** რიცხვთა 30,3.

მეპატრონისა იყოს. თუ გელი შეუდიოდეს კაცსა, მკუდარსა და წილდეს; [207r] თუ არ იყოს, — მათი დაპატრონება ნუ.

და თუ უშვილო დედაკაცთან ქმარი მისი ერთად ბევრს ხანს ყოფილიყუნენ, [დამარხვა] ქრმისა იყოს, არ იყოს სხვისა წილის დაპატრონება რისაც, — მისაზე სხვათ გელი არა აქუთ.

და თუ ცოტას ხანს ყოფილიყუნენ ცოლ-ქმარი, იმრიგი ერთად ერთმანეთთან არ მისულიყუნენ, ამისთანას ქალისა, რომ მიიცვალოს, მისი რაც ქონდეს, სამშობლონი დაპატრონდენ, და არა ქმარი.

და თუ მისცემოდეს მასთან ან ვაჟი და ან ქალი, ყუანდეს, თუ კიდევ დაჯოცოდეს, იმრიგის ცოლის საქონლის დაპატრონება ქრმისა არის. და ამ სამართლებით მოჯდომაზე ვისაც დარჩეს, მის სულსაც მათ უნდა მოაჯმარონ მართებულად. წინათ თუ უკანა, მეორე, ცოლქრმობა, ასრე ერთი ისრევე იქნას.

მაგრამ მკუდარი კაცისა, რომელიც იყოს ნათქუამი, ყოველი მკუდრისაა ნაშენი მისი ვაჟი და ქალი, და ცოლიც მასთან მეპატრონე იყოს; და თუ უშვილო იყოს, ვერ დაპატრონდეს [ცოლი], მაგრამ ცოტა რამ ნიშანის წილი მისცენ მას სახლის მოვლისათვის.

და თუ მალ მოკუდეს კაცი და დარჩეს ცოლი მისი ისრევე ქალწულად, ის ვერ დაპატრონდეს. თუ ნაშენი [ჰყოლოდეს ან ოქრო, ან რაც ფერი ქალისა ზითევი თვითან გაიტანოს, და ტანისამოსი, რაც გაცვეთილა, ქორწილის ხარჯი, ყველა ჩაივლის. მაგრამ, თუ ქრმისა ნამალევათ აულია რამე, ისევე ქრმის სახლისკაცს უნდა მიუბრუნოს.

[207v) ქ. თავი სამასოცდათუთხმეტი

335. ქ. თუ ვინ თავისი რაც მქონიერობა მისცეს ამხანაგსა თვისასა საბაბითა ყიდვად, და მტერობით იბრიყოს, მოატყუოს ტყუილის ფიცით, თვითან მოიწონოს და ტანსა მისსა მოიჯმაროს, ამხანაგთა მოტყუებისა და სიბრიყუისათვის, შეჩვენებული შეიქნას კაცი იგი და ნურავინ აიღებს შეჩვენებასა იმრიგსა გამსყიდველთაგან*.

ასრე დავდევით სამართალი ამხანაგისა. უნდა მისცეს დაუმალავად, სწორედ უთხრას, რაც სინჯი ქონდეს, სულიანი რამ იყოს თუ უსულო, უნდა სამართლით გაყიდოს, რომე შუაზე სასამართლო საქმე აღარა დაადგოს რა**.

მაგრამ, თუ სხვაგვარი რამ იყოს, გაცხადებით თქუას, და მოწამე ყუანდეს ამისი, რომ სცოდნოდეს გამსყიდველსა, შეუძლია შე-

* მე-200 კანონი ბასილი კესარიელისა. ** გამოსლვ. 21.გა.

ბრუნება დატყუებისათვის. და თუ არ სცოდნოდეს და მართლის გულით მიეყიდნოს, ვერ შეუბრუნოს.

ვისაც რაც გასასყიდლად უნდოდეს, უნდა თქუას სიავეცა და სიკეთეცა. და თუ თავის საქონლის სიავე იცოდეს და არა თქუას, კანონის შეჩვენების ქუემ არის. რომ დატყუებით და ფიცით მიჰყიდოს ამხანაგსა მისსა, როგორც ქურდმა და ყაზახმა, ისრე უნდა საკანონო გარდიჯალოს.

ქ. თავი სამასოცდათექუსმეტი

336. ქ. თუ ვინმე წავიდეს ტყუილ მოწმად და ჩააგდოს კაცი მისმა სიტყუამ სიკუდილსა და ანუ სხვას გაჭირებაში, კაცმან იმრიგმან ხუთი წელი[208R]წადი ფეხზე დგომით ჰყოს სინანული და საკანონო გარდაიჯალოს ერთს წელიწადს გლახის მიცემითა. მერმე ღირსი შეიქნას რიგისა*.

სამართალი ესე მეორე დავდევით კიდევ [იხ. მუხლ. 258]. თუ ასე დაბეზლდეს იმისის ტყუილის მოწმობითა, რომ სიკუდილს კი მოჰჩეს და ჯარიმა და წასართმევი¹ წაერთვას, წაუთმეველად ვე მორჩეს, ამისი სამართალი ეს არის: რადგან მართალი შეამცნიონ მას მოწამეს ტყუილი მოწმობა, რაც რომ იმ მოწმის სიტყუით ზიანი სცემოდეს და წართმეოდეს, უნდა მისცეს.

და საკანონო, რაც ზეით დაგვიდებია, ის უნდა გარდიჯალოს კანონის ბძანებით.

ქ. თავი სამასოცდაჩვიდმეტი

337. ქ. თუ ქალი ქანწული იყოს და კაცი ქურივი და ცოლქრმად შეიყარონ, და ის ცოლიც მოუკუდეს მას კაცსა, მან სხვა ცოლი ველარ შეირთოს.

ვინ იცის, რომ მოკდეს ავის აგებულობით და გავიდნენ რიგიდამ, ვინც მდღელმან მას კიდევ ჯვარი დასწერონ, გარდააყენონ მდღლობიდან, და მან კაცმან სამის ცოლის შერთვის საკანონო გარდიჯალოს**.

წმინდის ბასილის კანონიდან შევიტყევეთ და ასრე დავარიგეთ სამართალი. არამცთუ მდღელმან ვერცხლის სიყუარულით ქნას, და აილოს რამე და მისთვის ქნას,—იმის სამართალი კიდევ სხვა იქნას.

ქ. თავი სამასოცდათურამეტი

338. ქ. თუ ვინც კაცმან ცოლი ითხოოს სიტყუითა მდღლისათა და ორის-სამის [208V] მოწმითა, და ქალსაც ეყაბულებინოს,

¹ წასართმევი] წასართმე A.

* 201-ე კანონი ბასილი კესარიელისა. ** იქვე, 207-ე კანონი.

იმისი გაშვება და სხვის თხოვნა აღარ შეუძლია*. და თუ იყოს ბოზი და ან თავისით წამქდარი იყოს და გაუშთელეებელი ჭირი სჭირდეს, მართებულია გულის დაჯერებისათვის ექიმს აჩვენონ.

და თუ არა ეშველებოდეს რა, რადგან კურთხევა გვირგუნისა არა მისულა, შეუძლია გაშვება და სხვის თხოვნა იმრიგი საქმისა და ჭირის¹ გულისათვის. და თუ ისიები არა სჭირდეს, ვერ შეუძლია გაშვება.

ქ. თავი სამსოცდაცხრამეტი²

339. ქ. თუ დედაკაცი თუ კაცი ჭირიანი იყოს ანუ ბიჭთან ურიგოდ მქცველი, ანუ ავის ჭირის პატრონი, ნუ შეპყრიან ცოლ-ქრმად და ნუ წააგდენენ გუირგვინის კურთხევასა.

და თუ ვინმე ქნას შეყრა ერთად, იმჭირის პატრონთა რაც საქონელი ქონდეთ, იმისი ნახევარი საყდარს ჯარიმად მიართვან და სამს წელიწადს სინანულში იყოს, და საკანონო გარდიჯადოს**.

აბა, თუ არ დაიშლიან შეყრას, ასრეა მართებული: თუ სულიერი ჭირი სჭირსთ, თუ ჯორციელი, უნდა პირველ გაწმდეს ჭირისაგან და მასუკან, წმინდად გაწმენდილი, შეიყარონ.

ქ. თავი სამასორმოცი

340. ქ. ამაგებისთინ დავევით ეს სამართლები, შეყრა ცოლ-ქმართ იქნეს კანონითა თუ არა?

მიგება სიტყუისა: ბრმისა დაბადება³ მისგვარად [209r] მისი ნაყოფი არ იქნების და ამას აქუს დასტური შეყრისა. მაგრამ რომლისათვინაც არ შეიყრების?

მონაობისას, იტყუიან შეყრასა ექიმები, მაგრამე არ იქნების, და მისსა ნაყოფსაც გამოჰყუების⁴. ამისთვის არ შეიყრების, რომელიც რომ ჭირი ავი და ძნელი, უშთელებელი და გარდამდები და ანუ ნაყოფთა გამოყუების.

და თუ კოჭლი და დიად დამტურეული არ არის, და ანუ შეუძლია რამე, ან სწავლა ჯელობისა რამ იცის, და ანუ შენახვა შეუძლია, იმრიგს დასტური აქუს ცოლის შერთვისა.

თუ ორისავე თვალით ბრმა იყოს დედაკაცი, არც შეეძლოს შვილის გაზდა და არც მოვლა სახლისა. თუ კაცს უნდოდეს და დასჯერდეს, და იყაბულოს, და მას შეეძლოს შვილისაც და სახლისაც მოვლა, კარგია, თვითან იცის, შეიყარენ. თუ დედაკაცი ან

¹ და ჭირის] ჭირიგის A. ² სმსოცდაცხრამეტი A. ³ დაბადებისა A. ⁴ გამოყუების A.

* 208-ე კანონი ბასილი კესარიელისა. ** იქვე, 209-ე კანონი.

კაცი ყრუ¹ იყოს და სხვაფერად ჭკუიანი და ჯელგამამავალი იყოს, შეიყარონ.

თუ მუნჯი იყუნენ ან ქმარი და ან ცოლი, პირუტყუსავით იქნებიან, ვერ შეიყარონ.

ქ. თავი სამასორმოცდაერთი

341. ქ. თუ ვის დედაკაცს ელაპარაკოს სხვაგვარისათვის, რომ ჯერ არ შეყროდეს ქმარსა მისსა, და გამოჩნდეს მისი. ავი ნაქნარი, კაცსა შეუძლია გამგებაცა და თხოვნაცა. თუ საყდარში შესულიყუნენ, ნუ გაუშვებს, და თუ გაუშვას, ქურივი ეთქმის და სამს წელიწადს სინანულით საკანონო გ[209v]არდიჯადოს*.

და ესეც დავდევით: თუ გვირგვინი უკურთხეველი იყოს, დანიშნული გაუშვას ბოზობის გულისათვის; და თუ საყდარში შესული იყუნენ, საყდრის პატივის გულისათვის ვთქუით, რომ ვერ გაუშვას.

და თუ ჩვეულობა ქონდეს ავის საქმისა და გვანდეს, რომ ვერ მოითმენდეს, გაუშვას.

ქ. თავი სამასორმოცდაორი

342. ქ. ყმაწვილთა გუირგუინს ნურგინ უკურთხავს სანამდის დრო არ იყოს და მოწონება და ნება თავიანთი² შეიტყონ. თუ ვინც მლდელთა ქნან და არ გაიგონონ, გარდაყენონ მლდელობისაგან, ასი ღრამი ვერცხლი წაართვან ჯარიმა და საყდარს მისცენ. და ვაჟი როდისაც ჭკუას მოვიდეს, ვინც უნდოდეს, შეირთოს**.

მაგრამ ამისთვის ერთმანეთის უნახავად და უნდომლად არ შეერთონ ერთმანეთსა. თუ ერთმანეთი არ მოიწონონ, შეტყობა არა ჰქონდესთ, არა არის მართებული, რომ შეყარონ ცოლ-ქრმად ერთმანეთის უნდომლობისა და უნებურობისათვის.

ეს სამართალი დავდევით³ და საყდრისა არის ეს სამართალი.

ქ. თავი სამასორმოცდასამი

343. ქ. თუ ქალ-ვაჟნი ორნივე ერთის ძუძუთ, ერთის დედაკაცისაგან დაზდილნი იყუნენ, უცხო და უცხო, მართებთ ცოლ-ქრმად შეყრა მათ თუ არა?

მიგება სიტყუისა: არ არის მართებული და ნურცავინ იქს—მზობელი და ძუძუთ გამზრდელი⁴ ერთია.

¹ ყურუ A. ² თავიანთი A. ³ დავიდევით A. ⁴ გაზდილი AB.

* 210-ე კანონი ბასილი კესარიელისა. ** იქვე, 218-ე კანონი.

[210r] ქ. თავი სამასორმოცდაოთხი

344. ქ. ვინც რომ სამანსა და სამძღვარს შეეცილოს ამხანაგსა, როგორ რა არის¹ ეს?

მიგება სიტყუისა: რომ დასწერა მოსემ რიგი ბძანებითა ღთისათა, მივიდეს მახედ ის წყევლა თავსა მისსა ზედა, შეიქნეს შეჩვენებული სიცოცხლით და სიკუდილით.

შეიტყონ შემცილებელთა სამძღუროისათა და შეშინდენ, სამართალი ღთიურია². თუ რამ იყოს შეცილების სალაპარაკო მინდურისა და მიწა-წყლისა, მოწმებით გააშორონ. მგონია, რომ ასრესჯობდეს ფიცსა, თუ ფიცი იქნას. მაგრამ არ არის მართებული, არ ვარგა და ავია, რომ ჩნდეს მოწამე და ფიცვედენ, ნუ დაიფიცვენ, არა, ბძანებასა არ მივცემთ ფიცისასა.

მაგრამ ვინც გულის უჯერობით მოაგდინოს, როგორც რომ ზევით გუითქუამს [იხ. მუხლ. 258], ისრე უნდა გაცხადებით ორითა და სამის მოწმით დამტკიცდეს ყოველი საქმე და ფიცი მოსარჩენია [შდრ. მუხლ. 257].

ქ. თავი სამასორმოცდახუთი

345. ქ. თუ ვინ გაუშვას შვილების დედა, ცოლი თვისი, უბოზრად ანუ კუდიანობისათვის, ანუ სხვა რამ ტანსა მისაში ჭირი იყოს, თუ კაცი გამშვები მებოზვარი იყოს და სხვაზე თვალი ქონდეს, ეს იყოს მისი სამართალი: შვილნი, სიცოცხლე-ყოფა, სახლ-კარი, საქონელი, მიწა-წყალი, ყოველი რაც, შუა გაიყონ. თუ ნება იყოს დედაკაცისა უქრმოდ დადგეს გაშვებული, ნახევარი, რაც რომ არის, ყუელას გელი მოჰკიდოს, შვილითა; საგელმწიფო ხა[210v]რჯო რაგინდარა იყოს, დაედვას, უნდა მისცეს.

და მან ქმარმან მისმან, რომ გაუშვა, შვიდს წელიწადს მონანებით³ საკანონო გარდიჭადოს, საყდარს ჯარიმა მისცეს: თუ აზნაური იყოს, სამასი დრამი, და თუ გლეხი იყოს, ასი დრამი მისცეს საყდარსა გუირგუინის კურთხევის⁴ შეგინების მაგიერად, გარდადებისათვის.

თუ დედაკაცმან ვინც ის ცოლის გამშვები კაცი შეირთოს, შეიტყევით, რომ წინაპირველი ცოლი იმან გააშვებინა, დაიჭირონ ის დედაკაცი, და სადაც მონაობიანი დაშლილი ავი ავადმყოფი გლახანი იყუნენ, ერთს წელიწადს იმათ ამსახურონ და მოავლე-

¹ არის] რის A. ² ღთიურია A. ³ შვიდს წელიწადს მონანებით] მივიდეს მონანებით წელიწადსა და A. ⁴ კურთხევის A.

ბინონ. თუ აზნაურიშვილის ქალი იყოს და ვერა ქნას მათი სამსახური, ასი ღრამი ვერცხლი ჯარიმად¹ იმრიგთა ავადმყოფსა მიართვას*.

ეს დავდევით კიდევ ბძანება კანონისა: თუ მან ცოლის გაშვებმან კაცმან მოინანოს და საკანონო გარდიჯადოს, მასუკან გულმართლად დაბრუნდეს მისის ცოლისაკენ და სხვა ცოლი აღარ შეირთოს, უნდა მან დედაკაცმან და მან კაცმან ერთმანეთი აღარ² გაუშვან ცოლქრობით.

ქ. თავი სამასორმოლაექუსი

346. ქ. თუ ვინ ცოლი შეირთოს და მოკდეს, რომ უშვილო გამოდგეს და ქმარმან გაუშვას უშვილობისათვის, თუ რამ მიჰყოლია მას დედაკაცსა—მსახური თუ მხლებელი, ანუ პირუტყუი თუ ტანისამოსი, ოქრო თუ ვერცხლი,—გამოართვას და გავიდეს. თუ უშვილობას გარდა სხვას სინჯისათვის მოინდომოს გაშვება [211r], ათასორასი ღრამი ვერცხლი³ ჯარიმა მისცეს ცოლსა, თუ აზნაურიშვილი იყოს; და თუ გლეხი იყოს, ექუსასი ღრამი მისცეს..

მაგრამ, თუ ამ სამართლის გარდაწყვეტამდი თუ ვინმე დედაკაცმან ის კაცი ქრმად მოინდომოს, დაიჭირონ ის დედაკაცი, რომ გამოჩნდა ცხადად, რომე მის კაცის ცოლის გაშვების საბაბი ყოფილა. მას დედაკაცს ამსახურებინოს და მოავლებინონ მონაობიანთა და დაშლილთა ავადმყოფთ, გლახათა, ამსახურონ და ასი ღრამი ვერცხლი⁴ საყდარს ჯარიმა მისცეს. თუ აზნაურის ქალი იყოს და ვერ შეიძლოს ავადმყოფის მოვლა, ასი ღრამი ვერცხლი მათ გლახათ მისცეს.

თუ კაცს უწინვე იმ დედაკაცისათვის პირობა დაედვას, ჩემსას გაუშვებ და შენ შევირთაო, ასი ღრამი ვერცხლი ჯარიმა მათ გლახათ მისცეს და საყდარსა, და სამს წელიწადს უნდა ფეჭზე დგომით მონანებაში იყოს და საკანონო გარდიჯადოს ერთს წელიწადს ჭელის გაცემით გლახათა. და მერმე შევიდეს საყდარში.

თუ ვინ შვილების დედამ გაუშვას ქმარი, რომ არ იყოს ბოზი ანუ ჭირისათვის, ქრმისა და ცოლის გარისხება⁵ და ჯარიმა და საკანონე რაც ზემო ცოლ-ქრმის სამართალში დაგვიწერია, ის გარდააქდევინონ**.

რაც ჩვენის შეძლებით და შეტყობით შევიტყუევით, ეს დავდევით. ახლა შეგატყობინებთ მოსამართლეთა და ამას მოგატყუენებთ, ყოველთა სამართალთა თავისი საკანონო უნდა.

¹ ჯარიმად]—A. ² აღარ] აღარ A. ³ ვერცხლი]—A. ⁴ ვერცხლი]—A. ⁵ გარიგება A.

* მე-4 კანონი შაჰაპივანის კრებისა. ** იქვე, მე-5 კანონი.

[211v] ქ. თავი სამასორმოცდაშვიდი

347. ქ. თუ ვინ დედაკაცი გავიდეს ქრმისა მისის სახლიდამ, დაიჭირონ და მას დედაკაცის ძმას მიაბარონ, მანამდინ ქრმისა მისისა დანაშაულს შეიტყობდენ და მის გასულის საბაბს. თუ უყიდია, მოახლედ დაუსვამს და მასუკან ცოლად შეურთავს, თუ ისრე ნათხოვნია, ქალი იყოს მანამდი ძმასთან. ორისავე საქმე შეიტყონ. რადგან გვირგუინი უკურთხავს, არ გაიყრებიან, თუ არ ბოზობისა და რომელიც მაგისტანა საქმე მოვდეს ძნელი, რომელიც რომ გზას აჩვენებს. დაუძახონ მას დედაკაცის ქმარსა.

თუ დედაკაცი მის ავნაქნარობას გამოსცლოდეს, ავისა და ბოროტის მქნელი იყოს, სცენ და დაარიგონ და ამოაკუთინონ ავი საქმე ყოველი. თუ მან კაცმან პირობა დაუდვას ავის საქმის ამოკუთისა, მოსამართლეს უნდა შეეყარონ ერთგან და დაამორჩილონ. და არ გაიყრებიან ჩვენის კანონის ბძანებითა გუირგუინ-ნაკურთხნი*.

მაგრამ ამისთვის დავწერეთ ზოგან გაშორვების გზებია [იხ მუხლ. 162], ვინ იცის, რომ მოვდეს ასეთი საქმე, რომ სიკუდილი ვდებოდეს. ჩნდეს გაცხადებით იმისთანა საქმე ამისთვის ვთქუით, რომე სიკუდილი არ მოვდეს.

ქ. თავი სამასორმოცდარვა

348. ქ. თუ ვისაც კაცს ვისიც ქალი უნდოდეს, სთხოვდეს და არ აძლევდეს, ან ითხოვოს, ან უთხოვნელი, ან გათხოვილი** მოიტაცოს ქალი, მისის მამისა და დედის უნებურად წაეყუანოს სადაც, წაართვან მას კაცსა და მამას მისცენ თავისი [212r] ქალი, და საუბატიო მომტაცებს წაართვან ათასორასი დრამი ვეცხლი¹ ჯარიმა, თუ აზნაურიშვილი იყოს, და, თუ გლეხი იყოს,—ექუსასი დრამი ვეცხლი¹.

და ვინც მას ტყუილს სიძეს მიჰყოლოდეს თან, მათ ას-ასი დრამი ვეცხლი¹ წაართვან და ესეები შუა გაყონ: ნახევარი საყდარს მიაართვან და ნახევარი გელმწიფესა.

და თუ ის ტყუილი სიძე ქალთან მისულიყოს და გაეწბილებინოს უგვირგვინოდ, საყდარ ჯარიმა მიაართვას და საძი წელიწადი მონანებით საკანონო გარდიგადოს.

¹ ვეცხლი]—A.

* მე-6 კანონი შაჰაპივანის კრებისა. ** „გათხოვილი“ ჩაწერალია სხვა ხელით.

და თუ მღღელს მისის დედ-მამის მალვით და უნებურად მათ გვირგვინი უკურთხოს, მღღლობას ნულარ აქნევენებენ და ასი დრამი ვეცხლი¹ ჯარიმა წაართვან და დამჭიროთა გლახათა და საბრალოთ გაუყონ. და მისგან მიღებული კურთხევა ურგებელია.

ამაებს უკან თუ ქალმან და ქალის დედ-მამათაც ინდომონ და მისცენ მას კაცს, თუ გვერთ მოსწოლია, როგორც ორ-ცოლნაყოლი, ისრე ჩაიგდების. მართალს გვირგუინს ნულარ მიიღებენ მათზე, ტირიფი მოაკრკალონ და ის დაადგან თავსა მათსა და ისრე დასწერონ ჯვარი.

და თუ ორნივე წმიდათ ყოფილიყუნენ და არ იყუნენ შერეულნი, მართალი გვირგუინის კურთხევა მიიღონ. აზნაური იყოს თუ გლეხი, სამართალი ეს არის*.

ამგვარი სამართალი სხვაგანც სწერია, მაგრამ აქ უფრო გაკუთილია ჯარიმა ამისთვის, რომ მოსამართლე არ დაღონდეს ამგვარის [212v] სამართლისათვის, და დროსაც და შეძლებასაც დახედონ.

ამრიგი სამართალი უეფისკობოზოთ და უმოქადაგოთ არ იქნას. ამგვარის ბოზობის ჯარიმა, რაც რომ ებისკობოზის ჯელთ მიეცა ჯარიმა, მისგან ნახევარი მაინც² გლახას უნდა გაუყონ. თუ მართლა სხვის ნათხოვნი ყოფილიყოს, მას უფროსად გარდაჯდეს**.

ქ. თავი სამასორმოცდაცხრა

349. ქ. მღღელნი დიდობის სიყუარულისათვის ნუ შეიქნებიან ერთმანეთის მტერნი და ინადნი. რომელიც რომ ბძანებითა ღთისათა გამოიძრჩია წინათვე სამღღლოდ, ის უნდა იყოს უფროსად დეკანოზად***.

ეს არის სამართალი: რომელი რომელზე უწინ ნაკურთხი იყოს, ის უნდა წინ იყოს, თუ რომ იყოს შემძლე საქმისა და ღირსი უფროსობისა.

მაგრამ თუ ჯელიდამ არ გამოუდიოდეს და არ იყოს ღირსი, ებისკობოზის ბძანებით გამოიძრჩიოს კაცი ღირსი და შემძლე უფროსობისა, და მაჰჭირნე შემატებისა საყდრისა. მას უნდა მისცენ უფროსობა. ამით უფრო კიდევ მიეცემა, რომ მრავალნი მოწმობდენ მის სიღირსესა და გაძლოლასა საყდრისასა.

ქ. თავი სამასორმოცდაათი

350. ქ. მღღელნი ნუ დაიჭერენ ცალ-ცალკე და ნუ გაყოფენ სამწყუსოსა სიახლოვესა მათსა, რომე სიმძულვარეს ჩამოავდებს

¹ ვეცხლი]—A. ² ნახევარი მაინც] ნახევარ A.

* მე-7 კანონი შაჰაპივანის კრებისა. ** „თუ მართლა... გარდაჯდეს“ B-ში არაა, ხოლო A-ში მიწერილია სხვა ხელით. *** მე-10 კანონი დკინისკრებისა.

წმინდას ეკლესიაში. უნდა საწესო და შესავალი ყოველი მათი სა-
ყდარში მისცენ, და იმათ, [213r] როგორც სამართალია, რიგით
გაყონ: უფროსსა მისცენ ორი წილი და ნახევარი და სხვათა
მღდლებთა — ოროლი წილი, მთავარ-დიაკონს — ერთი წილი, მგა-
ლობელს — ნახევარი; და ხუცის ცოლი რომ იყოს ქურივი, კარგი
სამსახურის მოქმედი, მორჩილი, მოსამსახურე საყდრისა, ნახე-
ვარი¹ წილი უმეშურნელობით მისცენ.

ვინც ასე არა ქნას, შუაში მემშურნობა და სიმძულვარე ჩა-
მოაგდოს, პასუხი გასცეს მისსა რიგსა, თავს დაიდვას სამართა-
ლი: ამხანაგნი მასთან ნულარ დაჯდებიან, ნულარც ადგებიან და
ნულარც მრევლნი მასლა იხუცებენ*.

ქ. თავი სამასორმოცდათორმეტი

351. ქ. სამლოცველო და საწირავი და სამსახური წმინდის
ეკლესიისა უფროსი საყდრის დეკანოზს მისცენ, როგორც სხვას
თავშიაც სწერია. არ უნდა დეკანოზმა საყდარი გაუშვას და თავის
საქმეს შინ გამოუდგეს². ყოველ დღევ და ღამ წმინდას ეკლესიაში
უნდა იყოს და მის რიგსა და ლოცვას არ დააკლებდეს, და ყოველს
მის საქმეს ჭეშმარიტად იქმოდეს. გარიგება სამწყსოსი და ქადა-
გება³ არ უნდა დააკლოს**.

ქ. თავი სამასორმოცდათორმეტი

352. ქ. ნება იქნა ჩვენი მათი იმათისა ცოტა რამ დაწერისა, —
არათუ ცოტა რამ მტერობა და მემშურნობა იქნა ამ ქუეყანას
მათ ერისკაცთა, [213v] მღდელთა და მეუღაბნოეთა უკან. გულში
ჩავიგდეთ კანონი დიდის ისაკისა, რარიგად შვენიერად რიგი გა-
ყოფს მონასტერსა და საყდარსა, რომ დღეობას ახლა აირია და
წაჭდა ყოველი⁴. და ამიტომ ველარას ვამბობთ და დავჩუმებულ-
ვართ: ამისთანას სამართლებისას⁵ თუ წმინდანისაგან არ ეშინიათ
და არა რცხვენიათ სამართლისა და საქმისაგან, აბა, როდის შე-
ირცხვენენ მკუდრის სხვისაგან.

თუ⁶ ამათი სამართალი უნდათ კაცთა რომ გაასწორონ, იმა-
თით ღირსია, რომ გარიგდეს, არათუ სხვაგვართა. რომ თუ გეგო-
ნოს, რომ ამით უნდა ქნათ სამართალი, არ იყო ჩვენგნით ამის
დაგდება. ვიფიქრეთ, და თქუნენც იფიქრეთ.

¹ ნახევარ AB. ² საქმეს შინ გამოუდგეს] საქმისათვი გამოვიდეს A. ³ გა-
დაგება A. ⁴ ყოველი—A. ⁵ სამართლართლებისას A. ⁶ თუ]— თუ A.

* მე-13 კანონი დვინის კრებისა. ** იქვე, მე-14 კანონი.

ქ. თავი სამასორმოცდაცამეტი

353. ქ. მოგსენებად¹ მკუდრისა მისის სახლისკაცისაგან, რაც რომ რიგია ქრისტიანობისა, რომ ბძანებს წმინდა მამანი² გარდიგადონ სულის საქმე მიცვალებულისა სინხარულით — ორმოცი ანუ პანაშვიდი, — ანუ რაჟამს ოდენ ანდერძი ქნან მიცვალებულთა, ნუ მისცემენ სხვათა საყდარსა ანუ მეუღაბნოეთა, უნდა მისცენ თავიანთის საყდრის მღდელსა, სადაც რომ მონათლონ და დაბადებულსა სულის წმინდით მეორედ სადაც რომ მიუღიათ გვირგვინის კურთხევა. მიცვალების წესიც იმ საყდრისა არის, რაც რომ წესი არის თავის საყდრისა.

და თუ ნამეტნავი და³ [214r] კაი მოინდომოს მისცეს მეუღაბნოეთ სხვათა მონასტერთა და გლახათა, და ინდომოს საქუეყნოდ, კაია და მართებული, ასრე რომე თავის საყდარს წესი არა დააკლოს რა*.

და ესეც: თუ ჯელიდამ⁴ არ გამოუიღოდეს რა მიწუდენა მისის საყდრისა, სხვაგან სადმე იყოს ანუ იმედი არა ქონდეს თავის მღდლისაგან, ანუ შორ იყოს თავისი მღდელი და სხვა ხუცესი ინდომოს, სამარხი და შვიდი საწირავი მისთვის გარდასდვას.

ანუ კიდევ, რაც ემეტებოდეს, როდისაც შეეყაროს, მისცეს და სხვა საწირავი და საფლავის საკურთხი მონასტერს მისცენ; ანუ კიდევ, რაც შეეძლოს და ჯელით გამოუიღოდეს, განშორებულთა მეუღაბნოეთ მისცენ. პანაშვიდისა და, რაც ჯელიდამ გამოუიღოდეს, მის მიცვალებულისა საწირავი მოძღვარს მისცენ.

ქ. თავი სამასორმოცდათოთხმეტი

354. ქ. მრევლთა ვისაც სამწყსომ იმტყუენოს და დააშაოს რაც, შეჩვენებული შეიქნეს ებისკოპოსთა და მოქადაგეთაგან.

თუ მოკუდეს შეჩვენებაში ის კაცი, ნუ დამარხავს მღდელი. და თუ ყმაწვილი მოსანათლავია და ეჭროებოდეს მონათულა, უნდა მონათლოს; და ანუ თუ მოკუდეს ყმაწვილი მათი, უნდა დამარხოს**

და შეჩვენებული თუ მოკუდეს, არ უბძანებს დამარხვასა, რომლისაგანც შეჩვენებულია, მის უბძანებლად. და თუ ყმაწვილიც შეჩვენებული იყოს, არ უნდა მონათლოს და არც უნდა დამარხოს [214v].

რომელმაც შეჩვენებული ან მონათლოს და ან მკუდარი დამარხოს, წილი და კერძი იუდისა აიღოს. შეჩვენებულს გარდა მის

¹ მოხდება A. ² მმანი A, ძმანი B. ³ და]+ და A. ⁴ ხელიდა A.

* მე-18 კანონი ბარდავის კრებისა. ** იქვე, მე-19 კანონი.

სახლში მკუდარი უნდა დამარხოს, მოსანათლავი უნდა მონათლონ.

მოქადაგეთა და ებისკოპოზთა დარიგება უნდა მისცენ¹, ერთის დანაშაულისათვის ერთბირად მისი სახლი არ უნდა შეაჩვენოს. და არც მოქადაგეთ უნდა ქნან, არც მღვდელს აქნევიან. არ არის არც მისი რიგი, ერთისათვის ერთბირად სახლი მისი შეაჩვენოს.

და თუ შეჩვენებულმან არ მოინანოს და შემჩვენებლისაგან შენდობა არ ითხოოს, გაიშორონ მათის მრევლობიდან და საყდრიდან, ამიტომ რომ სხვამც არა ქნას რიგის უმორჩილობა. შეჩვენებით და ყოფა უფლისა საქმით რომ ბძანებს: «კარგია, რომ ერთი წაჯდეს და არა ქუეყანა ერთისათვის»*.

ქ. თავი სამასორმოცდათხუთმეტი

355. ქ. ებისკოპოზნი² ნუ იქმონენ საყდრის კარის დაკლეთასა და სამღთო ლოცვისა და წირვის მოცდენასა თავის გამორჩომისა და ხარბობისათვის, ანუ ერთის დანაშაულისათვის. მოვალე გამოირჩია: ვისიც ტანი რომ დამნაშავეა, ის უნდა შეაჩვენოს**. არ არის მართებული, რომ ერთის გულისათვის საყდრის კარი დაუხედონ და მოაყდინონ სამსახური ღთისა. და თუ მოსამსახურეში ჟრიგობას ხედვედეს, მათის დანაშაულისა შიში დასდვან.

ქ. თავი სამასორმოცდათექუსმეტი

356. ქ. რასაც დროს ქუეყანა დატყუევდეს ცოდვის მათისათვის, კაცი თუ დედაკა[215r]ცი ვინც დატყუევებულა, მათმა მეუღლემ მოქადაგის უბძანებლად ვერც ქმარმა ცოლი შეირთოს და ვერც ცოლმა ქმარი შეირთოს.

მათი ასრე დავდევით და დავამტკიცეთ: თუ შვიდ წელიწადს უწინ ცოლი შეირთოს მან, ტყუის პატრონმან, ბოზობის მგზავსია და ბოზობად ჩაიგდება, და იმისთანას სცენ და გაურისხდენ, და საქონლისაგან ჯარიმა წაართვან. ის ჯარიმა გლახას გაუყონ და შვიდს წელიწადს მონანებით იყოს და საკანონო გარდიჯადოს. აგრევე დედაკაცთა.

თუ შვიდს წლამდი მოვიდეს კაცი თუ დედაკაცი, ისრევე უნდა გვირგუინ-ნაკურთხი ერთმანეთს შეჰყარონ. და თუ შვიდს წელიწადს უკან მოვიდნენ და ერთმანეთი აღარ ინდომონ, ერთმანეთის

¹ მოქადაგეთა და ებისკოპოზთა დარიგება უნდა მისცენ] მოქადაგეთა დარიგება უნდა მისცენ ებისკოპოზთა A. ² ებისკოპოზნი A.

* იოანე 11, 30. ** 21-ე და 22-ე კანონები ბარდავის კრებისა.

ნებით სხვადასხვა შეიერთონ, კაცმანცა და ქალმანცა. და იმგვარად ორცოლიანთ საკანონო გარდიჭადონ.

ესრე ნამეტნავია, ბოლოს კანონზე ბძანებითა რომე ზომიერის მგზავსად სხვადასხვა დავდევით [იხ. მუხლ. 158, 164]. ჩვენ ესეები აქ დავამატეთ¹, რომ ყუელას გარდამწყუეტელია² აქ სამართალი.

ქ. თავი სამასორმოცდაჩვიდმეტი

357. ქ. თუ კაცი ვინმე ანუ დედაკაცი წმინდის საყდრისა უშვილოდ მიიცვალონ და სიცოცხლეში შეძლება ქონდესთ თავიანთ³ საქონლის ქონისა, თვითან რომ მიიცვალონ, მათს ნათესავთ მათს ქონებასთან, მიწა-წყალთან, თუ მრევლის პატრონი იყოს, მათ მრევლთან, გელი არა აქუთ [215v]. მისი ნათესავნი, თუ ბევრი იყუნენ, თუ ცოტანი, თუ უნდოდეს, ერთი რომ იშვილოს, ანუ, თუ უნდოდეს, გაყიდოს ანუ თავისის სულისათვის გასცეს, თვითანვე თავიანთ³ საქონელზე შეძლება აქუთ.

და თუ მათგან ნამეილეგმან მდღლობა ინდომოს ან, მრევლნი უნდა მოწმობდენ და ან⁴ თვითან უნდა ღირსი ჩნდეს, და, აბა, ისრე უნდა აკურთხონ და ნახევარი მისცენ უხარჯოთ და უბეგროდ. დამიწა-წყალი იმგვარად საყდროვანთ მიცვალეზულთ საყდრისა არის.

და თუ მდღელნი და მათნი ცოლნიც მიიცვალონ⁵ და ანდერძი არა ქნან და ანუ არვინ იშვილონ, რაც მათი არის, ყოველი ერთბირად საყდრისა არის დაპატრონება, რომლისაც რომ მართებული და წესია, არათუ შორეული და უცხო დაპატრონოს. თუ ნებით ანუ მოწონებით იწონებდენ და თქუან თუ, ამას მივეცეთო, მოქადაგე ნუ მისცემს გლებსა, წმინდის საყდრის შეწირულია.

ეს დამტკიცება სამართლისა ერეკლესა და ხოსროვისაგან [არის] და იმათ წინ დროსა რაც ქნილა; ნუ დაიძრას: რომე არ იცოდენ დამტკიცება, დამტკიცებით როგორც რომ დაუჭირავთ ისრე დაიჭირონ*.

ვინახოთ ეს სულიერი სამართალი. შეძლებას მისცემს დაპატრონებისასა, ვისთვისაც უნდა, მისცემს, მაგრამ საყდარს არ გააშორებს. თუ მოკდეს შორეული ჩამოგარდნილი ანუ უცხო შვილად აიყუანოს და მანც შვილობის წიგნი აიღოს და ხუცობა ქნას, მის უკან და მის [216r] სამდღლოზედ დააყენონ, — შემძლე იყუნენ მოსამართლენი და წინამძღვარნი. და ის, ვინც დააყენონ, კიდევ ხუცის

¹ დავამტკიცეთ B. ² გარდამწყუეტელი AB. ³ თავიანთ A. ⁴ და ან]და: ნ. ⁵ მიცვალონ A.

* მე-8 კანონი დვინის V (645 წ.) კრებისა.

სახლისაგან უნდა იყოს, რომ დააბატრონონ, არათუ ერისკაცის სახლისა. ამისი თქმით მოკდეს, რომ აღარავინ იყოს დამბატრონებელი, წმინდა ტახტისა არის.

და თუ ჩამოვარდნილი ღირსი იყოს და თუ მღდელი იყოს თუ არ იყოს, თუ შეუძლია, რომე ღირსებითა ქნას მღდლობა, მღდლად უნდა დააყენონ, და ეს არის ჭეშმარიტობისაგან.

ქ. თავი სამასორმოცდათურამეტი

358. ქ. მებატონემ ვინც რასაც დროს თავისი მამული და ყმანი გაყოს, მრავალნი ავთვალობით¹—იქმონენ, ყმაწვილთა ეკლესიასა ნდომით მოინდომებენ, რომე ყმათა გაჯადონ, დაჩაგურით დაამორჩილონ თავიანთ² თავსა, რომ არ არის მართებული მღდელზე და საყდროვანზე და ქრისტიანზე.

სამგზის სანატრელმან წმინდამ გრიგოლ და ჯელმწიფემ თრდატ³ წმინდასა ეკლესიასა საბატრონო სხვათა აზნაურიშვილთა და თარხანთაგან გაერიგებინათ, და აზატნი იყუნენ შვილნი წმინდის ეკლესიისა თავიანთ⁴ მიწა-წყლითა და ქონებითა. რამეთუ სპარსთა ჯელმწიფობის დროს ცოტა რამ დასდევს სახელმწიფოს ხარჯის მიმცემის სახლი, ჩანს ცხადად, თუ ცოტას რასმე სთხოვდენ, ასრე არა სთხოვდენ, რომ გამამღებს გლეხთან [216v] აერიათ. ერთს რასმე მისცემდენ წლითი წლამდინ საჯელმწიფოდ.

მაგრამ, თუ ვინმე ხარბის თვალთ შეხედოს, აზატნი ყმაწვილნი ეკლესიისა წილში და გაყოფაში ჩაადგოს საყმოდ, იმრიგნი განშორებულნი არიან კურთხევისაგან, განშორებული შვილი შეიქნას, არ იყოს შეძლება კათალიკოზისა და ებისკოპოზთაგან იმათანის წირვის კურთხევა.

და სხვანი, — ისინი ოზინ ჯელმწიფის ჭირით დაჭირიანდეს, — ვინც თავ-თავის ნებით გაყოფ შეწირულობა წმინდის ეკლესიისა და არ დაუჯეროს მოქადაგესა და არ მიუგდოს ყური, ჩვენის ქრისტიანობის კურთხევისაგან შორ იყუნენ იმისთანანი*.

ვინც მოინდომოს იმრიგის საქმეების ქნა, შეიტყონ, დამქცევთა და მამშლელთა⁵ ამისთანას სწორეს წინაპირველთ კანონთა ნაბძანებისა.

ქ. თავი სამასორმოცდაცხრამეტი

359. ქ. ზოგნი მამასახლისნი და აზნაურნი არიან, რომე შეძლებას იქმონენ მონასტერზე, ვისასაც მოინდომებენ, გაადებენ,

¹ ავთვალობით] ავთვლობით A. ² თავიანთ A. ³ თრდათ A. ⁴ თავიანთ A. ⁵ მშობელთა B.

* მე-17) კანონი დვინის V კრებისა.

და ვისასაც მოინდომებენ, [დასხმენ] თავიანთ¹ ურიგობითა და გამოსარჩომისათვის.

და არიან კიდევ ვინმე ასეთნი, რომ დასხდებიან მონასტერში იმგვარად, როგორც რომ უსახლკარო, არა ქონდეს სახლი, რომ პური სჭამონ, დასხდენ მაშიგან და პური სჭამონ და საყდარი ღთისა არათ ჩააგდონ, და არ შეირცხვიონ.

იმისთანასთან, თუ ეპისკოპოზი არ გაუშვან, რომ გაასწოროს და ნახოს თავისის მონ[217r]ასტრის ურიგობა და დასაკლისი, წმინდათ განათლება, ლოცვა-წირვა და მგალობელთ გალობა და სახლთა გარიგება, — ამისთანას გავლილის ცოდვის შენდობა იქნას მრევლთა კურთხევითა, ჟამის-წირვით, შესაწირავის მირთმევით, ლოცვით. ყოველთა საყდროვანთა კრებულთა ილოცონ მათთვის, როგორც რომ მართებთ, რა რიგათაც სხვათა მამათ და განშორებულთაგან არის მართებული ლოცვა. და ამოღებას რისამესას² ნუ იქმონენ.

მაგრამ, თუ წმინდათ მამათა ჩვენთა დარიგების ბძანებისა მტერი მშლელობისა შეიქნან, ამისთანანი ჩვენის ქრისტიანობის კურთხევიდამ შორ იყუნენ და მაგიერი რისხვა წმინდათა წამებულთაგან აიღონ*.

როგორც რომ სწერია, თუ ქნან მაგიერი მისი მათ მრევლისათეინ ურიგობა**.

ქ. თავი სამასსამოცი

360. ქ. უქონელსა და ღარიბზე ვინცა და რომელმანც შეძლება მიიღოს ამისი, რომე სათხოვარი სთხოვოს³ ანუ ძღვენი და სასმელ-საჭმელი, ძალით და უმოწყალებით სთხოვდენ და იასაულს⁴ აყენებდენ და შუღლით და ცემით შიაწუხონ, შესაბრალებელი ძმა გასარჯონ⁵, — შებრალება და მოკმარება უნდა იმისთანას ყოველთა ქრისტიანთა მოწყალე ძმათაგან, შეხვევა⁶ ყოვლის მისის სატკიერისა**.

მაგრამ, თუ ვინმე მოინდომოს იმისთანა ურიგობა საბრალობედ, შეუწყალებელი სა[217v]მართლით სამართალი გარდაეჭდვინებათ, რომელმაც არა ქნან შეწყალება⁷.

ქ. თავი სამასსამოცდაერთი

361. ქ. რომელიმე მოლაშქრე და ანუ აზნაურნი მივიდნენ და სოფლად შევიდნენ, და ისრე გალაჭონ, და საკრავითა დაუწყონ

¹ თავიანთ A. ² ამოღებას რისამესას] ამოღება რასაც A. ³ სთხოოს A. ⁴ იასულს A. ⁵ გასიხჯონ B. ⁶ შეხვევა A. ⁷ შეწყალება.
* მე-10 კანონი დვინის V კრებისა. ** მიქია 5,14. ნაუმ 1,2. მე-11 კანონი დვინის V კრებისა.

სმა წმინდასა წირვისა და ლოცვის სახლში, ამისთანა საქმის ქნა გაგონებაც საზარელია ქრისტიანთაგან, არამთუ ქნან. აბა, ზეით წერილი კანონი [იხ. მუზლ. 359] უნდა წაუკითხონ მღვდელთა იმათთანას კაცსა და შეატყობინოს კანონის ბძანება. თუ გაიგონონ სიტყუა მათი და დასცალონ საღმთო სახლი და წავიდნენ სოფლად, კარგია.

და თუ არ დაიჯერონ და არ გაიგონონ სიტყუა მათი, ჩვენის ქრისტიანობის კურთხევისაგან განშორებული იყუნენ და წმინდათაგან რისხვა და წყევა აიღონ, — მონასტერსა წმინდათ განსასვენებელი ნთქმის და სადგომი ებისკოპოზთა, მოქადაგეთა, ბერთა, მღვდელთა და გლახაკთა, არათუ უსამართლოთა და მოლაშქრეთ აღგილი იყოს*.

ქ. თავი სამასსამოცდარი

362. ქ. როგორც რომ ჩვენი ყოველი ტახტისა სამართალი იქნა დაწერა, ყუელა თავ-თავის ქრონიკონითა ისრე ათს წელიწადს პატრონობაში ხოსროვისაში, — აჰა, თქუენსა სიწმინდის წერას შევიძლებთ, მაგრა[დ] დაჭერასა დარიგებას სულის წმინდისასა, — გელითა რიგითა წინასწარმეტყუელთა და მოციქულთ კანონითა სიწმინდითა მართლად დამტკიცდეს, და დაამტკიცეს წმინდათა და მართლ[218r]მადიდებელთა მოქადაგეთა.

მაგრამ უზეშთაესად იფთხილონ დასაწყევლელი ახლოს ნათესავთა და გვართა ცოლ-ქრმად შეყრა. ესე ურჯულობა არის და ყოველთა ავთა საქმეთა საძირკუელი, — როგორც რომ ბძანა მოციქულმა: «უცხო თესლთა რიგი უღმრთობა არის»**, როგორც რომ წინასწარმეტყუელთა შეგვატყობინეს და გვამცნეს.

ღთიულმან¹ პირმან დასწყევლოს კაცი, რომელმანც გამოცვალოს ამხანავთა დადებული სამძღვარი და დამტკიცება დამბადებელისა, ყოვლისა დარიგების და დამტკიცების დადება და ბძანება ფეჟქუეშ ჩააგდონ ურიგოდ და არად მიიჩნიონ. იმათთანას კაცზე მივა რისხვა, ღთისა ძველითგანვე რომ უბძანა ღთნ: «რიგთა გვართა ეგვიბტელთა და ქანანელთა ნუ წახვალთ. მე ვარო პატრონი და ღმერთი თქუენიო»***. ამისთანა ლოგინს შერცხვენილი დაუძახა პატრონმა და გაყარა წინაგვართაგან.

აბა, ორისაგან მივესწრათ იქ, რომ ჩვენ გერს ვეტყუთ. და იტყუის: ყუელანი დანი შენი არიან. და მასუკან აღარა ცოტა

¹ ღთიულადნ A.

* მე-12 კანონი დენის V კრებისა. ** I ტიმოთე 6,10. *** ლევიტ. 18,2 ო.

საქმით გასაკუთრებელი თქუა: და შენია, და მასუკან მეორედ ასრე: როგორც რომ ცოლი ცოლია, ისრე მისთან მიყოლილი და ქრმისა მისისა შინ დანახდომი შვილი და-ძმანი არიან, ისინი ერთ-მანეთს არ ერგებიან, არც მათი შვილი — ერთმანეთსა.

ეს არვინ იფიქროს, თუ მარტო გერისას ვამბობდეთ უზეშთა-ესად. როგორც მამიდაშვილი ნათესა[218v]ვია, ისრე დედიდაშვილი. იმგვარად ძმისწულის წულის წული, დისწულის წულის წული არ უნდა მიეცეს ერთმანეთსა და არც მიეცემის. რომ დაკარგულია ნოეს დროს, ნაქნარს ნუ გააცხადებენ.

სული წმინდა ოვსია წინასწარმეტყუელი¹ ყოველი ამისთანა ცოდვა ბოროტი წუროლად ჩაიდლო, მაგრამ ყოვლისაგან ეს ცოდვა უფრო მძიმეა, რომე სისხლი სისხლს გაერთდება. რომ მოვდეს ნათესავთა ცოლქრმობა, ნათესავთა შუა რომ უმჯდურობის ცოდვა იქნას, ატირდების ქუეყანა, ნაკლულოვანება შეიქნების ყოვლის საქმითა, ნადირნი, ფრინველნი, თევზნი მოაკლდების და ღთი რისხვით დახედავს ქუეყანასა. არ გააერთონ სისხლი და ჯორცი ნათესაობისა. სანამდი არის, სიწმინდით სძებნეთ წილი.

ვინც გარდაუდგეს რიგსა და ქნას უპირისწყლობით, კანონის ბძანებით შეჩვენება აილოს. რომელი რომ ქრისტემ ბძანა და ნეტართა მამათა² დაამტკიცეს, რომე რიგმან გააშორა ნაშენი მამისა და ნაშენი დედისა.

თუ მოვდეს, რომ ითხოვოს³ კაცმან ცოლი, რომ ყუანდეს იმას ქალი და კაცსა ვაჟი, არ არის ბძანება კანონისა, რომ ის გერი ერთმანეთს მისცენ. და არც მათი ნაშენი — სამს ჭიპამდი.

რომელი რომ დედით ერთნი იყუნენ და მამით თავ-თავისი, იმრიგთ და-ძმათ შუა ვიდრე ხუთი თაობა აქეთ არ გამოიცვალოს და ხუთი იქით, მეექუსემდი არ უნდა იმათმან ნაშენმან ერთმანეთი [219r] ითხოვონ.

მამის ძმისა, დედის ძმისა, მამის დისა, დედის დისა ნათესაობა ერთად ჩააგდო კანონმა და გაშორებითაც სწორედ გააშორებს.

ქ. თავი სამასსამოცდასამი

363. ქ იქ ერთსა თავშია უჯდურობისა ცოტა რამ დავწერეთ, და არა მრავლად [იხ. მუხლ. 362]. მაგრამ, თუ ვინდათ შეტყობა უჯდურობის გზებისა, კანონშია მრავლად და კარგად გარიგებით ყოვე-

¹ ოვსია წინასწარმეტყუელი]—A. ² მამათა]+ და A. ³ ითხოოს A.

ლის გზის უკდურობისა: თუ ნათესაობისა, თუ სულიერ ნათესაობისა, რომელია ნათლიობა, თუ მძახლობისა, თუ მამეული ნათესაობისა, თუ დედეულ ნათესაობისა, — ყუელი იქ კარგა სწერია.

აქ ამიტომ სულყუელი არ დაესწერეთ, რომე უკდურობის ძებნა და მოკითხვა კათალიკოზთა და ებისკოპოზთა მოქადაგეთაგან არის მართებული, და მათ ჩამოის მღღელთაგან უნდა, რომე სძებნოს ჭეშმარიტებით და ფთხილად იყუნენ, რომე უკდურობა¹ არ მოკდეს.

უკდურობა¹ დიად ძნელია და ჭუეყნისათვის ავია. ერისკაცი მაგთონს არას გამოეკიდების და სულიერი მოსამართლენი უნდა იყუნენ გაფთხილებით და ყოველი მათი სამწყუსო დააძინონ და გააფთხილონ. რომელნიც არას გამოეკიდებიან სულიერნი მოსამართლენი, მათთვის ავია და ცოდვა თავს დაედებათ.

და თუ სულიერის მოსამართლისაგან არ ეშინოდეს, საჯოროციელო მოსამართლეთ უნდა მკა[219v]რი და ზურგი გამოაბან დამნაშავესა და შეუპოვარზე. და გარდაკდეინებით სულიერის მოსამართლით უნდა გარდაკდეს.

ქ. თავი სამასსამოცდოთხი

364. ქ. როს გატყდეს ხომალდი ზღვასა შიგან სიახლოვესა ქალაქისასა, უნდა რომ ჳელის მომართვით და მიშველებით მოარჩინონ. რაც შველა გაეწყობოდეს, მიეშველონ მათ კაცთა ახლო ქალაქისათა. თუ უცხო მან კაც მან, შორეულ მან, უშველოს, ხომ მართებულია, კაი, ვისაც რამ შეუძლია. თუ შორეულთ არა ინალულონ რა, იმ ახლო ქალაქის კაცთ მართებთ მიშველება² და მოკმარება, — რა ნავი, ხომალდი უზიანოდ მას³ ქალაქთან გავა ბევრი შესამატია ქალაქისა და შეემატებათ გასულით. აბა, იმისთვის უფრო მართებთ მოკმარება.

ფასიც უნდა გაიღონ და მის შველას ეცადონ, რომე ვალია მათზე, რომელსაც შეუძლია მოკმარება და შველა. უცხოს, შორეულს არცარა ერგების და არცარა ვალია მათზე.

ქ. თავი სამასსამოცდახუთი

365. ქ. მრავალნი ივლიან მოტყუებით წმინდისა და საუდაბნოს მონასტრისა სახელზე და კიდევ სხვათა მიზეზითა, და კიდევ

¹ უხუდურობა A. ² მიშველება]+ მიშველება A. ³ მას]+ მას A.

მრავალს დაატყუებენ; და ანუ იქნებიან წიგნით ტყუილითა და ფარისევლობით. რა დროსაც რომ მოჯდეს ამისთანასი მისულა რასაც ალაგსა და სიმტყუენე მართლად [220r] შეამცნიონ, იმრიგს კაცს, რაც დაეგროებინოს, გამრართვან კელიდამ და, რომლისაც მონასტრის სახელზე დაეგროებინოს, იმ მონასტერში გაგზავნონ ანუ დამჭიროთა გლახათ მისცენ, ანუ საყდრის ასაშენებლად მისცენ, ანუ ტყუე დაიქსნან.

და იმრიგის კაცის სხვა სამართალი ებისკოპოზთა და მოქადაგეთაგან იქნას. საერო მოსამართლენი სხვარიგად ნურას გარჯიან.

ქ. თავი სამასსამოცდაექუსი

366. ქ. რას დროს უწინ ააშენონ სოფელი, არ არის დამტკიცებით კერძი მიწისა, წყლისა და სხვასა მისთანასი, ვიდრე საყოფი ზომიერი დამდგომნი არ შეგროვდენ. აბა, [მაშინ] გაყოფა დამტკიცდეს.

მაგრამ თუ წამჯდარი ააშენონ და არ იყოს ბევრის ხნისა, რომ შესატყობი იყოს და ეტყობოდეს უწინდელი თავ-თავის სამძღვრისა¹ და სამნის, დამტკიცება იმავ უწინდლის სამძღურით და სამნით იყოს და იქნეს.

და თუ ბევრი ხნის წამჯდარი იყოს და არ იცოდეს სამძღვარი და სამანი, და არც ეტყობოდეს და სამძღურები გამოცული იყოს, იმრიგის გასაყოფად მისახან წინ საყდროვანი და სხვანი.

ქ. თავი სამასამოცდაშვიდი

367. ქ. აღებ-მიცემა ყოველი დაამტკიცონ,—რა დროსაც გაყიდონ, ყუელას უნდა შეა[220v]ტყობინონ,—და თავიანთის ნებით და მოწმით. თუ მამამ გაყიდოს, მის შვილს, ვაჟსა და ქალსაც, შეატყობინოს და მათის ნებით იქნას,—[და] ძმათა, რომელი დაბატრონდეს. და იმგვარად შვილთა მამათა შეატყობინონ და მამის ნებით უზეშთაესად იქნას. აგრევე დათა, აგრევე ძმათა ნებით უნდა.

და თუ არა ქნან ასრე, რასაც დროს მოხნდომონ, შეუძლიათ მოშლა, თუ წიგნითაც იყოს დამტკიცებული. და თუ წიგნით, მოწმით ერთობილად გაყიდონ სიგლახაკისათვის და პირობა დადვან, როგორც რომ გაჩვენათ წინათ [იხ. მუხლ. 240, 241], შეუძლიათ თავიანთის თხოვნა და ანაღების მიცემა.

და თუ შუაზე სიტყუა აგეთი* არ იყოს რა, დამტკიცებული შეიქნას წიგნსა დამტკიცებისასა.

¹ სამძღვარი] A.

* „აგეთი“ ჩაწერილია სხვა ხელით.

ნიშანი რაში უნდა იყოს ებისკოპოზისა და მოქადაგისა ანუ ქრისტეს ჯვარისა, ანუ ველმწიფის კარის მოსამართლისა. და ამის-თანათი დამტკიცდეს ყოველთაგან¹ მიუღევრად და შეუშლელად.

ქ. თავი სამასსამოცდარვა

368. ქ. რას დროს რომ მოინდომონ ძმათა გაყრა, და გაიყარონ და მამული და რაგინდარა გაიყონ, ჯერ უწინ უნდა რძლების ზითევი, მათი კერძი რაც რამ აიღონ, გარდუდვან თავ-თავისი.

თუ რამ დახარჯული იყოს, საერთოდ, შუადამ უნდა მის-ცენ და მასუკან ძმათ უნდა გაიყონ. დედაკაცის საქონელი არ დაიკარგების. ასრეა საქვეყნიერო საქმე და სამართალი.

ქ. თავი სამასსამოცდაცხრა

369. ქ. თუ ხილამ ჩამოვარდნილის კაცისა სიკუდილისა იკითხონ ანუ ზედ ჩამორ[221r]ჩობისა, პატრონი ხისა და ხეც უბრა-ლოა ორივე—ხე უსულო და უენო არის, არაფერი არის საბაბით-მათი სიკუდილისა, რომე ასრე მოვდეს.

და თუ ქნან, რიგი[ა] მოსესი, რომ ბძანა ღონ პირუტყუისა, რომ, თუ იქნას და მოვდეს მათგან დაშავება, შეიქნენ ჭურჭელი-სიბილწისა სულისა და ჯორცისა, რომელმანც იცოდეს, პირუტყუ-ისა მისისა რძეს ნუ სჭამენ და ის პირუტყუი უნდა ჩაქოლონ და ჯორცი მისი ძაღლთა აჭამონ; ისრე პირუტყუი რქიანი, რომლი-საგანაც რომ კაცი მამკუდარიყოს, უნდა მოკლან და არ უნდა სჭამონ ჯორცი მისი. იმრიგის პირუტყუის სიკუდილი ცოდვა-არ არის—შეიქნენ ჭურჭელი სიბილწისა.

იმგვარად—უნდა მოსჭრან ხეცა იგი, რომე მისი ნაყოფი ხილი აღარ იჭმების. და თუ მისმა ძირმა და ფესუმა იხეთქოს და ხე შეიქნას, მისი ნაყოფი უნდა ჭამონ, ასრე რომ იმ ხეთ ის აღარ ითქმის,—როგორც რომ პირუტყუის ნაშენი უბრალოა და იჭმების.

თუ საყდრიდამ კაცი ჩამოვარდეს ან ქუა ჩამოვარდეს და კაცი მოკლას, საყდარი უბრალოა. ასრე—უნდა კათალიკოზმა აიაზმა გარდივადოს და თვითან მაშიგ სწიროს, და მრევლთა უნდა იტი-რონ გულმწუხარედ მას საყდარში, როგორც რომ თავისი მამა, რომ მათის ცრემლით და პატრიაქის ღირსის ცრემლიანის წირ-ვით იმ საყდრისაგან სიკუდილისა ღონ შენდობა მიიღოს მათზე*.

¹ ყოველგან A.

[221v] ქ. თავი სამასსამოცდაათი

370. ქ. ქურდის ანძის კურისა კითხვა. თუ ქრისტიანი იყოს, თუ სხვაგვარი და უბძანოს ქრისტიანსა, შენ უნდა ანძასა კრაო, ჯერ უნდა გარდეფაროს, და თუ არ იქნას, ქრთამი გაიღოს. თუ ვერც იმითი გამოეშვას, კელმწიფის ბძანებას რალა გაეწყობის, უნდა გათავდეს, მაგრამე კრძალვით, და უნდა ებრალეოდეს, არათუ ემეტებოდეს მისთვის ის ტანჯვა. და უნდა გათავდეს კელმწიფის ბძანება, როგორც რომ იოვანე ნათლისმცემელმან უბძანა: «რაც რომ კელმწიფის ბძანება გაქუთო, ის ათავეთო, არათუ ნამეტნავიო»*, რომე ლთი გულთა მხილველია, არა პირით, როგორც რომ უბძანა უფალმან სამოველს.

ქ. თავი სამასსამოცდათერთმეტი

371. თუ კაცსა ყუანდეს ჯორი ხუიანი ანუ ცხენი მწიხლავი, ანუ მკბენარი, ანუ დამგლეჯი, როგორც რომ ცხურის თავის თავმგზავსი ყუანდა ალექსანდრეს, ანუ ყუანდეს ძროხა მრჩოლალი და მრქენელი, და პატრონმან მისმან იცოდეს, სხვათაც თქუან და აჩვენონ მათი ნაწყენობა, და პატრონმან თავს არ შეიდვას და იმრიგს ერთი რამ არ მოუგონოს, და მასუკან კაცს ან წიხლი კრას ან დაგლიჯოს და მოკლას, პატრონი მისი სიკუდილის ღირსია, რომ უთხრეს და არა ინალულა რა:

თუ პატრონმა არა¹ იცოდეს რა, უბრალთა და თუ უკრავს და მოუკლავს რაგინდა[222r]რა პირუტყუია, უნდა გაყიდონ და ფასი მისი მკუდრის პატრონს მისცენ.

იმრიგის გასყიდვაში უნდა თქუას, ამრიგის საქმის პატრონიაო და ამისთვის ვყიდიაო, და ასრე უნდა ქნან. ამრიგის სამართალი ასრე გაგვირიგებია.

ქ. თავი სამასსამოცდათორმეტი

372. ქ. რომელმანც კაცმან კაცი ვინც გზას გაგზავნოს, კითხვა ბევრს გზას აჩვენებს, მცირე იყოს თუ მდიდარი. არიან ასეთნი, რომე მუშაობაზე დააყენებენ და გაგზავნიან, ზოგნი არიან მებალეთ დააყენებენ, ზოგნი არიან მსახურათ დააყენებენ; კიდევ სხვანი სხვას საქმეზე დააყენებენ.

მოკდეს რომ მოვიდეს სიკუდილი, პატრონი მისნი უბრალონი არიან, უზეშთაესად რომ ყოველთვის² ეთქუას, იყავ ჩემი მორჩი-

¹ არა]+ არა A. ² ყოველთვის A.

* ლუკა 3,13.

ლი, ამა და ამ გზაზე ნუ ბვლი, აქა და იქ ფთხილად იყავ¹ და მამაცადო.

და თუ ყმამ უთხრას პატრონსა, ამა და ამ ალაგს კაცსა გოცენო და არ გაივლებო, და პატრონმა არ გაუგონოს და გაგზავნოს, და ის კაცი მოკლან, მისის სისხლის მზღველი ის გამგზავნელი შეიქნას.

ქ. თავი სამახსამოცდაცამეტი

373. ქ. არ მართებს ფასით გასწავლება ყმაწვილთა კანონის ბძანებითა. თუ ოსტატს შეძლება ქონდეს, უნდა ჩააცვას², დაბუროს³, ასეას, აჭამოს.

თუ ოსტატს შეძლება არა ქონდეს, ყმაწვილთა მამამ უნდა უნაღლოს [222v] შეილთა თვისთა ტანთა, ფეკთა, სმა და ჭამა. და ოსტატს, რაც შეძლება ქონდეს, ძღვენი უნდა მიართვან; და თუ ყმაწვილთა მამანი გლახანი იყუნენ, ნურც ძღვენი უნდათ.

თუ, ვინ იცის, ამ სამართლის მშლელი იყოს და გავიდეს ამი-
დამ და დაუწყოს შაგირდს რჯა და თხოვნა საოსტატოსა, რაც მის ხელში ყმაწვილობაში მოეგოს, იმითი გაისტუმროს.

ქ. თავი სამახსამოცდაოთხმეტი

374. ქ. სიმთურალით მრავალნი შეუტყობარნი შეიქნებიან. დამტკიცება წინანდელი საყდრის მოსამსახურეთა: თუ პირს, არ ანაღულოს, შევიდნენ კიდეც საყდარში, ქნან სამსახური; და თუ პირს ანაღულოს, ველარ შევიდეს.

იმისთანას უნდა დაედვას დარიგება და შიში. მაგრამე ბევრნი აგებულობით იქნებიან და ბევრჯელ მოუკლებათ. მაგრამ დამტკიცება სიმთვრალისა გაძღობა არის და უმთურალობისა—უმძღრობა. არის კიდეც ნიშანი სიმთვრალისა: დასუსტება ტანისა და ენისა არის.

ახლა ვინც იყოს ამისთანა, რომ ნიშანი ეს უბოვნონ სიმთვრალისა, შორ დააყენონ სამსახურისაგან, რომლისაც შემძლე იყოს, იმისი საზომიერო საკანონო დასდვან; გარდივადოს და მასუკან შევიდეს სამსახურში.

რომელმაც უფროსმა არ ინაღლოს და გაუშვას უკანონოდ დარიგდაუდებლად, ისიც მათ მემთურალებსთან აღირაცხვის სამართლის დადებით და დაიდებს თავსა მათსა სამართალსა*.

¹ იყავ]—A. ² ჩააცვას A. ³ დაბუროს B.

* 374 მუხლის ტექსტი სომხურ დედანში არ არის.

[223r] ქ. თავი სამასამოცდათხუთმეტი

375. ქ. რაც საქმე კაცის ღთის თაყუანისცემისა და რწმუნებისა შევიტყვევით. აბა, ღირსია კაცი, რომ გაშინჯოს, თავის რჯულისა რომელი შეიძლოს კაცობით, — თავისთავი სიწმინდითა, ღთის შიშითა, და მასუკან შეიძლებს საყდრის სამსახურის რიგსა და ჯელმწიფისა სამსახურსა, რომელზედაც დადგების. როგორათაც ყოველთანა ჩანს, ორი ნაქნარი იქნენ გუნებიანი და ენიანი: ანგელოზი და კაცი. და მოსემ წინაპირველთ აქეთ არ დასწერა ანგელოზთათვის, და კაცისათვის დაარიგა თქმითა, თუ «დაბადა ღთნ მიწა ქუეყანისა და შთაბერა პირსა მისსა სული ცხოველი და შეიქმნა კაცი სული ცოცხალი»*.

სხვათა გაყუჩებულთა და ყოველთა უცოდინართა ასრე იციან, თუ ღთნ პირით და სხვა საქმით გაარიგა, ოთხის ნივით. ერთპირად შესატყობია, შებერვითა გააცოცხლა და გაასულიანა. იმგვარად შეიტყვევით მიწა მარტო ოთხის ნივით, როგორც რომ ექიმი ყმაწვილთა გაყოფს: მიწას სიმშრალობათ, ჯორცის მორჩილობად წყალი, წყლისა ძარღვი, და სიმხურვალე ცეცხლისა აერიოს ყუელაში.

კაცი უნდა იყოს მორჩილი თავის რიგისა და შეტყობა ქონდეს რჯულისა, — [მაშინ] შევიდეს საყდარსა და ჯელმწიფის სამსახურში.

ქ. თავი სამასამოცდათექუსმეტი

376. ქ. თუ ვინ ვინც სადაც გაგზავნოს, რომ არ იყოს მისი მოჯამაგირე, და არც [223v] ყმა, გამგზავნელს მისი გაფთხილება მართებს, რომ ავი საქმე არა მოუტდეს რა.

თუ, ვინ იცის, რომ ან მოკლან და ან დაშავდეს საქმეს მისაზედ, რჯულის კანონი გამგზავნელს სისხლის მიცემის სამართალს უბძანებს. ეს არის გამოჩენით სამართალი.

ქ. თავი სამასამოცდაჩვიდმეტი

377. ქ. თუ ვინ ვისიმე მოჯამაგირე იყოს და უთხრას სახლის პატრონს, ან აქეთ გამგზავნე, ან იქით, რომ ვიმუშაო რამე, ან სხვა საქმეზე დამაყენეო, და სახლის პატრონმა უთხრას, როგორ გაგზავნო, აქა და აქ სიკუდილის მახეაო, მოჯამაგირემ თავისი მუშაობის სირცხვილისათვის და თავისის ნებით გაიწიოს და წავიდეს ერთს საქმეზე, და მოტდეს მისი იქ სიკუდილი, — დამჭერი მისი უბრალოა.

* შესაქმეთა 2,1.

და თუ გაუფთხილებლად გაგზავნონ, არა თქუან, ვაი თუ ეს კაცი იქ მოკლან, ეს არ იფიქროს და იცოდეს, რომ იმ გზაზე სიკუდილის მახეა, და ძალად გაგზავნონ, და მოკლან ის კაცი იქა, სისხლი დაედვას გამგზავნელსა.

გამოჩენილია ეს სამართალი: ძალად იმ მოჯამაგირის გამგზავნელს სისხლი დაედება. და თუ მოჯამაგირე თავის ნებით წავიდეს, უბრალოა მისი¹ დამჭერი. მართლის მოწმით გამოიკითხონ და ნახონ.

ქ. თავი სამასსამოცდათურამეტი

378. ქ. თუ ვინ ქიშობითა სხვა საყდრის საყდარი ააშენოს, დაწერილია: [224r] «ვინც მამის ღობე დააქციოს და გარდაღაცოს, უკბინოს მას გველმან და მოკუდეს»*. ყუელა ბძანება და რიგი კარგია, რომ დასდევს წინასწარმეტყუელთა და მოციქულთა, მოქადაგეთა საყდრისათა.

[ვინც] ახლა დადებული რიგი მამათა მოშალოს და დაბნელოს სხვა საყდარი, და სხვის საყდრის ქიშობით საყდარი ააშენოს, ებისკოპოზი იყოს თუ მღღელი, შეაჩვენონ სიცოცხლით და სიკუდილით და სამღღლო რიგიდამ გარდააყენონ.

და ვინც რომ მათ უდგენენ, იმათაც ისივ რისხვა აიღონ. იმ ქალაქისა ის ახალი ნაშენი საყდარი ადგილის მეპატრონეს დარჩეს. სწორედ, ფასი ნამუშავეებისა იმათ მისცენ.

ქ. თავი სამასსამოცდაცხრამეტი

379. ქ. ღირსთაგან ექსორიობისა ვინც ღირსი იყოს ექსორიობისა, ღირსი ექსორიობა რომ საყდროვანთ გაარიგეს, სწორად მათი იყოს: მთავარდიაკონნი და მღღელნი—ებისკოპოზთაგან, რომე ის არის მათი მაკურთხეველი; მონაზონმა და უწირაემა—რომ მღღლისაგან; ერისკაცმან აიღოს, რიგი და კურთხევა რომლისა მღღლისაგან აულია მისგან; და ებისკოპოზნი—თავთავის მაკურთხეველის კათალიკოზისაგან; და კათალიკოზი—პატრიაქთა და² თავის მაკურთხეველის ებისკოპოზთაგან; მოქადაგე—მოქადაგეთაგან, რომლისაგანც ბძანება აულია ქადაგობისა.

მოქადაგეს [224v] არ მართებს აღება მღღელზე მღღლობის რიგისა, მაგრამ ეს შეუძლია, რომე გაადღოს საყდრიდამ; მათზე და ყოვლის თავის რიგსა პატრონზე—დარიგება და სწორე გზაზე დაყენება. გარიგების მიღება შეუძლია კათალიკოზსა მისის საღმთოს სიტყუით და ბძანება-გზით.

¹ მის A. ² კათალიკოზი პატრიაქთა და კათალიკოზთაგან და A.

* ეკლესიასტე 10,8.

ქ. თავი სამასოთხმოდო

380. ქ. ჯელმწიფენი, გარიგებულნი ლთისაგან, როგორათაც ისრაელთაგან, ლთნ აილო და ექსორია უყო.

ჯელმწიფე თუ თავადთა და შემძლეთა დასვან ტახტსა და დაადგან გვირგუინი ჯელმწიფობისა, და ვერა ქნას მართებულად ჯელმწიფობა, მისისავ შემძლეთა და თავადთაგან ექსორია შეიქნეს, რომელთაც დასვეს — მათით.

და ეს ვერ შეუძლიათ, რომ შევილიც გააშორონ საჯელმწიფოს-ჯელმწიფობა მკუილრად იყოს. მამა რომ გარდაყენონ ტახტისაგან, შეილი მისი უნდა დაადგინონ ტახტსა. და ჯელმწიფემ რომ თავადი დასვას და გაარიგოს, მისავ ჯელმწიფისაგან ექსორია შეიქნას. იმგვარად აზნაურთაგან მსახურნი¹ და ყოველნი.

ქ. თავი სამასოთხმოდადერთი

381. ქ. პირუტყუი, წმინდა თუ უწმინდური, რომ ვისიმე ვისას ორმოში ჩავარდეს ანუ სახლი დაექცეს ზედ, ანუ სათივეზე მივიდეს და დაუწყოს ჭამა და სათივის პატრონმა დაკრას და მოკლას, ანუ ზედ დაექცეს და მოკუდეს, სა[2251]მართალი იქნას ასრე: შველა უნდა, სანამდი არ მამკუდარა, ორმოთა, სახლთა და სათივეთა პატრონთაგან, რომ ცოცხალი მოარჩინონ.

თუ ვერ მოარჩინონ, ორმოს პატრონს რადგან თავლია გაუშვია, არა უნაღუღია რა, ნახევარი უზლოს. და ვისიც სახლი თავისით, თვითან სახლი, ზედ დაქცევია, სახლის პატრონს ვერას შეუიღეს შველისა და მოგმარების მეტსა.

და სათივის პატრონმა თუ გაგდებაში შიათხო და ჩაიჩხოს სადმე, ნახევარი უზლოს, ამიტომ რომ ცოტას თივისათვის არ უნდოდა წაეჭდინა ამხანაგის პირუტყუი — პირუტყუს რა ჭკუა აქუს-

და იქავ ასეთი დაკრას, რომ იქავ მოკუდეს, სულ უზლოს თავის პატრონსა.

და თუ არც გაეგდოს და არცარა დაეკრას, და სათივე თვითან ზედ დაქცეოდეს, მიშველება უნდა. თუ ცოცხალი მოარჩინა, კარგია, თუ არადა, მიშველებისა და მოგმარების მეტს ვერას შეუა.

თუ ვინ მოჯამაგირემ და ანუ მეზობელმა ვისაც პირუტყუს კრას რამე, ანუ გამოსთხაროს თვალი, ან ჩააყრევინოს კბილები, ან მოსტეხოს რქა, ან მოსტეხოს ფეჭი და გვერდი, თუ ბევრს ხანს მოსცდეს და გვიან გამთელდეს, რასაც ხანს მოსცდეს, ისიც მისცეს და დაშავებისათვის ერთი ფეჭი.

ეს სამართალი ასეთზე უნდა იქნას, რომ ის პირუტყუი კაცის მრჩოლალი არ იყოს.

¹ მსასურნი A.

ქ. თავი სამასოთხმოცდამოცი

382. ქ. თუ გამთავებით კაცი იყოს ბოროტის ნდომით, შეუფთხოს სატყუარი თუ [225v] ჯორი და ზედ მჯდომი გარდმოაგდოს, და მოკუდეს, სისხლის სამართალი იქნას, როგორათაც სწერია [იხ. მუხლ. 215, 221 და 371].

და თუ არ გამთელდეს, და სიკუდილით არ მოკუდეს, და მოეტეხოს რამე, მოტეხის საექიმო მისცენ, როგორც სწერია. და თუ მართლა არ გამთელდეს და დაუშავდეს რამე, რაც ასო დაუშავდეს, მისი, როგორც სწერია მის რიგათ [იხ. მუხლ. 213], იმისი ნახევარი მისცენ და საექიმოც.

და თუ თამაშობაში უყონ და ყმაწვილმა შეუფთხოს, არა ეთხოვბოდეს რა. და თუ მართლა კაცი იყოს, ისივ სამართალი დაედვას, ამიტომ რომ თამაშობაში იმგვარი საქმე არ უნდა ქნან.

ესეც უნდა მართლა შეიტყონ, ნებით მამჯდარა თუ უნებურად: ნებით ნაქნარსა მთლივ დაედვას, და უნებურად ნაქნარს—ნახევარი, თუ სხვაგვარი იყოს და ქრისტიანი მოკუდეს თუ დაშავდეს მისის შეფთხობით; და თუ ქრისტიანისა ქრისტიანით მოკდეს ნებით, ნახევარი მისცენ და უნებურისა ნახევრის ნახევარი მისცენ.

ქ. თავი სამასოთხმოცდახუთი

383. ქ. ნებით და უნებურად სიკუდილი მრავალი იქნების და აქ ნიშანს მივცემთ თავ-თავის ზომიერათ.

მოკდების, რომ კაცი ხესა სჭრიდეს, წავარდეს ცული და ეცეს კაცსა და მოკუდეს*; ანუ მალლის მთილამ, ანუ მალლის ადგილილამ ხე ჩამოაგდონ, ანუ ქუა, ეცეს ვისმე და მოკუდეს, ანუ ვენაჯილამ კაცი ქუას ისროდეს, ანუ ბალილამ ისროდეს, და ეცეს ვისმე და მოკუდეს**; ანუ ხეს ქუას [226r] ესროდეს, ანუ ჯოხსა, და ეცეს ვისმე და მოკუდეს; ანუ სხვა რამ ამისთანაები, რომლითაც სიკუდილი მოკდეს***. და ანუ ოსტატი რომ დაარიგებდეს შავირდსა, კრას რამე****, და ანუ მამამ—ვაჟსა, და ანუ დედამ—ქალსა*****, ანუ დედამთილმა—რძალსა, ანუ ძმამ—ძმასა, ანუ პატრონმა—ყმასა, ანუ მანდილოსანმა—მხლებელსა თვისსა,—ამისთანა საქმეებით სიკუდილი მოკდეს*****. ანუ ცხენის გაჭენებაში მოკუდეს*****; ანუ ურემმან¹ გარდიაროს და მოკუდეს. ან კაცი ქუას სხვას რასმე ესროდეს და კაცს ეცეს და მოკუდეს. ან ყაზახთ შუა შევარდეს, შემოკრას² და მოკუ-

¹ ურემა A. ² შემოკრან A.

* მეორე სჯული, 19, ** 72-ე კანონიდან ათანასესი. *** მე-5 კანონიდან ბასილი კესარიელისა. **** 73-ე კანონიდან ათანასესი. ***** 101-ე კანონიდან ბასილი კესარიელისა. ***** 30-ე კანონიდან ათანასესი. ***** იქვე, 44-ე კანონიდან ათანასესი.

დეს*. ანუ ურჯულო რომ ქრისტიანს კლევდეს და მოკლას, და ქრისტიანმა ქრისტიანის გულისათვის დაჰკრას რამე და მოკუდეს**.

ესეები, ასრე რომ მოუტდეს ვისმე, უნებურია. შულღში და ავს დიდს ჩხუბში ანუ ლაშქარში რომ კაცმან კაცი მოკლას, ნებაა, მაგრამ უნებური სიკუდილია***.

და თუ ვინმე ვისაც კრას ჯოხი და მოკლას, ეს ნებით სიკუდილია. ანუ ვინმე ვისაც ჯოხი კრას და მოკლას, აქნევინოს, რაც არ შეეძლოს, და მოკუდეს, ნებით სიკუდილია. ანუ ვინმე ვის ჯოხი შემოსტყორცოს, ანუ რკინეული რაგინდარა, ეცეს და მოკუდეს, ნებით სიკუდილია. მეზობელმა მეზობელს წამალი ასვას მტრობით და მოკუდეს, უზეშთაესად ნებით სიკუდილი ეს არის. ამისთანაები ნებით სიკუდილია.

და ამავების სამართალი, ნებიერისაც და უნებურისაც, — სისხლი — გელმწიფეთ სამართალსა და გარიგებას [226v] ფეგს ქუემ სწერია [იხ. მუხლ. 152]***.

თუ ურჯულომ ქრისტიანი უნებურად მოკლას, ნებით სიკუდილის სამართალი დაედვას. ფასი სისხლისა სწორედ გამოართვან.

და თუ ქრისტიანმა ქრისტიანი მოკლას ნებით ანუ მისის ცოლის ქიშპობით, ანუ მის კაცის ქონებისა და სიდიდის მემშურნობით და ქიშპობით, ანუ სხვაფერ სიკუდილი მოაჯდინოს და ქნას, დაადვან სამართალი, გასინჯონ¹ და გარდააჯდევინონ, როგორც რომ სწერია.

და თუ უნებურად და მტრობით მოკდეს სიკუდილი, მისგან ითხოვონ, როგორც რომ ნებით სიკუდილისა, თუ ზედ გაიცინოს და გაიხაროს სიკუდილი; და თუ არ გაეხარდეს, ნახევარი, როგორც რომ სამართალს გელმწიფისაში დაეწერეთ, ისრე [იხ. მუხლ. 152].

ქ. თავი სამახოთხმოცლაოთხი

384. ქ. თუ ვინც წაიყუანოს რუ წყლისა ვენაჯისა და ბალის მოსარწყავად, ანუ ყანისა და ბოსტნის მოსარწყავად, ანუ სხვა-რიგად, თავისი მორწყოს და გაუშვას და მასუკან შეატყობინოს ამხანაგს, და წაუტდინოს რაც რამე ფერი ჭირნახული, ეს ნებით წანაგედი არ არის, ნახევარი წანაგედი, მაგრამ კიდევ ეზღვევინება.

და თუ არ შეატყობინოს ამხანაგსა და ისრე გაუშვას, და წაუტდინოს² ამხანაგსა წყლით ჭირნახული, რაც წაეკდინოს, ერთ-ბირ მთლიე უზლოს. და თუ მტრობით ექნას, ან ბატონსა, ან ყმასა,

¹ გასარჯონ B. ² წუხდინოს A.

* მე-18 კანონიდან მამათა შედგომილთა. ** 29-ე კანონიდან ათანასესი. *** 97-ე კანონიდან ბასილი კესარიელისა. **** იქვე, მე-5 კანონიდან.

ან დიდსა, ანუ მცირესა, ან ყმაწვილსა, ან მოჯამაგირესა, ვისაც, მტრობით თუ [227r] უმტრობით,—გასინჯვა უნდა და, როგორც მამკლარა, იმგზობთ სამართალი უყონ.

ქ. თავი სამასოთხმოდანუთი

385. ქ. მრავალნი ექიმნი მრავალს დაუშავებენ წამლით—ანუ წამლის გამოცდითა, ანუ ავის ნდომითა მოკულენ წამლით, ანუ უცოდინარობითა¹ ავს წამალს მისცემენ და დაუშავებენ რასმე, და ანუ ჭირს ვერ იცნობენ, ანუ ქიშპობითა არ ასწავლიან თავიანთ შაგირდს მართლა, ანუ საექიმოს არ მისცემენ და იმისთვის და ანუ უცოდინრობითა ბევრს დააშავებენ და ჭირხედ სხვას ჭირს დაუმატებენ,—ნებიერობის მგზავსად ვიცით.

რომე ვინც უნებურად ექიმთა წაიყუანს, ვიცით, რომ არ უზამს მართალს წამალსა, ანუ იცოდეს, ეს წამალი მოკლავს ან დაარჩენსო, მისცეს და სიკუდილის საბაბი შეიქნას. ამისთანის მიმცემს ნებით მკულელის სისხლის სამართალი დაედვას.

და თუ თავის პირით გაენდოს ნებით, სიკუდილის საკანონო უნდა გარდიგადოს. და თუ უნებურად და უნდომლად მოუტდეს, უბრალო იყოს. თუ არ შეხუდეს ექიმისაგან წამალი და ვერ მორჩეს მისის ექიმობით, და ექიმი მართლის გულით სწამლობდეს და არა ეშველოს² რა, ექიმიც უბრალოა და წამყუანიცა.

ქ. თავი სამასოთხმოდაექუსი

386. ქ. თუ ვინმე ვინც ძალად თავის საქმეზე გაგზავნოს და დაშავება სიკუდილით მოტდეს ამისთანაზე,—თუ ხეზე აგზავნოს დასაბერტყად ძალით ანუ დიდს [227v] წყალში შეგზავნოს, ანუ ანჩხლსა და ავს ცხენზე შესვას, ანუ ამისთანა სხვა საქმით,—ანუ მოჯამაგირე, ან მუშა ძალად გაგზავნოს სადმე და მოუტდეს იქ სიკუდილი, ანუ ხიდან ჩამოვარდეს, ან წყალში დაირჩოს,—ამისთანაებზე სისხლის სამართალი იქნას.

თუ მოჯამაგირე, თუ თავისი ყმა, თუ მუშა ჩვეულებასა და მართებულს გარდა თუ რამ სხვა უმართებულოს საქმეზე გაგზავნოს, შეაბას და ძალა დაატანოს და იმით მოკუდეს, ნება არის, მაგრამ სიკუდილი უნებურია და იმისი სამართალი იქნას.

¹ მცოდნიერობითა A. ² უშველოს A.

ქ. თავი სამასოთხმოდლაშვიდი

387. ქ. მოვიდეთ, ვნახოთ მებალის საქმე და ნაქმარობა, თუ ბალსა სცევდენ, თუ ვენაჯთა და სხვათა. ჭეშმარიტობა მგზავსად არ შეგ[ვ]იძლია, სხვადასხვა[ა] ჩვეულობა, რომე აქავ დავამტკიცო- მაგრამ ცოტას რასმე მიეცემთ სამართლითა ჩვეულებად გასყიდვად რისას მათისას დამტკიცებით, რაც მათი სამართალი იყოს. ნურგინ იქს უსამართლობით მათ ზედა და სამართლით გაუყონ მათ ამხანაგთა მათი ნაჭირნახულევი.

და თუ რომელსამე ამხანაგს შეაჩნდეს ქურდობა თავიანთში, რომე შუადამ მოეპაროს, ერთიორად აზღვევინოს, არათუ სხვათა ქურდსავით ერთიოთხად*, ანუ მეტად, ანუ ნაკლებად, ამიტომ რომ თავისი ნაჭირნახულევიც არის. ამხანაგთა სწორედ უნდა გაიყონ.

მუშისა და მოჯამაგირისა დროზედ კიდია, ზოგ[228r]ჯერ¹ ძვირად დაიჭერენ და ზოგჯერ იაფად. და რასაც შეპირდენ, უნდა მისცენ. და მიმგზავსებით ადგილისათ იქნას ყოველი.

ქ. თავი სამასოთხმოდარვა

388. ქ. მეცხვარეთა და მეველეთა, ჩვეულობით ქუეყნისა, სხვადასხვითა² ფასითა, ჭეშმარიტად, როგორათაც გარიგებულან, ისრე უნდა შეინახონ, სწორედ და გაფთხილებით.

თუ მოვდეს, რომე ნადირმა წააქდინოს რამე, რომ არ იყოს მის, მეცხვარის, უღონობით და არც უნაღულელობით და ანუ სხვა-რიგად,—თუ შეუნახავს სიფთხილით, არ მოხდებოდა ის წანაქდენი,—სამართლითა უნდა აზღვევინონ. თუ ან არ უფთხილია და ან არ უნაღულია, სულ უნდა აზღვევინოს წანაქედი; და თუ ცოტა არის უნაღულია, ნახევარი უნდა აზღვევინოს.

და ანუ თუ თავის უღონობით მოუპარვინებია რამე, სამართალია, რომ უნდა უზღონ. და თუ თვითან მოუპარავს და შეაჩნდეს მეცხვარეს თუ მეველეს, ერთისათვის ოთხი და ხუთი უნდა აზღვევინოს სამართლით და რიგითა**.

თუ დაეკრას და მოეკლას, უნდა უზღოს. ანუ ქუის დაგორებით³ ან ნადირისაგან იმგვარად წამქდარი უნდა უზღოს.

და თუ შენებაზე მოკუდეს, რომე მან მყურებელმან მეცხვარემ არა ინაღლოს რა და წაქდეს და მოკუდეს, უნდა უზღონ.

თუ ვინმე შეინახოს ცხენი თუ ჯორი ანუ საჭედარი და ერთმანეთი დააშაოს, იმგვარად შემნახველთა სამართლით აზღვევინონ***.

¹ ზოგჯერ A. ² სხვადასხვითა]+ და A. ³ დაგროვებით A.

* გამოსლვათა, 22,1. ** იქვე, 22,4. *** იქვე, 21,35-36.

[228v] ქ. თავი სამასოთხმოცდაცხრა

389. ქ. თუ ვინ შესწიროს საყდარსა მიწა-წყალი, საჯნავი, ვენავი, ბალი, ბოსტანი ანუ სხვა რაგინდარა, მოკდეს რომ საყდარი წაგდეს და დაიქცეს, თუ მონასტერი იყოს, თუ სოფლის საყდარი, და მისი შეწირულობა ერისკაცს ვისმე ეჭიროს და სჭამდეს, შეუძლია, ვისგანც შეწირულია, მას გამორთმევა და უნდა შეინახოს სანამდის აშენდებოდეს.

თუ ამისი ეჭვი ქონდესთ, რომ აღარ აშენდებოდეს, აბა, მასუკან სხვას საყდარს უნდა შესწიროს, თავიანთვინ ველარ დაიჭირონ, რომე ღრთის შეწირული არის. და ვერცავინ შეწირული გამოსწიროს.

და იმ დაქცეულისა და აუშენებელის საყდრის მრევლნი რომე სხვას საყდარს მისცენ და მასუკან კიდევ ისრევ აშენდეს, იმისი მრევლი ისრევ იმას უნდა მისცენ მოუშლელად, ულაპარაკოდ.

და თუ სხვას საყდრის მრევლსა იმ საყდრის აშენება აღარ უნდოდეს და ისევ წამკდარი უნდოდეს, და იმის დასაკარგავად სხვა საყდარი ააშენოს, ნუ გაუშვება ებისკოპოზი.

და თუ ძალით და ურიგობით მოაჯდინონ, იმ ქუეყნის ბატონის ნება დაირთონ, აღარას უშველის,—ებისკოპოზს და მოქადაგეს თქმა და დაშლა მართებს, რადგან ქიშპობით ააშენებენ, და თუ არ დაიშლიან, თვითან იციან ცოდვა და მადლი, ორივე.

ქ. თავი სამასოთხმოცდაათი

390. ქ. ვაჭარნი კელმწიფის ბძანებით გარიგდენ ანუ ქალაქისა მოკვლეებით, [229r] ბძანებითა კელმწიფისა.

თუ ქალაქისა, თუ სოფლისა, რასაც აღგილის, უწინდელი ნახვით უნახონ საწყაო, სასწორი, ადლი და ლიტრა, და მათით დასდვან. ნახონ ძალი აღებ-მიცემისა და ისრე გაარიგონ. და დააყენონ კაცი თავსა, ერთმანეთს ძალი არ უყონ და ერთმანეთი არ იბრიყონ, და ქიშპობა და ინადობა არა ქნან.

და ვინც რევდეს, სცენ, დაარიგონ ბძანებითა შემძლითა და მოკვლითა.

ვინც იქურდოს ნაკლების საწყევოთი, ადლეთა და სასწორითა, ერთისათვინ ოთხი წაართვან და ავის კაცის ნიშანი დასდვან, რომ სხვამ ნახოს და აღარა ქნას.

და ვინც უტელმწიფოდ, მალვით თეთრი¹ მოსჭრას, კელი უნდა მოსჭრან კაცსა იმრიგსა ბძანებითა კელმწიფისათა.

და ვაჭართა სწორედ, მართებულად უნდა ისარგებლონ, არა-თუ გზიდამ გასულითა და უმართებულოდ.

¹ თეთრი]+ თეთრი A.

აღებ-მიცემაში ვინც დაატყუოს უცოდინარი¹ და საბრალო, როგორც ქურდსა, ისრე ერთისათვის ოთხი უნდა წაართვან.

ქ. თავი სამასოთხმოცდათერთმეტი

391. ქ. მოგვლეთა ყოველთა, ვინცავინ იყოს, რაც გელოსანი რას დროს იველოსნონ, როგორც რომ შერიგდენ, ნარდათ თუ დლით, როგორც რომ პატრონს უნდოდეს, ისრე უნდა გაუკეთონ და ისე უმუშაონ. ფასშიაც არ უნდა დაატყუონ² და არც უნდა რიგი გელოსნობისა წააგდინონ. რაც გელოსანი იყოს, ყოველმა გელო[229v]სანმა, თუ ვისაც რასმე უკეთებდენ და წაუგდინონ, როგორც ღირდეს, ისე ფასი უნდა მისცეს.

თუ მოიპაროს რამე მის სამუშაოში, როგორც ქურდს, ისრე ეზღვევინება სამართლით*. და თუ დაუკარგოს, უნდა უზლოს.

და თუ დასაჭრელი იყოს და თავის დაჭრით დაშავდეს ანუ სხვა რამ სხვას წაგდენით წაუგდინოს, სამართლით უნდა უზლოს, რომე ბევრი ხანი დაეგვიანებინოს და ამიტომაც, რომ მიუციათ გასაკეთებლად, არათუ წასაგდენათ.

თუ მოიპაროს მისგან და გელფასი გელთ ეჭიროს, ნახევარი უნდა უზლოს. და თუ გელფასი გელთ არ ეჭიროს და მას გელოსანსაც მასთან დაკარგოდეს რამე და გაფთხილებითაც გაფთხილებოდეს, ვერას შეუიღეს და იმ პატრონმა დაკარგულისამ მასთან უნდა ეცებოს. და თუ არ გაფთხილებოდეს და ავად და ავს ლაგს შეენახოს, სრულ უზლოს.

თუ მივლომილისა ლაშქრისა და თარეშისაგან წამკდარიყოს და დაკარგულიყოს, ვერას შეუიღეს გელოსანსა.

და თუ გიროდ დადვან ის საველოსნო და ანუ იქ დაიკარგოს, ანუ თვითან დაკარგოს, უნდა უზლოს.

და თუ ცეცხლით დაიწვას, რომ მასთან სხვაც ბევრი წაგდეს, რომ იმ გელოსნის უნაღუღელობით არ იყოს და მტრისაგან მამკდარიყოს, არ უნდა უზლოს, ვერც აზღვევინონ. თუ მარტო ის დამწვარა ანუ მოუვლელობით, ანუ უნაღუღელობით, უნდა უზლოს პატრონსა. სამართალი ეს არის.

[230 r] ქ. თავი სამასოთხმოცდათორმეტი

392. ქ. მოჯამაგირენი და მუშანი, რასაც დროს მუშაობდენ, თავიანთ³, მუშათ, პატრონის დარიგებით ჩვეულობაზე და მართებულად

¹ უცოდინარო A. ² დაატყუონ A. ³ თავიანთ A.

* გამოსლ. 22₃₃.

ირჯებოდენ, მოკდეს, რომ პირუტყუმა ფევი მოიტეხოს ან სხვა რამ იწყინოს, გინდა სხვა რამ მოსტყდეს, უბრალონი იყუნენ, რადგან პატრონის დარიგებაზე და მართებულს მუშაობაში მამკ-
დარა.

და თუ თავიანთ ნებით ემუშავნოს უმართებულოთ ანუ თავიანთ¹ სამუშაოზე წაეგდინოს რამე, უნდა უზღონ. ეს არის სამართალი, და კარგვარად² გასინჯეთ მოკდენა საქმისა.

ქ. თავი სამასოთხმოდცამეტე

393. ქ. მოსამართლესა სამართალში მართებს შეტყობა.

რას დროს მკულელი და სხვასა ავის ბოროტისა მოქმედისას გვაჩვენებს ორზომას მათს გარჯა-გარდაცდევინებას, გაშინჯვა ღირსია: რას ფასი სისხლისა აიღონ მათგან, მონანება იქნას და საკანონოს გარდაცდა. რამეთუ სისხლის ფასითა მორჩინენ, [მაგრამ] ნუ იქმნენ საკანონოს დაუდებლობას, ამიტომ რომ არ იქნების კაცის ფასი მის მეტი, რომე თუ არ მოკუდეს მის მაგიერად. სისხლს რომ მისცემენ და გაგვიჩინია იმ თავის ტანის სიკუდილის ფასი მკულელისაგან, მაგრამე უნდა გარდიცადოს საკანონო.

კაცისმკულელობისა ფასი შეძლებით დაიდვა. არათუ ღირსია, მაგრამ ზომიერი იქნას, ამიტომ რომ არ იქნეს ბოროტის ჩვეულება და ნება. კიდევ, რაც რომ დაეშავებინოსთ, [230v] იმისი დარიგება და გარდაცდევინება უნდა.

თუ გლახა იყოს, ეყოს ცემა და დარიგება და დადება შიშისა. და ჯარიმა დიდად მქონიერესათვის დავედვით. ნატყვენავი³ — მაგიერი ჯარიმის. სისხლის ფასი გლახისა — თავისი იყოს. სამართალი იქნას მოსულის საქმისა ყოვლისა.

რომლისაც არ გამოჩნდეს, მაგრამ მან, მქნელმან უნდა გაუცხადოს მოძღვარსა მისსა და გაენდოს გულმართლად, და მან მოძღვარმან დასდვას, რაც მისი რიგი და მისგან მართებულია.

ყოველი სამართალი ნაქნარობისა გასინჯეთ. მაგრამ უნდა იყოს მოძღვარი ყოვლის საქმისა და სამართლის მცოდნე. გარჯა და გარდაცდევინება საკანონოთი მის ნაქმარის ცოდვისა მაგიერი საზღაური იყოს, როგორათაც დასდებენ ყოველის ბოროტის მოქმედს.

როგორათაც რომ საერო მოსამართლენი დანაშაულსა დახედვითა მოსჭრიან კელსა ანუ ფეგსა⁴, ანუ დაუშავებენ სხვასა ასოსა რასაც, იმგვარად და უზემთაესაცა სულიერთა მოსამართლეთა ღრთის სამართალში უნდა დასდვან დანაშაულის გარდასაჯადი. და ამის.

¹ თავიანთ A. ² კარგვარად AB. ³ ნატყვენავი] იმ დღეს AB. ⁴ ფესა A.

თვის უწყოდეთ¹ ამ ერთს თავსა სამართლისა სამართალა, რომე უნდა კიდევ კარგად გასინჯვა და დაქედვა სამართლითა სამართალზე.

ქ. თავი სამასოთხმოცდაათხმეტი

394. ქ. მეწისქუილის გელოცნობას გამოცდა და გასინჯვა უნდა. უნდა რომ იცოდეს [231r] გაპართვა და მოვლა მართლა და კარგად.

თუ ბევრის გაუმართაობით და გაურჯელობით წაქდეს საფქუავი წისქუილსა მისაში, მისის მოუვლელობით და უშიშრობით, მისთანას დამნაშავეზე იქნეს სამართალი: არც უნდა მისცეს მიზდი, და რაც წაქდენია, ისიც უნდა უზლოს პატრონს საფქუავისასა.

და თუ საბაბი პურის ნედლობისაგან ყოფილიყოს², უბრალო იყოს მეწისქუილე, და წყლის წანალები უზლოს. და თუ მოეპაროს და შეამცნიონ მართლა, ერთიოთხად აზღვევინონ. და თუ მეწისქუილის უნებურად მოეპაროსთ, მეწისქვილე უბრალო იყოს.

ქ. თავი სამასოთხმოცდათხმეტი

395. ქ. ბევრჯელ მოკდება საქმე ამისთანა, რომე მისცენ ცხენი ანუ ჯორი და საქედარი გელთ ვისმე, შესვან ზედ და გაგზავნონ ან წყალზე, ან საძოვარზე, ან საქმეს რაზედმე.

მაგრამ, თუ ყმაწვილია და არ დაარიგა, და ან არ გაათხილა³, და ძალით შესვა და გაგზავნა, და გარდმოაგდოს ან მოკუდეს, ან წყალში დაირჩოს, უნდა პატრონსა მისსა სისხლის ფასი მისცეს.

და თუ არც ყოფილიყოს ყმაწვილი და არც გაეგზავნოს ძალით, არც ყოფილიყოს მისი და არც მოჯამაგირე მისი, და ფასით და მისის ნებით წასულიყოს, და ცხენ-ჯორის პატრონს და გრიგებინოს და გაეფთხილებინოს, უბრალო იყოს პატრონი ცხენ-ჯორისა, რომე ფასისა გულისათვის შეხვეწნოდეს და წაეყვანოს.

[231v] ქ. თავი სამასოთხმოცდათექუსმეტი

396. ქ. საფლავის მიწის ფასი არ არის კანონით, მაგრამ გამოართმევა და შეწუხებით თხოვნა ხარბისა და მგლეჯელის მღდლისაგან მოკვდების. და შეიქნენ ანგარიშის მიმცემი ლ⁴თისა, და უნდა მისცენ ანგარიში დიდსა დღესა განკითხვისასა.

რაც რომ ვისაც ველიდამ გამოუდიდოდეს, იმას უნდა დასჯერდეს სამარხსა და⁴ გარჯისას. სულის კერძი და გარდასაბურავი მონასტერს უნდა მისცენ, მოქადაგეთა და მეუღაბნოეთა.

¹ უწყოდეთ A. ² იყოფილიყოს A. ³ გაფთხილა A. ⁴ და]—A.

თუ ქუეყნიერი მლდელი¹ მიიცვალოს და არა ყუანდეს დამპატრონებელი, იმრიგის მლდლის ქონების დაპატრონება ებისკოპოზისა არის; უნდა იმან გაურიგოს სულის საქმე; და ტანისამოსი და ქუეშაგები ებისკოპოზისა არის, რომე ის არის მისი მაკურთხეველი. და მრევლმან რაც თავიანთის ნებით მისცეს მლდელს, იმას უნდა დასჯერდეს.

და თუ მლდელს ყუანდეს მლდელი² დამპატრონებელი ღირსი, მისი მრევლი იმას უნდა დაანებონ. და თუ ღირსი არ იყოს³, სხვას ღირს კაცს მისცენ, და მლდლის სახლი ებისკოპოზისა არის, და საწესო—მისის სახლისა.

და კანონის ბძანება არ არის, რომ მლდლის ძხამ ერისკაცობით სამწყსო მლდლისა ჭამოს. თუ შვილი დარჩეს და შვიქნეს მლდელი, და იყოს ღირსი, მამის სამწყსო შვილსავ დაანებონ.

კათალიკოზს მრავალნი აკურთხებენ და მრავალნიც ეკურთხვიან მისგან. მისი სახლი მრავლის სიდიდის ღირსია, როგორც რომ სწერია, და მრავლისაც უნდა იყოს. მაგრამ, თუ არ ინდომოს კათალიკოზმა, მი[232r]სივე იყოს.

ებისკოპოზი რომ მიიცვალოს⁴, მისი [კათალიკოზის] მიცემული ჯვარი, წიგნი და შესამოსელი ისრევე მიირთვას. და თუ ებისკოპოზს თავისით გაეკეთებინოს და თვითან თავის საებისკოპოზოში ვისაც უანდერძოს, მისი იყოს.

ქ. თავი სამასოთხმოდაჩვიდმეტი

397. ქ. სამანი და სამძღვარი ქუეყნისა მითთა, წყლითა და კლდრითა ანუ ღიდის ქუის დადგინებითა დაამტკიცონ. იმგვარად სოფელსა და სოფელს შუა, მიწათა და მიწათ შუა, მინდორთა და მინდორთ შუა გაარიგონ გაყოფით და გასამნონ მოწმებითა, და ღიდის ქუის დადგინებით დაამტკიცონ. იმგვარად⁵ ვენაჯთა და ვენაჯს შუა ხითა და კედლითაც იქნების, მაგრამ კაცთა შეყრით და მრავალთა დამოწმებით; რომე ღიდი ქუა სამნათ დაადგინონ, ისი სჯობს იმგვარად სახლთა აღაგიც. ასრეა მართებული.

ქ. თავი სამასოთხმოდათურამეტი

398. ქ. გაგიყება პირუტყუისა არ იქნების მათით, რომე არასია შემცოდე, მაგრამ ჩვენთა მოსანახავად მოვდების, როგორათაც ღორის ჯოგი გერგესელთაში, ამიტომ რომ დაედვათ პირობა, არ

¹ მლდელიი A. ² მლდელი]+და A. ³ იყოს]+ და -A. ⁴ მიცვალოს A
⁵ იმგვარად]+ და A.

ენახოთ იესო ქრისტეო*. ახლა გამოჩენით ჩანს, პირუტყუში არ შევა ქაჯი, მაგრამ აუშვებს პატრონთა შესაშინებლად.

ახლა მართებს პატრონსა, რომე გაფთხილდეს. და თუ არათ ინალულოს და გაუშვას, ისრე იქნების. რომე ის პირუტყუი გაუ-[232v]შვან და პატრონს მისაში შევიდნენ. მართებთ პატრონთა განდობა თავის ცოდვისა და მონანება ლოცვით და მარხვით სამს წელიწადს, უნდა ორმოც-ორმოცი დღე¹ იმარხოს [და] ჯვარითა, სახარებითა, ჯვარგამოსახვით იყოს. იქნას, რომე მოინდომოს და მოიწონოს ლ²თნ მონანება და ჭანაქაროს, კაია. და თუ არადა, დაკლან და ურჯულოთ მიყიდონ.

და თუ ეყიდოს ვისგანმე და მოწმეები² ყუანდეს, რომე მისავ გამყიდველისა სახლში ყოფილიყოს გიჟი, შეუბრუნოს; და თუ არ ყოფილიყოს, ნუ შეუბრუნებს. თუ უწმინდური იყოს, ისიც ურჯულოსა და სხვაგვარს მიყიდოს.

ქ. თავი ხამასოთხმოცდაცხრამეტი

399. ქ. კანონის ბძანებითა ყმაწვილს გუირგუინს ნუ უკურთხვენ, ვიდრე არ შეიტყოს თავიანთ³ ნებით თავიანთ აგებულობა და ცოლქრმობის გზა და გაძლოლა**.

მაგრამ, თუ მოკდეს ქალი პატარა, შეუტყობარი იყოს აგებულობისა, და კაცი იყოს მართალი კაცი და კაცობაში შესული, ორზომად ავია და ბოროტი, რომ ისინი დაწუნენ ერთმანეთთან.

რომე მოკდეს სიპატარით მოკუდეს ქალი, ვაჟის მამასაც და ქალის მამასაც, ორსავე, როგორც ნებით კაცთა მკულელს, ისრე მათ საკანონო უნდა დაადვან, და მლდელი მლდლობიდან ჩამოავდონ და გარდაყენონ, რომელსაც რომ გუირგუინი უკურთხავს.

და მძახლები ებისკოპოზმან შიჩვენოს და შიში დასდვას.

[233r] ქ. თავი ოთხასი

400. ქ. სასწაულის საყდარი, თუ მოწამისა იყოს, თუ უნოთა ლ²თისათა სადაც ადგილი, ანუ ნაწილი ძელი ჭეშმარიტისა იყოს სადაც დამტკიცებით, დამივიდოდნენ კარსა მისსა მლოცავნი, რომლისაც ებისკოპოზის თემში იყოს, იმან უნდა, რასაც ადგილს და რასაც სოფელში იყოს, იმ სოფლის მლდელს უნდა მიაბაროს, რომე გაფრთხილებით მსახურონ.

¹ დღე] + უნდა A. ² მოწმეები AB. ³ თავიანთ A.

* ლუკა, მ²⁶-88. ** 218-ე კანონი ბასილი კესარიელისა.

თუ მოკდეს, რომ შორს იყოს მას მდღელზე, ვინც ახლო იყოს, ის ემსახუროს. და შეინახონ კარგგვარად¹ საყდარი და ნაშენობა მისი, არათუ მარტო მოსავლისათვის მსახურონ, ღრთის სახლობისა და წმინდათ ნაწილთ გულისათვის ნართებთ გაფთხილება და კარგად სამსახური.

რომელმან რომ მიართვას რამე სასწაულს თავის ტანის განწმედისათვის, არ უნდა რომ იმაზე წაიკიდონ, — საებისკობოზო მონასტრის მეტოქია, ებისკოპოზია მისი მებატრონე და ზან უნდა მოაწმაროს საყდარსა და საყდრის გარეგებასა.

არა ჯამს, რომ იმისთანა წმინდა სასწაული სადაც იყოს, საბატონო გამოსაღები რამ დასდვან. თუ ებისკოპოზსა და მოქადაგეს არ დაუჯერონ, შეჩვენებული შეიქნენ და ცარიელი — უფლისა შნონი; და მოვალობით პასუხის გამცემნი შეიქნენ, რომ მომშლელნი არიან კაცთამოყუარის მღრთის საამოს საქმისა.

იმისთანაები უნდა უქადაგოს ებისკოპოზმა და მოქადაგემ, რომ არვინ წაილოს ფეშქაში სასწაულისა თავიანთ² სახლში. უნდა რომ გლახათ გაუ[უწმარ]ყონ და საყდრის შენობას მოაწმარონ, არათუ შნა. სასწაულისა სხვაგვარზე მიიღებოდეს. ფეშქაში სასწაულისა თავ-თავის საიდუმლოთია ყოველი, რომე ფლური მოურვეელი ბუნების საიდუმლოა ღთაებისა³ და სახე მომრჩენელისა⁴ — ჩვენი სახე, რომ აიღო თავისი ნაბოძები სახე, როგორც ბძანა: «მიეცით კეისრისა კეისარსა და ღრთისა ღრთსა»*; აბა, დანგი საიდუმლოა ქრისტეს მოსულისა და ოთხი თასუ ოთხის ნივთის ნიშანია, — ოთხსა რომ ეთქმის 'ერთი რუბი, — და იმ ოთხისა ერთი კიდევ საიდუმლოა ერთი მახარებელისა, [და] როგორც ერთი ერთისა, ისრევ ოთხი ოთხის მახარებელისა; და თორმეტი ქერი დანგისა თორმეტის მოციქულის ნიშანია; და თორმეტი ქერი ფლურისა სა მოცდათორმეტთ მოციქულთ ნიშანია; და დრამი მგზავსობით ჩვენთა ბუნებათა ნიშანია.

და სხვა ნიშანი ნივთისაგან, რომელსა რომე საყდარსა და ტაძარს მიართმენ შეწირვით, რომელი რომ საიდუმლო იყოს, ნუ მისცემენ სხვათა გვართა, რომ არა აქუთ მათ საიდუმლო რიგები.

და თუ ვინმე შეუპოვრობა ქნას და არ გაიგონოს, გააშორონ იმგვარნი თავიანთ საყდრისა და რიგისაგან. და მატყუარი ბუნები-

¹ კარგვარად AB. ² თავიანთ A. ³ მღთებისა A. ⁴ მრჩენისა B.

* მათე 22,21; მარკოზი 12,17; ლუკა 20,25.

სანი გააქარონ, რომელი იდგეს მას ალაგსა,—ბევრს არეულობას აქნევიანებენ სწორეს გუნუბიანთა და გუნებას წაუტდენენ: დაკარგულნი მუცლისაგან და სხვა დაჭირებისაგან¹, ტყუილად უამბობენ ტყუილს სიზმარს და მრავალთა გზიდან გამოიყუა[234r]ნენ. რომე მართლა შეიტყონ, ტყუილ მოსიზმრენი და მოამბენი იყუნენ, ამის-თანანი, მართლა გასინჯვით, არ უნდა კათალიკოზთა და ებისკოპოზთა დააყენონ იმრიგნი სასწაულის კარსა, რომე ბევრს საქმეს აურევენ და მართალს გზაზე დააცდენენ.

ქ. თავი ოთხხერთი

401. ქ. გაყიდვა და ყიდვა ამრიგებისა, რომე ერთი ქუეყანა წაეგდინოს ლაშქარსა და საშოვარი ეშოვნოსთ, ვისთვინც მიეყიდნოს, და მსყიდველის ჯელში იცნან, არ არის მართებული, რომ როგორც ქურდს გამოართვან და შეაბრუნებინონ, ამიტომ რომე იმგვარი წაგდენა ჯელმწიფეთაგან მოგდება, რასაც ქუეყნის ნაშოვრისა მონასყიდე ყოფილა.

ესე რომე მისცემს კანონი დასტურსა, რომე ჯელმწიფემან ერთს ქუეყანას გაილაშქროს და იშოვნოს საშოვარი; საშოვრისაგან საყდარს შეეწირება და შესამოსლათაც იქნების. და ნაქურდალი და მოტაცებული არცეთი არ იქნების და არც შეიწირავს, რომე ორივე ურგებელია.

ქ. თავი ოთხასორი

402. ქ. დიდის უფლისა და მეუფის გარიგებასა და ბძანებასა ვნახავთ დალაზულსა კაცთაგან, რომ არა გვაქუს ბძანება ქრისტესაგან დაფიცებისა.

სახელი ლთისა არა საქმისათვის კაცთა არ უნდა დაიფიცონ და არც შეფიცონ [234v] ლთის სახელზე არას აღგილს ერთმანეთსა. და თუ მოგდეს, ერთმანეთს ადებდენ, მოსამართლესთან სიმართლის გულისათვის დაიფიცონ. ვინც იქ დახუდენ და ნახოს, ბერმა თუ მღვდელმა, ბერიკაცი თუ ვაჟკაცი, დიდი თუ ცოტა, უნდა იქნენ დამძლეონი და უთხრას, ქრისტემ აგრე როდის ბძანა, ქრისტე ლთნ ასრე ბძანა, რომ სულ ნუ დაიფიცავთო.

თუ ვინმე თქუას, არც სულ არ უნდა ფიცო, და ზოგან ხომ ჩანს, რომ აბრაჰამს² უბძანა ანგელოზის პირით ლთნ, —ჩემი თავი დამიფიცავსო,—ლთს ეთქმის*. ლთნ აბრაჰამისამან³ აბრაჰამს,

¹ დაჭირებისაგან] + და AB. ² აბრამს A. ³ აბრაჰმისამან A ⁴ აბრაჰმს A.
* შესაქმეთა 22,116; ესაია 45,23.

თაგის ყმას, შეფიცა. კიდევ შეფიცა უფალმან დაგითს ჭეშმარიტებით; და ჯელმწიფეები¹ შეფიცვენ ერთმანეთსა და მშვილობას მოაჯდენენ მათის ფიცით იმგვარად შემძლენი და თავადნი.

თუ მათ დაიფიცონ ქუეყნის მშვილობისათვის, მართებთ. და ასრე უნდა დაფიცება. დასდვან ჯელი სახარებაზე და თქუან: «ჯვართაც იცის ლთნ, ჯვარი და სახარება მოწამე არიან, გულსა ამას რასაც ვამბობ, არ გაგიმტყუნდე»,—და ამისთანა თქმა განდობა არის. [ა]ნუ: „თქუას ამათმა ძალმა და დიდებამ, ჭეშმარიტია, რასაც ვამბობ, და არ გაგიმტყუნდე“.

ლთი გულთამხილავია ყოველთა, ჯვარი ქრისტეს ნიშანია და სახარება სიტყუა² ლთისა არის, და საყდარი³ ლთის სახლია⁴.

თუ მოჯდეს წინაშე ავისა და ურიგოს თქმა სხვაგვარის მოსამართლისას, თუ გმევით[ო] ჯვარ-ხატი და სახარება, [2351]—არამცა და არამც გიქნიათ, ფთხილად იყავით. თუ სიკუდილიც მოჯდეს, მიეციოთ ტანი თქუენი და ნუ გმობთ ქრისტეს ჯვარსა, ხატსა და სახარებასა.

და მაგრამ ესეც შეიტყონ მოსამართლეთა, რომე არ უნდა დაადვან მალე ფიცი და ცოტა საქმისათვის უნდა ეცადოს. თუ რამ სადაო იყოს, ნახევარი დაადვან და ნახევარი გააშეგებინონ, რომე ფიცი არ მოჯდეს. და ესეც მოგახსენოთ: ფიცის რიგი სწერიია კანონში, თუ რა ერთს ხანს უნდა საკანონო გარდიჯადოს და მონანებაში იყოს.

თუ ბერი-მეუღაბნოე იყოს ანუ მღღელი და მასზედ სდებოდეს⁵ ფიცი, არც სულ არ უნდა დაიფიცონ. თუ გინდოდესთ შეტყობა, რომე დაფიცება რომელს უნდა: ყუელას, ვისაც არა ყუანდეს მოწამე ან წიგნი დაწერილი მოწმით, იმათთანაზე მოჯდების, არათუ მოწმიანზე.

მაგრამ თუ ვინმე ვინც დაიჭიროს და წაიყუანოს მოსამართლის წინაშე, სიაგაკცეს ადებდეს⁶, არა ყავთ მოწამე, არა ჯამს, რომე დამჭერნი დააფიცონ. და თუ ფიცი დასდვან, მას დაჭერილს უნდა დასდვან.

და არც ეს უნდა ქნან, რომ ტყუილს მოლაპარაკეს ფიცი დასდვან და დააფიცონ. ფიცი მართალს მოლაპარაკეს უნდა დასდვან და დააფიცონ, რომ ფიცი ძნელია და გაუძნელდეს და არ დაიფიცოს.

¹ ხელმწიფეები AB. ² სიტყუა]+ სიტყუა. ³ საყდარი A. ⁴ სახლია]+საყდარი A. ⁵ ხდებოდეს B. ⁶ სიაგაკცეს ადებდეს]—A.

თუ ვინმე დაიჭირონ ქურდობაზე და ბოზობაზედ, და დამჭერს მოწამე არა ყუანდეს, ისევ იმ დამჭერს დასდვან ფიცი და ის დააფიცონ, ამიტომ რომ ქურდი და ბოზი, რადგან ქურდობას იქს [235v] და ბოზობასა იქს, ის კაცი ტყუილათაც მალ დაიფიცავს და გაიადვილებს ფიცსა. და არ ვარგა მათი დაფიცება, იცოდეთ.

მაგრამ თუ იცოდეს მოსამართლემ და შეატყოს, რომე ტყუილად იყოს დაჭერილნი, იმათთანას დაედება ფიცი.

არა ჯამს, რომე ყუელა კაცი¹, რასაც ხნისა იყოს, დაიფიცოს. ასეთს უნდა დაადვან ფიცი, რომე ოცდახუთის წლისა ნამეტნავი იყოს². არცა ჯამს, რომ ავადმყოფი³ დააფიცონ⁴, ამიტომ რომ სიკუდილის შიში აქუთ, ვაი თუ საკანონო გარდუჭდელი მოკუდეს და ავია. და არც ყმაწვილი უნდა დააფიცონ, რომე მკუახეა უმწიფოს⁵ ხილსავით.

ვინც საკანონოს გარდაჯდაში იყოს, არ დაედვას ფიცი, ამიტომ რომ ცოდვა ცოდვაზე არ დაედვას. არცა შებაჟეთა და ცოდვილთა დაედვას ფიცი.

ამიტომ დავწერეთ წიგნი ფიცისა, რომე ავის დროსა და ჟამისათვის უსჯულონი განმრავლდა ჩვენ ზედა და ისინი მალ დაიფიცვენ. და ამის გულისათვის გასწავებთ თქუენ, თუ როგორ ჯამს ფიცის რიგი.

აბა, ასრე, როგორაც ამ თავში დავუიწერია, არათუ სხვარი-გად, დაიფიცოთ და შესცოდოთ ღმრთსა.

¹ კაცი]—A. ² ასეთს.. ნამეტნავი იყოს] ასეთი უნდა იყოს ოცდახუთის წლისა გარდა A. ³ ავადმყოფნი A. ⁴ დაფიცონ A. ⁵ უმწიფოს]—A.

[დ ა ნ ა რ თ ი]*

ქ. თავი ოთხასსამი

403. ქ. თუ ჯელმწიფემან ააშენოს ციხე-ქალაქი და ან ასწე-როს ქუეყანა, ან მოაჭრევეინოს ფლური და ან თეთრი, უნდა უფროსთა და თავადთა ვეზირობით და კითხვით ქნას რიგის სამართლითა. [შდრ. მუხლ. 152].

[236r] ქ. თავი ოთხასოთხი

404. ქ. უფროსთა და თავადთ არა მართებთ თავისთავად ფლურისა და თეთრის მოჭრა.

და თუ მოსჭრან, მოჭრილიცა და ალაგიც ჯელმწიფისა შეიქნას [შდრ. მუხლ. 152].

ქ. თავი ოთხასხუთი

405. ქ. ისრე, რასაც დიდსა წყალზე ხიდის გადება ჯელმწიფისა არის მართებული, თავადთა არ მართებთ.

და ნურც ჩაიცემენ საჯელმწიფოს შესამოსელსა, ვიდრემდის ან არ უბოძოს და ან არ უბძანოს [შდრ. მუხლ. 152].

ქ. თავი ოთხასექუსი

406. ქ. ჯელმწიფეს წინ უბძანებლად ნუ დასხდებიან უფროს-უფროსნი თავადნი. სუფრასა ჯელმწიფისასა პატრიაქის მეტი არ-ვინ უნდა დაჯდეს უბძანებლად. და არცა ჯელმწიფისა ტახტსა და სუხანზე უნდა დაჯდენ პატრიაქის მეტი [შდრ. მუხლ. 152].

ქ. თავი ოთხასშვიდი

407. ქ. ჯელმწიფე პატრიაქის სახლსა ვერ დაჯდეს ერთის ბძანებითა [შდრ. მუხლ. 152].

ქ. თავი ოთხასრვა

408. ქ. ნუ იქნების ქრისტიანი ჯელმწიფე ხასით, როგორც რომ ურჯულო ჯელმწიფენი არიან, — ქრისტიანს ჯელმწიფეს შეძლება აქუს მიმგზავსებით პატრიაქთა ტრაპეზე ასულისა. და სამართლითა გაკუეთოს და გაარიგოს ყოველი საქმე საჯელმწიფო [შდრ. მუხლ. 152].

* 403—431 მუხლები იმეორებენ 152-ე და 165-ე მუხლების შესაბამის ტექსტს, რომელიც შეცდომით დართულია ბოლოს.

ქ. თავი ოთხასცხრა

409. ქ. თუ მოვდეს გალაშქრება¹ სხვათა გვარზე, რომე ემართლებოდეს, და [236v] გაამადლოს ჯმალი მისი, გაიმარჯოს და დაინარჩუნოს, დანარჩუნებას უკან ნულარ მოკულენ კაცთა.

და თუ სხვათა გვართა ქალაქი დაინარჩუნოს; ადგეს გარ, პირველ მშვიდობა უწოდოს ერთხელ, ორჯელ და სამჯერ. და თუ არ ინდომონ მოსულა, აიღოს ძალით ქალაქი, მტერნი ჯლმით დაჯოცოს და სხვანი ძალად მოიყუანოს.

და თუ კიდევ გულმართლად ისინიც არ მოვიდნენ, დახოცოს თავნი, რომელნი იყუნენ საქმისა მშლელნი [შდრ. მუხლ. 152].

ქ. თავი ოთხასათი

410. ქ. დანარჩუნებულის² ქალაქისა არა მართებს გელმწიფესა ნაყოფის მიმცემის მოჭრა [შდრ. მუხლ. 152].

ქ. თავი ოთხასთერთმეტი

411. ქ. ქალაქისა და ციხის გამცემნი³, თუ წინათ ბოროტობის ქნის თავნი ისინი იყუნენ და გამოჩნდენ,—ისინი სიკუდილს დაბეზლდენ და ფასით დაჯსნით დაიჯსნან სიკუდილი, თვალნი მოსთხარონ და ცოლი და შვილი მისი ტახტს დაამორჩილონ და ამსახურონ; დაჲის თვალდათხრილი კაცი სხვას ქუეყანას დაკარგონ უთვალო და შიშველი [შდრ. მუხლ. 152].

ქ. თავი ოთხასთორმეტი

412. ქ. თუ ქრისტიანი იყოს ქალაქთა და ციხეთა დამბეზლელი გელთა ურჯულოთასა, და ანუ გინდა ქრისტიანთასა, ისრევე ქნან: ნუ მოკულენ კაცთამოყუარის ღთის გულისათვის, წაართვან ცოლი და შვილი და საქონელი და ტა[237r]ხტსა მოართვან; და მას კაცსა თვალი დასთხარონ, და უთვალო და შიშველი უცხოს ქუეყანას დაკარგონ [შდრ. მუხლ. 152].

ქ. თავი ოთხასცამეტი

413. ქ. ვინც წავიდეს პატრონთა⁴ საქონელთა საქურდლად და დაიჭირონ, გინდა შეამცნიონ მართლად, თუ ურჯულო იყოს, თვალი მოსთხარონ და ანუ გელი მოსჭრან, და ცოლი და შვილი

¹ გალაშქრება A. ² ანარჩუნებულის A. ³ გამამცემი A. ⁴ პატრონთა]+პატრონთა A.

მისი, და საქონელი საჯელმწიფოთ გამოართვან; და ის ქურდი კაცი სხვას ქუეყანას დაკარგონ.

და თუ ქრისტიანი იყოს ქურდი, გამოართვან იგი, რაც მოუპარავს, და სახლი-კარი და ანუ რაცა აქუს, და თავიც გააყიდვი-ნონ,—საჯელმწიფოდ გამოართვან. და ცოლ-შვილი მისი აზატი იყოს და ჯელი ნუ აქუთ [შდრ. მუხლ. 152].

ქ. თავი ოთხასოთხმეტი

414 ქ. თუ მოკლას ურჯულომა ნდომითა ქრისტიანი, მოკლან იგიცა მაგიერად მისად. და თუ უნდომლად მოკლას, მოსჭრან ჯელი მარჯვენა და კაცის ფასიც გამოართვან მას. და კაის კაცს ფასი არა სძეს და არც დაედება, ამიტომ რომ ღთისაგან ქმნულია და—სახე მისი. აღმადგინებელი მკუდრისა ერთი მარტოა ღთი შემძლე. და ვინმე ნუ იტყუის იოსებისა და ანუ ფასი ქრისტესი ჭეშმარიტ ოცი და ოცდაათი¹ იყო. მათი გამსყიდველი ქურდნი იყუნენ.

და სხვა ფასი არის კაცისა თვლითა² დღეთა [237v] წელიწადთა სამასსამოცდახუთი დაექანი, რომელია ფლური ოქრო; და ერთი დაექანი ფლური ცამეტი დრამი ვერცხლია. ეს არის ფასი კაცისა. და ქრისტიანთა, რიგითა და პატრონთა რიგითა, მეორედ, მოუმატონ, [და] მოემატოს.

და ურჯულოთ სამის წილისაგან ერთი მიეცეს—ასოცდაორი დაექანი ფლური—და ორი ქარტეზი, რომელია ქალაღი, რომ არა აქუს შნო მიღება³ წმინდის ემბაზისა. და ვისაც მიცემა⁴ არ შეეძლოს, მიყიდონ ქრისტიანსა მკულელი და ფასი მისი მისცენ სისხლთა პატრონთა; და სახლ-კარი ჯარიმათ ბატონისათვის გამოართვან [შდრ. მუხლ. 152].

ქ. თავი ოთხასთხუთმეტი

415. ქ. თუ ქრისტიანმა ურჯულო მოკლას ნდომით, გამოართვან სისხლის ფასი ასოცდაორი დაექანი⁵ ფლური. და თუ უნებურად მოკლას, სამოცდაერთი სისხლის ფასი გამოართვან საჯელმწიფოდ და სამ წილად ქნან და ერთი წილი სისხლის პატრონს მისცენ [შდრ. მუხლ. 152].

ქ. თავი ოთხასთექუსმეტი

416. ქ. თუ ქრისტიანმა ქრისტიანი მოკლას, სისხლის ფასი გამთავებით⁶ სისხლის პატრონს მისცენ; ჯელმწიფისათვის წაართვან,

¹ ოცდათი A. ² თვლითა A. ³ შვილები B. ⁴ მიეცემა A. ⁵ დაქან A. ⁶ გამთავეთ A, გამთავედ B.

რაც შეეძლოს, ჯარიმა — მართებით, რიგით სიკუდილის ღირსია, მაგრამე კელის მოჭრით მონანებაში ჩაეარდების.

და თუ გლახა იყოს, გაყიდონ თავისის ქონებით და მისცენ ფასი მის სისხლის პატრონსა სისხლის ფასად.

და თუ უნდომლად [238r] მოკლას, ნახევარი სისხლი გამოართვან და სისხლის პატრონს მისცენ, და მისგან მართებულად ჯარიმაც გამოართვან საკელმწიფოდ; და კელს ნუღარ მოსჭრიან. [შდრ. მუხლ. 152]

ქ. თავი ოთხასჩვიდმეტი

417. ქ. სისხლის სამართალი კელმწიფისა არის და მან უნდა ქნას, სხვას მოსამართლეს არ შეუძლია. სხვა რაგინდარა სამართალი მოსამართლით უნდა გარიგდეს. სასირცხვილო ცოდვა, დასამალავი, ებისკოპოზითა და წინამძღურით უნდა გარიგდეს, და მათია იმრიგის საქმის გარიგება. და თავადთაგან არ იქნას მკულელთა მოკულა უბძანებლად კელმწიფისა. ქურდთა დაშინება და დარიგება თავადთაგან იქნებოდეს. და აზნაურზეილთა უმოსამართლოდ და უთავადოთ არ შეუძლიათ ქურდის რისაც გარდავლენინება [შდრ. მუხლ. 152].

ქ. თავი ოთხასთურამეტი

418. ქ. თუ მოვდეს, კელმწიფემ გაილაშქროს და ერთს ადგილს ჯარით მიუტდეს, და წააჭდინონ ის ადგილი, და დაინარჩუნონ ყოველი, და ნაშოვარი იყოს ოქრო, —სრულ კელმწიფისა არის და უნდა მიართვან.

არათუ ფიციტ სძებნონ, კაცი დააძახონ და ეს აძახონ: ვისაც ოქრო გიშოვნიათ, მოართვით კელმწიფესა, და ვინც არ მოართმევთ და შევამცნევთ, ერთისათვის შეიდს წაგართმევთ. და რაც ოქრო კელმწიფეს მოერთვას, ათისთავი კათალიკოზს მიართვან კელმწიფემან.

სხვა ნაშოვარი და [238v] ტყუე შუა უნდა გაყონ: ნახევარი კელმწიფეს მიართვან და ნახევარი თავადთა ჯართა — თავთავის ლაშქრის გორათ¹ გაიყონ. და მათაც ათისთავი ეკლესიას მიართვან.

და თუ არ იყოს კელმწიფე შიგ ლაშქარში, და ლაშქარი გავეზავნოს, და მათაც გამარჯვებოდესთ, საშოვარი ეშოვნოსთ, ოქრო, რაც ეშოვნოსთ, კელმწიფისა არის, და სხვას ნაშოვრისა

¹ გვარად B.

და ტყუისა ათისთავი კიდევე ჯელმწიფეს მიაართვან. და ორმოცდა-ათისაგან ერთი ეკლესიას მიაართვან, [როგორც რიგი არის [შღრ მუხლ. 152].

ქ. თავი ოთხასცხრამეტი

419. ქ. ქურდისა და ავაზაკის შენახვა არა მართებთ ჯელმწიფეთა, თავადთა, და არც არის მართებული მათგან. მარტო უნდა შენახონ ჯაშუში და ყარაული [შღრ. მუხლ. 152].

ქ. თავი ოთხასოცი

420. ქ. ლაშქარნი და თავადნი ჯელმწიფის ბძანებით წავიდნენ რასაც ალაგს დასარბევლად. რაც იქ იშოვნონ, ნახევარი ჯელმწიფისა არის, ნახევარი თავადთა და ჯართა [შღრ. მუხლ. 152].

ქ. თავი ოთხასოცდაერთი

421. ქ. თუ თავისთავად წასულიყუნენ, ორი წილი ნაშოვრისა—თავადთა და ჯართა, და ერთი წილი ჯელმწიფეს მიაართვან, ამიტომ რომ თავიანთს¹ სიკუდილს თვითან შესძლევიან [შღრ. მუხლ. 152].

ქ. თავი ოთხასოცდაორი

422. ქ. თუ ლაშქარში მოკუდეს ვინმე, უბრალოა პატრონი და გამგზავნელი [შღრ. მუხლ. 152].

ქ. თავი ოთხასოცდასამი

423. ქ. თუ საქურდლათ გაგზავნოს ვინმე კაცი და მოკლან, მისი სისხლის მზღველი [მზღველი] გამგზავნელია. და თუ თავის ნებით წავიდეს საქურდლად და მოკლან, სისხლი მისი—მისავე კისერს [შღრ. მუხლ. 152].

ქ. თავი ოთხასოცდაოთხი

424. ქ. თუ ჯელმწიფემა და ანუ თავადმა გაგზავნოს ვინმე საქურდლად და მოკდეს, რომ დაიჭირონ, ვისაც გაუგზავნია, მან უნდა დაიგნას. და თუ თვითან, თავის ნებით წასულიყოს და დაიჭირონ, თავისი თავი თვითან უნდა დაიგნას [შღრ. მუხლ. 152].

¹ თავეთს A.

ქ. თავი ოთხასოცდახუთი

425. ქ. მოლაშქრე¹ კაცმან ომში ვინც დაინარჩუნოს კაცი, დარჩომილის კაცის იარაღი, ტანისამოსი, ცხენი, ვინც დაინარჩუნოს, მისი იყოს. და კაცი, ჯაჭვი და მუზარადი გელმწიფეს მართვან [შდრ. მუხლ. 152].

ქ. თავი ოთხასოცდაექუსი

426. ქ. მას ომში ნაშოვნნი ოქრო, თვალი, მძიმე ზარბაზი ვინც იშოვნოს, გელმწიფის წილია, მარგალიტი და ვერცხლი თავადების არის და სხვა რაგინდარა ნაშოვარი ჯარისა არის [შდრ. მუხლ. 152].

ქ. თავი ოთხასოცდაშვიდი

427. ქ. ესეც ასრე: რაც რომ გამოსადები ქუეყნისა საჯელმწიფო და ანუ სათავადო უწინვე სდებოდესთ და მართებული იყოს, ის უნდა გამოართვან.

და თუ უდიერად ნამეტნავი დებულობაზე მოინდომონ, არ არის მართებული; და თუ გამოართვას, საიქიოს ყუელას ანგარიში ღრთს უნდა მისცეს—ღრთ ამაზე გაატიგა გელმწიფე, რომე შეინახოს ქუეყანა და მოარჩინოს, არათუ წააჯდინოს და დაკარგოს— [შდრ. მუხლ. 152].

[239v] ქ. თავი ოთხასოცდარვა

428. ქ. ასრე უნდა იყოს მინდურის ნაწნავ-ნათესისაგან: ხუთი წილი მოჭირნახულესა და ერთი წილი საჯელმწიფოდ აიღონ ღალა.

და თუ სარწყავი იყოს, მეხუთედი გამოართვან, როგორც რომ გარიგებულია ეგვიპტეს, რარიგადაც დღესაც ეთქმის,—მეხუთედი იმ ღროს დასდევს, რომ ფარაოზის ქუეყანა დაიჭირა ვერცხლით ნასყიდს მიწასა და ვენაჯს არ ეთხოება ღალა, ბეგარა. და იმგვარად წისქუილსა, სახლსა, დუქანსა დაჯდეს ვინც, სამართლით აიღონ ქირა.

არ არის სამართალი, ქრისტიანთა რომე თავის თავის ხარჯი გამოაღებინონ, თუ არ ურჯულოთ. ბოსტნიდამ ათისთავი მისცენ გელმწიფესა—პატრონსა. ალაგისა და მიწისასა, არათუ წყლისასა. და იმგვარად ვენაჯისა და ბაღის ათისთავი მისცენ.

¹ მოლაშქრე A.

ჯარს არა სძეს¹ რა, ამიტომ რომ მხუნელნი და მთესველია—
მის ნამუშავეებისაგან აიღებენ ღალას. ფურზე ასი ღრამი ერბო
მისცენ.

ცხვარზე ბატონის ათისთავი მისცენ. ცხენზე, ჯორზე, საჭედარ-
ზე არა ეთხოება რა, ამიტომ რომ იმით მსახურებს ბატონსა მისსა
[შდრ. მუხლ. 152].

ქ. თავი ოთხასოცდაცხრა

429. ქ. საბედნიეროს დღის ძღვენს ქრისტიანნი ბევრს ნუ
დასდებენ,—რაც ჭელიდამ გამოუიღესთ, ის უნდა მიართვან, ძალს
ნუ უზმენ. ეს საბედნიერო დღის ძღვენი მეტი არის დადებული
და ძალად ნუ წაართმევენ, და ნურც ცოტას მიმართმევეს გაუწყრე-
ბიან [შდრ. მუხლ. 152].

ქ. თავი ოთხასოცდაათი

430. ქ. ჯელმწიფის მიცემული ქვეყანა თავადმა თუ გააკეთოს,
მან თავადმან ჯელმწიფის ბძანებით გააკეთოს ციხე და ანუ სო-
ფელი და აგარაკი, ან სულის სა[240r]ხლი, ან სხვა რამ,—ათი ათასი
შესამატია მისთვის და მისის გვარის გვარისათვის.

ამგვარად ჯელთაგან თავადი აზატი იყოს.

ჯელთა აზატობა ასრეა²: გლეხთა გააკეთონ სახლი და შე-
ნობა, და მიწა გასტეხონ მთაში და შეიქნას მათი ნაჭირნახულები,—
შეუშლელად მათთა შვილთა იყოს სიკუდილთ უკან [შდრ. მუხლ. 152].

ქ. თავი ოთხასოცდათერთმეტი

431. ქ. თუ ამხანაგმა ამხანაგს ან მოსტეხოს ჭელი, ან მო-
სთხაროს თვალი, ან ჩააყრევინოს კბილები, ან მოსტეხოს
ფეტი, ათასი ღრამი ვერცხლი წაართვან და მისცენ მას ასო-
წამჭდარსა. ეს ოთხი ასო ერთგან არის ჩაგდებული.

და თუ კაცმან თავისი ამხანაგი თავისის ნდომით მოკლას,
ფასი კაცისა ოთხი ათასი ვერცხლია ღრამი [შდრ. მუხლ. 165].

¹ მსძეს A. ² ასრე AB.

სამართალი კათალიკოზთა

[241r]* სამართალი კეთალიკოზთა¹

ქ. სახელითა ღმრისათა მე, ქრისტეს მიერ კურთხულმან ყოვლისა² საქართველოსა კათალიკოზმან პატრიარქმან მალაქია, მე, ქრისტეს მიერ კურთხულმან აფხაზეთის კათალიკოზმან³ მამათ-მთავარმან ევლემონ, დავსხედით და შევეკრიბენით⁴ ყოველნი ეპისკოპოზნი აფხაზეთისანი.

და დიდი სიემილი ჰყოიდა ცოდვათა ჩუნთაგან, მრავალი უწყესობა და უფუერო საქმე შემოვიდა: კაცის კლვან⁵, კაცის სყიდვან⁶, ეკლესიის კრებვა და უხვედრობა.

დავიდევით სჯულის კანონი და ჩუნცა იმისგან გამოვიდევით; და რაცა იმისაგან არ გამოვიდევით⁷, ჩუნ ჩუნი მაგიერი არა შეგვმატებია რა. და სჯულის კანონიცა ასრე ბძანებს.

[კაცის სყიდვისა ესე გავაჩინეთ]

1. ქ.⁸ რამანც კაცმან კაცი გაყიდოს, ანუ დიდმან, ანუ მცირემან, ანუ თავადმან, ანუ⁹ აზნაურმან¹⁰ და ან¹¹ გლეხმან, წმიდათა კრებულთაგან შეჩუენებულ იყოს და განჯდილი.

რასაც კაცს მართლით¹² განკითხვითა და გამოძიებითა კაცის სყიდვა გამოაჩნდეს, თუ ის კაცი დაიჭნას და მოიყუანოს, მისსა საყდარსა და ეპისკოპოსს დაუურვოს, რა ერთიც ძალ-ედვას, დამკლავის უფალსაცა დაუურვოს¹³.

და თუ ვერ მოიყუანოს, ვინ გინდა ვინ იყოს, თავადისშვილი¹⁴ უნდა აზნაურშვილი, უნდა გლეხი, მაშინც¹⁵ ვერამ საქმემ¹⁶ ვერ იჭნას, უკანონოდცა არს, — ძელსა მიეცეს.

და ვინც ქრთამი აიღოს და არ ჩამოარჩოს, შეჩუენებულ იყოს წმიდათა კრებულთაგან და კანონსამცა ქუეშე არის წმიდათა მოციქულთასა.

¹ კათალიკოზისა AB. ² ყოვლის A. ³ კზმან ქზ B. ⁴ შემოვკრიბენით B. ⁵ კულა A. ⁶ სყიდვა] + და B. ⁷ გამოვიდეთ B. ⁸ ქ]—A. ⁹ ანუ] + და ან B. ¹⁰ აზნაურისშვილმან B. ¹¹ და ან] და A. ¹² მართლის A. ¹³ დაურვოს A. ¹⁴ თავადისშვილი] + იყოს. ¹⁵ უნდა აზნაურშვილი... მაშინც] მაშინ აზნაურშვილი იყოს თუ გლეხი B. ¹⁶ საქმემან B.

* 240v-ზე ტექსტი არ არის.

ქ. ეკლესიის მკრეხველთათვის ესე განგაწესებია

2. ქ. ვინც ეკლესია გატეხოს და ხატი [241v] განძარცოს უკანონოდ, ძელსა მიეცეს.

3. ქ. ვინცა ეკლესიას შიგან შევიდეს და საქონელი გამოიტანოს, ეკლესიასა მისი საქონელი მიეზლოს და კაცი დაშავდეს.

4. ქ. ვინცა ძმა მოკლას ანუ¹ მამა, ჳელი მოეკუთოს და მამულისაგან განვარდეს.

5. ქ. ვინცა უბრალო კაცი მოკლას ანუ¹ მგზავრი, ანუ¹ მცველი რისამე ქურდობით, განიპატიჯოს.

6. ქ. ვინცა² ქურდობა ქნას³, რარიგადაც პირველად წესი ყოფილიყოს, ისრე⁴ გარდააჯდევინონ.

ქ. ებისკოპოზის საქმე ესე⁵ გაგაჩენია^{5a}

7. ქ. რომელიც⁶ ებისკოპოზი⁷ მისსა⁸ საყდარსა განეშოროს თჳნიერ ოცის დღისა, თუ არ პატრონისა მიზეზისა და საქმისათჳს და ანუ¹ სამწყსოსა⁹ შიგან სიარულისაგან თავი ჳელთ არა ჳქონდეს¹⁰ და ანუ¹ ავად არ¹¹ იყოს, ანუ¹² მისსა სამწყსოსა შიგან ქორებისკოპოზსა გაუწყუეტლად არ არონინებდეს და სჯულის¹³ საქმესა და მღდელ-მონოზნის საქმეს და¹⁴ მისსა სამწყსოსა⁹ ეკლესიების საქმესა მართლად¹⁵ არ მწყსობდეს, არა¹⁶ მართებდეს და არ ამაგრებდეს, რაცა¹⁷ ძალ-ედვას, მის საყდარს¹⁸ არ აშენებდეს და¹⁹ არ კაზმევდეს²⁰, ანუ²¹ საყდრის მამულს არ ამაგრებდეს, და რომელმანცა ებისკოპოზმან, რაცა სჯულის¹³ კანონსა შიგან არ ეწყროს, იმას გარეთ ანუ¹ უხვედრობისა და სჯნაობისა საქმესა ჳედანება დართოს და ანუ¹ საკანონო აართვას, — [242r] შეჩუენებულ იყოს წმიდათა კრებულთაგან და კანონსამცა ქუემ არის წმიდათა მოციქულთასა, და მისისა საყდრისაგან ექსორია იქმნას²².

8. ქ. რომელმანცა ებისკოპოზმან დიაკონი და მღდელი ასრე აკურთხოს, რომე მართალზე არ განიკითხოს და ანუ¹ დავითნისა²³ და მსგევთისა და კურთხევანისა კითხვა არ შეეძლოს, და ანუ¹ უმოძღურო იყოს და მოძღუარი არ განიკითხოს²⁴, შეჩუენებული იყოს.

9. ქ. რომელმანცა ებისკოპოზმან სხვის ებისკოპოზისა შეუნდობელსა შენდობა მისცეს, ანუ¹ დიაკონი და მღდელი უკურთხოს²⁵, შეჩუენებული იყოს.

¹ ან B. ² ვინცა] + ვინ B. ³ ქნას] + და B. ⁴ ისრევ B. ⁵ ეს AB. ^{5a} გაგვიჩენა] + და გავაჩინეთ A. ⁶ რომელმანცა A. ⁷ ებისკოპოზმან A. ⁸ მისსა] თავის B. ⁹ სამწყსოსა A. ¹⁰ ჳქონდეს B. ¹¹ არ] — B. ¹² ანუ] და ან B. ¹³ რჯულის A. ¹⁴ და] — A. ¹⁵ მართლა A. ¹⁶ არა] და არა B. ¹⁷ რაცა] და რაცა B. ¹⁸ საყდრისა B. ¹⁹ და] — A. ²⁰ ჳკმაზევდეს B. ²¹ ანუ] და ან B. ²² იქნას A. ²³ დავითისა B. ²⁴ გაიკითხოს B. ²⁵ აკურთხოს B.

10. ქ. რომლისაც¹ ებისკოპოზის სამწყსოს² შიგან ესე იქნებოდეს, უმდღოდ და, თუ ღონე არ იყოს, უმთავარდიაკუნოდ, ერძს კაცის ჳელითა ანუ³ ზიარება გაეგზავნოს⁴ და ანუ³ ეზიაროს, ხუცესი წირვისაგან დააყენოს.

11. ქ. რომელმან⁵ ებისკოპოზმან მისსა სამწყსოსა⁶ შინა⁷ ესე იკადროს და არ მოიკითხოს, შეჩუენებული იყოს.

12. ქ. რომლისაც ებისკოპოზისა ქორებისკოპოზი^{7a} სოფლის სოფლამდის⁸ და ეკლესიის ეკლესიამდის არ მივიდოდეს და იმ ეკლესიის შესავალსა კაცებსა არ შეჳყრიდეს, უქმობასა, ნათესაობასა, ავგზისობასა, სჯნაობასა, მარხვის ჳამასა მართლით საქმით არ გამოიკითხვიდეს⁹ და არ მართებდეს¹⁰, შეჩუენებული იყოს.

13. ქ. რომელიცა, ანუ³ დიდი¹¹, ანუ³ თავადი, ანუ³ აზნაური, ანუ³ [242v] გლეხი, ებისკოპოზსა წინააღუდგეს და მართლითა სამართლითა¹² და განკითხვით ქორებისკოპოზს სარჯულო არ მოაკითხინოს¹³, მეჩუენებული იყოს.

14. ქ. ვინცაგინ ებისკოპოზსა და მისსა ქორებისკოპოზსა წინააღმდეგობა ჳკადროს¹⁴, მართლითა განკითხვითა და გამოძიებით რჯული არა მოჳკითხოს¹⁵ პატრონმან¹⁶, მეფემან¹⁷ მისად სისხლად და შეცოდებად მოიკითხოს.

15. ქ. რომელიცა ებისკოპოზი, დიდი ანუ³ მცირე, კათალიკოზსა სამღთოსა და სასჯულოსა საქმეზედა ანუ საყდრისა, ანუ³ სჯულის საქმე რამე დაეშაოს, მართლითა განკითხვითა და გამოწულილვითა¹⁸ რაცა კათალიკოზმან სწუართოს¹⁹, ეწუართოს და მართალსა წესზედა დაადგეს²⁰, არა და არ გაუგონოს და არცა იწუართოს²¹, წირვისაგან განიკუეთოს და მეფემ საყდრისაგან ექსორია ჳმნას.

[მეფის ღალატისა ასრე იქნას]

16. ქ. ვისაც²² პატრონის მეფის ღალატი გამოაჩნდეს, ანუ³ დიდსა, ანუ³ თავადსა, ანუ³ აზნაურსა, ანუ ვისაც²³, მართლით განკითხვით და²⁴ გამოწულილვითა²⁵, რარიგადაც წმიდათა კრებათა და წმიდათა მოციქულთაგან გაჩენილი იყოს და სჯულისა²⁶ კანონსა შიგან²⁷ ეწუროს, სიკუდილით განიპატიუოს²⁸.

¹ რომლისაცა B. ² სამწყსოს A. ³ ანუ] ან AB. ⁴ გაუგზავნოს B. ⁵ რომელმანცა B. ⁶ სამწყსოსა A. ⁷ შინა] შიგან B. ^{7a} ქორებისკოპოზის AB. ⁸ სოფლამდინ A. ⁹ გამოიკითხვიდეს A. ¹⁰ და არ მართებდეს]—B. ¹¹ დიდი]+ ანუ მცირე A. ¹² სამართლითა] საქმითა B. ¹³ მოაკითხინონ A. ¹⁴ იკადროს A. ¹⁵ მოკითხოს A. ¹⁶ პატრონმა A. ¹⁷ მეფემ B. ¹⁸ გამოწულილითა A. ¹⁹ სწუართოს]+ და A. ²⁰ დადგეს B. ²¹ ეწუართოს B. ²² ვისაცა B. ²³ ანუ ვისაც]—B. ²⁴ და]+ მართლა B. ²⁵ გამოწულილვით A. ²⁶ რჯულისა A. ²⁷ კანონსა შიგან] კანონს შიგ B. ²⁸ განიპატიუოს A.

[კათალიკოზისა და ებისკოპოზის გინებისათვის]

17. ქ. ვინც კათალიკოზსა და ებისკოპოზსა აგინოს და უპატიურობა¹ ჰკადროს, რარიგადაც² სჯულის კანონში³ ეწეროს, იმრიგად განიპატივოს^{3a}.

[უღირსი მღვდლის კურთხევისათვის]

18. ქ. რომელმანცა ებისკოპოზმან უღირსი მღვდელი ანუ⁴ დიაკონი აკურთხოს, და ანუ⁴ იცოდეს მისი უღირსობა, და ანუ⁴ წირვა დაანებოს, და ანუ⁵ ქრთამი [24ჰქ] აართვას⁶, შეჩუენებულმცა⁷ არის, ვითარცა სჯმონ მოგვ⁸.

ნურც⁹ ებისკოპოზი, ნურც⁹ მოძღუარი და წინამძღუარი ქრთამით ნუ დაიდგინების. ამისთჯ სჯულის კანონი ასრე ბძანებს: შეუნდობელი იყოს მაკურთხეველიცა და კურთხეულიცა.

[მრუდად გამოიკვლევისა და გამართლებისათვის]

19. ქ. რომელმანც კაცის მსყიდველი და ეკლესიის მტეხელი, მართალი მრუდად გამოიკულიოს და მრუდი განამართლოს, შეჩუენებული იყოს.

[საყდრის მამულის გამოხუმისათვის]

20. ქ. ვინცავინ, დიდმან ანუ⁴ მცირემან, საყდარსა და¹⁰ მონასტერსა მამული გამოახუას¹¹, ანუ⁴ სოფელი, ანუ⁴ ვენაჯი, ანუ⁴ მიწა და¹² აგარი, ვინცავინ¹³ [იყოს], დიდი და მცირე¹⁴, შეჩუენებული იყოს.

[სჯულის გამთავებელთა და გარდამავალთათვის]

21. ქ. ვინცა ეს, მოციქულთა და წმიდათა კრებათაგან განწესებული და ჩუენ მიერ დამტკიცებული სჯული და წიგნი გაათაოს, კურთხევა ღთისა, უბიწოდ მშობელისა მისისა და წმიდათა კრებულთაგან, და წმიდათა მოციქულთა¹⁵, და ყოველთა წმიდათაგან. ვინცა ეს დაამტკიცოს, ლოცვა-კურთხევით¹⁶ და შენდობით იყოს თავითა, ცოლითა და შვილითა, სახლით, მამულით და¹⁷ აგარაკით, რაც ღთსა კაცისათჯ კეთილი დაეზადოს, ყოვლითა კეთილითა აღსავსე იქმნას^{17a}, ლოცვა-კურთხევით და შენდობით ამყოფოს.

¹ უპატიობა B. ² რარიგადაცა B. ³ კანონში | კანონს შიგ B. ^{3a} განიპატივოს A. ⁴ ან B. ⁵ და ანუ | ან B. ⁶ აართვან A. ⁷ შეჩუენებულმც A. მოგუი A. ⁸ ნურცა B. ⁹ და | + ან B. ¹⁰ გამოახვან A. ¹¹ და | + ან B. ¹² ვინცავინ |—B. ¹³ დიდმა და მცირემ B. ¹⁴ მოციქულთაგან B. ¹⁵ ლოცვა-კურთხევით | კურთხევით B. ¹⁶ და |—A. ^{17a} ქმნას AB.

ვინცა ამ წმიდათა კრებათა მოციქულთაგან განწესებული და ჩუენ მიერ დამტკიცებული არ შეიწყნაროს და კათოლიკეს საყდარზედ დასმულსა¹ წინააღმდეგს და ჩუენი მცნება არ დაიმარხოს, კრულმცა არის ცათა შინა და ქუეყანასა ზედა წმიდათა კრებულთაგან², წმიდათა მოციქულთაგან [243v] და ყოველთა წმიდათაგან, შე-მცა-ექმნების ძრწოლა კენისა, შიშთული³ იუდასი, მეხის-ტეხა დეოსკორესი, მოშობა გმირთა, დაწვა სოდომელთა⁴, კეთრი გეეზისა⁵, დანთქმა დათან და⁶ აბირონისი, სირცხული კრისკენტი და თაბინესი, და ყოველთა ქრისტეს უარის მყოფელთა⁷ თანამცა არის ნაწილი მისი.

[რძლის შერთვისათვის]

22. ქ. ვინცა ანუ⁸ დიდმან, ანუ⁹ თავადმან, ანუ¹⁰ აზნაურმან, ანუ¹¹ გლეხმან, რძალი შეერთოს, შეჩუენებულმც არის ღთისაგან და მისთა წმიდათაგან და შუდთა კრებათა, წმიდათა მოციქულთაგან.

კაციცა დადედაკაციცა გაღმა-გამოღმა დაკირონ, და მკირაენი ჩუენგან დალოცვილ და კურთხეულნი იყონ.

მე, აფხაზეთის კათალიკოზი [ევდემონ], კანონითა ვამტკიცებ.

მე, ქუთათელ მიტრაპოლიტი სჯმიონ, კანონითა ვამტკიცებ.

მე, გენათელ მთავარ-ეპისკოპოზი ანტონი¹⁰, კანონითა ვამტკიცებ:

მე, მამა ჭუონდიდელი, კანონითა ვამტკიცებ.

მე, ბედიელ მიტრაპოლიტი, კანონითა ვამტკიცებ.

მე, მოქუელ¹¹ მთავარ-ეპისკოპოზი, კანონითა ვამტკიცებ.

მე, დრანდელ¹² მიტრაპოლიტი ფილიპე, კანონითა ვამტკიცებ.

მე, ცაგერელ¹³ მამათ-მთავარი კოზმან, კანონითა ვამტკიცებ.

მე, ხონელ მთავარ-ეპისკოპოზი ზაქარია, კანონითა ვამტკიცებ.

მე, ნიკორწმიდელი ეპისკოპოზი იოვაკიმ¹⁴, კანონითა ვამტკიცებ.

მე, ჩიშელ მამათ-მთავარი კვრილე¹⁵, კანონითა ვამტკიცებ.

[ცოლის უბრალოდ დაგდებისათვის]

23. ქ. რომელმან უბრალოდ ცოლი დააგდოს, შეჩუენებულმცა არის წმიდათა მოციქულთაგან და სიკუდილითა განიპატიჟოს¹⁶.

¹ სმულსა B. ² კრებათაგან B. ³ შიშთული A. ⁴ სოდომური B. ⁵ გეზისა A. ⁶ და]—A. ⁷ მყოფელთა]— და A. ⁸ ან B. ⁹ ანუ] და ან B. ¹⁰ ანტონე B. ¹¹ მოქუელ A. ¹² დორანდელ B. ¹³ ცაგერელი A. ¹⁴ იოკიმ. A. ¹⁵ კუირილე B. ¹⁶ განიპატიჟოს]— იგი B.

სამართალი მეფის ბოროტისა

ქველის ღვღება მეფეთ-მეფის გიორგის მიერ

[შესავალი]

[245r]* ჩუენ, მეფეთ-მეფემან გიორგიმ, მეჲან ყოველთა შორის წარჩინებულისა მეფეთ-მეფის დიმიტრისამან, დავდევიტ ქეგლი—განაჩენი ესე მას ჟამსა, ოდეს შევედით მთიულთა შიგან მოსავლელად ღმრთის მოწყალებითა ყოვლგნით უცილებლად ქონებასა შინა სამეფოსა ჩუენისასა და უცილებლად პერობასა ტახტისა და სკიბტრისასა.

წარვედით ტახტით ჩუენით ქალაქით და შევედით სასახლესა ჩუენსა ჟინვანსა. და მუნით მივედით ჯადა-ცხაოტს და მოვასხენით ყოველნი მუნებურნი¹ ევისბერნი და ჰეროვანნი, და გავიგონეთ მათნი საქენი, დაკახელეთ მათსა სასაქმოსა.

და მივედით დარიელამდის და ვსცანით ესე, რომელ ღმრთივ გვრგვნოსანთა და სანატრელთა ჩუენთა ჩამომავალთა მეფუთაგან აჲად არ გასჩენოდა ქეგლითა გაჩენითა და დადებითა სისხლისა და სხუათა მრავალთა უწესოთა მიმპლავრებულთა საქმეთა: რომელთაჲე საქმისა რომლისათჲსჲე ჰბრიანებოდით აღრევიტ ყოფა ერთმანეთსა შიგან, და რომელთაჲე სხუს ჟამისა შემოსრულობისათჲს უკუე² გაჩენა ვერ სწრებოდა-და სრულად მთიულთა საქმის მოკლებასა და გაჩენასა.

და ჟამ-გუცეს, მოწყალებითა ღმრთისათა დარიელით მობრუნებულთა ვილოცეთ ლომისის მთავარმოწამის წინაშე და ჩამოვიარეთ ცხრაზმის ტევი და მოვიკულივეთ მუნებური სასაქმო.

[245v] მოვედით მუხრანს, საზამთროსა ჩუენსა დავდევიტ, და შემოვივდით ქალაქსა და შემოვიგანეთ თემისა და თემის ერისთავნი და ტევისთავნი და ევისბერნი და ჰეროვანნი.

დავსხედით და დავსტე წმინდა მეუფე³ და ქართლისა კათალიკოზი ეჲფთჲჲე, დავსხით ვეზირნი და ებისკოპოზნი და მოურავნი, და გავიგონეთ, რომელ დიდი უსამართლო და მიმპლავრებელი ქმნილიყო ერთმანეთსა ზედა, და სისხლის მსუბუქობისათჲს ადვილ

¹ უნებურნი. ² უკუე] + ყოფა. ³ მეფე.

* 244 r და v-ზე ტექსტი არ არის.

26. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I

ჩნდა¹ ერთმანეთის ღალატად დასხმა და დაქცევა ციხეთა, სიკვდილი, ცოლის წაგურა და უბრალოდ დაგდება, და მრავალფერნი ულუსობა. და ყოლ სამართალი აღარ იყო-ღა.

და დღეისით წინათ-ღა ერთმანეთის საყოფთა საქმეთა ამაღ აღარ შემოვიდეთ,— ერთმანეთის ამოსულა არ იქნებოდა, განაჩენ-დაუდებლობა ექმნათ.

და აწ ყველა გავაჩინეთ, რა რიგად ვის რა იყოს ერთმანეთის ავი, სისხლი დგეს ანუ სხუა სასაქმო რა გინდა რა იყოს,— გარდაჯდეს.

ჯუართა ყელს აქეთ, ვადა-ცხატს, ზანდუკის ევეს, კიბეთ ქვეშეთ და მენესოს ზემოთ ეს განაჩენი დავედვით.

სასჯულო საქმე და საეკლესიო, რისაც გინდა სასაქმოსა,— კაცის მკულელთა, ეკლესიის მკრებველთა, ცოლის დამგდებელთა უბრალოსათა, ანუ წამგურელთა², — სხუა რაც სასჯულო საკითხავი იყოს, იგი კათალიკოზმან და მათ, განაჩენთა მათ ზედა ებისკოპოზთა, მათ ჰკითხონ.

ჩუენ მსოფლიოსაა მისი სისხლი, პატრივი და სასაქმო გავგზენია.

დღეისითგან წაღმა ესრეთ იქმნას.

¹ ჩნდა] + ჩუენდა. ² წამგურელთა] + სხუათაგან.

[1r]*... ჩნდა ერთმანეთის ღალატად დასხმა, დაქცევა ციხეთა, სიკვდილი, ცოლის წაგურა¹ და დაგდება უბრალოსა, მრავალფერნი ულუსობა. და ყოლ სამართალი არად იყო-ღა. და დღეის წინათ-ღა ერთმანეთის საყოფთა საქმეთა ამაღ აღარ შემოვიდეთ,— ერთმანეთის ამოსვლა არ იქნებოდა განაჩენ-დაუდებლობა ექმნათ. და აწ ყველა გავაჩინეთ; რა რიგად ვის რა იყოს ერთმანეთის ავი, სისხლი დგეს ანუ სხუა სასაქმო რა გინდა რა იყოს,— გარდაჯდეს. ჯუართა ყელს აქეთ, ვადა-ცხატს, ზანდუკის ევეს, კიბეთ ქვეშეთ და მენესოს ზემოთ ეს განაჩენი დავედვით. სასჯულო საქმე და საეკლესიო, რისაც გინდა სასაქმოსა,— კაცის მკულელთა, ეკლესიის მკრებველთა, ცოლის დამგდებელთა უბრალოსათა, ანუ წამგურელთა,— სხუა რაც სასჯულო საკითხავი იყოს, იგი კათალიკოზმან და [2r] მათ, განაჩენთა მათ ზედა ებისკოპოზთა, მათ ჰკითხონ. ჩუენ მსოფლიოსა ამნისი სისხლი, პატრივი და სასაქმო გავგზენია. დღეისითგან წაღმა ესრეთ იქმნას.

¹ წაგურა] წასვლა.

* აქამდე ამ ნუსხას ტექსტი აკლია.

[ერისთვისა ასრე გავაჩინეთ]

[246r]. 1. ერისთვის სიკუდილი ვით აროდეს კადრებულა, აგრე ნუმცა ვისგან იკადრების.

და თუ ვის ღმერთი შერისხდეს და შეცოდება აზომ დიდი დაემართოს და მოკლას ერისთავი, ვითა უმსგავსო არის და უსაზომო შეცოდება, აგრევე დამეტებული დიდი პატივი და გარდაქვევინება დარბაზით ეკითხოს: გარდახუეწა, მამულის წაღება და სისხლი მის გუარსა ზედა დაიურვოს და გარდაიხუეწოს.

და მამულისა, რაზომ წლამდის დაიჭირვის, ამად არ გავაჩინეთ, რომ უსაზომო იყო და არაოდეს ქნილიყო და არცა ჩუენ წესადვე ვდებდით. და თუ რადმე იქმნას, მის ჟამისა მეფემან იკითხოს, რაჟამცა უჯრო ძნელად იკითხებოდეს.

[განმგებლისა ასრე გავაჩინეთ]

2. განმგებელი თუ ქუეყანამან მოკლას, ერთმან სოფელმან, გინა ერთმან პირმან ქვემან, — მსახური იყოს განმგებლად, ექუსი ათასი თეთრი დაიურვოს სისხლთა ფასად და თუთო კაცი დაიპიროს სოფლისა და სოფლისა თავადი, და რაზღონიცა კაცი იყოს თავადი, თუთო გაიპარსოს¹.

¹ გაიპიროსოს.

1*. ერისთვის სიკუდილი ვით აროდეს კადრებულა, აგრე ნუმცა ვისგან იკადრების. და თუ ვის ღმერთი შერისხდეს და შეცოდება აზომ დიდი დაემართოს და მოკლას ერისთავი, ვითა უმსგავსო არის და უსაზომო შეცოდება, აგრევე დამეტებული დიდი პატივი და გარდაქვევინება დარბაზით ეკითხოს; გარდახუეწა, მამულის წაღება და სისხლი მის გუარსა ზედა დაიურვოს და გარდაიხუეწოს. და მამულისა, რაზომ წლამდის დაიჭირვის, ამად არ გავაჩინეთ, რომე უსაზომო იყო და არაოდეს ქნილიყო და არცა ჩუენ წესადვე ვსდებდით. და თუ რადმე იქმნას, მის ჟამისა მეფემან იკითხოს, რაჟამცა უჯრო ძნელად იკითხებოდეს.

2. განმგებელი თუ ქუეყანამან მოკლას, ერთმან[ში] სოფელმან, გინა ერთმან პირმან ქვემან, — მსახური იყოს განმგებლად, ექუსი ათასი თეთრი დაიურვოს სისხლთა ფასად და თუთო კაცი დაიპიროს სოფლისა და სოფლისა თავადი, და რაზღონიცა კაცი იყოს თავადი, თუთო გაიპარსოს.

* ამ ნუსხაში ტექსტი მუხლებად დაყოფილი არ არის.

და რაზომიც სოფელი იყოს, ერთი, ორი და რაზომიცა გინდეს იყოს, განმგებელისა რთოდეს, ვითა ძველითგან გაჩენილი არის, თვით ცხენი ბეგრად დაედვას წელიწადსა შიგან გამოსაყვანელად სასეფეოდ და საუკუნოდ.

3. და თუ ერთს კაცს ეფათერაკოს განმგებელი, კაცი გაიპატიჟოს და მამულისაგან გაიძოს¹, და შეუნდობლად მამული სასეფეოდ დადვას.

და სისხლის დაურვება არ შეეძლოს, ანუ მამული ებოძოს მის კაცისა, სისხლის [246v] მქნელისა, დარბაზით, ანუ განმგებლის სახლს მეფისაგან სისხლი ებოძოს და მამული სასეფეოდ დაიდვას.

4. და თუ აზნაური იყოს განმგებლად და მოკლან, მის გუარსა ზედა დაიურვონ სისხლი.

5. და თუ ჯევისბერმან მოკლას განმგებელი, სამს წლამდის მამულისაგან გაიძიოს და ციხე და მამული სასეფეოდ დაიდვას. ერისთავმან თავადნი სახლნი დაუწინდნეს.

მესამეს წელიწადს მოვიდეს და ერისთავს შემოეხუეწოს; ერისთავმან ვეზირთ მოაჯსენოს და² ვეზირთ დარბაზთ ჰკადრონ; და დარბაზით მამული ებოძოს ჯევისბერსა.

და ამას ზემოთ გაჩენილი სისხლი [იხ. მუხლ. 2] დაეურვოს განმგებლის სახლს და ჯევისბერობაც წაელოს.

¹ გაიძოს] გაიძიოს. ² ვეზირთ მოაჯსენოს და]—A.

და რაზომიც სოფელი იყოს, ერთი, ორი და რაზომიცა გინდეს იყოს, განმგებლისა რთოდეს, ვითა ძველითგან გაჩენილი არის, თვით ცხენი ბეგრად დაედვას წელიწადსა შიგან გამოსაყვანელად სასეფეოდ¹ და საუკუნოდ.

3. და თუ ერთს კაცს ეფათერაკოს განმგებელი, კაცი გაიპატიჟოს და მამულისაგან გაიძიოს, და შეუნდობლად მამული სასეფეოდ დადვას. და სისხლის დაურვება არ შეეძლოს, ან მამული ებოძოს მის კაცისა, სისხლის მქნელისა, დარბაზით, ანუ მეფისაგან განმგებლის სახლს სისხლი ებოძოს და მამული სასეფეოდ დაიდვას.

4. და თუ აზნაური იყოს განმგებლად [და] მოკლან, მის გვარსა ზედა [4r] დაიურ[ვ]ონ სისხლი.

5. და თუ ჯევისბერმან მოკლას განმგებელი, სამს წლამდის მამულისაგან გაიძოს², ციხე და მამული სასეფეოდ დაიდვას. ერისთავმან თავადნი სახლნი დაუწინდნეს. მესამეს წელიწადსა მოვიდეს და ერისთავს შემოეხუეწოს; ერისთავმან ვეზირთ მოაჯსენოს და ვეზირთ დარბაზთ ჰკადრონ; და დარბაზით მამული ებოძოს ჯევისბერს. ამას ზემოთ გაჩენილი სისხლი დაეურ[ვ]ოს განმგებლის სახლს [და] ჯევისბერობაც წაელოს.

¹ სასეფეოდ] სასეთეოდ. ² გაიძოს] გაიძიოს.

და თუ მის ჳევისბერის გუარის კაცი იყოს, ასეთი რომ გან-
შგებლის სიკუდილს არ დახუდრიყოს და არას ერიოს არა ცხა-
დად და არა იღუშაღ, თუტ მას ებოდოს ჳევისბერობა დარბაზით.

და თუ არაჲინ იყოს მისი სახლის კაცი, ვინც ერისთავმან
და ახალმან განმგებელმან გამოარჩიონ ერთი კაცი,—მეფის ერთ-
გული იყოს და ქუეყანასაც უჯობდეს,—იგი დააყენონ დარბაზით
ჳევისბერად.

ჳევისბერთა ასრე გავაჩინეთ

6. ჳევისბერი თუ მოკლას ჳევისბერმან, სამს წელიწადს მა-
მულისაგან გაიძოს, ერისთვისა და განმგებლისაგან თავადი სახლი
დაეწინდნენ, მამული სამს წლამდის სასეფეოდ დაეჭიროს.

მესამეს წელიწადს ერისთავსა და განმგებელს შემოეხუეწნენ
და მათ ვეზირთ მოაჯსენონ; ვეზირთ¹ დარბაზთ [2471] იურვონ და
მამული ჳელთ უბოდონ.

და სისხლთა ფასად ექუსი ათასი თეთრი დაუურვოს.

7. თუ ვინ ჳევისბერის კაცის გაუყოფარი, მისსა სახლსა ში-
გან მოახლე, ერთ სახლის კაცი², მოკლან—მამა, ბიძა, ძმა, ბიძასძე,
ძმისწული, რა გინდა რა მისის გუარისა მისი მოახლე,—სისხლად
ესევე ექუსი ათასი თეთრი იყოს; მამულისაგან გაძება ორს წელი-
წადს ოდენ მიხუდეს³ და თავადნი სახლნი დაეწინდნენ⁴ ერისთ-
ვისა და განმგებლისაგან.

¹ მოაჯსენონ, ვეზირთ]—A. ² კაცთ. ³ ოდენ მიხუდეს]—A. ⁴ დაეწუნეს.

და თუ მის ჳევისბერის გუარის კაცი იყოს, ასეთი რომე განმგებლის
სიკუდილს არ დახუდრიყოს და არას ერიოს არა ცხადად და არა იღუშაღ, თუტ
მას ებოდოს ჳევისბერობა დარბაზით. და თუ არაჲინ იყოს მის სახლისა, ვინც
ერისთავმან და ახალმან განმგებელმან გამოარჩიონ ერთი კაცი,—მეფის ერთგუ-
ლი იყოს, ქუეყანასაც უჯობდეს,—იგი დააყენონ დარბაზით ჳევისბერად.

ჳევისბერთა ასრე გავაჩინეთ

6. ჳევისბერი [511] თუ მოკლას ჳევისბერმან, სამს წელიწადს მამულისაგან
გაიძოს¹, ერისთავისა და განმგებლისაგან თავადი სახლი დაეწუნენ, მამული სამს
წლამდის სასეფეოდ დაეჭიროს. მესამეს წელიწადს ერისთავს და განმგებელს
შემოეხუეწნენ² და მათ ვეზირთ მოაჯსენონ; ვეზირთ დარბაზთ იურვონ და მამული
ჳელთ უბოდონ. სისხლთა ფასად ექუსი ათასი თეთრი დაიურვოს.

7. თუ ვინ ჳევისბერის კაცის გაუყოფარი, მისსა სახლსა შიგან მოახლე ი
ერთ სახლი კაცი მოკლან—მამა, ბიძა, ძმა, ბიძასძე, ძმისწული, რა გინდა რა
მისის გუარისა მისი მუახლე—სისხლად ესევე ექუსი ათასი თეთრი იყოს; მამული
საგან გაძება³ ორს წელიწადს ოდენ მიხუდეს და თავადნი სახლნი დაეწვენ⁴
ერისთავისა და განმგებლისაგან.

¹ გაიძიოს. ² რა გინდა რა] რაგინდა. ³ გაძება] გაძება. ⁴ დაუწვენს.

და იმავე ზემოთ განაჩენით [იხ. მუხლ. 6] ერისთვისა და განმგებლისაგან დარბაზთ ეურვოს ვეზირთა და მოურავთა პირითა,—მამული ებოძოს.

8. და თუ ქუეყანამ მოკლას ჳევისბერი,—განმგებლის სიკუდილის სწორი პატივი, ბეგარი და სისხლი დაეურვოს. და დაედვას ბეგარი საუკუნოდ.

9. და თუ ჳევისბერის განაყოფი და მისი გუარის კაცი მოკლას ვინმე,—თუ ძმაც იყოს ანუ სხუა რა გინდა რა მეყვსი იყოს, ჳევისბერის მოახლე იყოს განაყოფი,—განაყოფისა კაცისათჳს სამი ათასი თეთრი სისხლის ფასად მისცეს და ორს წელიწადს განედოს, და მამული სასეფეოდ დაედვას.

ორს წელიწადს უკან იურვოს ერისთვისა და განმგებლის პირით, იმავე ვეზირთა საურავითა და წესითა დარბაზისათა,—მაშინლა მამული ებოძოს.

10. ჳევისბერის მეყვისისა და მისის მოახლის სისხლისა და მისის განაყოფისა სისხლი, ასეთისა, რომე არა ეახლოს, ამაღ არა სწორად დავდევით¹, რომე ჳევისბერს დარბაზით ლაშქართ თავადობა პოძებია და იგინი მისნი მოახლენი [247v] იქმნებიან და საბატონნი, და ზისნი მოახლენიცა, ამაღ რომე დარბაზით დაყენებულს ჳევისბერს ახლავან; თუ არა, განაყოფი არიან. მის განაყოფს ჳევისბერის მოახლისა სისხლის სწორი არ მართებს, ამაღ მისი სისხლი გაუნახევრეთ.

¹ დავდევით] + ამიტომ A.

და იმავე ზემოთ განაჩენით ერისთვისა და განმგებლისაგან დარბაზთ ეურვოს ვეზირთა და მოურავთა [6r] პირითა,—მამული ებოძოს.

8. და თუ ქუეყანამან მოკლას ჳევისბერი,—განმგებლის სიკვდილის სწორი პატივი ბეგარი და სისხლი დაეურვოს. და დაედვას ბეგარი საუკუნოდ.

9. და თუ ჳევისბერის განაყოფი და მისი გუარის კაცი ვინმე მოკლას,—თუ ძმაც იყოს ანუ სხუა რა გინდა რა მეყვსი იყოს, ჳევისბერის მოახლე იყოს განაყოფით,—განაყოფისა კაცისათვის სამი ათასი თეთრი სისხლის ფასად მიეცეს და ორს წელიწადს¹ განედოს, და მამული სასეფეოდ დაედვას. და ორს წელიწადს უკანით იურვოს ერისთვისა და განმგებლის პირით. და იმავე ვეზირთა საურავითა და წესითა დარბაზისათა; და მაშინლა მამული ებოძოს.

10. ჳევისბერისა მეყვისისა და მისის მოახლის სისხლისა და მისის განაყოფის სისხლი, ასეთისა, რომე არა ეახლოს, ამაღ არა² [ს]წორად დავდევით, რომე ჳევისბერს დარბაზით ლაშქართა თავადობა პოძებია და იგი [7r] მისი მოახლენი იქმნებიან და საბატონნი, და მისნი მოახლენიცა, ამაღ რომე დარბაზით დაყენებულს ჳევისბერს ახლავან; თვარა³ და განაყოფად არიან. მის განაყოფის ჳევისბერის მოახლისა სისხლის სწორი არ მართებს, ამაღ⁴ მისი სისხლი გაუნახევრეთ.

¹ წელიწადს] წელიწადს. ² არა] + ეახლოს. ³ თვარა] + ჳევისბერს ახლავან. ⁴ ამაღ.

ჰეროვანთა ასრე გავაჩინეთ

11. ვინც ჰეროვანი კაცი მოკლას ჰეროვანმანვე კაცმან, სამს წლამდის გარდაიხუეწოს და სისხლი ორასი დრაჰკანი დაეურვოს — ათას ორასი თეთრი; და მამული სასეჟეოდ დაედვას.

და თუ დარბაზისა ცნობასა ღირს იყოს იგი ჰეროვანი, თუთ იმავე ზემოთ განაჩენით [იხ. მუხლ. 6] დარბაზს იკითხონ ერისთავმან და განმგებელმან და აგრევე უბოძონ მამული.

და თუ დარბაზს არა ღირს იყოს ცნობასა, თუთ ერისთავმან და განმგებელმან შეუშვან და მისცენ მამული.

12. თუ ჯევისბერმან მოკლას ჰეროვანი მამულის ნდომისათვის, ერთს წელიწადს მამულისაგან განიძოს.

და თუ¹ ეფათერაკოს, დაიურვოს ისრე, ვით ზემოთ გავაჩინია.

[ციხისთავთა ასრე გავაჩინეთ]

13. ციხისთავნი ჯადას ორნი იყვნენ. წესი ასრე არას, რომე, ჯადელთ თუ ვინ მოკლას ციხისთავი, ჯევისბერმან ანუ სხუამან

¹ თუ] + ისრე A.

ჰეროვანთა ასრე გავაჩინეთ

11. ვინც ჰეროვანი კაცი მოკლას ჰეროვანმანვე კაცმან, სამს წლამდის გარდაიხუეწოს და სისხლი ორასი დრაჰკანი დაეურვოს — ათას ორასი თეთრი*; და მამული სასეჟეოდ დაედვას. და თუ დარბაზის ცნობასა ღირს იყოს იგი ჰეროვანი, თუთ იმავე ზემოთ განაჩენით დარბაზს იკითხონ ერისთავმან და განმგებელმან და აგრევე უბოძონ მამული. და თუ დარბაზს არა ღირს იყოს ცნობასა, თუთ ერისთავმან და განმგებელმან შეუშვან და მისცენ მამული.

12. და თუ ჯევისბერმან მოკლას ჰეროვანი [მრ] მამულის ნდომისათვის, ერთს წელიწადს მამულებისაგან განიძოს. და თუ ეფათერაკოს, ისრე დაიურვოს ვით ზემოთ გავაჩინია.

13. ციხისთავნი ჯადას ორნი იყვნენ. წესი ასრე არის, რომე, ჯადელთ თუ ვინ მოკლას ციხისთავი, ჯევისბერმან ანუ სხუამან

* ამ სიტყვის დასწორავ კიდევ მხედრული ხელით (იქნებ ვახტანგ VI-ისა) მიწერილია: „თეთრი რა არის ანუ დრაჰკანი ერთი დრაჰკანი ფლურთი ერთ, თეთრად ორ შარჩილ ნახეპარია, და ერთი თეთრი ხუთიანი არის“.

ვინმე, ესრეთ რომ ციხისთავად იდგეს ბრძანებით და არა გარდადგომილ იყოს, სამს წელიწადს მამულისაგან განიძოს და მამული სასეფეოდ დაეჭიროს, და სამი ათას ხუთასი თეთრი სისხლად დაეურვოს.

სამს წელიწადს უკანით შემოიშვას და მამული ებოძოს იმ ზემოთ წესითა და განაჩენითა [იხ. მუხლ. 6].

[248r] 14. თუ უციხისთაო ჯადელი კაცი მოკლას ვინმე, თუ ციხისთავადაც დგომილი იყოს, დაეგდოს და აღარ იყოს ციხისთავად, ჰეროვანის სისხლი დაეურვოს და მამულისაგან განეძოს ეზომსა ხანსა, ვითა ზემოთ ჰეროვნისათჳს გაგჳჩენია.

იმავე წესით შემოუშვას [იხ. მუხლ. 11].

და თუ ციხისთავის ძმა ანუ შვილი ვინმე მოკლას, ჰეროვნის სისხლით დაიურვოს.

[დედ-მამათა სიკუდილისა ასრე გავაჩინეთ]

15. დედ-მამათა სიკუდილი შეილისაგან უწესო არის და ღმერთმან ნუ იყოფინოს ამის კადრება:

და თუ ვის ღმერთი შერისხდეს და დაემართოს, რაც უარესია—ყველას დამართება და ყოფა: პირიანი გაპატიჳება, გაძება შეუნდობლად, შემოუშვებლობა, აღმოტხზურა და აღმოწყვეტა.

სისხლი გაჩენით აზად არა შეგვაკუთეთეთ, რომე¹ უსახო და უმსგავსო იყო და უწესო, და² სხუათაგან სასახოდ დაიდებოდა.

¹ რომე]—A. ² და]—A.

ვინმე, ესრეთ ციხის თავად იდგეს ბრძანებით და არ გარდადგომილ იყოს, სამს წელიწადს მამულისაგან განიძოს¹ და მამული სასეფეოდ დაეჭიროს, და სამი ათას ხუთასი თეთრი სისხლად დაეურვოს. და სამს წელიწადს უკანით შემოიშვას და მამული ებოძოს იმ ზემო წესითა და განაჩენითა.

14. და თუ უციხისთაო ჯადელი კაცი ვინმე მოკლას, თუ ციხისთავადაც დგომილი იყოს და დაეგდოს და აღარ იყოს ციხისთავად, ჰეროვანის სისხლი დაეურვოს და მამულებისაგან გაეძოს² ეზომსა ხანსა, ვითა ზემოთ ჰეროვნისთავის გაგჳჩენია. იმავე წესით შემოუშვას. და თუ ციხისთავის ძმა ანუ შვილი [9r] ვინმე მოკლას, [ჰეროვნის სისხლით დაიურვოს.

15. დედ-მამათა სიკუდილი შეილისაგან უწესო არის და ღმერთმან ნუ იყოფინოს ამის კადრება. და თუ ვის ღმერთი შერისხდეს და დაემართოს, რაც უარესია—ყველას დამართება³ და ყოფა: პირიანი გაპატიჳება, გაძება შეუნდობლად, შემოუშვებლობა, აღმოტხზურა და აღმოწყვეტა⁴. სისხლი გაჩენით აზად არა შეგვაკუთეთეთ, რომე უსახო და უმსგავსო იყო და უწესო, და სხუათაგან სასახოდ დაიდებოდა.

¹ განიძოს] განიძიოს. ² გაეძიოს: [დამართება] დამართებია. ³ აღმოწყვეტად

და არცა ეს წესია; რომე დედ-მამათა სიკუდილისათჳს რა რიგათ რა სააგო დაუამოს შვილთა კაცჲან. და რაზომიცა კაცი შვილთა თანა ადგეს მამა-დედათა სიკუდილს, იგიცა ამავე პატივითა იკითხოს.

და სისხლი ამად არ გავაჩინეთ.—ამავე ჩუენთა ჟამთა შიგან არა ქნილა და ღმერთმან ნუცა იყოფინოს!

[ნასყიდისა და მამულისა ასრე იქნას]

16. თუ მამა დაუბერდეს და შვილი მოსწიფოდეს, და მამას სამსახური არ შეეძლოს, უპრიანია ერთგან ყოფნა.

და თუ რადმე ვერ იქნებოდენ და ნასყიდი ეყოფოდეს, მამამ ნასყიდი დაიჭიროს და შვილმან მამულით გუმსახურას.

და თუ მამას ნასყიდი არ ეყოფოდეს, მამულისაგანც დაიზიაროს. და შვილთან [248v] ნების მყოფელი იყოს, ნასყიდიც შვილს დაუგდოს.

და თუ არ ნების მყოფელი იყოს, ნასყიდში არა კელი აქუს შვილსა. თუ უნდა, მამა გაყიდის, და თუ უნდა, მონასყიდე შეიტანს,—რასაც უზამს, მამამ იცის, შვილი ნასყიდს ვერ ეკილოს.

[ძმის მოკლვისა ასრე იქნას]

17. ვისაც ღმერთი შერცხდეს და ძმამ ძმა მოკლას, იგი მკულელი ათს წელიწადს მამულიდამ გაიძოს და მამული სასეთეოდ დაიდვას.

და მეათეს წელიწადს ერისთავსა და განმგებელს შემოებეწეწოს; მათ ვეზირთ მოაგსენონ; ვეზირთ დარბაზს ჰკადრონ და ერეთ¹ შემოუშვან. რასაც² გუარისა იყოს, იმ წესით სისხლი დაეურვოს და მამული ებოძოს.

¹ ესეთი. ² რასაც) + რამ A.

და არცა ეს წესია, რომე დედ-მამათა სიკუდილისათჳს რა რიგათ რა საა[გ]ო დაუამოს შვილთა კაცჲან, და რაზომიცა კაცი შვილთა თანა ადგეს მამა-დედათა სიკუდილს, იგიცა ამავე პატივითა იკითხოს. და სისხლი ამად არ გავაჩინეთ,—ამავე ჩუენთა ჟამთა შიგან არა ქნილა და ღმერთმან ნურცა იყოფინოს!

16. თუ მამა დაუბერდეს [10r] და შვილი მოსწიფოდეს, და მამის სამსახური არ შეეძლოს, უპრიანია¹ ერთგან ყოფნა. და თუ რადმე ვერ იქნებოდენ, ნასყიდი ეყოფოდენ, მამამ ნასყიდი დაიჭიროს და შვილმან მამულით გუმსახურას. და თუ მამას² ნასყიდი არ ეყოფოდეს, მამულისაგანც დაიზიაროს. და შვილთან ნების მყოფელი იყოს,—ნასყიდიც შვილს დაუგდოს. და თუ არ ნების მყოფელი იყოს, ნასყიდთან არა კელი უცს შვილსა. თუ უნდა, მამა გაყიდის, და თუ უნდა, მონასყიდე შეიტანს,—რასაც უზამს, მამამ იცის, და შვილი ნასყიდს ვერას ეკილოს.

17. ვისაც ღმერთი შერცხდეს და ძმამ ძმა მოკლას, იგი მკულელი ათს წელიწადს მამულიდამ გაიძოს³ და მამული სასეთეოდ დაიდვას. და მეათეს წელიწადს ერისთავს და განმგებელს შემოებეწეწოს; მათ ვეზირთ მოაგსენონ; ვეზირთ დარბაზთ ჰკადრონ და ესრეთ შემოუშვან: რასაც გუარისა იყოს, იმ წესით სისხლი დაეურვოს და მამ[11r]ული ებოძოს.

¹ უპრიანე. ² მამას] მამულად. ³ გაიძოს.

და თუ მის, მოკლულის კაცის, შვილი არ დარჩეს, არც მისი მოახლე გაუყოფელი, მან ძმამ ძმის სისხლისათვის ნახევარი მამული მისის სულისათვის წააგოს და ნახევარი სასეფეოდ დაიდვას.

და იგი ნახევარი სისხლი, მისის სულისათვის გაჩენილი, მას მიეცეს, ვინც მისი მეყვსი დარჩეს,—სულისათვის სასაურვოდ.

და თუ არავინ დარჩეს, ერისთავმან და განმგებელმან წაუგონ მას ქუეყნის ხუცესთა და კაცთა ჯვლითა.

18. და თუ ოთხნი-ხუთნი ძმანი იყვნენ, და რაზომცა გაყოფით იყვნენ, მოახლემ აღიღოს და მოაქმაროს მისსა სულსა. და თუ ამ მოკლულის კაცის ცოლი დარჩეს და არ გათხოვდებოდეს, მის, მოკლულის კაცის, სისხლისაგან სასაპურო მიეცეს ძალისა მსგავსად.

და თუ დარბაზის ცნობას ღირს იყვნენ, დარბაზს იკითხონ და დარბაზით გაეჩინოს. და თუ არ ღირს იყვნენ, ერისთავმან და განმგებელმან გაუჩინონ და სისხლისაგანაც მიეცეს და ათისაგანაც ერთი.

[249r] სალაშქროს საქმე ასრე გავაჩინეთ

19. რომელიც ქუეყანა და თემი აწვიენეს ბრძანებითა ერისთავმან და განმგებელმან და ეამიერად არ გამოვიდნენ—ქუეყანამან

და თუ მის, მოკლულის კაცის, შვილი აღარ დარჩეს და არც მისი მოახლე გაუყოფელი, მან ძმამ ძმის სისხლისათვის ნახევარი მამული მისის სულისათვის წააგოს და ნახევარი სასეფეოდ დაიდვას. და იგი ნახევარი სისხლი, მისის სულისათვის გაჩენილი, მას მიეცეს, ვინც მისი მეყვსი დარჩეს,—სულისათვის სასაურ[ვ]ოდ. და თუ არავინ დარჩეს, ერისთავმა და განმგებელმან წაუგოს მას ქუეყნის ხუცესთა და კაცთა ჯვლითა.

18. და თუ ოთხნი-ხუთნი ძმანი იყვნენ, და რაზომცა² გაყოფით იყვნენ, მოახლემ აღიღოს და მოაქმაროს მისსა სულსა. და თუ ამ მოკლულის კაცის ცოლი დარჩეს და არ გათხოვდებოდეს³, მის, მოკლულის კაცის, სისხლისაგან სასაპურო მიეცეს ძალისა მსგავსად. და თუ დარბაზის ცნობას ღირს იყვნენ, დარბაზს იკითხონ და დარბაზით გაეჩინოს. და თუ არა ღირს იყვნენ, ერის[12r]-სთავან და განმგებელმან გაუჩინონ და სისხლისაგანაც მიეცეს ათისაგან ერთი.

სალაშქრო საქმე ასე გავაჩინეთ

19. რომელიც ქუეყანა [და] თემი აწვიენეს ბრძანებითა ერისთავმან და განმგებელმან და ეამიერად არ გამოვიდნენ,—ქუეყანამან

¹ მის] + კაცის. ² რაზომსაც. ³ გათხოვებოდეს.

თუ სოფელმან და ანუ ერთმან კაცმან,— და რაზომცალა კაცმან დააკლოს ლაშქრობა, ერთს წელიწადს არ შეენდოს და მამული დაეჭიროს სასეფეოდ, და თვთო ჯარი წაეგუაროს სასეფეოდ. და მეორეს წელიწადს მამული ისევ ებოძოს ერისთვისა და განმგებლისაგან საურავითა.

ესე ჰეროვნისა და სოფლიონისა იყოს.

და თუ ჯევისბერმან დააკლოს და არ გაყვეს, ჯევისბერობა წაელოს და მამული დაეჭიროს¹. და ერთს წელიწადს უკან მამული ისევ ებოძოს, და ჯევისბერობაც ისევ ებოძოს², თუ ნამსახური იყოს და³ სხუა არა შეეცოდოს რა.

20. ჯევისბერი თუ უგემურად იყოს ლაშქრობის ჟამს, მისი ძმა და მოახლე კაცი წავიდეს, და ჯევისბერს შეენდოს ლაშქარს წაუსვლელობა.

[ცოლის დაგდებისა და წაგურისა საქმე ასრე გავაჩინეთ]

21. კაცმან თუ ცოლი დააგდოს უბრალოდ, და მისი შეუცოდარი იყოს და გაეყაროს ესეთსა, ნახევარი სისხლი დაუტურვოს მის დიაცის გუარსა ზედა [მდრ. მუხლ. 25].

22. კაცმან კაცსა თუ ცოლი წაართუას, იგი ცოლ-წაგურილი კაცი რასაც ვის ემტეროს ერთს წლამდის—დაწვასა, მოტაცებასა, დარბევასა,—არა მიეფასოს⁴, რა რიგად წაუღოს სისხლის ქნისაგან მეტი.

და ერთს წელიწადს უკან რას ემტერების, იგიც მიეფერების: ნახევარი სისხლის დაურვება მართებს მათს გუარს ზედა ცოლის წაგურისათვის და სისხლსა მიეფასების. რასაც მოკლავს მტერობასა.

¹ ჯევისბერობა წაელოს და მამული დაეჭიროს] ჯევისბერობა და მამული წაელოს A. ² და ჯევისბერობაც ისევ ებოძოს]—A. ³ და]—A. ⁴ მიეფასოს A.

თუ სოფელმან და ან ერთმან კაცმან,— და რაზომცალა კაცმან დააკლოს ლაშქრობა, ერთს წელიწადს არ შეენდოს და მამული დაეჭიროს სასეფეოდ. და მეორეს წელიწადს მამული ისევ ებოძოს ერისთვისა და განმგებლისაგან საურავითა. ესე ჰეროვნისა და სოფლიონისა იყოს. და თუ ჯევისბერმან¹ დააკლოს და არ გაყვეს², ჯევისბერობა წაელოს და მამული დაეჭიროს³; ერთს წელიწადსა უკან მამული ისევ ებოძოს, და ჯევისბერობაც ისევ ებოძოს, თუ ნამსახური იყოს და სხვადა არა შეეცოდოს რა.

20. ჯევისბერი თუ უგემურად...*

¹ ჯევისბერმან] + კაცმან. ² გაყოს. ³ დაეჭიროს.

* აქედან 26-ე მუხლის შემდეგ სიტყვებამდის: „(და ებისკოპოხთ გაუჩინონ...“ ტექსტი აკლია.

შიგან ერთსა წლამდის, სისხლი აროდეს გაუცუდდების, თჳნიერ დამახმელისა. ისე რომე ქუემო გაგზენია [მუხლ. 26 და 29].

[249v] 23. კაცმან თუ გზრგზნ-ნაკურთხი ცოლი წაგუაროს, თუ არ შეყროდეს, ნახევარის სისხლით დაიურვოს მათსა გუარსა ზედა.

24. კაცმან თუ¹ ჯუარ-გაცულილი ცოლი წაგუაროს, სისხლის მეექუსედი დაიურვოს მათსა გუარსა ზედა.

25. ვინც ცოლი უბრალოდ დაადოს და გამოჩნდეს, რომე² არა შეეცოდოს რა, ესეთს უბრალოს გაყროდეს. სისხლის ნახევარი დაიურვოს მისის სახლის წესსა ზედა [მდრ. მუხლ. 21].

26. კაცმან თუ³ კაცს ცოლი წაგუაროს, იგი ცოლ წაგურილი კაცი რასაც ემტეროს, ზემოთ გაჩენილია [მუხლ. 22]. და თუ დაესხას, ასეთი რომე არც შეზავებულ იყვნენ, არც დანდობილ იყვნენ, არც სისხლი აღებულ იყოს, დამსხმელი არ იქნების, არც მოიკულევის⁴ სისხლი.

ორთავე მკვებეველად მივიდეს და შემოებას, და ესეთი მოკლან... და წირვისა კათალიკოზმან და ებისკოპოზთ გაუჩინონ.

და თუ დიაცი მეომრად იყოს და აბჯარი ჰქონდეს და მოკუდეს, გაცუდდეს მის დიაცისა სისხლი.

და თუ უბრალო მოკლან, ორი სისხლი დაიურვონ დიაცისათჳს.

და გერში ყუელასი სწორე არის: მონაზონთა, ხუცესთა მწირველთა, დიაცისა⁵. და თუ არ-მწირველია, არ შემოვა ორ სისხლად და სისხლიც სწორეა.

მონაზონთა, მწირველთა ხუცესთა და დედათა ორკეცი სისხლი არის. უბრალოდ დაემართოს და მოკუდეს ანუ დაიკოდნენ, მისის გუარის წესით დაიურვოს.

შუად მონაზონი ანუ მწირველი ხუცესი, ანუ დიაცი მივიდეს, ეს^{250r} რეთ რომე აბჯარი არა ჰქონდეს, და ასეთი მოკლან, ვინც მოკლას, ორკეცი სისხლი დაიურვოს მისსა გუარსა ზედა.

¹ თუ]—A. ² რამე] რომ A. ³ თუ]—A. ⁴ მოიკულვის. ⁵ ხუცესთა მწირველთა, დიაცისა] ხუცეთა დიაცისა მწირველისა A.

[13r]*... ჩინონ. და თუ დიაცი მეომრად იყოს და აბჯარი ჰქონდეს და მოკუდეს, გაცუდდეს მის დიაცისა სისხლი. და თუ უბრალო მოკლან, ორი სისხლი დაიურვონ დიაცისათჳს. და გერში ყუელასი სწორი არა: მონაზონთა, ხუცესთა—დიაცისა მწირველისა. და თუ არ-მწირველია, არ შემო[ვ]ა ორ სისხლად და სისხლიც სწორია. მონაზონთა, მწირველთა ხუცესთა და დედათა ორკეცი სისხლი არს, უბრალოდ დაემართო[ვ] და მოკუდეს ანუ დაიკოდნენ, მისის გუარის წესით დაიურვოს. შუად მონაზონი ანუ მწირველი ხუცესი. ანუ დიაცი მივიდეს, ესრეთ რომე აბჯარი არა ჰქონდეს, და ასეთი მოკლან, ვინც მოკლას, ორკეცი სისხლი დაიურვოს მისსა გუარსა ზედა.

* მე-20 მუხლი დასაწყისი სიტყვებიდან: „წვეთებრი თუ უგემურად...“ აქამდე ტექსტი აკლია.

[ციხის დაქცევისა საქმე ასრე გავაჩინეთ]

27. დარბაზით უბრძანებლად ვისცა ციხე დაუქციონ, ანუ ქვევისბერმან კაცმან, ანუ ქუეყანამან ქუეყანასა, ანუ სწორმან სწორსა, და ვის გინდა¹ დაექციოს, და ამათის მტერობისათჳს დაქცეოდეს, — და ამათ შუა სხუა რაც სასაქმო იყოს, ვითა გავგზენია, აგრე გარდასწყდეს.

და ციხის დაქცევისათჳს დაიურვონ ნახევარი სისხლი, რასაც გუარისა არის და რასაც გუარის ციხის პატრონი იყოს, — მისსა გუარსა ზედა. და² ციხე აგრევე ააგოს დამქცეველმან.

და თუ ბრძანება ჰქონდეს და ბრძანებით დაექციოს, და თავით გარდაჯდეს, არას ემართლებიან.

[ბეთალმანისა საქმე ასრე გავაჩინეთ]

28. ბეთალმანად რაც პარტახტი და³ მამული დარჩეს, რომე მემამულე აღარ მიაჩნდეს, თუ მისის გუარის კაცნი გამოჩნდენ ერთგუარნი, და რომელნიმე უფროსნი მეყჳსნი და მოსამართლენი იყვნენ, ჳირსა და ლხინში⁴ უფრო თანამდგომნი ყოფილ იყვნენ, — მათ ებოძოს, ასრე რომე საჯარო და⁵ სალაშქრო და საბეგრო არ დააკლდეს ქუეყანასა.

და თუ მათის გუარისა აღარა დარჩეს რა კაცი, ამავე საჯარო ბეგარი სალაშქროდ ვინცლა შეიწყალონ⁶ და ღირს იყვნენ ბოძებასა, — დარბაზით ებოძოს.

¹ ვის გინდა| ვინ გინდა ვინ. ² და]—A. ³ და]—A. ⁴ ლხინსა. ⁵ და]—A. ⁶ შეიწყალოს A.

27. დარბაზით უბრძანებლად ვისცა ციხე დაუქციონ, ანუ ქვევისბერმან კაცმან, ანუ ქვეყანამან ქვეყანასა, ანუ სწორმან სწ[14r]ორსა, და ვის გინდა დაექციოს, და ამათის მტერობისათვის დაქცეოდეს, — და ამათ შუა სხვა რაც სასაქმო იყოს, ვითა გავგვიჩენია, აგრე გარდასწყდეს. და ციხის დაქცევისათვის დაიურვოს ნახევარი სისხლი, რასაც გუარისა არის და რასაც გუარის ციხის პატრონი იყოს, — მისსა გუარსა ზედა. და ციხე აგრევე ააგოს დამქცეველმან. და თუ ბრძანება ჰქონდეს და ბრძანებით დაექციოს, და თვით გარდაჯდეს, არას ემართლებიან.

28. ბეთალმანად რაც პარტახტი და მამული დარჩეს, რომე მემამულე აღარ მიაჩნდეს, თუ მისის გუარის კაცნი გამოჩნდენ ერთგუარნი, და რომელნიმე უფროსნი მეყვისნი და მოსამართლენი იყვნენ, ჳირსა და ლხინში უფრო თან[ა]-მდგომნი ყოფილ იყვნენ, — მათ ებოძოს, ასრე რომე საჯარო და სალაშქრო და საბეგრო არ დააკლდეს ქუეყანასა. და თუ მათის გუარისა აღარა დარჩეს რა კაცი, ამავე საჯარო ბეგარა [15r] სალაშქროთ ვინცალა შეიწყალონ და ღირს იყვნენ ბოძებასა, — დარბაზით ებოძოს.

და თუ დარბაზით მისისა ბოძებისა უღირსი იყოს, ერის-
თავმან და განმგებელმან მისცენ და აგრევე მებეგრედ და¹ მოსამსა-
ხურედ იყვნენ.

დამსხმელისა ასრე გავაჩინეთ

29. კაცსა ვისმე სხუას კაცთანა საქმე ედვას და მივიდეს იგი მოსაქმე კაცი და მას კაცს სამართალი სთხოოს და არ გამოჰყვეს, [250v] და მერმე მოვიდეს იგი კაცი და განმგებელს ეუბნას: «ამ კაც-
თან სამართალი მიც, ვსთხოვე და არ გამოჰყვა»,—ეს საქმე ერის-
თავსა მოაქსენონ განმგებელმან და მან კაცმან. ორჯერ-სამჯერ
გამოიწვიოს სამართალსა.

თუ არ გამოჰყებოდეს არც ერისთვის სიტყვთა და არც გან-
მგებლისათა, და მოწმობდენ მართლად, უთნეად და უქრთა-
მოდ, — თუ სამჯერ სამართალი ითხოვა და არ გამოჰყოლოდეს, ისეთი
კაცი თუ კაცს დაესხას, რაც რომლისა მოკუდეს ან დაიკოდოს,
სისხლი და გერში ორთავე სწორია — ზედა-დამსხმელისა და შინა-
მყოფისა, ამისთჳს რომე² სამართალს სამჯერ აწვია და არ გამოჰყვა.
ერისთავი და განმგებელი მოწმობენ: მათი კაცი მოსრულა და არ
გამოჰყოლია სასამართლოდ. ამისთჳს დამსხმელისა და შინა-მყოფისა
სისხლი გასწორდების თავის გუარსა ზედა, რასაც გუარის კაცი
იყვნენ.

¹ და]—A. ² ამისთჳს რომე] ამიტომ რომ.

და თუ დარბაზით მისა ბოძებისა¹ უღირსი იყოს, ერისთავმან და
განმგებელმან მისცენ და აგრევე მობეგრედ და მოსამსახურედ იყვნენ.

დამსხმელისა ასრე გავაჩინეთ

29. კაცსა ვისმე სხვას კაცთანა საქმე ედვას და მივიდეს იგი მოსაქმე კაცი
და მას კაცს სამართალი სთხოოს და არ გამოჰყვეს, და მერმე მოვიდეს იგი
კაცი განმგებელს ეუბნას: „ამ კაცთან სამართალი მიც, ვსთხოვე და არ გამოჰყვა“,—
ესე საქმე ერისთავსა მოაქსენონ განმგებელმან და მან კაცმან. ორჯერ სამჯერ
გამოიწვიოს სამართალს. თუ არ გამოჰყებოდეს არც ერისთვის სიტყვთა და
არც განმგებლისათა, და მოწმობდენ მართლად, უთნეად და უქრთამოდ, — თუ
სამჯერ სამართალი ითხოვა და არ გამოჰყოლოდეს, ისეთი კაცი თუ
კაცს დაესხას, რაც რომლისა მოკუდეს ან [16r] დაიკოდოს, სისხლი და გერში
ორთავე სწორია ზედა-დამსხმელისა და შინა-მყოფისა, ამისთვის რომე სამარ-
თალს სამჯერ აწვია და არ გამოჰყვა. ერისთავი და განმგებელი მოწმობენ: მათი
კაცი მოსრულა და არ გამოჰყოლია სასამართლოდ. ამისთვის დამსხმელისა და
შინამყოფისა სისხლი გასწორდების თავის გვარსა ზედა, რასაც გვარის კაცი
იყვნენ.

¹ ბოძებისათ.

ესეთი კაცი კაცს დაესხას, რომე საქმესა დარბაზისასა იმიზე-
ზებდეს, უკანის და პირველ ერისთვისა და განმგებლის სიტყვით და
მოწმობით სამჯერ სამართალს ეწვიოს, და ესეთს უბრალოსა ზედა
დაესხას,—დამსხმელისა სისხლი არ არის,—რაზომიცა მოკუდეს,
ყველა გასუდდების. და მას კაცმა და ქუეყანას, რომელსაც ზედა
დაესხმის, ყუელას სისხლი მართალია,—რაზომიც უბრალო დამს-
მელმან კაცმან მოკლას, ყუელა დაიურვოს თავის გუარსა ზედა.

30. თუ კაცსა ცოლი წაგუაროს და ანუ მოკლას რა უბრალო
ასეთი, და იგი კაცი დაესხას ზედა, მის მოძკულელისა და ცოლის
წამგურელისა კაცისა¹ დასხმისათჳს და[251r]მსხმელი არა ჰქვან.

[უარზანგობისა საქმე აზ წესით გაგჳჩენია].

31. მამულისა ანუ სხჳსა რისამე ესე არის: ვისიც თორმეტი²
ათასი თეთრია სისხლის ფასი, მას ერთი უარზანგობა სამასი
თეთრი არის.

აზნაურთა, ჳევისბერთა ასორმოცდაათი თეთრი არის ერთი
უარზანგობა; ჳეროვანთა —ოცდაათი თეთრი.

და ამ წესით გაგჳჩენია: ვისიც სისხლი უფროსი იყოს ანუ
უმცრო, უარზანგობაც ამ გაჩენით იყოს.

¹ წამგურელისა კაცისა] წაგურის. A. ² თუამეტი.

ესეთი კაცი კაცს დაესხას, რომე საქმესა დარბაზისასა იმიზეზებდეს, უკა-
ნის და პირველ ერისთავის და განმგებლის სიტყვით და მოწმობით სამჯერ
სამართალს ეწვიოს, და ესეთს უბრალოსა ზედა დაესხას,—დამსხმელისა სისხლი
არ არის,—რაზომიც მოკუდეს, ყველა გასუდდების. და მას კაცს და ქუეყანას,
რომელსაც ზედა დაესხმის, ყველას სისხლი მართალია,—რაზომიც უბრალო და-
მსხმელმან კაცმან მოკლას, ყველა დაიურვოს თავის გუარსა წესსა ზედა.

30. თუ კაცსა ცოლი წაგუაროს და ანუ მოკლას რა უბრალო ასეთი, და
იგი [17r] კაცი დაესხას ზედა, მის მამკულელისა და ცოლის წამგურელისა კაცისა
დასხმისათვის დამსხმელი არა ჰქვან.

31. მამულისა ანუ სხჳსა რისამე ესე არს: ვისიც თვრამეტი ათასი თეთ-
რი[ა] სისხლის ფასი, მას ერთი უარზანგობა სამასი თეთრი არის: აზნაურთა,
ჳევისბერთა ასორმოცდაათი თეთრი არის ერთი უარზანგობა. ეროვანთა—
ოცდაათი თეთრი. და ამ წესით გაგჳჩენია: ვისიც სისხლი უფროსი იყოს
ანუ უმცრო, უარზანგობაც ამა გაჩენით იყოს.

გერში საქმე ასრე იქმნას

32. ვისცა პირსა ზედა გერში აჩნდეს სადაღედ და ანუ ცხვრნი მოეკუთნეს, სისხლის მეხუთედი დაეურვოს, რასაც გუარის კაცი იყოს.

თუ გერში სად საჩინოდ იყოს, ასრე რომე არ დაშავდებოდეს და დააჩნდეს, სამი უარზანგობა¹ დაეურვოს, და დასტაქართა წამლის ფასი.

ასოთ საქმე ასრე გავაჩინეთ

33. მარჯუენა ჯელი ვისაც მოეკუთნოს ანუ დაუშავდეს დაკოდილობითა, სისხლის მესამედით დაიურვოს.

34. კაცსა, თუ ლაყოჩა იყოს და მარცხენას ჯელს მარჯუენად იჭმარებდეს, მარჯუენის ჯელის სისხლი დაეურვოს.

35. კაცსა თუ თუალი წამოვარდეს ანუ ფერტი დაუშავდეს, ანუ მოეკუთნოს, სისხლის მეოთხედი დაეურვოს.

36. ერთს ომში ერთს კაცსა ორივე ჯელი დაუშავდეს, ანუ ფერტი, გინა თუალნი წაუჭდეს, ექუსთა ასოთაგან ორი ასო ერთგან დაუშავდეს², სისხლი ნახევარი დაეურვოს მისსა გუარსა ზედა, და დასტაქართა წამლის ფასი რაც გასვლოდეს.

და [251v] თუ თუთოს ომსა შიგან თუთო დაუშავდეს, და არ ერთგან ორი, ისრევე იქნას³, ვითა ზემოთ გაგვჩენია.

¹ ურზანგობა. ² დაუშავდეს | წაუხდეს. ³ ქნას.

გერში საქმე ასრე იქნას

32. ვისცა პირსა ზედა გერში აჩნდეს სადაღედ ანუ ცხვრნი მოეკუთნენ, სისხლის მეხუთედი დაეურვოს, რასაც გვარის კაცი იყოს. თუ გერში საჩინოდ სად იყოს, ასრე რომე არ დაშავდებოდეს და დააჩნდეს, სამი უ[ა]რზანგობა დაეურვოს, — დასტაქართა წამლის ფასი.

ასოთ საქმე ასე გავაჩინეთ

33. მარჯვენა [18r] ჯელი ვისაც მოეკუთნოს ანუ დაუშავდეს დაკოდილობითა, სისხლის მესამედით დაიურ[ვ]ოს.

34. კაცს, თუ ლაყოჩი იყოს და მარცხენა ჯელს მარჯვენად იჭმარებდეს, მარჯვენის ჯელის სისხლი დაეურვოს.

35. კაცს თუ თვალი წამოვარდეს ანუ ფერტი დაუშავდეს, ანუ მოეკუთნოს, სისხლის მეთხუთედით დაიურ[ვ]ოს.

36. ერთს ომში ერთ კაცსა ორივე ჯელნი დაუშავდეს, ანუ ფერტი, გინა თვალი წაუჭდეს, ექუსთა ასოთაგან ორი ასო ერთგან დაუშავდეს, სისხლის ნახევარი დაეურ[ვ]ოს მისსა გვარსა ზედა, და დასტაქართა წამლის ფასი, რაც გასვლოდეს. და თუ თუთოს ომსა შიგან თუთო დაუშავდეს, და არ ერთგან ორი, ისრევე იქნას, ვითა ზემოთ გაგვჩენია.

37. კაცმან თუ კაცს ცერი მოჰკუეთოს, ანუ დაუშავდეს, ჯელის განაჩენით ნახევრის სისხლით დაიურვოს, ჯელის მარჯუნა იყოს თუ მარცხენა,—მისის განაჩენით.

და სხუა რომელიც თითი მოეკუეთოს და ანუ დაუშავდეს, ჯელის მესამედი სისხლი დაუურვოს.

38. სადაც კაცი დაიკოდოს, ასრე რომე არა ჩნდეს ტანისამოსისაგან, არცა რა დაუშავდეს, თვთოს დაკოდილობისათს თვთო უარზანგობით¹ დაიურვოს თავის გუარსა ზედა. და დასტაქართა წამლის ფასი რაც გასვლოდეს, ისიც მისცეს.

39. კაცმან თუ კაცს კბილი ჩააგდებინოს, ოთხთა ზემოთ წინათ, ოთხთა ქუემოთ საჩინოთა კბილთა ჩაყრევინებისათს თვთოს კბილისათს ორ-ოლი უარზანგობა² დაიურვოს თავის წესსა და გუარსა ზედა.

40. ამ ოთხთა კბილთა იქით სხუათა უჩინართა ჩაყრევინებისათს თვთოს კბილისათს თვთო უარზანგობა³ დაიურვოს.

¹ უზანგობით. ² უზანგობა.

37. კაცმან თუ კაცს ცერი მოჰკვეთოს, ანუ დაუშავდეს, ჯელის განაჩენით ნახევრის სისხლით და დაიურ[ვ]ოს, ჯელის მარჯვენა იყოს თუ მარცხენა,—მისის განაჩენით. და სხვა რომელიც თითო მოეკვეთ[ს] ანუ [19r] დაუშავდეს, ჯელის მესამედი სისხლი დაეურვოს.

38. სადაც კაცი დაიკოდოს, ასრე რომე არა ჩნდეს ტანისამოსისაგან, არცა რა¹ დაუშავდეს, თვთოს დაკოდილობისათს თვთო უ[არ]ზანგობით დაიურვოს თავის გვარსა ზედა. დასტაქართა წამლის ფასი რაც გასვლოდეს, ისიც მისცეს.

39. კაცმან თუ კაცს კბილი ჩ[ა]გდებინოს, ოთხთა ზემოთ წინათ, ოთხთა ქვემოთ საჩინოთა კბილთა ჩაყრევინებისათვის თვთოს კბილისათვის ორ-ოლი უ[არ]ზანგობა დაიურვოს თავის წესსა და გვარსა ზედა.

40. ამ ოთხთა კბილთა იქით სხვათა უჩინართა ჩაყრევინებისათვის თვთოს კბილისათვის თვთო უ[არ]ზანგობა დაიურვოს.

¹ რა]+და.

[ასაბიათა საქმე ასრე იქმნას]

41. ვისცა ასაბია ეახლოს და მოკუდეს ანუ დაიკოდოს, მის მომკვლელის კაცისაგან არც სისხლი დაეურვოს და არც გერში მიეცეს.

და ვისიც ასაბია ყოფილა, მათი საქმე ასრე იქმნას.

თუ მათ შუა ამისი პირი იღვას, რომე ერთმანეთის ასაბიანი იყვნენ და დაიკოცებოდნენ,—უღირდეს სიკუდილი და გაუყრ-[258r]ელობა; თვთ მათ იციან, ძესწორებული საქმე არის.

და თუ რადმე გაიყრებოდნენ და მოყუარენი აღარ იყვნენ, მის მომკუდრის კაცის სისხლისათვის, თუ მის ასაბიეთ წამყვანელის კაცის სახლის¹ კაცი პირველ არ მომკუდარიყოს და ესრეთ ეასაბიოს,—სისხლის დაუტრეება მის გუარსა ზედა.

და მას რბევასა შიგან ოდეს იგი მოასაბიე მომკუდარიყოს, მისის სახლის² კაცთა და³ მისთა ყმათა სანივთო რა ეშოვნოს, ასეთი რომე კარგი იყოს რა, სისხლთა შიგან მიეფასოს, ამისთვის [რომე] მას სისხლსა დაუტრეებს, და ვინც მორბეულა, მას უზღავს; და თუ სანივთო არ იყოს, ნურა მიეფასებინ რა.

[ლომისისა გლეხისა ასრე იყოს]

42. ლომისისა ვინც გლეხი მოკლას, თუ მეფეთაგან შეწირულია, გინა სხუათა ვისგანმე, ათას ხუთასი თეთრი დაეურვოს. თავით ძველითგან გაჩენილი არის ლომისის სამძღვარსა ზედა,—ამიერი ჯადა-ცხაოტის მიმდგომი არის,—და აგრევე გაჩენით იყოს.

¹ სახლის] სისხლის. ² სახლის] სისხლის. ³ და]—A.

41. ვისცა ასაბია იახლოს და მოკვდეს ანუ დაიკოდოს, მის მომკვლელის კაცისაგან არც სისხლი დაეურვოს და არც გერში მიეცეს. და ვისგანც ვისიც ასაბია ყოფილა, მათი საქმე ასრე იქმნას. თუ მათ შუა ამისი პირი იღვას, რომე [20r] ერთმანეთის ასაბიანი იყვნენ, დაიკოცებოდნენ და უღირდეს სიკუდილი და გაუყრელობა, თვთ მათ იციან, შესწორებული საქმე¹ არის. და თუ რადმე გაიყრებოდნენ და მოკვარენი აღარ იყვნენ, მის მომკვდრის კაცის სისხლისათვის, თუ მის ასაბიეთ წამყვანელის კაცის სისხლის კაცი პირველ არ მომკვდარიყოს და ესრეთ ეასაბიოს.—სისხლის დაუტრეება მის გუარსა ზედა. და მას რბევასა შიგან ოდეს იგი მოასაბე მომკვდარიყოს, მისის სისხლის კაცთა და მისთა ყმათა სანივთო რა ეშოვნოს, ასეთ რომე კარგი იყოს რად, სისხლთა შიგან მიეფასოს, ამისთვის,—მას სისხლსა დაუტრეებს, და ვინც მორბეულა, მას უზღავს; და თუ სანივთო არ იყოს, ნურა მიეფასებინ რა.

42. ლომისისა ვინც გლეხი მოკლას, თუ მეფეთაგან შეწირულია, გინა სხუათა ვისგანმე, ათას ხუთასი თეთრი დაეურვოს. თავით ძველითგან გაჩენილი არის ლომისის სამძღვარსა ზედა,—ამიერი ჯადა-ცხაოტის მიმდგომი არის,—და აგრევე გაჩენით იყოს.

¹ საქმე] + საქმე საქმე.

[**ვევისბერთა და ჰეროვანთა მიღგომისათვის**]

43. ამიერნი ვევისბერნი და ჰეროვანნი იმიერთ ნუოდეს¹ შიუდგებინან, ნუცა სალაშქროდ, ნუცა სასაუროდ ისაქმებენ ერთმანეთთანა თავის-თავისასა საერისთვისაგან კიდე.

და რომელიც მიუდგეს², თუ უნდა იმიერი ამიერსა³ ანუ ამიერი იმიერსა, დარბაზით მამული წაელოს და ციხე დაექციოს.

სამეკობროს საქმე ასრე გავაჩინეთ, რომე:

44. ვინც რა ვინ⁴ მოიპაროს, ცხენი, ცხუარი, ძროხა ანუ სასაქონლო რამე, ანუ სახლი გატეხონ და წაიღონ რამე და უკან [შნშუ] წაუდგნენ და მიეწიენენ, და⁵ მეკობრენი შემოებნენ, და მეკობრე რაზომიცა მოკლან, სისხლი გაუცუდდეს ყუელასი.

და ნაპარევისათჳს ერთი თჳთ იგი თავადი დაუურვონ და ორი სხუა, —თავითურთ სამი შეიქმნას.

თუ საქონლის პატრონი თუ მოკლან ან მისი მოახლე, უკან მდევარი, რაზომიცა მოკუდენ, სისხლი სრული დაუურვონ.

თუ ნაპარევი ყუელა ამ განაჩენით იზღვეოდეს: ერთი თჳთ⁶, რაც წარჰკდომოდეს⁷, და⁸ ორი სხუა.

45. კაცსა რომ მოეპაროს ვისგან რამე და მას ჟამსა ვერა შეიგნონ რა, და უკანის შტამცნიონ ნაპარევი და გამოჩნდეს მართლად, მივიდნენ და სთხოონ, —ქუეყანა იყოს მეკობრე თუ ერთი

¹ ნუოდეს|+ნუ. ² მიუდგეს|+ რომელიც. ³ ამიერსა|+ და. ⁴ ვინც რა ვინ| ვინცა ვინ. ⁵ და|—ა. ⁶ თჳთ| თუ. ⁷ წახდენოდეს. ⁸ და|—ა.

[21r] 43. და ამიერნი ვევისბერნი და ეროვანნი იმიერთ ნუოდეს მიუდგებინან, ნურცა სალაშქროდ, ნურცა სასაუროდ ისაქმებენ ერთმანეთთანა თავის-თავისასა საერისთვისაგან კიდე. და რომელიც მიუდგეს, თუ უნდა იმიერი ამიერსა ანუ ამიერი იმიერსა, დარბაზით მამული წაელოს და ციხე დაექციოს.

სამეკობროს საქმე ახე გავაჩინეთ, რომე:

44. ვინც რა ვინ მოიპაროს, ცხენი, ცხუარი, ძროხა ანუ სასაქონლო რამე, ანუ სახლი გატეხონ და წაიღონ რამე და უკან წაუდგნენ და მიეწიენენ, და მეკობრენი შემოებნენ, და მეკობრე რაზომიცა მოკლან, სისხლი გაუცუდდეს ყველასი. და ნაპარევისათვის ერთი თჳთ იგი თავი დაუურვონ და ორი სხუა, —თავითურთ სამი შეიქმნას. და საქონლის პატრონი თუ მოკლან ანუ მისი მოახლე, უკან მდევარი, რაზომიცა მოკუდეს, სისხლი სრული დაიურვონ. და ნაპარევი ყვე[22r]ლად ამ განაჩენით იზღვეოდეს: ერთი თჳთ, რაც წარჰკდომოდეს, და ორი სხუა.

45. კაცსა რომ მოეპაროს ვისგანმე [რამე] და მას ჟამსა ვერა შეიგნონ რა, და უკანის შტამცნიოს ნაპარევი და გამოჩნდეს მართლად, მივიდნენ და სთხოონ, —ქუეყანა იყოს მეკობრე თუ ერთი

კაცი—და როდისაც მივიდეს საქონლის პატრონი და სთხოოს, იგი უმართლვე არის და მისცენ იმ ზემოთის განაჩენითა [მუხლ. 44], კარგად გარდაუჭადოს.

და თუ არ მისცენ, განმგებელსა და მის ქუეყნის ჯევისბერს აცნობონ და¹ მათ უთხრან და დაუურვებინონ ამავე განაჩენითა [მუხლ. 44].

და თუ არც ამათის სიტყვით გამოერთვას და ეთხოოს ორჯერ-სამჯერ, სადაც ახლოს ერისთავი იყოს, მასცა აცნობონ.

და თუ არც მან დაუურვებინოს და ეს საქონლის პატრონი ზედ დაესხას მას მეკობრესა, დამსხმელი არა ჰქვან, და რაც² პირად მეკობრეთ ანუ მისთა ასაბიათა და შემომბმელთა მეკობრესთან მოკუდეს, სისხლი ნუ ეზღვევის მათი; და რაზომიც საქონლის პატრონისა მოკუდეს, ყუელასი სისხლი დაიურვონ, ამისთვის რომე მეკობრეთდა უთხოვნია — განმგებელი და ჯევისბერნი მოწმობენ, არ მოცემიაო — ორჯერი-სამჯერ.

ამისთვის მათი სისხლი გაცუდდების.

ვალის საქმე ასრე გავაჩინეთ

46. სარგებელი არც ქართველთ სჯულთა შიგან³ ძეს წესად, რომე აღიღონ, და არც სხვათა სჯულთა უწერია. და სარგებელი არის უწესო.

¹ და]—A. ² და რაც] არც. ³ სჯულთა შიგან] ოჯულთა.

კაცი—და როდისაც მივიდეს საქონლის პატრონი და სთხოოს, იგი უმართლვე არის და მისცენ იმ ზემოთა განაჩენითა, კარგად გარდაუჭადოს. და თუ არ მისცენ, განმგებელსა და მის ქვეყნას და ჯევისბერს აცნობონ და მათ უთხრან და დაუურვებინონ ამავე განაჩენითა. და თუ არც ამათის სიტყვით გამოერთვას და ეთხოოს ორჯერ, სამჯერ, სადაც ახლოს ერისთავი იყოს, და მასცა აცნობონ. და თუ არ დაუურვებინოს და ეს საქონლის პატრონი ზედ დაესხას მას მეკობრესა, დამსხმელი არა ჰქვან, და რაც პირათ მეკობრეთ ანუ მისთა ასაბიეთა [23r] და შემომბმელთა და მეკობრესთან მოკუდეს, სისხლი ნუ ეზღვევის მათი; და რაზომიც საქონლის პატრონისა მოკუდეს, ყველასი სისხლი დაიურვონ, ამისთვის რომე მეკობრეთდა უთხოვნია—განმგებელი და ჯევისბერნი მოწმობენ, არ მოცემია—ორჯერ-სამჯერ. ამისთვის მათი სისხლი გაუცუდდების.

ვალის საქმე ასრე გავაჩინეთ:

46. სარგებელი არც ქართველთ სჯულთა შიგან ძეს წესად, რომე აღიღონ, და არც სხვათა სჯულთა უწერია. და სარგებელი არის უწესო.

და თუ რადმე მიმცემი კაცი ასრე ავი იყოს, რომე სარგებელი აღილოს, რა გინდა რა ხანი გამოსულიყოს, ათსა თეთრს ზედა ორი თეთრი მიეცეს,—რაზომი დიდი ხანი დაეყოს, ამის მეტს ნურას მისცემს და არც სამართალია მისაცემლად.

და თუ დია რათმე ავი კაცი არ არის, არც ამისი აღება მართებს. სამართალი ესრეთ ყონ ყოველთა.

და თუ რადმე მიმცემი კაცი ასრე ავი იყოს, რომე სარგებელი აღილოს, რა გი[ნ]და რა ხანი გამოსულიყოს, ათსა თეთრსა ზედა ორი თეთრი მისცეს,—რაზომი დიდი ხანი დაეყოს, ამის მეტს ნურას მისცემს და არც სამართალია მისაცემლად და თუ დია რათმე ავი კაცი არ არის, არც ამისი აღება მართებს. სამართალი ესრეთ ყონ ყოველთა.

სამართალი ბეჭასი და ალბუღასი

[გაქა მანდაგვრთუხუხის სანკათალი]

[შესავალი]

[254r]* შევიყარენით ჭულევთა¹, მინდობილნი ღმრთისანი და აწყურის ღმრთისმშობლისანი, და გა¹ცევისა**... დავიდევით წინა პატრონისა პაპისჩვისა მანდატურთუხუცესის ბექას განაჩენი და იგი აგრევე სრულობით და უკლებლად დავეწერეთ.

და რაცა² ყამთა სიავითა³ სხვანი უწესონი საქმენი შემოსულიყვნენ, მათი სამართალიცა ზედა დაურჩეთ, ასრე რომე, — რაც სისხლისა და გერმისა, დასხმისა და ღალატისა და რახა ღინდა ფერისა დასაურვებელი საქმე იყოს.

პატრონისა პაპისჩვისაგან განაჩენი ყაზანური თეთრი იყო და ამა ყამთ-შიგა ყაზანურობა აღ-სადმე-მოკლებულიყო (?). და დიდის წარჩინებულის მეფის გიორგის ყამისა თეთრი გავაჩინეთ; ორიანი ხუთი დანგი წმინდა ვერცხლი, და როგორცა აწ ყამისა თეთრი იყო, ანგარიშით ამა წესით აღზღებდენ.

ამად არა ჩამოვამცრევით, რომე ავი საქმე ნუ⁴ ვისგანმე გაადვილდების.

აწყურისა და საფარისა, ვითა ძველითგან ყოფილიყო, არცა დიდსა მეფესა მოეშალა და ჩვენ განაღამცა⁵ აგრეთვე დავამტკიცეთ.

¹ ჭულევთა | ჭოლთა. ² რაცა | არცა. ³ სიავითა | სხვითა. ⁴ ნუ | თუ. ⁵ გაღანამცა.

* 253 v-ზე ტექსტი არ არის.

** აქ გამოტოვებულია ადგილი 1—2 სიტყვისა, რომელიც უნდა აკლდეს

[1r] წიგნი სამართლისა კაცთა შეცოდებისა ყოვლისავე

სახელითა ღმრთისაჲთა*, დაუსაბამოესა მამისა. ძისა და წმიდისა სული-საჲთა, მეოხებითა ყოვლად წმიდისა ღმრთისმშობელისაჲთა და ყოველთა წმი-დათა ზეცისა და ქუეყანისაჲთა, მე, ათაბაგ-ამილსპასალარმან აღბულა, მოვაჯი-ნეთ კნტიოსანსა...** მაწყურელსა და ბიძაძეთა ჩემთა, შაშიასა და მისსა ძმას საფარის მოქლუარსა პაფნუტის; ხუთსავე თემსა სამცხისასა, ტაოველთა, შავშთა და კლარჯთა, და მათ შინა მყოფთა ეპისკოპოზთა და მეუღაბნოვეთა, მოწესეთა მოწმობითა. წინ უოზილნი ღმრთისანი და ყოვლად წმიდისა ღმრთისმშობელი-სანი, დავე[ი]დევით წინაშე პატრონისა პაპისჩემისა ბექას განაჩენი; იგი სრუ-ლობით და უკლებლად დავეწერეთ; და რაცა ყამთა სიავითა სხუანი უწესონი საქმენი შემოსრულ იყვნეს, მათი სამართალი ზედა დაურთეთ, ასე რომე, — რაცა სისხლისა. გერმისა, [1v] დასხმისა, ღალატისა და რახა გინდა თეთრისა სა-ურავისა საქმე იყოს.

პატრონის პაპისჩვისაგან განაჩენი ყაზანური თეთრი იყო. ამა ყამსა შინა ყაზანურობა არლარა იყო. დიდისა მეფისა გიორგის ყამისა თეთრი გავაჩინეთ; ორიანი ხუთი დანგი წმიდა ვერცხლი. და როგორცა თეთრი იყო, ანგარიშად იმა წესითა აიღებოდეს. ამად არ ჩამოვამცრევით, რომე ავი საქმე ნუ ვისგან გაადვილდების.

აწყურისა და საფარისა ვითა ძველითგან ყოფილიყო, არცა დიდსა პატონ-სა მოეშალა. ჩუენ განაღამცა ეგრეთვე დავამტკიცეთ.

* ექ ხელნაწერი გამართულია ძველი ორთოგრაფიით.

** აქ გადაწერს ორი-სამი სიტყვისათვის გაშვებული აქვს ადგილი.

უწინ სისხლისა გავაჩინეთ

1. თუ შერისხდეს ღმერთი, ეშმაკისა ბირებითა და მანქანებით კაცმან კაცი მოკლას, დიდებულმან დიდებული, სადამდისა პატრონისა ჯაყელისა და მაწყუერლისა კაცი და ხატი ყო[254v]ვლად წმინდისა მიესწრებოდენ, მანამდის დაწვას თუ რასაც ემტეროს, იგი სისხლსა შიგან არ მიეფასოს.

და რა მივიდეს ხატი და იგი კაცი, მას უკანით ველარ ემტერების.

და თულა რა აწყინოს, პატრონისა და¹ მაწყუერლის პატივი გარდაიჯადოს და დაუურვოს²; რაცა ეწყინოს და წაელოს, იგი სისხლსა შიგან მიეფასოს.

და სისხლი ორმოცი ათასი თეთრი იყოს.

და თუ ვერ ამოუვიდოდეს³, გარდაეხეწოს, და მამული პატრონსა აქუნდეს—ჯაყელსა და მაწყუერელსა; ნახევარი გამოსავლისა მესისხლეს აჭამონ.

2. და თუ დიდებულმან აზნაური მოკლას, ასეთი, რომე⁴ საპატიოთ პატრონს კარგად ჰყვეს და კარგი იყოს, და ანუ ტადრეული აზნაური იყოს, ციხოსან-მონასტროსანი და მამული დიდი [ჰქონდეს], მისი სისხლი ოცი ათასი თეთრი იყოს და იგი დაუურვოს.

¹ და—A. ² დაუურვოს] უარყოს. ³ ამოვიდოდეს. ⁴ რამე.

უწინ სისხლის ხაქმე გავაჩინეთ*

1*¹. თუ შერისხდეს ღმერთი ეშმაკსა და კაცმან კაცი მოკლას, დიდებულმან დიდებული, სადამდის პატრონის კაცი და მაწყუერელისა დაესწრას და ყოვლად წმიდისა ხატი დააწყოს¹, თუ ემტეროს, იგი სისხლსა შიგან ეფასოს.

და რა მივიდეს ხატი და კაცი, მას უკანით ნულარას ემტერების. და თულა აწყინოს, მაწყუერელისა და პატრონის პა[2r]ტივი გარდაიჯადოს და დაუურვოს; და რაცა ეწყინოს, იგი სისხლსა შინა მიეფასოს. და სისხლი დიდებულისა ორმოცი ათასი თეთრია.

თუ ვერ ამოუვიდეს, გარდაიხეწოს და მისი მამული პატრონსა და მაწყუერელსა ჰქონდეს; და გამოსავ[ა]ლისა ნახევარი მესისხლეს აჭამონ.

2. თუ დიდებულმან აზნაური მოკლას, ასეთი რომე საპატიო იყოს და პატრონს კარგად ჰყვეს, ტაზრეული აზნაური იყოს, ციხოსან მონასტროსანი, მისი სისხლი—ოცი ათასი, იგი დაუურვოს.

¹ დააწყოს] + და.

* კიდებე გადამწერის ხელით სწერია: „სისხლი“.

** ამ ბელნაწერში ტექსტი მუხლებად გაკვეთილი არ არის, ჩვენ ვყოფთ A-ს მიხედვით.

3. თუ მას ქვეშეთი მოკლას, ასეთი, რომე ანუ ჟამისაგან მამული დამცრობოდეს, უციხო, უმონასტრო იყოს, თორმეტი ათასი თეთრი დაუურვოს ამავე ზემოთ წესითა.

ასე რომე მესამე ნათესავი იყოს, რომე¹ დამცრობა² დაეწყოს, და, თუ პატრონი გასწყრომოდეს მამასა თუ შვილსა საქმესა რასმე ზედა, ჩამომეცროს, და პატრონი³ნვე შეიწყალოს და ბჭეთა პირველივე მისის გვარის საპატიო სისხლი უბძანოს, იგი დაუურვოს.

4. თუ აზნაურმან აზნაური მოკლას, ამავე წესით დაუურვოს სისხლი. [255r] და თუ ვერ ამოუვიდეს³, გარდებევწოს და მამული აგრევე პატრონი⁴ დაიჭიროს; და მესისხლეს აგრევე აჭამონ გამოსავლისა⁴ ნახევარი სისხლისა გარდაცდამდინ.

[დასახელებულნი და დაუსახელებელნი მოფიცარნი]

[4¹]. მრავალგვარნი ასეთნი საქმენი არიან, ზოგსა საქმესა შიგან რომელნიმე დასახელებულნი მოფიცარნი უნდან, რომე ბჭეთა⁵ შეუსახნენ⁵, და ზოგსა—დაუსახელებელნი.

და ბჭეთაგან კარგა გამონახვა უნდა.

იქნების ესეთისა კარგისა⁶ საქმესაცა ზოგნი დასახელებულნი უნდან და ზოგნი დაუსახელებელნი მოფიცანი.

ვაჭარისა ქვემოთ სწერია [იხ. მუხლ. 96, 97].

¹ რომე] რამე. ² დამცრობა. ³ ამოვიდეს. ⁴ გამოსავლისა]—A. ⁵ შეუსახნენ]+ ზოგსა საქმესა შიგან რამ დასახელებულნი მოფიცარნი უნდან, რომე ბრჭეთა შეუსახნენ. ⁶ კარისა.

3. თუ ასეთი მას ქვემოთ მოკლას, რომე ჟამისაგან მამული დამცრობოდეს, თუ უმონასტრო იყოს, მისი სისხლის ფასი თორმეტი ათასი თეთრი დაუურვოს ამავე ზემო წესითა.

ესრეთ რომე მესამე ნათესავი იყოს. რომე მცრობა დაეწყოს, თუ პატრონი გასწყრომოდეს¹ საქმესა რასმე ზედა და ჩამომეცროს, პატრონი²ნვე შეიწყნაროს,—პირველივე სისხლი უბრჭეთ.

4. თუ აზნაურმან აზნაური მოკლას, ამავე წესითა დაუურვოს სისხლი. თუ ვერ [2v] ამოვიდეს, გარდაიხვეწოს. მისი მამული ბატონმან და მაწყურელი³ დანიჭიროს; და გამოსავლისა ნახევარი მესისხლეს მისცენ სისხლის გარდაცდამდის.

[4¹]. მრავალნი საქმენი ასეთგვარნი არიან, ზოგსა[ა] საქმე[სა] შიგან დასახელებულნი მოფიცარნი უნდან, რომე ბრჭეთ შეუსახნენ². და ბჭეთაგან კარგა გამონახვა უნდა. იქნას ისეთიცა კარგი საქმეცა, ზოგნი დაუსახელებელნი³ უნდან მოფიცარნი.

და ვაჭართა ქვემოთ სწერია.

¹ გასწყრომოდეს]+ და. ² შეუსახნენ] შეუსახონ ³ დაუსახელებელნი] დასახელებულნი.

გერშიხა¹ ასრე იქნას, რომე:

5. ჯელი თუ ანუ ფეჭი მოეკუეთოს ანუ ერთობ დაუშავდეს, სისხლის მესამედი დაუურვოს. თუ თვალი წამოაგდებინოს, სისხლის მეოთხედი დაუურვოს. თუ პირსა ნაკრავი იყოს და ესრე აჩნდეს, ათას ხუთასი თეთრი დაუურვოს. თუ ჯელის თითი მოეკვეთოს, ჯელის გერშის მეხუთედი დაუურვოს.

თუ ორნი მოეკვეთნეს თუ რაზომნიცა, ამავე წესითა დაუურვონ.

6. თუ ესეთი რამე დაეკოდოს, რომე არ დაუშავდეს და აჩნდეს, საბატოთა კაცთა შუა შემოსვლითა—შეტყვებით მოიყვანენ—დაუურვებინონ, ვითარცა მართებდეს.

7. თუ მსახური მოკლას, რომელი² მისსა პატრონსა აზნა [255v]ურის შვილად ჰყვეს, თორმეტი ათასი თეთრი დაუურვოს. და თუ მსახურად ჰყვეს, ათასი დაუურვოს.

8. თუ კაცმან კაცს³ წინა ანუ უკანა კბილი შთააგდებინოს, ერთის თითის ოდენი გერში დაუურვოს, ამად რომე წინა სახიჩარია და უკანა ჭამას დააკლებს.

9. ქოთლოსნისა და აბჯროსნისა, და კარვოსნისა, და პატრონთან რომ ჯელი აქვნდეს ანუ ჰქონებოდეს, მისი სისხლი თორმეტი ათასი თეთრი⁴ იყოს, ამად რომე კარვოსნობა ესე ყოველთა წესისა. აზნაურული სჭირს, და რომელსა მსახურსა ისი ყველა საქმე სჭირს,—ისრე სრულად.

და პატრონთა საჩინო ჯელი არა აქვნდეს და არცა ჰქონებოდეს, აზნაურად ჰყვეს,—მისი ექვსი ათასი თეთრი⁵ იყოს. და გერშისაცა ამავე წესითა იყოს.

¹ გერშისა. ² რომელი] რომელმან გინათუ. ³ კაცის. ⁴ თეთრი] სისხლი. ⁵ თეთრი] + თეთრი.

პირველ გერშიხა ასრე იქნას, რომე:

5*. ჯელი ანუ ფეჭი მოეკუეთოს ანუ ერთობ დაეშავდეს, სისხლისა მესამედი უზღონ. და თუ თვალი წარბოეგდოს, სისხლისა მეოთხედი უზღონ. თუ პირსა ნაკრავლობა აჩნდეს, ათას ხუთასი თეთრი დაუურვონ. თუ ჯელის თითი მოეკუეთოს, ჯელის გერშის მეხუთედი უზღოს. რავდენიცა აკლდეს, იმავე წესითა დაუურვონ.

6 ესეთი იყოს დაკოდელი, რომე არა დაუშავდეს, მაშინ საბატოთა კაცთა შუა შემოსვლითა შეიწყუნენ, ვითაცა მართებდეს.

7. თუ მსახური მოკლას, რომე [3r]. აზნაური შვილად მის პატრონსა ჰყვეს, თორმეტი ათასი თეთრი გარდაკადოს.

8. თუ კბილი ჩააჯდებინოს, წინა ანუ უკანა, ერთისა [თითისა] ოდენი გერში დაუურვოს—წინა სახიჩარი არს და უკანა ჭამაა აკლებს.

9. ქოთლოსნისა და აბჯროსნისა, კარვოსნისა, ბატონისაგან ჯელი ჰქონდეს, მისი სისხლიცა თორმეტი ათასი თეთრი არს. და გერშისცა—იმავე წესით.

* კიდევ გადამწერის ხელით სწერია: «ქრილობაჲ».

10. თუ კარვოსან-ქოთლოსანი აზნაურშვილად მსახური ყოფილიყოს და მოკვდეს, და მას უკანით იზისი ძმა ანუ შვილი დანათესავი ვერღარა მისით წესითა მსახურებდეს მისთა პატრონთა, მისი სისხლი ათასივე თეთრი იყოს.

11. გლეხისა სისხლი ოთხასი თეთრი იყოს. მაგრამ, თუ კაცმან კაცს ასეთი ყმა მოუკლას, რომე პატრონნი იცნობდენ სიკეთეზედა, მისიცა ათასი თეთრი იყოს.

[ზედა-დასხმისა ასრე იქნას] ✓

[256r] 12. ზედა-დამსხმელისა სისხლი და¹ გერში არ² არის.. თუ კიდეცა იგივე მოკვდეს, რომელსა დაესხა, ორკეცი სისხლი დაუურვოს და გერშიცა ამავე წესით იყოს.

13. თუ კაცი არ მოკვდეს ზედა-დასხმისა³, დედა-წულთა აფარვისათვის, დედა-წულთა შერცხვენისათვის საბატიოს კაცის სისხლისა ნახევარი დაუურვოს.

და თუ უმცროსთა დასჯერდეს კაცთა შუა შემოსვლითა, არც-არა საკვირველი ესეა.

თუ ამახედა დამსხმელთა არ განოართმიდენ და ესე არჩიოს: ნიუხვითა ოდენ გაშიშვლებულად, ზოლოთა შეიდთა ბიჯთა ჩაათრიონ და მას კაცსა⁴ მეტრემან სამი შოლტი ამოჰკრას ნამეტნავსა⁵, რომელი დასხმოდეს ზედა საწბილოდ.

¹ სისხლი და]—A. ² არ] თუ. ³ ზედა-დასხმისა]+და. ⁴ მას კაცსა] მის კაცისა. ⁵ ნამეტნავსა]+ რომელსაცა.

10. თუ ქოთლოსან-კარვოსანი აზნაურად მსახურებდეს ბატონთა და მოკუდეს, მას უკანით მისი ნათესავი ვერღარა ისრე მსახურებდეს ბატონთა, მისი სისხლი ათასი თეთრი იყოს.

11. გლეხის კაცისა სისხლი—ოთხასი თეთრი. თუ კაცმან კაცის ყმა მოკლას ასეთი, რომე მეფე¹ იცნობდეს სიკეთესა ზედა, მისი სისხლი ათასი თეთრია.

12. ზედ-მივდომილისა სისხლი და საჯერზე არა არსო. და რომელსაცა დასხმოდეს, მისი სისხლი ორკეცია. და გერშიცა—იმავე წესითა.

13. [3v] და თუ კაცი [არ] მოკუდეს ზედა-დასხმისა, დედა-წულთა აფუნჩხვითა, დედა-წულთა შერცხუენისათვის საბატონს კაცისა ნახევარი სისხლი დაუურვოს. და თუ საბატიოთა კაცთა შუა ჩამოსვლითა ჩამოუვიდეს, არა საკვრველია.

თუ ზედა-დამსხმელი დარჩეს, გააშიშვლოს, ჩაათრივოს საწბილოდ შუდა ბიჯსა და მეტრემან შოლტითა აღმოჰკრას ნაცსა.

¹ მეფე]+რომე.

ჩათრევა უბანთა ზედა და საჩინოდ ერისა უნდა. ესე ზედა¹-
დამსხმელმანცა და დამხვდომმაცა² ერთმანეთისა ნებისყოფლობ-
ითა, კაცთა შუა შემოსვლითა³ ქნან, რომელიცა ერჩიოს.

თუ ზედა-დამსხმელმან გამოღებასა ჩათრევა არჩიოს, ამისა
მიყოლობასა [კიდე] დამხვდომი არას⁴ ემართლების⁵ — დიდი სახიჩა-
რი და საუკუნო სირცხვილის საქმე წაეკიდების.

14. თუ ზედა-დასხმისა შიგან დედაკაცსა შვილი მოსწყდეს,
სრული სისხლი დაუტრვოს, რისაც გვარისა იყოს.

15. ასაბი⁶ თუ მოკვდეს, ასრე იქნას: რომლისაცა ასაბია
იყოს, მან უზღოს სისხლი და გერშიცა, და თუ რადმე მოყვრო-
ბისავთის არა გაუშვას.

[256v] შუა-მისრულისა⁶ კაცისა ასრე იქნას

16. მონაზნისა და დიაცისა, ხუცისა, თუ შუად მოსრული
იყოს და ესეთი რომელი მოკვდეს, ორკეცი სისხლი დაუტრვოს,
რისაც გვარისა იყოს. გერშიცა⁷ — ამავე წესითა.

და თუ მეომარი ყოჯილიყოს, მართლითა მოწმითა გამოჩნ-
დეს, გარდაჰდეს ასრე, ვითა ძალის ყეფა.

და თუ ერისგანი იყოს და მართლად გამოჩნდეს, რომე შუა-
ყოფილიყოს, მისიცა ორკეცი სისხლი იყოს.

¹ ზედა | + ეჲ. ² დამხვდომმაცა | მსხდომმაცა. ³ შუა-შემოსვლითა | + შუა.
⁴ არ. ⁵ ემართლების | + და. ⁶ მისრულისა | მის რომლისა. ⁷ გეშიცა.

ჩათრევა უბანთა ზედა საჩინოდ ერისა [უნდა]. ესე ერთმანეთისა ნებითა
ქნან. თუ დამსხმელმან გამოღებასა ჩათრევა არჩიოს, მისისა მიყოლისა მდომი
არას ემართლება — დიდი სახიჩარი და საუპატიო და საუკუნო შერცხუენა არს.

14*. ზედა-დასხმა[სა] შიგან დედაკაცსა შვილი მოსწყდეს, სრული სი-
სხლია, რაჲსაცა გუარისა იყოს.

15. ასაბია თუ მოკვდეს, მიაი ასე იქნას: რომლისაცა ასაბია იყოს,
მან უზღოს სისხლიცა და გერშიცა, თუ რადმე მოყ[უ]რობისათჳს [არა] გა-
აშუას.

[4r] შუა-მისრულისა ასრე იქნას

16*. მონაზნისა და დედაკაცისა შუა-მავალი მოკლან, ორკეცი სისხლი
დაუტრვონ, რომლისაცა გვარისა იყოს, და გერშიცა — იმავე წესითა თუ მეომარი
ყოფილიყოს და მართლითა მოწმითა გამოჩნდეს, გარდაჰდეს, ვითარცა ძალ-
ლისა ყეფა. თუ ერისგანი იყოს და მართლად გამოჩნდეს, რომე შუა ყოფილი-
ყოს, ორკეცი სისხლი იყოს.

* კიდეზე გადამწერის ჯელით სწერია: «მუცლის წაქედენისა».

** კიდეზე გადამწერის ხელით სწერია: «შუამავლობისათვის».

[მოლაღატისა ასრე იქნას]

17. მიღმა მოლაღატისა კაცის ასაბიისა, ვითა სისხლი და გერში არის,—ასეთი რამე არა სჭირდეს, რომე ემართლებოდეს,— დამსხმელისა მიბაძვითა არის¹: თუ მოკლას ანუ დაკოდოს, საპატიო საურვებელი ორად შეკეცოს უმიზეზოდ, აგრევე, ვითა ზემოთ დასხმასა შიგან სწერია [იხ. მუხლ. 12].

[ველთა შეპყრობისა და შერცხუნისა ასრე იქნას]

18. თუ კაცმან მისი სწორი კაცი ცოტას სამღურავისა რასათვისმე თავისა სამამულეშიგან მყოფი ნახოს, იმჯნოს და შეიპყროს, სცეს, შეკრას, შეგნას², აბჯარი³ აქენდეს თუ სხვა რაცა, წარაქციოს ჯლეგითა წინა, მისი მზღვარი განვლოს და მიიყვანოს,— სადა გინდა სასამართლოდ შეიყარნენ, სისხლის ნახევარი დაუშროვოს, რასაცა გვარისა იყოს, წანაღებიცა სულ დაუკლებლად, ვითა ზემოთ დასხმულობისათვის სწერია [იხ. მუხლ. 12], ამაღ რომე პატრონისათვის უწესო უყოფია და პატრონისა მეტი კაცი კაცისა ველთა შეპყრო[შეწი]ბასა არა ღირსა,—ნიადაგ⁴ პირშავად და აუგიანად იქნების კაცთა გვერდსა.

და თუ რა⁵ დაკოდელი აჩნდეს, იგი სისხლსა შიგა არა მიეფასოს და აგრე დაუშროვოს.

¹ მიბაძვითა არის] მიბაძვითა სისხლი და გერში თუ არის, რომე არა სჭირდეს, რომე ემართლებოდეს, მიბაძვითა არის, ² შეგნასა] + და. ³ აბჯარი — A. ⁴ ნიადაგ] დაღა. ⁵ რა] არა.

17*. მიღმა მოლაღატისა კაცისა [ასაბიისა], ვითაცა სისხლი და გერში არს, თუ ასეთი რამე არა სჭირდეს რა, რომე ემართლებოდეს, დასაპელის მიბაძვითა [ექნას], და თუ მოკლას, თუ დაკოდოს, საპატიო საურვებელი არს: ორად შეკეცოს, აგრევე, ვითა ზედა-დასხმა[სა] შიგან სწერია.

18. თუ კაცმან მისი სწორი კაცი ცოტასა სამღურავისა რომლისათვისმე თუისა მამულ[სა] შიგან ნახოს, დაიპყროს, შეკრას, სცეს, [შეგნას], აბჯარი თუ რაცა იყოს, და იქციოს ჯლეგითა, მისი მზღვარი განვლოს, სახლსა შეაყენოს, ამით არცხუნოს,—თუ სასამართლოდ შეიყ[არ]ნენ, სისხლისა ნახევარი დაუშროვოს [4ვ] და წანაღებიცა მისცეს, დაუკლებლად უზღოს, ვითა ზემოთ დასხმასა შიგან სწერია, ამაღ რომე ბატონისთვის [უწესო] უყოფია და ბატონის მეტი კაცი არვინ ღირსა ველთ[ა] შეპყრობასა,—ნიადაგ აუგიანად იქნების. თუ რა დაკოდელი აჩნდეს, იგი სისხლსა შიგან არა მიეფასოს.

* კიდევუ გადამწერის ხელით სწერია: «მოლაღატე».

19. თუ კაცი კაცს ომით მოერიოს, გამარჯვება ეყოფის და თანა ნურას წაიტანს.

თუ¹ თავისა სახლსა მიიყვანოს და ამით არცხვინოს, სისხლის ნახევარი დაუშროვოს და აბჯარი და ნაძარცვი სრულად მისცეს, და² გერში, როგორაცა აჩნდეს. რაზორიცა ყმა მასვე თანა მიეტანოს, მისიცა ნახევარი სისხლი დაუშროვოს.

20. თუ სწორმან სწორი ჯელთა დარჩენილი კაცი გინა გლენისას, გინა სახვასტაგესა³ და რასა გინდა სახლსა შიგან [შეაყენოს და] სასირცხუად⁴ პური აჭამოს მუნ, ბრჭობამან და წესმან სისხლი მართალი დაუშროვებინოს მართლად, წანაღებიცა სრულად მიაცემინონ მართალი.

21. თუ კაცმან სწორმან სწორსა, გინა უფროსმა, გინა უმცროსმა, ვისაც მეტის ჟამისაგან დამაჯნებით საბელი მოაბას ანუ ნიფხავნი მისნივე თავს დაახვივნეს, რისაცა⁵ გვარისა იყოს, სისხლო მთელი დაუშროვოს, ამად რომე უფროსი სირცხვილი და კაცთაგან შესაყივარი აღარა იქნების რა, სიკვდილსა დიდად უარეა.

[ძმის მოკლვისა ასრე იქნას]

22. თუ ძმამან ძმა მოკლას, ერთსახლი და გაუყოფელი იყოს, და თუ გაყოფილი იყოს, სწორი და გინა ახლოს მეყვისი, ორი კეცი სისხლი დაუთუ[2577]რვოს, რაც გვარისა იყოს, ამად რომე საღმთოდ ბრალია და საკანონო არის ასკეცი.

¹ თუ]—A. ² სრულად მისცეს და] და სრულად. ³ სახვასტაგესა] სხვასტაგესა შიგან. ⁴ სასირცხუად] სატხუად. ⁵ რისაც.

19. თუ კაცი კაცსა მოერიოს, გამარჯვება ეყოფის. თანა ნულარას წაიტანს. თუ მოაყივნოს და შეარცაუნოს. სისხლისა ნახევარი მისცეს, და აბჯარი და ნაძარცვ სრულად მისცეს, და გერში, როგორიცა აჩნდეს. და რამთენიცა ყმა პატიმრად მიეტანოს. მისიცა ნახევარი სისხლი მისცეს.

20. თუ სწორმან სწორი ჯელთა დარჩენილი კაცი გლენისასა ანუ ხოსტაგინსა ცალკერძა სახლსა [შეაყენოს და] სასირცხოდ პური აჭამოს მუნ, ბრჭობამან და წესმან სისხლი მართალი დაუშროვონ და წანაღებიცა მისცენ; სრულად მიაცემინონ.

21. თუ სწორმან სწორსა, ანუ უმცროსმან უმცროსსა, [51] გინა უფროსმან უფროსსა, მეტითა ჟანითგან დან[ა]ჯნებითა სასირცხოსა საბელი მოაბას ანუ ნიფხავი თავსა დაახვოს როგორისაცა გუარისა იყოს, მართალი სისხლი დაუშროვებინონ—მის უფროსი არა არს რა, სიკვდილისა ურვის მეტი.

22*. თუ ძმამან ძმა მოკლას, გაუყოფელი, ერთსახლი, თუ გაყოფილი იყოს, ორკეცი სისხლი არს, რომლისაცა გუარისა არს, ამად რომე ვითა საღმრთოდ ბრალია და საკანონო ასკეცი.

* კიდევუ გადამწერის ხელით სწერია: „ძმის კლავა“

და აგრევე ამა სოფელს ძლივლა ინახვის კაცთაგან. აილოს, ვინცა გავლენილი¹ იყოს, ქედთა გარეთ ყოფა და გარდახვეწა.

პატრონისა და ლაშქართაგან გარდაქდევასა არვისგან მოვსენება უნდა, ებისკოპოზმა მისი წესი იცის, რაცა მართებს, მან უყოს.

[დედა-წულის ცოლის მოყენებისათვის]

23. თუ კაცმან დედა-წულმან დედა-წულისა ცოლსა უარშიო უყოს² და კიდევ მოაყენოს³, გინა ნებითა, გინა უნებურად, და გამყლავნდეს, და გინა მეყვისმან მეყვისსა, გინა უმეყვისომან ერთსახლმან,—დაუურვოს ცოლისა ქმარსა სრული სისხლი და მთავარმან და პატრონმან მისმან ნიფხვით ოდენ, შიშველი, და ყელ-საბლიანი უბანთა ზედა განჭირებული⁴ მოავლოს⁵.

და თუ მას ცოლისა კუროსა ერჩიოს, გაშიშველება და გაუპატივება იყიდოს და სისხლი ორად შეკეცოს, რასაცა გვარისა იყოს; ამად რომე მონდობილი არის სულით, გულითა და ღმრთითა.

[მოახლის წაგურისათვის]

24. თუ კაცმან კაცს სეფე-ქალი წაგვაროს, ორის მსახურის სისხლი დაუურვოს.

¹ გავლენილი] განვნილინი. ² უარშიო უყოს] უარშიყოს. ³ მოაყენოს ⁴ განიკებული. ⁵ მოვლოს.

ეგრევე ამა სოფელსა ძლით-ლა ინახვის კაცთაგან. ვინაცა გავლენილ იყოს, [ქმართებს] ქედთა ყოფა, გარდახვეწა, ღარიბობა, არავისგან უნდა მოვსენებად. ებისკოპოზმან მისი წესი იცის, რაცა მართებს, მან უყოს.

23*. თუ დედა-წულმან დედა-წულისა ცოლსა უარშიო უყოს და მოაყენოს, გინა ნებითა, გინა უნებლითა, და განმყლავნდეს, გინა მეყვისისაგან, დაუურვოს ცოლის ქმარსა სრული სისხლი, მისცეს, და [5v] პატრონმან მისმან ნიფხვით ოდენ, შიშველი, და ყელ-საბლიანი უბანთა ზედა განჭირებული მოავლოს.

იმ ცოლის კუროს თუ ერჩიოს, იყიდოს მისი სისხლი, ორად შეკეცოს, რომლისაცა გუარისა იყოს, ამად რომე მინდობილნი არიან სისხლითა და გორცითა.

24***. თუ კაცმან კაცს მოახლე წაგუაროს, ორის მსახურის სისხლი დაუურვოს. რომლისა[ცა] გუარისა იყოს.

* კიდევუ გადამწერის ხელით სწერია: „გაწბილება“.

** კიდევუ გადამწერის ხელით ერია: „მოახლის წაგურა“.

28. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I

[სასაფლაოზე დასხმისა ასრე იქნას]

25. თუ სწორი სწორს სასაფლაოს ზედა დაესხას და საფლაო-თაცა მიუყოს ჯელი, მისი ასე იქნას: რაზომიცა მისი გარდასრული და მუნ დამარხული მასა ვსოვდეს, ასეთი რომე¹ მისსა სახლსა შიგა საჭირისუფლო სდებოდეს მისი, [258r] ყველასაგან ორთა უთავადესთა სისხლი დაუურვოს. რაცა ალაფი წაეღოს, აგრევე შე-აქციოს.

საფლავსა^{1a} არა ჯელი მიეყოს და კიდევ ოდენ [მოერბიოს], ერთისა სისხლი დაუურვოს და ალაფიცა აგრევე ჯელთა მისცეს. დიდმან ცოტასა [და ცოტამან დიდსა] უყოს ესე.

თუ მას საქმესა შიგა სასაფლაოსა და ეკლესიასა შეურაცხე-ბით² მიყოს ჯელი ანუ წარმართულად კარისა შელეწითა, ანუ სხვაგნით სითმე შერღვევით, იგი მეცნიერთა და ქრისტეს სისხ-ლის პატივსა მცნებულთა ვითა უყვარს, ეგეთი პატიჟი დაუურვე-ბინონ,—შეკვეთითა არ ითქმოდა.

[აშიოებისა ასრე იქნას]

26. თუ დიდებულისა, გინა აზნაურისა³ ცოლსა უაშიყოს დიდებულმან, გინა აზნაურმან და გამოჩნდეს ცხადად, რათა თანა იყოს, თუ⁴ დააგდოს მისმან ქმარმან, უზღოს მოაშიყემან თორმეტი ათასი თეთრი, და თუ არ დააგდოს—ექვსი ათასი.

¹ რამე. ^{1a} საფლავსა] სოფლითგან. ² შერაცხებით. ³ თუ დიდებულისა] გინა აზნაურისა] თუ დიდებულსა გინა აზნაურსა თუ. ⁴ თუ]—A.

25*. თუ სწორი სწორსა სასაფლაოს ზედა დაესხას და საფლავსა ჯელი მიეყოს, მისი ასრე იქმნას: რაზომიცა მისი გუარი გარდასრული მუნ დამარხუ-ლა და მას ავსოვდეს, და მის სახლსა შინა საჭირისუფლო ჰქონდეს, ორთა უთავადესთა სისხლი დაუურვოს, და რაცა ალაფი წაეღოს, ეგრევე გარე¹ შეაქციოს.

თუ საფლავთაგან ჯელი [არა] მიეყოს, ოდენ მოერბიოს², მაშინ ერთისა სისხლი მისცეს და ალაფი გარე შეუქციოს, დიდმან ცოტასა და ცოტამან დიდსა. [6r] თუ სასაფლაოსა ეკლესიასა კარნი შელეწნეს ანუ შეარღვოს, იგი მეცნი-ერთა, რა გუარაცა უყვარს ღმერთი,—აგეთი პატიჟი, შეკუთით არა ითქმოდა.

26**. თუ დიდებულმან აზნაურისა ცოლსა უარშიკოს და გამოაჩნდეს ცხა-დად, თუ დააგდოს მისმან ქმარმან, მოარშიკემან მისცეს თორმეტი ათასი თეთ-რი, და თუ არ დააგდოს—ექუსი ათასი.

¹ გარე] გაურიონ და. ² მოერბიოს] მოერგოს.

* კიდევზე გადამწერის ხელით სწერია: „სასაფლაო“.

** კიდევზე გადამწერის ხელით სწერია: „არშიკობა“.

27. თუ წაგვაროს,—თორმეტი ათასი. და თუ არა თანა ყოფილიყოს, აშიყობისათვის ოდენ ამის მეტსა არას ემართლების, რომე თავის სამართლებლად, სჯობს, ფიცოს უქნელობა თავითა¹ და ერთითა აზნაურშვილითა. და გარდაჯდეს უსამართლოდ, ვერცა რას ბჭობითა შეაგდებს.

და თუ აშიყობა კაცისაგან გამოჩნდეს, ემდუროდეს; არა საკვირველოა.

სისხლის ზღვა ასრევეა

28. კაცი ვითაცა გვარად იყოს, აგრე ზემო-ქვემოებით უზღოს, ვითაცა უწერია სისხლი: დიდებულსა—ორმოცი [258V] ათასი, შედეგსა—ოცი ათასი, უქვედაესთა—თორმეტი ათასი, ვითარცა ღირს იყვნენ.

[ცოლის დაგდებისა ასრე იქნას]

29. თუ კაცმან უბრალოდ ცოლი დააგდოს, სისხლის ნახევარი მისცეს და მისი ზითევი სრულად².

თუ ბოზობისათვის დააგდოს, მისი ზითევი³ მაშინცა მისცეს სრულად—თუ დიაცი ბოზი არის, ზითევიცა ბოზი იქნების.

30. თუ კაცმან მისგან უსაბატიოესი ცოლი დააგდოს, რასაცა გვარისა იგი კაცი იყოს, ეგეთსა მეტი სისხლი არა მართებს, ამად რომე მაცხოვარმან დაწყევასა შიგან ესრეთ რქუა: ქმარისამცა შენისა მიმართ არს მოქცევაჲ შენი*.

¹ თავითა]+ და ერთის. ² სრულად]—A. ³ თუ ბოზობისათვის დააგდოს მისი ზითევი]—A.

* მღრ. შესაქ. 3, 18

27. თუ წაგვაროს,—თორმეტი ათასი. თუ თანა არა ყოფილ იყოს, არ-შიყობისათვის ერთის აზნაურის თავით შეფიცოს უსამდუროდ.

28. და სისხლისა ზღვად ასრე იყოს,—რომლისაცა გვარისა იყოს, ზემო-ქვემო[ო]ბით უზღონ: დიდებულსა—ორმოცი ათასი, ტაზრეულსა, ციხოსან-მონასტროსანსა—ოცი ათასი, ქუმოსა—თორმეტი ათასი.

29. თუ კაცმან უბრალო ცოლი დააგდოს, ნახევარი სისხლი მისცეს და მისი ზითევი სრულად. [6V] თუ ბოზობისაჲს დააგდოს, მისი ზითევი მაშინ მისცეს—თუ დიაცი ბოზია, ზითევიც ბოზია.

30. თუ კაცმან გვარად უკეთესი ცოლი დააგდოს, იგეთსა მეტი სისხლი არა მართებს.

[ბიჭისა ასრე იქნას]

31. ბიჭი დედისა არის, დაბადებულება ვერავის გაუმკვიდრებს. ვისიცა დიაცი არის, მკვიდრად მართებს, ვაჟიცა მისია¹, ვერავინ გაზრდილებით ემართლების, თავის გულითა წავა, თუ სთხოვს მკვიდრი ბატონი.

თუ დიდებულისა შექნილი იყოს და მასვე ყმადა ყვეს აზნაურულისა წესითა და სამამულესა რასმე ქონებით, მისი სისხლი თორმეტი ათასი თეთრი იყოს.

[ქრმის დაგებისა ასრე იქნას]

32. პირველ დიაცი მიღმა ქრმისა დაგებასა არას ემართლება, არცა ღირსა და ნუცა იკადრებს.

თუ რადმე დააგდოს და ღმერთი შერისხდეს მისითა ენა-ჭრტიალობითა, უსირცხნოებითა, რომლისაც გვარისა იყოს იგი კაცი, ეგეთი სისხლი დაუურვოს მან დიაცმან.

[ციხის ანუ ვაკის საჯდომის ღალატისათვის]

33. თუ მინდობილმან კაცმან დედა-წულთა გვერდით ციხესა ანუ ვაკისა საჯდომსა უღალატოს, რა² პატრონმან მაწყვერელმან სცნას, ციხე და [259r] საჯდომი განალამცა მემამულესავე მისცენ. და სამართლითა, რაზომიცა კაცი მას ღღესა ციხის პატრონსა შიგან დაუხვდეს, ყველასაგან ორთა უთავადესთა სისხლი დაუურვოს, ამად რომე ციხისა საქმე საპატიო არის. და რაცა³ სასაქონლო,

¹ მისივე. ² რა| რათა. ³ რაცა არცა.

31. ბიჭი დედისა არს, დაბადებულობა ვერ[ა]ვის დაუმკვიდრებს. ვისიცა დიაცია, მკვიდრად მართებს, ვაჟიცა მისია და ვერ[ა]ვინ გაზრდილობითა ემართლების, თვისითა ნებითა წავა, თუ მკვიდრისა ბატონი[სა] არს. თუ დიდებულისა შექ[მ]ნილი [იყოს და] მასვე ყმადა ჰყვეს აზნაურისა წესითა სამამულისა ქონებითა, მისი სისხლი თორმეტი ათასი თეთრია.

32. პირველად დიაცი ქრმისა დაგებასა არა ღირსა. თუ რადმე დააგდოს, ღმერთი შერისხდეს მისითა ენა-ჭრელობითა, რა გვარისაცა იგი კაცი იყოს, ეგეთი სისხლი მისცეს დიაცმან.

33*. თუ კაცმან კაცსა ციხესა ანუ საჯდომსა უღალ[ა]ტოს, რა ბატონმან შეიგნეს, საჯდომი მემამულესავე მისცენ. და რაზომცა კაცი ციხის ბატონსა შიგან დახუდეს, [7r] ყველასაგან ორთა უთავადესთა კაცთა სისხლი დაუურვონ

* კიდევუ გადამწერის ხელით სწერია: „ღალატი“.

რა გინდა რა გვარი წაეღოს, გარე შეაქციოს, რაცა მემამულემან ფიცით გამოიჩინოს და მსგავსიერი თქვას, არა მოდებული.

და თუ დაუნდობელმან¹ და მტერმან კაცმან უღალატოს, პატრონთა საპატიყო აღარა მართებს და ერთის უთავადესისა სისხლი დაუურვოს [ზღრ. მუხლ. 171].

და ვაკედ ჯდომისა დასხმა და ღალატი ზემოთვე წესითა დაიურვოს.

უციხოსა და უსაბატოს ქუაბს² [თუ უღალატოს], ზემოთ რომე სწერია დამსხმელისა, იგივე წესი დაუურვოს [იხ. მუხლ. 12].

[ქორწილისა სანიჭარი]

34. ქორწილისა სანიჭარი ვალია კაცისაგან კაცსა ზედან. აგრე ლაშქარსა წამავლისათა შთასადებელიცა ვალია კაცისაგან კაცსა ზედა. აგრევე საჭირისუფლო შესაწევარიცა ვალია—წახურვა მიცვალებულისა—და სხვა მისადებელიცა.

და სამდურავი[თ] რასათვისმე დაჭირვასა არას ემართლებს, თუ არა, ოდესცალა გაიბჭობიან, დაურვებას ემართლებს დაუკლებლად.

[გაუპატიებისა ახრე იქნას]

35. თუ აზნაური კაცი გლეხმან, გინა დიდებულმან, გინა აზნაურისშვილმან გააუპატიოს და კიდეც წაუღოს [რამე] ჭელის-ჭელ ყმანიცა [259 v] დაუბოცნეს, თუ მან გლეხისა პატრონმან არ გაუვლინოს და არცარა უსაბიოს, მერმე, ოდესცალა იგი აზნაურნი³ საბჭოდ შეიყრებიან, რაცა მას დღეს წაღებოდეს ანუ წაჭდნოდეს, დაიფიცონ, იგი სრულად დაუურვებინონ პატრონმან და შუათა⁴,—სისხლის ნახევარი.

¹ დაუნდობელმან¹ მინდობილმან. ² ქუაბს] უქვეობისა. ³ აზნაური. ⁴ შუა.

და წანალებიცა გარე შეუქციონ. ფიცით გამოიჩინოს, მგხავსიერი თქუას და არა მოდებული. თუ დაუნდობარმან კაცმან ბატონსა უღალატოს, მტერმან, საპატიყო აღარ მართებს და ერთისა უთავადესთა სისხლი დაუურვოს. და ვაკედ მჯდომისა დასხმა-ღალაჟი ზემო წესითა დაუურვოს. უციხოს ქუაბს [თუ უღალატოს], ზემოთ რომე სწერია დამსხმელობისა, იგივე წესი დაუურვოს.

34. ქორწილისა სანიჭარი ვალია; მოლაშქრისა თანა-შთასადებელი ვალია; საჭირისუფლო მისადებელი—ვალი.

35*. თუ აზნაური გლეხმან ანუ დიდებულმან გააუპატიოს და წაუღოს რამე ჭელის-ჭელ და ყმანიცა დაკოდნენ, თუ გლეხის ბატონმან არ გაუვლინოს. მერმე, როდესცა საბჭოდ შეიყ[ა]რნენ. რაცა მას დღესა წაჭდნოდეს, მოუკლონ, და—სისხლის ნახევარიცა და გერშიცა.

* კიდეზე გადამწერის ხელით სწერია „გალანძღვისა“.

და თუ რა გერში იყოს, ანუ პატრონსა ანუ ყმასა აჩნდეს, ვითა ზემოთ სწერია, აგრევე დაუურვოს [იხ. მუხლ. 12].

36. თუ ღმერთი შერისხდეს და შეაკვდეს კაცისა შვილი, კაცი, ამას შიგან სრული სისხლი და სისხლის ნახევარი უზღოს, ამად რომე უბედით და ბედითთა კაცთა ჳელითა დამართებია ბედათ.

და თუ მათოს პატრონისაგან არ სცოდნია და გამოჩნდების ესე, თუ მათ კაცთა, ვითა მათი პატრონი, მამულითურთ მას, გაუპატივებულსა¹, ჳელთა მისცემს, რაცა უნდა უყოს, სისხლსა არას ემართლებისლა, ამად რომე იგი უბრალოა. ავის მქნელთა მამულითურთ მიეცემა, მართალი იქნება.

თუ ანუ ვერ მისცემდეს, სისხლი და სისხლის ნახევარი მისცეს; რაგვარაცა სისხლი მართებს, ზემოთ სწერია,— მით წესითა.

37. თუ კაცი² კაცსა საჯდომისა სიახლესა მისისა გლეხისა³ დაესხას, და სადა ჳმა მისწვდებოდეს⁴, ვითა⁵ ჳედა-დასხმის წესი[ა], დაუურვოს [იხ. მუხლ. 12].

ფიციცა⁶ ალაფსა ლაშქართა მართებს, და თუ ორთავე სწორედ ერბიოს⁷, თავისათვის დაიფიცონ ალაფი.

[260r] თუ მძიმე ალაფი იყოს, მძიმეცა ფიცი უნდა. და⁷ ფიცსა შიგა დასახელება⁸ და დაუსახელებლება მოფიცართა წესია.

[უმზრახ კაცთა ასრე იქნას]

38. თუ კაცი, საპატიონი გინა ქვემონი, უმზრახნი გზად წინ შეიმთხვიენენ, და ერთმან⁹ გარიდნეს¹⁰ გზა, იგი მეორე თუ პირს ევნების და არა იკადროს [გარიდება] და აუგიანოდ და გარიდებული¹¹ მოკლას, ორი კეცი სისხლი დაუურვოს.

და თუ არა რომელმან გარიდნეს და შემთხვევითა რომელმან მოკლას და ღმერთი გაურისხდეს, ერთი სისხლი დაუურვოს.

¹ გაუპატივებულთა. ² კაცი]—A. ³ გლეხსა. ⁴ მისწვდებოდესთ] მისცულდებოდეს. ⁵ ვითა] თვითა. ⁶ ფიცითა. ⁷ ერბიოს] ებიოს. ⁸ და]—A. ⁹ დასახელება] დასახელებული. ¹⁰ ერთმან]—A. ¹¹ გარიდებული] გარიგებული.

36. თუ მოკუდეს კაცის შვილი, კაცი,—სრული სისხლი და სისხლის [7v] ნახევარიცა, ამად რომე ბედითთა ჳელითა დამართებია. და მათმან პატრონმან აზნაურსა ჳელთ გა[მა]უპატივებელი მისცეს, რაც უნდა, უყოს. თუ არა, სისხლი და ნახევარი მისცეს, და კაცი—პატრონს.

37. თუ კაცი კაცს სიახლეს მისა გლეხისა დაესხას, დასხმისა წესი დაუურვოს. და ალაფისა ფიცი ლაშქართა მართებს. თუ მძიმე ალაფი იყოს, ფიციცა მძიმე უნდა. და ფიცსა შინა დასახელება უნდა.

38. თუ კაცი უმზრახნი შემოეყარნენ, თუ ერთმან გარიდნეს, მეორე ნუღარ მისდევს. თუ მიჰყვე[ს] და მოკლას, ორკეცი სისხლია. თუ შეეყარნენ და ერთმან ერთი მოკლას, მეორემან მართალი სისხლი დაუურვოს.

[ჯვარგაცვლილი საცოლის წაგვრისათვის]

39. თუ კაცმა კაცის ჯვარგაცვლილი¹ საცოლე წაგვაროს, სამდურაგისა კიდე დასაურვებლად არას ემართლების, მაგრამ სამდურაგი ერთობ იქნების.

თუ უღირს, სჯობს, ორთავე მოყვარენი კაცნი შემოასხნენ შუა და ქალისა ქმარმან მისაცემელითა რათმე გული დაუმგოს, და ზვაგი მოშალოს შუაკაცმან.

[პატრონის წინა შესმენისათვის]

40. თუ უმტერომან, შეუბმელმან, მოურბეველმან და გაუგონებელმან პატრონსა წინა შესმინოს და დააჯეროს, რაცა ავი იქმნების, ყველა უყოს პატრონმან შეზახებულთა კაცთა: ჯელითა მორბევა, მამულისა წაღება და გაძება, და დიდხან ღარიბობას ყოფა და ბედითად სიარული.

პატრონთა გულმოწყალება წესია და შეგნის,—ოდესცა შეუნდობს და თავი იმართლოს, რაცა კაცისაგან ავი [და] საზიანო მოიგონების, ყოველთა მტერობასა [260v] ემართლების, რომე მათთა მოყვარეთა კაცთა კარგად შეუზომოს მისი საქმე და მისცეს სასაქონლო ძალისა მსგავსი.

და პატრონმან პატიჟითა² გარდააჯდევინოს. და ბრჭობითა ამად ვერას შეაგდებს,—ამისთანა³ საქმე პატრონისა ღალატი და შეცოდება უფროა. და პატრონსა პირველვე კარგა განონახვა და მოკლება მართებს. და თუ მრუდად ექნევინოს პატრონისათვის, ღალატისა ოდნავ მართებს მოკლება.

და თუ პატრონსა ასეთნა საქმემ გამოუაროს, ანუ მის კაცისა კარგად ყოფისაგან არღარა მოიკლოს და გარდაუშვას, ბჭობითა არცა რას მაშინ ემართლების.

¹ ჯვარგაცვლილი] ჯვარგაცვლილი. ² პატიჟითა. ³ ამისთანა] ამისთა.

39. თუ ჯვარგაცვლილი საცოლე წაგვაროს, სამდურაგისა ემართლების. საბატონი კაცნი შუაჩ[ამოვიდენ, აწვივნ, მისაცემელი მიაცემინონ და შეაწყონ.

40. თუ უმტერომან, მოურბეველმან, შეუბმელმან კაცმა [8r] კაცი შესმინოს, ბატონსა შესმინო, ავთ მიეპყრას, მთარბიოს, გააძოს, გაღარიბება [უყოს], ამა[ს] ზედა გულმოწყალება პატრონთა წესია. თუ შეიწყალოს და შეიბრალოს, ღარიბობით უკმოიყვანოს, თავი ამართლებინოს, და რაცა ავი და საზიანო მოეგონებინოს, უბრჭობელად ყველას ემართლების. მათ მოყუარეთა მოკაზმონ მისი საქმე და მისცეს საქონელი ძლიერად. პატრონმან პატიჟით¹ გარდააჯდევინოს და ბრჭობითა ვერას შეაგდებს. თუ ედავების, ბატონის ღალატი იქნების. ბატონისაგან გამონახვა კარგა უნდა.

¹ პატიჟით] პატივით.

[ხუცის ცოლის განქიქებისათვის]

41. თუ კაცმან ხუცისა ცოლსა უაზიყოს¹ და დასტურად თანაყოფა გამოჩნდეს, და ხუცესმან შეუგნეს, თუ წირვა დააგდოს, ცოლი რასათვისმე არა დააგდოს, სრული სისხლი წირვისა დაგდებისათვის დაუურვოს; და თუ დააგდოს², ნახევარი სისხლი ცოლისა განქიქებისათვის დაუურვოს.

და თუ კიდე წაეგვაროს, მაშინაც სრული სისხლი დაუურვოს, ამად რომე ძნელსა ყოფასა დაებმის—ანუ ჩოჯასა ჩაიცვამს მითა და ანუ ერისგნობითა და კრძალვით [იქნების].

[მამულის დაჭირვისა ასრე იქნას]

42. თუ კაცსა კაცისა მამული ჰქონდეს, ანუ პატრონებისა საქმისაგან და ანუ სხვის რისამე ჟამისა მოგვარებისაგან ვერლა წაეღოს, რა გინდა შეძლებოდეს, და სარჩელი, ბრძოლა და კაცთა წინა ჩივილი არა ოდეს დაეკლოს, ხანის გამოსვლისათვის³ უსაქმობასა არავინ ემართლების და ნურცა შუანი გაუმაგრებენ⁴.

[წინდისა ასრე იქნას]

[261r] 43. თუ კაცსა კაცისაგან საგმარი მიწა წინდად ჰქონდეს, გინა ყანა, გინა ვენაჯი, გინა ჭალა, გინა სახლი და რა გინდა რა გვარი, რა⁵ ჟამიერად, ქვეყნისა წესითა, საწინდარი საგსარი აძლიოს, და დააჯსნევენოს, მისი საქონელი აიღოს და ადგილი დაუდვას უმიზეზოდ, კაცთა დახედვითა.

¹ აუზიყოს. ² თუ დააგდოს]—A. ³ გამოსრულისათვის. ⁴ გაუმაგრებენ] გაუამკრებენ. ⁵ რა] არა.

41*. თუ კაცი ხუცის ცოლთან დასტურად ყოფილიყოს და ხუცესმან შეიგნეს, თუ წირვა დადვას, ცოლი არ დააგდოს, სრული სისხლი წარვისათვის დაუურვოს; თუ დააგდოს,—ნახევარ[ი] სისხლი ცოლის განქიქებისათვის, ამად რომე ძნელსა ყოფასა დაებმის.

42. თუ კაცსა მამული ჰქონდეს, ანუ ბატონის საქმითა ანუ ჟამის გამობრუნებებითა ვერ წაეღოს, რა გინდა შეს[მ]ლებოდეს, სარჩელი, ბრძოლა, ჩივილი არ დაეკლოს, ხანისა გამოსვლისათვის დაჭირვასა არავინ ემართლების.

43. თუ კაცსა კაცისა მიწა საწინდარი ჰქონდეს, ყანა თუ ვენაჯი, ჭალა თუ სახლი, რაჟამს საწინდარი უძლოს, აიღოს, რაცა მიეცეს, და საწინდარი ადგილი—პატრონს.

* კიდევზე გადამწერის ხელით სწერია: „ხუცის ცოლისა“.

და თუ წინდულები წესითა არა დააჯსნევიოს, ნაჭამითა და-
უღვას, მას უკანით¹, რომე ეძლიოს, რაცა მემამულემან დაიფიცოს.

ამავე წესით აბჯრისა, ტანისამოსლისა და სხვა რა გინდა რა
საქონლისა იყოს.

44. თუ პატრონმან ყმას მიწა მისცეს, ვისი გინდა იყოს, და
მის მიწისა გინა ვენაჯი, გინა ყანა, გინა სახლი და რა გინდა რამე
დაწინდული იყოს, და ამა კაცმან ქვე დაიჯსნას, მერმე გინა მემამ-
ულესა კაცსა მიექცეს და გინა იგი გამონალები თეთრი, რაცა და-
იფიცოს, ანუ პატრონმან მისცეს და ანუ მან კაცმან, ვის მიწა
აქენდეს,—უკლებლად მართებს და უცილებლად.

[საკარგავის გასყიდვისას ასრე იქნას]

45. საკარგავისა გასყიდვა² ცული იქნება პატრონისა უმოწ-
მებელად, და ვისცა ეყიდოს, ნახევარი ფასი სარეგვროდ მას და-
უშავდეს და ნახევარი გამსყიდველსა.

ამას შიგა ერთობ რამე აკლია, მაგრამ ნუ³ ვინ დაეზმის მო-
საკარგავისაგან სყიდვასა.

[ცოლის წაგვრისას ასრე იქნას]

46. თუ კაცმან კაცს ცოლი წაგვაროს, ასრე რომე დიაცი
მისით ნებითა და წადილითა გაჰყვეს თანა, რასაცა გვარისა იყოს,
მისითა წესითა სისხლი [261v] ორნაწილი დაუურვოს ქმარსა და,
რაცა მისი სასაქონლო რა გინდა რამე წაეტანოს, იგიცა აგრევე
შეაქციოს დიაცსა.

და თუ რა მისი მოტანილის ზითევისაგან, გინა სასაქონლო,
გინა პირუტყვი, გაეტანოს მას დიაცსა, იგი ქმარყოფილი იმას ნუ
სთხოვს. და, რაცა ქმარყოფილსა დარჩეს, მას დიაცი ნუ ითხოვს,
რა გინდა შვილნი უდგნენ, ამად რომე თავის გულით დაუგდიან
სახლი, ქმარი და ზითევი, და უაბეზრებია ყველა ურცხვნივე ქმართან.

¹ უკანით] უკვე. ² საკარგავისა გასყიდვა] მოსაკარგვისა გასყიდვით.
³ ნუ] თუ.

თუ წინდულობისა წესითა არა დაედვას, მას უკანით, რომე ეძლიოს და
საქსარი არა გამოერთმევიოს, მას უკანით ნამეტით დაუღვას.

44. თუ პატრონმან ყმას მამული მისცეს და იმა ამულისა მიწა დაწინდე-
ბულ იყოს, ვის დაეწინდოს, მანვე დაიჯსნას. ვისაც ის მიწა აქუნდეს, დაუკლებე-
ლად უნდა და უცილებლად.

45. მამულისა გასყიდვა ცულია პატრონისა დაუმოწმებლად, და ნახევარ[ი].
ფასი მსყიდველსა სარეგვროდ დაუშავდეს. ამაშგ.ნ მართლობა რამე აკლია,
მაგრამ ნუ ღინ დაეზმის სყიდვასა.

46. თუ კაცმან კაცს ცოლი წაგვაროს და დიაცი თავისის [9r] ნებით
გაჰყვეს, რომლისაცა გვარისა იყოს, ორი ნაწილი სისხლი გარდაიჯადოს და
მისი სასალუქო სხვა გარე შეუქციოს. და რაცა მისი ზითევი, ქმარყოფილსა
ნუ სთხოვენ, ამად რომე თავისის გონებით გაჰყოლია და უაბეზრებია სახლი, და
ქმარი შეურცხვენია.

და რაჟამს სისხლი დაუურვოს წამგვრელმან და გაუთაოს¹, თუ რამ სამამულო ზითევი იყოს, იგი მის ქალისა სამშობლოსავე მართებს; და თუ ქალსავე მისცემენ, მათ იციან.

თუ შვილნი არ დარჩომილიყვნენ² პირველისა ქრმისანი სახლსა შიგა, იგი წამგვრელი კაცი სისხლისა საქმესა შიგა მოსრულოსა არას ემართლებს, მის ქალისა სამშობლოსაგან კიდე.

47. თუ ძალად წაგვაროს დიაცისა უმეცრად და უნდომლად, უღონოდ, ესეკალიბისა ძალთა, ლაშქართა უხლებლად ვერ უზამს ვერცა უფროსი უმცროსსა და ვერცა უმცროსი უფროსსა. და დაუურვოს ცოლის წაგვრისა საპატიჟო სისხლისა ორნაწილი. აგრევე დასხმულობისა წესითა დასხმულობა დაუურვოს [იხ. მუხლ. 12].

✓ რაცა მოწამითა კაცითა მის დღის წანადგები დაიფიცოს ცოლ-წაგვრილმან კაცმან, იგიცა გარევე შეაქციონ.

დიაცისა ზითევისაგან თუ რა³ გაეტანოს, [ანუ] რაცა დარჩომოდეს, აგრევე ქნას, ვითა ზემო სწერია [იხ. მუხლ. 46].

[ძმის გაძებისა და საუხუცესოსი ასრე იქნას]

[262r] 48. თუ ძმამან ძმა ანუ მეყვისი გააძოს და მამულისაგან გააბეზროს, რა გინდა რა გარეთით აწყინოს, როდესაცლა შინა მოვიდეს, სამართლითლა ნულარა⁴ ეზღვევის⁵, [ნუცა რად მიეთვლების, — ვითარცა მართებს, მამულისა ეგრევე მოსაქმე იყოს.

ძმას⁶ ძმისაგან კიდე წესი ერთისა საუხუცესოსა⁷ მეტი არა მართებს.

¹ გათაოს. ² შვილი არ დამორჩილიყვნენ. ³ რა] რათა. ⁴ თულარა. ⁵ ეზღვევის. ⁶ ძმა. ⁷ წესი ერთისა საუხუცესოსა] წესიერისა საუწესოსა.

რაჟამს სისხლი წამგვრელმან გაუთაოს, თუ სამამულო ზითევი იყოს, იგი იმ ქალის სამშობლოს მისცეს.

47. თუ ძალად ცოლი წაგვაროს დიაცისა უნდომლად, — ესეკალიბისა ლაშქრით უხლებლად ვერ უზამს, — წამგვრელმან დაუდვას ცოლის საპატიჟოდ ორი ნაწილი სისხლი, აგრევე — დასხმულობისა წესითუ. და რაცა წანადგები დაიფიცოს ცოლ-წაგვრილმან, იგიცა მოუბრუნონ. ზითევისა აგრე იქნას, რაცა ზემოთ სწერია.

48. თუ ძმამან ძმა გააძოს, ანუ მეყვი, მამულისაგან გააბეზროს, რა გინდა რა აწყინოს გარეთ, რა შინ მოვიდეს, სამართლიანი ნურა ეზღუვეს; ვითაცა მართებს, ეგრეთვე მოსაქმე იყოს. ძმისაგან მეტი წესი ერთსა [9v]. საუხუცესოსა არა მართებს რა.

49. იქნების ალაგისა და გვარის წესი, რომე უმცროსსა მამულოვნებით გაიყვანებენ, თუ ცოლსა შეირთავს¹,—იგი წესია, სამართალი არა.

საუხუცესოცა ამად წესი არს, რომე თვით მოსეს პირითა დამბადებელი «დაბადებასა» შიგან დასწერს.

წესი რამე დადებული ძნელად მოიშლების, შუანი არა ემართლებიან.

თუ არაოდეს ქმნილა მათსა გვარსა შიგან, თუ ურჩევნისთ², იბრძოდენ; თუ უმცროსი კარგად არ შეებმის, ანუ სიკეთითა ნიღმა შეეხვეწების³, გამეყა⁴, დამეხსენ, —ალარც ვითარ უწესო დაგვინახავს მისთანაო.

[ცოლის წაძახებისა ასრე იქნას]

50. თუ ცოლმან ქმარსა გაუპირდეს, დედაკაცსა ანუ დედაკაცისა ქმარსა შესჩივლოს, ვითა, ესე ჩემი ქმარი შენსა ცოლთანა⁵ არისო, და მის დიაცისა ქმარმან გაიგონოს, და ამა ყბედისა და ჯეელისა ქმრისა ამისსა მოწამენი ჰყვენ, თუ გაეყაროს, ბოზობისა ოდნად გარდაცდეს მისი საქმე და სისხლი.

არც მის ყბედის დიაცისა მეყვისნი სისხლისა თხოვასა ემართლებიან.

და თუ ოდესმე ეთქვას და მას უკანის კიდევ ინდომოდეს, და არა შეეტყნოს [262v] და დაემონოს-ვე, ხანი გამოსრულიყოს, უკანისლა მის ყბედობისა მოწყენილმან მოიგონოსლა, უჟამოლა არის—ვინ არა იცოდა, რომე არშივი არა ეგებოდა, მის ყბედისა მიზეზი ნუა.

¹ შეირთავს]—A. ² ურჩევნილ. ³ შეეხვეწის. ⁴ გამეყუა. ⁵ ცოლთანა] თანა.

49. თუ იქნების ალაგის წესი, რომე უმცროსთა მამულოვნობითა [გაიყვანებენ], თუ ცოლს[ა] შეირთავს, იგი წესია, რომე ძნელად, დამბადებულმან მოსეს პირითა „დაბადებასა“ შიგან წერა. ჩამოუშუებას შუანი არ ემართლებიან. თუ იბრძოდენ, და უმცროსი უარშიოდ¹ იყოს, —შეხვეწითა ანუ სიკეთითა.

50*. თუ ცოლმან ქმარსა ანუ დედაკაცმან დედაკაცისა ქმარსა შეჰყივლოს, ვითა, ჩემი ქმარი შენ ცოლთან არისო, თუ იმ დიაცის ქმარმან აგინოს, ანუ ცოლი დააგდოს იმ ყბედისა დიაცის[ა] სიტყვით, ბოზობის ოდნად გარდაჰქდეს სისხლი.

და თუ არ დააგდოს და ხანი გამოსრულიყოს იმ ყბედის დიაცის წაძახილისაგან, ცოლსა ნულარ ემიზეზების—ვინ არ იცოდა, რომე ყბედისა არშივი არ არისო?

¹ უარშიოდ] ურშიენდ.

* კიდევ გადამწერის ხელით სწერია: „წაძახება“.

51. თუ კაცმან კაცსა რომლისამე¹ ჟამისათვის რა გინდა რამე მიწა, გინა მზღვარი დაუჭიროს, ოდესცა სამართალი იშოვნოს, ნაჭამითა დაუღვას იგი ადგილი მან კაცმან.

[წანავედისა ასრე იქნას]

52. თუ ყანასა შიგა, გინა ვენაჯსა, ბოსტანსა, რასა გინდა სავანოსა შიგან პირუტყვი დაამწყვდიოს კაცმან და, ნაწყენმა, კიდევ მოკლას, თუ პირუტყვისა პატრონი იახლოს და განგებითა ეყოს, მტერობით იქმნების, ნუცა ნაწყენსა მიერჩის და ნუცა სიკვდილსა² იგი მას.

და უმეტრად შესრული მოკლას, ნაწყენი უზღოს შუათა დახედვითა. და პირუტყვისა მამკვლელმან ზღოს ასე, რომე, თუ გორცი პირუტყვისა პატრონმან წაიღოს, ნახევარი უზღოს; და თუ მომკვლელსა მისცენ, ერთობილი უზღოს, როგორაცა მეზობელთა დაათასონ. და თუ უჭამსი იყოს, არად შემოიღების.

[მამულის შევედრებისა ასრე იქნას]

53. თუ კაცმან კაცს გლეხისაგან სამამულლო რამე შევედროს, და რა სთხოვოს, შეუმაგრდეს და აღარ მისცეს, ოდესცა სამართალმან დაადებინოს, ნაჭამითა მისცეს უსიტყვოდ³.

და თუ⁴ შევედრებასა⁵ შიგან ეჭამოს რა[262r]მე, არა საკვირველია, უსიტყვოდ⁶ მისცეს, ამად რომე შეუნახავს, მოგმარებია. და თუ საბჭოდ შეუქმნას⁷ და ტყუოდეს, ყველა ზღოს, რაც წაეღოს და ეჭამოს.

¹ რომლისამე]—A. ² ნუცა სიკვდილსა] თუცა სიკვდილისა A. ³ უსიტყვოდ] უსატყვ. ⁴ თუ]—A. ⁵ შევედრებასა] წიდრობასა. ⁶ უსიტყვოდ] უსატყვად შეუქმნას]—A.

51*. თუ კაცმან კაცსა ჟამისა რომლისათჳსმე მიწა ანუ მზღვარი დაუჭიროს, როდესცა სამართალი უშოვნოს, ნაჭამა[10r]დით დაუღვას.

52***. თუ ყანასა, ვენაჯსა, ბოსტანსა, პირუტყვ დაამწყვდიოს და მოკლას, თუ პირუტყვსა პატრონი ეახლოს და ემტეროს, ნუცა ნაწყენსა, ნუცა [სიკვდილსა მიერჩის]—სიავე განგებით უქნია, მისი საქმე სხუა არის. თუ უმეტრად შესრული იყოს და მოკლან, შუათა კაცთა დახედვითა ნაწყენი პირუტყვსა უზღუდუვინონ; პირუტყვს[ა] გორცი თუ პატრონმან წაიღოს, ნახევარი უზღოს; თუ მომკვლელს[ა] წაეღოს, სრულიად მისცეს.

53***. თუ კაცმან კაცსა სამამულლე შევედროს, და რაჟამს სთხოვოს, შემაგრდეს და აღარ მისცემდეს, როდესცა სამ[ა]რთალი იშოვნოს, ნაჭამადითა დაუღვდოს. თუ შევედრებასა შიგან ეჭამოს, ნუ სთხოვს. თუ სასარწლოდ შეუქმნას, ნუ სთხოვს, არამედ ყველა უკლებელად უზღოს, რაცა ეჭამოს.

* კიდევუე გადამწერის ხელით სწერია: „ბეთთალმანი“.

** კიდევუე გადამწერის ხელით სწერია: „წანავედი“.

*** კიდევუე გადამწერის ხელით სწერია: „მიბარება“.

[შიწის გააკაცრიელებისათვის]

54. თუ კაცმან კაცის მიწა გააკაცრიელოს¹ გინა ნაშრომითა, გინა ნაგებითა, გინა ნარგევითა ანუ ობლობისათვის, ანუ გარდახვეწისათვის, რა მემამულემან მოიკითხოს, დაჭირვას არას ემართლების—ნაქმრის² ფასი მისცეს და ადგილი მემამულესვე მართებს.

55. არცა უმტერო კაცი კაცისა მამულისა გამოთხოვნას. ემართლების, არცა სასყიდლად, არცა სასაკარგოდ პატრონისაგან.

თუ იყიდოს, ოდესცაღა მემამულემან მოიკითხოს, მიწა დაუდვას უმიზეზოდ და ფასი ამღებელს სთხოოს.

[55¹]. თუ აგეთი შენაცოდარი არა მიაჩნდეს რა, რომე მართებდეს, გაზრდისათვის და ავსა ჟამსა შიგან დარჩენისათვის კაცი კაცსა ყმის დაჭირვას არას ემართლების. მითვე წესითა სთხოოს, რომე ზემოთ სწერია [იხ. მუხლ. 54].

[საგლეხო ფუძის სყიდვისათვის]

56. თუ კაცმან კაცს საგლეხო ფუძე მიჰყიდოს, გინა კაცრიელი, გინა უკაცური, რაცა მას დღეს მიმსყიდველსა ჯელთა არა აქვს, მის მეტს მსყიდველი მიღევნას არას ემართლების.

და თუ მის ფუძის მკვიდრი კაცი, გარეთ წასვლით მყოფი, შინა მამულსა ზედა მივა თვისითა გულითა, როგორცა ზემოთ სწერია [იხ. მუხლ. 55], რა გინდა ხანი დაეყოს, იგი [263v] არას ემართლება, მის წესისა გაჩენილისა მეტსა.

¹ გააკაცრიელოს]—A. ² ნაქმრის.

54. თუ კაცმან კაცისა მამული გააკაცრიელოს რგვთა ანუ ნაგებითა, [ობლობისა] და გარდახვეწისათვის რომე მამული მან მოიკლოს, დაჭირვას[ა] არას ემართლების—ნახევარი ფასი [10v] მისცეს [და ადგილი მემამულეს].

55. და [თუ] ადგილი მემამულისა გამოითხოვს, არა ემართლების; არცა სასყიდლად პატრონისაგან. თუ იყიდოს, როდისცა მემამულემან მოიკითხოს, დაუდვას უმიზეზოდ და ფასი ამღებელსა სთხოოს.

[55¹]. ანუ გაზრდისათვის, ანუ ავსა ჟამსა შინა დარჩენისათვის ყმის[ა] დაჭირვასა არავე ემართლების. იმა წესითა სთხოოს, რომე ზემოთ სწერია.

56*. თუ კაცმან კაცსა მიწა მიჰყიდოს, კაცრიელი თუ უკაცური, რაცა იმ დღეს მსყიდველს[ა] ჯელთ[ა] არა აქვს, სხუასა მიღევნას[ა] არას ემართლების.

თუ ფუძის მკვიდრი გარეთ იყოს და მერნე მამულს[ა] ზედა მოვიდეს, ვისგან ჰქონებოდეს, დაჭირვას[ა] არას ემართლების, რა გინდ[ა] დიდი ხანი დაეყოს.

* კიდევ გადამწერის ხელით სწერია: „სყიდვა“.

[ანდერძისა ასრე იქნას]

57. ანდერძი რომელმან კაცმან თქვას, მისსა სიკვდილსა შე-
მდგომადლა იქნების მტკიცე და დადასტურებული, თუ არა¹ სიცოცხ-
ლესა შინა ორივე გელეწიფების, გინა მოშლა, გინა გათავება.

ამას ზედა გარდამოსვლა განბრძნობილი არს წმინდათა მამა-
თაგან, სჯულთა სამოძღვრებლად ებისტოლეთაცა შიგან ესრეთ წე-
რილ არს*.

ამისთანასა საქმესა შიგან კაცთაგან შესვლა, ზე-ქვე ქცევა
მალ შეუძლებელ არს და ნუ ვინ ჯელჰყოფს.

[შვილის გაძებისა ასრე იქნას]

58. თუ თავისი შვილი მამამან მისისა შეცოდებისათვის კიდე
გააძოს, ჯელეწიფების და ცილებასა არავინ არს მართალ².

თუ შვილი თავმოთნედ³ გაყოლოდეს⁴, არცა რა სით რა
ეწყინოს, აღარათ შეეღირნოს⁵, რა მამა გარდაჯდეს, მამულისა მო-
საქმობასა მართალ ვერავინ მოუშლის შემამულებასა.

და თუ გარეთით ერბიოს⁶, ეწყინოს, რაცა შესძლებოდეს ეავკა-
ცოს, ვითა მამას გაეძოს, აგრევე სხვა ნურვინ რას ასაქმებინებს
მამულსა თანა.

ამას კარგად მოკლებით, გაგონებით ქნა უნდა, რომე⁷ ამისი
საქნელი, მამისა შენაცოდარი ეგრეთ არ⁸ გამოჩნდეს: სხვისა⁹,
მეორის შვილისა გულისათვის, ანუ მეორის ცოლისა შვილთა გუ¹⁰
ლისათვის და ცოლის ნათესავისათვის არა გააძოს მამამან ღვიძლი¹⁰
ძე, ვითა უბ[264r]რალო შვილი. ამას არცა მამა ემართლების,
ნუცა¹¹ ვინ სხვა უზამს.

¹ არა] რა. ² მართლა. ³ თავმოთნედ] თავ მთნოდ. ⁴ გაყოლოდეს. ⁵ შე-
აღირნოს. ⁶ ებიოს. ⁷ რანე] რამე. ⁸ არ] რა. ⁹ სხვისა] სხვისა. ¹⁰ ღვიძლი]
ღვიძლ. ¹¹ ნუცა] თუცა.

* იგულისხმება: ე ბ რ ა ე ლ თ ა 9,17.

57. ანდერძი ვისგან ითქუას სიკუდილის ქამსა, იგი მტკიცედ დადასტუ-
რებული [იქნების]. ზემო გარდმოსულთა, განბრძნობილთა წმინდათა მამათა რჯუ-
ლითა სამოძღვრებელთა ებისტოლეთა შინა ესრეთ წერილ არს. ამისთანასა
საქმესა შესრულა, ზე და [ქვე] ქცევასა ნუ ვინ ჯელ-ჰყოფს.

58. კაცმან თუ შვილი შეცოდებისათჳს გააძოს, ჯელ[11r]ეწიფების. თუ
შვილი თავმოთნედ გაჰყოლოდეს და არღარა სით რა ეწყინოს, რა მამა გარდა-
ჯდეს, მამულისა მოსაქმობასა [ვერავინ მოუშლის]. მართლად ეწყინოს, რაცა
შესძლებოდეს, ეგრეთვე საქმესა სხუასა ნუ ვინ ასაქმებინებს მამულსა თანა.

ამას კარგად გამოჩნებით უნდა და გაგონებით,—მამასა შენაცოდარი არ[ა]
გამოსჩენოდეს რა: ანუ [სხუა] შვილისა, ანუ ცოლისა, ანუ თუ რძლისა გული-
სათჳს შვილისა გაძებასა არ[ა] ემართლების.

59. ნაშვილები თუ გააძოს, განაღამც გაყვა და შორს¹ დადგა ყოვლისა მოსაქმებისაგან, თუ მიღმა ნაშვილებისაგან გამოჩნდეს სანიეთო ლალატი და შეცოდება, და არღარა შეენანოს თავისა მართლობა თავვედობითა.

მისიცა² მოკლება კარგად უნდა, ზემოთ რომე მამა-შვილთა სწერია და მისით მიბაძვით საქმეა, მით წესითა გამონახონ [იხ. მუხლ. 58].

[სასაქმო წიგნისა ასრე იქნას]

60. კაცმან კაცს³ რა გინდა სასაქმო წიგნი მისცეს, გინა ბატონმან უბოძოს რასათვისევე, და ერთოს საპატიოთა კაცთა—მოლოხანთა გელი, ერისგანთ—საჯერობისათვის გელი, [და] მისვე კაცისაგან განცხადებითა წერილი, და აგრევე გელებიცა ერთოს, და მალვითა მისცეს, იგი უკანის გაუცულებს მას პირველსა.

და თუ მალვით და ქვე ჟამით მიეცეს და არცა ვისი გელი ერთოს, იგი ცუდია და პირველივე უმტკიცე იქმნების.

სხვად, თუ კაცი რასმე ესაქმებოდეს სამართლითა და საჯეროთი, შუათა პირითა ნახავები პირი და წიგნი არა მოეშლების უკანის ანუ სარგებლის დახედვისათვის, ანუ ძალისა შოებისათვის.

[სამოყვროდ მიცემისა ასრე იქნას]

61. თუ კაცმან კაცსა კარგად და პირისწყლიანად ყოფისათვის სამოყვროდ მისცეს რამე, გინა სამამულო, გინა სასაქონლო და რა გინდა რა, ხანთა გამოსვლისათვის⁴ და ქვემო ყოფისათვის თხოვასა არას ემა[264V]რთლების, თუ რაცალა შეუძლია, მისის მოყვრობისავე ზედა იყოს.

და უჩნდეს ეს, რომე იგი მოშლოდეს, მისცეს⁵ დაუკლებლად, რაც მიეცეს.

¹ გაყვა და შორს] გაყვის და შორის. ² მისიცა] მისცა. ³ კაცმან კაცს]—
A. ⁴ გამოსვლისათვის. ⁵ მისცეს] + მისცეს.

59. თუ ნაშვილები გააძოს, განაღამცა გაჰყვა და შორს დადგა მოსაქმობასა, მიღმა ნაშვილებისაგან ლალატი-შეცოდება აღარ შეინანოს თავვედობასა—მისი მოკლება კარგად უნდა, ზემო რომე მამა-შვილთა სწერია, მის მიბაძვითა საქმეა და მის წესითა გამოენახნენ.

60*. თუ კაცმან კაცსა წიგნი მისცეს, და ანუ ბატონმან[ნ] უბოძოს, და გელი ერთოს საჯერობისა, მისვე კაცისაგან განცხადებით აგრევე გელი შიგ[ა] ერთოს, ისი უკანა წიგნი გაათავებს პირველსა. [11V]. თუ მალვით მიცემულია და გელი არ[ა] ერთოს, იგიც[ა] დია პირველივე უმტკიცეა.

61*:. თუ კაცმან კაცს საიოყ[უ]როდ მისცეს რამე და სიგლახაკისათვის თხოვოს, არ ემართლების. თუ რომე მოყ[უ]რობა მოშლოდეს, მისცეს დაუკლებლად.

* კიდევ გადამწერის ხელით სწერია: „წიგნის მიცემა“.

** კიდევ გადამწერის ხელით სწერია: „მოყვრობის მიცემა“.

ნაპარევისა პირველ ასრე გაჩენილა და ასრე იქნას აწცა, რომე:

62. თუ ცხენი და რა გინდა რა კაცმან მოიპაროს, თუ ჯელ--
თავე აქენდეს თავი ნაპარევი, იგი მისცეს და ერთი ეზომი სხვა.
და თუ არა აქენდეს, აფიცოს საქონლის პატრონმან, — როგორ--
ცა დაიფიცოს, იგი მისცეს და ერთი ეზომი სხვა.

63. თუ ნაპარევი რამე იცნას [კაცმან] და ამას იტყოდეს,
თუ მაგისა გვერდით სხვაცა რამ წარმიგდაო, და რომელსა ეც-
ნას, არა გამტყუნდეს¹, შეფიცოს ორითა უმტეროთა კაცითა, რომე
მის მეტი არა მისრულიყოს მისსა ჯელსა და არცა კაცი იცოდეს
მისი მომპარავი, — თვით მის მეტსა არას ემართლების.

და თუ ვერ შეფიცოს, მან, საქონლის პატრონმან, დაიფიცოს,
რაც წაჯდომოდეს, — უზლოს ზემოთვე წესითა.

ბოლარლოსა ცხენისა ასრე იქნას

64. თუ ბურლო ცხენი მიყიდოს კაცმან კაცსა, ანუ მისცეს,
თუ ბურლობა არა გაანდოს², ესეთი იცნან, თავი და ინჯუ მისცეს,
და რაც³ წაჯდომოდეს, ყველა მან უზლოს, რომელსა მიეყიდოს⁴, და
ანუ მიეცეს. მას არას ემართლების, რომლისა ჯელსა⁵ იც[265r]ნას.

და თუ უთხრას ბურლობა⁶, დღისით იცნან, ორთავე სწორედ
ზლონ ყველა [შდრ. მუხლ. 172].

¹ არა გამტყუნდეს] + თუ მაგის გვერდით სადაცა. ² გამოანდოს. ³ და
ინჯუ მისცეს და რაც] დუნჯი მისი რომელი. ⁴ მიეყიდოს. ⁵ რომლისა ჯელსა]
რომელი სახელსა. ⁶ ბურლობა] შურთობა.

ნაპარევისა გაჩენა ასე იქნებოს

62*. თუ ცხენი იყოს მოპარული, [ანუ] რაცა კაცმან კაცისა მოიპაროს,
თუ ჯელთავე ჰქონდეს იგი თავნი ნაპარევი, იგი თავნი ნაპარევი მისცეს, და
ეგეზომი სხუა მისცეს.

63. თუ ნაპარევი იცნას კაცის ჯელთა და ამას იტყოდეს, ამასთან სხვაც
ბევრი რამე დამეკარგაო, რომლისაცა ჯელს იცნას, იგი არ გატყდეს, შეფიცოს
ორთა უმტერ-უმოყ[უ]როთა კაცითა, რომე მისთა ჯელთა მის მეტი არა მის-
რულ იყოს. თუ არ ჯერ იყოს, საქონლის პატრონმან დაიფიცოს — რაცა წაჯდო-
მოდეს, უზლოს ერთიორად.

64. თუ გულარად ცხენი მიჰყიდოს კაცმან კაცსა, თუ გულარობა
არ[ა] უთხრას, ისეთი იცნას, [12r] თავი და ნაჯედნი მისცეს, და მის გუერდის
რაცა წაჯდომოდეს, — ყველა.

* კიდევუ გადამწერის ხელით სწერია: „მოპარვის ქურდი“.

65. თუ ქარავანსა ქურდად თავსა ზედა-დასხმასა შიგა წაჭ-
დომილი იცნას კაცმან, თუ ესე¹ ფიცოს მან სხვამან კაცმან, რომე
იგი ქურდად არა ყოფილიყოს, თავის მეტს არას ემართლების.

და თუ ვერ შეფიცოს, რასაც წაჭდომილსა პატრონი იფი-
ცავს, ყველა უზლოს ამა კაცმან.

თუ თავადად იგი კაცი ყოფილიყოს, და თუ ლაშქარი² ყოფი-
ლიყოს, რაცა მისი ალაფისაგან ფიცით მინახვედრები თქვას, იგიცა
უზლოს უკლებლად.

¹ ესე] + ვითა. ² თუ ლაშქარი] თვალშაქარი.

65. თუ ქარავნისაგან ქურდმან წაჯღოს რამე, მერმე მან მისი იცნას
სხვს[ა] კაცის[ა] ჯელთა, დაიფიცოს მან კაცმან, რომე ჭრდი არ[ა] გოფრი იყოს
თავის მეტს[ა] არას ემართლების. თუ ვერ იფიცოს ქურდობისა, მაშინ საქონ-
ლის[ა] პატრონმან დაიფიცოს, რა წარჭდომია, და ყველა უზლოს. თუ იგი
კაცი ყოფილიყოს თუ ლაშქარი, რაცა მისის[ა] ალაფისაგან ფიცით მინახვედ-
რებია, იგიცა უზლოს დაუკლებელად.

[აღბულა ათაბაგ-ამირსპასალარის სამართალი]

აწ¹ პატრონმან ათაბაგ-ამირსპასალარმან² აღბულა მოიკლა სრულისა სამცხისა საქმე. და ამა ჟამთა სიავითა დიდი მოავე კაცი იპატივებს³. თავადად ლაშქართა ცხენთა⁴ პარვა შექმნილიყო. ესე იწყინა და ამავე საბატითა კაცთა მას წინაშე სხდომითა და ბჭობითა⁵ საპარო-საინჯუთა⁶ და მეკობრის საბატითა განაჩენნი ძველისავე მიაყოლეს, და ესრეთ გააჩინეს, ვითა—უშიშობამან, თუარე გინა მრავლისა ავისა მოქმედი კაცი არღარაჲვის რა გარდაცდია წინათ ჟამთა აქათ პატიყო.

[მეკობრისა ასრე გავაჩინეთ]

✓ 66. აწ მეკობრე ხოლმე გავპატიყთოთ, ვისი გინდა იყოს, უთნეველად და გავაძოთ. და გაძებამდი იგიცა ცხენი და ერთი სხვა ცხენისა პატრონისათვის მივაცემინოთ.

და თუ აღარ ყვეს, რაგვარაცა ცხენისა პატრონმან დაიფიცოს, [265v] რაგვარაცა მას დღეს ღირებულ იყოს, იგი მისი ცხენი და ერთი ეზომი სხვა მისცეს. და რომელიცა რაგვარ მას განაჩენსა შიგან სწერია, აგრე იურვებდეს⁷.

¹ ან. ² ამირსპასალარმან] მისპასალარმან. ³ იპატივებს]+ბახტაბასა თან გარ. ⁴ ცხენითა. ⁵ ბჭობითა. ⁶ საპარო-საინჯუთა] საპარო-საუნჯოთა. ⁷ იურვებდეს]+იგიცა, ესეცა ნითაცა და ამითაცა.

[აღბულა ათაბაგ-ამირსპასალარის სამართალი]

მე, პატრონმან ათაბაგ-ამირსპასალარმან აღბულა, მოვიკლე სრულისა სამცხისა საქმე. ჟამთა სიავითა დიდი კაცი იპატივებს. მასვე ლაშქართა შინა ცხენის პარვა შექმნილიყო. ეწყინა საბატითა კაცთა. და მას წინაშე საბატითა მსხდომთა კაცთა მეკობრის გაჩენილი ძველსავე მიაყოლეს, ესრეთ გააჩინეს, ვითა—უშიშობამან, თუარე ავის მოქმედის კაცისაგან არავის რა [12v] გარდაეღვეინა წინათ ჟამთა აქათ პატიყო.

66. აწ მეკობრე ხოლმე გავპატიყთოთ და ვისი გინდა იყოს გავაძოთ უთნევარი. და გაძებამდის იგი ცხენი და ერთი სხვა ცხენის პატრონს მივაცემინოთ. თუ აღარა ჰყვეს, როგორაცა ცხენის პატრონმან დაიფიცოს, როგორაცა მას დღესა ღირებულ იყოს, იგი მისი ცხენი და ერთი სხვა ეგეზომი შეზღოს. და როგორაცა მის განაჩენშიგან სწერია, ისრე დაიურვებოდეს.

და თუ ცხენი ჯელთა; ჰყვეს და კაცი ამას იტყოდეს. თუ კიდე «მიყიდიაო», ულაში გაართვას¹ და მომყიდველი თქვას, ცხენისა მეტსა არას ემართლების და ინჯუ მას, მეკობრესა, სთხოვოს, და რაცა მიცემული ფასი მოწმით დაიფიცოს, იგი ცხენის პატრონმან მისცეს.

და თუ ულაში ვერ თქუას მართალი და არა შორს მყოფი, მეკობრე² იგი არის და მან ზღოს.

თუ არა მისი იყოს ცხენი და გარდამისნებით დაესარჩლოს, და მართალი გამოჩნდეს, მერმე მეკობრე იგი იქნების და მან დაუურვოს, რაგვარაცა მეკობრესა მართებს.

[დამხუთავი კაცისა ასრე იქნას]

67. თუ კაცსა კაცისა საქმითა წაეღოს ვისგან რამე და წაუტდეს ანუ სოფელსა უწყინოს ვინ, თათარმან ანუ ქართველმან,—წაყვეს მას წამლებსა, დამხუთავსა კაცსა და მან გასცეს პასუხი და მოაცემინოს დაუკლებლად ჯელთა.

ანუ კიდე არა წაყვეს ანუ მოაცემინოს და რამე აკლდეს, მან კაცმან უზღოს დაუკლებლად, რაცა მოყრობისათვის არა გაუშვას,—იგი, რაცა საქონლისა პატრონმან დაიფიცოს, რომე წაქლომოდეს.

[67¹]. და თუ ქვეყანა ანუ თემი და სხვა რჯული, გინა მეზობელი დაუნდობელი იყოს, დაუნდობელმან [266r] დაუნდობელს

¹ მიყიდიაო ულაში გაართვას] მიყიდულა მიგართვას. ² მეკობრე]—მართალი.

და თუ ცხენი ჯელთავე ჰყვეს და ამას იტყოდეს, თუ „მიყიდიაო“, მანვე ულაში გაართვას და მომყიდველი უჩუენოს, ცხენის მეტსა არას ემართლების და ნაწენი მას მეკობრესა სთხოვოს. თუ მომყიდველი მართლად ვერ უჩუენოს, თუ მეკობრე იგია და მან ზღოს. თუ მისი არ იყოს ცხენი და გარდამისნებით ერჩოდეს და მართლად გამოჩნდეს, მერმე მეკობრე იგია, მან დაიურვოს, როგორაცა მეკობრეს მართებდეს.

67. [13r] თუ კაცმან კაცის საქმე წაიღოს რამე და წაუტდეს რამე ანუ სოფელსა უწყინოს რამე ვინ,—თათარმან ანუ ქართველმან,—წაყვეს თანა წამლებსა და დამხუთველსა კაცსა, მან გასცეს პასუხი, მოაცემინოს დაუკლებლად. თუ არ წაყვეს და არ მოაცემინოს, თუ რამე აკლდეს, მან კაცმან ზღოს, თუ რამე მოყრობისათვის, არა]ა გააშუას,—იგი, რაცა საქონლისა პატრონმან დაიფიცოს, რომე წაქლომოდეს.

[67¹]. თუ ქვეყანა ანუ თემი სხვა რჯული, გინა მეზობელი დაუნდობელი იყოს, დაუნდობელმან დაუნდობელსა

მტერობასა შიგან უყოს და მერმე მის მტერობისათვის მათ სხვისა უფრო გინა მას არა აწყინონ, და სხვისა აწყინონ, მას პირველსა მაწყინარსა არას სამღურავს ემართლები, ამად რომე მტერობასა ზედან დაუნდობელნი ყოფილან.

[ბატონთა და ყმათათვის]

68. გლეხი თუ გლეხსა თავსმდებად¹ დაუდგეს ერთისა ჯარისა ანუ მისის ფასისა უფროსითა, საპატიოს კაცისა იყოს, მისსა ჯელისა უფალსა ჩაართვევინოს ჯელი; და თუ ქვეყნის დიდებულისა და ანუ აზნაურისა იყოს, მას ჩაართვევინოს. და ესეთი, რაზომცა დაუდგეს, უზღოს.

და თუ ჯელი არა ერთოს, გლეხი ამას უფროსითა ვერ დაუდგების, ამად რომე არა ღირსა. და მისმან პატრონმან ავად გაჯადოს იგი გლეხი.

69. თუ დიდებული გინა აზნაური დაუდგეს თავმდებად, ანუ [მოგუაროს], რასაცა ზედა უდგეს, [და ანუ] უზღოს, სათავდებო რაცა ეწეროს.

70. თუ გლეხსა სხვის-შვილი წაუვიდეს, რაცა შეუტანია, იგი, და რაცა მოუგია, იგიცა, ორივე გაყვეს, სწორის სწორამდინ უმსახურებია,—და თუ ძალი დიდი რა არა მოსტაცოს². თუ³ რა სამიწო ნასყიდი შეექნას, ნუცა მას გაატანს.

¹ თავსმდებად] თავისა მდებთად. ² დაუდგეს თავმდებად] დაუდგესცა-
³ რა არა მოსტაცოს] არა არის მოსტაცოს იგი. ⁴ ანუ.

მარადის მტრობასა შინა უყოს, მერმე მისისა მტრობისათს მტრობასა შიგან უყოს რამე, მერმე მისის მტრობისათს სხუასა უფროსი აწყინონ, სხუას[ა] ოდენ აწყინონ და მპარველსა მაწყინარსა სამღურავის[ა] მეტს[ა] არა ემართლები, ამად რომე მტერობასა ზედა დაუნდობელნი ყოფილან.

68. გლეხი თუ გლეხსა თავს[მ]დებად დაუდგეს [ერთისა ჯარისა] ანუ მისისა ფასისა უფროსითა, საპატიოს კაცისა იყოს, მისსა [13v] ჯელის[ა] უფალსა ჩაართვევინოს ჯელი; თუ დიდებულისა ანუ აზნაურისა [იყოს], ჩაართვევინოს. და ასეთი, რაზომცა ზედა დაუდგეს, უზღოს. თუ ჯელი არ ერთოს, გლეხი ამას უფროსითა ვერ დაუდგების, ამად რომე არ ღირსა. მის[მან] პატრონმან ავად გაჯადოს იგი გლეხი.

69. [თუ] დიდებული ანუ აზნაური დაუდგეს თავ[მ]დებად, ანუ მოგუაროს, რასაცა ზედა დაუდგეს, და ანუ უზღოს, სათავდებო [რაცა] [14 v, 9]* ეწეროს.

70. გლეხსა თუ სხვს-შვილი წაუვიდეს რაცა შეუტანია, იგი, და რაცა მოუგია,—ორივე გაყვეს, ამად რომე სწორსა სწორისად უმსახურებია, თუ რამ[მ] არა მოსტაცოს რა. თუ რამე სამიწო ნასყიდი ექმნას, ნუ გაიტანს.

* დედნის ფურცლების დაშლილობის გამო გადამწერს გადაუადგილებია ტექსტი. თანამიმდევრობა აღდგენილია A ნუსხის მიხედვით.

71. თუ გლებსა წარმავალისა გლებისათვის გაეწიოს¹, ანუ მოგვაროს შინა იგი გლები და ანუ² მისმან ბატონმან³ კელთა მისცეს იგი გლები, რომელსაცა გაეწიოს.

ნუ[266v]ცა გლები გლებსა მკვიდრად ირჩის, და არცა⁴ მართებს; არცა სყიდვასა იგი ღირსა.

ოდესცა მან ანუ ნასყიდმან კაცმან იშოვნოს, მისცეს⁵, რაცა გამოეღოს, ანუ მკვიდრმან ბატონმან მიუბრუნოს⁶,—აღიღოს და კაცი გაუშვას.

72. თუ ვისმე კაცი შეეწყნაროს და თავი დაუწეროს, და მან სეფე-ქალსა ზედან სიძობით შეიწყნაროს, ანუ გლებსა და ანუ გლებისა ასულსა, წასვლას არას ემართლების.

და თუ მისმან მკვიდრმან ბატონმან წაგვაროს, მის კაცისაგან კიდე არც ცოლს ემართლების და არცა შეილსა, — რაითაცა⁷ მისრულიყოს იგი კაცი, ეგრევე წაიყვანოს.

თუ მისითა გულითა არ წავიდეს კაცი და სამართალმან წაიყვანოს, ცოლ-ქმართა გაყრა უწესოა და თანა გაყვეს; დიაცისა პატრონსა ფასი დაუურვოს⁸.

[72¹]. და თუ კაცი, კაცისა ყმობასა და ერთგულად და გავლენით სამსახურსა შინა ჭირნახულობით და ანუ დაკოდით უტმარ გასრული, დაბერებულებიყოს, საქმემან რამემან⁹ გაიყვანოს, რითაცა¹⁰

¹ თუ გლებსა წარმავალისა გლებისათვის გაეწიოს| თუ გლებისა სხვას წარმავალსა გასწიოს. ² ანუ]—A. ³ ბატონმან]—A. ⁴ და არცა]—A. ⁵ მისცეს]—A. ⁶ მიუბრუნოს| მიუშოროს. ⁷ რაითაცა| რაცა. ⁸ დაუურვოს|+ და. ⁹ რამემან| რამენ. ¹⁰ რითაცა| რაცა.

71. თუ გლებსა წამავალისა გლებისათვის გაეწიოს, ანუ მოგვაროს იგი გლები და ანუ მისმან ბატონმან კელთ[ა] მისცეს იგი გლები. და გლები გლებს მკვიდრად ნუ ირჩის და არცა მართებს; და არცა სყიდვასა ემართლების, და არცა იგი ღირსა. ოდესცა ანუ მან ნასყიდმან კაცმან იშოვნოს, მისცეს, რაცა გამოეღოს, და ანუ მისმან მკვიდრმან ბატონმან მიუბრუნოს,—და იგი კაცი გაუშუას.

72. თუ ვის კაცი შეეწყნაროს და თავი დაუწეროს, და მან სეფე-ქალზედა შეისიძოს, ანუ გლებისა ასული მისცეს, წასვლასა არ ემართლების [13, v 9]. მკვიდრმან ბატონმან [თუ წაგვაროა], მისის[ა] კაცის[ა] კიდე არცა ცოლსა ემართლების და არცა შეილთა,—ვითაცა მისრულ იყოს იგი კაცი, იმითვე გაუშუას. თუ მისითა გულითა არ[ა] წავიდეს იგი კაცი, სამართალმან წაიყვანოს, ცოლ-ქმართ[ა] გაყრა უწესო არს და თან[ა] გაჰყვეს; და დიაცის ფასი მიუბრუნოს პატრონს[ა].

[72¹]. თუ კაცი კაცისა ყმობასა და ერთგულად გავლენით სამსახურსა შიგან ჭირნახულობით ანუ დაკოდითა უტმარად გასულიყოს, დაბერებულებიყოს, საქმემან რამემან [14r] განიყვანოს, რ[ა]ითაცა

შესრულიყოს, იგივე გაყვეს და მისის ჭირნახულისა და მონაგებისა მესამედი, ამად რომე საბრალო იქმნების და ძალისაგან დაცლილია [შდრ. მუხლ. 173].

და თუ შვილნი ესხნენ¹, გაყვენ. მემამულე, რაცა არა მოუტანია, ნურას გაატანს [შდრ. მუხლ. 174].

73. თუ თავდაუწერელმან კაცმან შვირთოს ცოლი, არცა გლეხსა ზედა ვის შეესიძოს² და არცა სეფე-ქალსა, ვისცა იგი კაცი მართებს მკვიდრად³, მისი [2671] ცოლი და შვილიცა მას მართებენ. და რითაცა⁴ შემოსრულა⁵, ეგრეთცა წაიყვანოს და წავიდეს.

74. ვისაცა ერთმანეთისა ყმა ჰყვეს, ანუ მკვიდრი გლეხი, და კიდევ სთხოვოს, დაჭირვას არას ემართლებს, მსგავსიერთა საქმითა კიდევ შეეზავოს.

და⁶ თუ არ მისცეს, მას კიდევ წაუვიდეს, და ვითარღა არა მოგვაროს, ანუ მოკვდეს,—სისხლი დაუჟრვოს.

75. თუ კაცსა მომართებული⁷ ყმა წაუვიდეს, უმტერო კაცი დაჭირვას არას ემართლებს მის ნებადაურთავად.

76. თუ გლეხმან მისისა პატრონის კელჩაურთავად გაყიდოს რამე ანუ დაწინდოს სამაჯლო, მართალი⁸ არა არის—ადგილი პატრონისა არის. მან კაცმან ფასი ამღებსა სთხოოს.

¹ ესხნენ]—A. ² შესიძოს. ³ მკვიდრად]+ და. ⁴ რითაცა] რამცა. ⁵ შემოსრულ. ⁶ და]+ და. ⁷ მომართებული] ნომრთებელი. ⁸ მართალი]—A.

შესრულიყოს, იგივე გაყვეს [და] მისისა ჭირნახულობისა მესამედი, ამად რომე საბრალო იქმნების და ძალისაგან დაცლილი; თუ შვილნი ესხნენ, გაყვენ. მემამულე მას რა [ი]ცა არ [ა] მოუტანია, ნურას ნუ შიატანს.

73. თუ თავდაუწერელმან კაცმან შვირთოს ცოლი, [არცა] გლეხსა შეესიძოს და ანუ არცა სეფე-ქალსა, ვისცა იგი კაცი მართებს, მისი ცოლი და შვილიცა მას მართებენ. და რითაცა შემოსრულა, ეგრეთვე გავიდეს.

74. ვისცა ერთმანეთისა ჰყვეს ანუ მკვიდრი გლეხი და ანუ ყმა, კიდევ სთხოოს, დაჭირვას არას ემართლებს. მსგავსიერთისა საქმითა კიდევ შეეზავოს. თუ არ მისცეს, კიდევ წაუვიდეს და ევლარ ევლარის. ანუ მოკვდეს,—სისხლი დაუჟრვოს.

75. თუ კაცსა მომართებული ყმა წაუვიდეს, უმტერო კაცი დაჭირვას [ა] არ [ა] ემართლებს მისდა ნებადაურთავად,

76. თუ გლეხმა მისისა პატრონის კელჩაურთავად გაყიდოს [14v] რა, მართალი არ [ა] არის—ადგილი პატრონისა არის. მან კაცმან ფასი ამღებულსა სთხოოს.

77. ვისაცა ვისი მკვიდრი ყმა ყვეს, ანუ გლეხი კაცი, მისითა გულითა წავიდეს მისსა პატრონისასა, რითაცა¹ მოსულიყოს, მითვე საქონლით გაუშვას.

და თუ ცოლნი და შვილნი ესხნენ, გაიტანნეს იგინიცა, დაჭირვას არავინ ემართლებს.

თუ შვილიშვილნიცა წარვიდნენ მკვიდრსა მამულსა ზედა, ნუვინ ეცილებს.

და თუ კაცსა არა სწადდეს, არამედ პატრონი სთხოვდეს, თუ მიცემა ცებნილიყოს² და არა ეთხოვნოს, არცა ესარჩლოს, თხოვნას აღარას ემართლებს, და არცა [267v] ბჭობასა, შვიდსა წელიწადსა უკანით.

და თუ შორს მათგან³ გარეთ ყოფილიყოს და მიწდომა ძნელი გვარი ყოფილიყოს ანუ არა სცოდნოდეს, პირველადვე⁴ დაწესებულნი ოცდაათი წელი არის შეკვეთილი.

და თუ არა უთხოვია, ახლოს—ახლოთა ეჯითა და შორს—შორითა ეჯითა, ანასდათ მონდომისათვის არას ემართლებს.

78. თუ დიდებულსა, გინა აზნაურსა, გინა მსახურსა და ვისაცა მომართებული ყმა ყვეს და კიდე წაუვიდეს, თუ რა⁵ ვის მან წაუღოს, ანუ მისსა პატრონსა, ანუ ამხანაგსა, ანუ მეზობელსა, ამათვისაცა⁶ უზღოს მან, ვის ჰყოლია, დაუკლებლად, რაცა წაეღოს.

¹ რაცა. ² გებნილიყოს. ³ თუ შორს მათგან] შორის მათდა. ⁴ პირველივე-
⁵ თუ რა] თუ არა. ⁶ ამათვისაცა] დაამართვისაცა.

77. ვისცა ვისი მკვიდრი ყმა ჰყვეს, გინა გლეხი, თუ მისითა გულითა,—რა-
[ი]თაცა მისრულ იყოს, მისითა საქონლითა წავიდეს. და ცოლ-შვილნი ჰვეენ, გაატანონ, დაჭირვას¹] არას ემართლებს. თუ შვილისშვილნი წავიდნენ მკვიდრსა მამულს²] ზედა, ნუვინ ეცილებს. [15r, 12] თუ არ ეწადოს და ბატონი სთხოვდეს, თუ მისული ნებითა არ წავიდეს, ძალითა ნუ წაიყვანს. თუ არ ეთხოვნოს და არ ესარჩლოს, თხოვნას არ ემართლებს, არცა ბჭობასა, შვდსა წელიწადსა უკანით. თუ შორს ყოფილიყოს და არა სცოდნოდეს, [15v] პირველადვე დაწესებული ოცდაათი წელიწადი არს შეკვეთილი. თუ არ უთხოვია, ახლოს—ახლო ეჯით და შორს—შორით, ანასდა ნდომისათვის არას ემართლებს.

78*. თუ დიდებულსა, გინა აზნაურსა, გინა მსახურსა, ვისცა მომართებული ყმა ჰყვეს, კიდე წაუვიდეს, თუ რა ავი ანუ კარგი წაიღოს მან ანუ ბატონისა, ანუ მეზობლისა, ვისიცა წაიღოს, მან კაცმან კიდევ უზღოს დაუკლებლად.

* კიდევზე გადამწერის ხელით სწერია: „ყმის წასვლა“.

და თუ მკვიდრი წაუვიდეს და მან ვისმე რაზე წაუღოს, თუ რა მისი დედა-წული შინა დარჩეს და ქონდეს რამ, მან უზღოს.

და თუ არა დარჩეს რა, მისსა ბატონსა არა რას ემართლების, ამაღ რომე მკვიდრისა კაცისა უზიაროა¹.

მკვიდრი ასეთი იქნების, მამამისი მის კაცისა ყმა ყოფილათს და შვილი მისა ქვეშე მისცემოდეს.

[ქირავნობისა ასრე იქნას]

79. თუ კაცმან კაცი დაიქირავოს რა გინდა რა საქმისათვის, მისითა გულათა ექირავოს და მას შაკან მოკვდეს, არაფინ რას ემართლების ქირისაგან მეტსა.

ამავე წესითა საწედრისა იყოს; და თუ ანუ ბორჯალს გარდადეს, ანუ უშორე წაიყვანოს, ანუ შეკვეთილისაგან კიდე მეტი აკი[268r]დოს, თუ მოკვდეს, უზღოს.

[მიმავალი კაცის დახუთვისათვის]

80. თუ კაცისასა მიმავალი ანუ ვისგანმე გაგზავნილი კაცი დაიხუთოს კაცმან, უმტერო კაცი,—კაცსა არას ემმართლების.

და რაცა წყენა და ნაცვალი მისი, და საკლისი მოიგონოს, ყველას ემართლების; და მის კაცის წანალებისა დაურევბას ემართლების დაუკლებლად.

[ქვრივის ასრე იქნას]

81. დიაცსა თუ ღმერთი შერისხდეს, დაქვრივდეს და შვილი არა ედგას, მისი ზითევი თანა² გაყვეს დაუკლებლად.

და თუ დიაცი მოკვდეს, [ზითევი] მისა სამშობლოსა მართებს, აგრევე დაუკლებლად.

¹ უზაროა. ² მისი ზითევი თანა] მისის ზითევია.

თუ მკვიდრი წაუვიდეს და კიდევ რამე წაიღოს, თუ რომე მისი დედა-წული შინ დაოჩომილ იყოს და ქონდეს რამე, მათ უზღონ. და თუ არ დარჩეს, მისსა ბატონსა არას ემართლების, ამისთვის რომე მისის[ა] ბატონის[ა] სიმართლიათა, თუ შვილნი მისცემოდენ მას ქუეშე; თუ არ მისცემოდენ, უზიაროა.

79*. თუ კაცმან კაცი იქირავოს მისთვის მისითა გულითა, მას შიგან იგი კაცი მოკუდეს, არ[ა]ფინ ემართლების ქირის მეტსა. ამავე წესითა საწედრისა იყოს: [16r] თუ ბორჯალსა გარდადეს, ანუ შორს წაიყვანოს რაზომცა, ანუ შეკვეთილისაგან უფროსი აკიღოს, თუ მოკუდეს, უზღოს.

80***. თუ კაცმან კაცისა მიმავალი კაცი იხუთოს, უმტერო კაცი,—ხოლო ამას არ ემართლების. რაცა წყენა და ნაცვალი მისი. და საკლისი მოუგოს, ყველას ემართლების; და მის კაცისა წანალებისა დაურევბასა ემართლების უკლებლად.

81*** დიაცსა თუ ქმარი მოკუდეს და შვილი არ დარჩეს, ზითევი თანა გაყვეს უკლებლად. თუ დედაკაცი მოკუდეს უშვილოდ, [ზითევი] მისსა სამშობლოსა მართებს დაუკლებლად.

* კიდევ გადამწერის ხელით სწერია: „ჯ[ა]მაგირის ყმა“.

** კიდევ გადამწერის ხელით სწერია: „კაცის ხუთვა“.

*** კიდევ გადამწერის ხელით სწერია: „ქვრივისათს“.

შვილოსანი დაქვრივდეს, აბჯარი შვილთა მართებს, სასაქონლო—ღიაცა, სადა გინდა იყოს, ანუ ქმარი შეერთოს, ანუ თავისწინა სადმე იყოს.

სამამულეცა ასრე, რომე ნუცა რას გაუყიდის, ნუცა რას გაუცემს.

ესე ეგების, რომე¹ მონასტერთა შიგა შესწიროს, და მას შვილნი ნუ ეცილებიან [ზღრ. მუხლ. 175].

82. გლეხთა ესე ქნან: ყოფილაცა, რომე, თუ ღიაცი უშვილო მოკვდეს, ზითევი ნახევარი სულისა საურავად გაუშვან და ნახევარიღა სამშობლოს მართებს.

და თუ ქალი დარჩეს, მას მართებს, აქვდეს,—ვინცა გაზარდოს და გაათხოოს, მას მართებს და აქვდეს, და მას² გაატანოს.

და თუ ვაჟიცა დარჩეს, აბჯარი ვაჟსა, და საქონელი ქალსავე.

[ვალის საქმე ასრე იქნას]

83. თუ კაცსა კაცისა თეთრი მართებდეს სავახშედ, ანუ მამულსა შიგა დგეს³ საწინდრად: და სამს წელიწადს უკანით ოციისა თა[268v]ცსა თვითო თეთრი დააკლდეს; რაჟამცა მემამულე³ გარდაიქვდიდეს და ვითაცაღა ეჭმევინოს, და შუათაღა დაჰხედნეს,—და აგრე დააკლონ.

თუ მემამულე გარდახვეწილ იყოს და ვერღარა ეჭამოს, მოსვლამდის არას ემართლებიან, ამად რომე მას, გლახ, ღარიბობასა

¹ რომე]+ შვილთა. ² მას] მან. ³ რაჟამცა მემამულე] რაჟამცამე მოვალე.

თუ შვილთანი დაქვრივდეს, აბჯარი შვილსა მართებს და საქონელი—ღიაცა, სადა გინდა იყოს. სამამულეცა ასე, რომე ნურას გაჰყიდის და ნუცა რას გასცემს. თუ მონასტერსა შესწიროს, შვილნი ნურას ეცილებიან.

82. გლეხთა ასრე იქმნას. თუ ღიაცი უშვილო მოკვდეს, ზითევის ნახევარი მისსა სულსა, და ნახევარი სამშ[16v]ობლოსა მართება. თუ ქალი დარჩეს, ვინცა გაზარდოს, მან გაათხოოს და მას გაატანოს. თუ ვაჟი დარჩეს, აბჯარი ვაჟისა და სასაქონლო ქალისა არის.

83*. თუ კაცსა კაცისა თეთრი ემართოს სავახშედ, ანუ მამულსა შიგან დგეს საწინდრად: სამსა წელიწადსა ოციისა თვისა თითო თეთრი დააკლდეს; რაჟამცა მემამულე გარდაიქვდიდეს, ვითაცა ალაგი უკლებელად ეჭამოს, შუათა დაჰხედონ და აგრე დააკლონ.

თუ მემამულე გარდახვეწილ იყოს და ვერღა ეჭამოს; მოსვლამდის არა მართებს, რომე მას, გლახ, ღარიბობას

* კიდევუ გადამწერის ხელით სწერია: „ვალისა“.

უვლია, უმამულოსა, საბრალოდ. ორთავე უჯობთ: მიმცემელსა აუსუბუქედების, გამომღებელსა ანგარებად¹ არა შეერაცხების² წინაშე ღმრთისა³.

და კაცთა ვალსა⁴, და გინდა გარდაეკიდოს კაცი კაცსა, ყოვლგნით სთხოვს.

ქსაპატრონყმო საცილობელისა ასრე იქნას]

84. პატრონს⁵ ყმათა შუა თუ რა საპატრონყმო სამდურავი და საცილობელი შემოვიდეს, მართლითა და უთნეგართა შუათა⁶ ბრჭობით მოეწყენენ⁷, მოეზანენ. არა საკვირველია, ამაღ რომე ცათა და ქვეყანისა შემოქმედსაცა და ეზომ უნდოსა ადამიანსა შუა დასხმულნი მოძღვარნი და მეცნიერნი კაცნი შეაზავებენ.

და არს გაჩენილი დიდთა და მცირეთა შუა ბჭობა და მოწყალეებისა თხოვნა.

[ქრთამად მიცემისა ასრე იქნას]

85. თუ კაცს კაცისადა ან პატრონისა კარგად ყოლისა და საურავისათვის ქრთამად მიეცეს⁸ რამე, გინა სამამულო და გინა სასაქონლო, და მას კიდე რომელმან გამოუაროს⁹ იგი მისაცემელი, თხოვასა და წაღებასა არას ემართლების.

ფიცი უღონიოდ¹⁰ წესია ამისი, რომე მისსა [269r] საქრთამოსა შოებისათვის პატრონი კიდევცა მასვე არა შეეებზლოს.

და თუ ვერ ფიცოს, განალამცა ჯელთა მისცეს და კიდევცა ემდუროდეს მართლათა.

¹ გამომღებელსა ანგარებად] გამომღებელი ანაბრად. ² არა შეერაცხების] არა შეიწუხის. ³ ღმრთისა] პირისა. ⁴ ვალსა] ვლისა. ⁵ პატრონთა. ⁶ შუათა] შუათა თუ. ⁷ მოეწყენენ] მოვიყვანენ. ⁸ მიეცეს] მისცეს. ⁹ რომელმან გამოუაროს] რომელმანმე გამოაროს. ¹⁰ უღონიოდ] უღონოდ.

უარია, უმამულოს[ა], საბრალოდ. ორთავე უჯობს: მიმცემელსა უსუბუქედების და გამომღებელსა ანგარებად არ შეერაცხების წინაშე ღმრთისა. და ოცისა თავს¹ კაცსა ყოვლგნით სთხოვს.

84. თუ პატრონს ყმათა შუა თუ რა საპატრონყმო სამდურავი და საცილობელი შემოვიდეს, მართლად უთნეგართა ბჭობითა შეიწყუხენ [17r] და მოეზანენ,—არა საკვირველია, ამაღ რომე კაცთა და ქვეყანისა შემოქმედსაცა ეზომ უნდოსა ადამიანსა შუა დასახულნი მოძღვარნი და მეცნიერნი კაცნი შეაზავებენ. არის გაჩენილი დიდთა და მცირეთა შუა ბრჭობა და მოწყობისა თხოვა.

85. თუ კაცსა კაცისადა პატრონის კარგად ყოლისა და საურავებისათვის ქრთამი მიეცეს რამე, გინა მამული, და იმ[ას] კაცსა გამოუაროს რამე, იგი მიცემული უაღალოს. თხოვასა არა ემართლების. ფიცი უღონიოდ უნდა, რომე მას საქრთამოსა შოებისათვის პატრონი მას კიდევცა არ შეეებზლოს. და ვერ ფიცოს, განალამცა ჯელთ[ა] მისცეს და კიდევცა ემდუროდეს.

¹ ოცისა თავს] კაცთა მას.

[ნაპარევის დაწამებისა ასრე იქნას]

86. თუ კაცმან ნაპარევი რამე დასწამოს კაცსა, დასტური არა იცოდეს, ავსა და უწესოს იქს და ნუ სურის.

მაგრა თავის სამართლებლად¹ თუ შეეციოს, არა საკვირველია და თავი იმართლოს.

მაგრა თუ არც ფიცი დაუჯეროს² და არცა მოწამესა უყუროს, გასაჯოს და წამოუღოს, და უბანთა ზედა გააქიქოს, და მერმე სხვაგან გამოჩნდეს იგი წარკლამილი, მას კაცსა იგი წაღებული მისცეს, და რაცა დაეწამოს, ეგზომი ერთი სხვა თავისი მისცეს, ამად რომე უდასტუროდ დასწამა და უბრალო გააწილა.

[ამანათის შევედრებისა ასრე იქნას]

87. თუ კაცმან კაცსა ამანათი შევედროს, რა გინდა რა ფერი, და მისმან მოსაქმემან კაცმან კიდე წაუღოს, საქონლისა პატრონი წამლებს არა ემართლების თხოვას, მას სთხოვოს, ვისდა შეუვედრებია,—ანუ მისგან უშოვნოს, ანუ უზღოს დაუკლებლად.

88. თუ კაცმან კაცს რა გინდა რა ამანათი შევედროს, დაჭირებისა ჟამსა სთხოოს. განაღამცა მისცეს³, სამღურავისათვის დაჭირვას, დახუთვას არას ემართლების.

თუ დაუჭიროს, როსცა სასამართლოდ [269v] შეიყარნენ, ერთისთავის ორი დაუჭუროს, ამად რომე დაჭირების ჟამსა მისი საქონელი აღარად მოკმარებია და ზიანი სცემია.

¹ სამართებლად. ² დაუჯეროს] დაუჭუროს. ³ მისცეს] მისიცა არს.

86*. თუ კაცმან კაცსა ნაპარევი დასწამოს და მართალი არ იცოდეს, ავსა და უწესოს იქს, ანუ დასტურის მაგიერ თავსა სასამართლობლად შეეციოს, არა საკვირველია და თავი იმართლოს.

თუ არცალა ფიცი დაეჯეროს, არცა მოწამესა] უყუროს, გასაჯოს, წარმართებლად უბანთა ზედა გააქიქოს, მერმე [17v] წაკლამილი სხვაგან აჩნდეს, წანადები მისცეს და იმ წაკლამილისა ზომა სხვა, ამად რომე ის კაცი უბრალო გასაჯა და გააწილა.

87***. თუ კაცმან კაცსა] ამანათი შევედროს, რა გინდა რა ფერი იყოს, და მისმან მოსაქმემან წაუღოს, საქონელი პატრონისა არს, მას სთხოოს, ვისთვის შეუვედრებია. თუ იგივე უშოოს, იგივე] მისცეს; თუ არა და მისისა] სახლისაგან მისცეს დაუკლებლად.

88. თუ კაცმან კაცსა დაჭირებისა] ჟამსა საქონელი სთხოოს, განაღამცა მისცა, მერმე უკანის სამღურავისათვის დახუთვასა არას ემართლების. თუ დაჭიროს და არ მისცეს, როდისცა სასამართლოდ შეიყარნენ, ერთისათვის ორი უზღოს.

* კიდებზე გადმწერის ხელით სწერია: „შეწამება პარვისა“.

** კიდებზე გადმწერის ხელით სწერია: „ამანათი“.

[პაემნით გაყიდვისა ასრე იქნას]

89. თუ კაცმან კაცსა პაემანითა სავედარი რამე მიყიდოს, პაემანსა შიგნით ზნე რამე გამოაჩნდეს, მოშლას ემართლების უცილებლად, უსამშლელოდ¹.

თუ გარეთ მოეშალოს, ათის თავი მისია, სამშლელოდ მისცეს.

თუ² დიდსა ხანსა ყოლოდეს, ევედნოს და ავად³ გაევადოს, კაცთა შეტყუებითა იგიცა კიდე შეუზღოს. და თუ უსულო სასაქონლო რამე მისცეს, [მისიცა] ასე იქნას.

ეს ბჭობა, პაემანსა გარეთ ერთი პაემნის ოდენი გამოსრულიყოს, მანამდი მოიგმარების, მას გარეთ ნულარ მიერჩის.

[ბჭისაგან ქრთამის აღებისათვის]

90. ესე სიტყვა წმიდათა მამათა არს, თუ სიხარბე ბუნებით მხედველობისა კაპი⁴ არისო, და ყოველი ავი ღვთისა და კაცთა განმარისხებელი საქმე მას ზედა ჩამოკიდებული არისო*.

სიხარბით სარჩელსა ნუ დაუმტკიცებს ბჭე⁵ კაცსა.

და თუ ბჭისაგან ქრთამისა აღება გამოჩნდეს, იგი ნაბჭობი ტყუილი იყოს, და მას ბჭეა⁶ სიავსა⁶ ჯელნი დაესხნენ. და ოდესცა გამოჩნდეს, იგი კაცნი ახლად გაიბჭუნენ.

[ომში დარჩენილი კაცის ცილებისათვის]

91. თუ ომსა შიგან ჯელთა დარჩენილსა კაცსა დაქმისა აბჯარსა ზედა იცილებოდენ, რასაცა აბჯარსა ზედა რომლისა ნაკ-

¹ უსამშლელოდ | უსაჰშლელოდ. ² თუ | თუთუ. ³ ავად | ავლად. ⁴ კაპი | კაპი. ⁵ ბრჭე. ⁶ სიავსა | სიავისა.

* ალბათ იგულისხმება 2 პეტრე 2,14.

89. თუ კაცმან კაცსა პაემანით სავედარი რამე მიყიდოს და პაემანსა [ა] შიგნით ზიანი რამე გამოჩნდეს, მოშლასა ემართლების უცილებლად, სამომშლელოს არ [ა] ემართლების გამაყიდველსა. თუ გარეთ მოეშალოს, ათის თავს ერთი [18r] სამომშლელო მისცეს. თუ დიდსა ხანსა ყოლოდეს, ევედნოს, ავად გაევადოს, კაცთა შეტყუებითა იგიცა შეეზღოს. და [თუ] სასაქონლო იყოს, მისიცა აგრე იქნას. ესე ბჭობა, პაემანს გარეთ ერთისა პაემნისა ოდენი ხანი სხუა გამოსოულ იყოს, მანამდის მოიგმარების, და მას გარეთ ნულარას მიერჩის.

90. ესე წმიდათა მამათა სიტყუა არს, თუ: სიხარბე გონებითაცა მხედველობისა ჩად არს და ყოველი ავი საქმე, ღმრთისა და კაცთა განმარისხებელი, მას ზედა დამოკიდების. გულის სიხარბითა სარჩელსა ნუ დაუმტკიცებს ბრჭე. თუ ბრჭეთა ქრთამისა აღება გაჩნდეს, იგი ნაბრჭობი ცუდია, და მას ბჭესა სიავსა ჯელნი დაესხნენ. და იგი კაცნი ახლად გაიბრჭუნენ.

91. თუ ომშიგან ჯელთა [ა] დარჩენილისა კაცისა აბჯარსა ზედა იცილებოდენ და რომლისაცა უწინ ნაკ-

რავი აჩნდეს, და ანუ ცხენსა, მას მართებს. ასრე რომე იგი დარჩომილი კაცისა [270r] გაიკითხონ ფიცითა; მანცა როგორცა უმოწმოს, სხვა იყოს,—მეორესა კაცსა მართებს უცილოდ.

[დაკარგულისა პოვნისათვის]

92. თუ კაცმან კაცსა დაკარგული რამე უპოვნოს, პირუტყვი იყოს თუ საქონელი, რაჟამს სორახი¹ ესმას, გამოუჩინოს და ჯელთა მისცეს. და მსგავსიერი საპოვნელა მისცეს და დასჯერდეს.

და თუ მაშინ არ გამოუჩინოს, დამალოს და უკანისლა გამოჩნდეს, საპოვნელო რამე აღარა მართებს,—ამად რომე მპარობისა რამე მაგიერი საქმე იქნების,—ჯელთა მისცეს.

თუ პირუტყვი იყოს², დაემჭლოს და გაეცუდოს, და თუ სასაქონლო იყოს, გაეცვიტოს და გაეჭირაოს,—კაცთა დახედვითა³ იგიცა უზლოს უსიტყოდ.

და თუ ლაშქართა შიგა გარდაეკიდოს, საპოვნელო არა მართებს.

ეს კარგად მონახონ, მთხრობელი, მპოვნელი⁴, მეკობრე ერთად არ⁵ იყოს, ანუ მან დამკარგავმან მრუდი არა დასწამოს რა.

[ვალის საქმე ასრე იქნას]

93. თუ კაცმან კაცისაგან პური ივალოს და დაჭირებისათვის დიდი სარგებელი შეუკუეთოს მიმცემელმან, ნუ იყოფინ, ორისათვის სამი კმა⁶.

¹ სორახი ურუხი. ² იყოს—A. ³ დახედვითა ხედვითა, ⁴ მპოვნელი—A. ⁵ არ] რა. ⁶ კმა.

რავი აჩნდეს, ანუ ცხენსა[ა], წინათ მკრველი ემართლებს. და იგი დარჩენილი კაცი ფიცით გაიკითხონ, და მან როგორცა უმო[18v]წმოს, დასჯერდენ.

92. თუ კაცმან კაცისან დაკარგული პოოს, პირუტყვ თუ საქონელი, რაჟამს სორახი ესმას, გამოაჩინოს მანცა, ჯელთავე მისცეს. და მგზავსიერი საპოვნელი აილოს და ჯელთა მისცეს. თუ მაშინვე [არ] გამოაჩინოს, საპოვნელი აღარა მართებს რა, რომე მპარობისა საქმისა მსგავსია. თუ პირუტყვ იყოს და დაემჭლოს, და თუ საქონელი იყოს და გაეცუდოს, გაეჭირაოს,—შუათა დახედვითა იგიცა უზლოს. თუ ლაშქარ[თა] შიგან პოოს, საპოვნელი არ უნდა. და ესე კარგა მონახონ, თუ მთხრობელი, მპოვნელი და მეკობრე ერთად არ იყოს, ანუ მან დამკარგავმან მართლად ვერ დასწამოს.

93*. თუ კაცმან კაცისაგან პური აილოს, დაჭირების[ა]თჳს დიდი სარგებელი შეუკუეთოს მიმცემელმან, [19r] ნუ ქნას ღმერთმან, ორისათჳს სამი კმა არს.

* კიდევუ გადამწერის ხელით სწერია: „პურის ვალი“.

თუ არა¹, ოდესცალა საბჭოდ შეიყარნენ, ამის მეტი აელოს, გარე შეუქციოს, — რა [გინდ] ნიშანი ქონდეს, არად მოეგმაროს, ამად რომე ანგარება თავად ცოდვად* წერეს სჯულის მოძღვართა კაცთა წმინდათა.

94. თუ კაცმან [კაცსა] თეთრი ავალოს სასარგებლოდ. ათასისათვის ათას ორასს [275v] დასჯერდეს წელიწადსა შიგა. და ამავე ანგარიშითა უმცროს-უფროსი იყოს.

ნუცა ვახშის ვახში ივსენების, თავი მასვე ოდენ იმატებდეს, რა გინდა ხანი დაეყოს.

აგრევე დიდსა მიწასა ცოტათა საქონლითა ნუ დაიწინდავს, თვარა იგი ვახშის სიდიდე იქნების და განმარისხებელი ღმრთისა.

95. თუ კაცს თეთრი წიგნითა ანუ² ვერცხლი აწონით ვეალოს, იგი დაპირება თუ არა, ოდესლა გარდაივადოს, მის დღის შარვანისა თეთრისა მიზეზი ნუ იკადრების. თუ ვახში ეჭმევიოს, ასრე იქნას.

თუ უვახშოთ ქონებოდეს, როგორცა მიეცეს, აგეთივე დაუურვოს.

[95¹]. არის რამე ასეთი თემი და ქვეყანა, რომე, სამამულოსა რასაცა გაყიდიან და დააფასებენ, ნახევარსა ფასსა ჩამოუშვებენ, ამად რომე პატრონისა საზღავსა³ ზედა შეავადებენ, მართალი არის. და ვინც იქს ასრე, უპრიანეა—სამოყალნო⁴ მამულიცა არ დაშავდების და ქვეყანაცა არა ამოსწყდების.

¹ თუ არა] თუ არ. ² ანუ]—A. ³ საზღავსა] საზღვარსა. ⁴ სამოყალნო] საყუარელნო.

* I, ტიმოთე ნ. 10

თუ არა, როდესცალა საბჭოდ შეიყარნენ, რაცა მის მეტი აელოს, გარევე შეუქციოს, — რა გინდ ნიშანი ჰქონდეს, არა მოეგმაროს, ამად რომე „ანგარება არს უფროსი ცოდვა“, დაწერეს სჯულის მოძღვართა წმინდათა კაცთა.

94*. თუ კაცმან კაცსაგან თეთრი აიღოს სასარგებლოდ. ათასისაგან ესრეთ მისცენ, ათას ორასსა დასჯერდენ საწელიწადოსა შინა. ამავე წესითა ანგარიში უმცროს-უფროსი იყოს. და ნუცა ვახშის ვახში ევსენების, თავი მასვე ოდენ იმატებდეს, რა გინდა ხანი დაეყოს. აგრევე დიდი მიწა[დ] ცოტასა საქონლითა ნუ დაიწინდვის, თუარე იგივე ვახშისა სიდიდე იქნების, განმარისხებელი ღმრთისა.

95. თუ კაცსა თეთრი ანუ ვერცხლი წიგნითა აელოს, იგი დაპირება თუ არა, ოდესცალა გარდაივადდეს, მის დღისა შარვანისა თეთრის მიზეზი ნუ, იკადრების. [19v] თუ ვახში ეჭმიოს, ასრე იქნას. თუ უვახშოდ ჰქონებოდეს როგორცა მიეცეს, აგოვე დაუურვოს.

[95¹]. არს რომელიმე თემი და ქვეყანა[დ], რომე, სამამულოსა რასაცა გაყიდიან, აფასებენ, ნახევარსა ჩამოუშვებენ, ანად რომე პატრონისა საზღავსა ზედა შეავადებს. და მართალია და, ვინცა იქ[მ]ს ასე, უპრიანეა—სამოყალნო მამულიცა არ დაშავდეს და ქვეყანა[დ]ცა არ ამოსწყდების.

* კიდევ გადამწერის ხელით სწერია: „თეთრის ვალი“.

[ვაჭრის სისხლისა და გერშისათვის]

96. თუ ვაჭარი მოკლას ვაჭარმან, თუ სხვამან ვინგინდამ, საპატიოსა ვაჭრისა თორმეტი ათასი თეთრი იყოს, ასეთისა¹, რომე პატრონთა კარგად ყვეს საპატიოთ² და საქმის მქნელად.

და მას ქვეშეთისა, რომე გზით მოვიდეს, და პატრონთა ნახვისა და ძღვნისა მიღებასა ღირს იყოს, მისი ექვსი ათასი თეთრი იყოს. და თეთრი, ვითაცა ზემო სწერია [იხ. მუხლ. 1—4,7,9,28].

97. თუ ვაჭარსა, გზას მიმავალსა ან მომავალსა, საქონლის ნდომისათვის [271r] კაცი დახვდეს და გაძარცოს³, და სამართლოდ შევიდნენ, რაცა მის დღის წანალები ვაჭარმან დაიფიცოს, ორად შეეცოს და მან კაცმან ეგრე უზღოს. და თუ დაკოდითა საგერშო აჩნდეს და უპატიობა, როგორც ზემოთ სწერია, მითვე წესითა დააუტრვოს [იხ. მუხლ. 5, 6, 8].

და თუ გაძარცვასა შიგან კიდევცა მოკლას ვაჭარივე, ორკეცი სისხლი უზღოს, და საქონელი აგრევე სრულად. სისხლი, როგორც ზემო-ქვემოვით სწერია, მით წესით დაუტრვოს [იხ. მუხლ. 96].

[სისხლმცირე კაცისათვის]

98. თუ დარბაზის კაცსა სისხლმცირე⁴ კაცი ყვეს და წავიდეს, მისარჩვლასა⁵ და გაუშვებლობასა⁶ არა ემართლების. რაცა შეუტანია, იგი, და რაცა მოუგია, მისი ნახევარი გაყვეს, სამამულოსა აქაით⁷.

¹ ასეთისა] ასეთათა. ² ყვეს საპატიოთ] და საპატიოთ ყვეს. ³ გაძარცოს]+ ანუ მოკლან. ⁴ სისხლ-მცირე] სისხლი მცირედ. ⁵ მისარჩვლასა] მისარჩულსა. ⁶ გაუშვებლობასა] გაშვებულებასა. ⁷ აქაით] აქათისა.

96*. თუ ვაჭარმან ვაჭარი მოკლას, საპატიოს[ა] კაცისა თორმეტი ათასი თეთრი არს, ასე რომე პატრონთა კარგად ჰყვეს პატივით. და მას ქვეშეთსა, რომე გზით მოვიდეს, პატრონთა ნახვა და ძღუნის მიღება შეეძლოს და ღირს იყოს, მისი ექვსი ათასი თეთრი იყოს. და თეთრი, ვითაცა ზემოთ სწერია.

97. თუ ვაჭარი კაცი, გზას მიმავალი ანუ მომავალი, უსაქმომან კაცმან საქონლის ნდომისათვის გაძარცოს, [20r] თუ სამართალმან შეყარნეს, რაცა მას დღეს[ა] წანალებია, იგი დაიფიცოს ვაჭარმან. მან კაცმან ორად შეეცოს, შეზღოს ერთ- ორად, თუ არ დაკოდელა. და თუ დაკოდელი და საგერშო[ა] ჰქონდეს, და უპატიობა[ა], როგორაცა ზემოთ სწერია, მით წესითა დაიუტრვოს. თუ გაძარცოს და შიგან კიდევცა მოკლას ვაჭარივე, ორკეცი სისხლი შეზღოს და ორკეცი საქონელი. როგორაცა ზემო-ქვემოვით სწერია, მით წესითა ირიგოს. [15r, 5].

98. თუ დარბაზის კაცის ყმას[ა] მცირე სისხლით კაცი ჰყვეს, მიესარჩვლოს, გაუშვებლობას არ ემართლების. რაცა შეუტანია, იგი, და რაცა მოუგია, მისი ნახევარი გაჰყვეს, სამამულესა იქით.

* კიდევუე გადამწერის ხელით სწერია: „ვაჭრის სიკუდილი“.

ბაგრატ კურაპალატის სსმართალი*

სახელითა ღმრთისაჲთა დაიწუების საღმრთოჲსა განჩენილი და გასაჩენელი, პირველად დაეითიან ბაგრატ კურაპალატისა¹ და აღმაშენებელთა მეფეთ-მეფეთა ბძანებითა და შერმე ებისკოპოზთა, ღიდებულთა და აზნაურთა და ჭკუიანთა კაცთა მეფეთა წინაშე ერთბაშად განჩენილი განგებითა ღმრთისაჲთა.

99. ვინცა საბჭოდ სჯდებოდეთ და მართსა საჩივარსა მართლად მოიქსენებდეთ, თქუენტა გულთა შიგან ღმრთის შიში უნდა დაიჭიროთ და არავის სთნიოთ², არა მამსა და დედასა, არა პატრონსა, არა ძმათა და მეყვსთა, არას ქრთამის ქადებისათჳს, არა! არამედ³ მართლი სამართალი უნდა გააჩინოთ!

[271v] 100. ვინცა მოძღუარი იყოს, ანუ მეფეთა წინაშე ზრდილი და ნამყოფი კაცი იყოს, ანუ კარგი დიდ-ვაჭარი, ანუ კარგი სოფლისა მამასახლისი იყოს, აგეთი კაცი⁴ დასვი ბჭედ, ჭკუიანი იქნების და კარგად ეცოდინების ბჭობად, და უსამართლოს არას იტყვს.

101. თუ ებისკოპოზმან მეფესა შესცოდოს, მეფისაგან კელად შეპყრობად არა ეგების, ამად რომე მისდა მუქაფად სასჯელისა დამამტკიცებელი არს.

შეხუეწად, შეკაზმად მართებს ებისკოპოზსა მეფისაჲ.

102. თუ მეფე ებისკოპოზსა გაუწყრეს, გინა უსამართლოდ, გინა სამართლითა, კელთა შეპყრობად არცა მაშინ მოკდების, ამისთჳს რომე მეორე მეფე ებისკოპოზი არს და ქრისტიანეთა სჯულისა დამამტკიცებელი.

და რაჲცა⁵ მეფესა სჯულისა საქმე აქუსს, აგრე შეიწყნარენ.

¹ კურაპალატისა] კულტპალატ AB. ² ითნიოთ B. ³ არა! არამედ] არად არა A. ⁴ კაცი] + იყოს ის A. ⁵ და რაჲცა] არამედ არცა B.

* ბაგრატ კურაპალატის სამართლის ტექსტი აღდგენილია ძველი [ორ-თოგრაფიით.

103. თუ მოძღუარმან ანუ მღდელმან, ანუ მონაზონმან მეფესა ანუ ებისკოპოზსა შესცოდოს, ანუ სჯულსა, ანუ ეკლესიასა შესცოდოს, ჯელთა არავისგან შეიპყრობის.

გაკითხვად უნდა, და რაჲცა მიზეზი დასწამონ, მას მიზეზსა უნდა გამონახვად და გარდაქვევინებაჲ¹.

104. ვინცა, ანუ დიდებულმან², ანუ აზნაურმან, ანუ სხუამან ვინმე, მონაზონი ანუ მღდელი მძლავრებით ჯელთა შეიპყრას, რაჲსაცა გუარისა იყოს, მის სისხლსა³ ხუთი ათასი სხუად ემატოს.

და თუ გუარიანი იყოს ანუ ჯელის [272r] მქონებელი, მისსა სისხლსა ნახევარი სისხლი ემატოს.

105. თუ კაცმან ხუცისა ცოლი მოაყივნოს⁴, გინა უხესთა-ესმან⁵, გინა უქუემოესმან⁶, მისსა სისხლსა სამოცი ათასი თეთრი სხუად ემატოს.

106. თუ ებისკოპოზსა დიდებულმან აგინოს, ორმოცი ათასი თეთრი დაუურვოს და დიდად შეეხუეწის⁷.

107. თუ [ებისკოპოზსა] აზნაურმან აგინოს, დიდითა შეხუეწითა ოცი ათასი თეთრი დაუურვოს.

108. თუ აზნაურმან ანუ დიდებულმან მღდელსა აგინოს, ანუ უქუემოესმან⁶, მესამედი სისხლისა დაუურვოს და დიდად შეეხუეწოს.

109. თუ კაცმან კაცი გუმოს⁸ და ეკლესიად გაუტეხოს, რაჲსაცა გუარისა იყოს, სრული სისხლი დაუურვოს.

110. თუ ზღუდესა შიგნით ჩაუტდეს, ნახევარი სისხლი დაუურვოს.

111. თუ ზღუდეს გარეთ მოურბიოს⁹, სისხლისა მესამედი დაუურვოს და ალაფიცა შეაქციოს.

112. თუ იგი ეკლესიად სანახევრო იყოს, ანუ სამესამედო, ანუ სამეოთხედო, ანუ სამრევლო, ანგარიში ქნან და აგრე დაუურვოს, რაჲცა წილი ედვას.

ვისითაცა მიზეზითა დამართებოდეს, საპირო მან დაუურვოს. და იმა ეკლესიისა მოზიარენი¹⁰ გვერცა უდგენდა რომე მათცა არა გამოყონ, არა ემართლებიან.

¹ გარდახდევა A. ² დიდმან A. ³ სახლსა B. ⁴ ცოლი მოაყივნოს] ცოლსა შეყუარდეს AB. ⁵ უხედესმან B. ⁶ უქვედაესმან A. ⁷ შეხუეწით A. ⁸ კაცი გუმოს] კაცსა გუამა B. ⁹ მოურბინოს B. ¹⁰ მოზიარენი] მოზარენი AB.

[272v]. 113. თუ ეკლესიაჲ მეკობრეთა გატეხონ პატრონისა უკითხავად და ესე დასწამონ, შენ იცოდით, პატრონმან მის მეკობრისამან უცოდნელობა ფიცოს ოცდაოთხისა კაციტა და¹ დაეჯერების. მეკობრე ჰელთა მისცეს, რაჲ გინდა უყონ, ნუ დაემღურობის. ალაფიცა უკლებლად შეაქციონ, გინა მათ გამოიღონ.

114. თუ მტერისა კაცმან გატეხოს პატრონისა უკითხავად, მეკობრე ჰელთა მისცეს, რაჲ გინდა უყონ, ნუ ემღუროს. მეკობრისა პატრონმან უცოდნელობა ფიცოს თორმეტიტა კაციტა.

და თუ არ მისცეს მეკობრე, მეკობრემან ხუთი ათასი ფეთრი ზღოს და ალაფიცა უკლებლივ შეაქციოს².

115. თუ ეკლესიასა დაესხნენ, ხუთი ათასი თეთრი დაუუროვნონ საუპატიოდ.

116. თუ ქური³ ჯოგი წაასხან შორს, თორმეტი გლეხი დაუუროვოს მართლისა საგსრიტა—პატიკმან და სისხლმან ამატა—და ჯოგიცა შეექცეს (შდრ. მუხლი 141).

117. თუ კაცი კაცმან ღალატით მოკლას, თორმეტი ათასი სისხლსა ემატოს.

118. თუ მკუდარი გაძარცოს, თორმეტი ათასი სისხლსა⁴ ემატოს.

119. თუ ფიცოს, ხუთი ათასი თეთრი მართებს გარდასაგდელი, ამაღ რომე ნამტერები არის.

120. ცილისა⁵ წამებისა ასრე არს: თუ მართალსა კაცსა ასმიოდეს, საყვედური⁶ განმრავლდეს, თუ მტერობით შეეყვილოს, მაშინ ფიცოს,—არა [273] ზედაც⁷. თუ არა ფიცოს, სისხლი ზღოს.

121. ქადაცა მაცხოვრისა ხატი ესუენოს სამცველოდ ქუეყანისა, საუპატიოდ⁸ ოცდაათი გლეხი მართებს, თორმეტი—ყოვლად წმიდისა, თორმეტი—მთავარანგელოზთა, თორმეტი—სხუათა წმიდათა მღდელთ-მოძღუართა, მოციქულთა, წმიდის გიორგისა, ნათლისმცემელისა და სხუათა წმიდათა.

122. მონაზონთა, ხუცესთა და დიაკონთა ნაძარცვ ორკეცია და მემართა—არა ამის მეტი.

თუ მოკუდების, სისხლი არ დააკლდეს.

¹ და]—A. ² შეექცეს B. ³ იქიური B. ⁴ სისხლი B. ⁵ ცილისა AB. ⁶ საყვედარი AB. ⁷ ზედა აწ AB. ⁸ საუპატიო A.

123. თუ გამოითრიოს და გელად გაძარცოს, სისხლის ნახევარი უზღოს და ალაფიცა შეაქციოს უნახშიროდ.

124. წაპარვითა თუალისა ცურა, გელ-ფერჯისა დაგერშა¹, პირისა დალი ესე სამი სისხლისა ნახევარი არს.

125. თუ უჩინარსა ადგილსა იყოს, მას გერში მართებს.

126. თუ გელდაგელ გარჯილიყოს და სცეს, სისხლისა ნახევარი დაუურვოს.

127. თუ უსამართლოდ დიდმან კაცმან თავისსა ამხანაგსა მუქარა სთხოოს, ათი ათასი დაუურვოს².

128. თუ უქვემოესმან კაცმან თავისსა ამხანაგსა [მუქარა] სთხოოს, ხუთი ათასი დაუურვოს³.

129. თუ კაცმან კაცსა უსამართლოდ აგინოს ლაშქარსა⁴ ზედა, ოთხი ათასი თეთრი დაუურვოს.

[272v] 130. თუ დიაცსა⁵ აგინოს, თორმეტი გლეხი დაუურვოს მარტივითა საჯსრითა.

მამაკაცისა და დიაცისა⁶ საბატობასა უნდა გამონახვად.

131. თუ უღირსმან⁷ საბატოს აგინოს, მას უფროსი მართებს.

132. თუ უსამართლოდ პატრონსა წინა შესმინოს, სრული სისხლი მართებს, ამად რომე მისით გამოიმეტა.

133. თუ კაცი კაცსა ზედა⁸ სალალატოდ წავიდეს, თუ მანვე დაშალოს ანუ სხუათა დააშლეინონ, არა ზედა-აც⁹.

134. თუ გამართოს და იგი კაცი ღმერთმან მოარჩინოს, ექუსი ათასი თეთრი დაუურვოს სიკუდილისა ცდისათჳს, სამი ათასი შეყრების ცოდვისათჳს.

135. თუ კაცმან კაცსა ცოლი წაუღოს, სრული სისხლი.

136. თუ კაცმან მეზობელი გასცეს, ნახევარი წამლებმან ზღოს და ნახევარი გამცემელმან დაუურვოს საბატოჳო.

137. თუ კაცმან კაცსა წარმოუღოს ანუ მოჰპაროს, პატრონსა მისსა გავლენა მართებს.

თუ არა შეაქცევინოს და არა გაუვლინოს, მას პირველვე სცოდნია, და რადცა უარესი მოჰყვების, ყველა ზედა-აც.

¹ დაგეშა A; დაშენა B. ² თუ უსამართლოდ... დაუურვოს] და უსამართლოდ კაცმან კაცს მუქარა სთხოვოს, ათი ათასი თეთრი დაუურვოს B. ³ თუ უქვემოესმან... დაუურვოს] თუ უქვემოესმა სთხოვოს, ხუთი ათასი დაუურვოს B. ⁴ ლაშქარ-ზედა AB. ⁵ დიაცი A. ⁶ და დიაცისა]+ და დიაცისა A. ⁷ ღირსმან B. ⁸ კაცსა ზედა] კაცზე A, კაცსა B. ⁹ არა ზედა A.

138. მეკობრისა და ზედა-დამსხმელისა სისხლი არა არს. [ზღრ. მუხლ. 12].

139. თუ კაცი კაცსა ცოლსა მისცემს და გუირგუინსა არა. შეუსკუნის¹, თორმეტი ათასი თეთრი დაუურვოს და სამსახურიცა შეექცეს.

[274r] 140. თუ ცოლი დასნეულდეს², ქმარი ცოლისა გუარსა არას ემართლების, მისთვს რომე მისსა ჯელსა შიგან³ დამართებია.

თუ გაეკაროს, შეფიცოს ნაბნითა⁴, რომე სიძულილითა⁵ არა გაყროდეს, და ნახევარი სისხლი დაუურვოს. და დედაკაცი ზითევს ნუ ითხოვს, თუ შვილი დარჩეს.

141. თუ ჯოგი წაახან, რაზომიცა სულისა იყოს, მამაცისა თუ დიაცისა, თავის-თავისად გაძარცვილისა⁶ საუბატიოდ დაეურვოს—მამაკაცისა—ორი ათასი, დიაცისა—სამი ათასი—და ჯოგი უკლებლად შეექცეს.

და თუ ჯელდაგელ წაუსხან, ნახევარი სისხლი დაუურვოს

142. თუ კაცმან კაცსა წინა კბილი ჩააგდებინოს, ნახევარი სისხლი დაუურვოს [ზღრ. მუხლ. 8].

143. თუ უკანა ჩააგდებინოს, სისხლის მეხუთედი დაუურვოს [ზღრ. მუხლ. 8].

144. თუ კაცსა წუერი მოეკუეცოს⁷ ანუ მოეგლიჯოს, ორი გერში ზლოს.

145. თუ კაცმან კაცსა შეჭყივლოს ეს კაცი შენსა ცოლსა ასრე უზამსო⁸, ანუ ფიცოს, ანუ მართლა გატებოს, არა ზედა-აც. თუ არა, დიაცისა ქმარსა შეუკაზმოს.

146. თუ კაცმან კაცსა გრძნეულება შეჭყივლოს, სისხლის ნახევარი დაუურვოს, თუ ვერ გატებოს.

147. თუ აზნაურმან კაცმან აზნაურსა ნაბჭობი სისხლი დაუჭიროს, ათი ათასი თეთრი კიდევ სხუად⁹ დაუურვოს.

[274v] 148. თუ უსამართლოდ პატრონმან ყმაჲ გაძარცოს, თორმეტი გლეხი დაუურვოს.

149. თუ უსამართლოდ პატრონსა ყმაჲ წაუვიდეს, თორმეტი გლეხი შეეკაზმოს¹⁰.

¹ შესკვნის A. ² დასნეულდეს]+ ანუ AB. ³ მისსა ჯელსა შიგან] მის ჯელ-შიგა AB. ⁴ ნაშენითა AB. ⁵ სიძულილითა] სიძულითა AB. ⁶ გაცრცვილი A, გაცრცული B. ⁷ მოეკუეეთოს AB. ⁸ შენსა ცოლსა ასე უზამსო] ცოლს გიტყ...სო B-⁹ კიდევ სხუად]-B. ¹⁰ შეეკაზმოს B.

150. თუ აზნაურმან აზნაური მოკლას, სამს[ა] წელიწადს[ა] მამულისაგან გააყენოს და მამული მკვდრს[ა] ძმას[ა] აქუნდეს, ნუ ამოსწყუეტენ.

მეოთხესა წელიწადსა შემოუშუან, მამული მისცენ და სისხლი ზღოს, ტაძრობილი იყოს, თუ უტაძრო.

151. თუ კაცმან კაცსა თუალნი დასწუნეს, რაჟსაცა გუარისა იყოს, მისსა სისხლსა ოცი ათასი სხუად ემატოს, ამისთჳს რომე¹ ნიადაგ სასჯელსა და სირცხჳლსა შიგან არს და ერთხელ სიკუდილი ჯობს.

152. ესეცა იცოდით, მეფისა² და უდიდებულესის კაცისაგან [კიდე] თუალთა დაწუას არავინ ღირსა, ისიცა³ ასრე რომე ანუ დიდი სალაროჲ, ანუ ეკლესიაჲ, ანუ ჯოგი, ანუ ღალატი ექნას.

153. თუ აზნაურნი გაიყარნენ⁴ და გლეხიანი იყვნენ, უფროსსა ძმასა საუხუცესოდ—ერთი გლეხი; სხუად შუა გაიყონ.

და მონაგები თავ-თავისი⁵ გაჰყვეს; და თუ ერთსა მონაგები მეორისა გულისათჳს დაგარდნოდეს და ერთისა იყოს, იგიცა შუა გაიყონ.

[275r]. 154. თუ დიდებულნი გაიყარნენ, ერთი უკეთესი სოფელი საუხუცესოდ აიღონ⁶ და სხუად შუა გაიყონ.

და მონაგებიცა ასრე გააჩინონ (იხ. მუხლ. 153).

155. თუ გლეხნი⁷ გაიყარნენ, უხუცესსა იმასა ანუ თავი⁸ ჭახლი, ანუ ერთი ვენაჲ, ანუ უფროსნი ჭურნი—საუხუცესოდ; სხუად შუა გაიყონ.

156. თუ მამა-შვილნი გაიყარნენ, შვილი მამულისა გაყოფასა არა ემართლების, ამისთჳს რომე, რა მამად მოკუდების, მამულსა შვილსა არავინ ეცილების⁹.

მან სხუად მოიგოს მამის სიკუდილამდის.

157. სიძისა შვილებულისა ასრე იცოდით: თუ წიგნითა შესრულ იყვნენ, მამული დაეწეროს, რა გაიყვნენ, საუხუცესო—მამულისა პატრონსა; სხუად შუა გაუყავით

და შეტანილი და დახუედრებული თავ-თავისი გაიტანონ¹⁰.

158. თუ უწიგნოდ შესრულ იყვნენ, შეტანილი და ჳირნა-ბული გაჰყვეს და შესმულ-შეჳმული არა იტსენოს¹¹.

¹ რომე—B. ² უმეფოსა AB. ³ იგიცა B. ⁴ თუ აზნაურნი გაიყარნენ] თუ რომელნი A, თუ რომელნი გაიყარნენ B. ⁵ მას მისი B. ⁶ აიღონ]—A. ⁷ გლეხი AB. ⁸ თავნი AB. ⁹ არავინ ეცილების] არას ემართლების A. ¹⁰ თავ-თავისი გაიტანონ] ერთმანერთსა გაუყვეს B. ¹¹ არა სახსენოა B.

159. საპირო და სანახშირო¹ წინა გასაძღუანებელი არს: სრულისა⁵ სისხლისა — ოცი ათასი, ნახევარისა სისხლისა—ათი ათასი, ჯელთა შეპყრობისა—ხუთი ათასი.

გასინჯვაჲ უნდა, რაჲცა ვის რა სასისხლო სჭირდეს.

160. საპირო და მის-მისთა წესითა წინა გაუძღუანეთ და აგრე გაიბრჭვენენ.

დიდისა დიდი გააჩინეთ², და ცოტაჲსა—ცოტა. ესე გლეხისა სისხ[275v]ლისა, დიდებულთა და აზნაურთა საპირო იქმნების: ოცდაათი ათასი, ჩუდმეტი ათასი—თორმეტი ათასი, შუდი ათასი. როგორცა ვის მართებს, აგრე გააჩინეთ.

¹ სანახშირო] სანახები რომე AB. ² სრულისა] სულისა AB.

ქანონიკური საპართალი*

161. რომელმანცა, ვინცა გინდა, დიდმან ანუ მცირემან კაცმან, ღალატით ძმაჲ მოკლას და ანუ ღალატით სხუაჲ კაცი, კრულ და წყეულ, შეჩუენებულ იყავნ დაუსაბამოჲსა ღმრთისა პირითა.

და ვითარისაცა გუარისა იყოს კაცი იგი, ორკეცი სისხლი დაუურვოს.

და ვინცა უშუელოს და შეიწყნაროს, კრულ და წყეულ, შეჩუენებულ იყავნ.

162. ვინცა ქრისტიანემან კაცმან ძმას თუალნი დასწუნეს ცხადად ანუ ღალატად, ანუ მოჰკუეთოს რადმე ასოთაგანი, სისხლი სრული და სანახშირო დაუურვოს.

კრულ და წყეულ, შეჩუენებულ იყავნ, და ცუდმცა არს მოსაგსენებელი¹ სიცოცხლე და სიკუდილი მისი.

163. ბრძოლათა შინა რომელიცა კაცი მოკუდეს, აბჯრისაგან კიდე ტანსაცმელსა და² ნიფხავ-პერანგსა ნუ ვინ მოკდის. კრულ, წყეულ³ და შეჩუენებულ იყავნ⁴ ღმრთისა პირითა⁵.

164. ვინცა მეკობრე, მეჯურმუცე (?) და მპარავი კაცი მოკლას, ცხადად გამოჩნდეს, რომე უსამართლო ყოფილიყოს,—ვინცა მისმან ნათესაემან და საშუალთა მისი სისხლი იკითხონ⁶, კრულ და შეჩუენებულ და წყეულ იყავნ.

165. რომელმან კაცმან ვის გინდა მისი გუირგუინნაკურთხიცილოლი წაუღოს [276r] და მოსტაცოს, სრული სისხლი დაუურვოს, რადსაცა გუარისა იყოს.

კრულ და წყეულ და შეჩუენებულ [იყავნ] პირითა ღმრთისაჲთა.

და კანონსამცა ქუეშე იქმნების⁷ წმიდათა მოციქულთასა.

166. რომელმანცა, ვინ გინდა გუარმან კაცმან, ხუცესი, მონაზონი ანუ დიაკონი მალვით, ღალატით მოკლას, შეიპყრას და⁸ გაძარცოს, ორი კეცი სისხლი დაუურვოს.

კრულ და წყეულ და შეჩუენებულ [იყავნ] სული და ჯორცი მისი.

167. რომელმანცა კაცმან რა გინდა რა მოიპაროს და გამოჩნდეს, ორნივე თუალნი დაეწუნენ და ანუ ჰელ-ფერჯი და ეჭრას.

¹ ამო სახსენებელი AB. ² და]—A. ³ წყეულ—A. ⁴ იყავნ]—A. ⁵ ღმრთის პირითა]—B. ⁶ ითხოვონ B. ⁷ არს B. ⁸ და]—A.

* ტექსტი აღდგენილია ძველი ორთოგრაფიით.

თუ საპატიეოსა ადგილსა არა მოეპაროს, ვინ იყიდდეს, ვითაცა დაათასონ, ეგრე მიჰყიდონ, და ნაპარევი დაუკლებლივ მისსა პატრონსა მისცეს¹.

და კრულ, წყეულ და შეჩუენებულ იყავნ.

168. რომელმანცა კაცმან², დიდმან ანუ მცირემან, რაჲსა გინდა ნივთიანისა საქმისათჳს და მტერობისათჳს³, სისხლისა და ვალისა გარდაკდისათჳს ეკლესიაჲ გაჭეხოს ანუ ცეცხლი შეუდვას და დაწუას, ანუ ცხადად ანუ იღუმალ, კანონსამცა ქუეშე არს წმიდათა მოციქულთასა და წმიდათა კრებათასა.

კრულ და წყეულ და შეჩუენებულ იყავნ.

მცირე ესე დასაურვებული განგჳჩენია, —რაჲცა ამისა ეკლესიისა დასაურვებელი პატიევი ეწეროს და გაჩენილ იყოს, ორკეცი დაუურვოს, [276v] და ალაფი რაჲცა წაეღოს, უზღოს.

ამავე კანონსა ქუეშე იყოს კაცი იგი.

169. რომელმანცა კაცმან, გინდა⁴ სისხლისა და⁵ გულის ტკივილისათჳს, ვენაჭი დაჭრას ანუ ხენი ნაყოფიერნი, ანუ ყანაჲ დათიბოს, ცხადად ანუ იღუმალ, კრულ და წყეულ და შეჩუენებულ იყავნ კაცი იგი ცათა შინა და ქუეყანასა ზედა.

[169¹]. ვინცა საყდრისა საქონებელთა სენაკთა, აგარათა, სახლთა⁶, ბეღელთა⁷, მარანთა და ვის გინდა სხუათა კაცისა მოსაგმარებელთა ღამით ცეცხლი შეუდვას, რაჲსა გინდა სისხლისა [და] მტერობისათჳს, რაჲსაცა⁸ გულის ტკივილისათჳს ანუ⁹ მოვალეებისათჳს, კრულ, წყეულ და შეჩუენებულ იყავნ იგი კაცი ცათა შინა და ქუეყანასა ზედა.

და¹⁰ რომლისაცა საქმისათჳს ქნას იგი საქმე, გარდაცდეს.

და ვითარცა ადგილი იყოს, სისხლი და პატიევი გარდაიგადოს და კანონსა ქუეშე იყოს. და დანაკლები¹¹ უზღოს¹².

170. ვინ გინდა კაცმან რაჲსა გინდა საქმისა და მტერობისათჳს საყდარსა და საყდრისა საქონებელსა მალვითა ანუ ცხადად¹³ ცეცხლი შეუდვას, დაწუას რა გინდა რა, ცხადად¹⁴ გამოჩნდეს, საყდრის პატიყად ოცდათორმეტი ათასისა თეთრისა დაუურვოს.

¹ მისცეს| უზღოს B. ² კაცმან|+ ქრისტიანმან B. ³ დამტერებისათვის AB. ⁴ გინა A. ⁵ და|—A. ⁶ სახლთა| სასისხვეთა AB. ⁷ ბეღელთა| შეღვალო A, შესავალო B. ⁸ რაისაცა| და B. ⁹ ანუ|—B. ¹⁰ და|—A. ¹¹ და დანაკლები| და ნაკლები B. ¹² ეზღოს AB. ¹³ ცხადივ A. ¹⁴ ცხადად|—B.

და კრულ და წყეულ და შეჩუნებულ იყავნ, და ცუდმცა არს შოსაგსენებელი სული და ჯორცი მისი ამას სოფელსა და მას საუკუნოსა დაუსაბამოჲსა ღმრთისა მადლითა.

და [277r] კანონოსა¹ ქუემე არს წმიდათა მოციქულთასა.

(დანართი)

171. თუ დაუნდობარმან კაცმან ბატონს უღალატოს, საპატიჲო აღარ მართებს და ერთისა უთავადესთა სისხლი დაუურვოს [ზღრ. მუხლ. 33].

172. თუ გულარალო ცხენი მიყიდოს კაცმან კაცსა, თუ გულარლობა არ უთხრას, ისეთი იცნას, თავი და ნაწედნი მისცეს, და რაც იმ ცხენით წაგდომოდეს, ყველა² უზლოს [ზღრ. მუხლ. 64].

173. თუ კაცი კაცისა ყმობასა და ერთგულად გავლენით სასახურსა შიგან ჭირნახულობითა ანუ დაკოდითა უგმარად გასულიყოს, დაბერებულიყოს, საქმემან რამემან³ განიყვანოს, რითაცა შესრულიყოს, იგივე გაყუეს [და] მისისა ჭირნახულობისა მესამედი, ამად რომე საბრალო იქნების და ძალისაგან დაცლილი [ზღრ. მუხლ. 72].

174. თუ შვილნი ესხნენ, გაჰყუნენ. მემამულემან, რაცა არ მოუტანია, ნურას ნუ მიატანს [ზღრ. მუხლ. 72].

175. თუ დედაკაცს ქმარი მოუკუდეს და საქონელი მან ქურივმან მონასტერს შესწიროს, შვილნი ნუ ეცილებიან [ზღრ. მუხლ. 31].

¹ კანონსა] საკანონოსა A. ² უკლებ A. ³ რამემ A.

სამართალი გატონისპვიდის ვახტანგისა

შესავალი

ქ. მყოფისა უმყოფისა, არისა და უარისა დამაარსისა ქეხი, არათუ ღირსად და შეძლებისა ჩემისაებრ ქეხელი და მმონებელი, უღებად ქქონე მპოვნელ ვიქმენ.

ვითარცა შეფენი, დღითი-დღე მრეველინი ტელთა მარგალიტთა შინა, და ჰპოებენ მძივთა რათამე, და უსილველობისათვის აღიღებენ და შთასდებენ საუნჯედ, პატიოსანთა შექობით უპატიოსნედ მარგალიტთა ჰყოფენ, ეგრეთვე უფალმან ჩვენმან, მბადმან ყოველთამან და სიბრძნით გამგებელმან, მპოვა მარგალიტთა შინა მრავალთა და აღმილო მსგავსად ტმისა ამის შეცა ეგრეთვე, — უმცირეს ვიყავ მე ძმათა ჩემთა შორის და უმრწემეს¹ სახლისა ჩემისა, და ვმწყსიდი თავსა ჩემსა უტუნურად და თავკედლად, ტელნი ჩემნი იყვნენ მოქმედ არარის კეთილისა, და თითნი ჩემნი ვერა რომელსა იშრომებდენ ნებასა უფლისასა, არამედ იყვნენ უქმ. ვინმე მიუთსრა ესოდენი ბოროტნი ჩემნი უფალსა ჩემსა.

ხოლო თავადმან უფალმან გამოავლინა პირითა უტყუელითა ჰძანება, ცოდვილთა მოწყალეობა, და აღმილო მე უნარჩვევსობასა² სახლისა ჩემისაგან და მყო მე მსაფუღლად და განმგედ წილტდომილთა ქუეყანათა უბიწოდ მშობელისა დედისა თვისისა არათუ ქმნილებათა რათამე კეთილთა ჩემთათვის, არამედ უნარჩვევსობისა ჩემისათვის, ამისთვისცა, რათა სც [278r]ნან ყოველთა, რათა უსწავლელთა და უმეტართაგან სთნავს და ნებავეს სრულმყოფელსა ღთსა მარადის გონებაკეთილისა.

იყო ქუეყანა ესე ქართლისა ყოვლითურთ კეთილითა შემკულ და შეზავებულ, ხოლო ცვალებითა დღეთა და ვითარებითა ჟამათა თვით სიბრძნით და თავით თვისით სჯილდენ და განაგებდენ, ვიეთნიმე მოყუსობით, ვიეთნიმე მეგობრობით, ვიეთნიმე მორხდებით, ვიეთნიმე ღთის ურიდველობით და ვიეთნიმე მიღებითა ქრთამითა, — ვითარცა ენებათ, სჯილდენ.

ხოლო ჩვენ, ნებითა ღთისათა³ და წყალობითა დიდის ტელმწიფისათა, პირველითგანვე ზეცით საქართველოს მეფედ განკუთნილისა და აწ სასუფეველ

¹ უმწყემს. ² უნარჩვევსობასა A. ³ ღთისათა.

* 277v-ზე ტექსტი არ არის.

** ხელნაწერში ასეთი სათაურია: „სამართალი პირველი, შესავალი ა, ბატონისშვილის ვახტანგის ნაბძანები“.

ცათა შინა სულობრწყინულად მანათობელისა, პირველ ვახტანგ წოდებულისა, ხოლო შემდგომად სპარსთა ენითა შაჰნავაზ გმობილისა,

ძისა მისისა, სრულიად ქება-შემსგავსებით ძნიად მისათხრობელისა ქართველთა მეფისა და ერანელთა სუადარ-სპასალარისა, ამილბარ-სპასპეტისა, უთვალავისა და უამრავის სპისა და ლაშქრის მეწინავედ ჩენილისა, უვნებლად და მტერზე ძლევით მარაბელისა, ყანდაარისა და ქირმანის ბეგლარბეგისა, გირიშქისა და ჰაილათის მჭირავისა, ძლიერისა და უძლეველისა, პირველ გიორგი წოდებულისა და აწ მალლის გელმწიფისაგან წყალობით მეორე შაჰნავაზობით გმობილისა,

მაგიერად მყოფმან, ძემან ერანის მდივანბეგის ლევან გმობილისა, აწ შაჰყულიხან წოდებულისამან, საქართველოს ჯანიშინმან და გამგებელმან ბატონიშვილმან პატრონმან ვახტანგ, წინათქმულთა ამისთვის ვიწადეთ სასამართლოსა წიგნისა აღწერა.

პირველ «დაბადებისა», მოსეს მიერ ქმნილი სამართალნი, და კვალად ბერძენთა და სომეხთა წიგნთაგან გარდმოთარგმნებული, ეგრეთვე კათალიკოზისა, მეფის გიორგისა და ბექას განჩინებული სამართლები შეეკრიბეთ და ესე ყოველი ზემორე წერებულმან გამცნოსთ.

ხოლო ესეცა სცანთ, იგულეთ და იგულისმოდჯინეთ, და რომელიც გენებოსთ და უმჯობეს გიჩნდესთ*, მით სჯილეთ და სამართალსა¹ იქმოდეთ.

აწ ვიწყით განაჩენისა ამის, ჩვენ მიერ აღწერილისათვის.

რომელნი იხილავთ და ისმენთ, ნურავინ ჰგონებთ, თვით მხოლოდ თავით თვისით რასამე ვყოფდეთ, არამედ თანაყოლითა და მოწმეობითა² მდდელთ-მთავრისა და დიდის დედაქალაქისა მცხეთისა და კვართსა ზედან საუფლოსა სვეტიცისა, ღთივ აღმართებულისა და მირონ-აღმოცენებულის, საჭედ-მპყრობელისა და ტარისცხა ზედან მტკიცედ მდგომელისა, ძმისა ჩვენისა, ბატონიშვილის კათალიკოზის დომენცისითა,

ეგრეთვე თანადგომითა არაგვის ერისთვიშვილის მთავარებისკობო[279v]ზის გრიგოლითი და სხვათა მიტრაპოლიტებისკობოზ-წინამძღვართა და სამღრთო-განათათა,

და მოწმეობითა² და თანაზრახვითა მუხრანის ბატონის ერეკლეთი³, არაგვის ერისთავის გიორგითა, ქსნის ერისთვის დავითისითა, ორბელიძე სარდრის ლუარსაბითა, ამილახორის ავთანდილითა, მდივანბეგის ერასტითა და სხვათა ყოველთა დარბაზის ერთა ჩვენთათა,

¹ სამართალსა] + მართალსა A. ² დამოწმებითა A. ³ ერეკლეთი] + ჩვენისა სახლისა უხუცისა პაპუათი B.

* აქამდე B ხელნაწერს ტექსტი აკლია.

ეცადნენ მართლის შეტყობასა და უფიცრად მათს გარიგებასა. და თუ არ იქნას და უჯეროდ არ მოკდეს, მერმე ეს, რომელიც აჯაები და სამართლები დაგვიწერია, ვის საჩივარს რომელი აჯა შეეფერებოდეს, ის დასდვან და იმით გაატანინონ.

მაგრამე მოსამართლე თუ ან ქრთამითა, ან მოყუსობით, ან მუსაიბობით, გინა წიშით ანუ თუ სიყუარულით და ანუ მტერობით ერთს მეორეზე მიუდგა, არ იქნების და არც სამართალი მოკდების.

არც მტყუანსა და არც მართალზე ქრთამი არ არის, და არც უნდა მოსამართლემ ინდოზოს და აილოს, თორემ ძნელი ტვირთი დაუც აღსაკიდებელად ზეჭთა¹ თვისთათვის.

4. უფროსი ერთს სამართალს გაგზავნილი მოსაქმე გაამრუდებინებს მოსამართლეს, ამიტომ რომე, ერთს მეორეში ღიჯდომა ან სამც[281v]ღვრის ცილება რომ გარდეკიდებათ, თავი მოსამართლე, მდივანბეგი, ხომ ვერ წავა, იასაულს² გაგზავნიან, გასინჯე, მოკითხული ქენო და ზართალი ამბავი მოგვიტანეო. თუ იმ იასაულმა³ ლ⁴თი გმო⁴ და ქრთამით მოსამართლეს მრუდი ამბავი მოუტანა, მოსამართლემ რა⁵ ქნას!

მაგრამე ასრე უნდა: მდივანბეგს, გინა სხვას მოსამართლეს, ამგვარის საქმისათვის სხვარიგი ჭკუის მყოფელი, უქრთამო, მართლის მთქმელი, სამართალზე⁶ ცნობილი იასაული⁷ ჭყუანდეს და ის გაგზავნოს; და დამბარებელი და⁸ გაწყრომაზე დასაქვრელად გასაგზავნი იასაული⁹ სხვა უნდა ყუანდეს და ინას გაგზავნიდეს.

5. სამართალში თუ უფროსი მოსამართლემ და მსაჯულმან არა კითხოს, რაგინდ უფროსი და ჭკუის მყოფელი¹⁰ კაცი იყოს და იქ იჯდეს, სამართალი არ უნდა თქვას, არც უნდა რომელსამე მოეგმაროს; და როდესაც მსაჯულმან ჰკითხოს, ლ¹¹თის წინაშე რასაც მიხუდეს, სწორე და მართალი უნდა თქუას და არ დაზოგოს.

[რიგი და სამართალი თავის მართლებიასა]

6. საქართველოს რიგი და სამართალი ექუსი არის, რომე ამითი თავი იმართლებს: პირველი—ფიცი, მეორე—შანთი, მესამე—მდულარე, მეოთხე—ჯმალი, მეხუთე—მოწამე, ზეექსე—ცოდვის მოკიდება.

ამათ თვითოსა და თვითოს სხვადასხვა¹¹ სამზღუარა აქუს, თუ რომელი რომე[282r]ლს¹² საქმეზედ უნდა დაედვას. და ქნით როგორ უნდა ქნას, თვითეულადაც გამცნებს.

¹ ბრკეთა B. ² იასულს A. ³ იასულმან A. ⁴ გმო]+ გმო A. ⁵ რა]-A.

⁶ სამართალზე A. ⁷ იასული A. ⁸ და]-A. ⁹ იასულები A. ¹⁰ ჭკუათ მყოფელი B. ¹¹ სხვა B. ¹² როგორს B.

[ვმალში გატანება ამ წესით უნდა]

7. ვმალში გატანება მეფეთ ორგულობასა, ღალატზედ, მეფის სალაროს გატეხაზედ, ხატისა და საყდრის გატეხაზედ და მსგავს ამათებრზე ამ წესით უნდა, რომე ან ორმოცსა და ან ნაკლებს დღემდინ ალოცონ და თვითო წიგნი დაუწერონ ასე, რომე, სასწორო და სამართლო ღმთო, მე ესე და ეს კაცი გეაჯგები და გეხვეწები, სხვას ჩემს დანაშაულს დღეს ამაში ნუ მკითხავ, რასაც ეს კაცი მიდებს და მეწამების, თუ იმაში უმართლე ვიყო და არას ვერიო, იმისი¹ თავი მე დამანარჩუნე, თორემ ჩემი თავი იმას² დანარჩუნეო. ამრიგი წიგნები ორთავე უნდა დაუწერონ და ან ყელზე და ან შუბის ბუდესთან შეაბან.

და ის შესაბმელნი კაცნი, როგორც შეეძლოს, ისრე შეეკაზმონ. ერთი თავს მოედნისას და ერთი ბოლოს დადგენ.

თვითო მემათრავე ჩაატანონ, უიარაღონი, რომე თვითოს ფარისა და მათრავის მეტი იმათ არა იქონიონ რა; რა რომ დაპირდაპირდნენ, გაუშვან და შეუტონ. მემათრახენი არ უნდა მიეშველნენ, სანამდინ ერთი არ გარდვარდეს.

და³ რა რომ ერთი და ერთი გარდვარდეს, მაშინ მემათრახენი მიეშველნენ და არ მოაკულევიონ, და მეფეს მოართვან.

და მერმე მეფემ, ვით გამდეს, ეგრეთ ქნას.

მეფე [282v] და ჯარი⁴ ამათ გატანებას შორიდამ უნდა უყურებდენ, რომე მოყვრობით ან სხვარიგად არავინ მიეშველოს.

რომელიც გარდვარდების და ან გაიქცევის, ის გამტყუნებულნი იქნების. იარაღი გარდვარდნილისა გარდამგდებისა არის, და ცხენი—მემათრავისა:

ვინ იცის, ორნივე გარდავარდენ, უნდა დააცალონ, ქვეითათ ერთმანერთზე მიუშვან, და რომელიც წააქცევს, სამართალი ძმას დარჩება*.

[მდულარე ასრე უნდა]

8. შანთი და მდულარე ორივე ერთი არის. ამისი ასრე უნდა ალოცოს⁵ იგი კაცი, რომელსაც შანთი ან მდულარე გაუჩინონ⁶. მოედანს, გინა სხვას გამოსაჩენს ალავს სადმე⁷, წყალი აადულონ⁸, ზედ ჩხირი გადვან ქვაბზედა და ძაფით ან რკინისა და ან სპილენძის

¹ ამისი A. ² ამას A. ³ და—B. ⁴ ჯარნი B. ⁵ ილოცოს B. ⁶ გაუჩინოს B.

⁷ სადმე—A. ⁸ ადულონ A.

* „ვინ იცის... იმას დარჩება“, A-ში მიწერილია კიდევ სხვა ხელით, ხოლო B-ში არ არის.

უნაწილო ჯვარი, რომე სახე არ იყოს გამოყვანილი, გინა ვერცხლისა იყოს, ჩაჰკიდონ.

და რა აღუღდეს წყალი და გადმობრუნდეს, გარდმოიღონ; და მან კაცმან ჩაყოს ჯელი სახელსა ზედან ლთისასა და ის ჯვარი ამოიღოს; მას უკან ფიცსლავ პარკში ჯელი ჩაუდვან და დაუბეჭდონ; მესამეს დღემდინ ისრე იყოს და მერმე გაუქსნან¹.

თუ არ დასწვია, მართალი არის; და თუ დასწვია, მტყუანი იქნების², და რასაც სწამობენ, გარდააქდევინონ.

შანთი ასრე არის

9. რკინა რამ გაატურონ. რომ გაწითლდეს, იმ მქნელს კაცს ჯელზე ქალაღი უნდა დაადვან, მერმე ზედ — ის გაწითლებული [283:] რკინა; და³ რა რომ დაადვან, მაშინვე სამს წინ უნდა გარდახტეს⁴; და მერმე, გარდამხტალმან,⁵ უნდა⁶ გარდაავდოს.

თუ არ დასწვა, მართალი არის; და თუ დასწვა, ტყუილად გამოვა, და გარდასაქადი გარდააქდევინონ.

ეს შანთი მაშინ აეღებინების, რომე ან ბატონის ღალატი და — ორგულობა, ან საყდრისა და ხატის გატეხა, ან ბოზობა ან⁷ მსგავსი რამ⁸ ამისი შეეთქვას.

ფიცი ასრე არის

10. ერთის ჯარის შეწამებაზე, უმთხრობლოდ რომ შესწამოს, ერთი შეუგდებელი მოწამე არის. და თუ მთხრობლით სწამობს, შეგდებული მოფიცარი უნდა.

აგრევე, რამდენის⁹ ჯარის საქმე იყოს, იმდენი¹⁰ მოფიცარი შევარდების, თავისი ყადარი, უმტერ-უმოყვრო, მისი გარეშემო, მისის ჯეობისა.

თავის ბატონისა და იმ მფიცებელის ბატონის ყმას გარდაისად უნდა სხვის ყმა შეავდოს. იმ შეგდებულში ნახევარი იშოვნოს და ერთი იმდენი¹⁰ შეუგდებელი თან მიიყოლიოს.

ხატი, ვინც¹¹ აფიცებს, იმან იშოვნოს. იმ მოფიცარმან მღდელს ხატი ჯელში ჩამოართოს და ასრე უნდა თქვას: «ამისმა მადლმა და ამისმა გამაცხოებელმან ლთნ შენ, ამამავალო კაცო, რასაც მწამობ — სახელდობივ ჩაიტანოს, — მე იმისი არც მქნელი ვარ და

¹ გაუქსნან] + და A. ² არის B. ³ და] — A. ⁴ წახტეს B. ⁵ წახტომილმან B. ⁶ უნდა] — B. ⁷ ან] და A. ⁸ რამ] — A. ⁹ რამდენის A. ¹⁰ იმდენი A. ¹¹ ვინ A.

არც არა ვიცი». რა ეს სიტყვა გაათაოს¹, [283v] მოწმე[ე]ბმან უნდა თქვან, მართლა ფიცა, მაგისმა მადლმანო.

თუ ასრე იფიცა, გამართლებული იქნების² იგი კაცი; და თუ ვერ იფიცა, რასაც სწამობს, პასუხი უნდა გასცეს.

მაგრამე ჩვენ ამასავე ვიტყვით, ყოველი მოსამართლე ფიცის მოჭდენას ეკრძალოს და სხვარივად მოჩივრის გარიგებას ეცადოს.

11. აწ ეს უნდა მოსამართლემ იცოდეს, თუ ფიცი რომლისა არის. ვინც შესწამებს ვისმე რასმე, იმ შეწამებულმან³ კაცმან უნდა დაიფიცოს. ან დღეს ვისაც მამული უჭირავს და შეეცილებს ვინმე, ფიცი, ვისასაც ჯელთ მამული არის, მისია⁴. ის ასრე დაიფიცავს: «ეს ადგილი ამ სამძღვრამდინ, ამ ალაგამდინ, —სადამდინაც⁵ შეუძლია, ჩაივლის, ხატი ჯელთ ეჭირვის, იტყვის, —აქამდის ჩემის ალაგისა ჩემიც იყოს და ტყუილადაც მეცილებოდე».

12. ერთი ესეც, მამულის ცილებაში გარეშე მოფიცარი არ შევარდების. თუ დიდი რამ მამული არის, თვითან ის საბატოის კაციშვილი უნდა აფიცონ; თუ უდაბლე რამ არის, აზნაურშვილი უფიცონ; კიდევ მის უდაბლეზე—მსახური; და მას ქვეითზე—გლეხი.

იქნების, ერთპირ [284r] სოფელიცა აფიცონ. და იქნების, ის აბატოის კაციშვილი თავის მსახურ-აზნაურშვილით და ყმითაც ფიცონ.

მაგრამე მოსამართლისაგან კარგად გასინჯვა უნდა, თუ როგორს ადგილს შესცილებია⁶, რამდენი⁷ დღიური არის, ან რამდენი⁷ საკომლო არის, —ისრე ასწონოს.

იქნების, დღიურზე ერთი მოფიცარი⁸ შევარდეს, იქნების, ორის დღისაზე ერთი შევარდეს, იქნების, ოთხის დღისაზე ერთი აფიცონ, —კარგ-ავობაზე ჰკიდია.

ვენაჯი არის თუ ფუჯე⁹ ან საწისქვილო, ან საბაღე, გამოინახვა უნდა, ჯერ ფასი უნდა¹⁰ დაადვან და მერმე ისრე მოფიცარი შეაგღონ.

მოწმით სამართლის ქნა ასრე არის, რომე:

13. მოწამე დიალ სწამთ და იციან უფრო ბერძენთა, ფრანგთაცა და რუსთაცა, და წმინდა სახარებაც ბძანებს, მაგრამე აქ, ქართლში, უფრო არ განუწესებიათ.

ასრე იციან. კაცმან თუ რასაც საქმეზე¹¹ ასეთი მოწამე მოიყვანა, რომე იმ მოწამეთ ღთისა ეშინოდეს, სული იცოდეს, ჭკუა

¹ გაათაოს A. ² იქნება A. ³ შემწამებულმან B. ⁴ მისსა A, მისა B. ⁵ სადაც B. ⁶ შესაცილებია A. ⁷ რამდენი A. ⁸ მოწამე A. ⁹ ფუზე A. ¹⁰ უნდა—B. ¹¹ საქმეზედ AB.

ქონდეს, ან საღმთო კაცი იყოს¹, ან სიმართლის² ჯმა ქონდეს დავარდნილი და კაცისაგან სანდო იყოს, უნდა დაუჯერონ. თუ არა,—ერთისა და ორის ამრიგის კაცის დაჯერება არ დაუწესებიათ. და ეს რომ³ მოგვიგნებია, ამისთანას კაცს დაეჯერების.

და სხვარიგი კაცი თუ არის [284v], ათსა და ოცსა, ან ერთპირ სოფელსა, მოწმობას დაუჯერებენ, თორემ ნაკლებს ძვირად დაუჯერებენ⁴.

ზემო⁵ რომ მოწმ[ე]ების ქება დაგვიწერია, იმგვარი კაცი ორიც რომ მოიყვანოს, მოსამართლემ უნდა დაუჯეროს და აღარ აფიცონ.

მაგრამე მოსამართლემ თუ ტყუილი მოწმობა და მთხრობლობა შეაჩნია ვისზე, დიდი ნასალი უნდა უყოს, რომე სხვამ აღარავინ მოინდომოს.

ცოდვის მოკიდებისა ასრე არის

14. დიდი საქმე ცოდვით არ გარდასწყდების, ერთის მარჩილისა ან ცოტა უფროსი, გინდა⁶ უმცროსი საქმე უნდა იყოს.

მაგრამ იქნების ასეთი კაცი, რომ იმისგან ცოდვის მოკიდება და სულზე შევარდნა ძროხაზედაც დაეჯერებოდეს.

და ცოდვის მოკიდება ასრე არის, რომე, ვისაც ამგვარი რამ შეეწამოს, იმ კაცმან ის შემწამებელი კაცი ზურგთ აიკიდოს და ასრე უნდა თქვას: «შენიმც ცოდვა⁷ მეორედ მოსვლას მემცა მაქვს და შენდა ნაცვლადამც მე განვიკითხები, თუ მე ეგ მექნას».

თუ ამრიგად ეს შეიძლო, აღარავინ რას ემართლების; და თუ ვერ მოიკიდა, რასაც სწამობს⁸, უნდა აასუხი გასცეს.

კარი თეთრის გირიგებისა

15. ესე თეთრის გარიგება ამიტომ დავსწერეთ რომე, თუ კაცმან ეს არ იცის, ან შაური, ან უხალთუნი⁹ და ან აბ[285r]აზი, ან¹⁰ ასლანი, ანუ მისხალი, ანუ ფლური, ანუ ხუთი ანაზი, ან თუმანი რა ერთი არის, სისხლის მიცემაპი ვერას გაიგებს, რომე იმდენი სისხლად გაუჩინონ.

პირველს ჟამურს თეთრს გიორგაულს ეძახდენ. ის თურმე საქმობდა სისხლშიაცა და ისრეცა. და ის გიორგაული რა ერთისაც წონა ყოფილა, იმ ძველს წიგნებში სწერია და იმითი იცნობთ. კიდემერთი რიგი სხვა თეთრიც ყოფილა, კირმანაულს¹¹ ეძახდენ.

¹ იცოს B. ² სამართლის B. ³ ეს რომქ|ესომ AB. ⁴ გაუგონებენ A. ⁵ ზემორ A. ⁶ ან B. ⁷ ცოდვა|+ მათ A. ⁸ სწამობენ A. ⁹ უხალთუნი|+ და A. ¹⁰ გინა A. ¹¹ კირმანეულს A.

16. ახლა ჩვენი ჟამის თეთრი ეს არის და ასრე იანგარიშების. ოთხი ხაშხაშის მარცვლი ერთი ფეტვის მარცვლის წონა არის; ოთხი ფეტვის მარცვლი ერთის ქერის მარცვლის წონა არის; ოთხი ქერის მარცვლი ერთის ცერცვის მარცვლის წონა არის; ოთხი ცერცვის მარცვლი ერთი დანგი არის.

ერთს ცერცვის მარცვალს ყირათი¹ ქვიან.

ექვსი დანგი, გინა ოცდაოთხი ყირათი², ერთი მისხალი იქნების. ერთი მისხალი ორშაურნახევრის წონა არის.

ორს შაურს ყიზილბაშნი უზალთუნს³ ეცახიან; ურუმნი და ფრანგნი თინგირს ეცახიან.

ოთხ შაურს აბაზი ქუიან, ფრანგნი თულთს ეცახიან.

ხუთი აბაზი ერთი მინალთუნი არის [285v] და სამი აბაზი—ერთი მარ ჩილი.

ათი მინალთუნი ერთი თუმანი არის; და ეს ერთი თუმანი თექუსმეტი მარჩილს და ორი აბაზი იქნების.

ოცდაათს თუმანს ურუმნი ერთს ქისას ეცახიან.

ფრანგულის თეთრის სახელები სხვა არის, მაგრამე აქ, ამ თეთრზე როგორ ეფასების, ისრე იქნების. სამს შაურს ფრანგნი რუბს ეცახიან.

ორი შაურის წონა ოქრო, რომ მისი დალი აჯდეს, ერთი ფლური არის. ამ ფლურის ფასი, დრო არის, შვიდ აბაზად ფასობდეს, დრო არის, შვიდ აბაზ უზალთუნად იყოს, ხან ერთ შაურნაკლებად⁴ იქნების.

[კარი სისხლის განაჩენებისა]

17. აწ ესე სვანი, მოსამართლევ, გამრიგევ, თუ რასაც ფერს სისხლში რომელს გვარს და რა რიგ კაცს რას საქონლიდამ მიეცემის.

ქართლში მსახლობარი, დიდი თუ მცირე, საღმთოვანი თუ ერის კაცი, რამდენს კეცად⁵ მალლად და დაბლად გაგვირიგებია და დაგვიწერია, იმასაც ესევე წიგნი შეგატყობინებსთ და თვითეულად გამცნებსთ.

18. გლეხის კაცის სისხლში ძროხა იყო⁶ გაჩენილი, რომე ერთის გლეხის სიკუდილისათვის სამოცი ძროხა იყო გაჩენილი, მაგრამე ჩვენ თეთრად [286r] გაგვიჩენია⁷.

ქართლში მაგდენი თეთრი არ არის და ისრევ გლეხის კაცისა და მსახურის სისხლში ძროხა, ცხვარი, ცხენი, იარალი და სახლის საგმარი რკინა, რვალი,—ყველა დაიჭირვის.

¹ ყრათი B. ² ყრათი B. ³ იუზალთუნს B. ⁴ ნაკლებად A. ⁵ კაცად A. ⁶ იყოს A. ⁷ დაგვიწერია B.

19. აზნაურშვილს — მესამედი, თეთრი იყოს თუ ოქრო და ვერცხლი, დაეჭირვის; და იმ ორს წილში ფარჩა, იარაღი, ცხენი, სპილენძი, ცროხა, ცხვარი და ტყუეც დაეჭირვის.

20. შუათანამ და მის ქვემოთმან თავადმან სისხლის ნახევარში თეთრად, ოქროდ, ვერცხლად, ტყვედ და ფარჩად დაუჭიროს, და ნახევარში ცხენი, იარაღი და სპილენძი დაუჭიროს.

21. ამის უმაღლესმან თავადმან და იმ ერთს დიდებულს თავს კაცს გარდაის მისის სახლიშვილმან, — ამათ უნდა დაუჭირონ თეთრი, ოქრო, ვერცხლი, ყმა, მამული, ტყუე, იარაღი და რვალი.

22. სულ დიდებული თავადი რომ დაგვიწერია, იმისთვინ გლეხი, ოქრო, ვერცხლი, თვალი, მარგალიტი მისის ფასით დაეჭირვინების; იქნების, თავისის ნდომით და რჩევით იარაღი, პირუტყვი და რვალი დაეჭიროს¹.

[286v] 23. არიან ზოგნი თავადნი და აზნაურნი, ძველითგან ჯელმწიფეთაგან სისხლის განაჩენები აქუსთ. იმისი ჩვენ არა დაგვიწერია რა, ამიტომ რომე არიან თავადნი, მაშინდელს დიდებაზე ისრევე მოუშლენი იყუნენ, და არიან ზოგნი, ჩამომცრობილ იყუნენ, და ზოგნი მდაბალნი² ამაღლებულ იყუნენ³.

ამიტომ იმ ცველის განაჩენებით, თუ არ მოუშლელის დიდებულისას, ჩვენ ვერას ვიტყუით. რომლისაც მოსაზართლის ჟამში მათი საჩივარი და განაჩენები მოვიდეს, იმისი იზან იცის.

მაგრამე ჩე ასრე ჭგონია, იმ ცველს განაჩენებზე სამართალი ძნელი იყოს, ამიტომ რომე მაშინ ქართველი ბატონიც დიდი ჯელმწიფე ყოფილა, დიდი ალაგი სჭერია, და მის თავადსაც მამული და მორჰმა ბევრი ჰქონებიათ, ამიტომ ის განაჩენები უბძანებიათ⁴.

ახლა მაშინდელზე ქარაველს ბატონსაც ბევრი ადგილი აქლია და მისი თავადიც მამულზე დამცრობილა⁵, გაყრილა⁶ და მისი სიდიდე თვითანვე დაუჩაგრავს. იმ განაჩენით ან იმას სისხლი როგორ აეღების და ან მიცემას როგორ შეიძლებს ვინმე.

რაც ახლა სისხლები გაგვიჩენია, ვეჭობ, ესეც კმარ იყოს. ესეები ნოსაწარტლეთ კარგად გასინჯეთ და გამოიძიეთ⁷: როგორც კაცი ნაწლით, კაცობით, ბატონის სამსახურით, ცხითა, მონასტრით და უფოოსის კაცის მოყუსად მოკიდებით ამაღლებს [და] სისხლი⁸ გაუდიდების, ისრე გაყრითა და მამულის მოკლებით სისხლიც მოაკლდების.

¹ დაიჭიროს A. ² მდაბალნი A. ³ და ზოგნი.. იყუნენ] — B. ⁴ უბძანებიათ A. ⁵ დამცრობილია B. ⁶ გაყრილია B. ⁷ და გამოიძიეთ] — A. ⁸ სისხლი] + და A.

[287r] 24. ერთი ესეც უწყოდეს მოსამართლემ, რომე, რა დიდი საქმე და დიდროანს კაცში სიკუდილი და რაგინდარა სისხლი მოჰდეს, ერთიმეორის მოყუსობით მოჰმარებასა და მიშველებას მეფე და კათალიკოზი ნუ აქნევიანებენ, ნურც ერთს მეორის რბევას დააწყებინებს.

და ნურცა ვინ მოინდომებს, თორემ მიმშველისა ასაბიასი და მარბიელის კაცისა დაგვიწერია და ისრე ჩაივლის და არც შერჩების.

რა ამგვარი საქმე ქვეყანაში მოჰდეს, ასრე უნდა.

მათ შუა გელმწიფემ კაცი დაუყენოს, ერთმანეთზე აღარ მიუშვან, კიდემ სიკუდილი და ღთის საწყენი საქმე აღარა იქნას რა ან რბევა არ დაუწყონ და¹ გლეხი და მამული არ მოეთხაროსთ².

ორნივე დაიბარონ ებისკოპოზ-დარბაისელთ შემოყრით და დაჯდომით³. ჯერ ერთი აჩივლონ⁴, ის ააყენონ, გაიცალონ, მისი საჩივარი დაწერილი იქონიონ; მეორე მეორე მოადი აჩივლონ და მისი საქმე და საჩივარიც დაწერონ⁵. ბევრჯელ აჩივლონ, ბევრჯელ გასინჯონ, ფიცი მოჰდეს თუ ისრე—სისხლი, იმ სისხლის მესამედი მეფემ და კათალიკოზმან იპატიოს.

აგრე კიდევ⁶ დარბაისელთ პატივი დაედების გასინჯვით, ბუ როგორი საქმე არის. ნდომით მომჰდარა ის საქმე, თუ უნდომლად, კარგად გამონახვა უნდა.

[287v] 25. მეფისა და კათალიკოზის საქმე, უკადრისი თუ რაც რამ ფერი, ორისავე სწორი არის, ამიტომ რომე ერთი გორცის გელმწიფე არის და მეორე—სულისა⁷, კურთხევა და პატივიც ღთისაგან და კაცთაგან სწორე⁸ აქვთ. დასტურ, მეფეს უფროსს პატივს სცემენ, მაგრამე გორციელის შიშით იქმონენ. ამიტომ მათი საქმე ჩვენ სწორად დაგვიწერია. თუ არა სჯობდეს, ვინც უკეთ იცოდეს, ჩვენ ნურას გვაბრალეზს, იმან დაწეროს.

ნუმცა ვინ იკადრებს და ნუმცა ვის⁹ შეემთხვევის ესევეთარი, რომელი¹⁰ ავნებს გორცსა და უმეტესად სულსა, ნუცა სამღთო კაცისა და ნუცა სხვათა ძეთა აღამისათა, —რომელსა მე ვგმობ, ესევეთარი.

ნუ თუ პირველითგანვე სამოთხილამ პირველისა მამის, აღამის, გამოძებელმან, დაუძინებელმან, მარადის მბრძოლმან და მტერმან, უხილავმან ეშმაკმან თვისითა¹¹ მანქანებითა და საბრვე-გებითა აღძრას ბუნებანი კაცთანი შურად და კულად კაცისად, გინა საღმთო-

¹ და]—B. ² მოითხაროს B. ³ დახულოვით A. ⁴ აჩივლოს B. ⁵ დაწერონ] ისრე ქნან B. ⁶ კიდევ]— სხვა სხვას B. ⁷ სულია A. ⁸ სწორედ A. ⁹ ვინ A. ¹⁰ რომელი]—A. ¹¹ თვისით A.

განთა ზედან, გინა თუ დიდებულთა და თავადსა ზედან¹ ანუ თუ აზნაურთა და გლეხთა ზედან, ანუ თუ მამა ძესა და ძე მამაზედა, გინა ძმა ძმაზედა² და მოყუასი მოყუასზედა, —ესევეთარს საქმეს შემთხვიოს, მას უკან ამის მეტი აღარა გაეწყობის რა, როგორც დაგვეწეროს, ასრე უნდა იქნას.

[288r] 26. დიდებულის თავადის³ მთელი სიკუდილის სისხლი —ათას ხუთას ოცდათექუსმეტი თუმანი. ამ დიდებულის თავადის ტოლად —მთავარებისკობოზის სისხლი. ამ მთავარებისკობოზის სისხლზე მეხუთედ ნაკლებად —მიტროპოლიტიის სისხლი.

27. დიდებულს ქუემოთის, შუას თავადის სისხლი —შვიდას სამოცდარვა თუმანი. ამასთან, ასრე —დიდებულის სისხლის კაცის სისხლი. ამასთან, ასრე —ეებისკობოზის სისხლი.

28. ამას ქუემოთს, მესამეს თავადის სისხლი —სამას ოთხმოცდაოთხი თუმანი. ამასთან, ასრე —არქიმანდრიტის⁴ სისხლი.

29. გადიდებულის აზნაურის სისხლი —ას ოთხმოცდათორმეტი თუმანი. ამასთან, ასრე —წინაძღვრის სისხლი.

30. ამას ქუემოთის⁵, შუას აზნაურის სისხლი —ოთხმოცდათექუსმეტი თუმანი. ამასთან, ასრე —მღელ-მონონის⁶ სისხლი. ამასთანვე, ამის მეხუთედ სისხლ-დაკლებით, —მწირის მონონისა. ამ შუას აზნაურის მთელის სისხლის ტოლადვე —დიდებულის დიდვაჭრის მოქალაქის სისხლი.

[288v] 31. ცალმოგვის, მესამეს აზნაურის სისხლი —ორმოცდარვა თუმანი. ამასთან, ასრე —მღლის სისხლი.

ამასთან —დიდებულს⁶ ვაჭრის⁷ ქუემოთის, მეორეს ვაჭრისა სისხლი.

32. ამასთან, ასრე. დაკლებით, მსახურის სისხლი —ოცდაოთხი თუმანი. ამასთან —მთავარ-დიაკვნის სისხლი. ამასთან —შუას ვაჭრის⁸ ქუემოთ, მესამეს ვაჭრის სისხლი.

33. გლეხის კაცის სისხლი —თორმეტი თუმანი. ამასთან —მეოთხეს ვაჭრის სისხლი.

ეს ასრე არის გარიგებული: გლეხის სისხლზე ერთიორად მსახურისა არის, მსახურზე ერთიორად —ცალმოგვი აზნაურისა, ცალმოგვიზე ერთიორად —შუას აზნაურისა⁹, შუას აზნაურზე¹⁰ ერთიორად —დიდის აზნაურისა¹¹, დიდს აზნაურზე¹² ერთიორად —დაბალის თავადისა, დაბალს¹³ თავადზე ერთიორად —შუას თავადისა, შუას თავადზე ერთიორად —დიდებულისა.

¹ თავადსა ზედან] თავადზედ B. ² ძმასა B. ³ თავადის|+ სისხლი B.

⁴ არქიმანდრიტის A. ⁵ ქუემოთის A. ⁶ დიდებულს A. ⁷ ვაჭარს A. ⁸ ვაჭარს A.

⁹ აზნაურიშვილისა A. ¹⁰ აზნაურშვილზე A. ¹¹ აზნაურშვილისა A. ¹² აზნაურშვილზე A. ¹³ დაბლის B.

სხვა სამლო ქაცისა და ვაჭრისა თან უწერია.

[289R] მეფისა, კათალიკოზისა და უფლისწულისა არა დაგვიწერია რა.

34. ეს სისხლის განაჩენები რაც დაგვიწერია, ძველად დადებული¹ დაგვიწერია, თვარა სხვისა არა დაგვირთავს რა.

მაგრამე ზოგნი არიან ჯელმწიფის მოჯელენი, საქვეყნოთ თუ კარზედ გამრიგეთ, იმათი სიკუდილი და ჭრილობა რომ მოჯდეს ვისგანმე, იმათ სისხლი დიდებულთანაცა სდისთ, თავადთანაცა და აზნაურთანაც.

ვისაც ჟამში მოჯდეს, გვარობის სისხლს გარეთად საჯელოს სისხლიც ზედ დაურთონ და ისრე გაუჩინონ.

ესეცა არის, მოჯელე თუ სხვა ბატონის წარვლენილი² ყმა ბატონის სამსახურზე მოუკლავთ. იმისი კიდევ მეტი არის, თუ ჯელმწიფემ იმ მქნელს არ უწყრომა; და თუ უწყრომა რამე, ის გვარეულობისა და საჯელოს სისხლი რაც გაუჩნდეს, ის აკმარონ.

35. დიდებული თავადი ეს არის: გაუყრელი³ ერთი თავი თვითონ არაგვის ერისთავი, გაუყრელი⁴ ერთი თავი თვითონ ქსნის ერისთავი, გაუყრელი ერთი თავი თვითონ ამილახორი, გაუყრელი ერთი თავი თვითონ⁵ ორბელიშვილი.

როსცა გაუყრელი ყოფილა,—ციციშვილიც ამათთან⁶.

ამათთან კი არა და,—სომხითის ნელიქიც ითქმის.

ამათ გარდაისად ამათსავე სახლის კაცებს ამათთან სისხლი არა [289V] სდის,—სხვა უფროსი თავადი რომ დაგვიწერია, დიდებულის ქვეითი, იმათოდენი სისხლი ედინების.

36. აწ ესე ვიწყით. უკეთუ მოიკლას დიდებული და მკულელი იგი⁷ გამოჩენით იყოს, დიდი კაცი იყოს თუ დაბალი, მეფის აზნაური თუ თავადის აზნაური, მოკითხული ქენით, თუ რასთვის მოუკლავს.

თუ ამხანაგი არის ის დიდებულის მკულელი დიდებულისა⁸, და გამოჩენილი სისხლი მართებია და მისთვის მოუკლავს, ეს ნამართლები სისხლიც გაუსინჯეთ და იმ ახლის მკულდრის სისხლიც გაუსინჯეთ⁹ და შეადარეთ; რაც ნამართებმან სისხლმან შეიფარდოს, ჩაარონინეთ, და რაც მეტი დარჩეს, მიაცემინეთ.

და თუ კიდემ სხვამ უმდაბლემ დიდებულს ქვეითი მოკლას, მისი სამართალიც ამავე მიზაძვით, ასრე უყავით.

¹ განაჩენი A. ² წარვლენილი A. ³ გაუყრელი—A. ⁴ გაუყრელი+ გაუყრელი A. ⁵ თვითონ—A. ⁶ ციციშვილიც ამათთან ციციშვილი A. ⁷ მისი A. ⁸ დიდებული A. ⁹ გასინჯეთ A.

და თუ სულ სიტყვა არა აქუს რა და ისრე მოუკლავს, სისხლები ხომ სწერია, და როგორიც კაცი მოუკლავს, ისრე გარდა-უწადოს.

37. თუ მკულელი არა ჩნდეს და ერთს კაცს მთხრობლით თუ ცილით შესწამონ, უნდა მოსამართლემ შემოიკითხოს, თუ რას გზით სწამობენ და რა არის მიზეზი, როგორ უქნიათ, რაგვარათ მოუკლავთ.—ესეები ათქმევინონ. და თუ ამგვარის გამოკითხვით და-ღებნით შეაჩნინონ, როგორც გვი[290r]თქუამს, ისრე უნდა გარდა-იწადოს.

თუ ამით ვერ გატეხონ¹ და დიდებულის კაცის სისხლს უმცროსს ცილით სწამობდეს, ასეთს, რომე იმ უფროსის კაცის ყმის ყა-დარი იყოს ანუ მეფის აზნაური იყოს, იმაზედ ან მღუღრით ან შანთით თავი იმართლოს².

თუ ან უმცროსი ამხანაგი იყოს და ან ტოლი, ფიცი დაადონ.

მაგრამე ფიცის დადება³ ასრე უნდა: თუ დიდებულთ იფიცოს, ოთხი შეუგდონ და იმისგან ორი იშოვნოს და ისრე იფიცოს; თუ შუას თავადით აფიცონ, ორმოცი შეუგდონ და ოცი იშოვნოს და მით იფიცოს; და⁴ თუ უმცროსის თავადით აფიცონ, ას ოცი შეუგ-დონ და სამოცი თ მეჭფიცოს.

თუ ვერ იფიცოს, ზემორებრ სისხლი გარდაიწადოს⁵.

38. თუ მთხრობლით სწამობდეს და დაწამებულს⁶ მთხრობლის ტოლი ყმა ყუანდეს, ჯმალში გაატანოს.

თუ მთხრობელს გაემარჯოს, სამთხრობლოც მისცეს და სის-ხლიცა. და თუ მთხრობელი გარდმოვარდეს, მთხრობელიც ჯელ-შეკრული უნდა ჩიეცეს⁷ და მთელი სისხლიც.

მაგრამე, თუ დიდებულის სისხლი დიდებულს ეწამების და მათი მთხრობელი შუა თავადი არის, დიდებული დიდებულის საქ-მეზედ შუა თავადს ხომ არ გაპყვების და შუა თავადის ტოლი ყმა ხომ არ ეყოლების, რომ გაატანოს, ამაში ჯმალი ხომ არ მოკლების? და ისრევე ან ფიცით და ან მოწმით გაიმართლებდენ თავსა.

[290v] 39. თუ დიდებულის სისხლი შუას თავადს შეეთქუას, გასინჯეთ, თუ ცილის წამებით არის. უნდა ან მოწმით, ან ფიცით, ან შანთით გამართლდეს.

და თუ ეს შეწამება მთხრობლით არის, ასრე უნდა იქნას. თუ რომ მთხრობლის დარი ყმა ყუანდეს, ჯმალში გაპყუეს, თუ არა-და თვითონ გაპყუეს.

თუ რომ დაუმარცხდეს, სისხლი მისცეს; თუ არადა, მთხრო-

¹ გატეხო B. ² იმართლოს]+და A. ³ დადება|—A. ⁴ და|—A. ⁵ გარდუხა-დოს A. ⁶ დაწამებელს AB. ⁷ მისცეს A.

ბელს დაუმარცხდეს, მთხრობელი ჯელშეკრული უნდა მიეცეს, და მთხრობელმან მთელი სისხლი გარდაუტადოს გარდამგდებსა.

თუ, ვინ იცის, მთხრობელს გარდამგდებლის სისხლის მიცემა არ შეეძლოს, მთხრობელი ცოლ-შვილით¹ უნდა მიეცეს.

40. თუ ან უმცროსს თავადთ, ან აზნაურთ, ან მსახურთ შეეთქუას დიდებულის სისხლი, თავად ცილი არ შეეწამების, რომე დიდი კაცი არც იკადრებს და არც საქნელი არის, რომე შესწამონ. და თუ შესწამოს, ვით დაგვიწერია, ისრე უსამართლეთ.

და თუ მთხრობლით შეეწამოს, მთხრობელი და იგი კაცი კმალმან გაასამართლოს.

[თუ] მთხრობელი გამტყუნდეს, მთხრობელი და სისხლი ორივე მიეცეს; და თუ დაწამებული კაცი გამტყუნდეს, მკუდარს სისხლი უნდა მიეცეს.

[291r] 41. გლეხის სისხლის² შეწამებაზე სამოცი მოფიცარი შევარდების და ოცდაათი³ უნდა იზოვნოს ასეთი, როგორც ზემორ დაგვიწერია, და ოცდაათი სხვა მიიყოლიოს, — ისრე იფიცოს.

42) ამათი სისხლი არ ითხოვბის და არც გაჩნდების⁴.

ერთი ესე⁵, რომე ომში კაცი კაცს შემოაკუდეს მეპირისპირეს მეომრისა.

მეორე, რომ კიდემ კაცი თავისის დროშისა უცნობლად შემოაკუდეს, უმტერო და უქიშპარი.

და თუ ქიშპანი და ნამტერალნი ყოფილან და მკუდრის პატრონი შესწამებს, განზრახვით მოკლავ, იმას ან ჯერი და ან სისხლი უნდა.

მესამე, მიმვლომის კაცის სიკუდილის⁶ სისხლი არ არის, რომ დამხდურმან მოკლას.

მაგრამე ბატონი რომ თავის ყმას მიუტდეს, იმისი არ გვითქუამს.

მეოთხე, ყმა არ იყოს მისი და ერთმან კაცმან კაცს საკუდავად შეუტოს, და იმ უმცროსმა კაცმა გარიდოს და უფროსმან ჯმალი შემოჰკრას, მეორე კიდევ შემოსაკრავად მოინდომოს⁷ და ახლა იმ უმცროსმა დაასწრა და მოკლა თუ დაჭრა, არც მისი სისხლი ითხოვბის, ამიტომ რომე თავის სიკუდილის შიშს უქნევენება, დათმობად ისიც კმარა, რაც პირველზე დაუთმია.

და თუ იმ ერთს შემოკურას გარეთად იმ უფროსს მეორე ჯმლის შემოკურა აღარ მოუნდომებია და უმცროსს შემოუკრავს და [291v] მიუტლავს⁸ თუ დაუჭრია, უმცროსმა სისხლი მოსცეს, მაგრამე მის უწინდელი ქრილობაც უანგარიშეთ.

¹ ცოლშვილი B. ² სისხლისი + სისხლის A. ³ ოცდაათი A. ⁴ გაჩნდეს A. ⁵ ეს A. ⁶ სიკუდილისი—A. ⁷ მოინდობა B.

მეხუთე, თუ სწორმან სწორს შეუტია და ჳმალს ჳელი გაიკრა, და იმ მეორემ ამ შემტევებელს უწინ შემოჰკრა, დაჰკრა, თუნდა კიდევ¹ მოკლას, ვერას შეუა.

მეექვსე, თუ ან ცოლზე და ან შვილზე, ვაჟი იყოს თუ ქალი, სხვა კაცი დააჯელოს და მოკლას.

მეშვიდე, თუ მოახლეზედ დააჯელოს და მოკლას.

მაგრამ ამას ცოტა რამ კი გაუჩნდების სამარხივით.

მერვე, თუ ბატონმა ყმის ცოლს უაშიყოს, ან ლამით და ან დღისით, და ცოლთან საწოლად დააჯელოს, და მან კაცმან მოკლას, დიდი იყოს თუ მცირე, სისხლი არ გაუჩნდების.

მეცხრე, თუ კაცმან თავისი ცოლი ბოზობაზე დააჯელოს და მოკლას, არც² ამისაგან, არც³ ნათესავისაგან სისხლი არ ეთხოვბის.

მეათე, რომ კაცს ქურდი შეეპაროს და ის ქურდი მოკლას თავის სახლში.

[ასოთა და ჳრილობათა სისხლისათვის]

43. აწ ეს ასრე გასინჯეთ. რომლისაც დიდისა და ანუ მცირის სისხლი რაც არის, ის ხომ სწერია, და იმითი მოსამართლემ შეიტყოს და ისრე, დიდს დიდობით და ცოტას ცოტაობით, გაუჩნდეს³.

მაგრამ ესეც უნდა იცოდეს, თუ რას ასოს და ან როგორს ჳრილობას რა სისხლი სდის და ან როგორის საქმისათვის რა სისხლი გაუჩნდების. ამას ჳუებით თან უწერია და ისრე გააჩნდეს, რასაც გვარისა იყოს, ასრე მიაცემინებდეს.

[292r] 44. თუ ორივ თვალი ან ორივ ჳელი, ან ორივ ფევე კაცმან კაცს ასრე დაუშაოს და ასრე წაუჳდინოს, რომ არცე[რ]-თის⁴ თვალით აღარ ხედევდეს, არცე[რ]თი⁵ ჳელი აღარად საჯმარ იყოს, არცე[რ]თი⁵ ფევე აღარად საჯმარ ჳონდეს, ამაში, ორივ⁶ რომელიც ასრე აჳს, იმ კაცს სიკუდილი არის და ორის თვალისათვისაც—მთელი სისხლი, ორის ჳელისათვისაც და ორის ფევისათვისაც, რასაც გვარისა იყოს.

45. კაცის აგებულობის სისხლი⁷ სამ წილად არის გაყოფილი: ცალი თვალი კაცის შესამედი სისხლი არის, აგრევე ცალი—ჳელი,

¹ თუნდა კიდევ] და უნდა A. ² არა A. ³ გაუჩნდეს B. ⁴ აღარცეთის A. აღარცეთი A. ⁵ ორივ]—A. ⁷ აგებულობის სისხლი] აგებულება სისხლში, B.

აგრევე, ცალი ფეკი. ასრე რომე, ცალი თვალი სულ ასრე დაუშავდეს, რომე ველარას ხედვედეს, ან ცალი ჯელი ასრე დაუშავდეს, რომე არცერთი თითი საჯმარად აღარ მოუტრჩეს, და ან ცალი ფეკი ასრე დაუშავდეს, რომე საჯმარად აღარა ქონდეს,—ამაეზისათვის მესამედი სისხლი მიეცემის, რასაც გვარისა იყოს.

მაგრამე, თუ ჯელი სრულ არ დაუშავდეს და ერთი თითი დაუშავდეს, მთელის ჯელის მეხუთედი გაუჩნდების. აგრევე, რამთენიც თითი დაუშავდეს, ყველასათვის ამა ანგარიშით გაუჩინეთ.

[292v] 46. ფეკის თითი ჯელის თითთან არ ჩავარდების, ამიტომ რომე არც ჯელის თითის ოდენი საჯმრობა შეუძლია და არც გამოჩენით სახიჩრად დაინახების ჯელსავით. ამაღ, ერთის ფეკის თითს ნახევრის ჯელის თითის სისხლი აღინეთ, რომე ორის ფეკის თითი და ერთი ჯელის თითი სწორედ ჩავარდების.

47. წინა თუ უკანა კბილი, რომელიც ჩავადებინოს ვინმე, ორევე სწორე არის, ამიტომ რომე წინა სახიჩრად დარჩების და¹ უკანა ჭამაში დააკლდების.

ამაღ ერთს კბილს ერთის ჯელის თითის სისხლი გაუჩინეთ², რამდენიც კბილი ჩავარდების, ამ კუალად გაჩნდების.

48. წარბს ქუეით და ყელს ზეით თუ კაცმან კაცს ასეთი ჭრილობა დააჩინოს, რომე ძალიანად მოეკუეთინოს, იმ ნაკვეთს ნეკი გამოეველებოდეს, ან სახიჩრად სახედველად დაღრეჯილიყოს და წაეჭდინოს, ან ყური გავარდნოდეს, ან ცხვირი გავარდნოდეს,—ამაეზის თვითო-თვითოსათვის³ ერთის ჯელის სისხლი გაუჩნდების.

[293r] 49. სხვას ჭრილობისა ასრე არის. ტანზედ, მკლავზედ, ბარკალზედ და წვივზედ თუ რასაც ალაგს⁴ კაცი დაიჭრას დაუშავებლად, თორემ დაშავებისათვის ხომ დაგვიწერია, ის ჭრილობა ქერის მარცვლით გაზომონ, რამთენიც ქერის მარცვლის ზომა გამოვიდეს⁵, მარცვალზე ერთი ძროხა გლეხისა⁶ არის.

ძროხა ორ მინალთუნად ჩავარდების.

მსახურის ქერის მარცვლის ჭრილობაზედ—ოთხი მინალთუნი; ცალმოგვს ახნაურზედ—რვა მინალთუნი, შუას ახნაურზედ—თექუსმეტი მინალთუნი, დიდს ახნაურშვილზედ—სამი თუმანი და ორი მინალთუნი; დაბალს თავადზედ—ექვსი თუმანი და ოთხი⁷ მინალთუნი, შუას თავადზედ—თორმეტი თუმანი და რვა მინალთუნი, დიდებულზედ—ოცდახუთი თუმანი და ექვსი მინალთუნი.

¹ და|—A. ² გაუჩინეთ|+ამიტომ რომე AB. ³ თითოსა და თითოსათვის B. ⁴ ადგილს B. ⁵ დადგეს B. ⁶ „გლეხისა“ მიწერილია A-ში კიდევ. ⁷ სამი A.

მაგრამე, თუ ან თოფით, ან ისრით, ან შუბით; ან ჯიქურად დაჭრილი არის, რა ერთიც სანახავი რკინა ჩავა ან ფილთას უსაქმია, ის უნდა ქერის მარცვლით გაზომონ და იმ სხვას ჭრილობაზედ ერთიორად გააჩინონ, ამიტომ რომე ამგვარის იარაღით დაჭრილი უფრო გაირჯებოდა და ბევრს ჭირს ნახევდა.

თოფისა კიდევ უფრო მეტი გაჩნდების, მაგრამე იმასაც გასინჯვა უნდა, თუ რას ალავს აქვს გავარდნილი.

[კაკი მიმდომისა და ლალათად დაღვომისა]

[293v] 50. თუ სასაფლაოზე სწორი სწორს დაესხას, დიდი თუ ცოტა, უფროსი უმცროსსა, გინა უმცროსი უფროსსა, და სასაფლაოს გელი მიუყოს, ან საყდრის კარი შეღეწოს, ანუ კედელი მოურღვიოს, ანუ სიწმინდის იარაღს გელი უხლოს და წაილოს, მისი სისხლი ძველითგან დიდად დადებული არი.

მაგრამე, ვითაც პირველით ასრე ჰგონებიათ: სასაფლაოზე მისულით და საფლავის გელის ხლებით უთუოდ მკუდარი წაწყმედებისო, ტყუილი ზღაპარი და მოგონილი არის, საფლავის გელის ხლებით მკუდარს არ დაუმარცხდების რა.

ასლა ეს გაგაჩინეთ. თუ სასაფლაოში მყოფი მიმდომიან მოკლას და სასაფლაოსაც ესენი უყოს, რომელიც ზეით დაგვიწერბა, მაშ სამი სისხლი მისცეს—ერთი საფლავისათვის, ერთი სიკუდილისათვის და ერთი მიმდომისათვის—და წანაღები უკლებლივ. აგრევე—ჭრილობისა.

და თუ არა მოკლას რა და არცა რა საფლავს კადროს, და არცა რა დაჭრას, ერთი მთელი სისხლი მაინც მისცეს დედა-წულთ არევისათვის.

თუ მიმდომი ან მისი ასაბია მოკლას თუ დაიჭრას, მისი სისხლი არ არის.

51. თუ სასახლესა და ცოლ-შვილში კაცი მიუტდეს კაცსა და დაესხას, რაც მოკლას და ან დაჭრას, ოროლი სისხლი მისცეს, რასაც გვარისა [294r] იყოს, და წანაღებიცა.

და თუ არა მოკუდეს რა და დაიჭრას, ჭრილობისათვის¹ ორი სისხლი და მიმდომისათვის ერთი მთელი სისხლი მისცეს.

თუ მიმდომი დედაკაცს შვილი მოსწყდა, მისთვინც² მთელი სისხლი მისცეს.

და თუ მიმდომი და ან³ ასაბია მოკუდეს ან დაიჭრას, მისი სისხლი არ არის.

¹ დაჭრილობისათვის B. ² მისთვიც A. ³ ან]—A.

ასაბიასი მან იცის, ვისაც მოჰყორლია; აგრევე—ასაბიის ჭრილობისა¹.

თუ წანაღებზედ შესარჩლდენ, წამლებმან ფიცით შეიჯეროს, ამის მეტი არა წამელოს რაო, და ისიც მოსცეს.

52. თუ ასეთს გლებს დაესხას, რომე ახლოს იყოს მის ბატონის სასახლეზე, მის ბატონს—ნახევარი სისხლი. და იმ გლებისა რაც მოკუდეს და დაიჭრას, ორკეცი სისხლი და წანაღებიცა მისცეს². საქონლის წაღებაზე ფიცით შეიჯერიოს.

თუ გლების ბატონი წამოუდგეს და მოკუდეს, მთელი სისხლი მოსცეს; აგრევე—ჭრილობისა.

და თუ მიმგდომი და ან მისი ასაბია ან მოკუდეს, ან დაიჭრას, სისხლი არ გაუჩნდების.

53. თუ უსასახლოდ და უცოლშვილოდ სხვას თავის მამულში იყოს და ისრე მიუტდეს, და დამგდომი³ მოკუდეს, სისხლი და სისხლის მესამედი მოსცეს; ისრე—ჭრილობისათვის; წანაღებისაც—ზემორებრ.

და თუ მიმგდომი და მისი ასაბია მოკუდეს, სისხლის⁴ ნახევარი მიეცეს.

[294v] 54. თუ ისრე სოფელი მოურბიოს და ბატონი იქ არ იყო, და შეიტყოს და წამოუდგეს, და მოკუდეს ის მარბიელი, მისის სისხლისა ორი წილი და მესამედის ნახევარი მიეცეს.

და თუ წაწომდგომი ზოკუდეს, მთელი სისხლი და სისხლის მესამედის ნახევარი კიდევ სხვა მოეცეს.

ასაბიასი და წანაღებისა ზემორებრ იქნას [იხ. მუხლ. 51, 52].

55. თუ კაცი ასეთს დროს მამულის მოსარბევლად და სააოდ მიუტდეს, რომე ან ქორწილი, ან ნათლობა და სიხარული ქონდეს, ან ჭირის დღე და მწუხარება დამართებოდეს, და ამ დამართებულმან კაცმან უწყინოს, მივიდეს და მამულში მომგდომი⁵ მოკლას⁶, სისხლის მეექვსედი დააკლონ.

და თუ მამულის ბატონი მოკუდეს, მთელი სისხლი და მთელის სისხლის მესამედი მიგდომისათვის მისცეს; და ჭრილობისა და ასაბიასიც—ასრე.

56. თუ ამგვარი საქმე უმცროსს უფროსმა კაცმან უყოს, დათმობა მართებს, ამიტომ რომ, ბატონი და მოსამართლე იქნების, წანაღებს ხომ ისრევე მიაცემინებენ და საქმეს რატომ გაიჭირებს?

და თუ არ დასთმო და ის მიმგდომი კაცი მოკლას, მთელი სისხლი მისცეს, ამიტომ რომ უფროსობის პატივი არ დაუტ.

¹ დაჭრილობისაც B. ² მიკეა—A. ³ დამგდომი A. ⁴ სისხლი A. ⁵ მამგდომი A. ⁶ შემოაკვდეს B.

და თუ ეს, მამულის ბატონი, უფროსმან მი[295r]მგდომმან კაცმან მოკლას, მთელი სისხლი და კიდევ სისხლის მეოთხედი მისცეს; აგრევე — ჭრილობისა და მონარბევისაცა.

57. ამგვარს მიგდომი¹ თუ სხვაგვარს² შეყრაში ერთი მეორეს რომ მოერიოს, თან ნულარ წაიყუანს თავის სახლში და იმითიც ნულარ შეარცხვენს.

და თუ არ დაიშალოს და წაიყუანოს, ნახევარი სისხლი გარდაუშვადოს, იარალიცა და წინალებიც უკლებლივ მისცეს.

და რამდენიც იმისი ყმა დაჭრილა და აჩნია, იმისი მთელი სისხლი მისცეს და² იარალიცა.

და რამდენიც იმისი ყმა დაჭერილი³ იმას თან წაეყუანოს, იმათაც ნახევარ-ნახევარი სისხლი მოსცეს.

58. თუ შუამავალი მოკუდეს, ბერი თუ მონოზანი, ქალი თუ კაცი, მოკითხული უნდა იქნას. თუ მართლის გამოჩენით ჩნდეს, რომე შუამავალი ყოფილიყოს და არცერთის⁴ მომჭმარო⁵ არ ყოფილიყოს, სიკუდილისა და ჭრილობისაც ორკეცი სისხლი უნდა მისცეს, როგორიც სისხლი სდიოდეს. და თუ მომჭმარო ყოფილა რომლისამე, ვისაც მოჭმარებოდეს⁶, მას ელაპარაკოს.

[295v] 59. თუ კაცი კაცს არას ემართლებოდეს, მოღალატედ ან გზაზედ სადმე, ან სოფლად ღამით გამოსასულელს ადგილს თუ სადაც იარალით სასიკუდილოდ გამომეტებით დაუდგეს და ის საქმე გამოჩნდეს, რომე სდგომოდეს, და მერმე იმ ხანად იმ კაცს აღარ გამოეგლოს, და წამოსულიყოს, — თავის გუნებით სიკუდილი სდომებია, მაგრამე ღ-თსა და ბედს მოურჩენია, რომე იმ გზაზედ აღარ გამოუვლია. ამისათვის მთელი სისხლი მოღალატემ იმ კაცს მისცეს.

და თუ გაიაროს და ან მოკლას, და ან დაჭრას, ორკეცი სისხლი მისცეს, ერთი ღალატად დადგომისა⁷ და ერთი სიკუდილისა.

და თუ ამ უბრალომ კაცმან ის მოღალატე მოკლას, მისი სისხლი არ არის.

60. თუ ასეთს კაცს ღალატად დაუდგეს, რომ ემართლებოდეს, და ერთი აუგი და მოყიენება სჭირდეს და ემართლებოდეს, გასინჯეთ კარგა, ვინ იცის, იმ დამდგომმან კაცმან მოკლას, მისი საქმე და ამისი შეაფარდეთ, და რაცალა სჭირდეს აუგი იმ მკულელს, იმას გამოდით და სხვა სისხლი მოსცეს. და მუხთლად სიკუდილისათვის კიდემ სისხლის მეხუთედიც მოსცეს.

¹ სხვარიგად B. ² და]—A. ³ დაჭრილი A. ⁴ არცეთის A. ⁵ მამჭმარო A.

⁶ მოჭმაროდეს A. ⁷ დგომისათვის A.

და თუ ამ მიმავალმან ის დამდგომი მოკლას, ნახევარი¹ სისხლი გაუჩინეთ; რასაც უწინდელს სხვას საქმეს ჩიოდა, იმისი სამართალიც მის სახლის კაცს უყავით.

[296r] 61. თუ მისი სწორი კაცი ცოტას სამღურავისათვის თავის მამულში დაახელოს, იბრიყოს, დაიჭიროს, შეკრას, აბჯარი აჰყაროს, წინ წაიგდოს, თავისი სამძღვარი ცემით გააჩონინოს,— სისხლის ნახევარი მისცეს, იარაღი და წანართმევიცა.

თუ ჭრილობა აჩნდეს რამე, იმისთვის² მთელი ჭრილობის სისხლი მისცეს.

და თუ შეიბყრას, დააბას, ტყუედ ჩააგდოს და იმითი მოკუდეს, და ან გამოიყუანოს ნატყუევები და ისე მოკლას, ერთნახევარი სისხლი მისცეს.

თუ წამლით მოკლას, მით ეს მისცეს, საკანონო კათალიკოზმან იცის.

[61¹]. აწ შემოკლებით ეს მოგაგსენოთ. სისხლი ყოველფერზე ზეით დაგვიწერია, საღმთოცა და საეროცა, სატანჯველითა და უპატიურად სიკუდილისა ყველა სწერია და ისრე ქნან.

მაგრამ, თუ უმცროსს უფროსისათვის უქნია, ის უფრო მძიმეა, და თუ უფროსს უმცროსისათვის უქნია, ის უფრო სუბუქია, და თუ სწორს სწორისათვის უქნია, ის სწორია, არც აიწევს და არც დაიწევს.

სატანჯულის სიკუდილში და³ რჯულის გარდამავალს საქმეში კათალიკოზს ჯელი აქუს.

[ცოლ-ქმართა საქმისა

ასრე იქნას]

[296v] 62. თუ კაცმან ცოლი მოკლას უბრალო და გამოჩნდეს, სისხლი, როგორც დაგვიწერია, ისრე მისცეს და საკანონოსი კათალიკოზმა იცის.

თუ გამოჩენით ქრმისაგან სიკუდილი არ იცოდენ და ქალის ძმები ან წამლით, ან მორჩობით, ან იარაღით ქმარს სწამობდენ, ფიცით, მღულრით ან შანთით თავი გამოიმართლოს.

(63) თუ ცოლი დაჭრას ან დააშაოს, თუ ცოლს უნდოდეს, სისხლი აიღოს და გამოართვას. თუ არ⁴ ბოზობისათვის ცოლ-ქმარნი ერთმანეთს ვერ გაეყრებიან.

(64) მაგრამ კაცი რომ ცოლს სტანჯვიდეს და უპატიურად ეპყრობოდეს, და ურიგოს უშურებოდეს, მეფემ ის კაცი დააბას, დატუქსოს, ავად მიეპყრას. და კათალიკოზმაც ასრე უყოს.

¹ ნახევარ A. ² მისთვის B. ³ და]+ რჯულისა და A. ⁴ არ] არადა B.

სხვა ამას გარდა თუ რამ ცოლ-ქრმოზაში ურიგო რამ მოკლდეს, ის კათალიკოზმან იცის.

65. თუ ცოლმან ქმარი მოკლას ანუ წამლით ანუ, სხვა რითმე, გასინჯეთ, რისთვის მოუკლავს. თუ ასეთი რამ ექნას¹, რომ ემართლებოდეს, თქვენ იცით; და თუ უბრალო მოკლა, ეგეც თქვენ იცით. ღონ ნუ ქნას, და თუ ჩვენს ჟამში მოკდა, ჩვენ ვიცით.

[297r] [65¹]. თუ ცოლმან ქმარს ან სცეს, ან დაჭრას, დიდი გვემა და ტანჯვა უყოს კათალიკოზმან.

66. ცოლი და ქმარი რაგინდ სძულდენ ერთმანეთსა, უბრალოდ გაყრა არ იქნების, კათალიკოზმა წურთნით უნდა შეარიგოს.

67. თუ ქალს ბოზობა შეემთხვიოს, თუ უნდა, გაუშვებს, რომე არცარა ამ სოფელს ეკითხვის და არცარა იმ სოფელსა; და თუ უნდა, არ გაუშვებს, ორივე კაცის გელთ არის. მაგრამე, თუ გაუშვა, რაც მზითევი მოჰყოლია, ისიცა და ბოზობით შექნილი შვილიცა თან უნდა გაატანოს.

მაგრამ, თუ ამ მართალს ქმართან შვილი ჰყავს, ზითევი მთლად² არ მიეცემის, ამიტომ რომ შვილსაც წილი აქუს, ნახე ვარი ანუ უმცროსი; ან არა, რამდენიც შვილი ყუანდეს³, შვილებსა და დედას თვითო-თვითო წილად მისცენ ყველას სწორედ.

რომელიც ზითევი ავის ქნამდის თვითან დაუხარჯავს თავისის ნებით, იმას ვეღარ ითხოვს.

68. ერთი ესე, რომ ბოზობით შვილი ეყოლების, თუ ის უცხო კაცი იმ გაშვებულს ქალს შეირთავს, ხომ ის შექნილი შვილიც იმისი არის [297v] და არც ქალის პატრონსდა სისხლს მისცემს. და ქმარს კი სისხლი უნდა მისცეს.

და თუ არ შეირთოს, შვილი იმ კაცისა არის, სისხლი მის ქმარს მთელი მისცეს და დედაკაცსაც, ვით დაგვიწერია.

ბოზობით რომ⁴ დააგდოს, შვილიც რომ არა ყუანდეს, რაც დაუხარჯავი⁵ ზითევი ქონდეს, ის მაშინც უნდა დაუჭიროს.

69. თუ დედაკაცმან მეზობელს თუ მოყუასსა თუ თავის სახლში უმაჭაკლოს⁶ და გამოჩინდეს, რასაც გვარისა იყოს ის მაჭაკალი, თავისის სისხლის ნახევარი იმ ქალის პატრონს მისცეს.

თუ ამისი მიცემა არ შეეძლოს მაჭაკალს⁷, მაშ ასრე უნდა უყონ: მაჭაკალს⁷ ყელზე საბელი უნდა მოაბან და ტიტველი, ყელსაბლიანი, ნიფტვით ოდენ, სოფელი შემოატარონ,—დიდი აუგია.

¹ უქნია B. ² სრულ A. ³ ჰყავს B. ⁴ რომ]+ რომ A. ⁵ დაუხარჯავი], დაუხარჯავს, რაც A. ⁶ უმაჭაკლოს A. ⁷ მაჭანკალს A.

70. თუ ქალს კაცი გაუაშიყდეს და ქალი არ აპყვეს, თუ გინდა გუნებაში შეუვიდეს¹, და ეს საქმე ქმარმან თუ² მამამ და დედამ მის ქალისამ შეუტყონ³, ქალს არა გარდაცდება რა, და მაჭაკალს⁴ ბოზობის მაჭაკლობის⁵ ოდენად გარდაცდების კაცისაგან.

[298r] 71. თუ ერთმან მეორის ცოლს უაშიყოს და გამოჩნდეს, რომ მასთან ყოფილიყოს, და დააგდოს მისმან ქმარმან, სრული სისხლი მისცეს.

და [თუ] წაგუაროს, მაშინც⁶ მთელი სისხლი მისცეს.

და თუ იმ ქალთან არ ყოფილიყოს და ფიცით თავი იმართლოს, და თუ აშიყობა ვერ ფიცოს და თან კი არ ყოფილიყოს, მისთვინ მართლის ბოზობის ნახევარი სისხლი მისცეს.

72. თუ კაცმან უბრალოდ ცოლი დააგდოს, მთელი სისხლი მისცეს, და თავისი ზითევი უკლებრივ მისცეს.

73. თუ კაცმან მისგან უდიდებულესის კაცის ქალი დააგდოს, რასაც გვარისა ის კაცი⁷ იყოს, იმტოლი მთელი სისხლი მისცეს, მეტი არ ეთხოვბის.

74. დედაკაცი ქრმის დაგდებას არა ღირსა და ნურც ჰკადრებს. და თუ ღთი შერისხდეს და მისის უსირცხვილობით ქნას, რასაც გვარისა იგი კაცი არის, მთელი სისხლი დედაკაცმან ქმარს მისცეს.

—თუ ქალისათვის ან სამშობლოს უქნევინებია, სისხლი სამშობლომ მისცეს. თუ უბრალო იყოს სამშობლო, და აღარც ქალი შეინახონ, და სამშობლოს სახლს არ ეთხოვბის*.

[უფროსი კაცის მოკვლისა ახრე ექნას.]

75. თუ აზნაურმან ანუ გლეხმან მისგან უფროსი კაცი მოკლას, ერთნახევარი სისხლი მისცეს.

თუ მისის პატრონისაგან არ სცო[298v]დნოდეს, ისრე ექნას, მესისხლე კაცი თავის⁸ ნასყიდის მამულითა, რაც ერგებოდეს, და თავის კერძის საქონლით, ცოლშვილით გელში მისცეს, რაც უნდა, უყოს.

თუ ძმანი და სახლისკაცი ამ კაცის სიკუდილში⁹ და ჩხუბში¹⁰ ერთი რჩევა და ერთი საქმე არა ქონია, იმ მკულელის კაცის მეტს სხვას ძმას არა ნდომია და არ რევიან, არცეთი მიუდგება.

¹ შევიდეს A. ² თუ] და A. ³ შეიტყოს B. ⁴ მაჭანკალს A. ⁵ მაჭანკლობის A. ⁶ მისთვინც B. ⁷ ის კაცი]—A. ⁸ თავისის B. ⁹ სიკუდილშია B. ¹⁰ ჩხუბშია B.

* „თუ ქალისათვის... არ ეთხოვბის“—მიწერილია A-ში ვახტანგის ხელით, ბოლო B-ში არ არის.

როგორც დაგვიწერია, ისრე უნდა იქნას. და თუ სხვა ძმანი და სახლის კაცნიც რეულან და ერთად უქნიათ, ისრევ ერთგან პასუხი მისცენ.

[უმძრახ კაცთა ასრე იქნახ]

76. თუ უმძრახი¹ კაცი ერთმანეთს შემოეყარნენ და ერთმან გზა დაუგდოს და გარიდოს, მეორე ნულარ მისდევს. თუ მიზდიოს და ის გარიდებული მოკლას, ორკეცი სისხლი ზისცეს.

და თუ ეს მიმდევარი მოკუდეს, მისმან სისხლმან ჩაიაროს.

გზის დაგდება, რომელიც გვართ უმცროსი არის, იმას მართებს. თუ გვართ² სწორნი არიან, რომელიც დლით უმცროსი იყოს, იმან უნდა დაუგდოს. რომ არ დაუგდოს და დაუშინონ, რომელიც მოკუდეს, სისხლი მისცენ.

უწინ რაზე მდურებულან, მოსამართლემ ისიც გაუხინჯოს.

მაგრამე გზის დაგდება, რომელსაც მართებოდეს და არ დაეგდოს, იმას სისხლი დააკლდების.

ამგვარს კაცსაც მართებს გზის დაგდება, რომ დამნაშავე თვითან იყოს და იმის დანაძაულზე მდურობდენ, უფრო მას მართებს*.

[მამა-შვილთა და ძმათა საკმისა ასრე იქნახ]

[299r] 77. გამოჩენილად, მოწმით ნათხოვნი ქალი ან ნიშან-მიტანილი ქალი მამამ რომ გაუთხოოს და ან სხვამ კაცმან წაართვას, მესამედი სისხლი მისცეს. თუ მაგაზე შესცილდენ, რომ არ მამითხოვბიაო, ისევ იმავე მოწმითა და ჯერით გაარიგონ.

78. თუ მამამ შვილი მოკლას ან შვილმა მამა, მაგისი სისხლი და სამართალი არ დაიწერებოდა და რჯულის კანონით უნდა გარიგდეს.

[78¹]. თუ მამამ შვილსა სცეს ან ავნოს რამე, ვერას შეუა — ან უამებლობისათვის უზამს და ან სწავლისათვის, მამის უამებლობა შვილისაგან არა ეამს.

თუ შვილმან მამა ან გალაგა, ან უკადრისი რამ ჰკადრა, იმას აკად³-მოპყრობა უნდა, ამიტომ [რომე] შეათე მცნება მამისა და დედის პატივის-დება არის**.

79. აგრევე მოკდება, დედ-მამაში სხვაც რამ უმართებულო მოკდეს⁴. თუ გამოჩნდეს, კათალიკოზმა და მეფემ გარდააჯღევიოს; თუ არ გამოჩნდეს, შოძღვარმა იცის მისი საკანონო.

¹ უძრახი B. ² გვარნით A. ³ იმ A. ⁴ მოხდება A.

* „ამგვარს კაცსაც... მართებს“ — მიწერილია A-ში ვახტანგის ხელით, ხოლო B-ში არ არის.

** შდრ. მეორე სჯული, 5¹⁶.

80. იქნება მამა-შვილიც გაყრილიყვენ და გაყრაში განაყოფსავით ჩხუბი და ცილება მოუტდესთ, მაგრამე შვილს მამის უპატიურობა [299v] არ მართებს, ბატონთან ილაპარაკონ და ისრე გარიგდენ.

თუ, ვინ იცის, შვილმა მამაზე¹ ურიგო დააშაოს, როგორც დაგვიწერია, ისრე გარდააქდევინონ [იხ. მუხლ. 78].

იქნება მამას შვილი ერთიმეორეზე ან უღონობისათვის, ან სიავისათვის სძულდეს² და სჩაგრევდეს და სხვას შვილს უფრო ჰკერძევდეს, მამა ნუ უზამს, არა ჯამს—უფროსი უფროსად იმყოფოს და უმცროსი—უმცროსად.

ესეც იქნება, სიცოცხლეში მამამ რომელსაც შვილს ან იარალი და ან საქონელი³ მისცეს, ერთიმეორეს ვერ უტყსენებს. სხვარაც სიკუდილს უკან დარჩება, ის სასწორიო სამო არის.

81. თუ ძმამ ძმა მოკლას, არც მისი სისხლისა ვიცით, ჩვენთან დიალ მძიმე არის, და თქვენ იცით.

მაგრამე თუ შვილი ჰყავს, სისხლი და ნახევარი გაუჩნდების და კათალიკოზისა იმან იცის.

თუ უნდა გაყრილი ძმა იყოს, თუ უნდა გაუყრელი, შვილი თუ დარჩა, აიღებს. გაყრილი ვისთანც არის, ის აიღებს, და მართო არის, იმის სისხლს ვინ აიღებს?

თუ დაჭრას ან დააშაოს, მისიც სისხლი მისცეს, ან [თუ] გალაჯოს.

ესეც არის. უმცროსი ძმა და უცოლშვილო რომ იყოს, სამუშაოს უარისათვის ან ყმის [340r] რბევისათვის ჯელი შემოკრას ან ერთი-ორი ჯოხი რომ⁴ დაკრას, არაფერი არის, მისი სისხლი არ გაჩნდების.

მაგრამე ვინც,—ან ძმა, ან სხვა კაცი,—უწინ ჩხუბს აშლის და მიზეზი შეიქნების, იმისი სისხლი ნაკლებია.

82. თუ ძმამ და მოკლას⁵ ან დამ ძმა მოკლას, ჩვენ იმისი სამართალი არ ვიცით, მისიც მეფემ და კათალიკოზმა იციან⁶.

83. თუ ძმამ ძმისა და ან სახლის კაცის მხლებელი გააწბილოს, თუ დასთმობს ძმობითა, კარგი არის.

და თუ არ დასთმო და აღარც მხლებელი ინდომა, გააგდო ან გაახეიბრა, ერთის მსახურის სისხლი მისცეს, და თუ ინდომა, ისრევე ერთის გლეხის სისხლი მისცეს.

[ცოლის წაგვრისა და დაგდებისა ასრე იქნას]

84. თუ კაცმან ცოლი წაგვაროს კაცსა, ასე რომე დედაკაცი მისის ნებით გაყუეს, იმ დედაკაცის ქმარი რასაც გვარისა იყოს,

¹ შვილმა მამაზე] მამამ შვილზე B. ² სძულობდეს B. ³ საქონელი]+რო-
დელსაც A. ⁴ რომ]-A. ⁵ მოკლას]+ და A. ⁶ იცის A.

მისი სისხლის ორი წილი გარდაიწადოს, და რაც პირველის ქმრისა გაეტანოს, ისიც უკლებრივ მისცეს.

თუ რამ თავისი ზითევი გაეტანოს, ქმარყოფილი იმას ნულარ სთხოვს. თუ რამ ზითევი პირველს ქმართან დარჩომოდეს, ის დედაკაცი ნულარ ითხოვს, რაგინდ შვილიც არ დარჩომოდეს.

აგრევე, თუ რამ სამამულე ზითევი დარჩომოდეს, მისი არის, რომ [300v] პირველს ქმართან შვილი დარჩეს; და თუ არა, სანამდინ სისხლს მისცემდენ, პირველს ქმარს ეჭიროს. რაჟან სისხლი მისცეს, ის მამული იმ ქალის სამშობლოსი არის, თავის დას უნდა მისცენ.

85. თუ დედაკაცი ძალად მოიტაცოს და წაიყუანოს, ეს გამოჩენილი შეიქნება, ულაშქროდ ვერ წაიყუანს, ვერც დიდი და ვერც ცოტა. მაშ, ლაშქრით თავს დასხმა იქნების¹. იმისი ასრე იქნას.

იმ ქმარყოფილს წამყვანმან ორი [წილი] სისხლი მისცეს, მიგდომისა და ძალად წართმევისათვის ერთი მთელი სისხლი მისცეს, რომ შეიქნების ყველაყა ერთი მთელი სისხლი, კიდევ მთელის სისხლის ორი წილი.

წანაღებისა ასრე იქნას. წამღებმა, რაც დიფიცოს, ამის მეტი არ წამილიაო, ისრევ შემოაქციოს. მზითევი რაც თან გაჰყოლოდეს ან იქ დარჩომოდეს, როგორც დაგვიწერია, ისრე ქნან² [იხ. მუხლ. 84].

86. თუ კაცმან კაცის ცოლთან ბოზობა შეიმთხვიოს და გამოჩნდეს და მისმან ქმარმან ცოლი დააგდოს, მქნელმან მის პატრონს მთელი სისხლი მისცეს; და თუ არ დააგდოს და ისრევ იცოლოს, ნახევარი სისხლი მისცეს. თუ მოსტაცოს და წაიყუანოს, მთელი სისხლი მისცეს. მზითვისა, როგორც ზეით სწერია, ისრე უნდა იქნას [იხ. მუხლ. 84].

თუ იმ³ ქალთან საავოდ არა⁴ ყოფილიყოს და აშა თქუას, როგორც დაგვიწერია, ფიცით თავი იმართლოს.

[301r] 87. დედაკაცმან სხვას დედაკაცს თავის ქმართან წასდახოს, რომე ჩემი ქმარი შენთან არისო, და იმ დედაკაცის ქმარს გაავონოს, და იმ კაცმან ამ სიტყვისათვის თავისი ცოლი გაუშვას მაშინვე, ბოზობისოდენი სისხლი წამდახებლის ქმარმა მისცეს.

და თუ მაშინ არ გაუშვას, ცუდის დედაკაცის ნათქუამს სიუტყუას არას გამოეკიდოს და თავის ქმარმან შეუნდოს; და მერმე მას უკან კარგა ხანი გამოვიდეს და მაშინდელი წაძახილი ქმარმან

¹ იქნება A. ² ქნას B. ³ იმ|—A. ⁴ არ A.

ცოლს დააყვედროს და აღარ ინდომოს, უდროოს დროს გაშვება¹ იქნება, კაცი ტყუის და ველარ გაუშვებს.

[მოკვლისა საქმე ასრე იქნას]

88. თუ კაცმან მამულის ცილებაში მამულის პატრონი მოკლას, გასინჯოს მოსამართლემ, და თუ კაცი ტყუილად შესცილებია და ისრე მოუკლავს, ერთნახევარი სისხლი მისცეს.

თუ შემცილებელი² მოკუდეს, სისხლის ორი წილი მისცეს, ამიტომ რომ სხვის მამულისათვის რატომ შეაკუდა?

თუ მართლა შესცილებია და ისრე მოუკლავს, სისხლიც ზთელი უნდა მისცეს³, და რაზედაც შეცილებულან⁴, ის მამულიც იმ მკუდრისა შეიქნების.

აგრევე სხვას საქონელზე რომ შესცილდენ, მისიც ისრე იქნას. მაგრამ⁵ ცოტას საქონელზე და მამულზე კაცმან კაცი არ უნდა მოკლას, და თუ მოკლას, მოსამართლემ უნდა გაუცნელოს.

[301v] 89. თუ ყაზახმან კაცი მოკლას მზირობით და გამოჩნდეს, თუ მეფემ არა უკითხა რა, სამ წილად სისხლი მისცენ. და თუ მზირო მოკლან⁶, მისი სისხლი არ არის.

90. თუ კაცს კაცი დაუჭირავს და უპატიურად მიჰპყრობია და ისრე გაუშე[ი]ა ან საუკადრისო რამ უკადრებია და გაუშვია, მერმე იმ ავადმოპყრობილს⁷ მომპყრობელი⁸ მოუკლავს, გასინჯეთ, თუ მართალი იყოს, სისხლი შეუფარდეთ და მიაცემინეთ.

91. თუ კაცს კაცი გაგინებოდეს და მერმე ის გაგინებული⁹ კაცი მამკუდარიყოს, მისი სისხლი უფრო სუბუჭი იქნების. თუ არადა გინებთაც ეს უწინ გაგინებია და სიკუდილითა თუ დაჭრითაც ამასვე უქნია, მაშინ სისხლი უფრო გაძნელდების.

[91¹] ამ სიკუდილებს რომ ვსწერთ, ღონ ნუ ქნას, ამდენი¹⁰ სიკუდილები მოკდეს, მაგრამე ან დაიჭრას, ან ეცეს, ან უპატიურად მოეპყრან¹¹ ერთიმეორეს, ყველა ამავე რიგად¹² უნდა გა[ა]სამართლოთ, დიდი—დიდობით, ცოტა—ცოტაობით.

92. თუ ფათერაკად კაცს კაცი შემოაკუდეს ან შემოეჭრას, ან დაშავდეს, რისაც ფათერაკით, რომ იმ კაცს არ ნდომოდეს, ცხენით თუ იარაღით, [302r] ასე რომ ან ცხენმან თავი წაართვას და შეეძგეროს, ან გავარდნაში შეიძგერნენ, ან ნადირს თუ თოფი

¹ გაშვება] + არ B. ² შემაცილებელი A. ³ მისცენ A. ⁴ შესცილებულან A. ⁵ მაგრამ A. ⁶ მოიკლას B. ⁷ ავადმამპყრობლის A. ⁸ მამპყრობელი A. ⁹ გამგინებელი B. ¹⁰ ამთენი A. ¹¹ მოეპყრას A. ¹² ამგვარად B.

ან ისარი შესტყორცოს და კაცს მოხუდეს, ან თამაშობაში აწყინოს რამე, ბევრი ფათერაკი სხვა არის, ამისი ასრე არის.

ცხენისაგან მოვდების სიკუდილი თუ იარაღისაგან, ის ცხენი, ის მკულელი¹ იარაღი მიეცემის. და იქნების, მკულარს სამარხი და დაჭრილს სააქიმო გაუჩნდეს.

თუ ნადირს შესტყორცოს და კაცს მოხუდეს ან ფრინველს შესტყორცოს და კაცს მოხუდეს, ან ყაბახს ესროლოს და² ისარი³ კაცს დაეცეს, ამგვარს ყველას ფათერაკი ქვიან.

ყაბახის მსროლელს კაცს ისარზე პირი არ უნდა ესხას, სისხლი ამიტომ მიეცემის.

ამებებს მთლად არა, საფათერაკო სისხლი უნდა მისცეს.

93. ღვინოში რომ კაცქან ან კაცი შოკლას, ან დაჭრას თუ რაც უყოს, მთელს სისხლზე თუ არ მეტი. ნაკლები არ მიეცემინების⁴, ამისთვის რომ ის, [რ]ომ იცის ღვინოში აჩქარებული არის, რატომ დაღვეს იმდენს⁵, რომ ამგვარს საქმეს აქნევენებს?

94. თუ კაცს კაცის ვალი ემართოს, მივიდეს და სთხოვოს, და შუღლი გამოერიოს, და ერთმან მეორე ან მოკლას, ან დაჭრას, ასრე იქნას.

[302v] თუ მოვალემ საქონლის პატრონი მოკლას, ერთი სისხლა და ნახევარი უნდა მისცეს და თავისი ვალიც უკლებლად.

და თუ ის მოვალე საქონლის პატრონს შემოაკუდეს, იმას მთელი სისხლი გამოუერთვან და ვალიც სისხლში გაუანგარიშონ.

95. თუ კაცმა თავისი ყმა ან მოკლას, ან გაახეიბროს, თუ დანაშაულზედ უქნია, მით ბატონისაგან და კათალიკოზისაგან საწყენი⁶ არის, ამიტომ რომე უჭელმწიფოს კაცს თავისის ყმის სიკუდილი და გახეიბრება არავის ჰელეწიფების. რომელიც მაგვარი სასიკუდილო და ან გასახეიბრებელი დანაშაული ქონდეს, ჰელმწიფეს მოაქსენოს და მისის დასტურით უყოს⁷.

და თუ მოუტდეს და ქნას, ყმა ვერას შეუა.

და თუ უბრალოდ მოკლა, გინა ფათერეკად მოსვლოდეს, საფათერაკო უნდა მისცეს და წყალობა რამე უყოს.

თუ მართალს დანაშაულზედ მოუკლავს და იმ კაცმა კიდევ მისი ყმობა ინდომა, მამულს ვერ მოუშლის და სისხლიც უნდა მისცეს.

და თუ იმისი ყმობა აღარ ინდომა, სისხლი არ უნდა გამოართვას, თავისის ცოლ-შვილით, ვისთანაც უნდა, მივა. უწინდელი

¹ მკულელი]+ და ის A. ² ესროლოს და] ესროდეს B. ³ ისარი]-A, ⁴ მიეცემების A. ⁵ იმთონს A. ⁶ საწყენარი B. ⁷ უყონ A.

პატრონი ველარას მიედავების, ამიტომ რომე თავის სისხლით დაუტყსნია თავისი თავი [შდრ. მუხლ. 258].

თუ უბრალოდ გახეიბრდა კაცი, თავის ცოლ-შვილით, ვისთანაც უნდა, მივა, პატრონს ჯელი არ ექნების, ამი[303r]ტომ რომე თავი სისხლით დაუტყსნია.

ძმასა და სახლის კაცს, თუ არ სიკუდილისათვის, გახეიბრებისათვის¹ ვერავენ გამოართვამს.

[95¹]. კაცის შუღლი და სიკუდილი თუ რასაც ფერის მიზეზი ბევრი არის, თუ სულ დაგვეწერა, ველარას თავს გაუდიდოდა და არც იქნებოდა. რომელიც მიზეზი რამ მოჰხდეს, იმავე² რიგად გაუსინჯეთ, და დიდს დიდობით და მცირეს მცირობით ისრე სისხლი გაუტყვიონ*.

[სხვისი ცოლის ან შვილის გაყიდვისათვის]

96. თუ ცოლი გამოართვან და გაუყიდოს ვინმე, სამი სისხლი არის: ერთი ქალის პატრონს უნდა მისცენ და ორი ქმარსა.

მაგრამე ეს საქმე კათალიკოზმა და მეფემ დიდად უნდა მოიკითხონ, ამიტომ [რომე]—ჯერ ტყვის გასყიდვა, მერმე ცოლ-ქრმის გაყრა. ამაზე სამი სისხლი გავაჩინეთ, თუ უნდა რჯულიანზე მიჰყიდოს, თუ უნდა უსჯულოზე.

97. თუ კაცმან კაცს შვილი გაუყიდოს, გინა ქალი, და გამოჩნდეს, მართლა გაყიდოს, სისხლი ხომ ზეით დაგვიწერია და ასრე იქნას [იხ. მუხლ. 96].

თუ სწამოებდეს და მართლობით არა ჩნდეს, ან ფიცით, ან მღუღრით გაიმართლოს³ თავი.

და თუ ვერ გაიმართლოს⁴ თავი, ეს შეიტყვევით, სჯულიანზე მიუყიდნია, თუ უსჯულოზე.

თუ ქრისტიანზე მიუყიდნია, მთელი სისხლი უნდა მისცენ, და თუ დასაჯნელად ჯელი მიუწვდებოდეს, დააჯსნევიონ.

და თუ უსჯულოსათვის მიუყიდნია, ორი სისხლი უნდა მისცეს, ერთი ჯორცისა და ერთი სულისა. კათალიკოზისაგან⁵ გარდავლდევინება მან იცის. აგრევე ძმის გასყიდვაზე იქნას.

მაგრამე მეფისაგან ტყვის გასყიდვაზე დიდი გამოკიდება და ნასალი უნდა.

¹ გახარებისათვის B. ² ანავ A. ³ გამოიმართლოს A. ⁴ იმართლოს A. ⁵ კათალიკოზმა A.

* ამ მუხლის ტექსტი ორივე ნუსხაში მიწვრილია 115 მუხლის ბოლოს, მაგრამ უმართებულოდ; მისი ადგილი აქ არის, რადგან აქ მთავრდება მკვლელობის შემთხვევების ჩამოთვლა.

[303v] ჟ. აქა კარი—დასაწყისი გაყრისა, და ერთმანეთის
დაშორებისა თუ ვით უნდა

98. უკეთუ ძმანი ანუ მამა-შვილნი, ანუ ბიძა-ძენი, ანუ ბიძა-შვილნი, გინა სხვა ნათესავნი, ერთსახლნი და ერთად მემამულენი, ველარ მოთავსდენ და გაიყარნენ, ამ წესითა და რიგით არის მათის დაშორების რიგი.

როდესაც სახლის ჯალაბნი აიშალნენ და დამღურდენ, მოყვარემან და ყმამ მათი აშლა შეიტყონ, და თითქმის ბატონთანაც მიაწიონ, და მათი საქმე მოკსენდეს, მანამდინ არ გაიყარნენ და ან ისრევ კარგად ერთსახლობა არ მოუკდეს, ნურც ყმასლა არბევნ და ნურც პურსა და ღვინოს ურიგოდ ხარჯვას დაუწყებენ¹, თორემ, თუ გაყრა მოუკდებისთ, ერთმანეთს უანგარიშებენ და ცუდად არ შერჩებისთ.

როდესაც მაგაზე გამოჩენილი შეიქნან, რომე აიშალნენო და ველარ მოთავსდებიანო, ბატონმა კაცი უჩინოს, ნულარც მამულს არბევინებს, ნულარც ურიგოდ ახარჯვინებს.

ბატონმა უნდა დაიბაროს², უფროსი სწვართოს და დაახედოს³, უმცროსი დატუქსოს; თუ ყმანი სჩხუბევდენ, ავად მოეპურან, ნუ მოიშლებით, ნუ გაიყრებით-თქო; ამგვარები დაახედონ, ურჩიონ თავის მოყურით, კარის კაცით, გაუყრელობას ეცადნენ. და თუ არ იქნას და არ დაიშალონ, ასრე გაჰყარონ.

[304r] 99. ადამს აქეთ⁴ ქუეყანა გაყრით არის მოშენებული, რომ არ იქნას, არც იქნების. მაგრამე, ზეითაც დაგუიწერია, მოსამართლეს თავად ყოველს სამართალში სიფრთხილე⁵ და უქრთამობა მართებს, და ნამეტნავად ამაში, რომ გაყრა ძნელი საქმე არის. და გარდაწევას, სარჩლობას, ქრთამს, უსამართლობას მოსამართლე დიდად უფრთხილდეს⁶ და ერიდებოდეს.

100. გაყრაში ეს ოთხი არის: საუფროსო, გასამყრელო, საუმცროსო და საშუალო.

საუფროსო ასრე არის და ასრე უნდა. რისაც ან აზნაურისა⁷, ან გლეხისა ბატონნი იყუნენ, უმამულოს, ბოგანოს გარდაისად ყუელა მეფის მდივანსა აანუსხვიონ, იანგარიშონ. რამ-

¹ ხარჯვას დაუწყებენ] ხარჯვენ A. ² დაარბიოს B. ³ და დაახედოს] დახედოს B. ⁴ აქათ A. ⁵ სიფრთხილე A. ⁶ უფრთხილდეს A. ⁷ აზნაურიშვილისა B.

დენიც კომლი¹ დადგეს, ოცს კომლზე ერთს უკეთესს, რომელიც უნდა, უფროსი გამოირჩევს და ერთს უარესს—სხვა ძმები, რომელიც იმათ უნდა, იმას მისცემენ². და რამდენიც³ ოცი კომლი ეყოლები, ყუელაზე ასრე იქმონენ. დარჩების ბოგანო და იმაზედაც ასრე უნდა იქნას.

მაგრამე ბოგანო ამას ქუიან, რომე ვენატი არა ქონდეს, თვითო სახლი და რჩომის ალაგი ექნების, და მიწა ან ექნების და ან არა. ამგვარი [304v]. ბოგანო იმ ზეითს გლეხებში არ ჩაითვლების, ამაზე ცალკე უნდა⁴ ააღებინონ. ვენატის მქონეს გლეხს ბოგანო არა ქუიან, რაგინდ სხვა მამული ნაკლებად ქონდეს.

101. გასამყრელო გელმწიფისა არის. რა რომ უფროსი საუფროსოს აღებას ვაათავებს⁵, მერმე ოცისთავს, როგორც გელმწიფეს ეპრიანების, იმისთანას გლეხს აიღებს, თუ უნდა ერთს ალაგს, თუ უნდა დაფანტვით; იქნების, დიდს თავადზე სოფელიც აიღოს.

მაგრამე ეს გასამყრელო ასრე გელმწიფისა არის, რომე როგორც თავისი სახასო, ისრე ეს არის. ეპრიანების, თვითან დაიჭერს; იქნების, სხვას უბოძოს; იქნების, იმათშივე ერთსა და ერთს უბოძოს, და იქნების⁶, ორთავ აქრთამებინოს ერთად, ისი სჯობს. აზნაური-შვილზედაც აიღებს გასამყრელოსა, და თუ ეპრიანება, არ აიღებს.

102. საშუალო ასრე არის: აქამდინ შუას ძმას არას მისცემდენ, თუ არ დიდად მოჭირნახულესა, მაგრამე ახლა მეფემან პატრონმან გიორგიმ განაწესა, რომე შუათანას ძმებსაც ერთს რასმე მისცემენ. თუ სამი და ოთხი შუათანა ძმები არიან, ამ გლეხების ოცისთავი იანგარიშონ, რამდენიც⁷ კომლი დადგეს, ის შუათანას ძმებს გაუყონ ერთი მეორეზე; რომელიც უფრო მოჭირნახულე იყოს, ისრე გაუყონ.

[305r] 103. უმცროსი ძმისა საუმცროსო—სასახლე:

რომელიც მამასა, გინა ძმათა სასახლედ შემოუფარგლავთ ანუ ფუძედ^{7a} დაუჭირავთ, იმაში რაც შენობა უქნიათ, ყუელა უმცროსისა არის; შიგ რაც ბალი იყოს და დაჰყუების, ისიც მისი⁸ არის. და გარეთ—კალო-საბძელიცა.

კომპი თუ არის, გასაყოფი არის, მაგრამ უმცროსს ფასი უნდა გამოართვან და დააჯსნევიონ.

ქუევრის საუფროსო აიღების და სხვა ქუევრი ძმაზე უნდა გაიყონ.

¹ კვამლი A. კუამლი B. ² მოსცემენ B. ³ რამდენიც A. ⁴ უნდა]—A. ⁵ აღებას ვაათავებას] გათავება A. ⁶ იმათშივე... იქნების]—A. ⁷ რამდენიც A. ^{7a} ფუზე A. ფუზეთ B. ⁸ მისი A.

ამ სახლის ზომები სასახლის ადგილი, რამდენიც ძმანი არიან, ყველას უნდა მისცენ ან იმავე სასახლის გარეშემო და ან ხოდაბუნში, ან საგლეხოს ადგილიდამ¹. ზვარში არ მიეცემის.

იქნების, სასახლედ დაჩემებულს ალაგს და გალავანსა, და თუ უნდა გალავანი არ ევლოს,—სასახლედ დაჩემებულს ადგილს გარდაისად, სხვაგან სასახლე ააშენოს რომელმაც ძმამ, იმასთან უმცროსს ჯელი არა აქუს.

[103¹]. თუ დაკარგული მამული იშოვნა რომელმაც ძმამ, გინდა უფროსი იყოს და გინდა უმცროსი და გინდა საშუალო, რომელიც ისრე გამოჩენით იშოვნის, რომ მისის სიკეთით შეემატნოს², იმაზედ ოცისთავი საჭირნახულო მიეცემის.

[103²] [305v] ციციშვილების მეტში ზვრისა და ხოდაბუნის საუფროსო არვისაში არ არის. იმათაც ძველობით, ფიცით გაუტანიათ და მისთვის დარჩომილა.

[103³]. აყრილს გლეხზედაც საკომლო არის,—რომ დარჩების, მის საუფროსოსაც აიღებს. აყრილის კაცის საკომლო ვისაც ერგების, გლეხიც იმასვე უნდა მიუიღეს. და იქნების, ასრეც გარბედენ, ვინც მოვიყუანოთ, მისი იყოს³.

[103⁴]. იქნების, გლეხი ოცი არ ყუანდეს, ან მეტი, ან ნაკლები იყოს, და იმისი საუფროსოს მიცემა ან გასამყრელოს აღება, ან საშუალოს აღება გაჭირდების. ამას კარგა გასინჯვა და მოსამართლისაგან გარკვევა უნდა, ჩათულა და ანგარიში უნდა.

იქნების, ამდენი გლეხი იყოს გამორჩეული, საუფროსო ერგოს და საუარესო⁴ აღარ მისცენ; იქნების, არც გამორჩეული მიეცეს და არც უარესი, შუათანა, გლეხი მიეცეს, ან არა—ორი: ერთი, რომელიც კაი გლეხია⁵, დაადონ და ისრე სხვაში აარჩევიონ⁶. ამას კარგი გასინჯვა უნდა.

104. სხვა რაც გასაყოფი გლეხი დარჩების, მისი ასრე უნდა. რამდენიც ძმ[306r]ანი არიან, იმდენი⁷ კომლი და კომლი უნდა შეაფარდონ, რომ ყუელანი დასჯერდენ, რომ სწორი ფარდი არისო, და რომელიც მერგების, ვჯერვარო.

ეს შეფარდებული⁸ მდივანმან სწორეს, ერთსნაირს ბარათზე უნდა დაწეროს, სწორედ წაკვეცოს, დაკვეცოს, რომე ერთიმეორეზე მეტობით⁹ არ იცნობოდეს.

¹ ადგილიდამ] + და B. ² შემატოს A. ³ იყოს A. ⁴ საუმცროსო A. ⁵ გლეხი A. ⁶ არჩევიონ A. ⁷ იმთონი A. იმდენად B. ⁸ შეფარდებული A. ⁹ მეტობით] უფროს უმცროსობით A.

მეფე, თუ ვინც მოსამართლე ბძანდებოდეს, იმან ჴელისა-
 ჴოცში უნდა ჩაყაროს, აურიოს, ამოილოს და თვითო-თვითოს
 გარდუგდოს. რომელიც რომელს ერგოს, მდივანმა ჴედ მოუწე-
 როს. მაგრამე გარდაგდება რიგით უნდა, რამდენიც ძმანიც იყუნენ,
 შეფარდებით.

იქნების, ძმებში სულ ერთმან, მცოდნემ ძმამ შეაფარდოს¹,
 იქნების, რიგით შეაფარდოს², იქნების, ყმამ შეაფარდოს³,—რად-
 გან ბარათს შეყრიან, არა იცის რა.

რჩევაც იქნების,—ჯერ ერთმან ირჩიოს შეფარდებული და მერ-
 მე რიგით ყუელამ ირჩიოს.

[104¹]. ჴვარსა და ხოდაბუნს გარეთ ბალი, წისქული, ბოს-
 ტანი, რაც გლეხის გასაყოლად დარჩების რამე, გლეხზედ არ და-
 ადვან, ყუელა გასაყოფი არის.

105. იქნების, ჴოგს ძმაში სათავისთაოდ⁴ ნასყიდობა იციან;
 ან მანდილოსანი თავისის მზითვით იყიდის რასმე მამულსა. ამისი
 გასინჯვა უნდა. თუ [306v] სასახლოსა და მამულის გამოსაღებით
 არ არის ნასყიდი⁵. და წიგნში და სყიდვაში არას გარეულა, არას
 ემართლებიან; თუ არადა, საერთოდ უყიდნიათ და ერთი იქნების⁶.

106. სასაფლაო, ხატი, ჴვარი, საყდრის მამული ერთია. თუ
 არ გაჰყოფენ, ისი სჯობს, საყდრის ყმასა.

107. საქონელი გაყრაში რაც ქონდესთ, ან მამისა, ან დე-
 დისა, ან უშვილოს ბიძისა თუ ძმისა, ასეთი რომე სიცოცხლეში
 არ მიეცეს თავ-თავისათვის⁷ და ისრე საერთოდ დაეგდოსთ, იმისი
 ასრე იქნას.

რომელიც საერთოდ სასახლოდ ან ქრთამად, ან ბატონზე,
 ან საერთოს ძველსა და ახალს ვალზე დახარჯულა, ის ჩავლილი
 არის. რაც ალაგს არის, საძმო არის.

თუ ერთს მეორეზედ უფროსი სათავისთაოდ დაუხარჯავს,
 იმისი პასუხი უნდა გასცეს. ჴითევი თავთავისი არის; თუ რამ სა-
 სახლოდ დახარჯულა, პასუხი უნდა მისცენ.

108. თუ უფროსი ძმა უშვილოდ ამოვარდა, საუფროსო მისი
 შედეგისა⁸ არის; და თუ შვილი დარჩა, შვილისა არის. აგრევე,
 თუ უმცროსი ამოვარდა და შვილი არ დარჩა, საუმცროსო სხვა
 ძმისა არის.

[307r] 109. ძველი რიგი ასრე არის. სანამდინ ძმანი ერ-
 თად არიან, ჴირი, ლხინი, საშოვარი, უშოვრობა, წანართმევი თუ ნა-

¹ შიფარდოს A. ² შიფარდონ A. ³ შიფარდოს A. ⁴ სათვითოდ A.
⁵ ნასყიდი]—A. ⁶ იქნება B. ⁷ თავთავისთვინ B. ⁸ შემდეგისა B.

ბოძები, ნაპოვნი თუ დაკარგული, რაც რამ ფერი, ყუელა¹ ერთი არის, ძმურად—უფროსმან—საუფროსო, უმცროსმან—საუმცროსო, ასრე ყოფილა*.

ახლა ასრე არის. თუ თავისის ნაპოვნის საქონლით ან იზოვნა რამე, ან იყიდა, მაგდენს^{1a} წილს ძმათათვის არას მიაცემინებენ.

მაგრამე ძმებს^{1b} ან ვალისაგან, ან სისხლისაგან, ან სხვის რისგანმე ნაქნარი საქმე გაუჭირდეს და ვალი დაედვას, და მამულის გასყიდვის მეტი ღონე არა ქონდეს, მეორეს ძმას ქონდეს რამე, თავისი წილიც იმან მისცეს—ის მამული იმისი დაგსნილი იქნების, სხვათ ზევი არ ექნების.

110. ნაბიჭურის წილი არ არის მამულში.

თუ თავის ძმებს ეყმობა, სხვათ ზევი არა აქუთ, არც ბიძასა და არც ბიძაშვილსა, ძმებმან ერთის ყმის ალაგს² უნდა არჩინონ. და თუ არ უნდა ძმებთან ყოფნა, იმათთან არაფერი წილი არა აქუს. ვისთანაც უნდოდეს, წავიდეს³, ძმებს პასუხი არა აქუთ. და თუ ძმებს ეყმოს, ძმათ სიტყუა არა აქუსთ⁴, უნდა არჩინონ ყმურად.

და [307v] თუ ქალი არის, უნდა გაათხოოს და გა[ა]მზითოს ყმის ქალსავით. და თუ ენამუსების, ნამუსიანი კაცი ამას ხომ არ იკადრებს, კარგად არ გაისტუმროს!

თუ ერთი ძმა ამოვარდა და ბუშის მეტი არა დარჩა რა, ჩვენს სამართალში ძმებმან ერთის ყმის მამულის ოდენი მამული უნდა მისცენ⁵. თუ უნდოდეს, იმათთან დადგეს, და თუ უნდოდეს, ბატონს ეყმოს. მაგრამე საქონელიც უნდა უწილადონ ბიძაშვილებმან.

მამას თუ ან ბუშისათვის და ან მართლის შვილისათვის⁶ სიცოცხლეში მიუცემია რამე, ის არ ჩათვლები, მისია, ვისთვისაც მიუცემია.

111. თუ კაცმან^{6a} მამული რამე იყიდოს, გინა სხვა რამე, თავისით ანუ საერთოთი, მისი ასრე არის. თუ ან ძმა, ან სახლის კაცი წიგნში სწერია, გაყრაში წილი დაედების⁷.

მაგრამე, თუ იმ კაცს სასახლო არა დაუხარჯავს რა და თავისის საქონლით უყიდა, იმ სხვას ძმებს, როგორც საქონლის წილი შეხუდეს და გამოიღოს, იმ ზომით იმ ნასყიდის წილი დაიდვან.

112. თუ ნასისხლი რამე არის, სწორედ უნდა გაიყონ.

მაგრამე რომლის[308r]კაც ნასისხლი არის, ან შვილი, ან მამა მომკუდარა⁸, იმას უფროსი⁹ წილი დაედების.

¹ ყულა. ^{1a} მაგდონს AB. ^{1b} ძმებისაგან A. ² ადგილს B. ³ მივიდეს A.

⁴ ძმათ სიტყუა არა აქუსთ|—A. ⁵ მოსცენ AB. ⁶ მართლის შვილისათვის მართლისათვის B. ^{6a} + კაცმან. ⁷ დაედება A. ⁸ მამკუდარა A. ⁹ უფრო A.

* ამ მუხლის პირველი ნაწილი ხელნაწერებში შეტანილია 108 მუხლში.

113. უშვილო კაცი, ძმა იყოს ვისიმე¹ თუ ბიძა, გინა ბიძა-შვილი, გაყრა მოინდომოს, თავისი წილი და კერძი არ დაეჭირვის. და თუ სახლის კაცი გაიტანა რომელიმე და გაჰყვა ვისმე, ვისთანც მოკუდების, მისი მამული და ქონება მას² დარჩების. თუ უშვილოდ მოკუდა, სხვა ძმები და ბიძაშვილები ვერას მოედავებიან და ვერც არას შეუვლენ.

და თუ³ ცალკე გავიდა და არავისთან დადგა და უშვილოდ ამოვარდა, მისი მამული ჯელმწიფისა არის, ვისაც უნდა, უბოძებს.

114. რუს სარწყავს წყალს, როგორც მამულს გაიყოფენ ძმანი, ისრე წყალი იმდენ ნაკადულად გაიყოფის.

115. სულადს ასრე გაიყოფენ. ყმასა და მხლებელს გარდა, პურს, რამდენიც არიან შვილი თუ შვილიშვილი, ნაბიჭვარი, ყველაზე მისცემენ. ღვინოს, რამდენსაც სახლიშვილს მუშის თავს დგომა შეუძლია, ისრე ბარზედ გაიყოფენ.

თუ ბერი ყავს ვისმე და საჯელო არა აქვს, სულადი იმასაც მიეცემის*.

[308v]. კაკი—პირველი, ვალისა თუ როგორ აღიბის

116. ვალისა ეს მოგაჯსენოთ, რომე ქართლში კითხვა აგრერიგად არ ყოფილა. ამ ახლო ხანებშიაც⁴ თუმანი თვეში ხუთ აბაზათაც მისცეზია, ოთხ აბაზათაც, სამ აბაზათაც, ათ შაურათაც, ორ აბაზადაც, ხუთ შაურათაც, აბაზადაც, სამ შაურადაც, ორ შაურადაც, ამაში, დიად, ბევრ გვარიც ქნილა. ასე რიგად მიცემაზე სარგებლის სარგებელიც აღებულა,—რამდენი წელიწადი დაგვიანებია, იმდენი⁵ სარგებელიც გამოართმევიათ.

117. პური ერთიორათაც გაცემულა, ერთისამათაც, ათი თხუთმეტათაც. და ამაების სარგებლის სარგებელიც აღებულა.

მაგრამ ძალი და უსამართლო⁶ არის, და ღრთის საწყენი კიდევ უფრო არის.

[309r] 118. ღვინო ერთისამათაც აღებულა, ერთიოთხათაც და ერთნახევრადაც, ათი თხუთმეტათაც. ამისი სარგებლის სარგებელიც ბევრს აულიათ. მაგრა ესეც ბევრი არის და ღრთის წინაშე და სახარების გარდასულა.

119. ერთი რიგი ვალი ეს არის, რომე სამს აბაზს თეთრს მისცემენ, და სანამდინ ის თეთრი აქუს, ახალზე თვითო კოკა

¹ ვინმე A. ² მას] კაცს B. ³ თუ]—A. ⁴ ხანებშიაც B. ⁵ იმდენიც A.

⁶ უსამართო A.

* ამ მუხლის მეორე ნაწილი, რომელიც მკვლევლობას ეხება და აქ სრულიად უადგილოა, გადავიტანეთ თავის ადგილზე (იხ. 95¹ მუხლი).

ტკბილი უნდა აძლიონ სარგებელი. თუ პურზე შერიგებულან, მარ-
ჩილისათვის¹ ოთხი კოდი პური სარგებელი უნდა აძლიონ². მაგ-
რამე დიად ძალი არის.

არის კიდევ მარჩილი ასრე გაცენული, რომე³ მარჩილის⁴
სარგებლად ოთხი მუშა უნდა უმუშაოს ან მარჩილის თავს⁵ წელი-
წადში ერთი⁶ აბაზი სარგებელი მოსცენ.

აწ კოკისა და კოდისა წონისა მოგაგსენოთ⁷

120. ადგილი არის, კოკა რვა ლიტრა არის, ადგილი არის⁸—
ათლიტრიანი⁹, ადგილი არის—თორმეტანი¹⁰, ადგილი არის—
თექუსმეტანი¹¹, ადგილი არის¹², ოცდაოთხლიტრიანი^{13—14}.

121. პური, ადგილი არის¹⁵, კოდი რვალიტრიანია; ადგი-
ლია, ათიანია; იქნების, რომე თორმეტი ლიტრიანი იყოს.

[309v] 122. ქერი, ადგილი არის¹⁶, კოდი რვალიტრიანია;
ადგილია, ათიანია; იქნების, რომე¹⁷ თორმეტანი იყოს¹⁸.

123. ფეტვი, კოდი იქნების ათიანი, თორმეტანიცა, მეტიცა
და ნაკლებიც.

124. აწ ეს მოგაგსენოთ, ლიტრა რა არის, ან კოდი და ან
კოკა. სამი შინალთუნისა და ათი შაურის წონა ერთი სტილი
არის. ხუთი სტილი ერთი ჩარეკი არის. ოთხი ჩარეკი ერთი
ლიტრა არის. აწ, ვისაც გინდათ, ამ თეთრის წონაზე,—ამისთვის
მოგაგსენებთ,—ერთი ლიტრა რამდენის ხაშხაშისა, გინა ქერის
მარცვლის წონა არის, იმას შეიტყობთ.

სამართლიანად თეთრისა, პურისა, ღვინის გავალება
როგორ ვაძს

125. თეთრი რომ გასცეს კაცმან, თუ ძალი¹⁹ ქნა და
სული სძულს, თუმანი—თვეში ხუთშაურად; თუ სული ცოტად უყ-
უარს—აბაზად; თუ უკეთ უყუარს—სამ შაურად; და თუ მართლა
უყუარს—ორ შაურად. სულ უკეთესი ეს არის, რომ სარგებელი
სულ არ აიღოს²⁰.

სარგებლის სარგებელი არაფერის ვალისა არ გაჩნდების,
არც იქ[მ10r]თხოების, არც მიეცემინების. რა რომ ერთი ორზე
გარდასცილდების, სხვა სარგებელი აღარ გაუჩნდების.

¹ მარჩილისათვის]—A. ² მისცენ B. ³ რომე]—A. ⁴ მარჩილისათვის B.
⁵ მარჩილისათვის B. ⁶ წელიწადში ერთი]—A. ⁷ მოგაგსენო A. ⁸ ადგილი არის]
ადგილი A. ⁹ ათლიტრიანი] ათლიტრიანია A. ¹⁰ ადგილი არის თორმე-
ტიანი] ადგილია, თორმეტანია A. ¹¹ თექუსმეტანია A. ¹² ადგილი არის] ად-
გილია A. ^{13—14} ოცდაოთხლიტრიანი B. ¹⁵ ადგილი არის] ადგილია A
¹⁶ ადგილი არის] ადგილია A. ¹⁷ იქნების, რომე] ადგილია A. ¹⁸ თორმეტანი
იყოს] თორმეტი ლიტრიანი იყოს A. ¹⁹ ძალი A. ²⁰ აიღოს A.

126. პური სამართლიანად ათი თორმეტად, მაგრამე, თუ უღმ[რ]თობა ქნას კაცმან, ათი თხუთმეტად კარგია. ამას ზეით არ უნდა მიაცემინონ.

თუ პურის ძვირობა იყოს, რომ კოდი ან ათშაურად, ან ორ აბაზათ, ან სამ აბაზათ იყოს, მაშინ ერთიორათაც მიეცემის. ქერი-სა და ფეტვისა—ასრე და¹ მგზავსად ამისა.

სოფელში გაჩენა იციან, რომე როგორც გააჩენენ, ისრე მის-ცემენ, მაგრამე იმას მოსამართლემ ყური არ უნდა უგდოს.

127. ღვინო, თუ ძველი ევალოს, ახალში ერთიორად მისცეს. თუ მაჭარი ევალოს, ათი ჩვიდმეტად ტკბილი მისცეს¹. და^{1a} თუ ტკბილი ევალოს, ათი თხუთმეტად ტკბილი მისცეს. თუ ძველი აუღია, ისევ ძველი მისცეს, ათი თხუთმეტად კმარა. თუ მაჭარი აუღია და სანაცვლოდ ან ძველი, ან ისევ მაჭარი მისცეს², ათი თხუთხმეტად კმარა. ტკბილი თუ აუღია, ერთიორად ისევ ტკბილი მისცეს.

[310v] 128. ღვინოზედ თეთრის გაცემა ასრე უნდა. თუ მარ-ჩილი ერთს კოკას ტკბილზე ვასცა, რომე სარგებელში ერთი კოკა ტკბილი გამოართვა, სწორე გაცემა არის. თუ არადა ამაზე ნა-მეტნავად გაცემა მოსამართლისაგან არ მიიციმინება, ამისთვის რომე მარჩილი წლამდინ აბაზს მოიგებს და ერთი კოკა³ ტკბილი მეტად არა ღირს.

პურზე თეთრის გაცემა

129. თეთრად მარჩილი რომ მისცეს პურზედა, იმისი სარგე-ბელი წელიწადში ერთი კოდი და ნახევარი კმარა; და თუ გამ-ცემმა სულს პური არჩიოს, ორი კოდი კმარა; თუ არა ქნას და კიდევ უფრო სული გმოს, სამი კოდი გამოართვას. ეს ამიტომ რომ, იქნების, პური კოდი შაურნახევრად იყოს, და, იქნების, უფრო ძვირად და გინა იაფად,—იმავ ათი⁴ თორმეტსა, გინა მცი-რედ, უმცროსზე წავა.

თეთრის მუშაზე გაცემა

130. მუშაზე თუ თეთრი ვასცეს, მარჩილი წელიწადში ოთხ მუშად ოთხს დღეს ამუშაოს. ესეც ამისთვის გავაჩინეთ: დღეში მუშა ერთ შაურად იმუშავენს და [311r] მარჩილი წელიწადში ერთს აბაზს მოიგებს, და არა უსამართლო იქნების. რასაც ხანს ქონდეს, ყოველს⁵ წელიწადს ასრე ქნას. როდესაც უნდა⁶ პატ-რონსა, თავის თეთრს გამოართვამს.

131. მოვალე მოვალეს რომ უჩიოდეს, თუ სამართლით ადა-ვებდეს, თუ აქუს და ან ღონე დაედების და შოვნის გზა ჰქონდეს, როგორც სარგებელი დაგვიწერია, იმრბად⁷ უნდა მისცეს.

¹ მისცენ A. ^{1a} და]—A. ² მისცა A. ³ კოტა B. ⁴ ათს B. ⁵ ყოვ B. ⁶ უნდოდეს A. იმგვარად B.

და თუ მოვალე გატეხილია ან ღონე არა აქუს, ან დაობლებულია, ან თვითან დაკარგულია და ცოლი და წვრილი შვილი ყავს, ან მარტო ქალი დარჩომია¹, ან თვითან დაკარგულია და საქონლად საქონელი მოყუარეს უბარია, ან მოსაგებად არის და შინ ცოლი და შვილი ყავს და ვალის გარდაცდაც შეუძლია, ან სხვა რამ მიზეზია, — ამ წესით უნდა გასამართლდეს.

ან თუ თავდები დაუყენებია და თვითან წასულა და გაპარულა, და თავდები აქ არის, იმ რიგით² უნდა გასამართლდეს.

და სხვა მრავალი მიზეზებია, მაგრამ სულ დაწერა არ იქნებოდა, ამავე წესით უნდა და გზით გასახლევროთ და გაასამართლოთ.

[311v] 132. თუ კაცი^{2a} გაღარიბებულიყოს და ვალის მიცემა აღარ შეეძლოს, დიად, დაცემულიყოს, — თავნზედაც დაიკლება. და თუ ცოტაც არის, რომ შეუძლია, თავნი უნდა მისცეს და სარგებელი ჩაივლის.

133. თუ კაცი დაკარგულიყოს და წვრილი შვილი ყუანდეს, და ცოლს³ თუ აქუს რამე, მისის შალავათით მისცეს; და თუ არა, მოვალემ იმ კაცის მოსვლამდინ დააცალოს. თუ მოკუდა, ობლების დაზღამდი უნდა შოიცადოს⁴, სანამდი ობლები თოთხმეტითხუთმეტის წლისა შეიქნებოდენ.

და თუ ცოცხალი მოვიდეს, პასუხი უნდა გასცეს.

მაგრამ კაცი რომ სხვაგან იყოს, და აქ ცოლ-შვილს თუ⁵ აქუს რამე, და ან იმ კაცს სხვა მოვალე ყავს და აღონებს, სხვა გზა არა აქუს, იმ დედაკაცსა და მის ყმაწვილებს მისის შეცლებით უნდა გამოართვან. და თუ არა აქუს, არ უნდა გასარჯონ.

134. თუ ქვრივი იყოს და ობლები წვრილი ყუანდეს, და მოვალემ ვალს თხოვნა დაუწყოს, სანამდის ობლები არ დაიზრდების, ვალი არ ეთხოვბის. და თუ ობოლსა და ქურვის აქუს რამე, და იმ მოვალეს სხვა მოვალე ჰყავს და აღონებს, რა გინდა რა უნდა მიაცემინოს, რომე, დიად⁶, სარგებლით საქმე არ გაუჭიროს.

[312r] 135. თუ კაცი დაკარგული იყოს და აქ ცოლი და შვილი არა ყუანდეს, და საქონელი მოყუარეს ებაროს, თუ იმ მოვალეებსაც მოვალეები არ აღონებენ, არ ეთხოვბის.

და თუ იმასაც მოვალეები აღონებდენ⁷, მაშ ბატონმან თუ მსაჯულმან ასეთის წიგნითა და პირობით უნდა გამოართვას და მოსცეს, რომე, რახან ის კაცი მოვიდეს, ველარც მოვალელა წა-

¹ დარჩომილია A. ² ამრიგი A. ^{2a} კაცი] + კაცი A. ³ ცოლი A.

⁴ დააცალოს B ⁵ თუ] — A. ⁶ ერთობ B. ⁷ აღონებენ A.

ედაოს და ველარც საქონლის ბატონი. მოყუარესა და მოვალეს წაედაოს.

136. თუ შვილი ან მამისაგან, ან ძმისაგან, ან სხვის ვისგანმე ან გასყიდულა, ან დატყუეფებულა¹, იმას მამისა და სახლის ვალსა და სარგებელში ჯელი არა აქუს. და თუ ისრეე მამის მამულზე და საქონელზე მოვიდა და ჭირიც ინდომა მათი და ლხინიცა, ეთხოვების.

137. თუ კაცი ამოვარდეს და აღარა დარჩეს რა, რაც საქონელი დარჩეს, მალიგორად უნდა, — რამდენიც მოვალე იყოს, ისრე გაიყონ. რა გინდ იმათი ბეგრი ემართოს, რაც დარჩომია², ის არის. და თუ ერთის მეტი მოვალე არ ჰყოლებია³, იმისი ვალი იმას მიეცეს და სხვა მკუდრის სულს უნდა მოეგმაროს. მაგრამე საქართველოს რიგით ბატონიც წაიღებს.

[312v] 138. თუ ქალის მეტი არა დარჩეს რა და საქონელიც დარჩეს, ცოტა რამე სარჩო იმ ქალს უნდა მისცენ⁴ და სხვა მოვალეებს მალიგორად გაუყონ. მაგრამე, თუ საქონელი არა დარჩა რა, ქალს არა ეთხოება რა. თუ საქონელი და ნასყიდი რამ დარჩა, მოვალეს იქიდამ მიეცემის, თორემ სამკუიდრო მამულიდამ ბატონი არ მისცემს.

139. საქართველოს რიგით, ძმა თუ ძმისწული ან ბიძაშვილი გაუყრელი დარჩა, იმ მკუდრის წილი მამულიცა და საქონელიც მისი არის და ვალიც იმათ უნდა გარდიჭადონ.

და თუ გაყრილნი არიან, და რაც ვალი ერთად ყოფაში აუღიათ, და გაყრაში რომელს რომელი გაჰყოლია, ისრე უნდა გარდაიჭადონ. სხვას ერთიმეორის ვალთან ჯელი არა აქუთ. აგრეეე შვილი მამას, თუ სიცოცხლეში გაყრია, ერთოლის ვალში მიუდგების, და გაყრას უკან თუ რომელსამე⁵ აუღია, ერთიმეორის ვალს აღარ მისცემს.

ესეც იქნების, ერთგან იყვნენ გინდა ძმა, გინდა მამა, გინდა ძმისწული, ერთი და ერთი რომ მოკუდეს, თუ⁶ მკუდრის მამულს არ ინდომებს სხვა სახლის კაცი, რომ არც გარდაჯდა შეეძლოს, აღარც ვალს მისცემს.

[313r] 140. სანამდი მამა ცოცხალი არის, შვილმან რომ ვალი აიღოს მამის უკითხავად, მამა არ მისცემს, და არც ეთხოვების.

¹ დაუტყუეფებით B. ² დარჩომია B. ³ ჰყოლებია B. ⁴ მიეცეს B. ⁵ თუ რომელსამე] რომელს რომლისა A. ⁶ და A.

141. პაპას თუ პაპის მამას რომ¹ ვალი აედოს, მისი შვილი და შვილიშვილი ბევრად გაყრილიყუნენ ან დაკარგულიყონ, იმისი წილი მამული როგორც გაეყოსთ, ისრე ვალი მისცენ. და თუ მათი მამული სხვათ ქონდეს, ვისაც ეჭიროს, იმან მისცეს.

142. ესეც იქნების, მოვალეს რომ კაცი ველარ აუიდეს, საქონელი არა ქონდეს, კაცი მიეცემის, — ამსაქმითა, რომ ურჯულოზედ არ გაყიდოს.

143. ვალი რომ კაცს კაცისა ემართოს, მოვიდოდეს და იჩივლოს, უნდა მოადიც მოიყვანონ, თამასუქი უნდა გაუსინჯონ, ბეჭედი, ქრონიკონი, დამწერი და მოწამე, — ამიტომ რომე ბევრს ტყუილათაც მოიგონებენ.

იქნების, რომ გარდაეგადოს, თამასუქი შერჩომოდეს ან ერთის რასმე² მიზეზით კიდევ³ წამოედაოს. ესეები იქნების, მაგრამე ამას მოსამართლემ კარგა გულსყური უნდა გააგლოს და კარგად გამოძებნოს. თუ გამოძებნით შეიტყო, ხომ კარგი იქნების, და თუ ვერ შეიტყო, — ან მოწმით, ან ფიცით.

[313v] თეთრი თუ ასი თუმანი არის, ხუთს თუმანზე ორი კაცი შეუგდოს; ორისაგან ერთი იშოვნოს და ისრე შეადიცოს. ეს ას თუმანზე ოცი მოფიცარი რომ გვითქუამს, იქნების ას თუმანზე⁴ თხუთმეტი მოფიცარიც კმაროდეს, იქნების — თორმეტი, ათსაც დაეჯერების.

ესეც უნდა გასინჯოთ, თუ მოფიცარი უფრო დიდგვარია, უფრო ცოტა ვამს, და თუ გვარდაბალია, უფრო ბევრი ვამს.

144. ქალაქში მოფიცარი ამოკუეთილი არის. რაგინდ დიდ საქმეს, სისხლსა თუ ბევრს ვალსა და საქონელს, ან მოქალაქე გარეშე კაცს სწამობდეს⁵ და ან გარეშე კაცი მოქალაქეთ სწამობდეს, თავკაცათ აძესთ ფიცი, მოფიცარს ერთმანეთს ვერ შეუგდებენ.

145. თუ კაცი ამოვარდეს და ვაჟიშვილი არ დარჩეს, და ქალი დარჩეს, ის ქალი ვინც შეირთოს, თავისის მამის სახლ-კარი, საქონელი, მამული იმ ქალს მიეცეს⁶. იმ კაცის ვალიც იმ ქალმან და მისმა ქმარმან გარდიგადოს. თუ ის ქალიცა და მისი ქმარიც მამკუდარა და შვილები დარჩომია, ი[314r]მათ გარდაიგადონ.

თუ ქალი მამის სიცოცხლეში გათხოვილა, ვერავინ რას შეუა.

და თუ მამას უკან თავისის ზითვის მეტი არა წაუღია რა და ისრე გათხოვილა, იმით ვერას შეუვლენ.

¹ რომ] — A. ² რასმე] — A. ³ კიდევ] — A. ⁴ ას თუმანზე] ასსზე B. ⁵ მოწმობდეს A. ⁶ გაჰყვეს B.

146. თუ კაცი ამოვარდეს და დედისა და დის მეტი არა დარჩეს რა, მისი ვალი დედასა და დას არ ეთხოვება, თუ რამე კაცს საქონელი დარჩომია, იმით უნდა გარდიჯადონ, დედისა და დის საქონელთან ჴელი არა¹ აქუთ.

147. იქნების, რომე კაცს კაცთან ესთიბარი² ქონდესთ, უთამასუქოდ, უთავდებოდ თეთრი ევალეზინოს, მერმე ან ღარიბობით, ან ქიშპობით მიმბარებლის³ სიკუდილს უკან მის სახლის კაცს უარი უთხრას, ჯერ გამოცნებით, მოწმით შეტყობას ეცადენით.

და თუ აღარ იქნას, იმ მიბარებულს კაცს ფიცი დაადევით, — რა ერთ საქონელის⁴ მიბარებას ეწამებოდეს, იმთონის მოწმით დაადეცონ. და თუ იფიცოს, არ მიბარებოდეს, არც ემართოს, არც მართებოდეს, აღარას ემართლებიან; და თუ ვერ იფიცა, რასაც ედავების, უნდა მისცეს.

[147¹]. ფიცი ასეთს კაცს არ დაედების, რომე ან ყმაწვილი იყოს, ან ჴკუანაკლები⁵, — [314v] თუ ფიცი არ იცის და არა სწამს, იმგვარს კაცს ფიცი რომ დაადვას, მოსამართლის ცოდვა არის.

მაგრამე, თუ იმის მეტი სხვა უფროსი არაინ ჴყავს და ფიცი იმას ედების, იმას რა გაეწყობის. იქნების, მოყურით, შუა კაცით კაცმან კაცი კარგად შეარიგოს და ფიცი არ მოაჯდინოს.

148. კაცი რომ უცხოს თემს წავიდეს და იქ შვილი, გინა⁶ ძმა დარჩეს, ის კაცი იმ უცხოს ქუეყანას დარჩეს და უძღვებობაზედ ბევრი ვალი აილოს, იმაზე ძმა და სახლის კაცი არ მიუდგების. იმასვე უნდა სთხოვონ⁷, ამიტომ რომ, იმ მიმცემმან რატომ ავალა, ის [რ]ომ ლოთი და არზაქარი იყო?

თუ არზაქარი არ იყო და კაი მართებული ვაჭარი იყო, ან ქურდისაგან, ან ყაზახისაგან, ან ზღვით, ან სხვას ზიანით დაეწვა. გამოჩენილი იქნების და უნდა სახლის კაცნი მიუდგნენ. თუ კიდევ ამ ქუეყანას, აქ ყოფაში ერთად აულიათ, იმაშიაც უნდა მიუდგნენ.

149. ქ. ა მ ა ნ ა თ ი ს ა * [მდრ. მუხლ. 243].

¹ არავეს B. ² ერთიბარი A. ³ მიმცემის A. ⁴ საქონელს A. ⁵ ჴკუა მოკლე B. ⁶ ან B. ⁷ სთხოვ A.

*ორივე ხელნაწერში ამ მუხლის მხოლოდ სათაურია; ტექსტისთვის კი დატოვებულია ადგილი. ქუთაისის ისტორიულ-ენოგრაფიული მუზეუმის ZOL ხელნაწერი ამ მუხლსაც შეიცავს. მისი ტექსტი ასეთია:

„ამანათი ეს არის. კაცა კაცს რომ მიბაროს საქონელი, ან წაატანოს, თუ მტრისაგან ან ცეცხლისაგან წაუჭდა, გამოჩენილი შეიქნების, მიმბარებელი ვერას შეუა.

აგოვე, — თუ ცხადად განიჩნდეს, ქურდს მოეპაროს ისიცა და იმ კაცისა სხვა საქონელიცა.

და თუ მოუვლელობით დაკარგა, ან მიმბარებელი მამკვდარა და ამ კაცმა სული გმო და უარი თქვა, მოწმითა და განოძიებით შეიტყვევით, რომ ცოდვა არ მოაჯდინოთ“ (იხ. ვახტანგ VI, სამართლის წიგნი, თ. ეხუქიძის გამოცემა, 1955).

აჲ ვიჲჲოთ კაკი ქურდოგისა და სამართალი მისი

150. ქურდობა ვისაც დაჲინებით შეემთხვიოს და შეაჩნდეს, რაც ეფერების და შეენის, ვისაც სამართალში მოვიდეს, როგორც მართებდეს, მისი იმან [§15r] იცის, და ზღვევინებისა ასრე უნდა იქნას.

ქურდობა, დიად, ბევრი რიგი არის და მრავალფერი არის, და თვითეულად ყველას ცალკე დაწერა არ იქნებოდა, გრძლად მოვიდოდა. ქურდობა ყველა სწორე არ არის, მაგრამე ამ სამსჯობის გარდაისად სწორედ ვთქუათ.

151. ერთი ძნელი ესე, რომ თუ ცოლსა და ქმარს¹, ერთს სახლში ერთად მწოლს, შეეპარა ქურდი და ისრე ან კაცის იარალი და ან ტანისამოსი, გინა სხვა რამ მოიპარა, ანუ ქალის სამკაული და ტანისამოსი მოიპარა, ის ნაქურდალიც შევიდელად უზღოს, და რასაც გვარისა არიან, ნახევარ-ნახევარი სისხლი სხვა გარდაუქადოს. თუ ვერ აუვიდეს², ქურდი თავისის ცოლ-შვილით, საქონლით³ და ნასყიდით მიეცეს. თუ რომ ეს ქურდობა მართლის სამართლით არა ჩნდეს, ფიცით გამართლდეს, როგორც ზემოთ ფიცის საზღვარი დაგვიწერია [იხ. მუხლ. 10].

152. მეორე ეს. ლაშქრობაში თუ ან ცხენი და ან იარალი, ან ტანსაცმელი, ჯაჭვი, აბჯარი მოჰპაროს, თავად დიდი სირცხვილია⁴: ერთი⁵ ეს, რომე [§15v] უმტროდ და შეუბმელად, დაუნარჩომებლად⁶, მუხთლად იარალი აპყრია, აუგი დასდებია; და მეორე ესე, თუ ომი მოჰქდა, იმ ლაშქრობაში უიარალოდით მკუდარი შეიქნების. ამისთვისაც ამისმა ქურდმან მონაპარავიც შევიდელად მისცეს და სისხლის ნახევარიცა.

153. მესამე ძნელი [ესე]. დედაკაცს რომ ზედ შებმული ან კიდებული იარალი ან თმა, ან თმის სატანი რაც რამ ფერი სამკაული ზედ შეგსნას ან შეაჭრას, მონაპარავიც შევიდელად მისცეს და სისხლის ნახევარიცა.

154. ამ ზემოთ წერებულს ქურდობაებს ვარდაის სხვა ქურდობაები დიდისა თუ მდაბლისა, ბევრისა თუ ცოტასი, შინა თუ გარეთ,—ვისაც რისაც ფერის ქურდობა შეემთხვიოს, მისი საზღაური შევიდელად არის.

და ამ საზღაურისა ასრე არის და ასრე უნდა იქნას.

თუ ის საქონელი⁶ ან პირუტყუი საბატოს კაცის შვილისა ან ახნაურიშვილისა მოპარულა, იმას ის საზღაური შევიდევ მთლივ მიეცემის.

თუ ეს მონაპარავი გლეხისა არის, ერთიორად გლეხს მიეცემის და სხვა საველმწიფო არის. სამთხრობლო, რაც საქონლის დამკარგავს გაუა, ისიც ქურდმან უნდა მისცეს.

¹ ცოლი და ქმარი AB. ² აუიდიოდეს A. ³ ქონებით B. ⁴ სისცხვილია A.

⁵ ერთი|—A. ⁶ დაუნარჩუნებლად B. ⁶ თუ ის საქონელი|—A.

[316r] 155. საყდრის გატეხისა, ჯვარისა და ხატის დამტვრევისა, ჯელმწიფის სალაროს გატეხისა ჩვენ არ გვითქუამს რა, როგორც ჯელმწიფესა და კათალიკოხს ეპრიანებოდესთ, ისრე გარდა-აქდევინონ.

156. საქართველოს სამართალი ერთი ეს არის, რომ კაცმა დაჰკარგოს რამე და ან მოჰპარონ, სადაც თავის საქონელს იცნობს, დიდისა თუ მცირისა ჯელში, თუ უნდა ეყიდოს ვისგანმე, გინდა ეშოვნოს, სთხოვს, წაეჭიდების. იმ კაცმან ისიც უნდა მოსცეს, და ვისგანც მოსცემია ან მოუყიდნია, ის კაციც¹ უნდა უთხრას. თუ იმ კაცს არ ეტყვის, საზღაურიც თვითან უნდა მისცეს.

ესეც იქნების, რომე იმ კაცმან მომსყიდველი თუ ომცემი ველარ იპოვნოს, ველარც იცნობდეს, იმაზე გული აჯეროს, როგორც წესი იყოს, იმრიგად, ასრე რომე «ამ შენის საქონლისა არც მე ვიყო ქურდი და ველარც იმას² ვიცნობდე. ვისგანც მამცემია, აღარც ჯელი მიწვდებოდეს». თუ ასრე შეფიცოს, თავისი თავნი გამოართვას, სხვას ნულარას მიერჩის.

[316v] 157. არის კიდევ, კაცმან პირუტყუი და რაგინდა რა საქონელი თავის საქონელს ამზგავსოს, მისი კი არ იყოს, მაგრამე არ ეშვებოდეს, ჩემი არისო, ის კაციც ფიცევდეს ჩემიაო.

ამაში მოსამართლისაგან გამონახვა უნდა. ჯერ ორთავესაგან მოწამე ითხოოს³ და მოწმით გაარჩიოს, იცადოს.

თუ არ იქნას, ვისაც ჯელში საქონელი იცნას, ლიცი იმისი არის. ასრე იფიცოს, რომე «ჩემიც იყოს და ტყუილადაც მეცილებოდე», თუ არადა, ვერ იფიცოს, თუ დაკარგული არის, ისრე მრსცეს და თუ მოპარვით წაყუანილი არის, შვიდეულად მოსცეს.

158. ერთი ეს ვთქუათ. დასტურ დადებული არის, კაცი თავის საქონელს იცნობს, შუას წყალში ჩაეჭიდებისო.

მაგრამე ამ ერთს ალაგს ეს არ იქნების: მაშინ რომე, ჯელმწიფე ერთს მეპირისპირეს⁴ მტერზე ან ქუეყნის მოსარბევლად ერთის კვირის სალაშქროზედ რომ მიბრძანდებოდეს, მაშინ რომ კაცმან კაცის ჯელში იცნას რამ, ნუ წაეჭიდების, ამიტომ რომე, ცხენი არის თუ იარაღი, ყუელა თავის ფიქრით იქნების; და ახლა ამ კაცის ჩამოქუეითება და იარაღის აყრა ერთის მეომრის მოშლა არის და მერმე შულლი მოსდევს, და მაშინ ჯარისათვის არ ვარგა.

¹ კაცით B. ² იმ კაცს B. ³ ორთავესაგან მოწამე ითხოოს| ორთავე მოწამეს სთხოოს A. ⁴ მეთიირისპირეს B.

ასრე იქნას: მოწამე დაიჭიროს, ამ ცხენსა, ამ იარაღს [317r] ვირჩითქო, და იმ ერთს კვირას უკან მოსამართლესთან შეიყარნენ და ისრე გარიგდენ.

159. კაცმან რომ კაცს ქურდობა თუ სხვა რა გინდა რა შესწამოს, სტანჯოს, ბევრი რამ უპატიური შეჰკადროს, დააფიცოს, მერმეის საქმე სხვაგან გამოჩნდეს და დამფიცებელმან¹ თუ რამ იქიდან გამოიტანოს, ნახევარი იმისია, ვინც იფიცავს², და გარჯის საუბატიოც უნდა მოსცეს დაფიცებულსა³.

იქიდან⁴ კიდევ ვერა გამოიტანოს რა⁵, გარჯის საუბატიო მაშინც უნდა მოსცეს, ბჭეთაგან გასინჯვით, როგორც ჯამდეს [იხ. მუხლ. 349.]

კაჲი ნასყიდობისა

160. თუ კაცმან ნასყიდობა ქნას, მამული, სოფელი, საქონელი თუ პირუტყუი, დიად, ალალი და შესარჩენი საქმე არის, ბატონის მეტი კაცი ვერ მოუშლის. და თუ ბატონი გაუწყრების; სულს გარდა ყველაზე ჯელი მიუწვდება.

მაგრამე ბატონსაც ეს მართებს: სხვა რიგად რომ ბატონმა ყმას⁶ გარდააჭდევინოს, ნასყიდი მაინც არ უნდა მოუშალოს.

[317v] 161. სყიდვა ასრე უნდა. კარგა გამოძიებით, მართლის შეტყობით უნდა იყიდოს, რომე ან სხვის მამული არ შემოატყუოს, ან მზღვარი ტყუილად არ დაუწეროს; კანის მოწმით, წიგნით⁷ და ბეჭდით უნდა იყიდოს.

იქნების, დაჭირებული იყოს და იაფად მოჰყიდოს, იქნების მსყიდველს უნდოდეს და ძვირად მოსცეს, მაგრამე რა წიგნი დაიწერების და ჯელი ჩაირთვის, რა გინდ ფასი მოუმატონ და ან მსყიდველს აღარ უნდოდეს, ვეღარ მოშლიან.

162. თუ კაცმან სოფელი ან გლეხი თავადისაგან ან აზნაურისაგან სასყიდლად მოინდომოს, ჯელმწიფესაც უნდა დაკითხვა.

მაგრამე უკითხავადაც სყიდულა და არც ჯელმწიფე გამოჰკიდებია, ამიტომ რომე, ვინც უნდა იყიდოს, ჯელმწიფის კოდის პური, ბევარა, საბალახე, რაც რამ ფერი საჯელმწიფო, ლაშქარ-ნადირობა, — არცეთი დააკლდება, ყველა უნდა ქნას, თუ ჯელმწიფემ არ გაათარხნა.

¹ და დამფიცებელმან] ამ დაფიცებულმან A. ² იმისია, ვინც იფიცავს| ფიცისათვის მიეცემა A. ³ დაფიცებულსა] და დაფიცებულმა A. ⁴ იქიდან] თუ უნდა B. ⁵ რა] + უბრალოდ B. ⁶ ბატონმა ყმას] კაცმა კაცს B. ⁷ წიგნის A.

163. გელმწიფის სახასოს აზნაურშვილისა და სახასოს გლეხისაგან გელმწიფის უდასტუროდ თავადი¹, ნურც თავადის ყმა, ნურას იყიდის.

[318r] აგრევე სხვას თავადისა და ვინ გინდას² ყმა თავის ბატონის უბეჭდოთ ნურავეინ რას გაჰყიდის, თორემ მისი მებატონე არ იყაბულებს, მამულს თვითან დაიჭერს და ფასს მიმსყიდველს სთხოვს.

იქნების, ამყრელმან და ან აყრილმან კაცმან სხვას თემიდამ მამული გაყიდოს³, არ გაიყიდების.

ვისაც ეყიდოს, ფასი მომსყიდველს სთხოვს.

164. აწე თუ სხვას თემს ვაჭარი სავაჭროდ წავიდეს და იქ თავის ქუეყნის კაცს ამ ქუეყნის მამული, ნასყიდი თუ უსყიდი, მიჰყიდოს და იქ ლოთობასა და ავკაცობაზე გარდააგოს ან სხვას თემს გარდიკარგოს⁴, ის გასყიდვა ყაბული არ არის.

ვისაც თეთრის სესხება უნდოდეს, ისრე, უმამულოდ, ასესხოს,—მერმე, როგორიც ვაჭარი არის და ან როგორც მოუგია, ის გამოჩნდების. თუ აქუს რამე თავისი⁵, ვალს იქიდამ მიეცემის.

თუ არა, ან ზღვით, ან ჯმელით, ან ქურდით წაგდენია, ის გამოჩნდების— აქ მისმა ძმამ და სახლისკაცმან, უნდა მამულიდამ უნდა სხვა რივად, გარდაუჟადოს.

ამას ბევრი რიგი გამოჩნახვა და ვაჭართაგან კითხვა უნდა.

[318v] 165. იქნების, კაცმან ახალს ნასყიდს მამულს და აგარაკში ქონება რამ იპოვნოს, თუ იმ მამულის მამსყიდველთან ფასი გარდაწყუეტილი არის, ველარას შეუა, ის ქონება მსყიდველისა არის. და თუ ფასი რამ დარჩომილა, იმ დანარჩომის ანგარიშით წილი უდა მომსყიდველსაც დაუდვას [იხ. მუხლ. 186].

166. თუ პირუტყუი, აქლემი, ცხენი, ჯორი, ულაყი და რაც რჩომა პირობით მიყიდა და ეს პირობა დაუდვა: «ამ ჩემს მოსყიდულს საქონელს, არც დაშავებულობით და არც სნეულობით არა სჭირს რა, და თუ გამოაჩნდეს, შენი ფასი წაიღე და ჩემი პირუტყუი მამგვარე», როდესაც იმ კაცმან შეაჩნიოს რამე და მოგვაროს, უნდა მიმსყიდველმან პირობა გაუთაოს.

და თუ არადა, პირობა არა ყოფილა რა, ერთმანეთის მოწონებით უვაჭრიათ თუ გაუცვლიათ, მოკუდების თუ ავი რამ გამოჩნდების, რა საბელზე გარდააბიჯებინებენ, აღარ შეიშლის.

¹ თავად B. ² ვინ გინდას] ვის გინდას კაცის ყმა B. ³ გაყადოს]+ და A. ⁴ დაიკარგოს B. ⁵ თავის A.

[ქარი] ვაცულილობისა

167. თუ კაცმან კაცს პირუტყუი რაც რამ ფერი სულიერი-საგან ერთმანეთს გაუცვალოს, რომე ამისი იმას უნ[შ19r]დოდეს და იმისი ამას, [და] ერთმანეთს პირობას არას¹ სთხოვენ, [ისე] გასცვლიან, ერთმანეთთან ჯელი აღარ ექნებათ.

თუ პირობით შესცვალეს, არა სჭირს რაო, არც სენი, არც დაშაგებულობა, და მერმე კი გამოაჩნდა, ისევ² შეეშლები. ოცს დღემდინ იქნების ესე, თორემ მერმე აღარ შეიშლის. თუ მის ჯელში არა სჭირვებია რა და მას უკან სენი რამ გამოსჩენია, მით აღარ შეიშლის.

იქნების, ამისთანაებშია ფიცი მოკდეს და მოსამართლემ რიგინათ გასინჯოს და გააჩინოს.

ან ვენაჯი, ან მიწა, ან საკომლო; ან სასახლის ალაგი თუ რაც რამ³ ფერი მამული ერთმანეთს გაუცვალონ, იქნების, სართით მისცენ ერთმან მეორესა, — რა რომ ვაცულილობის წიგნსა და პირს დასდებენ, აღარ მოიშლები, რა გინდ ერთი მეორეს სჯობდეს და უფრო გამოსაყენებელიც იყოს.

[უშვილობისათვის]

168. უშვილობისათვის კაცი ძალად და მის უნებურად ცოლს ვერ დააგდებს, და თუ დააგდებს, სრული სისხლი უნდა მისცეს.

იქნების, კაცი ასრე ჭანი იყოს, რომე ცოლთან წოლა კი შეეძლოს და შვილის შექნა კი არ შეეძლოს, ამისთვისაც არ გაიყრებიან. და თუ [შ19v] სულ ასრე მცვედანი არის, რომ ქალთან წოლა არ შეუძლია, უნდა კაცმან ცოლს დასტური მისცე სხვის ქმრის შერთვისა.

თუ, ვინ იცის, ქორწილზედ კაცი ყოფილა, და ან ქორწილს უწიაც, და მერმე ქორწილზედ დამცვედნებულა, არ გაიყრებიან⁴.

[წყალი, შეშა და ბალახი ჯელმწიფისა არის]

169. ქვეყანაზედ ეს სანი არ დაეჭირვის კაცსა და ჯელმწიფისა არის — წყალი, შეშა და ბალახი.

170. წყალი ასრეა⁵, რომე, სადაც ჯელმწიფე წყლისა და რუს ვატანას მოინდომებს, ქუეყნის შენობისა⁶ და პურის მოსაგლისათვის იქს, რომე კოდის პური არ დააკლდეს, და სადაც ებრიანების, რუს თავს ვერაგინ დაუშლის; სადაც რუ მოიკდენს, ვენაჯი თუ ხოდაბუხი, რაც დახუდების, გასჭრის და გაატარებს.

¹ არასა A. ² ის A. ³ რამ]—A. ⁴ თუ ვინ... გაიყრებიან]—A. ⁵ ასრე A. ⁶ შენობისა A.

რომელს სოფელსაც უბოძებს და დააჩემებს იმ წყალს, ერთი მეორეს ვერ შეეცილება. მას უკან სათავეს კეთება და რუს ამოწმედა არავისგან დაიშლება [იხ. მუხლ. 244]

171. ბაღახი, მთასა თუ ბარსა, კაცს კაცისაგან ამიტომ არ დაეჭირვის, რომ ველმწიფეს ცხურის საბალახე ეძლევის და ცროხის ნახირის თავი, და თუ ერთი მეორეს ბალახს დაუჭერს, ესეები ველმწიფეს დააკლდების.

[320r] 172. მთა და შეშა ამისთვის არ დაეჭირვის,—თუ ბარის კაცი სახლს არ ააშენებს და შეშით არ დარჩების, ქუეყანაზე შენობა მოაკლდების და ველმწიფეს ლაშქარ-ნადირობა დააკლდების.

მაგრამე, იქნებისცა, მთის ბატონს ერთი სანადირო ალაგი ყორულად ქონდეს და იქ არ მოაჭრეინოს.

[დახუთვისა ასრე იქნას]

173. ქვეყანაში ამისი ყადაღა ველმწიფისაგან უნდა იყოს და არი[ს], რომე, რაგინდ დიდი საქმე, სისხლი და ვალი ემართოს, ერთი მეორეს ნურც მოსტაცებს, ნურც დაიხუთავს.

თუ ვისმე ქართული ქონდეს, ან ველმწიფეს შემოსჩივლოს, ან მის მდივანბეგსა და მოსამართლესა და ისრე თავისი საქმე გაართვოს, თორემ, თავის-თავად ვინც ან მოიტაცოს რამე, ან დაიხუთოს, ექუსი თუმანი საველმწიფოდ ჯარიმა გამოიღოს და წანართმევი ისრევე ბატონს მიეცეს.

174. თუ შორეულმან ასეთი კაცი იხუთოს, რომე მისის თემისა იყოს, იცნობდეს და საქმე მიუწულებოდეს, მართებულია, და სხვის კაცისა კი არა მართებს.

რა იმრიგის კაცის თავზე დაიხუთონ, მას კაცს სთ[320v]ხოონ პასუხი, ვისაც თავზე დახუთვილა.

და ის კაცი ამას ემართლებს¹: წაჰყვეს მას მისსა მოდავესა თანა და აუშვას²; და თუ რამე დაჰკარგოდეს, უკლებლივ უზღოს. და იმ მოდავესთან თავი გამოიმართლოს.

თუ ამას აზობდეს, ჩემთან იმ კაცს ველი არა აქუსო, უგ არ იქნების, უმისკაცისოდ ვერ გამართლდება, იმ დამხუთავთან უნდა მიჰყუეს. თუ არ წაყუების, მაშ წანართმევი ყუელა უნდა უზღოს, და თუ დაჭერილი არის ვინმე, იმის აშვებისაც³ უნდა გაურთოს.

[ეხისკობოზის ბეითალმალისა ასრე იქნას]

175. ეხისკობოზის ბეითალმალი ჩვენს მიხდომაში სრულობით დაყდრისა უნდა იყოს, მაგრამე ვითაც საქართველო ღარიბი და უსაქონლო ქუეყანა არის, აგრე რიგად არც ველმწიფის შემო-

¹ ემართლებს] + ანუ A + ნუ B. ² აუშვას B. ³ აშვებას A.

სავალი არის, ვერც არას ებისკოპოზის ძმა და სახლის კაცი ებისკოპოზისაგან იშოვებს რასმე მისგან, რომე ებისკოპოზის დამარხვა შეიძლოს, ამიტომ უწინაც ასე ყოფილა გარიგებული და აღარც ჩვენ მოვშალეთ.

ასრე იქნებოდეს. რომელიც საყდრის რიგი და იარაღი ებისკოპოზს იქ დახუდომია¹, იმას გარდაის კიდევ თუ თვითონ თავის ჭამში ან თავის კონდაკით და ან საყდრის მამულიდამ საყდრისათვის გაუქეთებია რამ და შეუწირავს, ის საყდარს არ მოეშლების.

და იმათ გარ[მშ. I R]ეთად თუ რამ დარჩების თეთრი, ფარჩა, ვერცხლი, ჰური, ღვინო და პირუტყუი, იმისგან ერთი წილი საკელმწიფო არის², ერთი წილი საყდრისა; ერთი წილი ებისკოპოზის ძმებისა, რომ ებისკოპოზი დამარხონ.

[ორბატონობასა და ორიანობაში მიჯდომა]

176. ორბატონობასა და ორიანობაში ერთის მეორისაგან მიჯდომა, მოკვლა, აკლება, წართმევა და მოტაცება დალაშქრევა არ იქსენების, არც გამოიკიდების, — მტერნი ყოფილან და გაყოფილნი, და რაც ზელით გამოსვლიათ, ორთავ ქუეყანა ურბევით.

და ბოლოს რომელსაც ბატონს დარჩეს, ნუღარ ათქმევს.

177. იქნების, ზელმწიფემ თუ მებატონემ ჯარი გაუსიოს თავის საბატონოში მოსარბევლად ან კაცი კაცს დასაჭერლად მიუსიოს, და არ დამორჩილდენ. არც დაერბევიონ, არც დაეჭირვიონ; იასაული³ ბატონის ბძანების გათავებას ეცდების; ამაში ზელის გამოღება და ერთისაგან მეორის სიკუდილი მოკდების.

თუ იასაული³ მოკუდეს, სისხლი და ნახევარი მოსცეს; და თუ ის დასაჭერი კაცი მოკუდეს, მისი სისხლი ნუ არის.

ეგების, თქვას ვინმე, სიკუდილი არ დაბარებოდაო⁴, დაჰგრა სთქმოდაო⁵. მართალია, არა სთქმია, მაგრამე, თუ ზელს გამოიღებს და არ [მშ. I V] დაეჭირვიების⁶, მაშ სიკუდილი მოაქუს.

178. ლაშქარში დანარჩუნებულს კაცსა და იარაღზე ირჩოდენ*... [შდრ. მუხლ. 254].

¹ დასდომა B. ² საკელმწიფო არის] — A. ³ იასაული A. ⁴ დაებარებოდაო A. ⁵ სთქმოდაო A. ⁶ დაეჭირვიება A.

* ორივე ხელნაწერში ამ მუხლს მხოლოდ სათაური აქვს. ქუთაისის ისტორიკულ-ეთნოგრაფიული რუხუქის 201 ხელნაწერი ამ მუხლსაც შეიცავს. მისი ტექსტი ასეთია:

„... მისი ასე იქნას. თუ კაცმა კაცი დაინარჩუნოს ცოცხალი, თუ ანუ მოკლას, მისი ცხენი, იარაღი, ტანისამოსი დაინარჩუნებულისა არის; ჯაჭვი, ზუჩი, მუხარაღი და ამგვარი ჯელმწიფისა არის, — მიძიმე თვალი თუ მარგალიტი.

[ნადირობის ცილებისა ასრე იქნას]

[322r] 179. ნადირობის ცილება ქნილა და იქნების, მაგრამე მაინც ისრის საქმე ბევრი ასრე საკუირველი, უცხო მოკედების, რომე საკუირველი, დაუჯერებელი იქნების.

ისრით მოკლულზე თუცა შესცილდენ, თუ ჩემი ისარი უწინ მოხუდაო, ამისი ჯერ მათთან მდგომს კაცს ეკითხვის,—ეგების მოწმით გამოჩნდეს, ვისი ისარი უმალ მოხუდა.

თუ არ იქნას, გამონახვა უნდა, წინ გარდამხტალი და მართალი მჯარი ცილობს თუ ორნიე მართალ-მჯარელნი ან ორნიე წინ გარდამხტარს მისულნი ცილობენ; გასინჯვა უნდა, საიღამ ნასროლი ისარი ჰკვრია, რას ალაგსა აქვს ნაკრავი.

ამგვარის ძებნით თუ ვერ იპოვნონ, მათი სამართალი ამის მეტი არ არის: რომელიც უფროსი¹ იყოს, მან მშვილდ-ისარი დააყაროს და ასე თქუას, «ლ^ათნ ნულარა მამაკულევიინოს რა, თუ ამას უწინ ჩემი ისარი არ მოკუდომოდესო, და დარჩეს მას. თორემ გელი არა აქუს.

180. იქნების, ერთს ცოტად წაეხეწოს და მეორეს მას უკან დიდი მოეკვეთინოს. ვისაც უწინ უკრავს, თუ იმის ნაკრავში მშვილდის საბელი დაიმალა, მისი არის; და თუ ვერ დაიმალა, გელი არა აქუს.

[322v] 181. რასაც რქიანს ნადირს თუ რქას ვისიმე ისარი უწინ მოხვდა, ყური უნდა შეაზმანონ; თუ ყური შესწვდა, პირველის მკურელისა არის; და თუ არ შესწვდეს, მეორისა არის.

182. იქნების, ნადირობაში შეძგერება და სიკუდილი მოჰტდეს, მისი სისხლი არ არის.

თუ ვინ იცის, ნაქიშპარი და ნამდურევი კაცნი შეიძგერნენ და მოკუდეს რომელიმე, და მკუდრის პატრონი მიერჩოდეს, ცხენის ძალით იმედუელად მორვეით² მოხველ და შემოაძგერეო, ან გავა მიეცო და შეიძგერეო. ამის დამხდურთ კაცთ კითხვით, რომ

აგრევე მოკლულს კაცს ვერავინ მიედავება მომკლელს და ვერცა ვინ გაუტრცვის.

და თუ მან არ ინდომა ჯერ გაცრცვა და ისევ მტერსა სდევს, და სხვას უთხრა, ეგ კაცი მოვკალ, შენ გაცარცვეო, იმასაც ცოტა რამ წილი უც იმ ნაცარცეში მისის კარკაცობით.

აგრევე მოკლულს კაცს არას გზით ნიფხავი და პერანგი არ გაეცრცეების და ნურცა ვინ გელს მიყოფს, თვარა კანონი აქვს. და თუ ვინმე იკადროს ამისი ქნა, მათი უფროსი ნუ აქნევინებს (იხ. ვახტანგ VI, სამართლის წიგნი, 1955).

¹ უმცროსი B. ² მორვეით A.

იქ დასწრებოდეს, გამოძიებით¹ უნდა გასინჯვა, და თუ არადა, ჯერი უნდა. თუ ჯერს ვერა იქს, სისხლი უნდა მისცეს².

183. აგრევე ჭალის საჯუნდრის ნადირობაში თოფით მოკლულზე რომ ცილობა შეიქნას, რომელს უწინ უსროლია და იმ მკარეს ნაკრავი აქუს, ის უნდა გასინჯოს კაცმა და ისიც გამოაჩენს. იქნება ერთის მეტი ნაკრავი არა ქონდეს და მეორე ამბობდეს, ჩემგან არის ეს ნაკრავიო. თუ ტყვია შიგავ ედვას, ის უნდა გამოიღონ, და ვისისაც თოფისა გამოდგება, იმისი ნაკრავი იქნება—ტყვიას უნდა შეუწონოს და მით [323R] შეიტყობის.

თუ არც იმითი იქნას, თოფი და იარაღი რომელმაც დააყაროს, იმას დარჩეს.

ესეც იქნების, რომე საჯუნდარში ერთმანერთის³ ნასროლი თოფი მესაჯუნდრეს მოხუდეს. თუ ფათერეკად მოხუდა, ის სხვა არის. და თუ ამას იტყვის მკუდრის პატრონი, ქიშპი იყო და ამიტომ მიყო[ო], მაგისი მოსამართლემ გასინჯოს. თუ დაატურად ქიშპი ყოფილა ან ნამდურევი, ჯერი მიაჩნია.

თუ ჯერს ვერ გაზეეს, სისხლი უნდა მისცეს.

[წყლის სამძღვრხს ცილებიხა ასრე იქნას]

184. იქნების და ქნილა, მდინარემ წყალმა ძველი ნადენი ალაგი დააგდოს, ხან იქით გარდავარდეს და ხან აქეთ, და ამაზე ცილება მოჰჭდეს, ჩვენი სამძღვარი წყალი არისო და რაც ჩემკენ დარჩა, ჩემი არისო. მაგრამ ამით სამძღვარი არ შეიშლების.

როდესაც თაობიდამ ამ მდინარის პირს აშენებულა, გაღმა თუ გამოღმა, სადაც მაშინ წყალს უდენია და ამ სოფლებს იმ წყლის პირამდი სჭერია, ისრევ უნდა ეჭიროსთ.

[323V] 185. მე წყერი რომ მოგლჯდეს*.

[პოვნისა ასრე იქნას]

186. თუ გასყიდულს მამულში კაცმან, მსყიდველმან, საქონელი იპოვნოს, თუ ფასი მთლივ მიუცია და აღარა დარჩომილა რა, მამსყიდველი ვერას შეუა. და თუ ფასი რამ დარჩომილა, რაერთიც დარჩომილიყოს, იმ ანგარიშით წილი დაუდვას [იხ. მუხლ. 165].

[ყმაწვილის ნაქნარის საქმისა]

187. ათს წლამდის ყმაწვილის ნაქნარის რასაც ფერის საქმისა, ავის კაცის ნაქნარს ავს საქმესთან არ ჩაიდგების. თავის ტოლს უზამს თუ უფროსს, ყმაწვილობით და უჭკუობით უქნია;

¹ გამოძიებით A. ² მისცეს]—A. ³ ერთმანერთის]—A.

* ამ მუხლის ტექსტი არცერთ ხელნაწერში არაა.

საფათერაკოსავით არის. მისმან მშობელმან, მისის ყმაწვილობისაგან მკუდარს სამარხი მისცეს [324r] და დაჭრილსა და დასნეულებულს სააქიმო მისცეს, სხვას ვერას შეუა.

**ნაშრომისა და რასაც ფერის პირუტყუისაგან წანაგედისა¹
ასრე იქნას**

188. თუ უპატრონოდ, ისრე რჩომა ნაშრომში შევიდეს, ერთხელ პატრონს მოგვაროს, უყურე, ნუ წამიჯდენინებო.

თუ არ უყუროს და კიდევ დააჯელოს შიგა, მოკლას, ვერას შეუა.

და თუ არ მოკლას, შუაკაცთ კითხვით წანაგედის პასუხი გასცეს

და თუ პატრონიც გვერდსა² უდგეს და ისრე წაუჭდინა, მაძინ-განაღამც³ რომ უფროსი პასუხი უნდა მისცეს.

იქნების, რომ პატრონი გვერთ არ უდგეს და მემამულე რჩომის პატრონს ედავებოდეს, გაზრახ შემოლალეო და ქიშპაობით წამიჯდინეო და გვერთ აღარ მოუდგეო.

მაშინ ჯერი უყოს, რომ მისი ნება არ ყოფილიყოს, და საფათარეკოს წესი⁴ და წანაგედის პასუხი მისცეს, ამიტომ რომე, იმთონი რჩომა უკაცოდ რატომ გაუშვა [იხ. მუხლ. 245].

ვაზის აკაფისა, ნერგისა, გინა ხილისა ასრე იქნას

189. თუ ასეთმან კაცმან კაცს ვაზი აუკაფოს, რომე არ ემართლებოდეს, სადაო და სალაპარაკო არა ქონდეს რა. ღვინით გინა სიბრიყუით აუკაფოს, რა [324v] მდენიც⁵ ვაზი მოეჭრას, იმდენი⁶ აბაზისა მისცეს.

და მტერობა თუ რამ ედვასთ და ემართლებოდეს, ის-მოსამართლემ გაუსინჯოს და იმრიგად სისხლსა იმის საქმეში გაუანგარიშონ.

190. აგრევე ხილი თუ საჭმარი ნერგი ან მოუჭრას, ან მოუკაფოს, შუასკაცთ გასინჯვით და დაფასებით როგორც თქუან და ღირდეს, ისრე პასუხი გასცეს.

და თუ ემართლებოდეს, სისხლში გაუთვალონ.

დაწვისა

191. თუ კაცი კაცს არას ემართლებოდეს და ისრე სახლსა და კარს ცეცხლი წაუკიდოს, რომ ჯალაზნი შიგ უდგეს, თავის გუნებით დასაწვავათ მოუხდომებია.

ერთი სისხლი, და რაც ან სახლი და საქონელი დასწოდეს, უკლებლივ უნდა მისცეს.

¹ წახდენისათვის A. ² გვერც A. ³ გაღანამც A. ⁴ წესით B. ⁵ რამთონიც A. ⁶ იმთონი A. იმდენის B.

და თუ ემართლებოდეს და ან საქმე რამ ქონდეს და იმის-
თვის ექნას, მოსამართლემ გაუსინჯოს.

რაც ნამართლებულობა ქონდეს, იმაში გაუთვალონ.

192. თუ ყანასა ან ვენაჯის ღობესა, ან ბჯასა, ან თივასა,
ან საბძელსა მტერობით ცეცხლი წაუდვას, აგრევე ის გასინჯონ.

თუ ემ[252r]ართლებოდეს, საქმეში ჩაუგდონ.

თუ არას ემართლებოდეს, მართებული პასუხი მიაცემინონ,
რა ერთისაც წამჯდარიყოს.

თუ უხებურად და ფათერაკად ცეცხლი გავარდეს და ისრე
მოეკიდოს რასმე,—რაც დაიწვას და წაჭედეს.

193. დამწვარი კაცი თუ ამას ამბობდეს, რომე გაზრახ მი-
ყო და ფათერაკს ამბრალებსო, იმისი ჯერი უნდა უყოს, რომ
ფათერაკი მოსულოდეს, და არც თავისი ნებით ექნას, ისრე საფა-
თერაკო მისცეს.

[ხუმრობასა და თამაშობაში დაჭრისათვის]

194. თუ ხუმრობასა და თამაშობაში კაცმა კაცს აწყინოს
რამე, ან მოსტეხოს რამე, ან დაჭრას, ან მაშინდელს ნაკრალო-
ბაზე მოკუდეს, დაჭრილს სააქიმო უნდა მისცეს, და თუ მოკუდეს,
სამარხი უნდა მისცეს.

იქნება, ამასაც ეუბნებოდეს, გაზრახ შენის ნებით მიყო.
მაგისი ჯერი არის. თუ თავი იმართლა, რომ მისი ნება არ ყო-
ფილიყოს და ისრე მოსულოდეს, როგორც დაგვიწერია, დაჭრილსა
და ავადმყოფს სააქიმო მისცენ და მკუდარს სამარხი უნდა მისცენ.

და თუ ვერ იფიცოს, მკუდრისაცა და ქრილობისაც მოსა-
მართლემ კიდევ ნაკლებათ, უნდა გაუჩინოს.

[252v] 195. კაცმან თუ ორ მოს პირი აჯდილი გა-
უშვას და იმაში ან კაცი და ან პირუტყუი ჩავარ-
დეს*... [მდრ. მუხლ. 256].

[მრჩოლელი პირუტყვისა ასრე იქნას]

196. თუ ვისიმე პირუტყუი ირჩოლებოდეს, პირველ უნდა
უთხრან მეზობლებმან, რომე ამისგან ან კაცი მოკუდების ან პირ-
უტყუიო, ან დაკალ, ან მოკალ, ან წყუილნი გამოუხვენ, ან გაყიდე

* ორივე ხელნაწერში ამ ადგილას ნხროდ ეს სათაურია. ტექსტისთვის
კი ადგილია დატოვებული. ქუთაისის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის
201 ხელნაწერი ამ მუხლსაც შეიცავს. მისი ტექსტი: ასეთია:

„... წმიდა და უწმიდური, ის უნდა ნახონ, თავის ნატამალშია თუ სასოფ-
ლოს ადგილსა, ან ის ჩავარდნილი კაცი თუ დედაკაცი ბრმა ყოფილა ანუ მთვრა-
ლი, — მოსამართლემ კარგად გამოიკითხოს.

თუ თავის ხატამალში ყოფილა ის ორმო, ნახევარს სისხლს შეუვა კაცი-
სას თუ პირუტყვისას; თუ სასოფლოს ადგილს ყოფილა, მთელი ეთხრების, ამი-
ტომ რომ იცოდა, გზა იყო, რად არ დაბურა?“ (იხ. ვახტანგ VI, სამართლის
წიგნი, 1955).

და გაიცალე. თუ ეს ქნა, ხომ აღარა დაშავდება რა. და თუ არ დაიჯერა და ან მოკლა რამე, ან დააშავა რამე, მრჩოლელის პატრონმა კაცმა პასუხი უნდა გასცეს. მანამდინ ეტყოდნ და ისრე რჩომამ მოკლა რამე, ის მკულელი რჩომა მიეცემის.

[326r] ნაძლევისა ასრე იქნას

197. კაცი¹ ყმაწვილსა და უჭკუოს კაცს არ უნდა დაენაძლეს, არც იმას უნდა ჩამოჰყუეს, რომ ან შეეჭიდოს, ან ლოდს ააზიდვინოს, ან გარდახტომა მოუდვას, ან ცურვა დაჰპატიჟოს თუ რაც ამგვარი ნაძლევი მოუდვას, თორემ, თუ ამაში იმ ყმაწვილმან და უჭკუომ იწყინა რამე, იმ უფროსს კაცს ბრალი დაედება.

და ამით თუ რამ ავი დაემართება, ან მოიტეხა რამე, ან დაშავდა, ან მოკუდა, ან დასნეულდა, — მკუდარს სამარხი და დაშავებულს სააქიმო. და რამთონსაც ხანს საქმესა და სამუშაოს დამცდარა, იმისი პასუხიც უნდა გასცეს.

და თუ ორნივე ტოლი კაცნი არიან და ნაძლევი ორთავ ნე-ბით და დავ-გამოთხოვნით გამჟღარა, ერთმანეთს ნაძლევის მეტს ვერას შეუვლენ, რაც უნდა დაემართოს.

[მებატონეთა და ყმათათვის]

198. თუ სხვას ქვეყნიდამ სხვას საბატონოს მკუიდრი კაცი საყმოდ მოუიდეს ვისმე, ვისაც უწინ მოუა და ეტყვის, შენ გყმობივარო, ან იქიდამ ბირებია, იმას ის კაცი აღარ წაერთმევს, რა გინდ სხვა ბატონი მოინდომოს იმ მოსულმა კაცმა.

[326v] 199. თუ ამავე საბატონოში ერთისა მეორეს ყმა მიუიდეს და ხანი დაყოს, და არ მოიკითხოს, ჯელმწიფის დავთარში, ვისაც მოსულია, იმის სახელზე ჭირის მქნელად დაიწეროს, — ძალად ველარ აუყრის, სანამდინ მეორედ არ აიწერების და სამართალს არ იმოვნის, ვერ წაართმევს.

და თუ თავის ნებით სამკუიდროზე წავა, ეს ვერას შეუა.

მაგრამე, რაც ამის ყმობაში მოუგია, ნახევარი საქონელი უნდა მოსცეს.

თუ კიდევ აწერაზე აქავ დარჩა და ოცდაათი² წელიწადი აქავ დაყო, თავის ნებით სამკუიდროზე ველარ წავა.

თუ წავა, იმან ისრევ უნდა მოსცეს

200. თუ ერთიმეორის ყმა ერთმანეთს მიუიდეს და თავი ნა-სყიდად დაუწეროს ან იმ მებატონემ იმ გლეხკაცს ან ვალი გარდაუწყვიტოს და ან შიმშილობაში გამოკუთხდოს, და დავთარში ჯერ არ დაწერილიყოს ამის სახელზე, და ისრე ის პირველი მებატონე წამოედაოს, — რაც ამ ახალ ბატონს იმაზე ხარჯი ექნას, ის პასუხიც

¹ კაცი] + თუ A. ² ოცდაათი A.

უნდა მისცეს, და რაც ამ გლეხს კაცს ამ ახლის ბატონის ტელში მოუგია, იმისი ნახევარიც ახალს ბატონს უნდა მისცეს.

და თავისი ყმა თავის ძველს ბატონს უნდა მიეცეს:

უწინ, რაც ახლის ბატონის [ჰ27r] ტელში მოეგოს, ჯერ ამისი ნახევარი უნდა მისცეს ახალს ბატონსა და მერმე, რაც თავისი და-
ნხარჯოს, იმისი პასუხი ცალკე უნდა მისცეს.

თუ ამაზე ვერ შერიგდენ, რომე ამის მეტი არა მაქუსო, იმ გლეხმა ფიცით უნდა შეიჯერიოს.

201. თუ აქადამ აყრილი გლეხი სხვის საბატონოში წავი-
დეს, თუ იქ ექუსი წელიწადი დაყოს და ისრე ტელმწიფეს ყმად¹
მოუიდა, თუ უნდა, მისცემს ტელმწიფე და, თუ უნდა, არ მისცემს,
ტელმწიფის გუნებაზე ჰკიდა.

ეს ამიტომ დავწერეთ, რომე ნურა კაცი თავის ყმას ძალას
ნუ დაატანს, თორემ წავა, ექუს წელიწადს სხვაგან დაჰყოფს, მოვა,
ტელმწიფეს ეყმობა და ყმა დაეკარგება².

202. თუ საბატონოს კაცისშვილის ყმა სხვას საბატონოში წა-
ვიდეს, თუ ოცდაათი³ წელიწადი იქ დაყოს და ისე მოვიდა და
სხვას კაცს ეყმო, ველარას შეუა.

თუ ნაკლები დაყო და ისრე მოვიდა, ვერავენ შეეცილება,
ისრევ თავის ძველს ბატონს უნდა მიეცეს.

მაგრამე თრიალეთზე, ქართველის ბატონის სახასოში, თორ-
მეტის წლის წასული რომ მოვიდეს, აღარ მისცემენ.

[ჰ27v] 203. გლეხის კაცის ქურივი რომ დაქურივდეს, მისი
მებატონე ქურივს ძალად ნუ გაათხოებს. ვინც ქურივს უნდოდეს,
ის შეირთოს; და თუ არ უნდოდეს, თავის ობლებთან იყოს.

და თუ ნებით შეირთოს ვინმე, თავის მონდომებული, იმ ქუ-
რივის წამყვანმა აეს ქურივსა და კარგს ქურივზედაც ჯარი და მარ-
ჩილი მისცეს⁴. მეტს ნურც ის მებატონე და ნურც მოურავი
ნულარასა სთხოვს.

თუ ვაჟი ობოლი გაჰყუეს, გაზარდოს და მის ბატონს მოგვა-
როს. თუ ქალი ობოლი დარჩეს, თუ უნდა, ქურივმან გაზარდოს
და დაასახლოს, და, თუ უნდა, მისმა ბიძებმა და მოყურებმან გა-
ზარდონ და გაათხოონ. მებატონე მუახლედ ნუ მოინდომებს.

თუ სულ დამზრდელი არავენ გააჩნდეს, ის ობოლი ქალებიც
მისმა ბატონმა დაზარდოს. და თუ დაათხოვებს, ხომ კარგი იქნება,
თუ არადა, მუახლედ ჰყუანდეს.

¹ ყმად]—A. ² დაგეკარგებათ B. ³ ოცდათი A. ⁴ გამოართვას A.

გლეხის გაყრა ასრე არის

204. დარბაზი დერეფნით უფროსისა არის.

კალო-საბძელი — უმცროსისა.

ღვედი, სახნის-საკვეთი, გუთნის იარაღი — გუთნის დედისა.

ცხურის ქუაბი, ერკემელი, რაც არის, მეცხვარისა არის.

ვმალი, თოფი, ცხენი და იარაღი მსახურისა არის.

სხვა მამული ძმაზე გაიყონ და რჩომა — მწყემსზე.

[ბოლოსიტყვაობა]

[3281] ქ. თვით, თავით თვისით აღმომეტყუელი წიგნისა ამის სამსაჯულოსა და მომღებელი წინაშე ყოველთა მყოფთა და ყოფადთა, ძე მეფეთა და განმგებელი ქარავლთა ერთა, ბატონისშვილი ვახტანგ, კულად ვიტყვი თქუნდა.

ეპა, წაჩინებულნი და ღთისა ერთუფლებისა და სამოციტების გულმჭურვლად მადიდებულნი და შეუორგულებულნი საკუთარნი მამანი¹, კათალკოზნი, ებისკოპოზნი, მიტრაპოლიტნი, წინამძღვარნი, მღრღელნი და სხვანი სამღრთოვანი, და შემდგომად ჩვენთა მეფენო, უჯლისწულნი, დიდებულნი, თავადნი, აზნაურნი და ყოველნი მყოფნი ქართლისანი, რომელნი ჰგიებთ და კვლად სხვანი ეგებოდეთ, და იხილევდეთ ნაღვართა და წერებულთა წიგნთა ამათ სასამართლოთა, ჩვენ მიერ თქმულთა და თქვენდა მომართ მოღებულსა, პირველვე დასაწყისმან წიგნისა ამისამანვე გამცნოსთ და მუნვე მოგიტხრასთ, თუ ვითარ მიზეზ ვეძებნით აღწერად ოგიითოეულად სამართალთა.

ფრიადითა შრომითა და მრავლისა გამომეძიებლობითა თვით ვიგულისმოდგინეთ. რომელსა² ზედან მოწმობა დართეს ერთა ჩვენთა სრულობით სამღრთოთა და გინა სამკვდროთამან, ბრძენმან და მონახულმან, ყოველმანვე ერთბამად. და ესე ესრეთ არს შემზადებული.

ხოლო სხვანიც ზემორე სხენებულნი [3282] წიგნები სასამართლონი დიდთა სამეფოთანი, მოვიძიეთ და მოვიღვეით, და მრავლის სასჯელითა ვიდრე წელთა მეორედმდე გარდმოვთარგმნეთ³. და იგინიცა უკლებელად აღგვიწერიეს და არს შემკობილი ყოვლისა სამართალითა.

არამედ, ვინათგან ქართველთა წესნი და ქცევანი სხვა რაზე არს და არა მიბავს სხვათა ქუეყანისა რიგთა და ქცეულებათა, სხვა არს დიდებულნი და თავადი, სხვა არს სისხლი და სიკუდილი, სხვა არს დალაჭი და უკადრისი, ამად ესევეთარისა სამართალნი სხვათა განაჩენთა შინა ღოკლებით⁴ იპოების და მათი წიგნი უფროს ჩვენდა ლტმარ არს.

ნუ სიქადულად შემირაცხავთ, და ვგონებთ უმჯობესად ყოველთასა წიგნსა ამას, სასარგებლოდ ქუეყანისა ამისად. ამად ნურავინ სძულვოს და იუნდოვებს.

აწ ვიჯები ყოველთა და ისმინონ ესე. რომელმან ბრძენმან და კულისტმრს-მყოველმან მსაჯულმან და მოსამართლემან აღმოკვეთისათვის ქრთამა და მიჟღ-

¹ მონანი A. ² რომლსა A. ³ გარდამოვთარგმნეთ A. ⁴ მოკლედ B.

გომლობის ოგინ მოყუასთა და თვალუხვავად¹ სჯათა წვრთილებისათვინ იმჟღავროთ წიგნი ესე და მოიძაკოთ, და ინებოთ შეცვლა სამართალთა სხვებრ რათმე, ამას ნუ ჰყოფთ, ნუცა გარყვნით წერილთა ჩვენთა, რომელი აღგვეწეროს. არამედ რომელმან უმჯობესი სიბრძნით თვისით [3291] ჰპოოს, იგი ჩართვით, თვისვე თქმულად, სად ენებოს, მუნ დაწეროს და იგიც ეგოს.

ხოლო რომელმან არა ისმინოს ვედრება ესე და მოშალოს სამართლები ჩვენი, სხვებრ შეცვალნეს, ცოდვათა ჩვენთა მიერ იგიმცა დაისაჯების*.

თუ ვითარ ჯამს დაწერა განაჩენისა

205. ქ. ამ შეკრებულის სასამართლოს წიგნისა ასრე იქნებოდეს და ამ წესით იქმარდენ.

ერთის ჩანთით, მდივანბეგისაგან დაბეჭდილი, სალაროში ებარებოდეს.

როდესაც სასამართლოდ დასხდებოდენ და მოჩივარს აჩივლებდენ, ამ წიგნს გამოიტანდენ და მდივანბეგი გაჯსნიდეს.

მდივანს წინ ედვას, კითხულობდეს.

მოჩივარმან რომ იჩივლოს, მათი საჩივარი რომ გაიგონონ და საგანაჩენოდ მიიყაროს, და განაჩენს წერა დაუწყონ, ორისავე მოჩივრის საჩივარი უნდა დაწერონ. ფიცი მოკდეს თუ უფიცრობა, გინა სისხლი, გინა ბოზობისა, გინა ქურდობისა და რომლისაც ნივთის სამართალი დაიწეროს, ის სამართალი ამ წიგნის რომლისაც სამართლიდამ დაიწეროს, განაჩენშიაც ასრე ჩასწერდენ, ამა და ამ მოსაპართლის განაჩენისა და სამართლისა², ამდენის თავი-დამ ეს სა[3291]მართალი გავაჩინეთო.

ამიტომ რომე, როდესაც, ან ამ ჟამად და [ან] ბოლოს, მოჩივარმა როდესმე თქუას, ქრთამითა და მიდგომით მოსამართლემ უსამართლო მიყოვო, მაშინ განაჩენსა და ამ სამართლის წიგნსა შეამოწმებენ, და აქედამ ნასამართლი იქნების და ველარავინ იუარებს.

მერმე არის, და მოსამართლეს დალათს ვერავინ დაუჭერს.

და ვერც ეს მოსამართლენი, თუ არა ამ წიგნში წერებულს, სხვას მოგონებულს სამართალს ვერ გააჩენენ.

როდესაც სამართალი გარდასწყდებოდეს, წიგნს ისრევე მდივანბეგი დაბეჭდევდეს და სალაროში მიაბარებდეს.

206. ქ. მამულისა თუ რასაც ღერის განაჩენი რომ იყოს, ჯელმწიფისაგან გასამართლებული თუ სხვის მოსამართლისაგან გა-

¹ თვალუხვად A. ² სამართლიდამ A.

* აქ მთავრდება საბართლის წიგნის თავდაპირველი ტექსტი. აქედან ბოლიმდე ტექსტი გადაწერილია სხვა ხელით (ალბათ კრებულის საძიებლის გადამწერის ხელით).

ჩენილი, ის მეფე და მოსამართლე რომ გარდაცვალებულიყოს და ბოლოს ის განაჩენი მოიტანონ და არც ის საქმე გარიგებულყოს, და იმ მოლაპარაკეს ის მამული თუ სადაო ისრევ ველთ ეჭიროს და «აშოროს» ამბობდეს, ეგ განაჩენი ჩვენთან საჩივრით სამართალში არ არის დაწერილიო და ტყუილად გასინჯვით მარტო თქვენ აგილიათო, — თუ იმავე მეფის დროს მოვიდეს ის ლაპარაკი, მეფემ მოსამართლეთა და დამწერთ უნდა უწყინოს და გარდააჭდე-ვინოს, შეცთომით განაჩენი რატომ დააბეჭდინეს.

თუ აღარ ცოცხალან, და რაღა გაეწყობის, — ვისაც მამული თუ სადაო რამე ველთ უჭირავს, ფიცი იმისი არის.

მაშინ, რომ მავსოვარი აღარ ცოცხალ იყოს, ეს მაშინ უნდა, თორემ, რომელსაც მავსოვარი ეშოვების და სწორე შეიტყობის, ის არ მოიშლების.

[330r] ქ. მიმბარებულისა რასაც ნივთისა, და გინა ნათხოვ-
რისა, ასრე იქნებოდეს

207. თუ ასრე პირობა დაუდვას ან წიგნით, ან მოწმით, ამგვარად ინდოს, რომე ან მტრის დასხმით, ან ცეცხლით, ან წყლით, ან მოპარვით, რასაც ფერის დამარცხებით თუ ჩემსასაც არა დაუმარცხდა რაო, არც არას შენსას დაუმარცხებო, და მერ-მე ამ მიმბარებელს და მენათხოვრეს ერთის რისაც დამარცხებით თავისი წაუჭდა და ეს სხვისაც, — არას ემართლებიან.

იქნების, რომ არ უჯეროს, შენი არა წამჯდარა რაო და ჩემი უნაღვლელობით დაკარგე და წამიჯდინეო, — ფიცით შეიჯეროს, როგორც საქონელი ყოფილიყოს, იმრიგის მოწმით, როგორაც მოსამართლეთ გამონახონ.

თუ თავისი არა წაუჭდა რა და მიმბარებული და ნათხოვარი წააჭდინა, უკლებლად უნდა მისცეს ისივე თავნი.

[207¹]. იქნების, უწიგნოდ, უპიროდ კაცმა კაცის საქონელი მიიბაროს და ან ინათხოვროს. რასაც მიზეზით უნდა წაუჭდინოს, არას ემართლების, თავისი თავნი უნდა უკლებლივ მისცეს — თვინიერ ცეცხლითა და ლაშქრით, ქურდითა და წყლით. თუ ამ ოთხში ერთ-ერთითაც არის წაჭდენია, თავად თხოვნა არა მართებს მიმბარებელს, და თუ სთხოვოს, სულ აღარ მიეცემის, ნახევარი უბჭონ, ამიტომ რომე უნებური საქმე წაკიდებია.

[207²]. კაცს რომ კაცის რა გინდა რა საქონელი ებაროს, ვისაც აბარია, იმას რომ თავისი ბატონი გაუწყრეს და აიკლოს, და ის მიმბარებული საქონელიც — ან აააჩანონ, იმისი ასრე იქნას. თუ დასთმოს იმ კაცმა მოყურობით და შეუბლობით, რადგან რომ

იმისთანა ზიანი მოსვლია და წამგდარა ბატონის წყრომიც, და საქონლის პატრონმა აღარა სთხოვა, კარგია.

და თუ სთხოვა, უნდა მისცეს, თავისას არას ემართლებს.

[207³]. ქ. იქნება, რომ კაცს კაცისა ებაროს რამე, რა გინდა რა ფერი, და უთხრას პატრონს, გამაცალეო, და არ გააცალოს, და მერმე ან დაეკარგოს, ან მოჰპარონ. ის მიმბარებელი თუ ცოტას რასმე შეუა, თორემ სხვას ველარას სთხოვს, ამიტომ რომე ის [რ]ომ უთხრა, რატომ არ გააცალა?

თუ წაყვანა არ უთქვამს და ისრე დაუქარგა, თავისი თავნი მისცეს*.

[330v] 208. ქ. კაცმა რომ კაცს მიაბაროს რამე, და მას კაცს ცოლი ყუანდეს და ის კაცი მოკუდეს, და თუ მას მის ცოლთან შვილი დარჩეს, ის, რაც რომ მამას იმის ბარებია, იმ შვილს ეთხოვბის.

და თუ შვილი არ დარჩა და მარტო ცოლი დარჩა, თუ იმ ანაბარის ჰელთ ქონდეს რამე, იმ დედაკაცს მიაცემინონ.

თუ დედაკაცი მოკუდეს და კაცმან ცოლი სხვა შეირთოს, და მეორეს ცოლს უკან ის კაციც მოკუდეს, თუ შვილი დარჩეს მეორეს ცოლთან, მეორეს ცოლთან მიცემულს შვილსაც ეთხოვბის, ვისიც რა მამას იმის ბარებია.

და თუ შვილი არ დარჩა, მას დედაკაცს კი არ ეთხოვბის.

თუ, ვინ იცის, თავის მზითევსა და ნიშანს გარდა სხვა ნამეტნავი საქონელი იმ ანაბარისა ქონდეს და მართლა გამოჩნდეს, ის კი უნდა მიეცეს თავის საქონლის პატრონსა.

209. ქ. კაცს რომ კაცის საქონელი ბარებოდეს რამე, მიმბარებელიც და საქონლის პატრონიც ორნივე მიცვალებულიყუნენ, ამისი ასრე უნდა იქნას.

თუ შვილი დარჩომოდეს შემნახავსა, იმ საქონლის მომდევარს პასუხი შვილმან გასცეს. თუ არადა შვილი არ დარჩომოდეს, ვინც იმ კაცის საქონელს დაპატრონებოდეს, პასუხი იმან უნდა გასცეს.

იქნების, რომ შვილი დარჩეს და მისმა ბატონმა გასცეს და დაფანტოს, იმ საქონლის პატრონს პასუხი მებატონემ უნდა გასცეს.

210. ქ. თუ კაცმა კაცი ინათხოვროს და თუ მოკუდეს, ვერას შეუა. თუ არადა, მიზეზი არა არის რა, უნდა მისცეს თავისი პატრონსა მისსა, როსაც სთხოვოს, ამისთვის [რომე], თუ არ დგებოდა, რატომ პატრონს არ მისცა და ან არ შეატყობინა?

* ეს მუხლი A ნუსხაში მიწერილია ვახტანგის ხელით.

თუ გიჟი იყო, — აგრევე.

თუ არადა, ყაზახმა და ქურდმა მოსტაცა, რატომ გაგზავნა ასეთს ალაგს, რომე [331r] მოაპარვინა ან მოატაცებინა?

თუ, ვინ იცის, მან არ გაგზავნა და ან მან არა აწყენინა რა, და ის კაცი თვითონ წავიდა და გაიპარა, დიდია თუ ცოტა, და გზაზე ყაზახი შეხვდა და დაიჭირა, და წაიყვანა, ამისი ასე იქნას.

ვინც ის კაცი ითხოვა და ებარა და ყუანდა, ჯერი დაედებინა რამე, ასე რომე არც მასკაცს ძალად გაეგზავნოს და არც არა დასაკარგავი ეწყინოს რამე. რადგან ახრე ჯერი უყოს, აღარას ემართლების, ორთავე სწორედ სძებნონ.

როსაც გამოჩნდეს და იპოვონ, თუ როგორც ჯერი ქნა, ისრე ყოფილიყოს და მართალი იყოს, ის კაცი თავისავ პატრონს მიეცეს. და სხვა საზღაური, რაც იმის მამპარავს გამოართვან, ვისაც რომ ის კაცი ნათხოვრად ყუანდა და ებარა, იმას მიეცეს, ამისთვის რომე უბრალოდ დაუფიცინია და ფიცის საუპატიო მან ქურდმან უნდა გარდუჭადოს.

ერთი ესეც, რომ, ვინც ის კაცი ითხოვა, ის კაცი რომ თავის სახლში იყოს და მას, ნათხოვნს კაცს, კარგადაც ინახევდეს და ანაზღეულად მის სახლში ან ყაზახი დაესხას და ან ქურდი, და ის კაცი მოიპარონ და მოიტაცონ, ამისი ასე იქნას. რადგან უთხოვინია, პატრონი თავისას ისევ ითხოვს, მაგრამ რადგან იმგვარად მომხნდარა, სულ აღარ მიეცემის, იმ კაცის ნახევარ-ფასი უნდა მიეცეს, და ორთავ სწორედ სძებნონ. თუ ვისმე მართლა შეაჩნდეს ის კაცი, გამოერთვას.

და თუ — ფასი, ფასიცა და საზღაურიც შუა გაიყონ სწორედ, ამისთვის რომე იმ კაცმა, ერთი ესე, რომ ნახევარი ფასი უწინ მისცა, მეორე ესე, რომე მანც იმასთან ეძება, მესამე ესე, რომე მან, კაცის მომპარავმან, იმის სახლი გატეხა და იქილამ წაიყუანა.

[331v] 211. ქ. თუ პირუტყუი მიიბაროს კაცმა კაცისა, თუ დაუკარგოს, უნდა უზლოს. და იმან ქურდი იპოვნოს და იმას გამოართვას.

თუ ავის პატივით შეუნახოს და მართებულზე ნამეტნავი ამუშაოს, და მჭლე იყოს, მოკუდეს, — უნდა უზლოს. თუ ან კლდეს გარდაადღოს, ან მგელს შეაჭამოს, ან მტერს მოაკულევინოს, — უნდა უზლოს.

თუ, ვინ იცის, ან სენით მოკუდეს, ან სიბრმითა, ტყავი და ჯორცი პატრონს უნდა მიუტანოს, სხვას არას ემართლება.

[მოსამართლეს რომ საეჭვო მოგხენდეს]

212. ქ. მოსამართლეს რომ საეჭვო მოგხენდეს სიტყუით, მოწამე თავად მომგხენესა სთხოვონ. თუ იმან დასაჯერი მოწმე[ე]ბი იზოვოს, კარგი არის. თუ არადა, ვისაც ედავების, იმას სთხოვოს მოწამე, და ამისი უფროც დაიჯერება, ამისთვის რომე იმაში ეჭვი აქუს. თუ არადა, ფიცით გარდასწყუიტონ.

213. ქ. მოსამართლე რომ სიგლის წერილს ვერ მიხვდეს, თუ იმაში დაწერილზე რომ ისარჩლიდენ, თუ უცილებლად ყოფილა იმ დღემდინ, სიგელიც მართლად ჩაიგდების და შიგ წერილიცა უცილებელი ყოფილა, არას ემართლების.

თუ სიგლისა არა შეიტყობა რა და სადაოსაც ახლა ედავების, ნუ ალაპარაკებს, დაკარგვია.

ქ. ქუეყნისა და ქალაქთ შენახვისა

214. უდების დადება კაცის-კულის ოდენი არის, ამაღ რომე ბოლო აღარ მოეღების. და ჯელმწიფემ მოსამართლე და გამგებელი მღთისა და ჯელმწიფის მოშიში უნდა დააყენოს, რომე ჯელითაც გამოუვიდეს.

ქ. ბჭის დადგინებისათვის

215. ჯელმწიფემ ასეთს კაცს უნდა უბრძანოს, რომე ორმოცს წელიწადს იქით იყოს და არც, დიად, სიღარიბე აწუხებდეს, თორემ მოტყუვდება; ღთის მოშიში იყოს.

ორი ბჭე არა ჯერ არს, ამაღ რომე ერთმან ერთისაკენ თქუას, ერთმან მეორისაკენ, უსამართლო მოკდების.

და ბჭესა ესეც უნდა სჭირდეს, რომ, რაც მოჩივარმა შესჩივლოს, ასე დაისწავლოს, ასე უამბოს, როგორც შეეჩივლოს, რომ შენ ასე არ იჩივლეო? თუ სწორედ დაუსწავლია და ან ორთავეს საჩივარი ახსოვს¹, უსამართლოს ნუ იტყუის.

ქ. დედაკაცის საჩივარში მოხვლისა

216. თუ დედაკაცს კაცისაგან საჩივარი აქუს, სამართალშიც მიესვლება და გაგონებაც უნდა. მაგრამ ძისის ენით მოადს არც ფიცი დაედება, არცა რა წაერთმის; თუ კაცს დაიმოწმებს, მცდარი არის.

თუ დედაკაცი დედაკაცისაგან ჩიოდეს, მდივანში ჯელი არა აქუს, მოთემემ უნდა გაურიგოს.

[ეკლესიის მამულის დამუშავებისათვის]

217. ქ. ეკლესიის მამულის დამთესველმა ან დამნერგველმან, თუ ეკლესიის პატრონისაგან დასტურით მოჰნას, მართებული

¹ ახსოვნს AB.

ღალა და სამსახური გარდაუჟადოს.

თუ ცილებით ქნას, და ისევე ეკლესიას დარჩეს; რაც ეჭირნახულოს, სულ ეკლესიას დარჩეს.

დანერგვა ეკლესიის პატრონის გამოთხოვნით არ იქნების, ამად რომე დიდის ხნისათვის დაინერგვის.

და თუ ცილობით იქს, ჭირნახული საყდარს უნდა დარჩეს.

ბეურს ეკლესიას ცოტა შეწირულობა აქუს და პატრონი არა ყავს. ვინც ის მოიგმაროს, როგორც მეპატრონეს მამულის საჯდური მიეცეს,—ის მისი გამოსავალი ეკლესიის კარზედ მივიდეს, ეკლესიას მოეგმაროს.

ქ. საფლავის მიწის ფახისათვის

218. ეკლესიას შიგნით საფლავი არ გაისყიდების, ამად რომე კაცი არც თითონ ღირსა დამარხვად, არამთუ სხვას მიყიდოს.

თუ ძალად კაცმან საფლავში მკუდარი დაუმარხოს, რაც საფლავის პატრონს სისხლი სდის, ღისი მესამედი გარდუჟადოს¹, ამად რომე გელმწიფე არას გაწყრომით საფლავს არ წაართმოს.

და თუ დამმარხველმან თავისი მკუდარი მოთხაროს, საფლავის პატრონი არას ემართლება, საუბატიოდ მოთხრა ეყოფა.

ეკლესიას გარეთ მართებული არის, რომე საფლავის პატრონმა ფასი გამოართოს, ამისთვინ რომე დაჭირებულს კაცს შეუნდობარი საფლავი არას არგებს.

ფასი გლევმა ძროხა მისცეს. უფროსმან, — როგორც სისხლი აიწვეს, საფლავის ფასმაც ისრე აიწიოს.

[§32v] 219. ქ. სამარხის მიცემისათვის მამული არ იგსენების, რომე გელმწიფისა არის.

საქონელი შვილს არ ეგსენების, იმან იცის და ღწონ.

სხვამ, ძმამ ან სახლის კაცმა, ან მიცველილზედ, ან დროული სახლიდამ გავიდეს, თუ სასამართლოდ გავდეს, საქონლისა და სულადის მესამედი მისცენ.

თუ დიდებულში მოგდეს, არათუ სახლის მესამედი, არა, იმ ერთის თავის მესამედი მისცეს, რაც ქონდეს.

[ქვეყნისა და რჯულის ღალატისათვის]

220. ქ. თუ გელმწიფეს ღალატით კაცი წაუიდეს და მტერს მიუვიდეს, და იმავე გელმწიფეს დარჩეს, თავად გელმწიფის მოწყალებაზე კიდი. თუ არადა, ფეჯის მოკუეთა ჯერ არს.

გალარბება და განხიბრება ორივე არ არის.

221. ქ. ციხიდამ და სიმაგრიდამ კაცი ან ბატონს, ან ამხანავს წაუვიდეს და გასცეს, ღალატით დაასხას, იმისი სისხლი არ

¹ გარდაჟადოს AB.

გაიჩინება, ამისთვის რომე ბეურის სულის მესისხლე არის. რაც გარდაცდება, სამართლით იქნება.

222. ქ. ვინც კაცმა ქუეყანას და ქრისტეს რჯულს უორგულოს, კიდევ ხედვდეს, იმით რჯული წაქდებოდეს, იმას მიყუეს, — ღრთისა და ბატონისა ორისავ მესისხლე იქნების და ყოველი ავი იმაზე მართებული არის.

ქ. ნიშნის მიტანისა

223. ან ვაჟი მოკუდეს და ან ქალი, თუ რამ გასაცვეთი მისელია და სიცოცხლეში გაუცვეთია, ვერას შეუა, — რომე სიძესაც ბევრს მიეცემა.

მას გარდა სულ უნდა მიეცეს ნიშნის პატრონსა.

ქ. ზითვისათვის

224. ვისაც სახლში უშვილოდ ქალი მოკუდეს და ქმარი დარჩეს, და მის სულს კარგად მოუაროს, თუ დიდის ხნის ცოლ-ქმარი არიან, არა ეთხოვოს რა.

თუ ახალი შეყრილი არიან და შვილი არა ყავს, ზითევი სამად გაიყოს: ერთი წილი სულისათვის, ერთი წილი ამისთვის, რომ საქორწილო მიუტანია, და შესამედი ქალის პატრონს მიეცეს.

თუ ქალს ქმარი მოუკუდეს, ქურივი უშვილო მოკუდეს, თუ რამ საკაცო აქუს, სახლისა არის, სხვა მონაგები სულისა არის, და ზითევი, რაც იქნება, თუ რამ სულისათვის დაიხარჯება, ის არის, სხვა ქალის სამშობლოს უნდა მიეცეს.

ქ. გიჟისა და ბნედიანის ცოლისათვის

225. თუ ესენი ქორწილს წინათ სჭირს და ქმარს შეატყუეს*, თუ გაუშვებს, სამკუიდრო უნდა მისცეს და საკანონო მაძამა და გამთხოვებელმან უნდა გარდაიქადოს, ამისთვის რომ ქმრის თავი არა ქონდა, რატომ გაათხოვეს?

და თუ რაც რაფერი სენი დედაკაცს ქმრის ჯელში დაემართოს, უნდა მოუაროს, გაშვება არ იქნება. და ერთმანერთის შენდობით იქნების, მოსამართლე არად გაერევის.

ქ. უსამართლოდ გინებისათვის

226. იქნების, რომ ასეთ ფერად შეაგინოს, რომ სისხლი და კაცთან დიდი მტერობა გაიშალოს.

ამის მთქმელს, ამათში რაც სისხლი მოქდება, ნახევარი დაედების, რომ რატომ ასეთი შეაგინა, რომე სხვას გარდაკიდა?

* A ხელნაწერის ერთი ფურცელი (333r—333v) დაკარგულია. აქედან 238 მუხლამდე ტექსტი აღდგენილია B ნუსხის 247r—248r მიხედვით.

და სხვებრ უსამართლოს გინებისათვის მოსამართლისაგან გარდევნების ცემითა თუ დატუქსვითა.

ქ. წაძრახვისათვის

227. ვინც ვისაც წასძრახოს, იმით სისხლი და რაც რამ ჩხუბი მოგდეს, ნახევარი წამძრახვამან გარდიჯადოს და ნახევარი მქნელმან.

და თუ იმ წაძრახვით ჩხუბი არა მოგდეს რა და გულის მოწყვეტისათვის უთხრას, გულის მოწყვეტა და თავის გატეხა ერთგან ჩაგვიგდია, — რასაც გვარისა იყოს, იმ წესით თავის გატეხასთან ჩაიგდება და იმთონი გარდაუჯადოს.

[მუქარის დათხოვნისათვის]

228. ქ. კაცმან კაცს მუქარა დასთხოვოს, ამისი ქართლში არა გაჩნდება რა, ამისთვის რომე ამაყი კაცი არიან.

და მოსამართლემ დატუქსოს და კარი გააბრინოს.

[ქირავნობისათვის]

229. ქ. ვინც ვინმე გაგზავნოს სადმე და იქ მოკუდეს, მოჯამაგირე იყოს თუ სხვა, თუ იქ იავადმყოფებს და დლით მოკუდების, მის სულზე უნდა გაისარჯოს, სხვას ვერას შეუვლენ გამგზავნელს.

ეს გაგზავნილი კაცი ან სენს შეესწრა და ან იმ ალაგს ჰავამ, ან სიხაშმემ თუ ყაზახჰან მოკლას, ნახევარი სისხლი გაუჩნდება, რისაც გვარისა. არის, ამისთვის რომ არც გამგზავნელს უნდა სიკუდილი.

ამ რიგითა, რომ, თუ ან ყმა არის და ან კაცი გასამრჯელოს სთხოვს და გამოართმევს, ამისთანას არა ეთხოება რა.

და ან თავის სხვის-შვილი და მოჯამაგირე არის, ამისი მეოთხედი სისხლი მიეცემის, ამისთვის რომ მოჯამაგირეთ დაუჭირავს, მაგრამ ამისთვის არ დასდგომია, რომ სასიკუდილოს ადგილს გაგზავნოს.

230. ქ. ვინც ვისი პირუტყუი ან საძოვარზე, ან თუ წყალზე წაიყვანოს და დაუშაოს, და თუ მოკლას, თუ იჭმარა და ისრე დაემართა, მთლივ უზღოს.

თუ ფათერაკის საქმით მოუჭდა, ნახევარი დაიკლოს პატრონმან.

[ქვრივი დედაკაცის სამკვიდროსათვის]

231. ქ. ვის შვილი დარჩეს, მას უკან მოკუდეს, დედაკაცი დარჩეს უშვილოდ, თუ სახლში დადგების, რადგან ქმარი და შვილი

იქ მოკდომია, ისრევ თავის პატივით იყოს.

თუ გამოვა, ან სამშობლოს მივა, ან მოლოზნათ შედგება, სახლიდამ საკაცოს საქონელს ვერ წაიღებს.

და თუ რამ თავის ქმრის კერძი საქონელი და სულადი არის, მისი მესამედი სამკუთხედოდ გაყუეს იმ დედაკაცსა, მამულს გარდა.

თუ ქმრის სახლში გაუყარი კაცი არა ჰყავს, საქონელს თავის ბატონის მეტი ვერავინ შეეცილება.

232. ქ. დედაკაცს, ქუროვის, მანულის გასყიდვა და შეწირვა არ შეუძლია და საქონელი, რაც ზელთ უჭირავს, როგორც უნდა, მოიგმარებს. თუ სახლის კაცი და ან ბატონი გამოეკიდა, როგორც ზეით სწერია, ის უნდა იქნას [იხ. მუხლ. 231].

ქ. ანდერძი

233. თუ კაცმან, ნოკუდავმა, თავის ალალი საქონელი თავის სულს დააკლო და ვისაც უანდერძა, მიეცემის.

მამული თუ ნასყიდი აქუს, ისიც მიეცემის. სხვა მამული მის პატრონზე ჰკიდია.

ქ. აზატობისათვის

234. ვინც ან თავის მკვევალი ან მონა, ნასყიდი და თავის უცილებელი, ჰყუეს და გაა[ა]ხატოს, ზელი არავისა აქუს.

თუ სასახლო და სამშო რამ არის, უერთმანერთოდ აზატი არ არის.

[თავდებობისათვის]

235. ქ. თავდები ამ სამართლით უნდა, რომ თითონ ნებით მოვიდეს და უთავდებოს, ზელში გამოაბაროს. უცილოდ ისევ უნდა ზელში ნიაბაროს, რაც მიბარებოდეს თავდებსა.

ცალად თავდების დაყენება ცოდვა არის.

[მთხრობლობისათვის]

236. ქ. მთხრობლიბა საქმით ხომ მართალიც ცოდვა არის, და ტყუილი მესისხლობა არის.

მაგრამ სად^რთოს წანაგედისა და ჯელმწიფის ორგულობისა შეიტყოს ვინმე და არ გააძულავნოს, ისიც დამნაშავესთან ჩაიდებს, მასთან უნდა დანაშაული გარდაიჭადოს.

მთხრობელმან როდისაც უთხრას კაცსა და სამთხრობლო გამოართვას, მაშინვე ის პირობა უნდა დაიდოს, რომ, თუ გაჭირდეს, აირს დაუღვენიო.

რომელიც ამის პირს ვერ ნისცემს, იმაში ტყუილი ურევია.

თუ ტყუილად კაცმა კაცს უმთხრობლოს და მთხრობელი გამტყუენდეს, რაც იმის ენით მართალს კაცს ედებოდეს, იმთონი მოსამართლემ გარდაუჭდეინოს.

ქ. ფიცისათვის და მოფიცარისა

237. მოსამართლემ გასინჯვით უნდა ფიცის საქმე გაარიგოს თუ კაცს ხედევდეს, რომ ღთის მოშიში არ არის და სჯულისაც არა იცის რა, იმას ფიცს ნუ დასდებ, ბრძენო მოსამართლევ, ხედავ, რომ არას ინალვლის.

დიდი საქმეც რომ იყოს, ბევრს მოფიცარს ნუ შეაგდებ, რომე ორი ცოდვა ურევია: ერთი ამად რომ, ეგების მართალი იყოს და ბევრის კაცის შოვნა ვერ შეიძლოს; მეორე ესე, რომ, თუ ბევრნი შეგროვდენ, დაიფიცვენ, არ შეირცხვენენ.

მოფიცარი ღროული, ღთის მცნობელი, სჯულის მეცნიერი და ცოტა უნდა იყოს.

[333r]* ქ. ტყუილად დამფიცებელისა

238. რომ შეიტყოთ, ტყუილად კაცს დაუფიცავს, მოსამართლევ, რას უზამ იმას?

ურია არის და მასთან პური არ იჭმება—მისმა მერჯულემ დიდად გარდააჭდეინოს.

და რაზედაც ეფიცოს, პატრონს თავი მიეცეს, ამად რომე ღთისა და პატრონის რისხვა ეყოფა.

ქ. დედაკაცის ფიცისათვის

239. დედაკაცს არ ეფიცების, არც გარეშე კაცი შეეგდების¹, ამისთვის რომე გარეშეს კაცს არ გაუტყუდება, არც არას მისის ფიცისას ინალვლის. უნდა მოსამართლემ მოუძებნოს, რაც რამ საყვარელი ყუანდეს, ძმა თუ შვილიანი სიძე, ის შეაგდოს.

ქ. სიგლის წართმევისათვის

240. ვინ ვის მოერიოს და სიგლები წაართოს ან დაუხიოს, ან დაუწვას, ჯელმწიფის მეტს ამისი სამართალი არ შეუძლიან, ამად რომე წაძრთმევსაც ჯელმწიფემ უნდა გარდააჭდეინოს².

ერთად ესეც იქნება: პატრონს კითხოს და, როგორიც სიგლები ყოფილიყოს, დაუწერიოს, დაუბეჭდოს; რომ ცოტა ტყუილიც გაერიოს, სიგლების წართმევისა³ არის.

ქ. სამძღვრის გარიგებისათვის ასრე უნდა იქნას

241. რომელიც სამნის ჩამსმელია, თავად ძველი სამანი უნდა კარგად მონახოს.

თუ ვერ იპოვოს, ასეთს ალაგს გასამძღვროს⁴, რომ ან გორა, ან ჯევი, ან კლდე ემოწმებოდეს, თორემ სამანი ბევრს ალაგს მოგლეჯილა და ნიშნიანის ადგილით⁵ უფრო არ მოიშლება.

¹ შეეგდება A. ² გარდააჭდეინოს A. ³ წაძრთმევია A. ⁴ გასამძღვროს A. ⁵ ნიშნიანის ადგილით ნიშნის ალაგით B.

* აქედან უკვე ვაძეულებ A ხელნაწერის ტექსტი.

ქ. სამნის მოგლეჯისათვის

242. როგორის საქმითაც მჯდარიყოს, დიდი იყოს თუ მცირე, თავის ჯელის სისხლის ფასი ჯურუმში გარდიჯადოს, ამისთვის რომ სამნის მომგლეჯელი ჯელმოსაჭრელი არის.

[ამანათისათვის]

243. ქ. კაცმა კაცს შორიღამ გაუგზავნოს რამე და კაცი მკუდარი დახვდეს, წამლებს მართებს, რომე, სახლში თუ ყუანდეს რამე, მიუტანოს, თორემ თუ დაუბრუნა, იმ კაცისაგან წართმეული იქნება.

თუ ძალდადგომით ვერ მიუტანა, იმასთან სამართალში მიყუეს და დიდად გაისარჯოს [ზღრ. მუხლ. 149].

[რუს გამლებისა]

244. ქ. რუს გამლებისა, რომ შუაში სხვის მამული ედვას, იმ შუას მამულის პატრონს არა გაუკეთდება რა, ფასი უნდა მიეცეს. თუ იმასაც გაუკეთდება რამე¹, კარგად შერიგდენ [იხ. მუხლ. 170].

[წანაჯედისათვის]

245. ქ. მწყემსმა რომ წანაჯედი ქნას, თუ ან საქონლის პატრონი თვითონ არის და ან სამწყსოს შენახვისათვის ფასი აქუს, წანაჯედი მწყემსმან უნდა ზლოს.

და თუ ისრე, საქონელმა წააჯდი[მჰჰჰ]ნოს², საქონელი იმან უნდა გარდიჯადოს [იხ. მუხლ. 188].

[მიწის ჭერისათვის]

246. ქ. რასაც მიზეზით კაცს მიწა სჭეროდეს და ან ბალი, ან ვენაჯი აეშენებინოს და სხვას დარჩეს, თუ წადავებით და მდივნით მიეცემა, რაც იმ მიწაში ჭირნახული უქნია, მისი პასუხი უნდა მიეცეს.

თუ, ვინ იცის, სიტყუა არ დაეკლოს, რომე, ჩემს მიწაში ნუ აშენებო, და არ დაეჯერებინოს, ჭირნახული ნახევარი მიეცეს.

და თუ პატრონი წაართომს და მისცემს, არას საჭირნახულს უსამართლებენ.

¹ რამე] + და A. წააჯდინოს] + და AB

[ზის წადებისათვის]

247. ქ. ვინც სხვის კაცისაგან მოჭრილი, დამზადებული რაც რა ფერი ხე წაიღოს, პატრონს თუ არ დაუმალოს, როგორც ყოფილიყოს, ან ფასით შეიჯეროს და ან ისევ იმისთანა მოუჭრას, დაუმზადოს.

თუ შეუტყობრად წაეღოს და კიდევ დაუმალოს, საზღაურით გარდღუჭადოს.

[ყმის ამოვარდნისათვის]

248. ქ. ვისაც ყმა ამოუარდეს, ნასყიდი თუ იყოს, მისი საქონელი ბატონს უფრო ეგელყუის.

თუცოლი და ქალი დარჩება, სამკდროთი და შესანახავით შეიჯეროს.

თუ ან წყალობის ყმა ან პატრონის მინაცემი, იმის ცოლსა და ქალს უფრო ცოტა რამ გამოერთმის.

თუ არც ცოლი, არც ქალი დარჩა, პატრონმა დამარხვითა და სჟულის საქმით კარგად უპატრონოს, სხვა ალალი იყოს.

[ქურდობის შეწამებისათვის]

249. ქ. რასაც ფერის ქურდობისათვის, ცხენისა, პირუტყუისა თუ საქონლისა, როსაც კაცმა შესწამოს, თუ ქურდი გაუტყდეს, ბოდიში ითხოვოს, შეიდეულისაგან სამი ეპატიოს და ოთხი გამოერთვას.

თუ, დიად, უარზე დადგეს და პატრონი გასარჯოს, შეიდეულიც მისცეს და სამთხრობლოცა [იხ. მუხლ. 159]

ქ. ღალის აღებისათვის

250. მიწა ოთხგვარი არის: ერთი—ნაფუძარი, მეორე—ნანეხვი, მესამე—სარწყავი, მეოთხე—ველური.

ამათ გვნაშივე შერიგება უნდა მისის პატრონის პირობით.

[მისანთა და კუდიანთათვის]

251. ქ. მისანთა და კუდიანთ ამყოლი კაცი ღრთისაგანც დაწყველილი არის და პატრონისაგანც წასაჯდენი.

ამ მისნისა და კუდიანისაგან დაჩხუბილნი კაცნი თუ სამართალში [მზ4r] მოვიდნენ, მისანი და კუდიანი გასახეიბრებელი არის.

და რაც იმ მკითხველს სხვაზედ ან ჩხუბი, ან წასაგდენი¹ მოუტდენია, მოსამართლემ გაუკითხავად, სისხლი იყოს თუ საუბატიო, წაუთოს და მისცეს.

იქნება საქონელიც წაერთოს მისნის პირით, ის ერთიორად გამოუთოს მოსამართლემ.

ქ. მოწამლისათვის

252. მოწამლით მკუდარი კაცი სხვას კაცის კულას არა გავს, ამად რომე ერთმანერთის შულლით სიკუდილი სხვა არის, ფათე-რაკი სიკუდილი სხვა არის, მტერობის სიკუდილი სხვა არის.

მაგრამ ეს მოწამლა ორზომათ სისხლათ ჩაიგდება. ქრისტიანობის სამართლით, ჯელში ის მომწამლავი მიეცემის მოსიხარსა.

[ტყუილად დამბეზღებელისათვის]

253. ქ. ტყუილად დამბეზღებელსა ორი დანაშაული აქუს: არც ჯელმწიფის დოვლათისათვის სჯობს, [და] ვისაც დააბეზღებს, ის მკუდარი არის იმ მობეზღრისაგან.

რაც მობეზღრის პირით ამოსულიყოს და ტყუილი იყოს, იმ მობეზღარს უნდა გარდაგდეს.

ქ. ომში კაცის დარჩენისათვის

254. კაცმა კაცი დაირჩინოს, თუ უცხო მტერი დარჩომია და შორის ქუეყნისაც არის, არც ჩვენის რჯულისა არის, თუ ჯელმწიფე არ³ გამოართმევს ან თავს არ დააჯსნევინებს, ნასყიდისაგანც უფრო ყმა არის.

დარჩენაშიაც ეს ურევია, რომ თუ სხვის კაცისაგან ან ჩამოგდებული არის ან დაკოდილი, თუ კაცმა შემოიძახოს, რომე, მამეგმარეო ან ჩემგან ჩამოვარდნილი ან დაკოდილი არიო, თუ დაირჩინა, დაანებე, — მამაცობა არ გაიყიდება.

თუ არადა, იარალი ჰკრა რამე და გაუარა, არა ინაღვლა რა, ვისაც დარჩეს, იმისი იყოს.

თუ მოწამე ყავს, რომ იმ კაცზე ამის იარალი მოხვდა რამ დამნარჩუნებელს უწინ, ერთი, რომელიც უკეთესი იარალი ქონდეს, მოწამობის გულისათვინ მისცეს.

თუ ან ახლოული კაცია ან ჩვენის რჯულისა დაირჩინოს, იმას თუ ჯელმწიფეს მიართომს, ჯილდოს მისცემს, თუ არადა,

¹ წანაგედი A. წასაგედი B³ არ]—B.

დიდი ნამუსი უნდა, რომ თავი დააჯსნევინო. ისიც ნამუსიანათ უნდა [ზღრ. მუხლ. 178].

ქ. ომში ნაშოვნის საქონლისათვის

255. თუ ან თარეშობით ნაშოვნი იყოს, თუ ჯელმწიფე იქ ბძანდება, რომელიც ეპრიანება, იმასაც მიაართომს და ფანჯი-აკსაც¹ აიღებს. თუ არ ბძანდება, ფანჯიაკს მანაც აიღებს.

ამხანაგში ჯეთ თუ გარიგდენ, პირობა მისცეს ერთმანერთს, რომელიც ამხანაგი სულ ცარიელი დარჩეს, წილს ვერ დააკლებს, და ათისთავს საცხენმალოს მაშოვარი კაცი აიღებს.

[ორმოში ჩავარდნისათვის]

[334v] 256. ქ. ან ორმო დარჩეს პირლია, ან ნათხარი რამ ქნას კაცმა და იმაში ჩავარდეს რამე, თუ თავის ნატამალში აქუს, უფრო ვერას შეუვლენ.

და თუ სათემოს, სასოფლოს ადგილს არა ინაღვლა რა კაცმა, თუ საქმელი პირუტყუი წაჭდეს, იმაში ჩავარდნილი—ორმო[ს] თუ ნათხარის პატრონს, და საქონლის პატრონს იმისთანა მთელი მისცეს.

თუ ცხენი ან ვირი, მაგისთანა, რომ არ იკმებოდეს, ჩავარდეს, ნახევარი ფასი გარდუჟადოს.

თუ ყმაწვილი ასეთი ჩავარდეს, რომ პირუტყუთან ჩაიგდებოდეს, რაც იწყინოს, მის საფერად მოსამართლემ გაუჩინოს.

ჭკუისმყოფელი ან კაცი ან დედაკაცი ჩავარდეს, არა გაუჩნდება რა, ამისთვის [რომე] თვალთ უჩანს, ნუ იქს [ზღრ. მუხლ. 195].

[ქალის სამკვიდროსათვის]

257. ქ. უშვილო ვინმე იყოს და ქალი დარჩეს, თუ ქმრის ჯელთ არის, ანდერძისაგან მიეცემის.

თუ გაუთხოვარი სახლში დარჩეს, თუ ღარიბია, ნახევარი საქონლისა მისცენ—ჩვენს ქუეყანას მამულს არ მისცემენ.

თუ მდიდარი არის, მის ქალს მის წესით კაი საზითო მიეცე მის.

ესეც იქნების, რომე თავის ადგილზე ქმარი შეირთოს, პატრონი ბევრს ნურას უკითხავს.

ესეც იქნება, რომე ქალი დავარდეს მამის სახლში, იმას ამ გაჩენილისაგან ზითევისა უფროსი უნდა მიეცეს.

¹ ფანჯიაკს B.

[ბატონის მოკვლის, დაჭრის, ცემისა თუ შეგინებისათვის]

258. ქ. ვისაც შერისხდეს ღთი, თავის ბატონი მოკლას ან დაჭრას, ამისი სისხლი არ გაჩნდების, ამისთვის რომე ყმისა ყუელა ბატონისა არის, რას მისცემს.

ასე უნდა. ტელმწიფემ და მოსამართლემ ასეთი წიგნი მისცენ ბატონს ყმისა, რომე ნასყიდისაგან უფრო ვერსად დაეკარგოს, ამისთვის რომ ეს სამართალი ველარას ყმას ავს ვერ გააბედვინებს.

მის ბატონსაც წიგნი დაადებინოს, რომე უტელმწიფოდ¹ ვერც მოკლას და ვერც გაახეიბროს. საქონელსა და მამულს ნუკითხავთ.

ასეთი ბატონ-ყმანიც იქნება, რომე ყმას იმ ბატონის სისხლის გამოღება შეეძლოს, მაგრამ სისხლის მიცემა არ უნდა დაერქოს — მოსამართლე გაუწყრეს, წაურთოს, რაც ემნითებოდეს.

ამ სამართალს უკან თუ ბატონმა ყმა არ დაინდოს, ან მოკლას, ან გაახეიბროს, მოსამართლემ მისი სახლი გაათავისუფლოს [შდრ. მუხლ. 95].

259. ქ. თუ ყმამ ბატონს გაჯავრებით ან ჯოხი კრას ან ტელით სცემოს, ტელი მოკუეთოს ან იმ კაცის ტელის ფასი წაერთოს.

თუ ან გაჯავრებით პირის-პირ შეაგინოს, ენა მოეჭრას ან ენის ფასი წაერთვას.

კიდევ ეს არის, რომე, თუ ყმამ ეს შეიტყო, რომ ბატონს ჩემს მოვრჩებიო, ბევრი ავი იქნება.

ესეც იქნება, რომ ყმამ ბატონი ან ცოლზე დაიჭიროს ან უსამართლოდ ორი ნაჭერი* ქონდეს, თუ ყმას არა შეეკადრებინოს რა, მოსამართლემ ან კარგად და[ა]ურევებინოს და ან გაათავისუფლოს.

თუ ყმამ ამისთანას საქმისათვის ან აგინოს, ან ჯოხი სცეს, ან ცოტადაც დასჭრას, ბატონმან შეუნდოს, სიკუდილს მაშინც ნუ შეკადრებს.

[ყმის თავის დაცხნა ასრე იქნას]

260. ქ. ბატონმან რომ თავის მკუიდრს ყმას, ან ნასყიდსა, თავი დააცხნეინოს და მართლის მოწმე[ე]ებით წიგნი მისცეს, და იმ კაცს წიგნი ტელთ ეჭიროს, ის ყმა აზატი არის და აზატნაქმარისაგან

¹ უტელმწიფოთ A.

* A ხელნაწერის ერთი ფურცელი დაკარგულია. აქედან 261 მუხლის ბოლომდე ტექსტი აღდგენილია B ნუსხის 250v—251v მიხედვით.

კიდევ უფრო აზატი იქნების, და აღარა ჯელი აქვს მის პირველს პატრონს მასთან.

და თუ არც წიგნი ეჭიროს და არც მართალი მოწამე ყუანდეს, და ისრე უწიგნოთა და უმოწმოდ ამბობდეს, ამას კაი გასინჯვა უნდა. ან რას გზით ამბობს თავის დაჯსნასა, ან წიგნი რატომ არა აქუს, ან მოწამე რასთვის არა ჰყავს,— ესეები ასრე კარგად გაუსინჯეთ.

და თუ წიგნი ჯელთ უჭირავს თავის თავის დაჯსნისა, და წავა ეს თავდაჯსნილი კაცი და ერთს კაცს ეყმობა, და მანუღს გამოართომს, და ასეთს წიგნსა და პირობას მისცემს, რომე, როგორც სხვა შენი მკუიდრი ყმა გყუანდესო, მეც ისრე მკუიდრად გყმობივარო, წიგნი გაუსინჯეთ, და როგორიც პირობა და წიგნი აქუს, იმრიგად აყმევით. და თუ მკუიდრობის წიგნი და პირობა მიუცია, ადვილად ვეღარ წაუა.

თუ ისრე, უწიგნოდ და უპიროდ წყალობის ყმად მისვლია, რადგან წიგნი არ მიუცია და თავი—სამკუიდროთ ყმათ, ამრიგად მისული, როდისაც უნდა, მანუღს დაუგდებს და წავა, ჯელი არა აქუს.

თუ ეს თავდაჯსნილი კაცი თავისთვის არის და არავის ყმობია, და მას უკან, როსაც მოინდომებს, და ვისმე ეყმობა, იმ კაცთან არავის ჯელი არა აქუს, ვისიც ყმობა უნდა, იმას ეყმობა.

ესეც იქნების, რომე წიგნი არა ჰქონდეს და მოწამე კი ყუანდეს. კაის მოწმის პირითაც დაიჯერების, რომე თავი გამოეჯსნას.

იქნების, რომე პატრონიც ამბობდეს, რომ თავი დავაჯსნევინეო, მართალი არისო. თუ წიგნი ჰქონდეს, იყმონ; თუ მართალი მოწამე ყუანდეს, იყმონ; თუ პატრონი ამბობდეს, ამით კიდევ უფრო იყმონ.

თუ ესეები არც ერთი არ იყოს კაცსა მასზე, ცუდ-უბრალოდ ნურავინ იყმობს. თუ, ვინ იცის, იყმოს ვინმე, სამართლით გაუჭრიგეთ.

[ნაშვილებისათვის]

261. ქ. თუ ერთმან კაცმან, უცმომ, უსახლისკაცომ, გაყრილმან, უშვილომ, ცოლმან და ქმარმან, ერთის სხვის კაცის შვილი, დედამიანი თუ უდედმამოდ ნაპოვნი, ობოლი, ვინმე გაგდებული, იყიდოს თუ იპოვნოს, იშვილოს და გაზარდოს, თავისი მამული და ქონება შვილისებრ მისაკუთროს და მას უანდერძოს, მას უკან ის გამზრდე-

ლი თუ მსყიდველი კაცი მოკუდეს, — მისი მებატონე ამ ანდერს ნუ მოჰლის, ვითამ ის არ მომკუდარა, მისი მამული და ქონება მასვე აქონიოს, იმით იმსახუროს.

ვალი და სადაო, ჭირი და ლხინი, ბატონის სამსახური, მისის მამობილის მოდავეს პასუხი, — ყველა ზან ნაშვილებმან ქნას.

თუ დედაკაცმან უქმროდ, თავის მზითვით, ამრიგი რამე იშოვნოს თუ იყიდოს, თუ გაზარდოს, ასრე რომე ქმრისა არა ერიოს რა, მის დედაკაცისა არის — უნდა, აზატს უზამს, უნდა, იმსახურებს, ჯელი არავის აქუს.

ქმარი რომ კიდევ მოუკუდეს და სხვა შეირთოს, თავის მზითვით ნასყიდი თან გაყუების, რომე მის მეპატრონეს ჯელი არა აქუს.

[261¹]. იქნების, შვილად კი არა, ისრე, სასამსახუროდ ცოლ-ქმართ ერთად იყიდონ სამსახურისა თუ მადლისათვის და მერმე ის მსყიდველი კაცი კი მოკუდეს, როგორც მისი საქონელი და მამული მის მებატონეს ეჯელყუს, ის ბიჭიც მისი იქნების, მაგრამე იმ კაცის საქონელთან [მწმწრ]* დაითვლების, და რომელიც ქუთრივის რიგი სხვაგან დაგვიწერია, ის ისრე უნდა იქნას [იხ. მუხლ. 263].

[მოახლის თხოვნისათვის]

262^{**}. კაცი რომე კაცთან მივიდეს, მოახლე სთხო[ო]ს, მომეც და გეყმობიო, თუ მოახლის პატრონმან გაუსინჯავათ, უმოწმოდ და ან უწიგნოდ, საქმის გამოუკითხავად, მოდავის უკითხავად, ყმობის სხარბის გულისათვიან მოახლის მიცემის დასტური მისცეს, მერმე მოდავე გამოჩნდეს და თავისი ყმა ითხოვოს, რადგან სიხარბით და გაუსინჯავად მიუცემია, პატრონს ყმა არ წაერთმევის, უნდა მიეცეს.

მაგრამე არც იმ კაცსლა ცოლი წაერთმევის, ცოლ-ქმარს ნუ გაჰყრიან, და იმ კაცმან თავის ცოლის სანაცვლოდ ერთი მართებული გოგო მოახლის პატრონს მისცეს.

ვინ იცის, უქორწილოდ მიდგომა და ან ორსულობა მოუტდეს, იმისი ებისკოპოზმან და მოძღვარმან ჰკითხოს.

თუ ყმობისა ან მოწამე და თავდები მისცეს და ან წიგნი მისცეს და ღაატყუოს, ჩემი მომდევარი არვინ არისო, და მერმე კაცს მომდევარი გამოუჩნდეს, კაცი პატრონს უნდა მიეცეს.

* აქედან უკვე გრძელდება A ხელნაწერის ტექსტი.

** 262 და 263 მუხლი A-ში ჩაწერილია სხვა ხელით.

კიდევ ცოლ-ქმარნი არ გაიყრებიან, ცოლისათვის იმ კაცმან მართებული გოგო მისცეს და საუბატიოდ, გაწბილებისათვის მოახლისა სისხლი¹ მისცეს.

[სხვას ქუეყანას ვაწლის აღებისათვის]

263. ქ. თუ სხვას ქუეყანას ერთმან კაცმან მეორისაგან ვალი აიღოს, თამასუქი თავის შვილსა თუ სახლის კაცს გამოუგზავნოს, აქ, ვინც მიმცემია, სამართლიანად² მისცეს, თუ, ვინ იცის, იქივ გარდუწყვიტოს³, და იმ მოვალისაგან გარდაწყვეტის⁴ წიგნი აიღოს მოწმით და გარდაუწყვიტოს⁵, თამასუქი გაცუდდება.

და თუ რამ გამოერთმოს, ისევ უკლებლად მისცენ.

თუ მოვალის გარდაწყვეტის⁴ წიგნი არ ჰქონდეს და შემოსვალს,—იქნება წიგნისა აღება ვერ [ჰმან] მოისწრას—და თამასუქის პატრონმა კი აიღოს, მაგრამ იმას წიგნი უნდა მისცეს, თუ, ვინ იცის, მიეცეს და მასუკან⁶ სწორედ შეიტყონ, რა ხანსაც გამოერთმეოდეს, როგორც სარგებლით მიეცეს, ისე იმრიგად შეუბრუნოს*.

[თავადთა და აზნაურთა თავის გატებისათვის]

264- ქ. თუ დიდებულმან და სხვამ თავადმან, გინა აზნაურმან, ერთმან მეორეს ჯოხით ან მათრავით თავი გაუტეხოს, მისი საქმე ასრე იქნას.

თუ, დიად დიდი დაკრულობა ჰქონდეს, რომე ან დიდად დააჩნდეს, ან იმით დიდი სნეულობა გარდავლოდეს, ის გამონახვით ბჭეთ კაცთაგან უნდა გაუჩნდეს, ჭლმის ნაჭრის ანგარიშზე კი არა, მაგრამე, იქნების, ჳრმლით განაჭერის ნახევარზე, იქნება მესამედზე და ან მეორეზედ გაუანგარიშონ და ისრე პასუხი გააცემინონ, ზოგი იპატიონ.

265. ქ. თუ ასრე გაუტეხოს, რომე სისხლი აღინოს, და თუ უნდა, ცოტად კიდევ დააჩნდეს, იმისთვის ორი ქერის მარცვლის სისხლი აღინონ, რასაც გვარისა იყოს, იმ ანგარიშითა, და იმისგან ერთი იპატიონ და ერთის ქერის მარცვლის სისხლი გაუჩინონ.

266. ქ. თუ ჯოხი დაჰკრას, ნახევარი ქერის მარცვლის სისხლი გარდაუტადოს, რასაც გვარისა იყოს, იმ ანგარიშითა.

¹ სისხლი A. ² სამართლიანად A. ³ გადუწყვიტოს A. ⁴ გადაწყვეტის A.

⁵ გადუწყვიტოს A. ⁶ მასუკან]—A.

* აქ შთავრდება B ხელნაწერის ტექსტი.

[მოსამართლის საუბატიო ასრე იქნას]

267. ქ. ერთი ესე, რომე, თუ ბატონის გაგზავნილი მოსაქმე და მოსამართლე იმ მოჩივართ შუა უჯდეს, ბჭობდეს და არიგებდეს, და მოჩივარმან ერთმან მეორეს ან სცეს, ან თავი გაუტეხოს და ან ჯოხი დაჰკრას, იმათი სისხლი ხომ გაგვიჩენია, ზეით რომ სწერია, ეს არის [იხ. მუხლ. 264—266].

მაგრამე იმ მოსამართლეს რატომ ჰკადრა, ბატონის მაგიერი გაგზავნილი ყოფილა.

იმისი საქმე ასრე იქნას: ბატონმა, როგორც ეპრიანების, ისრე მოიკითხოს და გარდა[ა]ტღვეინოს, და ამ სამართლით იმ დამნაშავემ, მოსამართლე რასაც გვარისა იყოს, იმის ერთის ქერის მარცვლის ნახევრის სისხლისოდენი საუბატიო მიართვას, რომე ურიგო უკადრებია.

[შეყრისათვის]

[336r] 268. ქ. [ვინც] თავის სახლის კაცს გაეყაროს, და თავისის ბატონის [დას]ტურით, თუ უშვილო კაცი იყოს¹, შეეყაროს ვისმე, რადგან [თა]ვისის ბატონის დასტურით შეეყრება, თუ ისრეც უშვილოდ მოკუდეს, იმისი მამულიცა და ქონებაცა, ვისაც შეჰყრია, იმას უნდა დარჩეს.

[ყმის თავდებობისათვის]

269. ქ. კაცი რომ კაცს თავდებათ უნდოდეს დასაყენებლათ, იმ კაცის ბატონს შეჰკითხოს და ისრე დაიყენოს. და თუ ის კაცი წავიდეს სადმე, პასუხი იმავე თავისმა ბატონმა მიაცემინოს. და თუ უბატონოთ დაიყენოს, ყაბული არ არის, ამიტომ რომ, ეგება, იმ თავდებს იმისი ყმობა უნდოდეს, ვისაც დაუდგება, -- და არ იქნება.

[ბოძებული ან აყრილი გლეხისათვის]

270. ქ. წესად ასე იყო, ან თუ ბატონი ვისმე გლეხს უბოძებდა [ა]ნ წაართმევდა², ან ასაყრელი³ იყო და აყრიდენ⁴, ემიკალასი და იასაულნი იმავე გლეხს* წარსა და მარჩილს გამოართმევდენ⁵; სამდიენოსა და სამურდლოსაც გლეხს გამოართმევდენ⁵. ეს დიად დიდი უსამართლო იყო.

¹ იყოს] + და ² წართმევდა. ³ ასყრელი. ⁴ აყრიდენ. ⁵ გამოართმევდენ.

* აქედან ბოლომდე ტექსტი მიწერილია სხვა ხელით.

ახლა ჩვენ ასრე ვაგვირიგებია: ვისცა გლები მიეცეს სამართ-
ლითა თუ წყალობით, იასაულს¹ ჯარი და მარჩილი, ვისცა მიეცეს,
იმან მისცეს, გლებს ამაში ნურას გარჯიან.

თუ ბატონისთვის ჯელი აიმართოს, ბატონმა იასაულს¹ სხვა
რიგი წყალობა უყოს და გლებს ნურას გამოართვამს.

¹ იასულს.

სინოპსიკური ნუსხა*

ბერძნული სამართლის ქართული ვერსიისა და არმენო-პულოს „ექუსი წიგნის“ და ვლასტარის სინტაგმისა

სამართალი ბერძნული	არმენოპულოს „ექუსი წიგნი“	ვლასტარის სინტაგმა	სამართალი ბერძნული	არმენოპულოს „ექუსი წიგნი“	ვლასტარის სინტაგმა
1— 2	შესავალი		63—69	VI, 1	
3		A, 2**	70—71	II, 6, 1-2	
4— 7		A, 4	72—74		Г, 12
8	III, 3, 13***		76—77		Г, 28
9	III, 3, 22		78—80		Г, 30
10	III, 3, 62-64		81—83		Г, 5
11—12	III, 3, 88-89		84	I, 13, 1	
13—14	III, 3, 98-99		85—86	I, 13, 3-4	
15	III, 3, 102		87	I, 13, 6	
16	I, 3, 14		88	I, 13, 8	
17—18	I, 3, 27, 29		89—91	I, 13, 10-12	
19		A, 12	92	I, 13, 17	
20	I, 3, 30		93— 94		Г, 26
20 ¹	I, 3, 32		95	I, 10, 8	
21	I, 3, 53		96— 98	IV, 9, 1, 3, 7	
22	I, 3, 57		99—100		4, 1
23	I, 3, 55		101—102	III, 5, 27	
24***			103	III, 5, 29	
25	I, 3, 65		104	III, 5, 30	
26—28	I, 15		105	III, 5, 47	
29—34	VI, 8		106	III, 5, 32	
35	VI, 5, 13		107	III, 5, 89	
36—48		A, 12	108	V, 1, 1, 4	
49—50		A, 13	109—110	V, 1, 6	
51—52	VI, 4, 3-4		111	V, 1, 7	
53		A, 15	112	V, 1, 8	
54		B, 5	113	V, 1, 9	
55—56		A, 15	114	V, 1, 16-18	
57		B, 6	115	V, 1, 20	
58—61		B, 7	116	V, 1, 25	
62		B, 12	117	V, 1, 36	

* ნუსხა შედგენილია ჩვენ მიერ პროფ. ვლ. სოკოლსკის გამოკვლევის — „Греко-римское право в уложении Грузинского царя Вахтанга VI“ მიხედვით, ოღონდ „ბერძნული სამართლის“ რუსულ თარგმანში, რომლითაც ვლ. სოკოლსკი სარგებლობდა, მუხლების თანამიმდევრობა ქართულთან შედარებით განსხვავებულია.

** ბერძნული ასო აღნიშნავს სინტაგმის ლიტერს, ხოლო ციფრი—თავს.

*** რომაული ციფრებით აღნიშნულია წიგნი, ხოლო არაბულით—წიგნის ტიტული და თავები.

**** აღნიშნულია ის მუხლები, რომელთა წყაროები დადგენილი არ არის.

სამართალი ბერძული	არმენოპულოს „ექუსი წიგნი“	ვლასტა- ლის სინ- ტაგმა	სამართალი ბერძული	არმენოპულოს „ექუსი წიგნი“	ვლასტა- ლის სინ- ტაგმა
118	V, 1, 41		245—249	I, 7, 6; 8; 14; 16	
119		Δ, 8	249(bis)	V, 12, 2	
120		Δ, 3	250	V, 12, 28	
121	V, 5, 1		251		E, 33
122	V, 5, 10		252	V, 12, 26	
123	V, 5, 2		253	V, 12, 33	
124	V, 5, 3		254—256	?, 6	
125—127		Δ, 3	257	VI, 5, 15	I, 1
128		K, 32	258—259		I, 1
129—130		Δ, 6	260	II, 4, 53	
131—139		Δ, 7	261		K, 3
140—157		Δ, 8	262—267	II, 4, 57, 61, 65, 67	
158—170		Δ, 11	268—269	II, 4, 133—134	
171—174	VI, 12, 1—6		270—271	II, 5, 9—10	
177—176	VI, 13		272—273	II, 5, 12—13	
175—179		Δ, 12	274	II, 5, 11	
180—181			275—276	II, 5, 19—20	
182	III, 1, 13—14		277—279		K, 12
183	III, 1, 16		280—287	V, 8, 8, 28, 38, 44; 49; 66; 73—74; 82; 94	
184	III, 2, 1		288—293		K, 12
185	IV, 14, 1		294	V, 10, 10	
186	III, 1, 11		295—302		K, 12
187	I, 4, 1		303	V, 10, 4	
188	I, 4, 3		304—309	III, 9	
189	I, 4, 5—6		310—318	VI, 5, 1—6, 9—11	
190	I, 4, 7		319—323		K, 23
191	I, 4, 8		324—325	III, 10	
192	I, 4, 9		326***		
193***	I, 4, 11		327	III, 10	
194	I, 4, 35		328—330		Δ, 7
195	I, 4, 43		331—335	I, 5	
196	I, 4, 45		336—340	I, 6	
197	I, 4, 42		341		M, 12
198	I, 4, 46		342	III, 8, 31	
199	I, 4, 69		343		M, 12
200—202		E, 1	344—345	III, 8, 40—41	
203—208	III, 6, 1—19	E, 4	346—361		M, 1
209—210		E, 2	362		M, 9
211	I, 1, 36		363		N, 1, 7
212—214	I, 1, 8—9		364—371	I, 1, 14—16, 27, 28—30	
215—216	IV, 12, 1, 3		372		N, 7
217—218***	III, 4, 8, 10		373—376		II, 14,
219—220		E, 7, 8, 9	377—378***		
221—230		E, 13	379—385	VI, 14, 8—10, 12—15	
231—237		E, 27	386	VI, 14, 16	
238—239		E, 32	387		T, 11
240—244					

სამართალი ბერძული	არმენოპულოს „ექუსი წიგნი“	კლასტა- რის სინ- ტაგმა	სამართალი ბერძული	არმენოპულოს „ექუსი წიგნი“	კლასტა- რის სინ- ტაგმა
388—389		Φ, 8			
390	IV, 1, 1		407—408, 411	1, 7, 17	
391	IV, 2, 3		399, 403, 406,	ლეონ ბრძნის	
392	IV, 3, 9		409—410	ნოველებიდან	
393—396		Γ, 15	412—418	„ექუსი წიგ- ნის“ Appen- dices; Le- ges Agrariae	
397	IV, 1, 15			tit. VI, 1, 2, 5;	
398	„ექუსი წიგ- ნის“ Epito- me Canonum	T, 11		tit. V, 2 და	
400		Φ, 1		tit VII, 2	
401		Τ, 2			
402					
404	I, 7, 3				
405	I, 7, 12				

სინოკვიპარი ნუსხა

სირიულ-რომაული სამართლის ქართული და სომხური ტექსტის მუხლებისა

ქართული	სომხური	ქართული	სომხური	ქართული	სომხური	ქართული	სომხური
1	1	39	39	77	76	115	115
2	2	40	40	78	77	116	116
3	4	41	41	79	78	117	117
4	3	42	42	80	79	118	118
5	5	43	43	81	80	119	119
6	6	44	44	82	81	120	120
7	7	45	45	83	82	121	121
8	8	46	46	84	83	122	122*
9	9	47	47	85	84	123	123
10	10	48	48	86	85	124	124
11	11	49	49	87	86	125	125
12	12	50	50	88	87	126	126
13	13	51	51	89	88	127	127
14	14	52	52	90	89	128	128
15	15	53	53	91	90	129	129
16	16	54	54	92	91	130	130
17	17	55	55	93	92	131	131
18	18	56	56	94	95	132	132
19	19	57	57	95	94	133	133
20	20	58	58	96	96	134	134
21	21	59	—	97	97	135	136*
22	22	60	59	98	98	136	137
23	23	61	60	99	99	137	138
24	24	62	62	100	—	138	139
25	25	63	61	101	100	139	140
26	26	64	63	102	101	140	135
27	27	65	64	103	102	141	141
28	28	66	66	104	103	142	142
29	29	67	65	105	104	143	143
30	30	68	69	106	105	144	144
31	31	69	68	107	106	145	145
32	32	70	67	108	107	146	146
33	33	71	70	109	108	147	147
34	34	72	71	110	109	148	148
35	35	73	72	111	110	149	149
36	36	74	73	112	111	150	150
37	37	75	74	113	112		
38	38	76	75	114	113		

ნუსხა შეადგინა და პირველად გამოაქვეყნა პროფ. ვლ. სოკოლსკი "სტატიაში: „Греко-римское право в уложении.. Вахтанга VI“ (Жур. Мин. Нар. Прос., 1897, сентябрь, гв. 89—91). ეს ნუსხა შემდეგ სომხურ ხელნაწერებთან შეჯერებით დააზუსტა პროფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგმა (იხ. „სამართალი სომხური“, 1927 წ. გვ. 238—240).

სომხური ტექსტის მუხლები მითითებულია Bruns-ის Sachaus გამოცემის მიხედვით.

* აღნიშნულია სომხური ტექსტის ის მუხლები, რომლებიც თარგმნილია ქართულად გადასწავლულია.

სინოპტიკური ნუსხა

მხითარ გოშის სამართლის წიგნის ქართული და სომხური ტექსტების მუხლებისა

ქართული	სომხური	ქართული	სომხური	ქართული	სომხური	ქართ-ული	სომხ-ური
151	1	186	22	221	37	256	41
152	1	187	15	222	39	257	66
153	2	188	16	223	40	258	67
154	3	189	23	224	35	259	68
155	4	190	24	225	41	260	42
156	5	191	25	226	42	261	69
157	6	192	26	227	43	262	70
158	7	193	27	228	44	263	71
159	8	194	28	229	45	264	72
160	9	195	29	230	45*	265	73
161	10	196	30	231	36	266	74
162	11	197	32	232	46	267	75*
163	12	198	31	233	47	268	76
164	13	199	17	234	48	269	77
165	14	200	18	235	49	270	78
166	15	201	33	236	50	271	79
167	16	202	19	237	37	272	43
168	17	203	36	238	38	273	80
169	18	204	20	239	51	274	81
170	2	205	21	240	52	275	32
171	3	206	22	241	53	276	83
172	4	207	23	242	—	277	84
173	5	208	24	243	54	278	85
174	6	209	25	244	55	279	86
175	7	210	26	245	56	280	87
176	8	211	27	246	57	281	88
177	9	212	28	247	58	282	89
178	19	213	29	248	59	283	44
179	20	214	30	249	60	284	45
180	21	215	31	250	61	285	46
181	10	216	32	251	62	286	47
182	11	217	33	252	63	287	48
183	12	218	34	253	64	288	49
184	13	219	35	254	65	289	50
185	14	220	36	255	40*	290	51

სინოპტიკური ნუსხა პირველად ვ. ბასტამიანცმა დაურთო მხითარ გოშის სამართლის წიგნის სომხურ გამოცემას (1880 წ., გვ. 106—107). ვახტანგის კანონთა კრებულის 1887 წლის რუსულ გამოცემას დართული აქვს ი. გ. ტერიონისიანის მიერ შედგენილი ნუსხა (გვ. 350—351). 1927 წელს სინოპტიკური ნუსხა სათანადო შესწორებებით დაბეჭდა პროფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგმა (იხ. „სამართალი სომხური“, გვ. 240—245).

სომხური ტექსტის მუხლები მითითებულია ვ. ბასტამიანცის გამოცემის მიხედვით.

შავი ციფრებით აღნიშნულია მხითარ გოშის სამართლის წიგნის მეორე ნაწილის მუხლები.

* აღნიშნულია სომხურიდან გადასხვაფერებულად თარგმნილი მუხლები.

ქართული	სომხური	ქართული	სომხური	ქართული	სომხური	ქართ- ული	სომხ- ური
291	52	327	84	363	109*	399	119
292	53	328	94	364	105	400	120
293	54	329	95	365	110	401	130*
294	55	330	96	366	106	402	შესა- ვადი
295	56	331	97	367	107		თ. 8
296	57*	332	98	368	108		
297	58	333	99	369	111		
298	59	334	85	370	109	403	
299	60	335	100	371	110	404	
300	61	336	101	372	113	405	
301	62	337	86	373	112	406	
302	63	338	87	374	—	407	
303	64	339	88	375	113*	408	
304	92	340	89*	376	112	409	
305	93	341	90	377	113	410	
306	65	342	91	378	114	411	
307	66	343	92	379	115	412	
308	67	344	102	380	114	413	
309	68	345	93	381	115	414	
310	69	346	94	382	116	415	
311	70	347	95	383	117	416	
312	71	348	96	384	118	417	
313	72	349	97	385	119	418	
314	73	350	98	386	120	419	
315	74	351	99	387	121	420	
316	75	352	100	388	122	421	
317	76	353	101	389	116	422	
318	78	354	102	390	123	423	
319	78*	355	103	391	124	424	
320	79	356	104	392	125	425	
321	80	357	105	393	126	426	
322	81	358	106	394	127	427	
323	82	359	107	395	128	428	
324	92	360	103	396	117	429	
325	93	361	104	397	129	430	
326	83	362	108	398	118	431	165

შესავადი
თ. 8
მხოლოდ გომის სავაჭროს წიგნის II ნაწილის პირველი მუხლი

კრებულის შედგენილობა
და წყაროები

ბმძსტისათვის

✕ ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულის ტექსტი იბეჭდება უძველესი, თვით ვახტანგის მიერ წარედაქციევი, ხელნაწერის (S 3683) მიხედვით. რომელიც აღნიშნულია A ლიტერით. ამასთან ერთად გამოყენებულია ხელნაწერთა ინსტიტუტის კოლექციებში ამ ცოტა ხნის წინათ გამოვლინებული და აღწერილი ჩინებული ხელნაწერი (Q 575), რომელიც კრებულში შესული ყველა საკანონმდებლო ძეგლის ტექსტს შეიცავს. ამ ნუსხის 37V ქვემო კიდევ, სადაც კრებულის საჭივების ტექსტი მთავრდება, ტექსტისავე ხელით მიწერილია: „ქკს ტუშ“, ე. ი. საძიებელი გადაწერილია 1710 წელს. რაც შეეხება კრებულის სამართლის წიგნთა ტექსტს, იგი გადაწერილია სხვა ხელით, მაგრამ უდავოა, რომ შესრულებულია იმავე 1710 წელს ან, ყოველ შემთხვევაში, არა უგვიანეს 1711 წლისა, ე. ი. ვახტანგის გამგებლობის უკანასკნელი წლისა, რაც დასტურდება ხელნაწერის ყველა ფურცლის რ-ს ზედა აწინავე გაკეთებული მინაწერით: „კ უ რ თ ხ ე უ ლ მ ც ა რ ი ს განმგებლობა ვახტანგისა“. ✕ ეს ხელნაწერი ჩვენს გამოცემაში აღნიშნულია B ლიტერით.

B ნუსხა გამოყენებული გვაქვს კრებულის შესავლის, ბერძნული და სომხური სამართლის, ბაგრატ კურაპალატისა და ვახტანგ ბატონიშვილის სამართლის წიგნის ტექსტის დასადგენად. რაც შეეხება „მოსეს სამართალს“, გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დადებას“ და „ბექასა და აღბუღას სამართალს“, მათ გასამართავად სხვა უფრო ძველი ნუსხები გამოვიყენეთ.

✕ მოსეს სამართლის ტექსტის გასამართავად გამოვიყენეთ ე. წ. მცხეთის (A51) ბიბლია, რომელიც საბას წარედაქციევად ითვლება. ჩვენს გამოცემაში იგი აღნიშნულია B ლიტერით.

ბერძნული სამართლის ტექსტი ძირითადად A ხელნაწერის მიხედვით იბეჭდება, მაგრამ ტექსტის ხარვეზებისა და აშკარად დამახინჯებული ადგილების აღსადგენად გამოყენებულია B ხელნაწერი.

სომხური სამართალიც ამავე პრინციპის მიხედვით იბეჭდება. აქაც B ხელნაწერი გამოყენებულია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როცა A ნუსხის ტექსტში აშკარა ხარვეზები ან შერყენილი ადგილებია.

კათალიკოსთა სამართლის ტექსტი გამართულია ორივე ნუსხის მიხედვით. B ხელნაწერმა რამდენიმე მწიშვნელოვანი ხარვეზი შეავსო და დამახინჯებული ადგილი გამართა.

„ძეგლის დადების“ ტექსტი იბეჭდება ჩვენი 1957 წლის გამოცემის მიხედვით, რომელსაც საფუძვლად S 3683 ხელნაწერი უდევს (იხ. „გიორგი ბრწყინვალის სამართალი“, 1957 წ., გვ. 99—119). ამ გამოცემისაგან განსხვავებით ძეგლის დადების უძველეს, XVII საუკუნის ხელნაწერს (H 3094), რომელიც პროფ. ე. თაყაიშვილმა აღმოაჩინა, მთლიანად ვბეჭდავთ. ✕

ლიოში ორივე ნუსხის შესაბამისი მუხლების შეპირისპირებით. 1957 წლის შემდეგ ამ ძეგლის ტექსტზე მუშაობისა და დაკვირვების შედეგად მასში შევიტანეთ ზოგიერთი შესწორება, რაც ნაჩვენებია სქოლიოებში.

ბექასა და აღბუღას სამართალიც დაბეჭდილია ჩვენი 1953 წლის გამოცემის მიხედვით (იხ. „ძველი ქართული სამართალი“, 1953, გვ. 283—346). განსხვავება მხოლოდ ის არის, რომ ხსენებულ გამოცემაში სამართლის წიგნის ტექსტის დადგენისას სრულიად სამართლიანად უპირატესობა XVII საუკუნის ხელნაწერს (Q 206) მიეცა, რომლის ტექსტი შედარებით უფრო კარგად არის შენახული. ახლა კი, როცა მთელი კრებულის ტექსტს საფუძვლად ვახტანგისეული ხელნაწერი (S 3683) დავუდეთ, ბექასა და აღბუღას სამართლის წიგნსაც ამ ნუსხის მიხედვით ვებეჭდავთ. ამიტომ XVII საუკუნის ხელნაწერის ტექსტი სქოლიოში ჩვეიტანეთ ორივე ნუსხის შესაბამისი მუხლების მიხედვით. 1953 წლის გამოცემასთან შედარებით ტექსტის წინამდებარე გამოცემაში შეტანილია რამდენიმე მნიშვნელოვანი შესწორება, რაც მითითებულია სათანადო ადგილას.

ვინაიდან „ბექასა და აღბუღას სამართლისა“ და გიორგი ბრწყინვალის „ძველის დადების“ ახლანდელი გამოცემა 1953 წლისა და 1957 წლის გამოცემებს ემყარება, ამიტომ ხელნაწერთა წაკითხვის ვარიანტული სხვაობანი, გარდა ზოგიერთისა, ამ გამოცემაში არ გვიჩვენებია.

როგორც ცნობილია, ბექასა და აღბუღას სამართალი 98-ე მუხლით მთავრდება. ვახტანგის კრებულებში კი ამ ძეგლს შეცდომით დართული აქვს ბაგრატ კურაპალატის სამართალი და კანონიკური სამართლის ფრაგმენტი (მუხ. 99—175). ამ ორი უკანასკნელი ძეგლის ტექსტიც ჩვენი 1953 წლის გამოცემის მიხედვით იბეჭდება, მაგრამ ხსენებული გამოცემისაგან განსხვავებით, რომელიც მხოლოდ ერთ S 3683 ხელნაწერს ემყარებოდა, წინამდებარე გამოცემაში გამოყენებული გვაქვს მეორე საუცხოო ხელნაწერი (Q 575), რომლის საფუძველზე აღდგენილ და შესწორებულ იქნა A ნუსხის რამდენიმე დამახინჯებული ადგილი.

სამართალი ბატონის შვილის ვახტანგისა შეადგენს კრებულის მეშვიდე, უკანასკნელ ძეგლს. ვახტანგის სამართლის წიგნის ნუსხებს შესწავლასა და ტექსტის კრიტიკულ დადგენაზე დიდი და საპატიო მუშაობა გასწია ხელნაწერთა ინსტიტუტის უფროსმა მეცნიერმა თანამშრომელმა თინათინა ენუქიძემ. 1955 წელს მან სამი ძირითადი ტიპის ნუსხების მიხედვით გამოაქვეყნა ვახტანგის სამართლის წიგნის ტექსტი, რომელსაც წაუმძღვარა ხელნაწერთა აღწერილობა-გამოკვლევა და დაუროთო ტერმინთა სპეციფიკი.

ვახტანგის სამართლის ტექსტზე მომუშავე ყოველი მკვლევარის საპატიო ამოცანა ის არის, რომ ამ ძეგლის ნუსხების შემდგომი ისტორიულ-ფილოლოგიური და იურიდიული ანალიზის შედეგად მართებული გასწორებანი შეიტანოს ტექსტში მისი ჭეოვნად გამართვისა და დადგენის მიზნით.

ვახტანგის სამართლის წიგნის ტექსტის წინამდებარე გამოცემაც ამ მიზანს ემსახურება. გამოცემის საფუძვლად ჩვენც S 3683 ხელნაწერი გვაქვს აღებული, რომელიც აღნიშნულია A ლიტერით, ხოლო B ლიტერით აღნიშნული გვაქვს Q 575 ხელნაწერი, რომელიც კრებულის ერთ-ერთ უძველესსა და უძვირფასეს ნუსხას წარმოადგენს. 1955 წლისათვის ეს ნუსხა ჯერ კიდევ არ იყო გამოვლინებული და შესწავლილი. ამიტომ მისი ვარიანტები თ. ენუქიძის გამოცემაში ვერ აისახა. მაგრამ ძეგლის გამოცემლის მიერ გამოყენებულია ამ ტიპის ნუსხის გვიანდელი პირი, რომელიც მას ფავის გამოცემაში C ლიტერით აქვს აღნიშნული.

ჩვენ მიერ გამოყენებული Q 575 ნუსხა, დედნის (S 3683) გარდა, კრებულის ყველა სხვა ჩვენამდე მოღწეულ ხელნაწერზე უკეთეს ხელნაწერს წარმოადგენს, რომელსაც მეტად მნიშვნელოვანი გასწორებანი შეაქვს A ნუსხის წაკითხვაში. შეიძლება ითქვას, რომ არც ერთ სხვა ნუსხას ვახტანგის კანონთა ტექსტის დადგენისათვის ისეთი მნიშვნელობა არა აქვს, როგორც Q 575 ხელნაწერს.

ქუთაისის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის 1746 წლის № 201 ხელნაწერი. როგორც ეს თ. ენუქიძემ დაადგინა, არის ზუსტი პირი ვახტანგის ნარედაქციები S 3683 ხელნაწერისა, რაც ნუსხის გადამწერსაც აქვს აღნიშნული თავის ანდერძში: „დედა ამის წიგნისა თვით მეფეთ-მეფის ვახტანგის მიერ ნაღვაწი იყო“ (516 V).

მართალია, 149, 178 და 195 მუხლების ტექსტი მხოლოდ ამ ნუსხამ შემოგვინახა და ჩვენს ნუსხებშიც ამ მუხლებისათვის დატოვებულ ცარიელ ადგილებს მარტო სათაურები აქვს წარწერილი, მაგრამ ამ სათაურების შესაბამისი ტექსტი ჩვენი ნუსხების 243, 254 და 256 მუხლებშია მოცემული.

გარდა ამისა, S 3683 ხელნაწერის დანაკლისი მუხლებისა (225—237 და 259—261) და ადგილების აღდგენა-გამართვის თვალსაზრისით Q 575 ნუსხა რედაქციულად ბევრად უკეთესია, ვიდრე ქუთაისის ხელნაწერი, რომელშიც 237 მუხლი მთლიანად გამოტოვებულია, ხოლო 259 მუხლს მეორე ნაწილი აკლია; თანაც უცნობია, თუ რა წყაროებით სარგებლობდა გადამწერი ხსენებული დანაკლისი მუხლების აღდგენისას. დედნის (S 3683) დანაკლისი მუხლების აღდგენისათვის გადამწვევტი მნიშვნელობა აქვს იმას, რომ Q 575 ნუსხა გადაწერილია 1710 წელს, ე. ი. ვახტანგის გამგებლობის დროს და თანაც ვახტანგის დედნიდან. ამიტომ, ცხადია, უპირატესობა მას უნდა მიეცეს.

რაც შეეხება ხელნაწერთა ინსტიტუტის Q ფონდის № 164 ხელნაწერს, რომელიც ვახტანგის სამართლის წიგნის პირვანდელი, შავდ ნაწერი და დაუსრულებელი ვარიანტია (შეიცავს 201 მუხლს), იგი საინტერესოა ვახტანგის საკოდიფიკაციო კომისიის სარედაქციო სამუშაოების თანამიმდევრობის გათვალისწინების თვალსაზრისით, მაგრამ კანონთა ტექსტის დადგენისათვის რაიმე არსებითი ხასიათის გასწორებას არ იძლევა.

დაკვირვებული მკითხველი ადვილად შენიშნავს იმ თავისებურებასა და განსხვავებას, რომლებსაც ჩვენი გამოცემა შეიცავს სამართლის წიგნის 1955 წლის გამოცემასთან შედარებით. ეს თავისებურება გამოიხატება არა მარტო ტექსტში შეტანილი გასწორებებით, არამედ ტექსტის დაყოფით კარებად, თავებად, მუხლებად სამართლის წიგნის სისტემის შესაბამისად, აგრეთვე მუხლების ტექსტის აზნაცებად დანაწევრებითა და განსხვავებული პუნქტუაციით.

ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულის S 3683 ხელნაწერის ტექსტში ყოველი სიტყვის შემდეგ ორი წერტილია, ხოლო ზოგჯერ აზნაცის მაჩვენებლად იხმარება ორი წერტილი მოკლე წმინდა ხაზით (—). ჩვენს გამოცემაში ტექსტი გამართულია თანამედროვე პუნქტუაციით.

გასწორებულია ნუსხის ორთოგრაფიაც. ძირითადად მოწესრიგებულია აღრევა ასოებისა — კ და ხ, ვ და უ (უბრჯგუ), ჯ და უი, ჯ და ვი. მოსეს სამართლის ბაგრატ კურაპალატისა და კათალიკოზთა სამართლის, როგორც სჯულმდებლობის უძველესი ძეგლების, ტექსტები აღდგენილია ძველი ორთოგრაფიით.

ორივე ნუსხის ყოველი ხარვეზი, რომელიც აღდგენილია ჩვენ მიერ ცალკეული ასოების, სიტყვებისა თუ ფრაზების სახით, ყველგან ჩასმულია კვადრატულ ფრჩხილებში. აგრეთვე ხელნაწერის r და v-ის მაჩვენებელი ციფრები და

ჩვენ მიერ დანამრილი და ტექსტში დამოწმებული მუხლებიც კვადრატულ ფრჩხილებშია ჩასმული.

კრებულის ხელნაწერებში სამართლის წიგნთა მუხლები აღნიშნულია ასოებით, რაც ჩვენს გამოცემაში ციფრებით შევცვალეთ.

ადგილები ძველი და ახალი აღთქმიდან, მოციქულთა წერილებიდან და სხვა წყაროებიდან დამოწმებულია სქოლიოებში. იქვე ნაჩვენებია ხელნაწერთა ვარიანტებიც.

საგულისხმო ტექსტოლოგიური შენიშვნებისათვის მადლობას ჰოვასხენებ პროფ. ილ. აბულაძეს.

კრებულის სახელწოდებისათვის

„ვახტანგ VI-ის კანონთა კრებული“ — ასეთი სახელწოდებითაა ცნობილი ლიტერატურაში ის კანონები, რომლებიც შეკრებილ იქნა ერთ corpus-ად ვახტანგ VI-ის განკარგულებით. მაგრამ ეს სახელწოდება გაცილებით უფრო გვიანდელი წარმოსმობისაა, ვიდრე თვით ვახტანგის კრებული. როგორც ცნობილია, კრებული შედგენილ იქნა XVIII საუკუნის დასაწყისში. ეს სახელწოდება კი კრებულს მიეკუთვნა 120 წლის შემდეგ მისი პირველი რუსული გამოცემის საფუძველზე. 1828 წელს მმართველი სენატის განკარგულებით პეტერბურგში პირველად გამოქვეყნდა კანონთა კრებული სათაურით: „Сборник законов грузинского царя Вахтанга VI, издание Правительствующего Сената“. მეორედ ამავე სათაურით კრებული გამოცემულ იქნა თბილისში 1887 წელს. ხსენებული რუსული გამოცემების მიხედვით შემდგომი პერიოდის სპეციალურ ლიტერატურაში ამ კრებულს ეწოდა „ვახტანგ VI-ის კანონთა კრებული“. მაგრამ კრებულის ასეთი დასათაურება უმართებულოა და საჭიროებს დაზუსტებას.

აკად. ივ. ჯავახიშვილმა პირველმა მიაქცია ყურადღება ამ საკითხს და საჭიროდ დაინახა კანონთა კრებულის ამგვარი დასათაურების შეცვლა. მან „ქართული სამართლის ისტორიის“ პირველ წიგნში (გვ. 112, 116) ამ კრებულს „ვახტანგ VI-ის კოდიკო“ უწოდა. სახელგანთქმული მეცნიერი მიუთითებდა, რომ ტერმინი „კოდიკო“, რომელიც ძველ ქართულ მწერლობაში გვხვდება, კოდექსის ნასესხებ ბერძნულ ფორმას წარმოადგენს და, საფიქრებელია, ზეპირად შეთვისებული სიტყვა უნდა იყოს; ეს ტერმინი აღდგენილ უნდა იქნეს კოდექსის აღსანიშნავად. კოდიკო ეწოდებოდა „შინაარსის მხრივ შეთანხმებულ კანონების კრებულს, რომელშიაც სხვადასხვა დროინდელი ძეგლების ურთიერთშორისი შეუთანხმებლობა და წინააღმდეგობა მოსპობილია და ამ გზით მთლიანობა დამყარებული იყო“ (იქვე, გვ. 10—11).

მაგრამ, როგორც ცნობილია, ვახტანგის კანონთა კრებული არ წარმოადგენს შინაარსის მხრივ შეთანხმებულ კანონთა კრებულს, რომელშიაც მთლიანობაა დამყარებული და, მასადასამე, უმართებულო იქნებოდა მისთვის „კოდიკო“ ან კოდექსი გვეწოდებინა. ვახტანგის კანონთა კრებული სხვადასხვა დროისა და სხვადასხვა ხალხის სჯულმდებლობის კრებულია, რომელშიაც შეუთანხმებლობა და წინააღმდეგობა დაძლეული არ არის.

გარდა ამისა, ბერძნულ-რომაული ტერმინი „კოდიკო“ უცნობია გვიანდელი ლათინური ხანის ქართული სამართლის ძეგლებისათვის. მას არც ვახტანგ VI-ის საკოდიფიკაციო კომისია იხსენიებს. ამიტომ ამ ტერმინის ასეთი მნიშვნელობით გამოყენება რამდენადმე ხელოვნურად და შეუსაბამოდ უნდა ჩაითვალოს.

ზემოთ უკვე ითქვა, რომ „ვახტანგ VI-ის კანონთა კრებულს“ ასეთი სახელწოდება რუსული გამოცემის გავლენით მიეცა. თვით კრებულის დედანსა და სხვა ხელნაწერებში იგი არსად ასეთი სათაურით არ იხსენიება. კრებულში შე-

ტანილ არც ერთ საკანონმდებლო ძეგლს არ ეწოდება „კანონი“, არამედ თვითოეულ ძეგლს სათაურად აქვს „სამართალი“. ეს სახეებით გასაგებია თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ ჩვეულებრივიდან ტერმინი „კანონი“ საეკლესიო სჯულმდებლობისა და წესების აღსანიშნავად იხმარებოდა და მსოფლიო და ადგილობრივი ეკლესიის კრებების დადგენილებებს ეწოდებოდა.

საერთო სამართლის ძეგლების აღსანიშნავად კი „სამართლის წიგნი“ ან უფრო მოკლედ „სამართალი“ იხმარებოდა.

მაგალითად, ბექასა და აღბუღას კანონებს უძველეს ხელნაწერებში ეწოდება „წიგნი სამართლისა კაცთა შეცოდებისა ყოველისავე“. სომხური სამართლის ქართული ვერსიის შესავალში ნათქვამია: „ესე წიგნი არს დიდის სომხეთისა სამართლის წიგნთა ზედან გაღმოთარგმანებული და ეწოდების სახელად წიგნი სამართლისა“. ვახტანგის კრებული, როგორც ცნობილია, შეიდ „სამართლის წიგნს“ შეიცავს: 1. „სამართალი მოსესი“, 2. „სამართალი ბერძული“, 3. „სამართალი სომხური“, 4. „სამართალი კათალიკოზთა“, 5. „სამართალი მეფის გიორგისა“, 6. „სამართალი აღბუღასი“ და 7. „სამართალი ბატონიშვილის ვახტანგისა“. თვითეული ზემოდასახელებული „სამართალი“ თავის მხრივ წარმოადგენს კანონთა კრებულს, რომელშიც დალაგებულია საკანონმდებლო მასალა გარკვეული წესის მიხედვით.

ვახტანგ VI-ის კანონთა კრებულის სახელწოდების დადგენისათვის მეტად საყურადღებო ცნობებს შეიცავს კრებულის საერთო შესავალი და აგრეთვე აკუთრივ ვახტანგის სამართლის წიგნის შესავალი და ბოლოსიტყვაობა. კრებულის შესავალში ნათქვამია, რომ ბატონიშვილმა ვახტანგმა „იგულა და იგულისმოდგინა და შემოკრიბა ყოველნი წიგნნი სამართლისანი...“ ვახტანგის სამართლის წიგნის შესავალში კი ნათქვამია: მოსეს, ბერძენთა და სომეხთა, „ეგრეთვე კათალიკოზისა, მეფის გიორგისა და ბექას განჩინებული სამართლები შეეკრიბეთ“. მაშასადამე, ვახტანგ VI-ის კრებული არის სამართლის წიგნთა კრებული, ხოლო სამართლის წიგნი თავისთავად წარმოადგენს კანონთა კრებულს, რომელსაც თანამედროვე სიტყვით შეიძლება „კოდექსი“ ეწოდოს. ვახტანგ VI-ის კრებული ასეთი „კოდექსების“ ანუ „სამართლის წიგნთა“ კრებულია.

სამართლის წიგნის ცნებას ზუსტად შეესაბამება გერმანული *Das Rechtsbuch* და რუსული *Судебник*.

ზემოთქმულის გამო ამ კრებულს „ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებული“ უნდა ეწოდოს. ეს სათაური ზუსტად გამოხატავს კრებულის შედგენილობას და იმ აზრს, რომელსაც ამ სახელწოდებაში ვახტანგის საკოდიფიკაციო კომისია გულისხმობდა.

კრებულის საძიებლისათვის

ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებული იწყება ზანდუკით, ანუ საძიებლით, რომელიც 39 ფურცელს შეიცავს (2r—40r). ზანდუკი სულ 985 პუნქტისაგან შედგება. ხელნაწერში საძიებლის პუნქტების დანომრვა წყდება 10r-ზე სპუ (247) პუნქტით, სადაც ნათქვამია: „რომელიმე დედაკაცი იყოს მონაობიანი, შეუძლია ქმარს გაშვება თუ არა?“. მაგრამ პუნქტების დანომრვის დროს გადაშვების შეცდომა მოხვლია. ხელნაწერის 8r-ზე მას რაზი (169) პუნქტის შემდეგ

ნაცვლად 170-ისა რპ (180) დაუწერია, ე. ი. ზანდუქის პუნქტების რაოდენობა 10 პუნქტით გაუზრდია. ამრიგად საძიებლის ნუმერაცია ხელნაწერში ნაცვლად სმზ (247) პუნქტისა სლზ (237) პუნქტზე უნდა წყდებოდეს. ზანდუქის დანარჩენი პუნქტები ბოლომდე ჩვენ მიერაა დანომრილი.

ხელნაწერში საძიებლის პუნქტები და გრაფებში შეტანილი სამართლის წიგნთა მუხლები დანომრილია ასოებით, რომლებიც ჩვენს გამოცემაში შეცვლილია ციფრებით.

საძიებლის ბოლოს 40რ-ს ქვედა კიდეზე წვრილად მიწერილია: „ზანდუქისა მის დამწერი მ აღ აღ აღ ს ო ლ ო მ ო ნ“. საძიებელი დაწერილია ლამაზი, კალიგრაფიული ხელით. მაგრამ საძიებლის ყველა პუნქტი ერთი ხელით დაწერილი არ არის. გარდა ს. მალაღაძის ხელისა საძიებელში გამოირჩევა კიდევ ორი განსხვავებული ხელი, რომელთაგან ერთი, როგორც ეს ჯერ კიდევ პროფ. ექ. თაყაიშვილმა აღნიშნა, თვით ვახტანგ VI-ს ეკუთვნის. რაც შეეხება მეორე ხელს, მისი ავტორი უცნობია. ამ უცნობი ხელით ჩაწერილია ჩვენი გამოცემის შემდეგი პუნქტები: 569, 620(?), 693, 696, 771 და 773. საძიებლის უკანასკნელი სამი პუნქტი (983, 984 და 985) მიწერილია შემდეგ, უკვე მეოთხე განსხვავებული ხელით.

რაც შეეხება ვახტანგ VI-ის მიერ საძიებელში შეტანილ დამატებებსა და მინაწერებს, საჭიროა აღინიშნოს, რომ სჯულმდებელ მეფეს გულმოდგინე რედაქცია გაუკეთებია მთელი საძიებლისათვის. კრებულის არც ერთ ნაწილს, გარდა საკუთრივ ვახტანგის სამართლის წიგნისა, არ ატყვია ვახტანგის სარედაქციო შესწორებები ისე, როგორც ეს კრებულის საძიებელს ემჩნევა. ვახტანგის შესწორებები სამგვარი ხასიათისაა: 1. საძიებელში მას შეაქვს მთელი რიგი ახალი პუნქტი; 2. თავისი მინაწერებით ამატებს ზოგიერთ ლოგიკურად დაუსრულებელ პუნქტს, რომლებიც ერთგვაროვან იურიდიულ ურთიერთობებს ეხება; 3. კიდევ, პუნქტების გასწვრივ, აკეთებს მოკლე მინაწერებს, რომლებშიც მოხდენილად გადმოსცემს ამა თუ იმ პუნქტის შინაარსს. ამრიგად, ეს შესწორებანი მართლ სარედაქციო ხასიათისა როდია. ვახტანგ VI-ეს, როგორც სჯულმდებელსა და საკოდიფიკაციო კომისიის ხელმძღვანელს, საძიებელში შეაქვს არსებითი იურიდიული მნიშვნელობის ფორმულები და განსაზღვრებანი, რომლებიც ამჟამლებზე კრებულის საძიებლის დამუშავების ხარისხს.

ვახტანგ VI-ის ხელით მთლიანად ჩაწერილია ჩვენი გამოცემის შემდეგი პუნქტები: 131, 277, 281, 290, 468, 490, 491, 550, 620(?), 776, 821 და 922. გარდა ამისა ვახტანგი თავისი მინაწერებით ავსებს შემდეგი პუნქტების შინაარსს: 140, 257(?), 280, 286, 403, 479, 618, 636, და 638. დაბოლოს, კიდევ აკეთებს მინაწერებს საძიებლის შემდეგი პუნქტების გასწვრივ: 132, 133, 145, 146, 168, 174, 185, 197, 213, 221, 248—251, 254, 266, 271, 278, 282, 283, 289, 292—294, 298, 300, 306, 310, 311, 313, 319, 320, 358—361, 364, 383, 396—398, 400, 401, 426—429, 431, 433, 436—440, 442, 490, 625. (უკანასკნელი პუნქტის გასწვრივ მინაწერს ვახტანგის ხელით მიმატებული აქვს შემდეგი სიტყვები: „და სიგლის წარმეგისათვის“).

A და B ხელნაწერების საძიებლების შესწავლისა და ერთმანეთთან შეჯერების შედეგად გამოირკვა, რომ თავის დროზე, როცა A ხელნაწერის აკინძვა ხდებოდა, მათი დაშლილობის გამო საძიებლის ფურცლები და გვერდები არეულა. ფურცლების ასეთი გადაადგილების გამო A ნუსხაში დარღვეულია საძიებლის თემატიკური თანმიმდევრობა.

კრებულის A ხელნაწერის 1r-ზე მოცემულია მეორედ მოსვლის, სამოთხის და ჯოჯოხეთის განსჯა-განკითხვის სცენები. 1v გვერდი თავისუფალია. კრებულის ზანდუკი, ანუ საძიებელი იწყება 2r-ზე სასამართლო წარმოების საკითხების გადმოცემით. მომდევნო 2v-ზე ტექსტი არ არის. შემდეგ, 3r-სა და 4v-ზე ტექსტი სხვა საგანს ეხება. 4r-დან გრძელდება სასამართლო წარმოების საკითხების ჩამოთვლა. შემდეგ, 4v-ზე იწყება კათალიკოზთა და სამღვდელთა კურთხევის წესების გადმოცემა, რომელიც წყდება 5r-ზე და სამი ფურცლის შემდეგ კვლავ გრძელდება 8r-ზე. ამგვარად არეულია A ხელნაწერის საძიებლის სხვა გვერდებიც, რომლებიც ჩვენს გამოცემაში B ნუსხის მიხედვით დავალაგეთ. ამის შედეგად აღდგენილ იქნა, საძიებელში ჩამოთვლილი საკითხების თანამიმდევრობა.

საჭიროა აღინიშნოს, რომ საძიებლის გრაფებში სამართლის წიგნთა მუხლები ზოგჯერ მითითებულია შეცდომით.

საძიებლის ქვესათაურებად დაყოფა თემატიკური თანამიმდევრობის მიხედვით შემოღებულია ჩვენ მიერ. მთელი საძიებელი შინაარსის მიხედვით სულ 62 ქვესათაურად არის დაყოფილი. თვითეული ქვესათაური აერთიანებს ერთგვაროვან საკითხებს, რომელნიც განსაზღვრულ იურიდიულ ურთიერთობებს ეხებაან.

კრებულის საძიებელი პრაქტიკულ მიზნებს ემსახურებოდა. მისი თავდაპირველი დანიშნულება ის იყო, რომ დახმარება აღმოეჩინა მოსამართლეთათვის ამათუ იმ კონკრეტული იურიდიული კაზუსისათვის შესაფერისი ნორმის შერჩევაში. საძიებელი უადვილებდა მოსამართლეებს კრებულის სარგებლობას. ცხადია, საძიებელმა თავისი ასეთი პრაქტიკული დანიშნულება დაკარგა საქართველოს რუსეთთან შეერთების შემდეგ, როცა ვახტანგის კანონები ძალადაკარგულად იქნა გამოცხადებული.

სამაგიეროდ კრებულის საძიებელს არ დაუკარგავს თავისი მეცნიერული და წყაროთმცოდნეობითი მნიშვნელობა. მას დიდი მნიშვნელობა აქვს კრებულში შეტანილი სამართლის წიგნების ურთიერთმიმართებისა და მათი წყაროების შესწავლისათვის.

კრებულის შესავლისათვის

ვახტანგის კანონთა კრებულის როგორც პირველ, ისე მეორე რუსულ გამოცემაში სამართლის წიგნთა კრებულის საერთო შესავალი წინასიტყვაობის სახით წამძღვარებული აქვს საკუთრივ მოსეს სამართალს, რომლის მუხლები შესავლის ტექსტს უშუალოდ მოსდევს (Сборник законов грузинского царя Вахтанга VI, 1887, გვ. 145—146). ამრიგად კრებულის შვიდივე საკანონმდებლო ძეგლის საერთო შესავალი მიკუთვნებული აქვს კრებულის მხოლოდ ერთ ძეგლს—მოსეს სამართალს. ამ ნიადაგზე წარმოშობილმა გაუგებრობამ თავი იჩინა სპეციალურ ლიტერატურაშიც, სადაც კრებულის საერთო შესავალს დღემდე იმოწმებენ როგორც მოსეს სამართლის წინასიტყვაობას. სინამდვილეში საერთო შესავალი, რომელშიც ლაპარაკია კრებულში შეტანილი ყველა უცხო და ეროვნული სამართლის ძეგლების თარგმნისა და შედგენის შესახებ, ეკუთვნის მთელ კრებულს და არა მის ერთ ნაწილს — მოსეს სამართალს.

ვახტანგის კანონთა კრებულის 1887 წლის მეორე რუსული გამოცემის რედაქტორი ცნობილი ისტორიკოსი დიმიტრი ბაქრაძე კრებულის შესავალს

სქოლიოში ასეთ შენიშვნას უკეთებს: «Предисловие это по след. причинам мы признаем вставкою, сделанною после Вахтанга: во 1-х автор его говорит о Вахтанге, как о третьем лице и к тому же Вахтанг не мог говорить о себе тем напыщенным тоном, каким говорит об нем предисловие, и во 2-х оно не внесено в теймурозовский список, относящийся к 1751 г. и след. весьма близкий ко времени Вахтанга (+1737). Список этот прямо приступает к заимствованиям из Моисея» (Сборник законов Вахтанга VI, 1887, გვ. 146—147, სქოლიო). ამრიგად დ. ბაქრაძე ფიქრობდა, რომ კრებულის შესავალი წარმოადგენს ჩანართს, რომელიც შედგენილია ვახტანგის შემდეგ. ეს აზრი გაიზიარა აკად. ივ. ჯავახიშვილმაც («ქართული სამართლის ისტორია, I, 1928, გვ. 118). მაგრამ, როგორც ამჟამად უკვე დადგენილია (იხ. ვახტანგ VI, სამართლის წიგნი, თ. ენუქიძის გამოცემა, 1955, გვ. 11), კრებულის შესავალი შედგენილია ვახტანგ VI-ის დროს. ხელნაწერთა ინსტიტუტის კოლექციებში ამ ცოტა ხნის წინათ აღწერილი კანონთა კრებულის მეტად ძვირფასი ხელნაწერი (Q 575), რომელიც ჩვენს გამოცემაში B ლიტერით არის აღნიშნული, კიდევ ერთ ზედმეტ საბუთს იძლევა იმის სასარგებლოდ, რომ შესავალი დაწერილია კრებულის შედგენისთანავე. Q 575 ხელნაწერის საძიებელს 37V-ზე მიწერილი აქვს თარიღი „ტუშ“ (1710 წ.). ამასთანავე ხსენებული ნუსხის გადამწერი 68R-ზე „ბერძნული სამართლის“ 109—110-ე მუხლის გასწვრივ შენიშნავს: „დედანში ასრე იყო“, და მართლაც კრებულის S—3683 ხელნაწერში, რომელიც ზემოხსენებული Q 575 ნუსხის დედანია, ბერძნული კანონების 109-ე მუხლის სათაური შეცდომით ცალკე მუხლად არის გამოყოფილი. აქედან ცხადია, რომ კრებულის შესავალი, როგორც სამართლიანად ფიქრობდა ს. გორგაძე, შედგენილია კრებულთან ერთად, არა უგვიანეს 1709 წლისა, როცა „შესავალში“ მოხსენიებული გიორგი XI ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო (იგი მოკლულ იქნა ყანაღარის ომში 1709 წელს).

კრებულის S—3683 ხელნაწერში შესავალი მოთავსებულია 42r—43v გვერდებზე (40v—41v გვერდები თავისუფალია). შესავლის იმ ადგილას, სადაც ჩამოთვლილია კრებულში შეტანილი ძეგლები, გადამწერს უნებლიეთ გამოჩენია „კათალიკოზთა სამართალი“, რომელიც სხვა ნუსხების შესავალში მოხსენიებულია კრებულში შესულ მეოთხე ძეგლად. ეს ხარვეზი შევავსეთ B ნუსხის შესაბამისი ადგილით, სადაც ნათქვამია: „მეოთხე, წმინდა და მართლმადიდებელთა ქართლისა და აფხაზეთის კათალიკოზთა და ღირსთა ეფისკოპოზთაგან განწესებული სამართალი“ შევკრიბეთო. შესავლის უკანასკნელი სიტყვები „...ყოველთა მსაჯულთა მიერ“ A ნუსხაში წაჭრილია და მხოლოდ ნაშთი ჩანს.

„შესავალი“ შეიცავს ძვირფას ცნობებს კრებულში შეტანილი საკანონმდებლო ძეგლების თარგმნის, შედგენისა და მათი მოქმედების შესახებ.

ქ მოსეს სამართლის ქართული ვერსია ხელნაწერში აღნიშნულია ასეთი სათაურით: „ქარი პირველი. დასაწყისი წიგნისა სამართლისა, რომელი მოსცა ღმერთმან მოსეს, რომელი დაწერა მან, მოსე, წიგნსა მეორე სჯულისასა და გამოსვლათასა. მცნება ღმრთისაგან. სამართალი მოსესი“. ამ გრძელი წინადადებიდან ჩვენ ძველის სათაურად ავიღეთ ორი უკანასკნელი სიტყვა „სამართალი მოსესი“. ასე აღინიშნება ეს ძველი ხელნაწერის მომდევნო გვერდებზეც.

სამართლის წიგნთა კრებულის შესავალშიც ნათქვამია, რომ ბატონიშვილმა ვახტანგმა შეკრიბა „პირველ, „დაბადებისა“ და „გამოსვლათა“ სამართალნი მოსესისიერი, რომელი თვით ღმერთმან მოსცა და ამცნო, ოდეს გამოვლენს ეგვიპტით ისრაელთა ზღვა იგი მეწამული“.

თუმცა ზემოთ მოტანილ სათაურში მოსეს სამართლის წყაროდ დასახელებულია „წიგნი მეორე სჯულისა და გამოსვლათასა“, მაგრამ სამართლის წიგნის მუხლები მხოლოდ „მეორე სჯულიდან“ არის ამოკრებილი. „გამოსვლათა“ წიგნიდან მოსეს სამართლის ქართულ ვერსიაში არც ერთი მუხლი არაა შეტანილი.

ხელნაწერთა ინსტიტუტის Q 206 (1672 წლის) ხელნაწერიდან, რომელიც ბექასა და აღბუღას კანონების გარდა შეიცავს „გამოსვლათა“ წიგნიდან ამოკრებილ მუხლებს, ჩანს, რომ ჯერ კიდევ XVII საუკუნემდე ყოფილა ცდა სამართლის წიგნის შედგენისა „გამოსვლათას“ მიხედვითაც. ხსენებულ ნუსხაში „გამოსვლათა წიგნიდან“ ამრღებულია 21—24 თავების მუხლები. შესაძლოა, ვახტანგის საკოდიფიკაციო კომისიას თავდაპირველად განზრახული ჰქონდა შესაფერისი მუხლები შეეტანა მოსეს სამართალში „გამოსვლათა წიგნიდან“. მაგრამ ეს განზრახვა შემდეგ აღარ განუხორციელებიათ.

სამართლის წიგნის ტექსტთან შესადარებლად ბიბლიის ხელნაწერთაგან ე. წ. მცხეთის (A 51) ბიბლია გამოვიყენებთ, რომელიც საბას ნარედაქციევად ითვლება. იგი აღნიშნულია B ლიტერით. სხვაობანი, რომლებიც შეჯერების შედეგად მივიღეთ, ტექსტის სქოლიოებში დაეურთეთ.

ქ მოსეს სამართლის ქართული ვერსია წარმოადგენს გამოწაკრებს „მეორე სჯულიდან“ ამოკრებისას ზოგჯერ ფრაზა ან მთელი წინადადება გამოტოვებული, რაც ალაგ-ალაგ გადაწერის მექანიკური მუშაობის შედეგი უნდა იყოს, რაც იქიდან ჩანს, რომ გამოტოვებული ფრაზა თუ წინადადება იმავე სიტყვებით ბოლოვდება ხოლმე, რითაც ის გადაწერილი ტექსტი, რომლის შემდეგ ეს დაკლებული ნაწილი უნდა მოთავსებულყო.

გარდა ამისა, სამართლის წიგნის სათანადო მუხლების ბიბლიასთან შედარებასს ზოგან შეინიშნება პატარა-პატარა დანართები ან დანაკლისები. ზოგ შემთხვევაში ეს იმ დენიდან უნდა წარმოდგებოდეს, რომელიც გადაწერის ხელთ სჭერია

და დღესდღეობით ჩვენს ხელნაწერ კოლექციებში მიკვლეული არ არის; ზოგან კი ის გადამწერის ბრალი უნდა იყოს.

არც სიტყვათა შეცვლის შემთხვევებიც, რომელიც ზოგჯერ თავისებური ხელნაწერი დედნიდან უნდა მომდინარეობდნენ, ზოგჯერ კი გრაფიკულ ნიადაგზე აღრევის გამო აღმოცენებული უნდა იყვნენ.

სამართლის წიგნში აქა-იქ ფრაზის შეკუმშვის მოვლენაც შეინიშნება, რაც საკანონმდებლო-რედაქციული მოთხოვნებითა და სიტყვამომჭირნეობით უნდა იყოს გამოწვეული.

„მოსეს სამართლის“ ტექსტი ძველი ქართული თარგმნიდან მომდინარეობს, იგი ჩვენს გამოცემაში თითქმის ხელუხლებლად არის დატოვებული, თონოდ ტექსტის ადრინდელი სახის გათვალისწინების მიზნით აღდგენილია ძველი ~~ორთო-~~გრაფია.

სამართლის წიგნის მუხლებს საკოდინფიკაციო კომისიის მიერ წარწერილ აქვს სათაურები, რომელთა ორთოგრაფია უცვლელად დავტოვეთ.

საჭიროა აღინიშნოს „მოსეს სამართლის“ ქართული ვერსიის ტექსტის ზე-გეოგრაფიული თავისებურება.

სამართლის წიგნის მეორე მუხლი ამოღებულია „მეორე სჯულიდან“ (თავი 13, 1-2, 5). გამოტოვებულია მე-13 თავის მესამე და მეოთხე მუხლები. მესამე მუხლიდან აღებულია მხოლოდ დასაწყისი: „ნუ ისმენთ სიტყუათა მამათა, ნუცა ჩუენებისა მხილველისათა“.

მოსეს სამართლის მესამე მუხლის წყაროა „მეორე სჯული“ (13, 6, 8-10). გამოტოვებულია მე-13 თავის მეშვიდე მუხლი, მაგრამ ამ მუხლიდან ნასესხებია მხოლოდ დასაწყისი „სამსახურებელთა მათგან წარმართადასა“: შემდგენელს თუ გადამწერს ეს სიტყვები მექანიკურად ჩაურთავს მეექვსე და შერვე მუხლებს შორის.

სამართლის წიგნის მერვე მუხლიც ნასესხებია „მეორე სჯულიდან“ (17, 2-11). მაგრამ მე-17 თავის მეათე მუხლის ტექსტი შემოკლებული და დაუმთავრებელია: სიტყვებიდან, „რომელი გამოირჩია უფალმან“, გადამწერი პირდაპირ გადადის მეთერთმეტე მუხლის უკანასკნელ წინადადებაზე: „არა გარდაუტყვიო შენ მარჯულ, არცა მარცხლ“.

„მოსეს სამართალი“, გარდა ერთი მუხლისა, მთლიანად ამოკრებილია „მეორე სჯულიდან“. გაურკვეველი რჩება მხოლოდ 22-ე მუხლის წყარო. ჩვენ ვერ დავადგინეთ, თუ საიდანაა აღებული ეს მუხლი. ამ მუხლის უკანასკნელი აბზაცის ერთი ადგილი ნასესხები უნდა იყოს „შესაქმედან“ (21, 10, 13). მაგრამ ამ ერთი წინადადების მსგავსებით ძნელია ვიმსჯელოთ მთელი მუხლის წყაროზე.

ხელნაწერის 53v-ზე 38-ე მუხლის ტექსტი შემდეგი სიტყვებიდან: „არა არს ცოდვა შენდა“ მიწერილია სხვა ხელით. ამავე ხელით 54r-ს დასაწყისში მიწერილია 39-ე მუხლის ტექსტი, რის შემდეგ ამოფხეკილია ნუსხის გადამწერის ხელით დაწერილი ორი სტრიქონი.

ამით უნდა აიხსნებოდეს ის გარემოება, რომ 39-ე მუხლი სიტყვა-სიტყვა იმეორებს 37-ე მუხლის უკანასკნელ აბზაცს, რომელიც სესხის ზელშეკრულებას ეხება. როგორც ჩანს, ამ მუხლის ჩამწერს ვერ შეუნიშნავს სამართლის წიგნის 37-ე მუხლის ტექსტის ეს ნაწილი.

სამართლის წიგნის უკანასკნელ, 52-ე მუხლში მოცემულია „მცნებისა გარდამავლის წყევა“, ე. ი. წყევლა-კრულვა იმის მიმართ, ვინც დაარღვევს სამარა-

ლის წიგნის მცნებებს. ეს მუხლიც ამოდებულია „მეორე სჯულიდან“ (27, 15—26), მაგრამ ალაგ-ალაგ მისი ტექსტი შემოკლებულია, გამოტოვებულია ზოგიერთი წინადადება და ფრაზა, ასე მაგალითად, 52-ე მუხლის პირველ წინადადებაში სიტყვიდან „კერპნი“ ვიდრე სიტყვამდე „რამეთუ“ გამოტოვებულია შემდეგი ტექსტი: „და გამოჰედინი ქმნულნი ჰელითა კელოვნისათა და დაადგინეს იგინი ფარულად“. იქვე სიტყვის „უფლისა“ შემდეგ აკლია ტექსტი: „ღმრთისა“ და თქუას ყოველმან ერმან: „იყავნ“. აგრევე ამ მუხლის წყევლის ზოგიერთ ფორმულებს ბოლოში აკლია წყევლის სანქციის დასტური — „იყავნ“.

მოსეს სჯული მოქმედი სამართალი იყო საქრისტიანო მსოფლიოში მთელი შუა საუკუნეების განმავლობაში.

როგორც ცნობილია, ამონაკრები მოსეს სჯულიდან შეტანილი იყო რუსეთში მოქმედ სჯულის კანონებსა და საკანონმდებლო კრებულებშიც. მაგრამ მუხლები ამოკრებილი იყო არა მარტო მოსეს „მეორე სჯულიდან“, არამედ „გამოსლვათა“, „ლევიტელთა“ და „რიცხვთა“ წიგნებიდანაც.

ვახტანგის საკოდიფიკაციო კომისიას, როგორც დავინახეთ, „მოსეს სამართალი“ მხოლოდ „მეორე სჯულიდან“ ამოუკრებია,

უდავოა, რომ მოსეს სამართლის წიგნის ქართული ვერსია იურიდიული ცხოვრების გაკვეთულ სფეროში ჩვენი ეროვნული სამართლის წყაროს წარმოადგენდა. ეს კანონები გამოიყენებოდა საქართველოში დიდი ხნით ადრე XVIII საუკუნემდე, ე. ი. ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულის შედგენამდე.

მეორე მხრივ, ვფიქრობთ, ზედმეტი არ იქნება შევეხოთ საკითხს თვითონ მოსეს სჯულის წყაროების შესახებ. კერძოდ ძველი აღთქმის დამოკიდებულებას ძველი აღმოსავლეთის საკანონმდებლო ძეგლებთან.

XIX საუკუნის მიწურულისა და XX საუკუნის დასაწყისის არქეოლოგიურმა გათხრებმა აღმოსავლეთში ცივილიზაციის ისტორიას შესძინა უაღრესად მნიშვნელოვანი საკანონმდებლო ძეგლები. 1902 წლის დამდეგს სპარსეთის ქალაქ სუზაში საფრანგეთის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ ცნობილი არქეოლოგის ჟ. დემორგანის ხელმძღვანელობით აღმოაჩინა ძველი ბაბილონის სჯულმდებლობის უდიდესი და უშესანიშნავესი ძეგლი — ხამურაბის კანონები. ამ ძეგლის აღმოჩენამ დიდი ინტერესი გამოიწვია მსოფლიოს ცნობილ ასირიოლოგებს შორის. დასევა საკითხი ბიბლიური და ბაბილონური კანონმდებლობის ურთიერთობას შესახებ. ზოგიერთი მეცნიერი ფიქრობდა, რომ ხამურაბის კანონები მოსეს სჯულმდებლობის უშუალო წყაროს წარმოადგენდა.

შემდგომი კვლევა-ძიებით დადგინდა, რომ ბიბლიური კანონმდებლობა უშუალოდ ნასესხები არ არის ხამურაბის კანონმდებლობიდან და არც მისი პირდაპირი გავლენის შედეგს წარმოადგენს.

ამავე დროს აღინიშნა მოსეს სჯულისა და ხამურაბის კანონების პარალელები; მათგან უმთავრესი და ნორმების შინაარსობრივი მსგავსება და ზოგიერთი დამატებითი ცნებები.

ზემოთქმულის საილუსტრაციოდ მოვიტანთ პარალელურ ადგილებს სჯულ-მდებლობის ამ ორი ძეგლიდან.

ხამურაბის კანონები

დაბადება

117. უკეთუ კაცს ვალი მართებს და მისცემს ვერცხლის ფასად ან საჯალო კაბალაში გადასცემს თავის ცოლს, თავის ვაჟიშვილს ან ქალიშვილს, მათ უნდა იმსახურონ მყიდველის ან მგვალის სახლში 3 წელიწადი, მეოთხე წელიწადს ისინი უნდა გაანთავისუფლონ.

129. უკეთუ კაცის ცოლს წაასწრებენ სხვა კაცთან მწოლიარეს, ისინი უნდა შეკრან და წყალში გადააგდონ.

130. უკეთუ კაცი გაუპატიურებს კაცის საცოლეს, რომელსაც არ უცხოვრია მამაკაცთან და მამის სახლში იმყოფება, მიუწვება ქალს და წაასწრებენ მას, ეს კაცი უნდა მოკლან, ქალი კი თავისუფალია პასუხისმგებლობისაგან.

131. უკეთუ ქალს სახელს გაუტეხს მისი ქმარი ფიცით, ხოლო ქალი არ ყოფილა წასწრებული სხვა მამაკაცთან მწოლიარე, ქალმა უნდა დაიფიცოს ღმერთი და შეუძლია დაბრუნდეს თავის სახლში.

146. უკებუ კაცი შეირთავს უნაყოფო ცოლს, უკანასკნელი მისცემს ქმარს მხევალს და იგი შობს შვილებს, შემდეგ ეს მხევალი დაეტოლება თავის ქალბატონს, ვინაიდან მან შობა შეიღებო, მის ქალბატონს არ შეუძლია გაყიდოს ის ვერცხლის ფასად; მას შეუძლია დაადგას მას მონობის ნიშანი და გაათანაბროს სხვა მხევლებთან.

უკეთუ რყიდო ვინმე შენ ძმათა შენთაგანი ებრაელი, ანუ მამაკაცი, ანუ დედაკაცი, ექუს წელ გამსახუროს შენ, და წელსა მეშვიდესა განავლინო იგი შენგან განთავისუფლებული (მეორე სჯული 15, 12).

კაცმან უკეთუ ვინმე იმრუშოს ქმრის ცოლისა თანა ანუ მრუშება ჰყოს ცოლისა, ანუ ვინ სიძუა ჰყოს ცოლსა მოყუსისა თვისისა, სიკუდილით მოკუდინ (ლევიტელთა 20, 10).

უკეთუ ვინმე დაიპყროს კაცმან ქალი... დაწინდული, და მძლავროს და შეიგინოს იგი, მოკუდინ კაცი იგი მძლავრ მყოფელი მისი, ხოლო ქალსა მას ნურასა ვინ ავნებ, რამეთუ არა თანა-აცს მას ბრალი... (მეორე სჯული 22, 25—26).

უკეთუ ისევს ვინმე ცოლი და იყოს მას თანა და მოიძულოს და მიზეზით სიტყუასა დასდებდეს, და სახელსა ბოროტსა განუხდიდეს... (იქვე), 22, 13—14).

და მოიყვანა სარა ცოლმან აბრამისაგან მხევალი მისი... და მისცა იგი აბრამს, ქმარსა თვისსა ცოლად... ხოლო მან იხილა რა, ვითარმედ მუცელს ქმნულ არს, უპატიო ვიქმენ წინაშე მისსა... და თქუა აბრამ სარას მიმართ: აჰა მხევალი შენი კელთა შინა შენთა, იხუმიე იგი, ვითარ რამეცა სათნო არს შენდა, და ძვირი შეუაჩუენა მას სარა, და ივლოდა იგი პირისაგან მისისა (შესაქმეთა 16, 3, 5—6).

155. უკეთუ კაცი თავის ვაჟიშვილს სასძლოს გაურვივებს და მისი შვილი დაიჭერს ქალთან კავშირს, ხოლო შემდეგ თვითონ იგი მიუწყვება ქალს და წაასწრებენ მას, ეს კაცი უნდა შებოქონ და წყალში გადააგდონ.

157. უკეთუ კაცს თავის მამის სიკვდილის შემდეგ წაასწრებენ დედასთან, ისინი ორივენი უნდა დაწვან.

195. უკეთუ შვილი გაარტყამს მამას, მას უნდა მოსჭრან თითები.

196. უკეთუ კაცი თვალს დაუზიანებს კაცს, მასაც უნდა დაუზიანონ თვალი.

197. უკეთუ იგი ძვალს გაუტეხს კაცს, მისი ძვალიც უნდა გატეხონ.

198. უკეთუ ვინმე თვალს დაუზიანებს კაცის მონას ან გაუტეხს ძვალს კაცის მონას, მან უნდა მიუწონოს მონის ნასყიდობის ფასის ნახევარი.

200. უკეთუ კაცი კბილს ჩაუმტვრევს თავის თანაბარ კაცს, მასაც უნდა ჩაუმტვრიონ კბილფ.

206. უკეთუ კაცი გაარტყამს კაცს ჩხუბის ღროს და მიაყენებს მას ჭრილობას, ამ კაცმა უნდა დაიფიცოს: „მე ვანზრახ არ გამირტყამს მისთვის“, აგრეთვე გადაუხადოს ექიმს.

209. უკეთუ კაცი გაარტყამს კაცის ქალიშვილს და მუტელს მოუშლის მას, მან უნდა გადაუხადოს ნაყოფის ფასად 10 სიკლი ვერცხლი.

250. უკეთუ ქუჩაში მიმავალი ხარი ურჭენს კაცს და მოკლავს მას. ეს არ არის საფუძველი პრეტენზიისათვის.

უკეთუ ვინ დაუწეს სძალსა თვისიანთა, სიკუდილითა მოკუდეს ორნივე, რამეთუ უპატიობა ჰყვეს. თანამდემ არიან (იქვე, 20, 12).

უკეთუ მამის ცოლისა თანა იმრუშოს, სიკუდილითა მოკუდინ ორნივე, რამეთუ თანამდებ არიან (იქვე, 20, 11).

რომელმან სცეს მამასა თვისსა და დედასა თვისსა, სიკუდილითა მოკუდინ (გამოსლვათა 21, 15).

განტება განტებისა წილ, თუალი თუალისა წილ, კბილი კბილისა წილ, და რააცა ვერსი დასდვას კაცმან კაცსა, ვერევე უყავთ მას (ლევიტელთა 24, 20).

უკეთუ ვინმე სცეს თუალსა მონისა თვისისასა, ანუ თუალსა მხეველისასა და წარმოუგდოს თუალი, თავის უფლად განუტევენეს იგი თუალისა მის წილ (გაქოსლვათა 21, 25).

კბილი კბილისა წილ, ქელი ჯელიასა წილ, ფერკი ფერკისა წილ, რააცა ვინ უყო ბრძელი მოყუასსა თვისსა, მიეგოს მას (მეორე შჯული 19, 22).

უკეთუ ილაღვიდეს ორნი კაცნი, და სცეს მოყუასმან მოყუასსა... უბრალო იყოს კაცი იგი, რომელმან სცა მას, გარნა უქმობისა მისისათვის მისცეს მას სამკურნალო (გამოსლვათა 21, 18—19).

უკეთუ იბრძოდიან ორნი კაცნი, და სცნენ დედაკაცსა მიდგომილსა, და მოურყუნენ ყრმა მისი არღა გამოხატული, ზღვევიფ ვზღვიოს (იქვე, 21, 23).

უკეთუ ურჭინოს კურომან მამაკაცს ანუ დედაკაცსა და მოკუდეს, ქვითა განიტვენოს კურო იგი... (იქვე, 21, 27).

251. უკეთუ კაცის ხარი მარქენალია და მეზობლები განუცხადებენ მას, რომ იგი მარქენალია, ხოლო იგი არ გადაჭრის მას რქებს და არ დააბამს თავის ხარს, და ეს ხარი ურქენს კაცს და მოკლავს მას, მან უნდა მისცეს $1/2$ მინა ვერცხლი.

252. უკეთუ დაღუპული მონაა კაცი-სა, მან უნდა მისცეს $1/3$ მინა ვერცხლი.

266. უკეთუ ბაკში საქონელი გაწყდება ან ლომი მოკლავს ცხოველს, მწყემსმა ღვთის წინაშე უნდა დაიფიცოს, ხოლო ბაკის პატრონმა უნდა აპატიოს მას საქონლის გაწყვეტა ბაკში.

ანალოგიურ პარალელებს ადგილი აქვს მოსეს წიგნებისა და ხამურაბის კანონების სხვა თავებსა და მუხლებშიც. ზემოთ მოტანილი ტექსტები გვიჩვენებენ რომ მოსეს სჯულს ერთგვარი დამოკიდებულება აქვს ძველბაბილონურ კანონმდებლობასთან, თუმცა იგი არ არის ბაბილონური სამართლის პირდაპირი და უშუალო გავლენის პროდუქტი.

მოსეს სჯულმდებლობის ზოგიერთი პარალელი შეინიშნება აგრეთვე ასურეთისა და ხეთების კანონმდებლობაშიც (შდრ. მაგ., ხეთების კანონებს „გამოსლვათა“, თავი 21—23 და „ლევიტელთა“, თ. 18—20).

უკეთუ მორქინალი იყოს კურო იგი გუშინდლითაგან და ძუღანდლით დღისა მის, და ეწამოს უფალი იგი მისდა, და არა აღილოს იგი შორის, და მოკლას მან მამაკაცი ანუ დედაკაცი, კურო იგი ქეთა განიტვირონ, და უფალი მისი მის თანავე მოკუდინ. უკეთუ საქსარი დასდვა მას, მისცეს მას საქსარი იგი სულისა თვისისა რაცა დასდუან მას (იქვე, 21, 28—29).

უკეთუ ანუ მხეველსა და მონასა ურქინოს კურომან, ვერცხლი ოცდაათი სატირი მისცეს... (იქვე, 21, 31).

უკეთუ ვინმე მისცეს მოყუასსა კარაული, ანუ ზროხა, ანუ ცხოვარა, ანუ ყოველივე პირუტყვთაგანი დამარხუად, მოკუდეს ანუ წარწყმდეს, ანუ წარიტყუენოს, და არა ვინ უწყოდის, ფიცი ღუთისა იყოს შორის მათორთავე, ვითარმედ მან არა რაჲ ბოროტი ქმნა... და არა რაჲ მიჰხადოს მას (იქვე, 22, 10—11).

ბერძნული სამართლის ქართული კვლევა

ბერძნული კანონების შესახებ კრებულის შესავალში ნათქვამია, რომ ბატონიშვილმა ვახტანგმა „ძიება-ყო საბერძნეთით, ოთხთა პატრიაქთა მიერ ქენეპითა, წიგნი სასამართლონი, ჟამთა კეისრისათა, თუ ვითარ სჯიდენ; იგიცა ფრიადითა შრომითა გარდმოთარგმანებითა ბრძენთა კაცთათა, რომელსა თვით უმეტეს შეეწეოდა თარგმანსა შინა“.

„ბერძნული სამართლის“ ქართული ვერსიის შედგენილობისა და წყაროების საკითხი სერიოზული მეცნიერული კვლევის საგანი გახდა გასული საუკუნის 20-იან წლებში. ამ საკითხით დაინტერესდა ქართველი ერის ისტორიისა და კულტურის დიდი მკვლევარი აკადემიკოსი მარი ბროსე. მისი აზრით, ვახტანგის კრებულში შეტანილი ბერძნული კანონების ქართული ვერსია წარმოადგენს ბასილიკის სინოპსისს, რომელიც შედგენილი იყო ბიზანტიის იმპერატორის კონსტანტინე VI-ის ძის რომანოს მიერ (*Histoire du Bas Empire*, XVI, გვ. 19, 61).

ბარონ როზენკამპფი თვლიდა, რომ ბერძნული კანონების ქართული ვერსია ერთ-ერთი პროხირონია, შედგენილი ბასილი მაკედონელის, ლეონ ბრძანსა და მისი შვილების მეფობის დროს. ეს პროხირონი თარგმნილი იყო ბერძნულიდან ქართულ ენაზე და ამგვარად მოაღწია ჩვენ დრომდე, როცა, XIX საუკუნის დასაწყისში, თარგმნილი იქნა რუსულად („Обозрение Кормчей книги“ 1133. 2, გვ. 497).

საკითხი მაკედონური დინასტიის იმპერატორების მიერ გამოცემული პროხირონების შესახებ იმ დროს სრულიად შეუსწავლელი იყო. ამიტომ ბროსე და როზენკამპფი ამ საკითხში ცდებოდნენ შემდეგ გამოიკვია, რომ პროხირონი და მისი რედაქცია, რომელმაც მოაღწია ჩვენამდე ორი კრებულის — ბასილი მაკედონელის პროხირონისა და ამ პროხირონის *repetita praelectio*-ს (ეპანაგოგას) სახით, არ შეიძლება მიჩნეულ იქნეს ვახტანგის კრებულის ბერძნული კანონების წყაროებად. მართალია, პროხირონში, ერთი მხრივ, და ბერძნული კანონების ქართულ ვერსიაში, მეორე მხრივ, ჩვენ ვხვდებით მსგავს და ზოგჯერ იდენტურ მუხლებსაც, მაგრამ მათი შეჯერებისას ირკვევა, რომ საკანონმდებლო მასალის დალაგების მიხედვით ბასილიკის როგორც დიდ, ისე მცირე სინოპსისებს უშუალო კავშირი არა აქვთ ვახტანგის კრებულის ბერძნულ კანონებთან.

პროფესორ დავით ჩუბინაშვილმა პირველმა მიუთითა, რომ ბერძნული კანონების ქართული ვერსიის წყაროებს შეადგენს არმენოპულოს ექვსი წიგნი და ვლასტარის კრებული, ე. ი. მათე ვლასტარის სინაგმა (*Histoire de la Géorgie*, Spb., 1854, წინასიტყვაობა, გვ. XXX).

ვახტანგის კრებულის ბერძნული კანონების წყაროების საფუძვლიანი გამოკვლევა მოცემულია პროფ. ვლ. სოკოლსკის შესანიშნავ მონოგრაფიაში — „Греко-римское право в уложении грузинского царя Вахтанга VI“ (Журн. Мин. Нар. Просв., 1897, сентябрь, гв. 56—93).

ეყრდნობა რა პროფ. დ. ჩუბინაშვილის აზრს, ვლ. სოკოლსკი დაწვრილებით იკვლევს ამ კანონების წყაროებს და მათი ერთმანეთთან გულმოდგინე შეჯერების შედეგად აკეთებს შემდეგ დასკვნებს: 1. ვახტანგის კრებულის ბერძნულმა კანონებმა თავის მნიშვნელოვან ნაწილში არა მარტო ისესხა დებულებები ვლასტარიდან, არამედ ეს კანონები წარმოადგენენ ვლასტარის სინტაქსის შემოკლებას, შევსებულს არმენოპულოს კრებულოდან და სხვა წყაროებიდან; 2. ეს მოკლე რედაქცია შედგენილია არა საქართველოში, არამედ საბერძნეთში, რასაც ამ კანონთა შინაარსის ბერძნული ანბანის რიგზე დალაგებულობა ამტკიცებს; 3. ვლასტარის სინტაქსის ასეთი მოკლე რედაქცია გავრცელებული იყო მოსკოვის რუსეთშიც, სადაც მას მეფის კანონების თანაბარი ავტორიტეტი ჰქონდა.

გამოჩენილი გერმანელი მეცნიერის ცახარიე ფონ-ლინგენტჰალის მიერ ბიზანტიური სამართლის ძეგლების აღნიშვნისათვის დადგენილი წესის მიხედვით ბერძნული სამართლის ქართულ ვერსიას უნდა ეწოდოს: „*Epitome Synagmatis Matthaei Blastaris ad Hexabibulum Armenopuli mutati*“.

განვიხილოთ ბერძნული სამართლის ქართული ვერსიის ეს ორი ძირითადი წყარო და მოკლედ შევჩერდეთ მათი ავტორების ვინაობაზე.

კონსტანტინე არმენოპულო (Constantino Armenopulo) ბიზანტიური იურისპრუდენციის გამოჩენილი წარმომადგენელი იყო. იგი იყო ნომოფილაკოსი (კანონთა დაცვისა და მართებულად გამოყენების მაგისტრტი) და გამოჩენილი მოსამართლე, რომელიც მოღვაწეობდა XIV საუკუნის შუა წლებში ბიზანტიური კულტურისა და განათლების მნიშვნელოვან ცენტრში, სოლუნში (თესალონიკა). როგორც სამართლის მცოდნე არმენოპულო ცნობილია თავისი იურიდიული სახელმძღვანელოთი (Promtuarium ანუ Hexabiblos) და კანონიკური კრებულებით (Epitome canonum). მას ბევრ სხვა იურიდიულ ნაშრომსაც მიაწერდნენ, რომელთა ავტორი იგი სინამდვილეში არ ყოფილა.

სრული ლათინური სახელწოდება არმენოპულოს ძირითადი ნაშრომისა, რომელიც ბერძნული სამართლის ქართული ვერსიის ერთ-ერთ მთავარ წყაროს წარმოადგენს, ასეთია: „*Manuale legum dictum Hexabiblos, undique selectim et compendise collectum: si compositum a summo venerando nomophilace et iudice Thessalonicensi, Constantino Armenopulo*“. არმენოპულოს ამ კანონთა სახელმძღვანელოს მოკლედ ეწოდება Hexabiblos — „ექუსი წიგნი“. ეს სახელწოდება, რომელიც თვითონ ავტორმა მისცა თავის ნაშრომს, იქედან წარმოსდგება, რომ შრომა ექუსი წიგნისაგან შედგება.

ნაშრომის წინასიტყვაობაში არმენოპულო ჩამოთვლის იმ წყაროებს, რომლებითაც იგი სარგებლობდა: საგანგებოდ ჩერდება ბასილის, კონსტანტინესა და ლეონის მიერ გამოქვეყნებულ პროხირონზე. არმენოპულო ეხება პროხირონის წინასიტყვაობას, სადაც ნათქვამია, რომ პროხირონი შეიცავს ყველა საკანონმდებლო აქტებიდან ამოკრებილ ყოველივე საჭიროსა და გავრცელებულს, რომ მასში არაფერი არაა გამოტოვებული ისეთი, რაც საჭიროა და ყველაზე უფრო

ხშირად გამოყენება ცხოვრებაში. არმენოპულო აკრიტიკებს პროხირონის წინასიტყვაობის ამ ადგილს და აღნიშნავს, რომ არც მიზანია მიღწეული და არც დაპირებაა შესრულებული: კანონმდებლობის დიდი ნაწილი განხილულია მეტად ზერელედ, ხოლო ნაწილი სულ გამოტოვებულია. X

უფრო სრულყოფილი საკანონმდებლო კრებულის შედგენის მიზნით არმენოპულომ პროხირონში მეტად მნიშვნელოვანი დამატებანი შეიტანა. ამის შედეგად ნაცვლად პროხირონის 40 ტიტულისა, არმენოპულოს ნაშრომი გაიზარდა 80 ტიტულამდე. პროხირონის საკანონმდებლო მასალა და თავისი დამატებანი მან განსხვავა კრებულის არშიაზე საგანგებო ნიშნების გაკეთებით: პროხირონის მასალა აღნიშნა ზოპალით, ხოლო თავისი დამატებანი — მზით.

არმენოპულოს ექვსი წიგნის ძირითად წყაროს წარმოადგენს ბასილის, კონსტანტინესა და ლეონის პროხირონი (*Prochirum legum, Manuale legum* — კანონთა სახელმძღვანელო). გარდა პროხირონისა, როგორც არმენოპულოს ნაშრომის წინასიტყვაობიდან ჩანს, მას გამოყენებული უნდა ჰქონდეს ბასილიკა (მეფეთა წიგნი), მაგრამ არა უშუალოდ ეს ძეგლი, არამედ სინოპსისი (ბასილიკის შემოკლება) და სასამართლო პრაქტიკა (*practica, experientia*). სხვა წყაროებს შორის არმენოპულო ასახელებს იმპერატორების დადგენილებებს: ნაშრომში მოტანილია ადგილები ლეონ ბრძნის, კონსტანტინე პორფიროგენეტის, რომან I-ის, რომან III-ის, ნიკიფორე ფოკის, ბასილი II-ის, ალექსი და მანუელ კომნენოსების ნოველებიდან. გარდა ამისა, ერთ-ერთ წყაროდ მოხსენიებულია პრეფექტების ედიქტები იულიანუს ასკოლონიუს (*Julianus Ascolonita*) კრებულის მიხედვით. არმენოპულოს ნაშრომის წყაროა აგრეთვე ლეონ ბრძნის ნოველების კრებული (*Ecloga Novellarum Leonis*), რომელიც ხელნაწერებში სინოპსისის დამატებას შეადგენდა არმენოპულოს ნაშრომში ბევრი რამ შევიდა ტრაქტატიდან „ხანდაზმულობის შესახებ“ (*momenta*) რომლის საფუძველს შეადგენს იუსტინიანეს კანონმდებლობა, და მცირე სინოპსიდან (*Synopsis minor*). თავისი ნაშრომის მეექვსე წიგნში არმენოპულოს საკმაოდ ვრცლად აქვს გამოყენებული ლეონისა და კონსტანტინეს 18-ტიტულოვანი ეკლოგა. ნაშრომში გვხვდება ეპანაგოგის (პროხირონის გადასინჯული რედაქციის — *repetita praelectio*) გამოყენების კვალიც. დაბოლოს, კრებული სარგებლობს მოციქულთა და საეკლესიო კრებათა კანონებით, სასინოდო და საპატრიარქოს დადგენილებებით.

არმენოპულოს ნაშრომი იწყება მოსამართლეთა შეგონება-დარიგებით მართალ სამართლის განხორციელების შესახებ, ამას მოჰყვება ლეონ ბრძნისა ჟამისი ძმის ალექსანდრეს ერთი ნოველა (დადგენილება), ხოლო შემდეგ — წინასიტყვაობა.

თვით ნაშრომი, როგორც უკვე ითქვა, ექვსი წიგნისაგან შედგება:

პირველ წიგნში, რომელიც 18 ტიტულს შეიცავს, ლაპარაკია კანონების, სასამართლო წყობილების, რესტიტუციებისა და თავისუფალი მდგომარეობის შესახებ.

მეორე წიგნში 11 ტიტულია. იგი ეხება მფლობელობის, *opus novum*-ისა და საზღვაო სამართლის საკითხებს.

შესამე წიგნი 11 ტიტულისაგან შედგება. აქ ლაპარაკია შეილად აყვანის, გასხვისების, სესხის ხელშეკრულების, მინაბარისა და ამხანაგობის შესახებ.

მეოთხე წიგნი, რომელიც 12 ტიტულს შეიცავს, ეხება ნიშნობისა და ქორწინების საკითხებს.

მეხუთე წიგნში 12 ტიტულია. იგი ანდერძისა და მეურვეობის საკითხებს აწესრიგებს.

დაბოლოს, მეექვსე წიგნი შეიცავს 15 ტიტულს და ეხება ზარალს ანაზღაურებასა და ყოველგვარ გადახდევინებას.

ამ სარჩევიდან ჩანს, რომ არმენოპულოს ნაშრომი თავისი სისტემით დიდად განსხვავდება პროხირონისაგან და არ წააგავს არც ერთ უწინდელ საქანონმდებლო კრებულს.

არმენოპულოს ექვსი წიგნის დამატებას წარმოადგენს *Epitome canonum* — „შემოკლება კანონთა“. ამ ნაშრომის წინასიტყვაობაში დაწვრილებით ჩამოთვლილია კანონიკური წყაროები, რომელთა მიხედვითაც შედგენილია „შემოკლება“. ნაშრომი შედგება ექვსი განყოფილებისაგან, რომელიც დაყოფილია თავებდამდე. ეს განყოფილებებია: 1. ეპისკოპოსთა არჩევისა და ხელდასხმის შესახებ (6 თავი); 2. პრესვიტერთა, დიაკონთა და იპოდიაკონთა არჩევისა და ხელდასხმის შესახებ (6 თავი); 3. სამღვდლო დასის სხვა წევრთა შესახებ (5 თავი); 4. ბერმონაზვნებისა და მონასტერთა შესახებ (3 თავი); 5. ერისკაცთა შესახებ (5 თავი); და 6. ღედაკაცთა შესახებ (მხოლოდ 1 თავს შეიცავს). თვითოეული განყოფილების მიხედვით დალაგებულია კანონიკური დადგენილებანი, რომელთა ტექსტის დიდი ნაწილი მოტანილია საეკლესიო კრებათა დადგენილებებისა და წმიდა მამათა სიტყვების მიხედვით.

არმენოპულოს ნაშრომი შედგენილია ცოტა ხნით ადრე 1345 წლამდე. ამ ნაშრომს საოველთაო გავრცელება ჰქონდა, რაც დასტურდება ჩვენამდე მოღწეული მრავალი ხელნაწერით. იგი მოქმედი სამართლის კოდექსად ითვლებოდა ბიზანტიური ცივილიზაციის ქვეყნებში (საბერძნეთი, ბულგარეთი, მოლდავეთა, რუსეთი, საქართველო, სომხეთი და სხვ.). არმენოპულოს კრებულის რამდენიმე მუხლი შესულია ე. წ. *Кормчая книга*-ს 50-ე და 58-ე თავებში. ბიზანტიის იმპერიის დაცემის შემდეგ ამ ნაშრომის გამოყენება და მისი გავლენა კიდევ უფრო გავრცელდა. არმენოპულოს კრებულს კანონის ძალა ჰქონდა XIX საუკუნეშიც (Д. Азаревич, История византийского права, часть II, 1877, გვ. 299—311).

ბერძნული სამართლის ქართული ვერსიის მეორე ძირითად წყაროს შეადგენს ვლასტარის სინტაგმა. მათე ვლასტარი იყო მღვდელ-მონაზონი, რომელიც ცხოვრობდა XIV საუკუნის პირველ ნახევარში. იგი სამართლიანად ითვლება აღმოსავლეთის ეკლესიის კანონიკური სამართლის ერთ-ერთ უდიდეს ავტორიტეტად. მისი მთავარი იურიდიული ნაშრომია ალფაბეტური სინტაგმა საეკლესიო კრებათა დადგენილებებისა და საერო კანონებისა. ნაშრომი შედგენილია 1335 წელს, იგი იწყება ასეთი წარწერით: *Syntagma alphabeticum rerum omnium que in sacris divinisque canonibus comprehenduntur elaboratum pariter et compositum per minimum ex hieromonachis Mathaeum Blastareum* — „ალფაბეტური სინტაგმა ყველა საგნისა, რომელსაც შეიცავს საღვთო და წმიდა კანონები...“ ამას მოსდევს წინასიტყვაობა, რის

შემდეგ ქრონოლოგიურად გადმოცემული სხვადასხვა წყარო: საეკლესიო კრებების დადგენილებანი და კანონები, რომის სამართლის წყაროების მიმოხილვა XII ტაბულის კანონებიდან ლეონ ბრძნის ბაზილიკამდე.

ნაშრომი ბერძნული ანბანის რიგის მიხედვით 24 განყოფილებას შეიცავს, რომელთაგან თვითეული აღნიშნულია ბერძნული ანბანით α-დან ω-მდე, ასე რომ საეკლესიო სამართლის სხვადასხვა საგანი მოთავსებულია იმ ასოს ქვეშ, რომლითაც ამ საგნის სახელწოდება იწყება. თვითეული განყოფილება იყოფა თავებად (სულ 303). თავების დიდი ნაწილი იმ კანონიკური დადგენილებების გადმოცემით იწყება, რომლებიც შესაბამის საგანს ეხებიან, და მთავრდება გამონაკრებით საერო კანონებიდან. ბევრი თავი მხოლოდ საერო სამართლის საგნებისადმი მიძღვნილი. ისინი ნასესხები უნდა იყოს ბასილის, ლეონისა და ალექსანდრეს ეპანაგოგიდან. ამრიგად ვლასტარის კრებული მოქმედი საეკლესიო და საერო სამართლის ერთობლივი ძეგლია.

ნაშრომის 303 თავს ვლასტარმა დაუმატა ცალკეული კანონიკური წერილება, რომლებსაც პრაქტიკული მნიშვნელობა ჰქონდა იმდროინდელ ბერძნულ ეკლესიაში, სახელდობრ: 1. *Catalogus officiorum ecclesiae Constantinopolitanae*—კატალოგი კონსტანტინოპოლის ეკლესიის თანამდებობათა, №2. *Synopsis nomocanonis Joannis Nesteutae*—გამონაკრები იოანე მმარბველის სჯულის კანონიდან (532 წ.), 3. *Nicetae responsa ad interrogationes episcopi Constantini*—ირაკლიელი მიტროპოლიტის ნიკიტას პასუხები ეპისკოპოს კონსტანტინეს, 4. *Nicephori patriarchae canones*—ნიკიფორე პატრიარქის კანონები, 5. *Ioannis episcopi Citri responsiones ad Cahasitam*—კიტრუს ეპისკოპოსის პასუხები ეპისკოპოს კონსტანტინე კაბასილელს.

მათე ვლასტარის სინტაგმა ფართოდ იყო გავრცელებული, იგი ქრისტიანული ეკლესიის ძირითადი სახელმძღვანელო და საეკლესიო სჯულმდებლობის მნიშვნელოვანი წყარო იყო აღმოსავლეთის მართლმადიდებელ ქვეყნებში. ადგილები ვლასტარის სინტაგმიდან შეტანილია ე. წ. *Кормчая книга*-ს 50-ე და 51-ე თავებში. ვლასტარის კრებული რამდენჯერმე ითარგმნა სლავურ ენებზე. მოსკოვის სინოდალურ ბიბლიოთეკაში დაცულია ამ კრებულის 1342 წლის ხელნაწერი, რომელიც XVII საუკუნეში რუსულად თარგმნა ხუცეს-მონაზონმა ექვთიმე (Д. Азаревич, დასახ. ნაშრომი, II, გვ. 338—340).

ბერძნული კანონების ქართული ვერსიის შესავალი (მუხ. 1) წარმოადგენს არმენოპულოს „ექუსი წიგნის“ შესავალს, რომელიც გადმოცემულია ქართულ ტექსტში არსებითი ცვლილებების გარეშე. მაგრამ ზოგიერთი შემოკლებით. კანონი მე-2 მუხლიც ამავე წყაროდან უნდა იყოს ნასესხები, მაგრამ შეიძლება იგი აგრეთვე ამოღებული იყოს ვლასტარის სინტაგმიდან. ცახარიე ფონ-ლინგენ-ტჰალის აზრით, ბერძნული კანონების მე-2 მუხლი, რომელიც კრებულებში უმრავლეს შემთხვევაში აღნიშნულია იმპერატორების ლეონისა და ალექსანდრეს (ზოგჯერ იხსენიება კონსტანტინეც) ნოველად, ყალბი უნდა იყოს. ძველ ხელნაწერ კრებულებში ეს მუხლი არ მოიპოვება. არმენოპულოს „ექუსი წიგნის“ ყველა ხელნაწერში იგი მხოლოდ იმპერატორებს ლეონსა და ალექსანდრეს მიეწერება. რაკი ქართულ ვერსიაში იმპერატორი კონსტანტინეც იხსენიება, ამიტომ ეს მუხლი, რომელიც მეტად გავრცელებული იყო აღმოსავლეთში, შესაძლებელია, კრებულში შეტანილი იყო არა არმენოპულოს ნაშრომიდან, არამედ სხვა რომელიმე წყაროდან.

ბერძნული კანონების მე-2 მუხლის ქართული რედაქცია გადმოსცემს ნოველის საერთო შინაარსს, მაგრამ მასში არის ერთი ორიგინალური ჩანართი, რომელიც დედანში არ მოიპოვება. ეს არის მე-2 მუხლის მეორე აბზაცი, რომელიც იწყება ასე: „უკეთეს შთავარდეს წარწყმედასა...“ და მთავრდება სიტყვებით: „შვილნი მისნი მისცენ თავადება“ (იხ. აქვე, გვ. 133). ვლ. სოკოლსკის აზრით, სავარაუდებელია, რომ ეს ჩანართი ქართველ მთარგმნელებს ეკუთვნოდეს. რადგან ბიზანტიური სამართლის ძეგლებში არ გვხვდება ის სასჯელი, რომელიც მოხსენიებულია ამ ჩანართში, სახელდობრ დამნაშავეისათვის „ცხურის ფაშვას თავზე ჩამოცმა“.

როგორც უკვე ითქვა, ვლასტარის სინტაგმაში სამართლებრივი დებულებები დალაგებულია ლიტერების მიხედვით, ე. ი. ბერძნული ანბანის რიგზე. რომელიც ლიტერითაც იწყება საგნის დასახელება, იმ ასოსთანვე გადმოცემულია ეს სამართლებრივი ნორმები. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ვლასტარის სინტაგმა იურიდიულ ლექსიკონს წარმოადგენს.

განვიხილოთ პროფ. ვლ. სოკოლსკის გამოკვლევის საფუძველზე ბერძნული სამართლის ქართული ვერსიის წყაროები სინტაგმის ლიტერებისა და არმენოპულოს „ექუსი წიგნის“ მიხედვით.

A ლიტერი.

ბერძნული კანონების 3—7 მუხლები ამოღებულია სინტაგმის A ლიტერიდან. 8—15 მუხლები ნასესხებია არმენოპულოს მესამე წიგნის მე-3 ტიტულიდან, 16—18 მუხლები — მისი პირველი წიგნის მესამე ტიტულიდან (პროფ. ვლ. სოკოლსკი ბერძნული კანონების მუხლებს უთითებს ვახტანგის კრებულის 1887 წლის რუსული გამოცემის მიხედვით; ქართულ ვერსიაში მუხლების თანამიმდევრობა განსხვავებულია).

ამას მოყვება მე-19 მუხლი, რომელიც ნასესხებია ვლასტარის სინტაგმის A ლიტერის მე-12 თავიდან. 20—23, 25 მუხლები ამოღებულია არმენოპულოს I წიგნის მე-3 ტიტულიდან. 24-ე მუხლის წყარო არ ჩანს, რაც შეეხება 26, 27 და 28 მუხლებს, მათი შინაარსი ამოღებულია არმენოპულოს I წიგნის მე-15 ტიტულიდან. 29—34 მუხლები გადმოგვცემენ არმენოპულოს VI წიგნის მე-8 ტიტულის შინაარსს, ხოლო 35 მუხლი — მისი VI წიგნის მე-5 ტიტულის მე-13 თავის შინაარსს.

37—40 მუხლები ამოღებულია სინტაგმის A ლიტერის მე-12 თავიდან. 41 მუხლი მე-40 მუხლის შენიშვნა და ამიტომაც მოთავსებულია ამ ადგილზე. 42 მუხლი ნასესხებია სინტაგმის A ლიტერის იმავე მე-12 თავიდან. 43—48 მუხლები ამოწერილია (მნიშვნელოვანი ცვლილებებით) იმავე A ლიტერის მე-12 თავიდან, 49—50 მუხლები ამოკრებილია სინტაგმის A ლიტერის მე-13 თავიდან, ხოლო 51—52 მუხლები — არმენოპულოს VI წიგნის მე-4 ტიტულის მე-3 და მე-4 თავიდან. A ლიტერი მთავრდება 53-ე მუხლით, რომელიც ნასესხებია ვლასტარის სინტაგმის A ლიტერის მე-15 თავიდან.

B ლიტერი

B ლიტერი იწყება 54-ე მუხლით, რომელიც ნასესხებია სინტაგმის ამავე ლიტერის მე-5 თავიდან; 55 და 56 მუხლები ამოღებულია B ლიტერის მე-15 თავიდან.

დან. 57 მუხლი ამოღებულია სინტაგმის B ლიტერის მე-6 თავიდან, ხოლო 58, 59, 60, 61 მუხლები — სინტაგმის B ლიტერის მე-7 თავიდან. 62 მუხლი ამოწერილია სინტაგმის B ლიტერის მე-12 თავიდან. 64—69 მუხლები აღებულია არმენოპულოს VI წიგნის პირველი ტიტულიდან. 70 და 71 მუხლები ამოკრებილია მისი II წიგნის მე-6 ტიტულის 1 და 2 თავებიდან.

Г ლიტერი

72—74 მუხლები ნასესხებია სინტაგმის Г ლიტერის მე-12 თავიდან. 75 მუხლი ქართულ ხელნაწერში არ არის. 76 და 77 მუხლები ამოღებულია სინტაგმის Г ლიტერის 28-ე თავიდან, ხოლო 78—80 მუხლები 30-ე თავიდან. 81—83 მუხლები ნასესხებია, სინტაგმის Г ლიტერის მე-5 თავიდან. შემდეგ მოსდევს ამონაწერები არმენოპულოს პირველი წიგნიდან: 84 მუხლი აღებულია მე-13 ტიტულის 1 თავიდან, 85 მუხლი — მე-3 თავიდან, 86 — მე-4 თავიდან, 87 — მე-6 თავიდან, 88 მუხლი — მე-8 თავიდან, 89—91 მუხლები — მე-10—12 თავებიდან, ხოლო 92 მუხლი — პირველი წიგნის მე-13 ტიტულის მე-17 თავიდან. დაბოლოს, 93-ე მუხლი ჩართულია Г ლიტერის 26-ე თავიდან.

Δ ლიტერი

Δ ლიტერი იწყება კანონთა 95-ე მუხლით. ეს მუხლი ამოღებულია არმენოპულოს პირველი წიგნის მე-10 ტიტულის მე-8 თავიდან, ხოლო 96—98 მუხლები — მეოთხე წიგნის მე-9 ტიტულის პირველი, მეოთხე და მე-7 თავებიდან. 99—100 მუხლები ნასესხებია ვლასტარას სინტაგმის Δ ლიტერის პირველი თავიდან. 101—107 მუხლები ნასესხებია არმენოპულოს მესამე წიგნის მე-5 ტიტულის თავებიდან, სახელდობრ: 101 და 102 მუხლები აღებულია 27-ე თავიდან, 103 — 29-დან, 104 — 90-დან, 105 — 47-დან, 106 — 92-დან, ხოლო 107 — 89-ე თავიდან.

108—118 მუხლები ამოღებულია არმენოპულოს მეხუთე წიგნის პირველი ტიტულის თავებიდან, სახელდობრ: 108 მუხლი — 1 და მე-4 თავიდან, 109—110 მუხლი — მე-6 თავიდან, 111 მუხლი — მე-7 თავიდან, 112 — მე-8 თავიდან, 113 — მე-9 თავიდან, 114 — მე-16—18 თავებიდან, 115 — მე-20 თავიდან, 116 — 25-ე თავიდან, 117 — 36-ე თავიდან, ხოლო 118 — 41-ე თავიდან.

შემდეგი ორი მუხლი ნასესხებია ვლასტარას სინტაგმიდან: 119 მუხლი ამოღებულია სინტაგმის Δ ლიტერის მე-8 თავიდან, ხოლო 120 — მე-3 თავიდან.

ამის შემდეგ კვლავ იწყება სესხება არმენოპულოს წიგნებიდან. 121—124 მუხლები ამოღებულია მე-5 წიგნის V ტიტულიდან, სახელდობრ: 121 მუხლი — პირველი თავიდან, 122 — მე-10 თავიდან, 123 — მე-2 თავიდან, ხოლო 124 — მე-3 თავიდან.

125—127-ე მუხლები ნასესხებია ვლასტარას სინტაგმის Δ ლიტერის მე-3 თავიდან, 128 მუხლი კი აღებულია ამავე სინტაგმის K ლიტერის 32-ე თავიდან 129—130 მუხლები ამოწერილია სინტაგმის Δ ლიტერის მე-6 თავიდან; 131—139 მუხლები აღებულია Δ ლიტერის მე-7 თავიდან; 140—157 მუხლები ნასესხებია Δ ლიტერის მე-8 თავიდან, ხოლო 158—170 — Δ ლიტერის მე-11 თავიდან.

171—174 მუხლები ამოჭრებილია არმენოპულოს VI წიგნის მე-12 ტიტულის 1—3 თავებიდან, ხოლო 175—176 მუხლები — მე-13 ტიტულიდან. 177—179 მუხლები ნასესხებია ვლასტარის სინტაგმის Δ ლიტერის მე-12 თავიდან.

ლიტერის დანარჩენი მუხლები აღებულია არმენოპულოს მესამე წიგნის პირველი თავიდან, 187 მუხლი — მე-3 თავიდან, 188 მუხლი — მე-5 და 6 თავიდან, თავიდან და 182 მუხლი — მე-16 თავიდან, 183 მუხლი კი ნასესხებია მესამე წიგნის მეორე ტიტულის პირველი თავიდან. 184 მუხლი აღებულია მეოთხე წიგნის მე-14 ტიტულის პირველი თავიდან, 185 მუხლი — მესამე წიგნის პირველი ტიტულის მე-11 თავიდან.

186—199 მუხლები წარმოადგენს გამონაკრებს არმენოპულოს პირველი წიგნის მეოთხე ტიტულის თავებიდან, სახელობრ: 186 მუხლი ამოღებულია პირველი თავიდან, 187 მუხლი — მე-3 თავიდან, 188 მუხლი — მე-5 და 6 თავიდან, 189 მუხლი — მე-7 თავიდან, 190 მუხლი — მე-8 თავიდან, 191 მუხლი — მე-9 თავიდან, 192 მუხლი — მე-11 თავიდან, (193 მუხლის წყარო დადგენილი არ არის), 194 მუხლი — 35-ე თავიდან, 195 მუხლი — 42-ე თავიდან და მისი შენიშვიდან, 196 მუხლი — 45-ე თავიდან, 197 მუხლი — 42-ე თავის შენიშვიდან, 198 მუხლი — 46-ე თავიდან და 199 მუხლი — 69-ე თავიდან.

E ლიტერი

მე-200 მუხლით იწყება E ლიტერი. 200—202 მუხლი ნასესხებია ვლასტარის სინტაგმის E ლიტერის პირველი თავიდან. 203—208 მუხლები შედგენილია არმენოპულოს III წიგნის მე-6 ტიტულის 1—19 თავების საფუძველზე.

შემდეგ კვლავ მოსდევს ამონაწერები სინტაგმიდან, სახელობრ: 209 და 210 მუხლები ამოღებულია სინტაგმის E ლიტერის მე-4 თავიდან. 211 მუხლს საფუძველია E ლიტერის მეორე თავი და გათვალისწინებულია აგრეთვე არმენოპულოს პირველი წიგნის პირველი ტიტულის 36-ე თავი.

212—214 მუხლები ნასესხებია არმენოპულოს პირველი წიგნის მე-8 და მე-9 თავებიდან. 215 და 216 მუხლები ამოღებულია მეოთხე წიგნის მე-12 ტიტულის პირველი და მესამე თავებიდან.

217 და 218 მუხლების უშუალო წყარო დადგენილი არ არის.

219—220 მუხლები ნასესხებია არმენოპულოს მესამე წიგნის მე-4 ტიტულის მე-8 და მე-10 თავებიდან.

221—225 მუხლები ამოღებულია ვლასტარის სინტაგმის E ლიტერის მე-7 თავიდან, 226—228 მუხლები — ამავე ლიტერის მე-8 თავიდან, 229—230 მუხლები — მე-9 თავიდან, ხოლო 231—237 მუხლები — მე-13 თავიდან, 238—239 მუხლები — 27-ე თავიდან, 240—244 მუხლები — 32-ე თავიდან.

245—249 მუხლები ნასესხებია არმენოპულოს პირველი წიგნის VII ტიტულის მე-6, 8, 14 და 16 თავებიდან, 249 (bis) მუხლი — მეხუთე წიგნის მე-12 ტიტულის მეორე თავიდან, 250 მუხლი — ამავე წიგნისა და ამავე ტიტულის 28-ე თავიდან.

251 მუხლი ამოღებულია სინტაგმის E ლიტერის 33-ე თავიდან.

252 მუხლი ნასესხებია არმენოპულოს V წიგნის მე-12 ტიტულის 26-ე თავიდან, ხოლო 253 მუხლი — 33-ე თავიდან.

Ⓒ ლიტერი

ეს ლიტერი მხოლოდ სამ მუხლს შეიცავს. სახელდობრ, 254—256 მუხლებს, რომლებიც ამოღებულია VI ტიტულიდან.

I ლიტერი

257 მუხლი ამოღებულია შეერთებულად ვლასტარის სინტაგმის I ლიტერის პირველი თავიდან და არმენოპულოს VI წიგნის V ტიტულის მე-15 თავიდან; 258 და 259 მუხლები — ვლასტარის სინტაგმის E ლიტერის პირველი თავიდან.

K ლიტერი

260, 262—267 მუხლები შედგენილია არმენოპულოს II წიგნის IV ტიტულის 53, 61, 65 და 67-ე თავების მიხედვით, ხოლო 261 მუხლი ნასესხებია სინტაგმის K ლიტერის მე-3 თავიდან. 268—269 მუხლები აღებულია ამავე ტიტულის 133-ე და 134-ე თავებიდან. 270—276 მუხლები შედგენილია არმენოპულოს II წიგნის V ტიტულის მიხედვით, სახელდობრ: 270 მუხლი ამოღებულია მე-9 თავიდან, 271 — მე-10 თავიდან, 272 — მე-12 თავიდან, 273 — მე-13 თავიდან, 274 — მე-11 თავიდან, 275 — მე-10 თავიდან და 276 — მე-20 თავიდან.

277—279 მუხლები ნასესხებია ვლასტარის სინტაგმის K ლიტერის მე-12 თავიდან; 280—287 მუხლები აღებულია არმენოპულოს V წიგნის VIII ტიტულის მე-8, 28, 38, 44, 49, 66, 72—74, 82 და 94 თავებიდან; 288—293 მუხლები ნასესხებია ვლასტარის სინტაგმის K ლიტერის მე-12 თავიდან, 294 მუხლი — არმენოპულოს V წიგნის მე-10 ტიტულას პირველი თავიდან; 295—302 მუხლები აღებულია სინტაგმის K ლიტერის მე-12 თავიდან; 303 მუხლი ნასესხებია არმენოპულოს V წიგნის მე-10 ტიტულის მე-4 თავიდან; 304—309 მუხლები ამოღებულია არმენოპულოს III წიგნის მე-9 ტიტულიდან, 310—318 მუხლები ნასესხებია არმენოპულოს VI წიგნის მე-5 ტიტულის 1—6, 9—11 თავებიდან; 319—323 მუხლები ამოღებულია ვლასტარის სინტაგმის K ლიტერის 23-ე თავიდან; 324—325 და 327 მუხლები აღებულია არმენოპულოს III წიგნის მე-10 ტიტულიდან. 326 მუხლის წყარო დადგენილი არ არის.

Λ ლიტერი

ეს ლიტერი შეიცავს 328—330 მუხლებს, რომლებიც ამოღებულია ვლასტარის სინტაგმის Λ ლიტერის მე-7 თავიდან.

M ლიტერი

M ლიტერი იწყება 331 მუხლით. 331—335 მუხლები აღებულია არმენოპულოს I წიგნის მე-5 ტიტულიდან; 336—340 მუხლები — ამავე წიგნის მე-6 ტიტულიდან; 341 და 343 მუხლები — ვლასტარის სინტაგმის M ლიტერის მე-12 თავიდან, ხოლო 342, 344 და 345 — არმენოპულოს III წიგნის მე-8 ტიტულას

31, 40—41 თავებიდან. 346—361 მუხლები ნასესხებია ვლასტარის სინტაგმის M ლიტერის პირველი თავიდან, ხოლო 362 მუხლი — მე-9 თავიდან.

N ლიტერი

ეს ლიტერი შეიცავს 363—372 მუხლებს. 363 მუხლი ნასესხებია მათე ვლასტარის სინტაგმის N ლიტერის პირველი ტიტულის მე-7 თავიდან, 364—371 მუხლები — არმენოპულოს I წიგნის პირველი ტიტულის მე-14, 15, 16, 28, 30 თავებიდან და 27-ე თავის შენიშვნიდან, ხოლო 372 მუხლი ვლასტარის სინტაგმის N ლიტერის მე-7 თავიდან.

Π ლიტერი

Π ლიტერი იწყება 373 მუხლით. 373—376 მუხლები ნასესხებია ვლასტარის სინტაგმის Π ლიტერის მე-14 თავიდან, 377—378 მუხლების წყარო დადგენილი არ არის. 379—386 მუხლები ნასესხებია არმენოპულოს VI წიგნის მე-14 ტიტულის 8—10, 12—16 თავებიდან.

T ლიტერი

ეს ლიტერი მხოლოდ ერთ (387) მუხლს შეიცავს, რომელიც ნასესხებია ვლასტარის სინტაგმის T ლიტერის მე-11 თავიდან.

Θ ლიტერი

ეს ლიტერი შეიცავს 388 და 389 მუხლებს, რომლებიც ამოღებულია ვლასტარის სინტაგმის Θ ლიტერის მე-8 თავიდან.

აქ მთავრდება პირვანდელი *Epitome Syntagmatis Blastoris ad Hexabibulum Harmenopuli mutati*. შემდგომი მუხლები წარმოადგენენ კრებულის მიწაწერებს.

393—396 მუხლები ნასესხებია ვლასტარის სინტაგმის T ლიტერის მე-15 თავიდან, 400 მუხლი — T ლიტერის მე-11 თავიდან, 401 — Ψ ლიტერის პირველი თავიდან, 402 მუხლი — T ლიტერის მეორე თავიდან. 399, 403, 406, 409 და 410 მუხლები ნასესხებია ლეონ ბრძნის ნოველებიდან.

დანარჩენი მუხლები ამოღებულია არმენოპულოს „ექუსი წიგნის“ ტიტულების თავებიდან. სახელდობრ: 390 მუხლი (*lib. IV, tit. I, cap. 1*), 391 (*lib. IV, tit. II, cap. 2*), 392 (*lib. IV, tit. III, cap. 9*), 397 (*lib. IV, tit. 1, cap. 15*), 404 (*lib. I, tit. 7, cap. 3*), 405 (*ibid., cap. 12*), 407 (*ibid., cap. 17*), 408 (*Ibid., cap. 17*) და 411 (*ibid., 17*). 412—418 მუხლები ნასესხებია არმენოპულოს *Appendices*-იდან, სახელდობრ: *Leges Agrariae tit. VI, 1, 2, 5; tit. V, 2* და *tit. VII, 2*. 398 მუხლი ალბათ ნასესხებია „ექუსი წიგნის“ ზოგიერთი ნუსხის დანართებში არსებულ კანონთა შემოკლებიდან (*Epitome Canonum*), რომელიც შედგენილია არმენოპულოს მიერვე.

საჭიროა აღინიშნოს, რომ ბერძნული სამართლის ქართული ვერსიის მთელი რიგი მუხლები საგრძნობლად შეცვლილი და დამახინჯებულია, ასეთი მუხლებია: 14, 17, 18, 22, 43—48, 53; 108—118, 183—185, 245—249, 285, 369, 386.

183 მუხლი შეცდომით იმოწმებს ლეონ ბრძნის 29 ნოველას, რომლის შინა-არსი გადმოცემულია წინა (182) მუხლში.

ბერძნული კანონების 257-ე მუხლი ეკლესიის ქურდს, სხვა სასჯელს გარდა, ასი ჯოხის დარტყმას უწესებს. ბერძნულ-რომაული სამართლის არც ერთ სხვა კრებულში არაა განსაზღვრული დარტყმის რაოდენობა. აღსანიშნავია, რომ ასეთი სანქცია გათვალისწინებულია 1667 წლის მოსკოვის საეკლესიო კრების დადგენილებაშიც (თ. 4). აქედან ირკვევა; ამბობს პროფ. ვლ. სოკოლსკი, რომ ვახტანგის კრებულში შეტანილი ბერძნული სამართლის წიგნსა და 1667 წლის მოსკოვის საეკლესიო კრების დადგენილებას საფუძვლად ერთი და იგივე წყარო — ვლასტარის კრებულის პროტოტიპი უდევს.

სამართლის წიგნის შემდგენელს ვერ გაუგია სინტაგმის შესაბამისი ადგილი და ამის გამო 362-ე მუხლის შინაარსი დაუმახინჯებია. დედანში, ე. ი. ვლასტარის სინტაგმაში, „ძველი სჯული“, როგორც ამას თვითონ ვლასტარიც მიუთითებს, იმპერატორ იუსტინიანეს ინსტიტუციებსა და დივესტებს გულისხმობს, ხოლო „სჯულის გამწმენდ“ მეფედ ბასილ მაკედონელი ანდა მისი ძე ლეონ ბრძენი იგულისხმებინან. „ბერძნული სამართლის“ შემდგენელს კი „ძველ სჯულად“ „ძველი აღთქმა“ მიაჩნია, ხოლო „სჯულის გამწმენდ“ მეფედ — იუსტინიანე. პროფ. სოკოლსკის აზრით, ეს არ შეიძლება ქართველი მთარგმნელის შეცდომა იყოს; იგი კრებულის შემდგენლის შეცდომაა და, ალბათ, აიხსნება იმით, რომ კრებული შედგენილია არა უადრეს XVII საუკუნის დასაწყისს.

369 მუხლი

ვახტანგის კანონთა კრებულის რუსული გამოცემის რედაქტორი ისტორიკოსი დ. ბაქრაძე ბერძნული კანონების 371-ე მუხლს ასეთ შენიშვნას უკეთებს: „Не показывает ли эта статья, что в нашем „Сборнике“ „Греческие законы“ были дополнены царем Вахтангом?“ პროფ. ვლ. სოკოლსკის ამაში ეჭვი შეაქვს და ამბობს: ხომ არ არის ეს მუხლი არმენოპულოს 1 წიგნის 1 ტიტულის 29-ე თავის დამახინჯებული თარგმანიო.

377 მუხლი

377-ე მუხლი, რომელიც ყალბი ფულის მჭრელებს ეხება, მკვეთრად განხეავდება ბერძნულ-რომაული სამართლის კრებულების შესაბამისი მუხლებისაგან, რომლებიც ეკლოგას (tit. XVII, cap. 18) ან პროხირონს (tit. XXXIX, cap. 14) ემყარებიან. ეკლოგა შეიცავს მოკლე, კატეგორიულ დადგენილებას ყალბი ფულის მჭრელების შესახებ, პროხირონი კი არა მარტო ყალბი ფულის მკეთებლებისა და მათ დამხმარეთა სასჯელს ითვალისწინებს, არამედ იმეორებს კოდექსისა და ბასილიკის დადგენილებებს იმ სახლებისა და მიწის ნაკვეთების მფლობელთა პასუხისმგებლობის შესახებ, სადაც ყალბი ფული იჭრება, და აგრეთვე ყალბი ფულის მკეთებლებზე, რომლებიც იმალებიან.

377 მუხლის ტექსტი არ შეესაბამება არც ეკლოგისა და არც პროხირონის ტექსტს. იგი არ შეიძლება ნასესხები იყოს არც ვლასტარის სინტაგმიდან და არც არმენოპულოს ექვსი წიგნიდან, რომელნიც ზუსტად იმეორებს პროხირონის ტექსტს.

ასეთ დადგენილებებს ყალბი ფულის მკეთებელთა შესახებ ჩვენ ვხვდებით მხოლოდ 1667 წლის მოსკოვის საეკლესიო კრების დადგენილებაში, რომელიც ამოღებული უნდა იყოს არა უშუალოდ ვლასტარის სინტაგმიდან, არამედ ამ სანტაგმის პროტოტიპიდან, რომელსაც ჩვენამდე არ მოუღწევია.

386 მუხლი ამოღებული უნდა იყოს არმენოპულოს VI წიგნის მე-14 ტიტულის მე-16 თავიდან. მაგრამ ეს მუხლი ამ წყაროს დიდად შორდება. მათი შედარებისას მხოლოდ გამონათქვამის საერთო მსგავსება ირკვევა.

399, 403, 406, 409—410 მუხლები, როგორც უკვე აღნიშნული იყო, ამოღებულია უშუალოდ ლეონ ბრძნის ნოველებიდან, რომლებიც ბერძნული კანონების შემდგენს კარგად ვერ გაუგია.

ამრიგად ბერძნული კანონების შემდგენი, იღებს რა არმენოპულოს „ექუსი წიგნიდან“ და ვლასტარის სინტაგმიდან სამართლებრივ დებულებებსა და ნორმებს, ხშირად ცვლის, ამოკლებს, აერთიანებს და ამგვარად გადმოსცემს მათ.

ასეთია ბერძნული სამართლის ქართული ვერსიის წყაროები, რომელნიც დაწვრილებით განხილულია პროფ. ვლ. სოკოლსკის დასახელებულ ნაშრომში (იხ. გვ. 60—81).

აჯამებს რა თავისი გამოკვლევის შედეგებს, პროფ. ვლ. სოკოლსკი იძლევა შემდეგ დასკვნებს:

ამრიგად, ბერძნული კანონები ვლასტარის სინტაგმისა და არმენოპულოს „ექუსის წიგნისა“, ე. ი. ბერძნულ-რომაული სამართლის იმ მთავარი კრებულების კომპილაციას წარმოადგენს, რომლებიც გამოყენებული იყო ბიზანტიის გვიანდელ ეპოქაში, პირველი სასულიერო, ხოლო მეორე საერო სასამართლოებში. თურქების მიერ კონსტანტინოპოლის დაპყრობის შემდეგ, როცა ბერძნული მოსახლეობის საეკლესიო და სამოქალაქო საქმეების იურისდიქცია მთლიანად პატრიარქატსა და საერთოდ სასულიერო ხელისუფალთა ხელში მოექცა, ყოველდღიური ხმარებისათვის საჭირო გახდა ვლასტარის სინტაგმისა და არმენოპულოს „ექუსი წიგნის“ ასეთი მოკლე კომპილაცია შეედგინათ.

ვლასტარის სინტაგმის შედგენამდე ბიზანტიაში არ არსებობდა ისეთი იურიდიული კრებული, რომ მასში საეკლესიო და საერო სამართალი ერთ *corpus*-ად გაერთიანებული ყოფილიყო. აღმოსავლეთ რომის იმპერიის დაცემის შემდეგ, როცა საეკლესიო იურისდიქცია საერო საქმეებზედაც გავრცელდა, შედგენილიქნა იურიდიული კრებულები, რომლებშიც ერთ მთლიან *corpus*-ად გააერთიანეს საეკლესიო და საერო სამართალი ამ უკანასკნელის უპირატესი მნიშვნელობით.

ამასთან ერთად საჭიროა აღინიშნოს, რომ ვლასტარის სინტაგმის შემოკლება, რომელიც შევსებულია არმენოპულოს „ექუსი წიგნიდან“, ხასიათდება იურიდიულ მეცნიერებისა და აზროვნების დაქვეითებით. კრებულის შემდგენელს ხშირად არ ესმის იმ სამართლებრივ დებულებათა აზრი, რომელნიც შემოკლებული სახით შეაქვს თავის კრებულში ვლასტარის სინტაგმიდან და არმენოპულოს ნაშრომიდან. ამის გამო ადგილი აქვს არა მარტო შემოკლებას, არამედ სამართლებრივ დებულებათა პირვანდელი ტექსტის დამახინჯებასაც. ამას უნდა დაემატოს ის შეკვდომები და დამახინჯებანი, რომლებიც დაშვებულია ძეგლის ქართულ თარგმანში (ვლ. სოკოლსკი, გვ. 78—79, 82, 84).

იურიდიული აზროვნების დონის გასათვალისწინებლად შეიძლება აღინიშნოს, რომ სამართლის წიგნის ზოგიერთ მუხლში დაკანონებულია ჩამორჩენილი

და განუვითარებელი სამართლისათვის დამახასიათებელი ტალიონის პრინციპი — „თვალი თვალის წილ, კბილი კბილისა წილ“. სამართლის წიგნის 67-ე მუხლში ნათქვამია: „უკეთუ კაცმან კაცს ერთი თვალი გამოსთხაროს, სამართალი ესრეთ ბრძანებს: მის 'მაგიერათ ერთი თვალი მას მოეთხაროს; უკეთუ ორი თვალი მოსთხაროს, იმასაც ორი თვალი მოეთხაროს, ამისთვის რომე კარგი ნიშანია და ნუღარავინ მოსთხრის თვალსა“. კანონთა 65-ე და 385-ე მუხლები ითვალისწინებს პირუტყვის მიერ ადამიანის დაშავებას ან მოკვლას, რის გამო კანონი ადგენს, პირუტყვიც უნდა მოიკლასო.

მაგრამ მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ ისიც, რომ მსგავსი პრინციპებია ხელმძღვანელობდა აგრეთვე სხვა ხალხთა სამართალიც უფრო მოგვიანო ხანაშიც.

ბერძნული სამართლის ქართული ვერსია, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, შეიცავს ბერძნულ-რომაული სამართლის უმნიშვნელოვანეს ინსტიტუტებს, რომლებიც იუსტინიანეს კოდიფიკაციიდან მომდინარეობენ და შემდგომი პერიოდის პროხირონებისა და სხვა გადამუშავებული საკანონმდებლო კრებულების თუ კერძო კომპილაციების საფუძველს შეადგენენ.

ბერძნული სამართლის ქართული ტექსტი 418 მუხლისაგან შედგება და საკითხების მიხედვით დალაგებულია მუხლებად შემდეგი თანამიმდევრობით:

1. მოსამართლეთა და სამართლის ქმნის შესახებ — 1—2;
2. მწვალებელთა შესახებ — 3;
3. ყიდვა-გაყიდვის შესახებ — 4—15;
4. ეკლესიათა ქონებისათვის — 16—17;
5. ხანდაზმულობის შესახებ — 18—25;
6. გამოუჩენელის საეჭვო საქმისათვის — 26—28;
7. ღალატისა და ორგულობისათვის — 29—34;
8. ძარცვისა და მოტაცებისათვის — 35—39, 42—48;
9. ტყვის გამოხსნისათვის — 40—41;
10. დედაკაცის მოტაცებისათვის — 49—50;
11. მამათმავლობისათვის — 51—52;
12. მეფეთათვის — 53—60;
13. თავის მოკვლისათვის — 62—63;
14. პირუტყვისაგან კაცთა ვნებისათვის — 64—66;
15. კაცთა დაშავებისათვის — 67—68;
16. ცეცხლისა და წყალში ნაპოვნი ნივთისათვის — 69—70;
17. მიზარებისათვის — 71;
18. ქრისტიანისა და ურჯულოს შეუღლებისათვის — 72—75;
19. დედაკაცის მუტლის მოშლისათვის — 76—77;
20. სიძვისა და გახარწვისათვის — 78—80;
21. ლაშქრობიდან გამოქცევისათვის — 81;
22. სალაშქროდ წასული ან დატყვევებული კაცის ცოლისათვის — 82—83;
23. დედაკაცთა უფროსობისათვის — 84—92;
24. გიჟი ცოლ-ქმრისათვის — 93—94;
25. ქრთამის გაღება ვინებისათვის — 95;
26. მეორე ქორწინებისათვის — 96—98;
27. გიჟთათვის — 99—100;
28. ვალისა და გირაოსათვის — 101—107;
29. ანდერძისათვის — 108—127;
30. სამღვდელთათვის — 128;
31. ხელმწიფისა და მოსამართლის სამართლისათვის — 129—139;
32. სამღვდელთა კაცის ცილის წამებისათვის — 140—142;
33. სამართალში მოწმობისათვის — 143—155;
34. პაპისა და სამღვდელთა სამართლისათვის — 156—157;
35. მებატონეთა და ყმათათვის — 158—176;
36. ჩუქებისათვის — 177—185;
37. მოსამართლეთა და სამართლის ქმნის შესახებ — 186—199;
38. თავდებობისათვის — 200—208;
39. კანონისა და ჩვეულებისათვის — 209—211;
40. სჯული მეფეთა საჩივრისათვის — 212—214;
41. მზითვისათვის — 215—216;
42. ეკლესიათა ადგილ-მამულისათვის — 217—220, 226—228;
43. ცეცხლის წაკიდებისათვის — 221—225;
44. ბერთა და მღვდელთა ტანისამოსისათვის — 229—230;
45. ეკლესიათა აღშენებისათვის — 231;
46. ეკლესიაში შეხვეწისათვის — 232—237;
47. ეპისკოპოსის მიცვალებისათვის — 238—239;
48. ფიცისათვის — 240—249;
49. ვეჟილთათვის (მეურვეთათვის)

ვის) 249—253; 50. საქონლის (ნივთის) პოვნისათვის — 254—256; 51. ეკლესიის მკრეხველთათვის — 257—259; 52. სხვისი ნივთით სარგებლობის (სერვიტუტების) უფლება — 260—267; 53. ზოგადი ნადირის ან კუნძულის კუთვნილებისათვის — 268—269; 54. სამეფო ბეგარისა და ბაქისათვის — 270—276; 55. სამკვიდრებლის დამკვიდრებისათვის — 277—303; 56. მიზარებისათვის — 304—309; 57. ქურდობისათვის — 310—323; 58. ამხანაგობისათვის — 324—327; 59. მძარცველთათვის — 328—329; 60. სამღვდელსაგან უსჯულოს კაცის მოკვლისათვის — 330; 61. მთხრობლობისა და მოწმობისათვის — 331—340; 62. ქირაობისათვის — 341—345; 63. მისნობისა და მწამლელობისათვის — 346—361; 64. მართლმსაჯულების შესახებ — 362—376; 65. ყალბი ფულის მოჭრისათვის — 377—378; 66. საპყრობილეთათვის — 379—381; 67. სყიდვაში შეცდომებისათვის — 382—383; 68. პირუტყვის დაზოცვისა და დაღალვისათვის — 384—386; 69. სამღვდლო კაცის ცემისათვის — 387; 70. უნებურად კაცის კვლისათვის — 388—389; 71. ცოლის დანიშვნისათვის — 390—397; 72. სამღვდლოსა და ეკლესიის წესისათვის — 398—402; 73. ფიცისათვის — 403—410; 74. პირუტყვა სიკვდილისა და წაწახედისათვის — 412—416; 75. რუს გაღებისათვის — 417—418.

ასეთი საგნობრივი თანამიმდევრობითაა დალაგებული საქანონმდებლო მასალა ბერძნული სამართლის ქართულ ვერსიაში.

ბერძნული სამართლის ქართული ტექსტი ჩვენს გამოცემაში იბეჭდება S 3683 ხელნაწერის მიხედვით. ამ ხელნაწერის ხარვეზები და აშკარად დამახინჯებული ადგილები შევსებულ-გამოსწორებულია Q 575 ხელნაწერის მიხედვით. A ნუსხას აკლია ერთი ფურცელი (112—113 შორის), რომელიც 352—361 მუხლებს შეიცავს. ეს ხარვეზი აღდგენილია B ხელნაწერის მიხედვით.

სამართლის წიგნის მუხლების საერთო რაოდენობა (418 მუხლ.) უცვლელად დავტოვეთ. პირველი მუხლი, რომელიც მართლმსაჯულების პრინციპებს ეხება, არსებითად წარმოადგენს სამართლის წიგნის შესავალს. საჭირო გახდა ზოგიერთი მუხლის არასწორი დანომრვის გასწორება და ზოგი დაუნომრავის დანომრვა. კანონთა მე-20 მუხლის პირველი ნაწილი დამნაშავეს პერსონალური პასუხისმგებლობის პრინციპს ადგენს, მეორე ნაწილი კი სრულიად მოულოდნელად დედაკაცის გახრწანს ეხება. მუხლის ასეთი შედგენილობა აშკარად შეუსაბამოა. ამიტომ მისი მეორე ნაწილი ცალკე მუხლად გამოვყავით და მუხლის აღმნიშვნელი ციფრი კვადრატულ ფრჩხილებში ჩავსვით.

238-ე მუხლის პირველი ნაწილი, რომელიც ეპისკოპოსის გარდაცვალებას ეხება, მეექვსე საეკლესიო კრების მიერ დადგენილ წესს იმოწმებს. ამავე მუხლის მეორე ნაწილი კი იმოწმებს მეოთხე კრების ოცდამეორე კანონს, რომელიც გარდაცვლილი ეპისკოპოსის ქონების წამლებს ეკლესიიდან განკვეთითა და შეწვევებით ემუქრება. თუმცა მუხლის ორივე ნაწილი ერთ საგანს ეხება, მაინც მიზანშეწონილად მივიჩნიეთ მეორე ნაწილი ცალკე (238¹) მუხლად გამოვვეყო.

36-ე მუხლის სათაური ხელნაწერში შეცდომით ცალკე მუხლად არის გამოყოფილი, ამიტომ მუხლის აღმნიშვნელი ციფრი (36) მოვაცილეთ და ტექსტი მომდევნო 37-ე მუხლს შევუერთეთ ასეთი სახით: 36—37.

ხელნაწერში 76 (75) მუხლი წაშლილია, მაგრამ მუხლების ნუმერაციაში მაინც დატოვებულია. 94-ე მუხლი, რომელიც 93-ე მუხლის ნაწილია, შეცდომით

ცალკე მუხლადაა გამოყოფილი. მუხლების შედგენილობა რომ არ დაგვერღვია, ჩვენც ასევე დავტოვეთ.

როთ (109) მუხლის სათაური — „ოცდამეშვიდე კანონი, ლეონ ბრძენი ბრძანებს“, შეცდომით ცალკე მუხლადაა გამოყოფილი. ეს შეუნიშნავს B ნუსხის გადაწერს და ამ მუხლის გასწვრივ კიდევ მიუწერია: „დედანში ასე იყო“. გადაწერის შეცდომითვე რუგ (193) მუხლის ნაცვლად სუგ (293) სწერია. ზმთ (249) მუხლის სათაური და ტექსტი ხელნაწერში შეცდომით ცალკე მუხლებად და აღნიშნული.

სამართლის წიგნის ზოგიერთი მუხლი სხვა მუხლებზე მითითებას შეიცავს — „ვითარცა ზემოთ სწერია“ ან „ვითარცა ქვემოთ სწერია“ (იხ. მუხლ. 42, 50, 59, 299, 388), — მაგრამ მუხლს არ აღნიშნავს. ასეთ შემთხვევებში ჩვენ სათანადო ადგალას შესაბამისი მუხლი კვადრატულ ფრჩხილებში მივუთითეთ.

ხელნაწერში ზოგიერთი მუხლის სათაური თვით ტექსტის დასაწყისშია მოცემული. ასეთ შემთხვევებში შესაბამისი ტექსტი გამოტანილია მუხლის ტექსტიდან და წარმოდგენილია როგორც სათაური.

ხელნაწერში გვხვდება მსგავსი შინაარსის მუხლები (იხ. მუხლ. 7, 40) და ზოგჯერ განმეორებაც (იხ. მუხლ. 129, 130, 364, 365).

ადგილები ძველი და ახალი აღთქმიდან და აგრეთვე მოციქულთა წერილებიდან დამოწმებულია სქოლიოებში.

ბერძნული სამართლის ქართული ვერსიის ტექსტისა და წყაროების დადგენისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს კანონთა ბერძნული და ქართული ხელნაწერების კრიტიკულ შესწავლას.

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტის მეცნიერთა თანამშრომელმა თამარ ბრეგაძემ ხელნაწერთა კოლექციებში გამოავლინა და აღწერა მეცნიერთა მიერ დიდი ხნის განმავლობაში ძიებული ბერძნული ხელნაწერი სამართლის წიგნის ქართული ვერსიისა. კანონთა ბერძნულ-ქართული პარალელური ტექსტები გამოკვლევიდა და შენიშვნებით გამოქვეყნებული იქნება მის მიერ უახლოეს ხანში.

აქ საჭიროდ მიგვაჩნია მოვიტანოთ ამონაწერი თ. ბრეგაძის მიერ წინააღმდეგობის სახით გამოქვეყნებული სტატიიდან — „ვახტანგ VI სამართლის წყაროთა კრებულში შესული ბერძნული სამართლის წყაროსათვის“, რომელშიც გაითქმურა შემდეგი ძირითადი მოსაზრებანი:

„1. ვახტანგ VI სამართლის კრებულში შემავალი ბერძნული სამართლის წყაროს წარმოადგენს საქ. სახელმწიფო მუზეუმში დაცული ხელნაწერი „Gr. 10“, რომელიც შედგენილობით წარმოადგენს ვლასტორის სინტაგმას არმენოპულოს წიგნებიდან ჩანამატებით.

2. ამ ხელნაწერის ქართული თარგმანი ატარებს გამოკრებილ ხასიათს.

3. თარგმანი უნდა იყოს შესრულებული კვიპრიანე სამთავნელ ეპისკოპოსის მიერ.

4. კვიპრიანემ, რომელმაც თარგმნა „კურთხევა ეკლესიისა“ დომენტი კათალიკოსის ბრძანებით, იმავე დომენტის ბრძანებით გააკეთა მინაწერები სამართლის იმ მუხლებზე, რომელიც საინტერესო და საჭირო იყო კათალიკოს დომენტისათვის. თუ რამდენად გამოიყენეს ეს მუხლები შემდგომი ძიების საკითხია“ (საქ. სახ. მუზეუმის მოამბე, XIX—A და XXI—B, 1957 წ., გვ. 90).

სომხური სამართლის ქართული ვერსია

ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულის შესავალში ნათქვამია, რომ ბატონი შვილმა ვახტანგმა „მოაღებინა დიდისა სომხეთისა მწყემსისა გრიგოლ განმანათლებლისა სამარხოს ეჩმიაძინით სომეხთ მეფეთა წიგნი სამართლისანი და მუნით გარდმოთარგმნილნი სრულნი და უკლებლნი“. საკუთრივ ვახტანგის სამართლის წიგნის ბოლოსიტყვაობაში კი ნათქვამია, რომ სომეხთ მეფეთა სამართლის წიგნს დიდი შრომითა და გარჯით ორ წლამდე ვთარგმნიდითო: „მრავლის სასჯელითა ვიდრე წელთა მეორედმდე გარდმოვთარგმნეთ“.

სომხური სამართლის ქართული ვერსია შედგება ორი ნაწილისაგან: სირიულ-რომაული სამართლის ქართული ვერსიისა (მუხლ. 1—150) და მხითარ გოშის სამართლის წიგნის ქართული ვერსიისაგან (მუხლ. 151—431). განვიხილოთ თვეული მათგანი.

სირიულ-რომაული სამართლის ქართული ვერსია

(მუხლ. 1—150)

სირიულ-რომაული სამართლის ქართული ვერსია საფუძვლიანად გამოიკვლია პროფ. ვლ. სოკოლსკიმ ზემოთ დასახელებულ ნაშრომში. მან პირველმა აღნიშნა, რომ ვახტანგის კრებულში შეტანილი „სომხური სამართლის“ პირველი ნაწილი მე-5 საუკუნის დამლევს ბასილიკე კეისრის მეფობაში აღმოსავლეთში შედგენილ რომაული კანონების სომხურ რედაქციას წარმოადგენს. ცნობილია ამ ძეგლის სამი ტექსტი: სირიული, არაბული და სომხური. სამივე ტექსტი გამოცემულია პროფესორების ბრუნსისა და შახაუს მიერ: **Dr. K. G. Bruns und Dr. Ed. Sachau, Syrisch-römisches Rechtsbuch aus dem fünften Jahrhundert, Erster Theil. Die orientalischen Texte, Zweiter Theil, Die Uebersetzungen (Leipzig, 1880).**

სომხური ტექსტი შეიცავს 150 მუხლს; სირიული: ლონდონის ხელნაწერი — 127-ს, პარიზისა — 83-ს; არაბული ხელნაწერი — 130 მუხლს.

ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულში შეტანილი „სომხური სამართლის“ პირველი ნაწილი წარმოადგენს სირიულ-რომაული სამართლის მეოთხე ქართულ რედაქციას.

პროფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგი აღნიშნავს, რომ „სომხური სამართლის პირველი ნაწილი არის თარგმანი ე. წ. სირიულ-რომაული სამართლის XII საუკუნის დამლევის ნერსეს-ლამბრონისეული სომხური ვერსიისა“ („სამართალი სომხური“, 1927, გვ. VIII—IX).

ამრიგად სირიულ-რომაული სამართლის ქართული ვერსია თარგმნილია არა დედნიდან, არამედ სომხურიდან და წარმოადგენს ამ ძეგლის სომხური თარგმანის თარგმანს. სამართლის წიგნის სომხური ტექსტი, მხითარ გოშის სამართლის წიგნთან ერთად, ჩამოუტანიათ ბილისში ეჩმიაძინიდან ვახტანგ ბატონიშვილის დავალებით.

ეჩმიაძინიდან ჩამოტანილი კრებული სომხური ხელნაწერი შეიცავდა ორ-ვე ძეგლის ტექსტს. ხელნაწერში ეს ორი სრულიად სხვადასხვა ძეგლი — ერთი უცხოური, ხოლო მეორე ეროვნული, როგორც სომხეთში ძველთაგანვე მოქმედი სამართლის წიგნები, გაერთიანებული ყოფილა ერთ კრებულად ავტორებისა და სამართლის წიგნების სათაურების მიუთითებლად. ვახტანგის საკოდიფიკაციო კომისიასაც ქართულ ვერსიაში ამ ორი ძეგლის ტექსტი თანმიყოლებით უთარგმნია და ერთი ძეგლის — „სამართალი სომხურის“ სახელწოდებით შეუტანია კრებულში. ამასთან საკოდიფიკაციო კომისიამ კარგად იცოდა, რომ კრებულში ორი ძეგლისაგან შედგებოდა ეს ცხადად ჩანს ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულის 1710 წლის ნუსხიდან, რომელიც ჩვენს გამოცემაში აღნიშნულია B ლიტერით. მხითარ გოშის სამართლის წიგნს ამ ხელნაწერში ასეთი სათაური აქვს: „წიგნი მეორე სომხის სამართლისა, რომელსა სჯიდეს პირველნი სომეხთ მეფენი“. მაშასადამე, ვახტანგის საკოდიფიკაციო კომისიას მხედველობიდან არ გამოჩენია ის, რომ მხითარ გოშის სამართალი არის „წიგნი მეორე სომხის სამართლისა“, ხოლო სირიულ-რომაული სამართალი — წიგნი პირველი სომხური სამართლისა.

უნდა აღინიშნოს, რომ სირიულ-რომაული სამართლის ქართული ვერსია ვახტანგის კანონთა კრებულში გადმოცემულია მთელი რიგი ცვლილებებითა და დამახინჯებით. ეს იმით აიხსნება, რომ ქართველ მთარგმნელებს და, შესაძლოა, უფრო ადრეც, კრებულის სომეხ გადამწერებს ეჩმიაძინში, რიგიანად არ ესმოდათ სირიულ-რომაული სამართლის ძველ სომხური რედაქციის სამართლებრივ დებულებათა აზრი.

მეტად მნიშვნელოვანი ცვლილებები და დამახინჯებანი გვხვდება სირიულ-რომაული სამართლის ქართული ვერსიის შემდეგ მუხლებში: 7, 8, 9, 10, 12, 14, 41, 53, 73, 96, 99, 100, 111, 112, და 147.

გარდა ამისა, სირიულ-რომაული სამართლის ქართულ ვერსიაში თარგმნილი არ არის სომხური დედნის 93-ე და 114 მუხლები.

სამართლის ისტორიის მკვლევართა შორის დიდ ინტერესს იწვევს საკითხი იმის შესახებ, თუ რა დროიდან მოქმედებდა სომხეთში სირიულ-რომაული სამართლის ხსენებული კრებული.

პროფ. ვლ. სოკოლსკის აზრით, „ბერძნულ-რომაული სამართალი, ამ სამართლის ძველი ძეგლის, სახელდობრ, ე. წ. სირიულ-რომაული იურიდიული კრებულის სახით ძველი დროიდანვე მოქმედებდა როგორც სომხეთში, ისე საქართველოში“.

მხითარ გოშის სამართლის წიგნის გამომცემელისა და ცნობილი მკვლევარს ვ. ბასტამიანცის აზრით, მხითარ გოშის კანონებამდე სომხეთში არ არსებობდა არც ეროვნული და არც უცხოური (თარგმნილი) სჯულმდებლობის წერალობითი ძეგლები (სამართლის წიგნის სომხური გამოცემის წინასიტყვაობა, 1880, გვ. 17, 99). იგი თვლის აგრეთვე, რომ გოშმა არ იცოდა ბერძნული ენა და არ შეეძლო ესარგებლა ბერძნულ-ბიზანტიური კანონების ორიგინალით.

ამ აზრს არ იზიარებს სომხური სამართლის ცნობილი ისტორიკოსი პროფ. ხ. სამუელიანი. იგი ფიქრობს, რომ მხითარ გოშის სამართლის წიგნში გამოყენებულია სირიულ-რომაული და ბერძნულ-ბიზანტიური კანონები, რომლებიც სომხეთში ჯერ კიდევ მხითარ გოშის სამართლის წიგნის შედგენამდე მოქმედებდნენ. X—XI საუკუნეებში, ამბობს იგი, ბაგრატიდების განვითარებული სახელმწიფოებრივი წყობილების დროს შეუძლებელია სომხეთში ეროვნული ან უცხოური (თარგმნილი) კანონები არ ყოფილიყო. მისი აზრით, ამ დროს სომხეთში მოქმედებდა სირიულ-რომაული სამართლის კრებული, რომელიც V—VI საუკუნეებში უკვე გავრცელებული იყო მცირე აზიის სახელმწიფოებში, რომლებიც ბიზანტიის პოლიტიკური და კულტურული გავლენის ქვეშ იმყოფებოდნენ. მაგრამ ამასთანავე იგი მიუთითებს, რომ ძნელია იმის დადგენა, თუ როდის ითარგმნა სომხურად ეს კანონები და რა დროიდან გამოყენებოდა ისინი სომხეთის, სინამდვილეში („სომხეთის სამართლის ისტორია“, ტ. I, 1939, გვ. 59, სომხურ ენაზე).

პროფ. ხ. სამუელიანის აზრით, სირიულ-რომაულმა კანონებმა გარკვეული გავლენა მოახდინეს მხითარ გოშის სამართლის წიგნზე. იგი ასეთ დასკვნას ამ ორი ძეგლის ზოგიერთი მსგავსი მუხლის შედარების შედეგად აკეთებს.

სომეხ მკვლევართა ერთი ნაწილის (ზარბანალიანი, ადონცი, აბუგიანი და სხვ.) აზრით, სირიულ-რომაული სამართლის წიგნი თარგმნილია სომხურად XI საუკუნის ბოლოს (1197 წ.) კილიკიაში სომეხი ეპისკოპოსის ნერსეს ლამბრონელიხ მიერ, რომელიც თავის სამახსოვრო წერილში (ანდერძში) აღნიშნავს, რომ სხვა ძეგლებს შორის მან ბერძნულიდან სომხურად თარგმნა „ძღვეამოსილ ქრისტიან მეფეთა კონსტანტინეს, თეოდოსისა და ლეონის კანონები“.

ამრიგად თუ მანამდე არა, ყოველ შემთხვევაში XII საუკუნის ბოლოდან სირიულ-რომაული კანონები სომხეთში მოქმედ სამართალს წარმოადგენდა.

სირიულ-რომაული სამართლის წიგნი, როგორც ზემოთ ითქვა, აღმოსავლეთის საქრისტიანო ქვეყნებში გავრცელებულ კანონებს წარმოადგენდა. ისინი ბიზანტიის იმპერიის გავლენის სფეროში შემავალ სახელმწიფოებში მოქმედებდნენ. ამასთან ერთად საგულისხმებელია, რომ ეს კანონები თარგმნილი იქნებოდა დიდი ხნით ადრე ვახტანგის კრებულის შედგენამდე, მაგრამ, როგორც ჩანს, ესაზღვრებოდა ვითარებაში ძველი თარგმანი დაკარგულა, რის გამო ვახტანგის კომისიის კვლავ უთარგმნია ეს კანონები მხითარ გოშის სამართლის წიგნთან ერთად. ვინაიდან აღნიშნული კანონების მოქმედება XII საუკუნის ბოლოდან მაინც სარწმუნოდ დადასტურებულია სომხეთში, შეუძლებელია, რომ საუკუნეების მანძილზე მეზობელ ქვეყნებში ასე საყოველთაოდ გავრცელებული სამართლის წიგნი საქართველოში უცნობი ყოფილიყო. ამიტომ ბუნებრივია ვიფიქროთ, რომ სირიულ-რომაული კანონები მოქმედ სამართალს წარმოადგენდა საქართველოში დიდი ხნით ადრე ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულის შედგენამდე.

მხითარ გოშის სამართლის ქართული ვერსია

(მუხლ. 151—181)

მხითარ გოშის სამართლის ქართული ვერსიის ტექსტი უძველესი ხელნაწერის (S 3683) მიხედვით პირველად შეისწავლა და გამოსცა ცნობილმა არმენოლოგმა, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორმა ლეონ მელიქ-

სეთ-ბეგმა („სამართალი სომხური, ქართული ვერსია, შესრულებული ვახტანგ VI-ის ბრძანებით“, თბილისი, 1927). წინასიტყვაობაში გამოცემელი წერდა: „ვინაიდან წინამდებარე გამოცემა წარმოადგენს მხოლოდ პირველ ნაწილს ჩვენი ნაშრომისას „სომხურ სამართალზე“, რომელშიაც თვით ქართული ტექსტია მოთავსებული სათანადო დანართებითურთ, ხოლო მეორე ნაწილის, ე. ი. გამოკვლევის შემტველის, გამოცემა განზრახული გვაქვს მომავალში, ამიტომაც ამ მეორე წიგნში შევეცდებით წარმოვადგინოთ დაწვრილებითი შეფასება ქართული ტექსტისა სომხურ დედნებთან შედარებით..., რომელსაც დართული ექნება სომხური და ქართული ტექსტების შედარებაზე დამყარებული დაწვრილებითი სომხურ-ქართული იურიდიული ტერმინოლოგია“ (გვ. XV).

რალა თქმა უნდა, ტექსტის ასეთ მეცნიერულ-კრიტიკულ შესწავლაზე დაფუძნებული გამოკვლევის გამოცემა დიდი შენაძენი იქნებოდა ქართული სამართლის ისტორიის მეცნიერებისათვის, მაგრამ, სამწუხაროდ, ეს დღემდე ვერ მოხერხდა.

პროფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგის დადგენილი აქვს, რომ „ქართული ტექსტი შესაფერი სომხური დედნის მხოლოდ თავისუფალ (და არა ზედმიწევნით სწორ) თარგმანს წარმოადგენს ისიც ზოგან შემოკლებულს და ზოგან გადამახინჯებულს, ზოგიერთი უცნაური დამატებებით, რომლებიც მხოლოდ და მხოლოდ ქართული სინამდვილით თუ შეიძლება განმარტებულ იქნეს, ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ მრავალ ადგილას ქართული ტექსტი სომხურ დედნებს ვერ უდგება“ (გვ. XII). ამასთან უნდა აღინიშნოს, რომ მთარგმნელს ქართული იურიდიული ტერმინოლოგია არ სცოდნია და დაკისრებული საქმისათვის სათანადო შესაფერისი პირი არ ყოფილა.

პროფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგის აზრით, „სომხურ სამართალს ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულის სხვა ნაწილებზე და კერძოდ თვით ვახტანგის კოდექსზე გავლენა არ მოუხდენია“.

მხითარ გოშის სამართლის წიგნის სომხური ტექსტი სამი ნაწილისაგან შედგება: 1. სამართლის წიგნის შესავალი — I—XI თავები; 2. ნაწილი პირველი ანუ: საეკლესიო სჯული — მუხლ: 1—124; 3. ნაწილი მეორე ანუ საერო სჯული — მუხლი 1—130.

ქართულ თარგმანში სამართლის წიგნის ასეთი-დაყოფა დაცული არ არაა. სომხური ტექსტის შესავალს და სამართლის წიგნის პირველი და მეორე ნაწილის მუხლები ქართულში გადატანილია ერთი ნაწილიდან მეორეში. ხშირ შემთხვევაში ქართული ტექსტი, რომელიც საგრძნობლად გადამუშავებულია, არ მისდევს სომხური დედნის მუხლებად დაყოფას. სომხური ტექსტის ბევრი მუხლი ქართულში შემოკლებული და გაერთიანებულია ან, პირიქით, დედნის ერთი მუხლი ქართულში დაყოფილია რამდენიმე მუხლად. ასე მაგალითად, სამართლის წიგნას სომხური ტექსტის შესავლის 11 თავიდან ქართულად თარგმნილია მხოლოდ ერთი (VIII) თავი და ისიც მეტად შემოკლებით. ამასთან შესავლის აღნიშნული თავი ქართულ თარგმანში მოთავსებულია ბოლოში, 402-ე მუხლად. სამართლის წიგნის მეორე ნაწილის ანუ საერო სჯულის პირველი მუხლის ტექსტი ქართულ თარგმანში წარმოდგენილია 252-ე მუხლად. ამავე მუხლის ტექსტი გაკვეთილია 28 მუხლად (მუხ. 403—430) და შეცდომით კვლავ დართულია სამართლის წიგნას ბოლოს.

მხითარ გოშის სამართლის ქართული ვერსია შეიცავს არა 431 მუხლს, როგორც ეს ხელნაწერებშია, არამედ 402 მუხლს.

403—430 მუხლები 152-ე მუხლის, ხოლო 431 მუხლი — 165-ე მუხლის შე-
ნაბამისი ტექსტის განმეორებაა, რომელიც მთარგმნელის ან კოდიფიკატორის
უნებლიე შეცდომით დართულია სამართლის წიგნის ბოლოს.

ამიტომ ჩვენს გამოცემაში სამართლის წიგნის 403—431 მუხლები წარმოდგე-
ნილია არა სამართლის წიგნის ძირითად ტექსტში, არამედ დანართის სახით.

მხითარ გოშის სამართლის წიგნის ქართულ ვერსიაში თარგმნილი არ არს:
სომხური დედნის შესავლის I—VII და IX—XI თავები, სამართლის წიგნის პირ-
ველი ნაწილის 34, 39, 121—124 და, ნაწილობრივ, 113-ე მუხლები, ხოლო მეო-
რე ნაწილის 38-ე მუხლი.

ამავე დროს ქართულ ვერსიაში არის ისეთი მუხლები და ჩანართები, რომ-
ლებიც სომხურ დედანში არ მოიპოვება. ასეთია: შესავლის დასაწყისი (გვ. 225);
მუხლები 100, 242, 374 და ნაწილი 251 და 369 მუხლებისა.

როგორც უკვე ითქვა, მხითარ გოშის სამართლის ქართული ვერსია წარმოა-
გენს სომხური დედნის შემოკლებულ და ალაგ-ალაგ დამახინჯებულ თარგმანს.
ქართულ თარგმანში სამართლის წიგნის მუხლების მნიშვნელოვანი ნაწილი შე-
მოკლებულადაა გადმოცემული. დამახინჯებული და არასწორად გაგებულია დედ-
ნის მთელი რიგი მუხლები. ჩანს, მთარგმნელებს არ ესმოდათ სამართლის წიგ-
ნის ძველ სომხური ტექსტი და იურიდიული ტერმინების შინაარსი. ვერც შე-
სავლის ძველი ქართული იურიდიული ტერმინები გამოუჩნახავთ. ამიტომ სომ-
ხური სამართლის ქართული ვერსიის მუხლების მნიშვნელოვანი ნაწილის აზრის
გასაგებად მკვლევარმა აუცილებლად სამართლის წიგნის სომხური დედნით ანდა
1954 წლის რუსული გამოცემით მიიხედო უნდა ისარგებლოს.

სომხური სამართლის წიგნის ავტორი — მხითარ გოში — სომხური კლასი-
კური მწერლობის გამოჩენილი წარმომადგენელია. იგი დაიბადა XI საუკუნის 30-
იან წლებში ქალაქ განჯაში. სწავლობდა თავის დროზე ცნობილ ღვთისმეტყველ
იოანე ტაუშელთან, რომლისგანაც ვარდაპეტის ხარისხი მიიღო. შემდეგ თავისი
ცოდნის სრულყოფისათვის იგი მიემგზავრება კილიკიაში. კილიკიის სახელმწი-
ფო, როგორც ცნობილია, დაარსებულ იქნა 1080 წელს სომეხი მთავრის რუბენ
I-ის მიერ. რომელმაც საფუძველი ჩაუყარა რუბენიდების დინასტიას (1080—
1219 წწ.) კილიკიის სომხეთის სახელმწიფომ 1375 წლამდე იარსება. XI საუკუ-
ნის ბოლოს კილიკიაში გადატანილ იქნა სომეხთა საკათალიკოსო ტახტიც. კილი-
კია იმ დროს სომხური განათლებისა და კულტურის ცენტრს წარმოადგენდა. აქ,
კარმირავანქის მონასტერში, გოში უმაღლეს საღვთისმეტყველო განათლება-
ს იღებს. რის შემდეგ თავის სამშობლოში (განჯაში) ბრუნდება.

იმავე ხანებში გოში კაიანის რაიონში მდინარე აღსტაფის ნაპირზე აშენებს
მონასტერს, სადაც სკოლას აარსებს და პედაგოგიურ და სამეცნიერო მუშაობას
აჩაღებს. ამ საქმიანობაში გოშს ყოველმხრივ მფარველობდა ადგილობრივი მთა-
ვარი, სახელად ქუ რ დ ი, რომელიც დაკავშირებული იყო საქართველოს სამეფო
ტახტთან თავისი ნათესაეების ზაქარია და ივანე მხარგრძელის მეშვეობით. პი-
რადად გოში ახლო იცნობდა მხარგრძელებს და დიდმნიშვნელოვანი სახელმწი-
ფო ხასიათის მიმოწერა ჰქონდა მათთან. ამრიგად მხითარ გოშის სახელი კარგად
იყო ცნობილი თამარის სამეფო კარზე.

სამართლის წიგნის გარდა გოშის კალამს ეკუთვნის მთელი რიგი სხვა ნაწარმო-
ები, რომელთა შორის მეტად ძვირფასია მისი „იგავ-არაკები“. გოში არის პირვე-

ლი სომეხი მწერალი, რომელმაც სომხური იავა-არაყების ცნობილი კრებულში შეადგინა.

სამართლის წიგნის წერა მხითარ გოშს, როგორც თვითონ ამბობს, 1184 წელს ათერქის ციხე-კოშკში (არცახის, ახლანდელი მთიანი ყარაბაღის ოლქში) დაუწყია. სამართლის წიგნის შესავლის XI თავში იგი წერს, რომ სამართლის წიგნის წერა დაიწყო „საქართველოს ძღვევამოსილი მეფის გიორგის მიცვალების წელს“, ე. ი. დიდებული თამარის მამის გიორგის III-ის (1158—1184 წწ.) გარდაცვალების წელს.

სამართლის წიგნის ცნობილი მკვლევარი ვ. ბასტამიანიც ი, რაკი სამართლის წიგნში მუხლები გარკვეული სისტემით დალაგებული არ არის, ფიქრობს, რომ გოში მას წერდა მთელი თავისი სიცოცხლის განმავლობაში, ე. ი. 1213 წლამდე.

ამ აზრს ერთგვარად ამაგრებს თვითონ მხითარ გოშის განცხადება სამართლის წიგნის დაუთმავრებლობის შესახებ, რასაც იგი არაერთგზის იმეორებს სამართლის წიგნის შესავლის X თავში, ხოლო XI თავის ბოლოში პირდაპირ ამბობს, რომ სამართლის წიგნის დამთავრება ჩვენს ძალას აღემატებაო. მაგრამ უფრო სავარაუდებელია ვიფიქროთ, რომ გოში აქ მხედველობაში აქვს არა სამართლის წიგნის დამთავრება, არამედ მისი შემდგომი შევსების საჭიროება.

რაც შეეხება სამართლის წიგნს, იგი მართლაც შედგენილია უსისტემოდ, წინასწარ მოფიქრებული გეგმის გარეშე. მუხლები, რომლებიც ერთგვაროვან იურიდიულ ურთიერთობებს აწესრიგებენ, სისტემაში მოყვანილი არ არის. არ არსებობს საფუძვლიანი გამიჯვნა სამართლის წიგნის პირველ ნაწილსა („საეკლესიო სჯული“) და მეორე ნაწილს შორის („საერო სჯული“). ბევრ ხელნაწერში სამართლის წიგნის ორივე ნაწილი არეულია ერთმანეთში. მაგრამ სწორი არ იქნებოდა, სამართლის წიგნში ერთგვარი თანამიმდევრობა არ დაგვენახა ჩვეულებრივად გოში სამართლებრივ ნორმებს გადმოსცემს იმ წყაროების მიხედვით, საიდანაც ისინი ამოღებულია. ასეთი წყაროებია: ბიბლია, სახარება, მოციქულთა კანონები, მსოფლიო და ადგილობრივი საეკლესიო კრებთა დადგენილებანი და სხვ.

სამართლის წიგნის დიდი ნაწილი შედგენილია კაზუსტიკური პრინციპით: სამართლებრივი ნორმები გადმოცემულია ცალკეული კაზუსების მიხედვით. სასამართლო პრაქტიკიდან ამოღებული ნორმები სამართლის წიგნის მუხლებში წარმოდგენილია კითხვა-პასუხის ფორმით. როგორც ცნობილია, მხითარ გოში იყო ვარდაპეტი — სჯულის მოძღვარი, რომელსაც ხშირად მიმართავდნენ ამა თუ იმ სასამართლო კაზუსის გადასაწყვეტად. იგი განმარტავდა კანონს და იძლეოდა პასუხს კონკრეტული საქმის გამო. სასამართლო პრაქტიკაში გამოყენებული ასეთი პასუხები თანდათანობით სამართლებრივი ნორმის ძალას იღებდნენ.

სამართლის წიგნის შესავლის II თავში გოში ჩამოთვლის იმ მიზეზებს, რომლებმაც სამართლის წიგნის შედგენა განაპირობეს. მთავარი მიზეზი ის იყო. რომ საჭირო გამხდარა ეკლესიის შერყეული ავტორიტეტის აღდგენა, ქრისტიანული სარწმუნოების დაცვა მუსულმანებისაგან, რომლებიც უსაყვედურებდნენ ქრისტიანებს; თქვენი კანონები და სამართალი არა გაქვთო.

სამართლის წიგნის შედგენა, ამბობს გოში, საჭირო გახდა იმის გამო, რომ ბოროტებამ ბუნებით მოცემული ცოდნა ჩააქრო, ხოლო სიძულვილმა სიყვარული და შებრალება წარკვეთა; ადამიანები არ სწავლობდნენ წინასწარმეტყველო

და სახარების წერილებს, რომ მართალ სამართლის გაჩენა შესძლებოდათ. ჩვენ დავკარგეთ უნარი ქვეყნის, ხალხისა და დროის შესაფერისად შევარჩიოთ სამართალიო. სასამართლო საქმეები ჩვეულებრივად ფიცით იწყება, მაგრამ დანაშაულის გავრცელებასთან ერთად მორწმუნენი ფიცს უკეთებენ არა მარტო სასამართლოს წინაშე, არამედ ყველგან და ყოველგვარი უნეტარებელი საქმის გამო, რითაც ღვთის მცნება ირღვევა. გარდა ზემოაღნიშნულისა, სამართლის წიგნის შედგენა აუცილებელი ყოფილა, რათა კანონთა უქონლობის საბაბით ქრისტიანებს ურჯულოთა სამართლისათვის არ მიემართათ.

ზოგიერთი ეპისკოპოსი, ბერი, მღვდელი, მთავარი და თავადი მიეკრძებოდა, ანგარებოდა და უცოდინარობით მართლმსაჯულებას აყალბებდნენ, რაც სამართლის წიგნის შედგენას უნდა აღეკვეთა.

ადამიანი თავისი არსებით გულმავიწყია სიკეთისა; ამიტომ ჩვენ თუმცა ვცხურს მართალი სამართალი გავაჩინოთ, მაგრამ უამსა მართლმსაჯულებისათვის ვცდებით ამ გულმავიწყობის გამო, ხოლო შემდეგ ვნანობთ, საგონებელში ვვარდებით და ეჭვებით ვიტანჯებით, ნამდვილად ჰქონდა ადგილი დანაშაულს თუ არაო, წერდა გოში.

საჭიროა მოსამართლეებმა შეისწავლონ მართალი სამართლის გაჩენა და ახსოვდეთ, რომ თვითონ ისინიც წარსდგებიან ღვთის სამსჯავროს წინაშე. ამასთან ერთად მოჩივარნიც უნდა დაშინდნენ. რადგან, თუ მათ, ყოველგვარი ცდის შუუხედავად, არ ძალუძთ სასამართლოში სიცრუე ქვეშაირიტებად გაასაღონ, მაშინ რაღა შეეძლება ზეციური მსაჯულის წინაშე, ვისთანაც არავის შეუძლია თავი გაიმართლოს.

სამართლის წიგნის შედგენის შემოჩამოთვლილ მიზეზებთან ერთად გოში აღნიშნავს ალბანეთის კათალიკოსის სტეფანოსის დაბეჭივებით დავალებას კანონთა შედგენის შესახებ.

ასეთია ის ძირითადი მიზეზები, რომლებმაც, გოშის აზრით, სამართლის წიგნის შედგენა განაპირობა. აქედან ჩანს, რომ სამართლის წიგნის შედგენის საქარობა საზოგადოებრივი ცხოვრების პირობებითა და მოთხოვნებით იყო ნაკარნახევი (ქრისტიანული სარწმუნოების დაცვა, მართლმსაჯულების შერყევა, სამართლის წიგნის უქონლობა). კანონთა შედგენა განსაზღვრა ქვეყნის სოციალ-ეკონომიკურ, სახელმწიფოებრივ, საეკლესიო და სამოქალაქო ურთიერთობათა მოწესრიგების აუცილებლობამ.

სამართლის წიგნის შესავლის X თავში გოში ჩამოთვლის წყაროებს, რომლებიდანაც მან თავისი სამართლის წიგნი შეადგინა. უწინარეს ყოვლისა, ამბობს იგი, ასეთ წყაროს ბუნებითი სჯული წარმოადგენს, რომელიც ზეპირსიტყვიერად გადმოცემულია აბრაჰამისა და სხვა პატრიარქების, აგრეთვე წარმართთა მიერ. ამ სჯულის მიხედვით ისინი სწავლობდნენ მემრუშეთა, ქურდთა და მკვლევართა განსჯას.

აგრეთვე, განაგრძობს გოში, ჩვენ ვსესხულობთ ყველა ქრისტიანი ერებისაგან, როგორც ღვიძლი ძმებისაგან. რაც ჩვენ მათ კეთილგონიერ სამართალში ვინილეთ და ვისმინეთ, ჩვენს სამართლის წიგნში ჩავწერთო.

შემდეგ, მაჰმადიანური სჯული. მაგრამ, შენიშნავს გოში, ჩვენ ვარჩევთ და ვიღებთ არა მათ მანკიერ აზრებსა და სასამართლო წესებს, რომლებსაც ისინი მაჰმადისაგან სწავლობდნენ, არამედ მხოლოდ იმას, რაც მათ მოსეს სჯულიდან შეითვისეს: ჩვენ არ უარვყოფთ საღვთო სჯულს იმის გამო, რომ ეს სჯული მაჰ-

მადიანებმა შეითვისეს, ისევე როგორც არ უარყოფთ მანკიერ დებულებებს მსო-
ლოდ იმიტომ, რომ ისინი არეულ-დარეულია მათ სჯულში; ჩვენ ვითვისებთ ქვე-
მარიტს და უარყოფთ მანკიერს.

სამართლის წიგნის ერთ-ერთ ძირითად წყაროს ძველი აღთქმის წიგნები (ბიბლია), უმთავრესად მოსეს სამართალი წარმოადგენს. გოში ხშირად იმოწმებს ახალ აღთქმასაც (სახარებას). „ჩვენ ვსესხულობთ ძველი და ახალი აღთქმის ყვე-
ლა წიგნიდან, რადგან ისინი სხვას არაფერს წარმოადგენენ გარდა დარიგებებისა და სასულიერო და საერო სასამართლოს კანონებისაო“, წერს გოში სამართლის წიგნის შესავლის X თავში. ძველი აღთქმის წიგნებიდან ძირითადად აღებულია გამოსვლათა, მეორე სჯული და ლევიტელთა. აღნიშნული წყაროებიდან გოში იღებს ადგილებს, მოჰყავს ეს ადგილები სამართლის წიგნის მუხლებში და შე-
დეგ იძლევა მათ განმარტებებსა და კომენტარებს თავისი ქვეყნის სინამდვილეს გათვალისწინებით.

ბიბლიიდან და სახარებიდან ამოღებული ადგილები შეტანილია სამართლის წიგნის ბევრ მუხლში.

სამართლის წიგნის მნიშვნელოვან წყაროს მსოფლიო და ადგილობ-
რივ საეკლესიო კრებათა დადგენილებანი და აგრეთვე ბასილი კესარიელის, ათა-
ნასესტ და სხვა „წმიდათა მამათა“ კანონები წარმოადგენენ. გამოყენებულია „კანონები მამათა შედგომილთა“ — სომხური კანონების კრებული, რომელიც მოციქულთა მიმდევრებს მიეწერება. გოში, ალბათ, სარგებლობდა სომეხი კათო-
ლიკოსის იოანე III ოძუნელისა (717—728) და დავით განძელის (გარდაიც. 1140 წ.) მიერ შედგენილი საეკლესიო კანონთა კრებულებითაც.

მხითარ გოშის სამართლის წიგნის ერთ-ერთ მთავარ წყაროს სომხური ჩვეუ-
ლებითი სამართალი წარმოადგენს, რომლის ნორმები განსაკუთრებით ფართოდ გამოყენებულია სამართლის წიგნის მეორე ნაწილში — „საერო სჯულში“. სამარ-
თლის წიგნის ამ ნაწილის 130 მუხლიდან 56 ჩვეულებითი სამართლის სფეროდა-
ნაა აღებული.

ჩვეულებითი სამართლის ნორმების გამოყენების შესახებ არსებობს პირდა-
პირი მითითება სამართლის წიგნის სომხური ტექსტის სათანადო მუხლებში. სა-
მართლის წიგნის პირველი ნაწილის 85-ე მუხლში ნათქვამია: ყველაფერი რაც
გასაყოფია, მოსამართლეებმა უნდა გაყონ სამართლიანად, ქონების წარმოქმნას
შესაბამისად და ამ მხარეში „მოკმედი ჩვეულების თანახმადო“. სამართლის წიგნის მეორე ნაწილის პირველი მუხლის ის ადგილი, რომელიც ლაშ-
ქრობის დროს ნდავლის ხელში ჩაგდებას ეხება, ამბობს: „ამას ჩვენ ვადას-
ტურებთ ჩვეულების თანახმად, რადგან არ არსებობს დაწერილი
კანონების დადგენილებანიო“. იქვე გადასახადების საკითხზე მითითებულია, რომ
ისინი სამართლიანად უნდა აიკრიფოს, არა უმეტეს იმისა, რაც „წინაპართა
ჩვეულების თანახმად“ აიღებო.

სამართლის წიგნის ერთ-ერთ წყაროს სასამართლო პრაქტიკა შეადგენდა. ეს
კარგად ჩანს სამართლის წიგნის იმ მუხლებიდან, რომლებიც გადმოცემულია კითხ-
ვა-პასუხის სახით კონკრეტული კაზუსების გამო სამართლის წიგნის შესავლის
X თავში მხითარ გოში სრულიად გარკვევით მიუთითებს, რომ სამართლის წიგნ-
მომავალში თანდათანობით უნდა შეივსოს „ქკვიან კაცთა სასამართლო
ვადაწყვეტილებებით“, რომ „სამართლის წიგნში რიგ-რიგობით უნდა

ჩაწერონ ჰკვიან კაცთა მიერ განხილული ყველა ახალი საქმე და მათი სასამართლო გადაწყვეტილება“

სამართლის წიგნის პირველი ნაწილის ანუ საეკლესიო სჯულის პირველ მუხლში (ქართული ვერსიის 151 მუხლი) გოში იმოწმებს მოსეს სამართალს და მიუთითებს, რომ „რათუ ყუელა წიგნით მოგუცა მოსემ გზა სიმართლისა, ზოგი ნახვიით მოსამართლეთა ზედაც მიადგოდო“. ამრიგად სასამართლო პრაქტიკას ფართო გზა აქვს გახსნილი სჯულმდებლობაში.

ვარდა ზემოაღნიშნულისა, სამართლის წიგნის წყაროდ მიჩნეულ უნდა იქნეს ვარდაპეტების — სჯულის მოძღვართა — იურიდიული კონსულტაციები, შუასაუკუნეების სომხეთში სამართლის ახალი ნორმების შექმნაში ისინი ისეთსავე როლს ასრულებდნენ, როგორსაც სწავლული იურისტები ძველ რომში. თვითონ მხითარ გოში, როგორც ეს სამართლის წიგნიდან ჩანს, გამორჩენილი სჯულის მოძღვარი, კანონთა კომენტატორი და სასამართლო საქმეთა კონსულტანტი იყო.

მკვლევარი ბ. არუთინიანი, რომელმაც რედაქცია გაუკეთა, შესავალი წერილი და შენიშვნები დაურთო მხითარ გოშის სამართლის წიგნის რუსულ გამოცემას, ამ კანონთა სავალდებულო ძალის შესახებ წერს: „Полузаконодательный, полунаставнический характер судебного Гоша объясняется тем, что он, исходя от частного лица, не мог быть обязательным для всех; от воли тяжущихся и от воли судьи зависело — признать и применять его или нет“ („Армянский Судебник Мхитаря Гоша“, 1954, გვ. XXX—XXXI).

ამასთან მკვლევარი მიუთითებს, რომ, ვინაიდან მხითარ გოშის სამართლის წიგნი საკანონმდებლო ან აღმასრულებელი ხელისუფლების მიერ ოფიციალურად სანქცირებული არ ყოფილა, ამიტომ მას არ შეიძლება კანონის ძალა ჰქონოდაო.

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ეს მოსაზრება მართებული არ უნდა იყოს. ჯერ ერთი, ცნობილია, რომ მხითარ გოშს, როგორც სამართლის წიგნის შესავლის II თავში თვითონვე ამბობს, კანონები ალბანეთის კათალიკოს სტეპანოსის არაერთგზის დაბეჯითებითი თხოვნითა და პირდაპირი დაავალებით შეუდგენია. მაგრამ ეს საკითხის ფორმალური მხარეა, რომლის მიხედვითაც სამართლის წიგნის პრაქტიკული გამოყენების საკითხი ვერ გადაწყდება. მთავარი ის არის, მოქმედებდნენ თუ არა ის ნორმები. რომლებიც შეტანილია სამართლის წიგნში. უდავოა, რომ ძველი და ახალი აღთქმიდან, აგრეთვე მსოფლიო და ადგილობრივ საეკლესიო კრებათა დადგენილებიდან ამოღებულ წესებს, რომლებიც სამართლის წიგნის უდიდესს ნაწილს შეადგენს, კანონიკური დოკუმების ძალა და მნიშვნელობა ჰქონდა. ასე რომ, მათ აღტერნატიულ ხასიათზე ლაპარაკი უსაფუძველოა.

რაც შეეხება სამართლის წიგნის სხვა მუხლებს, კერძოდ, სომეხი ხალხის ჩვეულებითი სამართლისა და სასამართლო პრაქტიკის სფეროდან აღებულ ნორმებს, ისინიც საუკუნეების განმავლობაში ჩამოყალიბებულ, ხანგრძლივი და მრავალგზისი გამოყენების შედეგად დამკვიდრებულ მტკიცე წესებს წარმოადგენდა; მათი აღიარება და გამოყენება მარტო მოსამართლეოა ნება-სურვილზე არ იყო დამოკიდებული. ფეოდალურ საზოგადოებაში ჩვეულებასა და სასამართლო პრაქტიკას დიდი ძალა და მნიშვნელობა ჰქონდა. ასე იყო ეს შუასაუკუნეების ყველა საქრისტიანო სახელმწიფოში.

მხითარ გოშის სამართლის წიგნი ასახავდა ფეოდალური სომხეთის საზოგადო-
ებრივ ურთიერთობებსა და სომეხი ხალხის საეკლესიო წესებსა და სარწმუნო-
ებრივ დოგმებს. ამით აიხსნება მისი ფართო გამოყენება და გავრცელება. სამარ-
თლის წიგნმა უდიდესი გავლენა მოახდინა შემდგომი პერიოდის სომხურ კანონ-
მდებლობაზე. იგი საფუძვლად დაედო 1264 წელს კილიკიის სახელმწიფოში ს უ მ-
ბ ა თ ი ს მიერ შედგენილ სამართლის წიგნს. მხითარ გოშის კანონები მოქმედებდა
ყირიმის, პოლონეთისა და სხვა ქვეყნებისა და მხარეების სომხურ კოლონიებში.
ეს კრებული მოქმედ სამართალს წარმოადგენდა საქართველოს სამეფოს სომხურ
პროვინციებში. სამართლის წიგნით ხელმძღვანელობდა საქართველოში მცხოვრე-
ბი სომეხი მოსახლეობა, განსაკუთრებით ვაჭართა ფენა.

ამრიგად, მხითარ გოშის სამართლის წიგნი სომხეთში, და სომხეთის გარეთაც,
სომეხი მოსახლეობის მოქმედ კანონთა კრებულს წარმოადგენდა. სამართლის
წიგნს რომ მხოლოდ ალტერნატიული მნიშვნელობა ჰქონოდა, მაშინ მისი შედ-
გენა გაუმართლებელი იქნებოდა და ესოდენ ფართოდ გავრცელებაც აუხსნელი
დარჩებოდა. ამიტომ ეჭვი არ არის, რომ სამართლის წიგნში შეტანილი ნორმები
და წესები მოქმედ სამართალს წარმოადგენდა.

ზემოაღნიშნულის გამო ჩვენ არადაამაჯერებლად მიგვაჩინა მკვლევარ ბ. არ უ-
თ ი ნ ი ა ნ ი ს ზემოთ მოყვანილი აზრი იმის შესახებ, რომ სამართლის წიგნს
„ნახევრად საკანონმდებლო, ნახევრად მოძღვრული ხასიათი“ ჰქონდა და „მოდა-
ვე მხარეთა და მოსამართლეთა ნებასურვილზე იყო დამოკიდებული — ჭლიარები-
ნათ და გამოყენებინათ იგი თუ არა“.

კათალიკოზთა სამართალი

ერთადერთი ცნობა „კათალიკოზთა სამართლის“ შედგენის შესახებ დატყუ-
ლია ვახუშტი ბატონიშვილის ახალ ისტორიაში. ეხება რა იმერე-
თის სამეფო ტახტის მემკვიდრეობისა და საერთოდ სამეფოს საშინაო მდგომარე-
ობის საკითხს 1605 წლისათვის, მემატინანე წერს: „ხოლო ვინადგან არღარა-
ვინ იყო ტომი მეფეთა, მოიყვანეს ძმა როსტომ მეფისა, ნაშობი მხევლისაგან,
გიორგი, დასვეს მეფედ და აკურთხეს ქუთათისს. და მეფობდა ესე მშვიდობით ქა-
რადენმე. არამედ უამებთა ამათ შინა, ვითარცა ვიხილავთ, იქმნა განტევება
ცოლთა, კლვა კაცთა და იღუმალ ტყვის ყიდვა და უჯერონი სჯულსა ზედა მრ-
ვალნი იმერეთსა შინა. ამისთვის შეკრბენ ქართლისა კათალიკოზი მალაქია, აფ-
ხაზთა კათალიკოზი ევდემონ და ყოველნი ეპისკოპოზნი იმერთ-ოდიშისანი. ხო-
ლო ეპისკოპოსნი ესენი იყუნენ: ქუთათელი სვიმონ, გენათელი ანტონი, ქყონ-
დიდელი, ბედიელი, მოქველი, დრანდელი ფილიპე, ცაგერელი კოზმან, ხონე-
ლი ზაქარია, ნიკორწმიდელი იოაკიმ, ჩაისელი კირილე: ამათ განაჩინეს მოქმედთა
მათათვის ჯეროვანი შერისხვანი, დასწერნენს და შეაჩვენენს მოქმედნი მისნი,
ვითარცა გვაუწყებს აღწერილი მათი“ (საქართველოს ცხოვრება..., მეორე გამო-
ცემა ზ. ჭიჭინაძისაგან, თბილისი, 1913 წ., გვ. 298).

ამრიგად, ვახუშტი ბატონიშვილი სვლიდა, რომ კათალიკოზთა სჯული და-
დებულ იქნა საეკლესიო კრების მიერ 1605 წელს.

ისტორიკოს პლ. იოსელიანის აზრით, თუმცა იგი წყაროს არ მიუთა-
თებს, კათალიკოზთა კანონები შედგენილია იმერეთის კათალიკოზის ევდემონ
მეორის მიერ 1667 წელს (Краткая история Грузинской церкви, издание вто-
рое, СПб 1843, გვ. 117, სქოლ.).

პირველად ვახუშტის ცნობის ნამდვილობაში ეჭვი შეიტანა აკად. მარტი
ბროსემ, რომელმაც კათალიკოზთა სამართლის ხელრთვაში მოხსენიებულ
ზოგიერთი პირის მოღვაწეობის დროის გარკვევის შედეგად საეკლესიო კრების
მოწვევის თარიღი — 1605 წელი — ანაქრონიზმად მიიჩნია. აი რას წერდა ამის
შესახებ აკად. მ. ბროსე: „ვინაიდან მე რამდენჯერმე ვცადე დამედიანა საეკლესი-
ო კრების ხანა სინხრონიზმების მიხედვით, რის საშუალებასაც გვაძლევს წარ-
ჩინებულთა სახელები, რომელთაგან იგი შედგენილი იყო, მე მსურს კვლავ და-
ვუბრუნდე ამას. საეკლესიო კანონებმა, რომლებიც იქ იყო დადგენილი, შეადგო-
ნეს ქართული კოდექსის მეოთხე ნაწილი... რომელიც 23 მუხლს შეიცავს. შე-
სავალში სწერია: „მე, ქრისტეს მიერ კურთხეულმან ყოველისა საქართველოსა
კათალიკოზმან პატრიარქმან მალაქია, მე, ქრისტეს მიერ კურთხეულმან აფხაზე-

თის კათალიკოზმან მამათმთავარმან ევდემონ, დავსხედით და შეეკრიბენით ყოველნი ებისკოპოზნი აფხაზეთისანი“. ხელრთვაში მალაქიას სახელი არაა აღნიშნული, თუმცა ისტორიკოსის მიერ მოხსენიებულია წარჩინებულთა სხვა სახელები. მალაქია და ევდემონ კათალიკოზის ეპოქები ჩვენთვის კარგად ცნობილი რომ ყოფილიყო, ისტორიას რომ ყველა ხელმომწერნი ებისკოპოსნი და მამათმთავარნი აღენიშნა, ჩვენთვის არავითარი სიძნელე არ იქნებოდა, თუმცა მალაქიას, ქართლის კათალიკოსის, სახელი მე სულაც არ შემხვედრია მატეიანეში. სიმონ I-ის მეფობის დასაწყისში (1558) ვახუშტი თანმიყოლებით იხსენიებს სამ კათალიკოსს: მათ შორის ამ ბატონიშვილის მიერ უკანასკნელად მოხსენიებულია დომენტი, რომლის მემკვიდრეც იყო მალაქია გიორგი მეათის, სიმონ I-ის ძის, დროს. მე მომეცა საშუალება აღმედგინა ეს ფაქტი მატეიანეში, გვ. 504, შენიშვნა. რაც შეეხება ევდემონს, მის შესახებ მხოლოდ ის ვიცი, რომ 7076=1568 წელს მან შეაკეთა გენათში ხახულის ხატი და გარდაიცვალა 1578 წ... მისი გვარი. ჩხეტის-ძე, იხსენიება ერთ წარწერაში ამ ხატზე... იქ შეცდომით დაწერილია ჩხეტის-ძე... სხვა პიროვნებებს შორის მოხსენიებულია ანტონი გენათელი, სწორედ ის, ვისაც, ჩემი აზრით, შეეხება იმერეთის მეფის გიორგი II-ის სიგელი, დათარიღებული აგრეთვე 1568 წ... გარდა ამისა ქართული მატეიანის გვ. 6 ჩვენ გვაუწყებს, რომ 217=1529 წელს გერასიმე ქუთათელის მემკვიდრე გახდა მისი ძმისწული სიმეონი, საესებით შესაძლებელია, აქ ჩვენს ტექსტში მოხსენიებული სვიმონი; ამგვარად ევდემონი, ანტონი და სვიმონი თანამედროვენი იყვნენ, მაგრამ არა უგვიანეს 1578 წლისა. რაც შეეხება მალაქიას, ვახუშტი თავის ტაბულაებში მას 1600—1628 წწ. აკუთვნებს. პლატონ იოსელიანი თავის „Краткая история грузинской церкви“, მე-2 გამოცემა, პეტერბურგი, 1843, გვ. 150, მას 1580—1603 წწ. ათავსებს. ამგვარად შეუძლებელია მისი დროის დამთხვევა სხვა ცნობილ ხანასთან. მაგრამ მე მგონია, რომ ვახუშტის გამოთქმა „უამებთა ამათ შინა“ (1605) ანაქრონიზმს შეიცავს“ (Histoire de la Géorgie, livr., გვ. 265—266, მე-4 შენიშვნა).

კათალიკოზთა სამართლის შედგენის დრო საფუძვლიანად მხოლოდ თ. ჟორდანიამ გაარკვია. მცხეთის 1532 წლის სიგელის საფუძველზე მან დაადგინა ქართლის კათალიკოზის მალაქიას კათალიკოსად დაჯდომის წელი და ამით განსაზღვრა სკულის შედგენის დრო. თ. ჟორდანიას წერდა: „მალაქიას კათალიკოზობის დრო აქამდე საძიებელი იყო. ვახუშტი და ბროსე (და ყველა შემდეგნი მიმდევარნი მათი) მის კათალიკოზობას დასდებენ XVII საუკუნის დამწყებს... და ამავე დროს გვიჩვენებდნენ „კათალიკოზთა კანონების“ დაწერის ქამსა, რომელშიც მოხსენიებულია იმერთა კ^სზი ევდემოს და ქართლისა მალაქია, ახლა კი ცხადია, რომ „კათალიკოზთა კანონები“ დაწერილია პირველს ნახევარს XVI საუკუნისას, და იმაში მოხსენიებული იმერთა კ^სზი ევდემოზ უნდა იყოს ევდემოს I და არა ევდემოს II, რომელიც მიიცივალა 1578 წ., რადგან ძნელი დასაჯერებელია, რომ ევდემოზს კათალიკოზობაში ეცხოვროს 1549 წლიდან 1578 წლამდე.

რადგან ამგვარ სიგელებს აძლევდნენ ახალ დადგინებულ კ^სზებს და რადგან ამ სიგელში ხმარებულია ფრაზა „კ^სზად დაგადგინეთ“, ამით ჩვენ საფუძველს ვპოულობთ დავასკვნათ, რომ მალაქია კ^სზად დაუყენებიათ ანუ 1532 წელს ანუ ამის წინა წელიწადს — 1531 წელს“ (ქრონიკები, II, 1897, გვ. 375).

ამრიგად, თ. ჟორდანიამ პირველმა გაარკვია, რომ კათალიკოზთა სამართალი შედგენილია XVI საუკუნის პირველ ნახევარში. მართალია, აფხაზეთის კათალიკოსის ევდემოსის კათალიკოსობის წლები (1549—1579), რომლებიც ახლა დადგენილად ითვლება, თ. ჟორდანიას ძნელად დასაჯერებლად მიაჩნდა, მაგრამ ამით მისი აზრი კათალიკოსთა სამართლის შედგენის დროის შესახებ ოდნავადაც არ ირღვევა და მთლიანად ძალაში რჩება.

დადგენილია აგრეთვე ხელრთვაში აღნიშნული ორი ეპისკოპოსის — ქუთათელისა და ჩიშელის (ცაიშელის) ზეობის წლებიც.

ქუთათელი მიტროპოლიტის სუმიონის შესახებ წმიდა გიორგის გულანში ნათქვამია: „ქკს: სიზ: (1529 წ.) მიიცვალა ქუთათელი გერმანოზ და დადგა სუმეონ“. იმავე გულანში ნათქვამია: „ქუთათელ მთავარეპისკოპოზსა სემონს ჩხეტიძესა, რომლისა ბრძანებითა და დიდითა მოჭირვებითა აღიწერა ესე სულთავანმანათლებელი გულანი, ცოდვანი მისნი შს ლ რ“.

„ქკს: სიზ: მიიცვალა ქუთათელი გერანიმე (გერმანოზ?) იანვარსა :ი: ამავე წელიწადსა დაჯდა მათი ძმისწული სიმეონ და წარვიდა: და ეკურთხა საყდარსა ბიჭვინტისასა“ (ქრონიკები, II, გვ. 372).

ჩიშელი (ცაიშელი) მამამთავარი კირილე მოღვაწეობდა ლეონ დადიანის დროს (1533—1571). ცაიშის, საწინამძღვრო ჯვარის 1571 წლის წარწერაში. რომელიც ახლად გარდაცვალებულ ლეონ დადიანს მოიხსენიებს, ნათქვამია: „შეიწყალენ ცაიშელ მამათ-მთავარი კირილე ჟვანიძე, რომელმან შევამკვე ჯვარი ესე პატიოსანი, რათა შემწე მექმნეს დღესა მას განკითხვისასა“ (იქვე, II, გვ. 414).

„კათალიკოზთა სამართლის“ ტექსტი პირველად პროფ. ს. კაკაბაძემ გამოსცა 1913 წელს სათაურით „სამართალი კათალიკოზისა და მისი შედგენის დრო“. გამოცემელი არ უთითებს, თუ რომელი ხელნაწერის მიხედვითაა გამოცემული ძეგლი. დაბეჭდილი ტექსტი გაუმართავი და დაუმუშავებელია, ამიტომ ამ გამოცემას მეცნიერული მნიშვნელობა არა აქვს. მაგრამ ამასთან ისიც უნდა ითქვას, რომ იგი მიიწვება ერთადერთი გამოცემა, რომლითაც კანონთა ტექსტის გასაცნობად დღემდე ვსარგებლობთ.

შეეხო რა ძეგლის შედგენის დროს, პროფ. ს. კაკაბაძემ, თუმცა იგი სულაც არ იხსენიებს თ. ჟორდანიას აზრს, სცადა დაეზუსტებია სჯულის დადების წლები. მისი აზრით, „სამართალი კათალიკოზისა შედგენილი უნდა იყოს... ყოველ შემთხვევაში არა უადრეს 1514 წ. და არა უგვიანეს 1562 წ., ანუ დაახლოებით XVI საუკუნის 50-იან წლებში“ („სამართალი კათალიკოზისა და მისი შედგენის დრო“, 1913, გვ. 10).

აკად. კ. კეკელიძე კიდევ უფრო აზუსტებს ძეგლის შედგენის დროს. მისი აზრით, საეკლესიო კრება, რომელმაც ეს სჯული დადო, მომხდარა 1543—1549 წლებში (ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, 1960, გვ. 571). პირველთარილი (1543 წ.) აფხაზეთის კათალიკოსის ევდემონ I ჩხეტიძის აღზევების წელია, ხოლო მეორე (1549 წ.) ქართლის კათალიკოსის მალაქიას გარდაცვალებისა.

ამრიგად, კათალიკოზთა სამართალი შედგენილია XVI საუკუნის 40-იან წლებში იმერეთის მეფის ბაგრატის დროს (1510—1565).

ხელნაწერებში სამართლის წიგნს ასეთი სათაური აქვს: „სამართალი კათალიკოზისა“. ძეგლის გამოცემელი, პროფ. ს. კაკაბაძეც, ამ კანონებს „კათალიკოზის სამართალს“ უწოდებს. მაგრამ, როგორც აკად. ივ. ჯავახიშვილმა შენიშნა და კანონთა შესავალიდანაც ჩანს, საკანონმდებლო ძეგლის შემდგენელი

ერთი კათალიკოზი კი არ ყოფილა, არამედ კათალიკოზნი და აფხაზეთის სამწყსოს ეპისკოპოსთა კრება და ამიტომ მის სათაურად შეიძლება იყოს მხოლოდ და მხოლოდ „სამართალი კათალიკოზთა და კრებისა მიერ“; ასეთი სათაურითაა ეს ძველი დაძული ვახტანგ მეფის საკანონმდებლო კრებულის 1794 წლის ჩემს კუთვნილ ხელნაწერში (ქართული სამართლის ისტორია, 1928 წ., გვ. 50—51). სამწუხაროდ, ეს ხელნაწერი დღეს ივ. ჯავახიშვილის კუთვნილ ხელნაწერთა შორის არ არის. მაგრამ, ჩვენი აზრით, ძველის დასათაურებისათვის ამ გვიანდელ ხელნაწერს არ უნდა მიეცეს უპირატესობა. თანაც სათაურის მეორე ნაწილი — „და კოებისა მიერ“ მერმინდელ, სრულიად ზედმეტ ჩანართად უნდა ჩაითვალოს. სამართალი რომ შედგენილია „კრებისა მიერ“ — ეს შესავლიდანაც კარგად ჩანს.

ძველის სათაურის დადგენისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს თვით „კათალიკოზთა სამართლის“ შესავალში დაცულ ცნობას იმის შესახებ, რომ იგი შედგენილია არა ერთი კათალიკოსის, არამედ საქართველოსა და აფხაზეთის კათალიკოსების მიერ, ე. ი. ძველი წარმოდგენს არა ერთი კათალიკოსის, არამედ „კათალიკოზთა სამართალს“. სწორედ ასე იხსენიება ეს ძველი ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულის საერთო შესავალშიც, სადაც ჩამოთვლილია კრებულში შეტანილი სხვა ძეგლები. იქ ხათქვამია, რომ ბატონიშვილმა ვახტანგმა ქართული სამართლის სხვა ძველ ძმობადანეულ წიგნებთან ერთად მოიძია და შეკრიბა „წმიდათა და მართლმადიდებელთა ქართლისა და აფხაზეთის კათალიკოზთა და ღირსთა ეფისკოპოზთაგან განწყესებული სამართალი“. ამრიგად ვახტანგის საკონდიფიკაციო კომისია, რომელსაც ამ კანონთა ძველი ხელნაწერები ჰქონდა, მას „კათალიკოზთა სამართალს“ უწოდებს და, ცხადია, ძველს ეს სათაური უნდა შეეუნარჩუნოთ.

კათალიკოზთა სამართალი წარმოდგენს დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო სჯულმდებლობას. საკანონმდებლო კრებაში, როგორც ეს ხელმოწერადან ჩანს, გარდა აფხაზეთის კათალიკოსისა, მონაწილეობენ: ქუთათელი მიტროპოლიტი სუმიონ, გენათელი მთავარეპისკოპოზი ანტონი, მამა ჰყონდიდელი, ბედელი მიტროპოლიტი, მოქუელი მთავარეპისკოპოზი, დრანდელი მიტროპოლიტი ფილიპე, ცაგერელი მამათმთავარი კოზმანი, ხონელი მთავარეპისკოპოზი ზაქარია, ნიკორწმინდელი ეპისკოპოზი იოვაკიმ და ჩიშელი მამათმთავარი კვიცილე; სამართლის წიგნის შესავალშიც ზემოთ ჩამოთვლილი მღვდელმთავრების შეახებ ნათქვამია, რომ „მეკვრიბენით ყოველნი ეპისკოპოზნი აფხაზეთისანი“.

კანონთა შესავალში აღნიშნულია, რომ საკანონმდებლო კრებას ესწრებოდა „ყოვლისა საქართველოსა კათალიკოზი პატრიარქი მალაქია“, მაგრამ მისი სახელი არ იხსენიება სჯულის დამამტკიცებელ პირთა ხელმოწერაში, რომელიც აფხაზეთის კათალიკოსის ხელრთვით იწყება. საქართველოს კათალიკოსი კრებას ესწრებოდა როგორც ქართული ეკლესიის მამათმთავარი. კრების მოწვევა და კანონთა დასმა, ე. ი. სჯულის დადება, მისი თანხმობითა და სანქციით მოხდა.

ეხება რა კათალიკოზთა სამართლის მოქმედების ასპარეზს, აკად. ივ. ჯავახიშვილი სწერს: „იმერეთის სამეფოთი, სამეგრელო-აფხაზეთის საზღვრებით შემოფარგლული უნდა ვიგულისხმოთ ის მიწაწყალი და მოსახლეობა, რომლისთვისაც ეს სამართლის წიგნი იყო განკუთვნილი... აღსანიშნავია, რომ გურიის საეპისკოპოზოს მღვდელმთავარს ამ კრებაში მონაწილეობა არ მიუღია და ამიტომ, უეჭველია, მისგან შედგენილი ძველი ამ სამწყსოს არ ეხებოდა“ (ქართული სამართლის ისტორია, ტ. I, 1928 წ., გვ. 57).

სამართლის წიგნის ხელრთვაში გურიის მღვდელმთავარი რომ მოხსენიებული არ არის, შეიძლება ეს იმიტაც იხსენებოდეს, რომ გარკვეულ ხანებში გურია-სამეგრელოს საეპისკოპოსო გაერთიანებული იყო, ცაიშელი ეპისკოპოსი გურია-სამეგრელოს ეპისკოპოსად ითვლებოდა და „ცაიშელ-ჭუმათელად“ იწოდებოდა. ყოველ შემთხვევაში კანონთა მოქმედების სფეროდან გურიის სამწყსოს გამორაცხვა საეკლესიო სფეროში არ არის.

მართალია, კათალიკოზთა სამართალი თავდაპირველად შედგენილი იყო როგორც დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო სჯული, მაგრამ, უეჭველია, რომ თანდათანობით მისი მოქმედება მთელ საქართველოში გავრცელდა. სჯულდებაში გათვალისწინებულ დანაშაულებს, გარდა ტყვის ყიდვა-გაყიდვისა, რომელიც უმთავრესად დასავლეთ საქართველოში იყო გავრცელებული, უეჭველია ადგილი ჰქონდა აღმოსავლეთ საქართველოშიც. ასეთ დანაშაულთა რიცხვს მიეკუთვნება: კაცის კვლა, ეკლესიის კრება, ქურდობა, სამღვდლო პირთა სხვადასხვა დანაშაული, მეფის ღალატი, კათალიკოზისა და ეპისკოპოსის გინება, უღირსი მღვდლას კურთხევა, მრუდად გამოკვლევა და გამართლება, საყდრის მამულის გამოხუჭვა, რძლის შერთვა და ცოლის უბრალოდ დაგდება. უდავოა, რომ ჩამოთვლილ დანაშაულთათვის კანონით დაწესებული სასჯელები მთელ საქართველოში გამოყენებული იქნებოდა. ამ მხრივ აღმოსავლეთი საქართველო რაიმე გამოხატვისს არ წარმოადგენდა. კანონთა ხასიათი და მათი მოქმედება მთელ საქართველოში სანქცირებული იყო საკანონმდებლო კრების ხელისაღყვანის, ქართული ეკლესიის უზენაესი საკეთმპყრობლის „ყოვლისა საქართველოს კათალიკოზ პატრიარქის მალაქიას“ მიერ.

გარდა ამისა, კათალიკოზთა სამართალი მთელ საქართველოში მოქმედი საეკლესიო სჯული იყო, რადგან, როგორც შესავალში ნათქვამი, იგი დამყარებულია „სჯულის კანონზე“, რომელიც ძველთაგანვე მოქმედებდა საქართველოში. ეს კარგად იცოდა ვახტანგის საკოდიფიკაციო კომისიამ, რომელმაც კომისიის წევრის, საეკლესიო სჯულმდებლობის დიდი მცოდნის კათალიკოზ დომენტიან დასატურით ეს ძველი სამართლის წიგნთა კრებულში შეიტანა, რითაც კვლავ დადასტურდა მისი მოქმედება აღმოსავლეთ საქართველოში.

ამრიგად, მართალია, კათალიკოზთა სამართალი შედგენილია დასავლეთ საქართველოში, მაგრამ იგი მთელი საქართველოს საეკლესიო წესწყობილებისათვის დამახასიათებელი ძეგლია, რომელიც XVI—XVIII სს. აღმოსავლეთ საქართველოშიც მოქმედებდა და, მაშასადამე, მისი ასპარეზი მხოლოდ იმერეთითა და სამეგრელო-აფხაზეთით არ შემოიფარგლებოდა.

კათალიკოზთა სამართალი შედგენილია გარკვეული თანამიმდევრობით. იგი შედგება სამი ნაწილისაგან: შესავალი, კანონთა ტექსტი და ხელრთვა. სამართლის წიგნის შესავალი სამ ძირითად საკითხს ეხება: საკანონმდებლო კრების მოწვევა. კრების მოწვევის მიზეზები და სჯულდების წყაროები. საკანონმდებლო კრება მოუწვევია საქართველოს კათალიკოზს მალაქიას და აფხაზეთის კათალიკოზს ევდემონს. კრების მოწვევისა და სჯულის დადების მიზეზად აღიარებულია მრავალგვარი დანაშაული, რომელიც გავრცელებულია იმ დროს იმერეთში: „დადი სიყმილი მოვიდა ცოდვათა ჩუენთაგან, მრავალი უწყესობა და უჯერო საქმე შემოვიდა: კაცის კვლა, კაცის სყიდვა, ეკლესიის კრება და უხვედრობა“. ამის შემდეგ საკანონმდებლო კრება აღნიშნავს სამართლის წიგნის წყაროს და მიუთითებს, რომ ჩვენი კანონები სჯულის კანონიდან „გამოვიღევიო“.

შესავალში აღნიშნული არაა კრების მოწვევის ადგილი. მხოლოდ ნათქვამია, რომ „შეეკრებნით ყოველი ებისკოპოსნი აფხაზეთისანიო“. იმ დროს საკათალიკოზო ტახტი ბიჭვინთაში იყო. უფრო გვიან (1657 წ.) ოსმალთა მძლავრების გამო ტახტი ბიჭვინთიდან გადატანილ იქნა გელათში. გაურკვეველი რჩება, სად შედგა კრება — ბიჭვინთაში თუ გელათში. უნდა ვიფიქროთ, რომ საკანონმდებლო კრება მოწვეული იქნებოდა ბაგრატ მეფის წინადადებით; ამასთან კრებაში ქართლის კათალიკოსის მალაქიას მონაწილეობა უფრო საგულისხმებელს ხდის, რომ კრება გელათში შედგებოდა.

სამართლის წიგნის მესამე ნაწილში — ხელრთვაში — განსაზღვრულია საკანონმდებლო კრების შემადგენლობა და ჩამოთვლილია ის ეპისკოპოსები, რომლებიც კრებაში მონაწილეობდნენ და თავიანთი ხელრთვით სჯულდებას ამტკიცებენ. ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ აქ მოხსენიებული არ არის საქართველოს კათალიკოსი მალაქია. ხელრთვა იწყება აფხაზეთის კათალიკოზის დამოწმებით, თუმცა მისი სახელი გამორჩენილია. მასთან ერთად კანონს ამტკიცებენ ქუთათელი; გენათელი, ჭყონდიდელი, ბედიელი, მოქუელი, დრანდელი, ცაგერელი, ხონელი, ნიკორწმინდელი და ჩიშელი (ცაიშელი) ეპისკოპოსებო. ხელრთვაში ჩამოთვლილი კრების მონაწილე ათი ეპისკოპოსისაგან შვიდი თანამდებობითა და სახელით იხსენიება, ხოლო სამი — ჭყონდიდელი, ბედიელი და მოქუელი მხოლოდ თანამდებობით.

სამართლის წიგნის მეორე ნაწილს შეადგენს კანონთა ტექსტი, რომელიც 23 მუხლს შეიცავს. მუხლები დალაგებულია გარკვეული თანმიმდევრობით. სამართლის წიგნის პირველი მუხლი კაცის ყიდვა-გაყიდვას ეხება; მე-2—6 მუხლები — ეკლესიის გატეხას, ქურდობასა და კაცის კვლას; მე-7—15 მუხლები — ეპისკოპოსის მიერ და ეპისკოპოსის წინააღმდეგ ჩადენილ დანაშაულს; მე-16 მუხლი — მეფის დაღატაკ; მე-17—18 მუხლები — კათალიკოზისა და ეპისკოპოსის გინებასა და უღირსი მღვდლის კურთხევას; მე-19 მუხლი — საქმის მართლად გამოძიებასა და დამნაშავეს გამართლებას; მე-20 მუხლი — საეკლესიო მამულების მიტაცებას; 21-ე მუხლი — სჯულდების შესრულებასა და დარღვევას; 22-ე მუხლი — რძლის შერთვას და უკანასკნელი, 23-ე მუხლი — ცოლის უბრალოდ დავდებას. ჩამოთვლილ საკითხებში შეინიშნება საკანონმდებლო მასალის დალაგების ერთგვარი თანმიმდევრობა. გამონაკლისს შეადგენს სამართლის წიგნის მე-17—18 მუხლები, რომელნიც სამღვდლო პირთა წინააღმდეგ ან მათ მიერ ჩადენილ დანაშაულს ეხება და შინაარსობრივად მე-7—15 მუხლების გაგრძელებას წარმოადგენს. ამ მუხლების გადაადგილება ნუსხების ვადამწერთა შეცდომით უნდა იყოს გამოწვეული.

იგივე უნდა ითქვას 22-ე მუხლის შესახებ, რომელიც ვადამწერთაგან მერმე უნდა იყოს გადასმული. სინამდვილეში იგი 21 მუხლად უნდა იყოს, ხოლო ნუსხისეული 21 მუხლით, რომელიც სჯულის შესრულებისა და დარღვევისათვის სათანადო სანქციას ითვალისწინებს, უნდა მთავრდებოდეს კანონთა ტექსტი.

განსაკუთრებულ შენიშვნას იწვევს 23-ე მუხლი, რომელიც ცოლის უბრალოდ დავდებისათვის დამნაშავე ქმრის სიკვდილით დასჯასა და საეკლესიო შეჩვენებას ითვალისწინებს. უწინარეს ყოვლისა საჭიროა აღინიშნოს, რომ კანონთა ნუსხებში 23-ე მუხლი მიწერილია ხელრთვის შემდეგ. მაშასადამე, კრების მონაწილეთა მიერ სჯულდების დამტკიცება და სანქცირება ამ მუხლზე არ ვრცელდება; იგი კანონმდებლის მიერ არ უნდა იყოს შედგენილი და ამრიგად მას ავთენტური ძალა არ უნდა ჰქონდეს.

მაგრამ მთავარი მიზნც ის არის, რომ ქართული სამართლის არცერთ საკანონმდებლო ძეგლში ცოლის უბრალოდ დაგდებისათვის არაა გათვალისწინებული ასეთი განსაკუთრებულად მკაცრი სასჯელები. ბეჟა მანდატურთუხუცესის სამართლის 29-ე მუხლი ცოლის უბრალოდ დაგდებისათვის მხოლოდ ნახევარი სისხლის გადახდას ითვალისწინებს. გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დადების“ 21-ე და 25-ე მუხლებიც ასეთივე სასჯელს აწესებენ. ვახტანგის სამართლის 72 მუხლი კი დამნაშავე ქმარს ცოლის უბრალოდ დაგდებისათვის მთელი სისხლის ზღვევას აკისრებს.

ყოველივე ზემოთქმულის გამო კათალიკოზთა სამართლის 23-ე მუხლი მერმინდელ დანართად უნდა ჩაითვალოს, რომელიც ალბათ მოქმედი სამართალი არ იყო.

სამართლის წიგნის კანონთა ტექსტი 11 ქვეთავისაგან შედგება: 1. კაცის სყიდვისა ესე გავაჩინეთ; 2. ეკლესიის მკრეხველთათვის ესე განგვიწესებია; 3. ეპისკოპოსის საქმე ესე გავვიჩენია; 4. მეფის ღალატისა ასრე იქნას; 5. კათალიკოზისა და ებისკოპოზის გინებისათვის; 6. უღირსი მღვდლის კურთხევისათვის; 7. მრუდად გამოკვლევისა და გამართლებისათვის; 8. საყდრის მამულის გამოხუმისათვის; 9. სჯულის გამთავებელთა და გარდამავალთათვის; 10. რძლის შერთვისათვის; 11. ცოლის უბრალოდ დაგდებისათვის. აქედან სამართლის წიგნის ხელნაწერებში მოიპოვება მხოლოდ მე-2 და მე-3 ქვეთავის აღმნიშვნელი წინადადებანი, რომლებიც შეტანილია თვით კანონთა მუხლების ტექსტში როგორც ახალი საკითხის დასაწყისის მომასწავებელი. რაც შეეხება სამართლის წიგნის სხვა თავებს, ისინი საგნის შინაარსის მიხედვით შედგენილია ჩვენს მიერ.

კათალიკოსთა სამართლის მთავარ წყაროს, როგორც ეს სამართლის წიგნის შესავლიდან ჩანს, „სჯულის კანონი“ შეადგენს შესავალში ნათქვამია: „დავიდევით სჯულის კანონი და ჩუენცა იმისგან გამოვიდევით; და რაცა იმისგან არ გამოვიდევით, ჩუენ ჩუენი მაგიერი არა შეგვმატებია რა. და სჯულის კანონიცა ასრე ბძანებსო“.

ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულის რუსული (1887 წ.) გამოცემას რედაქტორი, ცნობილი ისტორიკოსი დ. ბაქრაძე კათალიკოსთა სამართლის შესავალში დამოწმებული „სჯულის კანონის“ შესახებ შენიშნავდა: „Вездев грузинском тексте вместо слова «Книга Кормчей», употребленного в переводе, стоит рзүүлის კანონი — «Правила веры», под которыми разумеются здесь, по моему мнению, Правила VI вселенского собора, в переводе св. Евфимия (X в.) имевшие распространение в грузинских церквах и действительно трактующие о некоторых из тех вопросов веры и благочиния, о коих упоминается в настоящем законодательном акте» (Сборник законов грузинского царя Вахтанга VI, 1887, გვ. 129).

ამრიგად, დ. ბაქრაძეს კათალიკოსთა სამართლის შესავალში მითითებული „სჯულის კანონი“ ექვთიმეს მიერ ნათარგმნ „მცირე სჯულის კანონად“ მიაჩნდა, მაგრამ აკად. კ. კეკელიძემ გამოარკვია, რომ კათალიკოსთა კანონები დამყარებულია „დიდი სჯულის კანონზე“ და არა ექვთიმეს მიერ ნათარგმნ „მცირე სჯულის კანონზე“ (ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, 1960 წ., გვ. 571).

დიდი სჯულის კანონი, როგორც აკად. ივ. ჯავახიშვილი ფიქრობს, ქართულად ნათარგმნი უნდა იყოს თუ უფრო ადრე არა, IX საუკუნეში მიინც. აკად. კ. კეკელიძის აზრით კი ასეთი თარგმანი X საუკუნემდე საგულისხმებელი

არ არის. ბერძნული სჯულის კანონი მოქმედი სამართალი იყო საქართველოში. ქართულ საეკლესიო სჯულმდებლობას ცხადად ეტყობა მისი ძლიერი გავლენა. მაგალითად, რუის-ურბნისის 1103 წლის საეკლესიო კრების მიერ დადგენილ „ძეგლის წერის“ მნიშვნელოვანი ნაწილი დაფუძნებულია „დიდი სჯულის კანონზე“.

კათალიკოზთა სამართლის შემდგენლები ირწმუნებიან, რომ ჩვენი კანონები სჯულის კანონიდან გადმოვიდეთ და „ჩვენი მაგიერი არა შეგვმატებია რაო“. მაგრამ ერთი შეხედვითაც უდავოა, რომ „კათალიკოსთა სამართალი“ არ წარმოადგენს სჯულის კანონის უბრალო გამოკრებას. იგი ქართული საეკლესიო სამართლის ორიგინალური ძეგლია, რომლის დადგენილებანი ჩვენი ქვეყნის მამინდელი ყოფა-ცხოვრების სინამდვილეს ასახავენ. მართალია, საკანონმდებლო კრება კანონთა შედგენისას ითვალისწინებს სჯულის კანონს, ხელმძღვანელობს მისი წესებით, მაგრამ ქართული სინამდვილის გათვალისწინებით აყალიბებს საკანონმდებლო ნორმებს და განსაზღვრავს სანქციებს მათი დარღვევისათვის. მასთანადამე, ბერძნული სჯულის კანონის დადგენილებანი ქართულ სჯულდებაში შეტანილია გადამუშავებული სახით, სათანადო რედაქციით.

კათალიკოზთა სამართლის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან წყაროს ადვილობრივად ქართული საეკლესიო სჯულმდებლობის ტრადიცია და ქართული ეკლესიის პრაქტიკული მოღვაწეობა შეადგენს.

ამრიგად, კათალიკოზთა სამართალი ჩვენი ეროვნული სჯულმდებლობას მნიშვნელოვანი ძეგლია. ამავე დროს იგი მეტად საინტერესოა საქართველოში სჯულის კანონისა და საერთოდ ბიზანტიური სამართლის მოქმედების შესწავლასა და გარკვევის თვალსაზრისით.

სპეციალურ ლიტერატურაში კათალიკოზთა კანონებს ბიჭვინთის საყდრის იადგარს ადარებენ და მას ხსენებული კანონების დამატებად თვლიან. ეს აზრია ეკუთვნის პროფ. ალ. ხახანაშვილს, რომელმაც გასული საუკუნის მიწურულში პირველად, თუმცა საგრძნობი შეცდომებით, დაბეჭდა ბიჭვინთის გუჯარი („გუჯარები“, 1891, გვ. 124—135). სჯულმდებლობის ამ ორ ძეგლს ერთმანეთს რომ ადარებდა, ალ. ხახანაშვილი წერდა: „ჩვენ ვიცით საკათალიკოზო კანონები, რომელნიც ვახტანგ მეფემ ჩაუბრუნა თავის „რჯულის წიგნში“. აქ მოხსენებული არიან თითქმის სუყველა ის პირნი, რომელთაც შეუდგენიათ ცნობილი საეკლესიო კანონები. ერთი შეხედვით შეიძლება იფიქროთ, რომ ამ გუჯარში გამეორებულია კათალიკოზთა დადგინება, ვახტანგის წიგნში მოქცეულნი. მაგრამ რაკი დააკვირდებით მის შინაარსს, ადვილად მიხვდებით, რომ ეს გუჯარი სულ სხვა მხარეს შეეხება ჩვენი რჯულმდებულებისას. იგი უფრო ვრცელია და მრავალმნიშვნელოვანი, ვიდრე დაბეჭდილი კანონები კათალიკოზთა... რადგან ჩვენ გუჯარში მოხსენებულნი კათალიკოზნი სუყველა თანამედროვენი არ იყვნენ; ჩვენ ვფიქრობთ, რომ მათი „ხელმოწერით დამტკიცება“ ერთ დროს არ ეკუთვნის. ეს შეიძლება ვსთქვათ, რომ ეს გუჯარი შესდგა და შესრულდა XVI.—XVII საუკუნეში... ეს გუჯარი უნდა იყვეს თანდათანობით შედგენილი და შემდეგ გადაწერილი ერთის ხელით“ („გუჯარები“, 1891 წ., გვ. 154—157).

ამავე საკითხზე პროფ. ალ. ხახანაშვილმა „Юридический Вестник“-ში ტ. XI, 1892. გვ. 568—571) გამოაქვეყნა წერილი: „Дополнение к грузинским каталогическим законам“. წერილში ჩართულია თარგმანი გუჯარ-

დან გამონაკრები ტექსტისა, რომელიც ავტორს მუხლებად დაუყვია. ქართული ტექსტის დამახინჯებული ადგილები მეორდება რუსულ თარგმანშიც. ხსენებულ წერილში, როგორც ეს წერილის სათაურიდანაც ჩანს, ნათქვამია, რომ ბიჭვინთის გუჯარი წარმოადგენს „კათალიკოზთა კანონების“ დამატებას, გუჯარი დგებოდა თანდართანობით ოთხი საუკუნის განმავლობაში და თავისი ახლანდელი სახე მან მიიღო არა უადრეს XVIII საუკუნის პირველი მეოთხედისა (გვ. 569).

კათალიკოზთა კანონები, ბიჭვინთის გუჯარისგან განსხვავებით, არ შეიცავს ეკლესიის წინააღმდეგ მიმართულ დანაშაულთა კვალიფიკაციას და მათთვის დადგენილ სასჯელთა და გადასახდელთა განსაზღვრას. გარდა ამისა ისინი უფრო მკაცრია, ვიდრე ბიჭვინთის გუჯარი. პირველი ეკლესიის ქურდს ჩამოხრჩობას უწესებს, ხოლო მეორე — გადიდებული საზღაურის გადახდას. კათალიკოზთა კანონების 23-ე მუხლი ცოლის უბრალოდ დაგდებისათვის სიკვდილით დასჯას აწესებს, ბიჭვინთის გუჯარი კი სრული სისხლის დაუტრეხებას. კათალიკოზთა კანონებს ამკარად ემჩნევა ზეგავლენა „სჯულის კანონისა“, რომელიც თვით კანონთა ტექსტშიც არის მითითებული. ბიჭვინთის გუჯარში ამის კვალი არ არის, რაც იმას მოწმობს, რომ მასზე არ მოუხდენია ზეგავლენა ბერძნულ საეკლესიო კანონმდებლობას და იგი ადგილობრივ, ეროვნულ ძეგლს წარმოადგენს (გვ. 571).

ბიჭვინთის საყდრის იადგარის შედგენილობა, ხასიათი, შედგენის დრო და მიმართება კათალიკოზთა სამართალთან მეტად მნიშვნელოვანი საკითხებია, რომლებიც სპეციალურ შესწავლას მოითხოვს.

ამჟამად ორი ხელნაწერის მიხედვით ვბეჭდავთ იადგარის ტექსტის მხოლოდ იმ ნაწილს, რომელიც სისხლის განაჩენებს შეიცავს.

ბიჭვინთის საყდრის იადგარა*

[2V] „...და აწ ამას მოგატყენებთ ყოველთავე, დიდთა და მცირეთა, ნუმცა ვისგანმე კადრებულ არს დიდისა და ზეშთა აღმატებულისა საყდრისა ბიჭვინთისა ძმათა და საყდრის შვილთა, თემთა და ქვეყანათა, და აგარაკთა მტერობა და შეცოდება.

1* და ვინცა ამა საშინელსა საყდარსა შესცოდოს, და უვარჰყოს ღმერთი და წარწყმიდოს სული თვისი და გატეხოს შიგნით საყდარი და რამე გაიტანოს, თუ ის კაცი მეფისა იყოს. სახასო კაცი და მამული რამდენიცა განაყოფი იყოს, მათთა მამულითა საყდარს მიაბაროს, სხვისა მეფისაა ვერას ჭიკცევით, ამისოცის საყდარი მათი არს.

2. და თუ დიდებულთა ან თავადისა და აზნაურთა ყმაძან გატეხოს და მოიპაროს, წარმოდგეს იმა მეკობრისა ბატონი. თორმეტითა მისითა სწორითა კაცითა და ოცდაოთხითა მისითა სწორითა ის მეკობრე ექვსმან აზნაურმან და თორმეტმან გლეხმან ნაბნითა ფიცოს, ექვსმან აზნაურმან და თორმეტმან გლეხმან უნაბნოდ ფიცოს² უცოდინელობა მეკობრისა ბატონისა; თუ ფიცოს, მკ-

* იბეჭდება ხელნაწერთა ინსტიტუტის Ad—2218 ნუსხის მიხედვით, რომლის გასამართავად გამოვიყენეთ ამავე ინსტიტუტის S—3677 ხელნაწერი. პირველი ნუსხა აღნიშნულია A ლიტერით, ხოლო მეორე—B-ით.

** ხელნაწერებში ტექსტი მუხლებად დაყოფილი არ არის.

¹ და]—A. ² ექვსმან... უნაბნოდ ფიცოს]—A.

კობრისა ბატონსა არას ემართლებს და გამტეხი მისითა მამულითა და განაყოფითა საყდარსა მოაქსენონ.

და თუ ვერ დაიფიცოს, რასაცა მამულისა მქონელი იყოს, საყდარსა მრაცსენოს და მეკობრე¹ და მეკობრისა ბატონი ძელსა მისცენ.

3. და თუ გარეთ ზღუდეს შიგნით რამე გაიტანოს, სამის თავადის სისხლი მისითა წინ წასამძღვანითა საუპატიოდ საყდარსა დაუტრვოს.

4. და თუ ზღუდეს გარეთ, ახლოსითგან ზარის ხმა ისმოდეს, რამე წაიჭროს, გინა პირტყვი ანუ სხვა რამე წაიღოს, ორის თავადის სისხლი საყდარს დაუტრვოს, მეკობრობით ქნას, გინა მძლავრობით ანუ ნატაცებით.

5. და აწ ვინცა, გინა დიდებულმან ანუ თავადმან ანუ აზნაურმან, კათალიკოზსა ავინოს ანუ საცემრად წაიზიდოს, ორმოცდაათი გლეხი საყდარს დაეურვოს და კათალიკოზსა ორი სისხლი დაეურვოს დიდისა შეხვეწითა.

6. ვინცა რომელსა გინა ძმთაგანსა სცეს ანუ შინა ჩაუტდეს, ანუ კელთა შეიპყრას ანუ პირდაპირ ავინოს, ექვსი გლეხი საყდარს დაეურვოს, და ორი² ათასი თეთრი იმას დაეურვოს.

7. და თუ ვინმე ძმთაგანი ანუ საყდრის შვილი მოკლას, ოცი გლეხი საყდარს დაეურვოს და ორი სისხლი იმას დაეურვოს.

8. ვინცა კათალიკოზის ჯოგი გატეხოს, ექვსასი ათასი ძველი თეთრი საყდარს დაეურვოს.

9. ვინცა ამას ზემოთ საყდრის შვილნი და მოკლენი სწერიან, მათი ჯოგი გატეხონ, ათი ათასი თეთრი საყდარს დაეურვოს და ორი ათასი იმას დაეურვოს დიდითა შეხვეწითა, და ნაძარცვი უკლებლად შემოექციოს.

10. ვინცა კათალიკოზის გაგზავნილი კაცი გაძარცვოს, ათი ათასი თეთრი საყდარს დაეურვოს და ოთხი ათასი იმას დაეურვოს.

11. ვინცა ზურგით მზიდავი კარი³ ანუ სეფე კარი წაიყვანოს, თორმეტი ათასი თეთრი საყდარს დაეურვოს.

12. ვინცა მოკლეთა გაგზავნილი კაცი გაძარცვოს, ოთხი ათასი თეთრი საყდარს დაეურვოს და ორი ათასი იმას დაეურვოს.

13. ვინცა ქორეპისკოპოსსა სცეს ანუ კელთა შეიპყრას, ანუ ავად ავინოს, ანუ უპატიოება რამე ჰკადროს, თორმეტი გლეხი საყდარს დაეურვოს და სამასი ათასი თეთრი იმას დაეურვოს.

თუ გლეხი იყოს, რომელმან ჰკადრა, მისითა მამულითა საყდარს დაეურვოს.

14. ვინცა კათალიკოზის ყმა მსახური მოკლას, ექვსი ასი ათასი თეთრი საყდარს დაეურვოს და სამასი ათასი სისხლად და თუთხმეტი ათასი სანახშიროდ იმათ დაეურვოს.

და რანიცა საყდრის მოკლენი⁴ არიან, ვითარცა საყდრის შვილთა სწერიან, იმავე წესითა იმათ დაეურვოს.

15. ვინცა საყდრის მონალე კაცი მოკლას, შვიდი ასი ათასი თეთრი საყდარს დაეურვოს და ოთხასი ათასი სისხლად და თუთხმეტი ათასი⁵ სანახშიროდ იმათ დაეურვოს.

16. და ვინცა ბიჭვინტისა გარეშემო სოფელი და გლეხნი, სიღვან ზარას ხმა ისმოდეს, გატეხოს ანუ დაარბიოს, ანუ ნახირი გაუტეხოს, ექვსი ასი ათასი ძველი კირმანეული თეთრი საყდარს დაეურვოს და სამასი ათასი იმას დაეურვოს.

¹ და მეკობრე]—A. ⁴ ორი] ორასი A. ³ კარი]—A.

⁴ მოკლენი] მეხლენი A. ⁵ ათასი] ასი AB.

17. და სხვანი რანიცა აგარაკნი და სოფელნი, მეტოქი მონასტერი და ქალაქი სწერია, იმაშიდ მსახლობელნი გლეხნი, მსახურნი და მოინალე¹ ვინც მოკლას, ექვსი ასი ათასი თეთრი საყდარს დაეურვოს და სამასი ათასი თეთრი სისხლად და თუთხმეტი ათასი სანახშიროდ იმათ დაეურვოს.

18. ვინცა სოფელი და სოფლის კაცი დაარბიოს, ორასი ათასი თეთრი საყდარს დაეურვოს და ორი ათასი², რამდენიცა გლეხნი იყვნენ, იმათ [3V] დაეურვნენ, და ალაფნი უკლებლად შეაქციონ.

და რასაც მიზეზისათვის მიკდომოდეს, ისიც გაუცუდდეს.

და თუ მიმკდომი მოკლან, სისხლი და სანახშირე გაუცუდდესთ.

19. და ვინცა ჯოგი და ნახირი გაუტეხოს, ოცდა ათი ათასი თეთრი საყდარს დაეურვოს და ორი ათასი იმათ დაეურვოს.

20. ვინცა ეკლესია გაუტეხოს, ოთხი სისხლი დაეურვოს.

21. ვინცა ცოლი წაუღოს ბიჭვინტისა ლ³ თის მშობლის ყმასა, თუ ხუცესი იყოს, ორი სისხლი დაეურვოს, და თუ ერისკაცი იყოს, ერთი სისხლი სრული დაეურვოს.

22. ვინცა ქალი დაუგდოს, სრული სისხლი დაეურვოს.

23. ვინცა ვენაქი დაუკაფოს საყდარსა და საყდრის ყმასა, ოცდაათი ათასი თეთრი საყდარსა დაეურვოს და ათასი, — ვისიცა ვენაქი იყოს, იმას.

და რისათვის უყო, ისი გაუცუდდეს. აგრევე, ვინცა წისქვილი გაუტეხოს.

24. ვინც ბიჭვინტის საყდრის ყმის⁴ მეჯინიზე ანუ მესადლე, ანუ მწყემსი⁵ ზეტეს ანუ გაძარცვოს, ათი ათასი თეთრი საყდარს დაეურვოს, ათასი, — ვისიცა იყოს, იმას.

25. და თუ ვინმე მეკობრობით შორს⁶ რამე მოიპაროს, ოცი ათასი თეთრი საყდარს დაეურვოს.

26. ვინცა კათალიკოზის უკითხავად ბიჭვინტისა წყალი ინადიროს მოსადებ-ლითა, ოცი ათასი თეთრი საყდარს დაეურვოს.

27. ვინცა საყდრის ყმა დაკოდოს უღალოს ადგილსა, სამი გერში⁷ დაეურვოს; და თუ დაღი დაასვას, მეთორმეტე სისხლი დაეურვოს.

აწ დავაბტკივებთ მეოხებითა ბიჭვინტისა ლ³ თის მშობელისათა. საკრძალავი და შესაბრწუნებელი ყოვლისა ადამისა ტომისაგან იადგარი დავდევით. ვითარცა სხვათა საყდართა უჩინებულესი არის ბიჭვინტის საყდარი, ეგრეთვე უმეტესი იადგარი დავდევით და დავაბტკივებთ ბტკივე ბრძანებდა ესე...

[4r] კანონითა ვამტკივებ კათალიკოზნი მალაქია
კანონითა ვამტკივებ კათალიკოზნი ევდემონ
კანონითა ვამტკივებ კათალიკოზნი ეფთვიმი
კანონითა ვამტკივებ კათალიკოზნი მალაქია
კანონითა ვამტკივებ კათალიკოზნი მაქსიმე
კანონითა ვამტკივებ კათალიკოზნი ზაქარია
კანონითა ვამტკივებ კათალიკოზნი სვიმონ
კანონითა ვამტკივებ კათალიკოზნი დავით*.

¹ მონალე B. ² ორი ათასი | + ორი ათასი A.

³ ყმას A. ⁴ მწყემსსა A. ⁵ შორის A. ⁶ გეში AB.

* საქართველოს ეკლესიის კალენდრის მიხედვით შემოსხსენებული კათალიკოსები მოღვაწეობდნენ:

ქველის დადება

ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულის შესავალში აღნიშნულია, რომ ბატონიშვილმა ვახტანგმა სხვა ძეგლებთან ერთად შეკრიბა „დიდის მეფეთ-მეფის გიორგის მიერ თქმულნი სამართალნი... რომელთა სჯიდენ სამნივე ესე სამეფონი ქართლისანი“.

კრებულის შესავალში აღნიშნული „დიდის მეფეთ-მეფის გიორგის მიერ თქმულნი სამართალნი“ ის საკანონმდებლო ძეგლია, რომელსაც ვახტანგის კანონთა კრებულის ხელნაწერებში „ძეგლის დადება მეფეთ-მეფის გიორგის მიერ“ ან უფრო მოკლედ „სამართალი მეფის გიორგისა“ ეწოდება. ხსენებულ შესავალში რომ სიტყვა „სამართალნი“ მრავლობით რიცხვშია მოცემული, ეს სავსებით გასაგებია და ასეც უნდა იყოს, რადგან ეს სიტყვა გამოხატავს იმ წესებს და ნორმებს, რომლებიც დაკანონებულია ძეგლის დადებაში.

უფრო საყურადღებოა წინასიტყვაობის ავტორის განცხადება იმის შესახებ, რომ დიდის მეფეთ-მეფის გიორგის სამართლით „სჯიდენ სამნივე ესე სამეფონი ქართლისანი“.

ცნობილია, რომ XV საუკუნის დასასრულს საქართველო საბოლოოდ დაიყო სამ სამეფოდ — ქართლის, კახეთისა და იმერეთის სამეფოებად და სამცხეს საათაბაგოდ.

ძეგლის დადება ადგილობრივი მნიშვნელობის ძეგლია, რომელიც შედგენილია მთიულთათვის; ამ კანონების მოქმედების ტერიტორია ზუსტად განსაზღვრულია ძეგლის შესავალში: ჩრდილოეთით — ჯვრის გადასავალი, ანუ ჯუართა ყელი, ჩრდილო-აღმოსავლეთით — კიბენი, სამხრეთით — სოფელი მენესო, აღმოსავლეთით — ზანდუკის ქევი, სამხრეთ-დასავლეთით — ქადა-ცხაოტი.

ძეგლის დადებაში აღწერილი საზოგადოებრივი წყობილება, მოხელეობა და ადათ-ჩვეულებები დამახასიათებელი იყო მხოლოდ საქართველოს ამ ჩამორჩენილი კუთხისათვის, სადაც პრიმიტიულ-თემური წყობილების ნიშნები და ჩვევები შენარჩუნებულ იქნა თითქმის საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე. საქართველოს სხვა სამთავროებში იმ დროს განვითარებული ფეო-

კათალიკოზი მალაქია I აბაშიძე (1529—1532)

კათალიკოზი ევდემონ I ჩხეტიძე (1543—1575)

კათალიკოზი ეფთვიმი I საყვარელიძე (1578—1605)

კათალიკოზი მალაქია II გურიელი (1605—1639)

კათალიკოზი მაქსიმე I მაჭუტაძე (1628—1647)

კათალიკოზი ზაქარია ქვარიანი (1657—1659)

კათალიკოზი სვიმონ I ჩხეტიძე (1659—1666)

კათალიკოზი დავით ნემსაძე (1667—1682).

დალური წყობილება არსებობდა. მეფე გიორგი ბრწყინვალე გაერთიანებული საქართველოს ფეოდალური მონარქიის უზენაესი საკეთმპყრობელი იყო.

გაერთიანებული საქართველოს ფეოდალურ მონარქიას გიორგი ბრწყინვალემდე ჰქონდა მთელი სამეფოსათვის შედგენილი სამართლის წიგნი, რომელთაც წესრიგდებოდა მაშინდელი იურიდიული ურთიერთობანი. ეს ნათლად ჩანს ძეგლის დადების შესავლიდან, სადაც გიორგი ბრწყინვალე ამბობს: „ვსცანით ესე, რომელ ღმრთივ გვრგვნოსანთა და სანატრელთა ჩუენთა ჩამოავალთა მეფეთაგან არ გასჩენრდა ძეგლითა გაჩენითა“. აქედან ცხადია, რომ გიორგი ბრწყინვალემდე მხოლოდ მთიულეებს არ ჰქონიათ საკუთარი სჯულდებულება. საერთოდ საქართველოს სამეფოში კი გიორგის დროსაც მოქმედებდა განსვენებულ „ღმრთივ გვრგვნოსანთა“ მიერ შედგენილი სამართლის წიგნები. რაკი გიორგი ბრწყინვალის დრომდე კანონები მხოლოდ მთიულეებს არ ჰქონიათ, მეფესაც ამ მიზნით შეუდგენია მათი სოციალური წყობისა და ყოფა-ცხოვრებისათვის შესაფერისი სამართლის წიგნი — ძეგლის დადება.

თავისთავად ცხადია, საქართველოს იმ დროს მთელი სამეფოსათვის განკუთვნილი საკანონმდებლო ძეგლები რომ არ ჰქონოდა, გიორგი მეფე პირველად მთიულეებისათვის კი არ შეადგენდა სამართლის წიგნს, არამედ მთელი სამეფოსათვის. საქმეც ის იყო, რომ გიორგი V-ის დროს საქართველოში მოქმედებდა გაერთიანებული საქართველოს პერიოდის (XI—XII საუკ.) სამართლის წიგნები, მაგრამ ისინი შეუსაბამონი და გამოუსადეგარნი იყვნენ ჩამორჩენილი, განვითარების პატრიარქალურ საფეხურზე მდგომი მთიული მოსახლეობისათვის.

გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დადების“ ჩენი გამოცემის (1957 წ.) წინასიტყვაობაში ვწერდით, რომ ამ კანონების მიხედვით არ შეიძლება შეფასებულ იქნეს გიორგი ბრწყინვალის დროინდელი, სოციალურად და სახელმწიფოებრივად დაწინაურებული ფეოდალური საქართველოს სამართლის განვითარებას დონე. ამავე დროს იქვე მივუთითებდით, რომ გიორგი ბრწყინვალის სამართალი შეიცავს რამდენიმე მეტად საყურადღებო ნორმას, რომლებიც შეიძლება დამახასიათებლად მივიჩნიოთ განვითარებული ქართული ფეოდალური სამართლის ინსტიტუტებისათვის საერთოდ. მაგრამ წინასიტყვაობაში გამოტყვეული ეს აზრი სათანადოთ განვითარებული არ არის გამოკვლევაში. პირიქით, ნაშრომში ნააქვამია, რომ რაკი გაერთიანებული სამეფოს სჯულმდებლობა შეუსაბამო იყო მთიულეებისათვის, მთ უფრო შეუფერებელი და გამოუსადეგარი იქნებოდა ჩამორჩენილი მთიულეების ადგილობრივი ხასიათის საკანონმდებლო ძეგლი საქართველოს დანარჩენი სამეფოებისათვის (გვ. 23).

მართალია, გიორგი ბრწყინვალის სამართლის წიგნის მუხლების დიდი ნაწილი იმდროინდელი მთიულეთის საზოგადოებრივ წყობილებასა და ყოფა-ცხოვრებას ასახავს და დამახასიათებელია მხოლოდ ამ კუთხისათვის, მაგრამ ამავე დროს სამართლის წიგნი შეიცავს მთელ რიგ კანონებს, რომლებიც უდავოდ გამოიყენებოდა საქართველოს სხვა სამეფოებშიც (მუხლ. 15, 16, 23—24, 32—42, 44—46).

ამასთან ერთად უნდა აღინიშნოს, რომ ძეგლის დადებაში მთელი რიგი ნორმები შეტანილია ბექა მანდატურთუხუცესის სამართლის წიგნიდან. ბექას სამართალი კი განვითარებული ფეოდალური სამართლის ძეგლია, რომლის უმნიშვნელოვანესი დადგენილებანი საქართველოს სხვა სამთავროებშიც გამოიყენებოდა.

ქეგლის და დება ბექა მანდატურთუხუცესის სამართლის წიგნზე გვიანდელი საკანონმდებლო ქეგლია. ჩვენი აზრით, როგორც ეს სხვა ადგილას გვაქვს აღნიშნული (გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, 1957, გვ. 10—15), ქეგლის და დება შედგენილი უნდა იყოს 1335 წელს. ამჟამად დადგენილად უნდა ჩაითვალოს, რომ ბექა მანდატურთუხუცესის კანონები ქეგლის და დების ერთ წყაროს წარმოადგენდა. ხევის პირობებისა და ადათობრივი სამართლის გათვალისწინებით ქეგლში შესაბამისი რედაქციით შეტანილია ბექას სამართლის მთელი რიგი მუხლები. შედარებისათვის მოვიყვანო რამდენიმე პარალელს აღნიშნული ქეგლებიდან.

ქეგლის და დება

ბექას სამართალი

17. და ძმამ ძმა მოკლას, იგი მკულელი ათს წელიწადს მამულიდან გაძიოს და მამული სახეფოდ დაიდვას.

21. კაცმან თუ ცოლი დააგდოს უბრალოდ..., ნახევარი სისხლი დაუურვოს.

24. კაცმან თუ ჯუარგაცულილი ცოლი წაგვაროს, სისხლის მეექუსედი დაიურვოს მათსა გუარსა ზედა.

26. შუად მონაზონი, ანუ მწირველი ხუცესი, ანუ დიაცი მივიდეს, ესრეთ რომე აბჯარი არა ჰქონდეს, და ასეთი მოკლან, ვინც მოკლას, ორკეცი სისხლი დაიურვოს მისსა გუარსა ზედა...

და თუ დიაცი მეომრად იყოს და აბჯარი ჰქონდეს და მოკუდეს, გაცუდდეს მის დიაცისა სისხლი.

32. გერშის საქმე ასრე იქმნას: ვისცა პირსა ზედა გერში აჩნდეს სადალედი..., სისხლის მეხუთედი დაეურვოს.

თუ გერში სად საჩინოდ იყოს, ასრე რომე არ დაშავდებოდეს და დააჩნდეს..., ამდენი დაუურვოს.

33. მარჯვენა კელი ვისაც მოეკუეთოს ანუ დაუშავდეს დაკოდილობითა, სისხლის მესამედი დაიურვოს.

22. თუ ძმამან ძმა მოკლას..., ამა სოფელს ძლივსლა ინახვის კაცთაგან..., ქედთა გარეთ ყოფა და გარდახვეწა.

29. თუ კაცმან უბრალოდ ცოლი დააგდოს, სისხლის ნახევარი მისცეს.

39. თუ კაცმან კაცს ჯვარგაცულილი საცოლე წაგვაროს, სამდურავისა კიდე დასაურვებლად არას ემართლების.

16. შუა მისრულისა კაცისა ასრე იქნას: მონაზონისა და დიაცისა, ხუცისა, თუ შუად მოსრული იყოს და ესეთი რომელი მოკვდეს, ორკეცი სისხლი დაუურვოს, რისაც გვარისა იყოს.

და თუ მეომარი ყოფილიყოს, მართლითა მოწმითა გამოჩნდეს, გარდაჯდეს ასრე, ვითა ძაღლის ყეფა.

5. გერშისა ასრე იქმნას: თუ პირსა ნაკრავი იყოს და ესრე აჩნდეს, ათას ხუთასი თეთრი დაუურვოს.

6. თუ ესეთი რამე დაეკოდოს, რომე არ დაუშავდეს და აჩნდეს... დაუურვებინონ, ვითარცა მართებდეს.

5. კელი თუ ან ფეცი მოეკუეთოს, ანუ ერთობ დაუშავდეს, სისხლის მესამედი დაუურვოს.

37. და სხვა რომელიც თითი მოეკუთნოს და ანუ დაუშვადეს, კელის მესამედი სისხლი დაუტრვოს.

39. კაცმან თუ კაცს კბილი ჩააგდებინოს, ოთხთა ზემოთ წინათ, ოთხთა ქუემოთ. საჩინოთა კბილთა ჩაყრევი-ნებისათჳს თვთოს კბილისა... ამდენი დაუტრვოსო.

41. ვისიც ასაბია ყოფილა, მათი საქმე ასრე იქმნას: თუ ერთმანეთის ასაბიანი იყვნენ..., სისხლის დაუტრვება მის გუარსა ზედა.

44. მეკობრე რაზომიცა მოკლან, სისხლი გაუტრდდეს ყუელასი... და საქონლის პატრონი თუ მოკლან..., სისხლი სრული დაუტრვონ.

ბეჭა მანდატურთუხუცესის სამართლის 62-ე, 63-ე და 65-ე მუხლებით ქუროდობისათვის გათვალისწინებული სასჯელები სათანადო რედაქციითა და შემოკლებით აღნიშნულია ძეგლის დადების 44-ე და 45-ე მუხლებში. ზემოაღნიშნულიდან ცხადად ჩანს, რომ ბეჭას კანონებმა მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა ძეგლის დადებამდე. გიორგი ბრწყინვალის საკანონმდებლო კრებამ გამოიყენა საათაბაგოს სამართლის სათანადო ნორმები მთიულთა სჯულმდებლობისათვის.

ამრიგად, „ძეგლის დადებამ“ შეტანილია მთელი რიგი საერთო ხასიათის ნორმები. რომლებიც გამოიყენებოდა საქართველოს სხვა სამეფოებშიც. ამ აზრით უნდა გავიგოთ ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულის შესავლის ის ადგილი, სადაც ნათქვამია, რომ გიორგის სამართლით „სჯიდენს ამნივე ეს სამეფონი ქართლისანი“.

ძეგლის დადება შედგება შესავლისა და 46 მუხლისაგან. იგი სისხლის სამართლის კანონმდებლობას — „სისხლის განაჩენს“ წარმოადგენს. სამოქალაქო სამართლის საკითხებს მხოლოდ ორიოდ მუხლი ეხება.

XVII საუკუნის უძველეს ხელნაწერში, რომელიც „კელმწიფის კარის კარიგებასთან“ ერთად პროფ. ე. თაყაიშვილმა აღმოაჩინა, ძეგლის დადების ტექსტი მუხლებად დაყოფილი არ არის. ეს სამუშაო, როგორც ჩანს, ვახტანგ მეფის საკანონმდებლო კომისიას შეუსრულებია და კანონთა ტექსტი შინაარსის მიხედვით მუხლებად დაუყვია. ვახტანგის კომისია სწორედ ასევე მოექცა ბეჭასა და აღბუღას კანონების ტექსტს, რომელიც, როგორც ცნობილია, 1672 წლის უძველეს ნუსხაში მუხლებად ვაკვეთილი არ არის.

ძეგლის დადების ტექსტის გულდასმით შესწავლა, როგორც ავად. ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნავდა, ცხადყოფს, რომ საკანონმდებლო კრებას ეს ძეგლი რამდენიმე მთავარ ნაწილად დაუყვია და თვითველი ნაწილისათვის მისი შინაარსის მიხედვით ახალი საკითხის დასაწყისის აღმნიშვნელი წინადადება წაუშმძღვარებია. ზოგიერთი ქვესათაურის მაუწყებელი ასეთი წინადადება, რომელიც

თუ კელის თითი მოეკუთნოს, კელის გერშის მეხუთედი დაუტრვოს, თუ ორნი მოეკვეთნეს თუ რაზომნიცა, ამავე წესითა დაუტრვონ.

8. თუ კაცმან კაცს წინა ანუ უკანა კბილი შთააგდებინოს, ერთის თათის ოდენი გერში დაუტრვოს

15. ასაბია თუ მოკუდეს, ასრე იქმნას: რომელისაცა ასაბია იყოს, მან უზღოს სისხლი და გერშიცა.

22. ზედა დამსხმელისა სისხლი და გერში არა არის. თუ კიდეცა იგარე მოკუდეს, რომელსა დაესხა, ორკაცი სისხლი დაუტრვოს.

კანონთა ერთ თავს ან განყოფილებას შეესაბამებოდა, დროთა განმავლობაში გამოტოვებულ იქნა, ალბათ ნუსხის გადამწერთა მიერ. კანონთა ახალი თავის აღმნიშვნელი წინადადებანი ამჟამად შენარჩუნებულია მხოლოდ ხელნაწერთა რამდენიმე მუხლის დასაწყისში (6, 11, 19, 29, 32, 33, 44, 46). დანარჩენ მუხლებს ქვესათაურები არა აქვს. ამიტომ კანონთა ტექსტი მათი შინაარსის შესაბამისად შემდეგ ქვეთავებად დაყავით: ერისთავისა ასრე გავაჩინეთ (მუხლ. 1); განმგებლისა ასრე გავაჩინეთ (მუხლ. 2—5); ქვეისბერთა ასრე გავაჩინეთ (მუხლ. 6—10); ჰეროვანთა ასრე გავაჩინეთ (მუხლ. 11, 12); ციხისთავთა ასრე გავაჩინეთ (მუხლ. 13, 14); დედ-მამათა სიკუდილისა ასრე გავაჩინეთ (მუხლ. 15); ნასყიდისა და მამულისა ასრე იქნას (მუხლ. 16); მძის მოკვლისა ასრე იქნას (მუხლ. 17, 18); სალაშქროს საქმე ასრე გავაჩინეთ (მუხლ. 19, 20); ცოლის დაგდებასა და წაგურისა საქმე ასრე გავაჩინეთ (მუხლ. 21—26); ციხის დაქცევისა საქმე ასრე გავაჩინეთ (მუხლ. 27); ბეთალმანისა საქმე ასრე გავაჩინეთ (მუხლ. 28); დამსხმელისა ასრე გავაჩინეთ (მუხლ. 29—30); უარზანგობისა საქმე ამ წესით გაჯიჩინია (მუხლ. 31); გერშის საქმე ასრე იქმნას (მუხლ. 32); ასოთ საქმე ასრე გავაჩინეთ (მუხლ. 33—40); ასაბიათა საქმე ასრე იქმნას (მუხლ. 41); ლომისისა გლეხისა ასრე იყოს (მუხლ. 42); ქვეისბერთა და ჰეროვანთა მიდგომისათვის (მუხლ. 43); სამეოხროს საქმე ასრე გავაჩინეთ (მუხლ. 44—45); ვალის საქმე ასრე გავაჩინეთ (მუხლ. 46).

ჩვენი გამოცემის 30-ე და 31-ე მუხლები ხელნაწერებში შეცდომით მხოლოდ 30 მუხლად არის წარმოდგენილი. სინამდვილეში აღნიშნული მუხლები სრულიად სხვადასხვა საგანს შეეხება და თავისი შინაარსით მკვეთრად განსხვავდება ერთმანეთისაგან. მითითებული მუხლის პირველ ნაწილში ლაპარაკია სხვისი ცოლის მოტაცებასა ან მკვლელობაზე, ხოლო მეორე ნაწილი განსაზღვრავს უარზანგობის ანუ საუპატიოს (платя за безчестие) ოდენობას სხვადასხვა წოდების მქონე პირთა მოკვლისათვის. ამის გამო მართებულად მივიჩინეთ აღნიშნული მუხლის სათანადოდ გაკვეთა და ცალკე 31-ე მუხლად გამოყოფა.

ჩვენი გამოცემის 31-ე მუხლის უკანასკნელი აზნაცი სიტყვებიდან — „ჰეროვანთა — ოცდაათი თეთრი“ ხელნაწერებში შეცდომით გამოყოფილია ცალკე მუხლად (32). კანონთა ტექსტში აღნიშნულ ადგილას ჰეროვანთა უარზანგობის ოდენობა არის განსაზღვრული და იგი პირდაპირ აგრძელებს მას წინა, ე. ი. 31-ე მუხლს. ჩვენს გამოცემაში ხელნაწერის ეს ორი მუხლი ერთ 31-ე მუხლად არის შეერთებული.

ძეგლის დადების 21-ე და 25-ე მუხლები ერთნაირი შინაარსისაა, ორივე ცოლის უბრალოდ დაგდებას ეხება. ამიტომ ძეგლის 1957 წლის გამოცემაში 25-ე მუხლი სქოლიოში ჩავიტანეთ. წინამდებარე გამოცემაში კი მუხლების სათვალავი რომ არ დაგვერღვია, ორივე მუხლი კანონთა ტექსტში დავტოვეთ.

ძველი და შუააუკუნეების სამართლის საკანონმდებლო ძეგლები უმთავრესად შედგენილია კანონისტური პრინციპის, ე. ი. ცალკეული შემთხვევის მიხედვით. ამავე პრინციპითაა შედგენილი ძეგლის დადებაც.

სამართლის წიგნის მუხლები დანაშაულთა მიხედვით შეიძლება შემდეგნაირად დაიყოს:

დანაშაული: მკვლელობა — მუხლები: 1—15, 17, 26, 42, 45; სხეულის დაზიანება — 26, 32—40; ცოლის ან საცოლის მოტაცება — 22—26; ცოლის დაგდება — 21; ქურდობა და ძარცვა

ვა — 44—45; თვითნებობა — 26, 27, 43; სალაშქრო სამსახურ-სათვის თავის არიდება — 19; თანამონაწილეობა დანაშაუ-ტლოში — 41.

სამოქალაქო სამართლის ინსტიტუტები: მამულის მფლობელობა — 16; ბეითალმანი ქონება — 28; მემკვიდრეობა — 18; სესხი — 46.

სასამართლო წყობილება: 5—7, 9; სასამართლო წარმოება: 29, 45.

ძეგლის დადების ძირითადი წყაროებია: ჩვეულებითი სამართალ-კანონმდებლობა და სასამართლო პრაქტიკა.

ძეგლის დადების შედეგის დრო, მიზეზები, მოქმედების ასპარეზი, წყაროები, სისტემა და აგრეთვე ზოგიერთი სხვა საკითხი დაწვრილებით გახილულია ჩვენს ნაშრომში „გიორგი ბრწყინვალის სამართალი“, 1957 წ.

გეგმვა და აღბუღას სამართალი

(მუხლ. 1—98)

ბეკა მანდატურთუხუცესის სამართალი, როგორც ეს პროფ. ს. კაკაბაძემ და-ადგინა. შედგენილია XIII საუკუნის ბოლოს ან XIV საუკუნის დამდეგს (1295—1304 წწ.), რაც შეეხება აღბუღა ათაბაგ-ამირსპასალარის კანონებს, მათი შედგე-ნის დროც მხოლოდ მიახლოებით შეიძლება განისაზღვროს.

ბეკას სამართლის წინასიტყვაობაში, რომელიც მოღწეულია ჩვენამდე აღ-ბუღლას რედაქციით. ნათქვამია, რომ „შევიყარენით ქულევთა მინდობილი ღმრთი-სანი და აწყურისა ღმრთისმშობლისანი“-რ. აქედან ირკვევა, რომ ათაბაგ აღბუ-ღლას თავისი საკანონმდებლო კრება მოუწვევია ქულევში. აკად. ექ. თაყაი-შვილის აზრით, ქულევის ტაძარი აშენებულია ბეკა მანდატურთუხუცესის დროს, არა უგვიანეს 1308 წლისა, ხოლო, როგორც მხატვრის წარწერიდან ჩანს, 1381 წელს მოიხატაო (Археологические экскурсии, разыскания и заметки, I 104—109).

პროფ. ვახტანგ ბერიძის აზრით, ტაძრის აშენება და მოხატვა ერთ-დროულად (1381 წ.) უნდა იყოს მომხდარი, რადგან „თვით ძეგლის ხუროთმოქ-ღვრებისა და დეკორის მონაცემებიც, რომელთა უგულებელყოფა შეუძლებელია, აგრეთვე საუკუნის მიწურულს მიგვიითებებს“ (სამცხის ხუროთმოძღვრება XVI—XIV სს., 1955, გვ. 151).

ქულევის ტაძარი მდებარეობს დაბა ადიგენიდან ჩრდილოეთით. მანძილი ადიგენსა და ქულევს შორის დაახლოებით 5 კილომეტრია. ტაძარი ირგვლივ გარშემორტყმულია მთებით, აშენებულია მყუდრო და შედარებით ძნელად მი-სასვლელ ადგილას. იმ „უამთა სიავის“ დროს, საკანონმდებლო კრების მოწვევა-ქულევში, რომელიც სამცხის სხვა ტაძრებთან შედარებით უფრო უშიშარ და შტრისათვის ძნელად მისაგვლევ და მისაწვდომ ადგილს წარმოადგენდა, სრუ-ლიად გასაგებია. ამასთან ერთად, როგორც წარწერიდან ჩანს, ქულევის ტაძარი აშენდა და მოიხატა 1381 წელს. ცხადია, საკანონმდებლო კრება 1381 წლის შეჟ-დეგ იქნებოდა მოწვეული. ამიტომ აღბუღლას კანონები არ შეიძლება შედგენილი იყოს 1381 წლამდე. ათაბაგი აღბუღა კი ცოცხალი ჩანს 1386 წელსაც. მამასადამე, საკანონმდებლო კრება მოწვეული უნდა ყოფილიყო 1381—1386 წლებს შორის-და კანონთა შედგენაც ამ დროს უნდა მომხდარიყო.

1672 წლის Q 206 ნუსხის მიხედვით ბექასა და აღბუღას სამართლის წიგნი მთავრდება 98-ე მუხლით, თუმცა თვით ტექსტი ცალკე მუხლებად დაყოფილი არ არის.

1672 წლის ხელნაწერის შესწავლამ და ვახტანგის კრებულის S 3683 ხელნაწერთან შედარებამ ცხადყო, რომ 1672 წლის ხელნაწერშიც ძეგლის თავდაპირველი ტექსტი ყველგან დატული არ არის და საკმაოდ დაზიანებულია. აღმოჩნდა, რომ მუხლების ზოგი ნაწილი უკეთესად იკითხება ვახტანგის კრებულის ხელნაწერებში.

1672 წლის ნუსხა ვახტანგის კრებულის ხელნაწერებისაგან მნიშვნელოვნად განსხვავდება. ხელნაწერის შესავალში დატულია აღბუღას წინასიტყვაობა და ძვირფასი ცნობები ამ საკანონმდებლო ძეგლის მოქმედების ასპარეზის შესახებ, რომელნიც ვახტანგის კრებულის ხელნაწერებში არ მოიპოვება: „მე, ათაბაგ ამილხანსალარმან აღბუღა, მოვაქსენეთ პატიოსანსა მაწყურელსა და ბიძა-ძეთა ჩემთა შაშიასა და მისსა საფარის მოძღუარსა პაფუენტის, ხუთსავე თემსა სამცხე-სისა; ტაოველთა, შავშთა და კლარჯთა და მათ შინა მყოფთა ეპისკოპოზთა და მეუღბანოვეთა მოწესეთა მოწმობითა...“ და შემდეგ გრძელდება წინასიტყვაობის ტექსტი ვახტანგის კრებულის ხელნაწერებისაგან ზოგიერთი განსხვავებით.

1672 წლის ხელნაწერის მიხედვით ბექასა და აღბუღას სამართლის წიგნი 98 მუხლის შესაბამის ტექსტს შეიცავს. აქედან ცხადია, რომ ბექასა და აღბუღას სამართლის წიგნი თავდაპირველად სწორედ 98 მუხლისაგან შედგებოდა და დანარჩენი მასალა შემდგომში შემთხვევითა და შეცდომით არის ამ ძეგლთან დაკავშირებული. ბექას სამართლის წიგნი შესავლის გარდა 65 მუხლს შეიცავს. 66-ე მუხლის პირველი ნაწილი უკვე აღბუღას კანონების შესავალს წარმოადგენს, ხოლო მეორე ნაწილი იწყება აღბუღას სამართლის წიგნი, რომელიც 98-ე მუხლით მთავრდება. მასასადამე, აღბუღამ ბექას კანონებს 33 მუხლი დაუმატა რაც შეეხება თვითონ ძეგლის დაყოფას, როგორც აღვნიშნეთ, 1672 წლის ხელნაწერში ბექასა და აღბუღას კანონების ტექსტი მუხლებად გაკვეთილი არ არის. თუ აღნიშნული ნუსხის მიხედვით ძეგლის სტრუქტურასა და საკანონმდებლო მასალის განლაგებას დაკვირვებით განვიხილავთ, დავინახავთ, რომ როგორც ბექას, ისე აღბუღას თავიანთი კანონები შინაარსის მიხედვით რამდენიმე მთავარ ნაწილად ჰქონიათ დაყოფილი, ისე რომ თვითელი ნაწილი ცალკე საკითხებს ეხება. თვითელი ნაწილი თავდაპირველად ალბათ თავისი სათაური ან ხაზგასმული დასაწყისი უნდა ჰქონოდა. ასეთი სათაურის მაუწყებელი სიტყვები შენარჩუნებულია ძეგლის ზოგიერთ მუხლში; ასეა, მაგალითად, პირველი მუხლის დასაწყისში — „უწინ სისხლისა გავაჩინეთ“, ან მეხუთე მუხლის დასაწყისში — „გერშისა ასრე იქნას“, რაც იმას გვანიშნებს, რომ წინააღმდეგობრივი შინაარსის მუხლები ალბათ სათაურებით იყო გამოყოფილი.

ვახტანგის კანონთა კრებულის S 3683 ნუსხაში ბექასა და აღბუღას სამართლის წიგნი მოთავსებულია 254r—277r ფურცლებზე და 176 მუხლს შეიცავს. მუხლებს სათვალავი აღნიშნულია ასოებით. აღბუღას ორი წინასიტყვაობა და ბაგრატ კურაპალატის სამართლის შესავალი ცალკე მუხლებად არის გამოყოფილი (მუხ. ა, აზ, რ). ჩვენს გამოცემაში აღნიშნული წინასიტყვაობანი დატოვებულია შესავლის სახით, რადგან შინაარსით ისინი კანონმდებლობის გარემოებას მოგვიხსობს და იურიდიული ნორმისათვის დამახასიათებელ ელემენტებს არ შეიცავს.

ამავე დროს ჩვენ საჭიროდ მივიჩნით საკუთრივ აღბუღას სამართლის შუა-სავალი ორ ნაწილად გაგვეყო. პირველი ნაწილი დავტოვეთ როგორც კანონმდებლობის შესავალი, ხოლო მეორე გამოვყავით 66-ე მუხლად. ჩვენი აზრით, ასეთი დაყოფა მართებულია. შესავლის პირველი ნაწილი მხოლოდ სჯულმდებლობის საერთო ვითარებას აღწერს, მეორე კი კონკრეტულ დანაშაულს და მის სასჯელს ეხება, რაც სისხლის სამართლის კონკრეტული კანონის დამახასიათებელ ელემენტებს შეადგენს.

ამრიგად, ჩვენი გამოცემის მიხედვით ძველი 170 მუხლს შეიცავს, აქედან ბექას სამართალს მიეკუთვნება მუხლები 1—65, აღბუღას — 66—98 და ბავრატი კურაპალატს — 99—160. დანარჩენი მუხლები (161—170) კანონიკური სამართლის ფრაგმენტია. რაც შეეხება 171—175 მუხლებს, ისინი 33, 64, 72 და 81-ე მუხლების განმეორებას წარმოადგენს და შეცდომით მიწერილია კანონთა ბოლოში.

ასეა განვიხილოთ სამართლის წიგნის სისტემა — ბექასა და აღბუღას სამართლის წიგნი ორ წინასიტყვაობას შეიცავს. როგორც ბექას, ისე აღბუღას სამართალს წამძღვარებული აქვს ცალკე შესავალი. ბექას კანონების წინასიტყვაობა აღბუღას ეკუთვნის და მხოლოდ მისი რედაქციით არის შემონახული. უეჭველად, ბექას სამართალს საკუთარი წინასიტყვაობა ექნებოდა, მაგრამ მას ჩვენამდე არ მოუღწევია.

სამართლის წიგნის უმთავრეს ნაწილს სისხლის სამართლის ნორმები შეადგენს, მაგრამ სამოქალაქო სამართლის ინსტიტუტებსაც მნიშვნელოვანი ადგილი აქვს დათმობილი. ნაკლები რაოდენობითაა საპროცესო სამართლის ნორმები, რომლებიც სისხლისა და სამოქალაქო-სამართლებრივ მუხლებშია შერეული და ცალკე, დამოუკიდებელი მუხლების სახით თითქმის არ გვხვდება. სამართლის წიგნი იწყება სისხლის სამართლის მუხლებით, რომლებშიც განსაზღვრულია მკვლელობისათვის დასაუბრებელი სისხლის ოდენობა დაზარალებულის გვარის, მამულისა და ღირსების მიხედვით. პირველ მუხლში განსაზღვრულია დიდებულის სისხლი, მე-2, მე-3, მე-4, მე-7 და მე-9 მუხლები სხვადასხვა კატეგორიის აზნაურთა სისხლს განსაზღვრავს. მე-7 მუხლის მეორე ნაწილი და მე-10 მუხლი მსახურის სისხლს ითვალისწინებს, ხოლო მე-11 მუხლი — გლეხის სისხლს. მე-5, მე-6 და მე-8 მუხლები ქრილობის საზღაურს ადგენს.

სამართლის წიგნის მუხლები დანაშაულთა მიხედვით შეიძლება შემდეგ ძირითად ჯგუფებად დაიყოს: მკვლელობა — 1, 4, 7, 15—17, 22, 36, 38, 96—97; სხეულის დაზიანება — 5—6, 8, 18; შეურაცხყოფა — 18—21; ცილისწამება — 40, 50, 86; სქესობრივი დანაშაული — 23, 26, 41; ქალის მოტაცება — 24, 27, 39, 41, 46—47; ცოლის ან ქმრის დაგდება — 29—30, 32, 46; გაძაბუცვა — 12—14, 17, 19, 25, 33, 35, 37, 47, 80, 97; ქურდობა — 62—63, 65—66, 92; შექრთამეობა — 90; ღალატი — 33, 40, 59; თვითნებობა — 18, 74, 80.

სამოქალაქო სამართლის ინსტიტუტებს შემდეგი მუხლები შეიცავს: საკუთრების უფლება — 42—44, 51—55, 58—59, 71—78, 91—92, 94, 98; გირავნობა — 43—44, 83, 94—95; ნასყიდობა — 45, 55—66; 64, 71, 89, 95; მძებარება — 53—54, 87—88; სქესი — 83, 93—95; ჩუქება — 34, 61, 85; ქირავნობა — 70, 79; თავდებაობა — 68—69; თხოვე-

ბა — 67; საოჯახო სამართალი — 31, 34, 39, 48—49, 71—73; მექვიდრობა — 57, 59, 81—82.

სასამართლო წყობილება და სასამართლო წარმოება: პატრონი-ათაბაგი და მაწყურელი — 1, 4, 18, 22, 25, 33, 40; ბქე და ბქობა — 3, 4, 20, 27, 34, 84, 88, 90; შუაკაცი — 6, 13, 39, 49, 52, 83—84, 92; ფიცი და მოფიცარნი — 4, 27, 33, 35, 37, 62—63, 65—66, 85—86, 91, 97, მოწმე — 16, 50, 86, 91—92; წერილობითი საბუთები — 60, 68—72, 76.

ასეთი სამართლის წიგნის სისტემა სამართლის ცალკეული დარგებისა და ინსტიტუტების მიხედვით.

თვითონ სამართლის წიგნის ტექსტი დალაგებულია შემდეგნაირად: სისხლის განაჩენები (მუხლ. 1—4, 7, 9—11, 28, 96—97); გერშის განაჩენები (მუხლ. 5, 6, 8); ზედა-დასხმისათვის (მუხლ. 12—15, 17, 25, 37); შუა-მისრულის კაცისათვის (მუხლ. 16); ხელთა შეპყრობისა და შერცხვენისათვის (მუხლ. 18—21); ძმის მოკვლისათვის (მუხლ. 22); დედაწულის ცოლის მოყივნებისათვის (მუხლ. 23); მოახლის წაგერისათვის (მუხლ. 24); აშიკობისათვის (მუხლ. 26); ცოლის დაკლებისათვის (მუხლ. 29); ნაბიჭვარისათვის (მუხლ. 31); ციხის ან ვაკის საჯდომის დაღატისათვის (მუხლ. 33); ქორწილის სანიჭარისათვის (მუხლ. 34); გაუბატოებისათვის (მუხლ. 35—36); უმზრახ კაცთათვის (მუხლ. 38); ჯვარგაცვლილი საცოლის წაგერისათვის (მუხლ. 39); პატრონის წინა შესმენისათვის (მუხლ. 40); ნუცის ცოლის განჭიქებისათვის (მუხლ. 41); მამულის დაჭირვისათვის (მუხლ. 42, 51); წინდისათვის (მუხლ. 43—44); საკარგავის გასაყიდვისათვის (მუხლ. 45); ცოლის წაგერისათვის (მუხლ. 46—47); ძმის გაძებისა და საუხუცესოსათვის (მუხლ. 48—49); ცოლის წაძახებისათვის (მუხლ. 50); წანახედისათვის (მუხლ. 52); მამულის ან ამანათის შევედრებისათვის (მუხლ. 53, 87—88); მიწის გაკაცორიელებისათვის (მუხლ. 54—55); საგლებო ფუძის სყიდვისათვის (მუხლ. 56); ანდერძისათვის (მუხლ. 57); შვილის გაძებისათვის (მუხლ. 58—59); სასაქმო წიგნისათვის (მუხლ. 60); სამოყვროდ მიცემისათვის (მუხლ. 61); ნაპარევის განაჩენი (მუხლ. 62—63, 65); ბოლარო ცხენის გაყიდვისათვის (მუხლ. 64); მეკობრის განაჩენი (მუხლ. 66); დამხუთავი კაცისათვის (მუხლ. 67); ბატონთა და ყმათათვის (მუხლ. 68—78); ქირავნობისათვის (მუხლ. 79); მიმავალი კაცის დახუთებისათვის (მუხლ. 80); ქერივის სამკვიდროსათვის (მუხლ. 81); ვალისათვის (მუხლ. 83, 93—95); ყმათა შუა საცილობელისათვის (მუხლ. 84); ქრთამად (ძღუნად) მიცემისათვის (მუხლ. 85); პემნით გაყიდვისათვის (მუხლ. 89); ბქისაგან ქრთამის აღებისათვის (მუხლ. 90); თმში დარჩენილი კაცის ცილებისათვის (მუხლ. 91); დაკარგულის პოვნისათვის (მუხლ. 92); სისხლ-მცირე კაცისათვის (მუხლ. 98).

ბექასა და აღბუღას სამართლის წიგნის ხელნაწერებში სათაურები მხოლოდ რამდენიმე მუხლს აქვს (მუხლ. 1, 5, 16, 17, 62, 64). კანონთა ყველა დანარჩენი მუხლის შინაარსის მიხედვით დასათაურება გაკეთებულია ჩვენ მიერ და ტექსტში ჩამატებული ასეთი სათაურები ყველგან ჩასმულია კვადრატულ ფრჩხილებში.

ასეთი თანამიმდევრობითაა დალაგებული მუხლები ბექასა და აღბუღას სამართალში. მაგრამ ამასთან ერთად ადგილი აქვს ზოგიერთ არათანამიმდევრობასაც.

ბექას სამართლის 1—4 მუხლები დიდებულთა და აზნაურთა მკვლელობის სისხლის ოდენობას განსაზღვრავს, მაგრამ მე-4 მუხლის მეორე ნაწილში ლაპარაკია დასახელებულ და დაუსახელებელ მოფიცართა შესახებ, რაც სრულიად შეუსაბამოა ამ მუხლისათვის. იგი არ გამომდინარეობს ამ მუხლის შინაარსიდან და არც რაიმე კავშირი აქვს მასთან. ამიტომ მე-4 მუხლის მეორე ნაწილი ცალკე გამოკვავით და კვადრატულ ფრჩხილებში [4] მუხლად აღვნიშნეთ.

მე-5 და 6 მუხლები გერმანიის ანუ ასოთა ქრილობის საზღაურს განსაზღვრავს. მაგრამ მე-7 მუხლი ისევ მკვლელობის საკითხს უბრუნდება და მსახურის მკვლელობის სისხლის ოდენობას ადგენს. მე-8 მუხლი კი კვლავ ასოთა ქრილობის — კბილის ჩავდებინების საკითხს ეხება. მე-9, 10 და 11 მუხლები ისევ სხვადასხვა კატეგორიის აზნაურთა და გლეხთა მკვლელობის სისხლის ოდენობას განსაზღვრავს. ცხადია, მუხლები საგნობრივი თანამიმდევრობით დალაგებული არ არის. საფიქრებელია, რომ კანონთა წიგნის შედგენის დროს როგორც მკვლელობის სისხლის განმსაზღვრელი მუხლები, ასევე ასოთა ქრილობის საზღაურის დამდგენი მუხლები ერთმანეთის თანამიმდევრობით იქნებოდა დალაგებული და ალბათ. ასეთი განლაგება დარღვეულია ნუსხების შემდგომი გადაწერის დროს. ამიტომ შემოსხენებული მუხლები გადაადგილებული უნდა იქნეს ასეთი თანამიმდევრობით: მე-7, 9, 10 და 11 მუხლები, რომლებიც მკვლელობის სისხლს განსაზღვრავენ, უნდა იყოს, მე-5, 6, და 8 მუხლების ადგილას, ხოლო მე-5, 6 და 8 მუხლები, რომლებიც ასოთა ქრილობის საზღაურს ადგენენ, — მე-9, 10 და 11 მუხლების ადგილას.

სამართლის წიგნის 28-ე მუხლიც, რომელიც დიდებულთა და აზნაურთა სისხლის საზღაურს განსაზღვრავს, თავის ადგილას არ არის. ისიც გადატანილ უნდა იქნეს სამართლის წიგნის შემოსხენებულ შესაბამის მუხლებთან, სადაც ლაპარაკია დიდებულთა და სხვადასხვა კატეგორიის აზნაურთა მკვლელობის სისხლის შესახებ.

არც სამართლის წიგნის 22-ე მუხლია თავის ადგილას. ეს მუხლი ძმის მკვლელობას ეხება. წინა მუხლები (18—21) სოციალურად თანასწორი კაცის მიმართ გამაწვილებელი მოქმედების ჩადენას ეხება, ხოლო მომდევნო. 23-ე მუხლი — ცოლიანი კაცის მიერ ქმრიანი ქალის გაწვილებას. ცხადია, რომ 22-ე მუხლი თავიდანვე აქ არ უნდა ყოფილიყო.

სამართლის წიგნის 24-ე მუხლი მოახლის მოტაცებისათვის ორი მსახურის სისხლის ანაზღაურებას მოითხოვს. წინა 23-ე მუხლში, როგორც უკვე ითქვა, ლაპარაკია მრუშობაზე. ხოლო მომდევნო 25-ე მუხლში — სასაფლაოზე თავდასხმის შესახებ. ქალის მოტაცებაზე კი ლაპარაკია 27-ე, 39, 46 და 47 მუხლებში. თემატიკურად 24-ე მუხლი, ცხადია, ამ მუხლებთან უნდა იყოს.

თანამიმდევრულად არაა დალაგებული ის მუხლებიც, რომლებიც ზედადასახმას ეხება (12—15, 17, 25 და 37). იგივე უნდა ითქვას მამულის დაპირვის შესახებ (მუხლ. 42, 51). 53-ე მუხლი მამულის შევედრებას ეხება, ხოლო ამანაურს შევედრება გათვალისწინებულია 87-ე და 88 მუხლებში. ეს, ალბათ, იმით აიხსნება, რომ 53-ე მუხლი ბექას სამართალს ეკუთვნის, ხოლო 87—88 მუხლები — აღბუღას. როგორც ჩანს, აღბუღას საკანონმდებლო კრებას სისტემატურ მთლიანობაში არ მოუყვანია ორივე სამართლის წიგნის მსგავსი მუხლები. იგივე უნდა ითქვას საკუთრივ აღბუღას სამართლის წიგნზეც. 83-ე მუხლი ვალის საკითხებს აწესრიგებს. ამავე საკითხებს ეხება სამართლის წიგნის 93—95 მუხლები. ცხა-

და, ეს მუხლები ნუსხების შემდგომი გადაწერის დროსაა გადაადგილებული და თავდაპირველად ერთად უნდა ყოფილიყო.

აღბულას სამართლის 96-ე და 97 მუხლები ვაჭართა მკვლელობის სისხლისა და ასოთა ქრილობის საზღაურს განსაზღვრავს. როცა ბექას სამართლის მე-4 მუხლის ბოლოს შენიშვნაში აღბუღა მიუთითებს — „ვაჭრისა ქვემოთ სწერიაო“, მას სწორედ შემოსენებული მუხლები აქვს მხედველობაში. 97-ე მუხლში კი ნათქვამია: თუ საგერწო, ე. ი. ქრილობა აჩნდეს, „როგორც ზემოთ სწერია“. იმ წესით დაუტრავოსო. ცხადია, აქ კანონმდებელი გულისხმობს ბექას სამართლის მე-5, 6 და 8 მუხლებს, რომლებიც გერწის ანუ ქრილობის საზღაურს ადგენენ. ამიტომ 96-ე და 97-ე მუხლები საკანონმდებლო მასალის სისტემური დალაგების თვალსაზრისით სწორედ ბექას სამართლის ხსენებულ მუხლებთან უნდა იყოს.

ბექასა და აღბულას სამართლის წიგნში გვხვდება ანალოგიური მუხლებიც. ერთგვაროვან საკითხებს ეხება 42-ე მუხლი და 56-ე მუხლის მეორე ნაწილი, 43-ე და 51 მუხლები; 61 და 85 მუხლები და ზოგიერთი სხვა.

ასეთია სამართლის წიგნის ზოგიერთი მუხლის არათანმიმდევრულად გადმოცემის შემთხვევები. სხვა მხრივ, როგორც დაინახეთ, სამართლის წიგნში დაცულია მასალის დალაგების გარკვეული სისტემა.

სამართლის წიგნის 36-ე მუხლი მკვლელობას ეხება, მაგრამ ნათლად არა ჩანს, თუ რა პირობებში ჩადენილ მკვლელობაზეა ლაპარაკი. ამ მუხლის გაგებასათვის გათვალისწინებულ უნდა იქნეს 35-ე მუხლი, რომლის მეორე ნაწილს უნდა შეადგენდეს 36-ე მუხლი. 35-ე მუხლი ეხება მიხდომა-დარბევას — ქონების გატაცებასა და დაჭრა-მკვლელობას, ხოლო 36-ე მუხლი — კერძოდ მკვლელობას.

ასევე ბუნდოვანია 55-ე მუხლი, რომელშიც გარკვევით არა ჩანს, თუ ვის ეხება იგი. ჩვენი აზრით, ეს მუხლი მეორე ნაწილია 54-ე მუხლისა, რომლის პირველ ნაწილში ლაპარაკია უკაცრიელი მამულის გაუმენებისა და გაკაცრიელების შესახებ. ამ ორი მუხლის ერთიანობა ჩანს 55-ე მუხლის უკანასკნელი აბზაციდანაც, რომელიც ამაზე თუმცა პირდაპირ არ მიუთითებს, მაგრამ შენიშნავს, „იმა წესითა სთხოოს, რომე ზემოთ სწერია“-ო. უდავოა, რომ აქ კანონმდებელი 54-ე მუხლს გულისხმობს.

მეტად ბუნდოვანი და ძნელად გასაგებია აღბულას სამართლის 67-ე მუხლი. თითქოს ანალოგიურ საკითხს ეხება სამართლის წიგნის მე-80 და 87-ე მუხლებიც. 67-ე და 87-ე მუხლებში ლაპარაკია ნათხოვარი ან მიბარებული ნივთის წაღებასა და დახუთვაზე, ხოლო მე-80 მუხლში — მიმავალი ან გაგზავნილი კაცის დახუთვაზე. ამ ორი მუხლის გაგებაში გვეხმარება ვახტანგის სამართლის 174-ე და 2072-ე მუხლები, რომლებიც, ჩვენი აზრით, ანალოგიურ ურთიერთობას აწესრიგებს.

67-ე მუხლის ერთი ადგილის გაგებისათვის შეიძლება კვლავ ვახტანგის სამართლის 2072-ე მუხლი მოვიშველებოთ. 67-ე მუხლში ნათქვამია: „რაცა მოყვრობისათვის არა გაუშვას, იგი რაცა საქონლისა პატრონმა დაიფიცოს, რომე წახმოლდეს“. მსგავს ფორმულას შეიცავს ბექას სამართლის მე-15 მუხლიც. გაუგებარია, რას ნიშნავს „მოყვრობისათვის არა გაუშვას“. ვახტანგის სამართლის 2072-ე მუხლში ნათქვამია: „კაცს რომ კაცის რა გინდა რა საქონელი ებაროს, ვსაც აბარია, იმას რომ თავისი ბატონი გაუწყრეს და აიკლოს, და ის მიბარებული საქონელიც თან გაატანონ, იმისი ასრე იქნას: თუ დასთმოს იმ კაცმა მოყ-

აკადემიკოსმა ივ. ჯავახიშვილმა ყურადღება მიაქცია იმ გარემოებას, რომ ბექასა და ალბულას სამართლის წიგნის ბოლოში დართული მუხლები (161 — 170) თავისი შინაარსითა და სასჯელის თავისებური სახით განსხვავდება ძველის სხვა მუხლებისაგან. აღნიშნული მუხლების ტექსტი ბექას და ალბულას კანონებს არ უდგება. მათ ახასიათებთ განსაკუთრებული ნიშნები, რომლებიც არც ბექასა და არც ალბულას სამართლის წიგნის სხვა მუხლებს არ მოეპოვება. თვითვე ამ მუხლში ძირითად სასჯელს მიმატებული აქვს დამნაშავეს წყევლა-კრულვა და შეჩვენება — „კრულ და წყეულ შეჩუენებულ იყავნ“. დამნაშავეს წყევლა-კრულვა. მოციქულთა და წმინდათა კრებათა კანონების ქვეშ დაყენება, რასაც ზემოაღნიშნული მუხლები შეიცავს, ამ კანონებს განსაკუთრებულ საკლესიო ელფერს აძლევს, რაც საერო სამართლის ძეგლისათვის დამახასიათებელი არ არის.

161—170 მუხლები თავისი თვისებებით ძალიან ემსგავსებიან კათალიკოსთა სამართლის წიგნის კანონებს, რომლებიც XVI საუკუნის საკლესიო კოეზს ძეგლის წერას წარმოადგენენ.

ზემოაღნიშნული მუხლები ბექა-ალბულას კანონმდებლობის ორგანული ნაწილი რომ არ არის, იმითაც დასტურდება, რომ 161 მუხლში აღნიშნული დანაშაულის (ღალატით მკვლელობის) შესახებ ლაპარაკია ძეგლის სხვა მუხლებშიც. სადაც კანონმდებელი განსხვავებულ, უფრო მსუბუქ სასჯელს ადგენს. 161-ე მუხლში ლაპარაკია ღალატით მკვლელობის შესახებ; სასჯელად დაწესებულია ორკეცი სისხლი, რომელსაც ემატება „კრულ და წყეულ-შეჩუენებულ იყავნ“ ამავე დანაშაულისათვის 117-ე მუხლში ნათქვამია: „თუ კაცი კაცმან ღალატით მოკლას, თორმეტი ათასი სისხლსა ემატოსო“. აკადემიკოსი ივ. ჯავახიშვილი სამართლიანად შენიშნავს, რომ შეუძლებელია ეს ორი მუხლი ერთსა და იმავე კანონმდებელს ეკუთვნოდეს, რადგან ერთსა და იმავე დანაშაულზე (ღალატით მკვლელობაზე) 161-ე მუხლი ითვალისწინებს მეტად მძიმე სასჯელს—დამნაშავეს შეჩვენებას და მისი შეჩვენებასაც, ვინც მკვლელს ხელი გაუშვართა, ხოლო 117-ე მუხლი თვითონ მკვლელს სასჯელად უწესებს ერთი სისხლის გარდა თორმეტი ათასი თეთრის გადახდას და არც მას და არც მის მფარველს კრულვა-შეჩვენებით არ ემუქრება. ცხადია, რომ ერთ კანონმდებელს არ შეეძლო ასეთი ორი განსხვავებული სასჯელი დაეწესებინა ერთისა და იმავე დანაშაულისათვის.

ასევე ძმის მოკვლის შესახებ ლაპარაკია ბექას კანონების 22-ე მუხლში, რომელიც მკვლელს ორკეცი სისხლის დაურევებას, მამულის ჩამორთმევასა და გადახვეწას უწესებს; თანაც კანონი ითვალისწინებს დამატებით სასჯელს: ეპისკოპოსმა დამნაშავეს ცოდვის მოსანანიებლად საეკლესიო სასჯელი უნდა დაადოს. ამრიგად, მკვლელი გაძევებული უნდა ყოფილიყო, მაგრამ სიცოცხლეს ინარჩუნებდა. იმავე 161-ე მუხლით კი, ძმის მკვლელს ორკეცი სისხლს რომ გადაახდევინებდნენ, შემდეგ შეჩვენებდნენ და, ვითარცა შეჩვენებულს, ვერავინ მიუკარებოდა, არავის არ უნდა ეშველა მისთვის და, თუ ვინმე მფარველობას აღმოუჩენდა, ისიც წყეულ-შეჩვენებული იქნებოდა. ამრიგად, 22-ე 117-ესა და 161-ე მუხლებში ერთისა და იმავე დანაშაულისათვის სამი განსხვავებული სასჯელია გათვალისწინებული. აღნიშნული მუხლებიც სხვადასხვა დროის საკანონმდებლო მორღაწეობის ნაყოფი უნდა იყოს.

მსგავს მდგომარეობასთან გვაქვს საქმე ძეგლის სხვა მუხლებშიც. 165-ე მუხლი ცოლის ძალით მოტაცებას ეხება. ამავე დანაშაულს ეხება 135-ე მუხლიც. ორივე მუხლი ერთნაირ ძირითად სასჯელს აწესებს, დამნაშავემ დაზარალბულს სრული სისხლი უნდა დაუფრვოს, — მაგრამ განსხვავება იმაშია. რომ 165-ე მუხლი მეტად მძიმე დამატებით სასჯელს — წყევლა-კრულვასა და შეჩვენებას ითვალისწინებს. ეს ორი მუხლიც სხვადასხვა კანონმდებელს უნდა ეკუთვნოდეს.

167-ე მუხლის მიხედვით, თუ ქურდობა ჩადენილია ისეთ ადგილას, რომელიც „საპატრიო ადგილად“ (ხაზინა, ეკლესია და სხვ.) არ ითვლება, დამნაშავემ ნაპარევი უკლებლივ უნდა დააბრუნოს და გარდა ამისა მას წყევლა-კრულვა და შეჩვენება უნდა შეეფარდოს. ხოლო, თუ დანაშაული ჩადენილია საპატრიოსა და მოსარიდებელ ადგილას („საპატრიო ადგილას“) დამნაშავეს „ორნივე თუალნი დაეწუნენ და ანუ ქელ-ფერჯი დაეჭრას“. ამავე დროს ბექას სამართლის 62-ე მუხლი ასეთივე დანაშაულისათვის ვაცილებით უფრო მსუბუქ სასჯელს ადგენს, ნაპარევის ორკეცად გადახდევინებით კმაყოფილება: „ნაპარევი მისცეს და ერთი ეზომი სხუა“. ცხადია, რომ 167-ე მუხლით გათვალისწინებული სასჯელი ვაცილებით უფრო მკაცრია, რამდენადაც, გარდა მოპარულის ანაზღაურებისა, წყევლა-კრულვასა და შეჩვენებას აწესებს. აკადემიკოს ივ. ჯავახიშვილის აზრით, 167-ე მუხლი უფრო ძველი კანონმდებლობის შთაბეჭდილებას ახდენს; ამ მუხლში გათვალისწინებული სასჯელი — თვალთა დაწვა და ხელფეხის მოჭრა — თამარ მეფის წინა პერიოდში იყო გავრცელებული და თამარ მეფეს გაუუქმებია. დამახასიათებელია, რომ 152-ე მუხლი თვალთა დაწვისათვის მოითხოვს მეფის ან უდიდებულესი კაცის თანხმობას. თამარის ხანაშიც ამ სასჯელის შეფარდებისათვის მეფის თანხმობა იყო საჭირო, როგორც ამას აღნიშნავს თამარ მეფის ისტორიკოსი. თამარ მეფეს ამ უფლებით უსარგებლა და ასეთ სასჯელზე თანხმობას არ იძლეოდა. მკაცრი სასჯელები ქურდობის მიმართ ისევ აღადგინა. XVI საუკუნეში „კათალიკოსთა სამართალმა“, რომელიც დამნაშავეს ქურდობისათვის სიკვდილით დასჯასა და ხელის მოკვეთას უწესებდა.

ამრიგად ბექასა და აღბუღას კანონების ბოლოში დართული მუხლები (161 — 170) თავისი შინაარსით არც ერთ დღემდე ცნობილ სამართლის ძეგლს არ უდგება. ზემოთ მოყვანილი მუხლები სასჯელთა სიმკაცრით კათალიკოსთა სამართლის წიგნს უახლოვდება, მაგრამ ამგვარი თვისებები შეიძლება და თამარ მეფეზე უწინარესი ხანის ძეგლსაც ჰქონოდა.

ზემოაღნიშნული მუხლები საეკლესიო სჯულმდებლობის ფრაგმენტია, რომელიც განსაკუთრებულ სასჯელებს ითვალისწინებს. 165-ე, 168—170-ე მუხლების დასასრულს გათვალისწინებული სანქცია, რომ დამნაშავე „კანონსამცა ქუეშე იქნებოს წმიდათა მოციქულთასა“, კანონიერი სამართლის ფორმულას შეადგენს და ამიტომ ძეგლსაც კანონიკური სამართალი ვუწოდეთ.

— კანონიკურ სამართალში გათვალისწინებულია შემდეგი სახის დანაშაული: მკვლელობა — 161, 164, 166; სხეულის დაზიანება — 162; ქალის მოტაცება — 165; გაძარცვა — 163, 166, 167, 168; ქურდობა — 167; თვითნებობა — 166; ვენახისა და ხეხილის დაჭრა ან ყანის დათიბვა — 169; ცეცხლის წაქიდება — 168—170.

მართალია, ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულის წინამდებარე გამოცემის კომენტარებში კერძო საკითხებს არ ვეხებით, მაინც მიზანშეწონილად მივიჩნით სისხლის სამართლის ორი უმნიშვნელოვანესი ტერმინის განხილვა.

ბექასა და აღბუღას სამართლის წიგნის ბოლოს დართული ბაგრატ კურაპალატის სამართლის 159-ე მუხლი ჩვენი გამოცემის ორივე უძველეს ხელნაწერში ასე იწყება: „საპირო და სანახები რომე წინა გასამძღვანებელი არს“. რას ნიშნავს „საპირო და სანახები“? ცნობილი მკვლევარი ნ. ურბნელი აღნიშნულ მუხლს ათაბაგ აღბუღას სამართლის მუხლად თვლიდა და წერდა: „...ათაბაგი აწესებს სხვა გარდასახადსაც — „საპირო და სანახებს“, რომელიც სულისა წინა გასამძღვანებელია... როგორც სახელწოდებაც უჩვენებს, საპირო და სანახები ანუ სულისა წინა გასამძღვანებელი მხოლოდ მოკვლისათვის იყო დადებული“ („ათაბაგნი ბექა და აღბუღა და მათი სამართალი, 1892, გვ. 261—262). ამრიგად ნ. ურბნელს „საპირო და სანახები“ გადასახადის სახეობად მიაჩნია. მაგრამ, როგორც გამოიჩვენა, ხელნაწერებში ამ მუხლის ტექსტი შერყენილია. ტექსტის ასეთი დამახინჯება აიხსნება იმით, რომ დროთა განმავლობაში ნუსხების გადამწერთ ვერ გაურჩევიათ და ერთმანეთში აურევიათ მსგავსი მოყვანილობის ხუცური ასოები ბ და შ. ტერმინი „საპირო“ ხელნაწერებში სწორადაა დაცული. მაგრამ ფრაზის მეორე ნაწილი — „და სანახები რომე“ აშკარად დამახინჯებული ჩანს. ამიტომ ჩვენს გამოცემაში ეს ადგილი აღდგენილია ასე: „საპირო და სანახშირო“. ასეთი აღდგენა რომ შართებულია, ეს დასტურდება სხვა წყაროებითაც, სადაც „საპირო და სანახშირო“ ერთად იხსენიება, ხოლო „საპირო და სანახები“ ერთად არსად არ გვხვდება.

საპირო ძველი ქართული იურიდიული ტერმინია, რომლის ეტიმოლოგია და იურიდიული შინაარსი დღემდე დადგენილი არ არის. ზოგიერთი მოსაზრება ამ ტერმინის შესახებ ჩვენ გამოთქმული გვაქვს სხვა ადგილას (იხ. „ძველი ქართული სამართალი“, 1953, გვ. 219—221). ეს ტერმინი არ გვხვდება სულხან საბა ორბელიანისა და დ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონებში. არც ქრონიკებსა და სხვა ნარატიულ წყაროებშია იგი დამოწმებული. ქართული სამართლის საკანონმდებლო ძეგლებიდან „საპირო“ მხოლოდ ბაგრატ კურაპალატის სამართალშია აღნიშნული. ეს ტერმინი იშვიათად გვხვდება ე. წ. სასისხლო სიგელებშიც, რომლებიც აკად. ივ. ჯავახიშვილის აზრით, თუმცა ყალბი და ნატყუარი საბუთებია, მაგრამ ამასთანავე ძველი ქართული იურიდიული ტერმინოლოგიის შესასწავლად მდიდარ მასალას შეიცავს.

აღსანიშნავია, რომ „სანახშირო“. როგორც გადასახადი თითქმის ყველა სასისხლო სიგელში გვხვდება. რაც შეეხება საპიროს, იგი მხოლოდ ორიოდე სიგელშია მოხსენიებული. სასისხლო სიგელების გადასახადთა ტერმინების შესწავლისას ირკვევა, რომ იმ სიგელებში, სადაც საპირო არ არის, რგი შეცვლილი უნდა იყოს ამ სიტყვის სინონიმი; ასეთ სინონიმს, თუ არ ვცდებით, საზაო წარმოადგენს, რომელიც საპიროს ნაცვლად სანახშიროს გვერდით იხსენიება.

ბაგრატ კურაპალატის სამართლის წიგნში „საპირო და სანახშირო“ ერთ ადგილას (მუხლ. 159) იხსენიება, ხოლო ორ ადგილას (მუხლ. 112. 160) მხოლოდ — „საპირო“. სხვა სამართლის წიგნებში ეს ტერმინები არ გვხვდება.

დღემდე გამოქვეყნებულ სასისხლო სიგელებიდან ტერმინი „საპირო“ მხოლოდ ორიოდე სიგელში — სვანთა ერისთავის გელოვანის სასისხლო სიგელსა

(საქ. სიძვ., II, გვ. 514) და კოტრიძეთა სასისხლო სიგელში (საისტორიო მოამბე, II, 1924, გვ. 59) გვხვდება.

სხვა გამოქვეყნებულ სიგელებში „საპიროს“ ნაცვლად ყველგან „საზაო“ იხსენიება. მაგალითისათვის დავიმოწმებთ რამდენიმე სიგელს:

1. მიქაბაძეთა სასისხლო სიგელში ნათქვამია: „თუ ვინმე მოკლას მიქაბაძისა გუარისა კაცი, ასი ათასი ძველი თეთრი დაეურევბოდეს მითა საზაოთა და სანახშიროთა“ (საისტორიო მოამბე, II, 1924, გვ. 7).

2. ვაჩნაძეთა სასისხლო სიგელში — „სანახშიროთ და საზაოთ გაგიჩინეთ ორასი ათასი კირმანეული თეთრი“ (იქვე, გვ. 41).

3. თოღაძეთა სასისხლო სიგელში — „სისხლი ორას სამოცი ათასი გაგიჩენია, სისხლად დაეურვოს, საზაოსა და სანახიროსა გარეთ“ (იქვე, გვ. 46).

4. გვაფავას სასისხლო სიგელი: „სამოცი ათასი ძველი თეთრი სანახშირედ დაეურვოს; მას აქათ ათე ათასი საზაოდ დაეურვოს“ (იქვე, გვ. 255).

ზემოთ დამოწმებულ და აგრეთვე სხვა სასისხლო სიგელებშიც „საპიროს“ ნაცვლად „სანახშიროს“ გვერდით „საზაო“ იხსენიება. თითქოს ექვს არ უნდა იწვევდეს ის, რომ ყველა დამოწმებულ შემთხვევაში „საზაო“ „საპიროს“ სინონიმი უნდა იყოს. აღსანიშნავია ისიც, რომ ერთ სიგელში, სახელდობრ, კოტრიძეთა სასისხლო სიგელში, ეს ორი სიტყვა (საზაო და საპირო) მოცემულია. „საზაოთა-საპიროთა“ სახით (საისტორიო მოამბე, II, 1924, გვ. 59); ხოლო გირგალიძეთა სასისხლო სიგელში — „საზაოდ-შესამყრელოდ“ იხსენიება. მაშასადამე, საპირო არის საზაო ანუ „საზაო-შესამყრელო“, ე. ი. განსაკუთრებული გადასახადი, რომელსაც დამნაშავე აძლევს დაზარალებულს მათ შორის შუღლისა და ქიშპობის მოსპობის, ზავისა და შერიგების გამო. საპირო (საზაო) მესისხლეთა დაზავების გადასახადია, რომელსაც დაზავებისთანავე აძლევს დამნაშავე დაზარალებულს შესამყრელოს სახით. მოქიშპე მხარეთა დაზავება, მათი შერიგება განსაკუთრებული აქტია, რომლისთვისაც საგანგებო გადასახადია დაწესებული.

ეტიმოლოგიურადაც სიტყვა „საპირო“ პირობის მიცემასთან უნდა იყოს დაკავშირებული. „საპირო“ არის სისხლის დაუტრეების წინაპირობა, რომელიც წინ უძღვის სისხლის გადახდას, იგი სისხლის დაუტრეების წინაგასაძღუანებელია, ისეთი გადასახადია, რომელსაც იხდის დამნაშავე დაზარალებულის სასარგებლოდ. ეს კარგად ჩანს ბაგრატ კურაპალატის სამართლის წიგნიდან, სადაც ნათქვამია: „საპირო და სანახშირო წინაგასაძღუანებელი არს“ (მუხლ. 159), „საპირო მის-მისითა წესითა წინაგაუძღვანეთ“ (მუხლ. 160). ასეთივე ფორმულა გვხვდება ორალელისძე-კვიციანიშვილთა სასისხლო სიგელშიც: „დასრულისა სისხლისა წინაგასაძღომი — ოცდაათი ათასი ცხუმური“ (საქ. სიძვ., III, 437).

5. ურბნელის აზრით საპირო გადასახადი მხოლოდ მოკვლისათვის იყო დადებული. მაგრამ ეს აზრი სწორი არ უნდა იყოს. ბაგრატ კურაპალატის სამართლის წიგნის 112-ე მუხლი ამბობს, რომ ეკლესიის გაძარცვის შემთხვევაში, „ვისითაცა მიზეზით დამართებოდეს, საპირო მან დაუტრეოსო“. მაშასადამე, საპირო, როგორც გადასახადი, ეკლესიის გაძარცვისათვისაც ყოფილა დაწესებული.

საპირო რომ მარტო მკვლელობისათვის დაწესებული განსაკუთრებული გადასახადი არ იყო, ცხადად დასტურდება აგრეთვე ბაგრატიის სამართლის 159-ე და 160 მუხლებით, რომლებიც საპირო გადასახადის ოდენობას აწესებს იმის მიხედვით, თუ რა სახის დანაშაულია ჩადენილი. თუ ისეთი დანაშაულია ჩადენილი, რომლისთვისაც დამნაშავემ სრული სისხლი უნდა გადაიხადოს, საპიროს ოდენობა ოცი ათასით განისაზღვრება, თუ ნახევარი სისხლი უნდა გადაიხადოს, საპირო ათი ათასია, ხოლო „ქელთა შეპყრობის“, ე. ი. თვითნებურად დაპატიმრების, საპირო გადასახადი ხუთი ათასია. თანაც კანონმდებელი დასძინებს, რომ ამ გადასახადის ოდენობის განსაზღვრის დროს „გასაჩვენებელი უნდა ვის-რა სასისხლო სჭირდესო“, ე. ი. საპირო იმის მიხედვით განსაზღვრეთ, ვის რა დანაშაული აქვს ჩადენილიო.

ბაგრატ კურაპალატის სამართლის წიგნის 160 მუხლით საპირო წოდებრივი მდგომარეობის მიხედვითაა განსაზღვრული და დიდებულებსა და აზნაურებთან ერთად ნახსენებია გლეხის საპიროც: „საპირო... დიდისა დიდი გააჩინეთ; და ცოტადასა — ცოტა. ესე გლეხისა სისხლისა, დიდებულთა და აზნაურთა საპირო იქმნების: ოცდაათი ათასი, ჩვიდმეტი ათასი, თორმეტი ათასი, შუდი ათასი, როგორც ვის მართებს აგრე გააჩინეთ“. აქედან ცხადად ჩანს, რომ საპირო დიდგვარეულებზეა წოდებისდა მიხედვით: დიდს დიდი, ხოლო პატარას პატარა გაუჩინეთ, იმის მიხედვით, „როგორცა ვის მართებს“. თანაც კანონი ზუსტად განსაზღვრავს საპიროს გადასახადის ოდენობას: დიდებულისათვის — ოცდაათი ათასი, აზნაურისათვის — ჩვიდმეტი ათასი და თორმეტი ათასი, ხოლო გლეხისათვის — შვიდი ათასი. საყურადღებოა, რომ აქ გლეხის საპირო მისი სისხლთან შედარებით საკმაოდ დიდია; განსხვავება დიდებულთა და აზნაურთა სისხლსა და გლეხის სისხლს შორის შედარებით ბევრად მეტია, ვიდრე მათივე საპიროს შორის: დიდებულის საპირო 4-ჯერ და უფროც მეტია გლეხის საპიროზე, პირველი აზნაურისა — თითქმის 3-ჯერ, ხოლო მეორესი — თითქმის 2-ჯერ, დიდებულის სისხლი კი ბექას სამართლით 100-ჯერ მეტია გლეხის სისხლზე, ხოლო ვახტანგის სამართლით — 128-ჯერ.

გლეხის საპირო გადასახადის ასეთი შედარებით დიდი ოდენობა, თუ აქ კანონთა ტექსტის დამახინჯებას არა აქვს ადგილი, გამოკვლეული და ახსნილი უნდა იქნეს სხვა სარწმუნო საბუთების (საარქივო მასალების) შესწავლის საფუძველზე, რადგან დღემდე გამოქვეყნებული მასალა ამ საკითხზე პასუხის გასაცემად საკმარისი არ არის.

დაბოლოს, უნდა აღინიშნოს, რომ, როგორც ყველა დამოწმებული საბუთიდან ჩანს, საპირო არ წარმოადგენს საჯარო ხასიათის ჯარიმას, რომელიც სახელმწიფო ხელისუფლების წარმომადგენელს ეძლეოდა. იგი კერძო გადასახადია, რომელსაც დამნაშავე უხდის დაზარალებულს ან მის ნათესავებს სისხლის დაურევებამდე.

ახლა განვიხილოთ მეორე ტერმინი „სანახშირო“, რომელიც აგრეთვე გვხვდება ბექასა და აღბუღას სამართლის წიგნის ბოლოს დართულ ბაგრატ კურაპალატისა და კანონიკური სამართლის ზოგიერთ მუხლში (ამ ტერმინის შესახებ იხ. აგრეთვე ჩვენი „ძველი ქართული სამართალი“, 1953, გვ. 221—223).

„სანახშიროს“ ეტიმოლოგია გამოკვლეული და დადგენილი აქვს აკად. ნ. მარს. ეს ტერმინი წარმოდგება „ნახშირიდან“, რაც თავდაპირველად ქრილობას და სისხლს ნიშნავდა, ხოლო შემდეგ ზარალსა და საზღაურსაც. სიტყვა

„ნახშირი“ კი დაკავშირებულია სიტყვასთან „ნადირი“. „ნახშირი“ სომხურად ნიშნავს ნადირობისას ცხოველთა და ომში ადამიანთა ხოცვა-ჟლეტას („ზიანს“, „ზარალს“, „დარტყმას“), აგრეთვე — „ნადირობას“ ან „ნანადირევს“ (Зап. Вост. отд. имп. русс. археол. общества, XVIII, вып. IV, 1908, გვ. 170).

სულხან საბა ორბელიანის განმარტებით „სანახშირე ესე არს რა მესისხლენი დაზავდნენ, პირველად სანდო რამე მისცენ სისხლის გარდაქდამდე“. მაშასადამე სანახშირო არის სანდო მისაცემი, რასაც მესისხლეთა ანუ მოქიშვე მხარეთა დაზავების შემდეგ დამნაშავე აძლევს დაზარალებულს როგორც სისხლს გადახდის საწინდარს.

მოჰყავს რა საბას ეს განმარტება, ნ. ურბნელი წერს: „სამართალში განმარტებული არაა, სანახშირო სისხლის ნაწილს შეადგენდა, თუ ცალკე გარდასახდს. აგრეთვე არა სწერია ყველას ეძლეოდა, თუ მარტო უმაღლესს. სიგელების მიხედვით კი შეიძლება ვიფიქროთ, რომ სანახშიროს დიდ გვარისანი იღებდნენ და ისიც მძიმე დანაშაულში“ (იქვე, გვ. 261).

პროფ. ს. კაკაბაძე ნარკვევში „სასისლო სიგელების შესახებ“, ეხება რა საპიროსა და სანახშიროს ჯაყეთს, წერს: „სასისლო გარდასახდსა და ამ ჯარბას (სანახშიროს) გარდა სიგელებში მოხსენებულია კიდევ საპირო და საზაო გარდასახადი. არსებითად სამივე ეს გარდასახადი (სასისლო, სანახშირო და საპირო-საზაო) შეადგენდა სისხლის სრულს ჯამს“ („სასისტორიო მოამბე“, II, 1924 წ., გვ. 107). ამრიგად პროფ. ს. კაკაბაძის აზრით, საპირო და სანახშირო შეადგენდა სისხლის ანუ მკვლელობის გადასახადის სრულ ჯამს, ე. ი. შედიოდა სისხლის სრულ ოდენობაში.

მაგრამ ასეთი დასკვნა არ შეიძლება გამოვიტანოთ არც სამართლის წიგნებიდან და არც სასისლო სიგელებიდან. წყაროებში სრული სისხლი, საპირო და სანახშირო ცალ-ცალკეა აღნიშნული. ბექასა და აღბუღას სამართლის წიგნებოლოს დართულ კანონიკური სამართლის ფრაგმენტში (მუხ. 162) ნათქვამია: დამნაშავემ დაზარალებულს „სისხლი სრული და სანახშირო დუურვოს“. მაშასადამე, სრული სისხლი და სანახშირო სხვადასხვა გადასახადია, სანახშირო როგორც გადასახადი არ შედის სრულ სისხლში, იგი ცალკეა აღნიშნული და განსაკუთრებულ საზღაურს შეადგენს, რომელიც სისხლის დაურვებამდე უნდა მისცეს დამნაშავემ დაზარალებულს.

სანახშირო რომ არ შედიოდა სისხლის ოდენობაში, ეს კარგად ჩანს თვით სასისლო სიგელებიდანაც. მაგალითისათვის მოვიტანთ რამდენიმე ამონაწერს სასისლო სიგელებიდან სისხლისა, საპიროსა (საზაო) და სანახშიროს შესახებ.

1. გორგაძეთა სასისლო სიგელი (1392 წ.): „სისხლი სრული სამჯერ ასი ათასი კირმანეული თეთრი დაგეურვებოდეს საზაოსა და სანახშიროსა აქათ. სანახშირო და საზაო სამი ათასი დაგეურვებოდეს; სადლოდა-ოცი ათასი, სავერზოდა — თორმეტი ასი, საკოჭლოდა სრულისა სისხლისა შეექუსედი დაგეურვებოდეს“ (ქრონიკები II, 194).

2. ორალელიძე-კვიციანიშვილთა სასისლო სიგელი (1463 წ.): „და გაგიჩინეთ სრული სისხლი ოთხასი ათასი ძველი ცხემური, სანახშირესა, საზაოსა გარეთ“ (საქ. სიძვ., II, 437).

3. ბაქრაძეთა სასისლო სიგელი (1501): „სრული სისხ-

ლი ცხრა ასი ათასი კირმანელი თეთრი დაგიურვოს, მას გარდა სამოცი ათასი თეთრი სანახშიროთ დაგიურვოს“ (საქ. სიძვ. II, 22).

4. მაღლაქუელი სისხლის სასისხლო სიგელი (1510 წ.): „სისხლი ასოცი ათასი ძველი თეთრი დაგიურვოს საგერშოსა, საპიროსა და სანახშიროს გარეთ. აწ ვინცა შენი გუარის კაცი მოკლას, სრულსა სისხლსა გარეთ ორი ათასი სანახშირე დაგიურვოს“ (ხელნაწერთა ინსტიტუტის ფონდი Qd 7877).

დამოწმებული სასისხლო სიგელებიდან ცხადად ჩანს, რომ საპირო (საზაო) და სანახშირო შეადგენენ ცალკე გადასახადებს, რომლებიც სისხლის ფასში არ შედიან. სრული სისხლი ანუ მკვლელობის სრული საზღაური ყოველთვის ცალკეა განსაზღვრული, ხოლო საპირო (საზაო) და სანახშიროც — ცალკე. საპიროსა და სანახშიროს, როგორც განსაკუთრებულ საზღაურს, სიგელები აწესებენ „სრულსა სისხლსა გარეთ“, „სრულსა სისხლსა გარდა“, „სრულსა სისხლსა აქათ“. აქედან ცხადაა, რომ საპირო (საზაო) და სანახშირო სისხლის ნაწილს არ შეადგენდა და სისხლის სრულ ჯამში არ შედიოდა.

ვის ეძლეოდა სანახშირო, მხოლოდ დიდგვაროვანს თუ სხვა ფენების წარმომადგენელსაც? ნ. ურბნელი ს აზრით სიგელების მიხედვით შეიძლება ვუფიქროთ, რომ სანახშიროს დიდ გვარისანი იღებდნენ და ისიც მძიმე დანაშაულში. მაგრამ ეს მოსაზრება სწორი არ უნდა იყოს. დღემდე ცნობილი და გამოქვეყნებული სიგელების მიხედვით ასეთი საზღაური არა მარტო დიდგვაროვანებს, არამედ თავადაზნაურობის სხვა, უფრო დაბალი ფენების წარმომადგენლებსაც ეძლეოდათ. ეს დასტურდება ბაგრატ კურაპალატის სამართლის წიგნს 160-ე მუხლითაც.

ამასთანავე საპიროა აღინიშნოს, რომ სანახშირო, როგორც გადასახადი, მარტო მძიმე დანაშაულისათვის არ იყო დაწესებული. ეს კარგად ჩანს ბაგრატ კურაპალატის სამართლის წიგნის 159-ე მუხლიდან, სადაც ნათქვამია: „საპირო და სანახშირო... სრულსა სისხლისა — ოცი ათასი, ნახევარისა სისხლისა — ათი ათასი, კვლთა შეპყრობისა — ხუთი ათასი; ვასინჯვაჲ უნდა; რაჲცა ვის-რა სასიხლო სჭირდეს“. მაშასადამე, საპირო და სანახშირო დაწესებულია იმის მიხედვით „ვის-რა სასისხლო სჭირს“, ე. ი. ვის რა დანაშაული აქვს ჩადენილი. „სრული სისხლის“ ანუ მკვლელობის სრული საზღაურის საპირო და სანახშირო ოცი ათასს უდრის. ისეთი დანაშაულის ჩადენის შემთხვევაში, რომლისთვისაც მკვლელობის ნახევარი საზღაური — „ნახევარი სისხლი“ — არის გათვალისწინებული, საპირო და სანახშირო ათი ათასია, ხოლო თვითნებურად შეპყრობისათვის — ხუთი ათასი. აქედან ცხადად ჩანს, რომ საპიროსა და სანახშიროს ოდენობა განსაზღვრულია როგორც დაზარალებულის სოციალური და წოდებრივი მდგომარეობის მიხედვით, ისე ჩადენილი დანაშაულის სიმძიმის კვალობაზეც.

ამრიგად, საპირო და სანახშირო ორი საგანგებო გადასახადია. საპირო ანუ საზაო მოქიშპე მხარეთა დაზავების გადასახადია, რომელსაც დაზავებისას აძლევენ დამნაშავე დაზარალებულს შესამყრელოს სახით. განსხვავება საპიროსა და სანახშიროს შორის ის არის, რომ საპირო მესისხლეთა შერიგების

სასყიდელია, რომლითაც შუღლი და მტრობა ისობა შურის მაძიებელთა შორის, სანახშირო კისისხლის დაურევების საწინდარი, რომელსაც დამნაშავე აძლევს დაზარალებულს მესისხლეთა დაზავების შემდეგ, როგორც სისხლის გადახდის გარანტიას.

საპირო და სანახშირო კერძო ხასიათის გადასახადებია, რომლებიც მოლაინად დაზარალებულს ეძლევა და საჯარო ხელისუფლების წარმომადგენელთათვის განკუთვნილი არ არის.

სამართალი ბატონისშვილის ვახტანგისა

1. ვახტანგის სამართლის საკანონმდებლო წყაროები

✓ ვახტანგის სამართლის ძირითად წყაროს ქართული ჩვეულებითი სამართალი შეადგენს. სამართლის წიგნის მუხლების უმეტესი ნაწილი ჩვეულებითი სამართლის სფეროდანაა აღებული (6—14, 26—49, 98—149, 160—172, 198—204, 223—224, 232—239 და სხვ.).

✓ ამასთან ერთად, როგორც სამართლის წიგნის შესავლიდან და ბოლოსიტყვაობიდან ჩანს, საკანონმდებლო კომისია ფართოდ იყენებდა სასამართლო პრაქტიკასაც. სამართლის წიგნის აღნიშნული წყაროების შესწავლა დიდი და სპეციალური კვლევის საგანია, რომელიც, თუმცა მეტად მნიშვნელოვანია, მაგრამ სცილდება წინამდებარე გამოცემის მიზანდასახულობას.

ჩვენ ამჟამად მოკლედ შევეხებით ვახტანგის სამართლის მხოლოდ ერთ წყაროს — კანონმდებლობას, კერძოდ საკითხს იმის შესახებ, თუ რა გავლენა იქონია ვახტანგის კრებულში შეტანილმა უცხოური და ეროვნული კანონმდებლობის ძეგლებმა საკუთრივ ვახტანგის სამართლის წიგნზე.

ამასთან დაკავშირებით საჭიროა შევჩერდეთ ვახტანგის კრებულის უცხოური და ეროვნული სამართლის ძეგლების მოქმედებისა და სავალდებულო ძალის საკითხებზე.

ზოგიერთი საქმეში ჩაუხედავი მწერალი ჭაერთოდ უარყოფს ვახტანგის კრებულში შეტანილი ძეგლებისა და მათ შორის საკუთრივ ვახტანგის სამართლის წიგნის მოქმედების ძალას.

აღ. ჯამბ.ორბელიანი, რომელიც ვახტანგ მეფეს საქართველოს დაზღვევლად თვლის, წერდა: „რაში გავამართლო მეფე ვახტანგ? რომ დაწერა იმაში? მაშინ ის რჯული არც უხმარიათ, არც მოქმედებდა შიშქონიათ და ვინ მოიცილიდა იმისთვისა, ასეთი დრო იყო მაშინ საქართველოში. მეფის ვახტანგის რჯულისა არაფრისთანა არა იყო რა. მაშინ საქართველოში არაფერზედ“ (დადისტინიდან ლეკების გამოსვლა და სხვა ამბები, გამოცემული ს. კაკაბაძის მიერ, 1914, გვ. 16).

დაახლოებით ამავე აზრს ავითარებს კ. ბოროზდინიც.

✓ „ჩვეულებითი სამართალი, ჩაწერილი მეფე ვახტანგის მიერ წარსულ საუკუნეში და არეული მოსეს და აღბუღას კანონებთან ერთად, წარმოადგენდა კრებულს, რომელსაც ფავის დღეებში არა ჰქონია საკანონმდებლო კოდექსის მნიშვნელობა, ამას მხოლოდ მოსამარ-

თლენი ხმარობდნენ საქმის გარჩევის დროს სხვადასხვა ცნობების ამოსაკრებად“ (ბოროზდინი, სამეგრელო და სვანეთი, 1934, გვ. 269, 270).

ვახტანგ VI კანონთა კრებულის მეორე რუსული გამოცემის (1887 წ.) წინსიტყვაობაში კრებულის გამომცემელი ა. ს. ფრენკელი წერდა: „Исследователи старых грузинских законов: граф Блудов, кн. Багратион-Мухранский, Д. З. Бакрадзе и некоторые другие согласны между собою в том, что действовавшим законом в Грузии следует признать исключительно Уложение царя Вахтанга“ (Сборник законов грузинского царя Вахтанга VI, гв. I—II).

გერმანელი მკვლევარის ფ. ჰოლდაკის აზრითაც სვალდებულო ძალა მხოლოდ საკუთრივ ვახტანგის კანონებს ჰქონდა. რაც შეეხება კრებულში შეტანილ სხვა ეროვნულ და უცხო ძეგლებს, მათ დამხმარე, შევსებითი ნორმების მნიშვნელობა ჰქონდა (Hollmack, Zwei Grundsteine..., 1907, გვ. 97, 102). ეს აზრი ჰოლდაკზე დიდი ხნით ადრე ჯერ კიდევ ჰაქსტჰაუზენმა გამოთქვა: ვახტანგის კრებულის მოსეს, ბერძნული და სომხური კანონები გამოიყენება საქართველოში მხოლოდ როგორც დამხმარე სამართალი (Hilfsrecht) და ისეთი შემთხვევებისათვის, რომელთა გადასაჭრელად მისი კანონი საკმარაა (Haxthausen, Transcaucasia, II, 1856, გვ. 282).

ფრანგი მკვლევარის უ. კარსტის აზრით მთავარი ძალა აქვს ვახტანგის საკუთარ სამართლის წიგნს, რაც შეეხება კრებულში შეტანილი ეროვნული სამართლის სხვა ძეგლებს, მათ რამდენადაც ისინი გაუქმებული არაა ვახტანგის სამართლის წიგნით, პირველი ხარისხის სუბსიდიარული სამართლის ძალა აქვთ. უცხო სამართლის ძეგლებსაც აგრეთვე სუბსიდიარული ძალა აქვთ, მაგრამ მეორე ხარისხისა.

ბერძნული კანონების საქართველოში მოქმედებისა და მათი ქართულ სამართალზე გავლენის შესახებ აზრი გამოთქვა პროფ. ალ. ხახანაშვილმა გასული საუკუნის 90-იან წლებში. თავის პატარა, მაგრამ ნიჭიერად დაწერილ მონოგრაფიაში — „ბატონყმობა საქართველოში“ იგი არაერთგზის აღნიშნავს, რომ ბერძნული სამართალი მოქმედებდა საქართველოში და მას დიდი გავლენა ჰქონდა ქართულ სამართალზე. „არ შეგვიძლია არ შევნიშნოთ აქ გავლენა ბერძენთა კანონებისა, რომელმაც, როგორც ვნახავთ, საშინელი ბეჭედი დაასვა მე-204 მუხლიდამ ვახტანგის კანონებს“ („ბატონყმობა საქართველოში“, მეორე გამოცემა, 1910 წ., გვ. 25). დასახელებული ნაშრომის სხვა ადგილას ავტორი, კვლევებსა და იქონიეს საშინელი გავლენა ძველს ჩვეულებაზედ საქართველოში... ბერძენთა კანონები რომ მოქმედებდა ჩვენში, ეჭვი არ არის, რადგანაც სიგელებში ხშირად ნახავთ მითითებებს ბერძენთა კანონებზე“ (იქვე, გვ. 50—51).

პროფ. ალ. ხახანაშვილის აზრით, ბერძნული კანონების გავლენა ვახტანგის სამართლის წიგნს ცხადად ემჩნევა 204-ე მუხლის შემდეგ. ეს გავლენა მეტად მკაფიოდ ჩანს ნასყიდის კანონში. ვახტანგის სამართლის 235-ე, 258-ე და 259-ე მუხლები, რომლებიც ყმის უფლებებზე მდგომარეობას აკანონებს, ბერძნული სამართლის ქართული ვერსიის 153, 166 და 172 მუხლებიდან მომდინარეობს. ბატონყმობის მკაცრი ხასიათი ვახტანგის სამართლის წიგნის 204-ე მუხლის მომდევნო მუხლებში ბერძნული კანონების გავლენით უნდა აიხსნას.

1901 წელს გამოქვეყნებულ სტატიაში „ბიზანტიის გავლენა საქართველოზე“ ალ. ხახანაშვილი კვლავ უბრუნდება ქართულ კანონმდებლობაზე ბერძნული სამართლის გავლენის საკითხს. ბიზანტიას, წერს იგი, დიდი გავლენა ჰქონდა ქართულ კულტურაზე და კანონმდებლობაზე. ვახტანგის სამართლის წიგნის 25-ე მუხლში დაკანონებული პრინციპი — „მეფისა და კათალიკოსის საქმე... ორისავე სწორი არის“ და აღბუღას კანონების 102 მუხლამ ნორმა „მეორე მეფეებისკოპოზი არს“ ბიზანტიური სამართლის ნორმებია. ბიზანტიამ კიდევ უფრო მეტი გავლენა დაამჩნია საქართველოში ქორწინების, ცოლქმრობის კავშირისა და ოჯახის საფუძვლების განმტკიცებას („მოამბე“, 1901 წ., № XII).

ქართულ სამართალზე უცხო სამართლის ძლიერ და პირდაპირ გავლენას აღნიშნავს ცნობილი რუსი მეცნიერი მ. კოვალევსკი. მისი აზრით ქართული ორდალები ირანული წარმოშობისაა. საოჯახო და საქორწინო სამართალი მთლიანად ნასესხებია ბიზანტიური კანონიკური სამართლიდან. რომისა და ბიზანტიის სამართალმა დიდი გავლენა მოახდინა ქალის უფლებრივ მდგომარეობაზე ქართულ სამართალში. ბექასა და აღბუღას კანონებით ქურდობისათვის დაწესებული ორმაგი საზღაური ნასესხებია რომის სამართლიდან (Закон и обычай на Кавказе, ტ. I, გვ. 110—114, 131, 134).

ბიზანტიური სამართლის გავლენას ქართულ კანონმდებლობაზე ეხება პროფ. ვლ. სოკოლსკი თავის ზემოთ დასახელებულ მონოგრაფიაში ბერძნული სამართლის ქართული ვერსიის შესახებ. ბიზანტიური სამართლის გავლენა, წერს ავტორი, სხვა მართლმადიდებელი ქვეყნების სამართალზე თურქების მიერ კონსტანტინოპოლის დაპყრობის შემდეგ არ შეწყვეტილა. პირიქით, შეიძლება ითქვას, რომ ის ერთგვარად კიდევ გაძლიერდა. დაწვრილებით იხილავს რა ბერძნული სამართლის ქართული ვერსიის და სირიულ-რომაული სამართლის ქართული ვერსიის წყაროებს, პროფ. ვლ. სოკოლსკი დაასკვნის: „ამრიგად, საქართველოში გავრცელდა და გამოიყენებოდა როგორც ყველაზე ძველი (ე. ი. სირიულ-რომაული სამართალი. — ი. დ.), ისე ბერძნულ-რომაული სამართლის ერთ-ერთი გვიანდელი ძეგლი (ე. ი. ბერძნული სამართლის ქართული ვერსია. — ი. დ.), რაც მოწმობს საუკუნეთა განმავლობაში ბერძნულ-რომაული სამართლის მუდმივსა და უწყვეტ გავლენას საქართველოს სამართლებრივ წყობილებაზე. ამ მხრივ საქართველოში განმეორდა ყველა ის მოვლენა, რომელსაც ადგილი ჰქონდა აღმოსავლეთის სხვა მართლმადიდებელ ქვეყნებში“ (Греко-римское право...

გვ. 92).

ქართველ საბჭოთა მეცნიერთაგან ვახტანგის კრებულის სამართლის წიგნების მოქმედებისა და სავალდებულო ძალის შესახებ ამ უკანასკნელ დროს აზრი გამოთქვეს პროფ. ალ. ვახეიშვილმა და პროფ. ივ. სურგულაძემ.

იხილავს რა ვახტანგ VI-ის კანონთა კრებულის სავალდებულო ძალის საკითხს, პროფ. ალ. ვახეიშვილი წერს: „მეფე ვახტანგ საკუთარ დებულებას სავალდებულო ძალას ანიჭებდა, როგორც ყველაზე უფრო შეგუებულს ქართულ ყოფაცხოვრებასთან; რაც შეეხება სხვა იურიდიულ ძეგლებს, ისინი დადებითი სამართლის დამხმარე წყაროს წარმოადგენდნენ. ამგვარად, მოქმედი სამართალი მხოლოდ და მხოლოდ ვახტანგის დებულებით არ ამოიწურებოდა; ვახტანგის დებულება სარგებლობდა უპირატესობით, მაგრამ სასამართლოს ჰქონდა კომპილაციის სხვა ნორმების შეფარდების უფლება, თუ ამას საჭიროება მოითხოვდა“ („ნარკვევები ქართული სამართლის ისტორიიდან“, I, 1946, გვ. 18).

პროფ. ივ. სურგულაძე საკმაოდ დაწვრილებით იხილავს აღნიშნულ საკითხს და გამოთქვამს შემდეგ ძირითად მოსაზრებებს: „ვახტანგის კანონი კრებულის სხვა და სხვა ნაწილი, გარდა თვით ვახტანგის წიგნისა, არ იყო მოქმედი კანონი ვახტანგის დროს და ისინი არც ამ პერიოდის სამართლის ისტორიის შესასწავლად გამოდგებიან“ („საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიისათვის“, 1952. გვ. 81). ამავე აზრს იმეორებს ავტორი დასახელებული ნაშრომის სხვა გვერდებზეც: „ვახტანგის სამართლის კრებულის ქართული სამართლის წიგნებს, გარდა საკუთრივ ვახტანგის სამართლის წიგნისა, არ ჰქონდა სავალდებულო ძალა“ (გვ. 88); „კრებულში შემავალ სამართლის წიგნებს არა აქვთ კანონის ძალა. კრებულის ეს წიგნები შესადარებელ მასალას წარმოადგენს... ვახტანგის კანონთა კრებულში შეტანილ უცხოეთის სამართლის წიგნებს. ქართული სამართლის ისტორიის შესწავლისათვის მნიშვნელობა აქვს იმდენად, რამდენადაც მათი საშუალებით შესაძლებელი არის ამა თუ იმ იურიდიული ტერმინის გამორკვევა“ (გვ. 93). ამრიგად, ავტორის აზრით კანონთა კრებულში შეტანილ ქართული სამართლის წიგნებს კანონის ძალა არა აქვთ, ისინი არ გამოდგებიან ვახტანგის პერიოდის სამართლის ისტორიის შესასწავლად. მათ მხოლოდ შესადარებელი მასალის ხასიათი აქვთ; ხოლო კრებულში შესული უცხო სამართლის ძეგლების მნიშვნელობა ის არის, რომ მათი საშუალებით შეიძლება ამა თუ იმ იურიდიული ტერმინის შინაარსის დადგენა.

რაც შეეხება საკუთრივ ვახტანგის სამართლის წიგნის სავალდებულო ძალას, ამ საკითხზე პროფ. ივ. სურგულაძეს ერთმანეთის საწინააღმდეგო აზრებო აქვს გამოთქმული. ერთ შემთხვევაში იგი სამართლის წიგნს მოქმედ კანონად თვლის, ხოლო მეორე შემთხვევაში უარყოფს მის სავალდებულო ძალას. „ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნი, შედგენილი ქართლის სამეფოში ქართლის საჰეფოს დარბაზის მონაწილეობით, მოქმედებდა მთელს საქართველოში“ (გვ. 113).

სხვა ადგილას ავტორი წერს: „ვახტანგის სამართლის წიგნს სავალდებულო ძალა არც კი აქვს, თითქოს კანონმდებელი მბრძანებელი კი არ არის, არამედ მრჩეველი“ (გვ. 85); „საკუთრივ ვახტანგის სამართლის წიგნის სავალდებულო ძალა პირობითია; ის უფრო საცნობარო მნიშვნელობისა... ვახტანგის სამართლის წიგნის მოქმედების სავალდებულო ძალა მეტად შეზღუდულია. თუ საკუთრივ ვახტანგის სამართლის წიგნის მოქმედების სავალდებულო ძალა ასე პირობითია, მით უმეტეს ნაკლებად ექნებოდა სავალდებულო ძალა ვახტანგის სამართლის კრებულში შემავალ სხვა სამართლის წიგნებს“ (გვ. 87). დაბოლოს, ნაშრომის 92-ე გვერდზე ავტორი იძლევა ასეთ დასკვნას: „ცენტრალური ხელისუფლების სისტემის გამო საკუთრივ ვახტანგის სამართლის წიგნის სავალდებულო ძალა მეტად პირობითია; ფაქტიურად ვახტანგის სამართლის წიგნის სავალდებულო ძალის შინაარსი იმაში მდგომარეობს, რომ მოსამართლეს შეუძლია მასი გამოყენება, ასეთი დასკვნის გამოტანის საშუალებას გვაძლევს სასამართლო პრაქტიკა“.

მაგრამ, ზემოთ ზოგანილი მოსაზრებანი დასაბუთებული არ არის. უწინარეს ყოვლისა საქიროა აღინიშნოს, რომ XVIII და XIX საუკუნის სასამართლო აქტები, რომლებიც გადაწყვეტილების გამოტანისას ხშირად ვახტანგის სამართლის წიგნს იმოწმებენ, ცხადად მეტყველებენ იმაზე, რომ ვახტანგის სა-

მართლის წიგნი მოქმედი სამართალი იყო, რომელსაც კანონის ძალა ჰქონდა. ვახტანგის სამართლის წიგნის სავალდებულო ძალა იმას ემყარებოდა, რომ მის ძირითად წყაროს ქართული ჩვეულებითი სამართალი შეადგენდა, რომლის მოქმედება საქანონმდებლო წესით სანქცირებულ იქნა სჯულმდებელი მეფის მიერ. ვახტანგის სამართლის მოქმედება და სავალდებულო ძალა, ჩვენი აზრით, არ შეიძლება სათუოდ და სადავოდ მივიჩნიოთ, იგი უექველია და დადასტურებულიც არის.

არ დასტურდება აგრეთვე პროფ. ივ. სურგულაძის აზრი იმის შესახებ, რომ ვახტანგის კრებულში შეტანილი ეროვნული სამართლის წიგნები არ იყო მოქმედი ვახტანგის დროს და არც ამ პერიოდის სამართლის ისტორიის შესასწავლად გამოდგება.

ამჟამად დადგენილია, რომ ვახტანგ VI-ის საქანონმდებლო კომისია სამართლის წიგნის შედგენისას ფართოდ იყენებდა ქართული ეროვნული სამართლის წერილობით ძეგლებს, განსაკუთრებით ბექასა და აღბუღას სამართალს. ვახტანგის სამართლის წიგნის ორიოდ მუხლის პარალელი მოიპოვება ბაგრატ კურაპალატის, გიორგი ბრწყინვალისა და კათალიკოსთა სამართალშიაც. ბაგრატის სამართლის 102-ე მუხლში ნათქვამია, რომ „მეორე მეფე ებისკოპოსი არისო“. საერო და სასულიერო ხელისუფლების თანასწორობის ეს პრინციპი, რომელიც ბიზანტიური სამართლიდან მომდინარეობს, ასახულია ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 25-ე მუხლში: „მეფისა და კათალიკოსის საქმე... ორისავე სწორი არის, ამიტომ რომე ერთი კორცის ხელმწიფეა და მეორე — სულის“.

ვახტანგის სამართლის 78-ე მუხლი ამბობს: თუ მამამ შვილი მოკლას ან შვილმა მამა, მავისი სისხლი და სამართალი არ დაიწერებოდა და რჯულის კანონით უნდა გარიგდესო. ამ მუხლის წყაროა გიორგი ბრწყინვალის ძეგლის დადების მე-15 მუხლი.

კათალიკოსთა სამართლის 1 და 16 მუხლები, რომლებიც კაცის გაყიდვას და მეფის ღალატს ეხებიან, სათანადო რედაქციით შეტანილია ვახტანგის სამართლის წიგნის 97-ე და 222-ე მუხლებში.

მაგრამ განსაკუთრებით დიდი გავლენა ვახტანგის სამართლის წიგნზე ბექასა და აღბუღას კანონებმა მოახდინა. საყურადღებოა, რომ ვახტანგის სამართლის მთელი რიგი მუხლები პირდაპირ მიუთითებენ ძველად არსებული კანონმდებლობის გამოყენებაზე. „ეს სისხლის განაჩენები რაც დაგვიწერია, ძველად დადებულ ი და გვიწერია, თორემ სხვისა არა დაგვირთავს რაო“, ნათქვამია ვახტანგის სამართლის 34-ე მუხლში. მართლაც, თუ შევადარებთ ბექას სამართლის 1—11 მუხლებს ვახტანგის სამართლის 24—33 მუხლებს, ნათელი გახდება, რომ სისხლის განაჩენები ბექას სამართლიდან არის ნასესხები. ვახტანგის სამართლის 50-ე მუხლში ნათქვამია, რომ სასაფლაოზე თავდასხმის „სისხლი ძველი დგან დიდად დადებულ ი არის“-ო. კანონმდებელს აქ მხედველობაში აქვს ბექას სამართლის 25-ე მუხლი, რომელიც ანალოგიურ დანაშაულს ითვალისწინებს. ვახტანგის სამართლის მთელი რიგი მუხლები ზოგჯერ სიტყვასიტყვით ან მცირედი რედაქციული ცვლილებით ბექასა და აღბუღას სამართალს შესაბამის მუხლებს იყენებს.

შედარებისათვის მოვიტანოთ პარალელური ადგილები.

102. ...მეორე მეფე ებისკოპოზი რს და ქრისტიანთა სჯულისა დამამტ-
იცებელი. და რაჲცა მეფესა სჯულისა,
აქმე აქუს, აგრე შეიწყნარენ.

ძეგლის დაღება

15. დედ-მამათა სიკუდილი შვილი-
საგან უწესო არის და ღმერთმან ნუ
ყოფინოს ამის კადრება... და სისხლი
მად არ ვაეაჩინეთ, — ამავე ჩუენთა უამ-
თა შიგან არა ქნილა და ღმერთმან ნუ-
ცა იყოფინოს!

კათალიკოზთა სამართალი

1. რამანც კაცმან კაცი ვაყიდოს, ანუ
დიდმან, ანუ მცირემან, ანუ თავადმან,
ანუ აზნაურმან და ან გლეხმან; წმი-
დათა კრებულთაგან შეჩუენებულ იყოს
და ვანჯდელი.

რასაც კაცს მართლით განკითხვითა
და გამოძიებითა კაცის სუიდევა გამოაჩენ-
დეს, თუ ის კაცი დაიქსნას და მოი-
ყუანოს, მისსა საყდარსა და ებისკოპოზს
დაუურვოს, რა ერთიც ძალ-ედვას, დამ-
კლების უფალსაცა დაუურვოს.

10. ვისაც ბატონის მეფის ღალატი
გამოაჩნდეს, ანუ დიდსა, ანუ თავადსა,
ანუ აზნაურსა, ანუ ვისაც, მართლით
განკითხვით და გამოწულიღვით, რა რ-
გადაც წმიდათა კრებათა და წმიდათა
მოციქულთაგან ვაჩენილი იყოს და სჯუ-
ლისა კანონსა შიგან ეწეროს, სიკუდი-
ლით განიპატიყოს.

ბექას სამართალი

8. კელი თუ ანუ ფეცი მოეკუეთოს,
ანუ ერთობ დაუშავდეს, სისხლის მესა-
მელი დაუურვოს.

თუ თვალი წამოავდებინოს, სისხლის
შეოთხედი დაუურვოს.

23. მეფისა და კათალიკოზის საქმე,
უკადრისი თუ რაც რამ ფერა,
ორისავე სწორი არის, ამიტომ რომე
ერთი კორცის კელმწიფე არის და
მეორე — სულისა.

78. თუ მამამ შვილი მოკლას ან
შვილმა მამა, მაგისი სისხლი და სა-
მართალი არ დაიწერებოდა და რჯუ-
ლის კანონით უნდა გარიგდეს.

97. თუ კაცმან კაცს შვილი გაუ-
ყიდოს, გინა ქალი, და გამოჩნდეს,
მართლა გაეყიდოს, სისხლი ზომ ზეით
დაგვიწერია და ასრე იქნას...

თუ ქრისტიანზე მიუყიდნია, მთელი
სისხლი უნდა მისცენ, და თუ დასაჯ-
სნელად კელი მიუწვდებოდეს, დააჯს-
ნეეინონ.

და თუ უსჯულოსათვის მიუყიდნია,
ორი სისხლი უნდა მისცეს: ერთი კორ-
ცისა და ერთი სულისა. კათალიკოზი-
საგან გარდაკდევიანება მან იცის.

222. ვინც კაცმა ქუეყანას და
ქრისტეს რჯულს უორგულოს, კიდევ
ხედევდეს, იმით რჯული წაკდებო-
დეს, იმას მიყუეს, ღრთისა და ბატო-
ნისა ორისავე მესისხლე იქნების და
ყოველი ავი იმაზე მართებული არის.

45. ცალი თვალი კაცის მესამედი
სისხლი არის, აგრევე ცალი — ქელი,
აგრევე, ცალი ფეცი.

მაგრამე, თუ კელი სრულ არ და-
უშავდეს და ერთი თითი დაუშავდეს,
მთელის კელის მეხუთედი გაუჩნდე-
ბის.

თუ კელის თითო მოეკუეთოს, კელის გერში მებნუთელი დაუტრვოს.

თუ ორნი მოეკუეთნეს, თუ რაზობნიცა, ამავე წესითა დაუტრვონ.

8. თუ კაცმან კაცს წინა ანუ უკანა კბილი შთაადგებინოს, ერთის თითის ოდენი გერში დაუტრვოს, ამად რომე წინა სახიჩარია და უკანა ქამას დააკლებს.

12. ზედა-დამსხმელისა სისხლი და კერში არ არის.

თუ კიდეცა იგივე მოკუდეს, რომელსა დაესხა, ორკეცი სისხლი დაუტრვოს და გერშიცა ამავე წესით იყოს.

14. თუ ზედა-დასხმისა შიგან დედა-კაცსა შვილი მოსწყდეს, სრული სისხლი დაუტრვოს.

16. მონოზნისა და დიაცისა, ხუცი-სა, თუ შუად მოსრული იყოს და ესეთი რომელი მოკუდეს, ორკეცი სისხლი დაუტრვოს, რისაც გვარისა იყოს. გერშიცა ამავე წესითა.

და თუ მეომარი ყოფილიყოს, მართლთა მოწმითა გამოჩნდეს, გარდაცდეს ასრე, ვითა ძაღლის ყეფა.

და თუ ერისგანი იყოს და მართლად გამოჩნდეს, რომე შუა ყოფილიყოს, მასიცა ორკეცი სისხლი იყოს.

18. თუ კაცმან მისი სწორი კაცი ცოტას სამღურავისა რასათვისმე თავისა სამამულეშიგან მყოფი ნახოს, იმჯნოს და შეიპყროს, სცეს, შეკრას, შექსნაუ, აბჯარი აქენდეს თუ სხვა რაცა, წარაქციოს ჯლებითა წინა, მისი მზღვარი განვლოს და მიიყვანოს... სისხლის ნახევარი დაუტრვოს, რასაცა გვარისა იყოს, წანაღებიცა სულ დაუკლებლად.

19. თუ კაცი კაცს ომით მოერიოს, გამარჯვება ეყოფის და თანა ნურას წაიტანს.

თუ თავის სახლსა მიიყვანოს და ამით

აგრევე, რამთენიც თითი დაუშავდეა ყველასათვის ამა ანგარიშით გაუჩინეთ.

47. წინა თუ უკანა კბილი, რომელიც ჩაადგებინოს ვინმე, ორივე სწორე არის, ამიტომ რომე წინა სახიჩრად დარჩების და უკანა ქამაში დააკლდების.

50. თუ მიმკდომი ან მისი ასაბია მოიკლას თუ დაიჭრას, მისი სისხლი არ არის.

51. რაც მოკლას და ან დაჭრას, ოროლი სისხლი მისცეს, რასაცა გვარის იყოს, და წანაღებიცა.

თუ მიკდომიში დედაკაცს შვილი მოსწყდა, მისთენც მთელი სისხლი მისცეს.

58. თუ შუამავალი მოკუდეს, ბერი თუ მონოზანი, ქალი თუ კაცი, მოკითხული უნდა იქნას.

თუ მართლის გამოჩენით ჩნდეს, რომე შუამავალი ყოფილიყოს და არცერთის მომკმარო არ ყოფილიყოს, სიკვდილისა და ჭრილობისაც ორკეცი სისხლი უნდა მისცეს, როგორც სისხლი სდიოდეს.

და თუ მომკმარო ყოფილა რომლისამე, ვისაც მოკმარებოდეს, მას ელაპარაკოს.

61. თუ მისი სწორი კაცი ცოტას სამღურავისათვის თავის მამულში დაახელოს, იბრიყოს, დაიჭიროს, შეკრას, აბჯარი აპყაროს, წინ წაიგდოს, თავისი სამძღვარი ცემით გააარონოს, — სისხლის ნახევარი მისცეს, იარაღი და წანართმევიცა.

57. ერთი მეორეს რომ მოერიოს, თან ნულარ წაიყუანს თავის სახლში და იმითაც ნულარ შეარტყვენს.

და თუ არ დაიშალოს და წაიყუა-

არცვინოს, სისხლის ნახევარი დაუტრავოს და აბჯარი და ნაძარცვი სრულად მისცეს და გერში, როგორცა აჩნდეს. რაზომიცა ყმა მასვე თანა მიეტანოს, მიიციცა ნახევარი სისხლი დაუტრავოს.

22. თუ ძმამან ძმა მოკლას, — ერთსახლი და გაუყოფელი იყოს, და თუ გაყოფილი იყოს, სწორი და გინა ახლოს მეყვისი, ორი კეცი სისხლი დაუტრავოს, რაც გვარისა იყოს, ამაღ რომე საღმთოდ ბრალია და საკანონო არას ასკეცრ... ებისკოპოზმა მისი წესი იცას, რაცა მართებს, მან უყოს.

23. თუ კაცმან დედაწულმან დედაწულისა ცოლსა უარშიო უყოს და კიდევ მოაყენოს, გინა ნებთა, გინა უნებურად, და გამუღავნდეს; და გინა მეყვისმან მეყვისსა, გინა უმეყვისომან ერთსახლმან, — დაუტრავოს ცოლისა ქმარსა სრული სისხლი და მთავარმან და პატრონმან მისმან ნიფხვით ოდენ, შიშველა, და ყელ-საბლიანი უბანთა ზედა განჭირებული მოავლოს.

25. თუ სწორი სწორს სასაფლაოა ზედა დაესხას და საფლავთაცა მიუყოს კელი, მისი ასე იქნას: რაზომიცა მისი გარდასრული და მუნ დამარხული მას აკსოვდეს, ასეთი რომე მისსა სახლსა შუგა საკირისუფლო სდებოდეს მისი, ყველასაგან ორთა უთავადესთა სისხლი დაუტრავოს. რაცა ალაფი წაელოს, აგრევე შეაქციოს.

საფლავსა არა კელი მიეყოს და კიდევ ოდენ მოერბოს, ერთისა სისხლი დაუტრავოს და ალაფიცა აგრევე კელთა მისცეს. დიდმან ცოტასა უყოს ესე.

თუ მას საქმესა შიგა სასაფლაოსა ეკლესიასა შეურაცხებით მიეყოს კელი ანუ წარმართულად კარისა შეღწეითა, ანუ სხვაგნით სითმე შერღვევით,

ნოს, ნახევარი სისხლი გარდაუქადოს, იარალიცა და წანადებიც უკლებლოც მისცეს. და რამდენიც იმისი ყმა დაჭრილა და აჩნია, იმისი მთელი სისხლი მისცეს და იარალიცა და რამდენიც იმისი ყმა დაჭერილი იმას თან წაეყუნოს, იმათაც ნახევარ-ნახევარი სისხლი მოსცეს.

81. თუ ძმამ ძმა მოკლას, არც მისი სისხლისა ვიცით, ჩვენთან დიად მძიმე არის, და თქვენ იცით. მაგრამე თუ შვილი ჰყავს, სისხლი და ნახევარი გაუნდების. და კათალიკოზისა იმან იცის. თუ უნდა გაყრილი ძმა იყოს, თუ უნდა გაუყრელი, შვილი თუ დარჩა, აიღებს.

89. თუ დედაკაცმან მეზობელს აუ მოყუასსა თუ თავის სახლში უმაჭკალოს და გამოჩნდეს, რასაც გვარისა იყოს ის მაჭკალი, თავისის სისხლის ნახევარი იმ ქალის პატრონს მისცეს. თუ ამისი მიცემა არ შეეძლოს მაჭკალს, მაშ ასრე უნდა იყონ: მაჭკალს ყელზე საბელი უნდა მოაბან და ტიტველი, ყელ-საბლიანი, ნიფხვით ოდენ, სოფელი შემოატარონ — დედა აუგია.

50. თუ სასაფლაოზე სწორი სწორს დაესხას, დიდი თუ ცოტა, უფროსი უმცროსსა, გინა უმცროსი უფროსსა, და სასაფლაოს კელი მიუყოს, ან საყდრის კარი შეღწეოს, ანუ კედელი მოურღვიოს, ანუ სიწმინდის იარალს კელი უხლოს და წაილოს, მისას სისხლი ძველითგან დიდად და დებული არი.

ახლა ეს გავაჩინეთ. თუ სასაფლაოში მყოფი მიმხდომმან მოკლას და სასაფლაოსაც ესენი უყოს, რომელიც ზეით დავვიწერია, მაშ სამი სისხლი მისცეს — ერთი საფლავისათვის, ერთი სიკუდილისათვის და ერთი მიჯდომისათვის, და წანადები უკლებლივ. აგრევე — კრილობისა. და თუ

იგი მეცნიერთა და ქრისტეს სისხლს პატივსა მცნებულთა ვითა უყვარს, ეგეთი პატივი დაუტრეგებინონ. შეკვეთიან არ ითქმოდა.

26. თუ დიდებულისა გინა აზნაურისა ცოლსა უაშიყოს დიდებულმან, გინა აზნაურმან და გამოჩნდეს ცხადად, რათა თანა იყოს, თუ დააგდოს მისმან ქმარმან, უზღოს მოაშიყემან თორმეტი ათასი თეთრი, და თუ არ დააგდოს — ექვსი ათასი.

27. თუ წაგვაროს, — თორმეტი ათასი. და თუ არა თანა ყოფილიყოს, აშიყობისათვის ოდენ ამის მეტსა არას ემართლებინ, რომე თავის სამართლებლად, სჯობს, ფიცის უქნელობა თავითა და ერთითა აზნაურიშვილითა, და თუ აშიყობა კაცისაგან გამოჩნდეს, ემღუროდეს, არა საკვირველია.

28. თუ კაცმან უბრალოდ ცოლი დააგდოს, სისხლის ნახევარი მისცეს და მისი ზითევი სრულად.

30. თუ კაცმან მისგან უსაბატიოესი ცოლი დააგდოს, რასაცა გვარისა იგი კაცი იყოს, ეგეთსა მეტი სისხლი არა მართებს.

32. პირველ დიაცი მიღმა ქრმისა დაგდებასა არას ემართლება, არცა ღირსა და ნუცა იკადრებს. თუ რადმე დააგდოს და ღმერთი შერისხდეს მისითა ენაქრტილობითა, უსირცხნოვითა, რომლისაც გუარისა იყოს იგი კაცი, ეგეთი სისხლი დაუტრეგოს მან დიაცმან.

36. თუ ღმერთი შერისხდეს და შეაკუდეს კაცისა შვილი, კაცი, ამას შიგან სრული სისხლი და სისხლის ნახევარი უზღოს... და თუ მათის პატრონისაგან არა სცოდნია და გამოჩნდების ესე, თუ მათ კაცთა, ვითა მათი პატრონი, მამულითურთ მას, გაუპატივებულსა, კელთა მისცემს, რაცა უნდა, უყოს.

37. თუ კაცი კაცსა საჯდომისა ზიანელსა მისისა გლეხისა დაესხას, და სადა

არ მოკლას რა და არც არა საფლავს კადროს, და არც არა დაჭრას, ერთი მთელი სისხლი მაინც მისცეს დედულთ არევისათვის.

71. თუ ერთმან მეორის ცოლს აშიყოს და გამოჩნდეს, რომ მათთან ყოფილიყოს, და დააგდოს მათმან ქმარმან, სრული სისხლი მისცეს.

და თუ წაგვაროს, მაშინაც მთელი სისხლი მისცეს. და თუ იმ ქალთან არ ყოფილიყოს და ფიცით თავი იმართლოს, და თუ აშიყობა ვერ ფიცოს და თან კი არ ყოფილიყოს, მაშინ მართლის ბოზობის ნახევარი სისხლი მისცეს.

72. თუ კაცმან უბრალოდ ცოლი დააგდოს, მთელი სისხლი მისცეს და თავისი ზითევი უკლებრივ მისცეს.

73. თუ კაცმან მისგან უდიდებულესის კაცის ქალი დააგდოს, რასაც გუარისა ის კაცი იყოს, იმტოლი მთელი სისხლი მისცეს, მეტი არ ეთხოვბია.

74. დედაკაცი ქმრის დაგდებას არა ღირსა და ნურც ჰკადრებს. და თუ ღმერთი შერისხდეს და მისის უსირცხვილობით ქნას, რასაც გუარისა იგი კაცი არის, მთელი სისხლი დედაკაცმან ქმარს მისცეს.

75. თუ აზნაურმან ანუ გლეხმან მისგან უფროსი კაცი მოკლას, ერთნახევარი სისხლი მისცეს. თუ მისან პატრონისაგან არა სცოდნოდეს, ისრე ექნას, მესისხლე კაცი თავის ნახყიდის მამულითა, რაც ერგებოდეს, და თავის კერძის საქონლით, ცოლ-შვილით კელში მისცეს, რაც უნდა, უყოს.

52. თუ ასეთს გლეხს დაესხას, რომე ახლოს იყოს მის ბატონის სასახ-

კმა მისწვდებოდეს, ვითა ზედა-დასხ-
მის წესია, დაუურვოს. ფიციცა ალაფსა
ლაშქართა მართებს, და თუ ორთავე
სწორედ ერბოს, თავისათვის დაიფიცონ
ალაფი.

38. თუ კაცნი, — საპატიონი გინა
ქვემონი, — უმზრახნი გზად წინ შეამ-
თხვიენენ და ერთმან გარიდნეს გზა, იგი
მეორე თუ პირს ეგნების და არა იკად-
როს [გარიდება] და აუგვიანი და გარი-
დებული მოკლას, ორი კეცი სისხლი და-
უურვოს. და თუ არა რომელმან გარიდ-
ნეს და შემთხვევითა რომელმან მოკლას
და ღმერთი გაურისხდეს, ერთი სისხლი
დაუურვოს.

46. თუ კაცმან კაცს ცოლი წაგუაროს,
ასრე რომე დიაცი მისით ნებითა და
წადილითა გაჰყვეს თანა, რასაცა გუა-
რისი იყოს, მისითა წესითა სისხლი ორ-
ნაწილი დაუურვოს ქმარსა და, რაცა მი-
სი სასაქონლო რა გინდა რამე წაეტა-
ნოს, იგიცა აგრევე შეაქციოს დიაცსა.

და თუ რა მისი მოტანილის ზითევი-
საგან, გინა სასაქონლო, გინა პირუტყუი
გაეტანოს მას დიაცსა, იგი ქმარყოფილი
იმას ნუ სთხოვს. და, რაცა ქმარყოფილ-
სა დარჩეს, მას დიაცი ნუ ითხოვს, რა
გინდა შვილნი უდგენს...

თუ რამ სამამულე ზითევი იყოს, იგი
მის ქალისა სამშობლოსავე მართებს; და
თუ ქალსავე მისცემენ, მათ იციან.

თუ შვილნი არ დარჩომილიყვნენ პი-
რველისა ქრმისანი სახლსა შიგა, იგი
წამგურელი კაცი სისხლისა საქმესა ში-
გა მოსრულსა არას ემართლებს, მის
ქალისა სამშობლოსაგან კიდევ.

47. თუ ძალად წაგუაროს დიაცისა
უმეტრად და უნდომლად, უღონოდ,
ესეკალიბისა ძალთა, ლაშქართა უახ-
ლებლად ვერ უზამს ვერცა უფროსი
უმცროსსა და ვერცა უმცროსი უფრო-
სსა. და დაუურვოს ცოლის წაგურება
საპატიყო სისხლისა ორნაწილი.

ლეზე, მის ბატონს — ნახევარი სისხ-
ლი. და იმ გლეხისა რაც მოკუდეს და
დაიჭრას, ორკეცი სისხლი და წანა-
ლებიცა მისცეს. საქონლის წაღებზე
ფიცით შეიჯერიოს.

76. თუ უმძრახი კაცი ერთმანეთს
შემოეყარნენ და ერთმან გზა დაუგ-
დოს და გარიდოს, მეორე ნუღარ მიწ-
დევს. თუ მიზიდოს და ის გარიდებ-
ული მოკლას, ორკეცი სისხლი მიწ-
ცეს. და თუ ეს მიმდევარი მოკუდეს,
მისმან სისხლმან ჩაიაროს... რომ არ
დაუგდოს და დაუშინონ, რომელიც
მოკუდეს, სისხლი მისცენ.

84. თუ კაცმან ცოლი წაგუაროს
კაცსა, ასე რომე დედაკაცი მისის ნე-
ბით გაყუეს, იმ დედაკაცის ქმარი-
რასაც გუარისა იყოს, მისი სისხლის
ორი წილი გარდაიკადოს, და რაც
პირველის ქმრისა გაეტანოს, ისაც
უკლებრივ მისცეს.

თუ რამ თავისი ზითევი გაეტანოს,
ქმარყოფილი იმას ნუღარ სთხოვს. თუ
რამ ზითევი პირველს ქმართან დარ-
ჩომოდეს, ის დედაკაცი ნუღარ ითხო-
ვოს, რაგინდ შვილიც არ დარჩომო-
დეს.

აგრევე, თუ რამ სამამულე ზითევი
დარჩომოდეს, მისი არის, რომ პირ-
ველს ქმართან შვილი დარჩეს; და
თუ არა, სანამდინ სისხლს მისცემ-
დენ, პირველს ქმარს ეჭიროს. რაზან
სისხლი მისცეს, ის მამული იმ ქალის
სამშობლოსი არის, თავის დას უნდა
მისცენ.

85. თუ დედაკაცი ძალად მოიტაცოს
და წაიყუანოს, ეს გამოჩენილი შეაჭ-
ნება, ულაშქროდ ვერ წაიყუანს, ვერც
დიდი და ვერც ცოტა. მაშ, ლაშქართ
თავს დასხმა იქნების. იმისი ასრე იქნას:
იმ ქმარყოფილს წამყუანმან ორი სის-
ხლი მისცეს, მიცდომისა და ძალად
წართმევისათვის ერთი მთელი სისხლი

აგრევე დასხმულობისა წესითა დას-
ხმულობა დაუტრავოს. რაცა მოწამითა
კაცითა მის დღის წანაღები დაიფიცოს
ცოლწაგურილმან კაცმან, იგიცა გარევე
შეაქციონ.

ღიაცისა ზითევისაგან თუ რა გაეტა-
ნოს, ანუ რაცა დარჩომოდეს, აგრევე
ქნას, ვითა ზემო სწერია.

50. თუ ცოლმან ქმარსა გაუპირდეს,
დედაკაცსა ანუ დედაკაცისა ქმარს შეს-
ჩივლოს, ვითა, ესე ჩემი ქმარი შენსა
ცოლთანა არისო, და მის ღიაცისა
ქმარმან გაიგონოს, და ამა ყბედისა და
ჯეელისა ქმრისა ამისსა მოწამენი ჰყვენ,
თუ გაეყაროს, ბოზობისა ოღნად გარ-
დაქდეს მისი საქმე და სისხლი; არცა
მის ყბედისა ღიაცისა მეყუისნი სისხლი-
სა თხოვასა ემართლებიან.

და თუ ოდესმე ეთქუას და მას უკა-
ნის კიდევ ინდომოდეს, და არა შეეცე-
ნოს და დაემონოს-ვე, ხანი გამოსრული-
ყოს, უკანისდა მის ყბედობისა მოწყე-
ნილმან მოიგონოსდა, უყამოდა არის —
ვინ არ იცოდა, რომე არშივი არ ეგე-
ბოდა, მის ყბედისა მიზეზი ნუა.

52. თუ ყანასა შიგა, გინა ვენაჯსა,
ბოსტანსა, რასა გინდა სავანოსა შიგან
პირუტყვი დაამწყვდიოს კაცმან და, ნაწ-
ყენმან, კიდევ მოკლას, თუ პირუტყვისა
პატრონი იახლოს და განგებითა იყოს,
მტერობით იქმნეწის, ნუცა ნაწყენსა ში-
ერჩის და ნუცა სიკუდილსა იგი მას.

და თუ უმეტრად შესრული მოკლას,
ნაწყენი უზღოს შუათა დახედვითა. და
პირუტყვისა მომკვლელმან ზღოს ასე,
რომე, თუ კორცი პირუტყვისა პატ-
რონმან წაიღოს, ნახევარი უზღოს; და
თუ მომკვლელსა მისცენ, ერთობილი
უზღოს, როგორცა მეზობელთა დააჯა-
სონ. და თუ უკამსი იყოს, არად შემოი-
ღების.

მისცეს, რომ შეიქნების ყველაყა
ერთი მთელი სისხლი, კიდევ მთელს
სისხლის ორი წილი. წანაღებისა ას-
რე იქნას: წამლებმა, რაც დაიფიცოს,
ამის მეტი არ წამიღიარ, ისრევ შემო-
აქციოს. მზითევი, რაც თან გაყოლო-
დეს, ან იქ დარჩომოდეს, როგორც
დაგვიწერია, ისრე ქნან.

87. დედაკაცმან სხვას დედაკაცს
თავის ქმართან წასძახოს, რომე ჩემი
ქმარი შენთან არისო, და იმ დედაკა-
ცის ქმარს გააგონოს, და იმ კაცმან ამ
სიტყვისათვის თავისი ცოლი გაუშვას
მაშინვე, ბოზობისოდენი სისხლი წამ-
ძახებლის ქმარმა მისცეს. და თუ მა-
შინ არ გაუშვას, ცუდის დედაკაცს
ნათქუამს სიტყუას არას გამოეკიდოს
და თავის ქმარმან შეუნდოს; და მერ-
მე მას უკან კარგა ხანი გამოვიდეს
და მაშინდელი წაძახილი ქმარმან
ცოლს დააყვედროს და აღარ ინდო-
მოს, უდროოს დროს გაშვება იქნება,
კაცი ტყუის და ველარ გაუშვებს.

188. ნაშრომისა და რასაც ფერას
პირუტყვისაგან წანაქედისა ასრე
იქნას: თუ უპატრონოდ ისრე რჩომა
ნაშრომში შევიდეს, ერთხელ პატრონს
მოგუაროს. უყურე, ნუ წამიკდენა-
ნებო თუ არ უყუროს და კიდევ
დაახელოს შიგა, მოკლას, ვერას შეუა.

და თუ არ მოკლას, შუაყაცთ კითხვათ
წანაქედის პასუხი გასცეს. და თუ
პატრონიც გვერდსა უდგს და ისრე
წაუქდინა, მაშინ განაღამე რომ უფ-
როსი პასუხი უნდა მისცეს.

იქნების, რომ პატრონი გვერთ არ
უდგეს და მემამულე რჩომის პატ-
რონს ედავებოდეს, განზრახ შემო-
ლაღეო და ქიშპობით წამიკდინეო
და გვერთ აღარ მოუდევო. მაშინ ჯე-

რი უყოს, რომ მისი ნება არ ყოფი-
ლიყოს, და საფათერაკოს წესი და წა-
ნაქედის პასუხი მისცეს, ამიტომ რო-
მე იმთონი რჩომა უკაცოდ რატომ გა-
უშვა.

85. თუ... წაქდომილი იცნას კაცმან, თუ
ესე ფიცოს მან სხვამან კაცმან, რომე
იგი ქურდად არა ყოფილიყოს, თავის
მეტს არას ემართლების.

აღბუღას სამართალი

67. თუ კაცსა კაცისა საქმითა წაეღოს
ვისგანმე რამე და წაუქდეს ანუ სო-
ფელსა უწყინოს ვინ, თათარმან ანუ
ქართველმან, — წაყვეს მას წამღებსა,
დამხუთავსა კაცსა, და მან გასცეს პა-
სუხი და მოაცემინოს დაუკლებლად
ქელთა. ანუ კიდე არა წაყვეს, ანუ მო-
აცემინოს და რამე აკლდეს, მან ვაცმან
უზღოს დაუკლებლად.

80. თუ კაცისასა მიმავალი ანუ ვის-
განმე ვაგზავნილი კაცი დაიხუთოს კაც-
მან. უმტერო კაცი, — კაცსა არას ემართ-
ლების. და რაცა წყენა და ნაცვალი მი-
სი, და საკლისი მოიგონოს, ყველას ემა-
რთლებს; და მის კაცის წანაღებობა
დაურევებას ემართლებს დაუკლებლად.

79. თუ კაცმან კაცი დაიქირავოს რა
გინდა რა საქმისათვის, მისითა გულითა
ექირაოს და მას შიგან მოკუდეს, არა-
ვინ რას ემართლებს ქირისაგან მეტსა.

81. დრაცსა თუ ღმერთი შერისხდეს,
დაქერიდეს და შვილი არა ედგას, მისი
ზითვეი თანა გაყუეს დაუკლებლად...

სადა გინდა იყოს, ანუ ქმარი შეირ-
თოს, ანუ თავისწინა საღმე იყოს.

156. ...ამ შენის საქონლისა არც
მე ვიყო ქურდი და ვეღარც იმას ვიც-
ნობდე, ვისგანც მამცემია, აღარც ქე-
ლი მიწვდებოდეს“. თუ ასრე შეფი-
ცოს, თავისი თავნი გამოართვას, სხვას
ნულარას მიერჩის.

174. თუ შორეულმან ასეთი კაცი
იხუთოს, რომე მისის თემისა იყოს,
იცნობდეს და საქმე მიუწვდებოდეს,
მართებულია და სხვის კაცისა კი არა
მართებს. რა იმ რიგის კაცის თავზე
დაიხუთონ, მას კაცს სთხოონ პასუხი.
ვისაც თავზე დაიხუთვილა. და ის კა-
ცი ამას ემართლებს: წაჰყვეს მას
მისსა მოდავესა თანა და აუშვას; და
თუ რამე დაჰკარგოდეს, უკლებლივ
უზღოს. და იმ მოდავესთან თავი ვა-
მოიმართლოს.

თუ ამას ამბობდეს, ჩემთან იმ
კაცს ქელი არა აქუსო, ეგ არ იქნე-
ბის, უმისკაცისოდ ვერ გამართლდება,
იმ დამხუთავთან უნდა მიჰყვეს. თუ
არ წაყვების, მას წანართმევი ყველა
უნდა უზღოს, და თუ დაჰკერილი არის
ვინმე, იმის აშეებისაც უნდა გაურვიოს.

210. თუ კაცმან კაცი ინათხოვროს
და თუ მოკუდეს, ვერას შეუა. თუ არა
და მიზეზი არა არის რა, უნდა მის-
ცეს თავისი პატრონსა მისსა, როსაც
სთხოვოს.

231. ...დედაკაცი დარჩეს უშვი-
ლოდ, თუ სახლში დადგების, რად-
გან ქმარი და შვილი იქ მოკლომა,
ისრევე თავისი პატივით იყოს. თუ გა-
მოვა, ან სამშობლოს მივა, ან მოლოზ-
ნად შედგება, სახლიდამ საკაცოს სა-
ქონელს ვერ წაიღებს.

86. თუ კაცმან ნაპარევი რამე ღვს-
წამოს კაცსა, დასტური არა იცოდეს,
ავსა და უწესოს იქს და ნუ სურის. მა-
გრა თავის სამართლებლად თუ შეფი-
ცოს, არა საკვირველია და თავი იმარ-
თლოს.

მაგრა თუ არც ფიცი დაუჯეროს და
არცა მოწამესა უყუროს, გასაჯოს და
წამოუღოს, და უბანთა ზედა გააქიქოს,
და მერმე სხვაგან გამოჩნდეს იგი წარ-
კდომილი, მას კაცსა იგი წაღებულ მის-
ცეს, და რაცა დაეწამოს, ეგზომი ერთი
სხვა თავისი მისცეს, ამაღ რომე უღას-
ტუროდ დასწამა და უბრალო გააწბილა.

87. თუ კაცმან კაცსა ამანათი შევედ-
როს, რა გინდა რა ფერი, და მისმან
მოსაქმემან კაცმან კიდე წაუღოს, სა-
ქონლისა პატრონი წამლებს არა ემარ-
თლების თხოვას, მას სთხოვოს, ვისდა
შეუვედრებია, — ანუ მისგან უშოვნოს,
ანუ უზღოს დაუკლებლად.

89. თუ კაცმან კაცსა პაემანთა საკე-
ლარი რამე მიყიდოს, პაემანსა შიგნით
ზნე რამე გამოაჩნდეს, მოშლას ემართ-
ლების უცილებლად, უსამშლელოდ. თუ
გარეთ მოეშალოს, ათის თავი მისაა,
სამშლელოდ მისცეს... ეს ბჭობა, პაემან-
სა გარეთ ერთი პაემნის ოდენი გამო-
სრულიყოს, მანამდი მოიკმარების, მას
გარეთ ნულარ მიერჩის.

91. თუ ომსა შიგან კელთა დარჩე-
ნილსა კაცსა და მისსა აბჯარსა ზედა
იცილებოდნენ, რასაცა აბჯარსა ზედა
რომლისა ნაკრავი აჩნდეს, და ანუ ცხენ-
სა, მას მართებს. ასრე რომე იგი დარჩო-
მილი კაციცა ვაიკითხონ ფიცითა; მანცა
როგორცა უმოწმოს; სხვა იყოს, — შე-
ორესა კაცსა მართებს უცილოდ.

159. კაცმან რომ კაცს ქურდობა
თუ სხვა რა გინდა რა შესწამოს, სტან-
ჯოს, ბევრი რამ უპატიური შეჰკად-
როს, დაფიცოს, მერმე ის საქმე სხვა-
გან გამოჩნდეს და დამფიცებულმან თუ
რამ იქილამ გამოიტანოს, ნახევარი
იმისია, ვინც იფიცავს. და გარჯის საუ-
პატიოც უნდა მოსცეს დაფიცებულ-
სა. იქილამ კიდეც ვერა გამოიტა-
ნოს რა, გარჯის საუპატიო მაშინც უნ-
და მოსცეს, ბჭეთაგან გასინჯვით, რო-
გორც გამდეს.

2072. კაცს, რომ კაცს რა გინდა რა
საქონელი ებაროს, ვისაც აბარია, იმან
რომ თავისი ბატონი გაუწყრეს და
აიკლოს და ის მიბარებული საქონე-
ლიც თან გაატანონ, იმისი ასრე იქ-
ნას. თუ დასთმოს იმ კაცმა მოყვრო-
ბით და მეზობლობით... კარგია. და
არას ემართლების.

166. თუ პირუტყუი, აქლემი, ცხენა,
ჯორი, ულაყი და რაც რჩომსა პირობათ
მიყიდა და ეს პირობა დაუდვა: ამ ჩემს
მოსყიდულს საქონელს, არც დაშაკე-
ბულობით და არც სნეულობით არა
სჭირს რა, და თუ გამოაჩნდეს, შენი
ფასი წაიღე და ჩემი პირუტყუი მამ-
გვარე", როდესაც იმ კაცმან შეამჩ-
ნოს რამე და მოგვაროს, უნდა მიმს-
ყიდველმან პირობა გაუთაოს. და თუ
არადა, პირობა არა ყოფილა რა, ერთ-
მანეთის მოწონებით უვაჭრიათ თუ
გაუცვლიათ, მოკუდების თუ ავი რამ
გამოჩნდების, რა საბელზე გარდააბო-
ჯებინებენ, აღარ შეიშლის.

254. ომში კაცის დარჩენისათვის...
თუ არა და იარაღი ჰქრა რამე, და ვა-
უარა, არა ინაღვლა რა, ვისაც დარ-
ჩეს, იმისი იყოს. თუ მოწამე ყავს,
რომ იმ კაცზე ამის იარაღი მოხვდა
რამ დამნარჩუნებელს უწინ, ერთი,
რომელიც უკეთესი იარაღი ქონდეს,
მოწმობის გულისათვის მისცეს.

ამრიგად, ქართული ეროვნული სამართლის წიგნები, განსაკუთრებით ბექასა და აღბუღას კანონები, შეადგენენ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ერთ-ერთ ძირითად წყაროს. აქედან ცხადია, რომ ბექასა და აღბუღას კანონები მოქმედი სამართალი იყო შუა საუკუნეების განმავლობაში XVIII საუკუნის დასაწყისში ვახტანგ ბატონიშვილმა ეს კანონები საფუძვლად დაუდო თავის სამართლის წიგნს, რომელიც ქართული ეროვნული სამართლის ყველაზე სრულყოფილი ძეგლი და მართლმსაჯულების ძირითადი სახელმძღვანელო წიგნი იყო გვიანდელი დადღურ საქართველოში.

ახლა განვიხილოთ საკითხი ვახტანგის კრებულში შეტანილი უცხოური საკანონმდებლო ძეგლების მოქმედების შესახებ საქართველოში. პროფ. ივ. სურგულაძის აზრით ვახტანგის კანონთა კრებულში შეტანილი უცხოეთის სამართლის წიგნები არ იყო მოქმედი ვახტანგის დროს, მათ კანონის ძალა არა ჰქონდათ და ისინი მხოლოდ შესაძარებელ მასალას წარმოადგენდა.

გამოთქმულ მოსაზრებათა გარკვევისათვის საჭიროა საკითხი უფრო დაწვრილებით გაირჩეს.

აკად. ივ. ჯავახიშვილი, არჩევს რა გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დედების“ 46-ე მუხლს, აღნიშნავს, რომ „მეზობელ ერთა სამართლის ძეგლები დედნად, თუ ნათარგმნი ამ დროსაც საქართველოში უნდა ჰქონოდათ და ქართული სამართლის წიგნების შედგენის დროს მათი ცნობებისათვისაც ანგარიში გაუწევიათ“ („ქართული სამართლის ისტორია“, I, გვ. 104). ამავე ნაშრომის სხვა ადგილას სახელოვანი მეცნიერი წერს: „ქართულ საკანონმდებლო ძეგლებთან ერთად უცხო ქვეყნის ამგვარივე ძეგლების, მაგ. ებრაელთა სამართლის წიგნების, ერთ ხელნაწერში ერთნაირი კრებულის მსგავსად მოთავსება ვახტანგ VI უწინარესაც სცოდნიათ... მაგრამ ამ ძეგლების ქართული თარგმანის არსებობა ვახტანგ VI, როგორც ეტყობა, არ სცოდნია. ამით უნდა აიხსნებოდეს ის გარემოება, რომ ვახტანგ მეფეს ბერძნული და სომხური სამართლის წიგნები ხელახლად გადმოუქართულებია. ამნაირი ძეგლების ძველი ქართული თარგმანი უკველია წინათაც იქნებოდა, მხოლოდ XVIII ს. ალბათ ან დაკარგული იყო, ან სრულებით მივიწყებული“ (გვ. 118—119).

ვახტანგის კრებულში შეტანილი უცხო სამართლის ძეგლები, რომ მოქმედ სამართლად ითვლებოდა საქართველოში, ეს კარგად ჩანს „საქართველოს ძველთაგან და ჩვეულებითად ქართველ მეფეთა დროთა შემოდებულნი სჯულნიდან“; ე. ი. ქართული ჩვეულებითი სამართლის კრებულიდან, რომელიც შედგენილი იყო XIX საუკუნის დასაწყისში.

ჩვეულებითი სჯულის ზოგიერთ მუხლს დართული აქვს შენიშვნები, რომლებიც ადასტურებენ ვახტანგის კრებულში შეტანილი უცხო სამართლის წიგნების მოქმედებას.

სჯულის პირველი მუხლი გადმოგვცემს ყმისა და მამულის გაყიდვის წესებს, რომლებიც შემოდებული და დამკვიდრებული იყო ფეოდალურ საქართველოში. მუხლის განმარტებაში ნათქვამია: „მეფის ვახტანგის კანონის მეორეს წიგნის იგ მუხლი ამ ჩვეულებისამებრ მოხმობარებულ არს“. ვახტანგ მეფის კანონად აქ იგულისხმება ვახტანგის კრებული, ხოლო მეორე წიგნად — ბერძნული სამართალი. ამრიგად, ბერძნული სამართლის მე-13 მუხლი, რომელიც ვალში მამულის გაყიდვის წესებს ეხება, მოქმედ კანონად ითვლებოდა საქართველოში.

ჩვეულებითი სჯულის მე-7 მუხლი ვიკითხავთ ადგილობრივი ვალის წესებს ითვალისწინებს. ამ მუხლის შენიშვნაში ნათქვამია: „მეფის ვახტანგის კანონის ბერძულის მეორეს წიგნის რამდენიმე მუხლი ამ ჩვეულებისამებრ იხმარებოდა“. მაშასადამე, ვახტანგის კანონთა კრებულის მეორე წიგნის ანუ ბერძული სამართლის 101 მუხლი, რომელიც გირავნობის უფლებას ეხება, მოქმედ კანონად ითვლებოდა საქართველოში.

მე-10 მუხლი ვალში დავირავებული მამულით სარგებლობის წესს ეხება. ამ მუხლის შენიშვნაში ნათქვამია: „მეფის ვახტანგის კანონის სომხურის მესამეს წიგნის სლგ მუხლი ამ ჩვეულებისამებრ მოხმარებულ არს“. ვახტანგ მეფის კანონთა კრებულის მესამე წიგნი არის „სამართალი სომხური“, რომლის 233 მუხლით გათვალისწინებული გირავნობის წესი მოქმედი კანონი ყოფილა ჩვენში.

ჩვეულებითი სჯულის მე-60 მუხლში გათვალისწინებულია მოსამართლეთა მიერ საქმის გარჩევისა, გადაწყვეტილების გამოტანისა და გასაჩივრების წესი. აღნიშნული მუხლის შენიშვნაში მითითებულია: „მეფის ვახტანგის კანონის... მეორე წიგნის ბერძულის რღვ... მუხლი ამ ჩვეულებისამებრ მოხმარებულ არს, და ბერძულის მეორის წიგნის რღვ და რღშ მუხლი სრულს ძალაზედ მაშინ მოიყვანებოდა, ოდესაც ბჭენი ჭეშმარიტობით განსჯიდნენ“. მაშასადამე, ბერძული სამართლის 136, 137 და 138 მუხლებით გათვალისწინებული წესები მოქმედ ნორმებად ითვლებოდნენ ქართულ სასამართლო წარმოებაში.

ჩვეულებითი სჯულის ზემოთ დამოწმებული მუხლები სრულიად უდავოდ ადასტურებენ იმას, რომ ვახტანგის კრებულში შეტანილი ბერძული და სომხური სამართლის მუხლების გარკვეული ნაწილი წარმოადგენდა მოქმედ სამართალს, რომელსაც სავალდებულო ძალა ჰქონდა განსაზღვრულ იურიდიულ ურთიერთობათა მოწესრიგების დარგში.

ბერძული და სომხური კანონები რომ მოქმედ სამართალს წარმოადგენდა საქართველოში, ეს დასტურდება აგრეთვე სიგელ-გუჯრებში დაცული ცნობებითაც. ზოგიერთ სიგელში აღნიშნულია, რომ მოსამართლენი საქმის განხილვისა და გადაწყვეტილების გამოტანისას სარგებლობდნენ ვახტანგის კრებულში შეტანილი ბერძული და სომხური კანონებით: „Судьи нашии, что по греческим законам малолетние не имеют права продавать имение, а если продадут то братья его имеют право выкупить; грузинские же и армянские законы говорят, что имение только с согласия помещика и родственников может быть продано, а если это при продаже не исполнено, то родственники могут выкупить его“ (Д. П у р ц л а д з е, Крестьянские грамоты, 1880, გვ. 20).

კრებულში შეტანილი უცხო სამართლის წიგნების მოქმედებას ადასტურებს თვით კრებულის ზანდუკიც ანუ საქიებელი, რომელიც შედგენილია კრებულის ყველა ძეგლის მუხლების გათვალისწინებით. საქიებელი დალაგებულია საკითხების მიხედვით, გარკვეული თანამიმდევრობით. საქიებლის თვითი პუნქტს სათანადო სვეტში მითითებული აქვს კრებულის ეროვნული და უცხო სამართლის წიგნების შესაბამისი მუხლები, მაგრამ მთელ რიგ შემთხვევებში, როცა ამა თუ იმ კაზუსის შესაბამისი ნორმა ეროვნული სამართლის წიგნებში არ მოიპოვება, მითითებულია მხოლოდ უცხო კანონთა სათანადო მუხლები,

რომელთა მიხედვით მოსამართლეებს ესა თუ ის კონკრეტული სასამართლო საქმე უნდა გაერჩია და გადაწყვიტათ. ეს გარემოება სრულიად უდავოდ ხდის იმ ფაქტს, რომ ქართული სამართლის წიგნებში არსებული ხარვეზის შემთხვევაში კრებულის უცხო სამართლის წიგნების შესაბამისი მუხლები მოქმედი სამართლის ნორმებს წარმოადგენდნენ.

ამრიგად, ვახტანგის კრებულის ზანდუკი ანუ საძიებელი საფუძველს გვაძლევს დავასკვნათ, რომ კრებულში შეტანილ ყველა ძეგლს გამოყენება ჰქონდა სასამართლო წარმოებაში. მაგრამ იმ შემთხვევაში, როცა ამა თუ იმ სასამართლო კაზუსის შესაბამისი მუხლი ან ნორმა მოცემულია როგორც ეროვნული, ისე უცხო სამართლის წიგნებში, მოსამართლე საქმის გადაწყვეტისას არჩევს ამ საქმისათვის ყველაზე უფრო შესატყვის ნორმას, თანაც უპირატესობას აძლევს საკუთრივ ვახტანგის სამართლის წიგნს. ხოლო როცა ეროვნული კანონმდებლობის ძეგლებში, პირველ რიგში ვახტანგის სამართლის წიგნში, ასეთი ნორმა გათვალისწინებული არ არის, მოსამართლე ხელმძღვანელობს კრებულში შეტანილი უცხო კანონმდებლობის ნორმებით.

ვახტანგის კრებულის უცხო კანონების მოქმედებას საქართველოში ადასტურებს დავით ბატონიშვილიც, რომელმაც მისი მამის, საქართველოს უკანასკნელი მეფის გიორგი XIII დავალებით შეადგინა საკმაოდ ვრცელი და შეესებელი სამართლის წიგნი. დავით ბატონიშვილი ქართული სამართლის იატორიის საუკეთესო მცოდნე და მკვლევარი იყო. ამიტომ მის ცნობებს მეტად სარწმუნო და პირველხარისხოვანი წყხროს მნიშვნელობა აქვს.

დავიმოწმებთ დავით ბატონიშვილის ორ ხელნაწერ თხზულებას: „საქართველოს ისტორიას“ და მოხსენებით ბარათს „ქართული კანონების შესახებ“. პირველი დაცულია სსრ კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის აღმოსავლეთის ხალხთა ინსტიტუტის ლენინგრადის განყოფილების არქივში, ხოლო მეორე ლენინგრადის ცენტრალურ სახელმწიფო ისტორიულ არქივში.

ნაშრომში „საქართველოს ისტორია“ დავით ბატონიშვილი წერს: «§ 26. Правление Грузии основано было на законах Моисеевых и греческих, и на учреждениях Грузинскими царями введенных. Но уголовные преступления судимы были особенно по Греческим Уставам...»

[275r] «§ 39. По возвращении своем в отечество, царь Вахтанг наружно показывая себя магометанином, а в сердце своем имея напечатленным православное вероисповедание своих предков, управляя кротко и благоразумно Иверию по законам Греческим, а для купечества по законам Армянским, а также и по уложению царя Георгия V*, к коим законам присовокупил потом и свое особенное уложение.»

В царствование родителя моего Георгия XIII, мне поручено было по-полнить и в большую ясность привести древния узаконения. Стараясь спешествовать пользам своего отечества, и руководствуясь разными [276r] законами, я присовокупил к древним Грузинским узаконениям многия по-

* ხელნაწერშია: „Геоργия IV“.

становления, которые найдены были по моему соображению, полезными для Иверских народов» (Ленинградское отделение Института востоковедения АН СССР М 25 (G 5; М 14) — Грузинская История 26 г.).

რაც შეეხება დავით ბატონიშვილის მეორე ხელნაწერს — მოხსენებით ბარათს „ქართული კანონების შესახებ“, მასში, ვახტანგის სამართლის თარგმანის განმხილველი კომისიის მოხსენებით, ნათქვამია შემდეგი: «К. сему царевич Давид присовокупил, что при царствовании в Грузии родителей его и предков, край сей управляем был: 1. Законами пророка Моисея. 2. Законами греческих императоров Константина, Юстиниана и Льва Мудрого. 3. Законами царя грузинского Георгия V*. 4. Установлениями князя Агбуги Атабагского. 5. Законами армянскими относительно торговли» (ЦГИАЛ, фонд 1260, Дело 6 — Дело о рассмотрении Грузинского гражданского уложения царя Вахтанга, 20.IV.1816 71v—72r)**.

ამრიგად, დავით ბატონიშვილის ორივე ნაშრომი ადასტურებს ბერძნულ, სომხურ და მოსეს სამართლის მოქმედებას საქართველოში.

ხემათ დამოწმებული წყაროები ცხადად ადასტურებენ იმ ფაქტს, რომ ვახტანგის კანონთა კრებულში შეტანილი უცხო სამართლის ძეგლები მოქმედ კანონებს წარმოადგენდნენ საქართველოში. კანონთა კრებულს რომ ადგენდა, ვახტანგ მეფის საკოდიფიკაციო კომისიამ კარგად იცოდა, რომ ბერძნული და სომხური სამართლის წიგნები მოქმედი კანონები იყო, რომლებითაც ძველთაგანვე ხელმძღვანელობდნენ ქართულ სასამართლო წარმოებაში. ამიტომ სჯულმდებელი ვახტანგი თავისი სამართლის წიგნის წინასიტყვაობაში, ჩამოთვლის რა კრებულში შეტანილი უცხო და ეროვნული სამართლის ძეგლებს, ასე მიმართავს მოსამართლეებს: „ხოლო ესეცა სცანთ, იგულეთ და იგულის მოდგინეთ, და რომელიც გენებოსთ და უმჯობეს გიჩნდესთ, მით სჯიდეთ და სამართალსა იქმოდეთ“. ამ სიტყვებით სჯულმდებელი მეფე კვლავ ადასტურებს კრებულში შესული უცხოური კანონების ძველთაგანვე მოქმედებას საქართველოში.

გარდა ამისა, საჭიროა აღინიშნოს ერთი მეტად მნიშვნელოვანი გარემოება კრებულში შეტანილი უცხო სამართლის ძეგლებისა და საკუთრივ ვახტანგის სამართლის წიგნის შედარებითა შესწავლამ დაგვანახვა, რომ მოსეს სჯული, ბერძნული და სომხური სამართლის წიგნები არა მარტო მოქმედი კანონები იყო ჩვენში, არამედ ვახტანგ ბატონიშვილის სამართლის წიგნის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი წყაროც. საკოდიფიკაციო კომისიამ ვახტანგის სამართლის შედგენისას ქართული სინამდვილის გათვალისწინებითა და სათანადო რედაქციით გამოყენებულ კრებულში შეტანილი უცხო სამართლის მთელი რიგი დადგენილებანი, რომელნიც ხანგრძლივი გამოყენების შედეგად უკვე ეროვნული სამართლის ნორმებს შეადგენდა.

მოვიტანოთ შესაბამისი მუხლები და ადგილები მოსეს, ბერძნული, სირიულ-რომაული და მხითარ გომის სამართლის წიგნებიდან.

* ხელნაწერშია: „Геоργия III“.

** ორივე საარქივო მასალა მომავლად იურიდიულ ტექნიკურებათა კანდიდატმა დ. ფურცელაძემ, რისთვისაც მადლობას ვუძღვნი.

1. თავ-უყავ მამასა შენსა და დედასა შენსა, ვითარცა გამცნო შენ უფალმან ღმერთმან შენმან, რადთა კეთილი გეყოს შენ და დღეგრძელ იყო შენ ქუეყანასა ზედა, რომელ-იგი უფალმან ღმერთმან მოგცეს შენ.

11. ნუ აიღებ საქმედ შენ მსგავსად, ბიწებისა მის წარმართთადას, ნუგან იბოების თქუენ შორის, რომელი... მისნობდეს მისნობითა, ანუ ჰავსა იზნადეს ჰავითა ზნითა, ანუ წამლევდეს წამლითა, ანუ გრძნელ იყოს, ანუ უღუკთ-მკითხველი, ანუ თუ სასწაულითა მკუდართა მკითხველი, რამეთუ ბილწ არს წინაშე უფლისა, რომელი იქმოდის ამას ყოველსა, რამეთუ ამის ყოვლისა ბილწებისათვის მოსრნა იგი უფალმან ღმერთმან შენმან პირისაგან შენისა.

20. დღესა მას განყოფისასა და წილგდებისასა, რაჟამს განუყოფდე შვილთა... ნუცა შეურაც ჰყოფნ პირმშობასა, არამედ უხუცესი იგი ნაწილი მას... მიეცინ და შემდგომობით მრჩობილი ყოვლისავე მისგან ფასისა მისისა, რადცა იყოს ჯელსა შინა მისისა.

22. ნუ ყოს ღმერთმან, თუცა ესუას კაცსა ბიჭი მკვეალთანა ანუ ხარჭსა თანა. უკეთუ ჰყუეს და სხუა ძენ-ცა ჰყუეს კურთხევისანი და შვილნი ღმრთისანი, და განიყარნენ ძმობისა მიერ და განინაწილონ მამული, არა მიეცეს ნაწილი მამულითა ძესა მკვეალისასა.

39. ნუ მიჰკდი აღნადგინებსა ძმასა შენსა ვეცხლისასა, ნუცა აღნადგინებსა საჭმლისასა, ნუცა ყოველსა აღნადგინებსა სესხისა მის შენისასა, რომელ ავასხე ძმასა შენსა, რადთა გაკურთხოს შენ ღმერთმან.

781. თუ მამამ შვილსა სცეს ან ავნოს რამე, გერას შეუა—ან უამებლობისათვის უზამს და ან სწავლისათვის, მამის უამებლობა შვილისაგან არა კამს. თუ შვილმან მამა ან გალაჯა, ან უკადრით რამ ჰკადრა, იმას ავად მოპყრობა უნდა, ამიტომ რომე მეათე მცნება მამისა და დედის პატივის დება არის.

251. მისანთა და კუდიანთა ამყოლორ კაცი ღვთისაგანც დაწყველილი არის და პატრონისაგანც წასაქდენი. ამ მისნისა და კუდიანისაგან დაჩხუბილნი კაცნი თუ სამართალში მოვიდნენ, მისანი და კუდიანი გასახე-იბრებელი არის. და რაც იმ მკითხველს სხვაზედ ან ჩხუბი, ან წასაქდენი მოუქდენია, მოსამართლემ გაუკითხავად, სისხლი იყოს თუ საუბატიო, წაუტოოს და მისცეს. იქნება საქონელიც წაერთოს მისნის პირით, ის ერთი ორად გამოუტოოს მოსამართლემ.

100. საუფროსო ასრე უნდა: რისაც ან აზნაურისა, ან გლეხის პატრონი იყვენენ... რამდენიც კომლი დადგოც კომლზე ერთს უკეთესს, რომელიც უნდა, უფროსი გამოირჩევეს...

110. ნაბიჭურის წილი არ არის მამულში. თუ თავის ძმებს ეყმობა... ძმებმან ერთი ყმის ალაჯს უნდა არჩინონ. და თუ არ უნდა ძმებთან ყოფნა, იმათთან არაფერი წილი არა აქუს, ვისთანაც უნდოდეს, წავიდეს, ძმებს პასუხი არა აქუთ.

125. სულ უკეთესი ეს არის, რომ სარგებელი სულ არ აიღონ. სარგებლის სარგებელი სულ არ აიღოს. სარგებლას ნდების, არც ითხოვების, არც მიეცემინების.

26. უკეთეს სიტყუა რამე საეჭო მო-
აქსენოს მოსამართლესა, სიტყუასა მას
შეიწყნარებს მოსამართლე იგი და ჩა-
ფიქრდების, და სინჯვას დაუწყებს საქ-
მესა მას, უნდა გასინჯოს.

27. უკეთეს სიგელში ეწეროს სიტ-
ყუები ბევრი და მოსამართლე იგი
სიტყუასა მისსა ვერ მიხუდეს კარგადა,
და თავკარგი მოწამე არა ჰყავს მას კაც-
სა, მოსამართლე იგი სიტყუასა მას წაგ-
ნისასა არა დაიჭერებს.

30. რომელნიც ციხიდან გავიდეს და
იმ ციხის მტერთან მივიდეს და ციხისა
მის საიდუმლო გაამჟღავნოს მტერსა
მისსა, ის კაცი, როდისაც კელში ჩააგ-
დონ, ან ანძაზედ ააცვან და ან ცეცხლ-
ში დასწვან.

31. რომელმან დაუტეოს თავისი სამ-
კვიდრებელი და წარვიდეს და თავისის
უფროსის მტერთან მივიდეს... უკეთეს
სხვამან ვინმე განდგომილებაში დაიჭი-
როს და თავის სამკვიდრებელზე მოი-
ყუანონ, თუ ის კაცი ქრისტიანე კაცის
მკულელიც იყოს, თავი მოსჭრან.

32. რომელმანცა მოინდომოს ქრისტე-
ანეთა ზედა ლაშქრის მოყუანა და ანუ
ქრისტიანენი გასცეს მტერზედა, მის
თავი მოსჭრან.

47. ...რომელმაც მოგლიჯოს სამანი და
სხვაგან ჩასვას, რომელმანც ეს ქნას,
ორი ზომა მისცეს პატრონსა, ერთიორად
მისცენ.

48. უკეთეს რომელიმე ამგვარს საქმე-
ზე ჩემს მამულზედ მოვიდნენ კლმითა,
შუბითა, ისრითა ანუ სხვას იარაღითა,
შუღლი ქნან და შემოჰკრან და მოკლას

212. მოსამართლეს რომ საეჭო მოკ-
სენდეს სიტყვით, მოწამე თავად მოკ-
სენენსა სთხოვონ. თუ იმან დასაჯერი
მოწმეები იშროვოს, კარგი არის. თუ
არა და ვისაც ედავების, იმას სთხო-
ვოს მოწამე.

213. მოსამართლე რომ სიგლის წე-
რილს ვერ მიხვდეს, თუ იმაში დაწე-
რილზედ რომ ისარჩლიდენ, თუ უცა-
ლებლად ყოფილა იმ დღემდინ, სიგე-
ლიც მართლად ჩაიგდების და შიგ წე-
რილიცა უტოლებელი ყოფილა, არას
ემართლებინ. თუ სიგლისა არა შეიტ-
ყობა რა და სადაოსაც ახლა ედავებას,
ნუ ალაპარაკებს, დაკარგვია.

221. ციხიდან და სიმაგრეიდან კაცი
ან ბატონს ან ამხანაგს წაუვიდეს და
გასცეს, ლაშქარი დაასხას, იმისი სის-
ხლი არ გაიჩინება, ამისთვის რომე ბე-
რის სულის მესისხლე არის. რაც გარ-
დაქდება, სამართლით იქნება.

220. თუ კელმწიფეს ლაშქრიდან
კაცი წაუვიდეს და მტერს მიუვიდეს,
და იმავე კელმწიფეს დარჩეს, თავად
კელმწიფის მოწყალეობაზე კილია, თუ
არა და ფევის მოკვეთა ჯერ არს.

222. ვინც კაცმა ქვეყანას და ქრის-
ტეს რჯულს უორგულოს... ღთისა
და ბატონისა ორისაც მესისხლე იქნე-
ბის და ყოველი ავი იმაზე მართებულა
არის.

242. სამნის მოგლეჯისათვის... თა-
ვის კელის სისხლის ფასი ჯღრუმით
გარდიჯალოა, ამისთვის რომე სამნი
მომგლეჯელი კელმოსაჭრელი არის.

88. თუ კაცმან მამულის ცილებაში
მამულის პატრონი მოკლას, გასინჯოს
მოსამართლემ და, თუ კაცი ტყუილად
შესცილებია და ისრე მოუკლავს, ერთ-

ვინმე მიწის პატრონისა, — თავი მოეკვეთოს... ამისთვის რომე ჩემს მამულთან რა კელი გაქუს, რომ მამულსაც მართებ და კიდევ მამკლავ?

85. დედაკაცისა არა ჯერ არს, რათა რისაცა საქმისათვის სამართალში მივიღდეს. არამედ, თუ მოუკლას ვინმე მამა ანუ შვილი, ანუ ბატონი, ანუ ნათესავნი, იმ საქმის საჩივლელად მივა სამართალშია და უნდა გაუგონონ.

148. არა ჯერ არს დედაკაცისაგან, რომე საკელო დაიჭიროს, არცა მოწმობა დაეჭერება. არცა ჯერ არს მისა ქმნად. ვინცა ვინ იმოწმოს, თუ არ ნახოს თავისის თვალითა; გაგონილზედ ნუ იმოწმებენ.

205. დედაკაცი არაოდეს არავისაგან თავდებად არ დაიყენება. და უკეთუ დაიყენოს ვინმე თავდებად, სამართალში ვერავინ მიიყვანს დედაკაცსა.

227. უკეთუ შერიგდეს ვინმე მონასტრის მამულზედა, ... რომე მონასტრის მამულში სახლი ააშენოს, ანუ ვენაჯი და ხილი დარგოს, ანუ ყანა დასთესოს, პირველად ქირაზე უნდა შერიგდნენ და წიგნი გამოართვან, თუ წელიწადში ამდენი ქირა მოგვეო, რადგან ასრე შერიგდნენ, მასუკან იმ ალაგზე, რაც უნდა. ააშენონ.

238. ებისკოპოზი რომ მიიცვალოს, მას საქონელზედა არავის აქუს უფლება, რომ წაიღოს ვინმე თავისთვის, არცა პატრიარქსა, არცა მეფესა, არცა ეკლესიის მის კრებულთა, არცა მის ნათესავთა... და რაჟამს ებისკოპოზი დაჯდეს საყდარსა მისსა ზედა, ყველა უკლებ მას მიაბარონ საყდრისათვის.

305. უკეთუ ვინმე ერთი რამ მიაბაროს კაცსა და ეგონოს, რომე ის კაცი ამ მისაბარებელს მასუკან უარყოფსო, მართებულთა რომ წიგნი გამოართოს, თუ ეს მამბარებიაო, და მერე ისე მია-

ნახევარი სისხლი მისცეს თუ შემცილებელი მოკუდეს, სისხლის ორი წილი მისცეს, ამიტომ რომ სხვის მამულისათვის რატომ შეაკლდა?

216. თუ დედაკაცს კაცისაგან საჩივარი აქვს, სამართალშიც მიესვლეზა და, გაგონებაც უნდა.

მაგრამ მისის ენით მოადს არც ფიცო დაედება, არც არა წაერთმის.

თუ კაცს დაიმოწმებს, მცდარი არის.

თუ დედაკაცი დედაკაცისაგან ჩიოდეს, მდივანში კელი არა აქვს...

239. დედაკაცს არ ეფიცების, არც გარეშე კაცი შეეგდების, ამისთვის რომე გარეშე კაცი შეეგდების, ამისთვის რომე არას მისის ფიცისას ინაღვლის...

217. ეკლესიის მამულის დამთავრებლმა და დამნერგველმან თუ ეკლესიის პატრონისაგან დასტურით მოკუნას, მართებულთა ღალა და სამსახურზე გარდაუტადოს.

175. ებისკოპოზის ბეითალმალი ჩვენს მისხლოში სრულებით საყდრისა უნდა იყოს, ...ვერც არას ებისკოპოზის ძმა და სახლისკაცი ებისკოპოზისაგან იშობებს რასმე მისგან, რომე ებისკოპოზის დამარხვა შეიძლოს...

207. მიბარებულისა რასაც ნივთისა და გინა ნათხოვარისა ასრე იქნებოდეს. თუ ასრე პირობა დაუდვას. ან წიგნით, ან მოწმობით, ამგვარად ინდოს, რომე ან მტრის დასხმით, ან

ბარას. რაც მიბარებია, სახელდონარ უნდა ეწეროს და მოწამეცა ეწეროს.

306. უკეთუ კაცს მიაბაროს ვინმე რამე, და იმ კაცს ცეცხლი შეედევას და ან არეულობა რამე შეიქმნას, ან სახლი დაექცეს და წაუტღეს, და მან უარყო, რომ ჩემთვის არ მოგიბარებიაო, თუ მოწამე მოიყუანოს და ის კაცი მოწმით გასტეხოს, ორი ზომა უნდა გამოართვას. ხოლო უკეთუ ვისაც მიაბარა, მან თქუას, თუ ეს მამებარაო, ისევე თავისი გამოართვას. მიბარებული წამკდარიყოს რამე, მისი წაქდენისა ფასი მოსცეს ავად შენახვისათვის.

322. ვინცა ვინ მოჭრას ხე ანუ ხილი. ანუ ვენაჯი, ვითარცა ავაზაჯი, ეგრეთ განიპატიჯოს. უკეთუ მოსჭრან ხე, ხილი, ვენაჯი, ერთი ანუ ბევრი, და უარყო, მე არ მამიჭრიაო, ორი იმ ხის ფასი მისცენ. უკეთუ თქუას, მე დავაშავე და ვქენიო, რაც წაუტღინოს, ისევე თავისი მისცეს.

391. ერთმა კაცმა ცოლი დანიშნა, და დედაკაცი თუ მოკუდეს, რაც მისთვის ნიშანი მიეტანოს, ისევე უნდა გამოართვოს.

417. ვინცა ვინ სხვის მიწაში რუ გაიღოს და წყალი გაიყუანოს, იმ მიწის პატრონის დასტური უნდა ქონდეს და ისე გაიღოს რუ. სამს წელიწადს იმ რუს გაღებისათვის უნდა ქირა მისცეს რუს გამღებმა მიწის პატრონსა.

სირიულ-რომაული სამართალი

28. არ მისცემს რიგი სამართლისა, რომე ვინმე მოკლას თავისი ყმა და მოსამსახურე თავისის კელითა. თუ დააშავა ყმამ და ქნა სასიკუდილო საქმე, უნდა მიართვან კელმწიფესა და მან უყოს დანაშაულის ჯაზა.

ცეცხლით, ან წყლით, ან მოპარვით: რასაც ფერის დამარცხებით თუ ჩემსასაც არა დაუმარცხდა რაო, არც არას შენსას დაუმარცხებო, და მერმე ამ მიმბარებელს და მენათხოვრეს ერთის რისაც დამარცხებით თავისი წაუტღა, და ეს სხვისაც, — არას ემართლებიან. იქნების, რომ არ უჯეროს, შენი არ წამკდარა რაო და ჩემი უნადვლელობაო დაკარგე და წამიკდინეო, — ფიცით შეიჯეროს, როგორც საქონელი ყოფილიყოს, იმრიგის მოწმით, როგორც მოსამართლეთ გამოიხანონ. თუ თავისი არა წაუტღა რა და მიბარებული და ნათხოვარი წააქდინა, უკლებლად უნდა მისცეს ისივე თავნი.

189. ვაზის აკაფისა, ნერგისა, განა ხილისა, ასრე იქნას. თუ ასეთმან კაცმან კაცს ვაზი აუკაფოს, რომე არ ემართლებოდეს, სადაო და სალაპარაკო არა ქონდეს რა, ღვინით გინა სიბრიყვით აუკაფოს, რამდენიც ვაზი მოეჭრას, იმდენი აბაზისა მისცეს.

223. ნიშნის მიტანისა. ან ვაჯი მოკუდეს და ან ქალი, თუ რამ გასაცვეთი მისვლია და სიცოცხლეში გაუცვეთია, ვერას შეუა, — რომე სიძესაც ბევრს მოეცემა. მას გარდა სულ უნდა მიეცეს ნიშნის პატრონსა.

244. რუს გამღებისა, რომ შუაში სხვის მამული ეღვას, იმ შუას მამულის პატრონს არა გაუკეთდება რა, ფასი უნდა მიეცეს. თუ იმასაც გაუკეთდება რამე, კარგად შერიგდენ.

95. ...უკელმწიფოს კაცს თავისის ყმის სიკუდილი და გახეიბრება, არავს კელეწიფების. რომელიც მაგვარი სასიკუდილო და ან გასახეიბრებელი დანაშაული ქონდეს, კელმწიფეს მოაკსენოს და მისის დასტურით უყოს.

50. თუ ვინ შიიცვალოს დედაკაცი და არ დარჩეს შვილი, და ქმარი ყუანდეს ცოცხალი, რაც მიყოლოდეს მას დედა-კაცსა, მინაცემიანათ, შუა გაყონ და ნახევარი ქმარსა მისსა, და ნახევარი მამასა მისსა. და თუ არა ყუანდეს მამა, ვისაც ანდერძი უყოს მან დედაკაცმან, მისცენ მას.

82. თუ შეხუდეს კაცს ცოლი ასეთა, რომ იყოს გიჟი და ბნელიანი და მოკნდომოს კაცმან გაშვება, მოსამართლემ მოკითხული ქნას: თუ ქორწილს უკან ქრმის კელში დამართებია, ვერც გაუშვებს და არც იქნება; თუ უწინვე, ქორწილამდინ სჭირვებია, გაშვება ზომ კიდევ ძნელია. მაგრამე რადგან არ იქნების და გაუშვებს, ნიშანი, რაც გაეგზავნოს, მას კაცს დარჩეს და ზითევი მისი — ქალსა. და თუ ქრმის კელში დამართოდეს, გაუშვას, ზითევიცა და ნიშანიც სრულ უკლებლივ მიეცეს მას ქალსა.

84. ...და ბოზობით სხვისგან მისცემოდეს, ამრიგის შვილის გატანა შეუძლია, და ალალი შვილი მამისა არის და მამის ბძანებას ქვეშ უნდა იყოს.

103. მამას შვილის მაგიერად ვერაფერ სთხოოს ვალი, თუ მამის ბძანებით არ იყოს აღებული.

105. ვინ ერთმანეთს უშუღლოს და უშუღლში მოკუდეს, და მას მოკლულს კაცს ყუანდეს მამა ან ძმა, ან სხვა სისხლის მამკითხავი, მათ ვერ შეუძლიათ თავისთავად სანაცლოს სიკუდილი და ვერც თავისთავად სისხლის თხოვნა. და ასე მართებთ: უნდა მივიდნენ კელმწიფესა და მოსამართლეს მოაკსენონ; და კელმწიფემ და მოსამართლემ ქნან სამართალი, და როგორც გარდევკდევინება მართებთ, ისრე გარდაკდევინონ.

224. ვისაც სახლში უშვილოდ ქალი მოკუდეს და ქმარი დარჩეს, და მას სულს კარგად მოუაროს, თუ დიდის ხნის ცოლ-ქმარნი არიან, არა ეთხოვოს რა. თუ ახალი შეყრილი არიან და შვილი არა ყავს, ზითევი სამად გაიყოს: ერთი წილი სულისათვის, ერთი წილი ამისთვის, რომ საქორწილო მიუტანია, და მესამედი ქალის პატრონს მიეცეს.

225. გიჟისა და ბნელიანის ცოლისთვის. თუ ესენი ქორწილს წინაჲ სჭირს და ქმარს შეატყუეს, თუ გაუშვებს, სამკუდილო უნდა მისცეს და საკანონო მამამა და გამთხოვებელმან უნდა გარდაიკადოს, ამისთვის რომ ქრმის თავი არა ქონდა, რატომ გაათხოვს? და თუ რაც რაფერი სენი დედაკაცს ქმრის კელში დაემართოს, უნდა მოუაროს, გაშვება არ იქნება. და ერთმანერთის შენდობით იქნებას. მოსამართლე არად გაერევის.

67. თუ ქალს ბოზობა შეემთხვიოს... თუ გაუშვა, რაც მზითევი მოჰყოლია, ისიცა და ბოზობით შექნილი შვილიცა თან უნდა გაატანოს. მაგრამ, თუ ამ მართალს ქმართან შვილი ჰყავს, ზითევი მთლად არ მიეცემის.

140. შვილმან რომ ვალი აიღოს მამის უკითხავად, მამა არ მისცემს და არც ეთხოების.

24. ერთი ესეც უწყოდეს მოსამართლემ, რომე რა დიდი საქმე და დიდროანს კაცში სიკუდილი და რაგინდა-რა სისხლი მოკდეს, ერთიმეორის მოყუსობით მოკმარებასა და მიშველებას მეფე და კათალიკოზი ნუ აქნევიანებენ, ნურც ერთს მეორის რბევას დააწყებინებ. და ნურცა ვინ მოინდომებს... რა ამგვარი საქმე ქვეყანაში მოკდეს, ასრე უნდა. მათ შუა კელმწიფემ კაცი დაუყენოს, ერთმანეთზე აღარ მიუშვან,

კიდემ სიკუდილი და ღმრის საწყენი საქმე აღარა იქნას რა... ნდომით მომკდარა ის საქმე, თუ უნდომლად, კარად გადამონახვა უნდა.

123. რომელიც შვილი მამამან ანდერძით დააპატრონოს ქონებასა და მამულსა მისსა, და რომ დარჩეს ვალი, რომელიც რომ დაპატრონდა, ვალიც მან უნდა მისცეს, თუ ბევრია, თუ ცოტა.

124. ვინც კაცმან ვინც დააპატრონოს ქონებასა და მამულსა მისსა ანდერძით, და დარჩეს ვალი, და ვალიც მას დააღუვას, მასუკან არც ინდომოს მამული და ქონება, და არც ვალი, — აბა, მასუკან წავიდეს მევალე და მოვიდოს მამულსა და ქონებას კელი თავის ვალის გულსათვის.

145. კითხონ რიგსა: რომ არიან კაცი და ყავთ შვილი, წავიდეს ერთ-ერთი შვილი და აიღოს ვალი ვისგანც, ან ივაჭროს და ან რაც უყოს, მასუკან ის ვალის აწლები ან მოკუდეს ან გაიპაროს სადმე, მასუკან ის თეთრი ან მამასა და ან ძმას ეთხოვბის, თუ არა? მიგემა სიტყუისა: ბრძანებს რიგი, არც ეთხოვბის მამასა და არც ძმასა.

149. თუ ვინც... აქლემი, ცხენი, ჯორი, საწედარი მისცეს შესანახავად, უჩვენოს და მიიბაროს, რომ მოპარონ რამე მათ... უნდა მისცეს ფასი.

მხითარ გოშის სამართალი

152. მოლაშქრე კაცმან ომში ვინც დაინარჩუნოს, დარჩომილის კაცის ცხენი, იარაღი და ტანისამოსი, ვინც დაინარჩუნა, მისი არის. და კაცი, ჯაჭვი და მუზარადი კელმწიფეს მიართვას. ომში წაშოგნი ოქრო, თვალი, მძიმე ზარბაზი ვინც იშოვნოს, კელმწიფის წილია.

139. ძმა თუ ძმისწული ან ბიძაშვილი გაუყრელი დარჩა, იმ მკუდრის წილი მამულიცა და საქონელიც მისი არის და ვალიც იმათ უნდა გარდიჯიდონ...

ესეც იქნების, ერთგან იყუნენ გინდა ძმა, გინდა მამა, გინდა ძმისწული, ერთი და ერთი რომ მოკუდეს, და მკუდრის მამულს არ ინდომებს სხვა სახლის კაცი, რომ არც გარდაქვდა შეეძლოს, აღარც ვალს მისცემს.

148. კაცი რომ უცხოს თემს წავიდეს და იქ შვილი გინა ძმა დარჩეს, ეს კაცი იმ უცხოს ქუეყანას დარჩეს და უძღებობაზედ ბევრი ვალი აიღოს, იმაზე ძმა და სახლისკაცი არ მიუდგებას. იმასვე უნდა სთხოვონ, ამიტომ რომ იმ მიმცემმან რატომ ავალა, ის რომ ლოთი და არხაჭარი იყო?

211. თუ პირუტყუი მიიბაროს კაცმა კაცისა, თუ დაუკარგოს, უნდა უზღოს. და იმან ქურდი იპოვნოს და იმას გამოართვას.

178. თუ კაცმან კაცი დაინარჩუნოს ცოცხალი, თუ ანუ მოკლას, მისი ცხენი, იარაღი, ტანისამოსი დამნარჩუნებელისა არის; ჯაჭვი, ზუჩი, მუზარადი და ამგვარი კელმწიფისა არის, — მძიმე თვალი თუ მარგალიტი.

161. უშვილოს დედაკაცს ნუ გაუშვებ პმარი მისი, ამისთვის რომ შვილი არ მიმეტაო.

165. თუ ქმარმან უშიშრობითა და ურიგობით დაპკრას ცოლსა თვისსა რაკინდა და მოსტეხოს რამე და ანუ თვალი მოსთხაროს, ანუ კბილები ჩააყრვეინოს, წაართვან მას კაცსა ორი ათასი ვერცხლი ჯარიმა.

173. რას ღროს ყმაწვილთა თამაშობაში ერთმანერთი დააშაონ, თუ საქმის მოკლდომით, თუ ჯავრითა მოსტეხოს რამე, მართებს მას შემამკურელსა საექიმო, მან მისცეს და გაამთელეზინოს.

175. თუ ყმაწვილთა ნაძლევი დასდევან ერთმანერთთან: აქილამ იქამდინ უსვენებელი გაირბინო ან ამ კედლიდამ იქამდინ გარდახტეო, ან ამ ხეზე გადაო. ან ცხენი გაარბევინოს, ან ლოდს ააზიდვინოს, მოკდეს რომ ნაძლევი ან დაშავდეს და ან მოკუდეს, გასინჯონ, რომელმანც რომ ნაძლევი დაუდვა, დღით რომელი უფროა, და ნახევარი ჯარიმა მისცეს.

177. კაცთა ვინც ღვინოს სმაში ერთმანეთსა უშუღლონ, მოკდეს რომ მოსტეხოს ქელი ან სხვა რამ ასო დაუშაოა, უნდა შემამკურელმან აქიმი დააყენოს და გაამთელეზინოს.

208. რომელმან მოიპაროს შვილი ქრისტიანისა და გაყიდოს, სიკუდილით გარდიცვალოს. თუ ქრისტიანმა ქრისტიანი გაყიდოს და გამოჩნდეს მისის ბოროტის ნაქმარობა, რომე ურჯულსაჯვის მიეყიდოს, საკანონოს გულისათვის ნუ მოკუდენ, და საპყრობილეში ჩააგდონ, და თავდები გამოართვან, და მიუგან გასყიდული დააქსნევინონ. (შდრ. გამოსლვ. 21, 17).

168. უშვილობისათვის კაცი ძალად და მის უნებურად ცოლს ვერ დაადებს.

63. თუ ცოლი დაჭრას ან დააშაოს, თუ ცოლს უნდოდეს, სისხლი აიღოს და გამოართვას.

194. თუ ხუმრობასა და თამაშობაში კაცმა კაცს აწყინოს რამე, ან მოსტეხოს რამე, ან დაჭრას... დაჭრილს სააქიმო უნდა მისცეს.

197. ნაძლევისა ასრე იქნას. კაცი ყმაწვილსა და უჭკუოს კაცს არ უნდა დაენაძლეოს, არც იმას უნდა ჩამოწყუეს, რომ ან შეეჭიდოს, ან ლოდს ააზიდვინოს, ან გარდახტომა მოუდვას, ან ცურვა დაჰპატიყოს. თუ რაც ამგვარი ნაძლევი მოუდვას, თორემ, თუ ამაში იმ ყმაწვილმან და უჭკუომ იწყინა რამე, იმ უფროსს კაცს ბრალი დაედება. და ამით, თუ რამ ავი დაემართება, ან მოიტეხა რამე, ან დაშავდა, ან მოკუდა, ან დასნეულდა, — მკუდარს სამარხი და დაშავებულს სააქიმო.

93. ღვინოში რომ კაცმან ან კაცი მოკლას, ან დაჭრას, თუ რაც უყოს, მთელს სისხლზე თუ არა მეტი, ნაკლები არ მიეცემინების. ამისთვის რომ ის რომ იცის ღვინოში აჩქარებული არას, რატომ დალევეს იმდენს, რომ ამგვარს საქმეს აქნევინებს?

97. თუ კაცმან კაცს შვილი გაუყიდოს, გინა ქალი, და გამოჩნდეს, მართლა გაეყიდოს, სისხლი ხომ ზეით დაგვიწერია და ასრე იქნას. თუ სწამობდეს და მართლობით არა ჩნდეს, ან ფიცით, ან მდუღრით გაიმართლოს თავი, და თუ ვერ გაიმართლოს თავი, ეს შეიტყვევით, სჯულიანზე მიუყიდნია, თუ უსჯულოზე. თუ ქრისტიანზე მიუყიდნია, მთელი სისხლი

უნდა მისცენ. და თუ დასაკნელად
კელი მიუწვდებოდეს, დაჯსნევიონ.

215. თუ მრჩოლელი იყო და უთხრეს
პატრონსა მისას, ნუ შეინახე მაგასაო,
ან მოკალ ან დაკარგეო, დღეს არის თუ
ხვალ, კაცს დააშავებსო; ბევრჯერ უთხ-
რეს და მან კაცმან თაღფული კრას...
და მასუკან მოკლას ან კაცი და ან დედა-
კაცი, ის ძროხა ჩაქოლონ და ის ძრო-
ხის პატრონიც მოკუდეს; ან არადა მის-
ცეს მოსარჩენი თავის ტანისა. (შდრ.
გამოსლვ. 21, 28—30).

225. ვინცა ვის გაუძოოს ყანა ან ვე-
ნაჯი, გაუშვას თავისი პირუტყუი და ვა-
უძოოს, რაც წაუტდინოს, წაართვას მას
პირუტყუის პატრონს და მაგიერი მისას
ყანიდამ მიაცემინონ. და თუ სრულ წა-
უტდინოს, სრულ უკლებლივ მაგიერი
მის პირუტყუის პატრონს, რომელიც
უკეთესი ნაშრომი ქონდეს, იმისგან წა-
ურთვან. (შდრ. გამოსლვ. 22, 6).

228. თუ მიაბაროს კაცმან თავის აშ-
ხანავს კარი, ცხვარი ან საჯედარი ანუ
სხვა რამ პირუტყუი... მოიტაცონ და
არა იცოდნენ თუ როგორ მოკდა, მათ
შუაში ჯერი მოკდეს... თუ მომტაცებ-
ლი იპოონ, აზღვევიონ სამართლითა.
და თუ ნადირს წაეკდინოს, ლეში უნდა
აჩვენოს პატრონსა, და აღარ ეზღვევა-
ნება; და თუ არ უჩვენა, ეზღვევიენბა.
(შდრ. გამოსლვ. 22, 10—13).

232. თუ თეთრი ასესხო ძმასა შენსა
და ღარიბად იყოს, ნუ შეაწუხებ და
სარგებელს ნუ სთხოვ. ძველისა და ახა-
ლის რიგის ბძანებით, ორისაც სიტყუის
ბძანებით, არ აძლევს სარგებლის აღე-
ბასა გლახათაგან. (შდრ. გამოსლვ. 22, 25;
ლევიტ. 25, 36).

234. თუ ვინ ვისაც სახლს თავის ნე-
ბით ცეცხლი წაუკიდონ, ნახონ მართლა,
რომ კაცი თავის ნებით უკიდებდეს, წა-
ეკიდოს და გარდიწვას სახლი და ზედ
დაიჭირონ ისიც, იგი ცეცხლში დაწვან,
უნდომებია. ერთი სისხლი და რაც ან
რომ სიკუდილის ღირსია. და თუ შეიბ-
რალონ დასაწვავად, რომლისაც კელი

196. თუ ვისიმე პირუტყუი ირჩოლე-
ბოდეს, პირველ უნდა უთხრან მეზობ-
ლებმან, რომე ამისგან ან კაცი მო-
კუდების ან პირუტყუიო, ან დაკალ,
ან მოკალ, ან წყუილნი გამოუხვენ, ან
გაყიდე და გაიყალე... და თუ არ და-
იჯერა, და ან მოკლა რამე, ან დააშავა
რამე, მრჩოლელის პატრონმა კაცმა
პასუხი უნდა გასცეს.

188. ნაშრომისა და რასაც ფერის
პირუტყუისაგან წაქდენისათვის ასრე
იქნას: თუ უპატრონოდ ისრე რჩომა
ნაშრომში შევიდეს, ერთხელ პატრონს
მოგვაროს, უყურე, ნუ წამიკდენიე-
ბო. თუ არ უყუროს და კიდევ და-
ხელოს შიგა, მოკლას, ვერას შეუა. და
თუ არ მოკლას, შუაკაცო კითხვით წა-
ნაქედის პასუხი გასცეს.

211. თუ პირუტყუი მიიბაროს კაცმა
კაცისა, თუ დაუკარგოს, უნდა უზღოს.
და იმან ქურდი იპოვნოს და იმას ვა-
მოართვას... თუ ან კლდეს გარდააჯ-
დოს, ან მეგელს შეაჭამოს, ან მტერს
მოაკულებინოს, — უნდა უზღოს. თუ,
ვინ იცის, ან სენით მოკუდეს. ან სიბ-
რმითა, ტყავი და კორცი პატრონს უნ-
და მიუტანოს, სხვას არას ემართლება.

132. თუ კაცი გაღარიბებულიყონ
და ვალის მიცემა აღარ შეეძლოს. დი-
ად, დაცემულიყოს, — თავნზედაც და-
იკლება. და თუ ცოტაც არის, რომ შე-
უძლია, თავნი უნდა მისცეს და სარ-
გებელი ჩაიღოს.

191. თუ კაცი კაცს არას ემართლე-
ბოდეს და ისრე სახლსა და კარს ცეც-
ხლი წაუკიდოს, რომ ჯალაზნი შიგ უდ-
გეს, თავის გუნებით დასაწვავათ მო-
სახლი და ან საქონელი დასწოდეს,
უკლებლივ უნდა მისცეს. და თუ ემა-

წაეკიდებიან, ის კელი ბიკრან, და რაც რომ დამწვარი იმ სახლში, ნახევარი აზღვევინონ. და თუ კელის მოსაპრელათაც შეიბრალონ და არ მოსკრან, წანაქედი ერთპირ აზღვევინონ, სრულად თამბა უყონ და ჯარიმაც აკღვეინონ.

381. პირუტყუი, წმინდა თუ უწმინდური, რომ ვისიმე ვისას ორმოში ჩავარდეს... და მოკუდეს, სამართალი იქნას ასრე... ორმოს პატრონს რადგან თავლია გაუშვია, არა უნადულია რა, ნახევარი უზლოს.

ამრიგად, ვახტანგის სამართლის წიგნის საკანონმდებლო წყაროს ეროვნული სამართლის ძეგლებთან ერთად შეადგენს აგრეთვე კრებულში შეტანილი მოსეს, ბერძნული, სირიულ-რომაული და მხითარ გომის სამართლის წიგნებიც.

2. ვახტანგის სამართლის წიგნის სისტემა

„სამართალი ბატონიშვილის ვახტანგისა“ შედგენილია საკანონმდებლო მასალის გარკვეული სისტემატიზაციის მიხედვით. უწინარეს ყოვლისა უნდა აღინიშნოს, რომ ვახტანგის სამართლის წიგნი ორი ძირითადი ნაწილისაგან შედგება, რაც ჯერ კიდევ პროფ. ალ. ხახანაშვილმა შენიშნა: „ვახტანგ მეფის კანონები თავის თავად ორს ნაწილად განიყოფება: პირველი მიდის მე-204 მუხლამდე და შემდეგი იწყება მეორე ნაწილი, რომელსაც წინ უძღვის ახალი შესავალი“ („ბატონყმობა საქართველოში“, 1910 წ., გვ. 116—117) მართლაც, ხელნაწერებში ვახტანგის სამართლის წიგნის თავდაპირველი ტექსტი 204 მუხლს შეიცავს და მთავრდება ბოლოსიტყვაობით. 205-ე მუხლით იწყება სამართლის წიგნის მეორე ნაწილი. 204-ე და 205-ე მუხლებს შუა ჩართული ტექსტის შინაარსიდან ცხადად ჩანს, რომ იგი წარმოადგენს არა სამართლის წიგნის მეორე ნაწილის „ახალ შესავალს“, როგორც პროფ. ალ. ხახანაშვილი ფიქრობდა, არამედ პირველი ნაწილის ბოლოსიტყვაობას, რომლითაც მთავრდება კანონთა თავდაპირველი ტექსტი.

ხელნაწერთა ინსტიტუტის უფროს მეცნიერ თანამშრომელს თ. ენუქიძეს, რომელმაც სპეციალურად შეისწავლა ვახტანგის სამართლის წიგნის ნუსხები, დადგენილი აქვს, რომ ვახტანგის სამართლის წიგნისა და საერთოდ კრებულას დაწერილობის ტექსტის ძირითადი ხელი წყდება 204-ე მუხლზე (327V). 327r-ზე წყდება კრებულის ძირითადი ტექსტის პაგინაცია და ფურცლის V-ზე მიწერილია: „სამართალი ბატონიშვილის ვახტანგისა“. 205-ე მუხლის შემდეგ ირდევია ტექნიკური გაფორმება. ფვითეული მუხლი იწყება „ქ“-თი, მუხლების დასაწყისში (გარდა ს. მაღალაძის მიერ შეტანილი მუხლებისა) აღარ გვხვდება სინგური.

რთლებოდეს, და ან საქმე რამ ქონდეს და იმისთვის ექნას, მოსამართლემ კაუსინჯოს. რაც ნამართებულობა ქონდეს, იმაში გაუთვალონ.

256. ან ორმო დარჩეს პირლია, ან ნათხარი რამ ქნას კაცმა და იმაში ჩავარდეს რამე, თუ... არა ინადვლა რა კაცმა, თუ საჭმელი პირუტყუი წაჭდეს. იმაში ჩავარდნილი — ორმოს თუ ნათხარის პატრონს, და საქონლის პატრონს იმისთანა მთელი მისცეს. თუ ცხენი ან ვირი, მაგისთანა. რომ არ იჭმებოდეს, ჩავარდეს, ნახევარი ფასი გარდუქადოს.

204-ე მუხლის შემდგომი 66 მუხლი დაწერილია სამი სხვადასხვა ხელით. ეს მუხლები რომ შემდეგ არის მიწერილი, ამას ისიც ადასტურებს, რომ სამართლის კრებულის საძიებელში ეს მუხლები ვახტანგის სამართლის წიგნის მუხლებს აღმნიშვნელ გრაფაში შეტანილია სხვა ხელით. მუხლების დამატება ხდება ვახტანგის დროსვე და მისივე მონაწილეობით. ზემოაღნიშნულის გამო თ. ენუქიძე დაასკვნის: „თავდაპირველად ვახტანგის სამართლის ტექსტი მთავრდებოდა 204 მუხლითა და ბოლოსიტყვაობით. ამავ დროს უნდა შეედგინა ს. მაღალაძეს მთელი კრებულის საძიებელი, ვინაიდან ამ საძიებლის ვახტანგის სამართლის წიგნის აღმნიშვნელ გრაფაში მხოლოდ 204 მუხლია დამოწმებული სოლომონ მაღალაძის ხელით. ამ მოცულობისა უნდა ყოფილიყო ვახტანგის სამართლის წიგნის I რედაქცია“ (ვახტანგ VI, სამართლის წიგნი, 1955, გვ. 20).

სამართლის წიგნი იწყება საკმაოდ ვრცელი წინასიტყვაობით, რომელშიც მოკლე ღვთისმეტყველური შესავლის შემდეგ გადმოცემულია ქართლში მართლმსაჯულების დაცემის სურათი, აღნიშნულია ვახტანგ V-ის, გიორგი XI-ის და თვით სჯულმდებელი ვახტანგ ბატონიშვილის ღვაწლი, ჩამოთვლილია კრებულში შეტანილი თარგმნილი უცხოური და ორიგინალური ქართული ძეგლები, დასახელებულია საკანონმდებლო კომისიის წევრები, აღნიშნულია სამართლის წიგნის შედგენის მიზეზები და კანონთა შემდგომი შევსებისა და სრულყოფის საჭიროება.

შესავლის შემდეგ იწყება კანონთა ტექსტი, რომელიც რამდენიმე ადგილას საკანონმდებლო კომისიის მიერ სამართლის დარგებისა თუ ინსტიტუტების მიხედვით დაყოფილია კარებად: „კარბი თეთრის გარიგებისა“ (მუხლ. 15—16); „აკარბი — დასაწყისი გაყრისა და ერთმანეთის დაშორებისა თუ ვით უნდა“ (მუხლ. 98—115); „კარბი — პირველი, ვალისა თუ როგორ აიდების“ (მუხლ. 116—149); „აწვიწყობ კარბი ქურდობისა და სამართალი მისი“ (მუხლ. 150—159); „კარბი ნასყიდობისა“ (მუხლ. 160—166).

რაც შეეხება სამართლის წიგნის სხვა ნაწილებს, ისინი კანონთა შინაარსის მიხედვით დაყოფილია კარებად ჩვენს მიერ. სამართლის წიგნის 1—14 მუხლები მართლმსაჯულებისა და სასამართლო წარმოების საკითხებს შეიცავს. კერძოდ 1—14 მუხლებში აღწერილია სასამართლო დამამტკიცებელ საბუთთა სახეები, გადმოცემულია თავის მართლების „რიგი და სამართალი“. ამით შთაგრძედა სამართლის წიგნის ერთი განყოფილება, რომელიც სამართლის ქმნის საკითხებს აწესრიგებს. ამიტომ 1—14 მუხლები ცალკე კარად გამოვყავით და დავასათურეთ: „კარბი სამართლის ქმნისა“.

ამას მოსდევს 17—49 მუხლები, რომლებიც დაზარალებულის წოდებრივი და უფლებრივი მდგომარეობის მიხედვით მკვლევლობისა და ჭრილობის სისხლს განსაზღვრავენ. ეს სამართლის წიგნის ყველაზე დიდი ნაწილია და ისიც ცალკე კარად გამოვყავით: „კარბი სისხლის განაჩენებისა“.

სამართლის წიგნის 50—61 მუხლები თავდასხმის ან ჩასაფრების შედეგად შოღალატურად ჩადენილ მკვლევობას შეეხება. ეს მუხლებიც ცალკე კარად გამოვყავით: „კარბი მიკდომისა და ღალატად დადგომისა“.

ხელნაწერებში 167 მუხლი იწყება ასე: „გაცულილობისა“, რაც უდაოდ სათაურის აღმნიშვნელი სიტყვაა. ამ მუხლს წინ უსწრებს „კარბი ხანაყა“

დობისა“: ამიტომ, ცხადია, 167 მუხლიც „კარი გაცული ღობისა“-დ უნდა დასათურდეს.

შეიძლება სამართლის წიგნის სხვა ნაწილების დაყოფაც კარებად; მაგალითად: „კარი ცოლ-ქმართა საქმისა“ (მუხლ. 62—74); „კარი მამა-შვილთა და და-ძმათა საქმისა“ (მუხლ. 77—83); „კარი ცოლის წაგვრისა და დაგდებისა“ (მუხლ. 84—87); „კარი მოკვლისა“ (მუხლ. 88—95); „კარი ნადირობის ცილებისა“ (მუხლ. 179—183); „კარი ბატონთა და ყმათა“ (მუხლ. 198—203); „კარი, თუ ვითარ ჯამს დაწერა განაჩენისა“ (მუხლ. 205—206); „კარი მიბარებულისა რასაც ნივთისა, და გინა ნათხოვრისა“ (მუხლ. 207—211) და სხვ. ეს ნაწილები ჩვენ კარებად არ გამოგვიყვია, რადგან ანალოგიური შინაარსის მუხლები სამართლის წიგნის მეორე ნაწილშიც გვხვდება, მაგრამ ერთგვაროვანი იურიდიული ურთიერთობის მომწესრიგებელი მუხლები შინაარსის მიხედვით ცალკე სათაურებით აღვნიშნეთ.

გარდა კარებად დაყოფისა, ხელნაწერებში სამართლის წიგნის მთელი რაგი მუხლები სათაურის აღმნიშვნელი წინადადებით იწყება: „შანთი ასრე არის“ (მუხლ. 9); „ფიცი ასრე არის“ (მუხლ. 10); „მოწმით სამართლის ქნა ასრე არის“ (მუხ. 13); „ცოდვის მოკიდებისა ასრე არის“ (მუხლი 14); „აწ კოკისა და კოდისა წონისა მოგაქსენოთ“ (მუხლ. 120); „სამართლიანად თეთრისა, პურისა, ღვინის გაგალება როგორ ჯამს“ (მუხლ. 125); „პურზე თეთრის გაცემა“ (მუხლ. 129); „თეთრის მუშაზე გაცემა“ (მუხლ. 130); „ამანათისა“ (მუხლ. 149); „გაცული ღობისა“ (მუხლ. 167); „ლაშქარში დანარჩუნებულ კაცსა და იარაღზე ირჩოდენ“ (მუხლ. 178); „ნაშრომისა და რასაც ფერის პირუტყუისაგან წანაქედისა ასრე იქნას“ (მუხლ. 188); „ვაზის ავაფისა, ნერგისა, გინა ხილისა ასრე იქნას“ (მუხლ. 189); „დაწვისა“ (მუხლ. 191); „ნაძლევისა ასრე იქნას“ (მუხლ. 197); „გლეხის გაყრა ასრე არის“ (მუხლ. 204); „თუ ვითარ ჯამს დაწერა განაჩენისა“ (მუხლ. 205); „მიბარებულისა რასაც ნივთისა და გინა ნათხოვრისა, ასრე იქნებოდეს“ (მუხლ. 207); „ქუეყნისა და ქალაქთ შენახვისა“ (მუხლ. 214); „ბჰის დადგინებისათვის“ (მუხლ. 215); „დედაკაცის საჩივარში მოსვლისა“ (მუხლ. 216); „საფლავის მიწის ფასისათვის“ (მუხლ. 218); „ნიშნის მიტანისა“ (მუხლ. 223); „ზითვისათვის“ (მუხლ. 224); „გიყისა და ბნედიანის ცოლისათვის“ (მუხლ. 225); „უსამართლოდ გინებისათვის“ (მუხლ. 226); „წაძრახვისათვის“ (მუხლ. 227); „ანდრაბი“ (მუხლ. 223); „აზატობისათვის“ (მუხლ. 234); „ფიცისათვის და მოფიცარისა“ (მუხლ. 237); „ტყუილად დამფიცებელისა“ (მუხლ. 238); „დედაკაცის ფიცისათვის“ (მუხლ. 239); „სიგლის წართმევისათვის“ (მუხლ. 240); „სამძღვრის გარიგებისათვის ასრე უნდა იქნას“ (მუხლ. 241); „სამნის მოგლეჯისათვის“ (მუხლ. 242); „ღალის აღებისათვის“ (მუხლ. 250); „მოწამლისათვის“ (მუხლ. 252); „ომში კაცის დარჩენისათვის“ (მუხლ. 254); „ომში ნაშოვნის საქონლისათვის“ (მუხლ. 255).

ცხადია, რომ ზემოთ მოტანილი წინადადებანი თუ სიტყვები სამართლის წიგნის მუხლების სათაურია. ამიტომ ისინი ტექსტიდან გამოვიტანეთ და მუხლების სათაურებად გავაკეთეთ.

რაც შეეხება სამართლის წიგნის დანარჩენ მუხლებს, ისინი არ შეიცავენ სათაურის აღმნიშვნელ წინადადებებს. მათი სათაურები შედგენილია ჩვენს მიერ მუხლების თუ ცალკეული მუხლის შინაარსის მიხედვით და კავებშია ჩასმული. ასეთი სათაურებია: „რიგი და სამართალი თავის მართლებისა“ (მუხლ. 6); „კმაღში გატანება ამ წესით უნდა“ (მუხლ. 7); „მდღლარე ასრე უნდა“ (მუხლ. 3); „ასოთა და ჭრილობათა სისხლისათვის“ (მუხლ. 43—49); „ცოლ-ქმართა საქმისა

ასრე არის“ (მუხლ. 62—74); „უფროსი კაცის მოკვლისა“ ასრე იქნას“ (მუხლ. 75); „უმძრავს კაცთა ასრე იქნას“ (მუხლ. 76); „მამა-შვილთა და და-ძმათა საქმისა ასრე იქნას“ (მუხლ. 77—83); „ცოლის წაგვრისა და დაგდებისა ასრე იქნას“ (მუხლ. 84—87); „მოკვლისა საქმე ასრე იქნას“ (მუხლ. 88—95); „სხვისი ცოლის ან შვილის გაყიდვისათვის“ (მუხლ. 96—97); „უშვილობისათვის“ (მუხლ. 168); „წყალი, შეშა და ბალახი კელმწიფისა არის“ (მუხლ. 169—172); „დახუთვისა ასრე იქნას“ (მუხლ. 173—174); „ებისკოპოზის ბეთალმალისა ასრე იქნას“ (მუხლ. 175); „ობობატონობასა და ორიანობაში მიკდომა“ (176—177); „ნადირობის ცილებსა ასრე იქნას“ (მუხლ. 179—183); „წყლის სამძღვრის ცილებსა ასრე იქნას“ (მუხლ. 184); „პოვნისა ასრე იქნას“ (მუხლ. 186); „ყმაწვილის ნაქნარის საქმისა“ (მუხლ. 187); „ხუმრობასა და თამაშობაში დაჭრისათვის“ (მუხლ. 194); „მრჩოლელი პირუტყვისა ასრე იქნას“ (მუხლ. 196); „მებატონეთა და ყმათათვის“ (მუხლ. 198—203); „გლეხის გაყრა ასრე არის“ (მუხლ. 204); „მოსამართლეს რომ საეკეო მოკსენდეს“ (მუხლ. 212—213); „ეკლესიის მამულის დამუშავებისათვის“ (მუხლ. 217); „ქვეყნისა და რჯულის ღალატისათვის“ (მუხლ. 220—221); „მუქარის დათხოვნისათვის“ (მუხლ. 228); „ქირავნობისათვის“ (მუხლ. 229); „ქვრივი დედაკაცის სამკვიდროსათვის“ (მუხლ. 231—232); „თავდებობისათვის“ (მუხლ. 235); „მთხრობლობისათვის“ (მუხლ. 236); „ამანათისათვის“ (მუხლ. 243); „რუს გამლებსა“ (მუხლ. 244); „წინაქედისათვის“ (მუხლ. 245); „მიწის ჭერისათვის“ (მუხლ. 246); „ხის წაღებისათვის“ (მუხლ. 247); „ყმის ამოვარდნისათვის“ (მუხლ. 248); „ქურდობის შეწამებისათვის“ (მუხლ. 249); „მისანთა და კუდიანთათვის“ (მუხლ. 251); „ტყუილად დამბეზღებლისათვის“ (მუხლ. 253); „ორმოში ჩავარდნისათვის“ (მუხლ. 256); „ქალის სამკვიდროსათვის“ (მუხლ. 257); „ბატონის მოკვლის, დაჭრის, ცემისა თუ შეგინებისათვის“ (მუხლ. 258—259); „ყმის თავის დაქსნა ასრე იქნას“ (მუხლ. 260); „ნაშვილებისათვის“ (მუხლ. 261); „მოახლის თხოვნისათვის“ (მუხლ. 262); „სხვას ქვეყანას ვალის აღებისათვის“ (მუხლ. 263); „თავადთა და აზნაურთა თავის გატებისათვის“ (მუხლ. 264—266); „მოსამართლის საუბატიო ასრე იქნას“ (მუხლ. 267); „შეყრისათვის“ (მუხლ. 268); „ყმის თავდებობისათვის“ (მუხლ. 269); „ბოძებული ან აყრილი გლეხისათვის“ (მუხლ. 270).

სამართლის წიგნის კარგად დაყოფა და მუხლების დასათაურება საკანონმდებლო მასალის დალაგების ნათელ სურათს იძლევა. უწინარეს ყოვლისა აშკარად იგეგმება დიდი განსხვავება სამართლის წიგნის პირველსა და მეორე ნაწილს შორის. პირველ ნაწილში (მუხლ. 1—204) გადმოცემული საკანონმდებლო მასალა დალაგებულია გარკვეული თანმიმდევრობისა და სისტემის მიხედვით: სასამართლო წარმოება, სისხლის განაჩენები, მიხდომა და დალატად დადგომა. ცოლ-ქმრის ურთიერთობა, მშობლებისა და შვილების ურთიერთობა, მკვლელობის სხვადასხვა სახეობა, გაყრისა და დაშორების რიგი, სესხი და ვალი, ქურდობა და მისი სახეობანი, ნასყიდობა, გაცვლილობა. ხელმწიფის პრივილეგიური უფლებები, ნადირობის ცილება, ნაშრომისა და ჰირანხულის წანახედი, გაუფრთხილებლობით ჩადენილი დანაშაული, მებატონეთა და ყმათა ურთიერთობა — ასეთია სამართლის წიგნის პირველ ნაწილში გათვალისწინებული სამართლის ცალკეული დარგები და ინსტიტუტები. გარდა ამისა, სამართლის წიგნის პირველი ნაწილის ნორმატიული მასალა რედაქციულად და იურიდიული ტექნიკის თვალსაზრისით უფრო დამუშავებულია, იგი განზოგადოებული და შედარებით ნაკლებად კაზუსტური ხასიათისაა; ანალოგიური შინაარსის მუხლები თითქმის არ გვხვდება.

ყოველივე ეს იმას ნიშნავს, რომ საკანონმდებლო კომისიამ გულმოდგინედ დაამუშავა სამართლის წიგნის პირველი ნაწილი.

სხვა სურათია სამართლის წიგნის მეორე ნაწილში. აქ მოტანილი მასალა იმ-რიგად დამუშავებული აღარ არის. მუხლების დიდი ნაწილი კაზუსტური ხასიათისაა, ჯეროვნად განზოგადებული და ჩამოყალიბებული არ არის. ისინი უფრო სასამართლო პრაქტიკაში წამოჭრილი კაზუსების გადაწყვეტის ელფერს ატარებენ, თანაც ზოგიერთი მუხლის შინაარსი დაუმთავრებელი ჩანს.

ამკარად იგრძნობა აგრეთვე, რომ სამართლის წიგნის მეორე ნაწილის მუხლებით შეესება შემთხვევათა კვალობაზე ხდებოდა. ერთგვაროვანი იურიდიული ურთიერთობის მომწესრიგებელი მუხლები თანამიმდევრობით დალაგებული არ არის; ადვილად შესამჩნევია საკანონმდებლო მასალის გადმოცემის უსისტემობა. ახალი მუხლების ჩაწერისას, როგორც ჩანს, მხედველობიდან გამორჩენიათ პირველ ნაწილში გათვალისწინებული მუხლები და ნორმები; ამიტომ არის, რომ მეორე ნაწილის რამდენიმე მუხლი პირველი ნაწილის ზოგიერთ მუხლს იმეორებს ანდა ანალოგიური შინაარსისაა.

178. ლაშქარში დანარჩუნებულს კაცსა და იარაღზე ირჩოდენ მისი ასრე იქნას. თუ კაცმან კაცი დანარჩუნოს ცოცხალი, თუ ანუ მოკლას, მისი ცხენი, იარაღი, ტანსამოსი დამნარჩუნებელისა არის; ჯაჭვი, ზუჩი, მუზარადი და ამგვარი კელმწიფისა არის, — მძიმე თვალი თუ მარგალიტი.

აგრევე მოკლულს კაცს ვერავინ მიედავება მომკლელს და ვერცა ვინ გაუცრცვის.

და თუ მან არ ინდობა ჯერ გაცრცვა და ისევ მტერსა სდევს, და სხვას უთხრა, ეგ კაცი მოვკალ, შენ გაცარცვეო, იმასაც ცოტა რამ წილი უც იმ ნაცარცვეში მისის კარკაცობით.

აგრევე მოკლულს კაცს არას გზით ნიფხავი და პერანგი არ გაეცრცვების და ნურცა ვინ ჯელს მიყოფს. თვარა კანონი აქვს. და თუ ვინმე იკადროს ამისი ქნა, მათი უფროსი ნუ აქნევიანებს.

195. კაცმან თუ ორმოს პირი ავდილი გაუშვას და იმაში ან კაცი და ან პირუტყუი ჩავარდეს წმიდა და უწმიდური, ის უნდა ნახონ, თავის ნატამალშია თუ სა-
666

254. ომში კაცის დარჩენისათვის. კაცმა კაცი დაირჩინოს, თუ უცხო მტერი დარჩომია და შორის ქუეყნისაც არის, არც ჩვენის რჯულისა არის, თუ კელმწიფე არ გამოართმევს ან თავს არ დააკსნევიანებს, ნასყიდისაგანაც უფრო ყმა არის.

დარჩენაშიაც ეს ურევია. რომ თუ სხვის კაცისაგან ან ჩამოგდებულ იარაღს ან დაკოდლი, თუ კაცმა შემოიძახოს, რომე, მამეკმარეო ან ჩემგან ჩამოვარდნილი ან დაკოდლი არიო, თუ დაირჩინა, დაანებე, — მამაცობა არ გაიყიდება. თუ არადა, იარაღი ჰკრა რამე და გაუარა, არა ინადვლა რა, ვისაც დარჩეს, იმისი იყოს.

თუ მოწამე ყავს, რომ იმ კაცზე ამის იარაღი მოხვდა რამ დამნარჩუნებელს უწინ, ერთი, რომელიც უკეთესი იარაღი ქონდეს, მოწმობის გულისათვის მისცეს.

თუ ან ახლოული კაცია, ან ჩვენის რჯულისა დაირჩინოს, იმას თუ კელმწიფეს მიაართომს, ჯილდოს მისცემს. თუ არადა, დიდი ნამუსი უნდა, რომ თავი დააკსნევიანო. ისიც ნამუსიანათ უნდა.

256. ან ორმო დარჩეს პირლია, ან ნათხარი რამ ქნას კაცმა და იმაში ჩავარდეს რამე, თუ თავის ნატამალში აქვს, უფრო ვერას შეუვლენ.

სოფლოს ადგილსა, ან ის ჩავარდნილი კაცი თუ დედაკაცი ბრმა ყოფილა ანუ მთვრალი, — მოსამართლემ კარგად ვამოიკითხოს.

თუ თავის ნატამალში ყოფილა ის ორმო, ნახევარს სისხლს შეუვა კაცისას თუ პირუტყვისას; თუ სასოფლოს ადგილს ყოფილა, მთელი ეთხოების, ამიტომ რომ იცოდა, გზა იყო, რად არ დაბურა?

და თუ სათემოს, სასოფლოს ადგილს არა ინაღვლა რა კაცი, თუ საკმელი პირუტყვი წაქდეს, იმაში ჩავარდნილი — ორმოს თუ ნათხარის პატრონს, და საქონლის პატრონს იმისთანა მთელი მისცეს. თუ ცხენი ან ვირი, მაგისთანა, რომ არ იკმებოდეს, ჩავარდეს, ნახევარი ფასი გარდუქადოს.

თუ ყმაწვილი ასეთი ჩავარდეს, რომ პირუტყვთან ჩაიგდებოდეს, რაც იწყინოს; მის საფერად მოსამართლემ გაუჩინოს.

ჭკუისმყოფელი ან კაცი ან დედაკაცი ჩავარდეს, არა გაუჩნდება რა; ამისთვის რომე თვალთ უჩანს, ნუ იქს.

ამართლის წიგნის პირველი და მეორე ნაწილის მუხლები, რომლებიც ერთგვაროვან ან მსგავს იურიდიულ ურთიერთობას აწესრიგებს, თანამიმდევრულად დალაგებული არ არის. მოსამართლის ნიშან-თვისებები დაწვრილებით ჩამოთვლილია მე-3 მუხლში, მაგრამ ამავე საკითხს ეხება 215 მუხლიც; ფიცისა და მოფიცართა შესახებ ლაპარაკია პირველი ნაწილის მე-10—12, 143 და 147 მუხლებში, ამავე საკითხებს ეხება მეორე ნაწილის 237—239 მუხლები; 88—95 მუხლებში ჩამოთვლილია მკვლელობის შემთხვევები, მაგრამ მოწამვლით მკვლელობის შესახებ ლაპარაკია მეორე ნაწილის 252 მუხლიც; უცხო მხარეში ვალს ადება გათვალისწინებულია 148 მუხლში, ანალოგიურ საკითხს ეხება 263 მუხლიც; ამანათის საკითხს ეხება 149 მუხლი, მაგრამ ასეთივე ურთიერთობას შეიცავს 207 მუხლის პირველი ნაწილი და 243 მუხლიც; 188 მუხლი პირუტყვისაგან ნაშრომის წახდენას ითვალისწინებს, ამავე საკითხს ეხება 245 მუხლიც.

ცხადია, რომ სამართლის წიგნის პირველი და მეორე ნაწილის ზემოთ მოტანილი მუხლები, რომლებიც ერთგვაროვან ან მსგავს იურიდიულ ურთიერთობებს აწესრიგებენ, თანამიმდევრულად უნდა ყოფილიყო დალაგებული.

საკანონმდებლო მასალის არათანმიმდევრული გადმოცემა განსაკუთრებით იგრძნობა სამართლის წიგნის მეორე ნაწილში (მუხლ. 205—270). ეს მუხლები კოდიფიკაციის რაიმე განსაზღვრულ წესს კი არ ემყარება, არამედ შეტანილია სამართლის წიგნში სასამართლო კანუსების წამოჭრის მიხედვით.

ვანტანგის საკოდიფიკაციო კომისიას, თუმცა იშვიათად, მაინც დაშვებული აქვს ერთგვარი არათანმიმდევრობა სამართლის წიგნის პირველ ნაწილშიც. ერთგვაროვანი იურიდიული ურთიერთობის მომწესრიგებელი ყველა ნორმა არც აქ არის ერთად დალაგებული.

სამართლის წიგნის მე-10—12 მუხლები სასამართლო ფიცის დადების ზოგად წესს განსაზღვრავს. ასეთივე ზოგადი შინაარსის ნორმას შეიცავს 143 მუხლი, უკანასკნელი აზვაცი და 147 მუხლი. კანონთა 62—74 მუხლები ცოლ-ქმართა პირადსა და ქონებრივ ურთიერთობას აწესრიგებს. ანალოგიური შინაარსისაა 84—87 მუხლებიც. 74-ე მუხლით მთავრდება განქორწინების შემთხვევები, მაგრამ კანონმდებელი კვლავ უბრუნდება ამ საკითხს 168-ე მუხლში. 75 და 76 მუხლები

მკვლევობას რომ ეხება, ცხადია უნდა იყოს იქ, სადაც ჩამოთვლილია მკვლევობის შემთხვევები (მუხლ. 88—95). თითქოს აქვე უნდა ყოფილიყო 182 და 133 მუხლის მეორე ნაწილი, 187, 194 და 197 მუხლები, რომლებიც ფათერაკით მკვლევობას ეხება.

ორივე ხელნაწერში 115 მუხლით მთავრდება „კარი გაყრისა“. მაგრამ ამ მუხლის მეორე ნაწილს გაყრასთან არავითარი კავშირი არა აქვს და იგი სხვა საგანს ეხება. მისი შინაარსი ასეთია: „კაცის შუღლი და სიკუდილი თუ რასაც ფერის მიზეზი ბევრი არის, თუ სულ დაგვეწერა, ვეღარას. თავს გაუიდოდით და არკიქნებოდა, რომელიც მიზეზი რამ მოჰხდეს, იმავ რიგად გაუსინჯეთ, და დიდს დიდობით და მცირეს მცირობით ისრე სისხლი გაურკვიონ“. ცხადია, რომ ეს ტექსტი აქ სრულიად უადგილოა. ამიტომ იგი გადავიტანეთ 95 მუხლის ბოლოს, სადაც მკვლევობის შემთხვევების ჩამოთვლა მთავრდება და 95¹ მუხლით აღვნიშნეთ.

სამართლის წიგნის პირველ ნაწილში ადგილი აქვს მუხლების განმეორებას ერთ შემთხვევასაც.

165. იქნების, კაცმან ახალს ნასყიდს მამულს და აგარაკში ქონება რამ იპოვნოს, თუ იმ მამულის მამსყიდველთან ფასი გარდაწყუეტილი არის, ვეღარას შეუა, ის ქონება მსყიდველისა არის. და თუ ფასი რამ დარჩომილა, იმ დანარჩომის ანგარიშით წილი უნდა მომსყიდველსაც დაუღვას.

186. თუ გასყიდულს მამულში კაცმან. მსყიდველმან, საქონელი იპოვნოს, თუ ფასი მთლიე მიუცია და აღარა დარჩომილა რა, მამსყიდველი ვერას შეუა. და თუ ფასი რამ დარჩომილა, რა ერთიც დარჩომილიყოს, იმ ანგარიშით წილი დაუღვას.

როგორც ზემოთ დავინახეთ, სამართლის წიგნის პირველი ნაწილი ჯეროვნად არის დამუშავებული, მასში ნორმატიული მასალა, გარდა ორიოდე გამონაკლისისა, დალაგებულია გარკვეული თანამიმდევრობით სამართლის დარგებისა თუ ინსტიტუტების მიხედვით. სამართლის წიგნის პირველი ნაწილით მთავრდება ვახტანგის საკოდიფიკაციო კომისიის ნამუშევარი. სწორედ ამ დროს მიეკუთვნება სამართლის წიგნის თავდაპირველი რედაქცია, რომლის ტექსტი 204 მუხლს შეიცავს.

რაც შეეხება სამართლის წიგნის მეორე ნაწილს (მუხლ. 205—270), იგი, როგორც ითქვა, უფრო კაზუისტური ხასიათისაა და საკანონმდებლო მასალის სისტემატიზაციის თვალსაზრისით გაუმართავია. წიგნის ამ ნაწილს არ ემჩნევა საკოდიფიკაციო კომისიის ხელი და, უნდა ვიფიქროთ, იგი კომისიის მსჯელობისა და განხილვის საგანი არ ყოფილა. ამ მეორე ნაწილის შევსება სასამართლო პრაქტიკის საფუძველზე ხდებოდა ვახტანგის მეფობის პერიოდში (მუხლ. 205—263) და ნაწილობრივ შემდეგაც (264—270).

ამრიგად ვახტანგის სამართლის წიგნის მუხლების საგრძნობი რაოდენობა, განსაკუთრებით მეორე ნაწილში, კაზუისტურ ხასიათს ატარებს. როგორც ცნობილია, ასევე კაზუისტურია სხვა ხალხთა იმდროინდელი სამართლის წიგნებიც. ფეოდალური ეპოქის სამართლის წიგნებს არ შეიძლება მივუდგეთ კოდიფიკაციის თანამედროვე პრინციპების მიხედვით, საჭიროა ვავითვალისწინოთ დრო, ვითარება და მართლმეცნების დონე. ვახტანგის სამართლის წიგნი და ქართული

სამართლის სხვა ძეგლები, როგორც მათი გარეგანი დამუშავების, ისე საკანონმდებლო მასალის სისტემატიზაციის თვალსაზრისით ფეოდალური ეპოქის სხვა ხალხთა საკანონმდებლო აქტების კოდიფიკაცია და იურიდიული აზროვნების დონეზე დგას. ამ მხრივ ვახტანგის სამართლის წიგნი არანაკლებ დამუშავებულ და გამართულია, ვიდრე კრებულში შეტანილი უცხოური და ეროვნული სამართლის სხვა ძეგლები. სამეცნიერო ლიტერატურაში უკვე დიდი ხანია მიღებულია ის აზრი, რომელიც თითქმის 80 წლის წინათ ვახტანგის კანონთა კრებულის გამოცემელმა ა. ს. ფრენკელმა გამოთქვა: «Законы царя Вахтанга представляют для своего времени стройное, законченное законодательство. Понятно, мы не должны искать в Уложении Вахтанга расположения статей в строго-научной системе, но отделы, по возможности, сгруппированы и свидетельствуют, что грузинский законодатель осмысленно принялся за свой тяжелый и весьма сложный труд» (Сборник законов грузинского царя Вахтанга VI, 1887, гл. II).

ყოველივე ზემოთქმულის შემდეგ მხოლოდ საგნის უცოდინარობასა და გაუგებრობას უნდა მიეწეროს ამ ბოლო დროს ქართული სამართლის ძეგლების შესახებ გამოთქმული სრულიად უსაფუძვლო მოსაზრება: «Показательны памятники права XI—XVIII веков. Они внешне совершенно не разработаны. Не говоря о казуистическом характере норм, отдельные статьи разбросаны в Судебнике без всякой системы» (გ. სოსელიას სტატია ჟურნალში „Вопросы истории“, № 10, 1956, გვ. 82). ჩვენ არაფერს ვამბობთ ამავე სტატიის ავტორის მოსაზრებაზე ქართული სამართლის ვითომც განუვითარებლობისა და ჩამორჩენილობის შესახებ, რადგან ამის თაობაზე უკვე ნათქვამი გვაქვს სხვა ავგილას („გიორგი ბრწყინვალის სამართალი“, 1957, გვ. 33—36, 50—51).

ვახტანგის სამართლის წიგნი A ხელნაწერით 270 მუხლს შეიცავს, ხოლო B ნუსხით — 263 მუხლს. A ხელნაწერს აკლია შემდეგი მუხლები: 149, 178, 185, 195, 225—237, 259 (ნაწილი), 260, 261.

B ნუსხას კი მხოლოდ 149, 178, 185 და 195 მუხლები აკლია. სამართლას წიგნის პირველი ნაწილი დაყოფილია მუხლებად ვახტანგის საკოდიფიკაციო კომისიის მიერ. რაც შეეხება მეორე ნაწილს, მისი შევსება, როგორც ჩანს, თანდათანობით, შემთხვევათა მიხედვით ხდებოდა. სამართლის წიგნის პირველი ნაწილის ტექსტი დაყოფილია მუხლებად შინაარსის მიხედვით. მაგრამ თუ კარგად დავუკვირდებით, მართებული იქნება რომ ზოგიერთი მუხლის ნაწილი ცალკე მუხლად გამოიყოს. რამდენიმე შემთხვევაში ასეც მოვიქვით, მაგრამ ხელნაწერის მუხლების ნომერაცია რომ არ დაგვერღვია, ჩვენს მიერ გამოყოფილი მუხლების სათვალავი რიცხვი კავებში ჩავსვით.

61 მუხლის პირველი ნაწილით მთავრდება „კარი მიკდომისა და ლალატად დადგომისა“; ამ მუხლის მეორე ნაწილი საერთო შინაარსის ნორმაა, ამიტომ იგი ცალკე 61¹ მუხლად გამოვყავით.

78 მუხლის პირველი ნაწილი მამის მიერ შვილის ან შვილის მიერ მამის მოკვლას ითვალისწინებს და კანონმდებელი ამბობს: „მაგისი სისხლი არ დაიწერებოდა და რჯულის კანონით უნდა გარიგდესო“. ამავე მუხლის მეორე ნაწილი კი მამის და შვილის ურთიერთ შეურაცხყოფას ეხება, ე. ი. დანაშაულის სხვა შემადგენლობას შეიცავს და ამის შესაბამისად 78¹ მუხლად გამოვყავით.

91 მუხლით მთავრდება განზრახ მკვლელობის შემთხვევები. ამ მუხლის მეორე ნაწილი, რომელიც წინა მუხლებში გათვალისწინებულ მკვლელობის შემთხვევებს ეხება, ზოგადი ხასიათისაა, ამიტომ იგი 91¹ მუხლად გამოყავით. ასეთივე შინაარსისაა ჩვენს მიერ გამოყოფილი 95¹ მუხლიც. 103 მუხლის ტექსტი საგნის მიხედვით 103¹, 193², 103³, 103⁴ მუხლებად დაყავით. 104 მუხლის უკანასკნელი აბზაციც 104¹ მუხლად გამოყავით.

სამართლის წიგნის ორივე ხელნაწერში ჩვენი გამოცემის 109 მუხლის პირველი ნაწილი შეტანილია 108 მუხლში. მაგრამ ასეთი დაყოფა შინაარსობრივად შეუსაბამოა და ამიტომ ხელნაწერის 108 მუხლის მეორე ნაწილი 109 მუხლს მივაკუთვნეთ. 147 მუხლი უთამასუქოდ ვალის აღებას ეხება, ხოლო ამ მუხლის მეორე ნაწილი ფიცას ზოგადი შინაარსის ნორმას შეიცავს. რომელიც 147¹ მუხლით აღნიშნეთ. 207 მუხლის ტექსტი, რომელიც მიბარებისა და ნათხოვრობის საკითხებს აწესრიგებს, მათში გათვალისწინებული ნორმების მიხედვით 207¹, 207², 207³ მუხლებად დაყავით. დაბოლოს, ცალკე 261¹ მუხლად გამოყავით 261 მუხლის უკანასკნელი აბზაცი, რომელიც ბიჭის სასამსახუროდ ყიდვას ითვალისწინებს.

ყველა აღნიშნული გამოყოფა რომ მართებულია, ამაში ადვილად დავრწმუნდებით შესაბამისი მუხლების ტექსტის გაცნობისას.

სამართლის წიგნის ზოგიერთი მუხლი (50, 80, 95, 86, 97, 151, 261 და 267) მითითებას შეიცავს („ზემოთბრ იქნას“, „როგორც დავგიწერია, ისრე გარდაქვევინონ“, „როგორც დავგიწერია, ისრე ქნან“, „როგორც ზეით სწერია, ისრე უნდა იქნას“ და ა. შ.), მაგრამ კონკრეტულ მუხლს არ აღნიშნავს. ასეთ შემთხვევაში შესაბამისი მუხლები კავებში მივუთითეთ.

კრემლის კულტურულ-ისტორიული მნიშვნელობა

სამართლის ისტორიას, როგორც მეცნიერებას, არ შეუძლია ერთი ან რამდენიმე ქვეყნის კანონმდებლობის შესწავლით დაკმაყოფილდეს. მან უნდა შეისწავლოს სჯულმდებლობის ყველა მნიშვნელოვანი ძეგლი და მათი შედარებითა და ერთობლივი ანალიზის შედეგად სამართლის ინსტიტუტების წარმოშობისა და განვითარების კანონზომიერებანი დაადგინოს. ერთი ქვეყნის კანონმდებლობის შესწავლა მხოლოდ ამ ქვეყანაში მოქმედი სამართლებრივი ინსტიტუტების ისტორიის ემპირიულ ცოდნას მოგვცემს, მაგრამ ამ ინსტიტუტების წარმოშობისა და განვითარების კანონზომიერებებს ვერ ამოხსნის.

ძველი, შუა და ახალი დროის სამართლებრივი ინსტიტუტები არ წარმოადგენს ერთი მეორის უარყოფას. პირიქით, მათი განვითარება გვიჩვენებს გარკვეულ თანმიმდევრობასა და მონაცვლეობას. ბერძნულმა სამართალმა ცოტა რამ როდი შეითვისა ძველადმოსავლური სამართლიდან; რომაულ სამართალში საკმაოდ მოიპოვება ბერძნული ელემენტები; შუა საუკუნეების ევროპის სამართლის მნიშვნელოვან ნაქადას რომის სამართალი შეადგენდა. თვით ნაპოლეონის Code civil-მაც, განსაკუთრებით ვალდებულებით, სამართლის დარგში, ბევრი რამ ისესხა იუსტინიანეს Corpus juris civilis-დან. რომის სამართალი კერძო საკუთრებაზე დაფუძნებული სამართლის ყველაზე სრულყოფილი ფორმა იყო და ამიტომ ვერც ფეოდალურმა და ვერც ბურჟუაზიულმა კანონმდებლობამ ვერ შესძლო მასში რაიმე არსებითი ცვლილებანი შეეტანა.

უსაფუძვლო და უმართებულოა ამა თუ იმ სამართლებრივი ინსტიტუტის ჭრითი რომელიმე ხალხის კუთვნილებად გამოცხადება. XIX საუკუნის პირველი ნახევრის გერმანელი ისტორიკოსები და იურისტები მკვლელობის გამოსასყიდ ჯარიმის მხოლოდ გერმანული სამართლის ინსტიტუტად სთვლიდნენ, მაგრამ, როგორც სამართლიანად აღნიშნავს ფ. ენგელსი „ეს ვირა, რომელიც ჯერ კიდევ წინა თაობაში სპეციფიკურ გერმანულ დაწესებულებად იყო მიჩნეული, ახლა ასეთლობით ხალხებში დადასტურებულია როგორც სისხლის აღების შეზღუდვის საყოველთაო ფორმა, რომელიც გვაროვნული წყობილებიდან გამომდინარეობს“ (ოჯახის, კერძო საკუთრების და სახელმწიფოს წარმოშობა, 1953, გვ. 191—192).

XIX—XX საუკუნეების მიჯნაზე არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩენილ იქნა ძველი სჯულმდებლობის მონუმენტური და უნიკალური ძეგლები, რომელთა კულტურულ-ისტორიული მნიშვნელობა ცივილიზაციის ისტორიისათვის განუზომელი და ფასდაუდებელია. დაგროვდა მრავალრიცხოვანი იურიდიული დო-

კუმენტები და კერძოუფლებრივი აქტები, რომლებსაც პირველხარისხიან მნიშვნელობა აქვს სამართლის უძველესი ისტორიის შესასწავლად. ამჟამად სამართლის ზოგად ისტორიას მოპოვებული აქვს უმდიდრესი მასალა, რომლის გათვალისწინების გარეშე შეუძლებელია კაცობრიობის განვითარების ისტორიის შესწავლა.

შედარებითმა იურისპრუდენციამ, რომლის მძლავრი აღმავლობა XIX საუკუნის 80-იან წლებში დაიწყო, მნიშვნელოვანი დასკვნები გააკეთა სამართლის წარმოშობისა და განვითარების კანონზომიერებათა ახსნისათვის.

სამართლის შედარებითი ისტორიის მეცნიერება ცდილობდა სამართლებრივი ინსტიტუტების ისტორია ისტორიული პროცესების მთლიანობაში შეესწავლა და ამ გზით გაერკვია ის, თუ რა ადგილი უკავია სამართლის ისტორიაში ამა თუ იმ სამართლებრივ ინსტიტუტს. სამართლის ზოგადი ისტორია ამოცანად ისახავდა შეესწავლა ყველა ისტორიულად არსებული ხალხის სამართალი არა დოგმატურ-ემპირიულად, არამედ მათ ურთიერთობასა და მთლიანობაში, მათი საერთო და განმასხვავებელი ნიშან-თვისებების გამოკვევის; მათი განვითარების კანონზომიერებათა გამოვლინებისა და ახსნის მიზნით. მაგრამ შედარებითმა იურისპრუდენციამ ამ ამოცანის შესრულება ვერ შესძლო.

ისტორიულ-შედარებითი მეთოდის მთავარი ნაკლი ის არის, რომ იგი „სხვადასხვა ხალხთა და სხვადასხვა ეპოქათა სამართლის სისტემებს ერთიმეორეს აღარებს არა როგორც სათანადო ეკონომიურ ურთიერთობათა ანარეკლს, არამედ როგორც ისეთ სისტემებს, რომლებიც თავიანთ დასაბუთებას თავის თავშივე შეიცავენ“ (კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩ. ნაწ. ტ. I, 1950 წ., გვ. 728). თავისი ცალმხრივობის გამო ისტორიულ-შედარებითი მეთოდი ერთმანეთს აღარებდა ზოგჯერ ისეთ ხალხთა ცხოვრებიდან აღებულ მოვლენებს, რომლებიც სულ სხვადასხვა პირობებში იმყოფებოდნენ და საზოგადოებრივი განვითარების სრულიაუ სხვადასხვა საფეხურზე იდგნენ.

მხოლოდ მარქსიზმ-ლენინიზმა მოგვცა სამართლის წარმოშობის, მისი არსისა და ისტორიული განვითარების კანონზომიერებათა ნამდვილი მეცნიერული ახსნა.

სამართლის ზოგადი ისტორიის მეცნიერების თვალსაზრისით უაღრესად საინტერესო და მნიშვნელოვანია ვანტანგის სამართლის წიგნთა კრებულის შედარებითი შესწავლა.

ევროპელი მეცნიერნი ამ კრებულს რუსული თარგმანით გაეცნენ. პირველად იგი გამოიცა 1828 წელს პეტერბურგში მმართველი სენატის მიერ. ეს კანონთა კრებულის პირველი და თანაც ოფიციალური, მთავრობის დავალებით შესრულებული თარგმანი იყო. კრებულმა დიდი ინტერესი გამოიწვია ევროპელ, პირველ რიგში ფრანგ, ორიენტალისტებს შორის. ჯერ კიდევ გასული საუკუნის ოცდაათიან წლებში ქართული კულტურის ისტორიის დიდმა მკვლევარმა მარტი ბროსემ გამოიჩინა ორიენტალისტი სენმარტენის შთაგონებით ფრანგულად თარგმნა და დასაბეჭდად გადასცა ვანტანგ ბატონიშვილის სამართლის წიგნი. ამის შესახებ მ. ბროსე წერდა: „ამავე ქართული კოდექსის მეშვიდე ნაწილი, რომელიც შეიცავს საქართველოს ეროვნულ კანონმდებლობას 267 მუხლად, დაიბეჭდება წელს, ნებართვისამებრ, სამეფო სტამბაში, — ამ შენიშვნის ავტორის მიერ შესრულებული ფრანგული თარგმანი დედნის პარალელურად“. (*La septième partie du même Code géorgien, contenant la législation nationale de la Géorgie en 267 articles, sera imprimée cette année, par autorisation, à l'imprimerie royale, la traduction française par l'auteur de cette note, en regard du texte.*)

ვახტანგის კრებულის მეორე რუსული გამოცემის რედაქტორი დ. ბაქრაძე, იმოწმებს რა მ. ბროსეს ცნობებს, წერს: „О французском переводе, Уложения“ Вахтанга мы знаем только то, что он был предпринят по внушению самого Сен-Мартена, снабжен критическим разбором его текста, находился в рассмотрении Еженя Бюрнуфа, и печатался вместе с текстом в 1837 г. (Brosset, *Élem. de la langue géorg.*, გვ. XI). Дальнейшая судьба его нам не известна и мы ничего не можем сказать о том, был ли он выпущен в свет и существует ли поныне“ (Сборник законов грузинского царя Вахтанга VI, 1887, გვ. 159—160).

მ. ბროსე იმ დროს უკვე ცნობილი ქართველოლოგი იყო, რომელსაც არაერთი შრომა ჰქონდა გამოქვეყნებული ქართული ენისა და კულტურის ისტორიის საკითხებზე. ცხადია, პარიზის ნაციონალურ ბიბლიოთეკაში დაცული ვახტანგის სამართლის ხელნაწერის მიხედვით მის მიერ შესრულებული თარგმანი დიდი შენაძენი იქნებოდა მეცნიერებისათვის. მაგრამ, სამწუხაროდ, როგორც ჩანს, ეს თარგმანი დაიკარგა.

ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულის მეორე რუსული გამოცემა განხორციელდა თბილისში 1887 წელს. გამოცემის რედაქტორი დ. ბაქრაძე წინასიტყვაობაში აღნიშნავდა, რომ მის მიერ შენარჩუნებულია ყოველგვარი ცვლილებების გარეშე ტექსტის ოფიციალური ხასიათი, მაგრამ რაკი 1828 წლის გამოცემის ქართულ ხელნაწერებთან შეჯერებისას ზოგიერთი მუხლის თარგმანში შეცდომები აღმოჩნდა, ჩვენ ქართული ტექსტის ნამდვილი აზრი შენიშვნებში მივუთითეთ, ხოლო ის მუხლები, რომლებიც რუსული თარგმანის პირველ გამოცემაში გამოტოვებული ან ორიგინალს მნიშვნელოვნად დაცილებული იყო, ხელახლა ვთარგმნეთ.

ვახტანგის კანონების პირველი რუსული გამოცემა მართლაც უვარგისია. როგორც ჩანს, მთარგმნელებს ქართული იურიდიული ტერმინები არ ესმოდათ. მეორე გამოცემაში ძველი თარგმანი აქა-იქ შესწორებული და გაუმჯობესებულია დ. ბაქრაძის მიერ. მიუხედავად ამისა, მეორე გამოცემაც მრავალ შეცდომასა და დამახინჯებას შეიცავს. ამიტომ აკად. ივ. ჯავახიშვილს ორივე თარგმანი ერთნაირად უვარგისად აქვს მიჩნეული.

კრებულის მეორე რუსულმა გამოცემამ კიდევ უფრო გააცხოველა სამართლის ზოგადი ისტორიის მკვლევართა ინტერესი ქართული სამართლის ისტორიის საკითხების მეცნიერული შესწავლისადმი. 1889 წელს პარიზში გამოქვეყნდა სამართლის შედარებითი ისტორიის გამოჩენილი ფრანგი მკვლევარის როდოლფ დარესტის ნაშრომი, (Rodolphe Dareste, *Études d'histoire du droit*, Paris, 1889), რომლის VI თავში მიმოხილულია ვახტანგის კრებულში შესული უცხოური და ქართული სამართლის საკანონმდებლო ძეგლები. ავტორი შედარებით უფრო დაწვრილებით ჩერდება საკუთრივ ვახტანგის სამართლის წიგნით გათვალისწინებული ინსტიტუტების დახასიათებაზე. აღნიშნავს რა ვახტანგის სამართლის წიგნის დადგენილებათა ორიგინალურსა და ძველისძველ ხასიათს, იგი მიუთითებს, რომ, თუმცა ეს კანონები შედგენილია XVIII საუკუნეში, მაგრამ მასი დადგენილებანი უძველეს დროს მიეკუთვნება და სწორედ ეს წინააღმდეგობა ფორმასა და შინაარსს შორის ხდის ვახტანგის კანონებს „ერთ-ერთ ყველაზე საინტერესო ძეგლად სამართლის ისტორიაში“ (un des monuments les plus intéressants pour l'histoire du droit, გვ. 129).

ნაშრომის სხვა ადგილას ავტორი ნატრობდა, ნეტავი ვინმე ორიენტალისტი გამოჩნდებოდა, რომელიც ამ კანონებს თანამედროვე ევროპულ ენაზე გადათარგმნისო. სამართლის შედარებითი ისტორიისათვის ვახტანგის სამართლის წიგნის კულტურულ-ისტორიულ მნიშვნელობას რომ განსაზღვრავს, იგი სწერს: „უძველესი ეპოქების სჯულმდებლობათა შესწავლისას სასარგებლოა მათი შედარება კანონებთან, რომლებიც შედგენილია გაცილებით უფრო გვიან, მაგრამ იმავე ენით მეტყველებენ. XVIII საუკუნის ეს კოდექსი საუცხოო წარმოდგენას გვაძლევს იმაზე, თუ როგორი იყვნენ ბერძნები ჰომეროსის დროსა და დრაკონამდე, რომაელები პრეისტორიულ ხანაში, გალები — ცეზარამდე, გერმანელები — შემოსევათა ეპოქაში, რუსები — იაროსლავის გამგებლობის დროს და სკანდინაველები — XIII საუკუნეში“. (S'il est bon d'étudier les lois dont la rédaction remonte aux époques les plus reculées, il est utile de leur comparer celles qui ne datent que d'hier et qui cependant parlent le même langage. Ce Code du XVIII-e siècle nous fait mieux comprendre ce qu'étaient les Grecs au temps d'Homère et jusqu'à Dracon, les Romains au temps préhistorique, les Gaulois avant César, les Germains à l'époque des invasions, les Russes sous le règne de Jaroslav, les Scandinaves au XIII-e siècle. იქვე, გვ. 135).

ცხადია, რომ ასეთი შედარება მეტისმეტად პირობითია და შეიძლება დაშვებული იქნეს მხოლოდ გარკვეული მნიშვნელობით. მართლაც, როგორ შეიძლება ვილაპარაკოთ ჰომეროსის პერიოდის ბერძნების, რექსების ხანის რომაელების, იულიუს კეისრის დროინდელი გალების, რომის იმპერიის დაპყრობათა ეპოქის გერმანელების, იაროსლავის დროინდელი რუსების, XIII საუკუნის სკანდინაველებისა და XVIII საუკუნის საქართველოს საზოგადოებრივი წყობის და იურიდიული ყოფის ერთგვარობასა და თუ გნებავთ, მსგავსებაზედაც. ვახტანგის დროინდელი საქართველო გვიანფეოდალური ხანის საქართველოა, რომელსაც გველილი აქვს ფეოდალიზმამდელი საზოგადოებრივი წყობილების ფორმები, მაშინ როცა ხსენებული ეპოქის ბერძნები, რომაელები და გერმანელები საზოგადოებრივი განვითარების მიხედვით ბარბაროსობის ზედა საფეხურზე იმყოფებოდნენ და ფეოდალური სამართლის ინსტიტუტები მათთვის სრულიად უცნობი იყო, რუსეთსა და სკანდინავიაში კი ფეოდალიზმის განვითარება ის-ის იყო იწყებოდა.

მეორე მხრივ, რ. დარესტის მიერ ვახტანგის სამართლის წიგნის შედარება დასახელებულ ხალხთა დიდმნიშვნელოვან ისტორიულ ეპოქებთან ხაზს უსვამს ქართული სამართლის ამ ძეგლის კულტურულ-ისტორიულ მნიშვნელობას და იმ ადგილს, რომელიც მას შედარებითი იურისპრუდენციის თვალსაზრისით სამართლის ზოგად ისტორიაში უჭირავს.

კრებულის დიდ კულტურულ-ისტორიულ მნიშვნელობაზე მეტყველებს ის ფაქტიც, რომ 1914 წელს გამოქვეყნდა გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დანახვის“ ინგლისური თარგმანი, შესრულებული ოლივერ უორდროპის მიერ. (Laws of king George V of Georgia, surnamed „the Brilliant“, translated by Oliver Wardrop“. Journal of the Royal Asiatic Society, July, 1914, გვ. 607—626). ძეგლის თარგმანს წამდგარებული აქვს მთარგმნელის წინასიტყვაობა (გვ. 607—610). ტექსტი გამოცემულია ვახტანგის კანონთა კრებულის ბოდლენის ბიბლიოთეკის ზელნაწერის მიხედვით, რომელიც საქართველოს ბატონიშვილს დაეთმო ეკუთვნოდა,

ენება რა კრებულში შესული ძეგლების კულტურულ-ისტორიულ მნიშვნელობას, ილიევი უორდროპი წერს: „მთელი ეს სჯულმდებლობა ევროპაში მხოლოდ ყურმოკრულად არის ცნობილი. იგი უაღრესად საინტერესოა შედარებითი იურისპრუდენციის შემსწავლელთათვის. კრებულის დიდი ნაწილი, რომელიც ვახტანგის სახელს ატარებს, თუმცა შედგენილია მეთვრამეტე საუკუნეში ამ ბატონიშვილის მიერ, ემყარება ქართველი ერის ძველ-თაძველ ჩვეულებებს და მას შეუძლია მიიპყროს ასირი-ოლოგების ყურადღება“. (All this mass of legislation is only known in Europe by hearsay. It is of extraordinary interest to students of comparative jurisprudence; and the large section, which bears the name of Vakhtang, though edited by that prince in the eighteenth century, is based upon the most ancient customs of the Georgian race and might profitably engage the attention of Assyriologists, გვ. 608), „ძეგლის დადების“ ინგლისური თარგმანის შესახებ იხილეთ ჩვენი ნაშრომი „გიორგი ბრწყინვალის სამართალი“, 1957, გვ. 90—94.

1934—1939 წლებში სტრასბურგის უნივერსიტეტის პროფესორმა ჟოზეფ კარსტმა (Joseph Karst) ფრანგულ ენაზე გამოაქვეყნა ვახტანგის კრებულში შესული ქართული სამართლის ძეგლების თარგმანი და კომენტარები 5 წიგნად. ავტორის სიტყვით, თარგმანი შესრულებულია პარიზის ნაციონალურ ბიბლიოთეკაში დაცული ვახტანგის კრებულის ხელნაწერის მიხედვით. I ტომის პირველ ნაკვეთში მოთავსებულია საკუთრივ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის თარგმანი, რომელსაც წამძღვარებული აქვს მთარგმნელის წინასიტყვაობა. I ტომის მეორე და მესამე ნაკვეთები შეიცავს ვახტანგის სამართლის მუხლობრივ კომენტარებს (Code géorgien du roi Vakhtang VI, Strasbourg, 1934—1937).

II ტომის პირველ ნაკვეთში დაბეჭდილია ბექასა და აღბუღას სამართლის თარგმანი, ხოლო ამავე ტომის მეორე ნაკვეთში ბექასა და აღბუღას სამართლის მუხლობრივი კომენტარები და გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დადების“ ფრანგულ თარგმანს (Code d'Aglibougha. ტ. II¹ და II², Strasbourg, 1938—1939).

ამრიგად, ვახტანგის კრებულში შესული ქართული სამართლის ძეგლებიდან კარსტის მიერ თარგმნილია ფრანგულ ენაზე: ვახტანგის სამართლის წიგნი, ბექასა და აღბუღას სამართალი და გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დადება“. რაც შეეხება „კათალიკოზთა სამართალს“, დასახელებულ ტომებში იგი შეტანილი არ არის და, როგორც ჩანს, კარსტმა მისი თარგმანი და გამოქვეყნება ვერ მოასწრო.

უნდა აღინიშნოს, რომ კარსტის მთარგმნელობითი მეთოდი ტექსტის თავისუფალი და განმარტებული გადმოცემით ხასიათდება. კანონთა ტექსტში კარსტს შეტანილი აქვს მთელი რიგი განმარტებითი ხასიათის წინადადებები, რომელთა ერთი ნაწილი კავებშია ჩასმული, ხოლო დანარჩენი გათქვეფილია თვით ტექსტის ფრანგულ თარგმანში. ორიგინალის მომეტებულად ლაკონიური სტილი და ფორმულები თარგმანში დაცული არ არის. ფრანგული თარგმანი ქართულ ტექსტის კომენტარებულად გადმოცემა და მოცულობით დიდად აღემატება ორიგინალს. კარსტი იმოწმებს პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ხელნაწერს, მაგრამ, როგორც ჩანს, მან ძველი ქართული ენა იმდენად არ იცოდა, რომ ქართული ტექსტის აღდგენა და შესატყვისი თარგმანის შესრულება ეკისრა. მისი

თარგმანი ძირითადად კრებულის 1887 წლის რუსულ თარგმანს ეყრდნობა. ზემო-აღნიშნულის გამო ამ ფრანგული გამოცემის სამეცნიერო მნიშვნელობა მცირეა და მკითხველს იგი მხოლოდ კანონთა საერთო შინაარსის გასაცნობად გამოადგება. კ ა რ ს ტ მ ა რომ ძველი ქართული საკმაოდ არ იცოდა, ეს აღნიშნული აქვს აკად. ივ. ჯავახიშვილს („ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა“, 1937, გვ. 90). ამასვე ადასტურებდა აკად. ექ. თ ა ყ ა ი შ ვ ი ლ ი ც, რომელიც კარსტს პირადად იცნობდა.

ზემოთ აღნიშნული იყო, რომ ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულს დიდი მნიშვნელობა აქვს სამართლის შედარებითი ისტორიის თვალსაზრისით. იგი შეიცავს მდიდარს და ძვირფას მასალას სამართლის ზოგადი ისტორიის შესასწავლად. კრებულში შეტანილია საქრისტიანო მსოფლიოში ცნობილი სამართლის უმნიშვნელოვანესი ძეგლები, რომელთა შორის პირველი და უძველესია ბიბლიური სჯულმდებლობის კომპილაცია ანუ გამონაკრები მეორე სჯულიდან „მოსეს სამართლის“ სახით. ცნობილია, რომ „მოსეს სამართალი“ ძველი დროიდანვე მოქმედებდა საქართველოში — საქრისტიანო მსოფლიოს ერთ-ერთ უძველეს ქვეყანაში.

კრებული შეიცავს აგრეთვე სირიულ-რომაული სამართლის წიგნს, რომელიც შედგენილი იყო V საუკუნის ბოლოს და მოქმედებდა აღმოსავლეთის საქრისტიანო ქვეყნებში, მათ შორის სომხეთსა და საქართველოში.

ბიზანტიური სამართალი წარმოდგენილია კრებულში „ბერძნული სამართლის“ სახით, რომელიც არმენოპულოს „ექუსი წიგნისა“ და ვლასტარის სინტაგმის — ბიზანტიური სამართლის საქვეყნოდ ცნობილი კრებულების კომპილაციაა წარმოადგენს.

დაბოლოს, კრებულში შესული უცხო ძეგლებიდან აღსანიშნავია მხითარ გოშის სამართლის წიგნი, რომელიც ძველ საერო და საეკლესიო სჯულმდებლობის ნორმებთან ერთად მოძმე სომეხი ხალხის უძველეს და უმნიშვნელოვანეს ჩვეულებებს შეიცავს. სომხური სამართლის მოქმედება და გამოყენება დადასტურებულია ჩვენშიც.

ამრიგად ვახტანგის კრებულის კულტურულ-ისტორიული მნიშვნელობის ერთი მხარე ის არის, რომ იგი წარმოადგენს საქრისტიანო მსოფლიოს სჯულმდებლობის საყოველთაოდ ცნობილი ძეგლების თავისებურ კორპუსს, რომელიც მოსეს სჯულის, სირიულ-რომაული, ბიზანტიური და სომხური სამართლის უმნიშვნელოვანეს დადგენილებებს შეიცავს. ნიშანდობლივია, რომ ამგვარი კრებული არცერთი ხალხის სამართლის ისტორიაში ცნობილი არ არის.

მაგრამ სამართლის შედარებითი ისტორიის თვალსაზრისით უფრო მნიშვნელოვანია კრებულის მეორე მხარე, ე. ი. კრებულის ის ნაწილი, რომელიც ქართული სამართლის ორიგინალურ ძეგლებს წარმოგვიდგენს. აქ პირველ რიგში, დროისა და მნიშვნელობის მიხედვითაც, ბექასა და აღბუღას სამართალი უნდა აღინიშნოს. ეს ძეგლი შეიცავს მდიდარ მასალას საქართველოს სოციალური და იურიდიული წყობილების შესახებ. მან დიდი გავლენა მოახდინა შემდგომი პერიოდის კანონმდებლობაზე, განსაკუთრებით ვახტანგ VI-ის სამართლის წინგზე. XVIII საუკუნის დასაწყისში ბექასა და აღბუღას სამართლის წიგნის დიდი ნაწილი, სათანადო რედაქციით, ვახტანგ VI თავის სამართლის წიგნში შეიტანა და ამით ეს ნორმები დაკანონდა როგორც მოქმედი სამართალი.

ბექასა და აღბუღას კანონებს ქართული სამართლის ისტორიისათვის ისეთი-ვე დიდი მნიშვნელობა აქვს, როგორც სალიკურ სამართალსა (Lex Salica.) და „საქსონის სარკეს“ (Sachsenspiegel) ძველი გერმანული სამართლის ისტორიისათვის, ანდა Русская Правда-ს რუსული სამართლის ისტორიისათვის. მართალია, ბექასა და აღბუღას სამართალი თავდაპირველად შედგენილი იყო სამცხის სამთავროსათვის, რომელიც იმ დროს ფეოდალური საქართველოს მოწინავე მხარე იყო და თითქმის მის ერთ მესამედს შეადგენდა, მაგრამ სულ მალე ეს კანონები საქართველოს სხვა სამთავროებშიც გავრცელდა და მოქმედ სამართლად იქცა. ამიტომ აღნიშნული კანონმდებლობით გათვალისწინებული იურიდიული ინსტიტუტები დამახასიათებლად უნდა მივიჩნიოთ შუა საუკუნეების საქართველოს სხვა კუთხეებისათვისაც, რომელთა საზოგადოებრივი წყობილება ასევე ფეოდალური იყო.

ამასთან ერთად ბექასა და აღბუღას სამართლის წიგნით გათვალისწინებული ინსტიტუტები და წეს-ჩვეულებები მეტად მნიშვნელოვანი და საინტერესოა სამართლის ზოგადი ისტორიის შესწავლის თვალსაზრისითაც.

როგორც ცნობილია, გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დადება“ ადგილობრივი ხასიათის სჯულმდებლობაა. ძეგლით გათვალისწინებული სამართლებრივი ურთიერთობანი ხასიათდებიან მთიულეთის თემური ყოფაცხოვრების თავისებურებებით, სუსტად განვითარებული უფლებრივი შეგნებით, პრიმიტიული სამართლისათვის დამახასიათებელი შურისძიების უფლების დაკანონებითა და, საერთოდ, ზევის ადგილობრივი სამართლის ძლიერი გავლენით. სამართლის წიგნში ასახულია მთიულთა პატრიარქალური ყოფა, მტკიცედ დამკვიდრებული თემური ურთიერთობებითა და წეს-ჩვეულებებით.

ამავე დროს „ძეგლის დადება“ შეიცავს რამდენიმე მეტად საყურადღებო დადგენილებას, რომლებიც დამახასიათებლად უნდა მივიჩნიოთ განვითარებულ ქართული ფეოდალური სამართლისათვის საერთოდ (მუხ. 15, 16, 23—24, 32—40, 44—46). „ძეგლის დადების“ ორივე ეს თავისებურება მეტად საყურადღებო და მნიშვნელოვანია შედარებითი იურისპრუდენციისათვის.

საყურადღებო ძეგლია „კათალიკოზთა სამართალიც“. თავდაპირველად იგი შედგენილი იყო როგორც დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო სჯული, მაგრამ შემდგომ მისი მოქმედება მთელ საქართველოში გავრცელდა. „კათალიკოზთა სამართალი“ ეროვნული სჯულმდებლობის მნიშვნელოვანი ძეგლია, რომელშიც ასახულია ქართული ეკლესიის წესები, მისი კანონმდებლობითი ტრადიცია და პრაქტიკული მოღვაწეობა. მაგრამ აზი ნაკლებ მნიშვნელოვანია „კათალიკოზთა სამართლის“ მეორე მხარე — მისი დამოკიდებულება მსოფლიო საეკლესიო კრებათა სჯულმდებლობასთან, საქართველოში სჯულის კანონისა და საერთოდ ბიზანტიური სამართლის მოქმედების გავრცელებასთან.

კრებულის მეშვიდე და უკანასკნელ ნაწილს შეადგენს საკუთრივ ვახტანგის სამართლის წიგნი, რომელიც ქართული სამართლის ყველაზე მნიშვნელოვანი საკანონმდებლო ძეგლია. იგი წარმოადგენს მთავარსა და უნიკალურ წყაროს გვიანფეოდალური საქართველოს საზოგადოებრივი წესწყობილების ისტორიის შესასწავლად. ძეგლი შეიცავს მდიდარ მასალას XVII—XVIII სს. საქართველოს სამეურნეო და საზოგადოებრივი წყობილების შესახებ. საქართველოს ეკონომიური ისტორიის შედგენა წარმოუდგენელია ვახტანგის კანონების საფუძვლიანი შესწავლის გარეშე. სამართლის წიგნში მოცემულია ფეოდალური ქართლის საზოგად-

ლოებრივი წყობილების, კლასებისა და სოციალური ფენების ეკონომიური და უფლებრივი მდგომარეობის მკაფიო სურათი. მასში ასახულია საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის მრავალფეროვანი ინსტიტუტები, ხალხის ჩვეულებები, იურიდიული ყოფა და მართლშეგნება. საქართველოს ისტორიის ყველა დარგის მკვლევარი—ისტორიკოსი, არქეოლოგი, ეთნოგრაფი, ეკონომისტი, იურისტი, ენათმეცნიერი, ნუმისმატიკოსი თუ მეცნერებათა სხვა დარგის წარმომადგენელი — უხვსა და ძვირფას მასალას პოულობს ამ შესანიშნავ ძეგლში.

ვახტანგის სამართლის წიგნის შესწავლისას, ყურადღებას იპყრობს ის გარემოება, რომ ჩვენი სამართლისათვის უცხოა ბრალდებულის ტანჯვა-წამებით გამოტყვის ის საშინელი ხერხები (ძვლების დამტვრევა, ფეხით დაკიდება, ხელფეხის შანთით დაწვა და სხვ.), აგრეთვე მსჯავრდებულის სიკვდილით დასჯის შემადრწუნებელი და შემზარავი სახეები (ანძახე აცმა, ცეცხლში ან მდულარეში ჩაგდება, ხელ-ფეხისა და თავის მოჭრა, ბორბლებზე დაგლეჯა, ცოცხლად დამარხვა, გამდნარი ლითონის ყელში ჩასმა, ნეკნით ჩამოკიდება და სხვ.), რომლებიც გათვალისწინებულია იმდროინდელი ევროპისა და რუსეთის საკანონმდებლო ძეგლებით. ამ მხრივ ვახტანგის სამართალი გაცილებით უფრო პროგრესული, ლმობიერი და ჰუმანურია, ვიდრე სხვა საქრისტიანო ქვეყნების მისი თანამედროვე სჯულმდებლობა.

სამართლის შედარებითი ისტორიის გამოჩენილი ევროპელი და რუსი მეცნიერები ხაზგასმით აღნიშნავენ ვახტანგის სამართლის ორიგინალობას, მის თვითმყოფობას, მის ეროვნულ ხასიათს. მართალია იგი შედგენილია XVIII საუკუნის დასაწყისში, მაგრამ მასში ასახულია გაცილებით უფრო ადრინდელი სამართლებრივი ინსტიტუტები, ქართველი ხალხის ძველთაძველი ჩვეულებები, რომლებიც უაღრესად საინტერესოა შედარებითი იურისპრუდენციის თვალსაზრისით.

ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულის კულტურულ-ისტორიული მნიშვნელობა კიდევ უფრო ცხადი ხდება კრებულში შეტანილი სირიულ-რომაული და ბიზანტიური სამართლის წიგნების შესწავლისას. როგორც ცნობილია, შუა საუკუნეების განმავლობაში საქართველო მჭიდრო კულტურულ და ნახელმწიფოებრივ ურთიერთობაში იმყოფებოდა ბიზანტიასთან. ქართულმა სამართალმა თავისებურად დაამუშავა და გამოიყენა ბიზანტიური სამართლის ზოგიერთი ინსტიტუტი და მოხდენილად შეუფარდა ისინი ჩვენი ცხოვრების სინამდვილეს. ბერძნულ-რომაული სამართლის მიმართება ქართულ სამართალთან და იმ თავისებური ხასიათისა და შინაარსის გარკვევა, რაც ბიზანტიური სამართლის ინსტიტუტებმა საქართველოში მიიღო, დიდი კულტურულ-ისტორიული მნიშვნელობის პრობლემაა, რომელიც ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულს სამართლის მსოფლიო ისტორიის პირველხარისხოვან ძეგლთა შორის აყენებს.

ამრიგად, ქართული სამართლის ოვითმყოფი შინაარსი და მასში ზორიგინალურად გადამუშავებული უცხოური სამართლის ელემენტები სამართლის მსოფლიო ისტორიის განუყოფელ ნაწილს შეადგენს. ამაშია ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულის კულტურულ-ისტორიული მნიშვნელობის მსოფლიო ხასიათი.

ბერძინთა სპიუმგელი

ღ

აბაზი ვ. 16*
 აბანო ბ. 118
 აბეზრება ა. 46
 აბრეშუმი ბ. 38
 აბჯარი ძ. 26 ა. 18, 19, 43, 81, 82, 91, 163, ვ. 61, 152
 აბჯროსანი ა. 9
 აგარა ა. 169
 აგარი კ. 20
 აგარაკი გ. 152, 242, კ. 21, ა. 165
 აგარიანი ბ. 330
 აგებულობა გ. 252, 281, 296, 323, 374, 399, ვ. 45. ავი აგებულობა გ. 337
 ადამიანი ა. 84
 ადგილი ბ. 210, 265. ა. 43, 54, 55, 167, ვ. 103, 195, 229, 241, 256. გ. 152, 153, 182, 224, 240, 247, 252, 282, 327, 330, 383, 387, 390, 400, 402.
 ადგილის წესი ბ. 210. ადგილის წართმევა ბ. 47.
 ადგილობანი მ. 23
 ადლი ბ. 70
 ავად კ. 7, ვ. 64, 78, 98. ავად განდომა გ. 184, 210. ავად მოპყრობა ბ. 235. ს. 146, 165, 298

ავადმყოფი ბ. 295, 361. ს. 16. გ. 157, 333, 345, 346, 402. ვ. 194. დაშლილი ავადმყოფი გ. 345, 346.
 ავადყოფა გ. 157
 ავაზაკი ბ. 36—38, 190, 322. გ. 152, 202, 283. ვ. 3
 ავგზისობა კ. 12
 ავგულობა გ. 180
 ავი ს. 36. 54, 55, 72, 107, 110, 119, გ. 195, 237, 246, 251, 266. 390. ა. 40, 68. ვ. 67, 187, 203, 211, 259
 ავის მოქმელი გ. 255
 ავის მოქმელი ს. 107. გ. 186. აშ.
 ავის მოქმედობა ს. 115
 ავის მქნელი ბ. 289. ს. 44, 67, გ. 347 ა. 36
 ავი სული გ. 184
 ავის ნდომა გ. 385
 ავკაცობა ბ. 159. ს. 54, 114. ვ. 164. ა. 58
 ავნაქნარობა გ. 347
 ავრიგად ვ. 165
 ავსაქციელი ს. 67
 ავსაქციელობა ს. 116
 ავტორცობა გ. 251

* ასოებით აღნიშნულია სამართლის წიგნები, ხოლო ციფრებით—მუხლები.
 ა — ბექასა და აღბუღას სამართალი
 ბ — ბერძნული სამართალი
 გ — გოშის სამართალი
 ვ — ვახტანგის სამართალი
 კ — კათალიკოზთა სამართალი
 მ — მოსეს სამართალი
 ს — სირიულ-რომაული სამართალი
 ძ — ძეგლის დადება
 აშ — ბექასა და აღბუღას სამართლის შესავალი
 ვშ — ვახტანგის სამართლის შესავალი
 ვბ — ვახტანგის სამართლის ბოლოსიტყვაობა
 კშ — კათალიკოზთა სამართლის შესავალი
 კრშ — კრებულის შესავალი
 სშ — სირიულ-რომაული სამართლის შესავალი
 ძშ — ძეგლის დადების შესავალი

- აზატი ბ. 158, 162, 170, 299, 309. ს. 15—
20, 30, 31, 37, 38, 42, 76, 93, 120.
137, 148. გ. 152, 171, 199, 204—206
214, 260, 269, 322, 358. ვ. 234, 260.
261
- აზატის მქნელი ს. 18
- აზატაქმარი ბ. 34, 153, 169, 170, 174,
176, 183, 318, 358. ს. 18, 37, 93. ვ.
260
- აზატობა ს. 16, 30, 31, 38, 129. გ. 152.
204. ვ. 234 აზატობის შეშლა ს. 19
- აზატობის წიგნი ბ. 165. ს. 15, 18
- აზნაური ბ. 49, 66, 81. გ. 345, 348, 359,
361, 380. კ. 1, 13, 16, 22. დ. 4, 30.
ა. 2 — 4, 7, 10, 26, 27, 31, 35, 68,
69, 78, 99, 107, 108, 147, 150, 153.
ვ. 7, 23, 31, 34, 36, 37, 39, 40, 74,
100, 162
- აზნაურიშვილი გ. 346, 384, 358. კ. 1.
ვ. 12, 19, 49, 54, 101, 163
- აზნაურული ა. 9
- ათაბაგ-ამილსპასალარი აშ.
- ათეული მ. 4, 51
- ათისთავი ბ. 70, 273. გ. 152, 162, 181,
182. ვ. 255, ა. 89. ქონების ათისთა-
ვი გ. 162
- ათისთაობა გ. 181
- აიაზმა გ. 369
- აკარაკი გ. 251
- აკაფა ვ. 189
- აკიდება გ. 265. ა. 79. ვ. 14
- აკლება ვ. 176, 207
- აკრძალვა საყდარში შესვლის აკრძალვა
გ. 194
- ალაგი ს. 109. გ. 452, 481, 224, 257,
259, 269, 301, 308, 365, 400. ა. 49,
83. ვ. 100, 103, 110, 167, 172, 184,
241. ალაგის ბატონი ბ. 6, 53, 231. ალა-
გის განშეგ ბ. 272 ალაგის დაქვეა ბ.
269. ალაგის თავადი ბ. 193. ალაგის
მოსამართლე ბ. 105. ალაგის მოუ-
რავი ბ. 344. ალაგის პატრონი ბ. 15.
103, 219, 226, 254, 273. ალაგის უფ-
როსი ბ. 111, 209, 360. ეკლესიის ალა-
- გი ბ. 217, 226. მონასტრის ალაგი ბ.
226. საბატონო ალაგი ბ. 255. საქვეყნო
ალაგი ბ. 255. სახლთა ალაგი გ. 397
ალალი გ. 334. ა. 85. ვ. 160, 233.
ალაფი ა. 25, 33, 37, 113, 122
ალმანი ბ. 49
- ამანათი ა. 87, 88. ვ. 149. ბ. 258.
- ამართვა ვ. 270
- ამალღებული ვ. 24
- ამბავი ბ. 82, 332
- ამილბართ-უწარჩინებულესი კრშ.
- ამილბარ-სპასპეტი კრშ.
- ამირ-სპარსალარი აშ.
- ამოვარდნა ს. 4. ვ. 108, 113, 137, 145,
248
- ამოკვეთა ენის ამოკვეთა ბ. 338
- ამოკუთილი ვ. 144
- ამოკუთინება გ. 160, 347
- ამომღები ბ. 70
- ამოსულა შშ. ა. 1, 4
- ამოწყუეტა ა. 95¹, 150
- ამპარტავანი გ. 151
- ამპარტავნობა მ. 9. გ. 193, 255
- ამღები ს. 53, 140. გ. 232. ა. 76. ვალის
ამღები ს. 53
- ამღებელი ა. 55
- ამყრელი ვ. 163
- ამშენებელი ბ. 219, 231, 262. გ. 284
- ამწევი გ. 176
- ამხანაგი ბ. 180, 327. ს. 53, 96, 98, 106,
107, 131. ა. 78, 127, 128. გ. 165, 170,
177, 210, 227 — 229, 236, 257, 270,
271, 275, 285, 320, 334, 344, 350, 381,
384, 387 ვ. 221, 255
- ამხანაგობა ბ. 324
- ანაბარი ვ. 208
- ანაზღეული ს. 1, 2
- ანაზღაურება ზიანის ანაზღაურება ბ. 64
- ანასლათ ა. 77
- ანაფორა ბ. 230
- ანაღები გ. 367
- ანგარი ა. 83
- ანგარება ა. 83, 93
- ანგარიში გ. 152, 187, 396. ფ. 45, 186.

ა. 94, 112, ბ. 64, 66
 ანგელოზი ბ. 39. გ. 375, 402
 ანდერძი ბ. 108, 115, 116, 117, 118, 126,
 127, 277, 279, 299. ს. 5, 6, 10, 50, 51,
 68, 89, 99, 123, 124. გ. 151, 152, 252,
 282, 331, 333, 353. ა. 57. ვ. 233.
 ანდერძში მოგონება ბ. 122. ანდერძის
 გამოცემა გ. 333. ანდერძის გატე-
 ხა ს. 7, 74, 94. ანდერძის გაცუდება ს.
 94. ანდერძის დათქუმა ს. 94. ანდერძის
 დაწერა ს. 1, 5, 15, 77, 80. ანდერძის
 თქმა ს. 3, 4. ანდერძის მოშლა ბ.
 122--126. ანდერძის მქნელი ბ. 108.
 ანდერძის უთქმელობა ს. 3. ანდერძის
 ქნა ბ. 108, 114, 118, 287, ს. 7, 12,
 16, 51, 68, 73, 74, გ. 357. ანდერძის
 ყოფა ს. 73. ანდერძის წიგნი ბ.
 108, 114, 116, 125, 283, 287
 ანდერძება ს. 65, 66. ვ. 261
 ანთრაქი კრწ
 ანძა ანძახე აცმა ბ. 30, 321, 362 ანძას
 კურა გ. 370
 ანჩხლი გ. 386
 არასრულწლოვანი ბ. 51
 არღაბაგი მ. 26
 არევა ვ. 50
 არეულობა ბ. 306. გ. 400
 არჯაქარი ვ. 148
 არქიმანდიტი ვ. 28
 არშივი ა. 50
 არშიკობა ა. 26, 27. იხ. გააშიყება
 ასაბია ბ. 49, 68, დ. 41. ა. 15. ვ. 24, 51,
 53, 54
 ასაბიანი დ. 41
 ასაბიობა ა. 35. დ. 41
 ასაკი წეჭილის ასაკი ბ. 253. მოსამართ-
 ლის ასაკი ბ. 187. ქალის ასაკი ს. 60
 ასაყრელი ვ. 270
 ასაშენებელი ს. 53
 ასღვა ვ. 142, 151
 ასო ბ. 66. გ. 165, 173, დ. 33. ა. 162.
 ასოთა განყოფილობა გ. 213
 ასოწამქლარი გ. 165
 ასუბუქება ა. 83
 ასული მ. 3, 11, 29, 37, ს. 1. გ. 152.

გლეხის ასული ა. 72
 აუგიანად ა. 18, 38
 აფარვა ა. 13
 აფუნჩხვა ა. 13
 აქაით ა. 98
 აქიმი იხ. ექიმი
 აქლემი ს. 81, 86, 149
 ალაბი ვ. 234
 აღგება მ. 6
 აღღგომა მ. 2. ბ. 191. ს. 44. გ. 306
 აღება დ. 18, 46. ვ. 14, 63, 81, 101, 103,
 116, 148, 206, 250, 255, 263
 აღებ-მიცემა გ. 249, 367, 390
 აღებული დ. 26
 აღთქუმა გ. 251, 291, 293, 333
 აღიარება დანაშაულის აღიარება ზ. 236
 აღმაშენებელი ა. 99
 აღმოქმედი გ. 291
 აღმოკუთვა ცვბ.
 აღმომეტყუელი ვბ.
 აღმომორჩებული კრწ.
 აღმოფხურა ბ. 261. დ. 15
 აღმოწყუეტა დ. 15
 აღმოკლომა მ. 38
 აღნადგინები მ. 37, 39
 აღნათქუემი მ. 37, 38
 აღრაცხვა გ. 374
 აღრუვა ბ. 52. ძწ
 აღრიცხვა ქუეყნის აღრიცხვა ბ. 349
 აღსავსე კ. 21
 აღსრულება მ. 38
 აღწევა ვ. 218
 აღწონა მ. 12
 აყრა ვ. 61, 152, 158, 199, 270
 აყრილი ვ. 103, 163, 201
 აყუანა ვ. 261
 აშა ვ. 86
 აშენება ბ. 231, 265, 287, 345. გ. 378.
 კ. 7. ვ. 103, 246
 აშეება ვ. 174
 აშლა ვ. 81
 აშორება ვ. 206
 აწონა გ. 247. ა. 95
 აჯა ვ. 3

ბაზარი ს. 149 ბაზრისა და ქუჩის შემო-
რონიება ბ. 2, 383. ბაზარში შერცხვე-
ნა ბ. 77, 80, 242, 382
ბანაკი მ. 36.
ბანება ბ. 118
ბანი ს. 132. ბ. 266
ბაყი ბ. 274, 276 ბაყის მოპარვა ბ. 275.
ბაყის ხანდაზმულობა ბ. 276. ორმაგი
ბაყი ბ. 276. საქონლის ბაყი ბ. 275.
ბარათი ვ. 104
ბარბაროზი ბ. 39
ბარი ვ. 171, 172
ბატკანი გ. 152
ბატონი ბ. 5, 50, 82, 85, 106, 119, 153,
159, 160—171, 235, 249, 271, 288,
295, 302, 308, 319. ს. 23, 72. გ. 152
384, ა. 4, 9, 10, 18, 31, 33, 40, 42 —
45, 71, 72, 77, 78, 95, 96. ვ. 9, 10,
23, 42, 56, 80, 98, 110, 135, 160, 200,
202, 231, 258, 259, 261,
267, 268, 270. ალაგის ბატონი ბ. 53,
231, 255, 274, 396. ახალი ბატონი
ბ. 309. ბატონის მტკლვა ბ. 172. ბა-
ტონის ორგულობა ბ. 50. ბატონის
სამსახური ბ. 159. ბატონის საქმე ბ.
54. უწინდელი ბატონი ბ. 309, ქუეყ-
ნის ბატონი გ. 389
ბატონიშვილი ბ. 154, 169
ბატონ-ყმა ვ. 258
ბალი ს. 39, 109. გ. 152, 241, 249, 267,
323, 383, 384, 387, 389. ვ. 103, 104,
162, 246. ბ. 234, 260
ბე ბ. 4. ს. 14 ბეს მიმცემი ბ. 4
ბებია ს. 80. გ. 201
ბეგარა ბ. 272. ს. 44, 108. გ. 152, ვ. 162.
სამეფო ბეგარა ბ. 272
ბეგარი ძ. 2, 8
ბედელი მ. 26
ბელი ბ. 348
ბელითი ა. 36
ბელითად ა. 40
ბეითალმალი ძ. 26. ვ. 175

ბერეტუტი გ. 284
ბერი ბ. 54, 128, 161, 227, 303, ს. 137.
გ. 151, 284, 291, 361, 402
ბერიკაცი გ. 402
ბერი-მეუღაბნოე გ. 402
ბერონა ბ. 303
ბეჭედი ბ. 108—113, ს. 58. ვ. 143, 260
ბიზღება ბ. 53, 141, 167
ბილწება მ. 7, 11, 51
ბილწი გ. 299, 318
ბინა ბ. 266
ბირება ა. 1. ვ. 198
ბიძა ბ. 278. ს. 55 ქალის ბიძა გ. 251
ბიძასძე ძ. 7. აშ.
ბიჭი მ. 22. ა. 31. ბიჭთან ურიგოდ მქცე-
ველი გ. 178, 339
ბიწი მ. 7
ბიჯი ა. 13
ბედელი ა. 169¹
ბნელა ს. 22, 35
ბნელიანი ს. 82. გ. 157, 159, 332
ბოგანო ვ. 100
ბოჯი ს. 67, 88, გ. 165, 2151, 295, 338,
346, 402. ა. 29
ბოზობა ბ. 346, 352, 398. ს. 47, 66, 64,
87, გ. 169, 178, 180, 201, 260, 272,
295, 296, 298, 341, 347, 356, 402,
ვ. 9, 42, 63, 67, 68, 87, ა. 29, 50.
ბოზობის მოქმედი ს. 62. ბოზობით
შობილი ს. 129
ბორაკი გ. 181
ბორკილი გ. 316. ბორკილის გაღება ბ.
380
ბოროტი მ. 8, 9, 29, 30, 36, 44.
ბ. 87. ს. 54, 55, 107. გ. 266,
362. ბოროტის მოქმედი გ. 393. ბო-
როტის მქნელი გ. 347. ბოროტის ნაქ-
მარობა გ. 208. ბოროტის ნდობა გ.
382
ბორჯალი ს. 21. ა. 79
ბოსტანი ბ. 46, 102, 254, 342. ს. 39,
109, გ. 152, 249, 384, 389, ვ. 104. ა.
52. ბოსტანის წართმევა ბ. 47
ბოძება ძ. 3, 5, 6, 28. ვ. 23, 113, 170,

233, 270. ა. 60. საქონლის ბოძება ბ.
180
ბრალემა ს. 4. გ. 370. ვ. 193
ბრალი მ. 32. გ. 184, 311, 315. ვ. 197,
226
ბრალიანი ს. 114
ბრიყვება გ. 390. ბ. 55
ბრმა მ. 52. გ. 218, 332, 340. ბ. 115
ბრჭობა იხ. ბჭობა
ბრძანება ბ. 17, 25, 79, 124, 128, 183,
192, 196, 201, 226, 241, 287, 361,
369, 370, 391, 403. ს. 3, 5, 8, 11, 27,
29, 30, 53, 57, 60, 62, 72, 78, 79.,
84, 95, 102, 104, 109, 110, 128, 129,
143, 147, ძ. 13, 19, 27. კშ. ა. 3, 99.
გ. 152, 153, 155, 181, 186, 187, 189,
190, 199, 223, 232, 236, 251, 252, 257,
261, 284, 303, 311, 322, 329, 331,
336, 344, 349, 353, 362, 373, 378,
379, 402. ვ. 177. ბრძანება რიგისაგან
ს. 23. კანონის ბძანება გ. 154, 188,
292, 345, 347, 361, 396, 399. მთავრის
ბძანება ბ. 261. რიგის ბძანება
ს. 23, 40, 88, 117, გ. 202, 207, 265,
სამართლის ბძანება გ. 238, სახარების
ბძანება გ. 240 კელმწიფის ბძანება
გ. 370, 390
ბრძენი სშ. გ. 151—153 კკუით ბრძენი
გ. 332
ბრძოლა მ. 15—17, 19. ა. 42, 49, 163.
ბ. 83, 385
ბუღე მ. 25. გ. 267. ვ. 7
ბუნება გ. 171, 400. ა. 90. ბ. 401
ბურღო ა. 64
ბურღობა ა. 64
ბძანება იხ. ბრძანება
ბჭე მ. 29. ბ. 136, 139. ა. 3, 41, 90, 100
ვ. 159, 215, 264 ბჭის სამართალი ბ.
137, 138. სოფლური ბჭე ბ. 186
ბჭობა ა. 20, 27, 40, 77. ვ. 207, 267
ბჭა გ. 226, 234, ვ. 192

ბ

გააზატება ვ. 234
გაანგარიშება ვ. 94, 189
გააშიყება ვ. 60, იხ. არშიკობა
გაბარებული ბ. 309
გაბეზრება ა. 48
გაბოზება გ. 160, 297
გაბრუნება გ. 308
გაბჭობა ა. 34, 90
გაგდება ბ. 1, 35, 55, 56, 76, 77, 219,
257, 289, 337, 344, 351, 380. ს. 67,
87, 102, 137, გ. 381. ვ. 83.
მამის გაგდება ბ. 296. ეკლესიიდან
გაგდება ბ. 401, გ. 379. სამკუიდრე-
ბელისაგან გაგდება ბ. 80. საყდრიდან
გაგდება ბ. 235
გაგდებული ვ. 261. ბ. 303
გაგზავნა გ. 376 სავაჭროდ გაგზავნა ბ.
106. ძალად გაგზავნა გ. 386
გაგზავნილი გ. 323. ვ. 229
გაგინება ვ. 91
გაგინებული ვ. 91
გაგიჟება ბ. 295, 356. გ. 398
გაგონება ბ. 55, 82, 85, 149. გ. 361. კ.
15, ძშ. ვ. 13, 205, 216. ა. 50. 58
გაგონილი ბ. 148—149
გაღაწყუეტა ვ. 263
გაღიდება გ. 312 ვ. 23. გაღიდების რიგი
გ. 312
გაღიდებული ვ. 29
გავა ვ. 182
გავალემა ბ. 107. ვ. 125
გავარდნა ვ. 48, 92, 192
გავაჭრება გ. 181
გავლა ვ. 254
გავლება ვ. 143
გავლენა ა. 35, 72, 137
გავლენილი ა. 22
გაზაფხული გ. 247
გაზღა იხ. გაზრდა.
გაზილი ს. 25
გაზევა ვ. 183
გაზითვა ბ. 3, 279. ს. 53
გაზრახ ვ. 188

- გაზომვა ვ. 49
 გაზრდა ვ. 203, 261. გ. 340. ა. 55¹, 82
 გაზრდილება ა. 31
 გათავება ვ. 166, 177. ა. 57, 60.
 კ. 21. ბ. 344
 გათავისუფლება ვ. 258, 259
 გათარხნება ბ. 271, ვ. 162. სამკვიდროდ
 გათარხნება ბ. 271 ქრთამით გათარხ-
 ნება ბ. 226
 გათვლა ვ. 190, 191
 გათხოება გათხოების დრო ს. 57. ა. 82
 ქალის გათხოება ს. 59
 გათხოვილი მ. 32. გ. 179, 231, 254, 290,
 348
 გაჯაციელება ა. 54
 გაკვრა ვ. 42
 გაკითხვა ა. 91, 103
 გაკრეპა ბ. 2, 34, 49, 68, 77, 233, 259,
 382
 გალავანი გ. 241. ვ. 103
 გალახვა ს. 25, 88. გ. 188, 280, 361
 გალაშქრება გ. 152, 401
 გალობა ბ. 401. გ. 359
 გამაგრება ა. 42
 გამამღები გ. 358
 გამამცემი ს. 21, 35
 გამამცხადებელი სამართლის გამამცხადე-
 ბელი ბ. 58
 გამართვა ა. 134
 გამართლება ს. 115, 137. გ. 188. ვ. 33,
 39, 174
 გამარჯვება ა. 19
 გამგზავნელი გ. 152, 372, 376, 377. ვ.
 229
 გამგონე გ. 262, 267
 გამდელი ბ. 128, 201, 252
 გამდიდრება გ. 240
 გამწითება ვ. 110
 გამწითული ს. 143
 გამწრდელი ს. 129. ვ. 261 ძუძუთ გამ-
 წრდელი გ. 343
 გამთავება ს. 59. გ. 220, 382
 გამთელება ბ. 64. გ. 332, 381, 382
 გამთხოვებელი ვ. 225
 გამკვიდრება ა. 31
 გამკურნებელი ქორცის გამკურნებელი
 ს. 137
 გამოარ (გამოუაროს) ა. 40, 85
 გამობარება ბ. 309. ვ. 235
 გამობრუნება ა. 42. ბ. 81
 გამოგდება ბ. 235, 246
 გამოვლება ვ. 48
 გამოვლინება მ. 6, 41
 გამოთრევა ა. 123
 გამოთხოვა. ა. 55
 გამოკვლევა მრუდად გამოკვლევა კ. 19
 გამოკიდება ვ. 87, 97, 162, 176.
 გამოკითხვა მ. 14. გ. 377, კ. 12
 გამომართლება ვ. 62, 97, 174
 გამომეტება ა. 132
 გამომღებელი ა. 83
 გამოწაღები ა. 44
 გამოწახვა ა. 4, 40, 58, 59, 103. ვ. 24,
 157, 164, 264
 გამოპარვა ბ. 296
 გამორევა ვ. 94
 გამორთმევა ბ. 166, 215, 275, 307, 330,
 342, 390. ს. 26. გ. 389. დ. 45. ვ. 63,
 94, 95, 103, 130, 135, 156, 218, 229,
 230, 236, 260, 270. სამეფოდ გამორ-
 თმევა ბ. 360. ძალად გამორთმევა გ.
 164.
 გამორჩევა გ. 287, 325, დ. 6 ვ. 100
 გამორჩეული გ. 287
 გამორჩომა ბ. 196. გ. 355
 გამოსავალი გ. 181, 235. ს. 144. ვ. 217
 გამოსარჩომი გ. 153, 359
 გამოსალეები გ. 152. ს. 42 ვ. 105. საბა-
 ტონო გამოსალეები გ. 400. სათავადო
 გამოსალეები გ. 152. საქელმწიფო გა-
 მოსალეები ს. 108, გ. 152
 გამოსაყვანელი დ. 2
 გამოსაქსნელი ბ. 91
 გამოსვლა ხანის გამოსვლა დ. 46. ა. 42,
 56, 61
 გამოსრულება მ. 51
 გამოტანა ვ. 205
 გამოტება ბ. 307

- გამოტყუება ღვინოში მამულის გამოტყუება ბ. 24
- გამოქცევა ბ. 81
- გამოქცეული ბ. 333
- გამოდება ა. 13, 71. ვ. 173, 177, 193, 258. ბ. 104, 139
- გამოყვანა ვ. 51. ბ. 362
- გამოყოლა ძ. 29
- გამოჩენა მ. 33. ს. 35. გ. 298, 330. კ. 1, 16. ძ. 28, 45. ა. 16, 58, 59, 90, 92. ვ. 58, 62, 167, 179. ბ. 120, 140, 244—246.
- გამოჩენილი ვ. 36
- გამოცდა გ. 299, 394
- გამოცემა მ. 4
- გამოცვლა ბ. 116, 176
- გამოცხადება ბ. 20. წერილის გამოცხადება ბ. 61
- გამოძებნა ვ. 143, 147, 182
- გამოძიება მ. 8. კ. 1, 14. ვ. 3, 161
- გამოწვა გ. 248
- გამოწვევა ძ. 29
- გამოწირვა შეწირულის გამოწირვა გ. 389
- გამოწულიღვა კ. 15, 16
- გამოხუმა მამულის გამოხუმა კ. 20
- გამოჯსნა ბ. 200 დატყუებულის გამოჯსნა ბ. 38. ტყუეობიდამ გამოჯსნა ბ. 39 ტყუის გამოჯსნა ბ. 40, 41
- გამპარავი ს. 21
- გამჟღავნება ბ. 30, 171. გ. 164. ვ. 236
- გამრავლება ს. 64
- გამრიგე ს. 60, 69. ვ. 17, 34
- გამსყიდველი ბ. 4, 9, 241. ს. 14, 21, 36, 39, 97. გ. 152, 208, 247—249, 335. ა. 45
- გამტანი გ. 226
- გამტყუნება ბ. 246, 339, 342. ს. 96, 107, გ. 180, 188, 244, 293, 308. ვ. 40, 227, 236. ა. 63
- გამტყუნებული ვ. 7
- გამღები ვ. 224
- გამყრელი გ. 252
- გამშვები გ. 272, 289
- გამცემელი ა. 136
- გამცემა ქალაქის გამცემა გ. 152, ცხნის გამცემა გ. 152
- გამძლოლი ს. 3, 60, 92, 137
- გამძვლებელი გ. 231
- გამხველი სჯულის გამხველი ბ. 140
- გამხრწნელი ქალწულის გამხრწნელი ბ. 191
- განათლება წმინდათ განათლება გ. 359
- განდამც აშ., 33, 59, 85, 88
- განაყოფი ძ. 9, 10. ვ. 80
- განაჩენი აშ. 66. ძშ., 7, 37. ვ. 23, 24, 205, 206
- განაწილება მ. 22.
- განაჩენ-დაუდებლობა ძშ.
- განახვერება ძ. 10
- განბრძნობილი ა. 57
- განგება მ. 8. ა. 52, 99
- განგებული ბ. 164
- განგუმერა ბ. 380
- განდგომა ბ. 60
- განდგომილება ბ. 31
- განდგომილი ბ. 291
- განდობა ბ. 42. გ. 282, 298, 393, 402. ა. 64. კანონის განდობა გ. 323
- განდრეკა მ. 45
- განვარდნა მამულისაგან განვარდნა კ. 4
- განვოტება ბ. 349
- განზარახვა კრშ., ბ. 1, 55, 108, 129. ვ. 42
- განთავისუფლება ბ. 7, 40, 158, 168, 191
- განთავისუფლებული მ. 6.
- განთიადი კრშ.
- განკანონება ბ. 78
- განკითხვა ბ. 2, 140, 156, 189, 209, 214, 258. გ. 170. კ. 1, 8, 13. ვ. 14. განკითხვის დღე გ. 396. მართალი განკითხვა კ. 14, 15, 16
- განმართლება მ. 48. კ. 19
- განმარისხებელი ა. 90, 94
- განმაწესებელი ბ. 363
- განმგე ბ. 128, 135. ალაგის განმგე ბ. 272. ეკლესიის განმგე ბ. 226, 228
- განმგებელი მ. 7. ძ. 2—5, 18, ბ. 226, 237, 249. მონასტრის განმგებელი ბ. 227. სახლის განმგებელი ბ. 160, 201.
- განმგეობა ბ. 1, 128

- განმედგარება მ. 18
 განმზრახი ბ. 55, 128
 განპატიუება კ. 5, 16, 17, 23. დ. 3, 15.
 ა. 66. გ. 283. ბ. 63, 83, 95, 232, 294,
 322, 333, 361, 373, 388. სიკუდილით
 განპატიუება კ. 23. კრმლით განპატი-
 უება ბ. 350, 358
 განრაცხილი ბ. 1
 განრომა მ. 12
 განსაგებელი მ. 8
 განსატევებელი მ. 41
 განსაცდელი ბ. 295, 397
 განსვლა ს. 15, 48
 განსჯა მ. 48. ბ. 1, 201. ა. 86 ვ. 229
 სამართლის განსჯა ბ. 1. უსამართლოს
 განსჯა ბ. 1
 განტევება მ. 33, 41.
 განქარება ბ. 1 გ. 398
 განქიქება ა. 41, 86
 განყენება საპატრონოდან განყენება ს.
 100
 განშორება ბ. 72, 76, 93, 354, 362. ს. 54,
 67. კარისაგან განშორება ს. 119. კურ-
 თხევისაგან განშორება გ. 361. რიგიდამ
 განშორება გ. 289. ფიცს განშორება
 ბ. 409
 განშორებული გ. 153, 359. ეკლესიისა-
 გან განშორებული ბ. 55
 განჩინებული მ. 36, ვშ.
 განცრუება მ. 48
 განცხადება მ. 34, 52. ა. 60
 განძი გ. 182
 განძარცვა მ. 29. კ. 2
 განძება მ. 22
 განწესება კრშ., ბ. 2, 190, 231, 362. კ. 2.
 სჯულის განწესება ბ. 1, 368
 განწესებული კრშ., ბ. 197, 229, 371. კ.
 21. მეფისაგან განწესებული ბ. 196
 განწმენდა მ. 27, 51. გ. 283. რიგით გან-
 წმენდა გ. 295. ტანის განწმენდა გ. 400
 განჭირებული ა. 23
 განხილვა მ. 29
 განხარწნა ბ. 20, 78, 98, 211
 განხარწნილი ბ. 20
 განჯღილი კ. 1.
 განჯღომა მ. 29

- განჯურვება მ. 12
 გაპარება ს. 62
 გაპარვა ს. 21, 145. საპყრობილით გაპარ-
 ვა ბ. 381
 გაპარსვა ბ. 383. დ. 2
 გაპარული ს. 24
 გაპატიჯებული ბ. 362
 გაპირება ა. 50
 გარდაბიჯებინება ვ. 116
 გარდაგდება საპატრონოდან გარდაგდება
 გ. 332
 გარდაგება ს. 6. ვ. 164
 გარდადგომა რიგს გარდადგომა გ. 362
 გარდადგომილი დ. 13
 გარდადრეკა მ. 7
 გარდავარდნა მ. 26. ბ. 99, 269
 გარდაკიდება ა. 83, 92, ვ. 226
 გარდამავალი ვ. 61
 გარდამდგომი გ. 251
 გარდამისნება ა. 66.
 გარდამოსვლა ა. 57
 გარდამოქლომა ბ. 1
 გარდამრუდება ბ. 1
 გარდამხტალი ვ. 179
 გარდასაბურავი გ. 396
 გარდასაქადი დანაშაულის გარდასახადი
 გ. 393
 გარდასაქდელი ა. 119.
 გარდასრული ა. 25
 გარდაფარება გ. 370
 გარდაქცევა მ. 8. ბ. 1. სამართლის გარ-
 დაქცევა ბ. 2
 გარდაყენება ბ. 2. გ. 194, 200, 282, 288,
 323. ებისკოპოსის გარდაყენება გ. 198.
 მღვდლობიდან გარდაყენება. გ. 155.
 323, 337, 342, 399. რიგიდამ გარდა-
 ყენება გ. 192. სამღვდლო რიგიდამ გარ-
 დაყენება გ. 378. ტახტისაგან გარ-
 დაყენება გ. 380.
 გარდაშვება ა. 40
 გარდაცვალება გ. 208, 209, 310
 გარდაწყუეტა ს. 14, 103, 135. გ. 226,
 240. დ. 27. ვ. 14, 165, 200, 205 ბ. 199
 გარდახვეწა ა. 1, 4, 22. დ. 1
 გარდაჯღა გ. 164, 166 177, 186, 268,
 272, 282, 286, 293, 295, 296, 313,

- 315, 319, 323, 369, 374. ა. 1, 4, 27, ვ. 37, 39, 57, 131, 145, 210, 217, 225, 236, 242, 247, 266. ეალის გარდაცლა ს. 123. საკანონოს გარდაცლა გ. 259, 318, 321, 326—329, 335—337, 346, 393
- გარდაქდევა ა. 22, 103
- გარდაქდევინება ს. 105, 107, 110, 114, 116, 146. გ. 169, 170, 178, 186, 189, 195, 211, 231, 290, 360, 363, 383, 393, კ. 6, დ. 1. ვ. 79, 155, 160, 226, 236, 240. ბ. 376. ებისკოპოსის მიერ გარდაქდევინება გ. 290.
- გარდაქლომა მ. 8. გ. 179. ძმ. 27. ა. 16, 58. ვ. 264
- გარევა ვ. 105, 225. ბ. 201, 286
- გარემოდგომა მ. 19
- გარიგება ბ. 15, 199, 231. ს. 12, 46, 80, 98. გ. 187, 188, 241, 250, 293, 307, 310, 323, 332, 351, 352, 358, 375, 379, 380, 383, 390, 396, 402. ვ. 3, 10, 15, 17, 33, 77, 78, 80, 158, 173, 175, 206, 216, 237, 241, 255, 270. გარიგების მიღება გ. 379. გაყოფით გარიგება გ. 397. როგით გარიგება სმ. საქმის გარიგება ბ. 231. საყდრის გარიგება გ. 400, სახლოთა გარიგება გ. 359
- გარიგებული გ. 331, 380, 388
- გარიღება ვ. 42, 76
- გარიღებული ა. 38. ვ. 76.
- გარიღნება ა. 38
- გარისხება ს. 104. გ. 187, 346, 356. ა. 38
- გარკვევა ვ. 103, 115
- გარონინება ვ. 61, 228
- გარჩევა ვ. 157. საქმის გარჩევა ბ. 193
- გარჯა გ. 153, 157, 249, 277, 283, 365, 393, 396. ა. 126. ვ. 159. სამართლის გარჯა ბ. 404. ტანის გარჯა გ. 282
- გარჯა-გარდაქდევინება გ. 393
- გარჯილობა გ. 151
- გასამართლება ვ. 40, 131
- გასამართლებული ვ. 206
- გასამნება მოწმებით გასამნება გ. 397
- გასამრჯელო ვ. 229
- გასამურელო ს. 113. ვ. 100, 101, 103
- გასამძღვრა ვ. 241
- გასარჯვა ბ. 295 გ. 185, 360. ვ. 133, 241, 243
- გასასინჯავი გ. 180
- გასატეხი ს. 53
- გასაყოფი ვ. 103, 104
- გასაჩენელი ა. 99
- გასაცვეთი ს. 53, 57
- გასახეობრებელი ვ. 95, 251
- გასევა ვ. 177
- გასვლა დ. 36, 38. ვ. 154
- გასინჯვა ბ. 53, 66, 140. ს. 64, 67, 120. გ. 153, 177, 189, 213, 221, 226, 229, 239, 253, 297, 298, 310, 315, 320, 322, 323. ვ. 66, 76 88, 103, 143, 159, 167, 182, 190, 206, 260. ა. 159. სამართლის გასინჯვა ბ. 193. სიტყუის გასინჯვა, ს. 119. გ. 238
- გასრული ა. 72
- გასტუმრება გ. 301, 373
- გასული გ. 272. გზიდამ გასული გ. 390.
- გასულიანება გ. 375
- გასყიდვა ბ. 203, 310, 383. გ. 387. ვ. 97, 109, 164, 218
- გასყიდული ს. 39, ბ. 6. გ. 208, 292. ვ. 136, 186. გასყიდული მამული ბ. 6
- გასწავლება გ. 373
- გასწავლული გ. 151
- გასწორება დ. 29
- გასჯა ვ. 229. ა. 86
- გატანა ა. 46, 47. ვ. 103, 170
- გატანება ვ. 7, 38
- გატანჯვა ბ. 321, 362
- გატარება ვ. 170.
- გატეხა ს. 121. გ. 230. დ. 44. კ. 2. ა. 109, 113, 145, 146. ვ. 9, 37, 155, 210, 227, 239, 249, 264, 267. მოწმით გატეხა ბ. 306. სახლის გატეხა ს. 148. გ. 223
- გატეხილი ვ. 131
- გატყლომა ა. 63
- გაუგინებელი ა. 40
- გაუგონარა გ. 255, 262
- გაუგონელი გ. 267

- გაუგონლობა გ. 262
 გაუთხოვარი გ. 330
 გაუკითხვად ვ. 251
 გაუმართობა გ. 250, 394
 გაუპატიება ა. 35
 გაუპატივება გ. 260. ა. 23
 გაუპატივებულო ა. 36
 გაურჯელობა გ. 394
 გაუფთხილებელი გ. 377
 გაუყარი ვ. 231
 გაუყოფარი დ. 7
 გაუყოფელი დ. 17. ა. 22
 გაუყრელი ვ. 81, 139
 გაუყრელობა დ. 41. ვ. 98
 გაუშვებლობა გ. 166. ა. 98
 გაუწყუბტელი კ. 7
 გაუხარებელი გ. 273
 გაფრთხილება გ. 220, 268, 305, 363, 376, 388, 391, 395, 398, 400. ბ. 376
 გაქარება გ. 400
 გაქირავება ა. 92
 გაღარიბება ა. 40. ბ. 170, 184. ვ. 132, 220
 გაყენება ს. 6. ა. 150
 გაყიდვა მ. 4, 44. ბ. 4—6, 13, 15, 175, 178, 203, 226, 256. ს. 8, 14, 26, 39, 86, 97, 146. გ. 205, 208, 216, 222, 224, 233, 241—243. 245—247, 240, 260, 292, 357, 367, 371, 401. დ. 16. ა. 45, 76, 81, 95¹. ვ. 96, 97, 142, 254 გირაოს გაყიდვა ბ. 101. ერთობილად გაყიდვა გ. 367. კაცის გაყიდვა კ. 1. მამულის გაყიდვა ბ. 199. მკვლელის გაყიდვა გ. 152. მსუბუქად გაყიდვა გ. 247. ქურდის გაყიდვა გ. 152. ყმის გაყიდვა ს. 22 ბ. 8. შვილის გაყიდვა ბ. 11.
 გაყოლა დ. 19. ა. 46, 58. ვ. 39, 84, 85, 231
 გაყოფა მ. 12, 20. ბ. 278—280, 283, 286, 287, 324. ს. 113. გ. 152, 254, 345, 350, 358, 366, 387. დ. 18. ვ. 103, 112, 114, 115, 204. საქონლის განყოფა ბ. 387, გ. 165 შეწირულობის გაყოფა გ. 358
 გაყოფილი ა. 22
 გაყრა მ. 22. ბ. 324, 397, ს. 46, 47, 81, 83—85, 113, 128, ვ. 157, 159, 161, 162, 165, 116, 347, 362, 368. დ. 41. ა. 50, 72, 140, 154 — 156. ვ. 23, 63, 66, 80, 98, 99, 111, 139, 204, 262, 268. ცოლქმრის გაყრა. ს. 86. ცოლქმრებიდან გაყრა ბ. 72, 399
 გაყრილი ს. 128. ვ. 81, 139, 233, 261
 გაყუანა ა. 49, 72. უწილოდ გაყუანა ს. 102
 ცხოვრებისაგან გაყუანა ბ. 329
 გაყურებული გ. 375
 გაშვება ბ. 284. ს. 46, 88. გ. 157, 159, 180, 203, 318, 326, 338, 341, ვ. 67, 87, 225. ა. 71, უშვილობისათვის გაშვება გ. 346. ქმრის გაშვება ს. 88. ცოლის გაშვება გ. 295, 296, 322. ს. 82
 გაშვებული გ. 272, 345. ვ. 68
 გაშინჯვა გ. 234, 249, 319, 375, 393.
 გაშიშვლება ა. 23
 გაშლა ვ. 226
 გაშორება გ. 178, 304, 310, 314, 354, კარისაგან გაშორება გ. 183. საპატრონოსაგან გაშორება გ. 207. საყდრისაგან გაშორება გ. 400, რიგისაგან გაშორება გ. 400.
 გაჩენა კ. 7, 16. ძუ., 1, 11, 15, 18, 19, 29, 33, 42, 44. ა. 62, 99. ვ. 15, 23, 43, 45, 47, 52, 81, 92, 126, 167, 205, 221, 258.
 გაჩენილი დ. 2, 5, 42. ა. 56, 99. ვ. 18, 226
 გაცარცვა ბ. 36—37, 328, საფლავის გაცარცვა გ. 282. ვ. 178 ა. 97, 118, 123, 148, 166
 გაცემა ვ. 128, 130, 133, 209, 221, 264. ა. 136. მტერზე გაცემა ბ. 32
 გაცემა ა. 92
 გაცვლა ვ. 166, 167, 187. ბ. 241
 გაცინება გ. 383
 გაცლა ვ. 207
 გაცულება დ. 22, 26, 29, 44, 45. ა. 60, 90, 92, ვ. 263

გაცულილობა ვ. 167
გაცხადება გ. 298, 335, 347.
გაძარცვილი ა. 141
გაძება ძ. 3. 9. ა. 40, 48, 58, 66. მოლა-
ლატის გაძევება გ. 152. ქურდის გაძე-
ვება გ. 152
გაძნელება ვ. 88, 91
გაძოვა გ. 225
გაძლოლა ს. 5, 144. გ. 153
გაძლობა მ. 51. გ. 374
გაწილება გ. 178, 179, 231, 348. ა. 86.
ვ. 83, 262
გაწევა გ. 377. ა. 71
გაწმელა გ. 321, 332, 339.
გაწყრომა სშ. ბ. 54, 124, 290. გ. 188. ა.
3, ვ. 201, 218
გაჰირვება გ. 300, 336. ბ. 328
გაჰრა ვ. 170
გახარება გ. 383
გახეიბრება ვ. 83, 95, 220, 258
გაჯსნა ვ. 155
გაჯავრება ს. 114. გ. 187, 199, 236 მო-
სამართლის გაჯავრება ბ. 28, 193
გდება ვ. 126
გება მ. 42
გერი გ. 165, 252, 362
გერში ძ. 26, 29, 32, ა. 5, 6, 8, 12, 16,
17, 19, 35, 97, 125, 144
გვარო ბ. 1. სშ. 99. გ. 152, 198, 262.
ვ. 17, 44, 45, 69, 76 ა. 14, 16, 21—
23, 28, 30, ძ. 1, 4, 17, 26. დედის გვა-
რი ს. 90. მამის გვარი ს. 90
გვარდაბალი ვ. 143
გვარეულობა ვ. 34
გვარიანი ა. 104. ბ. 78
გვარმოდგამობა კრშ.
გველი გ. 378
გვირგვინი ბ. 201. გ. 152. ს. 46. გ. 203.
ა. 139. გვირგვინის კურთხევა ს. 52.
მართალი გვირგვინი. გ. 348. უკურთხე-
ველი გვირგვინი გ. 341. კელმწიფო-
ბის გვირგვინი გ. 380
გვერთმოწოლა გ. 348
გვირგვინაკურთხე გ. 251, 347, 356. ძ.
23. ა. 165

გვირგვინოსანი ძშ.
გზა გ. 164, 165, 264 265, 282, 320, 372,
400, ა. 96, 97. ვ. 76, 131. ბ. 36—37,
106, 117, 221, 229, 321, 326, 327,
391. გზის მიმცემი გ. 151. გზით მოს-
ვლა ა. 96. გზას მიმავალი ან მომავა-
ლი ა. 97
გინება მ. 33. ბ. 18, 56, 58, 92, 140, 162,
289. გ. 163, 189, 236, 238, კ. 17. ა. 50,
106—108, 129—131. ვ. 91, 226, 259
უსამართლოდ გინება ბ. 58
გინებული ბ. 18
გიუი ს. 82. გ. 157, 159, 262, 316, 321
გიუობა ბ. 99. გ. 315, 321
გირაო ბ. 101—104, 203, ს. 39, 53, 109
130, 134, 144. გ. 275, 279. გირაო
სახლი ბ. 103. გირაოდ დადება გ. 391.
ბ. 6, 105. ს. 133, 136. გირაოდ დაჭერა
გ. 233. გირაოსავით დადება ს. 39. გი-
რაოსავით დაუც ს. 39. გირაოს გაყიდ-
ვა ბ. 101. ს. 130, 134. გირაოს დამდე-
ბი ს. 53. გ. 233. გირაოს დამქერი გ.
233. გირაოს დაჯსნა ს. 130. ბ. 101.
გირაოს თხოვნა ს. 131. გირაოს წაქდე-
ნა გ. 233
გლახ ა. 83
გლახა გ. 152, 215, 241, 275, 302 327,
345, 346, 348, 353, 356, 365, 373,
393, 400. ბ. 1, 80, 288. მგლეჯელი
გლახა გ. 302
გლახაკი მ. 5, 46. გ. 251, 361, ბ. 230
გლეხი ბ. 49. გ. 181, 185, 188, 345, 346,
348, 357, 358. კ. 1, 13, 22. ძ. 42.
ა. 11, 20, 35, 37, 53, 68, 70—74,
76—77, 82, 116, 121, 130, 149, 153,
155, 160. ვ. 12, 14, 22—25, 33, 41,
49, 52, 75, 83, 100, 102—104, 162,
163, 203, 270.
გლოვა ბ. 82, 96, 98
გმობა გ. 402. რიგის გმობა გ. 193. ქრის-
ტეს გმობა გ. 168
გოგირდი გ. 181
გოდოლი კრშ.
გოგო ს. 88. ვ. 262
გონება ა. 90 ბ. 1

გონიერი ბ. 55
გორა ვ. 241
გოდარა ს. 34
გრძნება (აგრძნათ) მ. 8. ბ. 361
გრძნეულება ა. 146
გრძნეული მ. 11. ბ. 346
გუაღე მ. 3.
გუამი მ. 36. ბ. 361
გუემა მ. 48. ბ. 51, 100. ა. 109. ვ. 65
გუთანი ვ. 204
გულანჩხლობა გ. 165
გულარადო ა. 64, 172
გულარადობა ა. 64, 172
გულება მ. 5
გულთამხილავი გ. 402
გულთამხილველი გ. 370
გულკეთილობა კრზ.
გულმოწყალება ა. 40
გული ვ. 156, 227, 262. ა. 39
გულის თქუმა მ. 1. ბ. 38
გულის უჭერობა გ. 344
გულისყური სშ. ვ. 143
გულისყურაკლები გ. 153
გულისწყმა ვბ. კრზ.
გულისწყმის-ყოფა ბ. 1, 58
გულმედგარი მ. 18
გულსმოდგინება ვბ.
გულქუაობა გ. 165
გულცეცხლობა გ. 255
გულწმინდა გ. 151.
გუნდა გ. 181
გუნება ს. 58. გ. 252, 321. ვ. 59, 70
გუნებაკეთილი გ. 151

დ

და მ. 52. ს. 1, 43, 89. გ. 251, 252, 254, 330,
362, 367. ბ. 279, 280. დედის და ს.
55, გ. 362. მამის და ს. 143. გ. 362
დაბადება გ. 156, 331. სშ. ა. 49. ვშ.
დაბადებულება ა. 31
დაბადებული გ. 331
დაბალი ვ. 49
დაბარებული ბ. 363
დაბეზლება ს. 70, 110. გ. 202, 260, 269,
283, 336. ბ. 53, 140, 151, 156, 167,

192. ვ. 227, 253. სიკუდილის დაბეზ-
ლება გ. 152
დაბეზლებული ბ. 200, 201
დაბერება ძ. 16. ა. 72
დაბერვა ვ. 195
დაბეჭდვა ვ. 161, 206, 240. ბ. 108, 116
დაბმა ს. 117, ბ. 91, 100, 199, 293, 379,
ა. 41, 45. ვ. 61, 64. ქურდის დაბმა.
ბ. 17 ჯაჭვით ან კუნდით დაბმა ბ. 380
დაბმული ბ. 379. დაბმული ყოლა ბ. 379
დაბნელება გ. 312, 378.
დაბრალება ბ. 90
დაბრმავება ბ. 115, 257, გ. 214
დაბურვა გ. 275, 373
დაგდება გ. 352. კ. 23. შშ., 14, 16,
21. ა. 29, 32, 50. ვ. 72—74, 76, 80,
168, 184, 260
დაგერშა ა. 124
დაგირავება გ. 274. ს. 53. სულის დაგი-
რავება გ. 274. ბ. 6
დაგლაზავება გ. 240
დაგლეჯა გ. 371. წვერის დაგლეჯა გ. 183
დადასტურებული ა. 57
დადგინება მ. 7. ვ. 215 ქრთამით დად-
გინება კ. 18
დადგინებული ს. 60
დადგომა ვ. 59, 60, 100, 102, 236. ძშ.
თევდებად დადგომა ა. 68, 69. ბ. 81,
279
დადგრომა მ. 52
დადება გ. 309. ძ. 2, 8, 10, 15, აშ. ვ. 24,
37, 111, 147, 152, 165—167, 197, 207,
210, 226, 236, 237
დაეკანი გ. 152, 414, 415
დავარდნა ა. 153
დავ-გამოთხოვნა ვ. 197
დავთარი ბ. 252. ვ. 199, 200
დავითნი კ. 8
დავიწყება ბ. 195, 256, 408
დავობა ვ. 188
დავრდომილი გ. 251, 265, 276
დაზიანება ბ. 8. მოსამართლის დაზიან-
ება ბ. 19, ვ. 383.
დაზიარება ძ. 16

დათობა ვ. 42, 56, 83, 207
დათხოვა ვ. 228
დათხოვილი ს. 13
დაკარგვა ბ. 39, 242, 283, 307, 315, 326,
327, 334, 398. გ. 170, 224, 230, 264,
ვ. 201, 207. სამართლის დაკარგვა ბ.
18, 134, 246, 379
დაკარგული ბ. 334. გ. 233, 236. ა. 92
დაკაცება ს. 99, 144
დაკვრა გ. 155, 165, 207, 213, 281, 381,
383, 388, ჯოხის დაკვრა ბ. 257, 312.
183 ვ. 81, 266, 267
დაკითხვა ვ. 162
დაკირვა კ. 22
დაკლება ძ. 19. ა. 42, 122. ვ. 76, 132,
172, 255. ბ. 102
დაკოდვა ძ. 26, 29, 38. ა. 6. ბ. 268
დაკოდული ა. 6. ვ. 254
დაკოდულობა ძ. 33, 38
დაკრება ქვის დაკრება მ. 3, 8, 21, 29
დაკრულობა ვ. 264
დალოცვა გ. 275, 309
დალოცვილი კ. 22
დამალვა ბ. 38, 39, 175, 255, 332. ს. 128.
გ. 264. ა. 92
დამამტკიცებელი ა. 102
დამაბატრონებელი ს. 30
დამართება ძ. 1, 15. ა. 36, 140, ვ. 55,
225. ბ. 58, 242, 348
დამარცხება ვ. 207. ბ. 128, 341
დამარხვა მ. 38, 51. ბ. 99, 211, 362, 402,
გ. 354. კ. 21. ვ. 175, 218, 248.
დამარხული ა. 25
დამაჯნება ა. 21
დამბადებელი გ. 171, 362. ა. 49
დამბეზღებელი ბ. 140, 141, 192, ს. 115.
გ. 152, ვ. 253
დამბმელი ბ. 379
დამგდებელი ძმ
დამგლეჯი გ. 371
დამღგომი გ. 307, 366, ვ. 60
დამღურება გ. 310. ვ. 98
დამზარე გ. 289
დამეტებული ძ. 1

დამკარგავი ბ. 70. ა. 92. ვ. 154
დამკვიდრება მ. 7. ბ. 3, 9, 23, 24, 177, 195,
277, 281, 282, 299, 284, 302, მამულის
დამკვიდრება ბ. 123. ქვეყნის დამკვი-
დრება ბ. 1
დამკვდრებული მ. 10. ბ. 277
დამკლები კ. 1
დამკურელი გ. 281
დამნაშავე ბ. 20, 140, 155, 213, 222,
339, 362, 370, 379. გ. 170, 212, 277,
286, 355, 363, 394. ვ. 76, 236. დამნა-
შავე კაცი ბ. 232
დამნაშავებელი გ. 212
დამწერგველი ბ. 15, 217, 226
დამონება ა. 50
დამონებული მ. 6. გ. 157
დამორჩილება გ. 358
დამოწმება ს. 38. გ. 397
დამოწმილი გ. 252
დამბატრონებელი გ. 254, 331, 332, 357,
396
დამსხმელი ვ. 233. ძ. 22, 26, 29, 30,
45, ა. 17, 33
დამსხმელობა ა. 33
დამტკიცება ს. 10. გ. 187, 188, 216, 223,
233, 245, 251, 252, 284, 308, 317,
333, 362, 366, 367, 374, 387, კ. 21.
ვ. 232, 260, აშ., 90 სამართლის დამ-
ტკიცება ბ. 16, 54, 108, 140, 143, 157,
239, 369, 370
დამტკიცებული ბ. 186. კ. 21
დამტურეული გ. 340
დამფიცებელი ბ. 246, 404
დამქცევი გ. 358
დამქცეველი ძ. 27
დამყენებელი ბ. 1
დამშლელი გ. 402
დამცირება გ. 240
დამცრობა ა. 3. ვ. 23
დამძიმება ს. 120
დამწვარი ვ. 193
დამწველი ბ. 224
დამწყველი გ. 238
დამწყვდვა ა. 52]

დამწყსნილი ბ. 362
დამწყუდეული ბ. 384
დამპერი გ. 300, 377, 402
დამკლება ა. 92
დამპრელი ბ. 68
დამხდური ვ. 42, 182. დამხდური მოწა-
ბე ბ. 116, 340
დამხვდომი ა. 13
დამხობა ა. 39
დამხუთავი ა. 67. ვ. 174
დამკოცელი ბ. 385
დამქსნელი გ. 240
დანაკლები ა. 169¹
დანანება გ. 249
დანარჩომი ს. 64. გ. 151, 254, 330
დანარჩუნებული ვ. 178
დანაშაული გ. 162, 168, 170, 179, 180,
195, 236, 240, 271, 282, 310, 347, 354,
355, 371, 375, 376, 393. ვ. 76, 95,
236, 253. ბ. 1, 20, 88, 140, 189, 310,
339, 362, 370. ს. 27, 47, 104. დანაშა-
ულის აღიარება ბ. 236. დიდი დანა-
შაული ბ. 362. მართალი დანაშაული
გ. 180 სუბუქი დანაშაული ბ. 164. და-
ნაშაულის ჯაზა ს. 28.
დანახვა ბ. 342. ა. 49
დანგი გ. 251, 254, 400. აშ. ვ. 16.
დანდობა ვ. 258
დანდობილი ბ. 26
დანებება გ. 240. კ. 18. ბ. 220
დანთქმა ბ. 41. კ. 21
დანიშვნა ბ. 390, 395—397. ს. 9, 57. ქა-
ლის დანიშვნა ს. 58. ცოლის დანიშვნა
ბ. 390, 391
დანიშნული ბ. 78, 93. ს. 57, გ. 341. და-
ნიშნული დედაკაცის მოტაცება ბ. 49.
დანიშნული ცოლი ბ. 392
დაობლებული ვ. 131
დაორსულება გ. 212. ბ. 357
დაპატიჟება ვ. 197
დაპატრონება სშ. 1, 2, 4, 9, 10, 13, 15,
19, 38, 48, 52, 54—56, 68, 70, 74,
77, 80, 89, 90, 99, 112, 123, 124, 142,
147. გ. 151 — 153, 155, 189, 198,

251—253, 257, 259, 331, 332, 334,
367, 396. ვ. 209, დაპატრონების რიგი
სშ. ერთპირად დაპატრონება გ. 151,
357. წიგნით დაპატრონება გ. 252.
დაპირება ბ. 228, 343. ძ. 2. ა. 95. ვ. 260,
დაპირება უწიგნოდ ბ. 178. დაპირება
წიგნით ბ. 178
დაპყრობა მ. 6
დაპყრობილი გ. 251
დარბაზი ა. 98, ვშ., 204. ძ. 1, 5—7, 11,
27—29
დარბაისელი კრშ. ვ. 24
დარბევა ბ. 77. გ. 152. ძ. 22
დარგვა ბ. 217, 218, 226, 317. გ. 235
დართვა ვბ
დარიგება გ. 166, 178, 180, 195, 256,
262, 265, 287, 298, 304, 305, 314,
347, 354, 359, 362, 359, 374, 375,
379, 390, 393, 395. პატრონის დარიგე-
ბა გ. 392. შიშით დარიგება გ. 263
დარიღება მ. 13
დარჩენა ძ. 29. ა. 46, 47, 55. ვ. 47, 254
დარჩენილი ა. 91
დარჩობა გ. 174, 201. ვ. 172. ბ. 99. მტე-
რობით დარჩობა გ. 174. უნდომლად
დარჩობა გ. 174. წყალში დარჩობა
ბ. 362, 386, 395
დარჩომილი გ. 152
დასაკლავი გ. 222
დასაკლისი გ. 359
დასარჩლება ა. 66
დასაურვებელი აშ., 168
დასაქმება ბ. 128
დასაქცევი ს. 53
დასაქერი ვ. 177
დასახელებული ა. 4, 37
დასასლება ვ. 203
დასასლებული გ. 330
დასახული ა. 84
დასაჯელმწიფებელი გ. 152
დასაჯერი ვ. 212
დასმა ძშ.
დასნეულება ა. 140
დასტაქარი ძ. 32, 36, 38

- დასტურ ვ. 25, 95, 158, 168, 183, 262, 268
- დასტური ბ. 103, 125, 265, 344, 417.
ს. 14, 63. გ. 156, 157, 161, 190, 295, 309. ა. 41, 86
- დასწრება ბ. 328, 330
- დასხდომა ძშ. ვ. 205
- დასხმა მ. 16. გ. 320. ძშ. 26, 30. ა. 12—18, 25, 33, 37, 47, 65, 115. ვ. 50, 52, 205, 207, 210, 221. ბ. 327
- დასხმული ა. 8?
- დასხმულობა ა. 18, 47
- დასჯა ბ. 56
- დატანება ვ. 201
- დატევება სამკუიდრებლის დატევება ბ. 31
- დატუქსვა გ. 166, 298, ვ. 64, 98, 225, 228
- დატყუება გ. 231, 321, 335, 365, 397, 391
- დატყუევება ვ. 34, 39, 114, 296. გ. 158, 356, ბ. 40, 83, 297—299, 379
- დატყუევებული ბ. 114, 122 დატყუევებულის გამოქსნა ბ. 38
- დაუნარჩომებლად ვ. 152
- დაუნაშავებელი ბ. 201. გ. 166
- დაუნდობარი ა. 33, 67, 171
- დაუნისნავი ბ. 78. დაუნისნავი დედაკაცის მოტაცება ბ. 49
- დაუნჯება საქონლის დაუნჯება ბ. 1
- დაურეგბა კ. 1. ძ. 2, 3, 6, 7, 9, 11, 17, 26, 32, 38—40. ა. 1—4 და სხვ.
- დაურეგბინება ვ. 259
- დაუსახლებელი ა. 4, 37
- დაუსახლებელი გ. 330
- დაუფერებელი ბ. 1
- დაუქორწინებელი ს. 57. გ. 251
- დაუშავებელი ვ. 49
- დაფანტვა ვ. 209
- დაფარვა მ. 3, 36
- დაფასება ა. 52, 95¹, 167, ბ. 14, 15, 327, 342
- დაფერება ბ. 54
- დაფიცება ბ. 146, 242,—249, 283, 403. გ. 227, 344, 402. ვ. 11, 147, 210, ა. 27, 35, 43, 44, 47, 62, 65, 66, 67, 85, 97, 113, 119, 120, 145. მოწმობით დაფიცება ბ. 240. ტყუილად დაფიცება ბ. 242, 244, 404—410. გ. 233, 236
- დაფიცებული ბ. 249
- დაქვრივება ა. 81 ბ. 288
- დაქირავება ა. 79
- დაქონება სშ.
- დაქორწინება გ. 151, 203, 313
- დაქორწინებული გ. 251, 252
- დაქცევა ბ. 262,—264, 345. გ. 284, 389. ძშ. 27
- დალათი ვ. 205
- დაღვა ბ. 386
- დალი ა. 124. ვ. 16. გაქურებული რკინან დალი ბ. 335
- დაღონება გ. 348
- დაღრეჯილი ვ. 48
- დაყენება მ. 38. ბ. 1, 2, 38, 55, 58, 128, 149, 197, 201, 238, 249—253, 346, 348, 367, 283. ძ. 5. ვ. 131, 227, თავდებად დაყენება ბ. 205. მამულზე დაყენება ბ. 388. მოსამართლედ დაყენება ბ. 187. მღდელობისაგან დაყენება ბ. 400
- დაყიდვა ბ. 101, 102
- დაყრა ვ. 179
- დაშავება გ. 173, 195, 199, 213, 220, 221, 236, 268, 281, 354, 376, 381, 382, 385, 386, 388, 391, 393. კ. 15. ძ. 33, 36. ა. 5, 6, 45, 95¹. ვ. 44, 45, 63, 80, 92, ს. 28. ბ. 63, 67, 213, 322, 339, 375, 376. ასოს დაშავება გ. 177, 382, 393. კაცის დაშავება კ. 3. ნაძლევეში დაშავება გ. 175, 176. კელის დაშავება ბ. 68
- დაშავებული გ. 244. ბ. 68
- დაშენა ვ. 76
- დაშთომა მ. 14, 46, 47
- დაშინება გ. 178, 363
- დაშინება-დარიგება გ. 280
- დაშლა გ. 389. ა. 133. ვ. 98, 170. ბ. 263, 418
- დაშორება ვ. 98

- დაჩაგურა გ. 358
 დაჩემება ვ. 170
 დაჩემებული ვ. 103
 დაჩენა ძ. 32 ვ. 48, 61
 დაჩხუბილი ვ. 251
 დაცადება მღვდლობისაგან დაცადება ბ.
 230. დაცდომა გ. 184, 185, 210, 215,
 221, ვ. 197.
 დაცვა ს. 44
 დაცივნა ბ. 230
 დაცლა გ. 240. ბ. 199
 დაცლვეინება ს. 40, 41. გ. 184
 დაძახება კაცის დაძახება გ. 152
 დაძრახვა გ. 187, 209, 291, 310, 322
 დაწამება ა. 86
 დაწამებული ვ. 38, 40
 დაწერა ა. 72. ვ. 24, 161, 200, 205, 213.
 სახელდობივ დაწერა ს. 61. სახელდო-
 ბით დაწერა ბ. 116. წიგნის დაწერა
 ვ. 213
 დაწერილი ბ. 107, 145, 210. ს. 52
 დაწესებული ა. 77
 დაწვა ბ. 41, 61, 221—225. გ. 250. ძ. 23.
 ვ. 240. ა. 168, 170. თვალის დაწვა ბ.
 362. ა. 151, 152, 162, 167. სამართლის
 დაწვა ბ. 193. სახლის დაწვა ბ. 69,
 103. სოდომელთა დაწვა კ. 21. ცეც-
 ხლში დაწვა გ. 234. ბ. 30, 171, 172,
 223. ცეცხლით დაწვა გ. 391
 დაწვენა მ. 32, 33, 52
 დაწრღება გ. 334
 დაწინდვა ძ. 5, 6. ა. 76
 დაწინდული ა. 43
 დაწოლა გ. 399. უცხო კაცის სახლში და-
 წოლა ს. 87
 დაწყება ა. 30
 დაწყებულა გ. 155, 238, 362
 დაწყებული გ. 303—306
 დაჭერილი ბ. 242. გ. 402. ვ. 57. ფასი
 დაჭერილი გ. 184
 დაჭირება ბ. 128, 230. გ. 205, 315, 400,
 ა. 88
 დაჭირებული ვ. 161, 218 დაჭირებული
 კაცი ბ. 234
 დაჭირვა ბ. 17, 31, 34, 49, 91, 107, 181,
 233, 236, 344, 379, 383. ს. 19, 57.
 გ. 171, 179, 191, 262, 290, 300, 346,
 347, 350, 357, 389, 402. ძ. 1, 6, 13.
 ა. 1, 4, 51, 88. ვ. 11, 18—22 61, 90,
 113, 158, 163, 167, 169, 171, 177,
 179, 205, 229, 231, 259. ალაგის და-
 ჭერა ბ. 269. თეთრში დაჭერა ბ. 107.
 საქონლის დაჭერა ბ. 39, 277. გირაოდ
 დაჭერა გ. 240
 დაჭირიანება გ. 358
 დაჭრა ბ. 64, 117, 268. გ. 213, 223. ვ.
 49, 63, 65, 258, 259, ორივე კელის და-
 ჭრა ბ. 34, 35. კელ-ფერკის დაჭრა
 ა. 167
 დაჭრილი ბ. 66, 68. გ. 259. ვ. 49, 92,
 194. დაჭრილი კაცი ბ. 64
 დახარჯვა ს. 8, 71, 132. ვ. 67, 107, 111,
 232. ბ. 102, 105, 215, 238, 280, 299,
 307
 დახარჯული გ. 368.
 დახლომა ა. 33, 97
 დახედვა ა. 43, 52, 60, 83, 92. ვ. 98
 დახელება ვ. 42, 61, 188
 დახვდომა ვ. 24
 დახვედრა ძ. 5
 დახვედრებული ა. 156
 დახოჯავებული გ. 326
 დახუთვა მ. 43. ა. 88. ვ. 173, 174
 დახუთვილი ვ. 174
 დაჯოცვა ძ. 41. ს. 13. ბ. 384
 დაჯსნა ბ. 7, 38, 140, 297, 298, 300 გ.
 152, 158, 189, 204—206, 212, 240—
 242, 292,, კ. 1. ა. 43, 44, ვ. 95, 260.
 გირაოს დაჯსნა. ბ. 101 ტყვის დაჯსნა
 ბ. 299. გ. 365. ფასით სიკვდილის და-
 ჯსნა გ. 152
 დაჯსნეინება ს. 133. გ. 205, 208, 243.
 ბ. 11, 41, ვ. 97, 103, 254
 დაჯსნილი ვ. 109, 260
 დაჯერება ბ. 27, 53, 101, 110—118, 182.
 გ. 361. ა. 40, 86, 91, 92. ა. 86. ვ. 13,
 228, 260
 დგომა გ. 318, 326, 378. ძ. 13, 14. ვ.

58, 119. ეკლესიის გარეთ დგომა ბ. 42.
ერთად დგომა გ. 165
ღება ძ. 29, 41. ვ. 7, 78, 183, 236
ღებულობა გ. 152, 161
ღელა მ. 1, 21, 52. ბ. 80, 115, 281, 284,
289. ს. 1, 4, 12, 48, 56, 57, 60, 70,
89, 90, 129, 143; გ. 157, 203, 207,
209, 251, 253, 154, 262, 331, 343,
383. ა. 31, 99. ალალი ღელა ს. 70.
შვილების ღელა ვ. 345, 346
ღელაკაცი ბ. 76. ს. 5, 33, 34, 36, 45,
48—51, 56, 58, 64, 66—68, 70—72,
75, 76. 78—80, 83, 85, 88, 91. გ.
151, 156—158, 161, 162, 164, 173,
186, 189, 201, 215, 238, 253, 260,
316, 331, 347. კ. 22. ა. 14, 50, 140
ვ. 84, 85, 87, 153, 195, 216,
239. დანიშნული ღელაკაცის მოტაცე-
ბა ბ. 49. დატყუებულ ღელაკაცი გ.
158. ღელაკაცის ანდერძი ბ. 118. ღე-
ლაკაცის თავდებობა ბ. 205. ღელაკაცის
მოტაცება იარაღით ბ. 49. ღელაკაცის
მოტაცება უიარაღოდ ბ. 49. მონა ღე-
ლაკაცი ბ. 399. ოსული ღელაკაცი ბ.
118, 121. გ. 212, 294. უშვილო ღელა-
კაცი გ. 334
ღელამთილი ს. 88. გ. 383
ღელაქალაქი გ. 287, 307, 309, 310
ღელა-შვილი გ. 331
ღელაწული ა. 13, 23, 33, 78. ვ. 50
ღელეული გ. 251, 252
ღელიდაშვილი გ. 362
ღელინაცვალი ბ. 290
ღელისდა მ. 52
ღელისეროი ს. 143
ღელ-მამა მ. 29. ბ. 294. გ. 260, 305,
348. ღელ-მამის დაჭირვა ბ. 49. ღელ-
მამის ლანძღვა ბ. 36, 37
ღელოფალი გ. 181. კრზ.
ღეკანოზი გ. 351. ბ. 226. უფროსი ღე-
კანოზი გ. 349
ღენა ვ. 43, 218, 265.
ღერეფანი ვ. 204
ღია ძ. 46

ღიათიკი. ს. 3. ღიათიკით მიცემა ს. 13.
ღიათიკის დაწერა ს. 11, 31. ღიათიკის
ქნა ს. 13
ღიაკონი კ. 8, 9, 18. ბ. 160. ა. 122, 166
ღიაცი ძ. 21. ა. 16, 29, 31, 32, 46, 47,
50, 72, 81, 82, 130, 141, 145
ღიდი გ. 384. კ. 1, 13, 15, 16, 20, 22.
ვ. 14, 24, 33, 49, 65, 69, 101, 102,
180, 254, 264. ღიდი კაცი ა. 25, 127,
160, 161
ღიღგვარი ვ. 143
ღიღება გ. 152. ვ. 23
ღიღებული კრზ. გ. 200 ა. 1, 2, 26, 28,
31, 35, 68, 69, 78, 99, 106, 108, 154.
ვ. 21. 22, 25—27, 30, 31, 33—40.
ღიღ-ვაჭარი ა. 100. ვ. 30.
ღიდი ხუთშაბათი გ. 306
ღიდმარხვა ბ. 189, 190
ღიდობა გ. 287
ღიდსახლი გ. 178
ღისწული ს. 2, 13
ღისწულის წულის წული გ. 362
ღოვლათი ვ. 253
ღრამი გ. 152, 165, 177, 179, 180, 252,
342, 345, 346, 348, 400
ღრაჭკანი ძ. 6, 11
ღრეკა მ. 52
ღროული ვ. 237
ღუქანი ბ. 46, 160, 382. გ. 152
ღღე გ. 152, 211, 251. კ. 7. ძშ. ვ. 55,
76, 229. სიკუდილის ღღე გ. 330, 331.
ს. 65. სამეფო ღღე. ბ. 188.
ღღეობა გ. 352
ღღიური ვ. 12

ე

ეგგური კრზ.
ებესკოპოზი ბ. 72, 79, 128, 140, 160,
201, 202, 230, 231, 237, 238, 299. ს.
3, 17, 31, 38, 54. გ. 151,
153, 155, 159, 186, 189, 190, 197,
198, 200, 285, 288, 292, 298, 301, 303,
307—310, 314, 315, 348, 349,
354, 355, 358, 359, 361, 363, 365,

- 367, 378, 379, 389, 396, 399, 401.
 კ. 1, 7—9; 11—15, 17, 18. ძმ. ვ. 27,
 175, 262. ა. 22, 99, 101, 102. ალექსან-
 დრიის ებისკოპოზი გ. 287. კარის ების-
 კოპოზი გ. 151, კიტრუს ებისკოპოზი
 ბ. 402 მაკურთხეველი ებისკოპოზი
 გ. 379 მოქადაგი ებისკოპოზი გ. 151
 უფროს-უფროსი ებისკოპოზი გ. 151
- ებისკოპოზ-დარბაისელი ვ. 24
 ებისტოლე ა. 57. ბ. 159
 ეგეზომი ა. 62, 66. 86
 ეზომი ძ. 14
 ეკალი ვ. 226
- ეკლესია ბ. 140, 201, 231, 301, 302, ს.
 44. გ. 151, 189, 190, 252, 282—284,
 287, 292, 297, 300, 313, 317, 350,
 351, 358. კ. 2, 3, 12. ვ. 217, 218. ა.
 25, 103, 109, 112, 113, 115, 152, 168
 ეკლესიას გაშორება გ. 286: ეკლესიას
 შეხვეწა ბ. 237. ეკლესიიდან გაგდე-
 ბა ბ. 401 ეკლესიისაგან განშორებული
 ბ. 55. ეკლესიისაგან შეჩვენებული ბ.
 55. ეკლესიის ალაგი ბ. 217, 226. ეკლე-
 სიის განშეგ ბ. 226, 228. ეკლესიის გა-
 რეთ დგომა ბ. 42. ეკლესიის კრებუ-
 ლი ბ. 238. ეკლესიის კრება კშ. ეკ-
 ლესიის მამული ბ. 16, 218. ეკლესიის
 მკრებველი ბ. 191, 257, 258. ეკლესიას
 მოწესე ბ. 200, 202, 226, 229. ეკლე-
 სიის საქონელი ბ. 17, 107. ეკლესიის
 სახელი გ. 291. ეკლესიის ქალაქი ბ.
 218. ეკლესიის შესავალი კ. 12. პირვე-
 ლი ეკლესია ბ. 234. სამიციქულო ეკ-
 ლესია ს. 42. გ. 151
- ელჩი ბ. 275
 ემბაზი გ. 152
 ენა ბ. 116, 230. ვ. 216, 236, 259. ენის
 ამოკვეთა ბ. 338. ენის დასუსტება გ.
 374. ენის ამოჭრა ბ. 152, 244, 406
 ენა-პრელობა ა. 32
 ენა-პრტიალი ა. 32
 ერბო გ. 152, 256
 ერგასისი მ. 33
- ერთარსება კრშ. ს. 43
 ერთბუნება ბ. 347
 ერთბამად ა. 99
 ერთგუარნი ძ. 28
 ერთგული ძ. 6
 ერთიორად ბ. 384
 ერთნახევარი ვ. 61, 75
 ერთობა ს. 126. გ. 334. ვ. 139
 ერთობილი ა. 52
 ერთპირ ვ. 12, 13
 ერთსახლი ა. 22, 23. ვ. 98
 ერი მ. 52. ბ. 58. ვბ. ა. 13
 ერისგანი გ. 155, 186. 194, 282, 301,
 323. ა. 16
 ერისგნობა ა. 41
 ერისკაცი ბ. 58, 128, 156, 239, 302, 303,
 339. ს. 3. გ. 302, 315, 352, 363, 379,
 389. ვ. 17. კ. 10
 ერისკაცობა გ. 396
 ერკემელი ვ. 204
 ერისთავი ძმ. 9, 19, ვ. 35
 ესეკალიბი ა. 47
 ესთიბარი ვ. 147
- ეტლი თორმეტი ეტლი ბ. 347, 348
 ევათერაკოს ძ. 3, 12
 ექიმი ბ. 270, 358. გ. 157, 161, 165,
 177, 185, 215, 338, 340, 375, 385
 ექიმობა გ. 385
 ექსორია. ბ. 2, 36—37, 49, 76, 151, 173,
 233, 259, 287, 318, 339, 350, 355,
 379, 382, 387, 388. გ. 380 ექსო-
 რიის ქმნა ბ. 380. ექსორიის ყოფა ბ.
 360. საყდრისაგან ექსორია კ. 7, 15
 ექსორიაქმნილი ბ. 140, 154
 ექსორიობა გ. 379. ბ. 339
 ეშიკალასი ვ. 270
 ეშმაკეული ბ. 93, 397
 ეშმაკი გ. 159, 235, 238, 304, 319, 321,
 ბ. 74, 196, 346, 346. ა. 1. ეშმაკის საბ-
 რკე ბ. 62
 ეჭვი გ. 389
 ეჭი ა. 77

ვალა საქმის გარჩევის ვალა ბ. 193
 ვაზი ვ. 189
 ვაკე ა. 33
 ვალი ბ. 13, 21, 88, 90, 135, 166, 198, 203, 245, 286, 293, 337, 339, 379.
 ს. 8, 44, 103, 109, 123, 124, 130, 133—136, 144, 145. ძ. 46. ა. 34, 36, 168. ვ. 94, 107, 109, 119, 131, 132, 136, 139, 261, 263 ორი ზომა ვალი ბ. 248. ვალი სარგებლით ბ. 90. ვალი-სათვის შეწუხებული ბ. 200. ვალის ამღებო ს. 145. ვალის აღება ბ. 101, 106. ვალის დაცლევინება ბ. 203
 ვალეზა ა. 93—95. ვ. 127, 147
 ვაჟი ბ. 11, 278, 293. ს. 1, 2, 4, 6, 9, 10, 13, 15, 55, 89, 90, 93, 94, 99, 127, 129, 142, 146. გ. 151, 152, 161, 251—254, 313, 330, 331, 334, 342, 362, 367, 383. ა. 31, 82. ვ. 203, 223. ვაჟის ბატრონი ს. 57.
 ვაჟიშვილი ვ. 145
 ვაჟკაცი ს. 68. გ. 176, 252, 402
 ვარსკვლავი შვიდი ცთომილი ვარსკვლავი ბ. 347.
 ვარსკვლავთმეტყუელეზა ბ. 346, 347.
 ვარსკვლავთ-მრაცხველობა ბ. 347, 343
 ვასხება მ. 37, 39. ბ. 1
 ვაჭარი ს. 91. გ. 390. ა. 41, 96, 97. ვ. 31, 32, 148
 ვაჭრობა ბ. 6, 14, 216, 326, 327. ს. 145. ვ. 166
 ვახი მ. 14
 ვახში ა. 83, 94, 95
 ვედრება ს. 44
 ვეზირი ძმ. 5, 7, 9, 17
 ვეზრობა ბ. 84. გ. 152
 ველური ვ. 250
 ვენაჯი მ. 27, 40. ბ. 15, 36, 37, 46, 217, 219, 221, 228, 254, 260, 322, 361, 414—416. ს. 53, 109, 144. გ. 152, 182, 225, 233, 249, 271, 323, 383, 384, 387, 389, 397. კ. 20. ა. 43, 44,

52, 155, 169. ვ. 12, 100, 167, 170, 192. ვენაჯის წართმევა. ბ. 47
 ვერცხლი მ. 4, 29, 37, 39. ბ. 38, 70, 196, 377. ს. 45, 57, 91, 130. გ. 152, 165, 177, 179, 181, 227, 252, 260, 289, 342, 345, 346, 348. ა. 95. ვ. 20—22, 175 ვერცხლის სიყუარული გ. 337. ვერცხლის მოყუარე გ. 310
 ვერცხლეული გ. 233
 ვეჭილი ბ. 249—253. ს. 92, ვეჭილის ასაკი ბ. 253
 ვინაცა ა. 22
 ვირი მ. 28. ვირზე შესმა ბ. 2, 56, 77, 412
 ვლტოლა მ. 12
 ვნება მ. 32. ბ. 65—66, 266, 416, ა. 38

ზ

ზავთი ვ. 3
 ზაკვა მ. 12
 ზარაფხანა ბ. 378
 ზარალი გ. 249
 ზარბაზი შიმიე ზარბაზი გ. 152
 ზარდახშანი კრმ.
 ზაფრა შავი ზაფრა ბ. 62
 ზედა-აც ა. 120, 133, 137, 145
 ზედა-დამხსნელი ძ. 29. ა. 12, 13, 138.
 ზედა-დასხმა ა. 13
 ზედამდგომელი გ. 315
 ზედმდგომი გ. 186
 ზედ-მიკდომილი ა. 12
 ზედმჯდომი გ. 382
 ზეთი ბ. 71, 231. გ. 194
 ზეთის ხილი მ. 46
 ზემო-ქვემოზა ა. 28, 97
 ზვაი ა. 39
 ზვარი ვ. 103, 104
 ზიანი ბ. 106, 242, 291, 326, 327, 378.
 ს. 132. გ. 247, 336. ა. 88, 89, ზიანის ანაზღაურება ბ. 64
 ზიარება ბ. 57, 99. გ. 151, 251, 294, 306, 324. კ. 10. ზიარების გაგზავნა კ. 10 რიგით ზიარება გ. 293
 ზიდვინება ქვისა და კირის ზიდვინება. ბ. 2

შითევი იხ. მზითევი
 ზმნა მ. 11
 ზნე ა. 89
 ზნეობა კრშ.
 ზოლო ა. 13
 ზომა ვ. 49, 103, 252. ორი ზომა ს. 96.
 ორი ზომი ბ. 390
 ზრახვა მ. 14. ბ. 2, 230, 398
 ზრდილი ა. 100
 ზროხა მ. 4, 23
 ზუარაკი მ. 7
 ზურგი გ. 363
 ზუჩი ვ. 178
 ზღვა გ. 181, 364, ბ. 43, 269
 ზღვევა მ. 29. გ. 229, 230, 381. მ. 41,
 44, 45. ა. 48. ვ. 151, 174, 230. ერთ-
 პირ ზღვევა გ. 384
 ზღვევინება ს. 36. გ. 226, 228, 229, 234,
 236, 248, 270, 271, 328, 384. ვ. 150.
 სისხლის ზღვევინება გ. 211. სამართ-
 ლით ზღვევინება გ. 388. ორმაგი ზღვე-
 ვინება ბ. 46, 47
 ზღუდე ა. 110 111

თ

თავი გ. 391
 თავად ა. 93
 თავადად ბ. 65
 თავადი ბ. 2, 54, 128, 196, 197. ს. 25.
 გ. 152, 153, 156, 170, 171, 185, 188,
 380, 307, 402, კ. 1, 13, 16. კ. 22. ძ.
 2, 5, 44. ვ. 20—23, 26—28, 33, 35,
 37—39, 49, 101. ალაგის თავადი ბ.
 193. უფროსი თავადი გ. 152
 თავადისშვილი კ. 1. ბ. 128
 თავაზი გ. 151
 თავდაბალი გ. 151. ბ. 54
 თავდაბლობა გ. 251. ბ. 129
 თავ-დაუწერელი ა. 73
 თავ-დაწერილი ა. 72
 თავდაკსნილი ბ. 266
 თავდები ბ. 107, 201—207, 293, 326.
 ს. 5, 103; 115, 134. გ. 208. ვ. 131,
 235, 262, 269. თავდებად დადგომა ბ.

89, 200. ა. 68 თავდებად დაყენება ბ.
 205
 თავდებობა ბ. 200, 201. ს. 78. დელაკა-
 ცის თავდებობა ბ. 205
 თავთავი გ. 270
 თავთამდგომი ს. 103
 თავი მ. 40. ს. 75. გ. 238, 285. კ. 7. ა.
 64, 72, 83, 94, 172. ვ. 21, 37, 38, 62,
 71; 97, 119, 170, 171, 174, 194, 200,
 205, 225, 227, 231, 260, 264, 267, თა-
 ვისმოკუეთა ბ. 48, 77, 358. თავისმოკუ-
 რა ბ. 31—33, 49, 107, 124, 224, 351,
 352, 380, 381. თავისმოკლეა ბ. 61, 99.
 თავის კელთმქონე ს. 128. თავის
 კლმით მოჭრა ბ. 60. მეფის თავი ბ.
 242. კელმწიფის თავი ბ. 242
 თავით ძ. 27, 42
 თავისდაწერა ა. 72
 თავისიანი ს. 64. გ. 151
 თავისმართლება ა. 27, 40, 59, 86
 თავისუფალი ბ. 49, 66
 თავისწინა ა. 81
 თავ-ლაშქარი ა. 65
 თავ-მოთნედ ა. 58
 თავნი ბ. 19, 102, 310, 315. ს. 64, 86,
 133, 139, 144. გ. 226, 232, 233, 236,
 249. ა. 62. ვ. 132, 156, 205
 თავ-ყოფა მ. 1
 თავგედობა ა. 59
 თამასუქი ბ. 200, 241, 337, ვ. 143, 263
 კელჩართული თამასუქი ბ. 240
 თამაშობა გ. 173, 362
 თამბა ს. 106. გ. 234
 თანადგომა ძ. 15
 თან-დება მ. 4
 თანაზიარი ბ. 1
 თანამდგომი ძ. 28
 თანამდები მ. 8. ბ. 362
 თანამკვიდრი სჯულიერად თანამკვიდრი
 ბ. 295
 თანანადები მ. 4
 თანაყოფა ბ. 72 ა. 26, 41.

თაობა გ. 152, 362
თარგმანება გ. 302, კრშ
თარეში გ. 391
თარეშობა ვ. 255
თარხანი გ. 358
თასუ გ. 251, 400
თაფლი გ. 247
თაყუანისცემა გ. 305, 375
თახჩა ბ. 266
თევზი გ. 362
თეთრი ბ. 21, 102, 160, 182, 196, 198,
203, 206, 337. ს. 63, 108, 130, 140,
145, გ. 151, 152, 154, 211, 217, 232,
285. ძ. 2. აშ. ვ. 15, 18—21, 128, 130,
147, 164, 175. თეთრის ამღები ბ. 203.
ს. 134. თეთრის გამღები გ. 240 თეთ-
რის მოჭრა ბ. 377. გ. 390 თეთრის
სასამართლო ბ. 147. თეთრის პატრო-
ნი ბ. 101, 105, 203, 326 თეთრში და-
ჭერა ბ. 105. სარგებლით თეთრის ამ-
ღები ბ. 140
თემი ს. 17. გ. 285, 288, 307, 309, 311,
314, 400. შშ., აშ., 61¹, 91¹. ვ. 148,
163, 164, 174
თესლი კრშ. უცხო თესლი. მ. 4. გ. 313
თესული მ. 27
თეძო გ. 256
თვალი ს. 63, 72. გ. 152, 213. ვ. 44, 45,
178. ა. 5, 124, 151, 152. ძ. 35, 36.
თვალთ ნახვა ბ. 149. თვალების და-
თხრა გ. 208. თვალის დაწვა ბ. 362.
თვალის გამოთხრა გ. 214, 215, 381.
თვალის მოთხრა ბ. 67, 68, 376. გ.
152, 165, 177
თვალდათხრილი გ. 152
თვალმარგალიტი გ. 181
თვალმოთხრილი ბ. 68
თვალუხვავი ბ. 1
თვალღება მ. 7. ბ. 1
თჯნიერ კ. 7. ძ. 22
თივა გ. 181, 234. ვ. 192
თათი ვ. 45—47. ა. 5. ძ. 37. ბ. 108
თინგირი ვ. 16.
თნევა მ. 37. ა. 99

თოფი ვ. 49, 92, 183, 204
თულძური მ. 5
თულთი ვ. 16
თუმანი ვ. 15, 16
თქმა გ. 389. ვ. 86, 236
თქმევა ვ. 177
თხა თხის მოტაცება ბ. 35
თხიერი მ. 22
თხოვა გ. 229, 230, 348. ა. 46. ვ. 42,
229, 249. ქალის თხოვა ბ. 390 სამარ-
თლის თხოვა ბ. 120. ქირის თხოვა
ბ. 342
თხოვნა მ. 17. ს. 53, გ. 341, 373. ძ. 29,
44. ვ. 134, 156, 157, 167, 207, 262
თხოვება მიწის თხოვება ბ. 23

ო

ივარქმნილი კრშ.
იარალი ბ. 17, 49, 234, 270, 312, 316,
323, 388 გ. 152, 194, 250. ვ. 7, 18
—22 49, 57, 59, 61, 62, 80, 92, 151—
153, 158, 175, 178, 204. დედაკაცის
მოტაცება იარალით ბ. 42 დედაკაცის
მოტაცება უიარალოდ ბ. 49
იასაული ბ. 198, 373. ს. 44. გ. 315, 360
ვ. 4, 177, 270
იგავი ბ. 204, 280
იღუმალი ძ. 5
იმელი გ. 247, 249, 353
იმიერნი ძ. 43
ინადი გ. 349
ინადობა გ. 308, 390
ინდიკტიონი ბ. 116
ინჭუ ა. 64, 66
ისარი ბ. 48, 270, 312, ვ. 49, 92, 179,
181
იფქლი მ. 4
[ი]ქცევისი მ. 28
იღუმენი ბ. 42
იშუთ მ. 12
იშნი ბ. 321
იძულევა კრშ.

ბ

კადრება კ. 11, 14, 17. ძ. 1, 15. ა. 32,
38, 95. ვ. 78, 90, 267

კაზმევა კ. 7.
კათალიკოზი გ. 151, 285, 287, 288, 307,
310, 358, 363, 369, 396, 400. კშ. 15,
17. ძშ. ვ. 24, 25, 33, 61, 62, 64—66,
81, 82, 95, 155. კათალიკოზი-პა-
ტრიარქი გ. 151. მაკურთხეველი კა-
თალიკოზი გ. 379
კათოლიკე ბ. 301. კ. 20. კათოლიკე სჯუ-
ლი ბ. 371
კაი ს. 36. ვ. 161, 163, 257 260
კალა გ. 181
კალატოზი ბ. 344, 345
კალო გ. 226, 245. ვ. 103, 204
კამარა ბ. 345
კანდელაკი გ. 151
კანონი ბ. 1, 62, 72, 73, 100, 109, 128.
ს. 44, გ. 153, 159, 187, 202, 251,
252, 285, 289, 291, 293, 295 —
298, 302, 304, 307, 309, 312,
313, 317, 331, 333, 336, 340, 352,
356, 358, 361—363, 373, 396, 402. კ.
22. ა. 165, 168, 169. ვ. 78, 178. დას-
ტურის კანონი გ. 401. კანონის გაკუე-
თილობა გ. 289. კანონის ქუეშ ყოფნა
კ. 1, 7. კანონს გარდადგომა გ. 252.
მეფეთა კანონი ბ. 1. მოციქულთა კა-
ნონი ბ. 78, 143, 160. გ. 186, 288,
362. სამეფო სჯულის კანონი ბ. 201,
239, 328. სამართლის კანონი ს. 4, 40. გ.
193. სჯულის კანონი ბ. 1—3, 25, 49,
74, 76, 80, 95, 128, 144, 157, 162,
172, 175, 177, 211, 237, 262, 328,
349, 362, 372, 376. კშ. 7, 16, 17, 19.
წმინდა ბასილის კანონი გ. 323, 337
კაპი ა. 90
კარაული მ. 1, 23
კარგადმყოფი ს. 16. გ. 157.
კარგი პატრონს კარგად ჰყვეს ა. 2, 96
კარვოსანი ა. 9
კარვოსან-ქოთლოსანი ა. 10
კარვოსნობა ა. 9
კარი გ. 242, 251. ბ. 42, 45. ვ. 15, 50,
98, 116, 150, 160, 191, 217, 228

კაცთმოყუარე ბ. 28, 362
კარისკაცი ს. 29. ვ. 9
კაცი ბ. 177—180. ს. 13, 14, 22, 24, 29,
32—34, 36, 39, 40, 45, 48, 54, 56,
58, 62, 63, 69, 72, 77, 82, 83, 85, 87,
89, 91, 94, 97, 108, 112, 113, 115,
116, 119, 124, 131, 145. გ. 152, 166.
კ. 22. ძ. 5, 7, 9, 11, 14, 17, 20, 29,
46. ა. 18—21, 25, 33, 42, 43, 67, 71,
91, 98. ვ. 4, 17, 21, 25, 33, 37, 42,
45, 55, 56, 59, 60, 61, 76, 89, 91, 98,
103, 110, 113, 133, 137, 142, 143, 144,
147, 151, 158, 161, 164, 168, 174, 177,
178, 182, 188, 190, 196, 209—211,
218, 220—222, 226, 228, 236, 239, 249,
254, 256, 260, 261 ავი კაცი 362, 407.
გ. 189, 288. ძ. 46. ვ. 187. აზატნაქნარი
კაცი ბ. 153, 174, 176, 183, 358. ალა-
გის უფროსი კაცი ბ. 209. გამწევი კა-
ცი გ. 166. გამორჩეული კაცი გ. 151.
დამწავე კაცი ბ. 232. დამძრახვი
კაცი ს. 114. დაჭირებული კაცი ბ.
234. ვ. 161, 218, დაჭრილი კაცი ბ.
119, დიდი კაცი ბ. 146, 348, 352,
372. ა. 127, 161, ვ. 40. ერისა-
განი კაცი გ. 192. კაისმლომელი კაცი
გ. 195. მდიდარი კაცი გ. 241. ბ. 249.
მემკვიდრე კაცი ბ. 119. მემრტუშე კა-
ცი ბ. 113. მორწმუნე კაცი ბ. 88, 238.
მორჯულე კაცი გ. 151. მოსული კაცი
გ. 276. ვ. 198. ნასყიდი კაცი ბ. 106,
153, 170, 175. ა. 71. ვ. 234, 248, 254,
260. რიგიანი კაცი გ. 191. რჯულ-
ნაკლები კაცი გ. 196. სამღდელო კაცი
ბ. 230, 400. სარწმუნო კაცი ბ. 82, 127,
383. საყდრის კაცი გ. 357. საყდრის
შეხვეწილი კაცი ბ. 232. სახლისკაცი
ბ. 115, 123, 295, 300, 307. ს. 63. ძ.
5, 7. ვ. 60, 75. უბრალო კაცი კ. 5.
ვ. 59. უპირისწყლო კაცი გ. 288. ურწ-
მუნო კაცი ბ. 140. უსჯულო კაცი ბ.
330. გ. 178. უფროსი კაცი ბ. 1, 53,
396. გ. 183, ა. 21. ვ. 37, 42, 75.
უცოდინარი კაცი ბ. 127. უცხო კაცი

ბ. 123. გ. 181, 364. შემსმენელი კაცი ბ. 140, 295. შემხვეწელი კაცი. ბ. 237. შეხვეწილი კაცი ბ. 236. ძლიერი კაცი ბ. 186. განაყოფი კაცი დ. 9. გაუყოფარი კაცი დ. 7. მოსაქმე კაცი დ. 29. ა. 87. ჯადელი კაცი დ. 20. ჯევისბერის გუარის კაცი დ. 5. ჯევისბერის მოახლე კაცი დ. 20. პეროვანი კაცი დ. 11, 14, 19, 31. გაგზავნილი კაცი ა. 80. ვ. 229. დამხუთავი კაცი ა. 67. დარბაზის კაცი ა. 98. დედაწული კაცი ა. 23. მიმავალი კაცი ა. 80, ვ. 60. მინდობილი კაცი ა. 33. მოსაქმე კაცი ა. 87. მოყვარე კაცი ა. 40. მოღალატე კაცი ა. 17. მპარავი კაცი ა. 164. მცირე კაცი ა. 161. პატრონისა ჯაყელისა და მაწყურლისა კაცი ა. 1. საპატიო კაცი აშ. 1, 2, 6, 13, 33, 38, 60, 68, 96, 130, 131. სისხლმცირე კაცი ა. 98. სწორი კაცი ა. 18 — 21. ვ. 61. უდიდებულესი კაცი ა. 152. ვ. 73. უმზრახი კაცი ა. 38. ვ. 76. უმტერო კაცი ა. 5, 63, 74, 80. უმცროსი კაცი ა. 21. ვ. 42. უსაქმო კაცი ა. 97. უშაკაცი ა. 39, 49, 52, 60, 83, 84, 92. ვ. 188, 190. უშამისრული კაცი ა. 16. ჭკუიანი კაცი ა. 99, 100. ჭელთა დარჩენილი კაცი ა. 20, 91. ამაყი კაცი ვ. 228. ამყოლი კაცი ვ. 251. ამყრელი კაცი ვ. 163. აყროლი კაცი ვ. 103. ახლოული კაცი ვ. 103. ბარის კაცი ვ. 172. ბჭე კაცი ვ. 264. გაგინებული კაცი ვ. 91. გარეშე კაცი ვ. 144, 239. გაუყარი კაცი ვ. 231. გაღარიბებული კაცი ვ. 132. გლეხი კაცი ვ. 33, 203. დაკარგული კაცი ვ. 133. დამართებული კაცი ვ. 55. დამდგომი კაცი ვ. 60. დამწვარი კაცი ვ. 193. დამხუბილი კაცი ვ. 251. დასაქმრელი კაცი ვ. 177. დაწამებული კაცი ვ. 40. დიდებული კაცი ვ. 37. თავი კაცი ვ. 21. თავდახსნილი კაცი ვ. 260. ლაშქარში დანარჩუნებული კაცი ვ. 178. მართალი კაცი ვ. 236. მარბიელი

კაცი ვ. 24. მაშოვარი კაცი ვ. 255. მესისხლე კაცი ვ. 75. მიბარებული კაცი ვ. 147. მიმღევარი კაცი ვ. 76. მიმკლომი კაცი ვ. 42, 56. მკვდარი კაცი ბ. 116. ვ. 252. მკვლელი კაცი ვ. 75. მოკვდავი კაცი ვ. 233. მონათესავე კაცი ვ. 201. მსყიდველი კაცი ვ. 186, 261. მცვედანი კაცი ვ. 168. ნათხოვნი კაცი ვ. 110. ნამღურვეი კაცი ვ. 182. ნამუსიანი კაცი ვ. 110. ნაქიშპარი კაცი ვ. 182. საღმთო კაცი ვ. 25, 33. ტოლი კაცი ვ. 197. უსახლისკაცო კაცი ვ. 261. უშვილო კაცი ვ. 113. ჩავარდნილი კაცი ვ. 195. ჭანი კაცი ვ. 168. შეწამებული კაცი ვ. 4. ცოდვილი კაცი ბ. 362

კაცად-კაცადი მ. 45

კაცისმკულებელი გ. 162

კაცისშვილი დ. 17. ა. 36. ვ. 154, 202, 261
კაც-კლვა მ. 1, 12, 26

კაცობა ს. 3, 5, 6. კაცობაში შესლვა ს. 128. 141. კაცობაში შესული გ. 175, 293, 399

კაციელი ა. 56

კბენა ბ. 65

კბილი გ. 213. დ. 39. ა. 8, 142. ვ. 47, კბილების ჩაყრევიწება გ. 165, 177, 185, 214, 381

კედელი ს. 132. გ. 175, 233, 397. ვ. 50 ბ. 345

კეთება ვ. 170

კეთილი გ. 289. კ. 21

კეთრი გეგზის კეთრი კ. 21

კეისარი კრშ. გ. 400

კერპომსახური გ. 332

კერპი მ. 8, 52

კერძვა ვ. 80

კერძი ს. 70. გ. 152. ვ. 75, 113, 231

კერძო მ. 43

კეტი ბ. 49, 312

კვლა ბ. 149. ვ. 25, 42, 61, 65, 258. კაცის კვლა კშ. ბ. 213

კვრა გ. 213, 323, 383. ვ. 179. თალაფუ-

ლის კვრა გ. 215. ფათერაკად კვრა
ვ. 192. ვ. 254, 259. ოცდაათი ჯონის
კრვა ბ. 415
კიდე d. 43. ა. 46
კიდება ვ. 233
კიდებული ვ. 153
კითხვა ბ. 192, 204, 213. გ. 152. ძმ., 1,
15, 18. ვ. 3, 89, 116, 164, 205. კურთ-
ხევანის კითხვა კ. 8
კირი ბ. 345, 418
კირმანეული ვ. 15
კისერი გ. 181
კლდე გ. 315, 397 ვ. 211, 241
კლება ა. 45
კნინი მ. 50
კოდი ბ. 71. ვ. 120. 162
კოკა ვ. 119, 120. ბ. 71
კომლი ვ. 100, 102, 104
კონდაკი ვ. 175
კოშკი ვ. 103
კოცნა ბ. 392
კოპლი გ. 244, 245, 332, 340
კრება გ. 195, 311, ბ. 100, 140, 157, 371.
განგრის კრება ბ. 159. დიდი კრება
გ. 285, 287—289, 299, 306 კართაგენის
კრება ბ. 136, 137, 142. ლაოდიკის
კრება ბ. 73. მეექვსე კრება ბ. 57, 72,
140, 158, 229, 238. მეოთხე კრება ბ.
141, 161, 238. მეშვიდე კრება ბ. 230.
ნიკიის კრება გ. 293, 306. სარდიკის
კრება ბ. 157. შუღთა კრება კ. 22.
წმიდათა კრება კ. 16. წმინდა კრება გ.
193, 309, 310. კ. 21. ხალკიდონის კრე-
ბა ბ. 128
კრებული მ. 22, 29. გ. 151, 153, 186,
198, 287 332. კ. 1. ეკლესიის კრებული
ბ. 238. საყდროვანთა კრებული გ. 359.
წმიდა კრებული კ. 7, 21
კრეფა გ. 181. ბ. 415
კრული კ. 21
კრძალვა გ. 370. ა. 41
კუდიანი ვ. 251
კუდიანობა გ. 295, 345

კუდური მ. 35
კუეთილი მ. 35
კუირა ს. 44. ბ. 188
კუნძული ბ. 269
კუპრი გ. 181
კურთხევა მ. 22. ბ. 160, 238. ს. 46. გ.
163, 198, 199, 284, 293, 297, 299, 309,
312, 357, 359, 379. კ. 8, 9, 18, 21. ვ.
25, გვირგვინის კურთხევა ს. 52. გ. 157,
159, 164, 260, 290, 326, 338, 339, 342,
347, 348, 353, 399. კურთხევისაგან
განწორებული გ. 358. კურთხევის ამ-
ღები გ. 193. კურთხევის მიღება გ.
193. კურთხევის მიმღები გ. 193. მეო-
რედ კურთხევა გ. 193. მღღლობის
კურთხევა ს. 69. გ. 307. წირვის კურ-
თხევა გ. 358. ხელახლა კურთხევა გ.
193
კურთხეული კშ. 18, 22
კურო ა. 23
კუტი გ. 190, 332

ლ

ლამაზი გ. 260
ლანძღვა დედ-მამის ლანძღვა ბ. 36—37
ლაპარაკი ს. 23. ვ. 206
ლარკი მ. 27
ლაფი ლაფის დასხმა ბ. 34, 77, 80
ლაყაფი ბ. 61
ლაყოჩა d. 34
ლაშქარი მ. 3. ბ. 82, 117, 252, 316, 325,
330, 333. ს. 43, 44. გ. 152, 233, 260,
273, 324, 383, 401, აშ., 22, 34, 37,
47, 65, 92, 129. ვ. 85, 178, 220, 221.
ლაშქრის მოყუნა ბ. 32. მიკდომილი
ლაშქარი გ. 391
ლაშქართ-თავადობა d. 10
ლაშქარ-ნადირობა ვ. 162, 172
ლაშქრევა ვ. 176
ლაშქრობა ბ. 29. d. 20. ვ. 152
ლეში გ. 216, 219, 228
ლიტრა ბ. 147. გ. 390. ვ. 120, 124
ლიტრიანი ვ. 121

ლოგანი გ. 362. ლოგინად ჩავარდნა გ.
ლოდი გ. 175
ლოში ბ. 1, 64
ლოცვა ბ. 62, 128, 361, 401. გ. 151,
293. ლოცვიდან გამოსული გ. 286
ლოცვა-კურახევა კ. 21
ლოცვა-წირვა გ. 359.
ლხინება კრშ.

მ

შაამებელი ბ. 164
შაგინებელი გ. 187, 255, ვ. 226. დედ-
მამის შაგინებელი გ. 262
შაგრება კ. 7
შაღრიელობა გ. 181
შადლი ს. 51. გ. 172, 267, 275, 389.
ა. 170
შაზლი ს. 88
შავნებელი ბ. 65, 262, 357, 361
შათრაქი ვ. 264
შაკურთხეველი გ. 151, 193, 379, 399.
კ. 18
შალვით ბ. 107, 108, 358. გ. 348. ა. 60,
164
შალი ბ. 271
შალიგორად ვ. 137, 138
შამა ბ. 3, 80, 85, 121, 155, 215, 277, 280,
281, 284, 287, 289, 296, 299, 302,
375, 411. ს. 1, 4—6, 9, 10, 12, 15, 50,
51, 54—57, 68, 71, 73, 74, 79, 84, 85,
89, 90, 99, 103, 105, 110, 115, 122,
128, 129, 144—147. გ. 151—153, 157,
158, 182, 203, 207, 209, 251, 252,
254, 257, 262, 277, 304, 325, 330, 332,
348, 367, 368, 378, 383. კ. 4, 22. ა.
3, 57—59, 78, 90, 99, 156. ვ. 78, 80,
103, 136. მ. 1, 3, 13, 21, 33, 34,
45, 52. ალალი შამა ს. 98. დედის
შამა ს. 127. ვაჟის შამა გ. 393. კრე-
ბულთა შამა გ. 191. შამის შამა ს. 68,
127. მონასტრის შამა გ. 151. ნეტარი
შამა გ. 362. ქალაქთა შამა გ. 301. ქა-
ლის შამა გ. 179, 203, 399. ცოლის

შამა გ. 165. წმინდა შამა გ. 353. მა-
მის ვაგდება ბ. 296. შამის გალახვა
ვ. 78. შამის მოკვლა ვ. 78. d. 15
შამათმავლობა ბ. 51
შამათმთავარი ბ. 142. ვ. 152, 251, კშ.
შამათილი ს. 88
შამასახლისი გ. 181, 359. ა. 100
შამა-შვილი გ. 323. ვ. 80, 98. ა. 59, 156
შამაცი ა. 141
შამაცობა ვ. 254
შამგები ს. 136
შამგონე ს. 107
შამეული გ. 251
შამილაშვილი ს. 2 გ. 362
შამისდა მ. 52
შამკითხავი სისხლის შამკითხავი ს. 105
შამობილი ვ. 261
შამპარავი ს. 118
შამული მ. 22. ბ. 6, 13, 48, 68, 105, 203,
249, 295, 302, 303. ს. 1, 5, 43, 55, 61,
70, 91, 109, 113, 123, 124, 144, 147.
გ. 182, 240, 332, 358, 368. კ. 21. d.
1, 3, 6, 12, 16. ა. 1—4, 40, 42, 44, 45,
48 54, 55, 58, 59, 83, 95, 150, 156, 157,
ვ. 11, 12, 21, 23, 24, 53, 55, 84, 95,
105, 110, 111, 113, 136, 145, 160,
161, 163, 164, 204, 206, 217, 231,
233, 257, 261. აშენებული შამუ-
ლი ბ. 226. გასყიდული შამული ბ. 6.
ეკლესიის შამული ბ. 16, 218. შამული
ნაყოფითურთ ბ. 46. მონასტრის შა-
მული ბ. 219, 226, 234. სამკვიდრო შა-
მული ს. 20, 39. საყდრის შამული კ. 7
შამულოვნება ა. 49
შამჭირნე გ. 349
შამხუნელ-შამთესველი გ. 152
შანა მ. 36
შანგალი მ. 40
შანდატურთუხუცესი აშ.
შანდილოსანი გ. 152, 180, 383. ვ. 165
შანქანება ა. 1
შარანი ბ. 267. ა. 164, 169¹

- მარბეველი ბ. 38
 მარბიელი ვ. 24, 54
 მარგალიტი ს. 63, 72, გ. 152. ვ. 178.
 მარგილი ს. 88
 მართალი მ. 22. ბ. 1, 332 კ. 7, 8, 19. დ.
 29. ა. 20, 21, 38, 99, 116, 130. ვ. 3, მ.
 58, 67, 72, 95, 151, 161, მართალი
 სისხლი ა. 38
 მართალ-მქარელი ვ. 179
 მართება ბ. 245, 246, 249, 337. დ. 10,
 კ. 7, 12, ა. 73. ვ. 76, 80, 94, 99, 143,
 150
 მართებული ბ. 213, 274. ს. 10, 13, გ.
 285. ვ. 2, 148, 192, 211, 217, 222, 262
 მართლად დ. 29, 45
 მართლება დ. 27. ვ. 59, 65, 71, 86, 147,
 192. 194. 207
 მართლმადიდებელი ბ. 2, 72, 361. გ. 193,
 196. მართლმადიდებელთა სარწმუნოე-
 ბაზე მოსლვა ბ. 72, 73
 მართლმორწმუნე გ. 193
 მართლმსაჯული ბ. 398
 მართლობა ს. 119. ა. 45. ვ. 97
 მართუე მ. 25
 მარილი გ. 181
 მალნარი მ. 7
 მარქენალი ბ. 65
 მარჩილი ვ. 14, 16, 128, 270
 მარცვალი ვ. 16, 124, 265
 მარცხლ მ. 8
 მარხვა ბ. 190. გ. 304
 მარჯულ მ. 8
 მასალა ბ. 344, 345, 418
 მასხარობა გ. 210
 მატყლი მ. 28
 მატყუარი გ. 400
 მაშენებელი ბ. 287
 მაშოვარი ვ. 255
 მაცხოვარი ბ. 1. ა. 30
 მაწყინარი გ. 221. ა. 67
 მაჭკალი ვ. 69, 70
 მაქარი ვ. 127
 მახარებელი გ. 287, 400
 მახვილი მ. 19. ბ. 380
 მახლობელი მ. 12
 მახე ბ. 414
 მახსოვარი გ. 182. ვ. 206
 მბობა ვ. 206
 მგალობელი გ. 151, 350
 მგზავრი ს. 39. კ. 5.
 მგზავრობა გ. 302
 მღევარი ბ. 346. დ. 44
 მდიდარი ბ. 36, 37, 68, 77, 80, 199,
 284. გ. 238, 372.
 მღივან-ბეგი კრზ. ვ. 4, 173, 205
 მღივანი ვ. 3, 100, 104, 205, 216, 246
 მღინარე ბ. 41, 269. ვ. 184
 მღურება ვ. 76. ა. 27, 85
 მღუღარე ვ. 6, 8
 მებაჟე ბ. 201, 276, გ. 402
 მებატონე გ. 358. ვ. 163, 177, 200, 209
 მებაღე გ. 372, 387
 მეზოზვარი ს. 54, 66. გ. 345 მგრძნება-
 რი მეზოზვარი ს. 88
 მეგრძოლი ვ. 81
 მეგობარი მ. 3
 მეგობრობა ვშ.
 მეედანი ბ. 234
 მევალე ბ. 14. ს. 123, 124, 135
 მეველე გ. 388
 მეზობელი ბ. 69, 221, 225, 260—267.
 გ. 240, 381, 383. ა. 52, 67¹, 78, 136.
 ვ. 69
 მეკალოე მ. 49
 მეკობრე დ. 44, 45. ა. 66, 113, 114, 138,
 164
 მემათრაკე ვ. 7
 მემამულე ბ. 6, 25. დ. 28. ა. 33, 43, 44,
 54, 55. ვ. 98, 188.
 მემამულეობა ა. 58
 მემთურალე ბ. 140. გ. 374
 მემკვიდრე ს. 24. ბ. 108, 119, 249, 277.
 მამულის მემკვიდრე ბ. 298, 302
 მემრუშე ბ. 78, 82, 83, 140, 154, 346.
 მემრუშე კაცი ბ. 113
 მემშურნობა გ. 350, 352. სიდიდის მემ-
 შურნობა გ. 383

- მენათხოვრე ვ. 207
 მეომარი დ. 26. ა. 16, 122. ვ. 42, 158
 მეოტი მ. 12
 მეოხება აშ.
 მეპატრონე ს. 16. გ. 152, 252, 257, 264, 333, 334, 400, ვ. 217. ადგილის
 მეპატრონე გ. 378. ნამუშავეების მეპატრონე გ. 378 საყდრის მეპატრონე გ. 194
 მეპირისპირე ვ. 42, 158
 მერჯულე ვ. 238
 მესაქუნდრე ვ. 183
 მესისხლე ა. 1, 4. ვ. 75, 221, 222
 მესისხლეობა ვ. 236
 მეთოქი გ. 400
 მეთუღანოე გ. 151, 153, 352, 353, 396. აშ.
 მეუფე გ. 402. ძშ.
 მეულლე გ. 356
 მეფე კრზ. ბ. 53, 55, 58, 72, 77, 79, 81, 82, 124, 128, 131, 138, 180, 181, 186, 195, 202, 228, 238, 242, 255, 265, 288, 289, 295, 348, 353, 361, 368, 370, 371, 377, 383. ს. 5. კ. 14—16. ვ. 1, 2, 7, 24, 25, 33, 36, 37, 64, 79, 82, 89, 100, 104. აშ., 11, 99—102, 152
 მეფეთ-მეფე კრზ. ძშ. ა. 99. მეფისაგან განწესებული ბ. 196. მეფის თავი ბ. 242
 მექარვასლე ს. 149, 150 უფროსი მექარვასლე ს. 149
 მეყვისი ს. 4, 58. ძ. 9, 10, 17, 28. ა. 22, 23, 48
 მეშენი ს. 133
 მეცნიერი ვ. 237. ა. 25, 84. სჯულის მეცნიერი ვ. 237.
 შეცხვარე გ. 388. ვ. 204. მყურებელი მეცხვარე გ. 388
 შეცხვარობა გ. 155
 შეძავი მ. 37
 შეძალუმე ბ. 1, 25
 შეწინავე ვშ
 შეწისქვილე გ. 394
 შეწყერი ვ. 185
 მეხი ბ. 1, 41
 მეხის-ტეხა დეოსკორკს მეხის-ტეხა კ. 21
 მეჭურმუცე ა. 163
 მზითვეი; ზითვეი ბ. 185, 215, 216, 279, 280, 286, 294, ს. 12, 33, 45—49, 51, 52, 59, 61, 63, 64, 68, 71, 73, 74, 77, 82, 84, 86—89, 91, 135. გ. 156, 159, 161, 252, 334. ა. 29, 46, 47, 81, 82, 140. ვ. 67, 68, 84—85, 105, 107, 145, 208, 224, 261. მზითვეის დაჭერა ს. 57. ზითვის გატანება ბ. 176. ზითვის მამტანი ს. 74. რძლების ზითვეი გ. 368.
 მზირი ვ. 89
 მზღვარი ვ. 161. ა. 18, 51
 მთა ბ. 22. გ. 152, 181, 383. 397. ვ. 172
 მთავარანგელოზი ა. 121
 მთავარი ბ. 2, 38, 57, 58, 60, 331, გ. 298. ა. 23
 მთავარდიაკონი გ. 155, 190, 193, 291, 297, 308, 350, 379. ვ. 32
 მთავარებისკოპოზი ვ. 26. გ. 284. კ. 22
 მთავარმოწამე ძშ.
 მთელი ვ. 26, 30, 38, 39, 44, 45, 50, 51, 52, 54, 56, 57, 59
 მთესველი გ. 152
 მთქმელი ს. 107, 114, 115. გ. 311.
 ურიგოს მთქმელი გ. 200
 მთურალი გ. 218
 მთურალობა გ. 186
 მთხოვნელი გ. 203
 მთხრობელი ბ. 332—335. ა. 92. ვ. 37—40, 286. მთხრობლის მიცემა. ვ. 40
 მთხრობლობა ბ. 332, 333, 335. ვ. 235
 მიახლოება ს. 15
 მიბარება ბ. 71, 88, 238, 304—308. ს. 5, 144, 147—150. გ. 227, 228, 235, 252. ვ. 149, 205—209, 211, 235. ონლების მიბარება ს. 101
 მიბარებული ბ. 306. გ. 236. ვ. 147, 207. ამანათად მიბარებული ბ. 258
 მიბაძვა ა. 17, 59.
 მიბრუნება ა. 71
 მიგება მ. 14. გ. 298. სიტყვის მიგება გ. 315—318 320—323, 340, 343, 344

- მიგვრა ა. 74
მიღვევა ს. 39, 53, 128. ვ. 95
მიღვომა ძ. 43. ვ. 75, 139, 148, 205,
262. გვერთ მიღვომა გ. 290
მიღვენა ა. 56
მიზღი გ. 394
მიზეზი მ. 29. ბ. 93, 237, 280, 307, 353.
გ. 178, 365, კ. 7. ვ. 81, 143. ა. 50,
103, 112
მიზეზობა ძ. 29. ა. 50
მიზღვა კ. 3.
მითვლა ბ. 55. ა. 48
მითხრობა ბ. 378
მიმავალი ა. 97
მიმბარებელი ბ. 71, 307. ვ. 149, 207,
209
მიმდგომი ძ. 42
მიმდევარი ვ. 76
მიმსყიდველი ვ. 163. ა. 56
მიმტვევებელი ბ. 53
მიმფერებელი გ. 186
მიმშველი ვ. 24
მიმცემი ს. 36, 112, 139, ძ. 46. ვალს
მიმცემი ს. 53
მიმცემელი ა. 83, 93
მიმქლავრებული ძმ.
მიმწუხრი მ. 36
მიმკდომი ვ. 42, 50, 53, 56
მინალთუნი ვ. 16, 124
მინაცემი ს. 21, 36, 50, 51, 63. ვ. 248
მინახვედრები ა. 65
მინდობილი აშ., 23, 33
მინდორი გ. 226, 241, 257, 259, 265,
267, 344, 397
მიპყრობა ურიგოდ და უბატიურად მიბ-
ყრობა გ. 187
მირჩოლა ვ. 156, 182
მირონი გ. 151, 193
მისაბარებელი ბ. 304, 305
მისავალი გ. 301
მისანი ბ. 191, 346, 353. ვ. 251, 252
მისარჩღვა ა. 98
მისატვევებელი მ. 4
მისაღებელი ა. 34
- მისაცემი ბ. 177
მისაცემელი მ. 38. ბ. 182, 183. ძ. 46.
ა. 85
მისვლა კ. 12. ვ. 223, 260, ძმ. სასიკვლა-
ლოდ მისვლა ბ. 329
მისნობა მ. 11. ბ. 346—350, 354, 360.
მისნობის ქმნა ბ. 351
მისული ა. 77
მისყიდვა ს. 14
მისხალი ვ. 16
მისხმა გ. 264
მიტვევა მ. 4
მიტროპოლიტი ბ. 128, 136, 299, გ. 151.
კ. 22. ვ. 26
მიუღვეარი გ. 367
მიფასება ძ. 22, 41. ა. 1, 18
მიფერება ძ. 22
მიქცევა მ. 16. ბ. 73, 349. ა. 44
მიღმა ა. 59
მიყვანა სამართალში მიყვანა ბ. 203,
206. სასამართლოდ მიყვანა ბ. 165
მიყიდვა ს. 36. გ. 152, 206, 215, 241.
ვ. 166. ა. 64, 89
მიყოლა გ. 204. ვ. 243. ა. 13
მიყოლობა ა. 13
მიყრა ვ. 205
მიშვება 246, 280. ს. 54
მიშველება ბ. 172, 221. გ. 384, ვ. 24
მიჩენა ვ. 98
მიჩნევა ძ. 28
მიც ძ. 29
მიცემა მ. 5. ს. 63. ვ. 39, 103, 115, 132,
133, 167, 168, 182, 207, 219, 225,
233, 236, 246, 257, 260, 263, ებ-
თიორად მიცემა ს. 132. მალვით მიცე-
მა ს. 65. მუახლის გირაოდ მიცემა ს.
133. სისხლის მიცემა გ. 376. შვილის
გირაოდ მიცემა ს. 133. შენდობის მი-
ცემა კ. 9.
მიცემინება ვ. 90, 192, 269
მიცვალემა ბ. 238, 239. ს. 1, 2, 4—6,
12, 13, 18, 49—52, 55, 57, 66, 58,
70, 73, 89, 91, 135, 142, გ. 151—
153, 189, 251, 230, 334, 357, 396.

უანდერძოდ მიცვალვა ს. 90.
მიცვალეზული ს. 5, 9, 13, 66, 73. გ. 151,
253. 353. ა. 34
მიწა ბ. 5, 15, 36, 37, 47, 226, 342,
343, 417, 418. სშ. 53, 86, 107,
133, 144, გ. 171, 181, 182, 263,
375, 397. კ. 20. ა. 43, 44, 51, 54, 56,
94. ვ. 218, 246, 250. მიწის გატეზა გ.
152. მიწის თხოვეზა ბ. 23 მიწის კერ-
ძი გ. 366. ნასიდი მიწა გ. 152
მიწა-წყალი ს. 109. გ. 233, 292, 323,
344, 345, 357, 358, 389
მიწვენა დ. 44
მიწვდომა ვ. 97, 156, 174. ა. 77
მიწუდენა გ. 353
მიწყვა საწყაულით მიწყვა ბ. 1
მიხუდომა დ. 7
მიქლა მ. 37, 38, 39
მიქდომა ვ. 42, 50, 51, 53, 55, 57, 95,
175. სასიკუდილოდ მიქდომა ბ. 328
მიტუთვა მ. 43, 45
მკა ბ. 415
მკალი ბ. 361
მკბენარი გ. 371
მკეთებელი ბ. 270
მკერვალი ბ. 344, 345, 382
მკვეხელი დ. 26
მკვიდრი ბ. 1. ა. 31, 71, 72, 74, 77, ვ.
198, 260
მკვიდრობა ვ. 260
მკითხველი მ. 11 წიგნის მკითხველი ბ.
240
მკირავი კ. 22
მკლავი ვ. 49
მკრეხველი ბ. 232, 259. კ. 1, ძშ. ეკლე-
სიის მკრეხველი ბ. 191, 257, 258.
მკუახე გ. 402
მკუდარი ბ. 64, 181. ს. 122. ვ. 137, 182,
183, 194, 197, 218. გ. 151, 259, 334
მკუიდრი ს. 65. გ. 241
მკუიდრობა ბ. 411
მკულელი მ. 12. ბ. 389. ს. 29. გ. 152,
283, 323. 393. ძშ. ვ. 37, 60, 75. კაცის

მკულელი ბ. 31, 63, 140, 190, 191,
346, 359, 376. ს. 107. გ. 191. მამის
მკულელი ბ. 191. ნებით მკულელი გ.
385, 399. უნებურად მკულელი გ.
323. მკულელი გ. 191
მკულელობა ს. 115
მკურელი ა. 91 ვ. 181
მკურნალი ს. 137, 138. სულის მკურნა-
ლი ს. 137
მლოცავი გ. 255, 400
მნახველი გ. 302
მნითება ვ. 253
მოადი ვ. 24, 143, 216
მოავე აშ.
მოამბე გ. 400
მოარშიე ა. 26
მოასახიე ბ. 68. დ. 41
მოახლე ს. 33, 37, 75. გ. 206, 357, ბ.
185, დ. 7, 9, 10, 20, 44, ა. 24. ვ. 42,
203, 262.
მოახლება მ. 5
მობეგრე დ. 28
მობეზლარი ვ. 253. ტყუილ მობეზლარი
ს. 119
მობმა ვ. 69
მობრალული გ. 157
მობრუნება ბ. 54
მობრუნეზებული ძშ
მოგება ს. 4. გ. 373. ა. 70, 98, 156. ვ.
128, 164, 199
მოგვარება ჟამის მოგვარებისათვის ა.
42
მოგვრა ა. 71
მოგლეჯა ვ. 185, 241, 242, ა. 144
მოგონება ბ. 100. ს. 107, გ. 311. ა. 40,
50, 80.
მოდავე ბ. 202. ს. 40. გ. 258. ვ. 161, 174,
262
მოდავება ვ. 113
მოდეზა ვ. 197
მოდეზული ა. 33
მოედანი ვ. 7, 8
მოვალე ბ. 13, 105, 199, 203, 206, 248,

- 293, 379. ს. 40, 44, 109, გ. 275, 315, 355. ვ. 94, 131, 133, 135, 142, 263.
 ცოდვის მოვალე გ. 168
 მოვალეობა ა. 169¹
 მოვლა ბ. 249, 292, გ. 394. სახლის მოვლა. ბ. 84. გ. 340
 მოვლენიანება გ. 345, 346
 მოზავეობა ა. 84
 მოზიარე ა. 112
 მოთემე ვ. 216
 მოთხრა ვ. 24. 218
 მოკაზმვა ა. 40
 მოკაფვა მ. 19. ვ. 190
 მოკვლა მ. 32. ბ. 29, 36, 37, 48, 64, 167, 235, 323, 352. ს. 28, 29, 104, გ. 192; 215, 216, 223, 263, 277, 283, 320, 321, 323, 324, 376, 377, 383. კ. 1. ძ. 1—2, 4—9, 11—15, 17, 25, 29, 41. ა. 1—4, 7, 9—12, 15—17, 22, 36, 38, 96, 97, 117, 150, 161, 164, 166. ვ. 42, 89. ბატონის მოკვლა ბ. 172. კაცის მოკვლა ბ. 156, 388. მუცელში შვილის მოკვლა ბ. 76. მკვლელის მოკვლა გ. 152. ნათესავს მოკვლა ბ. 389. ნდომით მოკვლა გ. 152, 165. ნებით მოკვლა გ. 165, 323. პირუტყვის მოკვლა ბ. 65. სიკვდილით მოკვლა გ. 209. უნდომლად მოკვლა გ. 152. უნებურად მოკვლა გ. 152, 383. ქმრის მოკვლა გ. 169. ცოლის მოკვლა გ. 169. ძმის მოკვლა კ. 4. წამლით მოკვლა გ. 385. თავის მოკვლა ბ. 63.
 მოკიდება ვ. 6, 14, 23
 მოკითხვა კ. 11. 14. გ. 298. ა. 54, 55.
 მოკითხვინება კ. 13
 მოკითხული ვ. 58
 მოკითხულობა დამტკიცებულს მოკითხულობა გ. 286
 მოკლება ძმ. ა. 35, 40, 58, 59, 66. ვ. 23
 მოკლული ს. 105, 115. გ. 211. ძ. 17, 18. ვ. 179, 183
 მოკუდავი ვ. 233
 მოკუდინება მ. 2, 3, 9, 44, 45
 მოკუდობა ბ. 52, 180. გ. 184, 210, 211, 215, 218, 255, 282, 315, 323, 331.
 სარჯელში მოკუდობა გ. 185. სიკუდილით მოკუდობა ბ. 355. გ. 207, 238. უანდერძოდ მოკუდობა ბ. 284. უნდომლად მოკუდობა ბ. 358. უნებურად მოკუდობა ბ. 77.
 მოკუეთა ძ. 31, 37. ვ. 48, 220, 259. ა. 162. თავის მოკუეთა ბ. 48, 77, 358, 362. კელის მოკუეთა ბ. 318, კ. 4.
 მოკუეთინება ვ. 180
 მოკუეცა ა. 144
 მოკუღევა ძმ. 26
 მოკუფხლვა მ. 46
 მოლაპარაკე ვ. 206. ავის მოლაპარაკე ს. 119. მართალ მოლაპარაკე გ. 402. ტყუილ მოლაპარაკე გ. 402.
 მოლაშქრე ს. 25, 39. გ. 152, 361. ა. 34
 მოლოდინება ს. 41
 მომავალი ა. 97
 მომართებული ა. 75, 78
 მომართულობა გ. 250
 მომგლეჩელი ვ. 242
 მომღევარი ვ. 209, 262
 მომთვრალე მ. 21
 მომკუდარი ძ. 41
 მომკუდელი გ. 172, 259, 321. ძ. 29, 40. ა. 52.
 მომჩინი გ. 240
 მომსუიდეველი გ. 246. ვ. 156, 163, 165. 186. ა. 66
 მომტაცები გ. 348
 მომტაცებელი გ. 228, 303
 მომშლელი გ. 358, 400.
 მომწამლა ვ. 252
 მომპრელი გ. 235
 მომჭდომი ვ. 52, 55
 მომჭმარებელი ბ. 201
 მომჭარო ს. 43. ვ. 58
 მომჭსნე ვ. 212
 მომჭსნეებელი გ. 189
 მონა მ. 1, 6, 37, ბ. 159, 262, 399. ვ. 234. უკმარი მონა ბ. 170
 მონაგები ა. 72, 153, 154. ვ. 224

- მონადირე გ. 181
 მონათესავე ვ. 261.
 მონათვლა გ. 193, 206, 294, 299, 300, 353, 354. ცრლის მონათვლა ბ. 72
 მონათვლინება გ. 260.
 მონანება გ. 155, 164, 167, 168, 193, 200, 207, 251, 283, 293, 295, 296, 308, 309, 318, 319, 326, 345, 348, 354, 356, 393, 402. დანაშაულის მონანება გ. 168. ლოცვით მონანება გ. 398. მარხ-გო მონანება გ. 398. ფეხზე დგომით მონანება გ. 346
 მონათლული ბ. 3. გ. 186
 მონაწილი გ. 151, 293
 მონაობა ს. 83. გ. 340
 მონაობიანი გ. 345, 346
 მონაპარავი ვ. 154
 მონარბევი ვ. 56
 მონასტერი ბ. 5, 226, 235, 288. სშ., 8, 31, 43, 44. გ. 153, 304, 311, 352, 353, 359, 361, 365, 389, 396. კ. 20. ა. 81. ვ. 23. დიდი მონასტერი გ. 155
 მონახყიდე გ. 292, 401, დ. 16
 მონაღვაწები ვ. 232.
 მონაღულელი ს. 69
 მონახული ვბ.
 მონდომებული ვ. 203
 მონება ბ. 349
 მონოზონი ბ. 49, 128, გ. 379. დ. 26. ა. 16, 60, 103, 104. ვ. 30, 58, 231.
 მოპარვა ბ. 17, 257—259, 310, 314, 327, ს. 36, 72, 96, 118, 146, 149, 150. გ. 194, 208, 222, 224, 227, 233, 388, 391, 394. დ. 44. ა. 62, 137, 167. ვ. 152. ბაჟის მოპარვა ბ. 276. მალვით მოპარვა ბ. 251. საქონლის მოპარვა ბ. 251. სახლიდან მოპარვა ბ. 48. სიღარიბით მოპარვა ბ. 257
 მოპარვინება გ. 230, 250
 მოპარსვა თმის მოპარსვა გ. 260. წვერ-ულვაშის მოპარსვა ბ. 344
 მოპარული გ. 223
 მოპყრობა ვ. 64, 78, 90, 98
 მორბელება ბ. 1
 მორბევა ვ. 34, 55, 158. ა. 40, 111.
 მორბეული დ. 41.
 მორევა ვ. 57. ა. 19
 მორეწე მ. 6
 მორვა ვ. 182
 მორიდე ბ. 184
 მორიდება ვშ.
 მორღვევა ვ. 50
 მორჩენა ბ. 93, 397. ა. 134
 მორჩილი ბ. 164. ს. 95, 109, გ. 350 372, 375
 მორჩილობა ს. 15, 93, 95, 127, გ. 307 325
 მორჩობა გ. 220. ვ. 62
 მორჩობა საქონლით მორჩობა ბ. 68.
 მორწმუნე ბ. 58. გ. 195, 251, 256, 281, 305. მორწმუნე კაცი გ. 88, 238.
 მორწყვა გ. 384
 მორტმა ვ. 23
 მოსავალი ბ. 383. გ. 233, 247, 249, 256, 292, 400 ვ. 170. მოსავლის ამ-ლები გ. 249. წლის მოსავალი ს. 108
 მოსავლელი შშ.
 მოსავლელი ს. 141
 მოსაკარგავე ა. 45
 მოსაკითხავი ბ. 215
 მოსაკუდლო ბ. 64
 მოსამართლე ბ. 1, 2, 11, 12, 17, 26, 28, 38, 45, 49, 56, 66, 68, 86, 92, 95, 101, 105, 108, 119, 128, 132, 135, 136, 140, 151, 163, 178, 189, 192, 196, 203, 210, 221, 236, 243, 263, 280, 283, 289, 295, 303, 307, 320, 332, 338, 343, 362, 378, 388, 403, 404. გ. 152, 162, 166, 178, 188, 189, 200, 202, 223, 251, 255, 258, 259, 265, 266, 274, 278, 283, 290, 297, 298, 315—317, 322—324, 330, 331, 346—348, 393, 402, ს. 5, 8, 15, 19, 24, 29, 40, 41, 44, 82, 93, 94, 98, 100, 102, 105—107, 109, 110, 115, 116, 119, 131, 132, 141, 145. ვ. 3—5, 10—13, 17, 23, 24,

37, 56, 76, 88, 89, 103, 104, 126, 143, 147, 157, 167, 173, 205, 206, 212, 214, 225, 226, 228, 236, 237, 251, 258, 259, 267. ძ. 28. ალაგის მოსამართლე ბ. 5, 105. ეკლესიის მოსამართლე გ. 151. ერისკაცი მოსამართლე გ. 151. მოსამართლედ დაყენება ბ. 187. მოსამართლის ასაკი ბ. 187. მოსამართლის გაჯავრება ბ. 193. მოსამართლის დაზიანება ბ. 193. მოსამართლის ჩამოგდება გ. 188. საერისკაცო მოსამართლე გ. 151. საერო მოსამართლე გ. 365, 393. საყდრის მოსამართლე გ. 350. საკორციელო მოსამართლე გ. 363 სულის მოსამართლე გ. 153. სულიერი მოსამართლე გ. 363, 393. ქალაქის მოსამართლე გ. 151. ელმწიფის მოსამართლე გ. 367. კორტო მოსამართლე გ. 321
მოსამსახურე ს. 24, 25, 27, 28, 34, 42. გ. 187, 190, 214, 355, 374. ძ. 28.
მოსამსახურობა ს. 75
მოსანათლავი გ. 354
მოსარჩენი მოსარჩენის მიცემა გ. 215
მოსაქმე ბ. 272. გ. 302. ძ. 29. ა. 48, 78. გ. 267
მოსაქმობა ა. 58, 59
მოსაქმარებელი ბ. 317, გ. 274. ა. 169.
მოსაქმარისი ს. 144
მოსაქსენებელი ა. 162, 170
მოსენაკე გ. 151
მოსერვა მ. 23
მოსვლა ვ. 95, 150, 182, 193, 198, 206, 251
მოსთულა მ. 47
მოსიზმრე ტყუილი მოსიზმრე გ. 400
მოსისხარი ვ. 252
მოსპობა მ. 30, 44
მოსრული ა. 46
მოსყიდული ვ. 166
მოსხმა ძმ.
მოტანილი ს. 46
მოტაცება. ს. 62, 85. გ. 203, 227, 290, 348. ძ. 23. ა. 70. ვ. 85, 86, 173, 176,

210. დანიშნული დედაკაცის მოტაცება ბ. 49. დაუნიშნავი დედაკაცის მოტაცება ბ. 49. დედაკაცის მოტაცება იარაღით ბ. 49. დედაკაცის მოტაცება უიარაღოდ ბ. 49. თხის მოტაცება ბ. 35, ნებით მოტაცება ბ. 49. პირეულის მოტაცება ბ. 35. პირუტყვის მოტაცება ბ. 44. საქონლის მოტაცება ბ. 36—37. უნებურად მოტაცება ბ. 49. ცხვრის მოტაცება ბ. 35. ძროხის მოტაცება ბ. 35.

მოტაცებელი გ. 401.
მოტეხა გ. 165, 173, 229, 233, 268, 382. რქის მოტეხა გ. 381. ფეჯის მოტეხა გ. 165, 177, 185, 381. კელის მოტეხა გ. 165, 177, 185
მოტყუარი ბ. 82.
მოტყუება გ. 178, 236, 247, 249. 278, 335, 365. ღვინოში მოტყუება ბ. 24 79, 208, 381
მოუვლელობა გ. 250, 391, 394
მოურავი ბ. 382. ძმ., 7. ვ. 203. ალაგის მოურავი ბ. 344
მოურბეველი ა. 40
მოუშლელი ვ. 23
მოუწონარი გ. 333
მოფიცი ა. 4, 37
მოფიცარი ა. 4, 37. ვ. 10, 12, 41, 142—144, 237
მოქადაგე ს. 3, 38, 54, 138. გ. 151, 153 —155, 165, 186, 200, 221. 262, 266, 286, 292, 297, 301, 308, 315, 318, 320, 323, 329, 354, 356—358, 361, 363, 365, 367, 378, 379, 389, ვ. 96, 400.
მოქადაგობა გ. 286
მოქალაქე ვ. 30, 144
მოქალაქობა მოქალაქობა სიმართლით ბ. 1. სოფლიერი მოქალაქობა ბ. 3, 49, 108. მოქალაქობის სჯული ბ. 362
მოქმედება ბ. 347, 363. გ. 186
მოქმნა მ. 19, 26
მოქრისტიანება გ. 269
მოქურდული დამით მოქურდული ს. 117
მოქცევა ბ. 2, 301. ა. 30

- მოლაღატე ვ. 59. ა. 17
 მოღება ვბ.
 მოყიდვა ვ. 154, 161
 მოყივნება ა. 19, 23, 105. ვ. 60
 მოყუარე გ. 226, 315. დ. 41. ა. 39, 40.
 ვ. 98, 131, 135, 147, 203, 207
 მოყუარება ბ. 200
 მოყუასი მ. 1, 4, 12, 13. ბ. 201. ვ. 23,
 25: 69.
 მოყურობა ბ. 136. ა. 15, 61, 67.
 მოყუსობა ვშ. 24
 მოშენებული ვ. 99
 მოშობა ბ. 41. გმირთა მოშობა კ. 21
 მოშლა ბ. 6, 14, 116, 124, 162, 195, 265,
 ს. 65. გ. 367, 378. ა. 49, 57, 60, 61,
 89. ვ. 98, 158, 160, 167, 175, 241,
 261. ანდერძის მოშლა ბ. 122. თავისი
 სამართლის მოშლა ბ. 131. მისაცემე-
 ლის მოშლა ბ. 177, 178. ნიშნობის
 მოშლა ბ. 393. სამართლის მოშლა ბ.
 136, 138, 195
 მოშორება გ. 309
 მოჩივარი ბ. 55, 128, 139, 201, 403. გ.
 151, ვ. 3, 10, 205, 215, 267.
 მოჩხუბარი ბ. 145
 მოცდა ბ. 82, 93, 373, 393, 397
 მოცდენა ბ. 66. ვ. 177, 381.
 მოციქული ბ. 72. ს. 69. გ. 151, 152,
 186—188, 195, 204, 252, 287, 333,
 378. კ. 21. ა. 121, 165, 168, 170. თორ-
 მეტი მოციქული გ. 400. სამოცდათორ-
 მეტი მოციქული გ. 400. წმიდა მოცი-
 ქული კ. 1, 7, 16, 21—23
 მოცლა ს. 44
 მოძებნა ბ. 139
 მოძიება ვბ.
 მოძრავი ბ. 46, 220, 299, 342
 მოძულე. კაცთა მოძულე ბ. 53
 მოძულეებული გ. 303.
 მოძულება მ. 29. გ. 303, 313
 მოძღვარი ს. 84. გ. 319, 353, 393
 კ. 8, 18. ა. 84, 100, 101. ვ. 79, 80,
 262
 მოწამე, მოწმე ბ. 44, 82, 101, 108, 115,
 127, 143, 144, 158, 182, 246, 305,
 312, 336, 338. მ. 13. ს. 36, 41, 88,
 94, 96, 125. გ. 151—153, 182, 191,
 196, 244—247, 249, 250, 258, 307,
 333, 335, 338, 367, 377, 398, 400,
 402. ა. 16, 47, 50, 86. ვ. 3, 10, 12, 13,
 38, 39, 77, 143, 147, 157, 158. 161,
 212, 254, 260, 262. აგი მოწამე
 გ. 258. დამნდური მოწამე ბ. 116. თავ-
 კარგი მოწამე. ბ. 27. მართალი მოწმე
 ბ. 82. მოწმით გატება ბ. 306. ურწმუ-
 ნო მოწამე ბ. 145. ცრუ მოწამე ბ.
 244. მოწმის წამოყენება ს. 19. ტყუი-
 ლი მოწამე ბ. 152. გ. 258, 336. შვილი
 მოწმე ს. 38
 მოწამლა ბ. 352, 380. ვ. 252.
 ვ. 252
 მოწაფე გ. 151
 მოწესე ბ. 140, 238. აშ. ეკლესიის მოწე-
 სე ბ. 200, 202, 226, 229
 მოწიფება დ. 16
 მოწმობა ბ. 110, 113, 119, 127, 144—155,
 182, 336, 344, 338. ს. 94. გ. 196, 258,
 295, 344, 349, 357. დ. 29, 45, აშ.,
 91. ვ. 13, 144, 241 მართალი მოწმობა
 ბ. 115. მწვალებელთა მოწმობა ბ. 143.
 ტყუილად მოწმობა ბ. 151, 406. გ.
 258. ტყუილის მოწმობა გ. 336. წიგნით
 მოწმობა გ. 285
 მოწოლა გვერდს მოწოლა ს. 62
 მოწონება ბ. 116, 368, გ. 285, 357, 342.
 ვ. 166
 მოწყალე ბ. 53, 181, გ. 275
 მოწყალება ძშ. ა. 84. ვ. 220
 მოწყენა გ. 199
 მოწყენილი ა. 50
 მოწყობა ა. 83
 მოწყუეება ვ. 51, 227
 მოჭირვება გ. 161
 მოჭირნახულე ვ. 102
 მოჭრა ვ. 190, 259. ასოს მოჭრა ბ. 323
 ენის მოჭრა ბ. 152, 244, 406. თავის
 მოჭრა ბ. 31—33, 49, 107, 124, 224,

- 355, თავის კლმით მოჭრა ბ. 60. მარცხენა კელის მოჭრა ბ. 35, 68. ორივე კელის მოჭრა ბ. 35, 176, 377. სასირცხოს მოჭრა გ. 178. ფეჯის მოჭრა ბ. 376. გ. 393. ქოჩრის მოჭრა გ. 183. ბ. 49, 79, 82. ცხვირის მოჭრა გ. 178. კელის მოჭრა ბ. 35, 49, 316, 376, 385, 406. გ. 152, 155, 178, 209, 234, 281, 390, 393. კელისა და ფეჯის მოჭრა ბ. 362.
- მოჭრილი მალევით მოჭრილი ბ. 377
- მოხვდომა ვ. 179, 183, 254
- მოხუცებული მ. 13, 21. გ. 207. ქალაქის მოხუცებული გ. 259.
- მოკდა მ. 4. ა. 163
- მოკდენა გ. 190. ვ. 10, 80, 147, 170, 251
- მოკდომა ვ. 64, 227. 230. 262. მტრის მოკდომა ბ. 38. ამოდებული კლმით მოკდომა ბ. 330.
- მოკელე ბ. 66. ს. 109. გ. 390, 391. ვ. 34. სოფლის მოკელე ბ. 128. ქალაქის მოკელე გ. 390
- მოკელე-მოსაქმე ს. 92
- მოკმარება ბ. 68, 128, 280, 292, 328. ს. 32, 51. გ. 288, 360, 364, 381, 400. ძ. 18. ა. 53, 88, 89, 92. ვ. 24, 217, 232
- მოკსენება მ. 6. ბ. 58, 99, 119, 151, 213, 283, 360. სზ., 5, 53, 72. ძ. 6, 17. ა. 22, 99. ვ. 98. ავად მოკსენება გ. 189.
- მოჯამაგირე გ. 182, 376, 377, 381, 394, 386, 387, 392, 395. ვ. 229
- მპარაგი მ. 44. გ. 202, 223. ა. 164
- მპარაობა ა. 92
- მპარველი ა. 67
- მპოვნელი ბ. 70, 254. გ. 182. ა. 92
- მპყრობელი კრზ. გ. 314
- მრეველი გ. 155, 187, 238, 251, 286, 308, 311, 350, 354, 357, 359, 369, 389, 396
- მრეველობა გ. 354
- მრთელი ბ. 8.
- მრუდი გ. 19. მრუდი არ დასწამოს ა. 92
- მრუშები მ. 1. ბ. 86, 113, 213
- მრჩობლი მ. 20
- მრჩოლელი გ. 215, 216, 219, 220, 245, 381. ვ. 196. პირით მრჩოლელი გ. 244
- მსახლობარი ვ. 17.
- მსახურება მ. 2, 3, 9. ბ. 40, 162, 201. ს. 30, 43, გ. 152, 204, 205, 345, 400, ძ. 16. ა. 10, 70.
- მსახურებიანება გ. 346
- მსახური ბ. 40. ს. 45. გ. 190, 211, 214, 215. 346, 372, 380. ძ. 2. ა. 7, 10, 78. ვ. 12, 18, 32, 33, 40, 49, 83, 204. ნასყიდი მსახური ბ. 116. უსჯულო მსახური გ. 206
- მსაჯული კრზ. მ. 7, 9, ბ. 1, 20, 56, 68, 84, 362, 367, ვ. 1, 5, 135. სიტრუბს
- მსაჯული ბ. 2
- მსგავსიერი ა. 33, 92
- მსგეფსი გ. 8
- მსმელი ვ. 202
- მსოფლიო მშ.
- მსროლელი ვ. 92
- მსყიდველი ბ. 4, 8, 12, 256. ს. 21, 35, 97, 108, 315. გ. 199, 204, 241, 246—249, 401. ვ. 165, 186, 261. ა. 45, 56. კაცის მსყიდველი კ. 19.
- მსხემი მ. 4
- მსხურბლი მ. 51. ბ. 350.
- მტაცებელი ბ. 38, 190
- მტერი ბ. 39, 81, 114, 330. გ. 226, 260, 310, 323, 349, 359, 391, ვ. 158, 207, 220, 254. მტერზე გატემა ბ. 32.
- მტერთან მისელა ბ. 29. მტრის მოკდომა ბ. 38
- მტერობა მ. 12, 13. ბ. 1, 81, 136, 221, 333, 358, გ. 200, 235, 239, 283, 301, 307, 308, 310, 335, 352, 383, 384. ძ. 22, 27. ა. 1, 40, 52, 67, 120, 168, 169, 170. ვ. 189, 226, 228, 236, 252
- მტეხელი ეკლესიის მტეხელი კ. 19
- მტკიცე ბ. 116
- მტკიცება კ. 22
- მტყუანი ბ. 135, 154. ს. 116. ვ. 3, 8.
- მუზარადი გ. 152
- მუნებური მშ.
- მუნით მშ.

მუხჯი ბ. 250, 281. გ. 340
მუსაიბობა ვ. 3
მუსიკი ბ. 349
მუქარა ა. 127. ვ. 228
მუქაფად ა. 101
მუშა ბ. 188. გ. 182, 386, 387, 392.
მართებული მუშაობა გ. 392. მუშა-
ობაზე დაყენება გ. 372. სამეფოს მუ-
შაობა ბ. 270. მუცელი გ. 400
მუშათარი ბ. 382
მუწუცი ს. 138
მუნთალი ვ. 60, 152
მზიცებელი ვ. 10:
მზრინველი მ. 25
მქადაგე სშ.
მქნელი ს. 114. გ. 170, 178, 296, 303,
311, 393. ძ. 3. ვ. 86, 199, 227. კაის
მქნელი ს. 122
მქონებელი ს. 49 საბრალოდ მქონებე-
ლი გ. 151
მქონიერი ბ. 351. გ. 393.
მქონიერობა გ. 335
მქცეველი ვ. 151. ბიჭთან ურიგოდ
მქცეველი ს. 88. გ. 162
მღდელი მ. 8. ბ. 58, 72, 73, 128, 156, 160,
230, 237, 239, 301, 302, 330, 339.
ს. 16, 31, 38. გ. 151, 155, 187, 190,
191, 193, 194, 199, 204, 207, 237, 238,
242, 251, 255, 256, 258, 268, 282, 284,
288—292, 297—299, 301, 308, 309,
315, 320, 323, 333, 338, 342, 348—
350, 352, 353, 357, 361, 363, 378,
379, 400, 402. კ. 8, 9, 18. ა. 103, 104,
108 ვ. 10, 31. მღღლად ნაკურთხი გ.
186. მღღლობიდან ჩამოგდება გ. 399.
უბნის მღდელი გ. 155. ქუეყნითი
მღდელი გ. 396. ხარბი და მგლეჯელი
მღდელი გ. 396
მღდელ-მონაზონი გ. 151 ვ. 30.
მღდელთ-მთავარი ბ. 36, 37, 128, 330,
361, 400.
მღდელ-მოძღუარი ა. 121
მღღლობა ბ. 160, გ. 188, 293, 323, 348,
357. მღღღლობისაგან დაყენება ბ. 400.
მღღღღლობისაგან დაცადება ბ. 230.

მყოფელი ვბ.
მყოფობა ვ. 80
მშვიდობა მ. 25. გ. 152, 402. ქუეყნს
მშვიდობა გ. 402
მშვილდი ვ. 180
მშვილდისარი სშ. ვ. 179.
მშლელი გ. 152
მშლელიობა გ. 359
მშობელი ბ. 80, 215, 289, 295, 300, გ.
207, 305, 313, 330, 343, უბიწოდ.
მშობელი კ. 21
მცვედანი ვ. 168
მცველი კ. 5
მცილე გ. 303
მცირე გ. 238, 372, 384. ა. 98. კ. 1, 15,
20. ვ. 43, 242
მცნება მ. 1, 8. ბ. 362, კ. 21. ვ. 78
მცნებული ა. 25.
მცოდინარე ბ. 1
მცოდნელი ა. 137. გ. 154
მცრობა ა. 3
მძახალი გ. 399
მძახლობა გ. 363
მძიმე ვ. 31, 178
მძლავრება მ. 32, 33, 44. ა. 104
მძლავრებული ძშ.
მძრახავი ს. 114, 115
მწამლელი ბ. 191, 289, 353
მწამლელიობა ბ. 346, 354
მწამლობა გ. 295
მწვალებელი ბ. 3, 55, 72, 140, 220.
302, 362. გ. 313
მწვალებლობა გ. 193
მწერალი გ. 151
მწიგნობარი მ. 7
მწირი მ. 4, 45—47. 51. ვ. 30,
მწირველი ძ. 44
მწიჭლავი გ. 244
მწუხარე ბ. 1
მწუხარება ვ. 55
მწყემბი კრშ. ბ. 288, 415. ვ. 204, 245
მწყრლობა გ. 186
მწყსობა კ. 7
მჭამელი გ. 202
მჭელიუთი მ. 46

მხატვარი ბ. 270
მხედველობა ა. 90
მხილება მ. 3. ბ. 378
მხლებელი ს. 45, 86, 91. გ. 211, 214,
215, 218, 346, 383. ვ. 83, 115
მკარე ბ. 269. ვ. 183
მკარი ბ. 70. გ. 155, 363, ვ. 179. მარჯ-
ვენა მკარი გ. 256
მკედარი კრზ. ბ. 82, 117, 312, 325.
მქევალი მ. 1, 6, 22. ვ. 234
მკუთველი მ. 43
მკუნელი გ. 152
მჯდარი ვ. 242
მჯერავი გ. 251
მჯნება ა. 18

ბ

ბაბანი შეფიცოს ნაბნითა ა. 140
ნაბიჭვარი ვ. 110, 115
ნაბოძები ვ. 108
ნაბძანები გ. 358
ნაბჭობი ა. 90, 147
ნაგები ა. 54
ნადირი ბ. 268, 361. ბ. 228, 323, 362,
388. ვ. 92, 181
ნადირობა გ. 181, 323. ვ. 179, 182, 183
ნავი გ. 364. ბ. 33
ნაწაყები ა. 60
ნავთი გ. 181
ნათელი გ. 206
ნათესავი მ. 7. 10, 44. ბ. 1, 13,
38, 85, 135, 215, 238, 239, 282,
284, 288, 295, 300, 321, სზ.
4, 6, 13, 53, 54, 56, 87, 99, 115. გ.
151, 153, 155, 165, 166, 182, 185,
189, 191, 192, 198, 200, 240, 243,
251, 256, 357. ა. 3, 10, 58, 164. ვ. 42,
98. ახლო ნათესავი ს. 90. გ. 251, 331,
362. დედის ნათესავი ს. 147 მამეული
ნათესავი გ. 151, 153, 252, 253. უცხო
ნათესავი ბ. 275
ნათესავკეთილობა კრზ.
ნათესაობა გ. 251, 363, კ. 12. დედეუ-
ლი ნათესაობა გ. 363. მამეული

ნათესაობა გ. 363. სულიერი
ობა გ. 363.
ნათლიობა გ. 363.
ნათლისმცემელი ა. 121
ნათლისღება გ. 206, 238, 260, 5
ამღები გ. 294. ნათლის მიმღ.
294
ნათლობა ვ. 55.
ნათქუამი გ. 305, 333, 334
ნათხარი ვ. 254, 256
ნათხევარი ბ. 73
ნათხოვარი ვ. 207, 210
ნათხოვნი გ. 231, 290, 348 ს. 56
ნაკადული ვ. 114
ნაკვეთი ვ. 48
ნაკლები სზ. 130. ვ. 81.
ნაკლულევანი მ. 5
ნაკლულოვანება მ. 51. გ. 362
ნაკრავი ვ. 179, 180, 183, 194. ა.
ნაკრაულობა ა. 5
ნაკურთხი გ. 193, 309, 349
ნალაპარაკევი გ. 290
ნამართები ვ. 36
ნამართებულობა ვ. 191
ნამდურევი ვ. 182, 183
ნამგალი გ. 270
ნამეტი ა. 43
ნამეტნავი ბ. 101, 182, 326, 382,
გ. 233, 247, 252, 276, 353, ა.
211
ნამსახური ძ. 19
ნამტერები ა. 119
ნამუსი ვ. 254
ნამუსიანი ვ. 110
ნამუშევარი ბ. 344. გ. 152
ნამყოფი ა. 100
ნამჯა ბ. 221
ნანება გ. 250
ნანებვი ვ. 250
ნაპარევი ს. 34. გ. 244, 247. ა.
ძ. 44.
ნაპოვნი ბ. 39. ვ. 108, 261
ნარგევი ა. 54
ნასამართლი ვ. 205

სალი ვ. 13, 97
სისხლი ვ. 112
სროლი ვ. 183
სყიდი ბ. 9, 164, 165, 167, 170, 309.
გ. 211, დ. 16. ა. 70. ვ. 75, 111, 133,
160, 164, 165, 200, 248, 254, 260,
261.
სსყიდები მ. 35
სსყიდობა გ. 240. ვ. 105, 160
სტამალი ვ. 256
სტყვევები ვ. 61
სტყვენავი გ. 393
სფაზიანი გ. 244, 245
სფუძარი ვ. 250
სქიშპარი ვ. 182
სქმარობა გ. 235, 237, 298, 307, 387
სქნარი სზ., 120. გ. 251, 309, 362, 375.
ა. 54. ავი საქნარი. გ. 341, ნებით
სქნარი გ. 382
სქორწილავი ბ. 278. გ. 273
სქურდალი ბ. 12. გ. 244, 245, 401. ვ.
151
სქრივალი გ. 165
სღლევა პირს ნღლევა გ. 374
სღლობა ბ. 52, 280, 292, 293, 295—
298, 300, 327. გ. 373, 398
სოფი მ. 4. ბ. 217. ს. 12. გ. 181, 201,
235 252, 294, 304, 340, 369. თესლით
სყოფი ს. 4
სუენი ს. 81. 91. 133. გ. 153, 156, 253,
256. დედის ნაშენდ გ. 362. შამის ნა-
შენი გ. 362. პირუტყვის ნაშენი
ს. 86. გ. 369
სუნობა ბ. 344, 345. გ. 400
სუილები გ. 357. ა. 59. ვ. 261
სუობი მ. 20
სუოვარი გ. 152, 401
სუოვნი ვ. 109
სურომი გ. 225. ა. 54. ვ. 188
სუარცვი ა. 19, 122. ვ. 178.
სუცვალი მ. 37. ა. 80
სუცოლარი შმის ნაცოლარი ს. 54
სუძღვეი გ. 175, 176. ვ. 197. ნაძღვეის
დამღებო გ. 176

საწილი მ. 20, 22 გ. 237. ს. 21
საწყენი ა. 52
საწყენობა გ. 371
საქამალი ა. 51, 53
საქამი ა. 43, 51, 53
საქირნახულები გ. 152, 387
სახევარი ვ. 52, 53, 57, 81
სახვა ბ. 71, 340, 376. ა. 96. თვალით
სახვა ბ. 149
სახევარდანგი გ. 251
სახირი ვ. 171
სახნავ-ნათესავი გ. 152
საკედნი ა. 64, 172
საღმა გ. 288. დ. 12. ა. 50, 77, 97
სება ს. 84. გ. 178, 252, 288, 295, 317,
330, 352, 386. ა. 46. ვ. 84, 203, 233,
სებადართვა კრშ. გ. 202, 288, კ. 7
სებიერობა გ. 385
სებით ბ. 36—37, გ. 163. 168, 181. 206,
226, 234, 270, 282, 285, 291, 294, 300,
301, 307, 309, 310, 313, 323, 333, 356,
357, 367, 399. ნებით მოკლენა გ. 382
სებისმყოფელი დ. 16
სებისყოფელობა ა. 13
სებით მ. 12
სეი. ვ. 48
სერგი ვ. 189, 190
სეშტი მ. 14
სეითი გ. 375. ვ. 205, 207. ოთხი ნივთი
გ. 375, 400
სეითიანი ა. 168.
სეფხავი ა. 13, 21, 23. ნიფხავნი თავს
დაახვიენეს ა. 21. ნიფხავ-პერანგი ა.
163
სეშანი ბ. 67, 116, 335, 391, 392. ს. 9,
10, 45—49, 52, 57, 58. 82. 83. გ. 237,
287, 367, 383, 400. ა. 93, ვ. 208, 223.
გაგზავნილი ნიშანი ს. 58. ნიშნის გა-
მობრუნება ს. 58. ნიშნის დაღება გ.
208, 390. ნივთისაგან ნიშანი გ. 400.
ნიშნის მიცემა ბ. 390
ნიშნისანი ვ. 241
ნიშნობა ს. 10, 57. ნიშნობის გარდაცლა
ს. 9. ნიშნობის მოშლა ბ. 393

მ

ობოლი მ. 4, 45—47. ბ. 249. ს. 3, 5, 43, 80, 92, 103, 144. გ. 165, 278, ვ. 134, 203, 261. მამით ობოლი ს. 60

ობლობა ა. 54

ოში გ. 152. ძ. 36. ა. 19, 91. ვ. 152, 225, 254

ორბატონობა ვ. 176

ორგული გ. 200. მეფის ორგული ბ. 191

ორგულობა გ. 170. ვ. 7, 9, 222, 236. ბატონის ორგულობა ბ. 50

ორღალი (ხმალი, მღვლარე, შანთი) ა. 49, 90. ვ. 7—9

ორიანობა ვ. 176

ორკეცი ძ. 26. ა. 12, 17, 97. ვ. 52, 58, 59, 76

ორშო გ. 182, 184, 217, 218, 381. ვ. 256

ორსული ბ. 394 გ. 331. ორსული დედაკაცი ბ. 118, 121

ორცოლიანი გ. 293

ოსტატი ბ. 344. ს. 132. გ. 151, 373, 383

ოქრო კრშ. ბ. 38, 70, 147, 196, 256. ს. 45, 57, 58, 86, 91, 125, 130, 136. გ. 152, 181, 334, 346. ვ. 16, 20, 21, 22

ოქროული გ. 233

ოცისთავი ა. 83. ვ. 102

პ

პემანი, პეიმანი ბ. 199, 342, 343, ს. 96, 125. ა. 89. პეიმანის დადება ბ. 101. ს. 139

პანკრატონი კრშ.

პაპა ბ. 157, 411. ს. 9, 68, 94, 127, 147. გ. 182, 252, 330. აშ. ყმაწვილის პაპა ბ. 278

პარვა მ. 1. ა. 66

პარტახტი ძ. 28

პასეჟი ბ. 191

პასუხი ბ. 65, 135, 196, 202, 242, 370, 398, ს. 60. გ. 168, 187. ა. 67. ვ. 75, 133, 188, 246, 261, 264, 269. პასუხის გაცემა გ. 400. პასუხის მიგება ბ. 1. გ.

315. სამართლის პასუხი გ. 313. სისხლის პასუხი გ. 201

პატიება ბ. 199, 271. აშ., ვ. 14, 249, 255

პატივი ბ. 1, 66. სშ. 42, 44, 69, 122. გ. 151, 152, 188, 198, 285, 287, 301, 307.

ძშ. 1, 8, 15. ვ. 24, 25, 56, 78, 211, 231. წამეტნავი პატივი გ. 256. პატივის

ახდა ს. 66, 69, 122. საყდრის პატივი გ. 341. სახლის პატივი ს. 45—48, 52, 83. უფროსობის პატივი გ. 251, 330

პატივისცემა ს. 43, 44, 137. გ. 181, 256, 287, 304, 305, 324, 330

პატიოსანი ბ. 146, 364. აშ.

პატიჟი ა. 1, 25, 40, 66, 116, 168—170.

პატრიაჟი კრშ. ბ. 57. 62, 128, 132, 136, 140, 157, 238, 348. გ. 152, 193, 311, 369, 379

პატრონი ბ. 9, 39, 46, 175, 176. ს. 18, 22, 24, 27, 39, 53, 73, 76, 85. გ.

152, 197, 199, 204, 211, 215, 216, 218 — 221, 229, 230, 236, 240, 244,

249, 250, 269, 270, 327, 328, 339, 362, 369, 371, 372, 383, 391, 398, კ.

7, 14, 16. ძ. 27, 44, 45. ა. 1, 2, 3, 4, 7, 9, 10, 18, 33, 35, 36, 40, 42—45,

52, 60, 66, 68, 76 — 78, 84, 85, 87, 95¹, 96, 113, 114, 132, 137, 148,

149, 157, ვ. 42, 52, 54 — 56, 68, 69, 75, 86, 94, 95, 100, 130, 135,

172, 182, 183, 188. 196, 207. 208, 209, 223, 224. 238, 245, 248. 254, 260,

262. ალაგის პატრონი ბ. 15, 103, 226, 254, 273. ადგილის პატრონი გ.

181. დეკარგულის პატრონი გ. 391. გირაოს პატრონი ს. 130, 134. გ. 233.

ვაჟის პატრონი ს. 57. თეთრის პატრონი ბ. 101, 105, 203, 326. ს. 130, 131,

133, 134, 144. გ. 232, 233. მამულის პატრონი ს. 144. მიწის პატრონი ბ.

15, 48, 262, 417. მკუდრის პატრონი გ. 371. მრევლის პატრონი გ. 357. მო-

ნასტრის პატრონი ბ. 226. პირუტყუის პატრონი გ. 228. სათივის პატრონი გ.

381. საფქუავის პატრონი გ. 394. სა-

ქონლის პატრონი ბ. 5. გ. 227. სახლის პატრონი ს. 132, გ. 152, 227, 268, 377, 381. რჩომის პატრონი გ. 217. ტყვას პატრონი გ. 208, 356. უწინდელი პატრონი ბ. 256. ფასის პატრონი ბ. 5. ქალის პატრონი ს. 57. ქონების პატრონი გ. 162. ყმის პატრონი ს. 75. შვილის პატრონი ს. 13. ცხენ-ჯორის პატრონი გ. 395.

პატრონობა ს. 1, 5, 12, 70, 99, 123, 142, გ. 252, 257, 331, 362. ქალთა პატრონობა გ. 251

პატრონყმობა გ. 171

ბილწი გ. 266, 291, 326,

პირველობა ბ. 157

პირველქმნილი სშ.

პირი ბ. 66 ს. 21. ძ. 2, 7, 9, 41, 45. ა. 5, 60. ვ. 92, 167, 184, 195, 227, 236. პირზე დადგომა ბ. 389. პირზე წყყენება ბ. 339. პირით საშიშრად შეხედვა. ბ. 55. პირის შავად შეღებვა ბ. 2

პირიანი პირიანი გაპატიყება ძ. 15

პირისწყლიანად ყოფა ა. 61

პირმფერებელი ბ. 1

პირმშო მ. 4

პირმშობა მ. 20

პირობა ბ. 139, 307, 342, ს. 5, 22, 30, 31, 35, 36, 96, 101 გ. 165, 346, 347, 367. ვ. 135, 166, 167, 207, 236. პირობაზე მიცემა ს. 57. პირობილამ გასვლა ს. 125. პირობის გათავება ს. 22. პირობის დადება ბ. 203, 231, 324, ს. 57, 133, 140, გ. 165, 398. პირობის მიცემა ბ. 390. შენახვის პირობა გ. 165

პირუტყვი ბ. 13, 52, 64, 66. ს. 45, 81, 91, 120, 149, 150, 316, 361, 412, გ. 156, 162, 219, 225, 226, 228, 233, 234, 239, 244, 256, 320, 340, 346, 369, 371, 381, 392, 398, ა. 46, 52, 92. ვ. 22, 154, 157, 160, 167, 175, 188, 230, 249, 256. მავნებელი პირუტყვი ბ. 65. მსხვილფეხა რქიანი პირუტყვი გ. 371. პირუტყუთან ურიგოდ მქცეველი გ. 178, 318. პირუტყუთან ურიგოდ ქცევა

გ. 319. პირუტყვის მოკვლა ბ. 65 პირუტყვის მოტაცება ბ. 44. დადალული პირუტყვი ბ. 386 .

პირფერობა გ. 188

პირშიშველი გ. 183

პოვნა ბ. 38, 39, 61, 254, 255, 362, გ. 236, 264 ვ. 186, 211, 261. წყალში საქონლის პოვნა ბ. 70

პრიალება ბ. 181. ძშ. ვ. 101, 155.

პური მ. 22. ბ. 383. ს. 64. გ. 184, 291, 306, 359. ა. 20, 93. ვ. 98, 126, 162, 170, 175

პურის ნაყოფი გ. 256. პურის ნედლობა გ. 394.

პურ-მარილი ბ. 153

პურობა მ. 4. ს. 8. ძშ.

პურობილი ბ. 191, 380

უ

უამი ძშ., 1. აშ., 55¹, 60, 88. ვ. 15, 16, 23 65

უამიერად ძ. 19. ა. 43

უამისცემა ძშ.

რ

რაზომ ძ. 1.

რაზომიც ძ. 2, 29

რაზომცალა ძ. 19

რაითაცა ა. 73

რაუამცა ძ. 1

რბევა ძ. 41. ა. 37, 58. ვ. 24, 55, 81, 98, 176

რევა ძ. 5. ვ. 236

რვალი გ. 18, 21, 22

რთვა ძ. 2

რიგი კრშ. სშ. 1, 3, 4, 20, 26, 30, 32, 33, 39, 40, 42, 45, 52—54, 60, 63, 69, 70, 72, 76—79, 84, 86, 102, 114, 125, 126, 128, 129, 136 — 138, 141, 143, 145, 149. გ. 151—154, 157, 180, 186, 188, 191, 202, 215, 237, 240, 251, 252, 260, 261, 274, 277, 280, 287, 239, 302, 304, 305, 307, 312, 320, 323, 324, 330, 331, 336, 344. 350—354.

362, 378, 379, 388, 393, ვ. 1, 6, 15, 17, 98, 104, 108, 119, 137, 150, 160, 175, 269, 270. ახალი რიგი გ. 232. დაპატრონების რიგი სშ. დაწესებული რიგი გ. 153. ეკლესიის რიგი გ. 291. კანონის რიგი გ. 192, 199. მამათა რიგი გ. 378. მოსეს რიგი გ. 369. მოფიცართა რიგი ს. 96. მღდლის რიგი. გ. 186, 302, მღდლობის რიგი. გ. 288, 379, რიგიდამ გასვლა გ. 337. რიგიდამ გამოსული გ. 286, 313. რიგიდამ გამსულული სშ. რიგიდამ გასული სშ. რიგით გარიგება სშ. რიგის აღება გ. 186. რიგის ბრძანება ს. 40. რიგის სამართალი ს. 21. საიდუმლო რიგი გ. 400. სამართლის რიგი ს. 5, 11, 14, 24, 28, 34, 35, 54, 66, 87, 90, 92, 104, 109. გ. 149, 285. საყდრის სამსახურის რიგი გ. 375. სჯულის რიგი ბ. 210. ფიცის რიგი გ. 402. ძველი რიგი გ. 232. წესი და რიგი ბ. 1, 62, 108, 231. კელოსნობის რიგი გ. 391

რიგება ა. 97. ვ. 2, 267

რიღება მ. 3

რიმონი ს. 26, 97.

რისხვა ბ. 2, 38, გ. 200, 361, 362, 378. ვ. 238

რიცხვი ბ. 349

რკინა გ. 181, 316. ვ. 18, 49.

რონიწება კ. 7

როსკიბი მ. 37

რტო კრშ.

რუ ბ. 417. გ. 384. ვ. 114, 170, 244

რუბი გ. 400. ვ. 16

რქა მ. 16. ბ. 65

რქენა ბ. 385. გ. 215

რქმა ძ. 30

რჭუმა მ. 4

რჩ. (გუერჩის) მ. 21

რჩა (ირჩის) ა. 71

რჩენა ვ. 110

რჩილა გ. 215, 332. ვ. 158, 178, 196

რჩიმა ბ. 415. გ. 216, 219. ვ. 100, 166, 188, 204

რძალი ს. 58, 134. გ. 383. ა. 58.

რძე გ. 369

რწმუნება ბ. 86, 89, 113, 141, 154, 279, 299, 332—340, 349. გ. 375. ვ. 235

რჯა ბ. 201, 354 გ. 308, 310, 373, 392

რჭული კრშ. ბ. 133. სშ. გ. 193, 289, 292, 300, 375. კ. 14. ვ. 78, 222, 254.

რჭულზე მიყუანა გ. 168. რჭულის დადება გ. 167

რჭულმტკიცობა კრშ.

ს

საავო ძ. 15. ვ. 55

საამხანაგო ს. 125. ბ. 324

სააქიმო ვ. 92, 179, 194, 197

საბაბი გ. 305, 307, 312, 335, 346, 347, 394. ს. 84. გაგდების საბაბი ს. 37.

სიკუდილის საბაბი გ. 385

საბალახე ვ. 162, 171

საბატო ძ. 10. ა. 6, 13, 131, ვ. 12, 154, 202

საბატიობა ა. 129, 130

საბატონო ვ. 177, 198, 199. საბატონოდ მიცემა ს. 18

საბატონყმო ა. 84

საბაღე ვ. 12

საბეგრო ძ. 28

საბელი ს. 88. ა. 21. ვ. 69, 166, 180

საბოდვარი ბ. 181

საბრალო ბ. 68. გ. 276, 348, 390. ა. 72

საბრჯე ბ. 348. ეშმაკის საბრჯე ბ. 62

საბრჯე-გება ვ. 25

საბუთი ს. 107

საბურავი გ. 275

საბყარი გ. 332

საბყრობილე გ. 208

საბძელი ვ. 192, 204

საბჟო ა. 35, 93, 99

საგანაჩენო ვ. 205

საგები გ. 275

საგერზე ა. 12, 97.

საგლეხო ა. 56
 საღაო ს. 40. გ. 402, ვ. 206, 213, 261
 სადგისი მ. 6.
 სადგმელი მ. 28
 სადგომი გ. 361
 სადგური გ. 241
 საეზისკომპოზო გ. 189, 197, 198, 296.
 400. 234
 საეკლესიო ძშ
 საერთო ვ. 111
 საერისთავო ძ. 43
 საერო ბ. 128, 201, ვ. 61
 საექიმო გ. 173, 176, 184, 185, 210, 221,
 385. მოტეხის საექიმო გ. 382
 საექო ვ. 212
 სავანო ა. 52
 სავაქრო ბ. 160
 სავაქროდ ვ. 164. სავაქროდ გაგზავნა ბ.
 106
 სავახშე ა. 83
 საჯამთრო ძშ.
 საჯრდო ბ. 399
 საჯლავი ა. 95¹
 საჯლაური მ. 12, 13, გ. 222, 227. 229, ვ.
 154, 210, 247. მაგიერი საჯლაური გ.
 393. ოთხმაგი საჯლაური გ. 222, 223,
 227, 233, 234, 327, 329, 387, 390, 394.
 ორმაგი საჯლაური გ. 194. 215, 227,
 233, 329, 387. ბ. 251. სამმაგი საჯლა-
 ური გ. 328 ხუთმაგი საჯლაური გ. 194,
 222, 226, 236, 237, 388
 სათავადო გ. 181
 სათავადებო ა. 69
 სათავე ვ. 170
 სათავისთაო ვ. 105, 107
 სათემო ვ. 256
 სათვითლო ვ. 105
 სათიბი გ. 181
 სათივე გ. 381
 სათნო ყოფა მ. 41
 სათხოვარი ს. 42. გ. 360
 საიდუმლო მ. 52. ბ. 130. ს. 10, 41. ვ.
 400. ბ. 30 საიდუმლო ანდერძი ბ. 116
 საიქიო გ. 152, 169, 232

საკანონო გ. 155, 164, 166, 201, 203,
 208, 211, 212, 221, 223. 231, 251, 263,
 272, 282, 286, 288. 293, 295, 296. 315,
 319, 322, 323, 339, 341, 345, 348, 356,
 399, 402, ა. 22, 170. ე. 61, 62, 79, 80,
 225, ბოზობის საკანონო გ. 293. ორ-
 ცოლიანთ საკანონო გ. 356. საჯომიე-
 რო საკანონო გ. 374. საკანონოს ართ-
 მევა კ. 7, სიკუდელის საკანონო გ. 385
 საკარგავი ა. 45
 საკაცო ვ. 224, 231
 საკაცობო ბ. 130, 365
 საკითხავი ძშ.
 საკლავი გ. 256
 საკლისი ა. 80
 საკმელი გ. 181
 საკომლო ვ. 12, 103, 167
 საკრავი გ. 361
 საკუთარი ბ. 280
 საკურთხეველი გ. 190
 საკურთხი საფლავის საკურთხი გ. 353
 სალაპარაკო გ. 344
 სალარო ა. 152. ვ. 7, 155, 205
 სალაშქრო ძ. 19, 28. 43. ვ. 158
 სამამულე ა. 18, 31. ვ. 84
 სამამულლო ა. 46, 53, 61, 76, 81, 85, 95.
 98
 სამანი გ. 257, 344, 366, 397. ვ. 241.
 242. სამნათ დაგდება გ. 397. სამნის
 მოგლეჯა ბ. 36—37. 47
 სამართალი გ. 151, 157, 160, 168. 169.
 171, 182, 183, 187. 189, 191. 199. 202.
 203, 211, 212, 214, 216, 218, 223, 226,
 228, 235, 237, 239, 240, 251, 253, 255.
 256, 265, 270, 271, 276. 279. 280,
 283, 288, 292, 294, 303, 306, 308,
 312.—317, 320, 323, 327, 329—332.
 335.—337, 340, 345, 346. 348—350.
 356, 368, 371, 374, 381, 384. 392—
 394, კრშ, კშ, ს. 1, 40, 41. 44, 47.
 144. ძშ, 29, 46. ა. 51, 53, 72, 99.
 ვ. 1—4, 7, 13, 82, 99, 131, 150.
 156, 199, 205, 206, 235, 240, 243.
 251, 258, 270. ბ. 1, 8, 12, 45, 56, 67,

85, 92, 134, 147, 166, 183, 193, 196, 202, 208, 280, 328, 343, 365, 370, 372, 403. ავი სამართალი ბ. 133. ბჭის სამართალი ბ. 137, 138. გამოჩენით სამართალი გ. 376. გაყრის სამართალი გ. 159. დაწერილი სამართალი ბ. 372 დედაკაცის სამართალი გ. 157. ებისკოპოზთა სამართალი გ. 152. თავისი სამართლის მოშლა ბ. 131. კანონის სამართალი გ. 191. კარგი სამართალი ბ. 1. კაცთა და დედაკაცთა სამართალი გ. 180. მართალ სამართალი გ. 13. ბ. 2, 128, 212. მართალი სამართლის ქნა ბ. 2. მართალი სამართლის ყოფა ბ. 20. მართებული სამართალი ბ. 1, 192. მოსამართლეს სამართალი ს. 141. ნაქნარობის სამართალი გ. 393. ნაქორწილევს სამართალი გ. 179. ნებით სიკუდილის სამართალი გ. 383. რიგის სამართალი გ. 153, 159, 278, 289, ს. 21. საიქიოს სამართალი გ. 201. სამართალში მიყვანა ბ. 19, 203, 205, 315. სამართალში მოსვლა გ. 188. სამართალში წასულა ს. 111. სამართალში წაყოლა გ. 155. სამართალში წაწევა ს. 40. გ. 268. სამართლის არ მიცემა ბ. 313. სამართლის გამრუდება გ. 151, 188, 277, 278, სამართლის გამსუბუქება გ. 188. სამართლის განსჯა ბ. 1. სამართლის გარდაქცევა ბ. 2. სამართლის გარჯა ბ. 404. სამართლის გასინჯვა ბ. 193. სამართლის განშორება ს. 40. სამართლის დადება გ. 295. სამართლის დაკარგვა ს. 40. ბ. 18, 134, 246, 379. სამართლის დამტკიცება ბ. 157. სამართლის დაწვა ბ. 193. სამართლის თხოვა ბ. 120. სამართლის მიცემა ბ. 69. სამართლის მოშლა ბ. 136. სამართლის სასჯელი ბ. 74. სამართლის სიმრუდე გ. 310. სამართლის ქნა ს. 23, 105, 116. ბ. 1, 54, 105, 131, 136, 140, 157, 209. გ. 151, 188, 200, 251. სამართლის ქნევილება ს. 69. სამართლის ყოფა გ.

323. ბ. 1, 18, 101. სამართლის წესი ბ. 209. საყდრის სამართალი გ. 342. სიკუდილის სამართალი გ. 238. სისხლის სამართალი გ. 152, 259, 382, 385, 386. სულიერი სამართალი გ. 307, 321, 357. სწორე სამართალი გ. 323. სჯულიერი სამართალი ბ. 266. ტახტის სამართალი გ. 362. ქრთამით სამართლის ქნა ბ. 196. ღმრთის სამართალი გ. 151. ბ. 1. შემნახველთა სამართალი გ. 388. შეუწყალებელი სამართალი გ. 360. შვილის სამართალი გ. 261. ცოლ-ქრმის სამართალი გ. 346. წიგნის სამართალი გ. 311. ჭეშმარიტი სამართალი გ. 195. კელმწიფის სამართალი გ. 151, 212, 383. ბ. 138
 სამართლება ბ. 1, 16, 186. გ. 334, 352. ვ. 1, 2, 40, 246
 სამართლიანად ვ. 263.
 სამართლის გამამცხადებელი ბ. 58
 სამართლის გამბრუნდებელი გ. 310
 სამართლის მშლელი გ. 373
 სამართლის მცოდნე გ. 393
 სამართლის შემნახვი გ. 291.
 სამარხი გ. 151, 353, 396. ვ. 92, 187, 194, 197, 219
 სამარხი გ. 291
 სამგალობლო ბ. 349
 სამგვამოვნება ბ. 347
 სამგლოვიარო ბ. 97
 სამდივნო ვ. 270
 სამღუარავი ა. 18, 27, 39, 67, 84, 88. ვ. 61
 სამე მ. 5
 სამება ს. 43
 სამეკობრო ძ. 44
 სამეფო კრუ., ძუ., ვბ. სამეფო ბეგარა ბ. 272. სამეფო დღე ბ. 188. სამეფო საპყრობილე ბ. 379. სამეფო სჯულის კანონი ბ. 201, 239. სამეფო სჯული ბ. 79, 350. სამეფო ფიცი ბ. 240. სამეფოდ გამორთმევა ბ. 360. სამეფოს მუშაობა ბ. 270

სამწარეულო ბ. 267
 სამწიფო გ. 205
 სამწღვარი ვ. 6
 სამწიფოთება კრწ.
 სამწირობლო ვ. 38, 154, 236
 სამწირობოლიტო ბ. 234
 სამწიწო ა. 70
 სამკალი მ. 46, ბ. 231
 სამკაული მ. 8. ვ. 151, 153, ბ. 231, 257
 სამკვიდრო ვ. 138, 199, 225, 231, 246.
 ს. 11, 61, 63. ბ. 116, 301. სამკვიდ-
 როდ გათარხნება ბ. 271
 სამკუიღრებელი მ. 4, 13. ბ. 108, 121, 135,
 277, 280, 281, 284, 289, 293, 301, 411.
 სამკუიღრებელისაგან განგდება ბ. 80
 სამკუიღრებელზე მიყუანა ბ. 31. სამ-
 კუიღრებლის დატევება ბ. 31.
 სამლოცველო გ. 351
 სამოთხე სწ. გ. 252
 სამომწღელო || სამწღელო ა. 89.
 სამოსელი მ. 23, 24, 28, 29. ბ. 345
 სამოყანლო ა. 95'
 სამოყვროდ ა. 61
 სამოძღვრებლად ა. 57
 სამრეელო ა. 112
 სამსახური ბ. 82, 128, 201. გ. 197, 345.
 351, 374, 379, 400. ს. 20, 92, 133.
 ძ. 16. ა. 72, 139. ვ. 23, 261. ბატონის
 სამსახური ბ. 159. სამსახურის მოქ-
 მედი გ. 350. სამსახურის მოცდენა
 გ. 355. ეელმწიფის სამსახური გ. 375
 სამსახულო ვბ.
 სამურდლო ვ. 270
 სამუშაო ბ. 344, 345. გ. 391
 სამღვდელო ბ. 3, 57, 128, 140, 398
 გ. 357
 სამლო ბ. 130, 201, 365
 სამღროთოგანი ვ. 17, ვბ.
 სამწობლო გ. 334. ა. 46, 81, 82. ვ. 74,
 84, 224
 სამძღვარი ბ. 150. გ. 152, 181, 257.
 344, 366. ძ. 42, ვ. 6, 61, 184, 241.
 სამძღვარის გამოცელა. გ. 362. ქუეყ-
 ნის სამძღვარი. გ. 397

სამკველოდ ა. 121
 სამწყემსო გ. 256, ს. 133. ებისკოპოზის
 სამწყსო კ. 10. მამის სამწყსო გ. 396.
 მღღლის სამწყსო. გ. 396.
 სამწყსო გ. 151, 155, 288, 350, 351, 354,
 363. კ. 7, 11. ვ. 245. ბ. 128, 157
 სანადირო ვ. 172
 სანატრელი ძწ.
 სანახავი ვ. 49
 სანახშირო ა. 159, 162
 სანლო ვ. 13
 სანთელი ბ. 346. გ. 194
 სანთი გ. 161
 სანიფოძ ძ. 41. ა. 50
 სანიჭარი ა. 34
 საოსტატო გ. 373.
 საპალნე ბ. 341
 საპარო-სანიჭუ აწ.
 საპატო აწ. 1, 2, 6, 13, 17, 33, 38, 60,
 66, 68, 96, 130, 131
 საპატყო ა. 17, 33, 47, 66, 136, 167, 171
 საპატრონო გ. 152, 170, 251, 252, 257,
 331, 332, 358 სწ., 100. მამის საპატ-
 რონო გ. 251
 საპატრონყმო ა. 84
 საპირო ა. 112, 159, 160
 საპოენელა ა. 92
 საყარი გ. 190
 საყრობილე ბ. 88, 191, 293, 362, 379,
 381. სამეფო საყრობილე ბ. 379. სა-
 ყრობილით მოპარვა ბ. 381. საყრო-
 ბილის უფროსი ბ. 380. ქუეყნის სა-
 ყრობილე ბ. 379
 სარგებელი ბ. 332, 367. ს. 41, 144. გ.
 232, 249, 289. ძ. 46. ა. 60, 93. ვ. 116,
 117, 119, 132, 136. ბ. 1, 102. ვალი
 სარგებლით ბ. 90. თეთრის სარგებე-
 ლი ს. 133. მართებული სარგებელი
 გ. 233. სარგებლით თეთრის ამღეზი
 ბ. 140
 სარგებლობა გ. 181, 390
 სარგო გ. 301
 სარგენო ა. 45
 სართი ვ. 167

- სარტყელი მ. 36
 სარჩელი მ. 8, 45. ა. 42, 90
 სარჩღვა ა. 77
 სარჩლობა ვ. 97, 213
 სარჩო ვ. 138. ბ. 122
 სარცხვენელი მ. 34, 36
 სარწმუნო ვ. 260. სარწმუნო კავი ბ. 82, 127
 სარწმუნოება მ. 50 ბ. 144, 159, 253, 336, 340, 395. მართლმადიდებელთა სარწმუნოებაზე მოხვლა ბ. 72, 73. სარწმუნოების უარისმყოფელი ბ. 361
 სარწყავი გ. 152. ვ. 250
 სარჩელი სშ. გ. 238, 252
 სარჯულო კ. 13
 სასაკარგოდ ა. 55
 სასალუქო ა. 46
 სასამართლო ს. 132. ძ. 29. ა. 97. ვ. 205, 219. ბ. 1, 135, 154, 163, 193, 246, 404. თეორის სასამართლო ბ. 147. სასამართლო საქმე ბ. 379. სასამართლო სიტყუა ბ. 193. სასამართლო წესი ბ. 209. სასამართლოში მიყვანა ბ. 165, 236. საუბარი სასამართლო ბ. 245
 სასაპურო ძ. 18
 სასარგებლოდ ა. 94
 სასარჩლო ა. 53
 სასაფლაო ბ. 255, 302. ა. 25. ვ. 50, 106
 სასაქმე ა. 60
 სასაქმოე ძშ.
 სასაქონლო ა. 33, 40, 46, 61, 81, 82, 85, 89, 92
 სასახლე ვ. 51, 52, 103, 167
 სასახლო ვ. 105, 107, 111, 234
 სასახო ძ. 15
 სასეფო ძ. 2
 სასიკუდილო გ. 202, 277. ს. 62. ვ. 229
 სასიკუდილოდ მოხვლა ბ. 329. სასიკუდილო წამალი ბ. 58
 სასიმთელი ბ. 361
 სასინათლო ბ. 266
 სასირცხო ა. 21. გ. 178
 სასირცხოოდ ა. 20
 სასისხლო ა. 159
 სასმელ-საქმელი ს. 83. გ. 161, 360
 სასოება ბ. 1
 სასოფლო ვ. 195, 256
 სასულიერო ს. 51, 138. გ. 288
 სასულიერო მ.-6, 10, 35, 37. ბ. 196, 201
 სასულიეროდ ა. 55.
 სასწაული მ. 2, 11. გ. 400 სასწაულის შნო გ. 400 წმინდა სასწაული გ. 400
 სასწორი მ. 50. გ. 390, ბ. 1
 სასწორო ვ. 7, 80
 სასხდომელი მ. 41
 სასჯელი მ. 7, 8, 48, 52. ა. 101, 151. ბ. 59, 200, 374. სასამართლოს დღე. ბ. 1. სასამართლოს სასჯელი. ბ. 74
 სასჯულო ძშ.
 სატანი ვ. 153
 სატანჯველი ბ. 51, 362
 სატირი მ. 33
 სატივარი გ. 360
 სატფური მ. 15
 საუდაბნო გ. 153
 საუკადრისო ვ. 90
 საუმცროსო ვ. 100, 103, 108
 საუნჯე ბ. 1, 346. საღმთო საუნჯე ბ. 107.
 საუპატიო ვ. 178, 348. ა. 13, 115, 121, 141. ვ. 159, 210, 218, 251, 262, 267. დაფიცების საუპატიო გ. 227. მოტაცების საუპატიო გ. 290
 საურავი ძ. 9, 19. ა. 85
 საურეგებელი ა. 17
 საუფროსო ვ. 100, 101, 103, 108.
 საუხუცესო ა. 48, 49, 153—155.
 საფადართ-უხუცესი კრშ.
 საფათერაკო ვ. 92, 95, 187, 188, 193
 საფახე ბ. 1
 საფიცარი საფიცრად მიყოლა ბ. 246
 საფლავი ს. 51. ა. 25. ვ. 50, 218
 საფქუავი გ. 394
 საქებელი ბ. 378
 საქმე ს. 14, 22, 42, 44, 54, 55, 67, 69, 72, 115. კ. 1, 7. გ. 151, 152, 168, 197, 213, 258, 268, 280, 303, 307.

ძმ, 19, 29, 32, 33, 41, 44, 46. ა. 1, 4, 67, 72, 90, 92, 102, 167, 168. ვ. 14, 24, 43, 98, 142, 173, 174, 187, 199, 192, 197, 206, 207, 230, 236, 237, 252. ავი საქმე ს. 67. 122. გ. 190, 272, 295, 296, 308. 225, 341, 347, 376. ბ. 63. ბატონის საქმე ბ. 54. ბოროტი საქმე გ. 295. ბ. 52. გამოუჩენელი საქმე ბ. 26. დასაურევებელი საქმე აშ. დიდი საქმე ბ. 193. ბილწი საქმე გ. 272. ეკლესიების საქმე კ. 7. კაი საქმე ს. 122. კარგი საქმე ა. 41. კაცობის საქმე გ. 317. მართალი საქმე კ. 12. მპარაობის საქმე ა. 92. მღვდელ-მონოზის საქმე კ. 7. ნიეთიანი საქმე ა. 168. საგინებელი საქმე გ. 189. საეკვო საქმე ბ. 26, 28. სავაცო საქმე ს. 78. სამლო საქმე კ. 15. სასამართლო საქმე გ. 335. ვ. 329. სასიკვდილო საქმე ს. 28. სასულაგრო საქმე. გ. 304. სასჯულო საქმე კ. 15. საურავის საქმე აშ. საქვეყნიერო საქმე გ. 197, 368. საქმეზე დაყენება გ. 377. საქმის გარიგება გ. 231. საქმის გარჩევის ვადა ბ. 193. საქმის სინჯვა ბ. 26. საქმის მოქმედი ბ. 140. სუნაობის საქმე. კ. 7. სულის საქმე გ. 151, 353, 396. სჯულიერი საქმე ბ. 108. უწესო საქმე აშ. უჯერო საქმე კშ. ქურდობის საქმე ბ. 42. სჯულის საქმე კ. 15. ა. 102

საქმებიანება ა. 58

საქმის მქნელი ა. 96

საქმის შემძლე გ. 349

საქმობა ბ. 377, 386. ძ. 43. ა. 60. ვ. 15

საქნელი ა. 58

საქონებელი ა. 169, 170.

საქონელი გ. 151—153, 157, 230, 292, 325, 334, 339, 345, 356. სშ, 3—5, 8, 112, 113, 135, 143. კ. 3. ძ. 44, 45. ა. 40, 63, 77, 81, 82, 87, 88, 92, 97, ვ. 17, 75, 80, 88, 94, 107, 109, 110, 111, 131, 135—137, 145, 157, 160, 191, 199, 207—209, 219, 231, 232, 251, 260, 261. ბ. 1, 2, 4, 5,

9, 13, 38, 41, 68, 79, 91, 105, 163, 181, 183, 203, 208, 215, 238, 242, 243, 248, 272, 279, 282, 284, 286, 288, 295, 307, 312, 314, 324, 327, 332, 342, 382. ეკლესიის საქონელი ბ. 17, 107. მიზარებული საქონელი ბ. 307. მოძრავი საქონელი ბ. 140, 182, 203. ნაპარევი საქონელი ბ. 12. სამეფო საქონელი ბ. 107. საქონლისადმი მიახლება ბ. 280. საქონლით მორჩობა ბ. 68. საქონლის ბაყი ბ. 276. საქონლის ბოძება ბ. 180. საქონლის განყოფა ბ. 387. საქონლის დაჭერა ბ. 39, 203, 277. საქონლის დაუჩვენება ბ. 1. საქონლის მოპარვა ბ. 251. საქონლის მოტაცება ბ. 36—37. საქონლის პატრონი ბ. 5. საქონლის სამეფოდ წაღება ბ. 350, 351. საქონლის უსამართლოდ შეკრება ბ. 38. საქონლის შეკრება ბ. 36—37. საქონლის წართმევა ბ. 39, 353, 379. საყდრის საქსნელი გ. 186, 189, 190. სული საქონელი გ. 381. უძრავი საქონელი ბ. 105, 140, 182, 203. შეწირული საქონელი ბ. 259. საქონლის პოვნა ბ. 70, 254—256. კერძო საქონელი ბ. 310

საქორწილო ვ. 224

საქორწინებელი გ. 151

საქორთამო ა. 85

საქურდალი გ. 152

საქციელი ბ. 10

სალატოლ ა. 132

სალმთო ვბ.

სალმნი გ. 331

საყდარი გ. 189, 199, 202—204, 224, 237, 238, 251, 284, 292—294, 301, 304, 309, 312, 314, 333, 339, 341, 342, 345, 346, 348—350, 352—355, 365, 369, 374, 378, 389, 401, 402. ს. 31, 43, 44, 51, 54. კ. 1, 7, 15, 20. ა. 169, 170. ვ. 9, 50, 106, 155, 175, 217, 232. ბ. 231, 238, 258, 287. დაქტეული საყდარი გ. 389. სასწაულის საყდარი გ. 400 საყდარზედ დასმული კ. 21. საყდარს შეხვეწა ბ. 232. საყდარდან

- გადგება ბ. 235. საყდრის კარი ს. 47.
გ. 151. საყდრის კერძი გ. 301. საყდ-
რის შესავალი ბ. 231. საყდრის შეხვე-
წილი კაცი ბ. 232. ქრისტეს საყდარი
გ. 198. ჭელმწიფის კარის საყდარი ბ.
234
- საყდროვანი გ. 188—190, 198, 286, 287,
291, 298, 301, 303, 307, 257, 353,
379. ს. 42. საყდროვანის მისხმა გ.
366
- საყვედური ა. 120
- საყმო ს. 32. ვ. 198
- საყოლი ბ. 287
- საყოფი ძმ.
- საყურძნე მ. 47
- საშიშარი პირით საშიშარი ბ. 55
- საშოვარი გ. 152, 401
- საშუალი ა. 164
- საშუალო ვ. 100, 102, 103
- საჩივარი ვ. 3, 23, 24, 205, 206, 216,
228. ბ. 55, 92, 128, 136, 263. ა. 99.
მეფის საჩივარი ბ. 212. საჩივარში
დადგომა ბ. 202
- საჩივლელად მისვლა ბ. 56, 85, 165, 342
- საჩინო ძ. 32. ა. 9, 13
- საჩხუბარი ბ. 14^რ
- საცთური მ. 2. ბ. 346, 349
- საცილობელი ბ. 16. გ. 248. ა. 83
- საცმელი ბ. 339
- საცოდნელი გ. 265
- საცოლე ჯვარგაცელი საცოლე ა. 39
- საცხენმავლო ვ. 255
- საცხოვარი მ. 1, 6, 52
- საძაგლება მ. 36
- საძირკველი ბ. 231, 261, 345. გ. 262,
284. ავი საქმის საძირკველი გ. 362
- საძმო ვ. 107, 234
- საძოვარი გ. 181, 395. ვ. 230
- საძრახავი ს. 6
- საძულველი მ. 20. გ. 333
- საწამლავი ბ. 289, 355, 359
- საწბილოდ ა. 13
- საწესო გ. 301, 350, 396. საღმთო საწე-
სო გ. 151
- საწინდარი ა. 43
- საწირავი გ. 351, 353. საწირავის ღა-
კირვა ბ. 398
- საწისქვილო ვ. 12
- საწნეხელი მ. 6
- საწოლად ვ. 42, 188
- საწყალობელი ბ. 346
- საწყაო გ. 390
- საწყაული მ. 50 საწყაულით მიწყვა ბ. 1
- საწყენი ბ. 264
- საჭირისუფლო ა. 25, 34
- საჭირნახულო ვ. 103, 246
- საჭმელი მ. 37, 39
- საჭურველი ბ. 81
- სახარება სმ. 46, 47. გშ., 152, 398, 402.
ვ. 13, 118. ბ. 1, 82, 201, 244, 406
- სახასო ვ. 101, 102, 163
- სახე ბ. 34. ვ. 212. მართალი სახე გ. 212.
მომრჩენელის სახე გ. 400. ნაბოძები
სახე გ. 400
- სახელ-დება ბ. 348
- სახილ მ. 15—18, 37
- სახიერი ბ. 54
- სახიერება ბ. 1
- სახიჩარი ა. 8, 13. ვ. 46—48
- სახლეული მ. 4
- სახლთხუცესი ს. 8
- სახლი მ. 1, 6, 15, 23, 26, 29, 59,
51. გ. 152, 157, 158, 161, 182, 197,
251, 254, 260, 268, 272, 273, 275,
279, 333, 334, 347, 358, 359, 381. ს.
4, 39, 53, 63, 83, 112, 121, 132, 148.
კ. 21. ძ. 3, 5, 6. ა. 18—20, 25, 37, 43,
44, 46, 155, 169¹. ვ. 18, 42, 46—48,
74, 172, 191, 210, 224, 231, 258. გამ-
ყიდველის სახლი გ. 398. გირაო სახ-
ლი ბ. 103. ერისკაცის სახლი გ. 357.
ზეითი სახლი ს. 132. ლოცვის სახლი
გ. 361. მამის სახლი გ. 252, 330.
მღღლის სახლი გ. 396. პატრიარქის სახ-
ლი გ. 152. საღმთო სახლი გ. 361. სახ-
ლის ადგილის წართმევა ბ. 47. სახ-

- ლის აწენება ბ. 103, 262, 264. სახლის
 დაწვა ბ. 69, 103, 222, 224. სახლის
 შეთხრა ბ. 42, 43. სახლში მდგომი
 ს. 132. ქუთითი სახლი. ს. 132. წირ-
 ვის სახლი გ. 361. ხუცის სახლი გ.
 357. სახლის აშლა ბ. 160. სახლის
 დაქცევა. ბ. 306. სახლის დაჭირვა ბ.
 103. თავადის სახლი ბ. 128.
- სახლის გამტეხი ს. 121**
 სახლის განმგებელი ბ. 160, 201
 სახლისკაცი გ. 155, 191, 251, 334, 353.
 ვ. 27, 60, 75, 83, 95, 111, 113, 148,
 175, 232, 263. ბ. 115, 123, 271, 295,
 300, 307.
- სახლიშვილი ვ. 21, 115
 სახლ-კარი ს. 109, 144. გ. 152, 345.
 ვ. 145
 სახნის-საკვეთი ვ. 204
 სახუასტაგე ა. 20.
 საქღური ვ. 217
 საქედარი გ. 152, 217, 220—222, 228,
 264, 265, 276, 382, 388, 395. ს. 133,
 149. ა. 79, 89.
 საჯელმწიფო კრზ. ვ. 154, 113. ს. 42.
 საჯელმწიფოს გამორება გ. 358, 390
 საჯელო ს. 4. ვ. 34, 115. ბ. 82, 148
 საჯელის დაჭირვა. ბ. 382
 საჯელოსნო გ. 391
 საჯმარი ა. 43. ვ. 18, 190
 საჯმრობა ვ. 46
 საჯნავი გ. 182, 389
 საჯსარი ა. 43, 116, 130
 საჯუნდარი ვ. 183
 საჯარო დ. 28
 საჯდომი ა. 33, 37
 საჯერი ა. 60
 საჯერობა ა. 60
 ხელი მ. 28
 ხენაკი ა. 169¹
 ხენი ბ. 115. ვ. 167, 211, 225, 229
 ხერვიტუტი ბ. 262—267
 ხერტყი მ. 7
 ხესხება ს. 139. გ. 232. უბატრონოდ
 ხესხება ბ. 107
 ხესხი მ. 37, 39
- შეფე-ქალი ა. 24, 72, 73.
 სვეტი კრზ.
 სუნაობა კ. 12
 სიავე ს. 36. გ. 244, 335. ვ. 80. საქო
 ლის სიავე გ. 335
 სიავი ა. 90.
 სიავეკაცე ბ. 333. გ. 402
 სიარული ბ. 347. კ. 7
 სიახლე ა. 37
 სიახლოვე ბ. 418. გ. 310
 სიბილწე ბ. 52. სიბილწის კურტკელი
 369
 სიბრალული ბ. 55
 სიბრიყუე გ. 335. ვ. 189
 სიბოროტე მ. 14. ბ. 289
 სიბრძნე კრზ. ბ. 130. გ. 286
 სიგელი ვ. 213, 240. ბ. 25, 27
 სიგლახაკე გ. 240, 243, 367. ა. 61
 სიდელრი მ. 52. გ. 158
 სიდიდე გ. 278
 სიზმარი ტყუილი სიზმარი გ. 400
 სიკეთე ა. 11, 49
 სიკუდილი გ. 152, 164, 165, 172, 176,
 189, 202, 209, 221, 253, 262, 294,
 320, 333, 335, 336, 347, 372, 377,
 378, 402. ს. 86, 90, 105. დ. 1, 15, 18.
 ა. 57, 134. ვ. 18, 24, 34, 61, 62, 150.
 177, 252, 259. ბ. 51, 282, 362, თავას
 თავის სიკუდილი გ. 315. ნებით სიკუდი-
 ლი გ. 383. სიკუდილით მოკუდობა ბ.
 355. სიკუდილის დღე ს. 65, 94, 101. გ.
 252. სიკუდილის მახე გ. 377. სიკუდი-
 ლის მოკდობა გ. 383, 386. სიკუდილის
 ღირსი გ. 178, 180, 234, 255, 263, 277,
 290, 371. ს. 107, 117, 121. სიკუდი-
 ლის მიცემა ს. 117, 118. უნდომლად
 სიკუდილი გ. 323. უნებური სიკუდი-
 ლი გ. 383, 386
 სილამაზე გ. 161
 სიმაგრე ვ. 221
 სიმამრი ს. 103. გ. 158
 სიმართლე გ. 151. ვ. 13. ბ. 1, 129, 237,
 242, 247, 409. მოქალაქობა სიმართ-
 ლით ბ. 1.
 სიმარჯვე ბ. 347

- სიმთურაღე გ. 374. სიმთურაღას ნიშანი. გ. 374
- სიმართლე გ. 333
- სიმტყუფნე ს. 88, 119, გ. 365. ბ. 1, 202, 289
- სიმძულვარე გ. 159, 163, 301, 350.
- სიმხნე კრწ
- სიმზურვალე გ. 375
- სინანული გ. 152, 153, 282, 286, 295, 339, 341, ბ. 362. სინანულში ჩავარდნა გ. 318. ფეხზე დგომით სინანული გ. 336
- სინჯვა ბ. 28.
- სინჯი გ. 335, 346
- სირცხვილი გ. 377. ვ. 152. ბ. 49, 51. კ. 21. ა. 13, 21, 151. სირცხვილში ჩავარდნის ბ. 200
- სისხლი მ. 12, 13. გ. 155, 172, 173, 184, 185, 210, 213, 259, 268, 282, 290, 331, 393, კ. 14. ძმ., 1—3, 5, 8, 10, 15, 17, 22. ა. 1, 3, 12, 18, 20, 21, 23, 25, 28, 33, 147, 164, 169, 171. ვ. 15, 17, 18, 23, 24, 28, 29, 37. 40, 42, 45, 46, 48, 50, 52, 55, 58, 60, 61, 75, 76, 81, 84, 87-89, 91—95, 115, 182, 218, 226, 242, 251, 258, 265, 266. მართებული სასხლი გ. 231. მერმედი სისხლი გ. 172
- მთელი სისხლი გ. 174, 177, 218, 221
- ნახევარი სისხლი გ. 172, 174, 176, 213. სისხლის გაერთება გ. 362. სისხლის დადება გ. 377. სისხლის თხოვნა ს. 105. სულის სისხლი გ. 152
- სისხლის მზღველი გ. 152, გ. 168, 169, 372
- სიტყვა ბ. 27, 140, 145, 192, 204, 291, 332, 338, 349, 368. გ. 189, 262, 307, 336, 367, 379. სუ. 10 57, 85. ძ. 29, 45. ა. 50. 90. ვ. 87, 212, 246, 260. ავი სიტყვა ს. 116. სასამართლო სიტყვა ბ. 193. სიტყვის გასინჯვა. ს. 116. სიტყვის ვება ბ. 1. სიტყვის მოქმედი ბ. 204 სიტყვის მიგება ს. 63, 69, 71, 74, 85, 86, 88, 98, 115, 126, 129, 138, 145
- სიფრთხილე ვ. 99
- სიქადული ვბ.
- სიყმილი კშ.
- სიყუარული ს. 83. გ. 198, 251, 261, 325, 331. ბ. 184
- სიშორე გ. 285
- სიჩქარე გ. 285
- სიცოცხლე გ. 251, 357. ა. 57, 162. სიცოცხლის მიღება ბ. 353, 362
- სიცრუე მ. 14. სიცრუის მოქმედი ბ. 41. სიცრუის მსაჯული ბ. 2
- სიძე ს. 5, 103. ა. 157. ტყუილი სიძე გ. 348
- სიძება ბ. 79, 80. ა. 72
- სიძვა მ. 30, 37. სიძვის სასყიდელი მ. 35.
- სიძულვილი მ. 12, 29. ა. 140
- სიწმინდე გ. 186, 310. სიწმინდის წერა გ. 362. ვ. 50
- სიხარბე ა. 90. ბ. 1. ვ. 262
- სიხარული გ. 323, 331
- სიხაზმე მ. 7. ვ. 229.
- სკა გ. 247
- სკობტრა ძშ.
- სმა მ. 22. ბ. 234. ს. 43, 44. გ. 186, 190, 361, 373
- სმევა ა. 120
- სნეულბ. ბ. 292
- სორახი ა. 92
- სოფელი კრწ. ს. 38, 39, 43, 61, 63, 54, 69, 91, 108, 109, 112, 137. გ. 152, 181, 292, 307. 361, 366, 390, 397, 400. კ. 12, 20. ძ. 2, ა. 22, 67, 154, 170. ვ. 12, 13, 54, 67, 69, 126, 160, 162. ბ. 1, 2, 54, 218, 229, 269. სოფლის მოქმედი ბ. 128. სოფლური ბჭე ბ. 186
- სოფლიონი ძ. 19
- სპა ვშ.
- სპასპეტი კრწ.
- სპილენძი გ. 181. ვ. 19, 20
- სროლა ვ. 92, 183
- სრული ძ. 44
- სტილი ვ. 124
- სტრატიატი კრწ.

სუბუქი ვ. 91
სუზანი გ. 152
სულადი ვ. 115, 219, 231
სულადობა ს. 6
სულთა მკუთველი მ. 43
სული ს. 151. გ. 153, 187, 223, 229. დ. 17. ა. 82, 170. ვ. 25, 137, 221, 224, 229, 223, 248. სულისათვის ვაჟგება გ. 333. სულისათვის ვაცემა გ. 357. სულის კერძი გ. 396. სული ცხოველი გ. 375
სულიანი გ. 335
სულნელის ცხება ბ. 230
სუფრა გ. 152
სუიდევა გ. 243. ს. 27. ვ. 105, 161. ბ. 4, 5, 105, 382. ა. 45, 55, 71, 167. კაცის სუიდევა კშ. 1. სახლთა სუიდევა ს. 14
სუიდევა-გასუიდევა ბ. 241
სუიდელობა ბ. 383
სწავლა კრშ. ბ. 128, 347, 362. გ. 289
სწორე || სწორი ვ. 25, 42, 46, 50, 61, 76, 104, 150, 210, 260, მ. 3. დ. 8, 10, 26, 27, 29. ა. 70
სწრება ძშ.
სწუართვა კ. 15
სხდობა აშ.
სხვაგვარი გ. 206, 313, 370
სხვატომი გ. 206, 214, 215, 238, 313, 323, 370, 382
სხვის-შვილი ა. 70. ვ. 229
სხმა ვ. 92
სხნილი გ. 304
სჯა მ. 7. ვშ. ბ. 1, 2, 201
სჯული ს. 55. კ. 7, 21. დ. 46. ა. 57, 73, 102, 103. ვ. 97, 237. ბ. 92, 121, 128, 206, 208, 210, 259, 279, 280, 305, 362, 363, 368, 387. დაბარებული სჯული ბ. 364. კათოლიკე სჯული ბ. 371. მოსეს-მიერი სჯული ბ. 58. მოქალაქობას სჯული ბ. 362. სამეფო სჯული ბ. 79, 350. სამეფო სჯულის კანონი ბ. 201, 239. საკელმწიფო სჯული ბ. 51. სიბრძნის სჯული ბ. 365. სჯულის გამხველი ბ. 140. სჯულის განწესება

ბ. 129, 368. სჯულის კანონი ბ. 1—3, 25, 49, 74, 76, 80, 95, 128, 144, 157, 162, 172, 175, 177, 211, 237, 262, 323, 349, 362, 372, 406. სჯულისაგან დამტკიცებული ბ. 186. სჯულის რიგი ბ. 210 ღვაწლის მოქმედების სჯული ბ. 368. ძველი სჯული ბ. 39, 188, 362

ტ

ტაზრეული || ტაძრეული ა. 2, 28
ტალიონი მ. 14. ბ. 67, 68. ს. 115. გ. 152, 201, 212, 213, 414. სიმბოლური ტალიონი გ. 178, 234
ტანი გ. 161, 208, 212, 236, 252, 283, 290, 307, 320, 335, 345, 355, 373, 393, 402. ტანის დასუსტება გ. 374
ტანისამოსელი ა. 43
ტანისამოსი ბ. 230. გ. 152, 233, 234, 264, 266, 279, 334, 346, 396. ს. 45, 83, 86, 91. ბ. 229. დ. 38. მიცვალებულის ტანისამოსი გ. 151. ტყვეობის ტანისამოსი. გ. 260 ქორწილის ტანისამოსი გ. 156
ტანსაცმელი ბ. 152. ა. 162
ტანუემძღებელი ს. 15
ტანჯვა გ. 370. ბ. 20, 50, 59, 61, 72, 31, 137, 172, 190, 242, 346, 358, 373. ვ. 64, 65, 159. მეფისაგან ტანჯვა. ბ. 226, 229. კლმით ტანჯვა ბ. 52, 358
ტაძარი მ. 35. გ. 400
ტაძრობილი ა. 150
ტახტი კრშ. გ. 151, 152, 189, 285, 287, 288, 311, 380. სშ., 43 ტახტს დადგენება გ. 380. წმინდა ტახტი გ. 357
ტახტოსან-გვირგვინოსანი კრშ.
ტირიფი ტირიფის მოკრკალვა გ. 348.
ტივილი გულის ტკივილი ა. 169
ტლინკი ბ. 10
ტოლი ვ. 26, 38, 197
ტრაპეზი გ. 152, 283. ბ. 54, 57, 257
ტყავი გ. 155, 256
ტყვია ვ. 183
ტყუე გ. 152, 204, 205. ბ. 7, 38, 40. ვ.

19—21, 61, 97. ნასყიდი ტყუე ბ. 31,
40. სამუდამოდ ტყუედ ყოფნა ბ. 31.
ტყუის გამოქსნა ბ. 40, 41 ტყუის და-
ქსნა ბ. 299. ტყუის ყიდვა ბ. 7
ტყუეობა ბ. 40, 299. ტყუეობიდან გა-
მოქსნა. ბ. 39
ტყუილი გ. 331, 335. ვ. 3, 13, 16, 88,
236, 253. მრავალჯერ ტყუილი ს. 119

უ

უამებლობა ვ. 78
უანდერძო ს. 1, 2, 4, 13, 142. გ. 396
უანდერძოდ მოკუდომა ბ. 282, 284.
285
უარვა ა. 21
უარზანგობა d. 31, 32, 39, 40
უარია ა. 83
უარისმყოფელი კ. 21. ხარწმუნოებზე
უარისმყოფელი ბ. 361
უარყოფა ბ. 248, 305—307, 322, 410
უარშიო გ. 262. ს. 6. ა. 23, 49
უარშიობა გ. 155, 262
უასაკო უასაკო ყრმა ბ. 6
უასაკობა ბ. 30
უბანი გ. 155. ა. 13, 23, 86
უბედით ა. 36
უბეჭდოდ ვ. 163
უბნობა d. 29
უბრალო მ. 13. გ. 215, ს. 114. ა. 29,
36, 58, 86. კ. 23. ძშ, 29. ვ. 59, 62,
65, 66, 95, 210
უბრალოდ ბ. 200, 201, ვ. 66, 72, 95, 210
უბრძანებლად d. 27
უბრჭობელად ა. 40
უგემურად d. 21
უგულეებულს-ყოფა მ. 23
უგუნურება მ. 29
უდაბნო გ. 153
უდასტუროდ ბ. 5. ა. 86. ვ. 163
უდები ვ. 214
უდებ-ყოფა მ. 23
უდედ-მამო ს. 2. ვ. 261

უდიდებულესი ა. 152. ვ. 73
უვანშოდ ა. 95
უზავი მ. 21
უზალთუნი ვ. 15, 16
უზესთაესი ა. 105
უზიარო ა. 78
უზითო ბ. 286
უთავადესი ა. 25, 33, 171
უთავდებოდ ვ. 147
უთამასუქოდ ვ. 147
უთვალო გ. 152
უთნევარი ა. 84
უთნეველად ა. 66. ძ. 29
უთხოვნელი გ. 348
უკადრისი ვ. 78
უკან ძ. 27, 44, 45
უკანონო კ. 1
უკაცური ა. 56
უკეთური მ. 8, 21
უკითხავად ვ. 262
უკლებლივ ვ. 174
უკუდგომა ს. 96, 97
ულამი ა. 66
ულაყი გ. 229. ვ. 166
ულაშქროდ ბ. 39. ვ. 85
ულუკო-მკითხველი მ. 71
ულუსობა ძშ.
უმადლო ბ. 162, 177, 299
უმამულოდ ვ. 164
უმანკო გ. 332
უმართებულო ვ. 79
უმართლე d. 45. ვ. 7.
უმადლესი ვ. 21
უმადლრობა გ. 374
უმეყვისო ა. 23
უმეშურნელობა გ. 350
უმეცრად ა. 47
უმზითო ს. 74, 85, 143
უმზარახი ა. 38. ვ. 76
უმთურალობა გ. 374
უმთხრობლოდ ვ. 10
უმკუთიდრო ბ. 121, 290—295, 296, 301,
303
უმონასტრო ა. 3

უმორჩილობა ს. 6. რიგის უმორჩილობა
 გ. 354
 უმოძღვრო კ. 8
 უმოწმებლად ა. 45
 უმოწმიდ ვ. 260
 უმსგავსო დ. 1, 15. უმეტერო ა. 40.
 უმეტერო ა. 40
 უმეტერ-უმოყვრო ა. 63
 უმეტკიცე ა. 60
 უმეტროდ ვ. 152
 უმეტრო დ. 31
 უმეტროსი ბ. 253. გ. 156, 176. ს. 140,
 150. ა. 47, 49. ვ. 37, 40, 42, 55, 67,
 76, 80, 81, 103
 უმეტროს-უფროსი ა. 94
 უნაღუდელობა გ. 221, 304, 388, 391.
 ბ. 39, 221. 299, 327, 380, 381. ვ. 207
 უნაწილო ვ. 8
 უნახშიროდ ა. 123.
 უნდო ა. 84
 უნდომლად გ. 283. ა. 47
 უნდომლობა გ. 342
 უნებური გ. 201, 226, 300, 303, 323,
 348. 385. ბ. 388. ვ. 168, 192, 207
 კაცის უნებურად კულა ბ. 338 უნდო-
 მლად მოკდენა გ. 385 უნებურად
 მოკუდრომა ბ. 77 უნებურად მოტაცება
 ბ. 49 უნებურად მოკდენა გ. 382, 385.
 უნებურად ნაქნარი გ. 382 უნებურად
 წართმევა ბ. 36—37
 უნებურობა გ. 342
 უპატიო ბ. 1, 2, 364. უპატიოდ ყოფა
 ბ. 1, 140
 უპატიობა ა. 97
 უპატიურად ვ. 61, 64, 80, 90
 უპატიური ვ. 159
 უპატიურობა კ. 17
 უპატრონო გ. 161
 უპირისწყალობა ს. 66, 115, 139, გ. 178,
 207, 287, 362
 უპირშოესი მ. 20
 უპიროდ ვ. 207, 260
 უპრიანე ა. 95. დ. 16

უჟამო ა. 50
 ურემი გ. 245, 383
 ურიგო ს. 85, 88. ბ. 58. ვ. 64, 80, 98, 267
 ურიგოს თქმა გ. 308
 ურიგობა გ. 151, 153, 165, 195, 355, 359,
 389
 ურიდელობა ვ. 6.
 ურჩი მ. 21. ს. 6.
 ურჩობა გ. 262
 ურცხვნივ ა. 46
 ურწმუნო ბ. 40, 58. ურწმუნო კაცი ბ. 140
 ურწმუნო მოწამე ბ. 145. ურწმუნოთა
 შეუღლვა ბ. 73
 უსაბატიო ა. 33
 უსაბატიოესი ა. 30
 უსაზომო დ. 1
 უსამართლო ბ. 1, 2, 58, 130, 131, 140,
 194, 364, 365, 371. ძმ. ა. 164. ვ. 1,
 3. 205, 226. უსამართლოს განსჯა ბ. 1
 უსამართლობა ბ. 25. გ. 153, 155, 387.
 ვ. 197
 უსამართლოდ ა. 131, 147, 148. უსამარ-
 თლოდ გინება ბ. 58
 უსამშუდელოდ ა. 89
 უსახხლოდ ვ. 53
 უსაქმო ა. 97
 უსაქმობა ა. 42
 უსაქონლო ვ. 175
 უსახლისკაცო ვ. 261
 უსახლკარო გ. 359
 უსახო დ. 15
 უსირცხნოება ა. 32
 უსმინარი გ. 332
 უსულო გ. 335
 უსყიდი ვ. 164
 უსჯულისკანონო ბ. 2
 უსჯულო გ. 152, 162, 208, 211, 214,
 218, 269, 320, 323, 383, 398, 402. ვ.
 142. ბ. 33, 38, 40, 362, 371, 400. ვ.
 96. 97. უსჯულოდ შეუღლებული ბ.
 72. უსჯულო კაცი ბ. 330
 უსჯულოება მ. 5, 13, 14, 48. ბ. 38. გ.
 762
 უფალი მ. 23, 37. გ. 152, 187, 237, 251,

252, 291, 293, 299, 354, 370, 402.
 კ. 1.
 უფიცრად ბ. 202. ვ. 3
 უფიცრობა ვ. 205
 უფლება მ. 33. ბ. 286, 347
 უფლისწული ვ. 33
 უფროსი გ. 151, 152, 156, 175, 176,
 187, 251, 261, 285, 301, 314, 330,
 350. ს. 3, 5, 8, 72, 109. ბ. 6. 31, 55,
 84, დ. 28, 31. ა. 47. ვ. 5, 23, 37, 42,
 55, 56, 75, 80, 100, 103, 108, 188.
 ალაგის უფროსი ბ. 111, 360. ალაგის
 უფროსი კაცი ბ. 209. საყდრის უფრო-
 სი ს. 47. საპრობილის უფროსი ბ.
 380, 381. უფროსი კაცი ბ. 1, 53, 390.
 ქვეყნის უფროსი ბ. 346. ყაზახის უფ-
 როსი ბ. 376. დღით უფრო(სი) გ. 175
 უფროსობა გ. 261. ბ. 84, 157. ვ. 56. უფ-
 როსობის ღირსი გ. 349. უფროსობის
 ღირსი და შემძლე გ. 349
 უქვედაესი ა. 28, 105, 108
 უქვემოესი ა. 128
 უქიშპარი ვ. 42
 უქმობა კ. 12
 უქნელობა ა. 27
 უქონელი გ. 356
 უქორწილოდ ვ. 262
 უქრთამობა ვ. 99
 უქრთამოდ დ. 29
 უქრმო ს. 62 ბ. 318
 უღელი ს. 42
 უღირსება ბ. 398. კ. 18
 უღირსი ა. 131. კ. 18. დ. 28
 უღონიოდ ა. 47, 85
 უღონო ბ. 288
 უღონობა ვ. 80. გ. 288
 უშვილო გ. 253, 346. ვ. 108, 113, 261
 უშვილობა გ. 322
 უშიშობა ა. 66
 უშიშრობა გ. 165, 207, 394
 უჩინარი დ. 40. ა. 125
 უცილებელი ბ. 116. ვ. 213, 234
 უცულებლად ძმ. ა. 44, 89
 უციხისთარ დ. 14

უციხო ა. 33
 უცოდვო გ. 206
 უცოდინარი გ. 286, 375, 390. ბ. 2.
 უცოდინარი კაცი ბ. 127
 უცოდინარობა გ. 151, 166, 207, 223,
 237, 297. ბ. 355, 385
 უცოდნელობა ა. 144
 უცოლო ბ. 278
 უცხო გ. 357. ვ. 148, 198, 254
 უძლეველი კრშ.
 უძრავი ბ. 46, 299, 342. უძრავი საქო-
 ნელი ბ. 105, 140, 182, 203
 უძღებობა ვ. 148
 უწესო აშ. 49, 86. ძმ., 15, 46
 უწესობა კშ.
 უწვერული გ. 183
 უწიგნოდ ა. 158. ვ. 207, 260.
 უწინდელი ვ. 95
 უწირავი გ. 379
 უწმინდური გ. 398. ვ. 195
 უჭკუო ბ. 99, 295. გ. 332
 უჭკუობა ბ. 6, 59. გ. 314
 უჭმელობა სშ.
 უხამსი ა. 52
 უხვედრობა კშ, 7
 უხუცესი მ. 20, 23
 უწმარ-გასრული ა. 72
 უკმარი უკმარი მონა ბ. 170
 უპდური ს. 59
 უპდურობა გ. 362, 363
 უპელმწიფო ვ. 95
 უპელმწიფოდ ვ. 258
 უჭეროდ ვ.

ფ

ფათერაკი გ. 239. ს. 148. ბ. 358, 388.
 ვ. 92, 95, 183, 192, 193, 230, 252
 ფათერაკობა დ. ა. 12
 ფანჯიაკი ვ. 255
 ფარღი ვ. 104
 ფარი ბ. 270. ვ. 7
 ფარისეველოზ გ. 291, 310, 326, 365
 ფარჩა ბ. 382. გ. 254. ს. 148. ვ. 19, 20,
 175

ტ.სი მ. 20. გ. 155, 165, 173, 177, 185, 205, 208, 215, 216, 244, 247, 252, 281, 282, 292, 364, 371, 373, 388, 391, 395. ს. 5, 14, 21, 32, 35, 36, 85, 91, 108, 125, 149. ბ. 4—7, 10—12, 22, 203, 266, 306, 322, 342. დ. 2, 6, 32, 36. ა. 3, 45, 54, 55, 66, 58, 72, 76, 95. ვ. 54, 95. ვ. 11, 12, 22, 153, 130, 163, 165, 166, 218, 242, 247, 259. კაცის მკულელობის ფასი გ. 393. კაცის ფასი გ. 152, 213. მართებული ფასი ბ. 14. საფლავის მიწის ფასი ვ. 396. სიკუდილის ფასი გ. 393. სისხლის ფასი 152, 215, 383, 393, 395. ფასის პატრონი ბ. 6. ფასის პოვნა გ. 264. წამლის ფასი ბ. 60
ფეიქარი ბ. 344, 345
ფერი ვ. 17, 25, 187
ფესვი ბ. 261. გ. 369
ფეტივი ვ. 16, 123
ფეშქაში გ. 151, 307, 332. სასწაულის ფეშქაში გ. 400
ფეტი მ. 14. დ. 36. ბ. 66, 260. გ. 161, 373. ა. 5. ვ. 44, 46, 220. ფეტის მოჭრა ბ. 376. კელისა და ფეტის მოჭრა ბ. 362
ფილასოფოსი კრზ. ბ. 1. სზ. გ. 154
ფილთა ვ. 49
ფინიკი ბ. 1.
ფიტი ვ. 247
ფიქრი გ. 240, 248. ს. 40
ფიჩკ მ. 23, 45
ფიცება || ფიცვა ვ. 37, 41, 237, 239
ფიცი გ. 227, 335, 344, 402. ს. 95, 125, 150. ბ. 240, 403, 407, 409. ა. 33, 57, 65, 85, 86, 91. ვ. 6, 10, 11, 24, 37, 38, 39, 51, 52, 62, 71, 86, 97, 103, 144, 147, 151, 200, 210, 237, 239. სამეფო ფიცი ბ. 240. ფიცის გაადვილება გ. 402. ფიცის დადება გ. 402. ბ. 243, 404. ფიცს განშორება ბ. 409. ქურდის ფიცი ბ. 244. ყრმის ფიცი ბ. 405
ფიცხელ მ. 6

ფლური გ. 152, 400. ს. 45, 53, 139, 140. ბ. 64, 80, 182, 198, 345, 377, 390
ფრონილოზა ბ. 327
ფრინველი გ. 267, 362
ფუზე || ფუძე ა. 56. ვ. 12, 103
ფული ბ. 377
ფური გ. 152, 215, 219, 246, 265. ს. 81, 133
ფუტკარიანი გ. 247
ფქვილი მ. 43

ძ.
ქადაგობა გ. 302, 304, 351, 379. სზ., ქადება ა. 99
ქალაქი მ. 4, 7, 8, 10, 12, 13, 19, 21, 31, 51. გ. 152, 181, 189, 241, 242, 262, 288, 301, 323, 364, 378. სზ., 38, 59, 91, 109, 137. ბ. 191, 265, 312, 363, 378. ძშ. ეკლესიის ქალაქი ბ. 218. საკელმწიფო ქალაქი ს. 45
ქალბატონი ბ. 127, 209, 229, 234, 318, 358
ქალ-ვაჟი ს. 4, 89. გ. 343
ქალი მ. 29. 31—33. გ. 151, 152, 155, 179, 203, 205, 231, 253, 254, 313, 326, 330, 331, 334, 338, 347, 348, 362, 367, 383, 399. ს. 1—6, 9, 10, 13, 15, 45, 46, 55, 57, 60, 85, 89, 90, 93, 95, 127, 129, 142, 146. ბ. 11, 49, 72—74, 78, 80, 215, 216, 277, 280, 294. ა. 39, 46, 82. ვ. 67, 68, 70, 73, 74, 77, 84, 97, 110, 151, 223, 224, 248. აზნაურის ქალი გ. 346. აზნაურიშვილის ქალი გ. 345. გაუთხოვარი ქალი გ. 252. მონა ქალი ბ. 399. საღბადლოს ქალი გ. 251. ქალის თხოვა ბ. 390. ქანწული ქალი გ. 337
ქალიშვილი ს. 13. გ. 252 ფ.
ქალწულება მ. 29. ბ. 79, 98. გ. 156, 293
ქალწული მ. 29. ბ. 78, ს. 62, 63. გ. 179, 180, 231, 353, 334. ქალწულის გამხრწნელი ბ. 191
ქანი გ. 181
ქარავანი ა. 65

ქარვასლა ბ. 315. ს. 149, 150

ქართული ბ. 369. მღვდლის ქართული გ
283

ქარტეზი გ. 152

ქალღიბი ბ. 116

ქაჯი გ. 398

ქებული ბ. 1

ქელი ა. 22

ქენება კრშ.

ქერი ბ. 71, 383. ვ. 16, 49, 122, 124, 265
თორმეტი ქერი გ. 400

ქვა ბ. 273. ქვისა და კირის ზიდვინება:
ბ. 2.

ქვის დაკრება მ. 3, 8, 21, 29

ქვევრი გ. 248. ვ. 103

ქვემო ა. 61

ქვემოთი ვ. 20, 27, 31, 32

ქვეშაგები გ. 279

ქვეშეთი ა. 3, 96

ქირა გ. 152, 229, 230, 250, 276. ბ. 219,
220, 226, 228, 342, 343, 418. ქირაზე
შერიგება. ბ. 227. ქირით მიცემა ბ.
226

ქირაობა ბ. 341—343. გ. 276. ა. 79. ვ.
229

ქისა ვ. 16

ქიში ვ. 42, 183

ქიშობა გ. 287, 378, 383, 385, 389, 390.
ბ. 358. ვ. 147, 188

ქმარი მ. 30, 41. გ. 152, 156, 158—162.
164—166, 178, 180, 212, 251, 297.
316, 317, 331, 345—347, 356. ს. 46,
49—51, 54, 61, 64, 66, 67, 72, 73,
79, 82, 85, 89. ბ. 82, 89, 184, 215,
216, 280, 282, 286, 358, 399. ა. 23,
26, 30, 32, 39, 46, 50, 81, 145. ვ. 65,
67, 71, 74, 84, 85, 87, 168, 224, 225.
231. ახალი ქმარი ბ. 82, 83. გამშვები
ქმარი გ. 295. პირველი ქმარი გ. 164.
ბ. 83. სჯულიერი ქმარი ბ. 82, 96.
ქმრის შერთვა ბ. 82—83, 96—98. 294.
ა. 81

ქმარყოფილი ა. 46

ქმარშვილიანი გ. 251

ქმრის-ცოლი მ. 30

ქნა ძ. 15, 16, 22, 26. ვ. 67, 160, 200,
225, 246

ქოთლოსანი ა. 9

ქონება სშ. 1, 5, 6, 11, 13, 18, 20, 49,
51, 54—56, 70, 77, 79, 80, 89, 90, 99,
101, 123, 124, 142, 143, 146. გ. 151,
157, 161, 252, 253, 326, 331, 334, 357,
358, 383, 396. ძშ. ა. 31, 42, 43. ვ.
17, 67, 103, 113, 165, 253, 259—261.
სათავისთაო ქონება გ. 191. საქონლის
ქონი გ. 357

ქორებისკოპოზი გ. 284, 302. კ. 7, 12—
14

ქორწილი ს. 82, 83. ვ. 161, 180. ბ. 80,
98, 215, 282. ა. 34. ვ. 55, 225

ქორწილნაქმარი გ. 159

ქორწინება გ. 156. ბ. 78, 80, 82, 93. მე-
ორე ქორწინება ბ. 96. სჯულიერთა
ქორწინება ბ. 284.

ქრთამი მ. 7, 52. ბ. 54, 95. გ. 153, 188,
278, 288. კ. 18. ბ. 1, 53, 91, 95, 154,
196, 201, 380. ა. 85, 90, 99. ვ. 4, 97.

ქრთამით გათარხნება ბ. 226. ქრთამით
სამართლის ქნა. ბ. 196. ქრთამის ამ-
ღები ბ. 55, 95. ქრთამის აღება კ. 1.
ბ. 197. ქრთამის გაღება. გ. 370.
ქრთამის ჩავლა ბ. 91

ქრისტიანი ბ. 3, 72, 74. 200. გ. 152,
204, 211, 218, 238, 300, 323, 353,
370, 382, 383. ს. 53, 54

ქრისტიანობა ბ. 39, 161. გ. 300, 324,
353. ვ. 252

ქრმიანი ს. 84

ქრონიკონი გ. 362. ბ. 116. ვ. 143

ქუა ბ. 418. გ. 176, 323, 383. დიდი ქუა.
გ. 397. ქუის მომჭრელი ბ. 273

ქუაბი ა. 33

ქუა-ბორბალი გ. 250

ქუან (აქუნდეს) ა. 1, 150

ქუევირი გ. 182

ქუეყანა მ. 1—3, 5, 6, 12, 51. ბ. 41,
107, 113, 275, 347, 349, 383.
გ. 152, 164, 167, 181, 259, 285,

295, 301, 302, 331, 352, 355, 356, 362, 363, 375, 401. სზ. 39, 41, 42, 44, 45, 52, 120. კ. 21. კრზ. ძ. 1. ძ. 2, 5, 8, 17, 27, 45. აზ. 49, 67, 95, 169. ვ. 99, 148, 158, 164, 169, 170, 176, 214, 222, 254, 257. ქუეყნის საპყრობილე ბ. 379 ჩვეულობით ქუეყანა გ. 388

ქუეშაგები გ. 396

ქურდი გ. 152, 202, 222, 223, 227, 283, 335, 370, 387, 390, 391, 401, 402. ს. 29. 36, 88, 104, 117, 121, 146, 148. ბ. 12, 17, 42, 258, 310, 323, 327, ა. 65. ვ. 3, 42, 148, 151, 164, 210, 211, 249 ქურდის დაბმა ბ. 17. ქურდის დაჭერა ბ. 17. ქურდის მიცემა ბ. 319 ქურდის ფიცი ბ. 244. ღამით ქურდი ბ. 312, 313. ცხადი ქურდი ბ. 311. 376.

ქურდობა გ. 387, 390, 402. ს. 36, 121. კ. 5, 6. ბ. 313, 319, 323. ა. 65. ვ. 150, 151, 154, 159, 249. ქურდობის სათვის ჩაქოლვა ბ. 38. ქურდობას საქმე ბ. 42.

ქური ა. 115

ქურივი მ. 4, 45—47, 51, 52. გ. 178, 279, 337, 341, 350. ს. 43, 48, 71. ბ. 49. ვ. 203, 204, 337

ქუჩა ბაზრისა და ქუჩის შემორონინება ბ. 2.

ქუხილი ბ. 1.

ქცევა გ. 318. კრზ. მ. 46. ა. 57. ვბ.

ქცეულობა ვბ.

ლ

ღალა ვ. 217, 250

ღალატი ბ. 168, 172. ს. 128. კ. 16. ძზ., აზ., 33, 40, 59, 117, 152, 161, 162, 166. ვ. 7, 9, 59, 60

ღალატ-შეცოდება ა. 59

ღამე გ. 223

ღარი გ. 250

ღარიბი გ. 232, 276, 360. ბ. 1, 13, 25, 36—37, 68, 77, 78, 80, 152, 196, 199, 280, 284, 318, 351, 336, 344

ღარიბობა ა. 22, 40, 83. ვ. 147

ღალღება მ. 5, 32

ღვინო მ. 4. ბ. 71, 315. ს. 44, 64. გ. 248, 256, ვ. 93, 98, 128, 189. ღვინოში მოტყუება ბ. 24

ღვინობისთვე ს. 41

ღირსება ვ. 357. ბ. 330

ღირსეულობა გ. 307

ღირსი ა. 18, 32, 68. ძ. 11, 18, 28. ბ. 333, 336, 340.

ღმრთისმშობელი აზ.

ღობე ბ. 260. გ. 233, 378. ვ. 192

ღონე კ. 10. კ. 131

ღონება ბ. 342. ვ. 133, 134

ღორი ბ. 414. ღორის ჯოგი გ. 398

ღუაწად მ. 42

ღუაწლი მ. 41. ბ. 367

ქ

ყაზახი ვ. 92

ყაბულემა გ. 338, 340

ყაბული ვ. 163, 164, 269

ყადარი ვ. 10, 37

ყაღალა ვ. 173

ყავარჯენი გ. 151

ყაზახი გ. 202, 320, 335, 383. ს. 117. ბ. 307. 327—329. ვ. 89, 148, 210, 229. ყაზახის უფროსი ბ. 376. ცხადად ყაზახი ბ. 321

ყანა მ. 27, 40, 46. გ. 225, 270, 384. ბ. 36—38, 46, 219, 221, 226, 227, 260, 414, 416. ა. 40, 44, 52, 169. ვ. 192

ყარაული გ. 152

ყბელი ა. 50

ყბედობა ა. 50

ყენი ვ. 2

ყელი ვ. 48, 69. ყელის გამოჭრა ბ. 99

ყელ-საბლიანი ა. 23, ვ. 69

ყეფა ძაღლის ყეფა ა. 16

ყიდვა მ. 6. გ. 189, 204, 215, 235, 247, 335, 347, 398, 401. ს. 21, 26, 35, 38, 68, 97, 108, 109, 125. ბ. 12, 176, 320, 383. ა. 23. ვ. 111. მამულის ყიდვა ბ.

24 საცოლოს ყიდვა გ. 205 ტყუის ყიდვა ბ. 7. კელის ყიდვა გ. 155
 ეირათი ვ. 16
 ყმა ს. 14, 16—21, 23, 24, 27, 28, 30, 31, 35—37, 53, 72, 75, 76, 81, 86, 91, 108, 112, 129, გ. 152, 189, 199, 204, 218, 269, 323, 358, 372, 376, 383, 384, 386, 402. ბ. 11, 34, 50, 159, 160, 235, 254, 318, 358 დ. 41. ა. 11, 31, 35, 44, 55, 73—78, 84, 148, 149. ვ. 1, 2, 12, 21, 37—39, 42, 81, 95, 98, 106, 110, 115, 201, 202, 248, 258—260 გაპარული ყმა გ. 323. ნასყიდი ყმა ბ. 158, 163—167, 175, 308, 319, 358. ყმად ყოლა ბ. 40. ყმად შექმნა ს. 32 ყმის გაყიდვა ს. 22. ბ. გ. მონასტრის ყმა ბ. 226
 ყმაწვილი გ. 172—175, 189, 218, 226, 331, 342, 354, 358, 373, 375, 382, 384, 395, 399, 402. ს. 5, 98, 100, 118, 129, 143, 144, 147, 149. ბ. 201, 247, 249. ვ. 133, 147, 256, 261. ყმაწვილის პაპა ბ. 278
 ყმაწვილობა გ. 207, 289. ს. 3
 ყმობა ს. 129. ვ. 95, 110, 201, 202, 260, ს. 32. ა. 72
 ყოვლგნით ძმ.
 ყოლ ძმ
 ყორული ვ. 171
 ყოფა მ. 14. დ. 15, 46. ა. 41. ვ. 195, 270.
 ყოფინება დ. 15
 ყოფნა დ. 16
 ყრილობა გ. 238
 ყრმა ბ. 6, 77, 122, 251, 300, 348 უსაკო ყრმა ბ. 6. ყრმის ფიცი ბ. 405
 ყრუ გ. 340. ბ. 250. 281
 ყური ვ. 48, 181, 196
 ყურძენი მ. 40

შ

შაბი გ. 181
 შაგირდი გ. 151, 331, 373, 383, 385.
 შაგირდობა გ. 151
 შანთი ვ. 6, 39, 62

შარავანდელი კრშ.
 შაური ვ. 15, 16
 შეაღწება ს. 42
 შებეზღება ს. 115. ა. 85
 შებილწება მ. 52
 შებმა ა. 49
 შებრალება გ. 234, 252, 279, 327, 332, 360
 შებრუნება ბ. 13. ს. 21, 22, 35, 36, 57. გ. 244, 245, 247
 შეგდება ა. 27, 40, 95¹. ვ. 10, 12, 37, 144, 237, 239
 შეგდებული ვ. 10
 შეგზავნა ვ. 229
 შეგინება მ. 29, 31, 41. გ. 155, 187, 189, 191, 237, 251, 272, 326. მ. 41. ს. 19, 110. ვ. 226, 259 გუირგუინის კუთხევის შეგინება გ. 345
 შეგნება დ. 45. ა. 41
 შედგომა მ. 7. ვ. 231
 შევარდნა ვ. 12, 41
 შევედრება ა. 53, 87, 88
 შეზავება ა. 74, 84
 შეზავებული დ. 26
 შეზახება ა. 40
 შეზახებული ა. 40
 შეზმანება ვ. 181
 შეზომვა ა. 40
 შეზღვა ა. 89
 შეთავება ბ. 102, 344. გ. 233
 შეთქმა ვ. 9, 39, 40
 შეთხრა სახლის შეთხრა ბ. 43
 შეიწრებული კრშ
 შეკადრება ვ. 159, 259
 შეკაზმვა გ. 314. ა. 101, 145, 149.
 შეკაზმული გ. 290
 შეკაზმულობა გ. 314
 შექმეცვა ა. 17, 97.
 შეკრება კშ. ბ. 267, 383. საქონლის შეკრება ბ. 36—37 საქონლის შეკრება უსამართლოდ. ბ. 38
 შეკრებილი ვ. 205
 შეკვრა გ. 155. ბ. 2. ა. 18 წყევლით შეკვრა ბ. 2

- შეკრული გ. 151, 155 შეკრულის გაკს-
 ნა გ. 151. ჯაკვით შეკრული ბ. 242
 შეკუეთა ძ. 16. ა. 25, 93
 შეკუეთილი ა. 77, 79
 შელენწვა ვ. 50. ა. 25
 შემაგინებელი გ. 200
 შემაგრება ა. 53
 შემამკურელი გ. 173, 177
 შემამცილე გ. 270
 შემამწყრალი გ. 158
 შემასმენელი ბ. 140 შემასმენელი კაცი
 ბ. 140
 შემთხვევა ბ. 117, 242, 349. ა. 38. ვ.
 67, 86
 შემკიდებელი გ. 263
 შემკობა გ. 252
 შემნახავი ს. 60, 144. 148. გ. 252. ვ.
 209
 შემობმა ძ. 26, 44
 შემოდგომა გ. 247
 შემოვდრებული მ. 37
 შემოკვდომა ვ. 92
 შემოკვრა ბ. 48, 388. გ. 192, 211, 383.
 ვ. 42
 შემომბმელი ძ. 45
 შემორონინება ბაზრისა და ქუჩის შემო-
 რონინება ბ. 2
 შემოსავალი ვ. 175
 შემოსვა მ. 24, 28
 შემოსვლა ძ. 26
 შემოსრულობა ძმ.
 შემოსხმა ა. 39
 შემოტანა ძმ
 შემოტარება ვ. 69
 შემოტყორცა გ. 383
 შემოტყუება ვ. 161
 შემოუშვებლობა ძ. 15
 შემოფარგვლა ვ. 103
 შემოფიცება ბ. 244, 246, 248
 შემოქმედი ბ. 347. ა. 84
 შემოქცევა ვ. 85.
 შემოღება ძმ., ა. 52
 შემოყრა გ. 236
 შემოშვება ძ. 13, 14. ა. 150
 შემოხვეწნა ძ. 5, 6, 17
 შემრიგებელი ბ. 241
 შემსგავსებულად მ. 48
 შემტევებელი ბ. 385
 შემშინებელი გ. 283
 შემცილებელი გ. 344
 შემცნევა გ. 152, 170, 194, 336, 365, 394.
 ს. 36. ძ. 45
 შემცოდე გ. 195, 398. ბ. 303
 შემძლე გ. 329, 374, 380, 402.
 შემძლებელი გ. 310
 შემძლეობა ს. 137
 შემწამებელი ბ. 248
 შემწყვდრევა ბ. 384
 შენანება ა. 59
 შენაცოდარი ა. 55, 58
 შენახვა გ. 291, 306, 388, 389. ბ. 39,
 101, 238, 256, 258, 286, 306, 307,
 383, 399. სმ., 24, 25, 34. ა. 53. ზეუ
 შენახვა გ. 263 სიფრთხილით შენახ-
 ვა გ. 388
 შენდობა გ. 155, 157, 195, 207, 240,
 286, 308, 309, 354, 369. კ. 21. ბ. 31,
 57, 72, 100, 164, 300, 347, 362, 373.
 ძ. 19, 20. ა. 40. დანაშაულის შენდო-
 ბა ს. 146 მონანებით შენდობა გ.
 284 შენდობისაგან გასვლა გ. 241 შენ-
 დობის მიცემა გ. 151. ცოდვის შეწ-
 დობა გ. 359
 შენება გ. 388
 შენობა გ. 152
 შეპყრობა ბ. 77. ა. 18 101—104, 166.
 შერაცხვა ბ. 58, 196. მისაცემის შერა-
 ცხა ბ. 178
 შერაცხება ა. 83
 შერევა მ. 42
 შერთვა მ. 17, 41. გ. 156, 157, 231. მ.
 41, 42. ს. 37, 54, 56, 63. ა. 49, 73,
 81 რძლის შერთვა კ. 22. ქმრის შერ-
 თვა გ. 162—164, 166, 180, 252, 272,
 295. ს. 5, 60, 66. ბ. 82, 83, 96—98,
 294. ცოლად შერთვა გ. 178, 179,
 347. ბ. 411 ცოლის შერთვა გ. 153,
 161, 164, 166, 180, 251, 272, 295.

- 318, 325, 326, 340, 346, 356. ს. 12, 56, 58, 74, 76, 91
- შერთული მ. 28
- შერიგება ბ. 95, 226, 241, 279, 343. დლით შერიგება გ. 39. მამულზე შერიგება ბ. 227. ნარდათ შერიგება გ. 391. ქირაზე შერიგება ბ. 227, 228
- შერისხვა ბ. 156. ძ. 1, 15. ა. 1, 32, 36, 81
- შერღვევა ა. 25
- შერცხვენა გ. 166, 195, 359. ბ. 107 ბაზარში შერცხვენა ბ. 77, 80, 242, 382
- შერცხვენილი გ. 362
- შესავალი გ. 237, 303, 304, 350. ს. 8
- შესავედრებელი მ. 12
- შესამოსელი გ. 151, 314, 396, 401
- შესანახავი გ. 273. ს. 149
- შესასმელ-შესაჭმელი ს. 57, 64
- შესაყივარი ა. 21
- შესაშინებელი გ. 398
- შესაწევარი ა. 34
- შესაწირავი ბ. 258. გ. 305, 359
- შესახვა ა. 4
- შესვლა ბ. 325. ძმ. ა. 57, 97, 157, 158
- შესიძება ა. 73
- შესმა ს. 32. ვირზე შესმა ბ. 2, 56, 77
- შესმენა მ. 14. ბ. 140. ა. 40, 132
- შესმულ-შეჭმული ა. 158
- შესრული უმეტრად შესრული ა. 52
- შესწორება ს. 23
- შესწორებული ძ. 41
- შეტანა ძ. 16
- შეტანილი გ. 153, ა. 157, 158
- შეტყობა ბ. 76, 80, 97, 140, 272, 340, 355
- შეტყობინება ბ. 280
- შეტყუება მალეით შეტყუება ბ. 358
- შეუორგულებელი ბ. 159
- შეურაცყოფა მ. 20, 52
- შეულღვა ბ. 361
- შელბვა პირის შავად შეღებვა ბ. 2
- შელირნება ა. 53
- შეყენება კაცის შეყენება ბ. 224, 379
- შეყივლება ა. 50, 120, 145, 146
- შეყოფილი მ. 37
- შეყრა ბ. 80, 390. გ. 156, 157, 339, 356. ს. 46, 54, 64, 126. კ. 12. ძ. 23. ა. 18, 88, 93, 134. ვ. 268. საბჭოდ შეყრა ა. 93
- შეყრილი ს. 47
- შეყუარება ს. 54, 76
- შეშა ბ. 22. გ. 181. ვ. 169, 172
- შეშვება ძ. 11
- შეშინება ბ. 52, 321
- შეშლა ბ. 4. გ. 156
- შეჩვენება ბ. 79. გ. 286, 303, 335, 354, 355, 362, 399, 400. ს. 55. ბ. 36—37, 55, 58, 72, 78, 137, 140, 159, 229, 230, 238. ერთობიარად სახლის შეჩვენება გ. 378
- შეჩვენებული გ. 151, 155, 344, 354. ბ. 36 — 37, 42, 128, 140. ეკლესიისაგან შეჩვენებული ბ. 55
- შეჩივლება ბ. 139. ა. 50
- შეჩნევა ბ. 320, 361, 406. გ. 224, 388
- შეჩუნება კ. 1, 7—13, 18—20, 22
- შეცთომილი მ. 23
- შეცილება გ. 151, 257, 288, 344. ბ. 382
- შეცოდება გ. 205, 402. კ. 14. ბ. 398. ძ. 1, 19. ა. 40, 59, 101, 103
- შეძლება გ. 157, 159 177, 234, 287, 307, 309, 310, 330, 333, 346, 348, 373, 375, 393. ს. 137, 147. შეძლების ქნა გ. 359
- შეძლებულობა გ. 287
- შეძულება გ. 180, 272
- შეწევნა მ. 23
- შეწირვა მ. 4, 35. გ. 389, 400, 401. ს. 51. ა. 81
- შეწირული გ. 312. ძ. 42. შეწირული საქონელი ბ. 259
- შეწირულობა გ. 389
- შეწუხება მ. 5
- შეწუხებული ვალისათვის შეწუხებული ბ. 200
- შეწყალება გ. 360. ბ. 123, 131, 289, 373. ა. 3
- შეწყენა ს. 39
- შეწყენარება კ. 21. ბ. 26, 55, 140, 173,

- 289, 295, 362, 378. ძ. 28. ა. 72, 102, 161
- შეწყობა ა. 6, 39, 84
- შეპირვება გ. 167, 191, 300, 331, 333, სუ. კორცის შეპირვება ს. 138
- შეპირვებული გ. 190, 191. ს. 138
- შეპირულობა ს. 43
- შეკმა გ. 232, 327. ს. 32. ბ. 208
- შეხედვა პირით საშიშრად შეხედვა ბ. 55
- შეხვევა გ. 360
- შეხვეწება ბ. 175, 232—237, 350. ეკლესიას შეხვეწება. ბ. 237. საყდაბს შეხვეწება ბ. 232
- შეხვეწილი საყდრის შეხვეწილი კაცი ბ. 232, 236
- შეხვეწნა ს. 40. გ. 212, 395. ა. 49, 101, 106—108
- შეტღობა მ. 40
- შეტხენება ა. 50
- შექსნა ა. 18
- შველა გ. 364. ა. 161.
- შვილება გ. 357. ანდერძით შვილება ს. 100. წიგნით შვილება ს. 100
- შვილებული სიძე შვილებული ა. 157
- შვილი მ. 21, 22, 45. ს. 1, 2, 4—6, 9, 12, 13, 15, 18, 30, 37, 48—56, 70, 73—75, 77, 80, 84, 91, 93, 98, 103, 110, 111, 120, 123, 126, 127, 129, 142, 143, 145—147. კ. 21. ბ. 2, 38, 73, 85, 116, 135, 155, 181, 183, 215, 231, 249, 277, 282, 286, 292, 295, 297, 301, 302, 310, 375, 411. ძ. 17. გ. 152, 157, 159, 161, 164, 170, 185, 205, 209, 238, 251, 252, 256, 261, 262, 277, 294, 304, 305, 331, 332, 334, 367, 380, 381. ა. 3, 10, 14, 58, 59, 72, 73, 77, 78, 81, 156. გ. 67, 68, 78, 80, 81, 84, 97, 110, 115, 131—141, 148, 231, 263. ალალი შვილი ს. 84. გ. 253. ბუნებით შვილი ბ. 284. დედისერთა შვილი ს. 90. მამის ძმის შვილი ს. 5, 13. მართალი შვილი ს. 100. ბ. 284. მუცელში შვილის მოკვლა ბ. 76. სიყმის შვილი გ. 152. უმცრო-
- სი შვილი გ. 330. ურჩი შვილი ს. 6, შვილად აყუანა ს. 98, 102, 129. გ. 357. შვილის გასყიდვა ბ. 11. ცოლის შვილი ს. 56. ხასის შვილი გ. 251. ეკლესიის შვილი ბ. 362. თავადის შვილი ბ. 128. უფროსი შვილი ბ. 267. შვილის მოკვლა გ. 78
- შვილიშვილი ს. 15, 70, 80, 95. გ. 152, 330. ა. 77
- შვილობილი ბ. 285.
- შვილოსანი ა. 81
- შთაგდებინება ა. 8
- შთასადებელი ა. 34
- შილთახობა ს. 107
- შიმშილი ბ. 384
- შინა-მყოფი ძ. 29
- შინაყმა ბ. 173
- შიფთხობა გ. 381
- შიშველი გ. 152. ა. 23
- შიში ბ. 63. გ. 294, 374. შიშის დაღება გ. 355, 393, 499
- შიში-მორიდება გ. 152
- შნო გ. 151, 272, 285, 307, 400
- შოება ა. 85
- შოვნა ძ. 41. ა. 51, 71
- შოლტი ა. 13
- შორეული გ. 331, 357, 364
- შრომა კრშ.
- შტო ბ. 416
- შუა ძ. 27. ა. 52, 83
- შუად ძ. 26
- შუაკაცი ვ. 188, 190. ა. 39, 49, 52, 80, 83, 84, 92
- შუამავალი გ. 281. ბ. 5
- შუამავლობა გ. 281
- შუა-მისრული ა. 16
- შუა-შემოსლვა ა. 6. 13
- შუა-შემოყუანა ბ. 160
- შუა-შემოსხმა ა. 39
- შუა-ჩამოსლვა ა. 13, 39
- შუბი ბ. 48, 49, 270, 312
- შური ბ. 333
- შურობა გ. 286
- შუღლი გ. 207, 238, 360, 383. ს. 110. ბ. 48

შუღლობა ს. 105. გ. 212, 281. ღვინის
სმაში შუღლობა გ. 177.

ჩ

ჩაგდება გ. 233. ვ. 61, 192, 213, 227,
236
ჩაგდებინება დ. 39. ვ. 47
ჩაგვრა ვ. 80
ჩავარდნა ვ. 46, 49. წყალში ჩავარდნა
ბ. 99
ჩავარდნილი ვ. 195
ჩავლა ბ. 8, 385, 411. ვ. 76, 132
ჩათვლა ვ. 103
ჩათრევა ა. 13
ჩამოგდება გ. 288. ნათესაობისაგან ჩო-
მოგდება გ. 200, 287. რიგიდან ჩამოგ-
დება გ. 186, 192, 194
ჩამოგდებულნი ვ. 254
ჩამოვარდნა გ. 287. რიგიდან ჩამოვარდ-
ნა გ. 193. ხიდან ჩამოვარდნა გ. 272,
386. სამართლით ჩამოვარდნა გ. 304
ჩამოვლა ძშ.
ჩამომავალი ძშ.
ჩამომცრობა ა. 3
ჩამომცრობილი ვ. 23
ჩამორჩობა გ. 369. კ. 1. საბლით ჩამორ-
ჩობა გ. 168
ჩამოსლვა ა. 13, 39
ჩამოქვეითება ვ. 158
ჩამოყოლა ვ. 197
ჩამოყრილი გ. 265
ჩამოშუება ა. 13, 49, 95
ჩამოცმა ცხურას ფაშვის თავზე ჩამო-
მოცმა ბ. 2
ჩამსმელი ვ. 141
ჩამსუვები გ. 184
ჩანთა ვ. 205
ჩარეკი ვ. 124
ჩართვა ა. 68. ვ. 161
ჩარონინება ვ. 36
ჩარჩობა წყალში ჩარჩობა გ. 168
ჩასხმა გ. 248
ჩაქოლვა გ. 215, 238, 262. ბ. 362. ზე-
რუტყუის ჩაქოლვა გ. 369. ქუთის ჩა-
ქოლვა გ. 238. ქურდობისათვის ჩ-

ქოლვა ბ. 38

ჩალ ა. 90

ჩაურვეინება დ. 39

ჩაცმა ვ. 373

ჩაწერა ე. 205

ჩაწვა ცეცხლში ჩაწვა ბ. 362

ჩაქიდება ვ. 158

ჩაჯდომა ა. 110

ჩემება სშ.

ჩემუღობა გ. 155

ჩენა დ. 32

ჩვეულება გ. 287, 307, 341, 366, 387,
392. სშ. ავი ჩვეულობა გ. 180. ბო-
როტის ჩვეულობა გ. 186, 393. ძვე-
ლი ჩვეულება გ. 311. სამართლით
ჩვეულება გ. 387. წესის ჩვეულობა ს.
52

ჩვილი ბ. 18, 20, 25, 49, 85, 92, 95,
131, 135, 165, 198, 243, 248, 264,
283, 342. ა. 42. ვ. 131, 205, 226

ჩონა ა. 41

ჩუენების-მხილველი მ. 2

ჩუქება ს. 112. ბ. 176

ჩხუბი ბ. 116, 159. გ. 383. ვ. 75, 81, 98

ჩხუბევა ვ. 98

ც

ცალკერძი ა. 20

ცალმოგვი ვ. 33, 49

ცლა ა. 134. ვ. 98, 147

ცემა ს. 88, 114, 117, 122. გ. 209, 281,
356, 360, 390, 393. ბ. 34, 35, 49, 68,
77, 80, 100, 223, 233, 236, 259, 282,
316, 318, 344, 382, 387, 400. ა. 18,
126. ვ. 61, 65, 226, 259. ცემის ღიბ-
სი გ. 280

ცემა-გინება ს. 137

ცერი ძშ. 37

ცერცი ბ. 346. ვ. 16

ცეცხლი გ. 226, 375. ს. 148. ა. 168—170.
ვ. 192. ცეცხლის შედება ბ. 69, 221,
222, 225, 306. ა. 168—170. ცეცხლის
წაქიდება გ. 226, 234. ცეცხლში დაწ-
ვა ბ. 30, 171, 172, 223. ცეცხლში
ჩაწვა ბ. 362

ცვლა მ. 52
ცომა ბ. 53
ცოუნება მ. 2, 52. ბ. 348, 352
ცილება მ. 8. გ. 240, 288. ბ. 16. ს. 13.
d. 16. ა. 58, 77, 81, 91. ვ. 4, 8, 11,
18, 80, 179, 183, 217
ცილი მ. 1. ვ. 37, 39, 40. ცილის დადებ
ბა ბ. 213. ცილის შეწამება ბ. 214, 239
ცილის წამება მ. 1. ბ. 140, 141, 156,
173, 174, 200, 201, 245. ა. 120
ცილშეწამებული ბ. 214
ციხე გ. 152. ბ. 30. d. 5, 27, 43, ა. 33,
ვ. 23, 221
ციხე-ქალაქი გ. 152
ციხისთავი d. 13, 14
ციხოსან-მონასტროსანი ა. 2, 28
ცნება ცნებას გარდასლა ბ. 128
ცნობა ძშ., 11, 18
ცოდვა მ. 5, 13, 38. გ. 165, 172, 184,
189, 192, 223, 236, 237, 251, 273,
277, 318, 324, 356, 362, 363, 389,
402. კშ., ს. 46, 47, 51, 65. ბ. 39,
41, 53, 55, 113, 272, 352, 398.
ა. 93, 134. ვ. 6, 14, 147. დ.
ლი ცოდვა გ. 319. მამის ცოდვა გ.
209. ნაქმარის ცოდვა გ. 393. სასირ-
ცხვილო ცოდვა გ. 152. უფროსი
ცოდვა ბ. 214. ცოდვის გამჟღავნება
გ. 209. ცოდვის განღობა გ. 398. ცოდ-
ვის დაკიდება გ. 238. ცოდვის ქნა ბ.
214. უმჯდურობის ცოდვა. გ. 362
ცოდვილი გ. 402. ბ. 42, 363, 398
ცოდნა მ. 2. გშ. 286. ვ. 82
ცოლი მ. 3, 17, 20, 29—31, 34, 41, 42,
52. გ. 152, 156, 157, 160—162, 164—
166, 168, 180, 204, 231, 251, 260, 273,
297, 313, 318, 330, 334, 345, 362. ს.
4, 5, 37, 46, 54, 61, 63, 67, 73, 77,
81—83, 87, 89, 126, 134. კ. 21, 23.
ბ. 38, 76, 82, 83, 116, 135, 183, 231,
282, 286, 358. d. 18, 23, 25. ვ. 42,
63, 64, 71, 72, 84, 86, 87, 208, 225,
248, 259. ა. 23, 26—27, 29—30,
41, 46—47, 50, 58, 72—73, 77, 105,
135, 139, 140, 145, 165. ბატონის

ცოლი ბ. 171. გაშვებული ცო-
ლი გ. 166. გვირგვინის ცოლი გ.
164. დანიშნული ცოლი ბ. 392. მეშვი-
დე ცოლი გ. 322. ორი ცოლი გ. 330.
ორი ცოლის ყოლა გ. 261. ორ-ცო-
ლნაყოლი გ. 348. პირველი ცოლი გ.
261. სჯულიერი ცოლი ბ. 284, 286. უკ-
ვირგვინო ცოლი გ. 251. ცოლის გამშუ-
ბი. გ. 345. ცოლის დანიშვნა ბ. 390,
391. ცოლის თხოვა გ. 293, 338. ცოლის
მონათლვა ბ. 72. ცოლის მოყვანა. ბ.
72. ცოლის შერთვა ბ. 411. ცოლს
წართმევა გ. 152. წინაპირველი ცო-
ლი გ. 345. წინა ცოლი ს. 57, 74.
ხუცის ცოლი გ. 350.

ცოლიანი გ. 291

ცოლისდა ს. 54

ცოლნაყოლი გ. 291

ცოლობა გ. 179. ვ. 86

ცოლ-ქმარი ს. 46, 47, 54, 65, 81, 91.

გ. 157, 159, 163, 167, 313, 334, 337,

340, 362. ბ. 78, 93, 282, 399. ვ. 96,

224, 262. ა. 72. მოყუარული ცოლ-

ქმარი ს. 48

ცოლქმრობა ს. 65, 83. გ. 156, 168, 251,

272, 345. ვ. 64. ნათესავთა ცოლ-

ქმრობა გ. 362. ცოლქმრობილამ გაყ-

რა ბ. 72, 399. ცოლქმრობის გზა. გ.

399

ცოლ-შვილი გ. 204. ვ. 51

ცოლწაგურილი d. 22. ა. 47

ცოტა ვ. 61, 88, 180, 217, 260. ცოტა (კა-

ცი) ა. 25, 160

ცოცხალი ბ. 385. ს. 122

ცრუ მ. 14, 48. გ. 186

ცუდი გ. 383. ა. 45, 60

ცურა თვალის ცურა ა. 124

ცურვა გ. 174

ცხადად ბ. 107. ა. 162. d. 5

ცხებულობა კრშ.

ცხენი გ. 152, 175, 220, 221, 265, 276,

386, 388, 395. ს. 133, 149. ბ. 10,

65, 316, 341, 342, 385. აშ., 62,

63, 66, 91. ვ. 18—20, 92, 152,

166, 204. 249 ცხენი მწიხლავი გ. 371.
ცხენის გაჰენება გ. 383
ცხვარი გ. 152, 155, 217, 219, 222, 228,
256, 264. ს. 64, 81, 133. ვ. 18, 19,
171, 204. ცხვარის მოტაცება ბ. 35,
327, 384. ცხურის ფაშვის თავზე ჩა-
მოტმა ბ. 2
ცხვირი ვ. 48. ცხვირის მოჭრა 49, 79.
82
ცხომა მ. 25
ცხოვარ მ. 4, 7, 23
ცხოვნება მ. 7
ცხოვრება ცხოვრებისაგან გაყუანა ბ. 329

ძ

ძაგება გ. 310
ძალია გ. 389, ძალით გაგზავნა გ. 395.
ძალის დატანება ბ. 14. გ. 386. ს. 139
ძალად გ. 163. ვ. 85, 199, 201, 203,
218, 235
ძალდადგომა ვ. 243
ძალდატანება გ. 360
ძალადება კ. 1, 7
ძალი ბ. 366, 403. გ. 247. ს. 128. ძ. 18.
ა. 40, 60. ვ. 119, 201. აღებ-მიცემის
ძალი გ. 390
ძალიანად ვ. 48
ძალით გ. 288
ძარღვი გ. 375
ძაღლი ბ. 64, 73, 414. ძაღლით ნასყუ-
ღვეი მ. 35
ძე მ. 3. 10, 11, 22, 44. გ. 152, კრზ., ვშ.
ვბ., ვ. 25. სშ., ს. 1
ძებნა ვ. 37, 210. გ. 322. დიცხო შებნა
გ. 152
ძეგლი მ. 7. ძშ.
ძელი მ. 19. ძელს მიცემა კ. 1, 2. კეშ-
პარიტის ძელი გ. 400
ძეს ძ. 46
ძველი ვ. 23, 107, 108, 127, 200, 228,
241
ძველობა ვ. 103
ძვირი ბ. 117, 242. ვ. 13, 161
ძვირობა ვ. 126
ძირმტკიცობა კრზ.

ძლიერი კრზ.

ძმა მ. 3—6, 10, 18, 23, 37, 39. გ. 151—
153, 170, 190, 198, 232, 240, 251—
254, 257, 264, 325, 330, 347, 367, 368,
383. ბ. 6, 39, 116, 122, 280, 282,
284, 295, 302, 325. ძ. 17. აშ., 10, 22,
48, 99, 150, 155, 161, 162. ვ. 42,
75, 81, 95, 97, 102, 103, 108, 110,
175, 204. ს. 1, 5, 13, 43, 57, 60, 63,
72, 89, 103, 105, 113. 128, 142, 145.
დედის ძმა გ. 362. ს. 143. მამის ძმა
გ. 251, 253, 362. ს. 2, 5, 90, 143.
მოწყალე ძმა გ. 360. მღვდლის ძმა გ.
396. სულიერი ძმა გ. 157. შესაბრა-
ლებელი ძმა გ. 360. ძმის მოკვლა ვ.
81, 82

ძმანი ვ. 98, 233

ძმისშვილი მამის ძმისშვილი ს. 5, 13, 90

ძმისწული ს. 5, 13, 143. გ. 152, 198.

ძ. 7. ძმისწულის წულის წული გ. 362

ძმობა მ. 22. ს. 126

ძნა ბ. 221. 223

ძოდან მ. 12

ძრახვა გ. 180, 195. ს. 6, 64, 65, 67, 72,
110, 114—116.

ძროხა ვ. 18, 19, 49, 218. გ. 215
217, 222, 256, 264. შრქენელი ძროხა
გ. 371. შრხოლალი ძროხა გ. 371.

ძროხის მოტაცება ბ. 35

ძრწოლა კ. 21

ძულვება ვ. 66, 80

ძღვენი. მ. 7. გ. 152, 360, 373, ა. 96.

საბედნიერო ღღის ძღვენი გ. 152

წ

წაგება ძ. 17

წაგურა ა. 27, 46, 47. ძ. 19, 23, 30. ვ.
71. 84

წადავება ს. 39. ვ. 135. 246

წადგომა ძ. 44. უკან წადგომა ს. 13

წადება ა. 77. ვ. 192

წადილი ა. 46

წაზრახვა ვ. 227

წაჯიდება გ. 192, 281, 400. ა. 13. ვ. 191,
207

წყურა ს. 137. კისერში წაქვრას ს. 114
წამავალი ა. 34
წამალი მ. 11. გ. 286, 383, 385. ბ. 64,
76, 355—357, 359, 384. ძ. 32,
36. ვ. 61, 62, 65. ავი წამალი გ.
385. მართალი წამალი გ. 385. სასი-
კუდიანო წამალი ბ. 77, 358. გ. 165.
სასიყუარულო წამალი. ბ. 351. წამ-
ლის გამოცდა გ. 385. წამლის ფხსი
ბ. 66
წამგურელი ძმ. ა. 46
წამება მ. 14. ვ. 7, 39
წამებული წმინდათა წამებული გ. 359
წამზრახავი ვ. 227
წამლვა მ. 11
წამლობა გ. 385
წამობა ვ. 10, 37, 38, 97, 144
წამოდავება ვ. 143
წამოღვომა ვ. 54
წამოვარდნა ძ. 35
წამომღვომი ვ. 54
წამოსადეგი გ. 152
წამრთმევი ვ. 240
წამსულელი გ. 307
წამლები ა. 67, 136. ვ. 51, 85
წამყუანელი ძ. 41
წამყუანი გ. 174, 385. ვ. 85, 203, 230
წამძახებელი ვ. 87
წამქდარი გ. 326, 338, 366
წანართმევი ვ. 61, 108, 173, 174
წანალები ა. 18, 20, 47, 80, 97. ვ. 51,
53, 54, 56, 57, 86
წანაქდენი გ. 388
წანაქელი გ. 234, 250, 388. ბ. 415. ვ. 188,
236, 245, 251. ნახევარი წანაქელი
გ. 384 ნებით წანაქელი
წაბარვა ა. 124
წარგება მ. 51
წარვლენა ბ. 140
წართმევა ბ. 35, 45, 47, 48; 296, 307, 383.
გ. 288, 290. ძ. 22. ვ. 77, 85, 92, 176, 218,
251. ბოსტანის წართმევა ბ. 47. გირა-
ოს წართმევა ს. 131. ვენაქის წართმე-
ვა ბ. 47 ზითვის წართმევა ს. 87. ნე-

ბით წართმევა ბ. 36—37. საქონლი
წართმევა ბ. 35—39, 353, 379. სახლ-
ადგილის წართმევა ბ. 47. სისხლი
წართმევა გ. 192. უნებურად წართმე-
ვა ბ. 36—37. ძალად წართმევა ბ. 11
134, 314
წარმავალი ა. 71
წარმართულად ა. 25
წარმართი მ. 3, 11
წარმოვდება ა. 5
წარმოკრება მ. 25
წარმოღება ა. 137
წარტყუნა ბ. 38, 39
წარქცევა ა. 18
წარწყმედა ბ. 2
წარწყმედული ბ. 1
წარყლომა მ. 32. ძ. 44. ა. 63, 65, 67
წასართმევი გ. 336
წასვლა ვ. 199, 220, 221. სათამაშოც
წახვლა ს. 87. წასვლით მყოფი ა. 56
წასხმა ბ. 327. ა. 116, 141
წატანება ა. 46 ვ. 149
წაუსვლელობა ძ. 19
წაღება ბ. 317. ძ. 5, 22, 43. ა. 35, 40
135, 165. ვ. 52, 166, 231, 247. სა-
ქონლის სამეფოდ წაღება ბ. 350, 351
წაღმა ძმ
წყუნება პირზე წაყენება ბ. 339
წყუნა ს. 144, ვ. 85, 86, 230, წაყუ-
ნის დრო ს. 59
წაძახება ვ. 87
წაძახილი ა. 50
წაწევა ს. 24. სამართალში წაწევა ს. 40,
131
წაქიდება ვ. 156, 158
წახედულობა გ. 167
წახეწება ვ. 180
წახურვა ა. 37
წაყდენა გ. 225, 260, 384, 401. ს. 104.
ბ. 38, 64, 263, 306, 322. ვ. 44, 164,
188, 207, 245. თვალის წაყდენა გ.
185, 212
წაყდომა ძ. 36. ა. 35, 64, 172. ვ. 149
წაქდომილი ა. 65, 86

წელიწადული მ. 6

წერა ს. 25. ა. 28

წერილი ს. 137 გზ., გ. 251, 305. ბ. 116, 143, 241, 366. ა. 60. ვ. 213, ვბ. საღ-მართო წერილი გ. 289, 304. წერილს გამოცხადება ბ. 61. წმიდა წერილი ბ. 158

წესი ბ. 99, 376, 379, 402. გ. 151, 152, 184, 210, 215, 221, 251, 256, 307, 353, 357. სზ., ს. 33, 45. კ. 6. ბ. 133, 229, 330. ძ. 1, 9, 17, 46. ა. 4, 5, 9, 12, 16, 16, 20, 22, 33, 36, 37, 40, 43, 46, 47, 48, 49, 55, 56, 63, 79, 80, 97, 160. ვ. 98, 131, 188, ვბ. ადგილის წესი. ბ. 210, 372. გარიგის წესი გ. 153, დასხმის წესი ა. 37, 47. მართალი წესი კ. 15. სა-მართლის წესი ბ. 209. სასამართლო წესი ბ. 209. სიბოროტის წესი ბ. 289. ძველი წესი ბ. 210. წესი და რიგი ბ. 1, 62, 108, 231. წესისა და რიგიდამ გასული ს. 67 წესისა და რიგის წიგნი ბ. 209. წესის აღება გ. 151

წვალება ბ. 301, 362

წვევა ძ. 19, 29. ა. 39.

წვერიანი გ. 183

წვერ-ულვაში წვევრ-ულვაშის მოპარს-ვა ბ. 344

წვივი ვ. 49

წვრთა ვ. 98

წვრთილება კრზ. ვბ.

წვრთნა ვ. 66

წიადი მ. 40

წიგნი სზ. 10, 14, 16, 18, 45—47, 52, 59, 64, 88, 98, 102, 112, 113, 125, 128, 136, 137, 144. გ. 151, 153, 139, 272, 307, 309, 367, 396. კ. 21. ბ. 27, 61, 145, 151, 182, 192, 305. ა. 50, 95, 157. ვ. 7, 15, 17, 105, 111, 135, 161, 167, 205, 207, 258, 260, 263. აზატობის წიგნი ს. 15, 18. ბ. 165. ანდერძის წიგნი ბ. 108, 114, 125, 233, 287. ს. 89, 147. ანდერძი წიგნით ბ. 117. ანდერძი უწიგნოდ ბ. 115,

117. ახალი ანდერძის წიგნი ბ. 116 დაპირება უწიგნოდ ბ. 178. დაპირება წიგნით ბ. 178 მამობის წიგნი ს. 100. მოწმით დაწერილი წიგნი გ. 402. სა-მართლის წიგნი გ. 151, 221, 251, 277, 302, კრზ. სამართლიანი წიგ-ნი კრზ. სამდივნოს წიგნი. ს. 23. ფიცის წიგნი გ. 402 შეფიცვის წიგნი ს. 96. შევილობის წიგნი გ. 357. წესი-სა და რიგის წიგნი ბ. 209. წიგნით მიტემა ბ. 216. წიგნით აღება ა. 95. წიგნით შეტყობინება ბ. 213. წიგნის საკსენებელი ს. 146. წიგნის გამორთ-მევა ბ. 227. წიგნის დაწერა ს. 77. გ. 272. ბ. 213. კელხართული წიგნი ბ. 241. წიგნი განსატევებელი მ. 41

წიგნის მკითხველი ბ. 240

წიგნის მცოდნე გ. 151

წილ მ. 14

წილაღება ვ. 110

წილ-გდება მ. 20

წილი ს. 1, 6, 9, 54, 63, 70, 90, 128, 132, 145. გ. 152, 155, 181, 182, 251, 252, 254, 288, 330, 350, 358, 362. ბ. 122, 180, 280, 284—288, 301. ა. 112. ვ. 19, 84, 110, 111, 113, 165, 224, 255. ერთი წილი გ. 151, 152. ს. 132, 143. ექუსი წილი გ. 151. იუდას წილი გ. 354. მამის წილი ს. 51. ნი-შანის წილი გ. 334. ორი წილი გ. 152 ს. 132, 143. სამი წილი ს. 143. გ. 151, 227. წილის აღება ბ. 280, 286. წილის დაღება ბ. 280, 283. წილის ყრა გ. 251. ხუთი წილი გ. 236

წინააღდგომა კ. 13, 25.

წინააღმდეგობა კ. 14.

წინაგასაძღვანებელი ა. 158

წინაგვარი გ. 362

წინათ-ლა ძზ.

წინამძღოლი ბ. 2. ობოლთა წინამძღოლი ს. 141.

წინამძღუარი კ. 18. გ. 152, 153, 357. ვ. ვ. 29. ვბ.

წინასწარმეტყუელი კრზ. ბ. 348. გ. 151,

წინასწარმცნობელი კრზ.

წინგამძლოლი ს. 8. გ. 307

წინდი ა. 43, 44

წინდულემა ა. 43

წირვა ბ. 330, 398. გ. 151, 268, 315, 355. კ. 18. ბ. 128. დ. 27. ა. 41. ე-მის წირვა გ. 315, 359. წირვისაგან განკუთხა. კ. 15. წირვის დაყენება კ. 10

წირვა-ლოცვა გ. 259

წისქვილი ვ. 104. გ. 152, 243, 250, 394.

ბ. 46, 342. კელის წისქვილი გ. 274

წიხლი ბ. 65. გ. 220. წიხლის კერა გ. 371

წლითი-წლად მ. 4

წმინდა კ. 22. წმიდა წერილი ბ. 158.

წმინდა ნაწილი. გ. 312, 400

წმინდანი გ. 352

წონა ვ. 15, 16, 120

წრდოლა მ. 36

წუერი ა. 144

წყალი მ. 22. ბ. 269, 407, 417. გ. 152, 168, 171, 174, 181, 366, 230. წყალში დარჩობა ბ. 362. წყალში საქონლის პოვნა ბ. 70. წყალში შეგზავნა გ. 386. წყალში ჩავარდნა ბ. 99

წყალობა მ. 3, გ. 151, 181, 275. ვ. 2, 95, 248, 260, 270. შებრუნების წყალობა გ. 241

წყევლა გ. 344, 361. ბ. 1, 2

წყევლა-კრულვა ა. 161—170. წყევლათ შეკვრა ბ. 2

წყენა გ. 308. ბ. 65, 68, ბ. 129, 135, 163, 222, 235, 236, 265, 357, 364. ა. 1, 48, 58, 67. ვ. 92, 206, 256.

წყვილი ვ. 196

წყმედული მ. 23

წყობა მ. 15—17, 36

წყრომა გ. 165. ვ. 207

ჭ

ქალა ა. 43. ვ. 183

ქამა ბ. 234, 351. გ. 151, 155, 186, 190, 233, 237, 291, 292, 373, 389, 396. სპ.

43. ა. 1, 4, 83, 95. მარხვის ქამა გ.

306. კ. 12. მრევლის ქამა გ. 155.

კორცის ქამა გ. 291.

ქანი ვ. 168

ქერა გ. 389. ვ. 23, 232, 246, 260. სპ-

მოკელეთ ქერა ბ. 209

ქეშმარიტ მ. 29

ქეშმარიტება მ. 14

ქიპი გ. 251—253, 362

ქირვება მ. 37. ვ. 60, 225

ქირი ბ. 8. გ. 156, 157, 161, 307, 321, 332,

339, 340, 345, 346, 358, 385. ს. 35,

138. ვ. 55, 199, 261. გაუმთელელებელი

ქირი გ. 338. სულიერი ქირი გ. 339.

ქირისაგან გაწმენდა გ. 157. კორცუ-
ლი ქირი გ. 339.

ქირიანი გ. 332, 339

ქირნახული გ. 226, 328, 384, ბ. 226.

ა. 158. ვ. 217, 246

ქირნახულობა ა. 72. 173

ქკუა ბ. 116, 283. გ. 315, 332, 381. ს.

40. ავი ქკუა ბ. 100. კანონის ქკუა

ბ. 362

ქკუადაფანტული ბ. 125, 179

ქკუანაკლები ვ. 147

ქკუანაკლული ს. 70

ქკუიანი ბ. 352. გ. 152, 340. ა. 100 ქკუ-

იდან წასული გ. 333

ქკუის მყოფელი ვ. 256.

ქმევა ბ. 100

ქრილობა ვ. 43, 48—51, 53, 55, 56

ქური ა. 155

ქურკელი მ. 40, 50. გ. 182, 230, 271.

ხ

ხანდაზმულობა ათწლიანი ხანდაზმულო-

ბა ს. 39. ბაყის ხანდაზმულობა ბ. 276

ერთწლიანი ხანდაზმულობა ბ. 6, 18,

44. თხუთმეტწლიანი ხანდაზმულობა

ბ. 20. ორთვიანი ხანდაზმულობა ბ. 15

ორმოცწლიანი ხანდაზმულობა ბ. 16,

23, 25, 104. ოცდაათწლიანი ხანდაზ-

მულობა ბ. 16, 21, 104, ს. 53, ა. 77.

ვ. 199, 202. ოცწლიანი ხანდაზმულო-

ბა ბ. 7, 40. ხუთწლიანი ხანდაზმუ-
ლობა ს. 59. ექვსწლიანი — ვ. 201.
შვიდწლიანი — ა. 77. თორმეტწლი-
ანი — ვ. 202.

ხანი გ. 205, 233. ძ. 46. ა. 42, 56, 61. ვ.
87, 130

ხანჯალი ბ. 312

ხარბი ბ. 36—39, 336

ხარბობა გ. 289, 355

ხარება მ. 16

ხარჯვა ბ. 280, 286. ვ. 98

ხარჯი ბ. 103, 287, 345. გ. 156, 157. ს.
132. ვ. 200. სახელმწიფო ხარჯი ს. 41.
გ. 345. ქორწილის ხარჯი გ. 334.
ხარჯის მიმცემი გ. 358

ხარჭა მ. 22. გ. 152

ხასა ბ. 284, 290. გ. 408

ხატი გ. 157. ბ. 259. კ. 2. ა. 1, 121, ვ.
7, 9—11, 106, 155

ხაში მ. 36

ხაშხაში ვ. 16, 124

ხე მ. 25. ბ. 22, 217, 219, 226, 261, 317,
322, 412, 413, 416; გ. 175, 181, 233,
235, 267, 369, 383, 397. სშ. ა. 169.
ვ. 247. ხეზე აგზავნა გ. 386. ხეზე შე-
კიდება გ. 263

ხეწენა ბ. 160, 292

ხილი მ. 19. ბ. 226—228, 332, 369. სშ,
ვ. 189, 190

ხილნარი ბ. 15

ხლება ძ. 10. ა. 52

ხოდაბუნი ვ. 103, 104, 170

ხომალდი გ. 364. ბ. 33, 43

ხორბალი ბ. 71

ხოსტაგინი ა. 20

ხუესტი მ. 21

ხუთვა ვ. 174

ხუიანი გ. 371

ხურო ბ. 344

ხუცებონება გ. 323

ხუცესი გ. 292, 353. კ. 10. ძ. 17, 26. ა.
41, 105, 122, 166

ხუცობა გ. 186, 357

ქარი მ. 1, 23, 28. გ. 152, 215, 219, 228,
245, 246, 265. ელქაჯი ხარი ბ. 385
ს. 81, 133. ბ. 10, 65, 342, 412. ძ. 19.
ა. 67. ვ. 270

ჭბო გ. 246

ჭედნა ა. 89

ჭევი ვ. 241

ჭევისბერი ძ. 5, 9, 10, 45

ჭევისთავი ძშ.

ჭელად ა. 123

ჭელაპურობა გ. 251

ჭელადებული ს. 101

ჭელგამამავალი გ. 340

ჭელდაშავებული ბ. 68

ჭელდაკეღ ა. 126, 141

ჭელდებული გ. 151.

ჭელთ-დება მ. 44

ჭელთმქონე ს. 30, 32, 33

ჭელთ ყოლა ა. 66

ჭელთ ქონა ბ. 280. ს. 30—33 ა. 62

ჭელთ ყოფნა ს. 75

ჭელთ ჭერა გ. 391

ჭელი მ. 3—5, 7, 12, 14. გ. 151—
153, 155, 180, 189, 190, 203—
205, 212, 213, 227, 240, 270,
272, 283. კ. 7. ს. 12, 28, 29, 36, 38. ძ.
16, 17, 33, 36—38. ა. 5, 7—9, 18, 36,
62, 68, 91, 102—104, 113, 114. ვ. 42,
44—46, 50, 61, 81, 95, 97, 103, 109,
156, 157, 177, 178, 206, 232, 235, 270.
ბ. 1, 23, 48, 66, 116, 165, 196, 203,
207, 215, 228, 232, 245, 254, 279,
280, 302, 309, 344, 405.

ჭელის მოჭრა ბ. 35, 49, 316,
385, 406. ორივე ჭელის მოჭრა ბ. 34,
35, 176, 377. ჭელიდან გამო-
სვლა გ. 353. ჭელის აღება ს. 101, 123

ჭელის გაცემა გ. 251. ჭელის გაწმენ-
და გ. 324. ჭელისა და ფეხის მოჭრა
ბ. 362, 376. ჭელის დაშავება ბ. 68.

ჭელის მიყოფა ა. 25. ჭელის მიშვე-
ლება გ. 364. ჭელის მოკიდება ს. 53.

კელის მოკუეთა. ბ. 318. კელის მო-
მართვა გ. 157, 364. კელის ქონება
ბ. 279, 283, 310, 326, 345. კელის
შესვლა გ. 334. ს. 71 კელის შეწევა
ს. 64

კელის მქონებელი ა. 104

კელის უფალი ა. 68

კელის-ჯელ ა. 35

კელმოკლე გ. 151

კელმოკლობა გ. 151

კელმოჭირილი ბ. 68

კელმწიფე გ. 151—153, 170, 171, 181,
182, 190, 200, 298, 307, 308, 323, 348,
358, 380, 401, 402. სზ. 3, 4, 17, 25, 28,
29, 41—46, 53, 55, 60, 69, 92, 102—
105, 120. ვ. 23—25, 34, 39, 95, 101,

113, 155, 161—163, 171—173, 175,
177, 199, 201, 206, 214, 218, 220,
236, 340. ბ. 2, 3, 25, 57—59, 107,
131, 136, 140, 191, 201, 239, 289. კელ-

მწიფის თავი ბ. 242. კელმწიფის კარი
ბ. 230. კელმწიფის კარის საყდარი ბ.

234. კელმწიფის სამართალი ბ. 128.
კელმწიფის შემცოლენი ს. 72.

კელმწიფება მ. 41. ბ. 87, 123, 128, 216,
288

კელმწიფობა გ. 152. 358. სზ. კელ-
მწიფობის მკუიდრად ყოფნა ა. 380

კელობა გ. 340

კელოსანი გ. 329, 391. ბ. 188, 344

კელოსნობა ბ. 382. გ. 391, 394

კელრთვა ა. 60, 68, 76

კელფასი გ. 391. ბ. 344

კელ-ფერკი ა. 124

კელყოფა ს. 7. ა. 57. საქმის კელყო-
ფა ს. 92

კელშეკრული ვ. 39

კელ-ჩაურთავად ა. 76

კელ-ცუდი მ. 6

კელწიფება მ. 41. ა. 57, 58

კენა გ. 182

კიდი გ. 152

კმა 172, 201. ა. 37

კმალი ბ. 49, 312. გ. 211. სზ. ბ. 48,

270. ვ. 6, 7, 38—40, 42, 204. თავის

კლმით მოჭრა. ბ. 60. კმლის ამოლე-

ბა ს. 88. კმლის გამადღება გ. 152.

კრმლით განპატიჟება ბ. 350. 358.

კრმლით ტანჯვა ბ. 52, 358

კმარება ძ. 34. ვ. 230

კმელი ბ. 26 ვ. 64

კნული ბ. 254

კორცი გ. 215, 369. ა. 52, 170. ვ. 25

კორცის ზეზე გაშვება გ. 263

კსენება ბ. 346. ა. 94. 158. ავად კსენე-
ბა გ. 200

კსნა მ. 5. კ. 1

კუნდი ბ. 379—381. ჭაჭვით ანუ კუნ-
დით დაბმა. ბ. 380

ჯ

ჯავრი გ. 168, 173, 174, 258, 315. ვ. 3

ჯაზა ს. 44, 104 დანაშაულის ჯაზა ს. 28

ჯალაბი ვ. 98

ჯამაგირი გ. 252. ბ. 82, 325

ჯანიშინი ვშ.

ჯაოზი გ. 181

ჯარი ს. 25, 72, 116. გ. 152, 238. ვ. 7,
158, 177, 226.

ჯარიმა გ. 152, 156, 159, 160, 165, 177—

180, 212, 213, 234, 251, 259, 281, 282,

290, 326, 336, 339, 342, 345, 346, 348,

356, 393. ვ. 173. ბოზობის ჯა-

რიმა გ. 348. ნახევარი ჯარიმა გ. 175.

ჯარიმის შევარდნა გ. 167

ჯაშუში გ. 152

ჯაჭვი ბ. 64, 381. გ. 152. ვ. 152, 173.

ჯაჭვით ანუ კუნდით დაბმა ბ. 380.

ჯაჭვით შეკრული ბ. 242. ჯაჭვის გა-

ტება ბ. 380

ჯდომა ა. 33, 99

ჯეელი ა. 50

ჯეთ ვ. 255

ჯერი გ. 228, 233. ა. 63. ვ. 42, 77, 182,

183, 188, 193, 194, 210

ჯერკუალი მ. 41, 42

ჯერ-ჩინება მ. 3

ჯვარი ბ. 241. გ. 390, 398, 402. ვ. 8, 106,
155, ბ. 231. ქრისტეს ჯვარი გ. 367.
ჯვარის დაწერა გ. 337, 348
ჯვარგამოსახვა გ. 398
ჯვარგაცვლილი ა. 39
ჯვარ-ხატი გ. 238, 402
ჯილდო ვ. 254
ჯიქურად ვ. 49
ქლეჯა ა. 18
ჯობნა ძ. 5
ჯოგი ა. 116, 141
ჯორი ბ. 316. გ. 152, 220, 221, 265,
276, 382, 388, 395. ს. 149. ჯორი
ხუიანი გ. 371

ჯოხი გ. 211, 383. ს. 88. ვ. 81, 259,
264, 266, 267. ასი ჯოხის დაკვრა ბ.
257. ოცდაათი ჯოხის კვრა ბ. 415.
ჯოხის კვრა გ. 280
ჯუარ-გაცულილი ძ. 25
ჯურუმი ვ. 242. ბ. 139, 221

შავი მ. 11

შანკანაკება მ. 21

შეროვანი ძმ, ძ. 11, 14, 19, 31

საკუთარ სახელთა საძიებელი

ა. პირთა სახელები

- აბრაამ, აბრაამ. მ. 22, გ. 161, 251, 402.
სშ.
- აბირონ კ. 21
- აბკარ (ავგაროზ) გ. 152
- ადამ ვ. 99. სშ.
- ავგაროზ (აბკარ) გ. 152
- ავთანდილ ამილახორო ვშ. ვ. 35.
- ათანასე აღექსანდრიელი ბ. 398.
- ათანასე პატრიქი ბ. 288.
- აღექსანდრე ბ. 2.
- აღექსანდრე მაკედონელი გ. 152, 371
- ანტონი, მთავარ-ეპისკოპოსი ანტონი
კ. 22.
- ასლანი ვ. 15
- აღბულა: აღბულა ჭაყელ-ციხისჯვრე-
ლის თქმულნი განაჩენნი კრშ. პატ-
რონი ათაბაგ-ამირსპასალარი აღბუ-
ლა აშ.
- ახარ ურია ბ. 38
- ბაგრატ კურაპალატი ა. 99.
- ბასილი, ბასილ პორფირიანი ბ. 25.
დიდი ბასილი ბ. 1. 230. წმინდა ბა-
სილი გ. 153, 323, 337.
- ბეგლარ-ბეგი ვშ.
- ბექა, ბექას განაჩენი აშ. ბექას გან-
ჩინებული სამართალი ვშ.
- გადი (გაღლი) გ. 251
- გეუზი კ. 21
- გიორგი არაგვის ერისთავი ვშ.
- გიორგი V (ბრწყინვალე) დიდის მე-
ფეთ-მეფის გიორგის მიერ თქმულ-
- ნი სამართალი კრშ. მეფეთ-მეფე
გიორგი ძშ. დიდი წარჩინებული
მეფე გიორგი აშ. მეფე გიორგის
მიერ განჩინებული სამართალი ვშ.
გიორგი XI (შაჰნავაზ II) ვშ, 102
გიორგი, წმიდა გიორგი ა. 121
გრიგოლ არაგვის ერისთავის შვილი,
მთავარეპისკოპოსი ვშ.
გრიგოლ განმანათლებელი კრშ.
გრიგოლ ნოსელი ბ. 1.
გრიგოლ პართაველი გ. 153, 293. წმიდა
და გრიგოლ გ. 358.
გრიგოლ საკვირველ მოქმედი ბ. 36—
37.
დავით, ძისა მისის დავითისა კრშ.
თესლისაგან დავითისა აღმოკლო-
მილი კრშ. ქსნის ერისთავი დავით
ვშ. გ. 402. ბ. 1.
დათან კ. 21.
დიმიტრი, მეფეთ-მეფე დიმიტრი ძშ.
დიმოსთენი ბ. 1.
დომენტი ბატონიშვილი, კათალიკოზი
ვშ.
ევა გ. 156
ევდემონ კშ. კათალიკოზი ევდემონ კ.
22
ეზეკია, სიმართლით ეზეკიელიანი კრშ.
ელიაზარი გ. 251.
ენოს სშ.
ერასტი, მღივანბეგი ვშ.

ერეკლე, მუხრანის ბატონი ვშ.
ერეკლე (კეისარი) გ. 357
ევფთვიმე, ქართლის კათალიკოზი ევფ-
თვიმე ძშ.
ვახტანგ, ბატონიშვილი ვახტანგ კრშ.,
ვშ., ვშ.
ვახტანგ V (შაჰნავაზ I) კრშ., ვშ.
ვახტანგ, საქართველოს ჯანიშინი და
გამგებელი ბატონიშვილი ვახტანგ
კრშ., ვშ., ვშ.
ზაქარია, მთავარ-ეპისკოპოზი ზაქარია
კ. 22.
ზირაქ ბ. 1.
თაბინი კ. 21.
თერა (თერსა) გ. 251
თეოდოსე კელმწიფე ს. 53
თრდატ კელმწიფე თრდატ გ. 358.
იაკობ სშ.
იეგლ (ეგლა) გ. 251
იესე, წინასწარმეტყუელისა იესესა,
ნათესავეთილობით იესიანი კრშ.
იოვაკიმ, ეპისკოპოზი იოვაკიმ კ. 22.
იოვანე ნათლისმცემელი გ. 370.
იოსები გ. 152, 251.
ისაკ გ. 153, 251, სშ., დიდი ისაკი გ.
352.
ისმაილ მ. 22. სშ.
ისო სიმხნით ისოიანი კრშ.
იუდა ბ. 2, 74, 196. იუდას კერძი გ.
354. შიშთული იუდა კ. 21.
იუსტინიანე ბ. 202, 226, 362. იუსტო-
ნიანე მეფე ბ. 201
კაენი კაენის ძრწოლა კ. 21.
კეტორა (ქეტურა) გ. 251
კურილე, მამათ-მთავარი კურილე კ. 22.
კირილე ბ. 1.
კობერ (ოფერ) გ. 251.
კოზმან, მამათ-მთავარი კოზმან კ. 22.
კორინთელი ბ. 72
კორხა გ. 251.

კოსტანტინე სშ., 17, 42, 43. გ. 152. ბ.
1—3, 196, 391, 399, 406, 411
კრისკენტი კ. 21.
ლევან, ერანის მდივანბეგი შაჰყული-
ნან ვშ. ს. 44—46.
ლეონ ბ. 406. ლეონ ბრძენი ბ. 1—3,
31, 76, 83, 93, 109, 127, 183, 192,
241, 262, 287, 361, 391, 399, 403.
მალაქია კშ.
მანოელ კელმწიფე მანოელ ბ. 239.
მაქირი გ. 251.
მალა (მალა) გ. 251.
მესქა (მელქა) გ. 251.
მონასე გ. 251.
მოსე, წვრთილებით მოსიანი კრშ. სა-
მართალნი მოსესმიერი კრშ. მოსეს
მიერ ქმნილნი სამართალნი ვშ. მო-
სეს პირით ა. 49. სშ. გ. 151, 152,
165, 238, 251, 252, 272, 344, 369,
375. მოსესმიერი სჯული ბ. 58
მოსმადი გ. 331
მაჰმადიანი გ. 251, 333
ნიკიფორე კეისარი ბ. 94.
ნოე სშ. გ. 152, 362.
ნუა გ. 251.
ოვსია წინასწარმეტყუელი გ. 362.
ოზინ კელმწიფე გ. 358.
ონისიმე გ. 199. ვ. 160.
ორბელიშვილი ვ. 35.
ორბელიძე ლუარსაბ სარდალი ვშ.
ოქროპირი ბ. 1.
პავლე ბ. 72, 160. დიდი პავლე ბ. 58,
160. პავლე მოტიქული ბ. 72. გ. 321
პანკრატ, პანკრატონთ ძირთავან აღ-
მოცენებული კრშ.
პეტრე მოციქული ბ. 58.
პიკტიტოსი ბ. 1.
პლატონ ბრძენი ბ. 1.

სამოვლელ გ. 370

სარა გ. 161.

სალამით (სალომით) გ. 238.

სეთ სშ.

სემ სშ.

სუმიონ, მიტროპოლიტ სვიმონ კ. 22.

სვიმონ მოგვი კ. 18.

სოლომონ ბ. 1. წინასწარ მცნობელი
სოლომონ კრშ.

ტიმოთე ბ. 62, 99, 159.

ტიტე ბ. 159.

ფარაოზ გ. 152.

ფილიმონი ბ. 160.

ფილიპე, მიტროპოლიტი ფილიპე კ.
22.

ქრისტე ბ. 1, 346. სშ., 43, 44. გ. 152,
165. 168. 206, 238. 272, 299, 362.
398, 400, 402. კშ., 21.

შაშია აშ.

შაჰნავაზ I (ვახტანგ V) ვშ.

შაჰნავაზ II (გიორგი XI) ვშ. კრშ.

შაჰყულიხან, ერანის მდივანბეგი ლე-
ვან ვშ.

ციციშვილი ვ. 35, 103,

ხოსროვი გ. 357, 362.

ჯაყელი, ჯაყელ-ციხისჯვრელი კრშ.
პატრონი ჯაყელი ა. 1.

ბ. გეოგრაფიული და ეთნიკური სახელები

ათინელი სშ.

ალექსანდრია ბ. 62 გ. 287.

ალექსანდრიელი ბ. 99, 157.

ანტიოქია გ. 287.

ანტიოქიელი ბ. 157.

არაგვი ვ. 35.

აფხაზეთი კრშ. კშ., კ. 22.

აღმოსავლეთი ს. 45.

აწყური აშ.

ბედიელი კ. 22

ბერძენი ვშ., 13. გ. 291, ბ. 348.

ბიზანტია გ. 287.

განგრი ბ. 159.

გაქცევი (მოქცევი) აშ.

გენათელი კ. 22.

გერგესელი გ. 398.

გირიშქი ვშ.

დარიელი ძშ.

დასავლეთი ს. 45.

დეოსკორე კ. 21.

დრანდელი კ. 22.

ებრაელი მ. 6 ბ. 348.

ეგვიპტე კრშ. მ. 2, 3, 6, 45 სშ. გ. 152,
279, 287

ეგვიპტელი სშ. გ. 238.

ელინელი სშ.

ელუსარიმი გ. 287.

ერანელი ვშ.

ერანი ვშ., 2.

ეფესო გ. 287.

ეჩმიძინი კრშ.

ზანდუკის ქვეი ძშ.

ზანდუკის ქვეი ძშ.

თათარი ა. 67. დ. 162. ბ. 40, 74, 348.

თრიალეთი ვ. 202.

იერუსალემელი ბ. 157

ისრაელი კრშ. მ. 10, 13, 21, 29, 37. 44.
სშ. გ. 165, 237, 238, 251. 252, 263.

269, 272, 380

კართაგენი ბ. 136, 137, 142.

კახი კრშ.

კიბენი ძშ.

კიტრუ ბ. 402.

კლარჯი აშ.

კონსტანტინეპოლი გ. 157. ს. 45.

ლათინი ბ. 74.

ლათინელი ბ. 157.

ლაოდიკია ბ. 73.

ლევიტელი მ. 4, 8, 10, 51.

ლომისა ძმ., 42.

მაწყურელი აშ. 1, 33

მეგვიპტელი ბ. 348.

მენესო ძმ.

მთიული ძმ.

მოქუელი კ. 22.

მუხრანი შძ.

მცხეთა ვშ.

ნიკია გ. 293, 306.

ნიკორწმიდელი კ. 22.

პაფნუტი აშ.

ჟინვანი ძმ.

რენი (დანასი) გ. 238

რუსნი ვ. 13.

საბერძნეთი კრშ.

სამცხე აშ.

სამხრეთი გ. 152.

სარდიკი ბ. 157.

საფარა აშ.

საქართველო ვშ., 2, 6, 75, 137, 156.
კრშ. კშ.

საღბაღლო (სალაპადი) გ. 251.

სიკვიმ სშ.

სოდომელი კ. 21. ბ. 2.

სომეხი კრშ., ვშ. გ. 291

სომხეთი სომხეთის მწყემსი კრშ. მე-
ფე სომხეთისა კრშ., სშ.

სომხითი სომხითის მელიქი 35

სპარსი კრშ., გ. 152, 358

ტაოველი აშ.

ურია ბ. 38, 74, 140. გ. 238. ვ. 238

ურუმში ვ. 16

ფრანგი ვ. 13.

ფრანგული ვ. 16.

ქანანელი გ. 362

ქართველი კრშ., ვშ., ვბ. ა. 67.

ქართლი კრშ., ვშ., ვბ.

ქირმანი ვშ.

ქსანი ვშ.

ქუთათელი კ. 22.

ყაზანური აშ.

ყანდაარი ვშ.

ყიზილბაში ვ. 16.

შავეში აშ.

შარვანი ა. 95.

ჩიშელი კ. 22.

ცაგერქლი კ. 22.

ცხრაწმის ჭევი ძმ.

ჭულევი აშ.

ჭყონდიდელი კ. 22.

ხალკიდონი ბ. 128.

ხონელი კ. 22.

ჭადა ძ. 13.

ჭადა-ცხაოტი ძმ.

ჭადელი ძ. 13, 14.

ჭუართა ყელი ძმ.

ჭაილათი ვშ.

ჭარმონი, ქცევით ჰარონიანი კრშ.

ჭრომელი სშ.

ჭრომი გ. 287.

დემსიკონი

ლექსიკონი

ა

აბეზრება ა*. 46 მიტოვება, მიგდება, დაგდება იხ. გაბეზრება
 აგარა ა. 169 სახსნავ-სათესი
 აბჯროსანი ა. 9 პატრონ-ათაბაგის წარჩინებული მსახური
 ათაბაგი აშ. საათაბაგოს პატრონი, მთავარი
 აზატი ვ. 234 თავისუფალი
 აზატნაქმარი ვ. 260 განთავისუფლებული
 აიფული მ. 4, 51 მეთაფი
 ათისთავი ბ. 170, ა. 89, ვ. 255 მეთაფი
 აიაშა გ. 369. ნაკურთხი წყალი, კურთხევა
 აკარაკი გ. 251 წინააღმდეგი
 ალალი გ. 334. ა. 85. ვ. 160, 233 მართალი, სამართლიანი, კანონიერი, კუთვნილი
 ალაფი ა. 25, 33, 37, 113, 122 ნაძარცვი ქონება, ნადავლი, ნატყვენავი
 აღმანი ბ. 49 შუბი
 ამანათი ა. 87 ანაბარი, შესანახავად მიბარებული ნივთი
 ამილბარი კრშ. მხედართმთავარი
 ამილბარ-სპასპეტი ვშ. მხედართმთავარი
 ამირ-სპასალარი აშ. მხედართმთავარი
 ამოსლვა ა. 1, 4 გადახდა, დაურევება
 ანთრაკი კრშ. ძვირფასი თვლი
 ანაბარი ვ. 208 ამანათი, შესანახავად მიბარებული ნივთი

* შემოკლებათა ახსნა იხ. გვ. 081, სქოლიო

ანგარება ა. 83, 93 სიხარბე, ვერცხლის მოყვარება, მატერიალური გამორჩენა
 ანკანაკება მ. 21 ზედიზედ ნადიმი და სმა (საბა)
 ანძა ბ. 30 ძელი ამართული (საბა)
 არდაბაგი მ. 26 მოაჯირი
 არზაქარი ვ. 148. გარყვნილი, გაქნილი
 არშივი ა. 50 წესი, რიგი
 ასაბია ბ. 49, 68. ძ. 41. ა. 15. ვ. 24, 51, 53, 54. მტერზედ მიმყოფი, შემეწე (საბა); დამხმარე, თანაშემეწე
 ასაბიობა ა. 35. ძ. 41 დანმარება, გამოქმობა, გამოსარჩლება
 აფარვა ა. 13 აკლება
 აფუნჩხვა ა. 13 აფორიაქება
 აქაით ა. 98 გარდა
 აღება მ. 6 დატვირთვა, აკიდება
 აღღგრმა მ. 2 გამოჩენა
 აღნადგინები მ. 37, 39 სარგებელი, პროცენტი
 აღნატქუემი მ. 37, 38, აღტქმული, დაპირებული
 აღწონა მ. 12 გააზრება, გათვალისწინება
 აშა ვ. 86 უარი, უარის თქმა
 აც არა თ ა ნ ა-აც ბრალი სიკუდილისა მ. 32 სასიკვდილო. დანაშაული არა აქვს. ზ ე დ ა-ა ც ა. 137 ეკისრება (პასუხისმგებლობა), არა ზ ე დ ა-ა ც ა. 120, 133, 145 არ ეკისრება (პასუხისმგებლობა)
 აჯა ვ. 3 თხოვნა, ვედრება, ხვეწნა

ბ

ბაძით გ. 152 მსგავსად, მიბაძვით
 ბეგლარ-ბეგი ვშ. მხედართმთავარი, გენერალ-გუბერნატორი
 ბედელად მ. 26 შენობად?
 ბელითი ა. 36 შეუფერებელი, უღირსი
 ბეთალმანი ძ. 26. ვ. 175 232 უბატრონო ქონება
 ბერეტუტი გ. 284. ზედამხედველი
 ბირება ვ. 198 მიმხრობა, სხვის მხარეზე გადასვლა
 ბიწება მ. 8, 11, 51 უწმინდურება, სისაძაგლე, გარყვნილება
 ბიწი მ. 7 ლაქა
 ბიჭი მ. 22. ა. 31 ბუში, ნაბიჭვარი, უკანონო შვილი
 ბიჭი ა. 13 ბიჭი=1,48 მეტრს
 ბოგანო ვ. 100 გლეხი, რომელსაც ვენახი არა აქვს. „ბოგანო ამას ქუიან, რომე ვენაქი არა ქონდეს, თვითო სახლი და რჩომის ალაგი ექნების, და მიწა ან ექნების და ან არა... ვენაქის მქონეს გლეხს ბოგანო არა ქუიან, რაგინდ სხვა მამული ნაკლებად ქონდეს“.
 ბორაკი გ. 181 ტუტიანი მარილი (nitrum)
 ბორჯალი ს. 21. ა. 79 პემანი, დათქმული ვადა, დრო
 ბურღო ა. 64 ავზნიანი, ოჩანი, ჭიუტი. იხ. გულარადო
 ბურღობა ა. 64 ავზნობა, ოჩნობა, ჭიუტობა. იხ. გულარადობა
 ბრალი დანაშაული. ბ რ ა ლ ი სიკუდილისაჲ მ. 32 სასიკვდილო დანაშაული
 ბჭე მ. 29 მოსამართლე, მსაჯული
 ბჭობა ა. 27, 77 გასამართლება, სამსჯავრო, სასამართლო განხილვა

გ

გააზატება ვ. 234 განთავისუფლება
 გაბეზრება ა. 48 გაგდება, გაყენება, გაშორება იხ. აბეზრება

გაბჭობა ა. 34, 90 გასამართლება, სასამართლო განხილვა
 გაგინება ვ. 91 შეგინება
 გამგინებელი ვ. 91 შემგინებელი
 გადიდება ვ. 23 ამაღლება, აღზევება
 გადიდებული ვ. 29 ამაღლებული, აღზევებული
 გავლენა ა. 35, 137 გაგონება, ყურადღების მიქცევა, გულმოდგინედ მოსმენა. გ ა ვ ლ ე ნ ი თ სამსახური ა. 72 ერთგული, ბეჭითი სამსახური
 გავლენილი ა. 22 განდევნილი? გაძევებული?
 გაზევა თუ ჯერს ვერ გაზევს ვ. 183 თუ ფიცს ვერ გასწევს, ვერ იტყობს
 გათარხნება ვ. 162 გათავისუფლება
 გათვლა ვ. 190 ჩათვლა
 გათხოვილი მ. 32 დანიშნული
 გაკაცრიელება ა. 54 გაშენება, დასახლება
 გამაგრება ა. 42 უარის თქმა, დაჭირვა
 გამამცემი ს. 21 გამყიდველი
 გამართვა ა. 134 იარაღით სასიკვდილოდ თავდასხმა
 გამთავებით გ. 220 მთლიანად
 გამთელება გ. 381 მორჩინა, გამოჯანმრთელება
 გამკვიდრება ა. 31 დამკვიდრება, დასაკუთრება
 გამოარ (გამოუაროს) ა. 40, 85 შეემთხვიოს
 გამობარება ბ. 309. ვ. 235 მიბარება
 გამოვლინება მ. 6, 41 გაშვება
 გამომღებელი ა. 83 გამსესხებელი, კრედიტორი
 გამონადები გამონადები თეთრი ა. 44 გადახდილი ფული
 გამოსავალი ს. 144. გ. 235. ვ. 217 შემოსავალი
 გამოსრულება მ. 51 მიცემა, შესრულება
 გამოღება ა. 13 გაღება, გადახდა, დაურევება

გამოჩენა ა. 16, 90 დადასტურება, და-
მტყიცება
გამოცემა მ. 4 გაღება, მიცემა
გამოხუმა კ. 20 მიტაცება, წართმევა
გამწობლებელი გ. 231 გამოუბატიურ-
ბელი
გამწველი სჯულის გამწველი ბ. 140 სა-
მართლის, კანონის დამრღვევი
განაღამც აშ. რასაკვირველია, რა თქმა
უნდა
განაყოფი დ. 9 ოჯახიდან გამოყოფილი
განაჩენ-დაუღებლობა ძშ. კანონთა შე-
უღვენლობა, კანონმდებლობის უქონ-
ლობა
განაჩენი აშ., 66. ძშ., 7, 37. ვ. 23, 24,
205, 206 სჯულდება, კანონი, დად-
გენილება
განგება გან გე ბ ი თ ეყოს ა. 52 გან-
ზრახ ექნას
განდრეკა მ. 45 გამრუდება
განოტება ბ. 349 განდევნა
განკანონება ბ. 78 დასჯა, საეკლესიო
წესით სასჯელის დადება ცოდვის მო-
საწინააღმდეგოდ (ეპიტემია)
განკითხვა ბ. 2. კ. 1. ვ. 14 განსჯა
განმგებელი ძ. 2 მმართველი
განმედგარება მ. 18 შეშინება
განპატიუება დასჯა ბ. 63. ძ. 3, 15, 23.
ა. 66. კ. 5, 16, 17, 23
განრაცხილი ბ. 1 დათვლილი
განრომა რომელ-იგი... გან ერ ე ს. მ.
12 რომელიც (სიკვდილს) გადარჩეს.
გან ერ ე ს კელთა მისთა მ. 12 გა-
უგზარდეს ხელიდან
განსაგებელი მ. 8 განსასჯელი, გადასა-
წყვეტი
განსატყვებელი წიგნი განსატყვე-
ბელი მ. 41. წიგნი გაყრისა, გან-
შორებისა
განსლვა მ. 42 წასვლა
განსჯა მ. 48 გასამართლება, განკითხვა
განტყვევა მ. 33, 41 განშორება, გოშე-
ვა. გაყრა
განქარება ბ. 1. გ. 398, 400 გაქარწყლე-
ბა. მორჩენა, გაქრობა

განჭიქება ა. 41, 86 გაწობილება, საქვეყ-
ნოდ შერცხვენა
განჩინებული მ. 36 განწესებული, დად-
გენილი, მიჩნეული
განცრუება მ. 48 გამტყუნება
განცხადება მ. 34, 52 გამჟღავნება, გამ-
ხელა
განძარცვა მ. 29 გახდა
განძება მ. 22 გაგდება, გაძევება
განჭირებული ა. 23 თოკმობშული? პა-
ტიე-აყრილი?
განხილვა მ. 29 გასინჯვა, შემოწმება
განქდელი კ. 1 მოკვეთილი, გაძევებული
განწდომა სახელსა ბოროტსა განუ-
კ დ ი დ ე ს მ. 29 ცუდ სახელს დაუ-
ღებდეს, დაუყრიდეს
განჯურება მ. 12 გაფიცება, გაბრაზება
გაპარსვა მ. 383. ძ. 2. გამაწობილებელი
სასჯელთაგანი
გაპატიუება იხ. განპატიუება
გაპირება ა. 50 წაძახება
გარდაგება ს. 6. ვ. 164 წაგება, გავ-
ლანგვა, დახარჯვა
გარდადრეკა მ. 7 გამრუდება, გადახრა
გარდაკიდება თუ ლაშქართა შიგა გარ-
დაეკიდოს ა. 92 თუ ლაშქართა
შიგა მოხდეს, იზოვოს
გარდამავალი რჯულის გარდამავალ-
ლი საქმე ვ. 61 სჯულის დამრღვევი
საქმე
გარდამისნება ა. გარდამისნებოთ
დაესარჩლოს ა. 66 თავისთვის დაიჩე-
მოს, მიისაკუთროს
გარდამოსვლა ა. 57 დარღვევა
გარდამხტარი ვ. 179 დამსწრები, წინ-
წამსწრები
გარდასაბურავი გ. 396 გარდასახურავი,
შესაწევარი მიცვალებულის წახურვა-
სათვის
გარდაქცევა მ. 8 შებრუნება, მიხრა
გარდაშევა გარდაუშევას ბეობი-
თა ა. 40 გადასცეს სასამართლოს
გარდაცვალება მ. 3 შეცვლა
გარდაკდევა ლაშქართაგან გარდა-

კ დ ე ვ ა ს ა არვისგან მოკსენება უნ-
 და ა. 22 სალაშქრო სამსახურის მოხ-
 და არვისგან მოიხსენების
 გარდაქომა მ. 8 დარღვევა, გადასვლა
 გარემოდგომა მ. 19 გარემოცვა, ალყის
 შემორტყმა
 გარონინება მოსამართლემ კარი გაა-
 რ ო ნ ი ნ ო ს ვ. 228 მოსამართლემ
 სამსჯავროში გაატაროს, დაარვიოს,
 შეაგონოს
 გასამნება გ. 397 მიჯნის დადება, გამიჯ-
 ვნა
 გასამყრელო ვ. 101 დიდებულთა და
 აზნაურთა გასაყოფი ოჯახების ქონე-
 ბის მეოცედი ნაწილი, რომელიც ხელ-
 მწიფეს (პატრონს) ეძლეოდა
 გასახეიბრებელი ვ. 95, 251 დასასახიჩ-
 რებელი
 გასვლა ძ. 36, 38 დახარჯვა
 გახჯა ა. 86 გარჯა, გაწვალება, შეწუხება
 გაუგინებელი ა. 40 უგინებელი, უმტე-
 რო
 გაუპატიება ა. 23 პატივის აყრა, გამაწ-
 ბილებელი სასჯელი. აზნაური გლეხ-
 მან, გინა დიდებულმან გააუპატო-
 ო ს ა. 35 უპატიურად მოეპყრას, პა-
 ტივი შეუღახოს
 გაუპატივებული ა. 36 პატივყრილი, პა-
 ტივშელახული, დახარალებული
 გაუყოფარი ძ. 7. ოჯახიდან გამოუყო-
 ფელი
 გაღარიბება ა. 40. ვ. 220 უცხოობაში
 ყოფნა, გარდახვეწა, გაქევა
 გაშვება მოყვრობისათვის არა გაუშ-
 ვ ა ს ა. 15, 67 მოყვრობისათვის არ
 დათმოს
 გაშიშვლება ა. 23 გამაწბილებელი სას-
 ჭელთაგანი
 გაჩენა ა. 62 დადგენა, დაწესება
 გაჩენილი ძ. 2 დადგენილი, დაწესებუ-
 ლი, განსაზღვრული
 გაცულება ძ., ა. 60. ძ. 22 გაუქმება, გა-
 ბათილება, მოშლა, ძალის დაქარგვა
 გაძება ა. 40 ძ. 3 გაძევა, განდევნა

გაწბილება ა. 86 საჯაროდ შერცხვენა,
 განქიქება
 გაწევა ა. 71 დახმარების გაწევა, ხელის
 შეწყობა
 გახეიბრება ვ. 83, 95, 220, 258 დასა-
 ხიჩრება, ასოთა მოკვეთა
 გება (ეგენ) მ. 42 ყოფნა, დგომა
 გერში ა. 5 ქრილობა ან მისი საზღაუ-
 რი
 გორად გ. 152, 418 გვარად
 გოდდარა ს. 34 ქურდის ბუღე
 გრძნება (აგრძნათ) მ. 8 შეტყობა (შე-
 იტყოთ). გრძნულ(იყოს) გ რ ძ ნ ე-
 ბ ი თ ა მ. 11 მისნობით მისნობდეს
 გუაღე მ. 3 მოდი
 გუაში მ. 36 ასო
 გუემა მ. 29, 48, 52 ცემა
 გუერჩის მ. 21 იხ. რჩ.
 გუირგუინნაკურთხი ძ. 23 ჯვარ-დაწე-
 რილი, გვირგვინშესკვნილი, ეკლესიის
 წესით შეუღლებული
 გულარალო ა. 64, 172 ავზნიანი, ოჩანი,
 ჯიუტი
 გულარალობა ა. 64, 172 ავზნობა, ოჩ-
 ნობა, ჯიუტობა
 გულება ი გ უ ლ ე თავი შენი მ. 5 გა-
 უფრთხილი, ეკრძალე შენს თავს
 გულის თქუმა მ. 1 ნდობა, გულში გაკ-
 ლება
 გულმედგარი მ. 18 მშიშარა, მხდალი
 გუნდა გ. 181 galla turcica

დ

დაგერშა ა. 124 დაქრა, ჭრილობის მი-
 ყენება
 დაეკანი გ. 152, 414, 415 დრაჰკანი.
 „ერთი დაეკანი ფლური ცამეტი
 დრამი ვერცხლია“ გ. 414
 დადგინება მ. 7 დაყენება, განწესება
 დადგრომა მ. 52 შესრულება, დაცვა
 დავარდნა ა. 153 დაქარგვა
 დაკირვა კ. 22 ჩაკირვა, კირში ჩასმა
 დაკრება ქვის დაკრება მ. 21, 29 ჩაქო-
 ლვა

დამაჯნება ა. 21 დაჯაბნება, დაჩაგვრა
 დამარხვა მ. 38, 51 დაცვა
 დამდგომი დამდგომი კაცი ვ. 60 ჩა-
 საფრებული, დალაბად მდგომი კაცი
 დამკვდრებული მ. 10 მოსახლე, დასახ-
 ლებული, დაბინავებული
 დამხუთავი დამხუთავი კაცი 67
 მიმტაცებელი, დამჭერი, დამკავებელი
 კაცი
 დანგი აშ, ვ. 16 ვერცხლის შაურიანი,
 სპარსული ღირებედი ანუ დრამის 1/4.
 თიანი ხუთი დანგი აშ. ერთი
 აბაზი. „ოთხი ცერცვის მარცვალი
 ერთი დანგი არის. ექვსი დანგი ერ-
 თი მისხალი იქნების“ ვ. 16
 დანდობილი ძ. 25 მინდობილი, შერ-
 გებული
 დარბაზი ძ. 1. სამეფო საბჭო
 დარიდება მ. 13 მორიდება, დაზოგვა,
 შებრალება
 დარჩენა ა. 55 რჩენა, გამოკვება
 დარჩენილი კელთა დარჩენილი
 კაცი ა. 91 ტყვე
 დასარჩლება ა. 66 დაჩემება, შეცილება
 დასტური ა. 86 ნამდვილი, მართალი
 დასაურვებელი დასაურვებელი
 საქმე აშ. საქმე, რომელიც სისხლით
 დაურვებული უნდა იქნეს
 დასახელებული დასახელებული
 მოფიცარი ა. 4 შეგდებულ ანუ სუ-
 ლზედ ფიცით მინდობილი მოფიცარი;
 მომჩივნის მიერ დასახელებული გა-
 რეშე მოფიცარი
 დასხმა მ. 16 დარგვა
 დასხმულობა დასხმულობის და-
 ურგება 47 თავდასხმისათვის დაწესე-
 ბული სისხლის გადახდა
 დაუნდობარი ა. 33 მფარველობაში არ-
 მყოფი, მიუნდობელი, დაუნდობელი
 დაუნჯება საქონლის დაუნჯება ბ. 1
 ქონების დაგროვება, მოგროვება, მოკ-
 რება, მოგება
 დაურგება სისხლის დაურგება ა.
 1—4 სისხლის გადახდა
 დაყენება მ. 38 შეჩერება, გაჩერება

დაუსახელებელი დაუსახელებელი
 ნი მოფიცანი ა. 4 შეუგდებელი ანუ
 სულზედ ფიცით მიუნდობელი მოფ-
 მე, რომელსაც თვით მოპასუხე ასა-
 ხელებს, არჩევს
 დადათი მოსამართლეს დადათს ვე-
 რავინ დაუჭერს ვ. 205. „მოსამართ-
 ლეს ხათრს ვერავინ დაუჭერს“
 (უნივერსიტ. ბიბლ. ხელნაწერი
 F 20351, მუხლ. სბ)
 დაშთომა მ. 14 დარჩენა
 დაჩხუბილი ვ. 251 წაჩხუბებული, წა-
 კიდებული, გადაკიდებული
 დაწინდვა ა. 76, 94 დაგირავება, აა-
 წინდრად მიცემა
 დაჭირვა მამულის დაჭირვა ა. 1, 4
 მამულის ჩამორთმევა, კონფისკაცია
 დახოჯავებული ვ. 326 დასაჭურისებუ-
 ლი, საჭურისი
 დაჭუთვა მ. 43 მიტაცება, ხელთ-გდება
 დედა-წული ა. 13, 78 ცოლ-შვილი.
 დედ-ა-წული კაცი ა. 23 ცოლ-
 შვილიანი კაცი, დედ-ა-წული
 ცოლი ა. 23 ქმარშვილიანი ქალი
 დია ძ. 46 დიდად, ძალიან
 დიათიკი ს. 3, 11, 13 ანდერძის წიგნი
 დიაცი ა. 16. ძ. 21 დედაკაცი
 დრაჰკანი ძ. 6, 11 დრაჰკანი = 6 თეთრს
 (ვერცხლის 6 შაურს)
 დრეკა დრიკოს სასჯელი მ. 52 გაამ-
 რუდოს სამართალი

მ

ებგური ებგური, სამარადისო მღვი-
 ძარე. კრშ. მუდამ ფხიზელი მცველი,
 დარაჯი
 ებისტოლე ა. 57 მიწერილობა, წერილი,
 მოკითხვის წიგნი
 ემბაზი წმინდა ემბაზი ვ. 152, 414
 წმინდა ნათლობა
 ერგასისი მ. 33 ორმოცდაათი
 ერთბამად ა. 99 ერთბირად, ერთსული-
 ვნად
 ერთობილი ერთობილი უზღოს ა.
 52 მთლიანად უზღოს

ერისგნობა ა. 41 ერისკაცობა
ერკემელი ვ. 204 ვერძი, მამალი ცხვა-
რი
ესეკალიბი ა. 47 ამნაირი, ამგვარი
ესთიბარი ვ. 147 ნლობა, სარწმუნობა,
იმელი
ექსორია ბ. 2. კ. 7, 15 გაძეგება, გან-
დევნა
ეშიკალასი ვ. 270 მანდატური
ევი ა. 77 სამი ათასი ბიჯი ანუ 4, 440
მეტრი (ბიჯი=1,48 მეტრს)

ვ

ვასხება მ. 37. სესხება
ვახი ვახად აღუდგა მ. 14 მოწინააღ-
მდეგედ, მოცილედ დაუდგა მას
ვახში ა. 83 სარგებელი, პროცენტი
ვექილი ბ. 251 მეურვე, მზრუნველი
ვინაცა ა. 22 ამიტომ
ვლტოლა მ. 12 გაქცევა

ფ

წავთი ვ. 3 ძალა, უფლება, ხელისუფ-
ლება
წაკვა მ. 12 ვერაგობა, მზაკვრობა
წარბაზი გ. 152. ოქროქსოვილი ფარჩა
წარდახშანი წარდახშანი სიბრძნა-
სა. კრშ. სიბრძნის, ჭკუის კოლოფი
წელა-აც იხ. აც.
წვაი ა. 39 მტრობა, ქიშპობა
წმნა მ. 11 მისნობით შეტყობა
წოლო ა. 13 ნეხვი
წრახვა რომელ-იგი წრახვა მ. 14 რომ-
ელიც იფიქრა, განიზრახა
წროხა, ძროხა მ. 4, 23 მსხვილფეხა
რქიანი პირუტყვი
წუარაკი მ. 7 ხბო, მოხვერი
წღვევა მ. 29 გადახდევინება

თ

თავადი ძ. 44 თავნი. თავადი ცოდვა
ა. 93 მთავარი ცოდვა

თავბ მ. 40 თაველი, თავთავი. თსვ
მასვე ოდენ იმატებდეს ა. 94 თავნი,
ძირითადი თანხა ამდენად იმატებდეს
თავისწინა თავისწინა სადმე იყოს
ა. 81 განცალკევებით სადმე იყოს
თავ-ლაშქარი ა. 65 ლაშქრის თავკაცი,
აეზახთა რაზმის მეთაური
თავ-ყოფა მ. 1. პატივის მიგება, პატი-
ვის-ცემა
თამბა ს. 106. გ. 234 დარიგება, ჭკუაზე
მოყვანა
თანა-აც იხ. აც.
თანადგობა ძ. 15 მხარში დგობა, დახმა-
რება
თანა-დგება რადცა თანა-ედვას მ. 4.
რაც ემართოს
თანამდგომი ძ. 28 მხარში მდგომი, დამ-
ხმარე
თანამდები მ. 8 მოვალე, ვალდებულა,
ბრალდებული
თანანადები მ. 4 ვალი, მოვალეობა
თარხანი, გ. 358 თავისუფალი, აზატი
თასუ გ. 251, 400 წონის ერთეულა,
რომელიც დანგზე ნაკლებია, ხოლო
ქერზე მეტი
თაღაფული თაღაფული კრას გ. 215
არაფრად ჩაადგოს, უყურადღებოდ
დატოვოს
თახჩა ბ. 266 სარკმელი
თეთრი ა. 94 ვერცხლის შაურიანი
თესული მ. 27 ნათესი, დათესილი
თინგირი ვ. 16 ორი შაური
თნევა ამება, პირმოთნეობა. რომელიცა
სთნდეს მ. 37, რომელიც, მოეწო-
ნება. არავის სთნით ა. 99 არავის
მიუღგეთ მიეკრძოებით
თუალღება მ. 7 მიეკრძოება
თუალძკრი მ. 5 ბოროტი, შურთან თვა-
ლი
თულთი ვ. 16 ოთხი შაური, აბაზი
თხიერი მ. 22 ტიკი
თხოვნა მ. 17 დანიშვნა

ი

იავარქმნილი კრშ. ავთორიაქებული, აკ-
ლებული

იასაული ვ. 4. მანდატური, სასამართლო აღმასრულებელი, რომელიც გამოძიების ფუნქციასაც ასრულებდა იგავი ბ. 204, 280 კანონი, საქმე ინალი გ. 349 მოქიშპე, მოშურენ ინალობა გ. 308, 390 ქიშპობა, მოშურენობა

ინჯუ ა. 64, 66 ნახედნი, ხედნის გადასახადი, საზღაური იფქლი მ. 4 ხორბალი იშუთ მ. 12 უნებურად

ბ

კანონი კანონსა ქუეშე იყოს ა. 165, 168, 169. კ. 1, 7 საეკლესიო კანონით განისაჯოს

კაპი ა. 90 გრჯლა, ხის კაპი იხ. ჩალი კარაული მ. 1, 23 ვირი

კარვოსანი ა. 9 პატრონ-ათაბაგის წარჩინებული შსახური, რომელსაც თავისი კარვის ქონებისა და დადგმის უფლება ჰქონდა

კარვოსნობა ა. 9 საკუთარი კარვის ქონებისა და დადგმის უფლება

კარი ვ. 228 სამსჯავრო, სასამართლო. კარი გაარონინოს ვ. 228 სამსჯავროში გაატაროს, დაარიგოს, შეაგონოს

კაცად-კაცადი მ. 45 თითოეული

კაციიელი ა. 56 მოშენებულ-დასახლებული

კერძვა ვ. 80 მიკერძობა, მიკერძობით მიდგომა

კერძო მ. 43 მხარე

კიდე ა. 46. ძ. 43 გარდა

კინ ვ. 252 დედაკაცი

კირმანეული ვ. 15 ბიზანტიის იმპერატორ კირ მანუელ კომნენის (1143—1180) მონეტა, ორი შაური

კინი მ. 50 პატარა, მცირე

კრება სიძულვილით მიზეზსა უკრებს მ. 29 სიძულვილით მიზეზს უძებნის კრებული მ. 22, 29 საბჭო

კუდური მ. 35 გამოკოდლი

კუთილი მ. 35 მოჭრილი

კურთხევა ძენიცა ჰყუეს კურთხევერსანი მ. 22 კანონიერი ქორწინებას ძენიც ჰყავდეს

ლ

ლარკი მ. 27 მოსავალი ორი რიგი (საბა)

ლაყაფი ბ. 61 ყბელი, მექორე, ცრუბენტელა

ლაყოჩა ძ. 34 ცაცია, მარცხენა ხელის მხმარებელი

ლაშქრობა ძ. 19 სამხედრო სამსახური ლაშქართ-თავადობა ძ. 10 ლაშქრის მეთაურობა

ლოცვა უკეთუ გლოცვიდეს შენ მამა შენი მ. 3 თუ გთხოვდეს, გეხვეწებოდეს შენ მამაშენი

მ

მალი ბ. 271 გამოსაღები, გადასახადი ფულითა

მალიგორად ვ. 137, 138 თანაშემომით, თანაბრად

მამაცი ა. 141 მამაკაცი

მანა მ. 36 პალო, სარი

მანგალი მ. 40 ნამგალი

მანდატურთუზუცესი აშ. ვაზირი, სამეფო კარის საპოლიციო მოხელეთა (მანდატურთა) უფროსი

მართალი ძისა თანა მართლისა მ. 22 კანონიერ ვაჟიშვილთან ერთად. მართალი საჯსარი ა. 116 მართებული გამოსახსნელი ფასი. მართალი სისხლი ა. 20, 21 მთელი, მართებული სისხლი

მართალ-მჭარელი ვ. 179 მხარე, რომელსაც მართებდა, რომელსაც უნდა (ესროლა)

მართუე მ. 25 ბარტყი

მარჩილი „სამი აბაზი — ერთი მარჩილი“ ვ. 16

მარცხლ მ. 8 მარცხნით

მარჯულ მ. 8 მარჯვით

მ აღნარი მ. 7 ტყე
 მახლობელი სისხლის მახლობელი
 მ. 7 სისხლის მაძიებელი, მოსისხლე
 მდივან-ბეგი კრშ. ვ. 4, 173, 205 მსა-
 ჯულთუხუცესი, უფროსი მოსამართლე
 მდივანი ვ. 3, 10, 104, 205, 216, 246
 მოსამართლე, მსაჯული
 მეკალოე მ. 49 კალოზე მღვწავი
 მემამულეა ა. 58 მამულის მემკვიდ-
 რეობა, მამულის მფლობელობა
 მეოტი მ. 12 გაქცეული
 მერჯულე ვ. 238 უფლებამოსილი, უფა-
 ლი, ხელისუფალი
 მესაქუნდრე ვ. 183 ნადირის ბუნავიღუნ
 გამომგლები
 მესისხლე ა. 1, 4. სისხლის მაძიებელი,
 დაზარალებულის მემკვიდრე
 მეტოქი მონასტრის მეტოქი გ. 400
 მონასტრის განყოფილება (подворье)
 მეყვისი ძ. 9, 10. ა. 22, 48. ნათესავა.
 თვისტომი
 მეშენი ს. 133 მშენებელი
 მეცნიერი სჯულის მეცნიერი ვ. 237
 სჯულის მოძღვარი, სამართლის მცო-
 ლნე
 მეძალუმე ბ. 1, 25 მოძალადე, ძალდა-
 მტანებელი
 მეჭურმუციე? ა. 163 ზღვის (წყლის)
 მეკობრე
 მთხრობელი ა. 92 მოამბე, მთქმელი,
 დამსენი, დამბეზლებელი
 მთხრობლობა ვ. 236 დაბეზლება, დას-
 მენა
 მზირი ვ. 89 ჩასაფრებული, მწვერავი,
 მსტოვარი
 მზირობა ვ. 89 ჩასაფრება, დაწვერვა
 მიგება მ. 14 მიზღვა
 მიზლი გ. 394 სარგო, ქირა; მინდი
 მიმცემელი დამგირავებელი ა. 83; გამ-
 სესხებელი ა. 93
 მიმძლავრებული მიმძლავრებულ-
 ლთა საქმეთა ძშ. ძალადობით, ძალ-
 მომრეობით ჩადენილ საქმეთა
 მიმწუხრი მ. 36 საღამო
 მინალთუნი „ხუთი აბანი ერთი მინა-

ლთუნი არის“ ვ. 16
 მინახვედრები ალაფისაგან ფიცით მი-
 ნახვედრები ა. 65 ნაძარცვი ქო-
 ნებიდან ფიცით ხვედრად რგებული
 მინდობილი მინდობილი კაცი ა.
 33 მფარველობაში მყოფი კაცი
 მისატყვევებელი მ. 4 ის რაც ეპატიება,
 შესანდობელი
 მისნობა მ. 11 გრძნეულება, ჯადოქრობა
 მიტყვევა მ. 4, 5 პატიება, შენდობა
 მიფასება ძ. 22, 41. ა. 1, 18 ჩათვლა,
 გაბრა
 მიფერება ძ. 22 შეფარდება, შეფერება,
 შესწორება, შემსგავსება
 მიქცევა მ. 15—17, 41 მიბრუნება
 მიც ამ კაცთან სამართალი მიც ძ. 29 ამ
 კაცთან სამართალი მიღვეს, დავა
 მაქვს
 მიხუდომა ორს წელიწადს ოდენ მი-
 ხუდეს 7 ორიოდ წელიწადს ხვდება,
 ერგოს
 მიჯდა ნუ მიჰკვდი ძმასა შენსა აღ-
 ნადგინება მ. 37, 39 ნუ გადაახდე-
 ვინებ შენ ძმას სარგებელს
 მიკუთვა ნუ მიიკუთავ ფიხუსა ქურივი-
 სასა 45 ნუ მიიტაცებ, ნუ დაეპატრო-
 ნები ქვრივის სამოსელს
 მკალი ბ. 361 სამკალი, ყანა
 მკვეხველი ორთავე მკვეხველად
 მივიღეს ძ. 26 ორთავე პირისპირ შე-
 მოხვდეს
 მკვიდრი ა. 31, 74, 77. საკუთარი, მემ-
 კვიდრეობით, რთამომავლობითი:
 „მკვიდრი ასეთი იქნების, მამამისი
 მის კაცისა ყმა ყოფილიყოს და შვილი
 მისა ქვეშე მისცემდეს“ ვ. 78
 მკრებველი ბ. 191. ძშ. ეკლესიის ქურ-
 დი, მძარცველი
 მნითება რაც ემნითებოდეს ვ.
 258 რაც ერგებოდეს, მართებდეს.
 მოადი ვ. 24, 143, 216 მოღავე მხარე,
 მომჩივანი ან მოპასუხე
 მოასაბიე ბ. 68. ძ. 41 დამხმარე, შემწე
 მოახლე კევისბერის მოახლე ძ. 9,
 10 ხევისბერის ახლო ნათესავი, გაუ-

ყოფარი მოახლე დ. 7 (ოჯახიდან)
გამოუყოფელი ახლო ნათესავი
მოახლება მოახს წელი იგი მეშვიდე
მ. 5 ახლოსა მეშვიდე წელიწადი
მოღებული ა. 33 მოგონილი, მიღებულ-
მოღებული
მოზავება ა. 84 მორიგება, შერიგება
მოთემე ვ. 216 თემიდან (საზოგადოება-
დან) არჩეული მსაჯული
მოკაჟმვა ა. 40 მორიგება, მოწყობა
მოკიდება ვ. 23 შექენა
მოკითხვა ა. 54, 55 მოძიება
მოკლება ა. 35, 40, 58, 59, 66 გამოკე-
ლება, გამოძიება, გამოხახვა
მოკუფხლვა მ. 46 მოკრეფა ყურძნისა,
რომელიც რთველის შემდეგ რჩება
მომართებული ა. 75, 78 ყმა, რომელიც
წინასწარი სიტყვიერი შეთანხმებით
თავის ნებით მიდის ბატონთან
მომთურაღე მ. 21 სიმთვრალის მიმდე-
ვარი, ლოთი
მონა მ. 1, 6, 37 მსახური კაცი
მონაგები ა. 72, 153, 154. ვ. 224 შექე-
ნილი ქონება
მონაობა ს. 83. გ. 340 კეთროვანება
მონაობიანი გ. 345, 346 კეთროვანი, მუ-
ნიანი
მონარბევი ვ. 56 ნაძარცვი, ნატყვენავი
მონასყიდე დ. 16. გ. 292, 401 მსყიდვე-
ლი
მოპარსვა ბ. 334 გამაწბილებელი სას-
ჯელთაგანი
მორბედება უფროსთა კაცთა მორბე-
დებისათვის ბ. 1. უფროს კაც-
თა სიამოვნებისათვის, გულის მოგე-
ბისათვის
მორეწე მ. 6 დაქირავებული
მოსაკარგავე ა. 45 საკარგავის მფლო-
ბელი ის. საკარგავი
მოსამსახურე მოსამსახურედ იყ-
ვნენ დ. 28 მობეგრედ იყვნენ
მოსაქმე დ. 29. ა. 48, 87 მომჩივანი, მო-
სარჩლე, მოდავე
მოსაქმეობა ა. 58, 59 მფლობელობა.
ქერა, გამგებლობა

მოსაქმარებელი ბ. 317. გ. 274. ა. 169
სახმარი, საქონებელი
მოსერვა მ. 23 მორეკვა, მოსხმა, მოდე-
ნა
მოსთულა მ. 47 მოწევა, მოკრეფა
მოხისხარი ვ. 252 სისხლის მაძიებელი,
მოკლულის შემკვიდრე
მოქმნა მ. 26 მოშენება, მოვლება
მოყივნება ა. 19, 23, 105 პატივის ახლა,
სახელის გატება, საქვეყნოდ შერ-
ცხვენა
მოყუასი მ. 1, ვ. 23 მოყუარე, მეგობარ-
ი, მახლობელი
მოყუასობა ვშ., 24 მოყვრობა, დანათე-
სავება, ნათესაობა
მოშობა ბ. 41. კ. 21 მოხრჩობა
(წყლით ან საბლით)
მოწამე მ. 8, 13, 14 მოწმე
მოჭდა მოჭკადო რააცა თანა-ედვას მ.
4 გადაახდევინო, რაც ემართოს
მრჩობლი მ. 20 ორმაგი
მსგავსიერი ა. 33, 92 შესაფერი, შესა-
ღარისი
მსგეფსი კ. 8 ვენების კვირა
მსხემი მ. 4 უსამშობლო
მუქაფად ა. 101 სანაცვლოდ, სამაგე-
როდ
მქნელი სისხლის მქნელი დ. 3 კაცის
მკვლელი
მცვედანი ვ. 168 ბუნებით საქურისი,
სქესობრივ უნარს მოკლებული
მძღავრებული მძღავრებული
ქმნილიყო ძშ. ძალმომრეობა, ძალა-
ლობა მომხდარიყო
მქელეული მ. 46 ხელეული ყანისა (ია-
ბა), ძნის ხელეული
მხილება მ. 3 თქმა
მქარი მართალი მქარი ვ. 179 მხარე,
რომელსაც მართებდა, რომელსაც
უნდა (ესროლა)
მქევალი მ. 1, 6 მსახური ქალი, მონა
ქალი
მქუთველი სულთა მქუთველისა

მსგავს არს იგი მ. 43 სულის დამკვერის, სულის ამომხდელის მსგავსია მჯნება იმჯნოს ა. 18, იხ. დამაჯნება

ბ

ნაბანი შეფიცოს ნაბნითა ა. 140 ხატთა და წმიდა ნაწილთა ნაბანი წყლით შეფიცვა

ნაბიჭვარი ვ. 110 ბუში, უკანონო შეაღლი

ნაბჭობი ნაბჭობი სისხლი ა. 147 სასამართლოს მიერ გადაწყვეტილი სისხლი

ნაგები ა. 54 შენობა, ნაგებობა

ნაზავები ნაზავები პირი 60 გარეგების პირობა

ნათელი გ. 206 ნათლის ღება

ნათესავი მ. 7, 10 ტომი, თაობა, შთამომავლობა

ნაკლულევანი მ. 5 ხელმოკლე, ღატაკი ნაკლულოვანება მ. 51 სიღატაკე

ნაკრალობა ა. 5 ჭრილობა

ნამეტნავი ა. 13 საჯდომი

ნასალი ვ. 13, 97 დამასახიჩრებელი საჯელი, ასოთა მოკვეთა, ასოთმოღება ნასისხლი ვ. 112 სისხლის ფასში აღებული ქონება

ნასყიდვეი მ. 35 გასამრჯელო

ნასყიდი ძ. 16. ა. 70 სყიდული, შეძენილი ქონება

ნატამალი თავის ნატამალში ვ. 256 თავის მიდამოში

ნატყვენავი გ. 393 ნადავლი, ნაძარცვი ქონება, ალაფი

ნაფაზიანი გ. 244, 245 ქუშიანი. პირუტყვი

ნაშობი მ. 20 შვილი

ნაჭამალი ა. 51, 53 მამულის შექმულა, დახარჯული შემოსავალი

ნაქედნი ა. 64, 172 ხედნის საზღაური ნეშტი მ. 14 დარჩენილი

ნივთი გ. 375, 400. სტიქია, ელემენტი. ნაწილი

ნივთიანი ნივთიანი საქმე ა. 168 ანგარება, სიხარბე

ნიშანი გ. 334 მცირედი ნაწილი; რა გინდ ნიშანი ქონდეს ა. 93. რა გინდ პირობა ქონდეს

ნიუზლი მ. 22 საზრდო, საგზალი

ნიუუყუე მ. 5 ეგების, შესაძლოა, ვართუ

ო

ორდალი — სასამართლო გამოცდა (ხმალი, მდულარე, შანთი, ფიცი (ჯერი), ცოდვის მოკიდება) ვ. 6—12, 14, 42, 77, 182—183. ა. 37, 49, 63, 90

ორიანობა ვ. 176 ორბატონობა, ორუფლებიანობა

ოცისთავი ა. 83. ვ. 102 მეოცედი

პ

პაემანი ა. 89 პირობის დრო, დათქმული ვადა

პარტახტი ბეითალმანად პარტახტი დარჩეს ძ. 28 უპატრონოდ ამოვარდნილი, გაოხრებული მამული დარჩეს პასექი ბ. 191 აღდგომა

პატიფი ა. 1. სასჯელი

პირი ნაზავები პირი ა. 60 გარიგების პირობა

პირმო მ. 4 პირველი შვილი

პირმოება მ. 20 პირველშობილობა

პურობა აპყრას ჯერკუალი მ. 41 შენისნოს ცუდი

რ

რთვა გამგებლისა რთოდეს ძ. 2 გამგებლის (სიკვდილში) გარეულ იყოს რიგი გ. 151—154 კანონი, სჯული. „ძველისა და ახალი რიგის ბრძანებით“ გ. 232 ძველი და ახალი აღთქმის ბრძანებით

რიღება არა ჰრიდოს თუალმან შენმან მ. 3 არ მოერიდოს შენი თვალი რიმონი ს. 26, 97 ბე, საწინდარი როსკიბი მ. 37 მრუში, მეძავი ქალი რუბი ვ. 16 სამი შაურბი

რჩ არა გუერჩის მ. 21 არ გვისმენს,
არ გვემორჩილება
ჩნომა ვ. 188 რქიანი საქონელი

ს

საბრკე ბ. 62 საცთური
საბატონე მო ა. 84 სენიორულ-ვასალუ-
რი
საბჭო ა. 35 სასამართლო, სამსჯავრო
საგერშე ა. 12, 97 კრილობა ან მისი
საზღაური
სადგმელი ქვევისაჲ სადგმელთა ქვევი-
სათა ნუ დასდგამ მ. 28. ფოჩებს ნუ
მიადგამ, ნუ მიაკერებ
სავანო ა. 52 სადგომი ადგილი
სათავდებო ა. 69 თავდებობის გასამრ-
ჯელო
სათნო ყოფა არა სათნო ეყოს 41 არ
მოეწონოს
საკანონო ა. 22, 170 ცოდვის შესანანე-
ბელი გადასახადი, ეპიტემია, საექ-
ლესიო სასჯელი
საკარგავი ა. 45 ადგილმამულის პირო-
ბითი და სამისდღეშიო მფლობელობა;
სამსახურისათვის მიღებული ადგილ-
მამული (служилая земля, поместье
beneficium)
საკითხავი სასჯულო საკითხავი ძმ.
სასჯულო, საეკლესიო სასამართლოს
ქვემდებარე საქმე
საკლისი ა. 80 დანაკლისი, რაც აკლია
სამამულო ა. 46 ადგილ-მამული, საად-
გილმამულო ქონება
ნამანი ბ. 36. გ. 257. ვ. 241. მიჯნა,
ზღვარი
სამგვამოვნება ბ. 347 სამპიროვნება
სამდივნო ვ. 270 მდივნის სარგო
სამე მ. 5 სადმე
სამთხრობლო ვ. 38 მთხრობელის გასამრ-
ჯელო
სამკუდრებელი მ. 4, 13 მემკვიდრეობა,
სამკვიდრო
სამომშლელი ა. 89 პირგასამტეხლო,
უპირობის ჯარიმა; საზღაური პირო-
ბის მოშლისათვის

სამოყალნო ა. 951 საბეგრო, საგადასა-
ხადო
სამურდლო ვ. 270 მორდლის სარგო
სამშობლო ქალის სამშობლო ა. 46
ქალის მშობლების ოჯახი, სახლი
სანახშირო ა. 159, 162 სისხლის დაუ-
ვების საწინდარი, რასაც დამნაშავე
აძლევს დაზარალებულის ოჯახს დაზ-
ვების შემდეგ
სანთი გ. 181 საზღვარი, მიჯნა
სანივთო d. 41. ა. 59 ნაძარცვი, ნატყვე-
ნავი
სანიჭარი ა. 34 საქორწინო საჩუქარი,
ქორწილში შესაწევარი
საპატიო საპატიო კაცი ა. 68. საპა-
ტიო ხელის (თანამდებობის) მქონე
კაცი
საპატიუო ა. 33 სისხლის სამართლის
ჯარიმა
საპატრონო გ. 152 სამკვიდრო, სამკვიდ-
რებელი
საპირო ა. 112, 159, 160 მესისხლეთა
დაზავების გადასახადი ანუ შესამქ-
რელო, რომელსაც აძლევს დამნაშავე
დაზარალებულს შერიგებისას.
საპოვნელა ა. 92 ჯილდო დაკარგულის
პოვნისათვის
სარეგნო ა. 45 ჯარიმა მამულის (საკარ-
გავის) უკანონო ყიდვა-გაყიდვისათვის
სარჩელი მ. 8, 45 სამართალი
სარცხვენელი მ. 34, 36 სასირცხო ასო
სარწმუნოება მ. 50 ნდობა, ქეშმარიტება
სახაკარგაოდ ა. 55 საკარგავად იხ. საკა-
რგავი
სასალუქო ა. 46 შესამკობელი ნივთი,
დასაბურავ-ჩასაცმელი
სასაპურო d. 18 სისხლის ნაწილი, რო-
მელიც თავის სარჩენად ეძლევა და-
ზარალებულის ქვრივს
სასაქმო ძმ. სადავო საქმე, სასარჩლო
საქმე
სახაქონლო ა. 33, 40 უსულო მოძრავი
ქონება იხ. საქონელი
სახახო d. 15 მაგალითის მიმცემი, საშა-
გალითო
სახეფო d. 2 სამეფო

- სასირცხო ა. 21 სასირცხო ასო
- სასისხლო სასისხლო სჭირდეს. ა.
- 159 სისხლი, საზღაური მართებდეს
- სახყიდელი მ. 6, 10. გასამრჯელო
- სახწაული მ. 2, 11. ნიშანი
- სახჯელი მ. 7, 8 სამართალი, განსჯა, განკითხვა
- სატირი მ. 33 ფული
- სატფური მ. 15 ახალ სახლში შესვლის დღეობა, დღესასწაული
- საუმცროსო ვ. 100, 103, 108 უმცროსი ძმის განსაკუთრებული წილი სამკვიდრო ქონებაში
- საუპატიო ა. 115, 121, 141. ვ. 159. უპატიობის ჯარიმა, საზღაური
- საურავი ვეზირთა საურავითა დ. 9, 19 ვეზირთა შუამდგომლობით, ზრუნვით
- საურვებელი ა. 17 დასაურვებელი სისხლი
- საუფროსო ვ. 100, 101, 103, 108 უფროსი ძმის განსაკუთრებული წილი სამკვიდრო ქონებაში
- საუხუცესო ა. 48, 49, 153—155, 157 უფროსი ძმის განსაკუთრებული წილი სამკვიდრო ქონებაში
- ბაფადარ-სპასალარი ვშ. სარდალი
- საფათერაკო ვ. 92, 95 საზღაური ფაჟურაკით ჩადენილი დანაშაულისათვის
- საქონელი დ. 44. ა. 40 უსულო მოძრავი ქონება
- საქორწილო ვ. 224 უშვილოდ გარდაკვლილი ქალის მზითვეის მესამედი ნაწილი, რომელიც ეძლევა ქმარს საქორწინო საჩუქრის სახით
- საღმნი გ. 331 ჩანასახი
- საურაძნე მ. 47 ვენახი
- საშუალი ა. 164 შუამდგომი
- საშუალო ვ. 100, 102, 103 საშუალო ძმის განსაკუთრებული წილი სამკვიდრო ქონებაში
- საჩინო საჩინო კელი ა. 9 საპატიო თანამდებობა, სამსახური
- საცთური მ. 2 საცთუნებელი, შესაცთომელი
- საცხენმალო ვ. 255 ნადავლი ქონებზე მეთადი ნაწილი, ზომელსაც სხვა მოლაშქრე ამხანაგებისაგან განსხვავებით ზედმეტი წილის სახით ქონების მამოვარი ღებულობს
- საცხოვარი მ. 1 ფარა
- საჭირისუფლო ა. 34 მიცვალეზულის ჭირისუფლისათვის განკუთვნილი შესაწევარი
- საჭირნახულო ვ. 103 ძმის მიერ ნაშოვნო მამულის მეოცედი ნაწილი, რომელიც გაყრისას განსაკუთრებული წილის სახით ეძლევა მას. საზღაური სხვის მამულში გაწეული ნაშრომისათვის (ჭირნახულისათვის) ვ. 246
- ნახასო ვ. 163 სამეფო, სახაზინო
- სახიდ მ. 15—18, 37 სახლად
- სახიჩარი ა. 13 უსახური, სამარცხვინო, თავმოსაჭრელი
- სახუასტაგე ა. 20 ბოსელი, პირუტყვის სადგომი
- საქედარი ა. 79, 89 საჯდომი პირუტყვის
- საქსარი ა. 43, 116, 130. გამოსახსნელი ფასი
- საქუნდარი ვ. 183 მხეცთა ბუნავი
- საჯარო საჯარო ბეგარა დ. 28 საქვეყნო ბეგარა
- საჯდომი ა. 33, 37 ვაკის სამოსახლო სადგომი, კარმიდამო
- საჯერობა ა. 60 ნამდვილობა, სარწმუნობა
- სერვიტუტი ბ. 260—267 სხვისი ნივთით სარგებლობის უფლება
- სერტყი მ. 7 ტყე, ტევრი
- სეფე-ქალი ა. 24, 72, 73 მოახლე
- სვინაობა კ. 12 ნათლობა, ნათლიმამობა
- სიავი ა. 90 სპილენძის ქვაბი
- სინჯი ვ. 335 წუნი, ნაკლი
- სისხლი ა. 1—3. ვ. 15, 17. ფულადი ან ქონებრივი საზღაური სისხლის სამართლის დანაშაულისათვის
- სიყმილი კშ. შიმშილობა
- სიძვა მ. 30. როსკიპობა

სიძვის სასყიდელი მ. 35 როსკიპობის
გასამრჯელო

სიხაშმე მ. 7 ფიზიკური ნაკლი, სნეტ-
ლება იხ. ხაშმი

სოფლიონი ძ. 19 მდაბიო კაცი

სორახი რასაც ეძებენ. რაქამს სორა-
ხი ესმის ა. 92 როდესაც გაიფოს,
რომ ეძებენ

სკიპტრა ძშ., ფაენი, სამეფო ჯიხი
სპასპეტი კრშ. მხედართმთავარი

სტილი ვ. 124 „სამი მინალთუნისა და
ათი შაურის წონა ერთი სტილი არის“.
33 მისხალი

სტრატიატი კრშ. მხედართმთავარი
სხვაგვარი გ. 206, 313, 370 სხვა ტომის
კაცი

სხვის-შვილი ა. 70. შეამხანაგებულნი
გლუხი; სხვის კარად მყოფი გლუხი.
ს ხ ვ ი ს- შ ვ ი ლ ი და მოჯამაგირე ვ.
229

სუზანი გ. 152, 406 სუფრა, საფენი;
ტახტი

სჯა მ. 7 განკითხვა, გასამართლება, გან-
სჯა

სჯული ქართველთ სჯული ძ. 46. ქარ-
თული სამართალი, კანონმდებლობა

ტ

ტაძრეული, ტაძრობილი ა. 2, 150 მგ-
ფის, ტახტის აზნაური

ტალიონი დანაშაულის თანაზომიერი
სასჯელი: „სული სულისა წილ, თუ-
ალი თულისა წილ, კბილი კბილისა
წილ, კელი კელისა წილ, ფერკი
ფერკისა წილ“. მ. 14. ბ. 67—68. ს.
115. გ. 152, 201, 212, 213, 414. სიმ-
ბოლური ტალიონი გ. 178, 234

ტრაპეზი ბ. 54. გ. 152 აღგილო
საკურთხეველს შუა, რომელზედაც
აღესრულებს ჟამის წირვა; საკრფ-
ბულო სახლი, სადაც დაეგების ტაბ-
ლა (დ. ჩუბ.)

უ

უარზანგობა ძ. 31, 32, 39, 40 საუბატიო
უბატიობის საზღაური, რაც სისხლის
ერთ მეორმოცედ ნაწილს შეადგენს.

უარშიო ა. 49. ურჩი, გაუწყობელი
უარშიო უყოს ა. 13 გააწბილოს,
შეარცხვინოს

უარშიობა გ. 155 ურჩობა, გაუწყობ-
ლობა, უწყობა

უბანი ა. 13, 23 ქუჩა

უბედით ა. 36 უღირსად, კადნიერად,
უხამსად. იხ. ბედითი

უდები ვ. 214 კანონით დაუწყებელი,
დაუდებელი გადასახადი

უდებ-ყოფა მ. 23 უყურადღებოდ და-
ტოვება

უზავი მ. 21 შეურიგებელი, დაუზავებე-
ლი

უზალთუნი ვ. 15 ორი შაური

უზესთაესი ა. 105 ზემდგომი

უთავადესი ა. 25, 33, 171 უმთავრესი,
უწარჩინებულესი

უთნევაარი ა. 84 პირუთენელი

უთხოვნელი უთხოვნელი ქალი გ. 348
დაუნიშნავი ქალი

უკეთური მ. 8, 21 ცუდი, ავი, ბოროტი

უკუნ-ქცევა მ. 46, 47 მობრუნება

ულამი „ცნობა და წიგნი (წე-
რილი), რომელსაც გადასცემენ
პირიდან პირში და ხელიდან ხელში.
აგრეთვე ასე ეძახიან ცნობის (ამბიას)
მომტანსაც“. უ ლ ა მ ი ვაართვას ა.
66 ნასყიდობის წიგნი (საბუთი) მრ-
უტანოს, აჩვენოს, მომსყიდველი უჩ-
ვენოს

ულუკთ-მკითხველი მ. 11 მისანი,
გრძნეული

ულუსობა ძშ. უსამართლობა, ძალმოკ-
რეობა, დანაშაული

უმეყვისო ა. 23 მეყვისის არმყოლი,
უნათესავო, უთვისტომო

უმზრახი ა. 38. ვ. 76 უბარი, მომდუ-
რავი

უნახშიროდ ა. 123 სანახშიროს გარეშე

უპატიობა, უპატიურობა ა. 97. კ. 17
 უპატიურად მიპყრობა, უპატიურის
 შეკადრება
 უპირისწყობა ს. 66. გ. 178, 207 უპრ-
 ცნობა, თავხედობა
 უპირმშოესი მ. 20 ყველაზე აღრე შო-
 ბილი, პირველშობილი
 უპიროდ ვ. 207, 260 უპირობოდ
 უპრიაწე ა. 95. ძ. 16 უფრო შესაფერი,
 უფრო შესაბამი, უმჯობესი
 უსამშლელოდ ა. 89 სამომშლელოს გა-
 რეშე იხ. სამომშლელო
 უსაქმო კაცი ა. 97 კაცი, რომელსაც
 კანონიერი პრეტენზიის (დავის) სა-
 ფუძველი არა აქვს
 უსაქმობა ა. 42 უარის თქმა, დაჭირვა
 უსაქონლო ვ. 175 ღარიბი, უქონელი,
 არმქონე
 უსახო ძ. 15 უმაგალითო, არნახული
 უქიშპარი ვ. 42 არა მოქიშპე, უმტერო
 უღონიოდ ა. 47, 85 უცილებლად
 უცინისთაო ძ. 14 ცინისთავად ნამყოფი
 უხდური ს. 56 ვინც უხვედრი ცოლი
 (ნათესავი) შეერთო
 უხდურობა გ. 362, 363 უხვედრი ცო-
 ლის შერთვა, ნათესავთა ცოლქმრობა
 უხვედრობა კშ. 7 უხვედრი ცოლის
 შერთვა, ნათესავთა ცოლქმრობა

ფ

ფანჯიაკი ვ. 255 შენუთელი
 ფეკი გ. 381 სული (პირუტყვისა).
 ფიტი გ. 247 ფიჭი
 ფიჩუ მ. 23 ჩოხა
 ფიცხელ არა ფიცხელ გიჩნდეს მ. 6
 ნუ გიმძიმს, ნუ სთვლი მძიმე საქმედ
 ფლური ვ. 16 ოქროს მონეტა — შვიდი
 აბაზი
 ფქვილი მ. 43 წისქვილის ქვა
 ფუძე საგლებო ფუძე ა. 56 საგლებო
 მიწის ნაკვეთი — გადასახადით დაბე-
 ვების ერთეული

ქანი გ. 181 მადანი
 ქართული ბ. 369. გ. 283 სიტყვა, ბრძა-
 ნება.
 ქარტეზი გ. 152, 414 ქალაღი, წერიღო
 ქვის დაკრება მ. 3, 21, 29 ჩაქოღვა
 ქისა ვ. 16 „ოცდაათს თუმანს ურუმნი
 ერთს ქისას ეძახიან“
 ქმარყოფილი ა. 46 ყოფილი ქმარი
 ქმრის-ცოლი მ. 30 გათხოვილი ქალი
 ქოთლოსანი ა. 9 პატრონ-ათაბაგის წარ-
 ჩინებული მსახური, რომელსაც ლაშ-
 ქრობისას თან ყავს მარქაფა საჯ-
 დომი ცხენი
 ქორწილნაქმარი გ. 159 დაქორწინებუ-
 ლი
 ქუაბი ა. 33 გამოქუაბული
 ქუეყანა ა. 49, 671, 951. ძ. 2, 5. კ. 21
 სოფელი, დაბა
 ქური ქური ჯოგი ა. 116 ცხენის ჯოჯ-
 ქცევა მ. 46 მიბრუნება

ღ

ღარიბობა ა. 22, 40, 83 უცხოობაში ყო-
 ფნა, გარდახვეწა
 ღუაწლი მ. 41 ბრძოლა
 ღაღადება მ. 5, 32 ხმამაღალი ძახილი

ყ

ყაზახი ვ. 92 გრძელი ამართული
 ძელი, რომლის თავზე დადებდნენ
 ბურთს ისრის მსროლელთათვის
 ყაბული ვ. 163 თანხმობა
 ყადარი ვ. 10, 37 ტოლი, თანახმობა,
 ღირსება, ფასი
 ყაზახი ბ. 307. ს. 117. გ. 202. ვ. 89
 ავაზაკი, მძარცველი, თავდამსხმელი
 ყელ-საბლიანი ა. 23. ვ. 69 ყელზე თოჯ-
 მობმული
 ყირათი ვ. 16 „ერთი ცერცვის მარ-
 ცვალს ყირათი ჰქვია“ ვ. 16. ოთხი
 ყირათი ერთი დანგია

ყოლ ძმ. სრულიად
ყორული ვ. 171 ნაკრძალი სანადირო
ადგილი

შ

შანთი ვ. 9 გახურებულის რკინა, წიხით
სამი გირვანქა, სიგრძით ექვსი ან შვი-
და მტკაველი (გოჯი?) სიპტყით ხე-
ლის გულისტოლა, რომელსაც ხმარო-
ბდნენ სამართლის დროს (დ. ჩუბ.)
შეაღწება ს. 42 მიტევება, პატიება
შებმა ა. 49 ბრძოლა, ხმალში გასვლა
შეგდება ვ. 10 სულზედ ფიცით მინდო-
ბა (საბა); დასახელება, დანიშვნა.
ბრჭობითა ამაღ ვერას შე ა გ დ ე ბ ს
ა. 27, 40 სასამარტლოს ვერ გადას-
ცემს
შეგდებული ვ. 10 სულზედ ფიცით მინ-
დობილი, მომჩინის მიერ დასახელებ-
ული მოფიცარი
შედგომა მ. 7 სიმართლით სამართალსა
შე უ დ ე გ ი თ მ. 7 მართალი სამარ-
თალი ეძიეთ, გააჩინეთ
შეჯარდნა ვ. 10, 12 დასახელება, დანი-
შვნა
შეჯავება ა. 74, 84 მორიგება, დაზავება
შეჯავებული ძ. 26 შერიგებული
შეჯახება ა. 40 დასმენა, დაბეზლება
შეჯახებული ა. 40 დასმენილი, დაბეზ-
ლებული
შეზღვა ა. 89 ანაზღაურება
შეჯაშვა ა. 101, 145, 149 დაურვება,
გადახდა
შეკეცვა ორად შე კ ე ც ო ს ა. 17, 97
ორკეცად უზღოს
შეკვრა გ. 155 ყადაღის დადება
შეკრული გ. 151, ყადაღადღებული
შეკუეთა ა. 25, 93. ძ. 15 განსაზღვრა,
დადგენა
შეკუეთილი ა. 77, 79 განსაზღვრული,
დადგენილი
შემაგრება ა. 53 დაკირვა
შემასმენელი ბ. 140 დამსმენი, დამბეზ-
ლებელი

49. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I

შემოვედრებული მ. 37 შემოხვეწილ,
შემოხიზნული
შემოსხმა ა. 39 მოწვევა, შემოყვანა
შემცნევა ძ. 45 შემჩნევა
შემსგავსებულად მ. 48 შესაფერისად
შერაცხა ა. 83 ჩათვლა
შერთული შე რ თ უ ლ ა დ მოქსოვილი
მ. 28 შერეულად ნაქსოვი
შესავალი ს. 8. გ. 237, 303 შემოსავალი
შესავედრებელი მ. 12 თავშესაფარი
შესაყივარი ა. 21 შესარტყვენელი, საძ-
რახი, სამარტყვინო
შესახვა ა. 41 დაფიცება?
შესმენა ბ. 140. ა. 40, 132 დასმენა, და-
ბეზლება
შესწორებული ძ. 41 თანაბარი, თანა-
სწორი
შეუგდებელი ვ. 10 სულზედ ფიცით
მოუნდობელი მოწმე; დაუსახელებელი
მოწმე. რომელსაც თვით მოპასუხე
ირჩევს
შელირნება ა. 58 ჩათვლა, დაფასება, ან-
გარიშში ჩაგდება,
შეყივება ა. 50 წაძახება
შეყრა ვ. 268 გაერთსახლება
შეყოფილი მ. 37 შერეთებული
შეყრილი ს. 47 დაქორწინებული, შერ-
თული
შეცოდება ა. 40 დანაშაული, ცოდვ ს
ქნა
შეძლება შეძლების მოღება, შეძლების
ქნა გ. 359, 360 ძალდატანება, იძე-
ლება
შეწყნარება ა. 72 მიღება
შეწყობა ა. 6 შერიგება
შეყდომა მ. 40 შესვლა
შილთახობა ს. 107 შარი, ცილი
შუა-მისრული ა. 16. გამზავებელი, გამ-
რიდებელი, გამშველებელი
შუა-შემოსლვა ა. 6, 13 შუა კაცთა შე-
მოსვლა. ჩარევა. მონაწილეობა
შუა-შემოსხმა ა. 39 შუაკაცთა მოწვევა,
შემოყვანა
შუა ჩამოსლვა ა. 13, 39 შუაკაცთა შე-
მოსვლა, ჩარევა, მონაწილეობა

769

ჩ

ჩათრევა ა. 13 გამაწილებელი სასჯელთაგანი
 ჩამოსვლა ა. 13, 39 შემოსვლა, მონაწილეობა
 ჩამოშუება ა. 13, 49, 95! დაკლება
 ჩარონინება ვ. 36 ჩათვლა
 ჩად ა. 90 ქალი, ჩალი
 ჩუენების-მხილველი მ. 2 სიზმრის ამხსნელი

ც

ცალმოგვი ვ. 33, 49 ქვედა, დაბალი, უკანასკნელი
 ცილობა მ. 8 დავა, უთანხმოება
 ციხოსან-მონასტროსანი ა. 2, 28 ციხისა და მონასტრის მქონებელი
 ცოდნა მ. 2 ცნობა
 ცოლწაგურილი ძ. 22. ა. 47 ცოლწართმეული, ვისაც ცოლი მოსტაცეს
 ცუდი ა. 45, 60 ბათილი, ძალადაკარგული
 ცურა ა. 124 გასერვა, გაკაწრვა, დაზიანება
 ცხობა მ. 25 თბობა
 ცხოვარი მ. 4, 7, 23 ცხვარი
 ცხოვნება: რათა ს ც ხ ო ვ ნ დ ე თ მ. 7 რომ იცოცხლოთ

ძ

ძალლით ნასყიდვეი მ. 35 სიძვით აღებული ფასი, როსკივის გასამრჯელო ძალლის ყეფა გარდაცდეს ვითა ძალლის ყეფა ა. 16. არაფრად ჩაეთვალოს
 ძელი მ. 19 ხე
 ძელს მიცემა კ. 1, 2 ჩამოხრჩობა
 ძალი ძალისა მსგავსი ა. 40, ძ. 18 საქმის ვითარების მიხედვით, შეკლებისამებრ
 ძოდან მ. 12 გუშინწინ
 ძროხა მრქენელი ძროხა, მარჩოლალი ძროხა გ. 37! იხ. ზროხა

წ

წაგება ძ. 17 დახარჯვა, მოხმარება
 წაგურა ა. 27, 46 მოტაცება
 წადგომა ძ. 44 გამოდგომა, დადევნება
 წაზრახვა ვ. 227 დასმენა, თქმა
 წაკიდება ა. 13 დამართება, მოსვლა
 წამგურელი ა. 46 მომტაცებელი
 წამება მ. 14 მოწმობა
 წამზრახავი ვ. 227 დამსმენი, მთქმელი
 წამოდგომა ვ. 54 გამოდგომა, უკან დადევნება
 წამომდგომი ვ. 54 გამოდევნებული, უკან დადევნებული
 წამღები ა. 67 დამტაცებელი
 წარგება მ. 51 დახარჯვა
 წარტყუნა ბ. 38, 39 მოტაცება, წართმევა
 წარტყევა ა. 18 წინ წაგდება წიხლის კვრით
 წარჯღობა ა. 35, 63—65, 67 დაკარგვა, ხელიდან წასვლა, ზარალის ნახვა
 წატანება ა. 46 გატანა, წაღება
 წახურვა ა. 34 შეწვენა მიცვალებულას დასაკრძალავად
 წახეწება ვ. 180 კანის აცლა, გაკაწრვა
 წაქდომილი ა. 65, 86 დაკარგული
 წელიწადიული მ. 6 ყოველწლიური
 წესი ა. 20, 43, 49 ჩვეულება, ადათი
 წიადი მ. 40 წინასადაბრი
 წილ მ. 14 ნაცვლად, მაგიერ
 წილ-გდება მ. 20 კენჭის ყრა
 წინდი ა. 43, 44 საწინდარი, გირაო
 წინდულება ა. 43 გირავნობა, დაგირავება
 წლითი-წლად მ. 4 ყოველ წელს
 წრდოლა მ. 36 დაღვრა
 წყალობა არცაღა გეწყალოდი მ. 3 არ ვებრალეზოდეს
 წყენა ა. 1 ვნება, ზიანის მიყენება
 წყმედული მ. 23 დაკარგული
 წყობა მ. 15—17, 36 ჰარძოლა, ომი

ჭ

ჭალა ა. 43. ვ. 183 წყლის პირი ნაყოფიერი (საბა)

გამა მენისხლეს აჭ აშონ ა. 1, 4 შე-
სისხლეს მისცენ
ჭანი ვ. 168 კაცი, რომელსაც შვილის
შექმნა არ შეუძლია
ჭაბი გ. 251—253, 362 თაობა
ჭირვება მ. 37 შეწუხება
ჭირნახული ა. 158, ვ. 217, 246 ნაშრო-
მი, ნამუშევარი, ნაღვაწი
ჭირნახულობა ა. 72 ნამუშევრობა, დე-
მოკრი, ნამსახურობა

სარჭა მ. 22 ხასა, უსაბუხო ცოლი
ხაშმი მ. 36 სნეული, ფსიქიკური ნაკლას
მქონე
ხოდბუნი ვ. 103, 104, 170 საბატონო
სახსნე-სათესი (ყანა)
ხუესტი მ. 21 ურცხვი
ქთვა ვ. 174 დაჭირვა, დაკავებო
სხუთვა
სხუიანი გ. 371 ფხუკიანი, შმაგი, ონ-

ჭ

ჭევისბერი ძ. 5, 9, 12 ერთის ქეთ
უხუესის კაცი (საბა)
ჭევისთავი ძმ. ხევის თავკაცი
ჭელი ა. 7, 8, 9 პატრიფი, თანამდებობა
სამსახური
ჭელად ა. 123 ხელდახელ, ძალით, ძალ-
მომრეობით
ჭელადებული ს. 101 პასუხისმგებლობი-
საგან თვისუფალი
ჭელგამაშავალი გ. 340 საზრიანი, გონი-
ჭელა. მოხერხებული
ჭელით ა. ძალადობით, ძალმომრე-
ჭელთ-ღება მ.
ჭელთმქონე ს. 30, დაჭერა, შეპყრობა
ჭელის მქონებელი ა. 32, 33 თავისუფალი
ბის მქონე
ჭელის უფალი ა. 68 საპატიო
(თანამდებობის) მქონე კაცი
ჭელმოკვდობა გ. 151 სიღარიბე
ჭელრთ ა. 60, 68, 76 დამოწმება, და-
დასტურება

კელ-ჩაურთავად ა. 76 დაუმოწმებლად,
უდასტუროდ
კელყოფა ს. 7, 92. ა. 57 შეხება, მომ-
ლა
კელ-ცუდი მ. 6 ხელცარიელი
კელწიფება მ. 41. ა. 57, 58, უფლების,
შეძლების ქონება
კსნა მ. 5 გაწოდება, გამართვა ხელისა

კ

კაზა ს. 28, 44, 104 სასჯელი, დასჯა
კანიშინი ვშ. გამგებელი
კაოზი ვ. 181 scammonium
კერი—ფიცი. მათ შორის ჯერი მოჭდენ
გ. 228. თეთრის პატრონმა ჯერი თ
უნდა დაამტკიცოს ვ. 233. ან ჯერი
ან სისხლი უნდა ვ. 42. მოწმითა და
ჯერი თ გაარიგონ ვ. 77. თუ ჯერს
ვერა იქს, სისხლი უნდა ვ. 182. თუ
ჯერს ვერ გაზევს, სისხლი უნდა
მისცეს ვ. 183. ჯერი უყოს ვ. 188.
იმისი ჯერი უნდა უყოს ვ. 193. მა-
გისი ჯერი არის ვ. 194. ჯერი და-
ედების. ვ. 210. ასრე ჯერი უყოს,
აღარას ემართლების ვ. 210. როგორც
ჯერი ქნა ვ. 210. თუ არ ჯერი
ყოს ა. 63
კერი-ჩინება მ. 3 საჭიროდ მიჩნევა
ხა წარაქციოს ჯლენითა წინა ა.
ჭა ჯიხლის კერით წინ წაიგდოს
10 კულილი ა. 39. ძ. 25 დანიშ-
ჭუარგა
ნული. 139, 221. ვ. 242. ჯარიმა,
ჭურუმი ბ.
საზლაურა
კ
კა, ბოროტი, ავი
ჭავი მ. 11 ცუდ დ. თანამოწიარობა, აყო-
ანაკანაკება მ. 21 ვა
კიკის (ხალხისგან) გა-
ჭეროჭ. 5ი ძ. 11 უკულის თავკაცი
მორჩეობ სოფდ

წინასიტყვა

1—6

ტექსტები

I. კრებულის ზანდუკი (საძიებელი)	9—96
II. კრებულის შესავალი	97—101
III. სამართალი მოხესი	103—125
IV. სამართალი ბერძული	127—221
V. სამართალი სომხური	223—389
VI. სამართალი კათალიკოზთა	391—397
VII. სამართალი მეფის გიორგისა	399—421
VIII. სამართალი ბექასი და აღბუღასი	423—473
IX. სამართალი ბატონიშვილის ვახტანგისა	475—552

ღანართი

X. სინაპტიკური ნუსხები	553—560
XI. კრებულის შედგენილობა და წყაროები	561—678
ტექსტისათვის	563—566
კრებულის სახელწოდებისათვის	567—568
კრებულის საძიებლისათვის	568—570
კრებულის შესავლისათვის	570—571
მოხეს სამართლის ქართული ვერსია	572—577
ბერძნული სამართლის ქართული ვერსია	578—592
სირიულ-რომაული სამართლის ქართული ვერსია	593—595
მხითარ გოშის სამართლის ქართული ვერსია	595—602
კათალიკოზთა სამართალი	603—613
ძეგლის დადება	614
ბექასა და აღბუღას სამართალი	615—625
ბაკრატი კურაპალატის სამართალი	625—629
კანონიკური სამართალი	629—630
საპირო და სანაშრომლო	631—636
სამართალი ბატონიშვილის ვახტანგისა	637—670
ვახტანგის სამართლის საკანონმდებლო წყაროები	637—662
ვახტანგის სამართლის სისტემა	662—670
ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრების კულტურულ-ისტორიული მნიშვნელობა	671—678
XII. ტერმინთა საძიებელი	67—752
XIII. ლექსიკონი	75—771

შემჩნეული შეცდომების გასწორება

გვ.	ზემ.	ქვემ.	დაბეჭდილია	უნდა იყოს
100	19		დაბადებისა და გამოს- ვლათა	„დაბადებისა“ და „გა- მოსვლათა“
101	4		დამოწმებითა	და მოწმობითა
105	18		ემსახურებდეთ	ემსახურებდეთ
„		13	მოკუედიან	მოკუედინ
106		15	ზეთისა.	ზეთისა
111		13	ნაწილად,	ნაწილად
137		5	კარგია	კარგია,
139		16	მემამულეთათვის	მეძალუმეთათვის
150	2		ძლიერად	ძლიერად,
162	3		[რომელთა]	, [რომელთა]
186	4		რათა	რათა
194		4	შვილი,	შვილი
200	13		მისაბარებელი	მიმბარებელი
204	10		ა	და
„		13	მოკლას,	მოკლას
209		5	მრაცხველთა	მეტყუელთა
210	11		მრაცხველობა	მეტყუელება
„		14	მრაცხველობა	მეტყუელება
„		16	ჩვენ	ჩვენ
225		8	აბრამისაგან;	აბრამისაგან
„		12	ნათესავიდამ ³	ნათესავიდამ ²
231		15	ძმიშვილი ²	ძმიშვილი
„		1	რჯულერის	რჯულერის A
246			მამიშვილთ	ძამაშვილთ
252	3		მოვალემ	მევალემ
259	6		მოვალე	მევალე
„	11		მოვალეთ	მევალეთა
262		13	მოვალენი	მევალენი
„		17	აქუს	აქუს
268	16		კურთხევა	კურთხევა
283		1	დამას	და მას
286	11		დაარჩონ.	დაარჩონ,
287	11		ჩააყრევი-ნონ	ჩააყრევი-ნონ
288	11		იყოს	იყოს.
301	3		[თვითან	თვითან
304		9	თან,	თან
305	18		დათქუას	და თქუას
306	7		აგარაკი	აგარაკი
310	9		„კინ“—1	„კინ“—1
315		5	აბა;	აბა,
343		12		

გვ.	ზემ.	ქვემ.	დაბეჭდილია	უნდა იყოს
345		18	[ჰყოლოდეს	[ჰყოლოდეს]
351		5	საყდარ	საყდარს
356	11		მრევლთან,	მრევლთან
363		2	მათზე*	მათზე
374		15	ლაგს	ალაგს
397	1		კრებათა	კრებათა [და]
401	10		ევისბერნი	კევისბერნი
406		16	პატივთ	პატივი,
407		2	ანუ დრაჰკანი	ანუ დრაჰკანი:
"		"	ერთ,	ერთ
408		16	ციხის თავად	ციხისთავად
426		15	შიგან	შიგან არ მი-
427	20-21		შეუსხნენ	შეუსახნენ
430		6	წესითა	წესითა.
433		1	ერია	სწერიო
434	4		მასა კსოვდეს	მას აკსოვდეს
436	9		დაგებისა	დაგდებისა
437		18	დაუხოცნეს	დაკოცნენ
441		11	ამულისა	მამულისა
444	10		და	და თუ
446		14	რამე	რომე
448		6	ჯერ იყოს	ჯერი ყოს
450		15	იპატივებს] +	იპატივებს]
452		5	წაუვიდეს	წაუვიდეს,
455		13	წაუვიდეს	ჰყვენ
456		6	მოკუდეს	მოუკუდეს
458	8		შემოვიდეს	შემოუვიდეს
460	3		გამოაჩნდეს	გამოაჩნდეს
462		8	ნუ,	ნუ
465		5	უღგენდა	უღგენ და
466		11	ზედააც	ზედა-აც
467	12-13		ლაშქარსა ⁴ ზედა	ლაშქარსა ⁴ ზედა ⁴
473	4		კანონოსა	კანონსა
"		2	მუხლ. 31	მუხლ. 81
478	4-5		უთვალავისა	უთვალავისა
"		6	ერისთავის	ერისთავის
479	1		და! კითხვითა	და კითხვითა!
480	13		დამათმან	და მათმან
484	19		აბატოს	საბატოს
"	20		ფიცონ	აფიცონ
485	8		ზემონ	ზემორს

გვ.	ზემ.	ქვემ.	დაბეჭდილია	უნდა იყოს
485		11	უზალთუნი ⁹ და	უზალთუნი ⁹
"		13	გირიგებისა	გარიგებისა
493		3	აგრევე ცალი —	აგრევე — ცალი
494	1		აგრევე,	აგრევე —
497	8		წინალებიც	წინალებიც
504		15	გამინებული ⁹	გამინებელი ⁹
505	19—20		სისხლა	სისხლი
508		1	8 მისი	8 იმისი
511		2	+ კაცმან	+ კაცმან A
521	11		მუხლ. 349	მუხლ. 249
522	19		გამოჩნდების —	გამოჩნდების,
"	"		მამულიდამ	მამულიდამ,
523		15	მისცე	მისცეს
525	15		დალაშქრევა	და ლაშქრევა
"		8	3 იასული	3 იასული
528	9		გაცეს	გაცეს.
"	10		მაშინ.	მაშინ
536	12		პატრონს.	პატრონს
551	15		[ვინც]	[კაცი თუ]
5		8	Грузинского	грузинского
"		18	livr.,	II part., I livr.,
"		16	Везде	Везде в
"			მნითება ვ: 253	მნითება ვ. 258
720	12		საბურავი	საბურავი
720		8	საბურავი	საბურავი
726		13	საცხენმავლო	საცხენმავლო